

# TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİ

Osmanlı'dan 2020'ye

YILDIRIM KOÇ

1951 yılında Samsun'da doğdu.

Amasya'da Atatürk İlkokulu'ndan 1962 yılında, Kayseri'de Talas Amerikan Orta Okulu'ndan 1966 yılında, İstanbul'da Amerikan Robert Lisesi'nden 1969 yılında, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nden 1973 yılında mezun oldu. 1982 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde sosyal politika dalında yüksek lisans derecesi aldı.

1974 yılında Tüm İktisatçılar Birliği'nin (TİB) kurucuları ve yöneticileri arasında yer aldı ve TİB'in isimsiz yayımlanan kitap ve broşürlerinin büyük bölümünü yazdı.

1975-1978 döneminde DİSK'e bağlı Maden-İş ile bağımsız Yeraltı Maden-İş, Tek Eğitim Büro İş ve Devrimci Metal-İş sendikalarında toplu sözleşme uzmanı ve eğitmeni olarak çalıştı.

1979-1980 döneminde Türkiye Elektrik Kurumu Personel Dairesi'nde uzman olarak çalıştı.

1980-1983 döneminde ODTÜ İdari İlimler Fakültesi İşletmecilik Bölümü'nde öğretim asistanı olarak ücret yönetimi konularında ders verdi. 1983 yılı Temmuz ayında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununa dayanılarak ODTÜ'deki görevinden çıkarıldı.

1985-2008 döneminde 23 yıl Türk-İş'e bağlı Türkiye YOL-İŞ Sendikası Eğitim Dairesi Başkanlığı yaptı. Bu görevini sürdürürken 1993-2003 döneminde aynı zamanda TÜRK-İŞ Genel Başkan Danışmanlığı görevini üstlendi; Türk-İş'in Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve üyesi bulunduğu uluslararası örgütlerle ilişkilerini yürüttü. 2003 yılında Türk-İş'teki görevinden istifa ederek ayrıldı.

1998 yılından beri aralıksız olarak ODTÜ İktisat Bölümü'nde ek zamanlı öğretim görevlisi olarak işçi-işveren ilişkileri tarihi ve günümüzde işçi-işveren ilişkileri konularında dersler veriyor.

Tekgıda-İş Sendika Akademisi'nin yöneticisi.

İngilizce ve Almanca biliyor.

Çalışma yaşamı konularında yayımlanmış 50'den fazla kitabı, 50 kadar kitapçığı ve birkaç bin makalesi var. Bazı çevirileri de yayımlandı.

1975 yılından beri Canan (Durusan) Koç ile evli; bir kızları ve bir erkek torunları var.

Yıldırım  
Koç

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİ  
Osmanlı'dan 2020'ye

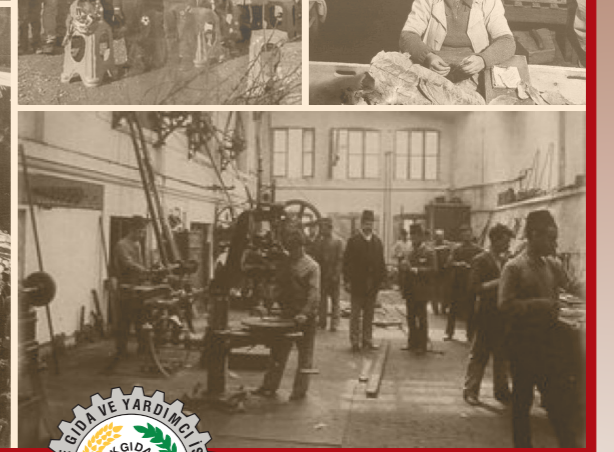


# TÜRKİYE

# İŞÇİ SINIFI TARİHİ

Osmanlı'dan 2020'ye

Yıldırım Koç



**TÜRKİYE**  
**İŞÇİ SINIFI TARİHİ**  
**Osmanlı'dan 2020'ye**

Yıldırım Koç

# TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI TARİHİ

## Osmanlı'dan 2020'ye

Yıldırım Koç



Türkiye Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası

**TEKGIDA-İŞ**

Katkıları ile hazırlanmıştır.

**Kapak ve Sayfa Tasarımı**

İsmail Süpçeler

**Baskı ve Cilt**

Rumi Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti.

[www.rumimatbaa.com](http://www.rumimatbaa.com)

Sertifika No: 35259

**Basım Tarihi**

Ekim 2022

# İÇİNDEKİLER

SUNUŞ .....	1
<b>1908'E KADARKİ DÖNEM: OSMANLI'NIN ZAYIF MİRASI.....</b>	<b>13</b>
<b>I. İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>17</b>
Osmanlı'da İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı ve Nesnel Durumu.....	17
Sanayileşme Öncesinde de İşçiler Vardı .....	17
Kapıkulları.....	18
400 Yıl Önceki Büyük İşletmeler.....	18
Osmanlı'da İşgücü Yetersizliği .....	21
Mülsüzleşmemiş İşçiler Çoğunlukta .....	23
Zorla Çalıştırma Uygulaması .....	24
Osmanlı'da Ayrılıkçı Milliyetçilik .....	27
“Osmanlı” Kimliğini Geliştirme Çabaları.....	29
Osmanlı'da Etnik Kavgalar ve İşçilere Etkileri .....	29
Osmanlı'da Köle İstihdamı .....	31
Savaş Esirleri.....	33
Osmanlı'da Asker İşçiler .....	33
Osmanlı'da Hükümlü İşçiler .....	34
Osmanlı İşçi Sınıfında Katmanlaşma.....	34
Kamu Sektöründe ve Özel Sektörde İşçi İstihdamı .....	35
Eve-İş-Verme Sistemi.....	36
Devlet Memurlarının İşçileşmesi .....	36
Göçmenler .....	36
Kadın ve Çocuk İşçiler.....	37
Osmanlı'da Yabancı İşçiler .....	38
Osmanlı'da Tarım İşçileri.....	40
Osmanlı'da Maden İşçileri ve Ereğli Kömür Havzası İşçilerinin Yapısı .....	40
Osmanlı'da İnşaat İşçileri.....	43
Osmanlı'da Sanayi İşçileri .....	45
<b>II. ÇALIŞMA MEVZUATI .....</b>	<b>45</b>
Polis Nizamnamesi (1845) .....	47
Süveyş Kanalı İnşaatında Çalışan İşçiler İçin Nizamname (1856).....	48
Maden Mevadd-ı Madeniyeye Dair Nizamname (1863) .....	48
Demiryollarında Grev Yasağı (1867) .....	48
Dilaver Paşa Nizamnamesi (1867).....	49
Turuk ve Meabir Nizamnamesi (1869) .....	50

Maadin Nizamnamesi (1869).....	50
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1868-1876).....	50
1876 Anayasası.....	50
Ziraat ve Sanayi Odaları Teşkili Hakkında Kanun (1881).....	51
Maadin Nizamnamesi (1887).....	51
Amele Tahririne Mahsus Nizamname (1889).....	51
Askeri Fabrika İşçilerine “Amele Nizamnamesi” (1893).....	51
Hamalların Durumu.....	52
<b>III.ÖRGÜTLENME VE MÜCADELE.....</b>	<b>52</b>
Amelperver Cemiyeti .....	55
Amele-i Osmanî Cemiyeti.....	55
Osmanlı’da İlk İşçi Örgütlenmeleri.....	56
İttihatçılar, Azınlıklar ve İşçiler.....	58
<b>IV.MÜCADELE VE EYLEMLER.....</b>	<b>59</b>
Kapıkullarının Eylemleri.....	60
İlk Grevler .....	61
Makine Kırıcılık.....	64
I. Meşrutiyet ve İşçiler .....	64
1872-1908 Dönemi Grevleri .....	65
Memurların Eylemleri.....	68
<b>V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI.....</b>	<b>69</b>
Sosyal Güvenlik .....	74
SONUÇ .....	75
<b>1908-1918 DÖNEMİ: İLK ÖRGÜTLENMELER ve EYLEMLER .....</b>	<b>77</b>
Dünyadaki Önemli Gelişmeler.....	77
Osmanlı Devleti’ndeki Önemli Gelişmeler.....	78
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>80</b>
Osmanlı İşçi Sınıfının Zayıflığının Nedenleri.....	80
Savaşlar ve İnsan Kaybı.....	80
İşçi Sınıfında Etnik Bölünme .....	81
Sanayi İşçileri ve Eve-İş-Verme Sisteminde İstihdam.....	81
Maden İşçileri ve Tarım İşçileri .....	82
Büro İşçileri ve Memurlar .....	83
Kadın İşçiler .....	83
İşçilik Yapan Askerler, Askerlik Yerine İşçilik.....	83
Kadın Amele Taburları .....	84
Hükümlü Amele Taburları.....	85
Tarımda Amele Taburları.....	85
Azınlık ve Savaş Esirlerinden Taburlar.....	86
<b>II.ÇALIŞMA MEVZUATI .....</b>	<b>87</b>
Tatil-i Eşgal Kanunu.....	87
Diğer Kanunlardaki Düzenlemeler ve Kanun Teklifleri.....	90
Ücretlilere Emeklilik Hakkı .....	91
<b>III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ VE İŞÇİLERİ YÖNLENDİRME GİRİŞİMLERİ .....</b>	<b>92</b>

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İşçi Sınıfı .....	95
Öğretmenlerin Örgütlenmesi.....	98
Esnaf Derneklerinde İşçi Örgütlenmesi .....	99
Rum ve Ermeni Milliyetçileri Sendika Yönetimlerinde.....	99
Sosyalistler ve Sendikalar .....	100
<b>IV. MÜCADELE VE EYLEMLER .....</b>	<b>101</b>
1908 Grevleri.....	101
1908 Grevlerinde Çatışmalar ve Ölümler .....	103
1909-1918 Grevleri .....	104
Avusturya Mallarına Karşı Tüketici Boykotu .....	104
<b>V. ÇALIŞMA VE YAŞAMA KOŞULLARI, GELİR DÜZEYİ.....</b>	<b>105</b>
İstanbul'da İnşaat İşçilerinin Ücretlerinin Satınalma Gücü (1901=100) .....	105
Türkiye'de İmalat Sanayiinde Gerçek Ücretler (1914=100) (Pamuk,2000;84).....	106
SONUÇ .....	107
<b>1919-1925 DÖNEMİ: STRATEJİK HATA.....</b>	<b>109</b>
Dünyadaki Önemli Gelişmeler.....	109
Türkiye'deki Önemli Gelişmeler .....	111
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>114</b>
<b>II.ÇALIŞMA MEVZUATI.....</b>	<b>115</b>
<b>III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ VE YÖNLENDİRME ÇABALARI .....</b>	<b>117</b>
İstanbul'da Güçlü Örgütlenme Eğilimi .....	117
1919-1925 Döneminde İstanbul'da İşçi Örgütlenmeleri.....	118
Öğretmenlerin Örgütlenmeleri .....	121
Önemli İşçi Örgütleri.....	122
Türkiye Sosyalist Fırkası.....	123
İştirakçi Hilmi'nin İşgalcilerle İşbirliği ve Öldürülmesi.....	125
Türkiye İşçi Derneği.....	127
İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi .....	129
Beynelmilel İşçiler İttihadı.....	130
Amele Siyanet Cemiyeti.....	133
Kilikya Genel İşçiler Birliği.....	134
Türkiye Umum Amele Birliği .....	136
Türk Çalıştırma Derneği.....	137
İmalat-ı Harbiye İşçilerinin Futbol Takımı .....	138
Amele Teali Cemiyeti.....	138
Uluslararası Sendikal Hareket ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı.....	139
Sosyalist Siyasi Örgütlenmeler .....	140
<b>IV. MÜCADELE VE EYLEMLER.....</b>	<b>142</b>
1 Mayıs 1921 Kutlamaları.....	143
1 Mayıs 1922 Kutlamaları.....	143
1 Mayıs 1923.....	144
1 Mayıs 1925 Kutlamaları.....	145
<b>V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI.....</b>	<b>145</b>

SONUÇ .....	148
<b>1925-1945 DÖNEMİ: İŞÇİ ARİSTOKRASİSİNİN MUTLU YILLARI .....</b>	<b>149</b>
Sovyetler Birliği'nin Siyasi Çizgisi ve Türkiye-SSCB İlişkileri.....	150
Siyasi ve Ekonomik Zorluklar.....	152
Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler .....	153
1929-1932 Ekonomik Krizi.....	154
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>155</b>
Ücretli İşgücü Yetersizliği .....	155
Kırsal Kesimde Yoksullaşma ve Kentlere Geçici İşgücü Göçü .....	156
Yoksullaşma İşçileşmeye Yol Açmadı.....	157
Vasıflı İşçi Bulma Sıkıntısı.....	157
1920'lerde Ücretlilerin Sayıları.....	158
1927 Sanayi Sayımı.....	159
Bazı Sosyalistlerin Abartma Eğilimi .....	159
1930'larda Ücretlilerin Sayıları.....	161
1940'larda Ücretlilerin Sayıları.....	161
İşçi Yetersizliğine İlişkin Değerlendirmeler.....	162
Daimi İşçi Temin Zorluğu, Yüksek İşçi Devri ve İşe Devamsızlık.....	163
İşçileşmeye Direniş .....	164
Madenlerdeki İşçilerin İşçileşmemesi .....	166
Yabancı İşçi İstihdamı .....	167
İşsizlik .....	168
Zorunlu Çalışma Uygulaması.....	168
Hükümlülerin ve Askerlerin Çalıştırılması .....	169
<b>II. ÇALIŞMA MEVZUATI .....</b>	<b>171</b>
Memurin Kanunu (1926).....	171
Diğer Kanunlar .....	172
İş Kanunu (1936).....	173
Cemiyetler Kanunu (1938).....	175
Yeni Düzenlemeler .....	175
İşçi Aristokrasisi ve İşçi Sınıfında Tabakalaşma .....	177
<b>III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ .....</b>	<b>178</b>
Amele Teali Cemiyeti.....	179
Mustafa Kemal Paşa'nın Komünistler Aleyhine Tavrı.....	182
TKP'nin Sendikalardaki Çalışması .....	187
İzmir'de CHP Kontrolündeki Örgütler.....	188
Çeşitli İşçi ve Memur Örgütlenmeleri.....	188
<b>IV. MÜCADELE VE EYLEMLER.....</b>	<b>189</b>
<b>V. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÇALIŞMA VE YAŞAMA KOŞULLARI, GELİR DÜZEYLERİ .....</b>	<b>191</b>
Dahili Talimatnamelerle Sağlanan Haklar .....	191
Kamu İşçilerinin Durumu.....	192
Ücretlerdeki Gelişme.....	195
Türkiye'de İmalat Sanayii Gerçek Ücretleri (1925-1945) .....	196
İşçi Sağlığı.....	196

Memurların Ekonomik Durumu.....	197
Memurların Sosyal Güvenliği .....	200
<b>1946-1961 DÖNEMİ: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İLK ADIMLAR .....</b>	<b>203</b>
Kapitalizmin Altın Çağı ve Toplumsal Sonuçları.....	203
Soğuk Savaş .....	204
Türkiye-SSCB İlişkilerinde Büyük Kırılma.....	205
Türkiye'nin Dış Politikasında Köklü Değişim ve Etkileri .....	207
Halkın Yaşam Standardında Yükselme .....	208
1958-1961 Ekonomik Krizi.....	210
Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Kişi Başına GSMH .....	210
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>210</b>
<b>II. ÇALIŞMA MEVZUATI.....</b>	<b>213</b>
<b>III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ.....</b>	<b>220</b>
Devletin Sendikacılığa Dolaylı Müdahalesi.....	220
ABD'nin Etkisi.....	225
Siyasi Partilerin Yönlendirme Girişimleri.....	225
Sendika Yöneticiliğinin Getirileri .....	225
İşçiler ve Siyaset.....	226
Sendikacılığın Yeniden Canlanması.....	226
Kapitalizmin Altın Çağı .....	227
1946 Sendikacılığı.....	228
1947 ve Sonrasında Sendikal Örgütlenmeler .....	230
Sendikalar ve Milli Çıkarlar .....	231
Birinci ve İkinci Çalışma Meclisleri .....	231
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği.....	232
Federasyonların ve Bölge Birliklerinin Kuruluşu .....	233
Devletin ve Hükümetlerin Sendikacılığa Müdahale Araçları .....	234
İşçilerin Sendikalara İlgisizliği ve Sendikaların Üye Kazanma Gayretleri.....	235
Sendikaların Üye Sayıları.....	236
Sendikalar ve Sendikaların Üye Sayıları (Şubat 1955).....	237
DP Döneminde Sendikalara Baskılar .....	237
Sendika Dışındaki İşçi Örgütlenmeleri .....	239
Memurların Örgütlenmeleri .....	239
İşçi ve Memur Bankaları .....	241
Türk-İş'in Kuruluşu .....	243
Arjantin Çalışma Ateşesi Moggia .....	244
Türk-İş'in 1952-1960 Döneminde Siyasal Tavrı .....	244
27 Mayıs'ta Türk-İş'in Tavrı .....	245
<b>IV. MÜCADELE VE EYLEMLER.....</b>	<b>246</b>
İç Yönetmelikler .....	248
Toplu İş Sözleşmeleri .....	252
İşçi Ücretleri Arttı.....	252
Gerçek Ücretlerdeki Gelişme Endeksi (1950=100) .....	253
Memur Aylıkları .....	253
2 Çocuklu Bir Memurun Aylık Net Geliri (TL) .....	254



Yevmiyeli Teknik Personel.....	255
Memur ve Yevmiyeli Teknik Personel Aylıkları .....	255
İşçi Sigortaları Kurumu .....	255
Lojmanlar ve İşçi Konutları .....	256
SONUÇ .....	257
<b>1961-1975 DÖNEMİ: KAPİTALİZMİN ALTIN ÇAĞINDA SENDİKACILIK.....</b>	<b>259</b>
Dünyadaki Önemli Gelişmeler.....	259
Türkiye'deki Önemli Gelişmeler .....	260
Sol Hareket Gelişti ve Kitleselleşti .....	261
Sol'a Karşı Girişimler .....	263
Türkiye'nin ABD ve SSCB ile İlişkileri .....	263
Ayrılkçı Kürt Milliyetçiliği ve Silahlı Eylemciler.....	265
1969-1970 Ekonomik Krizi.....	265
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>266</b>
Mülksüzleşme Yavaştı.....	267
İşçi-Memur Ayrımı Sorunu ve Memurların Sınıfsal Konumu.....	269
İşsizlik ve Avrupa Kapısı.....	270
<b>II. ÇALIŞMA MEVZUATI.....</b>	<b>271</b>
274 Sayılı Sendikalar Kanunu (1963) .....	271
275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1963) .....	273
Yevmiyeli Teknik Personele İlişkin Yeni Düzenlemeler .....	276
624 Sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu (1965) .....	276
657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965) .....	277
931 ve 1475 Sayılı İş Kanunları (1967, 1971) .....	278
Sıkıyönetim Kanunu (1971) .....	279
Sosyal Güvenlikte Yeni Düzenleme .....	279
Sendikalar Kanununda Değişiklik (1970).....	280
Memurların Sendika Hakkı Kaldırıldı (1971).....	280
Noter Çalışanlarına Özel Düzenleme (1972) .....	281
Dernekler Kanunu (1972).....	281
Kıdem Tazminatı Hakkı Geliştirildi (1975) .....	281
<b>III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ .....</b>	<b>281</b>
Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Sendikalarla İlişkileri .....	282
Sendikalararası Dayanışma Anlaşması (SADA) .....	283
DİSK'in Kuruluşu ve Faaliyetleri .....	283
Türkiye Devrimciler Güç Birliği (DEV-GÜÇ) Girişimi .....	287
Türk-İş ve Partilerüstü Politika .....	288
Yeni Konfederasyonlar .....	289
Üyelerin Sendikalardan Beklentileri .....	290
Sendikaların Üye Sayıları.....	291
Bağıtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçiler.....	293
Sendikacılıkta Külfetten Nimete .....	293
Devletin Sendikalara Müdahalesi.....	295
ABD'nin Sendikalara Müdahalesi .....	297
İşçi Dernekleri .....	299

Sendika Şirketleri .....	301
Sendikaların Uluslararası İlişkileri .....	302
Memurların Örgütlenmesi .....	303
Memur Dernekleri .....	304
12 Mart 1971 Darbesi ve Konfederasyonların Tavrı .....	305
Çalışma Meclisleri .....	308
<b>IV. MÜCADELE VE EYLEMLER .....</b>	<b>308</b>
Saraçhane Mitingi .....	309
Açların Yürüyüşü .....	310
Komünizmi Tel'in Mitingi .....	310
Kavel Direnişi .....	311
Diğer Eylemler .....	313
Fabrika İşgalleri ve Çeşitli Eylemler .....	314
15-16 Haziran Eylemleri .....	315
15-16 Haziran Eylemlerinde DEV-GENÇ'in Rolü .....	316
Grev Ertelemeleri .....	317
Lokavtlar .....	317
TÖS'ün Eylemleri ve Büyük Öğretmen Boykotu .....	317
Diğer Eylemler ve Yasal Grevler .....	318
Greve Katılan İşçi ve Grevde Geçen İşgünü .....	319
<b>V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI .....</b>	<b>319</b>
Yüksek Hakem Kurulu Kararları .....	320
Asgari Ücret Artırıldı .....	320
Asgari Ücret .....	321
Genel Ücret Düzeyi .....	321
Türkiye'de İşçilerin ve Memurların Gerçek Gelir Düzeyi (1963 Yılı Fiyatlarıyla) .....	322
Ücretler ve Aylıklar .....	323
Toplu İş Sözleşmeleriyle Elde Edilen Kazanımlar .....	324
1. Dönem Toplu İş Sözleşmesi, Yürürlük Tarihi: 1.3.1976-28.2.1978 .....	325
2. Dönem Toplu İş Sözleşmesi, Yürürlük Tarihi: 1.3.1978-1.3.1980 .....	325
General Elektrik T.A.O. Toplu İş Sözleşmeleri .....	328
Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş. Toplu İş Sözleşmeleri .....	329
Uzel Ticaret ve Sanayi Ltd.Ş. Toplu İş Sözleşmeleri .....	331
Sümerbank Toplu İş Sözleşmeleri .....	332
Tekel Toplu İş Sözleşmeleri .....	335
Sosyal Güvenlik Alanındaki Gelişmeler .....	338
SONUÇ .....	339
<b>1975-1980 DÖNEMİ: SİYASAL SENDİKACILIK .....</b>	<b>341</b>
Kapitalizmin Altın Çağı'ndan Durgunluk ve Krizlere .....	342
Yeni Uluslararası İşbölümü .....	342
Küçük Üreticiliğin Tasfiyesi .....	342
İthal İkameci Sanayileşmeden İhracata Yönelme .....	344
İşçilerin Sorunları Artıyor .....	345
ABD Üslerine El Konuldu .....	346
Silahlı Çatışmalar Artırıldı .....	348
Düzen Karşısı Siyasi Çizgiler .....	349

“Yapay Proletarya”.....	349
Sendikal Çatışmalar.....	350
1978-1983 Ekonomik Krizi.....	350
Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Kişi Başına GSMH .....	350
<b>I. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ .....</b>	<b>352</b>
ABD’nin Sendikalara Müdahalesi .....	352
Sendikalarda Yaşananlar.....	353
DİSK’te Siyasi Kavgalar .....	354
MİSK.....	355
HAK-İŞ .....	355
Türk Ülke-İş .....	356
Sosyal Demokrat-İş .....	356
BSB .....	356
Toplum-İş .....	356
Sosyalistler .....	357
Sendikaların Üye Sayıları .....	358
Sendika-İçi Demokrasi.....	359
İşçi Dernekleri.....	360
Memur Dernekleri.....	360
Tüketim Kooperatifçiliği.....	361
Ayrılkçı Kürt Milliyetçiliği, İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi .....	361
<b>II. MÜCADELE VE EYLEMLER.....</b>	<b>363</b>
<b>III. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI .....</b>	<b>366</b>
12 Eylül Öncesinde Toplu İş Sözleşmelerindeki İkramiyeler Nasıldı?.....	367
12 Eylül Öncesinde Toplu İş Sözleşmelerindeki Kıdem Tazminatı Nasıldı?.....	368
SONUÇ .....	369
<b>1980-1983 DÖNEMİ: ASKERLER YÖNETİMDE (Mİ?) .....</b>	<b>371</b>
Dünyadaki Gelişmeler.....	371
Türkiye’de Darbe Sonrasındaki Uygulamalar.....	372
Ekonomik ve Toplumsal Gelişmeler .....	372
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>373</b>
12 Eylül Darbesi Sonrasındaki Gelişmeler .....	373
Darbecilerin Açıklamaları .....	374
Bülent Ecevit’in Uyarısı.....	375
DİSK Darbeyi Önceden Biliyordu .....	375
Türk-İş’ten Darbeye Destek .....	376
Hak-İş ve Çelik-İş Yöneticilerinin Darbecilere Desteği .....	377
Baskı Altına Alınan Diğer Sendikalar .....	378
DİSK ve Bağlı Sendikalar Hakkındaki Dava.....	380
İşçi Sınıfı Sessizdi .....	380
<b>II. ÇALIŞMA MEVZUATI.....</b>	<b>381</b>
İşverenlerin Talepleri.....	381
Sıkıyönetim Kanununda Değişiklik ve 1402’likler.....	382
Kıdem Tazminatına Tavan.....	383

Diğer Mevzuat Değişiklikleri.....	383
Dernekler Kanunu ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (1983) .....	385
1982 Anayasası.....	387
Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1983).....	390
Darbe Döneminde İşçi Lehine Mevzuat Düzenlemeleri .....	391
<b>III. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI .....</b>	<b>392</b>
Yüksek Hakem Kurulu'nun Toplu İş Sözleşmelerini Yenileme Çalışmaları .....	392
VAKIFBANKSEN ile Vakıflar Bankası Toplu İş Sözleşmeleri .....	393
TEKGIDA-İŞ Sendikası ile TEKEL Toplu İş Sözleşmeleri .....	396
Ücretlerdeki Gelişim .....	397
SONUÇ .....	397
<b>1983-1991 DÖNEMİ: SERMAYEYE KARŞI SINIF MÜCADELESİ .....</b>	<b>399</b>
<b>GİRİŞ .....</b>	<b>399</b>
Türkiye'de Önemli Gelişmeler.....	399
1988-1989 Ekonomik Krizi.....	401
1991 Ekonomik Krizi .....	401
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>402</b>
<b>II.ÇALIŞMA MEVZUATI.....</b>	<b>402</b>
<b>III.İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ .....</b>	<b>405</b>
Sendikacılığa Müdahaleler .....	405
Sendikaların Üye Sayıları.....	406
DİSK Davası .....	407
MİSK.....	408
İşveren Kontrolündeki Sendikalar.....	409
Sosyalistlerin Girişimleri.....	409
Diğer İşçi Dernekleri.....	410
<b>IV. KAMU ÇALIŞANLARI SENDİKACILIK HAREKETİ .....</b>	<b>410</b>
Prof.Dr.Alpaslan Işıklı'nın Büyük Katkısı .....	410
abece Dergisi ve Eğitim-Der .....	411
İşçi-Memur Ücret Farkları .....	412
Eğitim-İş ve Diğer Sendikalar.....	413
<b>V. MÜCADELE VE EYLEMLER .....</b>	<b>414</b>
Türk-İş'in Tavrı .....	414
Yasal Grevler ve Lokavtlar.....	415
İşçilerin Çözüm Arayışları .....	415
Türk-İş'in Mitingleri .....	416
Bir Dönüm Noktası: Netaş Grevi .....	416
Türk-İş'in Girişimleri.....	417
Başarılı Grevler ve Eylemler.....	418
ANAP'ın Girişimleri ve Tepkiler .....	418
Bahar Eylemleri Geliyor .....	419
Yeni Grev ve Eylemler .....	421
Kamu Çalışanlarının Eylemleri.....	422

<b>VI. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI .....</b>	<b>423</b>
Ucuz İşçilik .....	423
Ek Gelir Arayışları .....	423
Çocuk İşçiler, Niteliksiz Beslenme, Hastalıklar.....	424
Fuhuş.....	425
Yoksulluk, Hırsızlık, Çözüm Arayışları .....	425
Taşeronluk .....	426
Ücretler Artıyor .....	426
Gerçek Ücret Endeksi (1981=100).....	427
<b>1991-2002 DÖNEMİ: SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASININ</b>	
<b>YENİ KOŞULLARI VE TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI.....</b>	<b>431</b>
Dünyadaki Önemli Gelişmeler.....	431
Türkiye’de Önemli Gelişmeler.....	432
1994 Ekonomik Krizi.....	435
1998-2002 Ekonomik Krizi.....	435
<b>I. İŞÇİ SINIFININ DURUMU .....</b>	<b>437</b>
Yabancı Kaçak İşçiler.....	438
Kaçak İşçilik Sorunu .....	439
Mevsimlik-Geçici İşçiler.....	440
İşyerlerinin Küçültülmesi.....	441
Taşeronluk Yaygınlaştırıldı, Fason Üretim ve Eve-İş-Verme Artırıldı.....	442
<b>II. ÇALIŞMA MEVZUATI.....</b>	<b>443</b>
4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu (2001).....	446
<b>III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ .....</b>	<b>447</b>
Sendikaların Üye Sayıları .....	448
1991-2002 Döneminde Bağıtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçiler .....	449
İşgücü Maliyetlerinin Yükselmeye Kamunun ve Özel Sektörün Tepkileri .....	449
İşçi Sendikaları Konfederasyonlarının Hükümetle İmzaladığı Bazı Protokoller.....	450
Kamu Çalışanları Sendikacılık Hareketi .....	450
DİSK’in Yeniden Faaliyete Geçişi .....	451
Dernekler, Vakıflar, Kooperatifler .....	454
Yerel Sendikal Birlikler.....	455
Türkiye Kamu-Sen .....	455
Türk-İş’te Yönetim ve Anlayış Değişikliği .....	456
Hak-İş.....	456
Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu .....	457
Ekonomik Kriz, 5 Nisan 1994 İstikrar Programı ve Tepkiler .....	459
Demokrasi Platformu’nun İstikrar Programına Tepkisi .....	460
MİSK.....	462
Memur-Sen.....	462
USEK .....	464
Demokrat Kamu-Sen.....	465
KESK .....	465
Sivil İnisiyatif/Girişim (“Beşli Çete”).....	466
Emek Platformu.....	468
Sendikaların Uluslararası Örgütlerle İlişkileri .....	472

<b>IV. SENDİKALARIN SİYASAL FAALİYETİ</b> .....	<b>473</b>
<b>V. MÜCADELE VE EYLEMLER</b> .....	<b>476</b>
Tüketici Boykotu ve “Sendikalı İşçinin Ürettiğini Tüket!” Kampanyası .....	481
<b>IX. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI</b> .....	<b>483</b>
Net Gerçek Ücretlerde Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişme .....	484
SONUÇ .....	486
<b>2002-2019 DÖNEMİ: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ</b>	
<b>İKTİDARINDA İŞÇİ SINIFI</b> .....	<b>487</b>
Dünyadaki Önemli Gelişmeler.....	487
Türkiye’de Önemli Siyasal Gelişmeler .....	488
Türkiye-ABD İlişkilerinde Çatışma .....	489
Ekonomik Kriz .....	490
<b>I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU</b> .....	<b>492</b>
Türkiye’de Ücretlilerin Bağlı Oldukları Statüler .....	492
Ücretlilerin Sayısı ve Gelir Getirici Bir İşte Çalışanlar İçindeki Oranı .....	493
Kamu Sektöründe İstihdam.....	494
Kadın İşçiler .....	495
Beyaz Yakalı İşçiler.....	496
Taşeron İşçileri ve Kiralık İşçiler .....	496
Toplum Yararına Programlar ve İşbaşı Eğitim Programları .....	497
Eve-İş-Verme Sisteminde Çalışan İşçiler .....	497
Ücretlilerin Eğitim Durumu .....	498
Ücretlilerin Örgüt Eğitim Düzeyi .....	498
Yabancı İşçiler .....	498
İşsizler .....	499
Eğitim durumuna göre işsizler .....	500
<b>II.ÇALIŞMA MEVZUATI</b> .....	<b>500</b>
Çalışma Mevzuatı ve Uluslararası Sözleşmelerin Doğrudan Uygulanırlığı .....	500
Avrupa Sosyal Şartı’nın Çekincelerle Onaylanması .....	501
İş Kanunu (4857).....	501
İşçilerin Sendikalaşma Hakkı (6356) .....	504
İşçilerin Toplu Pazarlık Hakkı (6356) .....	507
Kamu Çalışanlarının Toplu Pazarlık Hakkı (4688) .....	508
Türkiye’de Grev Hakkı .....	510
Özel Güvenlik Görevlilerine Sendikalaşma Hakkı Tanındı (5188).....	513
Geçici İşçilerin Kadroya Geçirilmesi (5620) .....	514
Anayasada 2010 Değişiklikleri (5982).....	514
Teşmil Uygulamasında Geri Adım .....	515
Türk Borçlar Kanunu Kabul Edildi (6098) .....	516
Eve-İş-Verme Sistemi İçinde Çalışanlar “İşçi” Sayılmaya Başlandı .....	516
Umumi Mukavele Hakkı Kaldırıldı .....	517
Türk Ceza Kanunu’ndaki Düzenleme (5237) .....	517
Diğer Mevzuat Düzenlemeleri .....	517
4/C Kaldırıldı.....	518

Özel İstihdam Büroları ve İşçi Kiralama.....	518
İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (6331).....	519
Sosyal Güvenlik Alanındaki Düzenlemeler .....	520
İstihdam Paketi ve İşsizlik Sigortası Fonu .....	521
Taşeron İşçileri Kadroya Geçirildi .....	522
İş Mahkemeleri Kanunu (7036) .....	523
İşsizlik Sigortası Kanunu (4447).....	523
Özel Öğretim Kurumu Öğretmenlerinin Kıdem Tazminatı Hakkı Kaldırıldı .....	524
İkale Sözleşmeleri Yaygınlaşıyor .....	524
Zamanaşımı Süresi Kısaltıldı .....	525
Covid-19 Salgını Sürecinde Kabul Edilen Kanunlar .....	525
Kıdem Tazminatı Fonu ve Belirli Süreli İş Sözleşmesi Girişimi .....	526
<b>III.İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ .....</b>	<b>526</b>
İşçilerde Sendikalaşma: Üye Sayıları.....	527
Toplu İş Sözleşmesi Bağtlanan İşyerlerinde İşçi ve Sendika Üyesi Sayıları .....	528
2001-2017 Döneminde Toplu İş Sözleşmesi Bağtlanan İşyerlerindeki İşçiler.....	528
İşçi Sendikaları Üyeliği.....	529
İşçiler Sendikalara Niçin Üye Olmuyor? .....	529
Sendikal Güç Birliği Girişimi .....	530
Kamu Çalışanlarında Sendikalaşma: Üye Sayıları.....	531
Kamu Çalışanları Sendikalarına Bağlı Sendikaların Toplam Üye Sayıları.....	532
Askeri İşyerlerindeki Sivil Memurların Sendikalaşma Hakkı .....	533
Polisler Sendika Kuruyor: Emniyet-Sen .....	534
Fethullahçı Casusluk ve Terör Örgütünün İşçi ve Memur Örgütlenmesi .....	535
Dernekler.....	537
Vakıflar .....	537
Platformlar .....	538
Emek Platformu.....	539
AKP'nin Sendikacılık Hareketine Müdahaleleri.....	539
<b>IV. MÜCADELE VE EYLEMLER.....</b>	<b>540</b>
Grev ve Eylem Nedenleri.....	542
Özelleştirme Karşıtı Eylemler .....	542
Seka İzmit Fabrikası İşçilerinin Eylemi.....	543
Etibank Seydişehir Alüminyum Fabrikası İşçilerinin Direnişi .....	544
Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri İşçilerinin Eylemi .....	544
Yatağan-Kemerköy-Yeniköy Direnişleri .....	547
Sosyal Güvenlik Sistemi Reformuna Karşı Eylemler .....	547
Emeklilikte Yaşa Takılanların (EYT) Eylemleri .....	548
Diğer Eylemler .....	548
Yasal Grevler ve Grev Ertelemeleri .....	549
2002-2017 Döneminde Yasal Grevler .....	550
Sendikaya Karşı Eylemler .....	551
İşçi Alacaklarının Ödenmemesine Tepki.....	551
Yasa Değişikliğini Protesto .....	551
Tüketici Boykotları .....	552

<b>V.ÇALIŞMA VE YAŞAMA KOŞULLARI .....</b>	<b>553</b>
Asgari Ücret .....	553
2002-2019 Döneminde İşçilerin Günlük Brüt Asgari Ücreti (TL) .....	555
Ücretler ve Aylıklar .....	555
Net Gerçek Gelirlerde Bir Önceki Yıla Göre Değişiklik .....	556
İşgücü Maliyetinin Bölünüşü .....	557
Gelir Dağılımı .....	557
Vergi Dilimleri ve Dolaylı Vergiler .....	557
Fonların Tasfiyesi .....	558
BES.....	559
<b>Toplu İş Sözleşmeleri .....</b>	<b>559</b>
Kadroya Geçirilen Taşeron İşçilerine İlişkin Düzenleme .....	560
Bireysel İş Sözleşmeleri .....	560
Kredi Kartı ve Tüketici Kredisi Kullanımı.....	563
Hayat Standardında Yükseliş .....	563
Sağlık Hizmetlerinin Özelleştirilmesi .....	564
Yoksullara Yardım .....	564
İşçi Sağlığı.....	566
Türkiye’de İş Kazası, Meslek Hastalığı ve Ölümler .....	568
SONUÇ .....	568
Toplumsal Hareketlilik Artacak .....	570
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>571</b>
<b>YILDIRIM KOÇ.....</b>	<b>589</b>





# SUNUŞ

**Herşey olması gerektiği gibi  
oldu, oluyor ve olacak**

Türkiye ekonomisinde giderek derinleşen bir kriz yaşanıyor. Özellikle 2021 yılının son aylarından itibaren döviz kurlarında ve tüketici fiyatlarında hızlı yükseliş, başta işçiler ve memurlar olmak üzere, emeğiyle geçinen tüm sınıf ve tabakaların yaşam standartlarında hızlı bir düşüşe yol açtı. *Özellikle Avrupa ülkelerinde yaşanmaya başlayan ekonomik durgunluk ve Rusya-Ukrayna savaşı, Türkiye'deki sorunların önümüzdeki aylarda artacağına işaret ediyor. Türkiye'de, gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 70'inden daha fazlasını oluşturan işçiler, memurlar ve sözleşmeli personel, tarihimizde örneği pek bulunmayan bir hızlı mutluk yoksullaşma sürecini yaşıyor. Diğer taraftan, bankaların ve büyük şirketlerin kârları katlanarak artıyor. Yıllardır tüketici kredileri ve kredi kartlarıyla tüketimleri tahrik ve teşvik edilmiş ve günümüzde borç batağında debelenen insanlar, daha önce örneği olmayan büyük sıkıntılar yaşıyor.*

Türkiye'de önümüzdeki dönemdeki muhtemel gelişmeleri anlayabilmek, ancak tarih bilinci ve bilgisiyle mümkündür.

*Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Türkiye işçi sınıfının ülkemizin toplumsal ve siyasal yaşamına önemli müdahalelerde bulunabilecek sayısal ve niteliksel güce eriştiği bir dönemde, Osmanlı'dan günümüze bu toplumsal sınıfın öyküsünü çok özet bir biçimde anlatıyor.

Kitabın sayfa sınırlılığı nedeniyle, Türkiye işçi sınıfı tarihi konusunda daha önce yayımlanmış çalışmalardaki maddi yanlışlara ve katılmadığım yorumların ve değerlendirmelerin eleştirisine yer vermedim. Türkiye işçi sınıfı tarihine ilişkin yayımlarda belirleyebildiğim yanlışlar, 2010 yılında *Yanlış-Doğru Cetveli, İşçi Sınıfı Tarihi Yazımında İnatçı Hatalar* adıyla yayımlandı (Epos Yay., Ankara, 2010, 230 s.).<sup>1</sup>

Türkiye işçi sınıfı tarihi yazma çabam 44 yıl önce başladı. 1976 yılında Canan Koç ile birlikte yazdığımız **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi** (332 s.) kitabı, yazarları belirtilmeden, Tüm İktisatçılar Birliği (TİB) tarafından yayımlandı.<sup>2</sup>

1 Bkz.Koç,Y., "İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihleri," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.5-34.

2 Metnin tamamı için bkz. Koç, Y. – Koç, C., Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, TİB Yay., Ankara, 1976, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324171691b.pdf>.

23 yıl önce ODTÜ İktisat Bölümü'nde kısmi zamanlı öğretim görevlisi olarak bu konularda ders vermeye başladım. Aynı yıl Fethi Naci'nin yönettiği Gerçek Yayınevi, bu konuda bir kitap istedi. **100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi** (203 s.) 1998 yılında yayımlandı.<sup>3</sup> Bu kitabın genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimi Kaynak Yayınları tarafından 2003 yılında basıldı: **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi** (416 s.).<sup>4</sup> Epos Yayınları 2010 yılında **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Osmanlı'dan 2010'a** kitabımı (495 s.) yayımladı. 2015 yılında Tekgıda-İş Sendikası için farklı bir biçimde **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Osmanlı'dan Günümüze** (407 s.) kitabımı hazırladım.

Kuzgun Kitap tarafından 2016'da yayımlanan **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Osmanlı'dan 2016'ya, Özet** (399 s.) kitabında ise farklı bir yöntem izledim. Temel varsayımım, insanlarımızın kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen ve asgari bedel ödeyerek birşeyler elde etmede çok yetenekli, becerikli ve deneyimli oldukları oldu. İşçi sınıfı tarihini, "cahillerin bilinçlenme süreci" olarak incelemedim. Kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen "homo economicus"ların belirli dönemlerde niçin öyle davrandıklarını anlamaya çalıştım. Bu kitap, bu nedenle, 2010 ve daha önceki yıllardaki kitaplarımdan farklıdır. İşçi sınıfı tarihi çalıştıkça, anlamaya çalışmanın, yargılamaktan ve suçlamaktan daha doğru olduğunu düşünüyorum. Bu kitabın 2019 yılı Mayıs ayında Tekgıda-İş Sendikası tarafından yayımlanan ilk baskısında da bu anlayışla hareket ettim.

1976 yılından itibaren belirtilen genel tarih çalışmalarının yanı sıra, çeşitli konularda çok sayıda makalem yayımlandı.<sup>5</sup> Ayrıca Türk-İş, Hak-İş, DİSK, Memur-Sen, KESK ve bazı sendikaların tarihlerine ilişkin kitaplarım da çıktı.

Elinizdeki kitabın amacı, Türkiye işçi sınıfı tarihi konusunda bütünlüklü bir tablo sunmaktır. Türkiye'de politikalarını işçi sınıfının tarihsel misyonu üzerine inşa etmiş birçok örgüt bile bu konuda yeterli çalışma yapmamaktadır. Bu alanda sübjektivizm (öznellik, enfüsiyeye) yaygındır. Dileğim, bu özetin, bu konunun ciddiyetini ve kapsamını anlatması, bu konuda daha ayrıntılı çalışma yapmak isteyenlere bütünlükçü bir "*başlangıç kitabı*" olarak hizmet etmesidir.

Bu kitabı, aynı konuda yazılmış çalışmaların çoğundan ayıran bazı özellikler vardır.

Kitaptaki temel varsayım, Türkiye'de sıradan insanların ve özellikle işçi sınıfının tam bir "zeki ve kurnaz homo economicus" olduğu, kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bildiği, yüzyılların köylülüğünün deneyimleriyle son derece tedbirli hareket ettiği ve başarı şansını yüksek görmedikçe veya mecbur kalmadıkça risk almadığı, mevcut haklarının korunmasında dönem dönem geri adım atmayı ve uygun zamanı beklemeyi başarabildiği ve hak almada en az bedelli, en kolay yolu bulmada çok becerikli olduğudur. Bu konularda karar verirken, bilgiye erişim olanakları ve deneyim birikimlerinin düzeyine göre hareket eder. Kesinlikle saf, cahil veya korkak değildir; davranışları, bulunduğu

3 Metnin tamamı için bkz. Koç, Y., 100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gözlem Yay., İstanbul, 1998, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321200910b.pdf>.

4 Metnin tamamı için bkz. Koç, Y., Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Kaynak Yay., İstanbul, 2003, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320223776b.pdf>.

5 Bu yazıların derlendiği kitaplara erişim için bkz. Koç, Y., *Türkiye'de Sınıf Mücadelesinin Gelişimi, 1923-1973*, Birlik Yay., Ankara, 1979, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172275b.pdf>; Koç, Y., *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Ataol Yay., İstanbul, 1992, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>; Koç, Y., *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi, Olaylar-Değerlendirmeler*, Yol-İş Yay., Ankara, 1996, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>; Koç, Y., *Türk-İş Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar ve Gözlemler-I*, Türk-İş Yay., Ankara, 1999, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322689346b.pdf>; Koç, Y., *Türk-İş Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar ve Gözlemler-II*, Türk-İş Yay., Ankara, 1999, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322689834b.pdf>; Koç, Y., *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)*, Yol-İş Yay., Ankara, 2000, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>.

koşullar dikkate alındığında, kısa vadeli çıkarları açısından son derece rasyondur. Feleğin çemberinden geçmiştir. Görmüş geçirmiştir. “Çarıklı erkanıharp” ifadesi boşuna doğmamıştır. Kemal Sunal’ın filmlerinin hâlâ çok geniş bir izleyici bulması, o “saf” görünümün altında yatan cevheri yansıtmadığıdır. Başarı şansı ile ibret-i alem için ezilme olasılığı arasında doğru seçimi yapma konusunda olağanüstü gerçekçidir; başarı şansını sezmedikçe veya gerçekten başka çaresi kalmadıkça, risk almaz. Birçok kişinin sübjektivizm bataklığında boğulduğu koşullarda, somut şartların somut tahlilini yapar. “Allah’tan başka görmediği birşeye inanmaz.” İşlerini halletmede “adamını bulma” konusunda son derece beceriklidir.

İşçilerin büyük bölümü politikayla yakından ilgilenir. Sorunlarına çözüm bulma çabasının bir parçası olarak düzen partilerinin olanaklarından yararlanma konusunda çok deneyimlidirler.

Sıradan bir işçi birçok kimliğe veya aidiyete aynı anda sahiptir. Belirli bir etnik kökeni vardır. İnançları önemlidir. Siyasi görüş sahibidir. Bunlara ve benzer kimliklere ek olarak, işçi sınıfının mensubudur. İşçi sınıfı bilinci ancak sorunlarını çözmede diğer kimlikleri işe yaramadığında ve kendisi gibi olanlara başvurmak zorunda kaldığında ve bu ihtiyacı devam ettiği sürece gelişir.

Bu özelliklere sahip sıradan bir işçi genellikle diğer işyerlerindeki işçilerin sorunlarına karşı duyarlıdır. Ancak kendisi böyle bir dayanışmaya ihtiyaç duyduğunda, sınıf dayanışmasının önemini anlar. Başkalarına hayrı dokunmadıkça, kendisi ihtiyaç duyduğunda kimseden hayır gelmeyeceğini yaşayıp öğrenerek bencilliği aşabilir. Sıradan işçiler arasında bireysel çıkış arayışları, kendi gemisini kurtarma çabaları da yaygındır. Bu amaçla etnik köken, siyasi görüş, inanç gibi kimlikler de kullanılır. Bu seçeneklerin tüketilmesiyle birlikte diğer işçilerle birlikte çözüm arayışı yaşanarak öğrenilir.

Sıradan işçiler arasında kulaktan dolma bilgiyle yetinme ve bilgilenmede sıklık yaygındır. Ufak hesaplarla hareket eden sıradan işçi de çoktur. Kapitalizmin olumsuz sonuçlarını yaşadıkça, sığıltan ciddi bilgilenmeye, ufak hesaplardan büyük amaçlara geçmek zorunlu olur. Bu değişim ve dönüşüm ancak hayat okulunda öğrenilebilir.

Sıradan bir işçi ideolojik olarak kapitalizmin ürünüdür. Kapitalizmin dayattığı toplumsal ilişkilerin etkisiyle bireycidir, bencildir, gerektiğinde arkadaşlarının başlarına basarak yükselmeyi kabullenebilir, gösterişçi tüketime düşkündür, vb. Genel olarak sınıflı toplumun ve çağımızda özel olarak kapitalizmin ürünü olan bu olumsuz özelliklerden kurtulabilmek, önce kapitalizmin sonuçlarına, ardından kapitalizme karşı mücadeleyle gerçekleşebilir. Kapitalizme karşı mücadele (1) kapitalizmin baskı ve sömürüne, (2) insan ilişkilerindeki yalnızlaşmaya, bireycileşmeye, bencilleşmeye ve (3) gösterişçi tüketime ve doğanın pervasızca tahrip edilmesine karşı mücadeledir.

İşçilerin belirli dönemlerdeki tepkisizliğini ve sessizliğini açıklayamayanlar, baskıları abartma ve işçileri bilinçsizlikle suçlama eğilimindedir. Halbuki işçilerimiz son derece rasyonel davranan ve kısa vadeli çıkarları doğrultusunda hareket eden olağanüstü tedbirli birer “kurnaz ve akıllı homo economicus”dur. Yapılması gereken, bu temel varsayımlar çerçevesinde insanları anlayabilmektir. Kitabın diğer bir anlayışı, olanları, örgütleri, sınıfı ve kişileri yargılamaktan ve suçlamaktan kaçınmak, anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktır.

Bu kitabı diğer işçi sınıfı veya sendikacılık tarihi kitaplarından ayıran bazı özellikler önemlidir.

Bu kitapta önemli bir yer tutan **mülksüzleşme** konusu, başka tarih çalışmalarında pek ele alınmamıştır. Halbuki işçi, mülksüzleşmiş (üretim araçları mülkiyetinden kopmuş) bir kişi olarak, geçimini işgücü satışıyla, diğer bir deyişle, başkasına ait bir işyerinde ücret veya aylık karşılığında çalışarak sağlayan insandır. İşçilik bilinci ve davranışı ancak mülksüzleşmiş kişilerde gelişebilir.

Osmanlı'da ücretli işçilik çok eski tarihlere kadar uzanıyordu. İşçileşme sanayileşme öncesinde de vardı. Ancak kitaplarda genellikle eksik olan, ücretli işçilikle birlikte varlığını sürdüren **kölelik** tir. İmalat sanayi ve tarımda epeyce yaygın olarak kullanılan köle emeğinin yanı sıra, **acemi oğlanların ve ortakçı kulların** kullanımı da Osmanlı emek tarihinin unsurlarıdır.

Kitapta işçi sınıfının bir parçasını oluşturan **memurların ve sözleşmeli personelin** örgütlenme ve mücadele tarihine de yer verildi. "İşçi sınıfı" tanımında, devletin kanunlarının düzenlemeleri değil, ekonomik ve toplumsal ilişkiler, insanların üretim araçları mülkiyetiyle olan ilişkileri esas alındı. Bu konudaki çalışmaların çoğunda "işçi sınıfı" yalnızca bedenen çalışanları veya mavi yakalı işçileri kapsayacak biçimde algılanmıştır. Sınıfların tanımında da kişilerin üretim araçları mülkiyetiyle ilişkisi değil, yaptıkları iş dikkate alınmıştır. Örneğin, bazı çalışmalarda, Osmanlı'nın son dönemlerinde çok sayıda olan ve bir işverene bağlı olmaksızın kendi başına çalışan hamallar, bedenen çalışmalarına bakılarak, işçi sınıfı içinde kabul edilmiştir. Halbuki hamallık karşılığında hizmet sunduğu kişiden aldığı para kendisine ait olan kişi bir küçük burjuvadır. Bir işyerinde ücret karşılığında çalışan ve hamallık karşılığında verilen paranın hamalın işverene ait olduğu durumda, yaptığı iş aynı olsa da, bu kişi bir işçidir. Kişinin bilinci de buna göre biçimlenir.

Türkiye işçi sınıfı tarihinde "**işçi aristokrasisi**" ve "**yapay proletarya**" olguları çok az incelenmiştir. Bu iki kavram kullanılmadan, özellikle belirli dönemlerde işçilerin ve işçi sınıfının tutum ve davranışlarını anlayabilmek olanaklı değildir.

Türkiye işçi sınıfını incelerken, küçük işletmelerin yaygınlığı da dikkate alınmalıdır. İşverenin de işletmede diğer işçilerle birlikte çalıştığı ve sermaye birikiminin yapılamadığı küçük işletmelerde çalışan işçilerde sınıf bilinci kolay kolay gelişmez (Marx'ın "Kleinmeister" dediği ve ancak basit yeniden üretimin yapılabildiği işyerleri, bizdeki esnaf-sanatkarın büyük çoğunluğu).

İşçi sınıfı tarihine ilişkin çalışmalarda çok yaygın bir hata, işçilerin durumlarının sürekli olarak kötüleştiği ve yoğun baskılar altında yaşadığı iddiasıdır. **Yoksulluk ve yoksullaşma ayrımı** da genellikle kavranmamaktadır. Tepki verme eğiliminde olan, yoksul işçi değil, yoksullaşan işçidir. Kapitalizmde işçilerin hayat şartlarının sürekli olarak kötüleştiği iddiası ise dayanaksızdır. Kapitalizm sömürüye dayanan bir sistemdir, ancak bu durum işçilerin yaşam standartlarının kapitalizm ve hatta emperyalizme rağmen yükselmeyeceği anlamına gelmez. İşçilerin kapitalizme ve emperyalizme karşı tavırlarını belirleyen en önemli etmen de yaşam standartlarındaki değişikliklerdir. İşçilerin günümüzdeki yaşam standartları ile, örneğin, 40 yıl önceki yaşam standartları çok farklıdır. Sıradan bir işçi sömürülmeye değil, ücretinin düşmesine ve çalışma koşullarının kötüleşmesine tepki gösterir.

İşçi sınıfı sıradan işçilerden oluşur. İşçilerin kitlesel biçimde tepki göstermesinin iki önkoşulu vardır: Mutlak yoksullaşma ve zayıf iktidar algısı. Mutlak yoksullaşma döneminde güçlü ve baskıcı bir yönetim varsa, toplumsal patlama değil, toplumsal çürüme olur. Başını kaldırmaya gücü yetmeyen, küfüre ve bedduaaya sarılır. Ayrıca hırsızlık, soygun, rüşvet, fuhuş, şans oyunları gibi hastalıklar yaygınlaşır.

Hayatından memnun ve geleceğine güvenle bakan bir kitleyi, kimse harekete geçiremez. Büyük sıkıntılar yaşayan ve iktidarın zayıfladığını düşünen bir kitlenin eylemli tepkisini de hiçbir güç engelleyemez. İşçiler, ancak oturdukları minder tuttuğunda ve ayağa kalktıklarında ibret-i alem için dövülmeyeceklerini ve başarı olasılıklarının olduğuna inandıklarında ayağa kalkarlar. Aç tilki fırın yıkar, sözü boşuna söylenmemiştir. Bu koşullar yerine gelmeden, kendisini kurtarıcı gören kişi ve siyasi örgütlerin hayatlarından memnun kitleye yaptıkları çağrılar hep hüsrarla bitmiştir. Kitleler, "kurtarıcı" olma niyet ve çabasında olanlardan genellikle çok daha gerçekçidir; kısa vadeli çıkarları açısından, somut şartların somut tahlilini genellikle çok daha iyi yaparlar.

Ayrıca Türkiye’de işçilerin hayat standartlarında İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan önemli gelişme, öyle çok da büyük bedeller ödenmeden elde edildi. Sıradan bir işçi, kendi durumunu, diğer emekçilerle ve özellikle kendi geçmişiyle karşılaştırarak tepkisini biçimlendirir. Böyle bir değerlendirme sonucunda hayatından memnunsa, durumu kabullendirir. 1953-1986 döneminde Türk-İş’in genel mali sekreterliği görevini yürütmüş olan Ömer Ergün, 1950’li yılları anlatırken, “şartlar kötüydü, ama daha iyisini bilmiyorduk ki,” dediğinde bu durumu çok iyi özetlemektedir. Sıradan bir işçinin tavrına ilişkin bu analizi yapmayan birçok kişi, işçilerin sessizliğini baskılara, bilinçsizliğe ve hatta cahilliğe bağlama eğilimindedir. Halbuki işçi gerçekçidir, kısa vadeli çıkarını gayet iyi bilir, durumunu mümkünse hiç bedel ödmeden düzeltmenin ve iyileştirmenin yollarını bulmada çok beceriklidir. Baskılar da tabii ki önemlidir; ancak bastırılacak bir örgütlülük ve eylemlilik olgunlaşmamışsa, baskıya da gerek kalmaz.

Bu konuyla bağlantılı ve çok yaygın bir yanlış yaklaşım da, **mevzuattaki yasakların işçi eylemlerinin önlenmesinde belirleyici etmen olduğu düşüncesidir**. Olağanüstü baskı dönemlerinde mevzuat ve özellikle uygulamalar eylemleri engelleyebilir. Ancak olağan zamanlarda durum böyle değildir. Günümüzde işçilerin çok büyük bölümü, yürürlükteki kanunlarda grev yasaklarına ilişkin hükümleri ve hatta kendi haklarını bilmez. İşçilerin örgün eğitim düzeyinin bu kadar gelişmiş olduğu, bilgiye erişim olanaklarının bu kadar arttığı ve kolaylaştığı koşullarda bile işçilerin yasaklar konusundaki bilgisizliği düşünüldüğünde, 1909 yılındaki bir yasağın veya 1950’li yıllardaki grev yaptırımlarının işçiler tarafından yaygın olarak bilinmesinin ve insanların davranışlarını belirlemesinin olanaksızlığı ortadadır. Ayrıca 1909 yılında kabul edilen Tatil-i Eşgal Kanunu konusunda akademisyenler arasında bile yıllardır süren tartışmalar anımsandığında, o tarihteki işçilerin bu kanunu tam olarak kavrayıp davranışlarını bu kanuna uydurmaya çalıştıklarını düşünmek pek mantıklı değildir. Ancak işçilerin dönem dönem yaşanan sessizliğinin gerçek nedenlerini kavrayamayanlar, kolaycılığa başvurarak, bu durumun nedeni olarak bu yasakları ve yaptırımları öne sürmektedir. Hayat şartlarının işçiyi eyleme zorladığı durumlarda, çok yoğun bir baskı yaşanmıyorsa, işçi eylem yapar; hayat şartları zorlamıyorsa, eylem yapmaz. İşçilerin çok büyük bölümü bu konudaki mevzuatı bilmeden ve öğrenme gereği de duymadan tepkisini gösterir.

Bu açıdan bakıldığında, birçok yayında uzun bölümler halinde yer alan grev hakkı tartışmaları, işçi sınıfının belirli dönemlerdeki davranışlarını açıklamada önemli bir etmen değildir. İşten ayrıldığında kolayca yeni bir iş bulabilen, işten ayrılmasını engelleyen bir düzenleme (mükellefiyet, mecburi hizmet, uzun süre çalışmayı öngören belirli süreli iş sözleşmesi, vb.) bulunmayan, onu işyerine bağlayan yüklü bir kıdem tazminatı olmayan, köyüyle bağı devam eden bir işçi, işyerinde sorunlarla karşılaştığında, grev veya başka tür bir eylem yapmak yerine, çekip gitmeyi tercih etme eğilimindedir. İşçiler, eylemsizliği ağırlıklı olarak grev yasaklarına bağlayan yazarlardan çok daha gerçekçidir.

İşçi sınıfı tarihi üzerinde çalışanların büyük bölümü sol görüşlüdür. Kapitalizme eleştirel yaklaşan bu yazarların çoğu, işçi eylemlerini abartma ve idealize etme, efsaneler, **kahramanlar ve hainler yaratma** eğilimindedir. Sol eğilimli sendikacıların incelenmesinde de aynı eğilim gözlenebilir. Bazı örgütler ve işçi önderleri göklere çıkarılır, bazıları yerin dibine batırılır. Özellikle sendikalar tarafından yazılan veya yazdırılan “sendika tarihleri” veya “sendikacı biyografileri” genellikle bu niteliktedir. Bu kitapta her iki eğilim de aşılına çalışıldı.

**Türkiye’de yaygın bir eğilim, işçi sınıfına ilişkin değerlendirmelerin sübjektivizme ve uvriyerizme (işçi övücülüğüne) kaymasıdır**. Somut koşulların somut tahlili yerine, gönülden geçenin gerçekliğini yerine konması anlayışı abartılı değerlendirmelere yol açmaktadır. Başka ülkelerdeki işçi sınıfı mücadeleleri konusundaki yaygın bilgisizlik de yaşanan bazı eylemlerin

abartılmasına ve uvriyerizme neden olmaktadır. İşçi sınıfının insanlığın kurtuluşundaki tarihsel misyonunu kabul edenlerde işçi sınıfını ve hatta işçileri idealize etme eğilimi yaygındır. Halbuki işçiler kapitalizmin ürünüdür ve kapitalist ilişkilerin, kişilik, davranış ve ilişkilerinde yol açtığı çarpıklık ve bozukluklardan ancak kapitalizme karşı mücadele sürecinde kurtulabileceklerdir.

**İşçi sınıfı tarihine ilişkin çalışmalarda yaygın diğer bir yanlış da yabancı devletlerin etkisinin abartılması, buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin etkisinin gözardı edilmesidir.**

Yabancı güçler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde (a) yabancı devletlerin doğrudan müdahalesi, (b) bu devletlerle yakın bir işbirliği içindeki sendikalar ve vakıfların çalışmaları ve (c) bu devletlerin etkisi ve hatta kontrolü altındaki uluslararası sendikal örgütlerin girişimleriyle Türkiye'deki sendikacılık hareketini etkilemeye ve yönlendirmeye çalıştılar; bu amaçla önemli kaynaklar kullandılar. Bu etkileme girişimi, ancak Türkiye'deki devlet politikalarıyla ve işçilerin kısa vadeli çıkarlarıyla çelişmediği durumlarda istenen amaca ulaştı. Yoksa, örneğin, Amerikalıların Türk-İş'i kurdurtması veya Avrupalıların Türkiye'deki sendikacılık hareketini "yönetmesi" gibi bir durum söz konusu değildi; belirleyici olan dış müdahale değil, iç dinamiklerdi. İşçilerimiz çok akıllıdır; sendikacılar, çok akıllıların akıllısıdır. Osmanlı'da oyun çoktur, denir. Türkiye'de sıradan bir sendikacı, Osmanlı'yı suya götürür, susuz getirir, tuz yaladır, yine suya götürüp susuz getirir. Bu nitelikteki insanların onları yeterince tanıyamayan dış müdahaleler tarafından yönetildiğini düşünmek gerçekçi değildir.

**Türkiye işçi sınıfı tarihiyle ilgili çalışmalarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin görevliler aracılığıyla sendikacılık hareketini etkileme ve yönlendirme çalışmaları pek ele alınmamıştır.** Halbuki Türkiye'de bu müdahale genellikle zannedildiğinden çok daha önemlidir. Ancak bu konuya ilişkin bilgiler çok sınırlıdır.

**Türkiye işçi sınıfı tarihi yalnızca sendikaların tarihi olarak algılanamaz. Bu kitapta dernek, kooperatif, vakıf ve siyasi parti gibi örgütlenmeler de kısaca ele alındı.** Ayrıca, işçi sınıfının çoğunluğunu oluşturan kesimlerin davranışları kavranmaya ve açıklanmaya çalışıldı.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, örgütlenmeyi yalnızca resmi yapılar olarak algılama yanlışlığına düşülmemesidir. Her işyerinde sözü dinlenen bazı işçiler vardır. İşyerinde bir sorun yaşandığında, bu kişilerin yönlendirmeleri belirleyici olur. Bu kişiler de belirli bir öneri geliştirirken, işyerindeki işçilerin durumuna ilişkin genellikle çok gerçekçi değerlendirmeler yaparlar. Bir işyerinde sendikal örgütlülük yoksa, işyerindeki işçiler dışarıdan bakıldığında örgütsüz gözükür. Ancak hemen hemen her işyerinde gayriresmi, tüzel kişiliği olmayan iç yapılanmalar vardır. İşçi sınıfının örgütlülük düzeyinden söz edilirken, yalnızca sendikalara bakılması, bu nedenle, son derece yetersizdir ve yanıltıcıdır.

Türkiye'de Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO), uluslararası sendikacılık hareketine ve gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin niteliğine ilişkin bilgiler ve değerlendirmeler de çok yetersizdir. Bu kitapta, bu konulara çok sınırlı biçimde değinildi.

Bu nitelikte genel bir "başlangıç kitabı"nda en önemli sorun, tarihsel süreçler açısından önemli ve belirleyici olanla olmayan arasında doğru seçim yapabilmek, önemsiz konularda ayrıntıya boğulmadan olaylar ve gelişmeler arasındaki bağlantıları kavrayabilmek ve anlatabilmektir.

İşçi sınıfı hareketi içinde yer almayan birisi birçok ayrıntıyı kaçırabilir. Eğer kaçırıldığı "ayrıntı"lar temel önemde etmenler değilse, sorun yoktur. Ayrıntıları yaşamış birinin sorunu ise, önemsiz bazı ayrıntılara, o sürece kendisi de dahil olduğu için, gerektiğinden fazla önem vermektir.

İşçi sınıfı tarihlerindeki çok önemli eksikliklerden biri, 1964 öncesinde işçiler veya örgütlerince çıkarılan toplulukla iş ihtilafları sonucunda verilen kararların, umumi mukavelelerin, personel yönetmeliklerinin ve 1964'ten itibaren toplu iş sözleşmelerinin gözardı edilmesidir. Halbuki örgütlü işçilerin davranışlarını anlayabilmede ücretler ve yan ödemeler, çalışma süreleri, iş güvencesi, işyerindeki çalışma düzeni ve işçi sağlığı konularında toplu iş sözleşmelerinde ve benzeri diğer metinlerdeki düzenlemelerin de incelenmesi son derece önemlidir. Türkiye’de 1964’ten itibaren giderek yaygın bir biçimde uygulanan toplu iş sözleşmelerine erişmenin zorluğu bu eksikliğin nedenlerinden biridir. Bu kitapta gerek personel yönetmelikleri, gerek toplu iş sözleşmeleri konularındaki bu eksiklik de bir ölçüde giderilmeye çalışıldı.

Türkiye’de üniversitelerin çalışma ekonomisi bölümlerinde ve üniversite kütüphanelerinde, sendika ve üst örgütlerinin arşiv ve kütüphanelerinde Türkiye işçi sınıfı tarihi konusunda ciddiye alınabilecek **birinci el kaynak birikimi yoktur**. Bu konuda yayımlanmış ikinci el yayınların çoğu bile bulunmaz. Milli Kütüphane’de de bu konuda önemli eksiklikler söz konusudur. Birçok sendika ve üst örgüt, kendi yayınlarını bile saklamamıştır. DİSK ve bağlı sendikaların arşivleri sıkıyönetim komutanlıklarınca tahrip edilmiştir; 1992 yılında iade edilenler, elkonuların yalnızca bir bölümüdür. Sadık Şide, 1980’li yılların başlarında, Türk-İş genel sekreteri iken “gereksiz” gördüğü Türk-İş belgelerini kâğıt hamuru yaptırmış, bir tarih hazinesini yok etmiştir. KESK’in arşivi genel merkezden İstanbul’dan Ankara’ya taşınması sırasında “kaybolmuş”tur.

Çok değerli belgelere sahip olan TÜSTAV’ın arşivi ise, DİSK ve bağlı sendikalar dışındaki sendikal örgütler açısından yeterli değildir.

Bu eksiklik birçok araştırmacı için doğal bir “kolaylık” sağlamakta, mevcut ve erişilebilir kaynaklarla sınırlı bir çalışma yapılmaktadır. Canan Koç’la birlikte hazırladığımız ve 2008 yılında yayımlanan **Türkiye Çalışma Yaşamı Kaynakçası** (Sosyal Tarih Yayınları, TÜSTAV, İstanbul, 2008, 476 s.) bu tarihe kadar bu alandaki geniş (ve genellikle kullanılmayan) kaynakları göstermektedir.<sup>6</sup>

Bir “başlangıç kitabı” genel bir çerçeve sunmak ve ilgili okuyucuyu daha ayrıntılı ve kapsamlı okuma ve araştırmalara yönlendirmek durumundadır. Bu özet kitapta dipnotları mümkün olduğunca sınırlı tuttum. Bazı konuları kısaca ele alırken, bu konuda daha önce yayımlanmış ve konuyu daha ayrıntılı ele alan kitap, kitapçık, makale ve köşe yazılarımı dipnotlarda belirttim.

**Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi** bir övgü veya yergi kitabı olmadı. Amacım, “ne oldu? nasıl oldu? niçin oldu?” sorularına yanıt aramaktır; bunu yaparken de olay ve olgulara hasta yakını gibi değil, hekim gibi yaklaşmaya çalışmaktır. Ne yazık ki, yayımlanmış işçi sınıfı tarihlerinde bu sorulara verilen yanıtlar çok yetersizdir. Yaygın tavır, anlamaya çalışmak yerine yargılamaya kalkmaktır. Hem daha genele, hem daha da özele giden, birinci el kaynakları çok daha fazla kullanan birçok yeni araştırmacının yapılması, geleceğimizin inşasında büyük bir potansiyele sahip olan Türkiye işçi sınıfının yapısının ve dinamiklerinin kavranmasına önemli katkılarda bulunacaktır.

Türkiye işçi sınıfı tarihinin yazılmasında, sendikacıların veya tek tek işçilerin deneyim, gözlem ve anıları son derece önemlidir. Ancak “işçi sınıfı tarihi” bunların toplamı değildir. Kişiler, kendi içinde buldukları ve bazen farkında olmadıkları koşullarda davranışlarını belirlerler. 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ve Hayâlî Bey mahlasıyla yazan Mahmud’un dediği gibi, “o mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler” (o balıklar ki denizin içindedir, denizi bilmezler). Birçok sendikacı ve işçi, kapitalist üretim ilişkilerinin veya gelişmiş kapitalist ülkelerin belirlediği koşulların farkında bile olmadan gözlemler ve değerlendirmeler yapar. Türkiye işçi sınıfı tarihi, denizin içindekileri denizin dışından da anlamaya çalışmalıdır. Bu da kapsamlı bir bilimsel araştırma ve çabayla yapılabilir.

6 Kaynakça için bkz. <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324174914b.pdf>.



Yayımlanmış “Türkiye işçi sınıfı tarihi” çalışmalarının önemli bir bölümü, örgütlü işçilerin ve eylemlerinin tarihidir. Bu tarihin bile ne kadar doğru saptandığı ve değerlendirildiği tartışılır. Halbuki “Türkiye işçi sınıfı tarihi” sınıfın bütünüdür tarih olmak durumundadır. Bu nedenle bu kitap, yalnızca sendikal (ve bazen siyasal) örgütlenmelerin ve eylemlerin değil, işçi sınıfının başka kimliklerle/aidiyetlerle hareket eden diğer kesimlerinin de; başarıların yanı sıra yenilgilerin; cesaretin yanı sıra korkaklıkların; doğru kararların yanı sıra yanlış kararların, aldanmaların, aldatılmalarının; dayanışmanın yanı sıra ihanetlerin; kısa vadeli ufak hesaplar yüzünden uzun vadeli çıkarların feda edilmesinin tarihidir.

Türkiye işçi sınıfının tarihi, belirli bir dönemde yalnızca sendikalarda örgütlenen ve mücadele eden işçilerin tarihi değildir. 1950’li yıllarda Türkiye’de 1,5 milyon dolayında ücretli vardı. Bunların sendikalarda örgütlü kesimi ortalama 200 bin dolayındaydı. 1950-1960 döneminde eylem yapan işçi sayısı ise birkaç bini geçmedi. 1950’li yılların Türkiye işçi sınıfı tarihi, 1,5 milyon işçinin çok büyük bir bölümünün, örgütlenme hakkına sahip olmasına karşın niçin örgütlenmediğini (örgütlenmek zorunda kalmadığını), niçin eylem yapmadığını (eylem yapmak zorunda kalmadığını), niçin sınıf bilincine sahip olmadığını anlama çabası içinde olmalıdır. Günümüzde işçi statüsünde çalışan 16 milyondan fazla kişinin yalnızca 1 milyon civarındaki bölümü toplu iş sözleşmelerinden yararlanmaktadır ve gerçek sendika üyesidir. Aynı sorular bugün için de geçerlidir.

Bu kitabın konusu, yalnızca sendikalarda örgütlü işçilerin tarihi değil, bir bütün olarak işçi sınıfının tarihidir. Amaç, kısa vadeli ekonomik çıkarlarını bilen ve genellikle buna uygun olarak hareket ettiğini düşündüğümüz işçi sınıfının en geniş kesimlerinin nasıl davrandığını belirlemek ve niçin böyle davrandığını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır.

“İşçi sınıfı her şeyi yapmaya hazır, ama sarı sendikacılar onları engelledi” türü yaklaşımlarla tarihi süreçler kavranılamaz.

Tarih, kişilerin ihanetleriyle açıklanamaz. İnsanlık tarihi nasıl kahramanların tarihi değilse, aynı zamanda hainler ve korkakların tarihi de değildir. Sendika veya bir başka işçi örgütünün önder kadrolarının ihaneti önemlidir; ancak daha önemli olan, örgüt tabanının bu ihaneti niçin ve nasıl kabullendiğidir. F.Engels, *Almanya’da Devrim ve Karşıdevrim* kitabında şunları yazmaktadır:

*“Karşıdevrimci başarıların nedenlerini incelediğinizde, size her yerde, şu ya da bu kişinin halka ‘ihanet ettiği’ biçiminde hazır cevaplar veriliyor. Şartlara göre, bu cevap çok doğru veya yanlış olabilir; ancak bu cevap, hiçbir koşulda hiçbir şey açıklamamakta ve hatta ‘halkın’ kendisine bu şekilde ihanet edilmesini nasıl olup da kabullendiğini hiç göstermemektedir.”* (Engels,1973;301)

Türkiye işçi sınıfı eğer küçümsenmeyecek nicel ve nitel birikimine karşın bağımsız bir güç olarak toplumsal ve siyasal gelişmelere ağırlığını koymuyorsa veya koyamıyorsa, ihanet eden kişilerin dile getirilmesi ve suçlanması yerine, bunun nesnel nedenlerinin incelenmesi, araştırılması ve değerlendirilmesi gerekir. Bu kitap, Türkiye işçi sınıfına bir övgü metni değildir; işçi sınıfının yapısını ve davranışlarını anlayabilme doğrultusunda bir çabadır.

İşçi sınıfının gelişimi tarihi bir ölçüde ülkede kapitalizmin gelişimi tarihidir. Ancak bu kitapta Türkiye’de kapitalizmin gelişimini anlama ve anlatma çabasında bulunulmadı.

Osmanlı, kapitalist üretim ilişkisinin ülkede yaygınlaşması öncesinde emperyalist sistemin etkisi altına girdi. Ülkede üretim araçları mülkiyeti ağırlıklı olarak sermayedarların elinde yoğunlaşmadan ve üreticiler mülksüzleşip yaşamını işgücü satışıyla sürdüren ücretlilere (işçilere) dönüşmeden, kapitalizmin ana özelliklerinden olan meta ekonomisi yaygınlaştı. Emperyalist sömürü doğrudan

kapitalist sömürü (işçilerin ürettiği artık-değere el koyma) biçiminde değil de, ülke kaynaklarının çeşitli yollarla yağmalanması, borçlandırma ve küçük üreticiliğin piyasa ilişkileri aracılığıyla sömürülmesi biçiminde gerçekleştirildi. Bu nedenle, ülke dünya kapitalist-emperyalist sistemine sokulmakla birlikte, kapitalizmin gelişmesi, işçi sınıfının nicel ve nitel olarak gelişmesi gecikti.

Türkiye’de üretim sürecinde kapitalizmin gelişmesi ağırlıklı olarak Cumhuriyet döneminde başladı. Ancak İkinci Dünya Savaşı’na kadarki dönemde elinde büyük miktarlarda sermaye bulunduranların önemli bölümü Ermeni, Rum ve Yahudi etnisitelerine dahildi. Bu sermayedarlar gelir elde etmede yabancı şirketlerin Türkiye’de acentaları veya pazarlamacıları olmayı tercih ediyorlardı. Türk sermayedarlarının önemlilerinin tercihi de bu doğrultuydu.

Bu koşullarda Türkiye’de kapitalizmin üretim alanında gelişmesinde ve işçi sınıfının nicel olarak güçlendirilmesinde devletin uyguladığı politikalar belirleyici oldu.

Devlet bu dönemde bir taraftan üretim alanında kapitalist ilişkileri geliştirirken, diğer taraftan sınıf mücadelesinin gelişmesini ve Sovyetler Birliği ile kurulmuş olan yakın ekonomik ilişkiler sürecinde komünistlerin işçi sınıfı içinde etkili olmasını önleyecek önlemler aldı.

Özel sektördeki sermayedarların doğrudan üretime ve işçilerin ürettiği artık-değere el koyması ağırlıklı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde yaygınlaştı. Ancak bu dönemde dünyada yaşanan ve Türkiye’ye etkili bir biçimde yansıtılan Soğuk Savaş, özellikle kırsal kesimdeki küçük üreticiliğin korunması ve hatta güçlendirilmesi politikalarını gündeme getirdi. Kapitalizm üretim alanında geliştikçe, ekonomik koşulları ve yaşam standardı sürekli olarak gelişen bir işçi sınıfını da yarattı.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren yeni uluslararası işbölümü gündeme geldi ve Türkiye’yi de etkiledi. Dünyanın atelyeleri veya üretim merkezleri artık gelişmiş kapitalist ülkeler değil, Çin Halk Cumhuriyeti ve gelişmekte olan ülkelerdi. Türkiye de 24 Ocak 1980’den itibaren ithal ikameci sanayileşme politikalarını terk ederek ve ihracata dönük sanayileşme politikalarına geçerek bu sürece dahil oldu. Böylece kapitalizmin üretim alanında gelişmesinde yeni bir aşamaya geçildi. Böylece giderek daha fazla sayıda kent ve kır küçük üreticisinin tasfiyesi ve işçileşmesi gerçekleşti ve gerçekleşiyor. Günümüzde Türkiye’de gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 70’inden fazlası çeşitli statülerde çalıştırılan ücretlilerdir.

Bugün Türkiye, halkımız ve işçi sınıfımız büyük sıkıntılarla karşı karşıyadır. Yıllardır yaşanan ekonomik kriz, 2020 yılının ilk aylarından itibaren Covid-19 virüsünün etkisiyle daha da derinleşti. Ancak bu sıkıntılar, aynı zamanda bu sıkıntıların aşılabilemesinin nesnel koşullarını da oluşturmaktadır. Her kriz aynı zamanda bir fırsattır. Bu kitabın en önemli amacı, işçi sınıfının nicel ve nitel olarak hızla geliştiği bir dönemde bu sıkıntıların artmasına yol açan nedenlerin, etmenlerin, dinamiklerin ve bunların işçi sınıfının davranışları üzerindeki olası etkilerinin anlaşılmasına çalışılmasıdır. Olanlar daima olması gerektiği gibi oldu, oluyor ve olacak.

Türkiye’de sosyalistlerin en önemli sorunlarından biri, işçi sınıfının yeterince gelişmediği ve henüz kapitalizmin ve emperyalizmin baskı ve sömürsünü yaşantılarında somut biçimde hissetmediği koşullarda devrim yapmaya çalışmalarıydı. İşçi sınıfının tarihsel misyonunu veri kabul eden örgüt ve kişiler, işçilerden beklemedikleri davranışları göremeyince, onları anlamaya çalışmak yerine gerilikle yargıladılar. İşçi sınıfının potansiyelini abartma temelli çalışmalar da hayal kırıklıklarının şiddetini daha da artırdı. Bu yargılamanın en acımasız örneklerinden biri, Nazım Hikmet’in 1947 yılında yazdığı önlü şiiridir.

O yıllarda Türkiye işçi sınıfının yapısı, davranış özellikleri, örgütlenme düzeyi, vb. konularında hiçbir nesnel, ciddi, bilimsel çalışma yapılmamıştı.

## Dünyanın En Tuhaf Mahluku

Akrep gibisin kardeşim,  
korkak bir karanlık içindesin akrep gibi.  
Serçe gibisin kardeşim,  
serçenin telaşı içindesin.  
Midye gibisin kardeşim,  
midye gibi kapalı, rahat.  
Ve sönmüş bir yanardağ ağzı gibi korkunçsun, kardeşim.  
Bir değil,  
beş değil,  
yüz milyonlarlasın maalesef.  
Koyun gibisin kardeşim,  
gocuklu celep kaldırıncı sopsasını  
sürüye katılıverirsin hemen  
ve adeta mağrur, koşarsın salhaneye.  
Dünyanın en tuhaf mahlukusun yani,  
hani şu derya içre olup  
deryayı bilmeyen balıktan da tuhaf.  
Ve bu dünyada, bu zulüm  
senin sayende.  
Ve açsak, yorgunsak, alkan içindeyse eğer  
ve hâlâ şarabımızı vermek için üzüm gibi eziliyorsak  
kabahat senin,  
–demeğe de dilim varmıyor ama–  
kabahatın çoğu senin, canım kardeşim!

Nazım'ın bu şiiri yazdığı 1947 yılında kamu sektöründe çalışan işçiler ve memurlar, toplumun hâlâ dörtte üçünü oluşturan köylülere çok daha iyi çalışma ve yaşama koşullarına sahipti. Köylülük de, Türkiye'nin ABD kampına katılmasının sağladığı yeni tüketim mallarından, DDT'den, penisilinden, yeni yollardan, traktörlerden, vb. yararlanmaya başlamıştı.

Nazım Hikmet bu şiiri 1947 yılında yazmıştı. Ölümünden, 3 Haziran 1963'ten 10 ay önce, 12 Ağustos 1962'de yazdığı şiirinde ise, onun yaşamına damgasını vuran bağımsız ve demokratik bir Türkiye'ye ve sınıfsız ve sömürsüz bir dünyaya olan özleminin gerçekleştirilmesinde işçi sınıfına duyduğu güven tekrar dile getirilmektedir. Ancak bu güvenin kaynağı da işçi sınıfının yapısı ve davranışlarında önemli bir değişikliğin sonucu değildi. Nazım, işçi sınıfından beklentilerinin o yıllarda bir hayalkırlıklıya sonuçlanmasına karşın, bir bilimsel sosyalist olarak işçi sınıfının tarihsel misyonunu anımsatıyordu.

## Türkiye İşçi Sınıfına Selam

Türkiye işçi sınıfına selam!  
Selam yaratana!  
Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selam!  
Bütün yemişler dallarımızdadır.  
Beklenen günler, güzel günlerimiz ellerinizdedir.  
haklı günler, büyük günler.  
gündüzlerinde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan,  
ekmek, gül ve hürriyet günleri.  
Türkiye işçi sınıfına selam!  
Meydanlarda hasretimizi haykıranlara,  
toprağa, kitaba, işe hasretimizi,  
hasretimizi ayyıldızı esir bayrağımıza.  
Düşmanı yenecek işçi sınıfımıza selam!  
Paranın padişahlığını,  
karanlığını yobazın  
ve yabancıların roketini yenecek işçi sınıfına selam!  
Türkiye işçi sınıfına selam!  
Selam yaratana!

Nazım 1962 yılında bunları yazdı; ancak işçi sınıfımızın 1962 yılındaki yapısı böyle bir hedefe yönelmesi için yeterli değildi; mevcut düzen içinde hayat standartları her geçen gün daha da yükselen işçilerin böyle bir niyeti veya çabası da yoktu. Ancak 2022 yılında herşey çok farklıdır. Nazım'ın şiiri 1962 yılında bir hayaldi; bugün gerçekçidir. Türkiye işçi sınıfı, Türkiye'nin özgür, bağımsız, demokratik, adaletli ve güçlü geleceğini kuracak; uluslararası ve yerli sömürüyü ve tahakkümü engelleyerek, halkımızın huzur ve refah içinde yaşamasını sağlayacak; emperyalistlere köleliği, toprak ağasına, cemaat/tarikat şeyhine ve aşiret reisine kulluğu ve sermayeye ücretli köleliği sona erdirerek, sınıfsız ve sömürsüz bir dünyada gerçek demokrasiyi yaratacak; insanlar arasındaki ilişkilerin yeniden dostluk ve dayanışma temelinde biçimlenmesini sağlayacak; doğanın insanlara sunduğu nimetlerin israf edilmeden değerlendirilmesinin koşullarını yaratacak temel toplumsal güçtür. Bu kitabın, bu sürecin anlaşılmasına ve hızlandırılmasına katkıda bulunmasını diliyorum.

Ağustos 2022



# 1908'E KADARKİ DÖNEM: OSMANLI'NIN ZAYIF MİRASI

## GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda son yüzyıllarda işçi sınıfı hareketini anlayabilmek için, bu dönemde dünyada ve ülkede meydana gelen en önemli ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelere özetle bakmak gereklidir.

Osmanlı İmparatorluğu 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması ile durgunluk dönemine girdi.

Aynı dönemde Avrupa'da kapitalizm hızla geliyordu. Osmanlılar, askeri yenilgilerin ardından, dünyadaki gelişmelere karşı daha duyarlı hale geldiler.

Karlofça Antlaşması sonrasındaki dönemin en önemli gelişmelerinden biri, Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin İngiltere'ye karşı ayaklanması ve Amerika Birleşik Devletleri'ni kurmasıydı.

Amerikan bağımsızlık savaşı 1773 yılında yerli gibi giyinmiş Amerikalıların İngiltere'den gelmiş olan çayları denize dökmesiyle ve ardından 1775 yılında silahlı çatışmalara geçilmesiyle başladı. 1776 yılında bağımsızlık bildirgesi açıklandı. İngiliz kuvvetlerinin 1781 yılındaki yenilgisinin ardından 1783 yılındaki Paris Antlaşmasıyla Amerika Birleşik Devletleri kuruldu.

1780 yılında Peru yerlileri, İspanya hakimiyetine karşı ayaklandı. Ayaklanma bastırıldı ve ayaklanmanın önderi Tupus Amaru öldürüldü.

1780 yılı, birinci Sanayi Devrimi'nin başlangıcı sayılır. Buhar makinesinin imalat sanayiinde kullanılması kapitalizmin gelişmesinde yeni bir aşamaya geçilmesini sağladı.

1789 yılında Büyük Fransız Devrimi başladı.

Eski adıyla Sen Domingo, şimdi adıyla Haiti olan ada bir Fransız sömürgesiydi. Zenci kölelerin ayaklanmasıyla Haiti 1794 yılında bağımsızlığını kazandı ve tüm köleler özgürlüğüne kavuştu.

İngiltere'nin en eski sömürgesi olan İrlanda'da, Fransız Devrimi'nin de etkisiyle, 1798 yılında bir ayaklanma başladı. 1100 kadar Fransız askerinin de katıldığı ayaklanma bastırıldı ve isyancılar arasında yaklaşık 30 bin kişi öldürüldü.

Latin Amerika'nın büyük bölümü 19. yüzyılın başlarında İspanya'nın sömürgesi durumundaydı. İspanya'nın 1808 yılında Fransa karşısında yenilmesinin ardından, 1810 yılında çeşitli bölgelerde

ayaklanmalar başladı. Ayaklanmaların bazılarını Simon Bolivar yönetiyordu. Bolivar, bir “Latin Amerika Devletler Birliği” kurmaya çalıştı. 1811 yılında İspanya ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı ve Latin Amerika’daki devletlerin büyük bölümü bu mücadeleyle kuruldu.

Büyük Fransız Devrimi’nin ileri aşamalarında Napolyon Bonapart’ın önderliğindeki Fransa, Avrupa’nın önde gelen ülkelerinin birleşik güçleri karşısında bazı başarılar elde etse de, 1812 yılında Rusya’ya yapılan seferde büyük bir yenilgi yaşadı; Fransa’nın 450 bin kişilik ordusunun 250 bini öldürüldü, 100 bini esir alındı. Napolyon, Nisan 1814’te tahttan ayrıldı. Avrupa’da eski düzeni yeniden kurmak (“restorasyon”) amacıyla 1814 sonbaharında Viyana Kongresi toplandı. Ancak 1815 Mart’ında Napolyon, sürgünde bulunduğu adadan kaçarak yeni bir ordu topladı. Napolyon, 18 Haziran 1815 günkü Waterloo savaşında büyük bir yenilgiye uğradı. Bu arada Viyana Antlaşması imzalandı. Rusya, Prusya ve Avusturya ise 1815 Eylül’ünde Kutsal İttifak’ı kurarak, Avrupa’da ortaya çıkabilecek cumhuriyetçi ve ilerici girişimlere karşı birlikte müdahale etme kararı aldılar. Bu ittifaka, daha sonra, Avrupa ülkelerinden İngiltere, Vatikan ve Osmanlı İmparatorluğu dışındaki tüm devletler katıldı. Kutsal ittifak daha sonraki yıllarda tekrar tekrar gündeme geldi.

1821 yılında Mora yarımadasında Osmanlı Devleti’ne karşı bir ayaklanma başladı. Rus, İngiliz ve Fransız donanmalarının 1827 yılında Navarin’de Osmanlı donanmasını yok etmesinin ardından, 1829 yılında Yunanistan kuruldu ve Yunanistan’a kral olarak bir Prusya prensi tayin edildi.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı lağvedildi ve çok sayıda yeniçeri öldürüldü.

1830 yılında Paris’te Temmuz Devrimi başladı. Ayaklananlar Paris’i kontrolleri altına aldılar ve kral X.Charles’ı tahttan indirdiler.

Paris’teki Temmuz Devrimi’nden etkilenen Belçikalılar, aynı yıl, ülkeye hükmeden Hollanda’ya karşı ayaklandılar ve Belçika Devleti’ni kurdular.

1832 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa ayaklandı. Mısır ordusu Anadolu içinde ilerledi. Osmanlı Devleti, bu süreçte Rusya’dan destek aldı ve Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzaladı.

Osmanlı Devleti, 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Antlaşmasını imzaladı ve Osmanlı sanayisinin büyük zarar görmesine yol açacak biçimde serbest ticaret düzenini kabul etti.

1839 yılında Tanzimat dönemi başladı (Gülhâne Hâtt-i Hümayûnu).

1839 yılında İngiltere, Çin’e alyon satışını sürdürebilmek amacıyla, Çin’e savaş açtı. Çin bu savaşta yenildi.

1845 yılında İrlanda’dan Prusya’ya kadarki bölgede büyük bir kıtlık yaşandı. Yaşanan büyük sıkıntılar sonucunda işçiler ve diğer kent yoksulları 1848 yılı başlarında öncelikli olarak Fransa’da ayaklandı. Ayaklanma hızla Avrupa’nın diğer ülkelerine de yayıldı. Paris’in yanı sıra, Viyana, Milano, Venedik, Prag, Berlin ve diğer birçok kentte işçiler ayaklandı. “Fransa’daki devrim, Avrupa’daki her tahtın altında bir bombaydı.” 1848 yılının ikinci yarısında başlayan ikinci devrim dalgası, birçok kentte barikatların kurulmasına ve çatışmalara yol açtı. Devrimci kalkışmalar 1849 yılında yenilgiyle sonuçlandı.

Çin’de 1850 yılında başlayan ve yüzbinlerce köylünün katıldığı ve ortak mülkiyetçi bazı görüşleri savunan Taiping Ayaklanması imparatorluğun başkenti olan Nanking’i de ele geçirdi. Bu ayaklanma 1864 yılına kadar devam etti. Yaklaşık 20 milyon köylü bu süreçte hayatını kaybetti.

1853-1856 yıllarında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere'nin birlikte savaştığı Sivastopol Savaşı yaşandı. Osmanlı Devleti, 1855 yılından itibaren Batı'dan borçlanmaya başladı.

Japonya 19. yüzyılın ortalarına kadar dış dünyayla ilişkilerini sınırlı ve kısıtlı tutan bir ülkeydi. ABD'de imalat sanayi gelişip yeni pazarlar aramaya başlayınca, Amiral Perry komutasındaki bir Amerikan donanması Japon limanlarını bombaladı ve Japonya pazarının Amerikan mallarına açılmasını sağladı. Bu gelişme Japonya'nın üretim kapasitesine büyük darbe indirdi. Japonya, 1868 yılındaki Meiji Restorasyonu ile milli sanayisini geliştirme sürecini başlattı.

1857 yılında İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'da yerli askerler İngiltere'ye karşı büyük bir ayaklanma ("Sepoy ayaklanması") başlattı. Ayaklanma bir süre başarılı oldu; ancak daha sonra Hindistan halkı arasındaki çelişkilerden de yararlanan İngiltere tarafından büyük kan dökülerek bastırıldı.

1861-1865 yıllarında Amerika'da yaklaşık 650 bin kişinin hayatını kaybettiği iç savaş yaşandı. Kuzey'in kazandığı savaş sonrasında kölelik kaldırıldı.

1864 yılında İngiliz ve Fransız sendikacılar Londra'da Uluslararası Çalışan Erkekler Derneği'ni (International Workingmen's Association, Birinci Enternasyonal) kurdular. 1848 devrimlerinin yenilgisi sonrasında İngiltere'ye gelen ve Londra'da bilimsel çalışmalarını sürdüren Karl Marx, kuruluş toplantısına konuk olarak davet edilmişken, I.Enternasyonal'in temel belgelerinin yazılmasında görev aldı ve özellikle daha sonraki yıllarda örgütün politikalarının belirlenmesinde belirleyici bir rol üstlendi. Birinci Enternasyonal'in Avrupa'daki çalışmaları 1872 yılına kadar devam etti. Örgütün merkezi 1872 yılındaki LaHey Kongresi'nde ABD'ye taşındı ve örgüt kendisini 1876 yılında feshetti.

Bugünkü İtalya, 1860 yılına kadar birbirinden ayrı devletçiklerden oluşuyordu. İtalyan birliği, 1860-1870 döneminde bir dizi gelişme sonrasında sağlanabildi ve İtalyan devleti kuruldu.

Benzer bir durum bugünkü Almanya için de geçerliydi. Prusya ve Avusturya, Alman kökenli prensliklerin önderliği konusunda bir rekabet içindeydi. 1834 yılında Alman prenslikleri arasında bir gümrük birliği kuruldu. Avusturya'yı 1866 yılında yenen Prusya, Alman prensliklerinin önderliğini ele geçirdi. 1870 yılında Fransa'nın Prusya'ya saldırması sonrasında Prusya ve müttefik prensliklerin Fransa'yı büyük bir yenilgiye uğratmasının ardından, 1871 yılında Alman İmparatorluğu kuruldu.

Fransa'nın 1870 yılında Prusya ve müttefikleri karşısında aldığı büyük yenilginin ardından Paris muhasara altına alındı. Muhasaranın uzun sürmesinin ve bu süreçte işçilerin silahlanmasının ardından zenginlerin Almanlarla anlaşma yoluna gitmesi üzerine, Paris halkı ayaklandı ve Paris Komünü kuruldu. 18 Mart-28 Mayıs 1871 döneminde yaşayan Paris Komünü, Almanlardan destek alan Fransız askerleri tarafından büyük bir katliamla ezildi.

Osmanlı Devleti, 1868 yılında yabancı uyruklulara mülkiyet hakkını tanıdı.

1873-1896 döneminde kapitalizmin ilk küresel krizi yaşandı. Bu kriz sürecinde kapitalizmin tekeli aşamasına veya emperyalist döneme geçildi. Sömürgecilik yeniden önem kazandı ve özellikle Afrika ülkeleri emperyalist ülkeler tarafından hızla paylaşıldı. 1876 yılında Afrika'nın ancak yüzde 10'luk bölümü Avrupalıların hakimiyeti altındaydı. 1900 yılına gelindiğinde, bu kıtanın yüzde 90'ından fazlası sömürgeleştirilmişti. İngiltere, Fransa ve Belçika, Afrika'yı aralarında paylaşmıştı. Almanya ve İtalya için daha küçük bölgeler bırakılmıştı. Ayrıca İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya, Çin'de kendilerine ait bölgeler oluşturmuştu. Japonya ise Kore'yi ve Tayvan'ı işgal etmişti. Tüm Hindini, Fransa'nın işgali altındaydı. ABD ise İspanya'dan Puerto



Riko'yu ve Filipinler'i almıştı. İngiltere ve Rusya, İran'ın paylaşılması konusunda bir anlaşma yapmıştı. (Harman,2004;393-394)

Osmanlı Devleti'nde 23 Aralık 1875 günü Mithat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinin ardından, 30 Mayıs 1876 günü Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine V.Murat geçirildi. 31 Ağustos'ta V.Murat da tahttan indirilerek II.Abdülhamid tahta çıkarıldı. Anayasa kabul edildi. Meclis-i Mebusan toplandı. Osmanlı Devleti, 1878 yılında Rusya karşısında büyük bir yenilgi yaşadı. II.Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı lağvetti ve Anayasa'yı uygulamaktan vazgeçti. Mithat Paşa görevden alındı ve 1884 yılında öldürüldü.

Batılı güçler, 1878 yılındaki Berlin Antlaşmasına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne yönelik sistemli bir saldırı sürdürmüyordu. Emperyalist döneme geçilmesi ve sömürge paylaşımının öne çıkmasıyla birlikte, Osmanlı'yı parçalama çabaları yoğunlaştı. Bu amaçla bir taraftan Osmanlı halkını oluşturan farklı etnisitelerin Batılı devletlerle işbirliği içinde ayrılıkçı örgütlenme ve eylemlere girmesi teşvik edildi; diğer taraftan Osmanlı devleti bir borç batağına çekildi. Bu çabalar sonucunda Osmanlı devleti 1875 yılında borçlarını ödeyemeyerek iflasını ilan etti ve kurulacak Düyun-u Umumiye'nin belirli vergileri toplayarak borçları ödemesini kabullendi. 20 Aralık 1881 tarihinde Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu; Osmanlı Devleti yarı-sömürgeleştirildi.

Batı'dan destek alan Ermeni örgütleri 1895 yılında terör eylemlerine başladı. Bu eylemler 1896 yılında ve sonrasında da devam etti.

Büyük Fransız Devrimi'nin 100. yıldönümü vesilesiyle Paris'te düzenlenen ve o tarihe kadar Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kurulmuş olan Sosyal Demokrat Parti, Sosyalist Parti veya İşçi Partilerinin katıldığı büyük toplantıda İkinci Enternasyonal kuruldu. Bu toplantının diğer bir ürünü ise, belirli meslek dallarında veya işkollarında kurulan sendikaların Uluslararası Meslek Sekreterlikleri (International Trade Secretariats, ITS) adı altında uluslararası düzeyde örgütlenmesiydi. Bu tür örgütlenmeler 1889 sonrasında da devam etti. 1901 yılında da Ulusal Sendikal Merkezlerin Uluslararası Sekreteryası (International Secretariat of National Trade Union Centers, ISNTUC) adıyla yeni bir örgütlenmeye gidildi. Bu örgütün adı 1913 yılında Uluslararası Sendikalar Federasyonu (International Federation of Trade Unions, IFTU) oldu.

Avrupa ülkelerinde bilimsel sosyalizm düşüncesinin işçiler arasında yayılması üzerine, Papa XIII.Leo, 15 Mayıs 1891 tarihinde "Rerum Novarum, Sermayenin ve Emegın Hakları ve Görevleri" tamimnamesini yayınladı. Bu belgede, işçilerin sorunlarına ve haklarına dikkat çekiliyor, sosyalizm ve sermayenin sınırsız yönetimi reddediliyor, özel mülkiyet hakkı onaylanıyordu. Bu metnin yayınlanmasının ardından hıristiyan sendikacılığı başlatıldı ve çeşitli ülkelerde hıristiyan sendikaları kuruldu.

Kore'de 1894 yılında çok büyük bir köylü ayaklanması yaşandı. "Donghak Köylü Savaşı" olarak bilinen ayaklanma anti-emperyalist ve anti-feodal nitelikteydi ve Batı uygarlığına ve özellikle Katolikliğe karşıydı. Ayaklanma, Japonlar ve Kore hükümeti tarafından bastırıldı. (Ness,2009;1998)

1899 yılında Çin'de sömürgeciliğe karşı Boxer Ayaklanması başladı. İngiliz, Fransız, Alman, Rus, İtalyan, Japon ve Amerikan askeri birlikleri 14 Ağustos 1900 tarihinde bu ayaklanmaya müdahale etti ve Pekin'i ele geçirdi.

Almanya Güneybatı Afrika'yı sömürgeleştirmişti ve sömürüyordu. Bölge halkı 11 Ocak 1904 tarihinde ayaklandı. Almanya bu ayaklanmayı çok sert bir biçimde bastırdı.

1904-1905 yıllarında Rus-Japon savaşı yaşandı. Rusya büyük bir yenilgi aldı. Bu savaşın yol açtığı ekonomik sorunlar ve zayıflamış bir iktidar, Rusya’da 1905 devrimine yol açtı. Devrime katılan kitlelerin ilk kez oluşturduğu “Sovyet” modeli örgütlenme, daha sonraki dönemlerde öne çıktı.

Bu gelişmeler Osmanlı Devleti’nin yöneticileri tarafından da dikkatle izleniyordu. II.Abdülhamit’in baskıcı yönetiminden kaçıp Avrupa’ya giden kişiler de bu gelişmelerden etkileniyordu.

## I. İŞÇİ SINIFININ DURUMU

### Osmanlı’da İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı ve Nesnel Durumu

Osmanlı İmparatorluğu’nda kapitalizme geçiş geç ve zayıf oldu. Tekelci kapitalizm veya emperyalizm aşamasına geçen Batı kapitalizmi ve ayrıca Çarlık Rusyası, özellikle 1878 yılından itibaren Osmanlı’yı parçalama çabalarını yoğunlaştırdı. Batı, bu saldırısında, Osmanlı’da sermayenin büyük bölümünü elinde bulunduran Ermeni, Rum ve Yahudi sermayedarlarla yakın bir işbirliğine girdi.

Osmanlı’da kapitalizmin gelişmesi öncesinde de işçiler vardı, ancak işçiler 1908’e kadar bağımsız bir güç olarak örgütlü bir biçimde toplumsal ve siyasal gelişmelerde ağırlığını koymadı (“koyamadı” değil, “koymadı”).

Bunun bir nedeni, işçiler arasında çoğunluğu oluşturan azınlık işçilerinin, kendi etnisitelerinden sermayedarların, emperyalistlerin teşvik ve desteğiyle geliştirdikleri ayrılıkça hareketlerin kuyruğuna takılmalarıydı. İşçiler açısından, etnik köken ortaklığına dayalı bu yolla sorun çözmek daha kolay ve risksizdi. Ayrıca, Osmanlı’nın Batı’nın yarı-sömürgesi durumuna sokulmasıyla birlikte bazı sektörlerde işçi istihdamı veya kapitalist ilişkiler bir ölçüde gelişti; ancak buralarda çalışan işçilerin önemli bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş kadın ve erkeklerdi; sayıları az ve nüfusa oranları düşüktü. Ayrıca, işgücünün ve özellikle ücretli olarak çalışmaya hazır işgücünün yetersizliği, işçilerin bireysel çabalarıyla günün koşullarında ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir gelir temin edebilmelerini olanaklı kılıyordu. Diğer taraftan, istisnai bazı yıllar dışında, gerçek ücretlerde istikrarlı bir artış söz konusuydu. Diğer bir deyişle, bu dönemde Osmanlı’da mülksüzleşmiş ücretli işgücü yetersizliği nedeniyle, işçilerin yaşama ve çalışma koşulları diğer emekçi sınıf ve tabakalara göre nispeten daha iyi durumdaydı. Yabancı uyruklu işçiler de önemli bir kesim oluşturuyordu. Bunların yanı sıra, asker ve hükümlü gibi, gerçekte işçi olmadan işçi olarak çalıştırılan kişilerin varlığı da, sınıf bilincinin ve mücadelesinin gelişmesi açısından, önemli bir zayıflık nedeniydi. 19.yüzyıl ortalarına kadar kölelerin üretimde çalıştırılmaları da işçi sınıfının oluşumunu ve davranışlarını olumsuz biçimde etkiliyordu. Türkiye işçi sınıfı tarihinin 1908 öncesi döneminde yaşananlar, her zaman olduğu gibi, olması gerektiği biçimde gerçekleşti.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısında sürekli ekonomik sorunlar yaşadı. Ayrıca kapitalizmin 1873-1896 döneminde yaşanan birinci küresel krizi de Osmanlı’yı olumsuz etkiledi.<sup>7</sup> Ancak bu olumsuzluklar bile sayıları zaten çok az olan işçilerin yaşam standartlarında önemli bir gerilemeye yol açmadı. Tek sorun, kamuda istihdam edilen işçi ve memurların ücret ve aylıklarının çok gecikmeli olarak ödenmesiydi. Bu sorun da geniş ve yaygın bir sınıf hareketine değil, bazı işyerlerinde birbirinden kopuk eylemlere neden oldu.

### Sanayileşme Öncesinde de İşçiler Vardı

İşçi sınıfı tarihlerinin çoğunda, işçi sınıfının ortaya çıkabilmesi için sanayileşmenin gerekli olduğu ileri sürülür ve Osmanlı’da sanayileşmenin geç gerçekleşmesine bağlı olarak işçi sınıfının

7 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Pamuk, March 1984;107-118).

tarih sahnesine geç çıktığından söz edilir. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfı, modern sanayileşme öncesinde, öncelikle inşaat sektöründe, madencilikte ve askerlikte ortaya çıktı.

Birçok işyerinde işçiler, farklı hukuki statülerdeki emekçilerle birlikte çalıştı. Örneğin, 1550-1557 yıllarında gerçekleştirilen Süleymaniye Camii ve İmareti inşaatında 2,7 milyon işgünü çalışılmıştı. Bu sürenin 1,5 milyon gününü (yüzde 55'ini) ücretli işçiler, 1,1 milyon gününü acemi oğlanlar, 140 bin gününü de köleler gerçekleştirmişti. Ücretlilerin çalıştığı 1,5 milyon işgününün 290 bin günü vasıfsız işçilere aitti. (Barkan, 1972:104, 105,161)

1631 yılında Musul Kalesi'nin yapımında ücretli olarak çalışanların (ücretli işçilerin) sayısı da 3035 idi. (Murphey,1980;166) Devlete ait madenlerde, tersanelerde, çeşitli işyerlerinde de ücretli işçi çalıştırılıyordu.

## Kapıkulları

Osmanlı İmparatorluğu'nda kapıkullarının önemli bir bölümü de ücretli emektir.<sup>8</sup> Örneğin, kapıkullarının acemi oğlanlar kesimi onyedinci yüzyıldan itibaren “özgür emek” niteliği kazanmıştı. Acemi oğlanlar, ücret karşılığında, inşaat sektöründe, kamu imalathanelerinde, kamu gemilerinde, odun ambarlarında, Tophane'de, kamu fırınlarında, su yollarında, bahçelerde, hasta odalarında ve bazı bölgelerde de sultan hanımların hizmetinde çalışırlardı.

Yeniçeriler, ücretli savaşıtlardı. Kapıkullarının Cebeci Ocağındaki cebeciler, silah yapımı, barut ıslahı ve silah tamiriyle uğraşırlardı. Topçu Ocağı ve Top Arabacıları Ocağı mensupları da ücretli üreticilerdi. Mantran, 17. yüzyılın ikinci yarısında bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Padişahın elinde muhtemel işgücü sıkıntılarına karşı her zaman çareler bulunmaktadır: Bazı yeniçeri odaları veya uzmanlaşmış birlikler, örneğin cebeciler gibi, şu veya bu özel silah yapımında çalıştırılabilirler.(...) Yeniçeri kitlesi içinde acemi oğlanlar ve iç oğlanlardan hem niteliksiz işgücü sağlamak, hem de vazgeçilmez uzmanlar yetiştirmek mümkündür.” (Mantran,1986:27-28)

Yeniçerilerin onaltıncı yüzyılın ilk yarısındaki sayıları 12 bin dolayındaydı. 1609 yılında 38 bin, 1660 yılında 54 bin oldular. 1687 yılında 70 bine ulaştılar. Yeniçeriler 1804 yılında 64 bin kişiydiler. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılırken defterlerde 100 bin dolayında ismin kayıtlı olduğu tahmin edilmektedir. (Uzunçarşılı,1984;613-620)

17. yüzyılda Anadolu'da yerel güçler, mülksüzleşmiş köylülerden paralı asker birlikleri (sekban veya sarıca) oluşturdu. Bu birlikler bazı dönemlerde kendi başlarına hareket etti ve Anadolu'da etkili oldu. Ancak yüzyılın sonunda bu yapılar ortadan kaldırıldı. (İnalçık,2016;29-35)

İşçi sınıfının prototipi olarak kabul edilebilecek bu ücretliler, çağdaş bir işçi sınıfına dönüşme olanağından yoksundu ve tarihsel süreç içinde yok oldu. Ayrıca 19. yüzyıla doğru yeniçeriler esnafılaştı; esnafın bir bölümü yeniçeri ocağına katıldı.

## 400 Yıl Önceki Büyük İşletmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16-17. yüzyıllarda özellikle askeriye'nin ihtiyaçlarının karşılanmasında, lonca üretiminin yanı sıra, büyük kamu işletmelerinin önemli yeri vardı:

8 Bkz. Koç, Y., “Kapıkulları Hangi Sınıftandı?” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s.20-35.

“Pressel’e göre, XVI. ve XVII. yüzyıllarda çeşitli alanlarda gelişmiş ve bol ürün imal eden imalathaneler bulunuyordu. Hagemeister Türkiye’den Avrupa’ya çok değerli dokumalar ihraç edildiğini belirtmektedir.(...)”

“Tophaneler, baruthaneler ve saraçhanelerde binlerce işçi çalışıyordu.(...) Sultan Murat IV dönemine ilişkin bütçe hesapları ve istatistiklere göre, devletin silah, dokuma ve top döküm (tophane) fabrikalarında 5200 kişi çalışıyordu. Bu arada devlete ait tersaneler bulunduğu gibi kereste fabrikaları, tabakhaneler ve kâğıt fabrikası; 70 kadar küçük şişe ve cam fabrikası, tekstil ve boya fabrikası ve çok sayıda çeşitli alanlarda çalışan imalathaneler de vardı. 1609 yılında Aynî Ali’nin hazırladığı masraflar listesinden, devlet fabrikalarında 4322 saraç ve çırağın çalıştığı anlaşılmaktadır.(...)”

“Aynî Ali’nin düzenlediği, devletin gider defterlerinde 1609 yılında devlet tersanelerinde 2364 işçinin çalıştığı görülmektedir.” (Nebioğlu,1986:23-25)

R.Mantran’ın 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’a ilişkin gözlemleri de bu tarihlerde kamu kesiminde sanayi işletmelerinde önemli sayıda işçi çalıştığını göstermektedir:

“İki imalatçı türü İstanbul’da bir arada bulunmaktadır, bunlardan biri genellikle doğrudan devlete bağlı olan ve devlet hesabına çalışan büyük imalathaneler; diğeri de başkent halkının ve arızı olarak de devletin askeri hatta sivil yönetiminin ihtiyaçlarını gideren esnaf imalathaneleri. (...)

“Bu, doğrudan devlet hesabına çalışan devlete veya özel kişilere ait imalathaneler üç kategori halinde sınıflandırılabilirler: Ordu ve bahriye hesabına çalışan imalathaneler, Saray ve selâtin saraylar hesabına çalışan imalathaneler ve beledi imalathane ve atelyeler.

“Birinci kategoride, bir yandan doğrudan askeri imalatı, diğer yandan da birliklerin teçhizatını ilgilendiren endüstriler bulunmaktadır. En başa İstanbul’un iki silah imalathanesini koymak gerekmektedir. Top yapımına tahsis edilmiş Tophane imalathanesi ile Padişahın savaş donanmasının ve taşıma ile gezinti kayıklarının imal edildiği Kasımpaşa tersanesi. Bunlar binlerce insan çalıştıran çok büyük imalathanelerdir: Memurlar, çeşitli rütbelerden askerler, mühendisler, ustabaşları ve işçiler ile Kasımpaşa’da özellikle esirler.(...)”

“Bu imalathanelere çok yakın özelliklere sahip olarak silah imalathanesini (tüfenkhane) ve baruthaneleri zikretmek gerekmektedir.(...)”

“Bu baruthaneler baruthane emini unvanlı bir memurun yönetimi altındadır ve işçileri bir lonca meydana getirmektedirler.(...) Bu loncanın başında bir eminin bulunmasının doğrudan hükümete tabi olan ve çok muhtemelen, eğer tamamı değilse, ezici çoğunluğu askerlerden veya askerler tarafından özümlemiş işçilerden meydana gelen bir grubun söz konusu olduğunu gösterdiğini belirtmek gerekmektedir.(...)”

“Gerçekten de Evliya Çelebi bu tersanenin işçileri hakkında bize değerli bilgiler vermektedir. (...) Askerlerin yanı sıra, çeşitli ‘sivil’ esnafa mensup kimseler tersaneye gelip çalışmaktadırlar. Ve tabii ki, bütün bu gruplara bir de esirler, forsalardan meydana gelen grubu eklemek gerekmektedir. Bunlar, kadirgalarda kürekçi olarak kullanıldıkları gibi, özellikle bir miktar yeteneklerinin olduğu anlaşılınca, gemi inşaatına da yardım etmektedirler.(...)”

“Bu imalathanelerde çalışan işçilerin sayısını tahmin etmek olanaksızdır, fakat bu sayı kesinlikle büyüktür ve eğer binlerle değilse, yüzlerle ifade edilmelidir..”

*“Tersane, tophane, tüfenkhaneler ve baruthanelerde çalışanları hesaba katmaksızın İstanbul’da ordu ve bahriye ihtiyaçları için olan endüstrilerde 5.000 kişi çalışmaktadır. Bu rakam ele alınan imalathane sayısına nazaran önemlidir, fakat bunların içine 1600 kalfa ve zanaatkâr (kalafatçı, serenci ve yelkenci) içeren 590 atelyeyi de eklemek gerekmektedir. Kendi cephelerinden yüzlerce –eğer binlerce değilse- işçi içeren tophane ve tersane ordu ve bahriye hesabına doğrudan veya dolaylı çalışarak başkentin ekonomik faaliyetinin önemli bir kesimini meydana getirmektedirler.(...)”*

*“Terzilerin biri Arslanhanenin yakınında, diğeri Alay Köşkünün karşısında olmak üzere iki büyük atelyeleri vardır; bunlar terzibaşının yönetiminde 500 işçiyi bir araya getirmektedir.(...)”*

*“Aya Sofya’da bulunan su künklerini yapan imalathanedir. Burada 300 kişi çalışmakta.(...)”*

*“Fiilen, resmi sektör 29 imalathane veya büyük atelye ve bir tophane ile bir tersaneyi kapsamakta ve buralarda en az 10.000 işçi istihdam etmektedir. Özel sektör için, eğer Evliya Çelebi’nin rakamlarına inanmak gerekirse, toplam olarak 23.214 imalatçı ve zanaatkâr; atelye ve dükkânı rakamına ulaşılmaktadır. Ve buralarda 79.264 zanaatkâr, imalatçı ve işçi çalışmaktadır ki, buradan atelye veya dükkân başına 3-4 kişi rakamına ulaşılabilir. Bu rakam ise, Türk seyyahı tarafından verilen rakamlara güven payının sınırlı olmasına rağmen kabul edilebilir bir rakamdır ve gerçeği yansıtır olabilir.” (Mantran,1986:3-29)*

İşçi sınıfı 19. yüzyılda Ege Bölgesi’nde yabancılar tarafından kurulan tarım işletmelerinde de ortaya çıktı. Çukurova bölgesinde de aynı dönemde tarım işçileri vardı.

19. yüzyılda Adana yöresinde pamuk tarımında çalışan işçi sayısı 100 bin dolayındaydı. (Yerasimos,1975:915) Bu şekilde çalışan pamuk işçilerine “tutma” deniliyordu. Fakat bu insanlar genellikle mülksüzleşmemiş üreticilerdi, işçi sınıfının kıyısındaki yarı-proleter unsurlardı.

Hüseyin Avni Şanda, Seyhan Milletvekili Hilmi Oran’ın yazdıklarından hareketle, Çukurova Bölgesi’ndeki işçiler hakkında şu bilgileri vermektedir:

*“Pamuk tarımının genişlemesi, yeni yeni köylü tipleri de meydana getirmişti. Örneğin, Adana’da geçici ve sürekli olarak iki çeşit tarım işçisi meydana gelmişti. Bunlara ‘tutma’ denirdi. Tutmalar da ‘yaz tutması’ ve ‘kış tutması’ olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kış tutmalarına, yılda yüz lira kadar bir ücret verilmekte ve bir çizme ile don gömlekten ibaret olan giyeceği ile yiyeceği de çiftlik sahibine ait bulunmakta idi.*

*“Pamuk ekiminde ilk gelişme döneminde tutmalara çalışmalarına karşılık, altı batman kadar pamuk tohumu verilirdi. Tutma, çiftlik sahibinin çiftlikte kendisine ayırdığı bir yerde pamuk eker, bu pamuk kendisinin olurdu. Buna ‘şekere’ denirdi. ‘Şekere’ feodal ilişkilerin bir kalıntısını hatırlatmaktadır.*

*“Zamanla tutmanın çalışmasına karşılık ‘şekere’ gibi mal üzerinden ödeme yapmak durumu ortadan kalkmış, pamuk tarımcısı ile işçi arasında ücret ilişkisi başlamıştır.” (Şanda,1975;119-120)*

Demiryolları inşaatı da, tam olarak mülksüzleşmemiş birçok kişinin işçilik yaparak ek gelir elde etmesini sağladı.

## Osmanlı'da İşgücü Yetersizliği

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında ülkede işsizlik yoktu; tam tersine ciddi bir işgücü yetersizliğinden söz edilebilir. Bunun en önemli nedenleri, savaşlardaki kayıplar ve sağlık bilgisinin ve hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle meydana gelen ölümlerdi. Tarım teknolojisinin geriliği de önemli bir etmendi. Ülkede nüfus az, küçük bir bedel karşılığında sahip olunabilecek ekilebilir toprak boldu: "Türkiye'de çok toprak bulunmaktadır. (...) Asya'daki Osmanlı topraklarında (...) toprağın ancak yüzde 2,8'inde tarım yapılabilir. Başka ülkeler bir karış toprağı tarıma kazandırmak için çırpındıkları halde, Osmanlılar verimli topraklarından bile yararlanmasını bilmiyorlar. Burada asıl sorun, toprağın nereden sağlanacağı değil, toprağı işleyecek yeterli ve yetenekli işçinin nereden ve nasıl bulunacağıdır. (...) Türkiye'de arazi fiyatlarının çok düşük olduğuna daha önce de değinmiştik." (Parvus,1977;142,152)

Osmanlı Devleti, toplumsal düzende bir istikrar sağlamak amacıyla, özellikle İstanbul'a göçü sınırlandırmış ve kontrol altına almıştı. Osmanlı'da "devletin kırsal alandan zirai veya madencilik sektöründe emek açığını kapatmak istediğinde, köylünün sabanını ve çiftini tamamen terk edip göç etmemesine dikkat etmesi önemli bir noktadır. Daha büyük ölçekli üretim alanlarında çalıştırmak için köylünün tarımsal alanları terk etmesine müsaade etmeyen devlet, bu uygulamasıyla, hem küçük zirai işletmecilik sistemini, hem de bu işletmeciliğin çekirdeğini oluşturan aile düzenini korumayı hedeflemiştir." (Özby,2003;13)

"Nüfus yığılımları karşısında İstanbul'a girişi ve çıkışları kontrol etmede etkin bir uygulama olarak uzun bir dönem yürürlükte kalmış olan mürur tezkereleri istenmesi de emek seyyaliyetini kontrol aracı olarak uygulanmıştır." (Özby,2003;97)

1724 yılında yayımlanan bir fermanla Edirne'den İstanbul'a göç edilmesi yasaklanmıştı. 1729 yılında da, İstanbul'a Anadolu'dan ve Rumeli'den göç gelmemesine dair yeni bir ferman yayımlandı. 1732 yılındaki bir ferman, Anadolu'dan İstanbul'a kimsenin gönderilmemesine ilişkindi. 1759 yılında yayımlanan bir fermanla, İstanbul'daki dilencilerin toplattırılıp işte kullanılmak üzere İzmir'e gönderilmesi emrediliyordu. 1763 yılında yayımlanan bir ferman ise İstanbul'da oturan işsiz güçsüz kimselerin memleketlerine gönderilmesini istiyordu.<sup>9</sup>

Osmanlı Devleti'nde "kırsal hayatın zorlukları, biriken vergiler veya daha çok kazanmak isteğı gibi nedenlerle yaşadıkları yerlerden toprağını bırakarak İstanbul'a çalışmaya gelenler belirlendikleri takdirde geri gönderilmekteydi. (...) Trabzon gibi taşra vilayet idareleri ise merkezi hükümet tarafından büyük şehirlere ve özellikle İstanbul'a göç konusunda ciddi olarak uyarılır ve çeşitli önlemlerin alınması istenirdi. (...) Onlardan istenen, liman vb. gibi noktaları kontrol altında tutmaları ve seyahat izni olmayan kimselere engel olmalarıydı. (...) Taşradan İstanbul'a gelip belirli bir işte çalışmayanlar, devletin asker ihtiyacının karşılanması için bir kaynak olarak da görülmekteydiler." (Özby,2003;16)

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerde belirli sayıda vasıfsız işgücü fazlası olmakla beraber (Ubicini/b;342,456), genel olarak işgücü, özel olarak ücretli işgücü ve özellikle de vasıflı ücretli işgücü açığı vardı. Örneğın, 1868 yılında mevsimlik işçi yetersizliği o kadar yaygındı ki, bazı bölgelerde ürünler toplanamadı. (Kurmuş,1982;85)

1910 yılında da benzer bir durum yaşandı, hasat kaldırılamadı. (Ahmad,1980;335)

9 İlgili fermanların metinleri için bkz. Altınay, Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İkinci Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s.80-81, 105-106, 121-123, 194-195, 199.

İşgücünü azaltan bir etmen de askerlikti. Müslüman halkın en üretken kesimi uzun yıllar askerlik yapıyordu. Bazı durumlarda askerlik 15 yıla kadar uzayabiliyordu.

Yurtdışına göç de nüfus kaybına yol açıyordu:

*“Özellikle 19. yüzyılda ve 20.yüzyılın ilk 10 yılında işgücünü azaltan diğer bir etmen de yurtdışına göçtü. Yurtdışına doğrudan işçi çıkışının yanında, ciddi miktarlarda insan da yurtdışına göçmen olarak gitmekteydi. Rusya'nın XIX. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye'deki Rum, Bulgar ve Ermenileri Rusya'ya göçürmeye başladığı ve bunda da başarılı olduğu görülmekteydi. Böylece Rusya, Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti sınırları içerisine göç ettirilen Müslümanların yerine yeni nüfus yerleştirme politikası takip etmekteydi. Rusya kendi ülkesine nüfus çekmekle dolaylı olarak belirli bir oranda işgücünü de almış oluyordu. Yine XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nden Amerika Birleşik Devletleri'ne çok sayıda insan göç etmişti. Bu göçmenlerden bir kısmı işçiydi.” (Kırpık,2004;79)*

Yurtdışına işçi olarak giden gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu Ermeni idi. Özellikle gayrimüslimlerin 1909 yılından itibaren askere alınması, yurtdışına göçü hızlandırdı.

Amerikalı protestanlar 1820 yılından itibaren Osmanlı Devleti sınırları içinde elle tutulur sayıda Ermeni'nin yaşadığı yerlerde okullar, hastaneler, matbaalar ve kütüphaneler açtılar. Günümüz Türkiye'si sınırları içinde Amerikan misyoner okullarının sayısı 1860 yılında 71 iken 1913 yılında 450'ye, bu okullardaki öğrenci sayısı da 1860 yılında 2742'den 25.922'ye yükselmişti. Misyonerlerin çalışmaları, ABD'ye çok sayıda insanın göç ettirilmesini sağladı.

ABD kaynaklarına göre, 1870-1920 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa tarafından 140.477, Asya tarafından 185.870 kişi ABD'ye göç etti. (Akgündüz,1998;103) Göç edenlerin bir bölümü bir süre sonra ülkelerine geri döndü. ABD'ye göç edenler arasında en yüksek geri dönme oranı bu gruptaydı. Örneğin, 1908-1910 yıllarında ABD'ye göç eden Müslüman Türklerin sayısı 4261 idi. Bunların 3010'u daha sonra Türkiye'ye döndü.

Yarıcılık-ortakçılık yapan topraksız köylü de, az ve orta büyüklükte topraklı köylü de çok yoksul bir yaşam sürüyordu. Başlık parası, evlenme, ölüm, doğal afet, vergi gibi ihtiyaçlar ve durumlarda, mülksüzleşmemiş köylü, inşaatlarda, madenlerde, çiftliklerde geçici sürelerle çalışmaya zorlanıyordu. Ülkede inşaat, maden ve tarım sektörlerinde geri teknolojik düzey, vasıfsız işçinin istihdamını mümkün kıldığından, bu geçici süreli çalışmalar mülksüzleşmeyi geciktirdi. 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle deniz trafiğinin gelişmesiyle birlikte Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'den ailesini memleketinde bırakıp İstanbul'a ve Rusya'ya çalışmak için gidip, üç-beş ve hatta sekiz-on yıl çalışıp para biriktiren ve ardından memleketine dönen toplam yaklaşık 100 bin kişilik bir mülksüzleşmemiş emekçi kitesinden söz edilebilir. (Clay,34/4;1-32)

*“Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İstanbul'da çalışan işçilerden birçoğu taşralıydı. Bu insanlar daha çok Anadolu'dan ve özellikle Doğu Anadolu'dan geliyordu. Muhtemelen yaşadıkları yerin coğrafyası ve buna bağlı olarak da ekonomik yapısı işçileri göçe zorluyordu. (...) Doğup büyüdüğü yerden uzaklarda çalışan insanlar zaman zaman düzenli bir işte çalışıyorlarsa izin alarak memleketlerine gidiyorlardı. Hamallık, rençberlik gibi belli bir iş nizamı istemeyen işlerde çalışıyorlarsa istedikleri zaman gidebilirlerdi. Ancak, birçok işçinin kışın memleketlerine, yazın ise iş bulmak amacıyla İstanbul'a gittikleri görülmekteydi. Belgeler yaz mevsiminde Anadolu'dan İstanbul'a gelmek isteyen işçilerden bahsetmekteydi. Devlet yetkilileri de ilkbaharla birlikte İstanbul'da işçi ihtiyacının ortaya çıkacağında söz ediyorlardı.” (Kırpık,2004;94)*

Osmanlı İmparatorluğu 16., 17. ve 18. yüzyıllarda, kapitalizmin iç dinamiklerle gelişememesine bağlı olarak proleterleşmeyen mülksüzleşmiş üreticiler ülkesiyken, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında üreticilerin yeterince mülksüzleşmediği bir ülkeye dönüştü. Kırsal kesimde büyük mülk sahipliği, geri teknolojik düzey nedeniyle, ağırlıkla ortakçı/yarıcı ilişkisi içindeydi. Küçük üreticilik yaygındı. Köylü çok yoksuldu, ama henüz yeterince mülksüzleşmemişti.<sup>10</sup>

1938 yılında Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'ne sunulan kitapta bu konuda şu değerlendirme yer alıyordu:

*“İmparatorluk devrinde hükümetin sağlam bir nüfus siyaseti bulunmaması yüzünden Türk nüfusu gittikçe memleket ve bilhassa köylerde azaldı. Ardi arkası kesilmeyen şekavet, zulüm, dahili muharebeler ve isyanlarla sık sık memleket hüküm süren kutluklar birçok köylerin harap olmasına, nüfusunun dağılmasına ve azalmasına sebep oldular. Muhtelif hastalıklar Türk ırkına büyük zarar verdi. Hükümet müspet tedbirler almadı. (...)*

*“Askerlik Tanzimat'tan önce kaydıhayat ile mukayyetti. Tanzimat'tan sonra askerlik müddeti beş, altı seneye indirildi. Fakat askere gidenlerin çoğu bakımsızlık yüzünden mahvoldu. Askerliğini Yemen gibi yerlerde yapanların sağ dönmeleri pek nadirdi. Askerliğin yalnız Türk ırkına ve İstanbul dışına münhasır olması köylerde Türk unsurunun azalmasına sebep oldu.”* (Birinci Köy,1938;240-241)

19. yüzyılda Urla Yarımadası konusunda yapılan bir çalışma da benzer bir tablo sunmaktadır:

*“XIX. yüzyılda devamlı savaşlar, Türk nüfusun gerilemesinde en önemli etkenlerden birisidir. Özellikle Yeniçerilerin kaldırılmasından sonraki savaşların daha çok etkili oldukları muhakkaktır. 1828-29, 1831-32, 1854-55 ve 1876-77 savaşları, Anadolu'yu olduğu gibi, Urla yarımadasını da etkilemiş olmalıdır. 1828-29 savaşı sırasında Batı Anadolu'daki Türk erkeklerinin büyük çoğunluğunun savaşa gittiğini, şehir ve köylerin adeta boşaldığını biliyoruz. 1876-77 savaşı sırasında da Orta Anadolu'dan gidenlerin yüzde 90'ının geri dönmedikleri, Balkan veya Kafkas dağlarında şehit düştükleri gerçektir. Bu durum şüphesiz Urla yarımadası için de geçerlidir.*

*“II. Mahmut döneminde başlayıp devam eden dönemde, özellikle 1826'dan sonra hristiyanların cizye/haracı bir nevi askerlik vergisi şekline dönüştürülerek, bu görev sadece Türk erkeklerinin omuzlarına yüklenmişti. Genç Türk erkeklerinin askerlikte uzun seneler kalmaları, pek çoğunun geri dönmemesi yanında Türk olmayan unsurun içinde-gücünde olması hristiyan nüfusun artmasında en önemli etkenlerden birisidir.”* (Baykara,1980;282)

Osmanlı'da bu işgücü yetersizliği koşullarında işçilerin halk içindeki payı iyice düşüktü. Nasıl tanımlandığı açık olmamakla beraber, 1894-1895 yıllarında “ameleler” nüfusun ancak yüzde 1,24'ünü oluşturuyordu.(Özbay,2003;120)

## **Mülksüzleşmemiş İşçiler Çoğunlukta**

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde bir işyerinde ücretli olarak çalışanların önemli bir bölümü tam anlamıyla mülksüzleşmemiş kişilerdi. Bu durumdan kaynaklanan farklı bilinç de, onların gerek kendi aralarındaki, gerek işverenlerle olan ilişkilerinde tam olarak mülksüzleşmiş işçilerden farklı tavırlar almasına neden oluyordu. Osmanlı'da işçilik yapan, ancak nesnel olarak tam anlamıyla işçileşmemiş kesimlerin yaygınlığı, bu dönemde sınıf bilincinin ve mücadelesinin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden biriydi.

10 Bkz. Koç, Y., “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülksüzleşme ve İşçi Sınıfının Oluşumu,” *Toplum ve Ekonomi Dergisi*, No.1, Mart 1991, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1501010647b.pdf>).



Kurt Steinhaus, 20. yüzyılın başındaki işçilerle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Kıyı kentlerinde oluşmaya başlayan, yarı-proleter karakterli işçi sınıfı sayı bakımından kuvvetsizdi: Bir yandan endüstri, küçük el sanatlarından öte bir üretime geçemiyor; öte yandan, köylüler fabrika ve maden işçiliğini sürekli bir uğraş değil, ek bir iş olarak yapıyorlardı.” (Steinhaus,1973;78)

Kadir Yıldırım’ın değerlendirmesi de şöyledir: “Hem halkın işçi olarak çalışmaya soğuk bakması, hem de devletin yeri geldiğinde tarımsal üretim lehinde verdiği kararlar sonrası, Osmanlı’da işçilerin önemli kısmının bir ayağı şehirde madenlerde, sanayi ve fabrikalarda, diğer ayağıysa köy ve kırsalda kalmıştı.” (Yıldırım,2013;34)

Madenlerde çalışanların büyük bir bölümü henüz tam olarak mülksüzleşmemiş yarı-işçiydi. Hüseyin Avni Şanda, Ereğli Havzası’nda 19. yüzyılın ikinci yarısında işçilerin durumunu şöyle anlatıyordu: “Fransız sermayedarlarının işçi çalıştırma şekilleri pek ilkeldi. Sömürgelerde zenci işçiyi kullandıkları gibi, Ereğli havzasına gelen köylülere de aynı işlemi yapıyorlardı. Bu işçinin yaşamını şöyle anlatabiliriz: Kömür havzasında çalışan işçi, devamlı işçi değildi. Aslında köylü köydeki borcunu ödemek amacıyla buraya iş aramaya geliyordu. Bunlar devamlı çalışan kalifiye işçi haline getirilmemişti. İşçilere göre bir işçi mahallesi yapılmamıştı.” (Şanda,1976;97)

Ereğli Kömür Havzası’nda ise, ücret karşılığında zorunlu çalıştırma yükümlülüğüne alınanlar, çok uzun süreli ve ölüm tehlikesi büyük askerlikten muaf tutuluyorlardı.

1856 Arazi Kanunnamesi sonrasında bazı köylülere toprak verilmesi de mülksüzleşmeyi engelledi. Köylü, vergisini vermek şartıyla ekilebilecek toprak bulabiliyordu. Bu nedenle özellikle tarım işçisi bulmak zordu.

19. yüzyılda eve-iş-verme sisteminin yaygınlaşması, yoksul köylünün ek gelir elde etmesini sağlayarak, mülksüzleşmeyi engelleyen bir etmen oldu.

Aşağıda ele alınacağı gibi, kentlerde işçi gereksiniminin karşılanmasında bir ölçüde esnafa başvuruluyordu. Esnaf özellikle belirli kamu işyerlerine işçi temin etmek zorundaydı. Böylece, potansiyel bir tehdit olarak görülen bir işçi sınıfı yaratılmadan ve istikrar unsuru esnaf-sanatkar mülksüzleştirilip tasfiye edilmeden, işçi ihtiyacı karşılanabiliyordu.

## **Zorla Çalıştırma Uygulaması**

Ücretli işgücünün yetersiz olduğu koşullarda ya yüksek ücret ve çekici haklar verilerek işçi sağlanabilir, ya da çalışma zorunluluğu (mükellefiyet) uygulanır.

Osmanlı döneminde kişilerin zorla çalıştırılması iki ayrı başlık altında ele alınmalıdır.

Tanzimat öncesindeki dönemde, feodal üretim ilişkilerinin gereği çalışma yükümlülüğü söz konusuydu. Reaya ve esnaf, merkezi feodal devletin koyduğu kurallar çerçevesinde belirlenen işleri yapmakla yükümlüydü. Bu yükümlülükler karşılığında bazen vergi gibi bazı başka yükümlülüklerden muaf tutuluyordu.

Bazı mesleklerdeki kişiler de ücret karşılığında zorla çalıştırma uygulaması kapsamındaydı.

*“Osmanlı İmparatorluğunda inşaat ustaları devlete, yahut devlet büyüklerine âit binalarda çalışmak üzere devlet teşkilât ve kuvvetiyle celbediliyor ve işyerlerinde, süresi ve şartları bizim için lâyıkıyla belli olmiyan bir şekilde, fakat ücretle çalışmak mecbûriyetinde bırakılıyorlardı. Ustaların çok defa isim ve sayıları tasrih edilmek suretiyle askere celbedilir gibi toplanarak*

*işyerlerine nezaret altında sevkedilmeleri; kefalete bağlanmaları, kaçakların alâkalılara (her halde halife ve yiğitbaşlar olacak) buldurulub cebr ile gönderilmeleri, (...) kaçıp gitmelerini önlemek için, İstanbul'da bazı muayyen hanlarda topluca ikamete mecbûr tutulmaları ve ellerinden cizye kâğıtlarının alınması gibi tedbirlerin mevcudiyeti de, bu mükellefiyetin ciddiyetini göstermektedir.” (Barkan,1972;99)*

Tanzimat sonrasındaki dönemde, işgücü yetersizliğinin ve devletin maddi olanaksızlıklarının yol açtığı çalışma yükümlülükleri getirildi.

Osmanlı'da Tanzimat öncesinde angarya uygulaması yaygındı. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nda angarya yasaklandı.

Halil İnalçık, Tanzimat öncesindeki uygulamaları şöyle anlatmaktadır:

*“Tanzimat'ın derhal uygulanan esaslarından biri angaryanın ve servajın kesin olarak kaldırılmasıdır. Daha 1838 Ağustos'unda Rumeli valilerine gönderilen bir fermanla reayayı isyana sürükleyen bu angarya maddesi üzerinde durulmuştu. Bu vesikada, Rumeli tarafındaki yerlerin çoğu ileri gelenlerinin bölgelerindeki reayayı kendi satın alınmış köleleri sayıp çiftlik hizmetlerinde ve diğer başka işlerde ücretsiz kullanmakta, reayadan birisi o çiftlikten ayrılıp başka bir çiftliğe gitmek veyahut başka bir işe girmek istediğinde salıvermemekte, evlenme işlerine karışmakta, bunun gibi türlü mezalime kalkışmakta oldukları bildirilmiştir. Sultan bunları kesin olarak yasak ettiğini ve aykırı hareket edenlerin yayınlanacak ceza kanunnamesine göre cezalandırılacağını tebliğ etti.” (İnalçık,1985;1538)*

Bir başka kaynakta da Tanzimat öncesindeki uygulamalar şöyle anlatılmaktadır: “Çiftçi ve köylüyü en çok tazyik eden bir muamele de sık sık angaryeye tabi tutulmasıydı. İş gücüyle meşgul olurken çiftçi vakitli vakitsiz yol yapmak, erzak taşımak gibi işler için angarye olarak çalıştırılır, işini gücünü bırakmağa mecbur tutulurdu. Tanzimat fermanı angaryeyi menetmişse de ondan sonra da çiftçi ve köylünün angarye ile çalıştırıldığını görüyoruz.” (Birinci Köy,1938;70)

Bazen belirli bölgelerden İstanbul'a veya başka bir bölgeye zorunlu çalışma kapsamında usta gönderiliyordu.

1567 yılındaki bir fermanla Bursa, Amasya, Kastamonu ve Merzifon'dan mermer ustası isteniyordu: “Brusa ve Amasya ve Kastamoni ve Merzifon kadıliklarına hüküm ki Merhum ve mağfurünleh babam Sultan Süleyman Han'ın türbe şerife binasıyçün mermer işin bilür üstad taşçılar lâzım olmagın buyurdum ki vusul buldukda tehir ve terahi etmiyüb her biriniz tahtı kazanuzda mermer işi işlemeği bilür üstad taşçı varise san'atlarına lâzım olan âletlerle ihrac idüb bervechi istical irsal edesin ki gelüb hidmete mubaşeret ideler. Amma bu bahane ile bazısına himayet bazısına teklif idüb kadir olmayınlarına mücarred taşçısın deyu yazub ahz ve celbden hazer eyliyesin.” (Altınay/a,1988;15)

1564 yılındaki bir fermanla da Mısır'dan İstanbul'a 150 hamal isteniyordu: “Mısır beglerbegine hüküm ki Mehruise İstanbula gelân suyolunun tufanı seylden harabe müşrif olan kısımlar binasına lâzım olan taş ve ağaç tahmili için mahruise Mısırdan yüz elli nefer arka hamalı lâzım olmagın alettacil gönderilmesin emir idüb buyurdum ki hükmü şerifim vurdukda zikrolunan hizmet için emrim mucebince yüz elli nefer arka hamalı tedarik idüb isimleriyle yazub defter idüb mahruise İstanbula isal eyliyesin ki gelüb Nevzuru mubarekde hizmetde bulunalar.” (Altınay/a,1988;16-17)

Bu şekilde görevlendirilen kişiler “*oligelen âdet ve kanun üzere yevmiye ücretiyle hizmette bulunacaklardır*,” diğeri bir deyişle, bu kişilerin ücretleri ödenecektir. (Kırpık,2004;36-7)

Daha önce de belirtildiği gibi, esnafın da ücretli işgücü eksikliğinin giderilmesine katkıda bulunma zorunluluğu vardı:

*“Öte yandan emek açığı, şehir ve kasabalardan karşılanmak istendiğinde müracaat edilen kesimlerden biri de esnaflardı. Esnaflardan talep edilen emeğin, esnaflık faaliyetlerini tamamen aksatmayacak şekilde düzenlenmesi, devletin esnafların mesleklerini kaybederek işçi zümresi haline gelmesine engel olacak şekilde idi. (...) Devlet (...) işçilik konusunda ise sosyal zümrelerin pek çoğunun mülksüzleşmeden işçilik yapması için önlem almıştır.” (Özbay,2003;13)*

*“Osmanlı esnaf grupları, emek tedariki konusunda, gelirlerine bağlı olarak belli bir mükellefiyet altında idiler ve kazançlarına göre işçi tedarikine katkıda bulunuyorlardı. Osmanlı esnafı, mükellefiyetler gücünü aştığı anlarda, durumunun islah edilmesini devletten istiyordu. Söz gelişi, balıkçı ve tuzlayıcı esnafının bir dilekçesinde, birkaç seneden beri, her gün Tersane-i Amire'ye gönderdikleri 40 amelenin, daha önce istenmediğini, aslında buna güçlerinin de yetmediğini ve böyle giderse perişan olacaklarını ve bu mükellefiyetten affedilmelerini talep ediyorlardı. (...) Bütün esnaf grupları, Tersane ve Tophane'de çalışmak üzere işçi göndermek, göndermedikleri takdirde de bunların ücretleri için bir bedel ödemek konusunda sorumlu tutulmuşlardı. (...)*

*“Esnaf grupları, istihdam edilmek üzere gönderdikleri işçiler yeterli ücret alamadıklarında, ilgili resmi kuruluşa müracaat ederek zam almalarını talep edebiliyorlardı. (...) Esnaf gruplarının, gönderdikleri işçiler için devletten zam talep etmeleri yanında, devlet tarafından karşılanamayınca, bizzat bu zammı kendilerinin ödemek zorunda kalmaları da şaşırtıcı olmuyordu. (...)*

*“19. yüzyılda esnaf grupları, özellikle Tersane ve Tophane'ye bağlı komplekslerde istihdam edilmek üzere işçi bulmakla yükümlüdür ve bu bir çeşit vergi olarak düşünülebilir. Bunun dışında belki daha dikkat çekici olan, Tersane ve Tophane'deki işçi ihtiyacı nedeniyle, nitelikli işçilerin esnaf arasından sağlanmıyordu.” (Özbay,2003;32,33,35)*

Bu alıntıdan anlaşıldığı kadarıyla, 19. yüzyılda özellikle Tersane ve Tophane gibi kamu kuruluşlarında eylem yapan işçilerin bir bölümü, esnaf tarafından görevlendirilen kişilerdir.

Devlet, işgücü yetersizliği nedeniyle, yol yapımında (Berksan,1950),<sup>11</sup> madencilikte (özellikle Ereğli Kömür Havzası'nda) ve ulaşımda zorla çalıştırmaya başvuruyordu. Ancak devletin temel politikalarından biri, işçilik yapacak kişilerin mülksüzleşmemesiydi. Bunun belki bir nedeni, Osmanlı'da 16. yüzyılda kırsal kesimde yaşanan mülksüzleşme sonrasında Celali isyanlarının çıkmasıydı. İngiltere'de aynı dönemde çitleme hareketleri sonucunda meydana gelen mülksüzleşme ayaklanmalara yol açmamışken, Anadolu'da başkaldırı vardı. Ayrıca, bölümün başında özetlenen diğer ülkelerde gelişen toplumsal ve siyasal olayların Osmanlı yöneticileri tarafından da bilinmesi, bu tür tedbirleri mantıklı kılmaktadır.

Tanzimat öncesindeki dönemde özellikle madenlerde çok sayıda reaya, bazı vergilerden muaf tutularak, işçi olarak çalıştırılırdı. Ahmet Refik bu uygulamayı şöyle anlatmaktadır: “Madenlerde

11 “23 Şubat 1862 tarihli Memâlik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamname ile, 18-60 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerin her yıl belirli günler ücretsiz olarak yol yapımında çalışmaları mecburi hale getirilmişti.” “İlk olarak 1875'te yapılan bir ek düzenlemeyle, halkın yollar dışında köprü inşaatlarında da çalıştırılmasına karar verilmişti.” “1910 yılından itibaren bedenen çalışma tamamen kaldırılarak amele-i mükellefe uygulamasının sadece bedel ödeyerek gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı.” (Yıldırım,2013;67,69,71)

çalışmak üzere civar kariyelerden bir kaçının ahalisi tekâliften affedilir, reayadan ayırd edilerek madencilik, ve o zamanın tabiri vechile, kürecilik hizmetinde kullanılırdı. Bunların ekseri zımmî tafesiydi. Madenlerde çalışanlar imdadı menzil, hazariyye ve seferiyye, nal ve kaftan baha, öşrü dem ve diyet ve sair tekâlifi örfiyye ve şakkadan muaftılar. İşlerine valiler ve hakimler müdahale edemezlerdi.” (Altınay/e,1989;v)

1729 yılında Keban, Ergani, Gümüşhane ve bunlara bağlı kazalara gönderilen bir fermanla ise, madenlerde çalışma yükümlülüğü olan reayanın başka bölgelere gitmesi durumunda yakalanıp madene teslim edilmesi istenmektedir.<sup>12</sup>

Ahmet Refik’in kitabında yer alan 10 belgede madenlerde zorunlu çalışma düzenlenmektedir.

1850’lerde bir iplikhanede, işledikleri suçlar nedeniyle fırıncılar, bakkallar, sandalcılar, duvarcılar zorla çalıştırmaya tabi tutuluyor ve işçi olarak çalıştırılıyordu. (Yıldırım,2013;26)

Ancak buna karşın, kentlerde düzenli iş olanaklarının sınırlılığına bağlı olarak, işsizlik de vardı. İşsizlik genellikle vasıfsız işçiler ve tam mülksüzleşmemiş yarı-işçiler arasında yaygındı.

Tanzimat’tan sonraki dönemde bu uygulama ağırlıklı olarak madenlerle sınırlı kaldı. Bu konu aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

## Osmanlı’da Ayrılkçı Milliyetçilik

Emperyalist döneme geçilmesi öncesinde, Osmanlı’nın zayıfladığı yıllarda bile Batı ülkelerinin Osmanlı’yı parçalama doğrultusunda sistemli bir çabası yoktu. Bu dönemde, Osmanlı halkını oluşturan ve “millet”ler biçiminde bölünmüş olan etnisiteler arasında belirgin düşmanlıklar bulunmuyordu. Gerçi “Haçlı seferi planlarında, daima Osmanlı Hıristiyan tebaasının ayaklanıp Haçlılara katılacağı umuluyordu.” (İnalçık,2016;254) Ancak Hıristiyan Batı’nın bu beklentisi gerçekleşmedi. Kentlerde farklı kökenlerden esnaf da uyumlu bir yaşam sürüyordu:

*“Büyük şehirlerde nüfusun büyük bölümünü, müslim ve gayri-müslim esnaf oluşturmaktaydı. Şehrin ikamet mahalleri kesiminde dini cemaat mensupları kendi tapınağı etrafında özel hayatını sürdürürken, esnaf ‘pazar’ bölgesinde yan yana, birlikte faaliyette bulunurlardı. Klasik dönemde, loncalarda esnaf, müslim ve gayri-müslim diye ayırt edilmezdi; herkes bir arada çalışır; bayramlarda, teferrüçlerde birlikte eğlenir, kaynaşır. Öte yandan Osmanlı ordusu, çeşitli din ve kültürde insanları bir araya getiren önemli bir kültürleşme çevresi oluşturmaktaydı.”* (İnalçık,2016;119)

Osmanlı Devleti, özellikle 1821 yılındaki Yunan ayaklanması sonrasında, farklı kökenden insanları bütünleştirmek için 1839 Tanzimat Fermanı ile ortak bir “Osmanlı” kimliği oluşturmaya çalıştı: “1839 Hatt-i Hümayunu ile resmen açılan Tanzimat devrinin esas amacı, hukuk eşitliği ilkesiyle, Hıristiyan tebaayı Osmanlılık uyrukluluğuyla devlete bağlamak, imparatorluğun birliğini koruyup sağlamlaştırmak olmuştur. Bu politikaya tarihte Osmanlılık politikası denilmektedir. (...) Bu yeni siyasetin parolası, imparatorluk tebaasının hukuk eşitliğine dayanan Osmanlı Birliğidir.” (İnalçık,2016;14)

1876 yılındaki Meşrutiyet de aynı amaca yönelikti. Ancak emperyalist güçler bu gelişimden hoşnut kalmadılar ve (Osmanlı Devleti herkesi birleştiren “Osmanlı” kimliğini yerleştirmeden)

12 Fermanın tam metni için bkz, Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989, s.32-33. Fermanın günümüz diline çevrilmiş metni için bkz. Güzel, Şehmus, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist Yayınlar, 1993, s.35.

etnik zenginliği bir bölünme aracı olarak kullanarak, Osmanlı'yı parçalama politikasını sistemli bir biçimde uygulamaya başladılar: “Meşrutiyet hareketi, tüm ülkede sevinçle karşılandığı halde, Avrupa'nın büyük devletleri buna karşı çıktılar. Zira Berlin Antlaşması'ndan (1878) beri özellikle İngiltere Kıbrıs ve Mısır'da yerleşerek, Arap dünyasını himayesi altına almaya çalışarak Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça bir mücadele dönemine girmiş bulunmaktadır.” (İnalçık,2016;305)

Osmanlı Devleti'ne karşı gelişmiş ülkelerin teşvik ve desteğiyle ayrılıkçı ulusal bilincin geliştiği ve ulusal ayaklanmaların yaygınlaştığı dönemde, Osmanlı işçi sınıfında etnik, dinsel ve ulusal kimlik ön plana çıktı ve işçiler arasında sınıf bilincinin gelişmesini olumsuz doğrultuda etkiledi. Osmanlı işçi sınıfının büyük bölümünü oluşturan azınlık işçiler, kilisenin ve gelişmiş ve Batı ile bağlantılı sermayedarlarının öncülüğündeki ayrılıkçı hareketlerin kontrolü altına girdiler. Bu durumun en önemli nedeni, azınlık işçilerin, işyerlerinde karşılaştıkları sorunların çözümünde kendi cemaatlerinden ve bazen yabancı konsolosluklardan somut yardım alabilmeleriydi. Osmanlı işyerlerinde çalışan yabancı işçilerin tavrının belirlenmesinde de konsoloslukların somut yardımı belirleyici oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk genel nüfus sayımı 1831 yılında yapıldı. Anadolu ve Rumeli'de erkek nüfusun sayımından elde edilen sonuç şöyledir: Anadolu'da 2,0 milyon Müslüman, 396 bin gayrimüslim; Rumeli'de 857 bin gayrimüslim, 513 bin Müslüman. (Karal,1995;215)

Ubicini ise 19. yüzyılın ortalarında İmparatorluğun bütününde 35,4 milyon kişinin yaşadığını yazmaktadır. Bunların 20,0 milyonu Müslüman, 13,7 milyonu Rum Ortodoks, 900 bini Katolik ve 170 bini Yahudi idi. Ubicini, bu nüfusu şöyle tasnif ediyordu: Osmanlılar: 11,8 milyon; Slavlar: 7,2 milyon; Araplar: 4,7 milyon; Rumenler: 4,0 milyon; Ermeniler: 2,4 milyon; Rumlar: 2,0 milyon; Arnavutlar: 1,5 milyon; Kürtler: 1,0 milyon; diğerleri: 750 bin. (Ubicini/a,47)

19. yüzyılın ikinci yarısında birçok bölge ve önemli miktarda nüfus İmparatorluk'tan ayrıldı. 1884 yılında 17,1 milyonluk toplam nüfusun 12,6 milyonu Müslüman, 4,5 milyonu gayrimüslimdi. 1897 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun etnik/ulusal dağılımı şöyleydi: Türk: 9,8 milyon; Müslüman Arap: 3,1 milyon; Rum: 2,1 milyon; Kürt: 1,5 milyon; Ermeni: 1,4 milyon; Arnavut: 1,1 milyon; Sırp: 764 bin; Hristiyan Arap: 527 bin; Musevi: 355 bin. (Eldem,1970;55)

Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik gruplar, dinlerine bağlı olarak “Millet”ler oluşturuyordu. Her “Millet”in oldukça özgür bir iç örgütlenmesi vardı. Her millet kendi okulunu kurabiliyordu. Bazı konularda yetkili cemaat mahkemeleri bile vardı. Askerlik ve vergi konularında da cemaatler arasında farklı uygulamalar söz konusuydu. Diğer bir deyişle, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde kaynaşmış ve çağdaş anlamıyla milletleşmiş bir Osmanlı halkı yoktu. 19. yüzyılda gelişmiş ülkelerin çabalarıyla İmparatorluk'ta önem kazanan ayrılıkçı milliyetçi hareketler, bu varolan bölünmelere dayanarak hızla güç kazandı.

İmparatorluk'ta ayrılıkçı milliyetçi akımların yaygınlığı ve gücü, I. Meclis-i Mebusan'da da hissediliyordu:

*“I. Meclis-i Mebusan zabıtları okunursa görülür ki, müzakerelerde, yalnız Rum, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Rumen, Makedon, Sırp, Maruni gibi gayrimüslim milletvekilleri değil, Arap, Arnavut, Çerkes, Abaza, Kürt, Boşnak gibi Müslüman, fakat gayri-Türk milletvekilleri de, garip isteklerde bulunmuşlardır. Bunlardan Rum, Ermeni, Arap ve Arnavutlar; kendi dillerinin de Türkçe yanında resmi dil olmasını ileri sürdükleri gibi, bir kısmı daha ileri giderek muhtariyet, bağımsızlık istemişlerdir. Hatta bazı Rum milletvekilleri, Türkiye'nin Girit'i ve Tesalya'yı küçük Yunanistan'a bırakmasını söylemekten çekinmemişlerdir.” (Öztuna,1967;123)*

Ayrılcı milliyetçi akımlar yalnızca mülk sahibi kesimler arasında bir çatışma yaratmakla kalmadı. Dinsel inanç farklılıkları, kitleleri bölmede ve karşı karşıya getirmede etkili bir biçimde kullanıldı. Ekonomik çıkar çelişkileri de bu saflaşmanın nesnel zeminini oluşturdu. Diğer ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürmede, zayıflatmada, yönlendirmede bu ayrılcı milliyetçi hareketleri kullanmaya çalışması ve bu nedenle bunlara destek vermesi de çelişkileri keskinleştirdi. Osmanlı ordusunun hemen hemen tümüyle Müslümanlardan oluşması sonucunda, terör eylemlerine başvuran radikal milliyetçi unsurların eylemlerini önleme çabaları, ayrılcı milliyetçi hareketlerin dayandığı tabanı daha da genişletti.

Çatışmalar karşılıklı katliam boyutlarını aldı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Ermenilerle, 1919-1922 döneminde ise Rumlarla olan çelişkiler ön plandaydı. Oluşan ve yaratılan düşmanlıklar, işçi sınıfının birliği doğrultusundaki eğilimlere çok büyük zararlar verdi. Diğer bir deyişle, azınlık işçilerinin davranışlarında ön planda olan kimlik, sınıf değil, etnisiteydi. Müslüman işçilerde ise milli kimlik değil, inanç kimliği egemendi.

## “Osmanlı” Kimliğini Geliştirme Çabaları

Ücret ve aylık geliriyle yaşamını sürdüren işçi ve memurların sayılarının göreceli olarak azlığına, ücretlilerin çoğunun henüz tam olarak mülksüzleşmemiş olmalarına, işçilerin önemli bölümünün sınıf bilinci ve çelişkisinin gelişmesini çok zorlaştıran küçük işletmelerde çalışmalarına, bir sınıf hareketi geleneğinin bulunmamasına ve gelişen ayrılcı ulusal hareketlerin (azınlık işçilerin bazı sorunlarını çözmeye katkıda bulunarak) yol açtığı bölünmelere ve diğer bazı etmenlere bağlı olarak, Osmanlı işçi sınıfı zayıftı ve sınıf çıkarları doğrultusunda toplumsal ve siyasal gelişmelere ağırlığını koyamıyordu (veya sorunlarının çözümü için koymasına gerek yoktu). Ücretli işgücü yetersizliğinin sağladığı avantaj da karşılaşılan sorunları bireysel özellikler ve girişimlerle çözmeyi mümkün kılıyordu.

Namık Kemal ve Mithat Paşa gibi aydınların “Osmanlı” kimliğini öne çıkararak çağdaş bir millet (ulus) oluşturma çabalarına karşın, Osmanlı'daki dar anlamıyla “millet” biçiminde örgütlenmiş dini yapılanmalar, özellikle emperyalist güçlerin müdahaleleriyle ve kendi denetimleri altında anadilleriyle sürdürdükleri eğitime bağlı olarak, etnik kimliklerini koruyor ve daha da geliştiriyorlardı.

Enver Ziya Karal bu durumu şöyle özetlemektedir:

*“Cemaat eğitim müesseseleri, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının kendilerine evvelce verilmiş olan imtiyazlar çerçevesinde kurup idare ettikleri müesseselerdi. Bu müesseseler de medreseler gibi, devletin faaliyet ve denetimi dışında kalmakta idi. Milli dillerinde öğretim yapmakta, öğretmenlerini diledikleri gibi yetiştirmekte, eğitim programlarını ve usullerini uygun gördükleri surette tanzim edip tatbik etmekte idiler. Her ne kadar ıslahat fermanından sonra, yabancı devletlerin baskısı ile devlet eğitim müesseseleri Türkçe bilmek şartıyla cemaat çocuklarına kapılarını açmış ise de, cemaatler bu kapıdan girip Müslümanlarla yan yana eğitim görmeye heves etmemişlerdi. Bu durumda, cemaat okulları, devlet ülküsüne değil, fakat cemaat ülküsüne bağlı nesiller yetiştirmekte idi.” (Karal,1983;376-377)*

## Osmanlı'da Etnik Kavgalar ve İşçilere Etkileri

Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhinde genişleme çabaları Osmanlı Rum işçileri arasında, Ermenistan kurma girişimleri de Osmanlı Ermeni işçileri arasında etnik aidiyetin ve kimliğin sınıf aidiyetinin ve kimliğinin çok önüne geçmesine neden oluyordu. Rum ve Ermeni işçilerin işyerlerinde karşılaştıkları sorunların çözümünde kendi cemaatlerinden ve bazen yabancı konsolosluklardan yardım ve destek alabilmeleri, bu eğilimi daha da güçlendiriyor ve maddi bir temele oturtuyordu.

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin hiçbir bölgesinde çoğunluk oluşturmamakla birlikte, Erzurum, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Harran'da nüfusun yüzde 39'una ulaşıyordu. Ermeni milliyetçi hareketi özellikle 1877/78 Osmanlı-Rus savaşından sonra gelişti. Doğu Anadolu'da II. Abdülhamit tarafından Kürt aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye alayları ile yörede yaşayan Ermeniler arasında önemli sorunlar yaşandı.

1895 yılında ise İstanbul'da büyük olaylar oldu. 30 Eylül 1895 günü İstanbul'da büyük bir gösteri düzenleyen Ermenilerin, uyarılara karşın eylemlerini sürdürmesi ve olayların güvenlik güçleri tarafından engellenmemesi "Müslüman halkın, Ermenilere karşı harekete geçmesine sebep oldu. Bu suretle İstanbul üç gün kadar anarşi içinde kaldı ve iki taraftan da kan döküldü. İstanbul olaylarının Anadolu'da da tepkileri görüldü. Trabzon, Tekirdağ ve İzmit'te Ermenilerle çatışmalar meydana geldi." (Kara1,1983;142)

Gerek Ermeni milliyetçilerinin hareketi, gerek II. Abdülhamit'in "böl-çarpıştır-yönet" politikası, etnik aidiyetin sınıf kimliği ve aidiyetinin önüne geçmesinde belirleyici oldu. Halk içindeki bu etnik saflaşma ve düşmanlık, işçi sınıfına da yansdı ve Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının en önemli nedenlerinden birini oluşturdu.

Kadir Yıldırım bu konuda şu bilgileri vermektedir:

*"1890'larda ayrılıkçı hareketlerin ön plana çıkmasıyla Ermeni meselesi bir problem haline gelmeye başladığında, genel siyasî ve sosyal durumdan etkilenen hamal ve rençber gibi Müslüman işçilerin Ermeni işçilere saldırdıkları görülmekteydi. 1894'te Reji'nin Ermeni güvenlik güçlerinin (kolcu) kendi aralarında gruplaşarak Müslüman kolcuları işlerinden çıkarttırmaları, Müslüman kolcuların da buna karşılık intikam almak amacıyla silahlandıklarının haber alınması, farklı etnik kökenli işçilerin birbirleriyle yaşadığı anlaşmazlıkları göstermekteydi. 1899'da Varna'da Bulgar işçiler; Müslüman işçilere saldırırken, 1903'te Üsküp Zelnik'te demiryolu inşaatında çalışan Osmanlı vatandaşı 4 Bulgar işçi, askerler tarafından öldürülmüştü."* (Yıldırım,2013;75)

1906 yılında Reji'nin Cibali Fabrikası'nda yapılan greve yalnızca Rum işçiler katılmış, Müslüman işçiler katılmamıştı. İzmir Demiryolları İslam Memurları Teavün Cemiyeti'nin hedef kitlesi de yalnızca Müslüman işçilerdi. (Yıldırım,2013;77)

Orhan Kurmuş, varılan noktayı şöyle anlatmaktadır:

*"Bu etnik gruplar arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkilerin ardında çok yoğun bir yarışma, kışkırtıcı ve zaman zaman kanlı çatışmalarla sonuçlanan bir düşmanlık ve nefret havası vardır. Yahudiler hem Rum ve Ermeniler; hem de Avrupalılara düşmandılar. Türkler ise genellikle Yahudilerle iyi geçiniyorlar; Yahudileri Rum ve Ermenilere karşı koruyorlar; hatta Yahudilerle birlikte Rum ve Ermenilere karşı tertiplere girişiyorlardı. Ermeni ve Rum toplumlarıyla yakın ilişkiye giren Yahudilerin, Yahudi toplumu tarafından 'afroz' edildiği sık sık görülüyor."* (Kurmuş,1982;19)

### İşçi Sınıfının Etnik Yapısı

20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde Osmanlı işçilerinin önemli bir bölümü Ermeni, Rum veya Yahudi idi.

Osmanlı'da "Tersane'de çalışmak için gelen işçilerin büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden olduğundan, muhtemelen müslüman işçilerle sağlanması düşünülen bir eşitlik nedeniyle, fazla bulunanlar geri gönderilmekteydi. Böylece çalışan işçilerin dini dağılımlarında bir denklik sağlanmaya çalışılmıştır." (Özbay,2003;80)

1860'lı yıllarda Bursa'nın nüfusu yaklaşık 70-80 bini ve kentte ham ipek işletmelerinde ("mancınıkhane") çalışan işçi sayısı 6.700-7.800 arasındaydı. Günümüzden 160 yıl önce Bursa'da ücretlilerin toplam nüfusa oranı yüzde 10 dolaylarındaydı. Bu işçilerin bir bölümü 240-300 işçi çalıştıran işletmelerde istihdam ediliyordu. İşçilerin yüzde 96'sı kadındı; az sayıdaki ustabaşı erkekti. Bu döneme ilişkin konsolosluk raporları, fabrika sahiplerinin Müslüman kadın işçi çalıştırmalarının devlet tarafından yasaklandığını belirtmektedir. Bu nedenle ipek fabrikalarında çalışan işçilerin hemen hemen tümü Ermeni ve Rum'du. (Erder,1975;85-99) Ancak son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar, Müslüman kadın ve çocuk işçilerin sayısının da az olmadığını belirtmektedir.

Selanik'te işçi olarak çalışan kadınların ve özellikle tütün işleme işyerlerinin işçilerinin büyük çoğunluğu Yahudiydi. (Yıldırım,2013;89)

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yabancı şirketler, istihdam ettikleri çalışanları daha çok Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler arasından seçmekteydi. *Düyun-ı Umumiye İdaresi* ise, üst ve orta düzeydeki çalışanları ya yabancılardan ya da yerli gayrimüslimlerden seçerken en alt düzeydeki çalışanları Müslümanlar arasından tercih etmekteydi. (Kırpık,2004;86)

1895 yılında Reji'de çalışan 1.085 Osmanlı yurttaşı memurun 625'i Müslüman, 560'ı gayrimüslimdi. 1896 yılında Zonguldak'ta bir maden şirketinde 47 Türk, 19 Arnavut, 5 Çerkez, 512 Kürt, 149 Laz, 67 Ermeni, 160 Rum ve 2 Bulgar işçi çalışıyordu. (Yıldırım,2013;73)

İşçi sınıfının farklı etnik köken ve inançlardan işçilerden oluşması, dış destekli ayrılıkçı milliyetçiliğin yaygınlaştığı ve radikalleştiği koşullarda etnik kimliğin veya inanç kimliğinin işçilerin davranışlarında öne çıkmasına yol açabiliyor ve işçiler arasında bu temelde kavgalara neden oluyordu.

Ayrılıkçı hareketlerin yabancı güçler tarafından desteklenmesi işçilerin sorunlarının çözümüne de yansıtıyordu. "Müslüman ahaliden olmayanlar, çalıştıkları işlerde karşılaştıkları sorunları dini temsilcileri aracılığı ile resmi makamlara iletebiliyorlar ve talepleri genellikle kabul ediliyordu." (Özbay,2003;73). Ayrıca azınlık işçilerden diğer ülkelerin yurttaşlığına geçenler ve işyerlerinde karşılaştıkları sorunların çözümü için konsoloslukları ve elçilikleri devreye sokanlar da vardı.

## Osmanlı'da Köle İstihdamı

Osmanlı işçi sınıfı tarihi incelenirken, işçi sınıfının ortaya çıktığı koşullarda varlığını uzun süre sürdürmüş olan kölelik mutlaka ele alınmalıdır. Ne yazık ki, işçi sınıfı tarihlerinde 19. yüzyılın ortalarına kadar süren ve işçi sınıfını da etkileyen kölelik uygulaması görmezden gelinmiştir. İşçi sınıfını zayıflatan etmenlerden biri, kölelerin evler dışında üretimin çeşitli alanlarında çalıştırılmasıdır. Bazı köleler sahiplerinin işyerlerinde çalıştırılırken, bazı köle sahipleri, kölelerini başka işyerlerine belirli bir ücret karşılığında kiralamıştır.

Tiğınç Oktar, imalat sanayiinde köle çalıştırılması uygulamasını yüzyıllar öncesine götürmektedir:

*"Şehirlerde önemli bir mülkiyet kalemini oluşturan köleler, aynı zamanda da önemli bir emek unsuru olmuşlardır. Üstelik bunların büyük bir bölümü de kadın kölelerdir. Örneğin, 15. yüzyıl başlarından, 17. yüzyıl ortalarına dek, Osmanlı'nın 'ipek başkenti' özelliği bilinen ve uluslararası ticaretin en önemli antrepolarından biri olan Bursa'da ipek ipliği ve ipekli dokumada, işgücünü Müslümanlar, Zimmiler (Hristiyan ve Museviler) ve esirler oluşturmuşlardır. Nitekim, uzun zaman isteyen brokar üreticiliğinde çoğunlukla esirler istihdam edilmiştir. Özellikle bu çok yorucu ve yıpratıcı iş belli bir sürede belli miktarda üretim yapmaları koşuluyla özgürlük sözü verilerek, bir*



*sözleşmeye bağlanmış olan kadın esirlere yaptırılmıştır. İncalık, Hacı Bedrettin İshan'ın 8 kadın kölesi ve çalışır durumda 7 dokuma tezgahı ile 15. yüzyılın ortasında Hacı Sinan'ın ise 6 dokuma tezgahı, 20 erkek, 3 kadın kölesinden; Sahillioğlu da 15. yüzyıl sonunda Bursa'da dokumacı köleler arasında kadın kölelere ilişkin belgelerden de söz etmektedirler.” (Oktar,1998;21)*

İmalat sanayinde köle istihdamına Taner Timur da işaret etmektedir: “Bursa'nın bir sanayi merkezi olarak yükseliş çağında” özellikle dokumacılığın çeşitli dallarında “sayısız köle işçi çalışıyordu.” (Timur,1989;30; Timur,1996;29,33)

1830'larda Balkanlar'daki İslimiye Çuha Fabrikası'nda mahkûmların yanı sıra köleler de çalıştırılıyordu. 1852 yılında Hereke-Akmeşe Fabrikası'nda 19 erkek ve kadın köle vardı. (Yıldırım,2013;58-59) “Tophane zindanındaki esirler, aynı tersanedeki gibi devletin top üretim mahallinde istihdam edilen mirî esirlerdi.” (Nalçacı,2015;81)

Osmanlı Devleti'nde büyük çiftliklerde köle çalıştırılması yaygındı.

İnşaatlarda da köle çalıştırılabiliyordu. 16. yüzyılda Süleymaniye Camii ve İmareti inşaatında 5 yıl 7,5 aylık sürede serbest işçiler 1,5 milyon işgünü, acemi oğlanlar 1,1 milyon işgünü ve köleler de 148 bin işgünü çalışmışlardı. (Barkan,1972)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ölen Sadrazam Rüstem Paşa'nın terekesinde 1700 köle vardı. (Sayar,1978;100) I.Süleyman'ın vezirlerinden İskender Çelebi'nin ise 6000-7000 kölesi vardı. (Nalçacı,2015;51)

Halil İncalık bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Osmanlı-öncesi Yakın Doğu'da olduğu gibi Osmanlı sisteminde de karakteristik olarak büyük mülkler köle emeği istihdam etti ve yöresel pazarlar veya kentler için hayvancılıkla veya piyasaya dönük üretimle uğraştı.” (İncalık,1980;3)

Köle emeği, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da yabancılar tarafından kurulan ve pamuk, üzüm, haşhaş gibi ürünler üreten büyük çiftliklerde de kullanıldı. Bu çiftliklerde Afrika'dan getirilmiş köleler çalıştırıldı: “Avrupa'ya ihraç olanağı yüksek olan pamuk, üzüm, haşhaş gibi ürünlerin üretimine yönelen bu yatırımcılar, kendilerine gerekli işgücünün büyük bir kısmını, Afrika'dan getirilen zenci kölelerle karşıladılar.” (Martal,1994;16)

1864 yılında 30 bine yakın Afrikalı kölenin İstanbul dolaylarında tarlalarda çalıştırıldığı ileri sürülüyordu. 1869-1876 döneminde ise Batı Anadolu'da tarlalarda çalıştırılmak üzere 13.500 köle satılmıştı. (Kurmuş,1982;76,77)

Köle sahibinin başka işyerlerine kiraladığı kölelerin hak ettiği ücret ise köle sahiplerine veriliyordu. (Barkan,1972;137) “Başkentteki devlet adamlarının ve hükümdar ailesinin yapılarının inşasında kullanılacak ağır malzemeler esirler tarafından taşınırdı. Bu iş karşılığında esirin sahibine ödenen bedel, hiçbir zaman esirin eline geçmezdi.” (Nalçacı,2015;68)

Madenlerde de köle çalıştırılırdı.

Suraiya Faroqhi, küre madenlerinde köle çalıştırılmasına ilişkin şu tespiti yapmaktadır: “Abd-ı abık denen kaçak kölelerin sahiplerinden vergi toplamaktan sorumlu bir mutemed de kayıtlarda geçmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda Küre madenlerinde köle emeği kullanıldığına ilişkin doğrudan bir kanıt rastlanmamıştır. Ancak, Kâtip Çelebi, 17. yüzyıl sonlarında bu madenlerde çalışanların büyük çoğunluğunu kölelerin oluşturduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla 16. yüzyılda da madenlerde köle çalıştığını ve sözü edilen mutemedin görevinin kaçmaya çalışan kölelerin yakalanması olduğunu varsayabiliriz.” (Faroqhi,1994;216-217)

Kölelerin üretim süreci içindeki önemi 19. yüzyıl boyunca giderek azaldı ve genellikle ev hizmetleriyle sınırlı kaldı. Kölelik tümüyle fiilen ancak 20. yüzyılın başlarında kaldırılabilirdi. Bu dönemde Osmanlı'da köle ayaklanmaları veya direnişleri olmadı.

## Savaş Esirleri

Osmanlı'da 16. yüzyıla kadarki dönemde savaş esirlerinin bir bölümü hassa çiftliklerinde ve büyük vakıflara ait çiftliklerde çalıştırıldı. Bir bölümüne de toprak verilerek, ürettikleri ürünün bir bölümüne el kondu.

Ancak savaş esirlerinin tarım dışında çalıştırılmaları da söz konusuydu. 1547 yılına ilişkin bir bilgiye göre Tersane-i Amire'de savaş esirlerinden vasıflı işçi olarak yararlanılıyordu.

Yücel Özkaya, Küre madeninde özellikle esirlerin çalıştırıldığını belirtiyor (Özkaya,1985;307) ve 18. yüzyılda madenlerde çalışanları şöyle anlatıyor: “Osmanlı İmparatorluğu'nda madenler, devlet hazinesi tarafından görevlendirilen, ya da dirlik sahibi olan veya rüsum-u örfiye ve tekâlif-şer' iye ve avarız-ı divaniyeden muaf tutulan zümreler ve esirler aracılığı ile ücret verilmeden işletildiği gibi, ücretle tutulan işçiler ve reaya aracılığıyla ya da cevherin belirli miktarını belli ücretle imal ettirmek suretiyle işlenirdi.” (Özkaya,1985;302-303)

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında savaş esirleri demiryolu yapımında, inşaat işlerinde ve madencilikte çalıştırıldılar. 1855 yılında Rus savaş esirlerinin bir bölümü devlet çiftliklerinde ücret karşılığı çalıştı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kömür madenlerinde, Balya madenlerinde, demiryolu yapımında, tarımda savaş esiri çalıştırma uygulaması vardı. Bu savaş esirlerinin bir bölümüne ücret de ödeniyordu. (Yıldırım,2013;61-62)

## Osmanlı'da Asker İşçiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda asker ve hükümlü işçiler de önemli bir yer tutuyordu.<sup>13</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal yapısı içinde, gerek inşaatlarda, gerek savaş sanayiinde askerler (kapıkulları) işçi olarak çalıştırılıyordu.

Kapıkullarının bir bölümünün sürekli işi sanayi işçiliğiydi. İnşaatlarda da acemi oğlanlar çalıştırılırdı.

Madenlerde ise askerler iki türlü çalıştırılıyorlardı. Bu uygulamada, askere gitme yerine madenlerde işçilik yapılıyordu. “Harp zamanlarında doğrudan doğruya askere gitmesi lazım gelen kimseler madenlere sevk edilerek çalıştırılmaktaydılar.” (Ağaoğlu;Hüdaioğlu,1939;78)

Diğer uygulamada ise, insanlar askere alınıyor ve madenlerde asker statüsünde ve askeri disiplin altında çalıştırılıyordu. Örneğin, 1851-1854 döneminde Ereğli Kömür Havzası'nda bazı ocaklar istihdam askerleri çalıştırılarak işletilmişti. (Çıladır,1977;22)

Tanzimat sonrasında ordunun gereksinimlerinin karşılanması için kurulan fabrikalarda işçi olarak öncelikle askerler çalıştırıldı.

13 Bkz. Koç, Y., “Asker ve Hükümlü İşçiler,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s.80-88.

1863 yılında askerlerin işçi olarak çalıştırılmasını kurumsallaştıracak biçimde Tophane-i Amire'de iki sanayi alayı kuruldu. Asker alaylarının kurulmasının bir nedeni de askerlerin daha disiplinli bir biçimde çalıştırılabilmeleri idi. Bu alaydaki askerler marangozluk, demircilik, çakmakçılık, kunduracılık, saraçlık, nalbantlık, kalafatçılık gibi alanlarda eğitimden geçiriliyordu ve bu temelde bölüklere ayrılıyordu. Hatta 1876 yılında Tersane-i Amire'de çalışan birkaç yüz işçi işten çıkarılarak yerlerine askerler alındı. Tüfekhane, Baruthane ve Zeytinburnu fabrikalarında da benzer uygulamalar geliştirilerek, işçi olarak askerlerden yararlanıldı. (Yıldırım,2013;48-53)

Demiryolu yapımında da askerler çalıştırıldı. Bu askerler Şimendifer Taburları biçiminde örgütlenmişti. 1900 yılında Şam'da oluşturulan üç şimendifer taburunda 5000 asker çalıştırılıyordu. 1900-1908 döneminde Şam-Hicaz demiryolu yapımında asker çalıştırıldı: "Askere verilen ücret, işçi yevmiesinin yarısı kadardı ve birçok işler ücretsiz yapılmıştır." (Eldem,1970;161) 1900-1908 yıllarında "senevi yapılan yolun uzunluğu vasatı 183 kilometreyi bulmuş ve inşaatta istihdam edilen amele taburları ve san'at bölümlerinin takviyesi suretile son senelerde bu miktar 300 kilometreye çıkarılmıştır." (Bayındırlık,1938;88)

Yol yapımında da işçi olarak askerlerden ve özellikle de silah verilmeyen azınlık askerlerden yararlanıldı.

## **Osmanlı'da Hükümlü İşçiler**

Osmanlı'da hükümlüler de, gerek cezaevlerinde, gerek başka işyerlerinde işçi olarak çalıştırıldılar.

Bu uygulamanın bir nedeni, işgücü yetersizliğini karşılamaktı. Diğer neden, mahkûmları topluma kazandırmak için onlara bir meslek öğretmek ve onları üretici hale getirmektir.

1880 yılında hapishanelerin yönetimiyle ilgili bir düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeye göre, mahkûmların cezaevi yöneticisinin gösterdiği işlerde çalışmaları zorunlu kılındı. Çalışmaktan kaçınanlar için bazı hafif yaptırımlar söz konusuydu. Mahkûmlara çalışmaları karşılığında bir ücret ödeniyordu. Bu ücretin yarısı, yiyecek, giyecek ve diğer masraflar için devlete kalırken, diğer yarısı mahkûma veriliyordu.

Birçok kentteki hapishanede kurulan işletmelerde mahkûmların çeşitli ürünler üretmeleri sağlandı.

## **Osmanlı İşçi Sınıfında Katmanlaşma**

19.yüzyılda Osmanlı işçi sınıfında katmanlaşma, ulus, etnisite ve inanç ile yakından bağlantılıydı ve katmanlar arasındaki çelişkiler hem işyerlerindeki konum farklılıklarının, hem de bu dönemde keskinleşen ulusal ve etnik zıtlıkların sonucuydu.

En üst katmanda, yabancı işçiler vardı. Bunlar diğer işçilere göre çok yüksek ücret alıyorlardı ve işverene çok yakındılar. Bu nedenle özellikle Müslüman işçilerle ciddi sorunlar yaşıyorlardı. Bu durum, Avrupa işçi sınıfı hareketinin gelenek ve alışkanlıklarının Osmanlı işçilerine aktarılmasını da engelledi.

Yabancı işçilerin altındaki tabakada Rum ve Ermeni işçiler vardı. Rum ve Ermeni ayrılıkçı milliyetçi hareketleri, Rusya, Avrupa ve ABD tarafından destekleniyordu. İşyerlerinde karşılaştıkları sorunların çözümünde gerektiğinde cemaat yapılarından ve hatta yabancı konsolosluklardan destek alabilen Rum ve Ermeni işçilerin yabancı işçilerle ilişkileri iyi, Müslüman işçilerle genellikle kötüydü.

Osmanlı memurları ve çeşitli etnisitelerden Müslüman ve Musevi işçilerin tam mülksüzleşmiş olanları bir alt tabakayı oluşturuyordu. Onların altında da yarı-mülksüzleşmiş, dönem dönem geçici işçilik yapan Müslüman işçiler bulunuyordu.

Kadın ve çocuk işçiler ise, ücretleri açısından bakıldığında, en altta yer alıyorlardı.

Rum, Ermeni ve Musevi işçilerde işçilik bilinci önemli ölçüde gelişmişti; sınıf bilinci geliyordu. Ancak bu dönemde yaşanan etnik zıtlaşmalar, bilinçli Ermeni ve Rum işçilerde bile etnik kimliğin sınıf kimliğinin önüne geçmesine neden oluyordu. Ermeni ve Rum işçilerin çoğu, kiliselerinin ve sermayedarlarının öncülük ettiği ve emperyalist ülkeler tarafından desteklenen ayrılıkçı hareketlere bağlıydı. Bu ilişkinin sağladığı somut yararlar bu bağı daha da güçlendiriyordu.

Müslüman işçilerin önemli bir bölümü vasıfsız ve geçici işçiydi. Bu işçilerin bir bölümünde işçilik bilinci bile yeterince gelişmemişti. İşverenleri kapitalistleşemeyen, basit yeniden üretimden genişletilmiş yeniden üretime geçemeyen işyerlerindeki işçiler, ustalarına “patron” gözüyle bakmıyordu.

## **Kamu Sektöründe ve Özel Sektörde İşçi İstihdamı**

Devlet fabrikalarında ve daha sonraki yıllarda kurulan özel sektör fabrikalarında da ücretli işçi istihdamı gelişti. S.Shaw ve E.K.Shaw, bu süreci şöyle anlatmaktadır:<sup>14</sup>

*“Yeni ordunun çeşitli ihtiyaçları da imparatorlukta ilk modern fabrikaların kurulmasını başlattı. 1827’de üniforma, ayakkabı gibi eşyayı üreten bir Dikimhane-i Amire kuruldu. Gerekli kumaşı üretmek için Üsküdar ve İzmir’de kumaş fabrikaları açıldı. Tunus valisinin yardımıyla İzmir’de bir feshane kuruldu (1835). Top, havan topu, araba, mayın üretimi ve onarımı için başlıca kuruluş olarak ortaya çıkan Tophane en yeni maden alaşımı tekniklerini kullanarak Osmanlılara geçmiştekinden çok üstün malzeme sağladı. Dolmabahçe’de tüfek, tabanca, süngü, balta, mızrak üreten modern bir silah fabrikası (Tüfenkhane) vardı. 1830’da Bakırköy’de ve 1838’de Yeşilköy’de kurulan Baruthane-i Amire geçmiştekinden daha güvenilir bileşikler ürettiyordu.(...)”*

*“1845’te Falkeisen adında bir İsviçreli sanayici Bursa’da ipek ipliği yapmak üzere buhar gücüyle çalışan bir fabrika kurdu. İşçiler ilk başta makinelerin çalıştığı bir fabrikaya girmek istemedilerse de, fabrika kısa sürede gelişti, öyle bir iş hacmi ve kârlılığa ulaştı ki, 1876’da yalnız Bursa’da 14 ipek ipliği fabrikası vardı. Lübnan’da da ürünlerini genellikle Fransa’ya satan dokuz ipek ipliği fabrikası bulunuyordu (1853). İzmir’de 1000 işçi çalıştıran birkaç halı dokuma fabrikası vardı. Bir halı fabrikası da Konya yakınlarındaydı. Midilli adasında ve Suriye’de un değirmenleri ve zeytinyağı fabrikaları kurulmuştu. Fransızlar Paşabahçe’de bir cam fabrikası kurmuşlardı. Kartal’da İsviçre sermayesiyle bir konserve fabrikası açıldı. Beykoz’daki kâğıt ve cam fabrikaları İngilizlerin etkisiyle yapılmıştı. Yine İngiliz işadamlarınca Tarsus ve Adana’da çirçir, Afyon ve İzmir’de halı ipliği, Adana, Mudanya’da iki, Bilecik’te üç kumaş fabrikası Avrupa örneklerine göre yapılmışlardı. Ayrıca Konya, Diyarbakır, Şam ve Halep’te ipekli kumaş; Bursa, Karaman, Şam, Vidin, Bosna, Selanik, Aydın, Sivas, Silistre ve Niş’te halı dokuma fabrikaları bulunuyordu. Ancak bunların çoğu Avrupa rekabeti karşısında uzun bir süre tutunamayıp kapandı.” (Shaw;Shaw,1983;74,160)*

Bu işyerlerinde çalışan işçilerin mülksüzleşme düzeyi, etnik kökenleri ve çalışma ve yaşama koşullarına ilişkin kapsamlı çalışmalar yoktur.

Özel sektör eliyle demiryolları inşaatı da, tam olarak mülksüzleşmemiş birçok kişinin işçilik yaparak ek gelir elde etmesini sağladı.

14 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nde özel şirketler ve kamu fabrikalarının listesi için bkz. (Karal,1983;453-455).

## Eve-İş-Verme Sistemi

Kapitalizmin gelişme sürecinde Batı'da ortaya çıkan eve-iş-verme sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nda da vardı. 1600-1615 yıllarında Ankara'da tüccar, hammaddeyi köylü ve şehirli üreticiye veriyor ve belirli bir ücret karşılığında evlerde sof dokutturuyor ya da boyattırıyor. (Ergenç, 1975;165) Enver Ziya Karal da 1833 yılında Bursa'da ipekli dokuma işinde eve-iş-verme sisteminin uygulandığını yazmaktadır. (Karal,1976;240) Orhan Kurmuş, 19. yüzyılda Ege Bölgesi'nde halı üretiminde eve-iş-verme sisteminin çok yaygın olduğunu ve bu uygulamanın küçük üreticilikle birlikte varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Diğer bir deyişle, mülksüzleşmeden parça başı ücretle halı dokuyanlar, mülksüzleşme sürecini durdurmuşlardır (Kurmuş,1982;101-106).

Osmanlı'da eve-iş-verme sistemi kapitalizmin iç dinamiklerle gelişmesinin bir aşaması olmaktan çok, Batılı sermayedarların mülksüzleşmemiş üreticileri sömürdüğü bir araç olarak gelişti ve uygulandı.

## Devlet Memurlarının İşçileşmesi<sup>15</sup>

Devlet memurları ise Tanzimat'tan sonra ücretli hale dönüştü. Tanzimat'la birlikte memurların yaptıkları hizmetler karşılığında veya başka gerekçelerle kendileri için halktan vergi toplamaları uygulamasına son verildi:

*“XIX. yüzyıl yaklaşırken Osmanlı maliyesinde önemli bir değişim ve eğilimin egemen olmaya başladığını belirtelim: Maliyede nakit maaş sistemi giderek genişlemekte ve yaygınlaşmaktadır. Bu süreç içerisinde devlet hizmetinde görev alan küçük ya da büyük hemen her türlü personel, bu genel eğilimden nasibini almaktadır.(...) İşte bu yeni dönemde, eskiden kendilerine has verilen bürokratlar da, bu hasların zamanla tasfiyesinin doğal bir sonucu halinde, yavaş yavaş bu nakit maaş sistemi içine çekilmeye başlamıştı. Ancak, hemen belirtmek de gerekir ki, bu nakit maaş sistemine geçiş bir anda ve genel düzeyde olmamış, hemen her türlü personel için eski usullerle (dirlik tahsisi, harç ve kalemiye payları) yeni uygulama bir süre bir arada yürümüştür.”* (Cezar,1986;68-69)

Tanzimat ile “memur ve görevlilerin türlü adlar altında halktan kendileri için aldıkları her türlü resim ve aidat kaldırılmıştır. Adet hükmüne girmiş olan bu tekâlif, halkın memurlar tarafından keyfi bir şekilde soyulması neticesini verirdi ve merkezi hükümetin bunları kaldırmak veya bir düzene bağlamak için yaptığı teşebbüsler şimdiye kadar bir netice vermemişti.” (İnalçık,1985;1538)

Bu değişiklik, devlet görevlerinin hâkim sınıfın bir kesimi tarafından yerine getirilmesine önemli ölçüde son verilmesinin ve yaşanan büyük bunalım ve yapı değişikliği sürecinde hâkim sınıfın bir kesiminin tasfiyesinin ifadesidir. Tanzimat'la başlayan bu uygulama, memurluğa ilişkin görevleri yerine getirenlerin ücretlileşmesinde (işçileşmesinde) de bir dönüm noktasıdır.

## Göçmenler

İmparatorluğun dağılma döneminde ülkeye gelen göçmenler de, bir süre, zaten sınırlı olan ücretli iş olanaklarının bir bölümünü kullanıyordu.

1853-1856 Kırım savaşı sonrasındaki on yıllık dönemde Kırım ve Kafkasya'dan 595 bin kişi Türkiye'ye göç etti. 1862 yılında Sırbistan'dan çekilme sonrasında çok sayıda Türk, varlıksız ve perişan bir biçimde Anadolu'ya sığındı. (Karal,1976;277-278)

15 Bkz. Koç, Y., “Osmanlı Memurları,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.17-26.

1876-1896 döneminde 850 bin göçmenin geldiği tahmin edilmektedir. (Akbayır,1985;1242)

Bu insanların büyük bir bölümü, göç nedeniyle mülksüzleşmişlerdi. Ancak Anadolu'nun büyük toprak potansiyeli, bu insanların büyük bir bölümünün yeniden arazi sahibi olmalarını olanaklı kıldı. Devlet, gelen göçmenlere toprak vererek farklı bölgelere yerleştirdi.

## Kadın ve Çocuk İşçiler

Osmanlı'da 1908 yılına kadarki dönemde kadın işçilerin çok büyük bölümü Ermeni, Rum veya Yahudi idi. Müslüman kadınların ev dışında bir işyerinde ücret karşılığında çalışması pek hoş karşılanmazdı.

*“Tütün ve sigara işkolunda kadın emeğinin ilk kez Reji Şirketi'nde çalışmış olması tarihsel açıdan büyük önem taşımaktadır. Ancak, müslüman kadınlar için aynı durum 19. yüzyılın sonlarında bile henüz sözkonusu değildir. Zira, o yıllarda Osmanlı Devleti önde gelenleri, tıpkı azınlık kadın işgücü gibi müslüman kadınların da bu fabrikada çalışmaları konusunda izin almak üzere Reji Şirketi'nin yapmış olduğu başvuruyu incelemişlerdir. Ancak, bu incelemeler sonuçsuz kalmış ve müslüman kadın için izin çıkmamıştır. İzin 1900'lü yılların başında alınabildiğini öne sürebilmemiz, Cibali Sigara Fabrikası'ndaki kadın işçilere sataşıldığına ilişkin 16 Haziran 1903 tarihli bir belgedir.” (Oktar,1998;93)*

1860'larda Bursa'da “çoğu gayrimüslim kadın ve çocuklardan oluşan bir işçi sınıfı meydana gelmekteydi. Bu yıllarda Bursa merkez ve çevresindeki fabrikalarda 6.700-7.800 arası işçinin çalıştığı tahmin ediliyor.” (Arabacı,2015;69)

Bursa'da iplik ve dokuma üretimi önemini 20. yüzyılın başlarına kadar korudu. Bursa'da 1907 yılında 165 iplik fabrikasında yaklaşık 20.000 kadın işçi, iplikçi olarak istihdam ediliyordu. Aynı dönemde Bursa'da dokuma sektöründe çalışan işçi sayısı da 2.100 civarındaydı.

Selanik, Samsun, Kavala, Drama ve Gümülcine'deki tütün işletmelerinde yoğun olarak kadınlar istihdam ediliyordu. (Kırpık,2004;102)

Ancak özellikle müslüman kadınların evleri dışındaki işyerlerinde çalışmalarının yaygınlaşması, 1908 Meşrutiyet Devrimi sonrasında gündeme geldi.

Bazı sektörlerde eve-iş-verme sistemi yaygındı ve bu sistemde üretimde bulunanların bir bölümünü, ev dışında çalışma olanakları sınırlı olan Müslüman kadınlar oluşturuyordu. Ancak bu alanda da Ermeni ve Rum kadınları ağır basıyordu:

*“Kadın işçinin en fazla bulunduğu alanlardan bir tanesi halı dokuma sektörüydü. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı ve Amerikalı halı tüccarlarının cazibe alanı olmuştu. Bu, sözü edilen yerlerdeki birtakım toplumsal ve sanatsal zevkteki değişme ile Osmanlı halılarının özelliğinden kaynaklanıyordu. Yabancı şirketler ve tüccarlar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bazen eve iş vererek bazen de bizzat halı tezgahları kurarak ülkedeki halıcılığı teşvik ettiler. Dolayısıyla dokuma sürecinde yoğun bir emek kullanımı söz konusu oldu. Uşak hariç Osmanlı Devleti'nin halı dokunan diğer merkezlerinde Rum ve Ermeniler'in daha fazla iş aldıkları görülmekteydi. Yabancı tüccarların halıcılığı yaymak için yaptıkları yeni teşebbüslerde Rum ve Ermeni kadınlarını tercih ediyorlardı. Ermeni ve Rum kadınlar, bu konuda öyle uzmanlaştılar ki I. Dünya Savaşı'ndan sonra göçmen durumuna düşenler Yunanistan ve Mısır'da halı ürettiler ve bir süre sonra Yunanistan halı üreticisi olarak Cumhuriyet Türkiye'sinden daha üstün bir hâle geldi.” (Kırpık,2004;101)*

Osmanlı'da çocuk işçilik uzun süre çıraklık biçiminde uygulandı. Fabrikaların kurulması ve makineli üretimle birlikte kısa süreli bir eğitimle çocukların çalıştırılmasının mümkün olmasıyla, özellikle tekstil sektöründe çocuk işçilik yaygınlaştı.

## Osmanlı'da Yabancı İşçiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı işletmelerde yabancı işçi çalıştırılıyordu. Devlet, özellikle siyasi kaygılarla, ülkede yabancı işçilerin çalışmasına karşıydı; ancak ülkeye yeni teknolojilerin aktarılmasında yabancı şirketlere olduğu kadar yabancı işçilere de gereksinim duyulduğundan, bu konuda gereken esnekliği gösteriyordu. Ayrıca, ülkede yatırım yapan yabancı şirketler de yabancı işçi getirmeyi tercih ediyordu.

1740'lı yıllarda Yalova'da kâğıt fabrikasının kuruluşunda ve işletilmesinde Polonyalı ustalar çalışıyordu. (Önsoy,1988;48-49)

1790 yılında Osmanlı tersanelerinde “büyük kısmı Avrupalı olan 2000'den fazla işçi” bulunmaktaydı. (Timur,1989;110)

I.Abdülhamit döneminde askeri sanayi işletmelerini yeni bir düzene sokmak için Avrupa'dan uzmanlar, ustabaşılar ve vasıflı işçiler getirildi. (Karal,1976;214)

II.Mahmut devrinde ise İstanbul'da kurulan bez fabrikası 1839 yılında Avrupa'dan getirilen ustalar ve makinelerle basma üretmeye başladı. (Karal,1977;157-158)

1850'li yıllarda Bursa'da 14 ipek fabrikasında “20 kadar Fransız ve Viyanalı amele mevcuttu. Bu fabrikaların makinelerinden başka, usta ve ameleleri de kısmen Avrupa'dan geliyordu.” (Karal,1976;243)

II. Abdülhamit tarafından 1894 yılında İstanbul'da (Yıldız) kurulu Çini Fabrikasında çalıştırılmak üzere Fransa'dan bir usta ve birkaç işçi getirilmişti. (Ökçün,1971;93)

Demiryolu inşaatlarında, madenlerde, bankalarda da yabancı uyruklu vasıflı işçiler, ustalar, teknisyenler, mühendisler çalışıyordu. Örneğin, Aydın demiryolunun yapımı sırasında, 1865 yılında bir kolera salgını olmuştu. Demiryolu inşaatında çalışan 14 İngiliz mühendis ve teknisyen koleradan ölmüştü. (Kurmuş,1982;47)

15 Ağustos 1887 tarihinde Ereğli Şirketi'nde çalışanlar arasında 296 Karadağlı, 273 İtalyan, 124 Fransız, 71 Avusturyalı, 22 Yunan, 11 İranlı, 5 İngiliz ve 1 de Sırp vardı. Yerli işçilerle yabancı işçiler arasında zaman zaman kavgalar oluyordu. 1897 yılı Ağustos ayında Zonguldak'taki yerli işçilerle yabancı işçiler arasında çıkan kavgada birkaç kişi ölmüş, birkaç kişi de yaralanmıştı. (Kırpık,2004;55)

Krom madenlerini işleten İngiliz şirketi de İtalya ve Yunanistan'dan vasıflı işçi, İngiltere'den mühendis getiriyordu. (Kurmuş,1982;142)

Yabancı bankalarda ve Düyun-u Umumiye'de çalışanlar içinde de yabancı uyruklular vardı.

Yabancı işçilerin ücretleri genellikle Osmanlı vatandaşlarının ücretlerinden yüksekti. Bu ve bazı başka nedenlere bağlı olarak, yabancı uyruklu işçilerle Osmanlı uyruğu işçiler arasında yaygın yakınlaşma ve ortak örgütlenmeler gerçekleşmedi. Yabancı ve yerli işçiler arasında sık sık anlaşmazlık ve hatta kavgaya çıkıyordu.

Osmanlı'da çalışan yabancı işçiler, işyerleriyle ilgili sorunlarla karşılaştıklarında, yerli işçilerle birlikte ortak bir mücadeleye girmek yerine, kendi devletleriyle işbirliğini tercih ettiler. Bu tavır, Batılı devletlerin 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi işçi sınıflarını (sömürgelerden aktarılan kaynaklarla) kapitalist sistemin payandalarına dönüştürme stratejisine de uygundu.

Yabancı işçiler, bu çerçevede, gerek işverenleriyle, gerek yerli işçilerle ortaya çıkan anlaşmazlıklarda kendi ülkelerinin elçiliklerinden güç ve destek alabiliyorlardı. “Farklı milletlerden işçiler arasında yaşanan sıkıntılarda, bireysel çatışmalarla başlayan problemler, kolaylıkla farklı milliyet veya dinden gruplar arasında toplu kavgalara dönüşebilmişti. Bu durum işçilerin bağlı oldukları ülkelerin elçiliklerinin de olayın tarafı olmalarına ve sorunun derinleşmesine neden olmuştu. Zonguldak'ta Fransız işçiler ile yerli ve yabancı diğer işçiler arasında yaşanan her problemde Fransız Elçiliğinin sürekli devreye girmesi ve şikâyetlerde bulunması, devlet yönetiminin de zorda kalmasına ve bu duruma tepki göstermesine neden olmuştu.” (Yıldırım,2013;45)

*“Osmanlı Devleti, ihtiyaç duyduğu ve çeşitli alanlarda çalıştırmak üzere planladığı emek miktarını, işçilerle doğrudan sözleşme yoluyla değil, daha ziyade işçilerin tabi oldukları hükümetlerle öncelikle özel anlaşmalar yaparak temin ediyordu.”*

*“Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla yabancı işçilerin şikâyetçi oldukları en önemli konu ücretlerini alma konusunda kimi zamanlar yaşanan gecikmelerdi. Bununla birlikte yabancı işçilerin bu konuda Osmanlı Devleti'ne karşı yalnız kalmadıklarını; tâbi oldukları devletlerin elçilikleri aracılığıyla çeşitli girişimlerde bulduklarını ve netice aldıklarını belirtmek gerekir.”* (Özbay,2003;22,24)

Osmanlı döneminde kabul edilen mevzuatta yabancı işçi çalıştırılmasını kısıtlayan hükümler de vardı.

1887 tarihli Maden Nizamnamesinin 64. maddesinde mühendis ve ustabaşılar dışında çalışan herkesin Osmanlı uyruğunda olması gerekiyordu. Bu kuralın ihlalinin yaptırımı da ağırdı: “Maadin imalâtı ve ameliyat için istihdam olunacak memurlardan mühendis ve ustabaşından maada sair memurin ve amelenin tebaai Osmaniyeden ve madenin bulunduğu mahal ahalisinden olması meşruttur, mültezimler bu şarta muhalif harekette buldukları halde Maadin İdaresinden mültezimlere tebliği keyfiyetle ilk defası için yüz altın cezayı nakdî alınır; ve tekrerrü halinde madenin 53 üncü madde hükmüne tevfikan feshi muamelesi icra kılınır.” (Gülmez/b,1983;542)

*“Şark Demiryolları Şirketi'nde çalışacak işçilerin yabancılardan olmasına devletin karşı çıkması üzerine şirket; daha sonra hatta postabaşı olarak çalıştırılmak üzere Müslüman işçilerin yetiştirilmekte olduğunu ancak, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını çalıştıracaklarını, bunların da güvenilir kişiler olduğunu açıkladı. Bundan yaklaşık üç sene sonra aynı şirket çalışanları arasında bir sendika kurulduğu ve sendikayı Bulgar, Ermeni ve Rumların kurduğu haber veriliyordu. Bulgaristan Komiserliği, bunların Bulgar komitasının amaçlarına hizmet ettiğini, o nedenle sendika, şirketi etkisi altına almadan evvel Şark Demiryolları Şirketi'nde çalışan Ermeni ve Bulgarların yerine diğer milletlerden ve özellikle de Müslümanlardan ehil olanların bulunarak değiştirilmelerini tavsiye etmişti. Böyle bir değişikliğin hem devletin siyasi menfaatine ve hem de şirketin ekonomik faydasına olacağı belirtiliyordu. Bir süre sonra adı geçen sendika kurucularından olan 6 Ermeni işten atıldı.”* (Kırpık,2004;74)

19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde Avrupa ülkelerinde işçi sınıfı mücadelesi sert bir biçimde geliyordu. Bu gelişmeleri yakından izleyen Osmanlı yöneticileri, Osmanlı'da işçilerin bu akımlardan ve hareketlerden etkilenmesini önlemeye çalışıyordu. Bazıları bu hareketlere katılmış veya bu akımlardan etkilenmiş yabancı işçilerin Osmanlı uyruğu işçileri de kendilerine benzetmesinden korkuluyordu. Yabancı işçiler konusundaki olumsuz tavrın bir nedeni, bu kaygıydı.



İstanbul'daki İtalyan uyruklu işçiler 19 Şubat 1882 tarihinde bir İşçi Cemiyeti kurmuşlardı. Padişah, Aralık 1891 tarihinde Selanik-Manastır demiryolu hattının yapımında çalışmak üzere İtalya'dan 400 işçinin gelmesi söz konusu olduğunda gelecek işçilerin bu cemiyetle bağlantı kurmalarının engellenmesini istiyordu. (Kırpık,2004;71)

Ayrıca yabancı işçilere karşı bazen yerli işçilerin direnişi de oluyordu. Ağustos 1897'de Zonguldak'ta Osmanlı vatandaşı olan işçilerle Hırvat işçiler arasındaki çatışmada ölen ve yaralananlar oldu. Padişah bölgeye yabancı işçi girişini yasakladı. Hatta padişah bölgedeki madenlerin yabancıların eline geçmesine de karşıydı. (Kırpık,2004;72)

## **Osmanlı'da Tarım İşçileri**

Osmanlı'da tarım sektöründe ücretli işgücü, sınırlı biçimde de olsa, 16. yüzyılda görülebiliyordu. Yahya Tezel'e göre, "Trakya ve Marmara bölgelerinde, Ege ve Akdeniz sahillerinde, yer yer ücretli emek kullanan tarım işletmeleri ortaya çıkmış, bazı tımar ve zeamet sahiplerinin dirliklerini çiftliklere dönüştürdüğü, ticaret ve tefecilikle uğraşan bazı kimselerin çiftlikler edindiği görülmüştür." (Tezel,1982;51)

Ancak bu girişimler, Osmanlı tarımında köklü dönüşümlere ve güçlü bir kapitalist gelişmeye yol açmadı. Büyük kapitalist tarım işletmeleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Ege Bölgesi'nde yabancılar tarafından oluşturuldu. Özellikle İngilizler Ege Bölgesi'nde büyük araziler satın aldılar ve ücretli işçi istihdam ettiler. Ancak bu işçilerin ne kadarının mülksüzleşmiş kişiler olduğu, ne kadarının toprak sahipliği devam ederken bu işletmelerde işçilik yapan küçük üreticiler olduğu konusunda bir araştırma yoktur. Ayrıca İngiliz çiftçiler istihdam ettikleri işçilere yüksek ücret ödediler: "İngilizlerin ödediği ücretlerin bölgenin ortalama kazanç düzeyinden daha yüksek olduğu iddia ediliyordu. (...) İşgücü kıtlığının Türk toprak sahiplerini büyük güçlüklerle uğrattığı devirlerde bile, İngilizler ödedikleri yüksek ücretler sayesinde işçi bulmakta zorluk çekmediler. İngilizlerin yanında çalışanların kazandığı yüksek ücretler masal gibi dilden dile dolaşüyor ve bölgenin en doğu ucu olan Yalvaç'tan bile İngiliz çiftliklerine işçi akması sonucunu doğuruyordu." (Kurmuş,1977;123)

Alman sermayedarları da 20. yüzyılın başlarında özellikle Çukurova'da kurdukları modern çiftliklerde pamuk üretimiyle uğraştı ve işçi istihdam etti. Deutsche Levantinische Baumwoll-Gesellschaft uzun vadede bu bölgede Alman göçmenlerinin yerleştirilmesini amaçlıyordu. (Rothmann,1978;117) Ancak daha sonraki yıllardaki siyasal gelişmeler bu girişimi engelledi.

Osmanlı döneminde tarım işçilerinin bilinen bir örgütlenme girişimi ve mücadelesi yoktur.

## **Osmanlı'da Maden İşçileri ve Ereğli Kömür Havzası İşçilerinin Yapısı**

Madencilik Osmanlı döneminde çok önemsenen bir faaliyetti ve devletin kontrolü altındaydı.

Tanzimat'a kadarki dönemde madenler devlet tarafından işletiliyordu. Tanzimat'tan sonraki yıllarda yabancı ve yerli şirketler madencilğe girdi.

Tanzimat'tan önceki dönemde, "Bir yerin maden ocağı olarak kullanılacağına karar verildiğinde, çevre halkı reayadan ayrılarak madenlerde çalıştırılırdı. Çevre halkının yetersiz kalması durumunda ise, idari düzenlemeler ile yeni köyler de madene bağlanarak emek eksikliği giderilmeye çalışılırdı. (...) Maden ocaklarının yakınlarında bulunan bazı bölgelerin halkı da, ocağın ve ocakta çalışanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için görevlendirilirlerdi. Madenlerde çalışanlara madenciyen taifesi

denir ve madenci, kömürcü, tomrukçu, ahenger (demirci) gibi çeşitli gruplara ayrılırlardı. Madenlerde çalışanlar, aldıkları günlük ücretler haricinde, reayadan ayrıldıkları için raiyyet resmi ödememezler, örfi vergilerin büyük kısmından da muaf tutulurlardı. Bu teşviklerin yanında, reyanın toprağından ayrılmasının istenmemesi gibi, madencinin de, madeninden ayrılması istenmezdi.” (Özbay,2003;49)

Osmanlı döneminde madenlere ilişkin çok sayıda ferman vardır. 1729 yılında çıkarılan “maden işçilerinin nizam ve vazifelerine dair” fermanla maden reayasının yükümlülükleri hatırlatılmakta, madenciler arasında huzursuzluk çıkarana karşı Keban, Ergani ve Gümüşhane ve bunlara bağlı kazaların kadı ve mütesellimleri uyarılmaktadır.<sup>16</sup>

Tanzimat sonrasında Osmanlı’da madencilik alanında önemli sayıda yabancı sermaye yatırımı da oldu.

Bu dönemde devletin kömüre verdiği önem çok arttı.

Fransız, İngiliz ve Rus donanmaları, 1827 yılında Mora Yarımadası’ndaki Navarin Limanında Osmanlı donanmasını hezimete uğrattı. Yabancı donanmalar, 1780’lerin sanayi devriminin ürünü buhar gücünü savaş gemilerinde kullanıyordu. Yenilen Osmanlı Devleti de 1829 yılından itibaren donanmasını buharlıya dönüştürmeye başladı. Ancak ülkede yeterli kömür yoktu. Aranılan kömür Ereğli havzasında bulundu.

Ancak madenin gerektirdiği insangücünün temininde sıkıntı yaşandı. Bunun üzerine, Osmanlı’da geçmişte de varolun uygulama sürdürülerek, Ereğli bölgesinde madende çalışma yükümlülüğü getirildi.

Ereğli Sancağı köylüleri 1867 yılındaki Dilaver Paşa Nizamnamesi öncesinde madende işçi olarak çalışmayı ve maden için gerekli olan ağaç kütüklerini hazırlamayı normal ilişkiler içinde kabul etmeyince, donanmanın ve fabrikaların kömür ihtiyacının karşılanması için bölgedeki kömür üretimi 1865 yılında devlet denetimine alındı. Kömür çıkartılmasını denetleme görevi Bahriye Nezareti’ne verildi. Kömür, devletin denetimi altında, özel şirketlerce çıkarılıyor ve devletin belirlediği fiyattan devlete satılıyordu. Özel sektör, çıkardığı kömürün en fazla yüzde 40’ını serbest piyasada satabilme hakkına ancak 1882 yılında kavuştu.

Ereğli Kömür Havzası’nda 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk başlarında çalışan işçiler önce iki gruptu: (a) Çalışma zorunluluğunda olan işçiler ve (b) çalışmaya gönüllü olarak gelen işçiler veya serbest işçilerdi.

Çalışma zorunluluğu olan işçiler de üç gruptu: İlk grup, tüm işçilerin çoğunluğunu oluşturan Ereğli sancağı köylüleriydi. Bunlar, 1867 yılından beri madende münavebeli olarak çalışıyor ve çalışma karşılığında hem büyük riskler içeren ve uzun süren askerlik hizmetinden ve bazı vergilerden muaf tutuluyor, hem de yetersiz olsa da bir ücret alıyorlardı. İkinci grup olarak bir kısım şehirli de çalışma yükümlülüğü altındaydı. Üçüncü gruptakiler ise, nizamiye askerleriydi.

Serbest işçilerin ilk grubu, yerüstünde çalışan Osmanlı uyruklu işçilerdi. İkinci grup, ağırlıklı olarak Doğu Anadolu’dan gelen ve münavebeli işçiler işgücü gereksinimini karşılamada yetersiz kaldığında istihdam edilen yeraltı işçilerinden oluşuyordu. Üçüncü grup ise genellikle amele çavuşluğu görevini üstlenen vasıflı yabancı işçilerdi. (Quataert,2009;19)

16 Fermanların metinleri için bkz. Altınay, Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, 2. Basım, Enderun Kitapevi, 1989. 1729 yılındaki ferman için bkz. s.32-33. Bu fermanın günümüz Türkçesine çevrilmiş biçimi için bkz., (Güzel,1993;35).

Madende çalışma koşulları kötüydü; ancak madende münavebeli işçi olarak çalışmanın alternatifini, süresi belirsiz askerlikti. Askerlik süresi çok uzundu. Askerde yaşama koşulları ağırdı ve ölüm ve yaralanıp sakat kalma olasılığı, madende iş kazasına uğrama olasılığında çok daha yüksekti. Dini azınlıkların askerlikten muaf tutulduğu Osmanlı Devleti'nde, askerliğin ağır yükünü Müslümanlar üstlenmişti.

Birçok insan, uzun yıllar süren tehlikeli askerlik görevi yerine, her ay on iki gün maden ocağının tehlikelerini ve kötü çalışma koşullarını kabulleniyordu. “Köylüler madenci statüsünü askerlik hizmetinden kaçmanın bir yolu olarak görüyorlardı.” Ereğli kömür havzasındaki işçilerin (köylülerin) tavırlarının ve tepkilerinin değerlendirilmesinde, askerlik alternatifi dikkate alınmalıdır.

*“1867 Nizamnamesi'nin hiçbir yerinde maden işinin askerlik yükümlülüğünün yerine sayılacağı ima edilmemiş ya da belirtilmemiş. Ancak açık olan durum şu; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren maden işi ve nizamiye askerliği için ayrı emek havuzlarının varlığı idarecilerin kararlarında belirleyici olmuştur. On dört maden kazasından gelen ve nöbet cetvelinde mükellefiyet koşuluna tabi olarak kayıtlı olan ameleler, görünen o ki nizamiye askerliğinde silah taşıma ve imparatorluk için savaşıma vazifesinden muaflardı. Bunun yerine askeri yetkililer mükellefleri yedek kuvvet, yani redif ve mustahfiz sayıyorlardı.” (Quataert,2009;227)*

Askerlik yaşından genç veya yaşlı olanlar da mükellefiyete katılabiliyordu.

Kömür havzasında üretilen kömürü devlet satın alıyordu. Ancak bu kömürün satış fiyatı hükümet tarafından belirleniyordu. Maden işletmecisinin kâr edebilmesinin ve kârını artırabilmesinin tek yolu, işçilik maliyetlerini düşürmektir. Özel ve çoğu yabancı sermayeli maden şirketleri, devlete güvenmediklerinden üretkenliği artırıcı uzun vadeli yatırımlardan kaçınıyorlardı. Maden işletmecileri çalıştırdıkları işçilere ya hiç ücret ödemiyorlar, ya da geç ödüyorlardı. Çalışma koşulları kötüydü. Bu uygulamalar insanları madenden kaçırıyordu. Üretim aksıyor, donanmaya ve sanayi kuruluşlarına kömür sağlanamıyordu. 1867 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi ile hem işgücü temin edildi, hem de bu işgücü için o dönemlerde pek bulunmayan bazı olumlu düzenlemeler getirildi.

1867 yılında çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin (*Nizamname-i Maden-i Hümayunu Ereğli*) amacı, devletin gereksinim duyduğu kömürü ülke içinden sağlamak, bu amaçla da bir taraftan bölge köylülerine münavebeli çalışma yükümlülüğünü getirirken, diğer taraftan köylünün kaçmasını önleyecek asgari yaşam şartlarını temin etmektir.

Ereğli kömür havzasında çalışan işçi sayısı 1840'lı yıllarda birkaç yüz iken, 1890'lı yılların ortalarında amele ve kazmacı sayısı 6.000 dolaylarındaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında “en az 8-10.000 vasıfsız ve sayısı tam olarak bilinmeyen binlerce vasıflı yeraltı ve yerüstü işçisi işe alındı.” (Quataert,2009;91)

Erol Çatma, *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi, Ereğli Maden-i Hümayun, İkinci Kitap* (1865-1908) çalışmasında, birinci el belgelere dayanarak, 1908 öncesinde Ereğli Kömür Havzası'nda işçilerin durumuna ilişkin önemli bilgiler vermektedir: “Kazmacıların ilk dönemlerde havza dışından gelmeleriyle ücretlerinde belirli bir caziplik olduğu gibi proleter olmalarından kaynaklanan özellikleriyle ‘özgürleşmiş emeğin’ havzadaki ilk temsilcileridir. Bunlar zamanla ocak patronluğuna veya kesenecilik yaparak kendi adına çalışmayı başarmışlardır.” (Çatma,2018;425)

Erol Çatma'nın aktardığı belgelere göre, kömür işletmelerinde ücret ödemelerinde aksamalar nedeniyle işçilerin işe gelmemeleri uygulaması yaygındı. Diğer bir deyişle, zorunlu çalışmaya ilişkin düzenleme katı bir biçimde uygulanamıyordu. Bir protesto biçimi olarak işe gelmeme uygulamalarına ilişkin belgelerden bazı örnekler aşağıda sunulmaktadır:

“Çok zamandır maden işçisi ücretlerini alamadığından, bir taraftan da aşar vergisi için sıkıştırıldıklarından çalışmayı bırakıp iş yerlerini terk etmelerine bir diyecek bulunmamışsa da, alacaklarının ödenmesi için korkutucu bir halde maden idaresine dolmalarıyla, hilafı usul olarak görülen mecburiyet üzerine, aşar borçlarına kabul ve mahsup olunmak üzere askeriyeye ayrılan paranın...” (Çatma,2018;220)

“Amelenin aşar borçlarının alacakları olan havaleden ödenmediği gibi nakten istenildiğinden ve dolayısıyla amelede nakit para bulunmadığı için ödeyemedikleri vergileri nedeniyle muhtarlar ve ameleler hapsilere kapatıldığından maden imalatı tümüyle durdu.” (Çatma,2018;220)

“Alacaklılarına paraları verilemediğinden amele gelmemektedir. Ameleden vergiyi alabilmek için hayvan ve eşyasına kadar sattırılması için baskı yapılması işleri tümüyle durdurmuştur.” (Çatma,2018;221)

“Amele, kiracı ve sütuncunun ücretlerini veremediğinden, aşar ve diğer vergileri maden sermayesinden kabul olunarak ödenmediği için, aşar borçlarının nakden tahsiline zorlanıp bütün amele ve muhtar mahpuslarda kalmış, imalat tamamıyla tatil olmuş ve amele ve direksizlikten tehlikede olan ocaklar bu gidişle göçüp haliyle devlete zarar vereceği, ...” (Çatma,2018;221)

“Bartın Kaymakamlığı'na: Çarşamba ve Bartın amelesinin yarıdan yarıya noksan olduğu bildirilmiştir. Ameleye devlet her türlü fedakarlığı yaparak, redif, müstahfaz ve kura efradını madende çalışmak için bıraktığı, vatanın her köşesinde asker olup düşman karşısına göğüs vermek için bir tek Müslüman kalmadığı halde, madende çalıştıklarına şükretmeyip, hizmetten, dini ve devletten yana görünmedikleri belli olmuştur. Gerek amelenin, gerek sütuncu ve arabacının bir tanesi noksan olmayarak bir iki güne kadar sevkle madenlere gönderilmesi için gerekli olan kuvvei müessirenin istikmal arz olunur.” 22 Kasım 1877, (Çatma,2018;282)

“1877:Bartın amelesinin onda ikisi bile gelmediğinden ocaklar tatil olmuş, askeri vapurlar kömür beklediğinden çok acele amele sevkine dair.” (Çatma,2018;250)

“1877: 17 Ekim 1877 tarihinden şimdye değin, Çarşamba ve Bartın kazalarından Zonguldak mevkiine mürettep 1344 nefer ameleden 707 neferi mevcut 632 neferi noksan olduğu ve Kilimli mevkiine mürettep 898 nefer ameleden 514 neferi mevcut, 400 neferi noktan olduğu memuru tarafından bildirilmiş ve amelenin tamamen sevkleri için azalar amele sevkine çıkarıldığı halde, şimdye kadar bir netice alınmadığından, devlet sıkıntı içinde kalıp, her taraftan asker ve mühimmat istenildiği halde, yüklü vapurlar kömürsüzlükten Ereğli limanında beklemektedir. Sureti resmîyede amele ve sütuncunun maden ocaklarına sevk için gerekenin yapılması babında.” (Çatma,2018;279)

1879 yılındaki bir yazışmada ise, madende çalıştırılan askerlere ücretlerinin ödenemediği, askerlerin unlarının bittiği anlatılarak, “askerin ihtilal yapmasından” korkulduğu belirtilmektedir. (Çatma,2018;322-323)

## Osmanlı'da İnşaat İşçileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda feodalizmin egemen olduğu dönemlerde camilerin, medreselerin, kalelerin, saray ve konakların yapımında çok sayıda inşaat işçisi çalışıyordu.<sup>17</sup>

19. yüzyıla kadar büyük inşaatlarda çalışan Osmanlı inşaat işçileri iki grupta ele alınabilir: Vasıflı işçiler (zanaatkarlar) ve vasıfsız işçiler. Bu iki kesimin konumları birbirinden önemli ölçüde farklıydı. Büyük inşaatlarda köle ve asker çalıştırılması, konuyu daha da karmaşıktırılıyordu.

17 Bkz.Koç,Y., “Osmanlı İnşaat İşçileri,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfi/1324172999b.pdf>, s.63-21.

İnşaat işkolundaki vasıflı işçiler (zanaatkârlar), işçi sınıfının prototipleridir. Bu kişiler ilk bakışta dönemin diğer zanaatkârlarıyla aynı sınıfsal konumda gözükebilir; fakat aralarında önemli farklar söz konusuydu.

Aynı loncada örgütlü diğer meslekten zanaatkârlar, yapılan işin niteliği gereği, genellikle birbirinin rakibiydiler, üretim süreci içinde birbirinden ayrı birimlerde ve birbirinden kopuk olarak çalışırlardı. Büyük inşaatlarda çalışan inşaat ustaları ise, aynen bir fabrikadaki işçiler gibi, kolektif bir üretim süreci gerçekleştiriyorlardı.

Diğer zanaatkârlar genellikle kendi dükkanlarında, kendilerine ait üretim araçlarıyla bir mal üretir ve tüketiciye satarlardı. Loncadaki birlik, hammadde satıcısına ve tüketiciye karşı bir birlikti. İnşaat ustalarında ise üretim araçları çok sınırlıydı. Özellikle büyük inşaatlarda inşaat ustası yalnızca işgücünü satardı. İnşaat ustalarının mesleki örgütlülüğü, ustaların işgücünü satın alanlara karşı bir örgütlenmeydi.

Bu açıdan bakıldığında, inşaat ustalarının mesleki örgütlenmeleri de işçi sınıfı örgütlenmelerinin prototipleri olarak düşünülebilir. Diğer mesleklerin hemen hemen tümünde ise, lonca örgütlenmesi küçük üretici örgütlenmesidir ve loncaların bünyesinde ustalara karşı oluşturulan kalfa-çırak örgütlenmeleri (eğer oluşmuşsa ve varlığını sürdürebilmişse), işçi sınıfı örgütlenmelerinin öncülüdür.

İnşaat ustaları üretken bir faaliyet içindeki ücretlilerdi. Ustalar, büyük inşaatlarda ücret karşılığı çalıştıklarında bir sorun yoktu; ancak küçük inşaatlarda götürü iş aldıklarında bu durum değişiyordu. Kale, yol, köprü inşaatlarında işçilerin ücretlerinin yöre halkından toplanması halinde sınıfsal konumun belirlenmesi daha da karmaşıklaşıyordu. Diğer taraftan, özellikle merkezîyetçi Osmanlı feodalitesinde, inşaat ustaları tam anlamıyla özgür değildi. Devletin işlerinin yapılmasında zorunlu çalışma söz konusuydu. Bu uygulama, ücretli ustaları, günümüzün özgür işçilerinden önemli bir açıdan ayırıyordu.

19. yüzyıla kadar büyük inşaatlarda çalışan vasıfsız işçiler genellikle mülksüzleşmemiş küçük üreticilerdi ve zorunlu çalışmaya tabi tutuluyorlardı. Bazı köylerde vergiden muaf tutulma karşılığında devlet inşaatlarında çalışma yükümlülüğü uygulanıyordu. Kale inşaatında çalışma sayesinde acemi oğlanı olarak devşirilme kurtulmak da mümkündü. (Uzunçarşılı,1984;110,113)

Bu dönemde büyük devlet inşaatlarında asker (acemi oğlanı ve diğer sınıflar) ve köle çalıştırma uygulaması da epey yaygındı.

Büyük inşaatlarda bir arada ve büyük bölümü ücretli olarak uzun süreler çalışan insanların bu heterojen ve tam işçileşmemiş yapısı, davranışları ve tepkileri belirleyen ana etmendi.

Bu dönemde büyük inşaatlardaki inşaat işçilerine ilişkin üç ana kaynaktan yararlanılarak, bazı değerlendirmeler yapılabilir. Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Cami ve İmaretî inşaatına (1550-1557), Rhoads Murphey'in Musul Kalesi inşaatına (1631) ilişkin çalışmaları ve Ahmet Refik'in sağladığı bilgiler, bundan sonra bu alanda yapılması gereken araştırmalar için bir hareket noktası olabilir.

Süleymaniye Cami ve İmaretî inşaatında 1554-1557 döneminde yazları 2200-2700, kışları ise 1000-1500 işçi çalışıyordu. 16. yüzyılda Akkerman Kalesi'nin tamirinde 421 kişi, Kili Kalesi'nin tamirinde 1532 kişi, Mora'da Balyabadra Kalesi'nin tamirinde 1023 kişi, Korintos ve Arhos Kaleleri'nin tamirinde 1875 kişi çalışmıştı. (Barkan,1972;104,105,161) 1631 yılında Musul Kalesi'nin yapımında çalışanların sayısı ise 3035 idi. (Murphey,1980;166)

Osmanlı inşaat işçileri farklı etnik kökenlerdendi. Örneğin, 1550-1557 döneminde Süleymaniye Cami ve İmareti inşaatında uzun bir süre çalışan 3523 ustadan 1810'u (yüzde 51) Hıristiyan, 1713'ü Müslümandı. (Barkan,1972;142) Bu inşaatda 2,7 milyon işgünü çalışılmıştı. Bu toplam sürenin yüzde 54,7'sini (1,5 milyon işgünü) ücretliler, yüzde 40,0'ını (1,1 milyon işgünü) acemi oğlanları, yüzde 5,3'ünü ise (140 bin işgünü) köleler gerçekleştirmişti. Ücretlilerin 1,5 milyon işgününün 290 bini vasıfsız işçilerini (ırgatlar). (Barkan,1972;8-13) Musul Kalesi'nin yapımında çalışan 3035 kişinin ise 2597'si ırgattı. (Murphey,1980;166)

19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın ve demiryollarının yapımında da çok sayıda işçi çalıştırıldı.

## Osmanlı'da Sanayi İşçileri

Osmanlı sanayisi, 1838 Baltalimanı Antlaşması sonrasında, özellikle İngiltere'nin sanayi devriminin ürünü ucuz ürünleriyle rekabet etmede büyük sıkıntı yaşadı. Özellikle yerel talebi karşılayan üretim devam etse de, birçok üretici tasfiye oldu.

Devletin fabrika kurma girişimleri de genellikle başarısızlıkla sonuçlandı.<sup>18</sup> Yukarıda belirtildiği gibi, kamuya ve özel sektöre ait birçok girişim iflas etti ve tasfiye edildi.

Selanik bölgesinde ise önemli sanayi yatırımları vardı.

Ege bölgesinde pamuk ekiminin yaygınlaşmasıyla çırçır fabrikaları kuruldu. Örneğin, 1870 yılında bu bölgede 34 çırçır fabrikası bulunuyordu.

19. yüzyılda İngiliz sermayedarlarının un, yağ ve sabun, palamut özü, yünlü dokuma ve makine-motor işletmeleri vardı. Meyanbalı üretimi de yapılıyordu. (Kurmuş,1977;139-181)

Ülkenin çeşitli yerlerinde de iplik ve dokuma fabrikaları vardı. Daha önce de belirtildiği gibi, özellikle Bursa'da çok sayıda işletme ve sanayi işçisi vardı.

19. yüzyılın ikinci yarısında demiryolu inşaatında, devletin tersanelerinde ve diğer bazı devlet işletmelerinde de binlerce işçi çalışıyordu. (Karal,1983;463-472)

1908 öncesinin Osmanlı sanayi işçisinin büyük bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş kişilerdi. Köylülerin geçici sürelerle işçilik yapması da yaygındı. Ayrıca, gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması ve Müslüman etnisitelerin çok uzun süreler askerlik yapması nedeniyle, sanayi işçilerinin büyük bölümü Ermeni, Rum veya Yahudi idi.

## II.ÇALIŞMA MEVZUATI

Çalışma mevzuatı incelenirken akla gelen ilk soru, kağıt üzerine geçirilmiş hakların ne ölçüde hayata geçirildiğidir. Aynı durum, işverenlerin de mevzuatta onlara tanınan yetkileri pratikte ne ölçüde kullanabildikleri ve kullandıkları için de geçerlidir. Bu sorgulamayı özellikle eski dönemler için yapabilmek epeyce zordur. 1908 öncesindeki hukuki düzenlemeler, bu nokta gözönünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

18 Tanzimat dönemindeki sanayileşme girişimleri ve sonuçları için bkz. Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.348-353.

Osmanlı Devleti'nde loncalardaki iç düzenlemelerin yanı sıra, 15. yüzyılın sonlarından itibaren ücret karşılığı çalışanların bazı kesimlerinin ücretleri ve diğer hakları padişah fermanlarıyla düzenlendi.

Dünyadaki ilk toplu iş sözleşmesinin 1764 yılında Kütahya'da imzalandığı yolunda basında ve bazı kitaplarda yer alan bilgiler ise bilimsellikten uzaktır. Tartışılan metin bir toplu iş sözleşmesi değil, loncanın hâkimi olan ustaların yöneticilerinin kendi aralarında imzaladıkları bir belgedir. Belgenin altında kalfaların ve çırakların imzası yoktur. Büyük olasılıkla, bazı ustaların daha yüksek ücret vererek birbirinin kalfa ve çıraklarını ayartmasını ve düşük ücretler yoluyla haksız rekabete başvurulmasını önlemek amacıyla düzenlenen bu metin, kesinlikle bir toplu iş sözleşmesi değildir.

1826 yılına kadar, İstanbul'a gelen işçiler, bostancıbaşı tarafından denetlenir ve kayıt altına alınır. 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından aynı yıl çıkarılan İhtisab Ağalığı Nizamnamesi'nde İstanbul'a gelen işçilerin denetlenmesi görevi İhtisab Ağalığı'na devredildi.

### İbrahim Paşa'nın Çukurova'daki Düzenlemeleri (1834)<sup>19</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan işçileri korumaya yönelik ilk düzenlemelerden biri, 1834 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bir süre işgal ettiği Çukurova bölgesinde tarım işçileri için getirdiği kurallardır.

Adana eski Valisi Hilmi Uran, ilk kez 1925 yılında, daha sonra da 1939 yılında yayımlanan *Adana Ziraat Amelesi* isimli çalışmasında Çukurova Bölgesi'nde 1834 yılında uygulanmaya başlayan bir düzenden söz etmektedir.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan anlaşmazlık, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Osmanlı Ordusu'nu yenmesi ve Çukurova Bölgesi'ni yedi yıl süreyle işgal etmesi sonucunu doğurdu. İbrahim Paşa bu dönemde Çukurova Bölgesi'ndeki tarım işçilerinin sorunlarıyla ilgilendi ve 1834 yılında tarım işçilerinin çalışma ve yaşama koşullarını ve haklarını belirli ölçüde güvence altına alan bir düzenleme getirdi.

*“Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gelmesi ile, oğullarından İbrahim Paşa Adana ve bölgesini yedi yıl idare etmişti. Daha o zamanlar Çukurova'nın bir tarım bölgesi olduğunu gören İbrahim Paşa, bir tarım işçisi düzeni kurmak gerektiğini hissetmişti. O zamanlar kurulan ve uzun zaman devam eden bu düzene göre iş süreleri kayıtlar altına alınmış ve haftanın 5,5 günü çalışan işçiye 7 günlük ücret verilmesi esası kabul edilmişti. Haftalık ücretler arz ve talebe göre işçi temsilcileri ile işveren temsilcilerinden kurulu bir komisyon tarafından tayin edilir ve herkes bu ücrete uyardı. Hatta çıkan anlaşmazlıkları bu komisyon, işi mahkemeye götürmeden çözümlerdi.” (Aksoy,1969;23)*

Çukurova tarım işçisi, bu düzenlemeyi 20. yüzyılın ortalarına kadar unutmamış ve akşam iş bitiminde, belki de kim olduğunu hiç bilmediği İbrahim Paşa'ya da dua edermiş. Hilmi Uran, 1939 yılında yayımlanan *Adana Ziraat Amelesi* kitabında bu konuda şunları söylemektedir:

*“Akşam duasında amelenin İbrahim Paşa'ya rahmet okuması, 1250 (Miladi 1834) tarihinden kalma inzibati bir tedbirin minnetini elan hürmetle yadetmekten ibarettir. Vaktiyle Adana'nın pazarı salı günü imiş ve amele çiftliklerinde çarşamba günü işe başlayarak pazartesi günü akşama kadar çalışır, o suretle haftalığına istihkak kazanırmış.*

19 Bkz.Koç,Y., “1834 Yılında Tarım İşçilerine İlişkin Düzenlemeler,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.7-9.

“Halbuki o gün akşam üzeri çiftlikten çıkıp şehre varabilmek geceleyin yollarda kalmayı ve yol yürümeyi icabettirmiş; bir çok uygunsuzlar da bu vaziyetten istifade ederek, amelenin kadınlarına, mallarına tecavüz edermiş. Mısırlı İbrahim Paşa, o tarihte bu mahzurun önüne geçmek için amelenin pazartesi günü ancak öğleye kadar çalışmasını ve fakat buna mukabil haftalıklarından birşey kesilmemesini emrederek, ameleyi geceleyin yollarda tecavüze uğratmaktan kurtarmış ve guruptan mukaddem şehre gelebilmeyi temin etmiş. Amele, işte bu lütfun minnetini hâlâ bilerek, bilmiyerek yadetmektedir.”(Uran,1939;15-17)

Bu durum, 1930’lu yıllarda Adana’da görev yapan Ali Rıza Yalman’ın ilk baskısı 1931-1939 yılları arasında yapılan bir kitabında şöyle anlatılmaktadır:

“Yaklaşık olarak 110 yıl önce Mısır’lı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa, Çukurova’yı kuşattığı zaman işçilerin birbuçuk gün tatil yapmalarını ve tatil gününden önce işlenen yarım gün için tam yevmiye almalarını sağlamış. İşçiler buna sevinerek bir sanaka hazırlamışlar ki, bu sanaka hâlâ şehir pazarlarından bir gün önce okunmaktadır: ‘Akşama hürmet, sabaha niyet, ağamıza devlet, kesemize bereket, kolumuza kuvvet, İbrahim Paşa’ya rahmet, büyüklerimize nusret’ (ben bunu Mustafa Kemal’e nusret diye duydum), körşeytana lanet, Peygambere salâvat’. Bu sanaka bir işçi tarafından okunur ve bütün işçiler hep bir ağızdan bu duaya ‘AMİN’ derler.” (Yalman,1977;500)

## Polis Nizamnamesi (1845)

Osmanlı’da 18 Nisan 1845 tarihli Polis Nizamnamesi’nde (M.12) polisin görevleri arasında, “işini bırakarak greve gitmeyi amaçlayan işçilerin” derneklerinin ortadan kaldırılması da yer almaktadır.

Bazı araştırmacılar, bu hükmün konmasını, bu dönemdeki çeşitli işçi eylemlerinin yarattığı gereksinime bağlamaktadır.<sup>20</sup> Ancak bu düzenleme, bu dönemde yapılan grevleri önlemeye yönelik değildi.

Mesut Gülmez, bu metnin bir Fransız yasasından çevrildiği görüşündedir. (Gülmez,1983;361) 1845 yılında Prusya’da kabul edilen bir hukuki metin de işçi örgütlerin kurulmasını ve grev yapılmasını yasaklıyordu. (DGB;11)

Giderek ağır basan düşünce, Polis Nizamnamesi’ndeki hükmün, Osmanlı Devleti’nde yaşanan bir gereksininin ürünü olmaktan çok, Fransa ve Almanya gibi ülkelerdeki deneyimler ışığında, bu ülkelerdeki mevzuatın çevrilmesi sırasında bulunduğu biçimindedir. İngiltere’de 19.yüzyılın ilk yarısında yaşanan büyük işçi eylemlerinin bu düzenlemelerde etkili olduğu da düşünülebilir. Osmanlı yöneticilerinin bu bölümün başında kısaca özetlenen toplumsal ve siyasal gelişmeleri izlediğinden ve bunları da düşünerek bazı önlemler aldığından kuşku yoktur.

Ayrıca, Kadir Yıldırım, 1845 Polis Nizamnamesinin sadece İstanbul için çıkarıldığını ve yalnızca bir yıl yürürlükte kalabildiğini belirtmektedir. (Yıldırım,2013;311)

Polis Nizamı’nın 12. maddesinin metni günümüz Türkçesinde şu şekildeydi: “İşini ve gücünü bırakarak sırf kulların (insanların) işlerini bırakmaları amacıyla olan amele ve işçi takımlarının, toplantı ve kalabalıklarının ve gerekse bu türlü kamu güvenliğini bozacak her türlü karışıklık ve bozgunculuk (çıkarıcı) derneklerinin ortadan kaldırılması ve yokedilmesi ile karışıklık çıkarılmasının önünün alınması önlemlerine girişilmesi ve sürekli olarak bunun için çaba gösterilmesi.” (Güzel,1993;31)

20 Bu konudaki yanlış değerlendirmelerden örnekler için bkz. Koç, Y., *Yanlış-Doğru Cetveli, İşçi Sınıfı Tarihi Yazımında İnatçı Hatalar*, Epos Yay., Ankara, 2010, s.65-67



## Süveyş Kanalı İnşaatında Çalışan İşçiler İçin Nizamname (1856)

Mısır, 1867 yılına kadar hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletiydi.

1850'li yıllarda Süveyş Kanalı'nın yapımına başlandı. 20 Temmuz 1856 tarihinde “Kanal İşlerinde Çalıştırılan İşçi Hakkında Nizamname” Mısır Hidivi tarafından kabul edildi. Bu nizamnamenin bazı maddeleri şöyleydi:

*“Madde 1. Kumpanyanın işlerinde istihdam edilecek olan işçiler ihtiyaca ve başmühendislerin talebine göre Mısır hidivliği tarafından temin edilecektir.*

*“Madde 2. İşçilere ödenecek gündelikler, özel kişilerin bu tür işlerde ödedikleri ortalama ücretler gözönüne alınarak, iki buçuk kuruş ile üç kuruş arasında tespit olunacaktır. Buna günde bir kuruşluk tayın bedeli dahil değildir. Tayın aynı olarak verilecektir. Oniki yaşından küçük olan işçilere sadece bir kuruş gündelik verilecek, bunların tayın hakkı aynı kalacaktır. (...)*

*“Madde 7. İşe alınacak işçilerin ve ailelerinin yola çıktıkları yerden iş yeri şantiyelerine varana kadarki yol masraflarını kumpanya üstlenecektir.” (Yerasimos,1975;732-734)*

Bu düzenleme Osmanlı Hükümeti tarafından 1863 yılında iptal edildi.

## Maden Mevadd-ı Madeniyeye Dair Nizamname (1863)

1863 yılında kabul edilen Maden Nizamnamesi ile madencilikte zorunlu çalışma kaldırıldı ve işçilere uygun bir ücretin ödenmesi kararlaştırıldı: “Madde 25. “(...) maadin imalinde ahaliden istihdam olunacak amele ücret-i lâyika ve kendi rızasıyla kullanılıp bu yüzden kimseye bir gûne zarar ve hasar vukua getirilmemesine val-i vilayet ve mühendisleri tarafından daima takayyüt ve ihtimal olunacaktır.” (Gülmez/b,1983;540)

## Demiryollarında Grev Yasağı (1867)<sup>21</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan ilk grev yasağı olarak düşünülebilecek düzenleme, 1867 yılında kabul edilen Memaliki Mahsusa Demiryollarının Usulü Zabıtasına Dair Nizamname'de yer almaktadır.

1867 yılında (8 Safer 1284; mali tarih veya 30 Mayıs 1283; hicri-kameri tarih) kabul edilen “Memaliki Mahsusa Demiryollarının Usulü Zabıtasına Dair Nizamname”nin “Demiryolları ile mürur ve uburu temin edecek tedabire dair” Birinci Faslında, “her ne suretle olursa olsun arabaların seyrü hareketine mani olmak” suçunu işleyenler hakkında bir seneden üç seneye kadar hapis cezası öngörülüyordu.

Grev de bu suç kapsamında düşünülmelidir.

Nizamnamenin 1. maddesi şöyleydi:

*“Her kim ki kasden demiryolunu tahrip etmek ve bozmak veya arabaların yürümesine mani olacak surette yola bir şey koymak ve atmak veyahut her ne suretle olursa olsun arabaların seyrü hareketine mani olmak veya yolundan çıkarmak veyahut demiryolu mevkipleri meyanesinde cari olan muhaberatı telgrafiyenin inkitaina sebebiyet vermek gibi bir harekete içtisar edip de işbu hareketinden dolayı birgüna sakatlık zuhür etmezse bir seneden üç seneye kadar hapsedilir ve hareketi mezburesinden naşi telefi nefis vuku bulursa idam ve eğer ceriha zuhur ederse muvakkat kürek cezasile mücazat kılınır.”*

21 Bkz. <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.14-15.

Nizamnamenin 5. maddesi ise, tren hareket halindeyken görev yerini terkeden bazı görevlilere ağır cezalar öngörüyordu. Görev yerinden ayrılmanın toplu olması durumunda bir grev söz konusudur: “Herhangi bir makineci veyahut kılavuz demiryolu arabalarının esnayı seyrü hareketinde mevkiinde bulunmaz ise altı aydan iki seneye kadar hapis ile tedip olunur ve bundan başka o makule makineci veya kılavuzun tardı hakkında tarafı saltanatı seniyyeden vuku bulan emir derhal icra kılınacaktır.”

Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda demiryollarının yapımı ve işletilmesi sırasında ağır çalışma koşullarına ve düşük ücretlere karşı ücretlilerin bireysel ve toplu tepkileri olmuş olsa gerektir. Büyük olasılıkla hoşnutsuzluğu göstermenin en yaygın biçimi, izin almaksızın veya önceden haber vermeksizin işten ayrılmak, çekip gitmektir. Bu ise ortak bir çabayla yürütülen trenin çalışmasını engelleyebilir veya kazaya neden olabilir. 1867 yılında kabul edilen bu Nizamnameye bu maddelerin konması bu nitelikte olayların veya eğilimlerin sonucu olabilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi üzerinde yoğunlaşmış tarihçilerimizin araştırmalarında bu tür olayların üzerine gitmeleri, günümüzde işçi sınıfı hareketinde önemli bir rol üstlenecek demiryolcularımızın mücadele tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır. (Koç, 1996;14-15)

### **Dilaver Paşa Nizamnamesi (1867)**

Osmanlı Devleti’nde çalışma yaşamına ilişkin önemli bir diğer düzenleme, 1867 yılında kabul edilen ve ne ölçüde uygulandığı tartışmalı olan, Dilaver Paşa Nizamnamesi’dir (“Nizamname-i Maden-i Hûmayunu Ereğli”).

Ereğli sancağında bulunan 14 ilçe halkına uygulanması öngörülen 100 maddelik bu nizamnamenin öncelikli asıl amacı işçiyi korumak değil, kömür madenlerinde üretimin düzenli biçimde sürdürülmesini sağlamak ve üretimi artırmaktı.

Osmanlı donanmasının ve işletmelerin kömüre ihtiyacı vardı. Nizamname ile Ereğli sancağındaki köylülere, askerlik yapmak yerine kömür madeninde ücret karşılığında zorunlu olarak çalışma yükümlülüğü getirildi ve çalışma koşullarında bazı düzenlemeler yapıldı. (Quataert,2009;78-80) Çalışma yükümlülüğü, Ereğli Sancağı’nda bulunan 14 ilçedeki 13-50 yaş arası sağlam erkekleri kapsıyordu.

Dilaver Paşa Nizamnamesi’ne göre, maden işçilerinin geceleri açıkta kalmamaları için maden işletmecileri işçi koğuşları yaptıracaktı. Kazmacılara liyakatine ve işine göre ücret ödenecekti. Kazmacıların belirli bir ocakta çalışma yükümlülüğü yoktu ve en yüksek ücreti veren maden işletmecisinin yanında çalışabilecekti. Küfecilik yapan işçiler ise 12 gün ocakta çalışacak, ardından 12 gün köyünde kalabilecekti.(Yiğiter,1943;19; Çıladır,1977;44)

Günlük fiili çalışma süresi 10 saatti. Hafta tatili yoktu. Müslümanlar iki bayramda, Hıristiyanlar ise paskalyada dinlenebilecekti. Müslümanlar beş vakit namazlarını buldukları yerde kılacaktı.

İşçilerin hasta numarası yapıp kaçmaları önlemek ve hafif hastaları tedavi etmek amacıyla madende doktor bulundurulacaktı. Az hasta olanlar tedavi edilecek, çok hasta olanlar köyüne gönderilecekti.

Ocaktan kaçana iki kat çalışma cezası vardı. Kaçmayı teşvik eden de kaçan yerine iki kat çalışmak zorundaydı. Böyle bir yaptırımın konması, işten memnun olmayanların direnmek yerine, çekip gittiğinin göstergesidir.

Maden işletmecileri, kendi ocakları için ayrılan işçiyi geri göndermez ve ona iş vermezse, yevmiyelerini ödeyecekti. İşçi alacakları öncelikle ödenecekti.

## **Turuk ve Meabir Nizamnamesi (1869)**

Osmanlı'da işgücü ve mali olanak yetersizliği, bazı kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde zorunlu çalışma uygulamasına yol açıyordu. Bunlardan biri de Cumhuriyet döneminde de bir süre devam eden yol yapımına katkıydı.

26 Ağustos 1869 tarihli Turuk ve Meabir (Yol ve Geçit) Nizamnamesine göre, yolların yapımı ve bakımı için erkeklerin beş senede yirmi gün çalışma yükümlülüğü vardı. Bu yükümlülük, belirli zamanlarda bedenen çalışmak veya yol yapımında hayvanını kullandırmak biçiminde uygulanıyordu. (Ortaylı,1983;103)

## **Maadin Nizamnamesi (1869)**

1869 tarihli Maadin Nizamnamesi'nde ağırlık çalışma koşullarında değil, iş güvenliğindeydi. Nizamnamenin en önemli yanı, Dilaver Paşa Nizamnamesinin kısmen kaldırdığı zorunlu çalışma yöntemine son vermesiydi. (Gülmez/a,1983;280)

1869 Nizamnamesinde, 1863 Maden Nizamnamesininin 25. maddesi aynen 61. madde olarak yer alıyor, zorla çalıştırmayı kaldırıyor, işçilere uygun bir ücret ödenmesini öngörüyordu: “Maadin imalinde ahaliden istihdam olunacak amele ücret-i lâyık ve kendi rızasıyla kullanılıp bu yüzden kimseye bir gûna zarar ve hasar vukua getirilmemesine (...).”

Nizamnameye göre, maden mühendisleri madendeki tehlikeleri belirleyip maden sahibini uyarmakla sorumluydu. Madende bir eczane açılacak ve bir doktor bulundurulacaktı. Madende iş kazası durumunda işçilere ve ailelerine mahkemece tayin edilecek bir tazminat verilecekti. Eğer kaza, madenin kötü yönetimine bağlıysa, bu tazminata ilave olarak beş altından yirmi altına kadar bir para cezası alınacaktı.

## **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1868-1876)**

1868-1876 yılları arasında yayımlanan Mecelle (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*), işçiyi “ecir, nefsinin kiraya veren kimse” (Madde 413) olarak tanımlıyordu ve işçiler lehine bir düzenleme getirmiyordu. Çalışma süresi de, gün doğumundan ikindiye yahut gün batımına kadar çalışılmak üzere o yerdeki geleneğe göre belirleniyordu (Madde 495). Ücretlerin malla ödenmesi de yasaklanıyordu.

## **1876 Anayasası**

1876 Anayasası, milletvekili seçilebilmek için “bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmama” koşulunu arıyordu. Seçimlere ilişkin diğer bir düzenleme ise, seçilme hakkını, “az çok emlak sahibi bulunma” koşuluna bağlıyordu: “M.68: “Heyet-i mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: (...), hamisen hin-i intihapta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan (...) kimseler.”

1876 yılında kabul edilen ve yapılacak seçimlere ilişkin kuralları getiren Geçici Yönetmelik (Talimat-ı Muvakkate), Meclis-i Mebusan'a seçilebilmek için “memleketinde az çok emlak sahibi olmak” ve devlete “bir miktar vergi ödemiş olmak” koşullarını getiriyordu. (Makal,1997;231)

Anayasada örgütlenme hakkına ilişkin bir düzenleme yoktu. Anayasa, angaryanın yasak olduğunu da belirtiyordu: “M. 24.- Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tâyin olunacak tekâlif ve ahval bundan müstesnadır.”

Anayasanın 39. maddesiyle memurlara iş güvencesi getirildi: “Bilcümle memurin nizamem tâyin olunacak şeraîit üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihap olunacaktır ve bu veçhile intihap olunan memurlar kanunen mucibi azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendisi istifa eylemedikçe veyahut Devletçe bir sebebi zaruriye mebni infisal edenler nizamı mahsusunda tâyin olunacağı veçhile terekkiyata ve takaüt ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.”

Daha sonra çıkarılan bazı mevzuatla memurların hak ve yükümlülükleri düzenlendi. 27 Nisan 1880 tarihli Ma’âşât Kararnamesi ile aylıklar belirlendi. 7 Eylül 1881 tarihli Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Teka’üd Kararnamesi ile memurların görevleri, terfi şartları, memuriyetten çıkarılmaları ve emeklilikleri düzenlendi. Ayrıca, Teka’üd Sandığı Nezareti adıyla bir idare kuruldu. (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Gn.Md., 1994;xx-xxi,61-73)

### **Ziraat ve Sanayi Odaları Teşkilî Hakkında Kanun (1881)**

Bu kanuna göre, İstanbul Sanayi Odası’na seçilecek üyeler arasında işçiler de bulunmaktadır. (Ağaoğlu;Hüdaioğlu,1939;82)

### **Maadin Nizamnamesi (1887)**

1887 yılında kabul edilen Maadin Nizamnamesi 1869 Maadin Nizamnamesi’nin işyeri güvenliğine ilişkin hükümlerini tekrarlıyordu. Ancak, yabancı işçilerle ilgili bölümde de belirtildiği gibi, 64. maddeyle, mühendis ve ustabaşı dışındaki görevlerde yalnızca Osmanlı vatandaşlarının çalıştırılabileceğini belirtiyor ve bu kuralın ihlali durumunda ciddi yaptırımlar öngörüyordu. (Gülmez/b,1983;542-543)

1903 yılında kabul edilen Emniyet Nizamnamesi (Kavâid-i Umumiye) ise işçilerin iş güvenliğini geliştirici nitelikte düzenlemeler getirdi. (Çatma,2018;191-194)

### **Amele Tahririne Mahsus Nizamname (1889)**

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarında, yurtdışına işçi çıkışını veya belirli bir bölgede çalıştırılmak üzere işçi toplanmasını kontrol altına alma çabasına girdi.

12 Ağustos 1889 tarihinde ‘*Amele Tahririne Mahsus Nizamname*’ adıyla yasal bir düzenleme yapıldı. Buna göre, yurtdışına veya ülke içinde bir yere götürmek üzere işçi toplamak için çeşitli mercilerden izin alınması gerekiyordu. Gerekli izni almadan işçi toplayanlar veya toplatanlar bir aydan üç aya kadar hapsedilecekti. Bu işe göz yuman devlet memurlarına da işte çıkarma ve üç ay hapis cezası öngörülüyordu. (Kırpık,2004;80)

### **Askerî Fabrika İşçilerine “Amele Nizamnamesi” (1893)**

Osmanlı’da fabrika işçilerinin çalışma koşulları konusunda yapılan bir düzenleme, devletin askeri fabrika ve kurumlarındaki işçileri kapsayan ve 1893 yılında kabul edilen Amele Nizamnamesidir (*Amele Nizamname-i Dâhilîsi*).

Amele Nizamnamesine göre askeri fabrikalarda çalışan işçiler amele-i daime (kadrolu-daimi işçi) ve amele-i muvakkate (geçici işçi) olarak ikiye ayrılıyordu.

Askerî fabrikalarda Cuma günleri hafta tatiliydi. Ramazan ve Kurban bayramlarında da tatil yapılacaktı. Çalışma süresi mevsimlere göre ayarlanacak, işe başlama ve paydos saatleri de bir cetvelde belirtilecekti. İşçiler, cetvelde belirtilen düzenlemeye uymak zorundaydı.

Ücretlendirme, işin önemine ve işçinin kabiliyetine göre düzenleniyordu. Fazla çalışmalarda yüzde 25 oranında zam uygulanacaktı.

İş kazasına uğrayan işçiler tedavileri boyunca ücretlerinin yarısını alacaktı. Daimi işçiler için düzenlenen emeklilik hakkı için bu işçilerin ücretlerinden yüzde 5 oranında bir kesinti yapılacaktı. (Yıldırım,2013;305-306; Kırpık,2004;127)

Osmanlı Devleti döneminde diğer işyerlerindeki işçileri koruyucu önemli düzenlemeler yapılmadı. Yapılanlar ise, işçilerin bu doğrultudaki örgütlü mücadeleleri ve eylemlerinin sonucu olmaktan çok, ücretli işgücü yetersizliği koşullarında üretimin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla yönelikti.

## **Hamalların Durumu**

Türkiye işçi sınıfı tarihine ilişkin çalışmaların bir bölümünde hamallar işçi sınıfı içinde sayılmaktadır.

Bu yaklaşım, “işçi”liği bedenen çalışma ile özdeşleyen bir anlayışın sonucudur. Toplumsal sınıfların üretim araçları mülkiyetiyle ilişki temelinde tanımlanması durumunda, belirli bir işverene bağlı olarak çalışmayan, yaptığı hizmet karşılığında elde ettiği gelire geçimini sağlayan hamalların işçi sınıfı içinde değil, küçük burjuvazi içinde sınıflandırılması gerekir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle deniz taşımacılığının önem kazanmasıyla birlikte, İstanbul'da binlerce hamal çalışmaya başladı. Bu hamallar belirli bir şirket tarafından ücret karşılığı çalıştırılan kişiler değildi; kendi hesaplarına çalışıyorlardı.

Bu hamalların kendi hesaplarına çalışırken yaptıkları iş karşılığında alacakları para, 1296 tarihli “İstanbul Belediye Kanunu” ile belirlendi. Bu kanunun 3. maddesine göre, hamalların ve nakliyatın tarifesi belediye tarafından tesbit edilecekti. 23 Ağustos 1325 tarihinde de İstanbul hamallarına mahsus talimatname yayımlandı. Bu talimatnameye göre, hamallar bir cemiyet kurabilecekti. (Ağaoğlu;Hüdaioğlu,1939;82)

Hamallar 1826 yılına kadar yeniçerilerle yakın bir ilişki içindeydi. Yeniçerilerin 1826 yılında ortadan kaldırılması sonrasında İstanbul'da hamallık Ermenilere devredildi: 1826 yılındaki Vaka-i Hayriye'de “Öldürülenler esas itibariyle halkla bir arada hareket eden, halkla kaynaşmış bulunan basit yeniçerilerle, sonuna kadar ocaklarına sadık kalmış bir avuç yeniçeri komutanıdır. Bunun dışında yok edilen yeniçerilerin ‘işbirlikçileri’ olan hamallar aranmış ve bulunanlardan binlercesi Anadolu'ya sürülmüşlerdir. Bunların yerini Ermeni Patriği'nin aracılığı ile Ermeni hamalları dolduracak ve böylece kurumlaşan bu zümre de, kaderin garip bir cilvesi olarak, Abdülhamit zamanında Osmanlı Bankası baskını nedeniyle katledileceklerdir.” (Timur,1996;141)

## **III.ÖRGÜTLENME VE MÜCADELE**

### **İşçi ve Memur Örgütlenmeleri**

1908 öncesinde Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfı zayıftı. İşçi sayısı azdı. İşçilerin büyük çoğunluğu küçük işyerlerine dağılmıştı. İşçiler arasında tabakalaşma önemliydi. Osmanlı toplumunu oluşturan farklı etnisiteler arasında yaşanan çelişkiler işçi sınıfına da yansıyordu. İşgücü ve özellikle ücretli işgücü yetersizliğine bağlı olarak işçi ücretleri diğer emekçi sınıf ve tabakaların gelirlerine göre kötü değildi. Ücretli olarak çalışmayı kabul eden kişi, az bulunan bir meta olan işgücünü satarken

kişi olarak da belirli bir pazarlık gücüne sahipti. Ayrıca istediği zaman çekip gitme hakkı vardı (mükellefiyet dışında). Ciddi bir mutlak yoksullaşma veya hak kaybı yaşanmıyordu. Kolayca toprağa erişebilme olanağı nedeniyle, işçilerin önemli bir bölümü mülksüzleşmemiş ve ancak nakite gereksinim duyduğunda geçici sürelerle ücret karşılığında çalışan kişilerdi. Tüm bu nedenlere bağlı olarak işçilerin tüzel kişiliği olan kuruluşlarda güçlü bir örgütlenme eğilimi yoktu.

Ancak örgütlenmeyi yalnızca tüzel kişiliği olan örgütlere üye olmak biçiminde algılamak yanlıştır. Her işyerinde sözü dinlenen işçi önderleri vardır. Diğer bir deyişle, sürekliliği olan işyerleri genellikle gayriresmi bir biçimde örgütlüdür. Bu ham örgütlülüğün tüzel kişiliği olan bir örgüte üyeliğe dönüşmesi ve kurumsallaşması farklı etmenlere bağlıdır.

Özellikle II.Abdülhamit'in yönetimindeki Osmanlı devleti ve hükümetleri, Batı ülkelerindeki toplumsal ve siyasal gelişmeleri izlediklerinde işçilerden çekiniyor ve her türlü demokratik örgütlenmeyi engelliyordu; yoğun bir denetim ve baskı söz konusuydu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, belki Batı'daki gözlemlerden de etkilenerek, 1908 Devrimi öncesinde işçilere sınırlı bir ilgi gösterdi; ancak sonuç alamadı. Yabancı güçler de 1908 öncesindeki dönemde işçilerin örgütlenmesiyle ilgilenmedi.

Özetle; 1908 öncesinde geçerli olan tüm bu nesnel koşullar işçilerin kendi sınıf çıkarları temelinde tüzel kişiliği olan kuruluşlarda yaygın biçimde örgütlenmesini gerekli ve mümkün kılmıyordu. İşyerlerindeki gayriresmi örgütlülük, bazı sorunların çözümü için yeterli görülüyordu.

Sayıları dönem dönem artan işsizlerin önemli bir bölümü, geçici sürelerle işçilik yapma çabasında olan köylülerdi. Onların da örgütlenme çabası hiç olmadı.

### **Osmanlı Loncaları**

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi feodal yapının dayanaklarından biri, kentlerdeki üretimin ve üreticilerin denetlenmesinin ve yönlendirilmesinin aracı olan loncalardı.

Birer meslek örgütü olarak loncalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyılda ortaya çıktı. 16. yüzyılda çeşitli bölgelerde yayıldı. 17. yüzyılda ise kentlerde küçük üreticilerin tümü kapsamlı bir lonca sistemi içinde örgütlenmişti. (Baer,1970;28-50) Osmanlı'da kentlerde esnafın ötesinde fahişeler ve hatta serseriler bile devletin kontrolündeki bir örgütlülüğün parçasıydı. (Ortaylı,1979;211)

Lonca sistemi içinde en altta “yamak” bulunuyordu. En az 10 yaşında olan yamak, iki sene aralıksız ve herhangi bir ücret almadan çalışırsa, “çırak” olmaya hak kazanıyordu. Bu iki yılın sonunda, yamağın babası loncaya bir hediye verir, yamak da çırak yapılırdı. Lonca reisi, çırağa verilecek haftalık ücreti de belirlerdi.

Çıraklığın belirlenmiş bir süresi yoktu. Genellikle üç sene sonunda çırak kalfalığa terfi ettirilirdi. Yapılan törenle yeni kalfa peştamal kuşanırdı.

Kişinin aralıksız üç sene kalfalık yapması, bu süre içinde kendisi hakkında bir şikayette bulunulmaması, verilen görevleri gerektiği gibi yerine getirmiş olması, ayrı bir dükkanı idare edebilecek yeteneklerinin bulunduğu belirlenmesi, yeni bir dükkan açabilecek sermayeye sahip olması ve lonca kurallarına göre bir dükkan açma olanağı (“gedik”) bulunması durumunda, kalfanın ustalığa terfisi yapılırdı. (Ağaoğlu,Hüdaioğlu,1939;71-72)

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi feodal yapısı içinde loncanın işlevi, hammaddenin düzenli olarak sağlanması ve üreticiler arasında uygun bir biçimde dağıtılmasını, üretimin belirli bir kalitede yapılmasını ve devletin ihtiyacının sağlanmasını, vergilerin toplanmasını ve toplumsal

düzenin korunmasını gerçekleştirmekti. Bu nedenle de devlet aygıtının yarı-parçası, yarı-uzantısı niteliğindeki örgütlenmelerdi. Gabriel Baer, “lonca örgütlenmesinin ilk dönemlerindeki gevşek, özgür ve kendiliğindenci başlangıcının” Osmanlılarca devralındığına ve “çok kapsamlı karmaşık bir sisteme” dönüştürüldüğüne işaret ediyor (Baer,1980;100); loncaların ancak kendilerine devlet tarafından verildiği kadarıyla yetki kullanabildiklerini ve devletin sıkı denetimi altında olduklarını belirtiyor. (Baer,1980;97) Ayrıca, satılacak eşyanın eskiden beri alışılmalı biçiminin ve kalitesinin değiştirilmesi de engelleniyordu.

Bu değerlendirmelerde dikkati çeken bir nokta, Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezi feodallerin genel olarak zayıfladığı ve kırsal kesimde yoğun bir mülksüzleşme sürecinin yaşandığı bir dönemde, kentlerdeki üretici kitlesi üzerindeki devlet denetiminin artmış olmasıdır.

Bu denetim artınca, lonca düzeni, kapitalizmin gelişmesi açısından uygun zamanda çözülmedi. Lonca üyeleri arasında bir farklılaşmaya ve bir bölüm ustanın kapitalistleşmesine izin verilmedi. Çırakların ve kalfaların usta olup dükkân açabilme umudu yüzyıllar boyunca önemli ölçüde korundu ve gerçekleşebildi (Baer,1980;99).<sup>22</sup> Lonca sistemi dışında kurulan işletmeler ise devlet tarafından engellendi. (Önsoy,1988;4)

Devletin sıkı denetimi, teknolojik gelişme potansiyelini de yok etti. Esnafın çözülme süreci, Avrupa’nın daha yüksek emek üretkenliğinin ürünü olan malların Osmanlı İmparatorluğu’nu doldurması ve hammaddelerin ihracı ve pahalılaşması nedeniyle 19. yüzyılda daha da hızlandı. 1865 yılında narh uygulamasının kaldırılmasıyla lonca düzeni de sona erdi. (Ortaylı,1979;215)

Kentsel bölgelerde mülksüzleşen üreticilerin ancak küçük bir bölümü sanayi işçisine dönüşebildi. Devletin sıkı denetimi altındaki loncada kullanılan teknolojide sağlanan ustalık, çağdaş teknoloji fabrikalarda “ustalık” sağlamıyordu. Zaten esnafın hızlı tasfiye döneminde açılan fabrika sayısı da çok sınırlıydı.

Kentlerdeki doğrudan üreticileri tasfiye eden, ülke içinde gelişen kapitalizm değil, Avrupa’da gelişmiş kapitalizmin ürünleriydi. Bu nedenle de loncalardaki bu üreticiler mülksüzleştiler ama işçileşemediler. (Önsoy,1988;56-57)

Dönemin gelişmiş kapitalist ülkelerinden farklı olarak, loncaların sıkı disiplini altındaki küçük üretim yaygın biçimde kapitalist üretime dönüşmedi. Buna koşut olarak, loncalarda örgütlü esnaf (ustalar) kapitalistleşmedi; ustaların yanında ücret karşılığında çalışan kalfa ve çıraklar, çağdaş anlamda bir işçi sınıfına dönüşmedi. Osmanlı sanayi, özellikle 1838 Baltalimanı Antlaşması sonrası büyük ölçüde çöktüğünde (Sarç,1999;423-440) usta, kalfa ve çıraklar geleneksel mesleklerinden koptular.

Avrupa’nın bazı ülkelerinde, sendikalar, loncaların çözülme sürecinde kalfaların oluşturduğu gizli kardeşlik örgütlerinin evrimi sonucunda ortaya çıkmıştı. (Webb;Webb,1965;4-24; Ponomarev,1980;90,91,219-221) Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne devredilen bölgelerde ise merkezi devletin loncalar üzerindeki sıkı denetimi sürdü ve loncalarda ustalarla çıraklar ve kalfalar arasında önemli bir sınıf farklılaşması ve çatışması yaşanmadı.

Osmanlı Devleti’nin günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölümünde bu konuda bulabildiğimiz bir örnek, 1734 yılında simkeş kalfaları ile ustalar arasındaki çekişmeye ilişkin bir araştırmada yer alan bilgilerdir. (Sahillioğlu,1969;58-61)

22 Bazı bölgelerde ve sektörlerde lonca içinde farklılaşmalar oldu. Örneğin, “Balkan eyaletlerinde 19. yüzyıldan sonra loncalar kendi içinde gelişmiş ve sermayedar lonca reisleri dış ticarete yönelik geniş üretime geçmişlerdi.” (Ortaylı,1983;147). Kalfa-usta çelişkisi açısından ise bkz. Sahillioğlu, H., “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi.” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No.17, İstanbul, 1969.

Şam'da ise loncalardaki kalfaların ustalara karşı önemli mücadeleler verdiği bilinmektedir. 1870'li yıllara gelindiğinde Şam'daki dokumacı loncalarında sınıf farklılaşması ortaya çıkmıştı ve kalfalar, çalıştıkları işyerlerinde ustalara karşı sürekli grevler yapıyorlardı. Örneğin, 1879 yılındaki bir greve kentteki 4-5 bin kalfanın 3 binden fazlası katıldı. Grevin nedeni, parça başı ücretlerin 16 kuruştan 13 kuruşa indirilmesiydi. Grevciler, grev kırıcıları tehdit ettiler ve dokuma tezgâhlarındaki ipleri kestiler. Dört haftalık grev sonrasında ücretler eski düzeye yükseltildi ve kalfalar yeniden çalışmaya başladı. (Vatter,1995;39-40)

Özetle; Osmanlı loncalarında çırak ve kalfaların ayrı örgütlenme geleneği yaratılmadı. Tam tersine, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bazı alanlarda işçiler de esnaf derneklerinde ustalarıyla birlikte örgütlenerek, lonca geleneğini sürdürdü.

## Amelpever Cemiyeti

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi örgütlenmelerinin tarihine ilişkin çalışmaların büyük bir bölümünde, ilk örgüt olarak *Amelepever Cemiyeti* gösterilmektedir. Gerçek adı *Amelpever Cemiyeti* olan ve 1 Nisan 1866 tarihinde İstanbul'da kurulmuş olan bu örgüt (Serçe,1996;41), bir işçi örgütlenmesi değil, bir yardımseverler derneği veya hayır kuruluşudur.

Lütfü Erişçi'nin 1951 yılında yayımlanan *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)* kitabında "Bu arada İstanbul'da bir de Amelepever Cemiyeti kurulmuştu (1871)" (Erişçi,1951;4) ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden hareket eden birçok araştırmacı, ilk işçi örgütünün "Amelepever Cemiyeti" olduğunu yazdı.

Amelepever Cemiyeti'nin bir işçi örgütü olmadığı ilk kez Oya Sencer (Baydar) tarafından tespit edildi. (Sencer,1969) Daha sonra Şehmus Güzel, bu örgütün 1866 yılında kurulmuş bir hayır derneği olduğunu ayrıntılı olarak ele aldı. (Güzel,1981;43-45) Erkan Serçe de bu örgütün adını düzeltti ve tüzüğünü yayımladı. (Serçe,1995;6-11)

## Amele-i Osmanî Cemiyeti

Kadir Yıldırım'ın *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)* kitabının yayımlanmasına kadar, Osmanlı'da ilk işçi örgütlenmesi olarak 1894-1895 yıllarında İstanbul'da Tophane fabrikasında gizli olarak kurulduğu ileri sürülen *Amele-i Osmanî Cemiyeti* gösteriliyordu.

Lütfü Erişçi'ye göre, "1895'te gizli İttihat ve Terakki ve diğer cemiyetlerin hürriyetçi faaliyetlerine muvazi olarak Tophane fabrikaları işçilerinden bir grup gizli 'Osmanlı Amele Cemiyeti'ni kurmuşlardır." Yaklaşık bir yıl sonra ortaya çıkarılan ve kapatılan bu örgütün yöneticileri 1908 yılında Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti'ni ve ardından Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'ni oluşturmuştur. (Erişçi,1951;8-10)

Kemal Sülker, 1955 yılında yayımlanan *Türkiye'de Sendikacılık* kitabında bu bilgilere, Türkiye Komünist Fırkası kurucularından Ethem Nejat'ın da bu örgütlenmeyle bağlantılı olduğunu ekledi. (Sülker,1955)

Oya Baydar (Sencer), 1969 yılında yayımlanan *Türkiye'de İşçi Sınıfı* kitabında, bu bilgilerin tek kaynağının Ağâh isimli bir kişinin 1921 yılında İşçi Dernekleri Kongresi'nde verdiği ve Aydınlık'ın 1 Eylül 1921 tarihli sayısında yayımlanan konferansı olduğunu belirtti. Oya Baydar, bu metnin bir kısmını kitabında yayımladı, bir kısmını da özetledi. Aynı bilgiler, kitabın 1982 yılındaki ikinci baskısında da yer aldı. (Sencer,1969;157-158; Baydar,1982;79-80)

Daha sonra yayımlanan diğer çalışmalarda bu bilgiler kullanıldı.



Ancak Kadir Yıldırım'ın *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)* kitabı, Ağâh Bey'in konferansında verilen bilgilerin sorgulanmasını gerektiriyor. Kitapta ayrıca Osmanlı'da 1894 öncesindeki bazı işçi örgütlenmeleri de anlatılıyor.

Ağâh Bey, 1921 yılında komünistlerin (Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın) oluşturduğu Türkiye İşçi Derneği'nin Makriköy (Bakırköy) Şubesi başkanıydı. Konuşmasında, 1894 yılında kurulan Amele-i Osmani Cemiyeti ile Türkiye İşçi Derneği arasında bir örgütsel devamlılık olduğunu ileri sürmektedir.

İddiaya göre, 1895 yılında kapatılan Cemiyet, 1908 yılında Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti adıyla kurulmuş ve yine kapatılmış. 1910 yılında Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti olarak yeniden faaliyete geçmiş ve bu örgüt de Türkiye İşçi Derneği'ne dönüşmüştür.

TKP yöneticilerinden Ali Cevdet'in 1922 yılı başlarında Komintern'in Dördüncü Kongresi öncesinde hazırladığı ve Komintern'e gönderdiği Türkiye raporunda da bu görüş tekrarlanmaktadır. (Akbulut;Tunçay,2012;166)

Dr.Şefik Hüsnü'nün Komintern Doğu Sekreterliği'ne ilettiği 10 Ocak 1923 tarihli raporunda da şöyle denmektedir: “Abdülhamit devrinde, diğer her nevi içtimaî hareketler gibi amele hareketi de yok idi, ve olamaz idi. Yalnız bu devrin son senelerinde, Jön Türk propagandalarının, Tophane fabrikaları amelesi arasında da akisler uyandırdığını ve gizli toplantılara meydan verdiğini, ve bilahare bu nüveden Osmanlı Sanatkarân Cemiyeti'nin doğduğunu, hatıra kabilinden, zikir edebiliriz.” (Akbulut;Tunçay,2009;96) Ancak bu konuda herhangi bir belge yoktur.

Kadir Yıldırım, bu örgütün varlığına ilişkin kuşkularını şu şekilde dile getirmektedir:

*“Ayrıca bu örgütün bu niteliğinden ziyade varlığı konusunda şüphelerimiz olduğunu da belirtelim. Osmanlı arşivi, dönemin gazetelerinden İkdâm'ın ilgili yıllardaki nüshaları ve Jön Türk hareketiyle ilgili temel eserlerde ayrıntılı taramalarımıza rağmen böyle bir örgütün varlığına dair hiçbir kayda rastlayamadık. Örgütün varlığına dair 1921 yılında Aydınlik dergisinde yer alan bir konuşma dışında, Türkiye İşçi Derneği dışındaki sosyalist kesimlerin yayın organları veya diğer kaynaklarda da herhangi bir belge ya da habere rastlanılamaması, cemiyetin, en azından sendikal nitelikte sol görüşlü bir işçi cemiyetinin varlığı konusundaki şüphelerimizi de iyice artırmaktadır. (...)*

*“Bu da, varlığına dair birinci kaynaklardan bilgi tespit edemediğimiz cemiyetin Jön Türk bağlantılı bir siyasî cemiyet olduğu ve sendikal niteliğe sahip olmadığı şüphemizi artırmaktadır. Bu nedenle Osmanlı'da kurulmuş ilk sendika Amele-i Osmani Cemiyeti'dir şeklinde net bir yargıda bulunmayacağız. Bunun yerine bu cemiyet için üyeleri arasında işçilerin de olduğu siyasî nitelikli bir cemiyet tanımlaması yapmanın daha uygun olacağı kanısındayız.”* (Yıldırım,2013;108,109)

## **Osmanlı'da İlk İşçi Örgütlenmeleri**

Kadir Yıldırım, 1894 yılından önceki bazı örgütlenmelere de dikkat çekmektedir.

Bir arşiv kaydına göre, 1879 yılı Mayıs ayında İstanbul Mahmutpaşa'da ayakkabıcı kalfaları 20 kuruş ücretle çalışmayı kabul etmeyip, bu ücretle çalışmak isteyenleri de zorla engellemeye yönelik bir cemiyet kurmuşlardır. Bu ihbar kontrol edilmiş, ancak bir tespit yapılamamıştır. (Yıldırım,2013;110)

Kadir Yıldırım, 1882 yılında İstanbul Beyoğlu'nda İtalyan Amelesi Cemiyeti isimli bir örgütün faaliyetinden söz etmekte; bunun büyük olasılıkla bir yardımlaşma veya hayırsever örgütü olduğunu belirtmektedir. Benzer nitelikte bir örgüt de, 1889 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren, Dersaadet Almanya Amelesi Cemiyeti'dir.

İstanbul'daki ayakkabıcı esnafının ayakkabı işçilerinden işsiz kalanlara özellikle kış aylarında yardım etmek amacıyla kurdukları Uhuvvet isimli bir örgüt de vardır. (Yıldırım,2013;102)

Rumeli Demiryolu Şirketi'nin Yedikule ve Sirkeci istasyonlarında çalışan yabancı işçiler de, yetkililerden izin almadan iki ayrı cemiyet kurdular. Cemiyetlerin amacı, şirket memurlarının tasarruflarının değerlendirilmesi ve mali durumlarının düzeltilmesiydi. Yedikule tren istasyonundaki işçilerin kurduğu Karındaşlık (Kardeşlik) adlı örgütün 103, Sirkeci istasyonunda kurulan cemiyetin de 50 üyesi vardı. Bu cemiyetlere üye olanların ücretlerinden her ay belirli miktar kesinti yapılmakta, toplanan parayla tahvil satın alınmakta ve üyelere faizle borç verilmekteydi. (Yıldırım,2013;104)

Kadir Yıldırım'a göre, sendikal nitelikte ilk işçi örgütlenmesi ise 1901 yılında Selanik Kavala'da tütün işçileri tarafından kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti'dir. Bu örgüt 1916 yılına kadar faaliyet gösterdi. 1905 yılında 10 bin dolayında işçinin katıldığı tütün işçileri grevine bu örgüt öncülük etti. 1908 yılında örgütün farklı kökenlerden 4100 kadar üyesi vardı. Örgüt 1908 yılında büyük bir grev örgütledi; ücretleri artırdı, günlük çalışma süresini 12 saatten 9,5 saate indirdi. (Yıldırım,2013;111)

Kadir Yıldırım, 1903 yılında o tarihlerde Osmanlı'nın bir parçası olan Cebel-i Lübnan'a bağlı Deyrülkamer'de bazı işçilerin bir cemiyet kurarak gizli toplantılar yaptıklarını; bu toplantılardan birinin emniyet güçlerince basıldığını ve bazı işçilerin gözaltına alındığını, böylece cemiyetin çalışmalarına son verildiğini yazmaktadır. Şark Demiryolları Şirketi'nin Filibe istasyonundaki işçilerinin 1907 yılı Ekim ayında kurdukları bir sendika, diğer bazı istasyonlarda da örgütlenmiştir. 1908 yılı Ocak ayında da İstanbul'daki fırın işçilerinin gizlice kurdukları Hamurkâr Cemiyeti, işçileri grev yapmaya teşvik etmiştir. (Yıldırım,2013;112-114)

Bu konuda Cevdet Kırpık şunları yazmaktadır:

*“Ülkede üyelerini işçilerin oluşturduğu ilk işçi cemiyetlerinden biri Beyrut'a bağlı Dayrülkamer kasabasında kurulmuştu. Cemiyetin görünüşteki amacı üyelerden her hafta topladığı parayı fakirlerin ihtiyaçlarını giderme gibi hayır ve hasenat yolunda harcamaktı. Ancak, Cebel-i Lübnan mutasarrıfı, cemiyet üyelerinin gizli toplantılar yaptıklarını, bütün işçileri ayaklandırma, iş zamanlarını belirleme ve düzenleme ile işçi ücretlerini artırma, işvereni anlaşılmaya mecbur etme gibi bir takım amaç peşinde olduklarını belirtmekteydi. Hangi işte çalıştıkları belli olmayan işçiler tarafından kurulan ve adı da bilinmeyen bu cemiyetin faaliyetlerine bakıldığında işçi hakları konusunda önemli mücadele verdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle cemiyetin işçi sınıfından meydana gelmesi ve bir anlamda sınıf bilinciyle hareket etmesi işçi teşkilatlanmasına dair ilk örneklerden birini oluşturması açısından son derece önemlidir. Ne var ki mutasarrıf, cemiyetin derhal dağıtılmaması hâlinde fikirlerinin başka yerlere yayılacağını ve pek çok istenmeyen hadisenin meydana geleceğini belirterek üyelerinin tutuklanarak mahkemeye sevk edilmesi gerektiğini padişaha kadar öneri olarak iletmişti. II. Meşrutiyet öncesinde Şark Demiryollarının Yanbolu-Sarımbey hattı çalışanlarınca bir cemiyet kurulduğu ve daha sonra bu cemiyetin Bulgaristan tarafından resmen tanındığı haber veriliyordu. Bu cemiyetin üyeleri arasında hattın Osmanlı sınırları içinde kalan kısmındaki çalışanların da olması muhtemeldir.”<sup>23</sup> (Kırpık,2004;200-1)*

23 B.O.A, YMTV. 311/153, 3 Haziran 1324 (17 Haziran 1908). Bulgaristan Komiserliği, Cemiyet'in 1907 yılının Ekim ayında kurulduğunu belirtmekteydi.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğu, yaşamını kamuya veya bir özel kuruma ait işyerinde çalışarak aldığı ücretle sürdüren ücretlilerdir; diğer bir deyişle, genel anlamda işçi sınıfının bir parçasıdır. Bu sınıfsal konum, bu kişilerin kendilerini nasıl tanımlarına göre değil, hayatlarını kazanma biçimine göre belirlenir. Diğer devlet memurları için de aynı durum söz konusudur. 1906 yılında kurulan Muallimin-i İslamiye Cemiyeti (Müslüman Türk Öğretmenler Derneği), ilk öğretmen örgütlenmesi olarak kabul edilmektedir. Bu cemiyet, o tarihlerde henüz Osmanlı Devleti'nin bir parçasını oluşturan günümüz Bulgaristan'ında Türk öğretmenler tarafından kuruldu. Bulgaristan'ın ayrılması sonrasında da varlığını sürdüren örgütün adı 1928 yılında Türk Muallimler Cemiyeti olarak değiştirildi. Türk Muallimler Cemiyeti, 1933 yılında Bulgaristan Hükümeti tarafından kapatıldı. (Altunya,2015;18-19)

## İttihatçılar, Azınlıklar ve İşçiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin azınlıklara, işçilere ve sosyalistlere karşı tavrının belirlenmesinde vatan kaygısı ön plandaydı. Kullandıkları ölçüt, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasıydı. Bu bütünlüğün korunması açısından tehdit oluşturan güçlere karşı tavır aldılar.

1878 yılından itibaren emperyalist güçlerin Osmanlı'yı parçalama girişimlerinde kullandıkları en önemli araç, Osmanlı halkını oluşturan etnik unsurların bir "Osmanlı milleti"ne dönüşmesinin önlenmesi, etnik farklılıkların düşmanlığa dönüştürülmesiydi. Rumlar Yunanistan ile bağlantılıydı. Ermeniler ise, Marksizmi savunan İkinci Enternasyonal ile bağlantılı iki sosyal demokrat örgütün önderliğindeydi.

Osmanlı'da işçi sınıfının bağımsız bir güç olarak kendi sınıf çıkarları doğrultusunda toplumsal süreçlerde etkili bir biçimde yer almamasına bağlı olarak, Jöntürklerin işçilerle ilgilenmeye başlaması 19.yüzyılın sonlarında. "Dikkate değer bir durum da, Jöntürkler arasında, işçi sınıfının durumu ve sorunlarıyla ilgilenmenin ilk belirtilerinin görülmeye başlamış olmasıdır. Bu konu ilk kez, Mayıs 1898'de 'Osmanlı' sütunlarında ele alındı. Gazete, 'işçi sorununun çözümlenme zamanının yaklaşmakta olduğuna' okurların dikkatini çekiyordu. İşçi sorununu doğuran nedenler arasında işsizliğin de bulunduğunu belirten yazar, işçi sorununun geleceğiyle, insanoğlunun yaşamının gelecekte uğrayacağı değişikliği birbirine bağlıyordu." (Petrosyan,1974;291)

İttihatçılar 23 Temmuz 1908 öncesinde Ermeni sosyalistleriyle işbirliği yaptılar, işçi hareketinden yararlanmaya çalıştılar.

İttihatçılar, 1907 yılında toplanacak bir kongre için yaptıkları hazırlıklarda, Abdülhamit'e karşı "genel grev; polislerin, posta memurlarının, şömendifer memurlarının tatil-i eşgali"nden söz etmektedir (Bayur,1983;395)

İttihatçıların ve diğer bazı örgütlerin katıldığı ve 27-29 Aralık 1907 günleri toplanan kongre sonrasında yayımlanan bildiriye şunlar belirtiliyordu: "Osmanlı devleti içinde yaşayan milletler arasında birlik kurulmuştur. Herkes ve en çok Müslümanlar Abdülhamid'in istibdadından zarar görüyor. Bundan başka bu kötü idarenin mesuliyeti Müslümanlar üzerine yüklenmektedir. Abdülhamid Osmanlı milletini birbirine düşman etti ve kırdırdı. Ermeni katli-âmi ve devam etmekte olan Arabistan kitale padişaha 'Büyük katil' ve 'Kırmızı Sultan' ünvanlarını kazandırdı." (Bayur,1983;398)

Bildiriye, "ihtilal vasıtaları" olarak, "siyasî ve iktisadî tatil-i işgalât ile silahsız mukavemet (polis ve hükümet memurlarının tatil-i meşguliyeti)" (Bayur,1983;399) öngörülmekteydi.

1908 yılında işçilerle ilgili olarak İttihatçılarca yapılan bir değerlendirme şöyleydi: “İhtilal işlerinde köylüden pek faydalanılamaz, ancak işçiden çok faydalanılabilir. Bu yüzden Cemiyetin fabrikalara kadar sokulması ve işçiler arasında taraftar edinmesi gerekir. Yakında Kavala, Drama ve İskeçe’deki tütün fabrikaları binlerce işçi ile dolacak. Bilhassa İskeçe fabrikasına gelen işçiler Rodop dağ zinciri ahalisinden olup çoğu okuma yazma bilir; bunların üzerinde işlemek gerekir.” (Bayur,1983;421)

Ermeni örgütlerinin işçilerle ilişkilerinin sıkı olduğuna ilişkin bir belge, (1906 yılında,?) Washington’dan Yıldız Sarayı’na gönderilen gizli bir yazıdır: “Hınçakist ve Yeni Hınçakist ve Truşak namıyla üç cins komite mevcut olup bu komitelerin âzası yalnız âleni içtimalar akdiyle iktifa etmemekte, yani bir zamandan beri başlıca pazar günleri gizli içtimalar da akdeyledikleri görülmektedir. Teşkil ettikleri umumî içtimalara pek çok amele iştirak eder.”(Kuran,1959;363)

“Hınçak komitesi 1890’da Türkiye’deki teşkilatını kurarak faaliyete geçti. Türkiye için merkez İstanbul oldu, illerde de teşkilat tamamlandı. Komite, aynı zamanda emekçi ve işçi tabakasına çok uygun gelen Marxizm propagandası yapıyordu.” (Uras,1987;439) “Hınçak’lılar, Rus gençliğinin kurduğu sosyal-demokrat programını takip ediyor, Türkiye’de de bu esas dairesinde, Karl Marx’ın düşünceleri üzerinde Ermeni işçi sınıfı adına çalışmak istiyorlardı.” (Uras,1987;444)

1908 Devrimi sonrasında Ermeni örgütlerinin sosyalizmi ve işçilerle ilişkilerini ayrılıkçı amaçlar için kullanmaları, İttihatçıları sosyalizm ve işçi örgütleri konusunda kuşkucu bir tavra itti.

## IV.MÜCADELE VE EYLEMLER

Eğer bir ülkede ücretli işgücü azsa, işyerinde çalışırken hayatından memnun olmayan işçinin başvurduğu en kolay ve yaygın yol, işyerinden ayrılmak, haber bile vermeden çekip gitmektir. Grev ise, işyerinden ayrılmadan, işyerindeki çalışma koşullarını değiştirmeyi amaçlayan toplu tepkidir. Eğer çalışma zorunluluğu (mükellefiyet) yoksa, Osmanlı işçileri ve özellikle daha kolay iş bulabilen vasıflı işçiler şikayet ve rahatsızlıklarına işyerinde eylem yaparak değil, işyerinden ayrılarak çözüm aradı. Yukarıda belirtildiği gibi, Ereğli Sancağı’ndaki kömür işçileri, sorunları olduğunda işe gelmiyordu. Birikmiş ücretini alamayan işçiler ise, mecburen işyerinde direnişe yöneldi.

Osmanlı’da işçilerin haklarını alabilmek, koruyabilmek veya geliştirebilmek için yaptıkları çeşitli eylemler oldu.

Bir dönem, haksızlığa maruz kalan işçilerin haklarını alamamaları durumunda haklarını alabilmek için kuyu sahibini rehin edebilme hakkı bile tanınmıştı: ‘ve bir kuyuda ki rençber işler olsa, kuyu ıssı rençberlere ücretin vermese rençberler ol işledikleri kuyu ıssın rehn edüp ücretlerini alalar.’<sup>24</sup>(Kırpık,2004;39)

Gayrimüslim işçiler, sorunlarını çözmede, sınıf temelli bir örgütlenme ve mücadele yerine, dini temsilcilerini devreye sokabiliyorlardı. Bu girişimlerden genellikle sonuç almabiliyordu. (Özbay,2003)

Yabancı işçiler ve bazen azınlık işçiler de elçiliklerin etkili desteğinden yararlanabiliyordu.

Diğer bir deyişle, ancak mücadele etmekten başka çaresi kalmayan işçiler mücadele ettiler.

24 Asıl kaynak: Akgündüz, *Kanunnameler*, Rumeli Eyaleti Kanunnameleri, Kratova Maden Kanunnamesi, 5. Kanun, s.543, cilt:1

## Kapıkullarının Eylemleri

İşçi sınıfının prototipleri olarak kabul edilebilecek kapıkulları, enflasyon (*akçe taşıışı, para ayarının noksanlığı*) nedeniyle gerçek ücretlerinin düşmesine tepki olarak, “söz söylerken söyliyenerin tanınmaması için fener ile mumları söndürerek” bir toplantı yaparlar ve taleplerini dile getirirlerdi. (Uzunçarşılı,1984;485) Talepleri kabul edilmezse, önce çorba kaplarını ayaklarıyla devirmeleri ve sonra da kutsal kabul edilen yemek kazanlarını kaldırmaları (“*kazan kaldırma*”) da bir tür grevdir.

İlk dönemlerde Yeniçeri Ocağına yeni katılan yeniçerilerin yevmiyesi 2 akçeydi. En yüksek nefer yevmiyesi ise 5 akçeydi. Onyedinci yüzyılın başlarında yeni yeniçerilerin yevmiyesi 3 akçe oldu. En yüksek nefer yevmiyesi 12 akçe yapılmıştı. Yevmiyelerin yükselmesinin nedenlerinden biri akçe taşıışıydı, akçenin içindeki değerli maden ağırlığının azaltılmasıydı.

Yeniçerilerin yevmiyeleri şu yollarda arttırılırdı: (a) Yeni padişah tahta çıkınca verilen zam (cülus terakkisi), (b) savaşlarda olağanüstü hizmet nedeniyle verilen “fazla yevmiye,” (c) Yeniçeri Odasının takdiriyle verilen zam, (d) oda mensuplarından birinin ölmesi üzerine, onun yevmiyesinin 7 akçenin üzerindeki bölümünün bölüştürülmesiyle gelen zam, (e) hükümdarın kendiliğinden veya yeniçeri ağasının başvurusu üzerine verdiği zam.

Tahta geçen yeni hükümdar, kapıkulu askerlerine cülus bahışı verirdi. Padişahın, askerlerin duyacağı bir biçimde, “kullarımın bahış ve terakkileri makbulümdür, verilsin” demesi adetti. Yavuz Sultan Selim döneminde cülus bahışı değişiklik gösterdi. Yavuz, yeniçeriler için cülus bahışını 3 bin akçe olarak belirledi. Ayrıca yeniçerilerin yevmiyelerine 2 akçe zam yapıldı.

Cülus bahışı, yeniçerilerin yaklaşık bir yıllık ücretleri toplamı kadar bir ikramiyeydi. Bu nedenle yeniçeriler cülus bahışı konusunda son derece duyarlıydılar. Cülus bahışının eksik ödenmesi ayaklanmalara yol açardı.

Padişahlar cüluslarından sonra ilk kez sefere çıkarken kapıkulu askerlerine biner akçe verirlerdi. Savaşların başarılı geçmesi durumunda ayrıca bahış verildiği de olmuştur. Yavuz Sultan Selim ise sefer akçesine ek olarak kapıkulu süvarisine 2 akçe, yeniçerilere 1 akçe yevmiye zammı yapmıştı. (Uzunçarşılı,1984;338-33)

Kapıkullarının ücretlerinin düşürülmesine karşı tepkisi bazen kazan kaldırmayı da aşarak, ücretlere zam ve yaklaşık bir yıllık ücrete eşit olan cülus bahışını alabilmek amacıyla, padişah değiştirmeye kadar gitmekteydi.

Kapıkullarının en önemli kesimi olan yeniçerilerin bilinen bu nitelikteki ilk başkaldırısı 1444 yılındadır. Akçenin ayarının düşürülmesi üzerine yeniçeriler Edirne’de ayaklanmışlar, yevmiyelerine yarım akçe zam yapılmasına karşın ayaklanmayı sürdürmüşler ve padişahı değiştirmişlerdi.

Şevket Pamuk bu ayaklanmayı aşağıdaki biçimde ele almaktadır:

*“II.Mehmet döneminin (1444,1451-1481) taşıışlarına karşı direniş çok erken gelişti. 1444 yılındaki ilk taşıışla akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği düşürölünce, 90 günlük ücretlerini yeni ve gözle görülür ölçüde küçük akçelerle alan yeniçeriler, başkent Edirne’de bir tepede toplanarak, ya taşıışten vazgeçilmesini, ya da ücretlerine zam yapılmasını talep ettiler. (...) Gelişen tepkiler karşısında devlet geri adım atmak zorunda kaldı. Yeniçerilerin günlük ücretleri üç akçeden üçbuçuk akçeye çıkarıldı. Yeniçerilerin bir para işleminde gösterdikleri ilk güçlü tepkiden sonra, gösterilerin yapıldığı yer Buçuktepe, bu olay da Buçuktepe Vakası olarak anılmaya başlandı.”(Pamuk,2000;35)*

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu olayı şöyle anlatmaktadır:

*“Yeni hükümdarın kestirmiş olduğu paranın ayarının noksanlığından dolayı tüccar ve esnafın hoşnutsuzluklarından istifade etmişlerdi; Yeniçeriler de bu suretle maaşlarında husule gelen noksandan dolayı Edirne’de ayaklanmışlar ve sonradan Buçuktepe ismini alan tepede toplanarak yevmiyelerine yarımşar akçe zam edilmesine rağmen muhalefette ısrar etmişler ve nihayet İkinci Mehmed’i hal’i ile yerine tekrar İkinci Murad’ı hükümdar yaptırmışlardı; (...) İşte tarihlerde gördüğümüz ilk Yeniçeri hareketi budur ki 848 H. 1444 M. senesine tesadüf etmektedir.” (Uzunçarşılı,1984;506-507)*

Kapıkulu süvarilerinin bilinen ilk ayaklanması ise, yine akçe tağışına bağlı olarak, 1588 yılında gerçekleşti; eylem amacına ulaştı ve zam alındı.

## İlk Grevler

Osmanlı tarihinde henüz bilmediğimiz ve Osmanlı tarihçilerinin bu konuda çalışma yaptıkça keşfedecekleri birçok iş durdurma eyleminin olduğundan kuşku yoktur. Bu eylem, bazen tek tek kişiler veya gruplar halinde işyerini terketme ve işi bırakıp gitme, bazen de işbaşında iş durdurma biçimindedir. Birçok durumda, işçilerin işyerinden topluca ayrılmaları “eylem” olarak kayda bile geçmemiş olabilir. Ancak işi bırakıp gitme biçimindeki bir tepki de, yaşanan haksızlıklara karşı veya yeni hak elde edebilmek için gerçekleştirilmiş bir eylemdir.

Kapıkullarının eylemlerinin dışında saptayabildiğimiz ilk grev (hoşnutsuzluk nedeniyle işyerinde kalarak direnme) izi, 1473 yılında seramik işçilerinin eylemidir. Şehmus Güzel’in belirlemesine göre, bu tarihte yabancı çini ustaları karşılaştıkları güçlüklerden yakınmış ve paralarını alamadıkları takdirde çalışmayacaklarını belirtmişlerdir. (Güzel,1993;40-41; Güzel,2007;70-72)

Suraiya Faroqhi de maden işçilerinin 1573 yılındaki bir olayından söz etmektedir:

*“Yazık ki elimizdeki kaynaklardan maden işçilerinin ücretlerinin belirleniş biçimi hakkında çok az şey öğrenebiliyoruz. İlkel tür toplu sözleşme denebilecek bir olguya rastlanmaktadır. Örneğin Cemazi II’de (Eylül-Ekim 1573) Bilecik gülle dökümhanelerinde çalışan taşçılar daha yüksek ücret istemişlerdi. Anlaşılan, bir tür grev bile oldu, çünkü emin, fırınların ‘battal’ durduğunu bildiriyordu. Aynı rapordan taşçıların ikisinin elebaşı olarak görüldüğünü öğreniyoruz. Bu mektuba yanıt olarak, Osmanlı idaresi emine, grevi kırmasını ve işçileri kendinden önceki görevli döneminde ödenen ücretlerle çalıştırmasını emretti. Eski ücretten çalışmayı reddeden işçiler cezalandırılmak üzere merkezi idareye bildirelecekti.” (Faroqhi,1994;228)*

Diğer bir grev, 1587 yılında İstanbul’da Mehmet Paşa tarafından yaptırılan camide çalışan duvarcı, marangoz ve taşçı ustalarının (işgüçlerinden başka satacak birşeyleri olmayan ücretli işçilerin) 12 akçe olan yevmiyelerinin yetmediğini bildirip 4’er akçe zam istemeleri ve bu zammın verilmesinden sonra da iş durdurmaya sürdüremeleri olayıdır. Mimar Sinan’a yazılan hükmün bir bölümü şöyledir:

*“Mimar başına hüküm ki, bundan akdem mektub gönderüb benna ve neccar ve senk tıraşların yevmiyeleri on ikişer üze olub maişetlerine kifayet eylemeyüb on altışar akçe tayin olunmasın arz eyledüğünde minbaat taifei mezburenin yevmiye ücretleri on altışar akçe olub andan ziyade olmayı deyu emri şerifim verilmişken hâlâ süddei saadetimde tuğrayı şerifim hizmetinde olan Mehmet Paşa bina eylediği camide işliyanelere fermanı şerifim üze yevmiye on altışar akçe ücretlerin virürken ziyade taleb idüip virmezseniz işlemeziz deyu teallül ve niza iderler imiş. İmdi fermanı şerifime itaat itmeyenlerin hakkından gelmek lâzımdır.” (Altınay/a,1988;73)*

1609 yılında Edirne ve Enez kadısına yazılan bir fermanın anlaşılacağına göre, neccarların ücretleri daha önceki tarihli bir fermanla, vasıf düzeylerine göre, 18, 20 ve 24 akçe olarak belirlenmişken, işçiler daha fazla ücret talep etmişler ve işi bırakıp gitmişlerdir. Söz konusu fermanla, bu işçilerin belirtilen ücretlerle çalıştırılmalarının sağlanması istenmektedir:

“Edirne ve İnoz kadısına hüküm ki süddei saadetimde mimarların başı olan Mehmed mektub gönderüb hâlâ mahmiyei Edirne’de Hassai hümayunum için vezirim Ahmed Paşa bina itdürdüğü handa işliyen neccar tayifesinin âlâsına yirmi dört ve evsatına yirmi ve ednasına on sekizer ve on yedişer akçe virilmek üzere istihdam olunmak babında fermanım olub vechi meşruh üzere yevmiyeleri virilürken zikrolunan neccarların bazıları ücretimiz noksan üzredir deyu binayı birağub kimi mahmiyei mezburenin etrafında olan kuraya ve kimisi İnoz kasabasına firar eylemekle hanı mezbur bina olunmayub muattal kalmışdır deyu mezburlar her kande ise getürdülüb kemakân istihdam itdirilmek recasına arz itmeğın buyurdum ki.. vusul buldukda mezburlar eğer mahmiyei mezburededir ve etrafından olan kuraya perakende olmuşlardır ve eğer İnoz kasabasıdadır her kande ise getürdüb tenbih eyliyesin ki varub kemakân binada hizmet eyliyeler Anın gibi gelmekte inad ve muhalefet idenler güçşmal verile ki bir dahi hizmetden firar eylemiyüb ve sayir işliyenlere dahi mucibi nasihat ola Amma bina üzerine tayin olunan emin ve kâtibe dahi mühkem tenbih eyliyesin ki mu’tadı kadim üzere ücretleri rayici vilvakit akçe virüb tayin olunan yevmiyelerinden noksan üzere virmekle fukaraya teaddi olunmak lâzım gelmiye.” (Altınay/b,1988;36)

1719 yılındaki bir fermanla da şöyle denmektedir:

“Âsitane’de işliyan neccar ve rencberanın yevmiye iktiza iden ücretleri için haddini mütecevaz talebile ibadullahı taziyik eyledikleri bundan akdem malû oldukda neccar için kırk akçeden elli akçeye varınca üstadına göre ücret tahsis kılınub ziyade mutalebesile ibadullahı rencide olunmağla hâlâ mimar olanların ademi tekayyüdünden naşi yine bazı neccar tayifesi istihkakına göre tayin olunan ücrete kanaat itmeyüb izdiyad talebile cevri eziyet ve diledüğü mertebe ücret almak fikrile yapıardan âlâtların kaldırub halkı taciz eyledikleri zahir ve aşikâr olmağın mukaddemâ ferman olunub nizam virildiği vech üzere iktiza iden ücretleri virildikten sonra mutalemesinden men’ itdirüb bu hususda tegafül ile hareket idecek olur ise âmmeye zarar kasd etmiş olmağla mazharı ta’ziri şedid olacağı bilüb ana göre hareket ve vechi meşruh üzere amel eyleyüb ve fimabaad hilâfi ferman vaz’u harekete cesaret idenler ahiz ve Tersanei âmirede küreğe vaz’ olunmak musammem ve mukarrer olmağın işbu emri şerifimin mazmunu münifi cümleye ilâm ve işaat ve minbaad virilân nizamı mugayir ziyade ücret almak için ibadullahı tacizden ziyade ihtiraz eylemeleri için muhkem tenbin ve te’kid ve sendaki tesamüh ve tegafülden begayet tevakki eyleman babında fermanı âlişanım sadır olmuşdur.” (Altınay/c,1988;70)

1742 yılındaki bir fermanla ise İstanbul’da çeşitli alanlardaki işçilerin ücretleri belirlenmekte ve daha yüksek ücret talep edenlerin cezalandırılması istenmektedir. (Altınay/c,1988;155-156)

1791 yılında Baruthane-i Âmire’de çalışan işçilerin ücretlerin düşük olması nedeniyle iş yavaşlattılar:

“Hatta 1205/1791 senesinde düşük ücretler nedeniyle baruthâne personeli işleri yavaşlatmışlardır. Baruthâne nazırı işlerdeki gevşemenin nedenini çalışanlara sorduğunda, çalışanlar ücretlerin yetersizliğinden yakınmışlardır. Nazır durumu padişaha bildirerek, baruthâne çalışanlarının ücretlerinin artırılmasını istemiştir. Ancak padişah bir hatla isteklerin kabul edilebilir şeyler olmadığını ve bu tür davranışlarda bulunan personel hakkında gerekli işlemin yapılacağını bildirmiştir.” (Gölen,2006;80)

Bakırköy Baruthânesi’nin yapımı sırasında o zamana kadar Cebeci Ocağı’ndan maaş alan barutçular bir süre maaş alamayınca üretimi durdurdular. (Gölen,2006;77)

Dr. Birten Çelik, 1826 yılında “*Kal’a-yı Tis’a*” (Dokuzuncu Kale) olarak belirtilen kalenin inşaatı sırasında işçilerin iş bırakma eylemi yaptıklarını ve Elbisehane-i Askerî işçilerinin ödenmeyen ücretlerini alabilmek amacıyla Mayıs ile Eylül 1826 arasında beş ay iş durdurduklarını saptamıştır.<sup>25</sup> (Çelik,1999;112-113) Dr.Birten Çelik’in saptamalarına göre, 1826 yılında Kal’a-yı Tis’a inşaatında çalışan işçiler, ücretlerine zam yapılmasını sağlamak amacıyla iş bırakmışlardır: “Bu kalenin binalarında çalışan amelelerin talepleri, ücretlerinin arttırılması içindir. İşçiler, taleplerini bir kaç kez, ‘şu kadar akçe isteriz ve yevmiyelerimize zam yapın’ diyerek dile getirmişlerdir. Belgeye göre, işçiler, dile getirdikleri taleplerinden dolayı kendilerine karşı zor kullanılırsa, firar edeceklerini söylemişlerdir. Bu işçiler, ellerinde direklerle ayaklanmışlardır.”

Tarihçi Yılmaz Öztuna, 1830-1831 yıllarında bayındırlık işlerinde çalışan 6 bin fellahın işi bırakıp kaçmalarının Mısır-Osmanlı savaşına yol açtığını yazmaktadır:

*“Büyük bayındırlık işleri için firavunlar devrinden az farklı şekilde fellahları çalıştıran Mehmet Ali’nin elinden 6000 fellah kaçıp, Filistin’e gelmişti. Mehmet Ali, Abdullah Paşa’dan bu zavallıların iadesini istedi. Abdullah Paşa, Mısır’ın da, Filistin’in de aynı devletin eyaletleri olduğunu, padişahın tab’asının, devletin istediği yerine gidip yerleşebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Mehmet Ali’nin 43 yaşındaki büyük oğlu Vezir İbrahim Paşa, 10 Ekim 1831’de 40.000’e yaklaşan asker ve 23 parçalık bir donanma ile Mısır’dan Filistin üzerine yürüdü. Mısır isyanı başlamıştı.” Mufassal Osmanlı Tarihi ise kaçan kişilerin köle olduğunu ileri sürmektedir (Mufassal Osmanlı Tarihi,1962;2929): “İade etmek istemediği köleleri.(...)” (Öztuna,1967;173)*

1860 yılında Musul Vilayeti’nde telgraf hatları boyunca istihdam edilen işçiler, ücretlerinin 18 gündür ödenmemesini protesto etmek için telgraf hatlarına zarar verdiler. (Yıldırım,2013;205)

Dr.Birten Çelik’in belirlemelerine göre, bu dönemde gerçekleşen diğer bir işçi eylemi, ordu için giysi üreten bir fabrika olan Elbisehane-i Askerî’dedir.<sup>26</sup> (Çelik,1999;113-117) Elbisehane-i Askerî işçileri, ödenmeyen ücretlerinin ödenmesini sağlamak amacıyla 1862 yılında greve gitmişlerdir. Bu eyleme, Elbisehane dışında diğer ambarlarda çalışan ameleler de katılmıştır. Grevde çatışmalar olmuştur. Eylem bir ayaklanma olarak kabul edilmiş ve önderler tutuklanmıştır.

Issawi ise, 1863 yılında Ereğli kömür madenlerinde “bir tür grev” yapıldığından söz etmektedir. (Issawi,1980;50)

Daha ayrıntılı bilinen ilk grev ise, 1872 yılı Şubat ayı içinde Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Türkiye işçi sınıfı tarihine ilişkin bazı yayınlarda “ilk işçi grevi” olarak belirtilen tersane işçileri grevi ise, 11 aydır ücretlerini alamayan işçilerin 1873 yılı Ocak ayında yaptıkları eylemdir. Bu grev 22 Ocak 1873 günü gerçekleşti. Onbir aydır ücretlerini alamayan 500-600 kadar Tersane işçisi işlerini bırakıp Bab-ı Âli’ye geldiler ve Sadrazam’a bir dilekçe verdiler. Bu girişim üzerine 25 Ocak günü bir miktar ödeme yapıldı. Ancak yapılan ücret ödemeleri yeterli bulunmayınca daha büyük bir işçi grubu 25 Ocak günü Bab-ı Âli’ye kadar bir yürüyüş yaptı. Bu yürüyüşe işçilerin bazılarının aileleri de katıldı. Bu greve ilişkin ayrıntılı bilgi veren Hadika Gazetesi, “tersane ameleleri başlıklı yayınladığı makede, tehdit-i ezhan edecek (zihinleri bulandıracak) sözler yazmış olduğu” için iki ay süreyle kapatıldı. (Ebüzziye,1974;495-500)

25 Kadir Yıldırım ise 1827 yılında Kal’ay-ı Tis’a (Dokuzuncu Kale) inşaatında çalışan işçilerin ücretlerine zam yapılmasını istediklerini; zam yapılmaması durumunda çalışmayacaklarını bildirdiklerini yazmaktadır. (Yıldırım,2013;209)

26 Kadir Yıldırım bu eylemin tarihini 1861 olarak vermektedir. (Yıldırım,2013;205)



Bu eylemlerin amacı/programı günlük işçi sorunlarının çözüme kavuşturulması ve özellikle ödenmeyen ücretlerin ödenmesiyle sınırlıydı. Eylem biçimi genellikle işi bırakıp gitmek veya işyerinde kalarak işi durdurmaktı. Bu dönemdeki eylemlerin ne ölçüde başarılı olduğu konusunda ciddi bir araştırma bulunmamaktadır.

## **Makine Kırıcılık**

Bu dönemde Osmanlı'da bazı makine kırma eylemleri oldu. (Güzel,2007;62-65) Örneğin, 1860'larda İzmir'de bir İngiliz sermayedara ait çırçır fabrikası, işlerinden olacakları korkusuna kapılan işçiler tarafından yakıldı. (Yıldırım,2013;191)

Kadir Yıldırım'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: “Osmanlı'da makine veya teknolojiye karşı çalışan direncinin bireysel örnekler dışında Avrupa'daki kadar şiddetli geçmediğini de ifade edebiliriz.” (Yıldırım,2013;198) Ayrıca makineleri kıranların önemli bir bölümü ücretli işçiler değil, makineleşme nedeniyle tasfiye olmaktan çekinen küçük mülk sahipleriydi.

24 Temmuz 1862 günü Bursa'da Kırmızıoğlu Kevork adlı bir Ermeni sanayiciye ait bir ipek filatür fabrikası 5-6 bin kişi tarafından yakıldı. Bu olay da bir Ludist hareket değildi. Sanayici, esnafın suyunu kestirmiş ve mezarlıktan araziye el koymuştu. Fabrikayı yakanlar işçiler değil, esnaftı. “Bir vakıf mülkünün, yani bir su vakfına ait su kuyusunun olduğu arazide, fabrika kurmasına ruhsat verilmesi ve vakfa ait suyun yatırımcı tarafından gasp edilerek özelleştirilmesine göz yumulması durumu söz konusudur. “ (Arabacı,2015;56-66)

Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nda çok seyrek olarak rastlanan makine kırıcılığını İngiltere'deki Ludist eylemlere benzetmek doğru değildir.

## **I. Meşrutiyet ve İşçiler**

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde milli demokratik devrim doğrultusundaki önemli bir gelişme, 1876 yılında Anayasa'nın hazırlanması ve ilanı ile Meclis-i Mebusan'ın toplanmasıdır.

Namık Kemal, Mithat Paşa gibi kişilerin önderliğindeki Yeni Osmanlılar Cemiyeti, “yandaşlarını, aydın kara ve deniz subayları, genç öğretmenler, memurlar, edebiyatçılar ve gazeteciler arasından buluyorlardı.” (Petrosyan,1974;61) Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önemli bir bölümü, yaşamını ücretli olarak kazanan aydınlardan oluşuyordu; ancak bu kişilerin bu tavrı, onların sınıf kimliği ve çizgisinden değil, “vatansever aydın” kimliği ve sorumluluğundan kaynaklanıyordu; yarı-sömürgeleştirilmiş Osmanlı ülkesinde ulusal aidiyet, sınıf aidiyetinden önce geliyordu. Yeni Osmanlıların önde gelen talepleri, despotizmin ve keyfi yönetimin ortadan kaldırılması, ülkenin mali durumunun güçlendirilmesi ve yabancıların ülkenin ve devletin iç işlerine karışmasının engellenmesiydi.

Osmanlı İmparatorluğu özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yarı-sömürge durumuna sokuldu. Artan dış borçlar ve ekonominin çeşitli alanlarında yabancıların hâkimiyeti ve parçalanarak yok edilme tehlikesi, Yeni Osmanlıların bağımsızlıkçı bir çizgi izlemelerine, devletin varlığının sürdürülebilmesi için milli bir devletin kurulması, çağdaş bir millet yaratılması ve insanların kulluktan kurtarılması mücadelesini başlatmalarına yol açtı.

Kapitalizmin birinci küresel krizi 1873 yılında başladı ve 1896 yılına kadar sürdü. Osmanlı Devleti ise 1875-1876 yıllarında önemli bir ekonomik ve siyasal buhran yaşadı.

1876 yılında 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece gerçekleştirilen, Yeni Osmanlıların da içinde bulunduğu bir saray darbesiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirildi. Bu girişimin önderleri, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa (ordu), Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa (sivil bürokrasi) ve

Şeyhülislam'dı. Abdülaziz'in yerine, V.Murat geçirildi. Ancak aynı ekip, ülkeyi yönetemeyeceği anlaşılan V.Murat'ı 31 Ağustos 1876 günü tahttan indirerek, anayasa hazırlamayı ve meşrutiyeti kabul eden II.Abdülhamit'i tahta geçirdi.

Anayasa 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edildi. Ardından da Meclis-i Mebusan seçimleri yapıldı ve Meclis toplandı.

Milli demokratik taleplerle hareket eden Yeni Osmanlılar içinde “ulusalci” aidiyeti ön planda olan ücretliler varsa da, işçi sınıfının büyük bölümü bu harekete destek vermedi. Kapitalizmin ağırlıklı olarak iç dinamiklerle geliştiği koşullarda, mutlakiyete karşı “demokrasi” talebini öncelikli olarak geliştirmekte olan burjuvazi dile getirir. Osmanlı Devleti'nde ise ülkenin yarı-sömürgeleştirilmesi ve yokolma tehlikesiyle karşı karşıya bulunması durumunda, yabancılara karşı “bağımsızlık” ve mutlakiyete karşı “demokrasi” talebini, farklı toplumsal sınıflardan gelebilen vatansızlar gündeme getirdi. Batı'daki “burjuva demokratik devrim,” Osmanlı'da “milli demokratik devrim”e dönüştü. Osmanlı Devleti'nde sermaye birikiminin çok büyük bölümü Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıkların elindeydi ve bu sermayedarlar, Batılı şirketlerin Osmanlı'daki işbirlikçileri konumundaydı; sınıf çıkarları, güçlü ve bağımsız bir Osmanlı Devleti'ni değil, Batı sermayesi ve devletleriyle işbirliğini, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını gerektiriyordu.

İşçi sınıfı, 1870'li yıllardaki eylemlerinde, ülkenin demokratikleşmesi doğrultusunda talepler dile getirmeyi. İşçi sınıfından, ülkenin yarı-sömürgeleştirilmesine karşı bir hareket ve tepki de gelişmedi. Tam tersine, işçi sınıfının büyük kesimini oluşturan Ermeni ve Rum işçilerin büyük çoğunluğu, günlük sorunlarının çözümünde de yardım aldıkları ayrılıkçı hareketlerle ve Osmanlı'yı parçalamak isteyen Batılı güçlerle birlikte hareket ediyorlardı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Müslüman Osmanlı işçilerinin büyük bölümü eğitimsizdi; dünyada ve ülkedeki gelişmeleri izleme olanağından yoksundu. Tepki, genellikle mutlak yoksullaşma durumunda ve bunun en açık biçimi olan, hak edilmiş ücretlerin alınamaması durumunda ortaya çıkıyordu. Mutlakiyete ve insanların çeşitli biçimlerde kullandırılmasına karşı demokratik talepler bile gündemde değildi.

İşten atılmalara karşı eylemler yapıldı; ancak iş güvencesinin sağlanması, işçi haklarını düzenleyen İş Kanununun kabulü, sosyal güvenlik düzeninin kurulması gibi ekonomik ve demokratik talepler gündeme gelmedi. Eylemlerde sınıf dayanışması da somut bir biçimde hiç ön plana çıkmadı. Bu tavır, işçilerin daha önce ifade edilen özelliklerinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucuydu.

## 1872-1908 Dönemi Grevleri

1908 öncesinde işçilerin yaptıkları grevlere ilişkin çeşitli listeler çıkarılmıştır. Örneğin, Oya Sencer'in (Baydar) saptamalarına göre, 1872-1906 döneminde 24 işçi eylemi oldu.<sup>27</sup>

Cevdet Kırpık'ın doktora tezinde 1876-1908 (Meşrutiyet öncesi) döneminde 66 grev verilmektedir. C.Kırpık'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir:

*“Tabloda yer alan grevlerden 22 tanesi ilk kez tarafımızdan gün yüzüne çıkarılarak değerlendirilmiştir. Bunlardan 10 tanesi muhtelif tarihlerdeki Tersane-i Âmile işçilerinin yaptıkları grevlerdir. Diğerleri de yine değişik tarihlerde olmak üzere İdare-i Mahsusa çalışanlarının yaptıkları grevler; Haydarpaşa demiryolu işçileri grevi, Zeytinburnu Fabrika-yı Hümayunu işçileri grevi, İstanbul harman işçileri grevi, Cibali Tütün fabrikası işçileri grevi,*

27 Sencer, O., *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, Habora Yay., İstanbul, 1969 (Bu kitabın ikinci baskısında bazı değişiklikler yapılmıştır: Baydar, O., *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (I)*, infograph, Frankfurt, 1982. 1872-1907 grevlerinin dökümü için bkz. Güzel, Ş., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1985, s.805-807. Tersane işçilerinin greviyle ilgili ilginç bir kaynak için bkz. Ebüzziye Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Cilt 3, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1974, s.495-500.

*Çubuklu İspirmeçet fabrikası işçileri grevi, Selanik Reji işçileri grevi, Cibali Reji Tütün fabrikası işçileri grevi, Karaağaç ve Bahariye'de tuğla nakleden mavnacıların grevi ve Dersaadet Rıhtım Şirketi hamalları grevleridir.” (Kırpık,2004;250-253)*

Yüksel Akkaya, 2005 yılındaki bir yazısında 1908 yılında 23 Temmuz 1908 Devrimi öncesinde gerçekleştirilen 29 grevi ele aldı. (Akkaya,2005; Akkaya,2010;46-50)

Ancak 1908 Devrimi öncesine ilişkin grev listelerinin en kapsamlısı, Kadir Yıldırım'ın kitabında yayımlanmıştır. Bu listeye göre, 1872-1908 Haziran döneminde toplam 92 grev yapıldı. Bu grevlerin 64'ü İstanbul'da, 12'si Selanik'teydi. Grevlerin temel nedeni ücretlerin ödenmesinde yaşanan gecikmelerdi. Grevlerin büyük çoğunluğu örgütsüz işçiler tarafından gerçekleştirilmişti. Grevler kısa süreliydi. Devlet, grevlerin gerisinde teşvik ve tahrik aradı ve bazı grevlerde grevci işçilere karşı yaptırım uyguladı.<sup>28</sup>

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısında hem kendi iç sorunları, hem de kapitalizmin ilk küresel krizi nedeniyle ekonomik sıkıntılar yaşadı. “Osmanlı maliyesi 1848 yılından itibaren kronik buhranlar devresine girdi.” (Karal,1976;208) Ayrıca, 1861-1876 yıllarında bir mali buhran yaşandı. (Karal,1977;347) Kapitalizmin 1873-1896 yıllarındaki ilk küresel krizi de etkilerini hissettirdi.<sup>29</sup> Devlet, gerek belirli şirketlere, gerek kendi istihdam ettiği ücretlilere olan yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlandı. Bu durumun örneklerinden biri Ereğli kömür havzasında yaşandı. Kömürü çıkaran ve kömürü sattıkları devletten alacağını tahsil edemeyen özel şirketler, işçi ücretlerini ödemeyerek üretimi geçerli nedenle aksattı ve böylece alacaklarını tahsil etti. Ereğli havzasındaki eylemlerin arkasında şirketlerin bu davranışını da dikkate almak gerekir.

Tanzimat sonrasında zorla çalıştırma uygulaması ancak istisnai durumlarda söz konusuydu. Genel kural, işçinin istediği zaman işten ayrılabilmesi, işverenin de istediği zaman işçiyi işten çıkarabilmesiydi. Bu nedenle, işçilerin tek tek veya toplu olarak işyerinden ayrılmaları bir eylem biçimi olmakla birlikte, genellikle bir yaptırımla karşılaşmıyordu. Ancak işten ayrılmadan işi bırakmanın yaptırımı olabiliyordu.

*“Adı geçen nizamname ve talimatnamelerde her ne kadar cezayı gerektiren fiilleri sıralamışlarsa da hükümlerin uygulanmasında ne kadar titiz davranıldığı açık değildir. Ayrıca bu düzenlemelerde yer almadığı halde grev yapmak ve buna öncülük etmek de uygulamada işten atılmaya neden olan suçlar arasında yer almaktadır. Bu olayda en ağır cezalara çarptırılanlar şüphesiz iş bırakma eylemini teşvik edenler oluyordu. 3 Nisan 1906 tarihli bir kayıтта Tersane-i Amire işçilerinden bazılarının işten çıkarıldığı bilgisi bulunmaktadır. Ücret talebiyle işlerini terk ederek, bir araya gelen ve serkeşçe hareket etmeyi alışkanlık hâline getirmiş olan işçiler hakkında gerekli tahkikat yapıldı. Padişahın emriyle oluşturulan soruşturma komisyonu başta diğer işçileri iş bırakmaya teşvik ve tahrik eden 9 kişi olmak üzere toplam 31 kişinin işten çıkarılmasına karar verildi. Burada işçilerin ilk eylemlerinde işten atılmadıkları anlaşılmaktadır. Zira, söz konusu belgede iş bırakmayı alışkanlık hâline getirmiş olan işçilerden bahsedilmekte, dolayısıyla cezaların tatbikinde esneklikler tanındığı anlaşılmaktadır.” (Kırpık,2004;157)*

*“Grev yapanlar işten atılırken greve öncülük yapanlar daha ağır bir ceza olmak üzere sürgün cezasına çarptırılmaktaydı. Kesin bir kural olmamakla birlikte, diğer işçileri greve teşvik edenler taşralıysa çoğu kez kendi memleketlerine, değilse ‘taşraya’ tabiri kullanılarak muhtelif yerlere sürgün edilmekteydi. Son dönemlerin en meşhur sürgün yerleri arasında Kastamonu, Sinop, Bingazi ve Ankara bulunmaktaydı. ‘Taşra’dan kastedilen yer muhtemelen bunlardan biri, varsa işçinin kendi memleketi yahut İstanbul dışındaki başka yerlerdi.” (Kırpık,2004;158)*

28 Ayrıntılı bilgi ve grevlerin listesi için bkz.(Yıldırım,2013;224-230,357-359)

29 1876 yılındaki grevler için bkz. (Güzel,2007;73-81)

Grevlerin bazılarında iş durdurmanın ötesinde şiddet de kullanıldı.

19. yüzyılın sonlarında hamallar ve kayıkçılar genellikle işçi değildi. Ancak onlar da iş durdurdu. 1893 yılı Ekim ayında Edirne Dedeağaç'ta 400 kadar hamal iş bıraktıktan sonra, çalışmak isteyen diğer işçileri engelledi. 1898 yılında Aydın Vilayeti'nde tuz memleahalarında çalışan kayıkçılar greve gitti. Memleha idareleri bir vapur ve mavna bularak tuz nakliyatını devam ettirmeye çalıştı. Grevci kayıkçılar, mavnalara ve hamallara saldırdı. Bir hamal açılan ateş sonucu ağır yaralandı. Grevcilerin attığı bir dinamit de bir mavnaya hasar verdi. Taşlı sopalı saldırıda iki jandarma ve bir memur yaralandı. (Yıldırım,2013;216,217)

Kadir Yıldırım'ın belirlemelerine göre, Osmanlı'da bir sendika öncülüğünde yapılan ilk grev, Kavala'da kurulu Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti'nin 1905 yılında ücret indirimi girişimine karşı yaptığı eylemdir. Bu grevde de şiddet kullanıldı. "Grevci işçilere devletin serseri olarak nitelendirdiği işsiz güçsüzlerin de katılması sonrası tütün mağazalarına saldırılmış ve büyük maddi zarar verilmişti. İşçiler Amerika Tütün Şirketi fabrikaları ile idare merkezine saldırmış ve 1000'i aşkın cam kırmıştı. Alatini mağazasını da gazla yakmaya teşebbüs etmişlerse de güvenlik güçlerinin müdahalesiyle engellenmişlerdi."<sup>30</sup> (Yıldırım,2013;220)

1894 yılında özel sektöre ait bir işyerinde dayanışma grevi yapıldı. İstanbul Çubuklu'da bulunan ve Hariciye Nazırı mektupçusu Münir Bey'e ait olan İşpermeçet fabrikasında çalışan Tomas ve Simon adındaki iki Ermeni'nin işten çıkarılmasına karar verilince, işyerinde bulunan diğer işçiler durumu protesto ederek grev yaptılar. Arkadaşlarını destekleyenlerin toplam sayısı 64 olup, 10'u Müslüman, 4'ü Rum ve 50'si Ermeni'ydi. (Kırpık,2004;241)

1908 Devrimi öncesinde gerçekleşen ilginç eylemlerden birini Uşak'taki Müslüman kadın halı işçileri gerçekleştirdi. Uşak'ta bir taraftan Müslüman kadınlar evlerinde iplik eğiriyorlar ve parça başı ücretle halı dokuyorlardı, diğer taraftan gayrimüslim kadın işçiler imalathanelerde aynı işi yapıyordu. Bu iki kesim arasındaki rekabet, ücretlerin azalmasına da yol açtı. Ege Bölgesi'nde kadınlara halı dokuturan Oriental Carpet Manufacturers Ltd.Com. 1908 yılı Ocak ayında İzmir ve Bandırma'da onyediyeni halı imalathanesi açtı. Bu imalathanelerde büyük çoğunlukla Ermeni ve Rum kadın işçiler çalışıyordu. Şirket, bu yeni işletmelerde yalnızca fabrikalarda üretilen ve boyanan ipliklerin kullanılması talimatını verdi. Bu yeni karar, Uşak'ta elle yün temizleme, yün eğirme ve yün boyama işlerinde çalışan ve çoğunluğunu Müslüman kadınların oluşturduğu çok sayıda işçiyi işsiz bıraktı. Bunun üzerine 13 Mart 1908 günü Uşak'ta çoğunluğunu Müslüman kadın ve çocukların oluşturduğu yaklaşık 1500 kişilik bir kitle, yün eğirme fabrikasını bastı, fabrika depolarındaki ham yün ve eğirilmiş iplikleri yağmaladı, fabrikalarda bulunan makineleri tahrip etti, fabrika binalarını ateşe verdi; Uşak sokaklarında gösteri yaptı. 14 kadın, makineleri tahrip ettikleri iddiasıyla gözaltına alındı. Eylemler daha da artınca, bu kadınlar serbest bırakıldı. 16 Mart 1908 günü de 500-600 kişilik bir kitle, fabrikaları korumaya çalışan güvenlik güçleriyle çatıştı. Olayların yatışmasının ardından fabrikalar tamir edildi ve yün ipliği üretimini sürdürdü. (Karakişla,2002;54-57)

İşçi sınıfı tarihlerinde 1 Mayıs kutlamalarının özel bir yeri vardır. Osmanlı Devleti'nde 1 Mayıs'ın 1908 öncesinde kutlanmasıyla ilgili farklı iddialar bulunmaktadır.

1895 yılında 1 Mayıs günü sosyalistler, bir bandonun eşliğinde, ellerinde bayraklarla Sofya sokaklarında yürüyüş yaparak 1 Mayıs'ı kutladılar. (Yıldırım,2013;166)

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan bölgelerde 1909 yılından önce de 1 Mayıs'ın kutlandığına ilişkin iki iddia vardır.

30 Bu grevle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nacar, Can, "Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar, 1905 Kavala Grevi," *Tarih ve Toplum Dergisi*, Eylül 2011, s.38-42.

Ararat Sayatian, 2008 yılındaki yazısında şöyle demektedir: “Yaşadığımız coğrafyada ilk 1 Mayıs’ın 1905 yılında İzmir’de yapılması ve buna birçok farklı ulusun katılması dönemin enternasyonalist ruhunu göstermektedir.” (Sayatian,2008)

Yazıda bu iddiayı kanıtlayan bir belge bulunmuyordu.

Ahmet Seren’in “Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1926)” başlıklı yazısında 1 Mayıs’ın ilk kez 1906 yılında kutlandığı iddiası, kaynak ve hatta yer gösterilmeden şu şekilde gündeme gelmişti: “Türkiye’de 1 Mayıs geleneğinin başlangıcı 1900’lerin ilk yıllarına uzanır. Daha 1906’larda Türkiye işçi sınıfı, tüm dünya işçi sınıfının kardeşlik, birlik ve dayanışmasını kutladığı 1 Mayıs gününde bir araya gelmiş, 1886’ların anısını yaşatmıştı.” (Seren,1977;397)

1 Mayıs’ın ilk kez 1906 yılında İzmir Basmane’de kutlandığı iddiası 2014 yılında tekrar gündeme geldi. Dr.Oktay Gökdemir, yaptığı açıklamada, aslı DİSK Genel-İş’te bulunan Arapça bir belgeye dayanarak, 1 Mayıs 1906 günü Basmane’de bir toplantı düzenlendiğini belirtti.

Dr.Oktay Gökdemir’in sözünü ettiği belgede şunlar yazıyordu: “Yurtsever Kardeşlerim! Şerefli Gazete Çalışanları! Haberiniz olsun ki, 1 Mayıs Dünya İşçileri Bayramı münasebetiyle amele kiraathaneleri civarındaki tren istasyonu mevkiinde toplantı ve gösteri vardır. Cemiyet Reis Vekili Celil ve İsmeddin Efendi, 1906)” (*Cumhuriyet*,1.5.2014). Ancak sözü edilen toplantının yapıp yapılmadığına ilişkin bir belge yoktur. Dr.Gökdemir, bu belgenin Arapça yazılmış olmasını da, ya ihbarcılardan kurtulma çabasına, ya da o tarihte Basmane ve civarında çok sayıda Afrika kökenli işçinin yaşamasına bağlamaktadır.

## Memurların Eylemleri

İşçi sınıfının bir parçasını oluşturan memurlar da bu dönemde çeşitli eylemler yaptılar.

Memur eylemlerin ana nedeni, aylıkların zamanında ödenmemesiydi. Aylıkların zamanında ödenmemesine karşı çeşitli tepkiler gelişti.

Bu tepkiyi topluca ve şiddet kullanarak ifade edenler, askerlerdi. Mesleği askerlik olanlar ve geçici bir süre askerlik yapan diğer emekçiler, aylıklarının ödenmemesine sert tepkiler gösterebiliyordu. Bu tepkiler, Türkiye işçi sınıfı tarihi içinde işçi eylemleri olarak değerlendirilmelidir.

Bu eylemlerden bazı örnekler şunlardır:

1840’lı yıllarda, “Selanik’te birlikler, geciken paralarını almak için ayaklanmışlar, kumandanlarını öldürmüşlerdi.” (Poole,1983;85)

“Gözde olan paşalar, maaşlarından başka atiyeler alırken, ötekiler darlık ve sefalet içinde yaşıyorlardı. Bu hal bazan üzücü olaylara sebep olmakta idi. Nitekim İzmir vilayetinin bir kazasında bulunan subaylar toplu bir hareketle mal müdürlüğünü tehdit ederek ihtiyaçları için istedikleri parayı zorla almıya kalkışmışlardır.” (Kara1,1983;433)

1906 Aralığında, ücretlerinin ödenmesinin gecikmesinden ve görev sürelerinin fazlalığından hoşnutsuz 450 kadar tayfa Bahriye Komutanı Ahmet Paşa’nın evini bastılar, 3 subayını dövdüler; ev sahibi de yaralandı. Hükümet zora başvurarak kendini tehlikeye atmadı. Dahası, tayfaların hem ücretlerini ödedi, hem de görev sürelerini dolduranları yedeğe terhis etti.

*“Hicaz askerî fırkasından ikibin dörtyüz neferin terhis edilmesi lazım gelmiş, bunların dörtyüzdoksanı Yafa, Beyrut, Trablus, Şam ve Lazikiye ahalisinden olup, Beyrut limanına*

*yaklaştıklarından içinde buldukları vapurun süvarisini, geminin direğine bağlayarak, 'birikmiş aylıklarını almadıkça gemiden çıkmıyacıklarını' beyan ile kavga çıkardıkları gibi, Beyrut'a çıkışlarını müteakip çarşığı yağmaya karar verdiklerini ve vilayet veznesi, maaşlarını vermeğe müsait olmadığından ve kendilerinden birkaç saat mühlet alındığından, birikmiş alacaklarının buradan acele olarak gönderilmesi lüzumunu vali ve kumandana yazdılar.*

*"Birçok telgraf muhabereleleri ile tasarladıkları zararlı hareketler önlendi. Birikmiş aylıklarına karşılık paraları derhal Osmanlı Bankası vasıtasıyla verdirildi.*

*"Lakin, yine Hicaz fırkasından İskenderun, Mersin, Silifke, Alaiye, Antalya, İzmir, Samsun, Trabzon, Selanik ve Bandırma ahalisinden olan askerleri hamil bulunan Mürüvvet ve Selamet vapurlarının Marmara sahilleri ve Karadenize gitmeleri, Zat-ı Padişahca mahzurlu görüldüğünden, bunların cümlesi İzmir'e çıkarılarak, oralarda birikmiş aylıklarının defaten ve nakden verilmesine irade taalluk etti." (Petrosyan,1974;233)*

Ereğli kömür madeninde işçi olarak çalıştırılan askerlerin de, ücretlerinin ödenmemesi üzerine, eylem yaptıkları, 25 Haziran 1908 tarihinde işletme tarafından yazılan bir yazıdan anlaşılmaktadır: "Kozlu'da istihdam edilen askerin 13 aylık ücretleri birikmiş olduğundan bahisle bu gece dahi Kışla Meydanı'nda umumen ücret talebinde bulunmuş olduklarından, daha fazla serzedeye meydan verilmemek için 4.000 kuruş tutan iki aylık ücretlerinin komisyonca bu akşam tevziatına mübaşeret edilmesi zaruri bulunmakla arz olunur." (Çatma,2018;369)

## **V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI**

Geçmiş dönemlerde işçilerin ve memurların ücretlerini ve çalışma koşullarını bugünle değil, o dönemin tüketim kalıpları içinde günün koşullarıyla ve özellikle de ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan köylülüğün koşullarıyla karşılaştırarak değerlendirme yapmak gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, işgücü yetersizliği de düşünüldüğünde, işçi ücretlerinin ve memur aylıklarının günün koşullarında çok da kötü olmadığı görülmektedir. İşçilerin genel tepkisizliğinin en önemli nedeni de bu durumdur.

Prof.Dr.Süleyman Özmucur ve Prof.Dr.Şevket Pamuk'un yaptıkları çok kapsamlı bir araştırmaya göre, Osmanlı'da vasıflı ve vasıfsız inşaat işçilerinin parasal ve gerçek ücretlerini 15. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar izleyebilmek olanaklıdır. Bu çalışma, 4,5 yüzyıllık bir dönemi kapsayan tek araştırmadır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, Osmanlı'da vasıfsız inşaat işçilerinin gerçek ücretleri 16. yüzyılda yüzde 30-40 dolayında geriledi. Ardından, 18. yüzyılın ortalarına kadar aşağı yukarı aynı kaldı. Bu tarihten 19. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık yüzde 30 oranında arttı. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında da yaklaşık yüzde 40 daha yükseldi. Vasıflı inşaat işçilerinin 1914 yılındaki gerçek ücretleri ise 1500 yılındaki düzeyin yaklaşık yüzde 50 üzerindeydi. "Her iki sınıf işçinin günlük ücretlerinin satınalma gücü bu dörtbuçuk yüzyıllık dönem boyunca epeyce yüksekti. Vasıfsız bir inşaat işçisi 16. yüzyılda günlük ücretiyle 8 kg. ekmek veya 2,5 kg. pirinç veya iki kilogramdan fazla koyun eti alabiliyordu. Vasıflı işçilerin günlük ücreti ise bu miktarın 1,5-2 katıydı. Bu ücret düzeylerinde vasıflı inşaat işçilerinin bir bütün olarak nüfusun ortalamasının epeyce üstünde bir yaşam standardından yararlanabilmiş olması gerekir. Yılda 200 günden az çalışmış olsalar bile kentsel bölgelerdeki ortalamanın da üzerinde olmalıdırlar." (Özmucur;Pamuk,2002;306-307)

**İnşaat İşçilerinin Ücretleri (Özmucur;Pamuk,2002;301)**

<b>Dönem</b>	<b>Vasıfsız İnşaat İşçisi Yevmiyesi Akçe</b>	<b>Vasıflı İnşaat İşçisi Yevmiyesi Akçe</b>	<b>Günlük Gerçek Ücret, Vasıfsız İşçi 1489/90=100</b>	<b>Günlük Gerçek Ücret, Vasıflı İşçi 1489/90=100</b>
1480-1489	4,9	9,8	93	104
1490-1499	4,7	7,7	106	96
1540-1549	5,3	9,6	86	92
1550-1559	5,0	9,7	78	86
1560-1569	5,9	9,3	83	73
1570-1579	5,6	9,9	68	66
1580-1589	8,1	12,4	65	53
1590-1599	11,7	20,7	51	50
1600-1609	13,9	22,5	62	56
1610-1619	14,2	22,8	76	67
1620-1629	15,0	18,3	84	57
1640-1649	15,2	29,5	79	84
1660-1669	19,5	29,9	81	69
1670-1679	18,0	23,0	71	50
1680-1689	21,8	33,4	73	62
1690-1699	26,2	36,9	78	61
1700-1709	23,8	38,0	102	90
1710-1719	25,2	38,2	92	77
1720-1729	26,4	42,3	97	85
1730-1739	30,6	44,8	94	76
1740-1749	32,5	51,1	91	79
1750-1759	32,4	58,6	76	75
1760-1769	30,3	50,8	70	64
1770-1779	38,7	71,2	52	51
1780-1789	56,9	113,4	86	94
1790-1799	80,2	148,4	84	84
1800-1809	114,4	217,7	84	88
1810-1819	202,6	401,2	95	104
1820-1829	275,9	475,4	113	110
1830-1839	608,8	1.054	111	105
1840-1849	717,2	1.238	99	95
1850-1859	935,3	1.599	138	130
1860-1869	964,7	1.716	81	80
1870-1879	941,4	1.989	86	99
1880-1889	944,0	2.061	91	104
1890-1899	1.063	2.308	112	135
1900-1909	993,5	2.150	110	131
1910-1914	1.861	3.450	130	151

Mustafa Akdağ, 16. yüzyılda işçi gündeliklerine ve bazı temel tüketim mallarına ilişkin veriler sunmaktadır. Bunlara göre, 1520 yılında işçi gündeliği 2-3 akçe iken, bu parayla yaklaşık 1,4 kg. et veya yaklaşık 7 kg. ekme alınabilmektedir. 10 gün çalışıldığında bir koyun almak olanaklıdır. 1609 yılında ise işçi gündeliği 18-20 akçeye çıkarken, bir koyun alabilmek için çalışılması gereken süre artık yaklaşık 30 gündür. Ancak bir günlük ücretle alınabilecek et miktarı 2 kg.dır. (Akdağ,1975;463)<sup>31</sup>

### İşçi Ücretleri ve Bazı Tüketim Mallarının Fiyatları

	1520	1550	1595	1609
İşçi gündeliği	2-3 akçe	4-5 akçe	10-12 akçe	18-20 akçe
1 okka (1382 gr.) ekme	0,5	0,5	1	4-8
1 metre bez	3-4	3-4	5-9	15-20
1 koyun	25-30	30-35	100-120	560-600
1 okka et	2-3	2-3	4-6	10-11
1 kg. et	1,5-2	1,5-2	3-5	8-8,5
1 okka sade yağ	8	6-8	14	42
1 kile (25,5 kg.) buğday	8	5-6	20-30	120-160
1 altun (Filori)	55-56	59-60	120	160

Ömer L.Barkan da,1550-1557 tarihlerinde Süleymaniye Cami ve İmaretini inşaatında çalışanların ücretleri konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “İnşaat usta ve işçilerine (işleri başında buldukları müddetce) oldukça yüksek ve çok çeşitli kademelerde bir ücret ödenmektedir. Bu ücretlerin bilhassa bizim tetkik ettiğimiz devirde, tatmin edici olduğunu ve çok muntazam bir şekilde ödendiğini de söyleyebiliriz. (...) İnşaatçı çalışan işçinin nisbi bir refah içinde ve oldukça serbest bulunduğu diğer bir delili de...” (Barkan,1972;100)

Bu yıllarda inşaat usta ve işçilerine duyulan ihtiyaç nedeniyle, bu kişilerin önemli bir pazarlık gücü vardı. Bu nedenle, bir işyerindeki ücretten memnun olmadıklarında, başka işyerlerine gidebiliyorlardı. 1585 yılına ait aşağıdaki ferman, bu konuda düzenleme getirmektedir:

“İstanbul kadısına hüküm ki hâlâ rençber ve neccar tayifesi binalara mubaşeret eylediklerinde âdeti kadime üzre ücretleri virilürken bazı binaları olan kimesneler ziyade akçe virmekle mirî binaları birağub varub ol makule yerlerde işlemeğle mirî binalar muattal olduğu ilâm olundu Buyurdum ki... vardıkda bu babda ziyade gereği gibi mukayyed olub muhkem tenbin ve tekid eyliyesin ki mirî binaları terk idüb akçeye tama idüb varub hariçde işliyenler ve anın gibi bina sahiblerine dahi tenbin eyliyesinki Ruzi Hızırda Kasım gününe varınca on ikişer akçe ve Kasım gününden Ruzi Hızıra varınca onar akçe vireler Şöyleki minbaat yine emri şerifime muhalif mirî binaları terk idüb ziyade akçe tama idüb dahi varub ol mukale yerlerde işleyen neccarları ziyade akçe virüb bina etdüren kimesneler dahi şehirlüden iseler tedib olunub dirliğe mutasarrıf olanlardan ise ismi ve resmi ile ve bölük ve ulüfe ve bilcümle ne mikdar dirliğe mutasarrıflar ise arz eyliyesin ki muradın gibi dahi haklarından geline.<sup>32</sup> (Altınay/a,1988;72)

31 16-17. Yüzyıllarda inşaat işçilerinin ücretlerine ilişkin olarak ayrıca bkz. (Faroqhi,1994;343-344)

32 1587 tarihli “Amele gündeliklerine dair Mimar Sinana yazılan hüküm,” 1587 tarihli “Mimar Sinanın yazdığı mektup üzerine amele gündelikleri tespit edildiğine dair,” 1588 tarihli “İstanbul’da amele gündeliklerine dair Mimar Sinan’a ikinci hüküm” fermanları için bkz. (Altınay/a,1988;73-74).



Osmanlı'da bazı kamu kuruluşlarında işçilere ücretlerinin yanı sıra bazı yan ödemeler de veriliyordu.

İstanbul'da Baruthâne-i Âmire'de çalışan işçilere Baruthâne nazırları tarafından yılda bir kez "ramazaniyye, arpa ve saman bahası" adı altında 1.500 kuruşluk bir ikramiye veriliyordu. 1793 yılında nazır değişimi nedeniyle bu ödeme yapılmayınca, işçiler durumu bir dilekçeyle şikayet ettiler. İşçiler iş kazasına uğrarlarsa, Baruthâne bu işçilerin tedavi giderlerini ödüyor ve belirli bir tazminat ödüyordu. İşçiler Cuma günleri tatil yapıyordu. (Gölen,2006;59, 79)

Osmanlı'da işçi ücretlerinin azami düzeyinin belirlenmesinde devlet önemli bir rol oynuyordu.

*"İşçi ücretlerinin düzeyi konusunda miladi 1765-1768 senelerinde alınmış ve Başmuhasebe'ye kaydedilmiş olan karar; İstanbul Kadısı tarafından, mahalle imamlarına bildirilmiş ve tespit edilen ücretten fazla alan veya veren olur ise, haklarında kanuni işlem yapılması istenmiştir. Aynı durum söz konusu olduğunda, daha önce alınmış olan kararın yeniden ilan edilmesi istenmektedir. Sözü edilen düzenleme, Başmimar Mehmet Tahir Efendi tarafından Divan-ı Hümayın'a yapılan başvuru üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu talebin gerekçeleri arasında, inşaat işçilerinin 70-80 akçe ücret istedikleri ve istenen bu ücretlerin halkın ödeme gücünü aşması, ücretlerin yüksekliği nedeniyle inşaat ustalarının, yanlarında meslek dışından acemi kişiler çalıştırarak yapılan inşaatların kalitesizleşmesi sayılmaktadır." (Özbay,2003;56-58)*

19. yüzyılda devletin ücretlerin belirlenmesine müdahalesi arttı. Örneğin, tarımda orakçıların ücretlerinin belirlenmesinde ziraat müdürü ile orakçıların temsilcilerinin pazarlık yoluyla anlaşması söz konusuydu. (Özbay,2003;121-122)

19. yüzyılda İstanbul'da inşaat işçilerinin yevmiyelerine ilişkin iki diğer kaynak bulunmaktadır.

Prof.Dr.Neşet Çağatay, 1811 ve 1848 yıllarında çeşitli mesleklerden inşaat işçilerinin yevmiyelerini ayrıntılı olarak vermektedir. Ahmet Refik Altınay'ın kitabında da aynı mesleklerin 1814 yılındaki ücretleri verilmiştir. (Çağatay,1989;107-108;Altınay/d,1988;20-24)

Süleyman Kazmaz'ın 1946 yılında yayımlanan bir araştırmasında, 19. yüzyılın ortalarında Küre'deki bakır madeni işçilerinin durumu şöyle anlatılmaktadır:

*"85-90 yıl kadar önce şehrin 4 bin evli, 12000 nüfuslu olduğu anlaşılıyor. (...) Maden işlediği zamanlarda şehirde kalabalık bir işçi kitlesi vardı. O zamanki para ile 2,5-5 kuruş gündelik alan işçi şehirde geniş bir ticaret hayatı yaratırdı. (...) Pazardan önce maden işçisi, sonra halk ununu alırdı. Bakırda çalışanlara tanınan başka üstünlükler de vardı. Şehirdeki hamama önce maden işçileri girerdi. (...) Bakırda çalışanlar askere alınmazdı. Halk da onların bu üstünlüklerini tanımış olmalı ki, 'bakırda çalışanlara laf söylenmez' derlermiş. (...) Bu kalabalık işçi kitlesi çarşıda canlı bir hayat yaratırdı. Hele pazartesi günleri, haftalık ücret verildiği için bu canlılık, alış veriş daha çok artardı. Bu arada içki ve sarhoşluk gibi sapıtmalar da kendini göstermekten geri kalmazdı." (Kazmaz,1946;87-88)*

Halis Turgut Cinlioğlu'nun 19. yüzyılda Tokat'ta kalhane işçilerinin durumuna ilişkin anlatımları da benzer niteliktedir: "Kalhane amesi ve kalhaneye kömür getirenler bazı imtiyazlara boğulmuştu ve bu yüzden şımarmışlardı." (Cinlioğlu,1951;206)

Korkut Boratav, Gündüz Ökçün ve Şevket Pamuk tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1839-1913 döneminde Osmanlı Devleti'nde kentsel bölgelerde parasal işçi ücretleri yılda ortalama yüzde 1,1 oranında arttı. Diğer bir deyişle, 1839 yılından 1913 yılına kadar yüzde 123'lük bir artış yaşandı. Gerçek ücretlerin de benzer bir çizgi izlediği tahmin edilmektedir. Daha da önemlisi, bu

dönemde Osmanlı Devleti'nde ortalama ücretlerin İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 40'ını aşmasıdır. 1880-1889 döneminde Osmanlı'da ortalama ücretler İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 46'sına kadar yükselmiştir. (Ökçün;Boratav;Pamuk,1985;758)

### Osmanlı'da ve İngiltere'de Ücretler

Yıllar	Osmanlı'da Ücretler (penny)	İngiltere'de Ücretler (penny)	Osmanlı/İngiliz Ücretleri
1839-1849	12,1	37,6	0,32
1850-1859	15,6	40,0	0,39
1860-1869	18,8	43,3	0,43
1870-1879	19,3	52,5	0,37
1880-1889	25,5	55,5	0,46
1890-1899	23,3	57,7	0,40
1900-1913	25,0	61,7	0,41

Charles Issawi de 19. yüzyılın ortalarında ücret düzeyine ilişkin benzer sonuçlara varmıştır: “Türklerin ücretleri, İngilizlerin ücretlerinin yaklaşık yarısı veya bunun biraz azı olmuş olabilir. Ancak Türkiye’de hayat pahalılığı kesinlikle daha azdı: Ekmek daha ucuzdu ve et ve diğer bazı gıda maddeleri de öyleydi.” (Issawi,1980;265)

Araştırmacıların dabelirttiği gibi, İngiltere’de genel fiyat düzeyinin daha yüksek olduğu düşünülürse, iki ülke arasındaki ücret farkı daha da azalmaktadır. (Boratav;Ökçün;Pamuk/b,1985;379-406; Pamuk,2000;209)

Sömürgeci İngiltere sömürgelerden kendi ülkesine kaynak aktarabiliyor ve bunun bir bölümünü işçilere verebiliyordu. Sanayi devrimini yaşamış İngiltere’de emek üretkenliği yüksekti. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İngiltere’de sendikacılık vasıflı işçiler arasında hızla yaygınlaşıyordu. Osmanlı Devleti ise bir yarı-sömürgeydi, ülke dışına sürekli olarak kaynak kaybı yaşıyordu ve sanayi devrimini gerçekleştirmemişti. Ayrıca, işçiler örgütlü değildi. Buna karşın Osmanlı işçilerinin ücretlerinin İngiltere işçilerinin ücretlerinin yaklaşık yarısı olması, Osmanlı Devleti’nde nüfusun, işgücünün ve ücretli işgücünün yetersizliği ve ekilebilir toprağın çok ucuza veya parasız temin edilebilmesiyle açıklanabilir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında artan fiyatlar nedeniyle gerçek ücretler hızla geriledi.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde memurların en büyük sorunu ise düzenli aylık alamamalarıydı. Bazı dönemlerde aylarca aylık ödenmedi. Aylıkların ödenmesi, “umumi maaş çıktı” biçiminde gazete haberi oluyordu. (Yalman,1970;49) II. Abdülhamit döneminde en fazla memurun bulunduğu İstanbul’da yılda ancak altı aylık ödenebiliyordu. Ödenmeyen aylıklara ait belgeleri çok ucuza toplayıp, hazineye alacakları tahsil eden araçlar türemişti. (Bayur,1983;54)

Daha önce de belirtildiği gibi, yabancı işçilerin ücretleri, hem Osmanlı işçilerinin ücretlerine, hem de kendi ülkelerindeki ücretlere göre yüksekti.

1848/49 yıllarında İstanbul’da Veliefendi Basma Fabrikası kuruldu. Fabrikanın kuruluş aşamasında 24 yabancı usta çalışıyordu. Bu yabancı işçilerin ücretleri çok yüksekti. Yabancı başustanın aylık ücreti 4584 guruştü. Yabancı ustaların ortalama aylığı 1700 guruşu buluyordu. Buna karşılık işyerinde çalışan işçilerin aylık ücreti 200 kuruş dolaylarındaydı. (Güran,1992;247)

1908 yılında Osmanlı’da çalışan bir İngiliz gemi mühendisi, elektrik memuru ve kaptanın aldıkları ücretler, İngiltere’de aldıkları ücretin iki katıydı. 1909 yılında Osmanlı’da demiryollarında çalışan bir kondüktör, Paris’te çalışırken 200 frank aylık alırken, Osmanlı’da 1500 frank aylık alıyor ve kendisine ayrıca önemli miktarda harcırah ödeniyordu. (Yıldırım,2013;41)

27 Şubat 1893 tarihli askerî fabrika ve imalâthanelerde geçerli olan ‘*Amele Nizamname-i Dahilisi*’nde para cezaları da düzenlenmişti. Buna göre; yapmakta olduğu işi özürsüz olarak ilk kez terk eden işçinin bir günlük yevmiyesi kesilir, tekrarı hâlinde işten çıkarılırdı (m.26). Para cezasını gerektiren diğer fiiller ise şunlardı: İşçi, imalinden sorumlu olduğu işi ıslah edilmeyecek derecede bozar, kırar ve bu durumun dikkatsizlik sonucu meydana geldiği ortaya çıkarsa bozup kırdığı eşya veya ürünün parası kendisine ödettirilirdi (m.28). (Kırpık,2004;154)

## Sosyal Güvenlik

Ücretli çalışanlar açısından en önemli sorunlardan biri, hastalık durumunda sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanılmasını ve yaşlılıkta bir aylık alınmasını sağlayacak sosyal güvenlik sistemidir.

Loncalar döneminde orta sandığı bu işlevi bir ölçüde yerine getiriyordu. Ancak gerek kamu hizmetlerinde çalışanların, gerek de loncaların tasfiyesi sonrasında kamu sektöründe veya özel sektörde çalışanlar için sosyal güvenlik sisteminin kurulması son derece önemliydi.

Bu alanda kurulan ilk kurumlar arasında 1866 tarihli *Askerî Tekaüd Sandığı*, 1881 tarihli *Sivil Memurlar Sandığı* ve 1890 tarihli *Seyr-i Sefain Tekaüd Sandığı* bulunmaktadır.

“Osmanlı kaynaklarında işçi emekliliği ile ilgili belki de en eski kayıt *Tersane-i Âmire çalışanlarına aittir. Konu, 12 Şevval 1296 (1 Ağustos 1879) tarihli Şura-yı Devlet mazbatasında adı geçen işyerinden emekli olmuş işçilerle vefat etmiş olanların dul ve yetimlerinin maaşlarının verilebilmesi için işçi aylıklarından yapılan kesintinin artırılması nedeniyle gündeme gelmişti. Öyle anlaşılıyor ki Tersane-i Âmire’de en geç 1870’lerin başından itibaren emeklilik sistemi kurulmuştu. Çünkü mazbata içeriği okunduğunda tersaneden emekli olmuş kişilerin maaş aldıkları anlaşılmaktadır.” (Kırpık,2004;135)*

28 Ağustos 1904 tarihli *Hamidiye Hicaz Demiryolu Memurin ve Müstahdeminine Mahsus Tekaüt Nizamnamesi*’nin birinci maddesinde şöyle deniyordu: “Hamidiye Hicaz Demiryolu İdaresi Maliye Nezaretinde işbu demiryolu memurin ve müstahdeminine mahsus bir tekaüd sandığı teşkil kılınacaktır.” Emekliliğe hak kazanabilmek için gerekli olan koşul Hamidiye Hicaz Demir yolunda yirmi yaşından itibaren 20 sene çalışmaktı (m.4). (Kırpık,2004;139)

Haliç vapurlarında çalışanlar için de “*Haliç Vapurları Şirketi Memurinin Tekaüt Sandığı Nizamnamesi*” adı altında bir nizamname vardı. Nizamnameye göre, bedenî ve akli zafiyetinden dolayı çalışamayan ve görev sırasında iş kazası geçirerek görev yapamaz duruma gelen çalışanlar malûlen emekli olabilecekti. Ancak, çalışanın malûliyet maaşı alabilmesi için on sene çalışmış olması şarttı (m.10). Malûliyet maaşı bağlanacak kişilerin bunu iki doktorun raporuyla belgelemeleri gerekiyordu. Doktorların raporuna göre malûliyetin derecesi azsa, işçiler hafif işlerde çalıştırılacaktı. Ağır bir malûliyet söz konusuysa, o zaman işçiye maaş bağlanacaktı (m.11). Belirli bir yaşa ulaşanlar da malûlen emekli olabilirdi. Buna göre; 65 yaşını doldurmuş her memur malûliyetini ispat etmeksizin kendi isteği ile veya şirketin uygun bulması hâlinde emekli edilecekti. Bu durumda olan kişiler malûl addedilerek kendilerine maaş bağlanıyordu (m.14). İşten çıkarılan veya kendi isteği ile işten ayrılanlar yalnızca sandığa yatırdıkları parayı alabiliyorlardı (m.15). Ancak, ceza olarak işten atılan memur henüz emeklilik hakkını elde etmemişse emekli sandığındaki haklarını

kaybediyordu (m.16). Çalışanın ölmesi durumunda yakınlarına emekli maaşı bağlanıyordu. Ancak bazı özel düzenlemeler vardı. Örneğin, bir dul kadının, kocasının maaşını alabilmesi için ölümden en az üç yıl önce evlenmiş olması gerekiyordu (m.17). (Kırpık,2004;141)

Askerî fabrikalarla imalâthanelerde çalışan işçiler için çıkarılmış olan “*Amele Nizamname-i Dahilisi*” nin 19. maddesine göre, çalışırken iş kazası geçiren ve yaralanan işçi fabrikada bulunan doktor tarafından muayene ediliyordu. Ardından, gerekli görülürse tedavi edilmek üzere askerî hastaneye veya *Gureba Hastanesi*’ne, yatarak tedavi gerekmiyorsa evine gönderiliyordu. Bu gibi durumlarda işçiye yarı yevmiyesi ödeniyordu. Nizamnamenin 20. maddesinde, iş kazasına uğramadığı hâlde imalâthane veya fabrika dahilinde hastalanan çalışanlara yapılacak yardımlar düzenleniyordu. Buna göre, işçilerden fabrika veya imalâthane içinde hastalananlar isterlerse *Gureba Hastanesi*’ne gönderiliyordu. İşyeri kıdemi en az onbeş sene olan işçiler hastalanırsa hastalık süresince yarım yevmiye alıyorlardı (m. 21). Bu Nizamnamede yer alan sağlıkla ilgili yardımların daha sonra hazırlanan ‘*Tophane Fabrikalarına Ait Talimatname-i Dâhiliye*’ adlı talimatnamede de yer aldığı görülmektedir. Talimatnamenin 12. maddesine göre, iş kazasına uğrayanların işyerinde bulunan doktor tarafından muayene edilecek ve ardından hastanede tedavisi yapılacaktı. Bu durumdaki işçilere tam yevmiye verilecekti. (Kırpık,2004;150)

1908 öncesinde özellikle madenlerde çalışma koşulları kötü, iş kazaları çoktu. Ereğli kömür havzasında çalışan işçiler için hazırlanan koşullar son derece kötüydü. (Çatma,2018;414-5) İş kazaları da çoktu. (Çatma,2018;378-401) İşçilerin bu koşullara tepkisinin sınırlı olmasında, maden işçiliğinin alternatifinin uzun süreli ve daha riskli askerlik olduğu unutulmamalıdır.

Diğer bazı kamu ve özel sektör işyerlerinde de tekaüt sandıkları bulunuyordu. (Kırpık,2004;135-136)

## SONUÇ

Osmanlı’da 1908 Devrimi’ne kadarki dönemde işçi sınıfı nicelik ve nitelik olarak zayıftı; ancak ücretli işgücünün az bulunur bir meta olması sayesinde aynı zamanda güçlüydü. Böylece, işçilerin büyük bölümü, tüzel kişiliğe sahip sınıf örgütlenmelerine ve mücadeleye gerek kalmaksızın, diğer emekçi sınıf ve tabakalarla (ve özellikle köylülükle kıyaslandığında) “kabul edilebilir” koşullarda çalıştılar ve yaşadılar. İşyerlerinde çalışma koşullarından memnun olmadıklarında genellikle işyeri koşullarını değiştirmek için mücadele etmek yerine, işyerini bırakıp gittiler. Ancak önemli miktarda işçi alacağının biriktiği durumlarda, bu parayı alabilmek için toplu eylem yapmak zorunda kaldılar. Mükellefiyet uygulanan yerlerde çalışma koşullarının kötülüğüne karşın işçilerin işe devamı sağlanabildi. Bunu sağlamada da çok daha olumsuz koşulların geçerli olduğu uzun süreli askerlikten ve bazı vergilerden muafiyet kullanıldı.

Herşey, olması gerektiği gibi oldu; işçiler kendi kısa vadeli çıkarlarını asgari risk alarak günün koşullarına göre gerçekçi bir biçimde değerlendirdiler ve davranışlarını ve tepkilerini gerçekçi ve rasyonel bir biçimde belirlediler.



# 1908-1918 DÖNEMİ:

## İLK ÖRGÜTLENMELER ve EYLEMLER

### GİRİŞ

1908-1918 dönemi, gerek dünya, gerek Osmanlı Devleti için önemli siyasal gelişmelerin yaşandığı yıllardı.

Bu dönemde dünyanın çeşitli ülkelerinde bağımsızlık savaşları ve demokratik devrimler gelişti. Birinci Dünya Savaşı ise, o tarihe kadarki savaşlar içinde en tahripkar olanıydı. 1917 yılındaki Rus Devrimi (Sovyet Devrimi, Bolşevik Devrimi) ise insanlık tarihinde yeni bir sayfa açtı. Osmanlı Devleti, 1876 yılındaki demokratik devrimden (I.Meşrutiyet) sonra ikinci demokratik devrimini 1908 yılında yaşadı (II.Meşrutiyet). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderliğindeki ilerleme ve gelişme mücadelesinin başarıları, emperyalist güçlerin birbiri ardı sıra gelen saldırıları nedeniyle, sınırlı kaldı. Osmanlı Devleti 1918 yılında yenilmiş ve parçalanmaya hazır durumdaydı. Kurtuluş mücadelesi 1919 yılında başladı.

### Dünyadaki Önemli Gelişmeler

1908-1918 döneminde dünyanın dört bir köşesinde siyasal mücadeleler gelişti.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Bulgaristan Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. Avusturya ise o tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin parçası olan Bosna ve Hersek'i ilhak etti. 1896'da Osmanlı'dan bağımsızlığını ilan etmiş olan Girit, 1908 yılında Yunanistan'a katıldı.

İran'da 1907-1909 döneminde Muhammed Ali Şah yönetimdeydi. Ali Şah, Rusların yardımıyla 1908 yılında parlamentoyu feshetmeye kalktı. Ancak İran'ın birçok bölgesinde bu girişime karşı ayaklanmalar oldu. Parlamento yanlıları 1909 Temmuz'unda başkenti ele geçirdiler ve şahı tahttan indirdiler. Ancak Muhammed Ali Şah'ın Rus destekli girişimleri ve karşı mücadeleler daha sonraki yıllarda da devam etti.

Meksika 1910 yılına kadar İspanyol kökenli büyük toprak sahipleri tarafından yönetiliyordu. 1910-11 yıllarında gerçekleştirilen bir devrimle, Madero'nun öncülüğündeki güçler iktidarı ele geçirdi. Bu süreçte Panço Villa ve Emiliano Zapata, toprak reformu uygulamayı reddeden yeni yönetime karşı devrimci bir mücadele başlattı. Panço Villa ve Zapata'nın güçleri 1914 yılında başkenti ele geçirdi; ancak iktidarı almaktan kaçındı. Meksika Devrimi, Zapata'nın 1919 ve Panço Villa'nın 1923 yılında öldürülmesiyle sona erdi.

Çin’de 1911 yılı Ekim ayında Sun Yat-Sen’in önderliğindeki askeri ayaklanma sonrasında cumhuriyet ilan edildi. Ancak Sun Yat-Sen bir süre sonra başkanlık görevinden uzaklaştırıldı. Parlamento feshedildi ve bir diktatörlük kuruldu.

İtalya 1911 yılında Osmanlı Devleti’nin bir parçası olan Libya’ya saldırdı. 1912 yılında imzalanan antlaşmayla Libya İtalya’ya terkedildi; ancak Libyalıların İtalyan hegemonyasına karşı mücadeleleri devam etti.

1912 ve 1913 yıllarında Balkan Savaşları yaşandı. Yunan zulmünden kaçan çok sayıda Türk, Osmanlı Devleti’ne sığındı.

Birinci Dünya Savaşı 1914 yılında başladı. 1,8 milyon Alman, 1,7 milyon Rus, 1,4 milyon Fransız, Avusturya-Macaristan’dan 1,3 kişi hayatını kaybetti. İngiltere 740 bin ve İtalya 615 bin insanını yitirdi. Savaşın toplam insan kaybı 10 milyonu buldu.

İngiltere’nin en eski sömürgesi İrlanda’da 1916 yılında 800 kişi tarafından bir ayaklanma başlatıldı. Ayaklananlar, Dublin’deki bazı kamu binalarını ele geçirdilerse de, yenildiler.

Birinci Dünya Savaşı’nın beklenenden çok daha uzun ve tahripkar olması ve kayıpların o güne kadarki savaşların çok üstünde gerçekleşmesi, 1917 yılında İngiltere, Fransa ve İtalya’da asker ayaklanmalarına yol açtı. Bu ayaklanmalar ancak çok sert önlemlerle kontrol altına alınabildi ve engellenebildi.

1917 yılı Mart ayında Çarlık Rusyası’nda işçiler ve askerler ayaklandılar ve “Şubat Devrimi” gerçekleşti. Şubat Devrimi sonrasında yaşanan süreçte İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri’nde ve işyerlerindeki fabrika komitelerinde çoğunluğu ele geçiren Bolşevikler (Rus Sosyal Demokrat Partisi Bolşevik Kanadı) 6-7 Kasım 1917 günleri örgütlediği ayaklanmayla, ülkede ikinci siyasi güç odağı olan ve gücünü tümüyle yitirmiş bulunan Duma’yı feshederek tüm iktidarı Sovyetler’e devretti.

ABD 1917 yılında İngiltere ve Fransa’nın safında savaşa katıldı.

1918 yılı başlarında Sovyet Rusya ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında Brest-Litovsk antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti, bu antlaşmayla, Kars, Ardahan ve Batum’u geri aldı.

Sovyet Rusya 1917 yılı sonunda Finlandiya’nın bağımsızlığını tanıdı; ancak iktidara muhafazakar güçler geldi. Ocak 1918’de Finlandiya’da komünistler bir ayaklanma başlatarak Helsinki’yi ve diğer bazı kentleri ele geçirdi. Ancak Alman ordusunun hükümet yanlısı müdahalesi sonucunda komünistler yenildi. 1918 yılı yaz ve sonbaharında 20 bin dolayında sosyalist idam edildi veya hapiste öldü.

Almanya’da 1918 yılı Kasım ayında Sovyet ilan edildi. Ayrıca 1919 yılı Ocak ayında başarısız Spartakist Ayaklanması gerçekleşti; ayaklanmanın önderlerinden Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht öldürüldü. 1919 yılı Nisan ayında Münih’te bir “Sovyet cumhuriyeti” ilan edildi. Aynı ay içinde Viyana’da da ayaklanma girişimleri oldu.

## **Osmanlı Devleti’ndeki Önemli Gelişmeler**

Türkiye demokratik devriminin önemli bir aşaması olan 1908 Devrimi, 3 Temmuz 1908 günü Resneli Niyazi Bey’in ve diğer bazı subay ve erlerin dağa çıkmasıyla başladı. 23 Temmuz 1908

günü İttihatçılar tüm Makedonya’da yönetime el koydu ve Manastır’da hürriyet ilan etti; Padişah II. Abdülhamit’e tüm ülkeden telgraflar çekildi. 24 Temmuz 1908 günü ise II. Abdülhamit esasında yürürlükten kaldırılmamış, ancak uygulanmamış olan Anayasayı uygulayacağını ve Meclis-i Mebusan’ı toplantiya çağıracağını açıkladı.

24 Temmuz 1908, Osmanlı Devleti’nin tarihinde bir dönüm noktasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin başlattığı ayaklanma ve kampanya sonucunda, 32 yıldır ülkeye hükmetmekte bulunan II. Abdülhamit, geri adım atmak zorunda kaldı. 24 Temmuz 1908 günü ve sonrasında olanlar, milli demokratik devrimin önemli ikinci aşamasıdır. Yapılan basit bir hükümet darbesi değildi. İnsanların “padişahın kulu” olmaktan çıkıp birer “vatandaş” olmaları, demokratikleşme, kitlelerin politikayla doğrudan ilgilenmeleri, ülkede bir kitle örgütlenmesi geleneğinin yaratılması sürecinin başlangıcıdır.

Bu süreçte bazı memurlar (Osmanlı Devleti’nin ücretli çalışanları) büyük görevler üstlendi. Ancak bu tavır, işçi sınıfının bir parçası olarak sınıf kimliği ve aidiyetiyle değil, ulusalcı kimlik ve aidiyetle geliştirildi.

İşçi sınıfının geniş kesimleri ise bu demokratik devrim sürecinde rol almadı; ancak demokratik devrim sonrasında yaratılan özgürlük ortamından etkili bir biçimde yararlanmaya çalıştı. Birçok sendika kuruldu. Çok sayıda grev yapıldı.

Ancak işçi sınıfının sendikalarda örgütlü kesimlerinin büyük çoğunluğu, 1908 Devrimi öncesinde ve 13 Nisan 1909 günü Padişah ve yandaşlarının İstanbul’da gerçekleştirdikleri ayaklanma (31 Mart Vakası) sırasında, demokratik devrime sahip çıkmadı; bu ayaklanma girişimini bastırmak için oluşturulan Harekât Ordusu’na destek vermedi. II. Abdülhamid 27 Nisan 1909 günü tahttan indirildi ve yerine V. Mehmet Reşat geçirildi.<sup>33</sup>

14 Nisan 1909’da Adana bölgesinde önce Ermeniler 1850 Müslümanı öldürdü; ardından Müslümanlar da bunun üzerine 17 bin Ermeni’yi öldürdü. (Öztuna,1967:192)

1912 genel seçimlerinde işçilerin ve sendikaların bir bölümü, Padişah ve yandaşlarının programını savunan *Hürriyet ve İtilaf Partisi*’ni destekledi. Bu ittifakın içinde Ermeni örgütleri (*Hınçak ve Taşnaksutyun*) ile *Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu* yer aldı. *Osmanlı Sosyalist Fırkası* da bu ittifakı destekledi. (Haupt;Dumont,1977;55) Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Ocak 1913 günü Babiâli Baskını ile iktidara ağırlığını tam olarak koydu.

1913 yılına kadarki dönem, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin hükümetleri çeşitli ölçülerde etkilediği; ancak programını tam olarak uygulayamadığı yıllardır. Ayrıca bu yıllarda Osmanlı Devleti’ne karşı gerçekleşen iç isyanlar (Yemen, Makedonya, Arnavutluk) ve yabancı devletlerin saldırıları (İtalyanların Trablus’a saldırıları, Balkan Savaşları), İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin programının uygulanmasının önündeki önemli engellerdi.

İktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti, kapitülasyonları 9 Eylül 1914 günü tek taraflı olarak kaldırdı. Osmanlı Devleti 4 Kasım 1914 günü savaşa girdi. Yenilen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi’ni imzaladı. 13 Kasım 1918 günü İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul önlerine geldi ve şehir işgal edildi.

İttihat ve Terakki’nin son kongresi 1 Kasım 1918 günü toplandı. Örgüt, 5 Kasım 1918 günü kendisini feshetti. İttihat ve Terakki’nin malvarlığı, kurulan Teceddüt Fırkası’na devredildi.

33 Bkz. Koç, Y., “II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı,” *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Kasım 2013, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1384807388b.pdf>



# I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

## Osmanlı İşçi Sınıfının Zayıflığının Nedenleri

1908-1918 döneminde Osmanlı işçi sınıfı zayıftı. Bunun birinci nedeni, mülksüzleşme düzeyinin geriliğiydi. İşçilik geliri elde edenlerin önemli bir bölümünün köyden veya esnafıktan yan geliri vardı. Ayrıca, işçi sınıfının etnik kimliğe göre bölünmesi ve emperyalist güçlerce yönlendirilen ve desteklenen ayrılıkçı ulusal hareketlerin yükselişi, işçi kimliğinin ön plana geçmesini zorlaştırıyordu. Sanayinin yeterince gelişmemiş olması da önemliydi. Bu dönemde işçi yoğunlaşması madencilik ve ulaştırma sektörlerindeydi.

Osmanlı lonca sisteminde sınıf farklılaşmasına izin verilmiyordu. Bu nedenle, 1918 sonrasında Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan bazı bölgeler dışında, 19. yüzyılda loncalarda sınıf çelişkisi öne çıkmadı. Bazı Avrupa ülkelerinde loncalarda gelişen sınıf farklılaşması ve çelişkisi, kalfalar arasında gizli kardeşlik örgütleri yaratmış ve bunların bir bölümü de daha sonraki dönemlerde sendikaların prototipi olmuştu. Osmanlı işçi sınıfı böyle bir örgütlenme mirası devralmadı.

Ücretli işgücü ve özellikle ücretli vasıflı işgücü azdı. Satılan işgücünün azlığı, ücretleri yükseltiyordu.

İşyerlerinin sayısı azdı; işyerleri küçük ve dağınıktı. Küçük işyerlerindeki basit yeniden üretim, sınıf bilinci ve mücadelesinin gelişmesini önliyordu. Küçük işyerindeki işçi, işverenine, kendisini sömüren patron gözüyle değil, "ustası" gözüyle bakıyordu. Esnafın ve yanında çalışan birkaç işçinin aynı esnaf örgütünde biraraya gelmesi epeyce yaygın bir uygulamaydı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde esnaf ve çalıştırdıkları işçilerin aynı örgütün çatısı altında örgütlenmesi bir devlet politikası olarak teşvik edildi.

Ayrıca özellikle II.Abdülhamit döneminde her türlü demokratik örgütlenmeye karşı yoğun baskı uygulanmış olması, bir örgütlülük geleneğinin yaratılmasına darbe indirmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1911 yılında çalıştırdığı personel sayısı 1000'in üstünde olan 13 kuruluş bulunuyordu: Tütün Rejisi (13.969 kişi), Şark Demiryolları (3758), Anadolu Demiryolları (2850), Aydın Demiryolları (1607), İzmir-Kasaba (Turgutlu) ve temdidi demiryolları (1983), Seyrisefain İdaresi (1200), İmalatı Harbiye fabrikaları (2733), Ereğli Maden Şirketi (5185), Balya Karaaydın Madeni (1018), Yorgi ve Rumbaki Kömür Şirketi (1488), Osmanlı Bankası (1216), Ziraat Bankası (1022), Hicaz Demiryolu (1628). (Eldem,1970;208) Ayrıca, eve-iş-verme sistemi de kunduracılık, halıcılık ve dokuma gibi işlerde oldukça yaygındı. (Ökçün,1971;vii)

Vasıflı işgücünün (işçinin) azlığı, meslek sahibi ücretlilere kendi işyerlerini açma olanağını tanıyordu. Ayrıca, kolayca toprak edinebilme olanağı da, tam olarak mülksüzleşmiş işçilerin bile davranışlarını etkiliyordu.

## Savaşlar ve İnsan Kaybı

Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki savaşlar üretken insangücünü ciddi biçimde tahrip etti. Bu olguya ve bazı diğer etmenlere bağlı olarak, bu dönemde işsizlik yoktu; tam tersine, işgücü ve özellikle ücretli işgücü yetersizliği söz konusuydu.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Birinci Dünya Savaşı yıllarında 2,9 milyon kişi askere alındı; savaşta 325 bin kişi şehit oldu veya hastalıktan öldü. 400 bin kişi yaralandı. 1,6 milyon kişi ise hastalandı veya kayıptı. (Aydemir,1972;491)

Yusuf Hikmet Bayur'un verdiği sayılar da benzerdir. 50 bin kişi cephede şehit oldu. 35 bin kişi yaralanarak öldü. 240 bin kişi hastalanarak öldü. 400 bin yaralı iyileşemedi; sakat kaldı. Hasta, kaçak ve kayıp sayısı da 1 milyon 565 bin idi. Osmanlı Devleti'nin silah altına aldığı 2 milyon 850 bin kişinin 2 milyon 290 bini bu durumdaydı. (Bayur/b,1983;787)

Ahmet Bedevi Kuran'a göre ise, 550 bin kişi şehit oldu; 891 bin kişi sakat kaldı. 104 bin kişi kayboldu. 2,2 milyon kişi yaralandı. 130 bin kişi esir düştü. (Kuran,1959;772)

Birinci Dünya Savaşı ülkedeki işgücünü ciddi biçimde azalttı. Birinci Dünya Savaşı dönemindeki Ermeni tehciri de işgücünün azalmasında etkili oldu. Savaş nedeniyle meydana gelen işgücü kaybını bir ölçüde telafi edebilmek amacıyla *kadın amele taburları* oluşturuldu. Ayrıca kadınların çalışma yaşamına katılması arttı.

Savaş nedeniyle ölenlerin ve 1915 tehcirinden sonra göç ettirilen Ermenilerin topraklarının bir bölümü ağaların, bir bölümü ise topraksız köylülerin eline geçti. Bu yıllarda bir mülksüzleşme değil, mülk edinme süreci gerçekleşti.

Savaşlar nedeniyle Osmanlı'ya sığınanlar da oldu. 1912 ile 1920 arasında Balkanlar'dan 557.111 (bir başka sayıma göre 413.992) Türk, Türkiye'ye gelip yerleşti.

## **İşçi Sınıfında Etnik Bölünme**

Osmanlı işçi sınıfında tabakalar arasındaki farklılıklar ve çelişkiler bu dönemde daha da arttı.

1908 Devrimi sonrasında işçi sınıfı içinde etnik aidiyetin ikinci plana itildiği ve sınıf kimliğinin öne çıktığı kısa bir dönem yaşandı. 1908 grevlerinde bu özellik bir ölçüde ön plandadır. Ancak daha sonraki yıllarda, özellikle de 1912-1913'teki Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun yenilgisi, Batı Trakya'da Yunan zulmü ve Osmanlı'ya sığınan muhacirlerin durumu, etnik kimliği ve çelişkileri yeniden iyice ön plana çıkarttı. Bu çelişkiler Birinci Dünya Savaşı döneminde de devam etti.

1908-1918 döneminde de işyerlerinde etnisite temelli bir tabakalaşma vardı. Genellikle Ermeni ve Rumlardan oluşan vasıflı işçilerle, genellikle Müslümanlardan oluşan vasıfsız işçiler arasındaki çelişki, etnik çelişkilerle daha da keskinleşiyordu.

Bu yıllarda işçilik bilinci ve sınıf bilinci gelişmiş işçilerin bile çoğunda etnik kimlik öne geçti. Azınlıkların işyerlerindeki sorunların çözümünde, bağlı buldukları cemaatlerden ve bazen yabancı konsolosluklardan yardım alması, bu eğilimin nesnel koşullarını güçlendirdi. Bir bütün olarak bakıldığında, 1908-1913 dönemi grev ve direnişleri, sınıf bilinci ve sınıf dayanışması açısından Türkiye Cumhuriyeti dönemine önemli bir miras bırakmadı.

## **Sanayi İşçileri ve Eve-İş-Verme Sisteminde İstihdam**

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913 ve 1915 yıllarında sanayi sayımı yapıldı. Bu sayımın kapsamı dışında bırakılanlar ve ayrıca sayımın kapsamı içinde olup da yayımlanmayan bilgiler de eklendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi kuruluşlarında 1913 yılında 44 bin ve 1915 yılında da 38,8 bin kişi çalışıyordu. (Eldem,1970;125)

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 18,5 milyondur ve bunun 15,0 milyonluk bölümünü Müslümanlar oluşturuyordu. 1915 sanayi sayımının yayımlanan sonuçları kapsamında 14,1 bin işçi çalışıyordu. Bunların yalnızca yüzde 15'i Müslüman, yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni ve yüzde 10'u Yahudi'ydі. Örneğin, 1912'de Selanik'teki Allatini ve Olympos Bira Fabrikasında

çalışanların çoğu, sahipleri Yahudi olmasına rağmen, Yunan ve Bulgarlardan oluşuyordu. Buna karşılık Kavala'daki tütün fabrikasında çalışan 335 işçinin % 90'ı Yahudi idi. (Kırpık, 2004;86)

Savaş öncesindeki dönemde sanayi işçilerinin önemli bir bölümü de yabancı uyruklu idi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913 ve 1915 sanayi sayımlarında kunduracılıkta, pamuk ipliği üretiminde ve pamuklu dokumacılıkta eve-iş-verme sistemi saptanmıştı. Bu yıllarda kunduracılık büyük çoğunlukla evlerde yapılıyordu. Büyük kundura mağazaları kunduranın ana girdilerini (deri ve diğer girdiler), araçları eliyle, evlerinde bir ücret karşılığında çalışan kunduracılara dağıtıyorlardı. İstanbul'da büyük mağazalar hesabına bu şekilde çalışan kundura işçilerinin sayısının 3000 dolaylarında olduğu tahmin ediliyordu. Manisa'da evlerde 600 dolayında tezgâh, pamuklu kumaş dokuyordu. Bursa'da evlerde 500 dolayında havlu tezgâhı vardı. (Ökçün,1971;102,150)

Büyük şirketler için evlerde en yaygın biçimde üretilen ürün ise halıydı. Halı üretiminin önemli bir bölümü ihracata yönelikti. 1900'lü yılların başlarında Anadolu'nun birçok bölgesinde halı evlerde dokunuyordu. 1907 yılında kurulan Şark Halı Şirketi<sup>34</sup>, İzmir, Sivas, Burdur, Isparta, Haçin, Urla, Maraş ve Kırkağaç'ta imalathaneler kurup, işçileri buralarda topladı. Ancak diğer taraftan evlerde üretimi sürdürdü. Halının girdileri ve istenilen model evlerde kendilerine ait tezgâhlarda çalışan kadınlara veriliyor ve atılan ilmiğe başına belirli bir ücret ödeniyordu. (Ökçün, 1971;133) Bu uygulama Cumhuriyet döneminde de sürdü.<sup>35</sup> Böylece işçilik gelirine bir ek veya yan gelir olarak bakan ve bu nedenle düşük parça başı ücretlerle çalışmayı kabullenen ve örgütlü mücadelesi olmayan bir kitle yaratıldı.

## Maden İşçileri ve Tarım İşçileri

Donald Quataert, 20. yüzyılın başında Osmanlı'da madenlerde çalışan işçi sayısının 15 bin dolayında olduğunu tahmin etmektedir. Vedat Eldem'in 1911 yılına ilişkin tahmini ise 14,8 bindir. Bu işçilerin 9,6 bini Ereğli Havzası'ndaydı. Ereğli'de en önemli maden işleticisi de Fransızlara ait Ereğli Maden Şirketi idi. Bu şirket toplam 5215 işçi çalıştırıyordu. (Eldem,1970;97, 102)<sup>36</sup>

1910'lu yıllarda Batı Anadolu'daki zımpara taşı ocaklarında çalışmak için İtalya'dan ve Yunanistan'dan galeri işçileri geliyordu. (Kurmuş,1982;138)

Bu yıllarda Osmanlı tarımında önemli bir değişiklik yaşanmadı. Demiryolunun geçtiği yerlerde pazara yönelik üretim arttı; ancak toprak mülkiyeti alanında önemli bir değişiklik olmadı. Tarımda kullanılan alet ve makinelerde de tarımsal yapıyı etkileyecek bir gelişme söz konusu değildi.

1913'e gelindiğinde, ülkenin ticarî tarımının en fazla geliştiği bölge Çukurova olmuştu. Burası, Harput, Musul ve Bitlis gibi yerlerden gelen yaklaşık 50.000 ile 100.000 işçiye istihdam sağlıyordu. (Kırpık,2004;23)

Savaş yıllarında asker sayısı arttığında tarımda ciddi bir işgücü sıkıntısı yaşandı. Bu sıkıntının aşılabilmesi amacıyla tarım sektöründe, aşağıda ele alınacağı gibi, ameale taburları kullanılmaya çalışıldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da tarımda çalışma yükümlülüğü getirildi. (Ökçün,1983)<sup>37</sup>

34 The Oriental Carpet Manufacturers Limited, 1907 yılında İngiltere'de kuruldu, ancak genel merkezi İzmir'deydi.

Şirketin İzmir, İstanbul, Londra, New York, Paris ve Toronto'da şubeleri vardı.

35 Bu konuda bkz. Aksoy, S., "Halı İmalinde Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumları," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, No.11, Ekim 1946, s.49-50; Arınç, O., "Demirci ve Gördes'te Halıcılık," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, No.20, Temmuz 1947, s.59-60.

36 1914 yılında maden sektöründe yabancı sermayeli şirketlerin listesi için bkz. (Eldem,1970;96)

37 Askerlerin, mahkumların, savaş esirlerinin çalıştırılması konusunda bkz. (Yıldırım,2013;48-56,61-62).

## Büro İşçileri ve Memurlar

Yalnızca Düyun-u Umumiye’de 1912 yılında 9 bin “memur” çalışıyordu. Ancak memurlar, yaşamlarını ücret geliriyle sürdüren insanlar olmalarına karşın, kendilerini “ameleler”den farklı görüyorlardı.

Osmanlı Devleti’nde ayrıca devlet memurları vardı. Memur sayısının 1910 yılında 138 bin ve 1911 yılında 97 bin olduğu tahmin edilmektedir. (Güven;Ünsal;İzgi,1982;51)

## Kadın İşçiler

1908-1919 döneminde evi dışında çalışan ve özellikle de ücretli olarak çalışan Müslüman kadın sayısında bir artış yaşandı.

Bu artışın bir nedeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kadınları özgürleştirme, erkeklerin kulluğundan kurtarma çabasıydı. Ancak kadınların çalışma hayatına katılmalarının en önemli nedeni, evin geçimini sağlayan erkeklerin savaş yıllarında askere alınması ve bunların bir bölümünün hayatını kaybetmesi veya çalışamayacak biçimde sakat kalmasıydı. Savaş nedeniyle fiyatların yükselmesi ve gerçek gelirlerin düşmesi de kadınların çalışma zorunluluğunu artırdı.

Kadınların çalışma hayatına katılmalarını teşvik edici bir girişim, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti idi.

Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Dahiliye Nezareti’nin 27 Mayıs 1332/11 Nisan 1916 tarih ve 3 sayılı izniyle 1 Ağustos 1332/24 Ağustos 1916’da kuruldu. Cemiyetin başkanı Enver Paşa idi. Enver Paşa’nın eşi Naciye Sultan da bu girişimi destekliyordu. Cemiyet, çeşitli yerlerde imalathaneler açtı ve Müslüman Osmanlı kadınlarını işe yerleştirdi. (Karakışla,2002;27-40) 1917 yılı sonunda derneğin fabrikalarında istihdam şu şekildeydi: Merkez-Çapa Şubesi: 231 kadın işçi. Ayrıca 405 kadına eve iş verme sistemi içinde yün bükme işi yaptırılıyordu. Fatih Şubesi: 128 kadın işçi. 250 kadına eve iş veriliyor. Üsküdar Şubesi: 68 kadın işçi. 200 kadın eve-iş-verme sistemi içinde çalışıyor. Ayrıca Cemiyet ile anlaşmalı olarak kadın işçi ve memur çalıştıran özel ve kamu kuruluşlarında toplam 7185 kişi istihdam ediliyordu. (Oktar,1998;109-128) <sup>38</sup>

Ethem Nejat’ın, *Türk Kadını Dergisi*’nde yeralan yazısında, 1908 sonrasında kadınların çalışma yaşamına katılması şu şekilde anlatılmaktadır: “Osmanlı şehirlerinde kadınlar, ticaret yazıhane, müessesatı maliye, devair-i resmîye işlerine giremezlerdi. Kız mekteplerinin, hususi talim terbiye müesseselerinin verdiği liyakat sayesinde Posta ve Telgraf, Telefon, Maliye gibi nezarethanelerde, bankalarda, hususi ticarethanelerde, anonim şirketlerde, vesaiti nakliye şirketlerinde iş başına geçmişler, satıcılık, gişe ve telefon memurluğu, muhasiplik, veznedarlık, katiplik, daktilograflık yapmışlardır.”<sup>39</sup>

## İşçilik Yapan Askerler, Askerlik Yerine İşçilik

1913 yılında amele taburlarının oluşturulması da, savaş nedeniyle artan genç insangücü talebinin bir ürünüydü. (Tunaya,1989;285)<sup>40</sup> İşyerlerinde askerlerin ve hükümlülerin çalıştırılması da aynı gereksinimi yansıtıyordu. (Çatma,1996); (Çatma,1998)

38 Cemiyetin nizamnamesi için bkz. (Oktar,1998;160-171).

39 Ethem Nejat, “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi,” *Türk Kadını*, Sayı 11, 17 Teşrin-i Evvel 1334, s.163-165, aktaran, (Oktar,1998;65)

40 Ayrıca bkz. (Sotiriyu,1980); (Zürcher,2002;8)

Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında ciddi bir işgücü eksikliği yaşandı. Hükümet, işgücü eksikliğinin özellikle tarımsal üretimde yol açtığı düşüşü önlemek amacıyla zorla çalıştırmaya ilişkin bazı düzenlemeler yaptı. (Ökçün,1983) Askerler de işçi olarak çalıştırıldı, “*amele taburları*” oluşturuldu. “Amele taburları”ndaki askerlerin bir bölümü, kendilerine güvenilmeyen Osmanlı uyruklu Rumlardı. (Sotiriyu,1980;69,74,101-112) Askerlerin diğer bölümü ise özellikle maden ocaklarında görevlendirildi. Bunlara ek olarak, savaşta esir alınan düşman askerlerinin çalıştırıldığı da bilinmektedir.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu savaş yıllarında askerlerin işçi olarak çalıştırılmaları sistemli bir biçimde yaygınlaştırıldı.

Devletin özel teşebbüs ile ortaklaşa olarak kurduğu Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi, Harbiye Nezareti tarafından işletiliyordu ve tezgahlarda işçi olarak askerler çalıştırılıyordu. (Toprak,1982;204) Devlete ait işletmelerin çoğunluğu savaş yıllarında Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştı. Askere alınan birçok işçi bu dönemde bu fabrikalarda asker statüsünde ve 30 para ile 100 para arasında değişen bir yevmiye karşılığında işçi olarak çalıştı. (Toprak,1982;341)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak bölgesinde askerlik çağına girenlerden birkaç kur'a askere alınmadı ve kömür ocaklarında çalıştırıldı. Ancak daha sonra asker gereksinimi ağır basınca, bu kişiler askere gittiler. (Alpdündar,1965;133)

## **Kadın Amele Taburları**

Kadınların işgücüne katılmasında dönüm noktası 1908 yılıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, demokratik devrimin unsurlarından biri olarak kadınların özgürleşmesini savunuyordu. Bu nedenle 1908 yılından itibaren Müslüman kadınların çalışma hayatına katılması teşvik edildi.

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan insangücü ihtiyacı, bu eğilimi güçlendirdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında yetişkin erkek işgücünün olağanüstü düzeyde kıtlaşması üzerine, kadınların çalışmaları devlet tarafından sistemli bir biçimde teşvik edildi. “Savaş yıllarında kadınlar gönüllü olarak askere alınmış, Birinci Ordu tarafından oluşturulan kadın işçi taburlarıyla geri hizmette işgücü açığı giderilmek istenmişti. Tarım sektöründe, Cemal Paşa'nın öncülüğünde, Dördüncü Ordu'nun derlediği Kadın Amele Taburları Çukurova yöresine sevk edilmişti.” (Toprak,1982;316,412-414)<sup>41</sup>

Bu girişim sırasında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ile yakın bir işbirliği gerçekleştirildi.

Kadın Birinci İşçi Taburu 10 Eylül 1917 tarihinde kuruldu. Kadın taburuna kabul edilecek kadınlar, İstanbul'da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi ve İstanbul dışında da yerel meclis-i idareler tarafından belirlendi. Kadın taburunda istihdam olunacak kadınların bir bölümü maaşlı memur, bir bölümü yevmiyeli işçi idi. İşçilerin aylığı 250 kuruş iken, terzilerin 500 kuruş, hastabakıcıların 300 kuruş, takımbaşının 400 kuruş, tabur iâse memuresinin 600 kuruştü. Ödenecek ücretlerin fabrika işçilerinin ücretlerinden yüksek olduğu belirtiliyordu. Günlük çalışma süresi 8 saatti. Haftada bir gün ücretsiz izin veriliyordu. Çalışma süresince hastalanan kadın işçilerin tedavisi devlet tarafından yapılıyor ve hastalığın devamı süresince maaşları tam olarak ödeniyordu. İşçi ücretlerinden emeklilik ödentisi kesilmiyordu; kadınların emeklilik hakkı yoktu. Tabura kabul edilebilmek için 18 ile 40 yaşları arasında bulunmak, güçlü kuvvetli olmak, kucakta taşınacak çocuğu olmamak ve mahallesinden alacağı ilmuhaberle ihl-i iffet ve namustan olduğunu belirtmek gerekiyordu.

41 Ayrıca bkz. (Altındal,1997;14-16); (Sarısaman,1997)

Kadınları oluşturulacak tabura katılmaya çağıran ilanlarda, kadın işçilerin de tıpkı askerler gibi toplu taşıma araçlarından yarı ücret ödeyerek yararlanabilecekleri, asker gibi işe edilecekleri ve giyimlerinin devlet tarafından karşılanacağı, ücretlerin dolgun olacağı ve iyi çalışanlara ikramiye verileceği belirtiliyordu. Kadın işçilere her gün bir nefer tayını veriliyordu.

Ancak bu girişim başarılı olmadı. 1918 yılı Ocak ayına kadar 150 kadın başvuruda bulundu. 80-90 kişi tabura kabul edildi. Girişim 1919 yılında sona erdirildi.<sup>42</sup>

## Hükümlü Amele Taburları

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasında, hükümlüler de askere alınarak, bunlardan “amele taburları” oluşturuldu. Bu konuda ilk girişim 1913 yılında çıkarılan “Dar-ül harbe gidecek eşhas hakkında takibat ve mücahatın teciline dair Kanun-ı Muvakkat” ile başlatıldı. Bu metnin 1. maddesine göre, askerlik yaşına girmiş bir yıl ve daha fazla süreli hapis, geçici sürgün cezasıyla veya ağır cezalı suçlarla hükümlü bulunanlar ve ayrıca askerlik yaşına girmemiş hafif ve ağır cezalı hükümlüler, savaş alanına gönderilmelerini isteyebileceklerdi. Bunlardan, ahlak ve vücut bakımından öngörülen niteliklere sahip olanlar askeri kıtalara yollanacaktı. “Sabıkalılar ve ıslah edilemeyecek olanlardan da Amele Taburları” kurulmuştu. (Tunaya,1989;285) “Kıtalar, sayıları beş bine varan mahkumlardan ve sabıkalılardan oluşturulmuştur. Bunlar arasında işe yaramayanlar ‘amele taburları’ olarak yol ve yapı işlerinde çalıştırılmışlardır.” (Tunaya,1989;275-276)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ankara-Erzurum ve Samsun-Sivas demiryolunu yapmak için Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyeti Umumiyesi oluşturuldu. Bu birimin “emrinde amele taburları ve bu taburlarda askeri hizmetlerini yapan mühendisler ve Mühendis Mektebi talebeleri vardı.” (Bayındırlık,1938;46) 1914 yılı sonlarına doğru inşaat başladı. “Amele taburları çalıştırılmak suretile Ankara’dan itibaren 133’üncü kilometreye kadar toprak tesviyesi ve imalatı sınaiesi” yapıldı. (Bayındırlık,1938;91)

Sakıncalı olmayan mahkûmların cezaevi dışında çalıştırılması uygulaması özellikle 1910 sonrasında yaygınlaştı. Bu işçilere, özgür işçilere ödenen ücretin çok altında bir ücret ödeniyordu. 1918 yılında İstanbul’da bir işyerinde çalıştırılan mahkûmlar, ücretlerinin geç ödenmesini protesto etmek amacıyla greve gittiler. (Yıldırım,2013;53-55)

## Tarımda Amele Taburları

Bu amele taburlarının yol ve yapı işleri dışında tarımda da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gündüz Ökçün’ün *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü* isimli çalışmasında, bazı arazilerin “amele taburları ve ziraat müfrezeleri tarafından” ekildiği belirtilmektedir. (Ökçün,1983;vi) Bu konuya ilişkin Meclis-i Mebusan görüşmelerinde amele taburları konusunda şu değerlendirme yapılmıştır:

*“Muhiddin Efendi (Niğde): Geçen sene amele taburlarından birer, ikişer tabur köylere gönderildi. O vakit köylüler dediler ki; Bu askerin göreceği iş kadar kendilerine yiyip gidecektir. Bize birşey kalmayacaktır. Bunun için herkesi haline terk etmek daha evladır. (...)*

*“Meclis-i A’yan’dan Ahmet Rıza Bey: (...) Geçen sene yine ziraati temin maksadiyle köylere amele taburları gönderilmişti. O amele taburları köylülerin elinde yiyecek, içecek, köyde tavuk, yumurta hiçbir şey bırakmadılar. (...)*

42 Altındal, Meral, “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi,” *Toplumsal Tarih Dergisi*, No.41, Mayıs 1997, s.14-16; Sarısamam, Sadık, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, No.39, Kasım 1997.

“Ahmet Rıza Bey: (...) Bu mükellefiyet-i ziraiyye ahkâmını icra ve amele taburları marifetiyle yaptırmak daha muvafık olur. Ahali de bu zahmetten, bu külfetten kurtulmuş olur.” (Ökçün,1983;20,71,72)

## Azınlık ve Savaş Esirlerinden Taburlar

Osmanlı Devleti, “Balkan savaşları sırasında gayri müslim unsurlarının firar gibi çeşitli sıkıntılara katlanmak zorunda kalmıştır. I. Dünya Savaşının hemen başında benzer hadiselerin yaşanması üzerine Harbiye Nezareti ilgili vilayetlere gönderdiği şifrelerle gayri müslim askerlerini istihkam ve geri hizmetlerde istihdam edilmek üzere Amele Taburlarına göndermeye karar vermiştir.” (...) Balkan Savaşları’nda “yüzlerce Rum, Bulgar ve Ermeninin karşı saflara geçtiği Osmanlı Ordusu’nda, Osmanlı Devlet idarecileri bir kısım hıristiyan tebaasının da ihanetine tanıklık etmiştir. (...) Asker firarilerinden yakalananlar da kurşuna dizilmiştir. Babıali, bu hadiseler üzerine gayri müslim askerleri silahsızlandırma kararı almış ve onları geri hizmetlerde istihdam etmeye başlamıştır.” (Mutlu,2007;11,26,27)

Azınlıkların bir bölümünün yabancı güçlerle çeşitli biçimlerde ilişkisinin bulunması ve bu yabancı güçlerle savaşa girilmesi, Osmanlı Devleti’ni tedbir almaya zorladı. I.Dünya Savaşı başlayınca, Osmanlı uyruğu Ermeni ve Rum askerlerden de işçi taburları oluşturuldu ve bu askerler yol ve demiryolu yapımında ve diğer inşaatlarda çalıştırıldı. (Tunaya,1984;579) (Müderrişoğlu,1974;24,87) Amele taburlarındaki hayat, savaş koşulları da dikkate alındığında, epeyce zordu.

Azınlıkların oluşturduğu amele taburlarında yaşanan büyük sıkıntıları anlatan bir kaynak, Dido Sotiriyu’nun *Benden Selam Söyle Anadolu’ya* isimli kitabıdır. Kitapta, Manoli Aksiyotis’in anıları yer almaktadır:

“Türk Hükümeti, Hıristiyanlara katıyen güvenmiyor ve onlara ne silah, ne de üniforma vermeden Amele Taburu denilen özel çalışma birliklerine yolluyordu. Bu özel birliklere ‘ölüm taburu’ demek daha doğru düşer. (...)

“Beni, Ankara’nın seksen kilometre uzağındaki Kilisler köyünde bulunan İkinci Amele Taburuna verdiler. Bölgede, yolları onarmak ve bir Fransız şirketinin harpten önce başlamış olduğu demiryolu hattını tamamlamak üzere oniki tabur vardı. (...)

“En gülbüz ve sağlam olanları ayırmış, tünelde çalışmaya göndermişlerdi. Ben de aralarındaydım. Dokuz yüz metrelik bir tünel açmak üzere, Yozgat’la Yavşan arasındaki çok yüksek bir dağa sevk edilmiştik. İki takım halinde çalışacaktık: Birimiz dağın bir yanını, öbür takım da öteki yanını delmeğe koyuldu. Günde onsekiz saat çalışıyorduk; kayayı delmek için kullandığımız iri çekiçler ve ufak burgular vardı; dinamit vermemişlerdi, sadece siyah baruttan faydalanabiliyorduk. İkişer kişilik ekipler halinde, her gün belli sayıda lağım açıp patlatmak gerekti; yoksa öküz kuyruğu hazırda sırtımızda. Kaldırılan toprağı el arabalarıyla taşıyorduk önceleri, sonradan ufak vagonlar getirdiler. Bu işimizi gerçekten hafifletti. (...)

“Yeniden Ankara’ya yollandık: İkinci Amele Taburu, Türk çiftçilerinin hizmetine verilmişti; hasat zamanıydı ve köylerde erkek yoktu, ekinler telef olmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı.” (Sotiriyu,1980;69,91,107,112)

Savaş sırasında esir alınan düşman askerleri ise, işgücü sıkıntısı içinde olan “çiftliklere yok pahasına devredilmişti.” (Toprak,1982;336) “İstanbul, Bursa ve Edirne vilayetleri ile İzmit ve Çatalca livalarında geniş arazisi olup tarım işçisi bulamayanlarla çiftlik sahiplerinin emrine savaş tutsakları verildi.” (Toprak,1995;137)

## II.ÇALIŞMA MEVZUATI

1908-1918 döneminde bazıları uygulanan, bazıları ise kağıt üzerinde kalan bazı mevzuat düzenlemeleri yapıldı. Bugün geriye dönüp bu yılları değerlendirirken, bu düzenlemelerin tümüyle uygulandığını düşünmek yanlıştır. Örneğin, aşağıda ele alınan Tatil-i Eşgal Kanununun işçi davranışlarını ne ölçüde etkilediği tartışmalıdır. Bu kanunun yorumunda günümüzde bile akademisyenler arasında önemli farklılıklar sürerken, 100 yılı aşkın süre önce çok büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen ve kanunlara erişme olanağı hemen hemen olmayan binlerce işçinin davranışlarının bu kanuna göre belirlendiğini düşünmek anlamlı olmaz. 1908-1918 dönemi mevzuat düzenlemeleri de bu nokta dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

### Tatil-i Eşgal Kanunu

Bu dönemde en çok tartışılan ve Cumhuriyet döneminde de 1936 yılına kadar yürürlükte kalan bir kanun, Tatil-i Eşgal Kanunu idi.

1908 yılındaki yaygın grevlerin ardından, 1876 Anayasası'nın 36. maddesinin hükümete tanıdığı "muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde" karar verme yetkisine dayanılarak, 8 Ekim 1908 günü Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat yayımlandı. Mesut Gülmez, bu geçici yasanın hazırlanmasında 27 Aralık 1892 tarihli Fransız yasasının temel alındığını belirtmektedir. (Gülmez,1983;295) Bu geçici yasa, bazı değişikliklerle, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'na dönüştü.

Tatil-i Eşgal Kanunu Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kaldı ve bazı maddeleri ancak 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu ile yürürlükten kaldırıldı.

Tatil-i Eşgal Kanunu ile, hükümetten ruhsat veya imtiyaz olarak demiryolu, tramvay, liman ve aydınlatma işleri gibi kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren şirketlerde sendikalaşma yasaklandı.

Dikkat edileceği gibi, sendikalaşma yasağı iki koşulun bir arada bulunmasını gerektirmektedir. Birinci koşul, hükümetten ruhsat ve imtiyaz almaktır. İkinci koşul, kamuya yönelik bir hizmet yerine getirmektir. Bu iki koşulun birarada bulunmadığı işyerlerinde sendikalaşma yasağı yoktur. Ancak birçok çalışmada, Tatil-i Eşgal Kanununun tüm işyerleri için sendikalaşma yasağı getirdiği ileri sürülmektedir. Aynı yanlış, aşağıda ele alınacağı gibi, kanundaki çok geniş grev özgürlüğünü grev yasağı gibi yorumlamak konusunda da yapılmıştır.

Kadir Yıldırım, Tatil-i Eşgal Kanununun kapsamı hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

*"Kamu hizmeti sunan ibaresinden devlete ait kamu üretim birimlerinde grevin yasaklandığı anlamını da çıkarmamalıyız. Çünkü kanun, kamu hizmeti sunan işletmeler kastıyla, devletten resmi izin ya da imtiyaz almış olan demiryolu, tramvay, liman ve aydınlatma işleriyle ilgili işletmeler dışındaki işletmeleri kapsamamaktaydı. Tamamen devlete ait bir üretim birimi olarak Tersane-i Âmire'de işçilerin kanunun ilanından sonra 1909 yılında ve 1913 yılında grev yapmalarına rağmen haklarında bu kanunun uygulanmaması da, kanun kapsamında mülkiyeti devlete ait olan işletmelerin yer almadığını göstermektedir." (Yıldırım,2013;319-320)*

Nitekim, İttihat ve Terakki *Gazetesi*'nin Ekim 1908 tarihli sayısında, Geçici Kanunun kapsamı konusunda şu değerlendirme yapılmıştı: "Ta'til-i Eşgale dair olan bu kanun layihası yalnız genel işletmeleri, yani hükümetten imtiyaz olarak kurulan şirketleri dikkate almıştır. Ne doğrudan doğruya hükümet tarafından yönetilen işletmeler, ne de özel işletmeler hakkında hiçbir hüküm ve şart içermez." (Yıldırım,2013;319)



Kanunun kapsamı konusunda çıkan uyuşmazlıklarda karar yetkisine sahip olan Şûra-yı Devlet yukarıdaki değerlendirmeler doğrultusunda karar verdi. Örneğin, devletten ruhsat veya imtiyaz almadan kamuya yönelik hizmet sunulan işyerlerinde sendikalaşma hakkını tanıdı.

Kanunun kapsamındaki işyerlerinde sendikalaşma yasağını ihlalin yaptırımı, yalnızca 1 haftadan 6 aya kadar hapis veya 1 liradan 25 liraya kadar para cezasıydı.

Ayrıca, bu işyerlerinde çalışanların dernek (cemiyet) kurmaları yasak değildi. Birçok işyerinde cemiyet veya dernek adı altında kurulan işçi örgütleri sendikal işlevleri yerine getirdi. Şûra-yı Devlet'in 1913 yılına kadarki kararları örgütlenme özgürlüğü doğrultusunda idi. Örneğin, Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin-i Cemiyet-i Uhuvvetkârânesi, Kardeşlik Cemiyeti adı altında sendikal etkinlik gösteriyordu. Şirket, bu örgütün kapatılması için yetkili makamlara başvuruda bulundu. İki bakanlık bu başvuruyu kabul etti. Ancak bu konudaki yetkili kurum olan Şûra-yı Devlet, "İlgili cemiyet, halkın her sınıfının faydalanabileceği toplanma (örgütlenme) hakkının kullanılmasından ibaret bulunmuştur" diyerek, devletten imtiyaz almış ve kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerde de işçilerin cemiyet kurma hakkını tanıdı. (Yıldırım,2013;328-329)

Tatil-i Eşgal Kanununa ilişkin çalışmalarda daha önceleri yer almayan bir tartışma, 2004 yılında Cevdet Kırpık'ın doktora tezinde ve Emre Polat'ın *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti, Avram Benaroya ve Faaliyetleri* kitabında gündeme getirildi. Bu konu daha sonra Kadir Yıldırım tarafından ayrıntılandırıldı.

Cevdet Kırpık, Tatil-i Eşgal Kanununa 1913 yılında yapılan bir eklemeye, sendikalaşma yasağının tüm işyerlerine yaygınlaştırıldığını ileri sürdü:

*"Selanik valiliğinin Selanik ve bağlı yerlerdeki ekonomik hayata büyük zarar verdiği konusunda ayrıntılı ve ısrarcı tutumu ve belki de başka yerlerden gelen benzeri tepkiler üzerine devlet yeni bir düzenlemeye gitti. Buna göre Tatil-i Eşgal Kanununa bir madde eklenerek bütün sendikaların yasaklanması kararlaştırıldı. B.O.A, MV. 174/124. 25 Rebiyülahir 1331 (3 Nisan 1913)." (Kırpık,2004;217)*

*"Ardından yukarıda detayı verilen Selanik valisinin ısrarlı ve ayrıntılı raporunun üzerinden bir yıl geçtikten sonra yasal düzenleme yoluna gidilerek umuma yönelik hizmet vermeyen işyerlerinde çalışanların kurdukları sendikaların da yasaklanabileceği bu kez Şûra-yı Devlet'in onayı da alınarak yasal yolla kararlaştırıldı. Buna göre; sendikaların zararlı oldukları devletçe anlaşılmuş olduğundan, son olarak yürürlüğe giren Tatil-i Eşgal Kanununa bu gibi sendikaların kurulmasının yasaklanması hakkında bir madde eklenmiş ve bu kanun hükmünün bütün sendikaları kapsayacağı kabul edilmişti. Böylece ister umuma yönelik bir hizmet versin isterse bu çeşit işyerlerinin dışında kalsın bütün işyeri çalışanlarının sendika kurmaları yasaklanmış oldu." (Kırpık,2004;232)*

*"Devlet bir yandan işçilerin çalışma hürriyetini koruma altına alırken öte yandan örgütlenme sahalarını iyice daralttı. Tatil-i Eşgal Kanununa göre umuma yönelik hizmet veren işyerlerinde çalışanlara sendika kurma yasağı getirilmişken, söz konusu hizmet alanı dışında faaliyet gösteren işyeri çalışanlarının sendika kurması serbestti. 1912 yılı Mart ayında zorunlu istihdam ve buna uymayanların işten atılması hakkındaki kanun layihasını reddeden Şûra-yı Devlet, 1913'te sendika yasağını bütün işyerlerine yayan kanun teklifini onaylamıştı. Böylece işçi örgütlenmesinin önüne önemli bir engel getirildi ve I. Dünya Savaşı'na gelinceye kadarki dönemde işçi hareketlerinin seyrek olmasında bu yasak, önemli bir rol oynadı." (Kırpık,2004;314)*

Emre Polat ise, yukarıda belirtilen kitabında Selanik'teki hamalların aldıkları çok yüksek ücretler nedeniyle Selanik limanının etkili bir biçimde kullanılmasına engel olduklarını anlattıktan sonra, bu konuda yapılan girişimleri özetlemekte ve Tatil-i Eşgal Kanunundaki sendikalaşma yasağının yaygınlaştırılması önerilerini ele almaktadır. Emre Polat'a göre, bu girişimler sonucunda Meclis-i Vükela 4 Mart 1913 tarihinde şu kararı almıştır: "Sendikaların mazarratı devletçe tahakkuk etmesine binaen ahiren mevki-i tatbiki vaz'olunan Ta'til-i Eşgal Kanunu'na bu misullu sendikaların men'-i teşkili hakkında bir madde-i mahsus vaz' edilmiş ve hükm-ü kanunun bil-umum sendikalara işmali tabii bulunmuş olduğundan ana göre nezareteyni müşarün ileyhaya tebligat icrası tezekkür kılındı." (Polat,2004;220-221) Bu karar 6 Mart 1913 günü ilgili bakanlıklara tebliğ edilmiş.

Kadir Yıldırım ise bu konuda girişimler ve düzenlemeler olduğunu, ancak ilgili belgelerde böyle bir maddenin Padişah tarafından onaylandığına ve yürürlüğe girdiğine ilişkin kayıt bulunmadığını belirtmektedir:

*"Sonuç olarak, kamuya yönelik hizmet sunan alanlar dışında kalan birimlerde sendikaların yasaklanmadığını net olarak söyleyebiliriz. Ancak bu durum 1913'le birlikte netliğini kaybedecek ve tartışmalı bir hal alacaktır. İşçi sendikaları ve grevlerle ilgili şirketlerden ve bazı devlet makamlarından sendika yasağının tüm alanlara yayılması yönünde baskı yapılmaktaydı. Meclis-i Vükela fonundaki 1913 tarihli bir kayıt, bu baskının yetkili makamlarda tartışıldığı ve olumlu cevap bulduğunu da göstermektedir. Çünkü 1913 tarihli bu kayıta Ta'til-i Eşgal Kanunu'na eklenen bir maddeyle sadece kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerde kurulan sendikalar değil, bilumum sendikalar yasaktır denmekteydi. Özellikle Selanik'te sosyalist faaliyetlerden duyulan rahatsızlık sonrası yaşanan süreç ve uzun sürecek bir tartışma sonrası böyle bir düzenleme yapılmıştı. Sendikaları tamamen yasaklayan yeni düzenlemeyle ilgili, hükümet tarafından yazılan bir yazı bu yasağı açıkça göstermekteydi. (...) Bu son düzenleme dikkate alındığında, sendikaların tüm alanlarda yasaklanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak düzenlemenin yürürlüğe girmesi için gerekli padişah iradesine araştırmalarımıza rağmen rastlayamamız, hukukî düzenlemeleri içeren Düstur ve diğer eserlerde de böyle bir maddenin yürürlüğe girdiğine dair herhangi bir ibare göremememiz, bu yasak hakkında kesin bir ifadeye bulunmamızı engellemektedir." (Yıldırım,2013;325-326)*

Tatil-i Eşgal Kanununun sendika yasağına ilişkin hükmünde böyle bir genişletme yapılmış olsa bile, bu doğrultuda bir uygulamaya gidilmedi. Bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi, 1919-1925 döneminde Tatil-i Eşgal Kanunu yürürlükteydi ve 1913 yılında böyle bir yasak getirilmiş olsa bile, bu dönemde çok sayıda sendika kuruldu ve bu sendikaların Tatil-i Eşgal Kanununa dayanılarak kapatılması konusunda herhangi bir girişimde bulunulmadı. Nitekim, Kadir Yıldırım, Tatil-i Eşgal sonrasında kapatılan yalnızca bir sendika olduğunu belirtmektedir. (Yıldırım,2013;116)

Tatil-i Eşgal Kanununda, devletten ruhsat veya imtiyaz olarak kamuya yönelik hizmet sunan işyerlerindeki işçilere grev hakkı tanındı. Ancak greve gidilebilmesi için önce bir uzlaşma aşamasından geçme koşulu kondu. Bu kurala uymadan greve gitmenin cezası ise 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 25 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezasıydı. Bu yaptırımların çok yumuşak olduğu ortadadır.<sup>43</sup> Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamında olmayan işyerlerindeki işçilerin grev hakkı konusunda hiçbir kısıtlama yoktu; onlar için bir uzlaşma süreci zorunluluğu da bulunmuyordu. Örneğin, 1909-1914 döneminde çeşitli yörelerde maden işçilerinin uyguladıkları grevlerde uzlaşma süreci işletilmemiştir. (Yıldırım,2013;339)

43 Mevzuat konusunda Ağaoglu, S. - Hüdaioğlu, S., Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi, Merkez Basımevi, 1939; Gülmez, M., Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), TODAİE Yay., Ankara, 1983, 443 s.; Gülmez, M., Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi), TODAİE Yay., Ankara, 1983, 558 s.; Ökçün, G., Ta'til-i Eşgal Kanunu', 1909, Belgeler-Yorumlar, AÜ SBF Yay., Ankara, 1982, 164 s.

Orhan Silier, ülkedeki bütün sendikaların 1912 yılında Esnaf Cemiyetleri Kanununun 16. maddesiyle yasaklandığını belirtmektedir. (Silier,1990;25) Halbuki ilgili Talimat'ın ilgili maddesinde; esnaflar için 'sendika teşkili yani ihtikâr suretiyle ittifak akdi katiyen memnudur,' denilmektedir.<sup>44</sup> Burada söz konusu olan yasak, esnafların ucuz mal toplayarak bunu pahalı bir şekilde satmak üzere (bir anlamda karaborsacılık yapımları) sözleşme yapımları veya birleşmeleridir. Dolayısıyla bu ifade işçi sendikalarını yasaklamaya dönük bir düzenleme değildir.

Tatil-i Eşgal Kanununun getirdiği düzenlemede, grev yapılan işyerinde işi durduran işçilerin yerine işverenin yeni işçi alma hakkı bulunmaktaydı.

Tatil-i Eşgal Kanununun sendikalaşma ve grev hakları konusundaki düzenlemeleri onyıllardır akademisyenler arasında bile tartışma konusudur.<sup>45</sup> 1909 yılında işçilerin davranışlarının belirlenmesinde bu kanunun etkisi son derece sınırlıdır. Bu yıllarda işçilerin büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Yayımlanan kanunlara erişebilmek de ayrı bir sorundu. 1909 ve sonrasında grevlerde görülen azalmanın öncelikli nedeni, içeriği günümüzde bile hâlâ tartışılan Tatil-i Eşgal Kanunu değil, 1908 grevlerinin büyük çoğunluğunun başarısızlıkla sonuçlanması ve sendikalaşma ve grev haklarının ayrılıkçı örgütler tarafından kullanılmasına karşı duyulan tepkidir.

## **Diğer Kanunlardaki Düzenlemeler ve Kanun Teklifleri**

**Seçim Kanunu:** 1908 yılında Padişah tarafından onaylanan İntihab-ı Mebusan Kanununa göre, birinci ve ikinci seçmen olabilmek için aranan koşullar arasında “devlete az çok vergi vermek” ile “bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmamak” da vardı. (Gülmez,1983;170)

**Toplu Gösteri Hakkına İlişkin Kanun:** 9 Haziran 1909 tarihinde yürürlüğe giren İctimâat-ı Umumiye Hakkında Kanun, silahsız olmak üzere toplu gösteri ve toplantı yapma hakkını, önceden yetkililere bildirmek koşuluyla serbest bıraktı. Düzenleme, ön izin değil, bildirim koşulunu getiriyordu. Bu dönemde herhangi bir sendika veya grev nedeniyle bu kanundaki yaptırımlar kullanılmadı. (Yıldırım,2013;345)

**Cemiyetler Kanunu:** 16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu, “kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur,” (Madde 4) hükmünü getiriyordu. Önceden izin alınmaksızın cemiyet kurulabilecekti. Gizli cemiyet kurmak yasaktı. Kurulan cemiyetin tüzüğü iki nüsha olarak yetkililere verilecek ve cemiyetin yöneticileri bildirilecekti. Maddedeki “cinsiyet” kavramı “etnik köken” anlamında kullanılmıştı.

1876 tarihli **Kanun-u Esasi**'nin 120. maddesinde 1909 yılında yapılan değişiklikle toplantı ve dernek kurma, anayasal hak haline getirildi. Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamına giren bazı kamuya yönelik hizmet veren işletmelerde çalışan işçilerin ve memurların kuracakları dernekler de bu yasayla hukuki temel kazandı. Diğer bir deyişle, bu işçilerin sendika kurması yasaktı, ancak dernek (cemiyet) kurarak örgütlenmeleri olanaktıydı.

**Müteahhit İşçilerinin Hakları Korundu:** Bu dönemde işçi lehine yapılan önemli bir düzenleme, kamudan yol yapım ihalesi alan müteahhitlerin çalıştırdıkları işçilerin haklarına ilişkindi. 1911 yılındaki düzenlemeyle, yol yapımı ihaleyle verildiğinde, müteahhitlerle imzalanan sözleşmelere işçi ve ustaların ücretlerinin 15 günde bir ödeneceği maddesi konmuş ve işçilerin ücret alma zamanları belirlenmişti. “Müteahhit eğer işçi ücretlerini ödemeyi 8 gün geçirir ve bu nedenle işçiler Nafia Komisyonu'na başvuruda bulunursa, devlet müteahhide ödeme yapmadan önce işçilerin alacaklarını kesecek, işçi ücretlerini ödedikten sonra kalan miktarı müteahhide verecekti.” (Yıldırım,2013;308)

44 *Takvim-i Vekayi, nr: 1127*, 3 Mayıs 1328 (20 Mayıs 1912). ‘Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat.’

45 Zafer Toprak'ın farklı görüşleri için bkz. (Toprak,2016;156-9)

**Kıdem Tazminatı Ödenmesine İlişkin Teklif:** 1911 yılında Meclis-i Mebusan'daki sosyalist eğilimli milletvekillerinin sundukları Amelenin Suret-i İstihdamına Dair Kanun Teklifi, kıdem tazminatına değinmesi açısından ilginçti. Teklifin 10. ve 11. maddelerine göre, belirsiz süreli bir iş sözleşmesiyle çalışan işçi, kötü hali görülmedikçe işten çıkarılmayacaktı. Altı aydan fazla kıdemi olan bir işçi, kötü hali görülmedikçe tazminatsız işten çıkarılmayacaktı. Tazminat miktarı, işçinin çalışmış olduğu her yıl için birer aylık ücreti tutarındaydı. (Toprak,1996;6-10)

**Kadın ve Çocuk İşçilerin Çalıştırılması Hakkında Kanun:** 1912 yılında kabul edilen kanunla, kadın ve çocuk işçilerin çalıştırılmasıyla ilgili olarak hem yaş sınırı getirildi, hem de kadın ve çocukları istihdam eden işkollarının çalışma saatlerine çeşitli kısıtlamalar kondu. (Karakışla,2015;88)

## Ücretlilere Emeklilik Hakkı

23 Nisan 1912 tarihli “Boğaziçi Elektrikli Demiryolu Şirketi Mukavelenamesi”nde söz konusu şirketin istihdam edeceği işçiler için bir emekli sandığı kurması 19. maddede hükme bağlanıyordu. Ayrıca bu sandığa ait düzenlemeler de hükümet tarafından tasdik edilecekti. Alman vatandaşı Mösyö Lenç'e verilmiş olan bu imtiyazın sözleşmesinde emekli sandığı kurulmasının kayıt altına alınması ilginçtir. (Kırpık,2004;144)

Cevdet Kırpık Tersane-i Âmir'e de 1910 yılında kabul edilen ve 60 maddeden oluşan yeni nizamnameye göre çalışanların emeklilik hakkını aşağıdaki biçimde özetlemektedir:

*“Nizamnameye göre; çalışanlar iki şekilde emekliliğe hak kazanmaktaydılar. Birincisi; süreye bağlı olarak elde edilen emeklilik, diğeri de malûliyet dolayısıyla elde edilen emeklilikti. Emekliliği elde etmenin alt sınırı 20 sene çalışmaktı. Azami çalışma süresi de 40 yıl olarak belirlenmişti. Ancak, çalışabilecek bedenî sıhhati yerinde olup da sanatında fevkalade maharete sahip olanlar gerek duyulması hâlinde emekliliğe zorlanmayacaklardı (m.17). Bu özelliğe sahip olmayanlar zorunlu olarak emekliliğe sevk edilmekteydi. Oysa nizamnamenin kabul ve yayımından önce emekliliğe hak kazanmanın süresi emekli sandığına 10 yıl ödenek yatırmaktı. Bu tarih itibariyle emekli sandığına 10 yıl süreyle aidat ödemiş olanlar yeni hükümlere tabi olacaklardı (m.22). Dolayısıyla daha önce emeklilik için asgarî emeklilik süresi olan 10 yıl, yeni düzenlemeyle 20 yıla çıkarılıyordu.*

*“İşçiler hizmet karşılığı emekli olmalarının dışında malûlen emeklilik hakkına da sahiplerdi. Malûliyet maaşından yararlanabilecekler iki kısma ayrılmıştı. Birincisi; başkasının yardımına cismen muhtaç olanlar; ikincisi başkasının yardımı olmadan yaşayabilen ancak, çalışamaz durumda olanlar (m.18, 19). Malûliyet nedeniyle emekli olanlar malûliyet derecelerine göre az ya da çok maaş almaktaydılar. Birinci derecede malûl olanlar hizmet süreleri kaç sene olursa olsun son hizmet maaşlarının dörtte üçü ile emekli olurlardı. İkinci derecede malûl olup hizmet süresi 10 seneden az olanlar son hizmet maaşlarının üçte birini, hizmetleri 10 seneden fazlaysa yarısını alırlardı (m.33). Bu maaşlar kişinin iş esnasında uğradığı kazalar neticesinde olursa hak edilmekteydi. Eğer iş başından başka bir yerde herhangi bir sebepten dolayı malûliyet durumu meydana gelirse yukarıdaki miktarlarını üçte ikisi tahsis olunurdu (m.33). Çalışanların ölmesi durumunda geride bıraktıkları dul ve yetimleri ile anne ve babalarına da belirli oranlarda maaş bağlanmaktaydı. Söz konusu kişilere sürekli maaş bağlanabilmesi için işçinin en az 10 yıl çalışması gerekliydi. Kız çocukları emekli maaşından evleninceye kadar yararlanabilirlerdi (m.34). Ancak, eşlerinin ölmesi veya boşanmaları durumunda eski maaşlarına tekrar kavuşma hakları vardı (m.35). Osmanlı dönemi için ilginç olan bir uygulama vardı ki o da kız ve erkek çocuklar arasında fark gözetilmeyerek maaşın eşit şekilde paylaşılmasıydı ( m.36). Ölenin birden çok eşi olması hâlinde onlara da maaş ödenmekteydi. Ancak, toplam eş sayısı kaç olursa olsun alacağı hisse bir*

yetiminki kadar oluyordu (m.36). Yani diyelim ki bir çocuğun hissesine 80 kuruş düşüyorsa ve iki dul varsa bunlar 40'ar kuruş maaş alıyorlardı. Yine ölenin anne ve babasından her ikisi de aynı şekilde bir yetimin hissesi kadar hakka sahiplerdi (m.36). Kız, dul eşler ve annenin evlenmesi ve erkek çocuğun 20 yaşını doldurması durumunda maaşları kesilirdi. Ancak, iki gözü kör, felçli, kötürüm, deli, yerinden kımıldayamaz hâlde olan ve belirtilen sebepler nedeniyle çalışıp kazanç elde etmekten bütün bütün kalmış olanlara malûliyet maaşı yaşadıkları sürece verilirdi. Erkekler de bu gruba dahildi ( m.40). Ölenin geriye bıraktığı dul ve yetimlere düşecek aylık maaş için de asgarî ücret tespit edilmişti. Buna göre bunlardan herhangi birinin ayda aldıkları para 40 kuruşun altına düşerse, bu miktar 40 kuruşa tamamlanacaktı (m.37). Çalışanın çalışma süresi yakınlarının alacakları paranın derecesini de etkiliyordu. Bir senesini doldurmadan ölenlerin yakınlarına hiçbir ödeme yapılmazken 10 senenin altında hizmeti olanlara çalışma yılının süresine göre bir kez olmak üzere çeşitli miktarlarda ödeme yapılırdı (m.39). Sonuçta Tersane-i Âmiré işçileri için çıkartılan ve emeklilik konusunu düzenleyen bu nizamname, gerek çalışanlara ve gerekse yakınlarına dönemine göre son derece önemli, çağdaş haklar getirmekteydi. Ancak, eski emekli sistemine göre hem emekli süresi hem de emekli keseneği yüzde yüz artırılmıştı. Bununla birlikte burada çalışan bir işçinin emeklilik sistemi olmayan özel bir işyerinde çalışan işçiye göre son derece cazip haklara sahip olduğu söylenebilir.” (Kırpık,2004;136-7)

### III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ VE İŞÇİLERİ YÖNLENDİRME GİRİŞİMLERİ

1908-1918 döneminde Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfının örgütlülüğünde ve mücadelelerinde geçici bir sıçrama yaşandı. Bunun birkaç nedeni vardı.

Birinci neden, 1908 öncesindeki yıllarda ve özellikle de 1908 Ağustos-Eylül aylarında gerçekleşen yüksek oranlı enflasyondur. İşçiler ve memurlar, bu yüksek oranlı enflasyon nedeniyle, daha önceki yıllarda hiç yaşamadıkları hızlı bir mutlak yoksullaşma yaşadılar; ücretlerin satınalma gücü (gerçek ücretler) hızla düştü. Ayrıca 32 yıldır iktidarda bulunan II.Abdülhamid'in zayıflığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara tam olarak hakim olamayışı da eylemlerin önünü açtı. Diğer taraftan, ayrılıkçı Rum ve Ermeni örgütleri de işçi örgütlenmelerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştı. Ermeni, Rum ve Yahudilerin işçiler içindeki oranının nüfus içindeki oranlarından çok fazla olması, bu etkiyi kolaylaştırdı. Osmanlı ülkesinde yeni gelişmeye başlayan sosyalist hareketler de işçileri örgütlenme ve yönlendirme çabasına girişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise işçi örgütlenmelerini kontrol altına alabilmek amacıyla bazı girişimlerde bulundu.

Osmanlı işçi sınıfının bir önceki bölümde ele alınan ve bu bölümün başında özetlenen özellikleri nedeniyle, 1908-1918 dönemindeki örgütlenmeler ve eylemler, daha sonraki on yıllara önemli bir miras bırakmadı. Özellikle 1911 yılında başlayan ve 1918 yılına kadar süren Trablus, Balkan ve I.Dünya savaşları ve yaşanan nüfus hareketleri, bir örgütlenme ve mücadele mirası birikimine engel olan önemli etmenlerdi.

1908-1918 döneminde Osmanlı devleti ve hükümetleri büyük sorunlar yaşıyordu; işçileri ve işçi örgütlenmelerini yönlendirmeye yönelik ciddi çabalar göstermedi. Zaten işçiler de toplumsal ve siyasal gelişmeler açısından önemli bir bağımsız güç değildi. İlk kez yaygın bir biçimde yaşanan grevler devlet, hükümetler ve işverenler açısından sorun yaratıyordu; ancak bunlar çeşitli yöntemlerle başedilebilir durumdaydı. Bu dönemde sendikal haklar ve çalışma koşulları konularında kabul edilen bazı kanunlar ve uygulamalar fazla etkili olmadı. Yabancı devletler bu alana doğrudan müdahale etmedi. Bu yıllarda işçilerin örgütlülüğünü kendi siyasal amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışanlar sosyalistler, Rum milliyetçileri ve Ermeni milliyetçileriydi.

1908 Devrimi'nden hemen sonra demokratik hak ve özgürlükler kullanılabilir. İşçiler de, sınıf çıkarları veya parçasını oluşturdukları ayrılıkçı ulusalcı hareketlerin çıkarları doğrultusunda örgütler kurdular. Ermeni, Rum ve Yahudi işçilerin karşılaştıkları sorunların çözümünde cemaatlerinden ve hatta yabancı ülkelerin elçiliklerinden aldıkları destek, bu işçilerin ayrılıkçı örgütlere yönelmesinde etkili oldu.

Bu dönemde kurulan örgütlerde Osmanlı işçi sınıfının önemli bir bölümünü oluşturan ve ayrılıkçı örgütler tarafından da yönlendirilen Ermeni ve Rum işçilerinin etkisi büyüktü. Ayrıca, yabancı işçiler de örgütlenme ve eylemlerde etkili oldu:

*“Gerçekten de işçi örgütlenmesi ve grevlerde öncü rolü çoğunlukla yabancılar oynuyordu. Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi Memurîn ve Müstahdeminin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi adıyla kurulan sendikanın idare heyetinin en az % 40'ı yabancılardan oluşmaktaydı. Ticaret ve Nafta Nezareti, Anadolu Osmanlı Demiryolu'nun 'yabancı nüfuzu altında' olduğundan bahsediyordu. Anadolu Demiryolu çalışanlarının 1909 yılında yaptıkları grev münasebetiyle, Zabtiye Nazırı Sami Paşa; yabancı çalışanların bu ülkede misafir olduklarını, fakat bu tür faaliyetlere devam etmeleri hâlinde bu hakkı kaybedecekleri uyarısında bulunuyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Sami Paşa, demiryolunda meydana gelen greve sebebiyet verenlerin yabancılar olduğu kanaatindeydi. Doğrusu devlet ülkede meydana gelen her türlü örgütlenme ve grev faaliyetinin ardında çoğu kez yabancıları aramıştı.” (Kırpık, 2004;71)*

Kadir Yıldırım'ın bu dönemde kurulan ve faaliyet gösteren sendikaların üye kitlesine ilişkin değerlendirmesi şöyledir: “İşçi örgütlerinin üye yapılarına bakıldığında, daha düşük ücretle çalışan ve iş güvencesi olmayan mavi yakalı işçilerden ziyade, hem kurucuları, hem de üyeleri genellikle vasıflı olarak tabir edilen beyaz yakalı işçiler olduğu için işçi örgütleri de bu çalışanların hakları ve çıkarlarını iyileştirmeyi asıl amaç olarak belirlemişti.” (Yıldırım,2013;137)

İstanbul, Selanik, İzmir, Zonguldak, Drama, Kavala, Ksanti, Gümölcine ve Gevgeli'de bu nitelikte örgütler oluşturuldu. Bu örgütlerden bazıları şunlardır: Aydın Şimendiferler Amelesi Cemiyeti, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, Tütün Amelesi İrtibat ve Terakki Cemiyeti, İskeçe Tütün Amelesi Osmanlı İrtibat ve Terakki Cemiyeti, Sigara Amelesi İttihad Cemiyeti, Amele İttihad Cemiyeti, Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti, Muavenet-i Mütakabele Cemiyeti, Ekmekçi Amele Cemiyeti, Umum Değirmen İşçileri Cemiyeti, Kanaviçe ve Süt İşçileri Cemiyeti, İştira Hamalları Cemiyeti, Kunduracı Kalfaları Cemiyeti, Terzi Amelesi İttihad Cemiyeti, Kadın Giyim İşçileri Sendikası, Şemsiye İşçileri Sendikası, Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti, Matbuat-ı Osmaniye Makinecileri Cemiyeti, İzmir Matbaaları Amele Cemiyeti, İslam ve Rum Osmanlı Amele Derneği, Marangoz Ameleleri İttihadı, Anadolu Beynelmile Müstahdem İttihadı, İzmir Demirci Amele İttihadı, İzmir Musevi Ticarethaneleri Müstahdemin Cemiyeti, Selanik Memurîn ve Müstahdemin Sendikası, Tüccar Katip ve Müstahdemin Sendikası, Düyûn-ı Umumiye Memurîn-i Osmaniye Cemiyet-i İttihadiyesi.

İnamların 1910 yılında Eimme-i Mahallat Tevhid ve Teavün Cemiyeti adıyla kurmak istedikleri örgüte izin verilmedi. (Yıldırım,2013;115-135)

1908 ve sonrasında kurulan örgütlerin bir bölümünün adında da, Avrupa'daki geleneği yansıtan biçimde, “kardeşlik” ifadesi vardı. Örneğin, Şark Demiryolları işçilerinin 1911 yılında kurulan örgütünün adı Çalışkan Kardeşler Cemiyeti idi. Bu cemiyet, Tatil-i Eşgal Kanunu uyarınca 27 Nisan 1911 tarihinde kapatıldı.

Benzer bir örgütlenme, Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurîn ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkarânesi'ydî. Bu örgüt ağırlıklı olarak beyaz yakalı işçileri örgütlemişti. 1910 yılında

örgütün 20 kişilik idare meclisinde başkan Osmanlı vatandaşı, ikinci başkan Yunan vatandaşıydı. Kalan 18 üyenin 1'i Fransız, 2'si İtalyan, 4'ü Yunan, 8'i Osmanlı idi. 3 üyenin durumu bilinmiyordu. 8 Osmanlı vatandaşının 5'i gayrimüslim, 3'ü Müslümandı. Bu örgütün talepleri de ağırlıklı olarak beyaz yakalı işçilerin çıkarları doğrultusunda idi. (Yıldırım,2013;116-120)

Bu dönemde işçi ve memur örgütlenmelerinde iki diğer biçime dikkat etmek gereklidir.

Tatil-i Eşgal Kanunundan önce ve özellikle sonra, birçok işçi örgütü "sendika" adıyla değil de "cemiyet" adıyla kuruldu. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle küçük işletmelerde çalışan işçileri işverenleriyle birlikte esnaf derneklerinde örgütlemeye önem verdi.

Bu dönemde kurulan sendika-dışı işçi-memur örgütlenmelerinden bazı örnekler (amacı ve kurulduğu tarih) aşağıda sunulmaktadır (İçişleri Bakanlığı,2013):

Kommerçiyala Dersaadet Müstahdemin Teavün Cemiyeti (Üyelerinden hasta olanları tedavi ettirmek; 10.10.1908)

Dersaadet Müstahdemin-i Tüccaran ve İttihad-ı Rumiye Teavün Cemiyeti (İşsiz kalanlar, hastalar ve yetimlere maddi ve manevi yardımda bulunmak; 13.9.1911)

Müstahdemin-i Ticaret Cemiyeti (Üyelerinin toplumsal yararlarını sağlamak, ekonomik durumları ile sosyal statülerinin düzeltilmesine ve yükseltilmesine çalışmak; 16.7.1914)

Dersaadet Matbaa İşçileri Cemiyeti (Matbaa işçilerinin maddi ve manevi durumlarını iyileştirmeye çalışmak; 11.7.1909)

Agios Pandelimon Terakkiperver Cemiyeti (İşsiz kalan işçilere iş bulmak; 13.10.1909)

Daru'l-Meşagil Cemiyeti (Erkek ve kadın işçilerin ekonomik durumlarını düzeltmek; 14.7.1910)

Makine İmalatı Müstahdemini Cemiyeti (Fakir üyelerini korumak, kütüphane kurmak, 2.8.1911)

Perukâr Kalfa ve Çıraklarının Muavenet-i Mutekabile Cemiyeti (Üyeleri arasında karşılıklı dayanışmayı sağlamak, maddi ve manevi menfaatlerine çalışmak; 1.11.1911)

Dersaadet Sanayi ve Müstahdemin Cemiyeti (Sanayi ile uğraşanlardan ekonomik olarak zor durumda kalanlara maddi ve manevi yardımda bulunmak, üyelerinden işsiz kalanlara iş bulmak; 6.5.1912)

Reji Eksport Amele Cemiyeti (Cemiyete üye olan eksport işçilerine yardımda bulunmak; 7.8.1912)

Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadi (İstanbul'da bulunan işçi dernekleri arasında koordine ve işbirliğini sağlamak; 4.10.1912)

İşçiler Ocağı (Çalışan gençlerin uyanık, çevik, becerikli, fedakar ve vatansever olarak yetişmelerine gayret etmek; 22.3.1913)

Osmanlı Abniye Kalfaları Amele Amonya Cemiyeti (İnşaatlarda çalışan işçilerin haklarını korumak ve aralarında yardımlaşmayı sağlamak; 8.11.1913. Cemiyetin Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar, Kadıköy, Langa, Büyükdere, Doğramacılar, Boyacılar, Kalfalar şubeleri var)

Otel, Lokanta, Birahane Garsonları İttihad Cemiyeti (Üyeleri arasında yardımlaşma duygusunu geliştirmek, ihtiyaç sahibi olanlarına yardım etmek ve maddi durumlarının düzeltilmesine çalışmak; 3.12.1909)

Joğovurt (Ahali) Kulübü (İlkeleri doğrultusunda ahaliden esnaf ve işçi sınıfının demokrasi esasları çerçevesinde gelişmelerine çalışmak, Hürriyet-i Esasiye düşüncesinin yaygınlaşmasına gayret etmek; Başkan: Hamparsum Boyacıyan Efendi; 30.3.1912)

İşçilerin esnaf derneklerinde örgütlenmesinin örnekleri aşağıda ele alınmaktadır.

İşçiler, doğal olarak, tüzel kişilik kazanmış kuruluşlara üye olmanın dışında, işyerlerinde gayriresmi örgütlülükler de oluşturmuşlardı.

## İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İşçi Sınıfı

İşçi sınıfının içinde olup “vatansever aydın” kimliğiyle hareket eden sivil ve asker memurların dışında, işçi sınıfının geniş kesimleri 1908 yılındaki demokratik devrim sürecine ve demokratik devrimi koruma ve geliştirme mücadelesine katılmadı.

Y.A.Petrosyan, 1899-1904 döneminde Jöntürk hareketinin kitlelerle bağının olmadığı ve hareketin önderlerinin böyle bir bağ kurmanın peşinde olmadığını belirtmektedir. (Petrosyan,1974;227) Ancak daha sonraki yıllarda işçileri ve memurları örgütlenme konusu gündeme alındı. 27-29 Aralık 1907 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Prens Sabahattin’in *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* ile *Ermeni Daşnak Komitesi*’nin katılımıyla yapılan toplantıda, (1) hükümetin efal ve harekâtına karşı silahlı mukavemet, (2) “siyasi ve iktisadi tatil-i işgâlât ile silahsız mukavemet (polis ve hükümet memurlarının tatil-i meşguliyeti)” ve (3) vergi vermemek kararı alındı. (Bayur,1983;398)

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Paris merkezinin işçilerin potansiyeliyle ilgili olarak 1908 yılı başlarında Cemiyet’in Selanik merkezine gönderdiği talimat bir önceki bölümde verilmişti. (Bayur,1983;421)

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin işçiler arasında ciddi bir çalışma yürüttüğüne ilişkin belge ve bilgi yoktur. Cemiyet’in çalışmaları, işçi sınıfının eğitilmiş (memur) kesimi üzerinde yoğunlaşmış ve II. Abdülhamit’in baskıcı yönetimine ve yabancıların ülkeye hâkim olmalarına karşı ulusçuluk ve vatanseverlik aidiyeti üzerinden geliştirilmiştir.

Bu dönemde önemli siyasal güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayrı işçi örgütlenmesinden çok, işçi-esnaf ortak örgütlenmesinden yana oldu ve esnaf cemiyetleri üzerindeki etkisi aracılığıyla işçileri de denetim altında tutmaya çalıştı. Örneğin, bu dönemde kurulan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti’nin nizamnamesinde örgütün amacı şu şekilde ifade ediliyordu: “Amelenin ustalara karşı riayetlerini ve işlerinde usulü dairesinde hareketlerinin temin edilmesi için bir kat daha dikkat ve itina edileceği gibi amelenin, fırın ustalarını izhar eden ahvalden içtinab etmelerine sarfi mesai edilecektir.” (Erişçi,1951;11)

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin organı olan İttihat ve Terakki Gazetesi’nin 30 Ağustos 1908 tarihli sayısında yer alan “Amele Sendikaları” yazısında şöyle deniyordu:

*“Sendikalar amelelere kuvvet vermiş olmakla beraber patronların bunlardan şikayete hakları olamaz. Zira o ictima ve ittihâd, kavanin-i esasiyenin her millete efrada bahş eylediği yeni bir selahiyettir. Saniyen, sendikalar dolayısıyla patronlar söz anlamaz bir kitle karşısında bulunacaklarına murahhas tayin edebilecek ve esbab-ı i’tilâfi taharri eyleyecek mütefekkir bir cemiyet-i müteşekkile karşısında bulunmaktadırlar. Vazifelerini hüs-n-i istimal eden; alem-i evham ve hayalatta dolaşmayarak daima daire-i hakikatte gezen, sosyalistlerin takibat ve teşvikat-ı menfaat-cûyanesinden azade kalabilen sendikalar hem amelelere, hem patronlara müfîd olmuşlardır.”<sup>46</sup>*

46 Yazının tam metni için bkz. Karakışla, Y.S., “Emek Tarihinden Sayfalar,” *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 138, Haziran 1995, s.43-44.



İttihat ve Terakki Gazetesi'nin 6 Eylül 1908 tarihli sayısında da şöyle yazıyordu: "Sendikaların teşekkülü patronları hiç korkutmamalıdır. Patronlar teşebbüslerinin ahval-i hazırâ-i iktisadiyesinin müsait olduğu derecede ameleleri memnun etmekten imtinâ etmemelidirler. (...) Şehrimizin bazı mehâfilinde Cemiyet'in amelelere tarafdar olduğu, ameleleri himaye ettiği yolunda bazı efkâr deverân eylemektedir ki bunu şiddetle red ederiz. Cemiyet'in nazarında patron, amele müsâvidir. Bunların fevkinde bir şey varsa o da menfaat-ı vataniyye ve adalettir."<sup>47</sup>

İttihat ve Terakki Gazetesi'nin 13 Eylül 1908 tarihli sayısında "Amele Sendikaları" yazısının ikinci bölümü yayımlandı. Bu yazıda şöyle deniyordu:

*"Sendikalar ameleleri gayri muhik grevler yapmaktan men ederler, tatil-i eşgale en müsait binaenaleyh muvaffakiyet için en muvafık zamanda hükm eyerler. Bugün bazı misallerini gördüğümüz bi-lüzum, na-bevakt grevler vuk' bulmaz.*

*"İşte bu fenâliğa binaen amelelerimiz hayat-ı ictimaiyelerini muntazam bir hale koymak için mutlaka sendikalar teşkil eylemeye teşebbüs etmelidir. (...)*

*"Bir de sendikalar için her türlü sosyalist âmâlinden feragat ve ictinâb eylemek vücûb-ı kat'î tahtındadır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler. (...)*

*"İşte bunun içindir ki her san'at amelesinin sulhperver, intizamkâr, makul, terakkici sendikalar teşkil etmelerini arzu ediyoruz. Bu makâsıd-ı meşrûa ile teşekkül edecek amele heyetlerinin patronlar tarafından hüsn-i nazarla telakki edileceğinde hatta onların muavenetlerine mazhar olacaklarında hiç şüphe edemeyiz. Zira say'ü âmel ile sermaye arasında vücûdu zaruri olan i'tilâf ve ittihâd bu sayede daha ziyade temin edilmiş olacaktır."<sup>48</sup>*

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçilere ve sendikalara olumlu yaklaşımı işyerlerine de yansdı. "Fabrikalarda işçiler topluca bağlılık yeminleri ettiler, devlet dairelerinde memurlar İttihat ve Terakki'ye bağlı kalacaklarına ve Kanun-ı Esasi'nin ideallerine sadık olacaklarına dair yeminler ettiler." (Karakışla,2015;64)

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta özellikle yabancı sermayeli şirketlerde yapılan grevleri destekliyordu. Şehmus Güzel, 1908 grevlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklendiği görüşündedir: "İTC'nin işçiler nezdindeki yeri oldukça yüksekti. (...) Enver Paşa, 1 Ekim 1908'de İzmir'de, İzmir-Aydın Demiryolu grevinde güvenlik güçleriyle grevciler arasında çıkan ve bir ölü ile birçok yaralıya mal olan çatışmanın ertesi günü, aynı yerde askerlere bir söylev verip 'kardeşlerine ateş açtıkları için onları kınamış, ateş emri veren subayın rütbesini sökmüştür.' Fransız diplomatları, birçok raporda İTC'nin Selanik ve İzmir'deki grevleri desteklediklerini, grevcileri teşvik ettiklerini yazıyorlar. (...) 1908 grevlerinde İTC'nin, işçileri, özellikle uzlaşmak istemeyen ve en basit işçi haklarını bile tanımaktan kaçınan yabancı işverenlere karşı desteklediklerini söyleyebiliriz." (Güzel,1996;55,57)

*"Grevler giderek özellikle yabancı sermayeyi etkilemesi sonucu Batı basınında da yer almaya başlamıştı. Yönetimin ve İttihat ve Terakki'nin iş bırakanlara karşı yumuşak [hayırhâhâne] davrandıklarını, hatta mânen onlara arka çıktığını kaydeden Freie Presse, İttihatçı iktidarı eleştiriyordu. Gazeteye göre İttihatçıların amacı işçi kesimini kendi safına çekerek, seçimlerde başarı göstermek ve böylece 'Meşrutiyet'in devamını sağlamaktı.'" (Toprak,2016;47)*

47 "Grevler" başlıklı yazının tam metni için bkz. Karakışla, Y.S., "Emek Tarihinden Sayfalar," *Tarih ve Toplum Dergisi*, s.138, Haziran 1995, s.45 veya Yavuz Selim Karakışla, *Derli Toplu Makaleler-I, 1988-1999*, s.75.

48 Yazının tam metni için bkz. Karakışla, Y.S., "Emek Tarihinden Sayfalar," *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 139, Temmuz 1995, s.56-57.

Ayrıca, özellikle 1908 yılındaki grevlerde, işçiler sorunların çözümü için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başvuruyorlardı: "Grevci işçiler sürekli Osmanlı devletinin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yardımlarını istediler." (Karakışla,2015;125)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 öncesinde ve 1908 sonrasındaki birkaç yıldaki genel çizgisi, Osmanlıcılıktı. Ancak özellikle emperyalist güçlerin müdahaleleriyle Ermeni ve Rumların ayrılıkçı çalışmaları, İttihatçıları Türkçülüğe yöneltti. 1908 grevleri sırasında İttihatçıların gözünde tüm Osmanlı vatandaşlarını birleştirecek etmenlerden biri, geçim kaygısı ve mücadelesiydi. Sendikalaşmaya ve işçi eylemlerine sıcak bakmalarının bir nedeni de, ekmek mücadelesinin farklı kökenlerden insanları birleştirici etkisi olsa gerektir. Ayrıca ülkedeki sermayenin çok büyük bölümü Ermeni, Rum ve Yahudilerin elindeydi. İttihatçılar, onların da ülkeye sahip çıkacağı beklentisi içindeydi. Ancak yaşanan gelişmelere bağlı olarak bu beklentiler hızla aşındı ve ortadan kalktı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sendikalara yönelik tavrı bazı nedenlere bağlı olarak değişti.

Bu tavır değişikliğinde en önemli neden, 1908 grevleri ve işçi gösterileri sırasında Rum ve Ermeni işçilerin Yunan ve Ermeni bayrakları taşımalarıydı. Yavuz Selim Karakışla, ABD Konsolosluk raporlarına dayanarak, bu olguyu şöyle anlatmaktadır:

*"1908 Grevleri içinde (...) Osmanlı devlet adamlarının ve İttihatçıların şiddetle itirazlarına rağmen, grevci işçilerin ellerinde Yunan ve Ermeni bayrakları Osmanlı bayrağıyla birlikte dalgalanıyordu." "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırımları bulunan çok sayıdaki yabancı sermayedarların da teşvikleriyle Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan müdahalede bulunması olasılığından da çekiniyordu. Cemiyet'in İzmir'de grevci işçilerin düzenledikleri gösterilerde yabancı ülke bayraklarının kullanılması nedeniyle açıkladıkları 'Hükümetin ve Cemiyet'in Mukarrarâtı' başlıklı duyuru da İttihatçılar'ın bu korkularını açıkça yansıtmaktaydı: 'Enebi bayraklarıyla yapılan gösteriler sona ermeli, çünkü Osmanlı Hükümetini büyük bir sorumluluk altına sokmaktadırlar. Eğer devam edecek olurlarsa, hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vermiş olduğu emirler doğrultusunda, bu tür gösterilerin sürmesini engellemek amacıyla silahlı güç kullanılacak ve bu yasağa uymayanların hepsi ciddi şekilde cezalandırılacaklardır.' "* (Karakışla/a, 2015;338,343)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sosyalistlere ilişkin tavrının olumsuzlaşmasında da, İTC'nin işverenlerden yana milliyetçi bir çizgi izlemeleri değil, Ermeni ve Rum milliyetçilerinin uluslararası destek sağlamada sosyalist kimliği kullanmaya çalışmaları etkiliydi. Özellikle ayrılıkçı Ermeni örgütleri Hınçak ve Taşnaksutyun, İkinci Enternasyonal ile bağlantılıydı ve emperyalist güçlerden alacağı destekle ayrı bir devlet kurma çabasındaydı. Kırpık, bu kaygıların sonucunda İttihat ve Terakki'nin tavrını şu şekilde özetlemektedir:

*"İşçi örgütlenmesinde dikkat çeken önemli noktalardan biri de kurulan işçi teşkilatlarına çoğu kez Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler ile yabancıların öncülük etmesidir. Bu durum devlet yetkililerinin imparatorluğun içinde bulunduğu konjonktürel yapı nedeniyle kuşkulu bakmalarına yol açmıştı." (Kırpık,2004;228)*

*"Devlet yetkilileri sadece yabancı ve Osmanlı vatandaşı gayrimüslim örgüt önderlerinin faaliyetlerinden rahatsız olmadılar. Batı kaynaklı fikir akımı olan sosyalizm fikrini benimseyerek faaliyet gösterenlere karşı da şüpheyle yaklaştılar." (Kırpık,2004;229)*

*"Vali Hüseyin Paşa, sendikaların kuruluş amacının sadece işçi menfaatlerini temin etmek olmadığını, bunun arkasında sosyalistlerden de öte yabancı bir hükümetin bulunduğunu dile*

*getiriyordu. 'Benim araştırmalarımaya göre bütün bu sendikaları teşkil eden, ülkenin iktisadi şartılarını bozan ve siyasi idarede mşkilt çıkmasına yol açan bir hkmet-i ecnebiyedir' diyen vali bu devletin Bulgaristan olduğunu belirtmekteydi. Ona göre; Bulgaristan bir yandan Makedonya'ya çeteler göndererek diğer yandan da sosyalist Benaroya'yı göndererek huzur ve asayişin bozulmasına yol açmaktaydı. Çünkü Selanik'teki sosyalist faaliyetler onun buraya gelmesiyle başlamıştı. Söz konusu devlet, böylece Rumeli'de siyasi bir mşkilt çıkararak bir yabancı devletin buraya müdahalesine davetiye çıkarmak istiyordu.'* (Kırpık,2004;231)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer bir kaygı kaynağı, özellikle demiryollarındaki kilometre garantisiydi. Demiryolları yabancı şirketlerin elindeydi ve bu işyerlerinde grev yapıldığında, şirketlerin bir kaybı olmuyor, taşınamayan yolcu ve yk karşılığında devlet tarafından şirketlere bir ödeme yapılıyordu. Ayrıca, lke 1911 yılından itibaren savaştaydı ve grevler, ülkenin savaşlarda savunma gücüne büyük zarar veriyordu.

Bu etmenlere bağlı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, işçileri kontrol altına alacak yapılar oluşturmaya çalıştı. En uygun yapı da, işçilerin esnafla birlikte rgtlenmesiydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 (1329) Kongresinde kabul edilen nizamnamede şu hüküm vardı (M.73): "Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele kulüpleri küşad edilecektir. Bunlarda da muhitin zihniyet ve ahval-i itimaiyesine göre esbab-ı istirahat nazar-ı dikkate alınacaktır."

İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara gelmede işçi sınıfına fazla gereksinim duymadı. Bu konuda bir eğilim gösterdiyse de, yoğun bir çaba içine girmedi. Ancak lke bütünlüğünün korunmasında ve vatanın yabancı saldırılara karşı korunmasında işçilerin önemi anlaşıldığından, 1913 yılındaki düzenleme gündeme geldi.

## **Öğretmenlerin rgtlenmesi**

1908 yılında Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra İstanbul'da kurulan örgütlerden biri, Encümen-i Muallimin (ğretmenler Topluluğu) idi. Kuruluş toplantısında bu örgütün başkanlığına İttihatçıların önde gelen kadrolarından Emrullah Efendi getirildi. Örgütün amacı, "ğretmenlerin haklarını savunmak ve eğitimin yayılması konusunda halkı uyarmak" olarak belirtilmişti. Örgüt, İstanbul dışında da şubeler açtı. (Altunya,2015;19-20)

1908 yılında kısa bir süre sonra ilk ve ortaöğretim ğretmenleri İstanbul'da Hukuk-u Muhafaza-i Muallimin Cemiyeti'ni (ğretmen Haklarını Koruma Derneği) kurdular. Bu rgt, aynı yıl, Encümen-i Muallimin ile birleşerek Cemiyet-i Muallimin adını aldı. Cemiyetin amacı, "genel eğitimin, Meşrutiyet ve hürriyet devrine yaraşır bir biçimde yurtta yaygınlaştırılması konusunda Bakanlığa yardımcı olmak"tı. Örgütün talepleri arasında, ğretmen ücretlerinin artırılması ve değişik ğretmen kesimleri arasında gelir adaletinin sağlanması da yer alıyordu. Cemiyet'in başkanı Zeki Bey, İttihatçılara karşıydı. Cemiyet, 31 Mart 1909 gerici ayaklanması sonrasında Harekat Ordusu tarafından dağıtıldı. (Altunya,2015;20-22)

Edirne'de Nafi Atuf (Kansu) nderliğinde bir grup ğretmen 1911 yılında Mahfel-i Muallimin'i (ğretmen Derneği) kurdu.

Bu dönemde kurulan ve ancak etkili olamayan bir örgüt de Neş-i Maarif ve Teavün- Muallimin Cemiyeti (Eğitimi Yayma ve ğretmenler Yardımlaşma Derneği) idi. 1913 yılında Muallimler Cemiyeti kurma girişimi de sonulanamadı. (Altunya,2015;22)

1913 yılı sonunda Bursa'da kurulan Muallim Yurdu'nun amacı sosyal ve kültürel etkinliklerle sınırlıydı. (Altunya,2015;26)

İlkokul öğretmenleri 8 Mart 1918 günü İstanbul'da Muallimler Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyet'in 19 Aralık 1918 günü yapılan ilk genel kurulunda yönetim kurulu başkanlığına Halide Edip (Adivar) getirildi. Bu örgüt, 1921 Nisan'ında İstanbul'da ilkokul öğretmenlerinin grevi sırasında, gazetelere verdiği ilanda grevle alakasının olmadığını ilan etti. (Altunya,2015;23)

Darümuallimin ve Darümuallimat Mezunları Cemiyeti 28 Mart 1918 günü İstanbul'da kuruldu. Cemiyetin amaçları arasında, haksızlığa uğrayan, hasta ve muhtaç öğretmenlerle ölenlerin ailesine yardım da yer alıyordu. (Altunya,2015;24-25)

## **Esnaf Derneklerinde İşçi Örgütlenmesi**

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle İstanbul örgütlenmesinde esnaf cemiyetlerinin önemli bir yeri vardı. Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı sırasında da İstanbul'un iase sorununun çözümünde esnaf cemiyetlerinden büyük yardım aldı. 1908 yılından itibaren esnaf cemiyetlerinin başına İttihatçı "kahya"lar getirildi ve örgütün fedai kadroları büyük ölçüde bu cemiyetlerden sağlandı. 26 Şubat 1910 günlü Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile her esnaf kolu için ayrı bir cemiyet kurma hakkı tanındı. 1910 yılından 1914 yılına kadar İstanbul'da 51 esnaf cemiyeti kuruldu. 1915 yılında bu cemiyetlerin tümü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabasıyla Esnaflar Cemiyeti çatısı altında birleştirildi. (Toprak,1995;98,99)

Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi'nin 25 Şubat 1910 günü yürürlüğe girmesinden sonra kurulan esnaf cemiyetlerinin bir bölümünün isminde de işçilerle birlikte örgütlenildiği açıkça görülmektedir: Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti (Kur.19.5.1910, 2132 üye), Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti (23.2.1011, 107 üye). (Toprak,1982;401-402; Toprak,1995;186-187; Toprak,2016;256).

## **Rum ve Ermeni Milliyetçileri Sendika Yönetimlerinde**

Bu dönemde kurulan sendikaların önemli bölümüne Rum ve Ermeni milliyetçileri hakimdi. Özellikle bölücü ve ayrılıkçı Ermeni örgütleri Hınçak ve Taşnaksutyun'un sosyalist bir programı benimsemiş olması, bu çalışmalarını daha da etkili kılıyordu. Rum işçiler üzerindeyse Ortodoks kilisesi etkiliydi. 1908 grevleri sırasında Ermeni ve Yunan bayraklarının taşınması da bu etkinin sonucuydu. Bu durum, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve daha sonraki yıllarda Cumhuriyet'in önder kadrolarının işçi hareketine karşı aşırı ihtiyatlı tavrının oluşmasında etkili oldu.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Temmuz 1909-Temmuz 1910 dönemine ilişkin yıllık raporunda şu değerlendirme bulunmaktadır: "Ortodoks kilisesinin Rum işçi kitleleri üzerinde büyük etkisi vardır. (...) Rum fırıncı, terzi ve kunduracılarının sendikaları doğrudan doğruya milliyetçi örgütlerin denetimi altındadır ve başkanları da sırayla bir rahip, milliyetçi bir avukat ve Selanik Metropoliti (Ortodoks Başpiskoposu)dir." (Haupt;Dumont,1977;88)

V.Glavinof'un 1910 yılında Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu'na sunduğu raporda da şöyle deniyordu: "İstanbul, Selanik, Kavala, Drama ve İskeçe'deki Rum örgütleri, birbirlerinden kopuk ve tamamıyla Türkiye'deki Rum milliyetçilerinin etki ve yönetimi altındadır. Söz konusu sendikaların başkanlığına, rahipler hiyerarşisinin üst kademelerindeki piskopos, başpiskopos ve benzeri kişilerin ya da ün yapmış Rum yurtseverlerinin seçilmesi alışlagelmiş bir olaydır. Bu yüzden bu örgütlerin milliyetçi ve şoven tutumlarına, öteki milliyetlere karşı alabildiğine kin beslemelerine ve yaymalarına şaşmamak gerek." (Haupt;Dumont,1977;93-94)

Bu etkinin sağlanmasında, 1908 öncesinde ve sonrasında, işçilerin sorunlarının çözümünde bağlı oldukları cemaatlerin önemli bir rol üstlenmiş olması etkilidir.

## Sosyalistler ve Sendikalar

Sosyalist ve komünist hareket ve örgütlenmeler de bu sürece katıldı. Örneğin, Selanik Tütün İşçileri Sendikası, Bulgar komünistlerinin etkisi altındaydı. Ancak bu yıllarda Ermeni ve Rum sosyalistleri ayrılıkçı hareketler örgütliyordu.

A. Benaroya ise Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu kurdu. Bu örgüt ilk olarak Selanik İşçiler Birliği adıyla oluşturuldu. Daha sonra federatif bir yapıya dönüştü. 1910 yılında 14 işçi örgütü bu Federasyon'a üyeydi. Bu örgütlerde 5 bin dolayında işçi vardı. Federasyon'un yöneticileri ve ayrıca üyelerin büyük bölümü Yahudiydi. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu genel olarak sosyalizmi savunurken, ayrılıkçılık yapmadı ve Osmanlıcı bir tutum izledi. Bu dönemde Yahudiler genellikle Osmanlıcı bir tutum içindeydi.

1909 yılında İstanbul'da Galata'da işçi sınıfını örgütlemek ve eğitmek, sosyalizm düşüncesini yaymak, kapitalizme karşı mücadele etmek amacıyla bir grup sosyalist bir örgütlenmeye gitti. Bu örgütün adı daha sonra İstanbul Toplumsal Araştırmalar Grubu olarak değiştirildi (Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti - Group d'Etudes Sociales) (Yıldırım,2013;167)

İstanbul Toplumsal Araştırmalar Grubu'nun Brüksel'deki Uluslararası Sosyalist Büro Sekreterliği'ne gönderdiği raporda örgütün geçmişi şöyle anlatılmaktadır: 1 Mayıs 1909 tarihinde bazı sosyalistler biraraya gelerek İstanbul emekçi sınıflarını eğitmek, bunlar arasında sosyalist düşüncelerin propagandasını yapmak ve onları ekonomik ve siyasal alanlarda örgütlemek amacıyla bir sosyalist grup oluşturdular. Amaç, işçilerin kapitalist sömürüye karşı mücadele edebilmelerini sağlamaktı. Ancak hükümet bu grubun yasal olarak oluşturulmasına izin vermedi. Bunun üzerine izin alınmadan çalışmalara girişildi. İlk olarak 1910 yılı Haziran ayında Rumca Ergatis isimli bir gazete yayımlandı. Böylece başlangıçtaki ufak grup etkisini artırdı. Bu girişimler sonucunda terzi ve şemsiye üreticisi işçilerini örgütleyen iki sendika kuruldu. Bu iki sendikadaki işçiler, bu sosyalist grubun desteğiyle verdikleri mücadele sonucunda ücretlerine yüzde 20 oranında bir zam yaptırıldılar ve günlük çalışma süresini 12 saatten 9 saate indirdiler.

8 ay sonra hükümet Ergatis'in yayımını durdurdu ve mahkeme, gazetenin yöneticisi olan kişiyi 8 ay hapse ve para cezasına çarptırdı.

Ancak kendisini "Türkiye Sosyalist Merkezi" olarak isimlendiren bu yapılanmanın çalışmaları sürdü ve fabrika işçileri, dok işçileri, marangozlar, şekerlemeciler, duvar kağıdı işçileri, mücellitler, baskı işçileri, büro çalışanları, kadın terzileri ve berberler 10 sendika kurdular.<sup>49</sup>

Hükümetten izin alınmasının çalışmaları kolaylaştıracağı düşüncesiyle, örgütlenmenin adı Toplumsal Araştırmalar Grubu (Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti ) olarak değiştirildi ve 1 Ocak 1912 itibariyle hükümetten gerekli izin alındı.<sup>50</sup>

Bu örgütlenme, 1 Mayıs 1913 vesilesiyle İstanbul Sendikalar Birliği Manifestosu başlıklı bir bildiri yayınladı.<sup>51</sup>

Orhan Silier, *Tarih ve Toplum Dergisi*'nin 1990/7. sayısında yayımlanan "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü" yazısında Dersaadet Amele Cemiyeti İttihadı'na bağlı Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti'nin tüzüğü vermektedir. Bu tüzükten de

49 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Benlisoy, Stefo, "O Ergatis Gazetesi ve Türkiye Sosyalist Merkezi," (Altan;Çetinkaya,2015;174-205).

50 Rapor metninin Fransızca, Almanca ve İngilizcesi için bkz. (Silier,1989;442). Rapor metninin Türkçesi için bkz. (Haupt;Dumont,1977;158-160). Ayrıca bkz. (Altan;Çetinkaya,2015;201,205), (Haupt;Dumont,1977;174,195), (Güzel,1996;97)

51 1 Mayıs 1913 bildirisinin Fransızca, Almanca ve İngilizcesi için bkz. (Silier,1989;443).

anlaşıldığına göre, İstanbul Sendikalar Birliği aynı zamanda İşçi Klübü adını da kullanmaktadır. (Silier,1990;24-30)

Toplumsal Araştırmalar Grubu, İstanbul'da 1920 yılında kurulan Beynelmille İşçiler İttihadı'nın iki kaynağından birini oluşturdu.

1919-1922 döneminde işçi örgütlenmesinde önemli bir yere sahip olacak olan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın ilk biçimi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1910-1913 döneminde önemli bir etkinlik gösteremedi.

Bu dönemde işçilerle bağlantılı başka siyasi örgütlenmeler de oldu: Bilumum Memurin ve Müstahdemin ile Mualliminin Fırka ve Cemiyet-i Siyasiyesi (28.9.1912), Osmanlı Mesai Fırkası (17.1.1918), Sosyal Demokrat Fırkası (23.12.1918).

İşçi sınıfı ve sosyalist hareket, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Temmuz 1908'de gerçekleştirdiği demokratik devrim (II.Meşrutiyet) sayesinde gelişme olanağı buldu. Bu olanak, demokratik devrim sürecine işçilerin ve sosyalistlerin önemli ve belirleyici bir katkısının bulunmamasına karşın tanındı. Ancak 1912 yılındaki genel seçimlerde Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ve Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1908 Devrimi öncesindeki eski düzeni geri getirme çabasında olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekledi. İttihatçıların ve daha sonraki yıllarda İstiklal Savaşı'na önderlik eden kadroların işçi hareketi ile sosyalist harekete karşı kuşkucu tavrının belirlenmesinde ayrılıkçıların işçi örgütlenmelerindeki etkisinin yanı sıra bu tutum da etkili oldu.

## IV. MÜCADELE VE EYLEMLER

### 1908 Grevleri

1908 yılında 24 Temmuz öncesinde de grevler olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nde ilk işçi eylemleri dalgası, millî demokratik devrimde veya Türk aydınlanmasında önemli bir adım olan 1908 Devrimi'nden sonradır. "Hürriyet'in ilanı" öncelikli olarak işçilere yaradı.

Kendiliğindenci işçi hareketlerinin gelişmesinin önkoşulları, mutlak yoksullaşma ile önemli hak kayıpları veya böyle bir tehdidin varlığı; hâkim sınıflar cephesinde bir gediğin ortaya çıkması ve işçi çelişkilerinin önem kazanması, kitlelerin gözünde iktidarın zayıflaması; hâkim sınıflar cephesindeki saflaşmada taraflardan birinin işçileri yanına çekme çabasıdır.

1908-1914 döneminde işçilerin ve memurların ciddi bir mutlak yoksullaşmayla karşı karşıya bulunduğunu söylemek olanaklı değildir. 1903 yılından itibaren fiyatlar artmaya başladı. Aşağıda ele alınacağı gibi, işçilerin ücretlerinin satınalma gücü 1901-1907 döneminde yaklaşık yüzde 10 oranında düştü. Ayrıca 1907 yılında büyük kuraklık yaşandı ve temel gıda maddelerinin fiyatları arttı. Vedat Eldem bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Birinci Cihan Harbi'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar dahil, Ortadoğu ölçülerine göre, refah seviyesi ortanın üstünde sayılabilecek bir memleketti. Hayat nispeten ucuz olduğu halde, maaş ve ücretler komşu memleketlere nazaran yüksekti." (Eldem,1970;41) Ancak 1908 yılı Temmuz-Ağustos aylarında fiyatlar yüzde 20-30 oranında artarak, gerçek ücretlerin önemli ölçüde düşmesine ve mutlak yoksullaşmaya yol açtı.

Diğer taraftan, yabancı sermayeli şirketlerde yabancı işçiler, yerli azınlık işçiler ve Müslüman işçiler arasındaki ciddi ücret farklılıkları, önemli bir şikâyet konusuydu. Eylem dalgasının en önemli nedeni, 32 yıllık II. Abdülhamit iktidarının zayıflığının görülmesi (zayıf iktidar algısı) ve 1908-1913 döneminde de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Padişah yanlıları arasındaki (bazı dönemlerde dengede

bulunan) mücadeledir. İktidar zayıftı. Ayrıca, Ermeni milliyetçi hareketi (Taşnaksutyun ve Hınçak örgütleri aracılığıyla) işçiler üzerinde önemli bir etkiye sahipti ve işçi eylemlerinin bir bölümünde etnik aidiyet/kimlik etkili oldu. Ayrıca, 1905 Rus Devriminin de sınırlı da olsa etkisinden söz etmek olanaklıdır. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun önemli, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın ise çok sınırlı bir etkisinden söz edilebilir.

Oya Baydar'a göre, İkinci Meşrutiyet'i izleyen ilk üç aylık sürede, 60 kadar grev yapıldı. Oya Baydar, bu grevlere katılan işçi sayısının 100 bini aştığını tahmin etmektedir. Şehmus Güzel ise 1908 yılında 111 grevin listesini vermektedir. (Güzel,1996;35-47)

Son yıllarda yapılan iki doktora tezi, bu konudaki boşlukları doldurmuştur. Cevdet Kırpık, 2004 yılında tamamladığı tezde, 1908 yılında Temmuz-Aralık döneminde 119 grev saptamıştır. (Kırpık,2004;256-263)

Kadir Yıldırım'ın 2013 yılında yayımlanan kitabında 1908 Temmuz-Aralık döneminde 143 grev görülmektedir. Bu grevlerin 127'si özel sektörde, 16'sı kamu sektöründedir. 59 grev İstanbul'da, 37 grev Selanik'te, 10 grev İzmir'de yapılmıştır. Grev yapılan diğer iller, Aydın (5), Balıkesir (4), Beyrut (4), Zonguldak (4), Edirne (3), Adapazarı (2), Manastır (2), Girit (2), Samsun (2), Üsküp (2) ve Adana, Ergani, Eskişehir, Halep, Kudüs, Midilli ve Sivas'tır. Kadir Yıldırım, 143 grevden yalnızca 32 tanesinde greve katılan işçi sayısını belirleyebildiğini belirtmektedir. 32 greve katılan toplam işçi sayısı 44.670'tir. (Yıldırım,2013;264-265)<sup>52</sup> 1908 yılında Zonguldak'ta maden işçilerinin yaptığı grevle ilgili olarak Kaymakam tarafından hazırlanan raporda, grevin madenlerde çalışan yabancıların teşvik ve tahrikleriyle gerçekleştiği, çoğunluğunu Kürtler ve Lazların oluşturduğu yerli işçilerin "grev yapmaya aklı ermeyecek saflar" olduğu ileri sürülüyordu. (Yıldırım,2013;37)

Grevlerin en önemli nedenlerinden biri, 1908 yılının Temmuz-Ağustos aylarında yaşanan yaklaşık yüzde 20-30'luk fiyat artışlarıydı. "1903'ten itibaren gözlenen fiyat artışları daha önce 1906 yılında Anadolu'da Erzurum İsyanı'na, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde de grevlere yol açmıştır. (...) 1908 yılında Hürriyetin İlanı, siyasette liberalleşmenin dışında, devrimi izleyen ilk iki ay içerisinde yüzde 20-30'luk bir enflasyon oranını da beraberinde getirmiştir." (Karakışla/e,2015;110,116)

Grevler genellikle kısa süreliydi. İşçiler ilk başta grevleri kolay sonuç elde edilebilecek bir mücadele aracı olarak gördüler. Ancak grevlerde ayrılıkçı çabaların da ön plana çıkması ve grevlerin çoğunun başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, daha sonraki yıllarda grevlerde bir azalma yaşandı.

Grevlerdeki başarısızlığın bir nedeni işçilerin deneyimsizliği ve örgütlenme düzeyinin geriliğiydi. Diğer bir neden, grev sırasında işçilerin geçimini sağlayacak örgüt fonlarının veya kişisel birikimlerin yetersizliğiydi. Diğer bir neden ise, grevci işçilerin yerine işverenlerin yeni işçi alabilmeleriydi: "Osmanlı zabıta kuvvetlerinin hakk-ı eşgal, yani 'işyerinde çalışma özgürlüğü' diye sıkça kullandığı bir terim. Yani, bir grup işçi greve gittikleri zaman, fabrikanın sahibi onların yerine başka bir grup işçiyi getirip, güya geçici işçi olarak orada onların yerine çalıştırabiliyor. Böylece, işyerini kapatmadan, üretime ara vermeksizin, grevci işçileri dışarıda tutarak, greve rağmen kendi üretimini istediği gibi devam ettirebiliyor." "Şirketler grevci işçilerin yerine kolaylıkla yeni işçileri işe alıyorlar ve üretimlerini devam ettirebiliyorlardı." (Karakışla,2015;86,131)

Grevlerin başarısızlığının diğer bir nedeni de, grevci işçilerin kolaylıkla başka işyerlerinde işe girmeleri ve grevde ısrarcı olmamalarıydı. Ücretli işgücü yetersizliğinin yaygın olduğu koşullarda grev yapılan işletmenin kapısı önünde beklemek yerine bir başka işe girmek çok doğal ve mantıklıydı.

52 Grevlerin listesi için bkz. (Yıldırım,2013;359-363). 1908 grevleri kronolojisi, 1908 grevlerinden İstanbul fırın işçileri grevi, İstanbul tütün bayileri gösterisi, Kavala tütün Rejisi amelesi grevi, Samsun tütün Rejisi amelesi grevi, Dersaadet Tramvay Kampanyası grevleri, yazmacı esnafı grevi, Rumeli Demiryolu Kumpanyası grevleri, Anadolu Demiryolu Kumpanyası grevleri, Aydın-İzmir demiryolu grevi, Beyrut Şam Hama Demiryolu grevi için bkz. (Toprak,2016;15-36).

Ancak grevler ve işgücü yetersizliği, 1910-1911 yıllarında işçilerin gerçek ücretlerinde büyük bir artışı da sağladı.

Bu grevlerde yabancı işçiler ve azınlık işçileri önemli rol oynadı. Daha sonraki yıllardaki siyasal gelişmelere bağlı olarak, 1908 ve 1909-1914 grevlerinden Cumhuriyet dönemi işçi hareketine önemli bir örgütlenme ve mücadele mirası devredilmedi. 1908-1914 dönemi grevleri, Osmanlı Devleti tarihinde ilk önemli işçi eylemleri dalgası olması nedeniyle önemlidir; ancak Cumhuriyet dönemi işçi hareketinin anlaşılması açısından etkisi son derece sınırlıdır.

Şehmus Güzel, 1908 grevlerinin sonuçlarını şöyle özetlemektedir: “Birçok grevin kısmi başarısızlıkla, ya da bütünüyle başarısızlıkla sonuçlandığı, bir bölümünün ise ancak kısmi başarı veya tam başarıyla sona erdiğini anlıyoruz. (...) Grevciler, özellikle de grev yöneticileri; işlerinden çıkarılma, izlenme, fişlenme, işçi örgütlerinden ayrılmaya zorlanma gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmışlardır.” (Güzel,1996;58-59) Yavuz Selim Karakışla’nın değerlendirmesi de şöyledir: “Genelde, 1908 grevleri işçiler için ya tam başarısızlıkla, ya da kısmi galibiyetlerle sonuçlanıyordu. (...) İşçilerin grev sırasında kendilerine kaynak sağlamak amacıyla önceden hazırladıkları hiçbir birikimleri yoktu.” (Karakışla,2015;130)

## 1908 Grevlerinde Çatışmalar ve Ölümler

Grevler sırasında gerek grevciler, gerek güvenlik güçlerinin şiddet kullandığı durumlar ortaya çıktı. Bazı işyerlerinde grevci, grevkırcılara saldırdı ve işletmenin bazı bölümlerini tahrip etti. Örneğin, Samsun’da Reji’ye ait tütün fabrikasında çalışan 800 Rum işçi, 1 Ekim 1908 günü Reji binasını taşladı ve camları kırdı. Reji’nin deposunu yağmalama girişimi de güvenlik güçlerinin silahlı müdahalesiyle önlenemedi. İşçiler bu kez Reji yöneticilerinin evine saldırdılar ve Amerikan ticarethanelerine silahlı saldırıda bulundular. Reji’nin iki memuru da grevci işçiler tarafından yaralandı. (Yıldırım,2013;237)

Aydın Demiryolu işçilerinin 31 Ağustos 1908 günü başlayan grevi de önemlidir. Şirket yönetiminin verdiği sözleri tutmaması üzerine 28 Eylül 1908 günü üçüncü kez greve çıkan işçiler, trenleri raydan çıkardı, telgraf tellerini keserek haberlemeyi durdurdu. İşçiler güvenlik güçlerine karşı silah kullandı. Askerlerin karşılık vermesi üzerine bir işçi başından vurularak öldü. Ölen işçi İtalyan uyruğundandı. Bir jandarma da başından yaralandı. (Yıldırım,2013;245):

*“Aydın demir yolu hattında ise çatışma meydana gelmişti. Aydın demir yolu çalışanlarının talepleri şirket tarafından kabul edilmeyince katarlardan birini hattan çıkarmışlar; üzerlerine gönderilen müfrezeye karşı silah kullanmışlar; meydana gelen çatışmada bir grevci ölmüş üçü de yaralanmıştı. İşçilerin kızgınlıkla hareket ettikleri ve istasyon yakma girişimlerinin güvenlik kuvvetleri tarafından önlediği de bölgeden alınan haberler arasındaydı. Aslında olay treni yoldan çıkararak hasara yol açanların istasyona hapsedilmesi ve arkadaşlarının serbest bırakılmasını talep eden işçilerin yaptığı girişimin engellenmesi üzerine bölük zabıtine karşı işçiler tarafından ateş açılmasıyla meydan gelmişti. Çalışanlar aynı zamanda telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi de engellemişlerdi. Olaylar karşısında devlet tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi asayişin sağlanması çerçevesinde olay yerlerine yeteri kadar güvenlik görevlisi sevk etmişti.” (Kırpık,2004;301)*

İzmir’de Şark Halı Kumpanyası işçileri ücretlerinin artırılması talebiyle 20 Ağustos 1908 günü greve başladılar. Şirket, greve çıkan işçilerin yerine yeni işçi almak istedi. İşçiler bu girişime, eşleri ve çocuklarının da katıldığı 300-400 kişilik bir eylemle yanıt verdiler ve grevkırcılarına saldırdılar. Çevre halkı da grevci işçilere destek amacıyla eyleme katıldı. Eylem sırasında Andrea isimli birinin, bastonuyla yaraladığı bir asker üç gün sonra öldü. (Yıldırım,2013;258; Karakışla,1996;54)



## 1909-1918 Grevleri

Kadir Yıldırım'ın tespitlerine göre 1909-1918 döneminde 82 grev yapıldı. Bu grevlerin 73'ü özel sektörde, 9'u kamu sektöründeydi. 37 grev İstanbul'da, 16 grev Selanik'te, 7 grev İzmir'de, 7 grev Zonguldak'ta yapılmıştı. Grev yapılan diğer iller de Balıkesir (3), Bursa (2), Bilecik (2), Ankara (2) ve İznik, Kayseri, Muş, Konya, Manastır, Sivas ve Üsküp idi. Bilgiye ulaşılabilen 23 greve katılan işçi sayısı 28.865 idi. (Yıldırım,2013;284-285)<sup>53</sup>

İlginç grevlerden biri, Bursa'da 48 iplik fabrikasında çalışan 2500-3000 dolayında kadın işçinin 15 Ağustos 1910 tarihinde başlayan grevidir. Grevin arkasında Ermeni partisi Hınçak'ın olduğu ileri sürüldü. 600 dolayında grevci 22 Ağustos günü işbaşı yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arabuluculuğu sonucunda işçiler 27 Ağustos 1910 günü çalışmaya başladı. (Van;Nicole,1997;7-10) "1910'da da Bursa'daki ipek fabrikaları ile halı dokuma sektöründe çalışan kadın ve çocuklar grev yapmışlar, hatta bunu alışkanlık hâline getirmişlerdi." (Kırpık,2004;107)

Bu dönemin önemli eylemlerinden biri, 1 Mayıs'ın kutlanmasıdır. 1 Mayıs 1909 günü Üsküp'te yapılan 1 Mayıs kutlamasına 120 kadar Bulgar ve Sırp ile 10 kadar Türk işçisi katıldı. 1910, 1911 ve 1912 yıllarında, başta Selanik ve İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde gösterilerle 1 Mayıs kutlamaları yapıldı. 1913 ve 1914 yıllarında bildiri dağıtma ve afiş asmayla sınırlı kutlamalar oldu.<sup>54</sup>

İşçiler bu dönemde grevler dışında eylemler de yaptı. Bu eylemlerin en önemlilerinden biri, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Tatil-i Eşgal Kanununa karşı çıkmak amacıyla 19 Haziran 1909 günü Selanik'te yaklaşık 6.000 işçinin katılımıyla düzenlediği mitingdi. Federasyon 28 Ağustos 1909 günü de 6.000 kişinin katıldığı bir uluslararası işçi eğlencesi düzenledi. 1909 yılında da Kavala'da tütün işçileri, ücretlerinin indirileceği haberleri üzerine fabrika ve tütün mağazalarının camlarını kırdılar ve binalara zarar verdiler. (Yıldırım,2013;206)

Paşabahçe şişe fabrikası, bu dönemde Osmanlı'da önemli sanayi kuruluşlarından biriydi. Fabrikanın sahibi olan Jew Saul Modiano, Trieste'de yaşıyordu. XIX. yüzyılın başında fabrikada çoğu Osmanlı vatandaşı 400'den fazla kişi çalışıyordu. İşçiler arasında Alman, İtalyan, Fransız, Yunan ve Macarlar vardı. Ancak, fabrika yönetimi çalışan sayısını sürekli olarak Osmanlı vatandaşlarının aleyhinde genişletiyordu. Fabrikaya Avusturyalı işçi getirilerek yerli işçilerin işten çıkarılması üzerine işyerindeki bütün işçiler greve gitti. Grevin sebeplerinden biri de yerli işçilerin yevmiyelerinin 11 kuruştan 8 kuruşa düşürülmesi olmuştu. (Kırpık,2004;61)

## Avusturya Mallarına Karşı Tüketici Boykotu

Osmanlı işçilerinin bir bölümü, Osmanlı'nın diğer devletlerle yaşadığı bazı sorunlar nedeniyle ortaya çıkan boykotlarda da etkili bir rol oynadı.

Ekim 1908-Şubat 1909 döneminde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine tepki olarak Avusturya mallarına karşı etkili bir boykot uygulandı. Limanlarda çalışan (ve gerçekte işçi sınıfına dahil olmayan) hamallar, Avusturya mallarını gemilerden indirmedi ve indirilmesine engel oldu. Girit'in işgali sonrasında 1909-1911 döneminde Yunanistan'dan gelen mallara karşı da aynı boykot uygulandı. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali sonrasında da limanlardaki hamalların İtalyan gemilerine karşı uyguladıkları boykot etkili oldu. Bu üç boykot eyleminde de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve hatta devletin desteği açıktı. (Yıldırım,2013;199-205)

53 Grevlerin listesi için bkz. (Yıldırım,2013;363-366)

54 1 Mayıs kutlamaları ve bu dönemdeki bazı diğer eylemler için bkz. (Güzel,1996;94-102)

## V. ÇALIŞMA VE YAŞAMA KOŞULLARI, GELİR DÜZEYİ

1908-1918 döneminde işçi ücretleri ve memur aylıklarındaki gerçek gelişmeleri izlemeye kullanılabilecek güvenilir veri çok azdır.

Süleyman Özmucur ile Şevket Pamuk'un çalışması (Özmucur;Pamuk,2002;301) 1910-1914 döneminde vasıfsız işçilerin ücretlerinin satınalma gücünün 1900-1909 dönemine göre yüzde 18 arttığını göstermektedir. Aynı dönemde vasıflı işçilerin ücretlerinin satınalma gücünde meydana gelen artış yüzde 15'tir.

Şevket Pamuk'un 2000 yılında yayımlanan çalışmasında ise İstanbul'da inşaat işçilerinin satınalma gücündeki gelişmeler 1918 yılına kadar verilmektedir. (Pamuk,2000;74)

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, İstanbul inşaat işçilerinin 1901 yılındaki satınalma gücü 100 kabul edilirse, bu düzey daha sonraki yıllarda azaldı ve 23 Temmuz 1908 günü İttihatçıların "hürriyet" ilanı sonrasında siyasal iktidarın zayıfladığı algısının yaygınlaşmasıyla birlikte, 1908-1909 işçi eylemlerine yol açtı. Bu eylemler genellikle başarısızlıkla sonuçlansa bile, 1910 yılında genel ücret düzeyinde önemli bir artış sağlandı. Ancak 1911 yılında başlayan savaşlarla birlikte İstanbul'da inşaat işçilerinin ücretlerinin satınalma gücü düşmeye başladı. 1918 yılına gelindiğinde İstanbul'da inşaat işçilerinin ücretlerinin satınalma gücü, 1910 yılında ulaşılan düzeyin yaklaşık onikide biri kadardı.

Osmanlı Devleti 1914-1918 döneminde olağanüstü yüksek bir enflasyon yaşadı. Şevket Pamuk'un araştırmasına göre, tüketici fiyatları endeksi 1914 yılında 100 kabul edilirse, 1918 yılında 1800 olmuştu; diğer bir deyişle, fiyatlar 18 katına yükselmişti. (Pamuk,2000;18) Zafer Toprak da geçişme endeksinin 1914 yılı 100 kabul edilirse 1918 yılında 1823'e ulaştığını belirtmektedir. (Toprak,2016/a;29-04)

### İstanbul'da İnşaat İşçilerinin Ücretlerinin Satınalma Gücü (1901=100)

Yıl	Düz İşçi Ücretinin Satınalma Gücü	Vasıflı İşçi Ücretinin Satınalma Gücü
1901	100	100
1902	96	96
1904	94	93
1905	90	89
1906	86	90
1908	80	80
1909	76	73
1910	127	120
1911	117	111
1913	93	95
1914	86	85
1915	72	71
1917	19	12
1918	12	8

Şevket Pamuk'un araştırmasında 1914-1925 döneminde imalat sanayiinde çalışan işçilerin gerçek ücretlerindeki gelişme de verilmektedir. Bu verilere göre, imalat sanayiinde gerçek ücretler 1914 yılında 100 kabul edilirse, 1918 yılında 28'e kadar gerilemişti. İşgal yıllarında ise gerçek ücretler yaklaşık üç katına yükseldi (1918 yılında 28 olan gerçek ücret düzeyi, 1922 yılında 75 olmuştu).

## Türkiye’de İmalat Sanayiinde Gerçek Ücretler (1914=100) (Pamuk,2000;84)

Yıl	Gerçek Ücret Endeksi
1914	100
1915	86
1917	34
1918	28
1921	71
1922	75
1923	74
1924	57
1925	65

Bu yıllarda ülkede ciddi bir ücretli işçi sıkıntısı yaşıyordu. Ancak Batı Anadolu’daki İngiliz çiftçiler, işçi kıtlığına rağmen, piyasa şartlarına göre daha yüksek ücret ödeyerek, işçi temin edebildiler. İngilizler, 1911 yılında, çalıştırdıkları işçilere yüksek ücret ödeyebiliyorlardı. (Kırpık,2004;24)

1914 yılında savaşın başlamasıyla birlikte ilk özveri devlet memurlarından istendi. Memurların aylıklarının yarısı kesilerek zorunlu tasarruf uygulandı. Savaş nedeniyle fiyatlar hızla artınca, bu uygulamadan vazgeçildi, ancak Kasım 1915’e kadarki ayların farklarının ödenemeyeceği belirtildi. (Toprak,1995;148-149)

Savaş nedeniyle piyasada birçok malın temininde büyük sıkıntı yaşanınca ve karaborsa yaygınlaşınca, 25 Eylül 1917 günlü bir kararnameyle, devlet memurlarına her ay erzak dağıtımı başladı. Geçinemeyen bazı memurlar işlerinin yanı sıra ticarete yöneldiler. Bazı temel tüketim malları da karneye bağlandı. Ayrıca, İstanbul’da memurların ucuza yemek yiyebilecekleri bir “memurin lokantası” açıldı. (Toprak,1995;108,109,110)

Halkın durumunun iyice kötüleşmesi üzerine, İstanbul’da yoksullara yemek dağıtan 25 kadar aşhane açıldı. (Toprak,1995;127)

Birinci Dünya Savaşı döneminde işçi ücretleri ve memur aylıkları büyük bir azalma yaşarken, kayıkçı, mavnacı, arabacı ve hamal gibi kendi hesabına çalışan küçük esnafın gelirlerinde bir düşme yoktu:

*“Kentlerde en yüksek ücreti kayıkçı, mavnacı, arabacı ve hamal esnafı alıyordu. Esnaf cemiyetlerinde örgütlenmiş bu kesimin İstanbul Murahhası Kemal Bey aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde önemli bir yeri vardı. (...) Kayıkçı, mavnacı, arabacı ve hamal esnafı taşıma ücretlerini dilediği gibi saptıyor, İstanbul’un iaşesini fiilen elinde bulunduruyordu. 1918 yılında bir hamalın aylık kazancı 75-90 Osmanlı Lirasını buluyordu. Aynı yıl orduda ikinci ferihin (tümgeneral) eline aylık olarak hemen hemen aynı para geçiyordu. Birinci derecede bir daire müdürünün aylığı ise 72 Osmanlı lirası dolayındaydı.” (Toprak,1995;155-156)*

1908-1918 döneminde işyerlerindeki çalışma koşulları konusunda ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır; ancak özellikle savaş yıllarında çalışma koşullarının kötüleştiği, iş kazası ve meslek hastalıklarının arttığı, çalışma sürelerinin uzatıldığı ve işçilere daha yoğun çalışmaları için baskı yapıldığı konusunda kuşku yoktur.

8 Aralık 1909 tarihli ‘Tophane Fabrikalarına Ait Talimatname’ nin 5. maddesine göre günlük

çalışma süresi ortalama olarak 9 saatti. Ancak, fabrika bu süreyi değiştirebiliyordu. Belirlenen sürenin üstünde çalışan işçiye bu ek süre için gündüzleri yüzde 20, geceleri yüzde 40 zamlı fazla çalışma ücreti ödeniyordu. İşe başlama ve paydos saatleri de, mevsimler dikkate alınarak fabrika tarafından düzenleniyordu. *'Tophane Fabrikalarına Ait Talimatname'*de para cezasını gerektiren düzenlemeler de vardı. Bir ay içinde işe 10 dakikadan bir saate kadar geç gelenlerin bir saatlik yevmiyeleri kesiliyordu. İşçi, aynı sürede ikinci kez geç kalması durumunda iki yevmiye, üçüncü kez geç kalmasında üç yevmiye kaybediyordu. İşe bir saatten dört saate kadar geç kalanlara yarım yevmiye veriliyordu. Daha uzun süreli geç kalmalarda o günün ücreti kesiliyordu. (Kırpık,2004;155)

O dönemde çok az sayıdaki işyerinde yıllık ücretli izin uygulaması vardı. İstanbul Belediyesi temizlik işçilerine, işyerinde bir yıl çalıştıktan sonra, yılda onbeş gün ücretli izin veriliyordu. Bu *Talimatname* hükmü 1913 yılından itibaren uygulandı. Özel sektörde de yıllık izin hakkı veren şirketlerin varlığı bilinmektedir. Şark Demiryollarına ait nizamname hükümlerine göre çalışanların senelik 21 günlük izin hakkı bulunmaktaydı. (Kırpık,2004;134)

## SONUÇ

1908-1918 dönemi dünyada ve Osmanlı Devleti'nde çok önemli ekonomik, toplumsal ve siyasal olayların yaşandığı yıllardı. Bu süreçte Osmanlı işçi sınıfı, ayrı ve bağımsız bir güç olarak kendi uzun vadeli çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermedi. İşçiler arasında, etnik veya inanç kimlikleri temelinde bireysel çıkış arayışları etkili oldu. Kısa vadeli ekonomik çıkarları için gerçekleştirdikleri örgütlenme ve eylemlerde de bu kimlikler önemliydi. Daha önce belirtilen nedenlerle, Osmanlı işçi sınıfı çok zayıftı; ancak işgücü ve özellikle ücretli işgücü yetersizliği nedeniyle, tüzel kişiliği olan kuruluşlarda örgütlü bir mücadeleye gerek kalmaksızın, günün koşullarında insanların çoğunu tatmin eden şartlarda yaşayabiliyordu. 1908 Meşrutiyet'i sonrasında 1908-1909 yıllarındaki grevler genellikle başarısız kalsa da, genel ücret düzeyinin yükselmesine katkıda bulundu. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki yüksek oranlı enflasyonla birlikte çok ciddi bir mutlak yoksullaşma yaşandı. Bu dönemin mücadelelerinden Cumhuriyet dönemine önemli bir miras kalmadı. Sel gitti, kalan fazla bir kum yoktu.



# 1919-1925 DÖNEMİ: STRATEJİK HATA

## GİRİŞ

1919-1922 dönemi, Türkiye tarihinde varoluş/yokoluş mücadelesinin verildiği yıllardır. Bu mücadele sonucunda Türkiye Cumhuriyeti kuruldu ve Türk ulusunun (Mustafa Kemal'in ifadesiyle, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir") oluşturulma çabalarının önem kazandığı bir süreç, ağırlıklı olarak 1925 yılından itibaren, gündemin ön sıralarında yer aldı. 1925 yılındaki Şeyh Said Ayaklanması ise yeni devletin inşa sürecinde dönüm noktasını oluşturdu.

Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın sürdürüldüğü ve ardından Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda dünyanın birçok ülkesinde çok önemli toplumsal ve siyasal olaylar gerçekleşiyordu.

## Dünyadaki Önemli Gelişmeler

Almanya ile savaşın galibi ülkeler arasında Versay Antlaşması 29 Haziran 1919 günü imzalandı. Osmanlı Devleti ile galip devletler arasındaki Sevr Antlaşması ise 10 Ağustos 1920 tarihinde sonuçlandırıldı.

1917 yılında Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, Rus Devrimi'nin Avrupa'da ve özellikle de Almanya'da devrimle tamamlanmasını bekliyordu. Hatta Lenin, 6-8 Mart 1918 tarihinde Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) yedinci olağanüstü kongresinde yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Mutlak gerçek şudur ki, bir Alman devrimi olmazsa yok oluruz. (...) Ne olursa olsun, düşünebileceğiniz tüm koşullar altında, eğer Alman devrimi olmazsa, mahvolduk." (Lenin,1974;98)

1917 yılı Kasım ayında iktidara gelen Bolşevikler, kısa bir süre içinde önce bir iç savaşa, ardından 14 ülkenin saldırısıyla bir vatan savaşına girdi. Batılı güçler, Rus Devrimi'ne karşı çıkan Beyaz Ordulara her türlü silah ve para yardımında bulundu. Yabancı saldırı ve iç savaş, büyük ölçüde 1920 sonlarında Sovyet Rusya'nın zaferiyle sonuçlandı. Bu süreçte çok sayıda Rus, Sovyet Rusya'dan kaçarak Türkiye'ye geldi. Bu Rusların bir bölümü işyerlerinde kötü koşullar ve düşük ücretlerle işçi olarak çalışmayı kabul etti.

Avrupa'daki devrim girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında, Bolşevikler, bir dünya komünist partisi niteliğindeki bir örgütlenme olan Komünist Enternasyonal'i (Komintern, III.Enternasyonal) 4 Mart 1919 günü kurdular. Bu süreçte oluşan komünist partileri, Komintern'in "bölümleri" olarak kabul ediliyordu ve Komintern yönetiminin aldığı kararlara uymakla yükümlüydü.

Bu yıllarda Milletler Cemiyeti (League of Nations, Cemiyet-i Akvam) ve *Uluslararası Çalışma Örgütü* (International Labour Organization, ILO) kuruldu. ILO, 1919 yılı Mart ayı başında kurulan ve bir "dünya komünist partisi" niteliğindeki Komintern'e (III. Enternasyonal,

Komünist Enternasyonal) alternatif olarak oluşturuldu. Amacı, sınıf çelişkilerini yumuşatmak, işçi sınıfı ile sermayedar sınıf ve hükümet/devlet arasında bir toplumsal/siyasal uzlaşma sağlamaktı. ILO Anayasası, Versay Antlaşması'nın olduğu kadar Sevr Antlaşması'nın da bir parçasıydı. (Meray;Olcay,1977;168-178)

Avrupa'da komünistlerin iktidara gelme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Komünist Enternasyonal'in 1920 yılı Temmuz ayında toplanan İkinci Kongresi'nde komünistler umutlarını sömürge halklarının emperyalizme karşı başkaldırısına bağladılar. Bu amaçla 1920 yılı Eylül ayının ilk haftasında Bakû Doğu Halkları Kurultayı ve daha sonra da Uzakdoğu Halkları Kurultayı düzenlendi. Ancak Sovyet Rusya'nın yaşadığı iç sorunlar ve sömürge halklarının yeterli bilince ve örgütlülüğe sahip olmaması nedeniyle, 1921 yılı Mart ayından itibaren bu politikadan vazgeçildi.

Bu yıllarda Avrupa ülkelerinde kurulan komünist partileri ve kuruluş yılları aşağıda verilmektedir (Eley,2002;178): Alman Avusturyası Komünist Partisi (1918); Belçika Komünist Partisi (1921); Bulgar Komünist Partisi (1919); Çekoslovakya Komünist Partisi (1921); Danimarka Komünist Partisi (1920); Sosyalist İşçiler Partisi (Finlandiya, 1920); Fransız Komünist Partisi (1920); Almanya Komünist Partisi (1918); Büyük Britanya Komünist Partisi (1920); Yunanistan Sosyalist İşçiler Partisi (1918); Macar Komünist Partisi (1918); İzlanda Komünist Partisi (1930); İrlanda Komünist Partisi (1921); İtalya Komünist Partisi (1921); Lüksemburg Komünist Partisi (1921); Hollanda Komünist Partisi (1918); Norveç Komünist Partisi (1923); Leh Komünist İşçiler Partisi (1918); Portekiz Komünist Partisi (1921); Rumen Komünist Partisi (1921); İspanyol Komünist Partisi (1919); İsveç Komünist Partisi (1921); İsviçre Komünist Partisi (1921); Yugoslavya Komünist Partisi (1919).

Komünist partilerinin kontrolü altındaki işçi sendikaları, önce Komintern içinde örgütlendi. Ancak daha sonra ayrıldılar ve Komintern'in kontrolünde 1920 yılında Uluslararası Sendikalar Konseyi'ni ve 1921 yılında da Sendikalar Kızıl Enternasyonalini (Profintern, RILU) kurdular.

Uluslararası Sendikalar Federasyonu (IFTU) 1919 yılında Amsterdam'da yaptığı kongresinde yeniden faaliyete geçti. Bu nedenle, IFTU'ya Amsterdam Enternasyonalisi de denmeye başlandı.

1891 yılından sonra çeşitli ülkelerde kurulan hristiyan sendikaları 1920 yılında Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu'nu kurdular.

Bu yıllarda çeşitli ülkelerde büyük eylemler gerçekleştirildi.

1918-1922 döneminde İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'da önemli eylemler yapıldı. İngiltere'nin baskılarına çeşitli toplum kesimlerinin tepkilerinin yanı sıra çok sayıda işçinin katıldığı büyük grevler de vardı. 13 Nisan 1919 günü bir gösteride askerlerin açtığı ateşe 379 Hintli öldürüldü ve 1200'ü yaralandı. 1922 yılında polisin açtığı ateşe tepki gösteren Hintliler karakolu yaktılar ve 22 polis görevlisini öldürdüler. İngilizler, bu eyleme 172 köylüyü öldürerek yanıt verdi.

İspanya'da 1918-1920 yılları "Bolşevik Üç Yılı" olarak anılmaktadır. Bu dönemde bazı kentlerde "Bolşevik-türü cumhuriyetler" kuruldu. Birçok kentte büyük grevler yapıldı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya, Çin'deki eski Alman sömürgelerine el koydu ve Çin üzerinde hak iddiasında bulundu. 1919 yılında Çin'de öğrencilerin öncülüğünde "4 Mayıs Hareketi" başlatıldı. Milyonlarca Çininin katıldığı protesto gösterileri düzenlendi. 1921 yılında da Çin Komünist Partisi kuruldu.

Avusturya'da 1919 Nisan'ında işsizler parlamentoyu işgal ettiler ve Sovyet benzeri yapılar oluşturdular. Ancak bu girişim yalnızca 133 gün yaşayabildi.

Macaristan'da 21 Mart-1 Ağustos 1919 döneminde Bela Kun'un önderliğinde sovyet kuruldu.

İtalya'da 1919-1920 yılları "İki Kızıl Yıl" olarak anılmaktadır. Yüzbinlerce işçi, Sosyalist Parti'nin önderliğinde grevler yaptı. 1919 yaz aylarında Sovyet Rusya ile dayanışma amacıyla üç günlük genel grev yapıldı. Birçok fabrika işçiler tarafından işgal edildi. Ancak bu gelişmelere verilen yanıt, Mussolini'nin 1922 Ekim'inde başbakanlığa getirilmesi oldu. Ardından, Faşist Parti'nin diktatörlüğü yerleştirildi. (Harman,2002;435,436,438, 454,455; Faulkner,2013; 213,216-217,227)

Rus Devrimi, Latin Amerika ülkelerinden Avustralya'ya kadar birçok ülkede büyük sempati yarattı ve benzer girişimleri teşvik etti.

1917 yılındaki Rus Devrimi'nin ardından 1924 yılında Moğolistan'da Sovyetler Birliği'nin desteği ve kontrolünde bir yönetim işbaşına geldi. İran'da da 1921 yılında bir yönetim değişikliği yaşandı. Rıza Han, 22 Şubat 1921 günü emrindeki orduyla yönetime el koydu.

Bu dönemde Türkiye'nin ve Rusya'nın dış politikaları büyük ölçüde örtüşüyordu. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması, Sovyet Rusya'nın da çıkarlarına uygundu.

Batılı güçlerin Sovyet Rusya'ya saldırısı 1920 yılı Kasım ayında sona erdi. Aynı dönemde Anadolu'da oluşan millî ordu, iç ayaklanmaları bastırarak ve Yunan ordusunun ilerlemesini durdurabilecek güçte olduğunu kanıtladı. Sovyet Rusya, Komünist Enternasyonal'in 1920 yılı Temmuz/Ağustos kongresinde aldığı karar uyarınca sömürgelerde anti-emperyalist mücadeleyi geliştirme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması sonucunda, Anadolu'daki millî mücadeleyi daha da önemsemi ve Anadolu'ya önemli miktarda silâh, cephane ve altın yardımı sağladı.

Bu dönemde millî hükümetin Sovyet Rusya ile ilişkileri önemliydi. Osmanlı Devleti, 3 Mart 1918 günlü Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum'u geri almıştı. 2 Aralık 1920 günü Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandı. 16 Mart 1921 günü ise Sovyet Rusya ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (Moskova Antlaşması) bağitlanarak, Misakı Milli sınırları içinde olmasına karşın, Batum, Gürcistan'a verildi.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 1921-1922 yıllarında Sovyet Rusya'dan 11 milyon altın Ruble ve 100 bin lira değerinde külçe altın, ayrıca 37.812 tüfek, 324 makineli tüfek, 44.587 sandık mermi, 66 top, 141.173 top mermisi, 4.000 el bombası, 4.000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi yardım aldı.(Müderrişoğlu,1974;545,548-549)

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ilişki, dönem dönem bazı sorunlar yaşanmakla birlikte, II.Dünya Savaşı'na kadar ortak çıkarlar temelinde sürdürüldü.

## **Türkiye'deki Önemli Gelişmeler**

**Yenilgi, İşgal ve Direniş:** Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi (*Silâh Bırakma Anlaşması*) sonrasında işgal edildi. Yunanlılar 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e asker çıkardı ve Balkan Savaşları sırasında yapılan katliamı hatırlatan saldırıları başlattı. Anadolu ve Trakya'da yerel direniş örgütleri oluştu. Bu direniş örgütleri, 4-11 Eylül 1919 günleri toplanan Sivas Kongresinde, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ulusal



düzeyde örgütlü bir direniş hareketine dönüştürüldü. İstanbul'da toplanmış bulunan Meclis-i Mebusan 17 Şubat 1920 günü Musul vilayetini de içeren Misak-ı Milli'yi (*Ulusal Ant*) kabul etti. İstanbul, 1918 yılı Kasım ayının ilk günlerinden itibaren fiilen işgal edilmişti. 16 Mart 1920 günü ise resmen işgal edildi. Meclis-i Mebusan 12 Nisan 1920 günü dağıtıldı. Bu saldırıdan 11 gün sonra, 23 Nisan 1920 günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı.

İşgalcilere karşı gerilla/çete savaşı biçiminde başlayan direniş, millî ordunun kurulması ve güçlenmesiyle biçim değiştirdi. Millî ordu, 9-11 Ocak 1921 tarihinde İnönü'de Yunan ordusunun ilerlemesini durdurdu; Yunan ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı. Yunan ordusunun ikinci saldırısı da 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihlerinde İnönü'de geri püskürtüldü. İngiltere, Nisan 1921'de Türk-Yunan savaşı sırasında tarafsızlığını ilân etti. Fransa ve İtalya da bu görüşe bir ay sonra katıldı. (Oran,2001;145) 23 Ağustos-12 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Savaşı'nda millî ordu üstünlüğünü kanıtladı. 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz ise, 9 Eylül'de Ege'nin tümünün ve İzmir'in işgalci düşman askerlerinden temizlenmesiyle sonuçlandı. Savaş, 11 Ekim 1922 günü imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona erdi. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile de Türkiye'nin uluslararası düzeyde tanınması sağlandı. 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilân edildi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanlığına seçildi.

Büyük Millet Meclisi, 1 Kasım 1922 günü kabul ettiği bir kanunla, halifelik ile saltanatı birbirinden ayırdı, Osmanlı saltanatının İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 gününden itibaren sona erdiğini belirledi. 3 Mart 1924 günü kabul edilen 429 sayılı Yasa ile de halifelik kaldırıldı.

**Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Niteliği:** Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda (İstiklâl Harbi) veya Kurtuluş Savaşı'nda halkı örgütleyen ve ona önderlik edenlerin önemli bir bölümü, yaşamını aldığı ücretle kazanan memurlardı. Önemli bir bölümünü subayların oluşturduğu bu memurlar tabakası, sınıf aidiyetleri/kimlikleri ile değil, birer aydın olarak ulusalcı kimlikleri ile hareket ettiler. Anadolu'daki eşraf da bu mücadeleye etkili bir biçimde katıldı. Nüfusun yaklaşık yüzde 85'ini oluşturan köylülüğün mücadeleye katılması ise ulusal aidiyetten çok, İngiltere'nin taşeronu Yunanistan'ın ve Fransa'nın taşeronu Ermeniler'in Anadolu'da uygulayacakları vahşet nedeniyle canlarına, "namuslarına", temel değerlerine ve mal-mülklerine yönelik saldırılara karşı bir savunma güdüsüyle ve ağırlıklı olarak dinî kimlikle sağlandı.

**Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda İç Ayaklanmalar:** Bu dönemde millî mücadelenin dışında kalanların bir bölümü etnik kimliğini öne çıkararak, bir bölümü ise Batılı güçlerle işbirliği yapan Padişah'tan yana tavır koyarak, iç ayaklanmalar örgütledi. 1919-1921 döneminde Anadolu'da şu ayaklanmalar oldu (Ertuna,1974;40-280): Ali Batı Ayaklanması (11 Mayıs-18 Ağustos 1919); Birinci Bozkır Ayaklanması (27 Eylül-4 Ekim 1919); İkinci Bozkır Ayaklanması (20 Ekim-4 Kasım 1919); Şeyh Eşref (Hart) Ayaklanması (26 Ekim-24 Aralık 1919); Birinci Anzavur Ayaklanması (25 Ekim-30 Kasım 1919); İkinci Anzavur Ayaklanması (16 Şubat-16 Nisan 1920); Birinci Düzce Ayaklanması (13 Nisan-31 Mayıs 1920); İkinci Düzce Ayaklanması (19 Temmuz-23 Eylül 1920); Kuvayı İnzibatîyenin Harekâtı (10 Mayıs-22 Mayıs 1920); Birinci Yozgat Ayaklanması (15 Mayıs-27 Ağustos 1920); İkinci Yozgat Ayaklanması (5 Eylül-30 Aralık 1920); Zile Ayaklanması (25 Mayıs-21 Haziran 1920); Konya Ayaklanması (2 Ekim-22 Kasım 1920); Demirci Mehmet Efe Ayaklanması (1-30 Aralık 1920); Çerkez Ethem Ayaklanması (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921); Koçgiri Ayaklanması (6 Mart-17 Haziran 1921). Bu iç ayaklanmalarda Padişah'ın ve işgalci güçlerin yanı sıra, Kürdistan Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Teal-i İslâm Cemiyeti gibi örgütlenmeler de etkiliydi. Bu örgütlenmelerde işçi sınıfından insanlar da, etnik kimlikle veya işbirlikçilik anlayışıyla, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na karşı mücadele ediyorlardı.

Kurtuluş Savaşı sonrasında, 1925 yılındaki Şeyh Sait ayaklanması da Türkiye’de devlet politikaları açısından bir dönüm noktası oluşturdu.

Batılı güçlerin Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında etnik kimliği ve cemaat-tarikat-ümmet kimliğine öne çıkarıcı çalışmaları, 1921 Anayasası’nda eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi görevini yerel yönetimlere devreden maddenin değiştirilmesine neden oldu. 1924 Anayasası, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkı’ni Türk milletine dönüştürebilmek amacıyla, özellikle eğitim ve sağlık gibi alanları merkezî devletin yönetimi ve denetimi altına aldı. Böylece, daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Batılı güçlerin tahriklerine uyan bazı kesimlerin yerel düzeyde etki sağlayarak daha da güçlenmeleri engellenmek istendi.

**Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda İşçi Sınıfının Rolü:** Bu yıllarda işçi sınıfının büyük bölümü İstanbul’daydı. Mustafa Kemal Paşa’nın, İstanbul işçilerinden beklentileri vardı:

*“Bu eve yaveri Cevat Abbas, Ali Bey, Fethi Bey, Canbulat ve bazı o devrin büyük adamları geliyordu. Bu toplantılarının temadisi Şişli’deki evde devam etmiştir. Bu toplantıların gayesi, İstanbul’da gizli bir teşkilat yapacaklardı. Parayı da İsmail Canbulat temin etmeyi söz vermişti. Bu teşkilatın vazifesi, İstanbul’daki Türkleri koruyacak, fırsat bulursa isyan çıkaracaklardı. Bu vazifeyi de işçilere yaptırmak istiyorlardı. İstanbul’daki fabrika ve tramvay amelelerini ellerinde tutacaklardı. Fakat bu gizli teşkilat faaliyete geçemedi. Sebebi de, Canbulat vaat ettiği parayı getiremedi. Buna Mustafa Kemal fena halde kızmıştı.” (Şapolyo,1958;279)*

İşçilerden bazıları gerek Anadolu’ya geçerek, gerek İstanbul’daki direnişe destek vererek, millî mücadele içinde yer aldı.<sup>55</sup> Ancak İstanbul sendikalarının bir bölümü Anadolu’da sürdürülmekte olan millî mücadeleye karşı duyarsız kaldı; mücadeleyi aktif olarak desteklemek için bir girişimde bulunmadı. Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası ve bağlantılı işçi örgütlerinin tavrı böyleydi. Buna karşılık, sendikalar üzerinde esas etkili güç olan Türkiye Sosyalist Fırkası, umudunu işgalcilerle bağlamıştı, onlardan maddî/manevî yardım alıyordu ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı’na karşıydı.

İstanbul’daki işçilerin büyük çoğunluğu, I.Dünya Savaşı sırasında yaşanan çok yüksek oranlı fiyat artışları ve mal darlığının ardından işgal yıllarında fiyatların yaklaşık yarı yarıya düşmesi, gerçek ücretlerin artması ve aranan malların piyasada bulunabilmesine bağlı olarak, işgale karşı tepkisiz kaldı. İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetlerinin, Yunan ordusunun Ege Bölgesi’nde uyguladığı katliamlar ve zulümden farklı olarak, baskılarını sınırlı tutması da bu tavrı pekiştirdi.

İstanbul’da Ulusal Bağımsızlık Savaşı’na destek veren işçiler olduğu kadar, etnik kimliğini öne çıkaran ve işgalcilerle işbirliği yapan işçiler de vardı. Örneğin, 17 Aralık 1918 tarihinde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kurucu ve yöneticileri arasında “Kürt amele reisi Reşit Ağa” da vardı.

**Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda İşçi Örgütlerinin Büyük Hatası:** 1919-1922 döneminde gerçekleştirilen Ulusal Kurtuluş Savaşı, Türkiye’nin millî demokratik devriminin çok önemli ve başarılı bir aşamasıdır. Türkiye, demokratik devrimin bu aşamasını, ağırlıklı İstanbul’da yaşayan örgütlü işçilerin etkili bir desteği olmaksızın gerçekleştirdi. Demokratik devrimin bu aşamasında, ulusalcı aidiyeti/kimliği belirleyici olan eğitimli/ücretli kadrolar (işçi sınıfının asker ve sivil memur kesimi), ülkeye saldıran güçlere direnen tüm toplum kesimlerine önderlik görevini üstlendi. Demokratik devrim, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve özellikle 1926 yılından itibaren ülkenin tüm hukuk düzeninin değişmesiyle birlikte, devam etti.

55 Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında İstanbul’da direnişe katılan işçilerle ilgili en güvenilir bilgi kaynağı, Hüsamettin Ertürk’ün kitabıdır. Bkz. (Ertürk,1957;223,224,233,234,235,389). Ayrıca bkz. (Goloğlu,1969;157,158)

1919-1922 dönemi, Türkiye işçi sınıfı tarihinde iki açıdan önemlidir. Hâkim sınıflar cephesindeki çatlaklar, mutlak yoksullaşma sonrasında kendiliğindenci işçi sınıfı hareketinin gelişimine yol açtı. Diğer taraftan, İstanbul'daki sendikalar, bağımsızlığın ve ulusal egemenliğin bulunmadığı işgal İstanbul'unda ücret veya sınıf mücadelesi verirken, bir ikileme karşı karşıya kaldılar. İşgali kabullenirlerse, örgütlenebilecekler ve grev yapabileceklerdi. İşgali kabullenmeyip, ulusal mücadeleye katkıda bulunurlarsa, örgütleri kapatılacak ve ücretlerin artırılması mücadelesini veremeyeceklerdi. Bu ikileme kolay olana seçtiler; ancak Ulusal Kurtuluş Savaşı başarıyla sonuçlanınca, bunun bedelini ağır ödediler.

Bu dönemde İstanbul'u işgal edenler sendikalara hoşgörülü davrandı. Onlar açısından asıl tehdit Anadolu'daki kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesiydi. Sendikalar ise İstanbul'un, İzmir'in, diğer bölgelerin işgaline karşı kurumsal olarak tepki göstermedi. Bir kısım sendika ise işgalcilerle işbirliği yaptı; anti-emperyalist tavır göstermedi, bağımsızlık mücadelesine katılmadı. Bazı sendikalar da Kurtuluş Savaşı'na karşı duyarsız kaldı.

## I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında, 1921 sanayi sayımına göre, İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa gibi yerler dışında "millî hudutlar içinde" 33 bin işyerinde toplam 76.213 işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 35 bini tekstil, 17 bini deri işleme işkolundaydı. Metalurji işkolunda 8 bin, ağaç ve marangozluk işyerlerinde de 6 bin işçi vardı. İşyeri başına düşen ortalama işçi sayısı, 2,53'tü. (İlgen,2008;26) Diğer bir deyişle, bu işletmeler, gerçek anlamda birer kapitalist işletme olmaktan çok, esnaf ve sanatkâra ait işyerleriydi (kapitalist üretimin önkoşulu olan genişletilmiş yeniden üretim yerine, basit yeniden üretim söz konusuydu).

Ayrıca, ülkenin işgal altındaki bölgelerinde işçilerin büyük bölümü Rum, Ermeni ve Yahudi idi.

İşçi-sermayedar çelişkinin gelişebileceği daha büyük işletmeler ise İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana'da bulunuyordu.

Bu dönemde işçilerin önemli bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş veya yeniden toprak sahibi olabilme veya kendilerine ait işyeri açabilme olanağına sahip ücretlilerdi.

Bu yıllarda önemli bir işsizlik sorunu yoktu. Vasıflı işçiler kolaylıkla iş bulabiliyordu. Geçici sürelerle işçilik yapmak üzere İstanbul'a gelen köylüler arasında işsiz kalanlara rastlanıyordu.

Profintern (Sendikalar Kızıl Enternasyonalı) Temsilcisi Raevski'nin 23 Eylül 1922'de Komintern'e gönderdiği raporda işçi sınıfının durumuna ilişkin şu tespitler yer alıyordu:

*"Biz Türkiye'de işçi sınıfı olmadığını (İstanbul ve Ege boyundan bahsetmiyorum), Türkiye'de yalnız üretime katılan, kendisini sınıf olarak hissetmeyen sınıf içgüdüsünden, sınıf bilincinden yoksun bir yığın bulunduğunu defalarca gözden kaçırmıştık ve bu yüzden şimdi şu ya da bu ölçüde işçi sınıfına yönelmek, en azından kaba bir hata olur. (...) Tüm Kilikya'da işçi sayısı en büyük zorlamayla bile 7 bini aşmıyor. Bu işçi yığını kendini sınıf olarak gören bir sınıf mı? Elbette ki, hayır! Onlar bugün torna başındaysa, yarın köyde, tarla başında. Bütün yaşam kökleriyle üretime bağlı işçi çok az, sayıları, yüzlerce, bu rakamı bine tamamlamak için hayli zorlamamız gerekir. (...)*

*"Önümüzdeki birkaç on yılda Türkiye'de işçi sınıfı fiili bir etken sayılamaz ve gerek işçi sınıfı, gerekse bir komünist teşkilatı olarak komünist partisi vasıtasıyla biz ülkenin politik yaşamını etkileyemeyiz. (...)*

*“Burada, elbette ki, sendika hareketi yok. İlk mektubumda yazdığım gibi, burada işçilerin birliği daha çok kardeşliğe dayanıyor; sınıfsal olmaktan çok, dinsel amaçlar güdüyor. (...) Sendika hücreleri kurmak, konferansın görevi. Konferans sonucunda Güney Sendikalar Bürosu oluşturulmalı, Kilikya ve Türkiye işçilerini sınıfsal sendika teşkilatlarında örgütlenme çağrısında bulunulmalı, normal bir tüzük ve asgari programın hazırlanması ve Profintern kongresine bir delege seçilmelidir.” (Akbulut; Tunçay, 2007; 312-315)*

## II. ÇALIŞMA MEVZUATI

İstanbul Hükümeti 1919 yılında itibaren bazı kararnemelerle memur ve müstahdemlere zam verdi:

1335 Senesinden İtibâren Me'mûrine Verilecek Bahâlilik Zammı Hakkında Kararname (16.3.1919), Nisan ve Mayıs aylarında “jandarma efradına,” “Evkâf Me'mûrin ve müstahdemine,” Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı “Me'mûrin ve Müstahdemine,” ve diğer bazı kamu kurum memur ve müstahdemlerine teşmil edildi. 1919 yılının daha sonraki aylarında da bazı zam kararnemeleri yayımlandı. Maaş zamlarına ilişkin son kararname, 5 Ocak 1920 tarihliydi. İstanbul Hükümeti son olarak 11.7.1922 günlü kararnamesiyle, “Memurin Erzak Kooperatif Şirketi”nin kurulmasına izin verdi. Ankara’da açılan Büyük Millet Meclisi, 1920 yılı Haziran ayından itibaren çıkardığı kanunlarla çeşitli memur gruplarına zam yaptı. 20 Ekim 1921 tarihli kararnameyle, memurların çalışma saatleri düzenlendi. (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Gn.Md., 1994)

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında, 10 Ağustos 1920 gün ve 154 sayılı kararnameyle, Zonguldak ve Ereğli bölgelerinde çalışan işçiler, madenlerle çalışmaları için, askerlikten muaf tutuldular. (Müderrişoğlu, 1974; 288) 1921 yılı Ocak ayında kabul edilen bir tüzük uyarınca, “linyit kömürlerinin üretimi ile demiryollarında kullanılması ve dış ülkelere ihraç edilmesi için gerekli yerlere taşınması, Milli Savunma Bakanlığınca kurulacak işçi taburları ve ulaştırma kolları tarafından sağlanacaktı.” (Müderrişoğlu, 1974; 289)

1919-1922 döneminde İstanbul’da işçiler lehinde hiçbir yeni düzenleme yapılmadı. Ankara ise işçileri koruyucu iki önemli düzenleme getirdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı devam ederken, Zonguldak bölgesinde çalışan kömür işçilerini ilgilendiren iki yasa kabul edildi.<sup>56</sup>

28 Nisan 1337 (1921) gün ve 114 sayılı Yasa (Zonguldak ve Ereğli Havzai Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun), kömür tozlarının “amele heyeti idaresi” tarafından açık artırma ile satılmasını ve satıştan elde edilen gelirin “amele heyeti” adına Ziraat Bankası’na yatırılmasını öngörüyordu.

10 Eylül 1337 (23 Eylül 1921) gün ve 151 sayılı Yasa ise, işçiler için koğuş ve hamam yaptırılmasını öngörüyor; işçilerin zorla çalıştırılmasını ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklıyor; işçilerin kuracağı “ihtiyat ve teavün sandıklarına” işverenlerce işçi ücretinin yüzde 1’inden az olmayacak bir miktarın yatırılmasını zorunlu kılıyor; hastalanan ve kazaya uğrayan işçinin işverenlerce tedavi edilmesi zorunluluğunu getiriyor; işveren hatalarından kaynaklanan iş kazası nedeniyle ölümlerde işçinin ailesine işverence tazminat ödenmesini zorunlu kılıyor; günlük çalışma süresini 8 saatle sınırlıyor; fazla çalışma zorunluluğunu kaldırıyor; fazla çalışma ücretini yüzde 100 zamlı olarak belirliyor; madene iniş ve madenden çıkış sürelerini çalışma süresi içinde kabul ediyor; maden işçileri için asgari ücret düzenlemesi getiriyordu. Bu metin, dönemin koşullarında çok önemli haklar sağlıyordu.

56 Bkz. Koç, Y., “Ereğli Kömür Havzası İşçileri ile İlgili Yasalar,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s. 89-99.

Bu dönemde yabancı şirketler tarafından işletilen maden ocaklarında çalışan işçileri korumak amacıyla 1921 yılında kabul edilen bu yasalar, büyük ölçüde toprağa bağımlı yarı-köylü niteliğindeki maden işçilerinin örgütlü ve bilinçli mücadelesiyle değil, başta üretimde süreklilik sağlamak olmak üzere, başka kaygı ve amaçlarla kabul edildi; tam mülksüzleşmemiş veya işçileşmemiş maden işçileri, bu yasaların uygulanması için kararlı bir tavrı gelişmediğinden, büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldı ve büyük ölçüde gözardı edildi.

Bakanlar Kurulu'nun 22 Temmuz 1923 gün ve 2608 sayılı Kararnamesiyle, Zonguldak'ta Amele Birliği İhtiyat Teavün Sandıkları Talimatnamesi ile bugün de varlığını sürdüren Amele Birliği kuruldu.

1923 yılında 353 sayılı Kanunla Cemiyetler Kanununda yapılan küçük bir değişiklikle dernek üyelerinin 18 yaşına “dahil olanlardan” olması hükme bağlandı. Aynı yıl 387 sayılı Kanunla Cemiyetler Kanununa eklenen bir hükümlerle, hükümetin her türlü derneğin idari işlemlerini ve kayıtlarını her zaman teftiş ve tetkik edebileceği düzenlemesi getirildi.

1923 yılında kabul edilen 320 sayılı Kanunla Seçim Kanununda bir değişiklik yapılarak, birinci ve ikinci seçmen olmak veya milletvekili olmak için “vergi ile mükellef olmak meşrut değildir” denilerek, 18 yaşını bitiren herkese seçmen olmak hakkı getirildi.

1924 Anayasasının 70. maddesi şu düzenlemeyi getirdi: “Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâ ü amel, temellük ve tasarruf, ictimâ, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundadır.” 1924 Anayasası cemiyet kurma hakkını tanıyor, angaryayı yasaklıyordu.

15 Ocak 1924 gün ve 394 sayılı Hafta Tatili Hakkında Kanun ile on bin ve daha fazla nüfuslu yerleşim birimlerinde, sınai ve ticari müesseselerde haftada bir gün tatil yapılacağı düzenlemesi getirildi. Bu tarihte hafta tatili Cuma günüydü. Hafta tatilinde çalışılmadığında işçilere ücret ödenmiyordu.

1924 yılında bir iş kanunu tasarısı (Mesai Kanunu Layihası) hazırlandı; Meclis'te 19 maddesi görüşüldü; ancak yasalaşmadı.

7 Nisan 1924 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanan Orta Tedrisat Muallimleri Kanunuyla öğretmenlere zam verildi.

17 Mart 1925 gün ve 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu doğrudan sendikalara ilişkin bir düzenleme getirmiyordu. Ancak bu yasada verilen yetki kullanılarak, bazı işçi örgütleri kapatıldı.

16 Nisan 1925 günü kabul edilen 623 sayılı Kanunla, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından I.Dünya Savaşı öncesinde çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanununun bir maddesi değiştirilerek, trikotaj işçilerine temettü vergisinden muafiyet getirildi.

608 sayılı Maadin Nizamnamesiyle (R.G.12.4.1925) madenlerde yalnızca Türklerin çalıştırılabileceği kısıtlaması getirildi: “Bilcümle memurin ve müstahdimin ve amele Türkiye Cumhuriyeti tabasından olacaktır.”

Bu dönemde birçok işçi örgütü, Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca kuruldu ve faaliyet gösterdi.

### III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ VE YÖNLENDİRME ÇABALARI

1919-1925 yılları bir kurtuluş ve geçiş dönemidir. Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında işçilerin önemli bölümü İstanbul ve civarındaydı. Osmanlı devleti ile hükümetleri, işçilerin örgütlenmesine ve eylemlerine müdahalede bulunacak güçte değildi. İstanbul'u işgal eden güçler içinde İngilizler bu konuyla ilgilendiler ve özellikle İştirakçi Hilmi ile bağlantı kurup, onun aracılığıyla yönlendirme yaptılar. Sosyalist örgütlerin girişimleri de önemliydi. Rum ve Ermeni işçilerin örgütlendiği sendikaların büyük bölümüyse, Yunan işgalini destekliyordu. Anadolu'da ise önemsenecek bir işçi örgütlenmesi yoktu.

Bu yıllar, ülkede 1911-1918 savaşları döneminde gerçekleşen çok yüksek oranlı fiyat artışları nedeniyle ciddi bir mutlak yoksullaşmanın yaşanmasının ardından, özellikle işgal altındaki İstanbul'da fiyatların yarı yarıya düştüğü, gerçek ücretlerin arttığı ve yıllarca bulunmayan malların piyasaya çıktığı bir dönemdi. Gerek Anadolu'da, gerek İstanbul'da ücretler düşük, çalışma koşulları kötüydü. Ancak birçok insan, kendi konumunu daha büyük bir yoksulluğun yaşandığı kırsal kesimle karşılaştığında, tepki göstermek yerine durumuna katlanmayı yeğliyordu. Fiyatların düşmesi, gerçek ücretlerin artması ve ihtiyaç duyulan malların piyasaya çıkması, insanları rahatlatıyordu. Ayrıca, yıllar süren savaşlar nedeniyle meydana gelen işgücü kaybına bağlı olarak, ücretli işgücünün göreceli bazı avantajları da vardı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın verildiği dönemde Anadolu'da tüm olanaklar ortak bağımsızlık hedefi için seferber edilmişti. Bu nedenle, Anadolu'da bağımsız işçi örgütleri son derece sınırlıdır.

#### İstanbul'da Güçlü Örgütlenme Eğilimi

İstanbul ise işçi sınıfının örgütlenmesi, grevleri ve gösterileri açılarından 1919-1923 yıllarında son derece canlı bir dönem yaşadı.

Bunun birinci nedeni, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan büyük oranlı mutlak yoksullaşmaydı. Bu dönemde, gelir dağılımındaki adaletsizlik daha da artmış, savaş zenginleri türemişti.

Diğer taraftan, bu huzursuzluğun örgütlülüğe ve eyleme dönüşmesi açısından gerekli olan ikinci koşul da mevcuttu; hâkim sınıflar cephesinde ciddi bir çatlak vardı, zayıf iktidar algısı yaygındı. İstanbul'u işgal eden İngiliz, Fransız ve İtalyan güçleri arasında çeşitli çelişkiler mevcuttu. İşgalci güçlerle Osmanlılar arasında belirli çelişkiler vardı. Osmanlı Devleti'nin kendi içinde de teslimiyeti savunanlarla işgale karşı direnişi savunanlar arasında önemli çelişkiler yaşanıyordu. Bu durum, sık sık yaşanan hükümet krizleriyle de açığa çıkıyordu. Ayrıca, Anadolu'da bir millî direniş örgütleniyordu. Bu bölünmeler ve çelişkiler, kendiliğindenci işçi sınıfı hareketinin gelişmesi için gerekli olan ikinci önkoşuldu.

İşgalci güçler, Anadolu'daki direnişi desteklemeyen ve özellikle de bu mücadeleye karşı çıkan her türlü girişimi destekliyordu.

İstanbul İşçileri Arasında Etnik Bölünme: İstanbul işçilerinin önemli bir bölümü Rum ve Ermeni idi. Sendikaların önemli bölümünde de Rum ve Ermeni işçiler hâkimdi.<sup>57</sup>

57 İstanbul'da sendikaların durumuna ilişkin olarak 1921 yılı başında yazılmış bir rapor için bkz. "Types of Labor Organizations in Turkey," U.S. Department of Labor Bureau of Labor Statistics, *Monthly Labor Review*, Vol. XII, No. 4, April 1921, s. 886-889.

İstanbul'daki Rum işçilerin çoğu, işçi sınıfı kimliğiyle değil, etnik veya millî kimliğiyle hareket ediyordu. Anadolu'da Yunan işgali devam ederken İstanbul'daki Rum işçilerin önemli bir bölümü Yunan ordusu ve donanması için kaynak sağlama kampanyalarına katkıda bulundu. (Korniyenko,1967;14)

İstanbul Sendikalarının Önündeki İki Seçenek: Bu koşullarda, İstanbul'da Müslümanların çoğunlukta olduğu sendikalar, birçok ülkenin sendikasının dönem dönem yaşadığı bir ikileme karşı karşıya kaldı: Sendikalar, ulusal aidiyetlerini/kimliklerini kenara atarak, yalnızca temsil ettikleri üye kitlesinin kısa vadeli çıkarlarını mı koruyacaktı; yoksa ülkenin işgal altında olduğu koşullarda, birinci önceliği ulusal bağımsızlığın ve egemenliğin elde edilmesi mücadelesine mi verecekti?

İstanbul sendikaları 1919-1922 döneminde birinci seçeneği tercih etti; işgalci güçlerden hoşgörü ve hatta destek sağladı; ancak Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasının ardından işgal döneminde yararlandığı kolaylıkların bedelini ağır biçimde ödedi.

İşgalci güçlerin bu tavrında, 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya'da iktidara gelen komünistlerin özellikle 1919 Mart'ında kurdukları Komünist Enternasyonal (Komintern, 3. Enternasyonal) aracılığıyla diğer ülkelerde de komünistleri örgütleme ve iktidar mücadelesine ve anti-emperyalist mücadeleye sokma çabaları etkili oldu. Komünist Enternasyonal'in 1920 yılı Temmuz ayında toplanan İkinci Kongresi'nde ise sömürge ve yarı-sömürge ülkeleri başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci devletlere karşı ayaklandırma kararı alınması da, İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin, komünistlikle ilgisi olmayan örgütlenmelere karşı daha fazla hoşgörü göstermesine neden oldu. Bu dönemde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulması da sendikal örgütlenme açısından sınırlı bir katkıda bulundu.

İstanbul'daki emperyalist işgal kuvvetlerinin bu yıllarda sendikaların tavrına ve mücadelelerine hoşgörüyle yaklaşmalarının en önemli nedeni ise, İstanbul sendikalarının emperyalizme açıkça karşı çıkmamalarıydı. İstanbul sendikaları, ücretler ve 1 Mayıs kutlamaları konusunda gösterdikleri duyarlılığı İzmir'in işgali, İstanbul'un işgali, Anadolu'da emperyalist işgal ve zulüm konularında göstermedi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek vermedi. Destek, tek tek işçiler düzeyinde kaldı. Diğer taraftan, bu yıllarda İstanbul sendikaları üzerinde büyük etkisi olan Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi), Fransızlara ait Tramvay Şirketi'ndeki greve destek için İngiliz İşgâl Kuvvetleri Komutanı'ndan para alabiliyordu.

## 1919-1925 Döneminde İstanbul'da İşçi Örgütlenmeleri

1919-1925 dönemi kendi içinde iki alt bölüme ayrılabilir.

1919-1922 alt bölümünde Anadolu'da ulusal kurtuluş mücadelesi sürmekteydi. 1922 sonbaharından 1925 yılı ortalarına kadarki alt bölüm ise Kemalist yönetimin iktidara alışı yıllarıydı.

Savaşın sona ermesiyle birlikte, büyük çoğunluğu geçmişte kurulup 1913 yılında faaliyeti sona eren sendika veya cemiyetler yeniden açıldı. Savaş yıllarının yarattığı yoksullaşma ve hakim sınıflar cephesindeki gedik veya zayıf iktidar algısı, yeni işyerlerinde sendikaların veya derneklerin kurulmasına da yol açtı. Ayrılıkçı örgütlenmeler de bu olanaktan yararlandı. Ayrıca bu dönemde siyasi parti ile sendika ve dernek arasında pek bir fark yoktu. Sendika gibi çalışan siyasi partiler olduğu gibi, siyasi parti gibi çalışan dernekler de vardı.

Bu dönemde de, 1918 ve öncesinde kurulu bulunan esnaf cemiyetlerinde işçi ve esnafın birlikte örgütlenmesi uygulaması devam etti.

Bu yıllarda sendikaların dışındaki örgütlenmeler de önemliydi. İşçi, memur, asker, emekli, meslek, okul mezunu örgütleri arasında öne çıkanlar şunlardı (örgütün belirtilen amacı ve kuruluş tarihi) (İçişleri Bakanlığı,2013) (Yıldırım,2013;139-146):

*Banka Memurini ve Müstahdemin Kulübü* (Banka memurları arasında birliktelik oluşturarak geçim şartlarını düzeltmek, karşılıklı yardımlaşmalarını sağlamak, 18.6.1919, kurucular Rum)

*Banka Memurları Cemiyeti*

*Berri ve Bahri Osmanlı Sanatkarları Cemiyeti* (İşçi ve sanatkarlar ile çalışanlar arasında ahlaki ve ilmi seviyelerinin gelişmesine çalışmak, hasta ve sakatlarına yardım etmek, yardımlaşma sandığı ve kooperatif kurmak, işçi çocuklarının eğitimini yaptırmak, 7.3.1920)

*Çırak Mektepleri Mezunları Cemiyeti* (Çırak okulu mezunları arasında kardeşlik, dostluk ve dayanışma duygularının gelişmesine çalışmak, 30.5.1918)

*Deniz Amele İşçileri Cemiyeti* (Yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde işçileri koruma altına alarak işçilerin kardeşçe işbirliği yapmalarını ve mesleklerinde yükselmelerini sağlamaya çalışmak; ırk, din ve mezhep ayrımı yapmaksızın bütün işçiler arasında kardeşlik ve dayanışma duygusunu geliştirmek, maddi durumlarının iyileştirilmesine çalışmak, 10.6.1919, kurucuların biri dışında Rum)

*Dersaadet Debbağhaneleri İntibah-ı Amele Cemiyeti* (Üyelerinin sosyal statülerini maddi ve manevi olarak yükseltmeye çalışmak, 16.7.1919, başkan Rum)

*Dersaadet Mimar ve Mühendisleri Cemiyeti* (Mimar ve mühendislik sanatlarında estetik anlayışının gelişmesine çalışmak, üyeleri arasında maddi ve manevi menfaatlerini korumak ve savunmak, aralarında dayanışmayı sağlamak, 22.11.1921, kurucular Rum)

*Doğramacılar Cemiyeti*

*Duvarcılar Amele Cemiyeti*

*Ekmekçi Amelesi Cemiyeti* (çoğunluk Rum işçi)

*Emval-i Ticariye Tahmil ve Tahliye Teavün Cemiyeti* (Ticaret mallarının yükleme ve boşaltma işlemlerinde çalışan şahısların bir program çerçevesinde çalışmalarını sağlamak, çalışma hayatıyla ilgili haklarını korumak, gece dersleri düzenleyerek işçileri bilinçlendirmek, 2.4.1921)

*Garsonlar Cemiyeti*

*Hariciye Nezareti Memurini ve Müstahdameni Teavün Cemiyeti* (Hariciye Nezareti eski memur ve görevlileri ve ailelerine yardımda bulunmak, 31.12.1919)

*İhtiyat Zabıtları Cemiyeti* (Yedek subayların haklarını korumak ve aralarında kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek, 1.6.1919)

*İstanbul Umum İnşaat ve Tarik İrgad ve Rençber Amelesi*

*İttihad-ı Efkâr Şekerçi Ameleleri Cemiyeti* (Şeker işçilerinin haklarını korumak, 25.10.1919, kurucuların tümü Rum)

*İzmit Demiryolları İslam Memurları Teavün Cemiyeti* (İtilaf Devletleri kontrol heyeti tarafından işten çıkarılan İzmit demiryollarında çalışan Müslüman memurlar arasında dayanışmayı sağlamak, 12.5.1919)

*Kadıköy Osmanlı İşçileri Derneği* (Vatanın geleceğini oluşturacak gençleri fikren ve bedenen kuvvetli olarak yetiştirmek, 28.9.1919)

*Kampana Dersaadet Telefon Şirketi Memurini Teavün Cemiyeti* (Üyeler arasında birlik ve dayanışma ile ekonomik durumlarının düzeltilmesine çalışmak, 8.2.1921, Rum ağırlıklı)



*Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti* (Meşrutiyet'in ilanından Mütarekeye kadar geçen süreçte mahkum edilen, sürgün edilen ve memuriyetten çıkarılarak senelerce açıkta kalanları hükümet nezdinde korumak ve geçim şartlarının iyileştirilmesine çalışmak, 15.2.1919)

*Makine İşçileri Cemiyeti*

*Memurin-i Mülkiye Yardımcı Cemiyeti* (Memurların maddi menfaatlerini sağlamaya çalışmak, kadın ve erkek memurlara maddi ve manevi yardımlarda bulunmak ve onların hukuki haklarını savunmak, 1.1.1920)

*Mesai ve Yardımlaşma Osmanlı Cemiyeti*

*Müessesat-ı Ticariye Memurların Tesanüt Cemiyeti* (Ticari kurumların memurları ile görevlilerinin haklarını korumak, hayatlarını sigorta etmek ve ihtiyaç halinde maddi yardımda bulunmak, 29.7.1919)

*Mürettibin Cemiyeti*

*Müstahdemin-i Ticaret Cemiyeti* (Üyelerinin toplumsal yararlarını sağlamak, ekonomik durumları ile sosyal statülerinin düzeltilmesine ve yükseltilmesine çalışmak, 13.2.1922, Rumların örgütü)

*Osmanlı İhtiyat Zabitanı Cemiyeti* (Bütün kadro dışı kalan ikinci sınıf ihtiyat zabitlerinin haklarının korunması, maddi ve manevi olarak geleceklerinin garanti altına alınmasına çalışmak, 30.5.1919)

*Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti* (Osmanlı mühendis ve mimarlarının sosyal statülerini, mesleki haklarını korumak, 24.7.1919)

*Osmanlı Müntesibin-i Bahriye İntihab ve Tavzif Cemiyeti*

*Otomobil Şoför ve İşçileri Esnafı Cemiyeti* (Şoförlük ve otomobilcilik işleri ile uğraşanların kanunu haklarını korumak, durumlarını iyileştirmek ve yardıma muhtaç olanlarına yardım etmek, otomotiv sanayisinin gelişmesine çalışmak, 13.4.1922)

*Posta ve Telgraf Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti*

*Posta ve Telgrafçılar Teavün Cemiyeti* (Posta ve telgraf memurlarının ve görevlilerinin maddi ve manevi olarak gelişmelerine ve mesleklerinde yükselmelerine yardımcı olmak, 13.2.1919)

*Reji Amele İttihad Cemiyeti* (kurucular 8 gayrimüslim işçi)

*Rum Fırıncı Amelesi Cemiyeti*

*Rum Kasap Amelesi Cemiyeti*

*Rum Mürettibin Cemiyeti*

*Rus Çalıştırma Cemiyeti* (İstanbul'a iltica yoluyla gelen Rus işçilerin iş bulmalarını sağlamak, çalışma şartları ve maddi durumlarını iyileştirmek, 18.6.1921)

*Sihhiye Memurları Me'zunin Cemiyeti* (Sihhiye memurlarının maddi ve manevi gelişmelerini ve tıptaki yeni gelişmeler çerçevesinde çalışmalarını sağlamak, 17.8.1919)

*Şark Şimendiferleri Memurin ve Amele Teavün Cemiyeti* (Şark demiryolları memur ve işçilerinin yasal haklarını korumak, 29.10.1920, kurucuların tümü Rum)

*Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Alisi Mezunin Cemiyeti* (Deniz ticaretinin gelişmesine çalışmak, üyeleri arasında yardıma muhtaç olanlara maddi ve manevi yardımda bulunmak, 15.2.1919)

*Türk Gazeteciler Cemiyeti*

*Umum Matbaalar İşletme Amele Cemiyeti*

*Türkiye İşçi Derneği* (İşçileri eğitmek ve haklarını korumak, yardıma muhtaç olanlara imkanlar dahilinde yardım etmek, 20.10.1919)

*Tütün Rejisi Memurin Kulübü* (Tütün rejisi memurlarının maddi durumlarının iyileştirilmesine çalışmak, aralarında birlik ve dayanışmayı sağlamak, 10.7.1919, kurucular 7 gayrimüslim işçi)

*Tütün Rejisinin Cibali Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti* (Üyelerin fikri ve bedeni eğitimleri ile aralarında birlik sağlamak, işçilerin haklarını korumak, 18.6.1919, kurucuların tümü Rum ve Yahudi)

*Umum Mütেকaidin-i Askeriye Cemiyeti* (Emekli ve görevli askeriye mensuplarının haklarını yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde korumak ve üyelerinin maddi ve manevi geleceklerini sağlama almak, 28.12.1919)

Üsküdar Umum Yazmacılar Esnafı Cemiyeti (işçi ve esnaf ortak örgütlenmesi)

*Vapur Kâtipleri Teavün Cemiyeti* (Üyeleri arasında birlik, beraberlik ve dayanışmayı sağlamak, 6.1.1920, tamamı gayrimüslim işçiler)

Bu örgütlerin dışında da cemiyetler kurulmuştu.

1923 yılı başında reisliğini Salih Kahya'nın yaptığı Umum Kürt Amele ve Esnaf Cemiyeti vardı.

Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi'nin yayın organı Kommunist'in 1929 yılındaki sayısında, Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan ve hakkında bilgi sahibi olmadığımız iki işçi örgütünden söz edilmektedir:

*“İttihat ve Terakki Fırkası bir zamanlar M.M.grubu (Müdafaa-i Milliye) ile mücadele sahasında ekseriyeti kazanmak için mühim yekûn teşkil eden işçi sınıfına yaklaşmak mecburiyetini hissederek İstanbul Amele Tesanüt Cemiyeti namile bir cemiyet teşekkül ettirdi. Ayrı zarureti duyan M.M. grubu Amele Cemiyeti'ni meydana getirdi. İşte karşı karşıya bulunan iki burjuva fırkası, kendi entrikalarının devrilmemesi için mücadele sahasında teşkilatsız bir vaziyette bulunan işçi sınıfını kendi menfaatlerinin temini için destek olarak kullandılar. Halbuki işçi sınıfının menfaati iki burjuva fırkasının mücadelesine alet olmak değildi. Kendi teşkilatlarıyla müstakilen kendi siyasetini idare eden Komünist Fırkasının rehberliği altında vaziyeti tahlil ederek, M.M. grubuna karşı aksi inkılâpçı olan İttihat Fırkasını red ve onun yıkılması için mücadele etmekle mukabele etmesi lazım gelirdi. Maatteessüf o gün için böyle bir vaziyete malik değildi. Ve kendi menafii ile uygun siyasetini müstakilen yürütücü bir vaziyette bulunmadığı için körü körüne, tarihi zaruretin ölüme mahkum ettiği İttihat Fırkasına alet oldu.” (Tunçay/b,2009;227)*

## **Öğretmenlerin Örgütlenmeleri**

Öğretmenlerin sınıfsal konumuna ilişkin ilginç bir değerlendirme daha 1919 yılında yapılmıştır. 10 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucularından ve 28/29 Ocak 1921 günü Mustafa Suphi ile birlikte Karadeniz'de katledilen Ethem Nejat, 1919/1920 yıllarında yayınlanan “Darümualliminli Gençlere” yazısında, öğretmenlerin sınıf özelliğini şöyle ön plana çıkarıyordu:

*“Darümuallimin 'li genç! Sen kendin çok iyi biliyorsun ki sen proleter evlâdısın.*

*“Baban nasıl kolunun kuvvetiyle çalışıyor ise, sen de günde on onbeş saat kafanı yorarak, beynini çatlatarak çalışacaksın. Bugün daha pek genç ve mektep talebesi isen, yarın bugünkü tarzı hükümetin muhakir gördüğü bir iptidai mektebin mürebbisi olacaksın. Ve muallimlerin çektiği*

*azabı, açlığı çekmeye ve mektebin ve talebelerinde devletluların mektebi yanında hakir kalmaya mahkûm olacaksınız.*

*“O halde ey genç! Ey yarının mürebbisi! Şimdiden menfaatini bil! Sen gündelikle çalışan işçiden başka bir şey değilsin! Koluyla çalışan, uzvi faaliyetini bir lokma yiyeceğe hasreden, bu haksız ve hain cemiyet içinde ilimden, fenden hisse ve kısmet alamayan biçare işçi gençler ile bir sırada, bir halde, bir endişede olduğunu idrak et. Onlarla elele ver, ‘yevm-i cedit, rızkı cedit’ (yeni gün, yeni azık, Y.K.) yaşayan sınıfın gençleri, çocuklarıyla birlikte çalış, yarının inkılâp hazırlıkların yap!” (TÜSTAV,2004;115-117)*

Kurtuluş Savaşı sürerken Ankara’da 1920 yılı Temmuz ayının ilk yarısında Muallim ve Muallimeler Cemiyeti kuruldu. Örgütün kurucuları Milli Eğitim Bakanlığı bürokratları ile Ankara Lisesi öğretmenleriydi. Cemiyet, Antalya, Denizli, Konya, Akşehir ve Amasya gibi illerde şubeler açtı. Anadolu’daki örgütlenmenin genişlemesi üzerine, örgütün adı 7 Mayıs 1921’de Türkiye Muallime ve Muallim Dernekleri Birliği olarak değiştirildi. Birliğin Başkanı Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars), fahri başkanı Mustafa Kemal Paşa idi. İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) da geçici idare heyeti üyelerindendi. Birlik, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı desteklediğini bir bildiriyle açıkladı. Bildiride şöyle deniyordu: “Türkiye inkılabı, muallime ve muallimlerin mesleki taazzuv (örgütlenme) ve tesanütleriyle (dayanımlarıyla) kazanılacaktır, ileri!” (Altunya,2015;48-51)

Türkiye Muallime ve Muallim Dernekleri Birliği’nin çalışmaları Cumhuriyet’in kurulması sonrasında daha da arttı. Bu süreçte ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulmuş olan dernekler de bu Birlik’e katıldı. Birlik’in 22-26 Ağustos 1924 günleri Ankara’da toplanan genel kurulunda Birlik başkanlığına Adalet Bakanı Mustafa Necati Bey seçildi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Birlik’in hamiliğine (koruyuculuğuna), Başbakan İsmet Paşa da Birlik’in fahri başkanlığına getirildi. Birlik yönetim kurulu üyelerinin tümü milletvekilleri idi. Örgütün adı 2-6 Mayıs 1925 günlerinde gerçekleştirilen genel kurulunda Türkiye Muallimler Birliği olarak değiştirildi. 1926 yılında Birlik’e bağlı 240 dernek vardı. Bu örgüt, öğretmenlerin çıkarlarını korumak için bazı çalışmalar yapmakla birlikte, asıl olarak Devletin öğretmenleri kontrol altında tutma ve yönlendirme çabasının bir ürünüydü. Birlik, herhalde Devletin bu ihtiyacının ortadan kalkmasından sonra, 1928 yılından itibaren önemini yitirdi ve bir süre sonra dağıldı. (Altunya,2015;67/70)

İstanbul’daki Muallimler Cemiyeti’nin 1921 yılındaki öğretmen grevini desteklememesi üzerine, bu örgütten ayrılan bazı ilkökul öğretmenleri 1921 yılında Mekâtib-i İptidaiye Muallimler Cemiyeti’ni (İlkokul Öğretmenleri Derneği) kurdular. Derneğin ilk kongresi 1921 yılı sonunda yapıldı. (Altunya,2015;23)

## **Önemli İşçi Örgütleri**

Bu dönemde ön plana çıkan bazı işçi örgütlenmeleri vardır.

Örgütleyebildiği işçi sayısı açısından en önemli örgütlenme, Türkiye Sosyalist Fırkası’dır.

İkinci önemli örgütlenme çizgisi, komünistlerin oluşturduğu örgütlerdir. Komünistlerin önderliğindeki işçi örgütlenmeleri, Türkiye İşçi Derneği ile başlamakta, başarısız kalan İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi girişimi ile devam etmekte ve Amele Teali Cemiyeti ile sonuçlanmaktadır.

Anarkosendikalist ve komünist hareketlerin ortak ürünü ise Beynelmillel İşçiler İttihadı’dır.

Tamamen işveren kontrolündeki örgütlerin bir örneği, Amele Siyanet Cemiyeti’dir.

Devletin kontrolünde gibi gözükken ve ancak daha sonra, yöneticilerinin hataları ve Devletin ve CHP'nin işçilere yönelik politikalarındaki değişiklik nedeniyle, tasfiye edilen bir örgüt ise, Türkiye Umum Amele Birliği'dir.

1919 yılında kurulan bir örgüt, İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti'dir. Örgüt, İstanbul'daki "özellikle İtalyan ve Fransız kökenli işçilerle Rum Katolik işçilere Hristiyan şefkatiyle, dini, ahlaki, zihni, iktisadi ve içtimai yardımlar sağlamayı" amaçlıyordu. (Tunçay,1991)

1920 yılında Ereğli'de de bir işçi örgütü olduğunu bir mektuptan anlıyoruz. Ereğli Havza-i Fahimesi Amele Cemiyeti Reisi Doktor İzzet Şükrü, 13 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Suphi'ye bir mektup gönderdi. Mektupta, mütareke sonrasında böyle bir örgütün kurulduğunu, maddi desteğe ihtiyaçlarının olduğunu yazıyordu. (İşlet;Kesim,2008;65)

Bu yıllarda işçilerin de üyesi olduğu esnaf dernekleri de çalışmalarını sürdürdü. 1919-1925 döneminde "esnaf cemiyeti" olarak kurulan örgütlerin bazıları şunlardır: Debbağhaneler Amele İntibah Cemiyeti, İttihat-ı Efkâr Şekerci Ameleleri Cemiyeti, Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti, Otomobil Şöfor ve İşçileri Esnafı Cemiyeti, Bakkal Esnafı Kalfa ve Çıraklar Cemiyeti, İnşaat ve Tarik Irgat, Rençperler ve Amele Cemiyeti, İnşaat Usta ve Kalfaları Cemiyeti, Tiftik ve Yapağı ve Deri Amelesi Esnafı Cemiyeti, İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti, Çorap ve Fanila Mensucatı Sanatkârânı Cemiyeti. Adında "işçi" geçmeyen diğer esnaf derneklerinde de işçiler üyeydi. (Toprak,2016;272-273)

## Türkiye Sosyalist Fırkası

Hüseyin Hilmi veya yaygın bilinen adıyla İştirakçi Hilmi, 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurdu. Fırka'nın çalışmaları bir süre sonra durduruldu. Hüseyin Hilmi 1913 yılında Sinop'a sürüldü. İki yıl sürgün hayatı yaşadı. 1919 yılında *Türkiye Sosyalist Fırkası*'nı kurdu.

20 Şubat 1919 tarihinde kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kurucuları, Hüseyin Hilmi Bey, Dr.Refik Nevzat Bey, Sadrettin Celal (Antel), Suphi Nuri (İleri) ve Şakir Rasim Bey idi.

Münir Süleyman Çapanoğlu'nun Abidin Nesimi'ye anlattıkları ilginçtir:

*"Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Partisini kurmasında iki kişinin etkisi olmuştur. Biri Kürt Şerif Paşa, diğeri de Yahudi Vitali Efendidir. (...) Şerif Paşa ve Vitali Efendinin İngilizlerle yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Sosyalist Hilmi'nin de Osmanlı Sosyalist Partisinin dış politikasını İngiliz politikasına göre düzenlediği açıktır. Hilmi Selanik sosyalistleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Selanik sosyalistleri de Osmanlı Devletinin İngiliz dostluğuna dayanan bir politika izlemesini istemektedirler. Buna karşılık İttihat ve Terakki'ye eğilimli sosyalistler ise, Alman dostluğuna önem vermektedirler. Bu yüzden İttihat ve Terakki saflarındaki sosyalistler Osmanlı Sosyalist Partisine cephe almışlardır. Buna karşılık İngiliz dostluğuna önem veren Hürriyet ve İtilaf Partisi ise Osmanlı sosyalistleri ile birleşmede sakınca görmemiştir."* (Nesimi,1979;39,41)

Türkiye Sosyalist Partisi, yapısı ve işleyişi açısından daha çok bir sendikalar topluluğu niteliğindedir. Örneğin Debbağhaneler İntibah-ı Amele Cemiyeti bir süre sonra kendisini feshederek Parti'ye katıldı. Haliç Şirketi ameleleri de Parti'ye üye oldular. Çeşitli işyerlerindeki işçilerin Parti ile yakın ilişkileri vardı. Sadrettin Celal 1922 yılında Aydınlık'ta şunları yazıyordu: "Türkiye Sosyalist Fırkası, İşçi Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrıldıktan sonra kurulan Türkiye Müstakil Sosyalist Fırkası. Bütün bu teşkilatlar, fırka ismini taşımakla beraber, gerçekte az çok sendika mahiyetindedirler."<sup>58</sup>

58 Aktaran, (Yıldırım,2013;172) (1/10) "Parti adını taşımakla birlikte, daha çok bir sendikalar topluluğu niteliğinde olan Türkiye Sosyalist Fırkası, (...)”

Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), İstanbul'da Elektrik Şirketi İşçileri Derneği, Tramvay Şirketi İşçileri Derneği ve Deri İşçileri Derneği; İstanbul dışında Hereke Kumaş ve Halı Fabrikası Sendikası, Anadolu Demiryolu İşçileri Derneği, Konya İşçileri Sendikası, Eskişehir İşçileri Sendikası, Ankara İşçileri Sendikası ve Edirne İşçileri Sendikası'nı kurduğunu belirtmektedir. Bu işçi örgütlerine üye olan işçi sayısının 5.000 civarında olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu örgütlerin bir bölümü çok büyük olasılıkla yalnızca kağıt üzerinde vardı ve herhangi bir faaliyetleri olmadı. (Akkaya,2010;84)

İştirakçi Hilmi 1919-1922 döneminde İstanbul'da işçi sendikaları ile yakından bağlantılıydı. Dönemin önemli iki grevinden birini yönetti, birini destekledi.

Kendisini tanıyan Münir Süleyman Çapanoğlu'nun anlattığına ve Refik Halid'den aktardığına göre, İştirakçi Hilmi hep kırmızı bir yelek giyermiş. Herkese "arkadaş" diye hitap edermiş. 1913 öncesinde de ikide bir de hapse atılmış. 1913 öncesinde "İstanbul'da geçirdiği her ay, muhakkak bir defa onu polisler arar ve askerler Bekiraga Bölüğüne tıkarı. Artık oranın gedikli olmuştü. Bir yırtık muşamba bavulu daima mahbusa girmek için hazır dururdu." (Çapanoğlu,1964;80) 1913-1919 döneminde "Çorum'da bana daha sık gelir (...) Ah, derdi, 1 Mayıs bayramı. (...) Onu amele ile beraber ne zaman yapabileceğim. Bu esnada bizim bayramlar gelirdi, şeker bayramları, kurban bayramları. Onu tebrik edenlere, Arkadaş, derdi, benim bayramım bir Mayıs'ta. O günü gel de koklaşalım. (...) İştirakçi 1 Mayıs'ta kırmızı yeleğine ilaveten bir de kırmızı boyunbağı takar, yakasına da gelincik ilişitirir, bir başına o günü tes'it ederdi." (Çapanoğlu,1964;82-83)

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın programında üretim ve değişim araçlarının millî bir temele dönüştürüleceği belirtilmektedir. Mete Tunçay, bu hükmü, devletleştirme olarak yorumlamaktadır. (Tunçay,2000;38) Partinin programının 11. maddesi ise şöyledir: "Şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümasil müessesat-ı iktisadiye ile bilumum vesait-i istihaliye ve imaliyenin içtimai bir hale ifrağı, yani Devlet tarafından idaresi." Diğer bir deyişle, en genel hatlarıyla sosyalizmi savunan bir programdı.

Bu parti enternasyonalistti de. Programın giriş bölümünde, aynı amacı güdenlerle uluslararası düzeyde işbirliği yapılması ilkesi kabul edilmişti. Partiyi İkinci Enternasyonal'in 1919 yılında toplanan Bern Kongresinde iki kişi temsil etti. İkinci Enternasyonal'in 1920 yılında toplanan Cenevre Kongresine de Hüseyin Hilmi imzasıyla "Türkiye Sosyalist Fırkası Tarihi" başlıklı bir rapor sunuldu. (Tunçay,2000;39)

Dr.Şefik Hüsnü, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın 1921 Ekim'inde hazırladığı raporda şu değerlendirmeyi yapıyordu:

*"Devrimciliğinden değil ancak taşımacılık alanındaki üç-dört bin işçiyi bir araya getirmiş olduğundan en büyük, önemli işçi teşkilâtı, Türkiye Sosyalist Partisi'dir. Bu bir parti değil, bir çeşit sendikadır. Yöneticisi, tam bir cahil ve İngiliz hizmetkârı olan Hilmi'dir. Bu teşkilât Amsterdam bürosuna üyedir. Kendisini değişmez !!! Başkan ilân etmiş ve Parti hâkimidir. Hiçbir zaman, hatta grev ilân edilirken bile işçilere danışmaz. Başarısının sırrı, İngilizlerin desteğiyle, işçilerin ücretini artırmaya hizmet etmiş birkaç başarılı grev yapmış olmasıdır; ancak bu artış, her gün tramvaylarda hizmet veren bizzat bu işçilerin çoğunluğunun zararına yapılmıştır, zira şirket aynı zamanda bilet ücretlerini de artırmıştır.*

*"İngilizlerin Hilmi'ye destek vermelerinin ilk sebebi bazı mali çıkarlardır; Belçikalı şirketin hizmetini sekteye uğratarak bu şirketin hisselerinin değerini düşürmek ve böylece ucuz fiyata hisseleri kapatmak istemektedirler. Hükümetin fabrikalarına el koymak isteyen bazı İngiliz grupları da vardır. Diğer yandan, Hilmi'yi desteklemekle, İngiliz yönetimi reformist ve oportünist harekete de arka çıkmakta ve böylece, gelecekte her türlü devrimci hareket imkanını boğmak istemektedir." (Akbulut,Tunçay,2012;115)*

TKP yöneticilerinden Ali Cevdet'in 1922 yılı Şubat ayında Komünist Enternasyonal'in Dördüncü Kongresi için hazırladığı Türkiye raporunda da Türkiye Sosyalist Fırkası konusunda şu değerlendirme yer alıyordu:

*“Ateşkesten sonra işçiler atıl duramaz oluyor ve yeniden kendi sınıf teşkilatlarında bir araya gelmeye başlıyor. Bu teşkilatların en büyüklerinden biri Türkiye Sosyalist Partisi'dir. Bu parti önüne en başta iktisadî amaçlar koyuyor, işçi sınıfının siyasî amaçlarına kayıtsız kalıyor.*

*“İngiliz ajanlarından oluşan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yardımıyla kurulan bu 'sosyalist' parti hep efendilerinin yönetiminde, yani Hürriyet ve İtilâf Fırkası vasıtasıyla, İngilizlerin komutasında çalışıyor. Söz konusu 'sosyalist' partinin lideri Hilmi, sarı Enternasyonal temsilcilerinin Menşevik Gürcistan dönüşünde onlarla İngiliz terörünün teşkilatçısı Yüzbaşı Benet vasıtasıyla tanışıyor. Şöyle ki, bu parti kapitalizmin sadık bir hizmetçisidir. Bu partinin elebaşları Türkiye'nin iktisadî yaşamı üzerinde mutlak etkisini koruyup güçlendirmek isteyen İngilizlerin uşaklarıdır. Sözde işçilerin iktisadî durumunu iyileştirmek amacıyla geçen yıl yapılan tramvay işçilerinin grevi ahlında, Belçika şirketinin saygınlığını zayıflatıp, bu işlerin İngilizler tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırmak için düzenlenmişti. Grevci işçilerin yardımlaşma sandığında yalnız iki günlük yedek para bulunmasına rağmen, greve katılanlara günlerce yardım sağlandı. Burada işin özündeki sır, Hindistan'da grevcileri kırıp geçiren İngiltere'nin işgal kuvvetlerince verilen emir üzerine İngiliz Bankası'nın tramvaycılarının grev komitelerine para temin etmiş olmasıydı. Ancak, tramvay işçilerinin bu grevi de, işçilerin başına patladı. Çünkü sonuçta, İstanbul'da neredeyse yalnız emekçi halkın kullandığı tramvay biletlerinin fiyatı iki katına çıkarıldı.*

*“Gerçek sosyalistleri avlayıp Türk polisinin eline teslim etmeyi kendine görev sayan 'sosyalist' parti lideri, Abdülhamit dönemin eski polis memuru ve İngiliz kapitalizminin bugünkü uşağı Hilmi efendi İngiliz generalinden yardım istedi ve böylece gerçek içyüzünü ortaya koydu. Tek amacı iktisadî yaşamın bütün alanlarını ele geçirmek olduğu için İngiliz sermayesi, işçiler arasında komünist fikirlerin yayılmasını ve sınıf bilincinin gelişmesini önlemek için, elbette ki, elden gelen her önleme başvuruyordu.” (Akbulut; Tunçay,2012;167)*

## **İştirakçi Hilmi'nin İşgalcilerle İşbirliği ve Öldürülmesi**

İştirakçi Hilmi, o yıllarda Anadolu'da emperyalizme karşı verilen İstiklal Savaşı'na da karşıydı. Mete Tunçay bu konuda şunları yazmaktadır: “Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Millî Mücadeleye karşı olumsuz bir tavır takındığı söylenmiştir; bu söylenti herhalde doğrudur. (...) (Hüseyin Hilmi'nin yayımladığı) İdrak (...) kurtuluşu galip devletlerin iyiniyetlerinden beklemektedir.” (Tunçay,2000;39)

İştirakçi Hilmi bununla da yetinmemekte, İngiliz İşgal Kuvvetleri'nden, yani işgalci emperyalist güçlerden para almaktaydı. İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin başında bulunan İngiliz Generali Harington anılarında Hüseyin Hilmi'yle yakın ilişkileri olduğunu ve anladığı kadarıyla kendisiyle çok dostça ilişki içinde bulunduğundan öldürüldüğünü belirtmektedir. (Harington,1941;215) İştirakçi Hilmi'nin İngilizlerle yakın ilişkisi ve grevler sırasında açıklanmayan kaynaklardan para aldığı, Zeki Cemal'in *Meslek Dergisi*'nde 1925 yılında yayımlanan yazısında da yer almaktadır.

Zeki Cemal'in yazdığına göre, grev ve bilinmeyen kaynaktan para alma işi şöyle gelişti:

*“Ma'zaha fırkanın malum olan program ve nizamnamesindeki menfaat maksatlarına rağmen Sosyalist Fırkası'nın teşekkülü amele arasında büyük bir sevinç ve tevliid etmiş ve Tramvay, Şirket-i Hayriye, Haliç, Kazlıçeşme, Debbağhane vesaire ameleleri Sosyalist Fırkasına karşı büyük bir temayül göstererek kaydolmaya başlamışlardır.*

*“Bu suretle yavaş yavaş fırkaya kaydedilmeye başlayan amelenin yekünü 50 kişiye bile balığ olmamış ve fırka vaziyetini idrak etmemiştir ki Kazlıçeşme’deki Debbâğhane fabrikalarındaki amele, kendileri kendilerine bilasebep grev ilan ederek Sosyalist Fırkası’na iltica ettiler. Sosyalist Hilmi arkadaş bu vaziyet karşısında birdenbire şaşırıldı. (...) Hilmi arkadaş eline geçen ilk fırsatta muvaffak olamazsa fırka için istikbal mevcut değildi. Buna mukabil esasen yekünü 90’a balığ olan ameleyi grevde muvaffak ederse, ‘sermayedaran sınıfın her türlü tahakkümünü’ ilk hamlede kırmış olduğunu gösterecek ve bu hal Sosyalist Fırkası için mükemmel bir propaganda olacaktı.*

*“Hilmi arkadaşın bir gece uykusu kaçtı. Düşündü taşındı. Ertesi gün meçhul bir menbada 800 altın lira bularak Sosyalist fırkası merkezine geldiği zaman heyet-i idare azalarıyla kapının önünde toplanan ameleye hitaben bir nutuk irad etti. (...) Debbâğhane amele Veliefendi Çayırı’nda toplandı. Hilmi arkadaş Veliefendi Çayırı’na birinde pılav diğerinde zerde olmak üzere iki kazan koydurdu. Bu yemekleri bütün ameleye tevzi ettirdi. Bu suretle 10 gün kadar amele greve devam etti. Nihayet fabrika sahipleriyle müzakeratta bulunan Sosyalist Fırka reisi Hilmi arkadaş amelenin lehine olmak üzere bir itilafname tanzim ve imza etti. Grev bitti. 10 gün karınlarını doyuran amele Hilmi arkadaş ve Sosyalist Fırkasına olan şükran borçlarını ödeyebilmek için müttahiden Sosyalist Fırkası’na kaydedildi. Bu suretle 10 günlük faaliyetten sonra fırka 90 amele birden kazanmıştı.*

*“Sosyalist Hilmi arkadaşın grevin bidayetinde bulunduğu 800 altın liranın menbaı meçhuldür. Sosyalist Fırkası’na mensup olan azayla heyet-i idare azasından hiçbir zat Hilmi arkadaşın bu parayı nereden ve nasıl bulunduğunu da bilmemektedirler.” (Zeki Cemal,1997;28-29)<sup>59</sup>*

Korniyenko, Hüseyin Hilmi’nin “İngiliz emperyalistlerinin kiralık ajanı” olduğunu ileri sürmektedir. (Korniyenko,1967;17) Sovyet Rusya da Hüseyin Hilmi’nin “İngiliz ajanı” olduğu görüşündeydi. Fransız istihbaratçıları, Hüseyin Hilmi’nin tramvay grevini yapmak için İngilizlerden para aldığını rapor etmişti. Rapora göre, 9 Ocak 1922 günü iki İngiliz subayı Türkiye Sosyalist Partisi’nin genel merkezini ziyaret etmiş ve bir sonraki grevde kullanılmak üzere H.Hilmi’ye bir miktar para vermişlerdi. (Criss,1999;88-89,91)

Hüseyin Hilmi 1919-1922 döneminde gözaltına alınmadı, tutuklanmadı. 1913 öncesinde sık sık hapse atılan İştirakçi Hilmi, işgalci güçlerle işbirliği yapınca, programına daha sosyalistçe hükümler de koydu, 1 Mayıs’ı da kutladı, kırmızı yeleğine bir de kırmızı otomobil ekledi, ama grevlerde (ve belki başka zamanlarda da) işgalci güçlerden para yardımı aldı. Çapanoğlu şöyle anlatıyor:

*“Hilmi mütareke yıllarında oldukça büyük bir faaliyet gösterdiği halde, ona ne hükümet, ne de işgal kuvvetleri dokundu. Hilmi, kırmızı otomobilinde, azametle dolaştı. Yedi, içti, eğlendi. Ona niçin dokunmadılar? (...) Bu adamın bol bol para harcaması dikkati çekmesi lazım gelen bir olaydı. Paralar nereden geliyordu? Partinin meteliği yoktu. Öyleyse otomobil nasıl geldi? Bol bol para harcamaların kaynağı neresiydi? Günahı söyleyenlerin boynuna, bu kaynağın İngilizler olduğu, Hilmi’nin İngiliz İntelicans Servisi hesabına çalıştığını, casusluk yaptığını iddia edenler oldu. Doğru mu? Bilmiyorum. Elimde vesika yok.” (Çapanoğlu,1964;73-74)*

Türkiye Sosyalist Fırkası’nın ilginç özelliklerinden biri, Parti Genel Sekreteri Fazıl Bey’in Türkiye Komünist Fırkası’nın 27 Eylül 1920 günü Bakû’da yapılan merkez komitesi toplantısına katılması ve Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi hakkında bilgi vermesidir.

Mustafa Suphi, İsmail Hakkı, Ethem Nejat Süleyman Nuri ve Hilmi oğlu Hakkı’nın katıldığı merkez komite toplantısında Fazıl Bey şunları anlattı:

59 Ayrıca bkz. (Sencer,1969;248-249) (Quataert;Zürcher,1995;30)

*“Fırka iki seneden beri teessüs etti. Hilmi’yi evvelce tanımazdım. İstanbul’a geldikten sonra tanıdım. Fakat Hilmi sosyalist değildir. Evvelce memlekette sosyalist olmadığından bununla 1918 Şubat’ında fırkayı teşkil ettik. İlk zamanlar cehaletini anladım. Bilahare fırkanın terakkisi için büyük büyük engeller çıkardı (...)*

*“Fırkadan ayrılmak istedim, sebebi de Hilmi ile itilaf-ı efkâr ve teşrik-i mesai kabul olmayacağını gördüm. Fırkada da çok çalıştım, fakat seçilerek fırkanın bu şekilde Hilmi’nin elinde kalmasını muvafık görmediğimden fırkadan ayrılmıyordum. Müteaddit tereddütlerden sonra fırkada kaldım. Bir müddet evvel tramvay grevi oldu. Bundan evvel ben fırkadan çıkmıştım. Tramvaycılar fırka etrafından toplanıyor dediler. Tramvay amelelerinin itimadını temin etmek ve İstanbul’da bir amele faaliyeti göstermek için de yine fırkada çalıştım. 15 Mayıs’ta grev başladı. (...)*

*“Hilmi’nin tramvay kumpanyasından para aldığı anlaşıldı. Katiyetle itham edemem, fakat bu zan var. Benim kanaat-i tammem var. Hilmi’nin son zamanda İngilizlerle münasebeti sıklaştı. Grev esnasında Kaptan Stan ile görüşüyordu. (...) İngilizlerin Hilmi’ye para vermesine sebep şu ki İngilizler böyle bir amele partisini ellerinde bulundurmak istiyorlardı. Bu da Hilmi’nin elinde olması çok doğru idi.” (Demirel,2004;40-44)*

Türkiye Sosyalist Fırkası’nın 8 Mart 1922 günü toplanan kongresinde Hüseyin Hilmi genel başkanlıktan düşürüldü; yönetim Şakir Rasim’in eline geçti. “Şakir Rasim Tramvay Şirketindeki işinden çıkartılmış, o da TSF antetli kağıtlara heyet-i idare namına reis-i müntehap diye imzaladığı fransızca bir mektupla fransız işgal kuvvetleri komutanına başvurmuştur.” (Tunçay,2009;10)

Hüseyin Hilmi, Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasından sonra, 16 Kasım 1922 günü, İstanbul’da Fatih’te Kalkandereli Ali Haydar isimli bir eski polis tarafından sokakta vurularak öldürüldü.

## **Türkiye İşçi Derneği**

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın işçileri parti dışında örgütlenme girişimlerinin ilki, Türkiye İşçi Derneği oldu.

Türkiye İşçi Derneği’nin kurulmasına ilişkin ilk girişim 1919 yılında Berlin’de gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve süresinde Almanya’ya gönderilen öğrenci ve işçilerden sosyalizmi benimseyenler, bir taraftan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın ilk biçimini kurarken, bir de bir İşçi Derneği kurdular. Bu sosyalistlerin Türkiye’ye gelmesi sonrasında bu İşçi Derneği, Türkiye İşçi Derneği olarak yeniden biçimlendi. Kadir Yıldırım, Türkiye İşçi Derneği’nin İstanbul’daki kuruluş işlemlerinin 1921 yılı Ekim ayında yapıldığını belirtmektedir.<sup>60</sup>

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın Komintern’e 1921 yılı Ekim ayındaki bir raporunda şöyle denmektedir: “Bu iki sözde sosyalist parti dışında, özellikle hükümet fabrikalarındaki işçileri bir araya getiren Türkiye İşçi Derneği vardır. Bu teşkilat, her ne kadar sayısal büyüklüğü pek önemli olmasa da, sendika adını taşımaya lâyık tek teşkilattır. Berlin’de sosyalist yoldaşların dört yıl önce kurduğu bu teşkilat etrafında, bugün İstanbul Komünist Grubu, Hilmi’nin partisini terk etmiş olan işçileri bir araya getirmeye çalışmaktadır.” (Akbulut;Tunçay,2012;115-116)

Bu ifade, Berlin’deki örgütlenmenin tarihinin 1919 öncesine gittiğini göstermektedir. Ancak bu konuda daha ayrıntılı bilgi yoktur.

<sup>60</sup> Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C.3, s.388; (Yıldırım,2013;179)



TKP yöneticilerinden Ali Cevdet'in Komintern Dördüncü Kongresi için hazırlanmış 1922 Şubat tarihli raporunda Türkiye İşçi Derneği hakkında şu bilgi verilmektedir:

*"Bu parti siyasî savaşın iktisadî alandaki önemini de iyi biliyordu. Bu sebepten dolayı o, daha Berlin'deyken, işçileri iktisadî alanda da savaşa hazırlamak amacıyla, Türk İşçi Derneği adıyla bir sendikal teşkilât kurdu. Bu parti çok kısa bir süre içinde İstanbul'da işçileri sınıf savaşının bayrağı altında birleştiren güçlü bir sendikal teşkilât kurmayı başardı. (...) Türkiye işçi sendikalarının 15 Ağustos 1921 tarihinde İstanbul'da yapılan kongresi, işçilerin devrimci çalışmalarını sürdürdüğünü ortaya koydu. Kongrede kabul edilen kararlar ve onaylanan belgeler, işçilerin gözünün ne kadar açılmış olduğunu, işçi sınıfının siyasî bakımdan ne kadar geliştiğini ve kurtuluş yollarını ne kadar doğru gördüğünü gösteriyor."* (Akbulut; Tunçay, 2012; 169)

Türkiye İşçi Derneği, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kontrolündeydi. 24-25 Ekim 1919 tarihli Tarık Gazetesi'nde bu iki örgütün ortak girişimine ilişkin şu haber yer alıyordu: "Mebusan intihabında kendi sınıflarına ait hukuku müdafaa için görüşmek üzere amele, işçi, mavnacı, salapuryacı, küçük esnaf ve bilcümle erbab-ı mesâi TİÇSF ve Türkiye İşçi Derneği tarafından Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosunda 24 Ekim 1919 Cuma günü bir kongre halinde toplanmaya davet edilmiştir." (Akbulut; Tunçay, 2012; 57)

Komünistlerin kontrolü ve yönetimi altındaki Türkiye İşçi Derneği'nin, Ali Cevdet'in yukarıda aktarılan abartılı değerlendirmelerine karşın, 1922 yılına kadar önemli bir etkinliği bilinmiyor.

Aşağıda yer alan bir rapordaki ifadeye göre, Türkiye İşçi Derneği, Komünist Enternasyonal'in kontrolündeki Sendikalar Kızıl Enternasyonal'i'ne (Profintern) üye oldu.

Türkiye İşçi Derneği, 1922 yılı Temmuz ayında diğer işçi örgütlerine bir çağrı yaparak, birleşme önerisinde bulundu. Çağrıya katılım sınırlı oldu.

*"Türkiye İşçi Derneği Merkez-i Umumisi, 1922 Temmuz ayı başında, İstanbul'daki bütün solcu partilere ve işçi kuruluşlarına, birleşmek üzere konuşmak için yazılı bir çağrıda bulunmuş, fakat Ameleyi Siyanet Cemiyeti ile TSF daha baştan bu toplantıya katılmayı reddetmişlerdir. Çağrıya uyan, Bİİ (ve üç sendikası), Mürettepler Cemiyeti, Müstakil Sosyalist ve Ermeni Sosyal Demokrat fırkaları tarafından gönderilen delegeler, 21 Temmuz 1922'de konferans masasına oturmuşlardır." (...) "Delegeler, merkezi bir konfederasyon kurmanın yollarını incelemek üzere özel bir komisyon teşkil etmişlerdir. Bu komisyonun kâtipliğine seçilen Kâzım yoldaş (Vanlı Kâzım), Marxist ilkelere uygun bir program hazırlamış ve komisyona kabul ettirmiştir. Bundan sonra, komisyonun her Perşembe toplanmasına ve şartların bir konfederasyon kurulmasına elverecek olgunluğa gelmesine kadar işçiler arasında propaganda yapılmasına karar verilmiştir. Ancak bu çalışmadan da bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır."* (Akbulut; Tunçay, 2012; 131)

Bu süreçte önemli bir rol oynayan Vanlı Kazım'ın 11 Ağustos 1922 tarihli raporuna göre, birleşme doğrultusunda bazı adımlar atıldı. Raporda şu değerlendirme yer almaktadır:

*"İstanbul'daki bütün işçi teşkilâtlarını birleştirmek amacıyla Beynelmillel İşçiler İttihadı ile İşçiler Derneği'nin girişimi üzerine tüm teşkilâtlardan temsilciler davet edilmiş ve yoğun ajitasyon sayesinde Konfederasyon Merkezi oluşturmak üzere bir komisyon seçilmiştir. Bu komisyon program ve tüzüğü hazırlamaktadır. Birliğe şu teşkilâtlar girmiştir: Beynelmillel İşçiler İttihadı. Temsilcisi Kazım ve Mihailidis. İşçiler Derneği. Doktor Şefik ve Ferid. Müstakil Sosyalist Fırka. Cemil ve Maraşyan. Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası. Yerguir gazetesi yazarı. Beynelmillel Deniz İşçileri Cemiyeti. Nikolaidis. Türk Mürettepler Cemiyeti. Hayri. Odun İşçileri Cemiyeti. Kolaminus. Bunların yanı sıra, kimi başka cemiyetlerin de katılması beklenmektedir."* (Akbulut; Tunçay, 2012; 201)

Ancak 1922 sonlarında Türkiye İşçi Derneği dağıtıldı. Sadrettin Celal Antel, Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde 19 Kasım 1922 günü yaptığı konuşmada şunları söyledi: "Yoldaşlar, Ankara'daki komünistlerin kitle halinde tutuklandıklarını ve İstanbul'daki Türkiye İşçi Birliği'nin dağıtıldığını gazetelerde okumuşsunuzdur." (Akbulut;Tunçay,2012;231)

Türkiye İşçi Derneği'nin, Kurtuluş Savaşı sürerken ve Ermeni ve Rum işçi örgütleri Yunan ordusunu desteklerken onlarla birlikte örgütlenmeye çalışması herhalde 1922 sonu veya 1923'te kapanmasının asıl nedeni oldu.

Dr.Şefik Hüsnü'nün Komintern Doğu Sekreterliği'ne gönderdiği 10 Ocak 1923 tarihli raporda da şu bilgiler yer almaktadır: "Türkiye İşçi Derneği, 1335 Teşrinievvel'inden 1338 Teşrinievvel'ine kadar üç sene idame-i mevcudiyet ederek, bir taraftan kendisine mensub amelenin seviye-i irfanını yükseltmekle meşgul olmuş, diğer taraftan da onların hakları mevzu-ı bahs olan her meselede, rehberlik vazifesini ifa etmiştir. Sultan hükümeti son günlerde, bu teşkilâtları, keyfi bir tarzda kapatmıştır." (Akbulut;Tunçay,2009;97)

Erden Akbulut ve Mete Tunçay Türkiye İşçi Derneği'nin 1923 yılında kapanmış olduğunu düşünmektedir: "Zaman zaman çatıştığı Bİİ ile birlikte Profintern'e üye olan TİD, 1923 1 Mayıs tutuklamasından sonra kapanmış olmalı. O yıl sonunda, resmi işçi konfederasyonu olarak tanınmak isteyen Umum Amele Birliği de yasaklanmıştı. TİÇSF çevresi, Türkiye İşçi Derneği yerine 1924 Ağustosunda Amele Teali Cemiyeti'ni kurmuştu." (Akbulut;Tunçay,2009;157)

## İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi

İstanbul'daki komünistler, Türkiye İşçi Derneği'nin çalışmalarının etkili olamaması nedeniyle, 1923 yılı başlarında çeşitli dernek ve partileri bir araya getirerek, Türkiye Dernek Birlikleri İttihadi kurmaya çalıştılar. Ancak bu dönemde İstanbul Umum Amele Birliği'nin kurulması üzerine, girişimin adı İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi olarak değiştirildi.

1 Mayıs 1923 günü yapılan toplantıya Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın yanı sıra çeşitli işçi dernek ve sendikalarından temsilciler katıldı. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada komünistlik ithamı reddedildi ve milli hükümet övüldü. Ancak 1 Mayıs 1923 tarihinde TİÇSF tarafından yayınlanan bildiri sonrasında gerçekleşen komünist tevkifatı nedeniyle bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.<sup>61</sup>

Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın bu konudaki değerlendirmeleri aşağıda sunulmaktadır:

*"Türkiye İşçi Derneği'nin 1922 Temmuzunda giriştiği İstanbul çapındaki birleştirme hareketinin yürütülemediğini daha önce söylemiştik. 'İstanbul'un idaresi milli hükümete intikal ettikten sonra, mebus Numan Ustanın teşvik ve davetiyle' bu teşebbüs yeniden başlatılmış ve eski komisyonun yerine bir Birlik Meclisi kurulmuştur. Tasarlanan plana göre, işçi teşkilatlarının 'hücre-i asliyesi' dernek (sendika) olacak, mevcut kuruluşlar asrileştirilecek, henüz teşkilatı olmayan gruplar için yeni dernekler kurulacaktır. Birleşme, şehirlerde ve sanayi merkezlerinde birer Amele Dernekleri Birliği tesis edilmekle başlayacak ve daha sonra memleket çapında bir Türkiye Dernek Birlikleri İttihadi'na varılacaktır. Ancak, bu dönemde bir başka teşebbüsün de rekabetiyle karşılaşmıştır. İstanbul Umum Amele Birliği. (...) Birlik Meclisi de adını İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi olarak değiştirmek zorunda kalmıştır." (Akbulut;Tunçay,2012;249)*

61 Tunçay, Mete, "İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi," *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2, s.61.

## Beynelmielel İşçiler İttihadı

Türkiye işçi sınıfı tarihinin ilginç örgütlerinden biri, 1920 yılında kurulduğu düşünülen ve çalışmalarına 1923 yılında son veren Beynelmielel İşçiler İttihadı'dır. (Akbulut;Tunçay,2009)

Üyelerinin büyük çoğunluğu Rum ve Ermeni işçiler olan bu örgütte, ilk başlarda anarkosendikalist anlayış hakimdi. Ancak daha sonraki yıllarda komünistler etkili oldu. 1923 yılından sonra da bu örgütün kalıntıları Türkiye Komünist Partisi'ne katıldı.

Bu örgüt iki kaynaktan beslendi.

Birinci kaynak, 1909 yılında İstanbul'da Galata'da işçi sınıfını örgütlemek ve eğitmek, sosyalizm düşüncesini yaymak, kapitalizme karşı mücadele etmek amacıyla kurulan Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti (Toplumsal Araştırmalar Grubu-Group d'Etudes Sociales) idi. Önceki bölümde de belirtildiği gibi, bu örgüt İstanbul'da bazı sendikalar kurdu ve bu sendikaları İstanbul Sendikalar Birliği altında bir araya getirdi.

Beynelmielel İşçiler İttihadı'na ilişkin ilk belge 24 Kasım 1920 tarihini taşıyor. "1921'in ikinci yarısında Roland tarafından kaleme alınmış bir raporda kuruluş tarihi olarak 18 Mayıs 1920'den söz ediliyor. Ancak yine aynı raporlarda 18 Ekim 1920 tarihli bir genel kuruldan söz ediliyor; bunun Bİİ'nin kurucu genel kurulu olduğu düşünülebilir çünkü 1. Genel Kurul kararlarıyla ilgili olarak elimizde 18 Şubat 1921 tarihi var. Bİİ, Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulduğu belirtilen Sendikalar Birliği'nin halefi olarak değerlendiriliyor." (Akbulut;Tunçay,2009;25)

Örgütün 24 Kasım 1920 tarihli yazısında şöyle deniyor: "Bu yeni teşkilat, savaş öncesinde var olmuş ve dünya savaşı nedeniyle ve savaş sırasında dağılmış üç bini aşkın üyeye sahip bir teşkilat olan eski SENDİKALAR BİRLİĞİ'nin devamı olarak değerlendirilebilir." (Akbulut;Tunçay,2009;30)

Bİİ antetli, imzasız ve tarihsiz bir kağıtta yer alan bilgi de bu tespiti doğrulamaktadır: "Bİİ, altmışa yakın gruplar halinde ilgili sendikalarda düzenli olarak faaliyet gösteren 140 dolayında üyeye sahiptir. Savaştan önce, savaş patlak verir vermez kapanan bir sosyal etütler grubu vardı. Ateşkesten sonra anılan grubun birçok üyesi bir araya gerek Bİİ'ni kurdu." (Akbulut;Tunçay,2009;42)

Bİİ'nin yöneticilerinden Roland'ın 1921 Ağustos'unda kaleme aldığı raporda Beynelmielel İşçiler İttihadı'nın kurulmasına giden süreç konusunda daha geniş bilgi verilmektedir:

*"Kendi bünyesindeki aşağıdaki 8 sendikayı Sendikalar Birliği halinde organize etmiş olan İstanbul teşkilatı bu kongreye katıldı: Kadın Elbisesi İşçileri Sendikası, Şemsiye İşçileri Sendikası, Değirmen İşçileri Sendikası, Mürettepler Sendikası, Çiftçiler Sendikası, Makinistler Sendikası, Tütün Reji İşçileri Sendikası.*

*"Sendikalar Birliği ile birlikte geçici olarak 'Türkiye Sosyalist Fırkası' adını almış olan yeni teşkilatın protesto etme cesareti gösterdiği İtalyan-Türk Savaşı, iktisadi durumun da etkisiyle, sendikada belli bir sarsıntıya yol açtı. Türkiye işçi sendikaları birliği, 1914'e kadar, % 70'i başarılı, yaklaşık 30 grev yürüttü. Sosyalist parti bakımından, seçimler vesilesiyle sadece bir kez 1912 ilkbaharında halka açık bir toplantı yaptı. Ancak parlamenter hareket ve eylem alanı eksikliği nedeniyle, ya Selanik sosyalist milletvekillerinin (Sosyalist Federasyon) burjuva partileriyle işbirliğinin yarattığı olumsuz etki nedeniyle, daha çok saf sendikalist fikirler ağır bastı ve sosyalist parti basit bir sosyalist eğitim grubundan ibaret 'sosyal incelemeler grubu' haline dönüştü. (...) Balkan Savaşı, süresi dışında, Sendikalar Birliği'ne zarar vermediyse de dünya savaşı onu yok etti. Türkiye savaşa katılınca birçok işçi Türkiye'den kaçmayı başardı.*

*Osmanlı uyruklulardan tedbirsiz davrananlar, askere alındı ve % 80'i yaşamını yitirdi.”*  
(Akbulut;Tunçay,2009;45-46)

Beynelmillel İşçiler İttihadı'nın biçimlenmesinde ikinci kaynak, IWW isimli ABD sendikasıdır.

Amerikan sendikacılık tarihinin en ilginç örgütlerinden biri, 1905 yılında kurulan ve 1917 yılına kadar çok önemli eylemler gerçekleştiren Dünya Sanayi İşçileri'dir (IWW, Industrial Workers of the World).

Anlaşıldığı kadarıyla 1900'lü yılların başlarında Osmanlı'dan ABD'ye göç eden çok sayıda insanın önemli bir bölümü işçilik yaptı ve bu sürede IWW ile bağlantı kurdu. Daha sonra da Osmanlı'ya geri döndüğünde, bu örgütteki anarkosendikalist anlayış temelinde örgütlenmeye gitti.

Beynelmillel İşçiler İttihadı'nda IWW etkisi, Dr.Şefik Hüsnü'nün Komünist Enternasyonal'e 4 Ekim 1922 tarihli raporunda şu şekilde ifade edilmektedir: “Sendikal birlik tasarımızın, Beynelmillel İşçiler İttihadı etrafında bir araya gelmiş I.W.W. taraftarlarınca nasıl akamete uğratıldığını (...)” “Kızıl Sendikalar Enternasyonalisi sekiyonu iddiasında olan, aslında farklı mesleklerden ve Rum asıllı otuz dolayındaki sendikalisti, kurtuluşçuyu bir araya getiren bir dernek olan İstanbul Beynelmillel İttihadı, Türkiye emekçi kitlesine tümüyle yabancıdır. Bugün olduğu gibi gelecekte de, bu kurum Türkiye'nin proleter hareketinde herhangi bir rol oynamak durumunda değildir.” (Akbulut;Tunçay,2009;85,86)

Bir başka raporda da şu değerlendirme yapılmaktadır: “İstanbul'da, ABD'deki IWW ilkelerine göre kurulmuş ve idare edilen ve esas itibariyle Rum, Ermeni ve Yahudi işçileri bir araya getiren bir başka sendikal teşkilat daha vardır.” (Akbulut;Tunçay,2012;116)

Beynelmillel İşçiler İttihadı, Rum, Ermeni ve Yahudi işçilerin önceleri anarkosendikalist, daha sonra komünist etki altında örgütlendiği bir yapı oldu.

Örgütün amacı, tüzüğünde şöyle ifade edilmişti: “Madde 4: Bİİ'nin amacı, bütün işçileri kapitalist sömürüye karşı, ücretli kölelik boyunduruğundan kurtuluş için devrimci sınıf mücadelesi ilkesine dayalı olarak mücadele eden büyük bir teşkilat halinde birleştirmektir.”

Tüzüğün 30. maddesi de 1 Mayıs'a ilişkindi: “Herkes tarafından Emek Bayramı olarak kabul edilen, yeni takvime göre 1 Mayıs, Beynelmillel İşçiler İttihadı'nın bütün üyelerinin katıldığı bir genel grevle kutlanır.”

E.Akbulut ve M.Tunçay'a göre, “Bİİ adındaki 'beynelmillel' sözü, gerçekten uluslararası nitelikte olduğu için değil, Osmanlı devletindeki 'millet' sisteminden ötürü (Rum ve Ermeni milletleri) kullanılmış olmalıdır.” (Akbulut;Tunçay,2009;12)

Beynelmillel İşçiler İttihadı'na bağlı sendikalar ve bunların üye sayıları şöyleydi: Beynelmillel Bina İşçileri İttihadı: 2000 üye, çoğunluğu Rum, 500 kadar Türk. Beynelmillel Deniz İşçileri İttihadı: 1500 üye, çoğunluğu Rum, 300 kadar Türk. Beynelmillel Sanayi-i Haşebiye İşçileri İttihadı: Marangozlar, 250 üye, çoğunluğu Rum. (Akbulut;Tunçay,2009;11)

Örgütün 18 Şubat 1921 tarihli 1. Genel Kurulu'nda “Kızıl İşçi Sendikaları Enternasyonalisi Sovyeti'ne üye olmaya karar” (Akbulut;Tunçay,2009;34) verildi. Bu genel kurul sonrasında, Beynelmillel İşçiler İttihadı yönetimindeki anarkosendikalist etki geri plana itilmeye başlandı.

Bu gelişme, örgüt yöneticilerinden Roland'ın (Ginzberg) Profintern'e iletildiği 25 Şubat 1921 tarihli raporda şöyle anlatılmaktadır: “Bİİ bu teşkilat içinde geçtiğimiz beş ay içinde Amerika'nın

IWW'sinin ilkelerinin ve programının kabulü nedeniyle izlenen kötü bir politikaya sahip olmuştur; ancak şimdi içinde güçlü bir kampanya yürütüyoruz ve bu değişiyor.” (Akbulut;Tunçay,2009;37)

Roland Ginzberg tarafından 1924 yılında hazırlanan raporda örgütün yönetimindeki değişim şöyle anlatılmaktadır:

*“1 Mayıs 1923'ten (1922 olmalı, YK) sonra, anarko-sendikalist eğilim ile komünist eğilim arasında keskin bir mücadele başladı. Birinci akımı, genel sekreter Maksimos ve Haziran genel kurulunda Bİİ'nin Kızıl Sendikalar Enternasyonalı'ndan çıkmasını talep eden Merkez Komitesi temsil ediyordu. Ancak İstanbul KP üyelerinin aktifliği ve enerjik tutumu karşısında, azınlığa düştüler. Bunu izleyen seçimlerde genel sekreterliği, Merkez Komitesine ve gazeteye İstanbul KP üyeleri seçildi. Maksimos'un ihracına karar verildi. Durumu anladı ve peşinen Bİİ üyeliğinden istifasını verdi. Taraftarları bütün ve aktif sorumluluklarından tasfiye edildi.”* (Akbulut;Tunçay,2009;135)

Bİİ 1922 yılı sonlarında Anadolu'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın örgütlediği Anadolu Kızıl Sendikaları ile görüşme yaptı. Profintern Yürütme Komitesi'ne Bİİ adına Mustafa Kazım (Vanlı Kazım) ve Roland (Ginzberg), Volev ve Anadolu Kızıl Sendikaları adına Edip, Hilmi, Affan tarafından imzalanarak Aralık 1922 yılı Aralık ayında gönderilen mektupta şöyle denmektedir: “Karar: Kızıl Sendikalar Enternasyonalı 2. Kongresi'nde bulunan Anadolu Kızıl Sendikaları delegeleri ile İstanbul Beynelmillel İşçiler İttihadı delegeleri 12 Aralık 1922'de bir toplantı yapmış ve görüşmelerden sonra her iki teşkilatın organik birliği kararını almışlardır.” (Akbulut;Tunçay,2009;91)

Bİİ'nin İstanbul'un kurtuluşu sonrasında yaşadıklarını örgütün sekreteri Niko Asimopulos şöyle anlatmaktadır: “Kemalist ordular İstanbul'a girmeden önce, içlerinde muhtemelen Kemalist ajanlar da içeren Türk polisi, bizim teşkilatlarımıza ilk saldırıyı yaptı. (...) Kemalist ordular İstanbul'a girdiğinde (...) Bir gece polis aniden baskın yaptı. (...) Ertesi gün onlara verebileceğimiz her şeyi, Bİİ kaşesi de dahil her şeyi verdik. (...) Bİİ merkezinin ortadan kaldırılmasından sonra, diğer sendikalar da birbiri ardına Kemalist yetkililer tarafından kapatıldı. Bİİ üyesi birçok militan başka ülkelere göç etti, İstanbul'da kalanların büyük bölümü, kuruluşundan itibaren Parti'ye girdiler.” (Akbulut;Tunçay,2012;285-286)

Roland Ginzberg'in 1924 yılında yazdığı raporda bu gelişmeler şöyle anlatılmaktadır:

*“Kemalist orduların 'zaferleri,' işçi kitleleri arasında büyük bir ulusal coşku uyandırdı. Aynı zamanda İstanbul'daki Türk polisi, bize karşı tutumunu değiştirdi. Bİİ'nin çevresini ispiyoncular sardı. İlk adım olarak, üyelerin aidatlarının toplanması polis müdüriyeti tarafından yasaklandı. Bu darbeyle Bİİ'nin mali durumu büyük sarsıntı geçirdi; oysa ki yürüttüğümüz mücadele büyük kaynaklar gerektiriyordu. Aydınlik bize en küçük bir yardım yapmayı bile reddetti. Genel grev için, kamu hizmetlerinden başlamayı düşünüyorduk. En başta da tramvay işçileri yer alıyordu. Greve başlamaya kalkıştıklarında, karşılarında İngiliz, Fransız veya İtalyan polislerini değil, Türk polisini buldular. Her tramvaya dört polis binerek, iş bırakmak isteyenlere engel oldu.”* (Akbulut;Tunçay,2009;139)

*Aydınlik Dergisi'nin* Nisan 1923 tarihinde yayınlanmış 14. sayısında Bİİ'ye bağlı Beynelmillel Bina İşçileri İttihadı'nın kongre haberi yer almaktadır. İttihat'ın Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy, Balat, Unkapanı, Kadıköy ve Langa şubeleri olduğu bu haberden öğrenilmektedir. (Akbulut;Tunçay,2009;101)

Bİİ tarafından Komintern'e gönderilen son rapor 6 Eylül 1923 tarihlidir. (Akbulut;Tunçay,2012;316) “Bİİ'nin İstanbul'dan göndermiş olduğu son rapor Ludi Sukoviç imzasını taşıyor. Rapor Eylül 1923 tarihini taşımakla birlikte 1 Mayıs tutuklamasından ve bu süreçte Türk yoldaşlar olarak nitelenen

İKG'nun kendilerine yardımcı olmadığından yakınıyor. Dr.Şefik Hüsnü'nün raporlarında da belirtildiği gibi, bu raporda sözü edilen Bİİ üyelerinin önemli kısmını oluşturan Rumların çoğunun İstanbul'dan ayrıldığı vurgulanıyor.” (Akbulut;Tunçay,2009;105)

Anlaşıldığı kadarıyla Bİİ ve bağlı sendikalar 1923 Eylül-Ekim aylarında faaliyetlerine son verdi. Şefik Hüsnü'nün Komintern'e gönderdiği 15 Kasım 1923 tarihli raporda bu gelişme şöyle anlatılmaktadır: “Bİİ'den arta kalan birkaç yoldaş, teşkilâtlarımıza bağlı basit bir seksiyon oluşturuyor.” (Akbulut;Tunçay,2012;329)

Dr. Şefik Hüsnü'nün Profintern Prezidyumuna gönderdiği 4 Kasım 1924 tarihli raporda ise bu gelişmeler şöyle özetlenmektedir: “Milliyetçi hükümetin kuruluşundan kısa süre sonra, dayanaksız gerekçelerle, birbiri ardı sıra ‘İşçi Derneği,’ ‘Beynelmilel İşçiler İttihadı’ ve onların seksiyonları polis emirleriyle dağıtıldı. Birkaç ay sonra, 1 Mayıs 1923 gösterilerinin ardından, belli başlı önderler de dahil olmak üzere komünist militanlar, vatana ihanet suçlamasıyla, kitlesel olarak tutuklandı.” (Akbulut;Tunçay,2009;119)

TÜSTAV Komintern Arşivi'nde bulunan belgelere göre, Bİİ, İstanbul'da 1920 yaz başında kurulmuş olan İstanbul Komünist Grubu'na katılmadı; ancak 1922 sonunda kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi Örgütlenme bürosunda yer aldı ve 1925 başında yapılan TKP Akaretler Kongresi'nde kimi temsilcileri kurucu kollardan biri olarak bulundu. (Akbulut;Tunçay,2009;11)<sup>62</sup>

Beynelmilel İşçiler İttihadı, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na karşı gösterdiği duyarsızlık ve bu yıllarda komünistlerin Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak faaliyet göstermesinin Milli Hükümet açısından yarattığı sakinler nedeniyle, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması sonrasında tasfiye edildi.

## Amele Siyanet Cemiyeti

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın işçiler arasında belirli bir güç ve itibara kavuşması ve İngilizler tarafından diğer işgal kuvvetlerine karşı kullanılması üzerine, Fransız-Belçika ortaklığı olan Tramvay Şirketi yöneticilerinin yönlendirmesi ve desteğiyle 1921 yılı başlarında Amele Siyanet Cemiyeti kuruldu. “Ameleyi Siyanet Cemiyeti 7 müslüman ve 4 gayrimüslim öncülüğünde kuruldu.” (Yıldırım,2013;145) İçişleri Bakanlığı'nın yayınında bu konuda şu bilgi verilmektedir: Ameleyi Siyanet Cemiyeti (İşçilerin sosyal hayatı ve haklarını yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde korumak ve bu hususta yasal girişimlerde bulunmak, 5.3.1921, başkan Mustafa Rıza bey, Genel Sekreter Mithat Bey, muhasip Konstantinidi Efendi, Veznedar Hristidi Efendi.) (İçişleri Bakanlığı, 2013;110)

Amele Siyanet Cemiyeti'nin başında, Türkiye Sosyalist Fırkası'nda İştirakçi Hilmi'den sonra bir süre başkanlık yapan ve 1922 yılında İstanbul Umum Amele Birliği'nde ortaya çıkacak olan Şakir Rasim vardı. Şakir Rasim 1909 yılında İstanbul Tramvay Şirketi Aksaray Depo Müdürü oldu. 1921 yılı Mayıs ayında Amele Siyanet Cemiyeti'nin başına geçti. 2500 tramvay işçisinden 800'ü bu örgüte üye oldu. “Fransızlar, Türk kamu görevlilerinin yardımıyla, yalnız Müslüman işçilerden bir Amele Siyanet Cemiyeti kurdurmayı başardılar.” (Tunçay,2009;9)

62 Dr.Şefik Hüsnü'nün Roland hakkında Komintern'e 18.8.1924 tarihli yazısı: “Öğrendiğimiz kadarıyla provokatif davranışlar ve maceracılık nedeniyle TKP'den bir yıl önce atılmış olan ve Türkiye'deki hiçbir işçi teşkilatıyla en küçük bir ilişkisi bulunmayan Roland adlı adam, halen K.E.'in Yakın Doğu Seksiyonunda çalıştırılmıyormuş. Bu haber, Rum ve Yahudiler de dahil olmak üzere bütün yoldaşlarımızda derin bir öfke uyandırdı. Daha bu maceracı, yüreksizliği veya tedbirliği yüzünden partimizin en iyi militanlarının tutuklanmasına da yol açtı. TKP Merkez Komitesi bu zararlı adamın en kısa sürede K.E. organlarından ve Doğu Üniversitesi'nden uzaklaştırılmasını talep ediyor.” (Akbulut;Tunçay,2009;118)

Şakir Rasim Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı'na sunduğu bir mektupta, tramvay greviden sonra Tünel, Tramvay ve Elektrik şirketleri müdürlüklerinin işçilere baskı uyguladığından şikayet ederek şöyle yazdı: “Adalet namına sayın General'den bir müdahalede bulunmasını rica etmek müstesnasını isterken en noksansız saygılarımızı teyit ederiz.” (Tunçay,2009;19)

Ancak bu örgüt başarılı olmadı. “Bu teşkilat Hilmi'nin partisinin etkisini dengelemek üzere tramvay şirketi tarafından kurulup desteklenmiştir ve işçi dünyasında büyük bir yeri yoktur.” (Akbulut;Tunçay,2012;116)

## Kilikya Genel İşçiler Birliği

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye Komünist Partisi'nin Çukurova'da gerçekleştirdiği bir örgütlenme, daha sonraki yıllarda Mustafa Kemal Paşa'nın TKP'ye karşı olumsuz tavrının ve işçileri denetim altında tutma çabalarının nedenlerinden biridir.

*“O arada THİF/TKP Merkez Komitesinin görevlendirdiği Affan Hikmet, Mersin'e giderek bir Kilikya Umum İşçiler Konferansı toplamıştır. Çukurova'daki (Mersin, Adana, Tarsus, Osmaniye, vb.) fabrika, demiryolu ve liman işçilerini temsil eden 42 delege 5 Ekim 1922'den itibaren üstüste üç gece Ata Çelebi'nin evinde toplantı yapmıştır. Affan Hikmet'in anılarına göre, konferansın gündemini dört sorun oluşturmuştur: (1) Memleketin dahili ve harici vaziyeti, (2) Türkiye proletaryasının vazife ve gayesi, (3) Teşkilat, (4) İkinci Profintern kongresine delege seçilmesi. (...) Örgütlenme biçimi olarak bir Umum Kilikya İşçileri İttifakı kurulmuş ve merkez bürosu seçilerek oybirliğiyle Kızıl Profintern'e katılmıştır. Bu uluslararası örgütün Moskova'da yapacağı 2. Kongreye gitemeleri için de dört delege seçilmiştir.” (Akbulut;Tunçay,2007;175)*

TKP'nin yayımladığı *Yeni Çağ Dergisi*, Affan Hikmet'in yazdıklarını dilini sadeleştirerek şöyle aktarmaktadır:

*“Kongreden sonra, partinin önemli işleri arasında, Mersin'de tertip edilen Çukurova işçileri genel konferansı ve Kilikya Genel İşçiler Birliği'nin kurulması yer alır. O sıralarda Adana havalisi, ülkemizin sanayi ve ziraat merkezi olarak büyük bir önemi haizdi. Kilikya'da irili-ufaklı 15'e yakın mensucat, yağ, sabun ve pamuk temizleyen (çırçır) fabrikalar vardı. Bundan başka üç beş buharlı değirmen, Mersin limanı, Mersin-Adana-Osmaniye demiryolları da bu bölgede bulunuyordu. Bir de ayrıca, sonbaharda Adana havalisine pamuk toplamak için çok miktarda ziraat işçileri geliyordu. Böylece bu havalı Anadolu'nun o sıralarda en işlek işçi merkeziydi. Dolayısıyla Parti MK burada 'Çukurova Genel İşçiler Berliği'ne büyük önem veriyordu. MK bu birliğin kurulması için Kilikya işçiler konferansının çağrılmasına karar vererek, Adana Parti Bölge Komitesine talimat vermişti.*

*“Bu konferansın teşkilatı için, MK Affan Hikmet yoldaşı görevlendirdi. Bir ay süren hazırlıktan sonra, 1922 yılının 5 Ekiminde Mersin şehrinde gizli olarak Kilikya (Çukurova) İşçileri Genel Konferansı açıldı.*

*“Bukonferansa, doğrudandoğruya Mersin, Adana, Tarsus, Osmaniye şehirlerindeki fabrikalar, demiryolu, Mersin limanı işçilerinden seçilen 42 delege tam oy hakkıyla katıldı. Konferans Mersin şehrinde Ata Çelebi yoldaşın evinde (üç gece) toplandı.” (Akbulut;Tunçay,2007;345)*

6-7 Ekim 1922 günleri toplanan Kilikya Fabrika ve İşletme Temsilcileri Birinci Konferansı Tutanağı *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* kitabında yer almaktadır. (Akbulut;Tuncay,2007,351-370) Tutanaktan anlaşıldığına göre, Sendikalar Kızıl Enternasyonalı'nden (Profintern) bir temsilci de bu toplantıya katılmıştır. Bu tutanaktan bazı bölümler aşağıda sunulmaktadır:

*“Tüm Anadolu işçilerine, uluslararası proletaryaya çağrı, Lenin yoldaşa, Profintern’e ve Rusya İşçi Birliklerine selamlama mesajı gönderme önerisi de, yine tartışmasız kabul ediliyor.”*

*“Konferansa katılanların oybirliği ile Türkiye Kızıl Sendikalar Merkez Bürosu’na ve Kızıl Sendikalar Enternasyonalı’ne katılma kararı alacaklarına kesin inancımızı ifade ederiz.”*

*“Zamir yoldaş Profintern adına bir selamlama konuşması yaptı.”*

Tutanak’ta yer alan “Ata Yoldaş’ın raporu”nda Kurtuluş Savaşı’nı zafere ulaştıranlar hakkında çok olumsuz değerlendirmeler yer almaktadır:

*Ata yoldaşın raporu: “İçine emekçiler cumhuriyeti Sovyet Rusya’yı da alan bir Doğu ülkeleri federasyonuna yönelmek, Doğu halklarının ilerici müfrezesi haline gelmek yerine TBMM hükümeti, emperyalist generallerle masa başına oturup, özgürlüğü uğrunda savaşan Doğu halklarına karşı birlik kuruyor.”*

*Ata yoldaşın raporu: “Batılı emperyalistlerle anlaşmakla bugünkü Türk hükümeti, ayaklanan Doğu’nun öncüsü olma misyonundan kaçıyor. (...) Türkiye emekçileri, Türkiye’nin Doğu halklarının bağımsızlığının celladı durumuna getirilmesini önlemek için elden geleni yapmalı, muzaffer uluslararası proletaryanın kalesi Sovyet Rusya’yla birleşerek, tek düşmanı Batı emperyalizmine karşı iki kat daha etkin savaş vermelidir.”*

*“Konferans oybirliğiyle Profintern’e katılma ve dünya proletaryasının bu kurmayına bir selamlama mesajı gönderme kararı aldı.”*

Toplantıda, “Türkiye işçi sınıfının görevleri hakkındaki raporla ilgili karar”da Kurtuluş Savaşı önemsizken, Sovyetler Birliği ve Lenin’e övgüler düzülmektedir:

*“Proletarya diktatörlüğü ve Türkiye işçi sınıfının görevleri konusundaki raporu dinleyen Kilikya fabrika ve işletmeleri temsilcilerinin konferansı, Ekim taarruzuyla iç burjuvaziyi devirip proletarya diktatörlüğü ilan eden Rusya işçi ve köylülerine hayranlığını ifade eder. (...)*

*“İşçi sınıfının önderi LENİN yoldaşa:*

*“Ezilenlerin büyük önderi senin sağlık durumunu biz Türkiye işçileri büyük bir dikkatle izlemekteyiz. Senin yürek atışların, bizim kalplerimize yansımaktadır. Çünkü, sen bize yolumuzu gösterdin ve bizi mücadeleye davet etmekteisin. Sınıfsal birliklerimizi örgütleme yolunda ilk adımlarını atan bizler; işçi sınıfının büyük kumandanı senin başında bulunduğun uluslararası proletaryanın yardımımıza koşacağına inanmaktayız. İç ve sömürgeci burjuvazinin ezmekte olduğu bizler; içler acısı bir yaşam sürmekteyiz. Ama, birleşince, kararlı bir savaşa atılacak ve bütün ülkelerin proleterlerinin vereceği destekle, zafere ulaşacağız. Hasta yatağından kalk, Lenin! Sen yaşamak zorundasın ve yaşayacaksın. Çünkü, dünyanın bütün ezilen sınıfları ve bütün ezilen halkları böyle istiyor.”*

Toplantıda alınan kararlarda, Kurtuluş Savaşı’nı zafere götürmüş olan Hükümet, ihanetle suçlanmaktadır:

*“Anadolu işçilerine çağrı:*

*“TBMM hükümeti bugün ulusal devrim hükümeti durumundan, gericilik hükümetine, Doğu’daki bütün ulusal devrimci hareketlere karşı savaş hükümetine dönüşmeye çalışıyor ve böylece ulusun 1919’da yükselttiği sloganlara ihanet eden hükümet durumuna düşüyor. Bu*



*durumda biz, Türkiye işçileri, ulusal devrim ilkelerine ihaneti kesinlikle protesto etmeli, bütün Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı birleşmesi için ısrarlı olmalıyız.”*

1922 yılı Ekim ayındaki bu toplantıdan sonra TKP'nin Çukurova'da legal bir örgütlenmesi olmadı.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bu tür gizli örgütlenmelerde adamlarının bulunduğu bilinmektedir. Sosyalistlere karşı tavrın belirlenmesinde bu tür açıklamaların etkisi olduğu açıktır.

## **Türkiye Umum Amele Birliği**

İstanbul Umum Amele Birliği ve ardından kurulan Türkiye Umum Amele Birliği, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki geçiş döneminde oluşturulan, farklı kesimleri biraraya getiren ve kısa süre içinde varlığı sona eren (erdiren) örgütlerdir.

Devlet görevlisi olduğu ileri sürülenlerin yönetiminde bulunduğu bu örgüt, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu mücadelesine karşı duyarsız davranan veya karşı çıkan işçileri, yeni düzene geçiş sürecinde kontrol altına almak ve hatta gerektiğinde kullanmak amacıyla kurulmuş ve desteklenmiş olsa gerektir. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın boşalttığı alanın Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası tarafından doldurulamaması için böyle bir girişim düşünülmüş olabilir. Ancak bu işte görevlendirilenlerden biri olan Şakir Rasim, saygın bir kişi değildi. Ayrıca bu örgütün Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif kişilere yanaşması da örgütün görevini kısa sürede sona erdirdi.

İstanbul Umum Amele Birliği 20 Aralık 1922'de, Kurtuluş Savaşı zaferle sona erdikten sonra kuruldu. Birlik, 1 Ocak 1923'te Aksaray tramvay işçileri derneğini açtı. Örgüte üyelik on ayda 26 derneğe ulaştı. (Tunçay,2009;25) İstanbul Umum Amele Birliği'nin (İUAB) komünizmle savaşmak amacıyla işverenlerin desteğiyle oluşturulduğu ileri sürülmektedir. Aynı ekip, 1923 yılındaki kongresinde de *Türkiye Umum Amele Birliği*'ni (TUAB) kurdu. (Tunçay,2009;109) Türkiye Umum Amele Birliği, 1923-1924 yıllarında İkinci Enternasyonal'e bağlantı içine girmeye çalıştı. Daha önce Türkiye Sosyalist Fırkası ve Amele Siyanet Cemiyeti'nde yöneticilik yapan Şakir Rasim, bu örgütlenmede de yönetici oldu.

Türkiye Umum Amele Birliği, çeşitli ilişkileri kullanarak, kısa süre içinde çeşitli dernekleri bünyesine dahil etti: Tramvay Derneği, Elektrik Derneği, Feriköy-Bomonti Bira Fabrikası Derneği, Haydarpaşa İstasyon Hamalları Derneği, Haliç Vapurları Şirketi Amele ve Müstahdemi Eyüp Sultan Derneği, Ahmediye Dokumacılar Derneği, İstinye İnşaat-ı Bahriye Amelesi Derneği, Kalafat Yeri Derneği, Arap Cami İnşaat-ı Bahriye Amelesi Derneği, Boğazkesen Kaldırımcılar Derneği, Topkapı Derneği, Ahırkapı Derneği, Beykoz Derneği, Kadıköy Derneği, Gürcü Kapı Derneği, Beyoğlu Garsonlar Derneği, Galata Türk Tercümanlar Derneği, Tophane Derneği, Deniz İşçileri Tahmil ve Tahliye Derneği, Zonguldak ve Balya Karaaydın İşçileri. (Tunçay,2009;54-)

İstanbul Umum Amele Birliği, 1923 yılı Ağustos ayının ilk haftasında, 300 işçinin çalıştığı Bomonti Fabrikası'nda bir grev örgütledi. (Tunçay,2009;33)

Bomonti Bira ve Meyve Suyu Fabrikası işçilerinin greviyle ilgili olarak Ankara'daki Sovyet elçiliği görevlisinin Ağustos 1923 tarihli raporunda şu değerlendirme yer almaktadır: “Grev, hükümetin ajanları durumundaki Mehmet Bey (Amele Birliği Başkanı) ile Şakir Rasim'in (Sekreter) başında bulunduğu Amele Birliği tarafından yönetildi. İşçiler bu teşkilattan maddi destek gördü.” (Akbulut;Tunçay,2012;322-325)

Mehmet Bey ve Şakir Rasim'in devlet görevlisi oldukları kanısını pekiştiren bir değerlendirme de Şefik Hüsnü'ye aittir. Şefik Hüsnü'nün Komintern'e 15 Kasım 1923 tarihli raporunda şu görüş ileri sürülmektedir: "İstanbul Amele Birliği'ndeki yoldaşlarımız yoğun bir faaliyet yürütüyor. Gizli yayınlarımızın dağıtımı, bu çevrede oluyor. Dün, düşmanlarımız bu çekirdek gruplardan birini suçüstü yakaladı. Bu gruba mensup yoldaşlarımızın tümü anında Birlik'ten ihraç edildi ve Birlik sekreterliği, bununla yetinmeyerek, yoldaşlarımızı polise Bolşevik ajanları olarak ihbar etme alçaklığını da yaptı. Bu Amele Birliği'nin emekçiler sınıfı arasında hükümetin bir ispiyon teşkilatından öte bir şey olmadığı gitgide ortaya çıkıyor." (Akbulut;Tunçay,2012;332)

Örgüt, şirketlerin "Müslüman amele" kullanması için çaba gösterdi. (Tunçay,2009;34)

İstanbul Umum Amele Birliği'nin başkanı, Cambaz Mehmet Bey'di. Mehmet Bey, Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da gizli millici örgütlenmelerde önemli görevler üstlenmiş bir kişiydi. 23 Kasım 1923 günü TUAB'ın olağanüstü genel kurulu toplandı, ikinci başkanlık makamı oluşturuldu. Refik İsmail (Kakmacı) bu göreve getirildi. Refik İsmail Bey de İstanbul'da Karakol Cemiyeti'nde çalışmıştı. 1930'da Serbest Fırka'ya girdi. (Tunçay,2009;76)

Ankara Hükümeti bu girişimden pek memnun olmamış olsa gerek ki, Cambaz Mehmet Bey, bir Ankara ziyaretinden sonra görevinden ayrıldı: "İUAB Reisi Topkapılı Hâkimzade Cambaz Mehmet Bey, Milli Mücadele sırasında İstanbul'daki Mim Mim Grubunun sivil kanadının başında bulunması nedeniyle, yeni Cumhuriyet hükümeti tarafından işçi hareketini denetlemekle görevlendirilmiş olduğu yolunda söylentiler çıkması üzerine, birliğin zarar görmemesi için başkanlıktan ayrılmıştır." (Tunçay,2009;36)

Amele Birliği başkanlığından Mehmet Bey'in istifası üzerine, Birlik fahri başkanlığı Rauf Bey'e teklif edildi. Rauf Bey Birlik merkezini ziyaret etti. Rauf, Kazım Karabekir, Refet ve Şükrü Naili Paşalar Rauf Bey şerefine verilen bir etkinliğe katıldılar. (İleri Gazetesi, 14 Teşrinisani 1923, aktaran, Tunçay,2009;70-73)

Amele Birliği yönetiminin, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yer alan ekibe yanaşması, örgütün sonunu getirdi.

8 Aralık 1923 tarihli *Akşam Gazetesi*'nde TUAB'ın dağıtılacağı haberi yayımlandı. Gerekçe, Cemiyetler Nizamnamesinde "Birlik" örgütlenmesine ilişkin bir düzenleme bulunmamasıydı. (Tunçay,2009;95) Şakir Rasim 1924 Nisan'ında örgütteki görevinden istifa etti. Emniyet, TUAB'ın 1 Mayıs kutlamasına izin vermedi. (Tunçay,2009;102-103) TUAB 19 Mayıs 1924 tarihinde kendisini feshetti. (Tunçay,2009;104)

Çeşitli örgütlerde yöneticilik yapan Şakir Rasim'in, daha sonraki yıllarda Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştığı belirtilmektedir. (Tunçay,2009;104)

## **Türk Çalıştırma Derneği**

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'daki millici güçlerin İstanbul'daki işçi hareketini yönlendirme konusunda bir çabası bilinmiyor. Bu konuda belki de tek önemli istisna, (TKP Merkez Komitesi'nin 1929 yılında yayımlanan dergisinde yer alan ve yukarıda aktarılan bilgi dışında) İstanbul'da Türk Çalıştırma Derneği'dir.

Türk Çalıştırma Derneği 30 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da kuruldu. Kurucuları arasında Ahmed Hamdi (Başar), Binbaşı Emin Ali Bey, Askeri Doktor İhsan Bey gibi kişiler vardı. Derneğin amacı gençleri ve çocukları yeteneklerine göre geliştirmek ve işe yerleştirmektir. Örgütün

amaçlarından biri,”gençlere ve çocuklara mahsus mesleki teavün ve tasarruf sandığı, işçi sendikaları tesis etmek” idi. Örgüt 1926-1927 yıllarında da varlığını sürdürüyordu. (Karakışla,2002;20-23; Koraltürk,1997;61-64)

## İmalat-ı Harbiye İşçilerinin Futbol Takımı

Bu dönemin ilginç örgütlenmelerinden biri, Türkiye'nin en eski işçi takımıdır. İstanbul'daki İmalat-ı Harbiye işçileri, 1904-1910 döneminde işçi futbol takımları kurdular. Bu gayriresmi takımlar, 31 Ağustos 1910 tarihinde Altınörs İdmanyurdu ve Turan Sanatkarangücü ismiyle iki futbol takımı oluşturdu. İstanbul işgal edildikten sonra, bazı futbol takımları İngiliz işgal kuvvetlerinin futbol takımlarıyla maç yaparken, Altınörs İdmanyurdu ve Turan Sanatkarangücü takımları, İmalat-ı Harbiye Umum Müdürü Selahattin Adil Paşa'nın oluşturduğu İmalat-ı Harbiye direniş örgütüne katıldılar; İngilizlerin denetimindeki Cibali ve Fransızların denetimindeki Cinci silâh depolarını basarak top, silâh, mermi ve diğer cephaneyi İnebolu'ya gönderdiler ve 1920 yılı Eylül ayı ortalarında da Anadolu'ya geçip Kurtuluş Savaşı'na katıldılar. İmalat-ı Harbiye, bir süreç içinde günümüzdeki MKE'ye dönüşürken, iki spor kulübü de MKE Ankaragücü Spor Kulübü'ne dönüştü. (Hatipoğlu;Aydın,2007;13-24)

## Amele Teali Cemiyeti

Komünistler, İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 12 Ağustos 1924 tarihinde üst örgüt niteliğindeki Amele Teali Cemiyeti'ni kurdular.

Amele Teali'nin kurucusu örgütler arasında Mürettibîn-i Osmâniye Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemîn Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şömendöferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti bulunuyordu.<sup>63</sup>

Türkiye Komünist Partisi'nin Sendikalar Kızıl Enternasyonalindeki (Profintern) temsilcisi Malik'in 6 Ocak 1925 tarihli raporunda Amele Teali Cemiyeti şu şekilde anlatılıyordu:

*“Türkiye Komünist Partisi'nin girişimiyle Amele Teali Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin MK sadece komünistlerden oluşuyor. ATC hücreleri, değişik fabrikalarda bulunan komünist hücrelerin çevrinde oluşmuştur. (...) Prof-Büro, ATC'nin illegal biçimidir. Prof-Büro tarafından temsil edilen değişik fabrikaların adları, bir önceki raporumda belirtilmiştir. ATC ile Prof-Büro, TKP'nin manevi desteği ve maddi yardımıyla çalışıyor. Teşkilatlanmasının başlangıcında, ATC, legal bir zeminde yer alabilmek için, başkanlığına Halkçı Kemalistlerden biri olan İsmail'i getirmişti. ATC'nin muhalif Terakkiperver Cumhuriyet fırkası ile hiçbir alakası yoktur. (...)*

*“Amele Teali Cemiyeti, Kızıl teşkilatımız. Bu, 12.8.1924 tarihinde yasal olarak kuruldu. Açılışı izleyen gün, değişik şehirlerden, yani İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Edirne'den işçi temsilcileri İstanbul'da toplanarak illegal büroyu kurdular. Prof-Büro şu fabrikalarda bir takım nüvelere sahip: İzmir şimendifer ve tayyare fabrikaları, Ankara İmalat-ı Harbiye, Ankara dekovil fabrikası, Haliç ve İstinye tersaneleri, İstanbul'da Feshane (Dokuma) fabrikası. Prof-Büro, Türkiye Komünist Partisi'nin yönetimi altında çalışıyor. TKP bir temsilcisini Kızıl Profintern'e gönderdi. Amele Teali, Prof-Büro'nun legal biçimidir. O günden itibaren, çevresinde işçi kitlelerini teşkilatlandırmayı bilmiştir. (...) Teali'nin merkez yönetimi tümüyle komünist yoldaşlardan oluşuyor. Sadece, ilk aşamada seçikle gelen sekreteri Kemalist. Ancak son zamanlarda istifa etmek zorunda kaldı. Dolayısıyla, Teali, etkisi günden güne artan kızıl bir işçi teşkilatıdır.” (Akbulut;Tunçay,2009;184,185)*

63 Güngör, Fatih, “Amele Teali Cemiyeti,” *Sendikacılık Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1996, s.40.

D.Şişmanof, 1965 yılında yayımlanan kitabında Amele Teali'nin gücünü gerçeklerle bağdaşmayan bir biçimde abarttığı şu bilgileri vermektedir: “Topyekün 30 binden fazla azası bulunan 20 sendika teşkilatının birleştiği, bu yeni işçi meslek birliği teşkilatı, sınıfı ve devrimci bir teşkilat olarak çalışmaya koyuldu. Tramvay, posta, demiryolu, fırın işçilerinin vs.nın grevlerini başarıyla yöneten bir teşkilat oldu. Amele Teali Cemiyeti'nin dayatması üzerine hükümet, sanayi, ticaret müesseselerinde, diğer müessese ve dairelerde çalışan işçi ve memurlara hafta tatilini tanımak zorunda kaldı.” (Şişmanof,1965;95) TKP'nin yayın organlarından *Orak Çekiç* de 1925 yılı Şubat ayında yeni Mesai Kanunu tasarısını görüşmek üzere Amele Teali'nin topladığı kongreye 30 bini aşkın işçinin temsilcisi 150 delegenin katıldığını ileri sürmektedir. (Tunçay/a,2009;772-773)

Amele Teali 1925 yılı Şubat ayında bir iş kanunu taslağı hazırlayarak Meclis'e sundu.

Amele Teali Cemiyeti, 1 Mayıs 1925 sonrasında büyük bir darbe yedi.

Amele Teali Cemiyeti 1 Mayıs'ı kutlamak amacıyla İstanbul Valiliği'ne başvurdu. Ancak yalnızca örgütün genel merkezinde bir toplantı yapılmasına izin verildi. Amele Teali'nin Babiâli'deki merkezinde kırmızı perdelerle döşenmiş toplantı salonunda bir toplantı yapıldı. Salonda, “Türk amelesi irticaa karşı amansız bir mücadele açmalıdır,” “Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz,” “Bütün dünya işçileri birleşiniz,” “8 saat iş/8 saat istirahat/8 saat uyku” yazılı pankartlar asılıydı. Toplantıda Amele Teali genel sekreteri Abdi Recep bir konuşma yaparak, bu toplantı izninin verilmesinin ve 1 Mayıs'ın kutlanmasının, örgütün varlığının tanınması anlamına geldiğini belirtti ve konuşmasını “yaşasın cumhuriyet” diyerek bitirdi. (Tunçay/a,2009;776-777)

Dr.Şefik Hüsnü tarafından yazılan *1 Mayıs* broşürü Amele Teali Cemiyeti tarafından yayımlandı. Broşürün üstünde “Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz” ifadesi yer alıyordu. Örgütün genel sekreteri Abdi Recep, broşürün üstüne Amele Teali isminin basılmamasını istedi. Ancak broşür yayımlandıktan sonra başlatılan 1925 TKP Tefikati'na Amele Teali Genel Sekreteri Abdi Recep ve Şevki Beyler de dahil edildi. Şevki Bey yedi sene, Abdi Recep Bey de on sene küreğe mahkum oldu. (Tevetoğlu,1967;388-394)

Ancak Amele Teali Cemiyeti kapatılmadı. Bazı yöneticilerinin hapsedilmesine karşın, örgüt çalışmalarını sınırlı da olsa sürdürdü ve 1926 yılı Ekim ayı başında genel kurulunu yaptı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin istihbarat örgütlerinin etkili çalışmaları dikkate alındığında, Amele Teali Cemiyeti'nin Türkiye Komünist Partisi'nin doğrudan kontrolü altında olduğunun bilindiği sonucuna varılabilir.

## **Uluslararası Sendikal Hareket ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı**

Ulusal Kurtuluş Savaşı sürecinde, o dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sendikaları örgütleyen uluslararası sendikacılık hareketinin herhangi bir desteği veya dayanışması görülmedi. Bu dönemde en önemli uluslararası sendikal örgütlenme, *Uluslararası Sendikalar Federasyonu* (IFTU) idi. Faaliyetlerine 1914 yılında ara veren IFTU, 1919 yılında toplanan Amsterdam Kongresiyle yeniden faaliyete geçti ve birçok belgede “Amsterdam Enternasyonalı” olarak isimlendirildi. Bu örgütün genel kurul raporlarında ve dergilerinde Ulusal Kurtuluş Savaşı konusunda bir değerlendirme bile bulunmuyordu.

IFTU ile bağlantılı Uluslararası Meslek Federasyonları (ITS, International Trade Secretariats) da aynı duyarsızlığı gösterdi.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin hakim sınıflarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgelerden aktarılan kaynakların bir bölümünü işçilere verdiği düşünüldüğünde ve böylece en önemli işçi

örgütlerini “kapitalizmin mezar kazıcısı” olmaktan çıkarıp “kapitalizmin payandalarına” dönüştürdüğü hatırlanırsa, bu örgütlerin etkili olduğu uluslararası sendikal örgütlerin bu tavrı da doğaldır.

1920 yılında kurulan Uluslararası Hıristiyan İşçi Sendikaları Federasyonu ve bağlı sendikalar da benzer bir tavrı sergiledi.

Komintern’e bağlı Sendikalar Kızıl Enternasyonal (Profintern) ise Komintern’in belirlediği politika ve talimatlara uydu.

## Sosyalist Siyasi Örgütlenmeler

Bu yıllarda sosyalist hareket legal çalışma olanağı buldu ve işçiler arasında örgütlendi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’ya gönderilen işçiler ve öğrencilerin bir bölümü Berlin’de 1 Mayıs 1919 tarihinden itibaren *Aydınlık* adıyla bir dergi yayımlamaya başladılar ve *Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi* adıyla bir örgütlenmeye gittiler. Bu kişiler İstanbul’da döndüklerinde 22 Eylül 1919 tarihinde *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası*’nı kurdular. Fransa’da eğitim gören Türkiye’ye dönmüş olan Dr.Şefik Hüsnü de bu örgütlenmeye katıldı. Bu dönemde sosyalistler arasında yaygın olan eğilim, Anadolu’da başlatılan mücadeleye güvensizlik duyulması ve 1919 Mart’ında oluşturulan Komintern’in Avrupa’da sosyalist devrimler beklentisine umut bağlanmasıydı. Örneğin, İstanbul’da 24 Ekim 1919 günü işçi hakları için bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda, Spartakistlerden Berlin Darülfünunu talebesi İhsan Raif Bey şunları söyledi: “Amele sen düşmanını tanı. Senin düşmanın Rum, İngiliz, Fransız değildir. Dünyada senin düşmanın, sermaye sahipleridir. (...) Biz milliyetçi fırkalar istemiyoruz.” (Akbulut;Tunçay,2012;57-58)

Bu ve benzeri tavırlar, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının sosyalistlere karşı tavrının biçimlenmesinde etkili oldu.<sup>64</sup> Nitekim, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın önder kadroları, Kurtuluş Savaşı’na katılmak yerine, İstanbul’da kalmayı tercih ettiler. (Akbulut;Tunçay,2012;67)

1920 yılında Anadolu’da Sovyet Rusya’daki gelişmelere ve Bolşeviklerin çalışmalarına yakınlık duyan birçok insan vardı. Ayrıca, Komünist Enternasyonal de önemli bir güç kaynağı olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1920 tarihinde kendi kontrolünde bir *Türkiye Komünist Fırkası* kurdurttu. 1920 yılı yaz aylarında ise Ankara’da bazı kişilerce gizli bir Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştu. Bu gizli (*hafî*) örgütlenme, 7 Aralık 1920 tarihinde *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* olarak legale çıktı.

1913 yılında Sinop’a sürgün edildikten sonra Rusya’ya kaçan ve burada kurduğu ilişkiler sonucunda Bolşevik olan Mustafa Suphi, 22-25 Temmuz 1918 günleri Moskova’da gerçekleştirilen *Türk Sosyalistleri Konferansı* sürecinde bir komünist örgütlenmeye gitmiş (“*Türkiye Komünist Teşkilatı*”), Sovyet Rusya’daki Türk savaş esirleri arasında ilişkiler geliştirmişti. 10 Eylül 1920 günü Bakü’de, Mustafa Suphi’nin önderliğini yaptığı örgütlenme, İstanbul’daki *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* ve Anadolu’daki (gizli) *Türkiye Komünist Fırkası*’nın temsilcilerinin katılımıyla, *Türkiye Komünist Fırkası* oluşturuldu. (Atasoy;Bayülgen,2008;11-12) Bu örgütün önder kadrosu, Anadolu’da mücadeleye önderlik etmeye çalışan Enver Paşa yerine, Mustafa Kemal’in önderliğindeki harekete katılmak üzere Trabzon’a geldiklerinde, yöredeki eski İttihatçı kesimlerle öldürüldü.<sup>65</sup> Ankara’da 1921 yılı başlarındaki tutuklamaların ardından, Türkiye komünist hareketi, İstanbul’daki Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası temelinde devam etti.

64 Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Komünist Partisi’ne ilişkin tavrı ve TKP’nin yanlışları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım Koç, *Kemalist Devrim’in Niteliği*, Kaynak Yay., İstanbul, 2020.

65 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., “Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının Katledilmesi,” *Aydınlık Gazetesi*, 8.12.2014; Koç, Y., “Enver Paşa Mustafa Suphi’ye Düşmandı,” *Aydınlık Gazetesi*, 9.12.2014; Koç, Y., “Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar ile Mustafa Suphi,” *Aydınlık Gazetesi*, 13.12.2014.

Komünistler Kurtuluş Savaşı yıllarında belirli örgütlerde çalışma yaptılar. Komünist Ziyetullah Nevşirvanov'un 31 Temmuz 1922 tarihli raporuna göre, bu örgütler arasında Öğretmen Cemiyetleri Birliği, demiryolu işçilerinin yardımlaşma sandıkları, silah atölyelerinde çalışan işçilerin hastalık sandıkları, Zonguldak Maden Havzası İşçi Yardımlaşma Sandığı, Adana Zanaatçılar Cemiyeti, Adana Makineciler Cemiyeti, Samsun Şoförler ve Makineciler Cemiyeti, Ankara Mürettepler Cemiyeti vardı. (Akbulut;Tunçay,2007;268-270)

Golman isimli Komintern görevlisinin 12 Ağustos 1922 tarihinde Komintern'e gönderdiği raporda da şu bilgiler veriliyordu: "Tevfik çalışmalarına devam etmek için Zonguldak'ta kalıyor. Oradaki sendika yönetimini değiştirip çalışmalarına hız vermek gerekli. Şu anda Adana, Mersin ve özellikle Tarsus'ta sendikalar kuruluyor ve bunları küçük bir komünist ve sosyalist grup yönetiyor. Mersin'de çıkan ve kongreden sonra MK kararıyla Kilikya Sendikalar Bürosunun organı haline gelecek olan Doğru Öz gazetesinin buna katkısı büyük. Ankara demiryolu işçi sendikalarında seçim yapıldı. Yönetimine Necati yoldaşın başkanlığında dört komünist ve üç partisiz seçildi. Toplantıya Samsun ve Kilikya delegeleri de katıldı." (Akbulut;Tunçay,2007;253)

Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü dönemde İstanbul'daki komünistler yayınladıkları bildirilerde, Anadolu'ya destek vermek yerine, Sovyet Rusya'yı savunuyorlardı. Komünistlerin 1 Mayıs 1922 bildirisi şöyle bitiyordu: Yaşasın Sovyetler Rusyası! Yaşasın Cihan Komünist İnkılabı! Bütün kuvvet işçilere! (Akbulut;Tunçay,2012;135,141)

TKP'nin 1922 yılında dağıttığı bir bildirisinin son bölümü de şöyleydi: Yaşasın İnkılabcı Türkiye Komünist Partisi! Yaşasın Sovyetler Rusyası ve Kommünist Enternasyonalı! Yaşasın! Sovyetler Türkiyesi! (Akbulut;Tunçay;2012;136-137)

Türkiye Komünist Partisi ancak Yunan ordusunun kesin yenilgisi sonrasında Mustafa Kemal Paşa lehine bildiriler yayınladı: "1922 Eylül ve Ekim ayları içinde (yani, zaferden saltanatın ilgasına kadar geçen süre içinde), bu çevre İstanbul'da birtakım bildiriler dağıtarak, Mustafa Kemal lehine, emperyalizm, kapitalizm ve monarşizm aleyhine propaganda yapmıştır." (Akbulut;Tunçay,2012;132)

Bu dönemde komünistlerin işçi hareketi üzerindeki etkilerini abartma eğilimi çok yaygındı. 1922 yılında Komintern'e sunulan bir raporda, bu tavır sert biçimde eleştiriliyordu:

*"Türkiye'de teşkilatlı komünist ve proleter güçleri abartmamak gerekir. Bu abartma Mayıs ayında, Ankara'dan bir yoldaş gelip Partinin binlerce üyesi olduğunu belirttiğinde de fark edilmişti. Komintern delegeleri, Eylül ayı başlarında Kongre'de temsil edilen üyelerin 300'ü aşmadığını yerinde tespit etmişlerdi. Bu sayı bile oldukça yaklaşık bir sayıdır. Parti tarafından teşkilatlanmış işçiler de ancak birkaç yüz kişidir. Parti sekreteri kıvılcık sendikalarında teşkilatlı işçilerin 8.030 sayısına ulaştığını belirttiğinde de şaşırılmışım. Bu şaşırmanın son zamanlarda gelen Ahmed (Hilmi) yoldaşın Profintern kongresinde bu sayının 22.000'e ulaştığını söylediğinde bir kez daha arttı. Kimseyi yalancılıkla veya hikaye anlatmakla suçlamıyorum; bunları tümüyle tasavvur hataları olarak değerlendiriyorum." (Akbulut;Tunçay,2007;405)*

Komünistlerin Sovyetler Birliği'ne olan bağımlılığı 1923 yılında da devam ediyordu. Türkiye komünistlerinin 19 Nisan 1923 tarihinde Komintern ve Profintern yürütme kurullarına yaptığı başvuru bu açıdan çok ilginçtir. Başvuruyu yapanlar, Türkiye KP MK üyesi ve teşkilatçısı, Kilikya Birleşik Kızıl Sendikalar Sekreteri Affan Hikmet; Türkiye KP MK eski üyesi ve teşkilatçısı, RKP üyesi Z.Nevşirvanov; Türkiye KP eski üyesi ve teşkilatçısı, RKP üyesi Oruç Ali Bağirov idi. Başvuru şöyleydi: "Biz KYK'e, Profintern Yürütme Kurulu'na ve RKP MK'ne başvurarak, Ankara davasında yargılananlar ile gıyaplarında yargılananlar olmak üzere toplam 12 komünist yoldaşımızın, SSCB topraklarında bulunan tutuklu ve mahkum Türklerle değiş tokuş edilmesini rica ediyoruz." (Akbulut;Tunçay,2007;445)

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi 1 Mayıs 1923 günü bildiri dağıttı. Bildiri şöyle bitiyordu (Akbulut;Tunçay,2012;254-257):

*“1 Mayısta hepimiz işlerimizi bırakacağız. Elimizde kızıl bayraklar, kalbimizde kızıl iman, gözümüz kızıl güneş olduğu halde, büyük kitleler halinde çoluğumuzla, çocuğumuzla, körümüz, topalımızla nümayiş mahallerine akın akın koşacağız. En güür sesimizle bağıracağız:*

*“Kahrolsun Türkiye’yi ve bütün mazlum milletleri esaret altında bırakmak isteyen garp emperyalistleri! Kahrolsun işçi ve çiftçi sınıfını ezen, komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisi!*

*Kahrolsun burjuvalara satılmış hain işçi rehberleri!*

*Yaşasın işçi teşkilâtları ittihadı ve işçi meb’uslar!*

*Yaşasın bütün dünya inkilâbı ve onu hazırlayan 3. Komünist Enternasyonalı.”*

Türkiye Komünist Partisi muvakkat merkezi teşkilat bürosu azasından ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kâtip-i Umumisi Salih Hacıoğlu’nun Komintern İcra Komitesi riyasetine gönderdiği 1.9.1923 tarihli raporda şunlar yazıyordu: “İstanbul ameleleri arasında zafer neşesiyle milliyetçilik cereyanları kuvvetlenmeye başlamıştı. Buna karşı koymak için milliyetçilik aleyhinde şiddetli propagandalar yapılmak üzere nüvelere kati talimatlar verildi.” (Akbulut;Tunçay,2007;484)

Türkiye Komünist Partisi içindeki devlet görevlileri bu ve benzeri belgeleri Hükümete ilettiklerinde, Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’de faaliyet gösteren komünistlere karşı olumsuz tavrı pekişti.

## IV. MÜCADELE VE EYLEMLER

Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın alanı ve destekçisi durumundaki Anadolu’da bu yıllarda önemli işçi eylemi olmadı. 1 Mayıs’larda çeşitli kutlamalar yapıldı.

Şehmus Güzel’in tespitlerine göre, 1919-1922 döneminde Türkiye’de 19 grev düzenlendi. Yazarın ayrıntılarına erişebildiği 13 grevin 7’si Türkiye Sosyalist Fırkası’nın destek ve yönetiminde yapıldı. (Güzel,1996;111-112,114) Türkiye Sosyalist Fırkası, bu çalışmalarında, İngiliz İşgâl Kuvvetleri Komutanlığı ve iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ndan destek aldı.

1920 yılının ilginç grevlerinden birini ilkokul öğretmenleri gerçekleştirdi. 1920 yılı Ocak ve Şubat aylarında maaşlarını alamayan ilkokul öğretmenleri 28 Şubat 1920 günü toplu olarak Maarif Müdürlüğü’ne giderek taleplerini iletiler. Maaşlar yine ödenmeyince, 944 ilkokul öğretmeni 1 Mart 1920 günü greve gitti. Grev 14 gün sürdü. (Göldaş,1984). Grev nedeniyle öğretmenler hakkında cezai işlem yapılmadı.

Öğretmenlerin ikinci grevi İstanbul’da 1921 yılı Mart veya Nisan ayında yapıldı. Bu kez greve çıkanlar, aylıkları ödenmeyen ortaöğretim öğretmenleriydi. Öğretmenler, isteklerinin yerine getirilmesi üzerine, işbaşı yaptılar. (Altunya,2015;27)

İstanbul bu dönemde önemli grevlere, eylemlere ve gösterilere sahne oldu. Özellikle işgal kuvvetleri arasındaki çıkar farklılıkları ve çelişkileri ve sendikaların anti-emperyalist bir çizgi izlememeleri ve Ulusal Kurtuluş Savaşı’na destek vermemeleri, işgal kuvvetlerinin hoşgörüsüne yol açtı ve bu eylemlerin gelişebilmesi açısından uygun koşullar yarattı. Savaş yıllarının yoksullaşması ve sosyalist-komünist örgütlerin ve çeşitli ulusalcı güçlerin yönlendirmeleri de eylemler için uygun koşulları oluşturuyordu.

Bu dönemin grevleri genellikle başarılı olmadı.

1925 yılının önemli grevlerinden birini de Şirket-i Hayriye işçileri, *Takrir-i Sükûn Kanunu* 'ndan sonra, yaptı. Eylül ayındaki grev başarısızlıkla sonuçlandı. (Toprak,1996;6-14)

16 Mart 1920 günü İngilizler İstanbul'u işgal ettiler.

1920 yılında 1 Mayıs'ın kutlanıp kutlanmadığına ilişkin iki ayrı görüş vardır. Şehmus Güzel şöyle yazmaktadır: "1 Mayıs 1920, Trabzon ve civarındaki bir çok kentte kutlandı. Bu kentlerde yüzlerce kişi gösteri ve yürüyüşler düzenleyerek Lenin ve Enver Paşa'ya övgüler düzerken, İngiliz ve Yunanlıları protesto etmişlerdir." (Güzel,1993;98-99). Buna karşılık Mete Tunçay'ın değerlendirmesi şöyledir: "T.S.F.'nin başarılı gidişatına rağmen, 1920 1 Mayıs'ında ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durum nedeniyle ülkenin herhangi bir yerinde kutlama yapılmamıştır." (Tunçay/a,2009;75)

## 1 Mayıs 1921 Kutlamaları

1 Mayıs, İstanbul'da 1921 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nın önderliğinde kutlandı. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın önderliğindeki 1 Mayıs kutlamaları önce parti merkezinde bayramlaşma ile başladı, daha sonra da Parti'nin önderi Hüseyin Hilmi Bey ile üç temsilci, Sadrazam'ı ziyaret etti. (Tunçay,2000;40) Kutlamalar Kâğıthane'de yapıldı. (Güzel,1996;120)

İkdam ve *Alemdar Gazeteleri* şu haberi vermektedir: "Şehrimizde işçi bayramı dün işçiler tarafından tesit edilmiştir. Şirketi Hayriye, Haliç ve Tramvay Şirketleri amelesi çalışmadıklarından, vesait-i nakliyenin büyük kısmı muattal kalmıştır. Ameleden bir kısmı, bayramlarını tesit için mavi işçi gömlekleri giydikleri, kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hepsi de kırmızı rozetleri hamil idiler. Amelenin bindiği bazı otomobillere de kırmızı bayrak takılmıştı. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali'deki merkezinde tören yapılmış, saat 10'dan bire kadar muzıka Enternasyonal'i çalmıştır." (Sencer,1969;253) Türkiye Sosyalist Fırkası'nın 1 Mayıs bildirisinde de anti-emperyalist veya işgal karşıtı bir tavır söz konusu değildir. (Tunçay,2000;62-63)

## 1 Mayıs 1922 Kutlamaları

1922 yılında İstanbul'da 1 Mayıs kutlamaları Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde yapıldı. Fransız askeri arşivine göre, 1 Mayıs 1922 eylemine katılanlar: Türkiye Sosyalist Partisi, Sosyal Demokrat Parti, İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye İşçi Kuruluşları, Uluslararası İşçiler Birliği, Ermeni Sosyalistler (Hınçaklar). Tezahürata katılanlar 3.500-4.000 kişi. Pankartlar: "8 saat mesai, 8 saat istirahat, 8 saat uyku," "ekmek istiyoruz," "Tramvay, Tünel ve Elektrik şirketlerinin sistematik ve gittikçe artan baskılarını protesto ediyoruz." (Tunçay/c,2009;24)

Mete Tunçay'a göre, kutlamalarda *Türkiye Sosyalist Fırkası adına Şakir Rasim, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adına da Sadrettin Celal* bir konuşma yapmıştır. Sadrettin Celal'in konuşmasının anti-emperyalist içerikli olduğu belirtilmektedir. (Tunçay,2000;41; Tunçay/a,2009;79)

Ancak, komünistlerin 1922 yılında İstanbul'da 1 Mayıs nedeniyle yayımladıkları bildiri de anti-emperyalist tavır, bağımsızlık talebi ve İstiklal Harbi'ne destek yoktur. Bildiri, Kurtuluş Savaşı'na destek vermezken, şu sloganlarla sona ermektedir: "Yaşasın Sovyetler Rusyası! Yaşasın Cihan Komünist İnkılâbı! Bütün kuvvet işçilere!" (Tunçay,2000;493-4; Tunçay/a,2009;815)

Dr.Şefik Hüsnü'nün 1 Mayıs 1922 miting konuşması da "Yaşasın amele şûralar cumhuriyetleri" sloganıyla bitiyordu. Şefik Hüsnü bu konuşmasında emperyalizme açıkça karşı çıkmıyor, Anadolu'da sürdürülmekte olan Kurtuluş Savaşı'na destek vermiyordu. Buna karşılık İstanbul'daki Rusların



işçi ücretlerini düşürdüğüne dikkat çekiyor ve bunların “memleketimiz haricine çıkarılmasını hükümetten” talep ediyordu. (Akbulut;Tunçay,2012;137-139; Tunçay/a,2009;920-922)

Şehmus Güzel 1922 yılında 1 Mayıs’ı düzenleyen komitede *Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası*’nın da bulunduğunu belirtmekte ve işçiler “hatiplerin emek ve emeğin değeri hakkında yaptıkları söylevleri dinlemişlerdir” demektedir. (Güzel,1996;121) Oya Sencer, 1922 yılında 1 Mayıs kutlamalarının *Amele Sosyalist Fırkası* tarafından düzenlendiğini ileri sürmektedir. (Sencer,1969;258)

Türkiye Sosyalist Partisi Genel Başkanı Şakir Rasim, 1 Mayıs 1922 kutlamaları konusunda Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı’na bir mektup ve alınan kararları gönderdi. Şakir Rasim’in mektubu şöyleydi: “Sayın General, Bu yazımıza ekli olarak bir kopyasını size sunmak şerefine nail olduğumuz mektubun aslını, 1 Mayıs 1922 işçi bayramı dolayısıyla müttefik yüksek komiserleri beyefendilere göndermiş bulunuyoruz. Sayın General, hürmet duygularımızın kabulünü istirham ederiz.” (Tunçay/c,2009;21)

1 Mayıs 1922’de Kağıthane’de yapılan mitingde alınan kararlar bu yazının ekinde iletilmektedir. Bu kararların bazıları şöyledir:

*(1) Cemiyet-i hâzıra azasının ekseriyetini teşkil eden ecirler sınıfının ve dolayısıyla bütün halkın azami refah ve saadete mazhar olması ancak ve ancak istihsal ve servet vasıtalarının sınıfsız bir cemiyetin müşterek male edinilmek suretiyle mümkün olacağından, bugün mevcut ferdi tasarruf üzerine kurulmuş fakriüsefalet doğurucu nizamı her zamandan daha derin bir kanaatle ve kemal-i şiddetle protesto ederiz. (...)*

*(4) İstanbul’da maişet darlığı ve işsizliği arttıran, hayatın intizamını bozan Rus muhacirleri vakit geçirilmeden ilk fırsatta memleketlerine iade edilmelidir.*

*(5) Anadolu Harbi işçi ve çiftçi kitlelerinin menafine muvafık bir tarzda ve bu kitleler sermayedar pazarlıklarına âlet edilmeden derhal nihayet bulmalıdır. (...)*

*(11) Bütün dünya proletaryasına ve onların beynelmil teşkilâtlarına selamlarımızı gönderir ve onları, sınıf birliğinin verdiği samimi hislerimiz ve cihan inkulâbını birlikte başarmak hususundaki kavi azmimiz ile temin ederiz.” (Tunçay/c,2009;22-24; Akbulut;Tunçay,2012;141)*

Buna karşılık 1 Mayıs 1922 günü Ankara’da yapılan kutlamalarda anti-emperyalizm vurgusu belirgindi; Ankara hükümetinin emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadele ettiği belirtilmekteydi. (Tunçay,2000;249; Tunçay/a,2009;464-466)

Anadolu’daki komünistlerden Hüseyin Hüsnü’nün Safarov’a 6 Mayıs 1922 tarihli raporunda Ankara’daki 1 Mayıs kutlaması şöyle anlatılmaktadır: “Mayıs Bayramını çok iyi geçirdik. Şehrin istasyon arkasında takriben 300 kadar amele alessabah toplanarak miting oldu. Nutuklar söylendi. Badehu sefârete gelinerek beyan-ı tebrikât edildi. (...) Şimendifer amelesi tarafından bir de Soyuz yapıldı ve nizamnamesi hükümete verilerek tasdik edildi. Ve bu soyuz amelesi Bir Mayıs akşamı işçiler menfaatine bir de müsamere (konser) verdi. Ankara bu akşam bir proleter akşamı yaşadı.” (Akbulut;Tunçay,2007;339)

## 1 Mayıs 1923

1923 yılında 1 Mayıs, İstanbul Umum Amele Birliği ve İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi tarafından salon toplantılarıyla kutlandı.

Türkiye Komünist Partisi 1923 yılında 1 Mayıs vesilesiyle bir bildiri yayımlayarak, hükümeti sert biçimde eleştirdi ve suçladı. Halbuki bu bildiriye yazarlar, 1919-1922 döneminde Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na katılmamışlardı. Bildirinin bazı bölümleri şöyledir:

*“İşçi Yoldaş! (...) Ayaklar altında çiğnenen haklarımızı almak, kanlı burjuvazyaya zulüm ve soygunculuğuna nihayet vermek için (1 Mayıs) gününde herşeye rağmen işleri bırakarak, çocuklarımızla, kadınlarımızla muazzam kütleler halinde toplanacağız, nümayiş ve tezahürlerde bulunacağız. Zengin sermayedarlara ve onların mümessili olan hükümetin kulağına bağıracacağız. (...) Cehalet ve sefalet içinde kalmış birçok zavallı arkadaşları tenvir ve himaye etmek ve bu beynelmilel tezahür ve nümayişe kütleler halinde iştirak etmenin lüzumunu anlamak her şuurlu işçinin vazifesidir. Ta ki; gaddarlık ve zulüm cihetiyle Avrupa burjuvalarından geri kalmayan ve birçok hususlarda onlara taş çıkartan Türkiye'nin haris ve zalim derebeyleri, ağaları, beyleri ve paşaları, zengin sermayedarları ve onların mümessili olan hükümet, işçi ittifadı, işçi tesanüdü, işçi kardeşliği, işçi azmi karşısında boyunlarını eğmeye, zulüm ve tegallüplerine nihayet vermeye, işçi hukukunu tanımaya mecbur kalsınlar. (...) Şu hakikat iyice anlaşılmalıdır ki; Bütün diğer burjuva fırkaları, Halk Fırkası adını taşıyanlar, hep zenginlerin, beylerin, paşaların ve ağaların menfaatlerini müdafaa eden ve işçilerin daima sefalet ve esaret altında yaşamalarını isteyen fırkalarlardır. (...) Kahrolsun Türkiye'yi ve bütün mazlum milletleri esaret altında bırakmak isteyen garp emperyalistleri! Kahrolsun işçi ve çiftçi sınıfını ezen, komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisi! (...) Yaşasın bütün dünya inkılâbı ve onu hazırlayan 3. Komünist Enternasyonali.”*

Bu bildiride hükümetten talep edilenler arasında şunlar da vardı: “Bütün dünya işçi sınıfının ve emperyalist devletlerin boyunduruğu altında inleyen şarkın mazlum ve esir milletlerinin yegane müdafiacısı olan Sovyet Rusyası ile hakiki ve devamlı iktisadi ve siyasi ittifak akdi; İşçilerin çıkarını ve menfaatlerini müdafaa ettikleri için bugün halk hükümeti (!) zindanlarında çürüten Komünist arkadaşlarımızın derhal tahliyesi ve Komünist Fırkasının resmen tanınması.” (Tunçay/a,2009;836-838)

Komünistlerin bu bildirisinin ardından, aralarında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın başkanı, genel sekreteri ve bazı üyelerinin de bulunduğu 20 kişi tutuklandı. (Tunçay/a,2009;734)

## **1 Mayıs 1925 Kutlamaları**

1925 yılındaki 1 Mayıs kutlaması Amele Teali Cemiyeti tarafından kapalı salon toplantısı olarak gerçekleştirildi. 1 Mayıs sonrasında komünist tevkifatı yapıldı. Dr.Şefik Hüsnü Değmer tarafından yazılan ve yazarı belirtilmeden Amele Teali Cemiyeti tarafından yayımlanan 1 Mayıs broşürünün kapağına, Şefik Hüsnü'nün isteğiyle, “bütün dünya işçileri, birleşiniz,” yazıldı. Amele Teali Cemiyeti yöneticileri bu uygulamaya karşı çıktılar. (Topçuoğlu, Neden, I, s.108-109, 114)

## **V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI**

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki işçilerin ücretlerinin satınalma gücünün yüksek oranlı enflasyon nedeniyle nasıl düştüğü bir önceki bölümde ele alınmıştı. Ayrıca temel tüketim malları da bulunmuyor veya ancak karaborsada yüksek fiyatlarla temin edilebiliyordu.

İstanbul'un 1919 yılında işgal edilmesiyle birlikte işçi ücretlerinin satınalma gücünde önemli bir artış gerçekleşti. Ayrıca, Dünya Savaşı yıllarında bulunmayan birçok mal bulunabilmeye başlandı. Bu koşullarda İstanbul işçilerinin çok büyük bölümü, Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine katılmak yerine, işgali kabullendi. Zaten Anadolu'daki mücadeleye başarı şansı da tanınmıyordu.

İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin, Anadolu'ya destek vermemek koşuluyla İstanbul'daki sendikal girişimlere hoşgörüle yaklaşması da işçilerin bu tavrını pekiştirdi.

Bu dönemde Türkiye'de imalat sanayiinde ücretlerin gelişimine ilişkin en güvenilir kaynak, Şevket Pamuk'un 2000 yılında yayımlanan araştırmasıdır. Bu araştırmaya göre, imalat sanayiinde gerçek ücretler 1914 yılında 100 kabul edilirse, 1918 yılında 28'e kadar gerilemişti. 1918 yılındaki ücretler, işgal dönemi olan 1921'de 2,5 katına (71'e) çıktı. Bu düzey 1922 ve 1923 yıllarında da biraz arttı (75 ve 74). 1924 yılında ise yüzde 23'lük bir düşüş yaşandı. 1925 yılındaki artış ise sınırlı kaldı. (Pamuk,2000;84)

### Türkiye'de İmalat Sanayiinde Ücretler

Yıl	Gerçek Ücret Endeksi (1914=100)
1914	100
1915	86
1917	34
1918	28
1921	71
1922	75
1923	74
1924	57
1925	65
1926	60
1927	75

Ayrıca, 1919 yılında “Topkapı'daki direnişin genişlemesinden endişe duyan Hürriyet-i İtilaf, İngiliz Muhipleri Derneği gibi işbirlikçi kuruluşlar, bu direnişi kırmak için aynı semtte Fıkaraperver Derneği kurarak, parasal yardımlarla halkı direniş örgütlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.” (Çavdar,1995;144)

Lütfi Necdet'in Türkiye İştirakiyun Teşkilatları Merkezi Riyaseti'ne gönderdiği 19 Ağustos 1920 tarihli raporda 1920 yılında İstanbul'daki işçilerin durumu şöyle anlatılmaktadır<sup>66</sup>:

*“İstanbul'da bugün tahmini olarak elli bin kadar amele bulunuyor. Ben bu ameleleri dört sınıfa taksim ediyorum.*

*1. Serbest ameleler: Hamal ve kayıkçılar. Berberler, ilh.*

*2. Türk müesseselerinde mesela Zeytinburnu ve Beykoz fabrikalarında, Hayriye, Haliç, Hamidiye, Seyr-i Sefâin şirketlerinde çalışan ameleler.*

*3. İngilizlerde çalışanlar.*

*4. Tramvay, telefon, elektrik şirketleri memur ve ameleleri.*

*“İstanbul'da parayı en çok kazanan ameleler birinci sınıf olarak kaydettiğim amelelerdir. Mesela bir hamal veya bir kayıkçı günde 3-6 lira kazanıyor. (...) Fabrikalarda çalışanlara*

<sup>66</sup> Lütfi Necdet Bakde Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Merkezi Heyeti'nde yer aldı. Merkezi Büro Kâtib-i Mesûlü görevini yürüttü. 10 Eylül 1920 TKF Kuruluş Kongresi'ne katıldı ve İstanbul Komünist Grubu'nun Mart 1920'ye kadarki faaliyetleri hakkında rapor sundu. 1921 yılında İstanbul'a gönderildi.

geline bunların yevmiyeleri muayyendir. Günde 1-2 lira para alıyorlar. Vapur şirketlerinde çalışanlar daha az. Bunların yevmiyeleri bir banknotu geçmiyor. Binaenaleyh bu sınıfın maişet sıkıntısı kısmen mevcuttur.

“Şimdi İngilizlerde çalışan ameleleri tetkik edelim. Bunlar İstanbul ve civarında 10.000 kadar bir kalabalık teşkil ediyorlar ki bunların içinde 2.000 kadarı Rus ve Tatar esirlerinden ibaret. İngiliz ameleleri günde altı saatten fazla çalıştırmıyorlar. Yiyeceklerini İngilizler temin ediyor ve son derece iyi yemek yediriyorlar. Elbise, ayakkabı, çamaşır, sigara hepsi İngilizlere aittir. Yevmiyeleri 60-120 kuruştur.

“Bütün bunlardan anlaşılıyor ki İstanbul’da amele hayatı oldukça iyidir ve bunlar da komünizm teşkilatını yerleştirmek için iktisadi propagandadan ziyade vatanî ve dinî propaganda yapılırsa daha fazla muvaffak olunur. Mesela onlara esasen mevcut olan İngiliz düşmanlığı daha ziyade takviye edilir ve az zaman sonra İngiliz kapitalistin ameleleri ezeceği anlatılır. Din hususunda Kuvayi Milliyet’in takip ettiği meslek takip edilir.

“Şimdi dördüncü sınıf olarak kaydettiğim ameleleri tetkik edelim. Bunlar hakikaten memleketin en açık göz ve bütün dünya siyasetinden haberdar ameleleridir ki ve bunların kazandıkları ayda 20-30 liradan ibaret. İstanbul Teşkilatı tramvay memur ve ameleleri üzerinde az çok muvaffak olmuştur. Mart evasıtında tramvay memurları grevi ilan ettirilmiş ve bütün metalibleri üç saat zarfında kabul ettirilmişdir. Metalip bunlardan ibaretti. 1. Memurlar ve ameleler yevmiye sekiz saat çalışacak. 2. Yüzde 50 zamm-ı maaş alacak. 3. Merkezlerde tramvay amelelerine mahsus kahvehaneler küşad olunacak.” (İşlet; Kesim, 2008; 148-149; Akbulut; Tunçay, 2012; 33)

Kurtuluş Savaşı’nın başarıyla sona ermesinin ardından İzmir’de 1923 yılı Şubat ayında Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Bu toplantıda işçilere ilişkin bazı kararlar alındı. Kurtuluş Savaşı’na katılmayan Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının bu kongreye gönderdikleri talepler de, doğal olarak, ciddiye alınmadı. İzmir İktisat Kongresi’nin daha sonraki yıllarda işçi-işveren ilişkilerine hiçbir önemli etkisi olmadı.<sup>67</sup>

Bu dönemde sosyal güvenlik alanında önemli bir düzenleme, Zonguldak havzasında Amele Birliği’nin kurulmasıydı.

1921 yılında kabul edilen 151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanununun 4. maddesi şöyleydi: “Alelûmum madenciler nizamnamei mahsusasına tevfikan amele tarafından teşkil olunacak ihtiyat ve teavün sandıklarına beher mah zarfında istihdam edecekleri amele ücuratı umumiyesinin yüzde birinden dun olmamak üzere muaveneti nakdiyede bulunmağa mecburdurlar.”

Bakanlar Kurulu’nun 22 Temmuz 1923 tarih ve 2608 sayılı kararnamesiyle, Amele Birliği İhtiyat ve Teavün Sandıkları Talimatnamesi kabul edildi. Bu talimatnamenin birinci maddesine göre, “her madende bir ihtiyat teavün sandığı tesis edilir. (...) İhtiyat ve teavün sandıklarının heyeti umumiyesi Amele Birliği namını alır.” İhtiyat ve teavün sandığının geliri, işçi ücretlerinden kesilecek yüzde 1 ile madencinin yapacağı aynı orandaki katkıydı. Biriken kaynak, maden işçilerinden yaralananlara ve ailelerine, hastalarına ve hasta ailelerine, muhtaç ailelere, eceli ile ölenlerin cenaze giderlerine kullanılacaktı. Amele Birliği 1922-1924 yıllarında yardımlar için 4114 lira ödedi, amele hastanelerine de 4519 lira verdi. (Amelebirliği, 2014; 49)

67 Bkz. Koç, Y., “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler,” EĞİAD Yarın Dergisi, Ağustos 2009, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323204775a.pdf>

## SONUÇ

1919-1925 dönemi, büyük bölümü İstanbul'da bulunan işçilerin kısa vadeli günlük çıkarları peşinde koştukları ve bu çıkarlarına zarar vermeyen işgal kuvvetleriyle iyi geçinerek, Anadolu'daki Kurtuluş Mücadelesi'ne karşı duyarsız kaldıkları yıllardı. İstanbul'daki işçi örgütlenmeleri de bu çizgide davrandı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan mutlak yoksullaşma ve mal darlığı, yerini işgalin başladığı 1919 yılından itibaren gerçek ücretlerde artışa ve temel ihtiyaç mallarının bulunabildiği bir ortama bıraktı.

Bu koşullarda işçiler geçmiş yılların ekonomik kayıplarının telafisi için çaba gösterdi, vatan mücadelesine katılmadı. Sendikaların bir bölümü ise işgalcilerle işbirliği yaptı. Sendikalar bu tavrın bedelini 1925 yılından itibaren ödediler.

Bu dönemin ikinci özelliği, siyasal iktidarın zayıf olduğu koşullarda işçilerin kendiliğinden örgütlenmelerinin veya onları yönlendirmeye yönelik siyasi girişimlerin etkisine kolayca girebilmeleridir.

Bu dönemde işçilerin bu enerjisinden yararlanmak isteyenler çeşitli örgütler kurdular. Türkiye Sosyalist Fırkası, işgalcilerle işbirliği yaptı. Amele Siyanet Cemiyeti, hem işverenlerin, hem de Fransızların desteklediği bir örgütlenmeydi. Sosyalistler, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve onun kontrolündeki örgütlenmeler aracılığıyla işçileri yönlendirmeye çalıştı. İstanbul'daki sosyalistler de Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na destek vermek yerine, Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak çalıştı. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması sonrasında Milli Hükümet de işçileri kontrol altında tutmaya yönelik girişimlerde bulundu.

İşçilerin, sendikaların ve komünistlerin bu yıllarda Sovyetler Birliği'ne, Kurtuluş Savaşı'na ve bağımsızlığın büyük bedellerle kazanılmasından sonra hükümete ilişkin tavırları, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının özellikle 1925 yılından itibaren işçi sınıfına ve sosyalistlere ilişkin politikalarının belirlenmesinde etkili oldu.

# 1925-1945 DÖNEMİ: İŞÇİ ARİSTOKRASİNİN MUTLU YILLARI

## GİRİŞ

1929 yılında kapitalizmin ikinci küresel krizi başladı. İşsizlik oranı Almanya'da yüzde 44, Norveç'te yüzde 31, Avusturya'da yüzde 29, ABD'de yüzde 27'ye çıktı. Daha sonraki yıllarda, sömürgeleri veya önemli dış sömürü olanakları olmayan Almanya ve Japonya gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde faşizm veya baskıcı başka tür yönetimler iktidara geldi. Almanya'da Nazi Partisi (*Milliyetçi Sosyalist İşçi Partisi*) 1932 genel seçimleri sonrasında kanuni yollardan iktidarı ele geçirdi, milyonlarca insanın vahşice katledildiği toplama kampları dahil, her türlü demokratik hak ve özgürlüğün ortadan kaldırdığı bir baskı düzeni kurdu ve insanlığı İkinci Dünya Savaşı'na sürükledi.

Bu süreçte önemli bir gelişme, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne ve Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) 1932 yılında üye olmasıdır.

Naziler 1933-1938 döneminde silahlanma ve kamu altyapı yatırımları aracılığıyla işsizliği büyük ölçüde ortadan kaldırmayı başardılar.

Japonya'da 1931 yılında militarist bir hükümet işbaşına geldi ve Mançurya'ya saldırdı. 1937 yılında da Çin'e yönelik kapsamlı bir saldırı başlatıldı. İtalya 1936 yılında Habeşistan'a saldırdı. Almanya 1938 yılında Avusturya'yı, 1939 yılında da Çekoslovakya ve Polonya'yı işgal etti. Sovyetler Birliği ise 1940 yılı Haziran ayında Letonya, Litvanya ve Estonya'yı Sovyetler Birliği'ne kattı ve 30 Kasım 1939 tarihinde Finlandiya'ya saldırdı. Sovyetler Birliği 1939 yılında Polonya'nın Almanya ile paylaşılmasını kabul etti ve Kızıl Ordu, Polonya ordusu subaylarının öldürüldüğü Katın Ormanı katliamını gerçekleştirdi.

1939 yılında Sovyetler Birliği ile Almanya arasında saldırmazlık antlaşması imzalandı.

1930-1931 yıllarında Latin Amerika'da 12 ülkede yönetim değişikliği oldu. Bunların 10'unda bu değişiklik askeri darbelerle gerçekleştirildi. 1930'larda Avrupa'da İtalya, Portekiz, İspanya ve Avusturya'da da anti-demokratik rejimler yönetimdeydi. (Hobsbawm,1994;92-105)

Avrupa'da faşizmin güçlenmesi karşısında Sovyetler Birliği önemli bir politika değişikliğine gitti ve Komintern'de bu politika hakim kılındı. Komintern'in 1935 yılında toplanan yedinci ve son kongresinde, birleşik cephe, halk cephesi ve millî cephe biçiminde formüle edilen politika benimsendi ve Komintern'in faaliyetleri fiilen durduruldu. Komintern 1943 yılında resmen feshedildi. Profintern de benzer bir çizgi izledi. Profintern'in çalışmaları da 1935 yılından itibaren durduruldu ve bu örgüt de 1937 yılında Komintern tarafından kapatıldı.

İspanya’da demokratik bir biçimde işbaşına gelen Halk Cephesi’ne karşı ayaklanan Franco, 1936-1939 yıllarındaki iç savaş sonrasında, baskıcı bir yönetim kurdu.

Buna karşılık Fransa gibi sömürgeci bir ülkede ve komünizmin bir tehdit olmadığı ve “arka bahçesi” Latin Amerika’dan ekonomik olarak aktarım olanağına sahip ABD’de sınıf uzlaşmacılığına dayalı ilerici sosyal programlar uygulandı.

1939 yılı Eylül ayı başında II.Dünya Savaşı başladı. Alman orduları Fransa ordularını yendikten sonra, 1941 yılı Haziran ayında Sovyetler Birliği’ne saldırdı. Japonya’nın 1941 yılı Aralık ayında Pearl Harbour’daki Amerikan donanmasına saldırmasıyla, savaş küresel bir nitelik kazandı.

Savaşta dönüm noktası, Sovyetler Birliği’nin 1942-43 kışında Alman ordularına Stalingrad’da büyük bir darbe indirmesidir. Ardından Kızıl Ordu’nun 1943 yazındaki Kursk Savaşı’nda Alman ordularına büyük zarar vermesiyle, 1944 yılı Haziran’ında müttefik kuvvetler Normandiya çıkartmasını gerçekleştirdi ve II.Dünya Savaşı 8 Mayıs 1945 günü Almanya’nın koşulsuz teslimiyle Avrupa’da sona erdi. ABD, 6 ve 9 Ağustos 1945 günleri Japonya’da Hiroşima ve Nagazaki’ye atom bombası attı ve Japonlar da 2 Eylül 1945 günü teslim oldu.

II.Dünya Savaşı yaklaşık 60 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden oldu. Yalnızca Sovyetler Birliği’nin insan kaybının 20-26 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki en önemli sendikal örgütleri biraraya getiren Dünya Sendikalar Federasyonu’nun kurulması doğrultusundaki ilk ciddi adım olan Dünya Sendika Konferansı 6-17 Şubat 1945 tarihlerinde Londra’da toplandı. Bu toplantıya 49 sendikal merkezden 147 delege ve 39 gözlemci ve 15 uluslararası örgütten 17 delege ve 1 gözlemci katıldı. 25 Eylül 1945 günü Paris’te yapılan İkinci Dünya Sendika Konferansı’na 59 ülkeden 70 örgütü temsilen 162 delege ve 53 gözlemci katıldı. Bu süreçte yer almayan önemli tek örgütlenme, ABD’deki AFL idi. Ancak ABD’den CIO (Endüstriyel Örgütler Kongresi) bu toplantıya katıldı. AFL üyesi bazı Amerikan sendikaları da gözlemci olarak yer aldı. Bu konferansta Dünya Sendikalar Federasyonu’nun tüzüğü kabul edildi ve bu toplantı Dünya Sendikalar Federasyonu’nun kuruluş kongresine dönüştü. 1 Ekim 1945 tarihine kadar da AFL dışındaki IFTU üyeleri Dünya Sendikalar Federasyonu’na katıldı. IFTU ise örgütün Genel Konseyi’nin 14 Aralık 1945 tarihinde aldığı kararla resmen 31 Aralık 1945 itibarıyla tasfiye edildi.

Böylece uluslararası sendikacılık hareketi tarihinde ilk kez komünistlerin hakim olduğu sendikalarla, komünizme karşı olanların yönetimindeki sendikalar biraraya geldi. İkinci Dünya Savaşı’nda oluşturulan anti-faşist cephe, uluslararası sendikacılık alanına da yansıtıldı. Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu ise ayrı varlığını sürdürdü.

## **Sovyetler Birliği’nin Siyasi Çizgisi ve Türkiye-SSCB İlişkileri**

Kapitalist sistem ikinci küresel buhranını yaşarken, Sovyetler Birliği sanayileşmede çok büyük bir atılım gerçekleştirdi. Sovyetler Birliği’nin sanayi üretimi 1929 yılından 1940 yılına kadar en az üç katına çıktı. Bu süreçte Sovyetler Birliği’nde işsizlik de tümüyle sona erdi.

II. Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde uluslararası ilişkilerde büyük sorunlar yaratan bir Soğuk Savaş yaşanmadı. Zaten Sovyetler Birliği dışında yalnızca Moğolistan’da komünistler yönetimdedi.

Sovyetler Birliği 1928 yılına kadar bu ie dönük politikayı sürdürdü ve uluslararası ilişkilerinde “bariş içinde birarada yaşama” politikasını uyguladı. 1928 yılından itibaren Komintern’e dünyada yeni bir devrim dalgası beklentisi hakim oldu ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki komünist partileri (Komintern’in talimatıyla), sosyal demokratları karşılarına alan ve onları “sosyal faşist” olmakla suçlayan bir politika izlemeye başladı. Komintern ve bu partiler, kapitalizmin ikinci küresel krizinin dünya ölçeğinde bir devrimci dalga yaratacağı beklentisindeydi. Ancak zellikle Almanya’da 1933 yılında Nazilerin iktidara gelmesi ve ardından yaşanan olumsuz gelişmeler, bu politikanın değiştirilmesine yol açtı. Komünist Enternasyonal’in 1935 yılında toplanan 7. Kongresi’nde ve sonrasında, cl cephelişme, yani “birleşik cephe” (*işçi sınıfının birliği*), “halk cephesi” (*tüm emekçi sınıf ve tabakaların birliği ve demokrat ve liberallerle birlik*) ve “milli cephe” (*tüm anti-faşist ulusali güçlerin birliği*) politikası benimsendi. (Hobsbawm,1994;147-148) Bu erevede, Komintern’den gelen talimatla, Türkiye Komünist Partisi’nin tüm legal ve illegal çalışmaları durduruldu ve komünistlerin çoğu CHP içinde çalışmaya başladı (“Desantralizasyon” veya “separat” kararı).

Bu süreci bazı siyasal gelişmeler de etkiledi. Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iktisadi ilişkiler çok gelişkindi. Sovyetler Birliği’nde komünistler iktidardaydı. 1919 yılı Mart ayı başında yapılan kongreyle kurulan Komünist Enternasyonal, 1921 yılından itibaren komünistlerin arzudadıkları ve umduğu Avrupa devriminin bir aracı olmaktan çıkmış, Sovyetler Birliği’nin dış politikasının bir aracı haline dönüştürülmüştü. Çeşitli ülkelerdeki komünist partileri, son derece merkeziyetçi bir yapı olan Komünist Enternasyonal’in birimleri (“seksiyonları”) olarak kabul ediliyordu. Dünyadaki komünistlerin önemli bir bölümü, dünyada komünistlerin iktidarda olduğu önemli tek ülke olan Sovyetler Birliği’nin yaşatılmasını birinci görev kabul ediyordu. Zayıf da olsa, Türkiye Komünist Partisi de Komünist Enternasyonal’in “Türkiye seksiyonu” olarak çalışıyordu. Profintern’in 1930 yılında Moskova’da yapılan Beşinci Kongresi’nde konuşan Türk delegenin sözleri, Kemalist yönetimin komünistler konusunda kuşku ve duyarlılığını haklı kılıyordu: “lkelerimizde, bizim sosyalist anavatanımız olan SSCB’yi savunmak için örgütler oluşturalıyız.” (Korniyenko,1967;61)

Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı konusunda son derece duyarlı olan Kemalist yönetim, Sovyetler Birliği ile iktisadi ilişkileri geliştirirken, komünistlerin etkileyebileceğinden çekindiği işçi sınıfı hareketine büyük zen gösterdi. Işçi sınıfı hareketinin başını büyük çoğunlukla vasıflı işçiler çekmiştir. Türkiye’de ücretli vasıflı işgücüne gerek 788 sayılı Memurin Kanunu, gerek iktisadi devlet teşekküllerinin yönetmelikleri aracılığıyla önemli ayrıcalıkların tanınması, kuzey komşumuzun Türkiye’ye dönük olası bazı hesaplarını etkisiz kılmaya da yönelikti. 1925, 1927 ve 1929 tevkifatlarında Türkiye Komünist Partisi büyük darbe yedi ve legal çalışma olanağını yitirdi. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler gelişirken, Türkiye Cumhuriyeti’nin öncelikli tedbiri, Sovyetler Birliği’nin dış politikasının bir aleti olarak görülen Türkiye Komünist Partisi’nin legal faaliyetini yasaklamak, illegal faaliyetini engellemek ve komünistlerin çalışma yapmada öncelik verebilecekleri işçi sınıfının nder kadrolarını sistemle bütünleştirmek için bir işçi aristokrasisi yaratmak oldu.

Devletçilik, sınıf çatışmasına yol açmadan sanayileşmenin yolu olarak da değerlendirildi. Bu konu daha 8 Kasım 1917 tarihli İktisadiyat *Mecmuası*’nda Tekin Alp’in makalesinde ele alınmıştı. Tekin Alp, kapitalizmin gelişmeye başladığını, ancak bu durumun sermaye ile emek arasında bir çelişkiye yol açmasını öncelikli olarak gerekli önceliklerin alınması gerektiğini yazıyordu. (Ahmad,2008;58-59) 1927 yılına kadar TKP yöneticiliği yapan ve daha sonra Kadro Dergisi’ni çıkaran ekip içinde yer alan şevket Süreyya Aydemir, birinci baskısı 1932 yılında yayımlanan İnkılâp ve Kadro kitabında şunları yazıyordu (Aydemir,1968;190-191):



“Yeni Türkiye, aşırı ve çelişmeli bir sanayi ve sermaye yoğunluğu yaratarak, kendi içinde sınıfların sınıfları sömürmesi nizamına dayanan inhisarcı ve klasik bir kapitalizme kaymayacaktır. Teknik ve ekonomik gelişmesini, planlı bir devlet kontrolünün düzenleyici nizamı içinde, makul bir karma ekonomiye dayayacaktır. Bu manada anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm, yeni Türk milliyetçiliğinin onu, hem istilacı milliyetçilik hırslarından, hem de çelişmeli ve çatışmalı bir millet anlayışından ayırd eden temel vasıflardır.”

Bu anlayış, 1933 yılında kabul edilen Birinci Sanayi Planı’na da yansdı. Planın, “İş ve İşçiler Bürosu” bölümünde şöyle yazıyordu (Afetinan,1972;33): “Büyük istihsalin doğurduğu kuvvetli işçi kümelerinin cemiyet için muzır kuvvetler haline gelebilmesinin önüne geçebilmek için Devletler iş hayatını milli bakım noktasından tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır.”

Diğer taraftan, Kayseri Sümerbank Fabrikası ve Nazilli Sümerbank Fabrikası’nın yapımı, Sovyetler Birliği’nin teknik ve mali yardımıyla gerçekleştirildi. Her iki fabrika da, işçiler ve memurlar için sağladığı olanaklarla, sosyal devletin küçük bir örneği niteliğindedir.

Yönetimin bu tavrının biçimlenmesinde, İttihat ve Terakki’nin açtığı yoldan özgürlükler elde eden işçilerin ve sosyalist partilerin 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Partisi’ni desteklemiş olmaları önemlidir. Türkiyeli komünistlerin Kurtuluş Savaşı sürecinde ve sonrasındaki olumsuz tavırları da bu kuşkuları pekiştirdi.

Bu dönemde Türkiye Komünist Partisi’nin faaliyetleri yasaklanırken, komünistlere verilen cezalar azdı ve 1930’lu yıllarda sosyalist yayınların basılması ve satılması serbestti. Haydar Rifat’ın *Dün ve Yarın Külliyyatı*, Dr.Hikmet Kıvılcımlı’nın *Marksizm Bibliyoteği*, Kerim Sadi’nin (A. Cerrahoğlu) İnsaniyet Kütüphanesi, Fatma Nudiye Yalçı’nın *Emekçi Kütüphanesi* bu alanda çeşitli kitaplar yayımladı. Rasih Nuri İleri bu döneme ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Atatürk zamanında, kısa dönemler haricinde sol neşriyat serbest idi, ancak Atatürk rejiminin yerilmesine izin yoktu. (...) Yasak olan sol örgütlenmeğe karşı verilen cezalara gelince bunlar Atatürk döneminde şaşılacak kadar azdı. (...) Asılan ya da ağır cezaya uğratılan sol eğilimli tek bir kişi yoktur.” (İleri,1970;362-363)

Bu yıllarda Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkisinin yakınlığının bir göstergesi, 1928 yılında İstanbul’da Taksim’de açılan Atatürk heykelidir. Bu heykelde Atatürk’ün arkasında, Sovyetler Birliği Generali Mihail Vasilyeviç Frunze ile Sovyetler Birliği Mareşali Kliment Yefremoviç Voloşilov’un heykelleri bulunmaktadır. Yabancı olarak yalnız bu kişiler vardır. Her ikisi de Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye’de görev yapmış Sovyet yetkilileridir.

## **Siyasi ve Ekonomik Zorluklar**

Cumhuriyet 29 Ekim 1923 günü ilan edildi; ancak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde birçok açıdan dönüm noktası, Türkiye’nin Musul’dan vazgeçmesine de yol açan Şeyh Sait ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma, başka alanlardaki hesaplaşmalar için de uygun bir zemin yarattı. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* kapatıldı. Sosyalist örgütlenmelere izin verilmedi. İttihat ve Terakki Fırkası’nın ilişkilerini sürdürmek isteyenler engellendi. 1926 yılında Türk Ceza Kanunu, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu ve Memurin Kanunu ile yeni devletin hukuki altyapısı oluşturuldu. Kurtuluş Savaşı sırasında bu mücadeleye aktif bir destek vermemiş olan sendikal örgütlenmeler de büyük darbe yedi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasının ardından, siyasi bağımsızlığı güvence altına alacak endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi için büyük bir çaba başladı. Bu amaçla bir sermaye birikiminin sağlanması gerekiyordu.

Ayrıca, on yılı aşkın bir süre sürmüş olan savaşların yıkımının tamiri zorunluydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmişti. Millileştirmeler, endüstrileşme için gerekli yatırım ve demiryollarının yapımı da büyük kaynakların sağlanmasını ve kullanılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, yaklaştığı hissedilen İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık da zorunluydu.

Tüberküloz, frengi, trahom, tifo, tifüs gibi hastalıklar yaygındı; eğitim düzeyi çok geriydi. Bir sağlık ve eğitim atılımı gerekiyordu.

Diğer taraftan, emperyalistlere karşı ilk ulusal kurtuluş savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı son ulusal başkaldırı olan Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında ülke içinde bazı karışıklıklar da yaşandı. Kürt aşiretlerinin isyanları ülkenin kaynaklarının önemli bir bölümünü tüketti. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1640 dolayında eşkiyanın bulunduğu 80 çetenin faaliyetleri durduruldu. "1924 senesinde sayısı 332, 925'te 169 olan siyasi şekavet hadiseleri, mütemadiyen tenezzül ederek 1931'de ikiye inmiş ve 933 senesinden itibaren bu mahiyette hiçbir vak'a kaydedilmemiştir." (Çağlayangil,1939;20) Eşkiyayla mücadele de önemli kaynakların harcanmasını gerektiriyordu.

Osmanlı Devleti'nden devralınan ümmetin ve aşiretlerin bir ulusa dönüştürülmesi ve bir aydınlanma sürecinin başlatılması çabaları, dine dayalı bir devlet kurma niyetinde olanların tepkisini çekti.

Bütün bunlara, 1927 tarım buhranının, 1929 Büyük Buhranı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri de eklenince, 1923-1945 dönemi, büyük çoğunluğunu köylülüğün oluşturduğu emekçi sınıf ve tabakalar için oldukça ciddi sorunlarla dolu olarak geçti.

## **Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler**

Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı ekonomik ve toplumsal yapı çok zayıftı. Tarımda kullanılan teknoloji çok ilkelidi. Ekilen arazinin toplam araziye oranı 1927 yılında yüzde 4,86 idi. Bu oran 1934 yılında yüzde 10,20'ye, 1940 yılında da yüzde 12,25'e çıkarılabildi.

Ülkede nüfusu 10 bin ve daha fazla olan bölgelerde yaşayanların oranı 1927 yılında yüzde 16,3 idi. Bu oran 1935 yılında yüzde 16,6, 1945 yılında yüzde 18,4 oldu. Nüfusun çok büyük çoğunluğu, kendi içine kapalı ve ancak askerlik veya nakit ihtiyacını karşılamak üzere geçici olarak köyünden ayrılan köylülerden oluşuyordu.

Bu sıkıntılara karşın, ülkede demokrasinin önkoşulu olan laiklik anlayışının yerleştirilmesi ve aydınlanma doğrultusunda önemli adımlar atıldı. Ancak, nüfusun yüzde 80'ini oluşturan köylülük çağdışı unsurların kulluğundan yeterince kurtarılmadığından, demokrasi talebini etkili bir biçimde sahiplenmiyordu. Köylülüğün, toprak ağalığına, şeyhlere, aşiret reislerine, tefecilere, vb. karşı bir mücadelesi de yoktu. Eşkiyalık buçiminde ortaya çıkan küçük ve birbirinden kopuk bireysel tepkiler de etkili olmadı. Ayrıca, gelişkin bir işçi sınıfı da olmadığından, demokrasi gelişemedi.

Ülke, 1925-1945 döneminde, 1930 yılındaki üç aylık dönem dışında, ülkedeki tek legal siyasal örgütlenme olan *Cumhuriyet Halk Partisi* tarafından yönetildi. CHP, Hükümet ve Devlet içiçe geçmişti. Yaşanan baskılar ve ekonomik sıkıntılar ve özellikle vergi toplanmasında uygulanan yöntemler, emekçi sınıf ve tabakalarda CHP'ye karşı önemli bir muhalefet oluşturdu. Çok partili düzene geçilmesiyle birlikte, bu tepki seçimlerde kullanılan oylar aracılığıyla ifade edildi.

Bu dönemde iktidarın üç temel hedefi, (i) Osmanlı'dan devralınan etnisitelerden, aşiretlerden ve ümmetten, çağdaş Türk ulusunun yaratılması ve insanların hukuken ve anlayış itibarıyla

kulluktan kurtarılarak özgür düşünceli, sorgulayan, yolgösterici (mürşit) olarak bilimi kabullenmiş çağdaş kişilere dönüştürülmesi, (ii) yeni bir devletin yaratılması ve (iii) bu ülkenin ve devletin siyasal bağımsızlığını koruyabilmek için ekonomik bağımsızlığının ve bunun önkoşulu olarak da sanayileşmesinin sağlanmasıydı.

Mustafa Kemal Paşa, “Türk milleti”ni, “Türkiye Cumhuriyeti”ni kuran Türkiye halkı” olarak tanımlıyordu. Türkiye Cumhuriyeti’nde, önce bir devlet kuruldu; sonra bir Türk ulusunun yaratılmasına çalışıldı. Türkiye halkından “Türk milleti”nin yaratılması ise yaşamını işgücünü devlete satarak kazanan ve ülkeye sahip çıkan ücretli tam-zamanlı vasıflı kadroları gerektiriyordu. Özellikle öğretmenler ve sağlık personeli yaşamsal önemdeydi. Öğretmenler ortak bir kültürü geliştirip öğretecekti. Merkezi devletin sağladığı parasız sağlık hizmeti ise hem sağlıklı nüfusu artıracak, hem de farklı kökenlerden ve inançlardan insanları birbirine daha da yakınlaştıracaktı. Ücretli olarak çalışan öğretmenler de, sağlık personeli de işçi sınıfının bir parçasıydı; ancak ülkenin karşı karşıya bulunduğu büyük sorunlar ve aydın konumları, onların ulusalcı aidiyetlerinin sınıf aidiyetlerinin önüne geçmesine yol açıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, küllerinden doğduğu Osmanlı Devleti’ne de karşı verilen bir mücadeleyle kurulmuştu. Bu yeni devletin inşasında bürokrasiye gereksinim vardı. Bürokratlar, işgüçlerini tam zamanlı olarak devlete satan vasıflı ücretlilerdi.

Ülkenin siyasal bağımsızlığının korunmasını sağlayacak ekonomik bağımsızlığının temel dayanağı sanayileşmeydi. Sanayileşme için sermayeye ve tam zamanlı ücretli vasıflı işgücüne gereksinim vardı. Sanayileşmenin ötesinde özellikle demiryollarının, limanların, deniz araçlarının işletilmesi, madenlerin çalıştırılması, inşaatların yapılması, elektrik-su-havagazı sistemlerinin kurulması ve işletilmesi, haberleşmenin sürdürülebilmesi için teknik personele gereksinim vardı. Bu teknik personel, tam zamanlı vasıflı ücretliler olmalıydı.

Bu büyük ve kapsamlı “ücretli vasıflı işgücü” gereksinimine karşılık, arz çok sınırlıydı. Osmanlı döneminin ücretli vasıflı işgücünün büyük çoğunluğu Ermeni ve Rumlardı. Bunların büyük kısmı 1925 yılında ülkede yoktu. Müslüman etnisitelerden vasıflı işgücü de özellikle Çanakkale ve Sakarya savaşlarında şehit olmuştu. Ücretli vasıflı işgücüne talep çok fazlaydı; arz ise çok sınırlıydı.

Aşağıda ele alınacak olan 788 sayılı Memurin Kanunu, bu gereksinimlere yanıt olarak hazırlandı.

## **1929-1932 Ekonomik Krizi**

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulduktan sonra ilk olarak 1927 yılında bir tarım krizi yaşadı. Tarımsal üretim geriledi. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) sabit fiyatlarla yüzde 12,8 oranında azaldı. Kişi başına GSMH ise yüzde 14,6 oranında düştü.

1929-1932 döneminde yaşanan kriz ise dış kaynaklıydı, Ekim ayında başlayan 1929 dünya buhranının yansımasıydı. Uluslararası piyasalarda özellikle tarım ürünü fiyatlarında büyük düşüş yaşandı. Türkiye’nin ihraç ürünlerinin büyük bölümü tarım ürünüydü. Bu ürünlere olan talepte de düşme oldu. Türkiye’de sabit fiyatlarla GSMH 1929 yılında yüzde 21,6 oranında büyüdü. Krizin etkileri, GSMH büyüme oranını 1930 yılında yüzde 2,2 ve 1931 yılında yüzde 8,7 düzeyine gerilettiler. 1932 yılında ise yüzde 10,7 oranında bir azalma oldu. Kişi başına GSMH ise, sabit fiyatlarla, 1929 yılında yüzde 19,2 oranında arttı; 1930 yılında aynı kaldı; 1931 yılında yüzde 6,7 oranında büyüdü ve 1932 yılında da yüzde 12,8 oranında azaldı. Daha sonraki yıllarda krizin etkisi yalnızca 1935 yılında yüzde 3,0 oranında bir azalmaya neden oldu; diğer yıllarda ekonomi büyüdü. Kriz, halkı ve özellikle nüfusun dörtte üçünü oluşturan köylüleri yoksullaştırdı.

## Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Kişi Başına GSMH

(Sabit Fiyatlarla, % Değişim) (DİE,2001;590)

Yıl	GSMH	Kişi Başına GSMH
1926	18,2	15,8
1927	(-) 12,8	(-) 14,6
1928	11,0	8,7
1929	21,6	19,2
1930	2,2	0,0
1931	8,7	6,7
1932	(-) 10,7	(-) 12,8
1933	15,8	13,5
1934	6,0	3,8
1935	(-) 3,0	(-) 5,1
1936	23,2	21,1

Bu krize işçi sınıfının tepkisi çok sınırlı kaldı.

Bu yıllarda Türkiye’de işçi olarak çalışanların önemli bir bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş insanlardı. Bu insanlar köyde yaşayıp, para gerektiğinde şehre gidip çalışan, köylü kafa yapısı ve davranış özelliklerini yitirmemiş üreticilerdi. Kentlerdeki işyerleri ise genellikle küçüktü. İşçilerin büyük bölümü, 2-3 kişinin çalıştığı küçük işyerlerindeydi. Bu işçilerde işçilik ve sınıf bilincinin gelişmesi çok zordu. Kamu kesiminde yeni açılan işletmelerde çalışan işçilerin önemli hakları vardı. İşçi sınıfının eğitilmiş veya vasıflı kesimleri de “memur” olarak çalıştırılıyordu ve günün koşullarında birçok insanın imrendiği haklara sahipti.

1929 krizinde tarım ürünü fiyatlarındaki düşüş ciddi bir mülksüzleşmeye yol açmadı. Bu yıllarda nakit gereksinimi olan çok sayıda köylü, geçici sürelerle işçi olarak çalışmak üzere kentlere gitti ve bir miktar para biriktirdikten sonra köyüne geri döndü.

Bu dönemde Kemalist yönetim, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “milli iktisat” anlayışını daha da geliştirerek, devletçilik ve planlı ekonomi uyguladı.

1929 buhranının Türkiye’deki etkilerine ilişkin 1930 yılındaki üç örnek önemlidir. İzmir’de işçiler, Serbest Cumhuriyet Fırkası başkanı Fethi Okyar’ın İzmir gezisi sırasında polisle çatıştı. Menemen’de esnaf-sanatkâr gerici bir ayaklanma çağrısına uyarak Kubilay’ın katledilmesine katıldı. Ağrı’da bir Kürt aşireti ayaklanması yaşandı.

## I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

### Ücretli İşgücü Yetersizliği<sup>68</sup>

Cumhuriyet yönetimi, büyük bir vasıflı ücretli kadro gereksinimi yaşarken, bu alanda büyük bir eksiklik söz konusuydu.

68 Bkz.Koç,Y., “Türkiye’de Mülksüzleşme ve İşçi Sınıfının Oluşumu, 1923-1946,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/urfile/1324172443b.pdf>, s.27-64.

Osmanlı döneminde vasıflı ücretli işgücünün büyük bölümünü oluşturan Ermeniler ve Rumlar, ya ülkeden ayrılmışlar, ya da ayrılmışlardı. Farklı etnisitelerden Müslüman unsurlar arasında vasıflı ücretli işgücü azdı. Savaşlar nedeniyle hem genel olarak nüfus, hem de vasıflı kadrolar azalmıştı. Özellikle Çanakkale Savaşı ve Sakarya Savaşı'nda ülkenin en vasıflı kadroları şehit olmuştu. Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında subay kaybı 99 şehit ve 200 yaralıydı. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde subaylar 121 şehit ve 267 yaralı verdi. "Sakarya Meydan Muharebesi gerçekten bir subay muharebesi olmuştur." 345 subay şehit oldu, 1217 subay yaralandı. (Müderrişoğlu,1974;362,429) Ayrıca, ülkede mülksüzleşme düzeyinin geriliği ve ülkeden ayrılanların bıraktığı gayrimenkul nedeniyle, birçok bölgede mülksüzleşme değil, mülklüleşme süreci yaşanmıştı. 1929 Büyük Buhranı ise kırsal bölgelerde ciddi bir mülksüzleşmeye yol açmamış; tam tersine, bazı bölgelerde tarımda parasal kiradan ortaklığa geri dönüşe yol açmıştı.

Devlet, bu koşullarda vasıflı ücretli işgücüne büyük olanaklar tanıdı. Gerek 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu kapsamında "memur" statüsünde çalışanlar, gerek özellikle 1930'lu yıllarda iktisadi devlet teşekküllerinde "işçi" statüsünde istihdam edilenler, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar göz önüne alınarak ve diğer emekçi sınıf ve tabakaların durumuyla karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, önemli ayrıcalıklara kavuştular. Bu ayrıcalıklar bir lütf olarak verilmedi. Ücretli vasıflı işgücüne o denli büyük gereksinim vardı ve bu nitelikteki işgücü o denli azdı ki, işçi sınıfının bu kesimi bir "işçi aristokrasisi" niteliği kazandı ve bundan etkili bir biçimde yararlandı.

Bu dönemde Yunanistan'da Batı Trakya dışındaki bölgelerdeki Müslümanlarla, İstanbul belediye hudutları dışındaki Ortodokslar mübadeleye tabi tutuldu. Ayrıca bu dönemde çok sayıda muhacir de geldi.

1923 yılında Yunanistan ile imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme uyarınca 1923-1924 yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a 1,5 milyon kişi göç etti. Yunanistan'dan gelenlerin sayısı da 379.913 idi. Ayrıca 1923-1933 döneminde Yunanistan'dan gelenler dışında 247.295 kişi Türkiye'ye geldi. 1923-1938 döneminde, Türkiye'ye gelen muhacir ve mültecilerin toplam sayısı 771.611 oldu. (Derin,1940;35)

1925-1945 döneminde Türkiye'de işçiler arasında önemli bir işsizlik sorunu yaşanmadı. Buna karşılık, 1929 buhranı sonrasında, nakit gereksinimlerini karşılayabilmek için kentlerde işçilik yapmaya gelen köylüler arasında işsizlik yaygındı.

## **Kırsal Kesimde Yoksullaşma ve Kentlere Geçici İşgücü Göçü**

1923 ve sonrasında Türkiye'de mülksüzleşme değil, bir mülklüleşme dönemi yaşandı. Ülkeyi terkeden Ermeni ve Rumların arazileri, işyerleri ve binaları birçok insana yeni geçim olanakları sağladı. On yılı aşkın süredir devam eden savaşlar nedeniyle ülkenin üretken insangücü ciddi biçimde zarar görmüştü. Toprak işleyebilecek durumda olanlar kolayca arazi edinebiliyordu. 1929 Büyük Buhranı sonrasında da önemli bir mülksüzleşme ve köyden kente göç yaşanmadı. Birçok durumda, feodal ilişkilerin çözülüş sürecinde emek rant, ürün rant ve para rant sıralaması, tersine döndü. Ürün fiyatlarının hızla düştüğü ve maktu vergilerin azaltılmadığı koşullarda, toprak sahibi ve kiracı açısından daha güvenli olan ürün ranta geri dönüldü.

Bu dönemde köylerde yaşayan küçük üreticilerin ve ortakçıların dönem dönem geçici sürelerle gittikleri kentlerde işçilik yapmaları söz konusuydu. 1945 sonrasında mülksüzleşmemiş köylülerin kentin çekiciliğiyle kentlere göç etmesinden sonra, kentte yaşayan ve ancak köyüyle bağımlı kesmemiş, köyünden gelen bazı gıda maddeleriyle yan gelir elde eden işçiler oluştu.

Merkez Bankası'nın tespitlerine göre, 1927 yılında buğdayın kilosu 12,78 kuruştı; 1932 yılında 4,94 kuruşa indi. 1927 yılında bir kilo kabuklu fındık 27,94 kuruştı; 1932 yılında 15,65 kuruşa indi. 1927 yılında bir kilo kuru incir 35,76 kuruştı; 1934 yılında 11,96 kuruşa düştü. 1929 yılında 1 kilo kuru üzüm 34 kuruştı; 1934 yılında 19 kuruşa indi. (Aydemir,1980;15)

Tarım ürünü fiyatlarındaki bu düşüş, çok sayıda köylünün iş aramak için kentlere geçici göçüne yol açtı. Ahmet Hamdi Başar'ın 1930 yılındaki gözlemleri şöyledir: "İstanbul'da gözüme çarpan ikinci mesele işsizlikti. Her tarafta işsiz insana rastlanıyor. Hele buğday ve mahsul fiyatlarının çok düşük olması köylüyü iş ve para bulmak üzere İstanbul'a dökmüştü. Bir yerde en ufak ve basit bir iş için binlerce talip çıkıyor; her tarafa ancak en kuvvetli iltimaslılar yerleştirilebiliyordu." (Başar,1981;92)

1929 Buhranı sonucunda bazı köylüler üretim araçlarını satmak zorunda kaldı: "Emtiasını satamayan fakat mutavassıta, murabahacıya olan borcundan dolayı elinden bütün istihsal vasıtalarını borcuna mukabil alacaklısına devreden müstahsil, yaşamak için ancak kol kuvvetini satmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bugün Anadolu'nun her yerinde böyle binlerce köylünün şehirlere yahut diğer iş merkezlerine, demiryolu inşaatı olan yerlere akın ettiğini görmekteyiz." (Tökin,1979;22)

Ancak bu göç sürekli olmadı. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre, nüfusun yüzde 75,8'i bucak ve köylerde yaşıyordu. 1935 yılında bu oran yüzde 76,5 ve 1940 yılında yüzde 75,6 idi. 1950 yılında bile bucak ve köylerde yaşayanların toplam nüfusa oranı yüzde 75,0 düzeyindeydi. (DİE,1993;24) Türkiye'de köyden kente kitlesel ve kalıcı göç, 1950'li yıllarda başladı.

## **Yoksullaşma İşçileşmeye Yol Açmadı**

Anlaşıldığı kadarıyla, 1929 Buhranı'nın mülksüzleşme üzerindeki etkisi çok sınırlı kaldı. Köylülük yoksullaştı ve borçlandı. Bunun sonucunda bir kısmı topraklarını satarak yarıcıya/ortakçıya/marabaya dönüştü, bir kısmı geçici sürelerle kentlerde işçilik yaparak borcunu ödemeye çalıştı.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkedeki vasıflı işgücünün büyük bölümünü oluşturan Ermeni ve Rumların artık büyük ölçüde azalmasına bağlı olarak, bir meslek edinen ve bir parça vasıf kazanan kişilerin kendilerine ait dükkân açma olanakları vardı. 1930 yılında hazırlanan ve TBMM üyelerine dağıtılan İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor'da bu konuda şu değerlendirme yer almaktadır:

*"Gerek kumaşların nefasetine ve gerek imalat miktarının matlup derecede temin edilmesine müessir olan mühim sebeplerden birisi de şeraiti kaftıyeyi haiz amelenin henüz yetiştirilmemiş olması ve yetiştirilmesinin müşkül bulunmasıdır. Çünkü ameleye verilen ücret hayat pahalılığının şekli hazırlanma nazaran ameleli tatmin edecek bir derecede değildir. Fabrikadaki amelelerden birçoğu sevki zaruretle girdiği fabrikada iş öğrenmek ve peyda edeceği ihtisas derecesinde bir ücret alarak istikbalini temin eylemekten ziyade gün geçirmek ve ilk fırsatta kendisine başka bir meşgale aramak kaygusundadır." (Tekeli,İlkin,1977;437)*

## **Vasıflı İşçi Bulma Sıkıntısı**

Türkiye'de 1920'li yıllarda özel sektör eliyle endüstrileşme politikası da denendi. Ancak çok büyük bölümünü Batı sermayesinin işbirlikçisi konumundaki Ermeni, Rum ve Yahudilerin oluşturduğu işverenler, endüstri yatırımlarına genellikle ilgisiz kaldı. Bu nedenle de, daimi ve özellikle de vasıflı işçi bulma sorunu ön plana çıkmadı.

Halbuki bu dönemde, özellikle köylülüğün mülksüzleşme düzeyindeki geriliğine bağlı olarak, geçimini yalnızca veya ağırlıkla işgücü satışıyla elde eden ücretli sayısı oldukça sınırlıydı. Kamu kurumlarında belirli bir teknik eğitim görenlerdeki yaygın bir eğilim ise, işten ayrılıp kendi işini kurmaktı.

Max W.Thornburg, bu konudaki izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: “İşçilerin hemen hemen hiç birisi evvelce sanayi işlerinde çalışmamış olduklarından iş başında yetişmektedirler. Karabük’de fabrika kurulduğu zaman İngiltere’den ustalar gelmiş ve Türkleri bunlar yetiştirmiştir. Bu fabrikanın, kendine lazım olan teknisyenleri yetiştirmek üzere bir teknisyen mektebi vardır. Bu mektep harp yılları esnasında büyük bir müşkülle karşılaşmış; makinist, marangoz, elektrikçi ve duvarcı olarak yetiştirilmek üzere alınan talebeler şehirlerdeki inşaatta çalışmak için tam yetişmeden mektebi terk etmişlerdir. Buna da memlekette usta işçinin umumiyetle kıt oluşu, şehirlerde inşaatın birdenbire fazlalaşması ve dolayısıyla az çok usta olanların dahi şiddetle aranması sebep olmuştur. (...) Fabrikalarda teknik bilgi edinenler, yetişir yetişmez, fabrikayı terkedip dışarda daha basit fakat daha fazla para getiren işlere gitmektedirler.” (Thornburg,1950;73,74)

1930’lu yıllarda yaşanan ekonomik buhran ve ayrıca iktidarın benimsediği devlet yönlendiriciliğinde ve önderliğinde endüstrileşme politikası, daimi ve özellikle vasıflı işçi sorununu gündeme getirdi. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda öncelikle kamu kuruluşlarında daimi işçi sıkıntısı ve buna bağlı olarak yüksek işçi devri yaşandı. Bu durum, emek üretkenliğinin çok düşük düzeyde kalmasına neden oluyordu. CHP, bir taraftan bağımsız bir işçi sınıfı hareketinin gelişmesini önleme konusunda son derece duyarlı ve tedbirli davranırken, diğer taraftan işçileri fabrikalara bağlayabilmek için günün koşullarında önemli olan bazı kolaylıklar, olanaklar ve hatta ayrıcalıklar sağlıyor ve nitelikli daimi beyaz ve mavi yakalı ücretlilerden bir işçi aristokrasisi yaratıyordu.

Türkiye’de 1933-34 yıllarında bir A.B.D. grubunun yaptığı araştırmada da, işçilerin büyük bir kısmının, vergilerini ödeyecek kadar bir para kazanmak için 1-2 ay çalışan ve sonra köylerine dönen köylülerden oluştuğu belirtilmektedir.<sup>69</sup>

Bu dönemde birçok eğitilmiş devlet memuru ve kamu işletmelerindeki çırak okullarının bazı mezunları, bu işlerden sağladıkları parasal birikim ve iş deneyimiyle, sınıf değiştirebildi ve taşeronluk-müteahhitlik süreciyle veya doğrudan fabrikatör bile olabildi.

Vasıflı işgücünün azlığına bağlı olarak, ücretli olarak işyerlerinde çalışan vasıflı işçilere ve memurlara göreceli olarak iyi ücretler ve çalışma koşulları sağlandı ve bir işçi aristokrasisi yaratıldı. Sendikacılık hareketinin başını genellikle vasıflı işçilerin çektiği düşünülürse, bu durumun sendikacılık hareketinin gelişimini (yasaklardan çok daha etkili olarak) nasıl etkilediği görülecektir.

## 1920’lerde Ücretlilerin Sayıları<sup>70</sup>

1921 yılında Ekonomi Bakanlığı İstanbul, İzmir, Adana, Bursa gibi işgal altındaki bölgeler dışında kalan illere gönderdiği bir genelgeyle, bir sanayi sayımı yaptı. Bu sayım sonuçlarına göre, sözkonusu bölgede 33 bin işyeri bulunuyordu. Bu işyerlerinde de 76.216 amele çalışıyordu. (Tökin,1949;43)

1927 yılında bir sanayi sayımı yapıldı. Bu sayımın sonuçlarına göre, (DİE,1969;9) Türkiye’de 65.245 işletmede 257 bin kişi çalışıyordu. Bu işletmelerin yüzde 36’sı tek kişilikti, yalnızca işyerinin

69 *Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi bir Tetkiki, 1933-1934*, Cilt VI, s.238.

70 Bkz.Koç,Y.” Türkiye’de Ücretli İşgücü, 1923-1946,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.88-97.

sahibi çalışıyordu. İşletmelerin yüzde 8’inde ise, yalnızca işyeri sahibi ve aile üyeleri bulunuyordu. İşletmelerin diğer yüzde 36’lık bölümünde, işyeri sahibi dahil, 2-3 kişi çalışıyordu. 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştığı işyerlerindeki 166 bin kişiden 11 bini patron, geri kalanı işçi ve memurdu. Tüm Türkiye’de, çalışan kişi sayısının 100’ün üstünde olduğu işyeri sayısı 155 idi.

Bu işyerlerinin çalışan kişilerin (işyeri sahibi ve yakınları dahil) sayısına göre dağılımı şöyleydi (Tökin,1949;46):

## 1927 Sanayi Sayımı

İşletme	İşyeri Sayısı	Oran (%)
Bir kişilik müesseseler	23.316	35,74
Bir kişi ve aile efradı	4.914	7,53
İki ve üç kişilik müesseseler	23.332	35,76
Dört ve beş kişilik müesseseler	7.683	11,78
Altı ve on kişilik müesseseler	3.940	6,04
11-20 kişilik müesseseler	1.188	1,82
21-50 kişilik müesseseler	551	0,84
51-100 kişilik müesseseler	166	0,25
101 ve daha fazla kişilik müesseseler	155	0,24

1927 sanayi ve işyerleri sayımı sonuçlarına göre, 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştığı işyerlerinde toplam 165.886 kişi bulunuyordu. Bu kişilerin 10.941’i patron, 7817’si memur (büroda çalışan işçi ve teknisyen) ve 147.128’i işçidir. İşçilerin 22.684’ü 14 yaşın altındadır. 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştığı sanayi işyerlerinde çalışanlar içinde çocukların oranı 1927 yılında yüzde 15,42, 1932 yılında yüzde 3,05, 1933 yılında yüzde 4,15 ve 1934 yılında da yüzde 2,75’tir. (Başvekalet İstatistik Müdürlüğü,1930:189; İstatistik Umum Müdürlüğü,1941;16-17)

1927 yılında tüm işyerlerinde çalışanların içinde çocukların oranı yüzde 51,5 iken, 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştıran işyerlerinde bu oranın yüzde 15’e düşmesi, çocukların genellikle 1-3 işçi çalıştıran çok küçük işletmelerde istihdam edildiğini göstermektedir. Bu çocukların büyük bir bölümü büyük olasılıkla çırak veya kalfa adıyla istihdam ediliyor ve “usta” dedikleri dükkan sahibisiyle birlikte çalışıp, ona yardım ediyorlardı.

## Bazı Sosyalistlerin Abartma Eğilimi

Genişletilmiş yeniden üretimin olmadığı bu işletmeleri çağdaş kapitalist işletmeler, bu işyerindeki ilişkiyi de ücretli emek ile sermaye ilişkisi olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu işyerlerinin sahipleri, genellikle basit yeniden üretimi gerçekleştiren ve Marx’ın “küçük usta” veya “küçük patron” (“Kleinmeister”) adını verdiği üreticilerdir.

Şevket Süreyya Aydemir ve Sadrettin Celabın 1924 yılında Aydınlık Yayınları arasında yayımlanan *Lenin ve Leninizm* isimli kitaplarında, Türkiye işçi sınıfının durumu konusunda, kanımca doğru saptamalar yapıyordu: “Bizde henüz proletarya değil, işsizler, ihtisassızlar, hülasa ‘lumpen proletarya’ artıyor. Nasıl ki iktisadi gelişme dediğimiz hallerde, hakiki sanayi ve ticaret değil, ihtikar hakim olmaktadır. Bu sebeple bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer kütle hareketleri için lazım olan içtimai zemin henüz teşekkül etmemiştir.” (Aydemir,1965;351)



Şevket Süreyya ve Sadrettin Celal'in bu saptamaları sosyalist hareket içinde yaygın değildir. Hakim olan anlayış, gücü abartmaktı: “Komünist Enternasyonal’in Altıncı Dünya Kongresinde (1928, Y.K.) Türk delegesi Fahri,<sup>71</sup> Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında 600.000 ‘proleter’ bulunduğu görüşünü savunmuştur. Kızıl sendikaların Dördüncü Uluslararası Kongresinde Türk delege Nihat ise bu sayının 1930 yılına dek 1.568.000’e yükselmiş olduğunu belirtmiştir.” (Steinhaus,1971;201)

P.Kitaygorodski, 1925 yılı Aralık ayında *Komünist Enternasyonal Dergisi*’nde yayınlanan makalesinde Türkiye’de 200 bin kadar şehir proletaryası olduğunu ileri sürüyor ve şu bilgileri veriyordu (Kitaygorodski,1979;140):

Demiryolu işçileri	: 8 bin 500 (5 bini derneklerde örgütlü);
Maden işçileri	: 25 bin (8 bini örgütlü);
Fabrika işçileri	: 40 bin (12 bini örgütlü);
İnşaat işçileri	: 12 bin (4 bin örgütlü);
Tramvay işçileri	: 3 bin (binbeşyüzü örgütlü);
Gemiciler	: 5 bin (2 bini örgütlü);
Liman işçileri	: 7 bin (hepsi loncalarda örgütlü);
Şoför ve arabacılar	: 10 bin (5 bini loncalarda örgütlü);
Tütün işçileri	: 25 bin (7 bini örgütlü);
Mevsimlik işçiler	: 15 bin (hiç örgütlenmemiş);
Matbaacılar	: Binbeşyüz (bini örgütlü);
Liman hamalları	: 20 bin (10 bini örgütlü).

Yukarıdaki ücretlilerin ne kadarının “işgücünden başka satacak birşeyi ve aldığı ücretten başka önemli gelir kaynağı olmayan” kişi olduğu tartışmalıdır.

Bu konuda en ilginç örnek, Türkiye’ye ilişkin özgün çalışmalar gerçekleştirmiş olan Dr.Hikmet Kıvılcımlı’nın verileri hayalcilik düzeyinde zorlayan çabasıdır. Kıvılcımlı, 1935 yılında yayınlanan *Türkiye İşçi Sınıfı’nın Sosyal Varlığı* isimli çalışmada, mülksüzleşme düzeyini tartışmadan, Türkiye’de sanayi işçilerinin toplam nüfusa oranının, 1917 yılında Rusya’daki orandan yüksek olduğunu ileri sürebilmektedir.<sup>72</sup> Kıvılcımlı, 1930’lu yılların başları için şu sayıları vermektedir: «Ortalama her proleter ailesi en az 3 kişi (bir karı, bir koca, bir çocuk) sayılsa o zaman: sanayi proletaryasının nüfusu 714 bin; en kötümser ihtimal ile (476 bin) saydığımız tüm şehir proleterlerinin nüfusu 1 milyon 428 bin; 700 bin şehir proleterinin nüfusu 2 milyon 100 bin olur. (...) Türkiye’de şehirlerde yaşayanlara bir resmi geçiş yaptırılsa, görülür ki, her yüz kişi içinde 21-22 kişisi sırf sanayi proleterleri nüfusu, 50-60 kişisi de işçi sınıfının ta kendisidir. Başka bir deyiş ile; gözümüzü kapayarak söyleyebiliriz ki Türkiye şehir nüfusunun hiç olmazsa yarısı işçi sınıfının nüfusudur.” (Kıvılcımlı,1978;76-77)

Türkiye Komünist Fırkası’nın 27 Mayıs 1926 günü gerçekleştirilen Birinci Viyana Aktif Konferansı tutanaklarında Türkiye işçi sınıfının durumu hakkında aşağıdaki gerçekçi değerlendirmeler yapılmaktadır:

71 “Fahri” takma adını Ali Cevdet kullanmaktadır. Bkz. *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yay., İstanbul, 1979, s.24.

72 Kıvılcımlı, Dr.H., *Türkiye İşçi Sınıfı’nın Sosyal Varlığı (Birinci Kitap, Sayı, Topoğrafya, Kadın ve Çocuk)*, 1. basım, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1935; 2. basım, 1935 Marksizm Bibliyoteği Serisi:I (Telif ve Tercüme), Çağrı Yayıncılık, İstanbul, 1978, s.56.

Fransızlar tarafından işletilen Balya Karaaydın madeninde bu tarihlerde 3500 kadar işçi vardır. “1500 amele ise Şark vilayetlerinden gelen Kürtlerdir. 4-5-6 sene çalışanlar vardır. Kazandığı parayı memleketine gönderir ve çağırılırsa memleketine gider. Acelesi yoktur. Amelenin şeyhlere tabiyeti: Bu amele şeyhlere tabidir. Kumpanya her ay buna 500 lira miktarında para verir. Amele üzerinde tesiri vardır. Amele ellerini öper ve ona ayrıca para verir. Bunu yapan yalnız Kürt ameledir. Diğerleri buna muhaliftir.” (Dervişoğlu,2004;80)

*“Amelenin miktarı gittikçe artmaktadır. Fakat hiçbir yerde yeni amele kolonileri husule gelmemiştir. Eskiden beri olduğu gibi ancak maden ocakları (Zonguldak, Balya, Kozlu) amele merkezleri halinde ise de buralarda çalışan amelenin proleterlik evsafı köyle olan alakaları sebebiyle hayli hafif, sınıf şuuru ve siyasi terbiyeleri ise -şehirli bazı mahdud ferd istisna- hiçtir. Şimendifer inşaatında kullanılan amele de böyle bir terki-i içtimai arzeder. Şehirlerde en kesretli kitleleri cem' eden teşebbüsler de (tüütün, meyve, haffafiye, trikotaj) gibi yerlerde kullanılan amele, meskenleri itibariyle dağınık, proleterlikleri hafif, sınıf şuuruları azdır. En şuurulu amele unsurları hükümet fabrikalarında, şimendiferlerinde, tramvay, vapur gibi hususi teşebbüslerdedir. En ziyade organize olmaya müsaid olan Türkiye proletaryası budur.” (Dervişoğlu,2004;115; ayrıca bkz.s.121-122)*

## 1930'larda Ücretlilerin Sayıları

1932 yılından itibaren Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan işletmelere ilişkin istatistikler derlenmeye başlandı. 1932 yılında 1473 işletmede 52.172 işçi ve ustabaşı ile 3142 memur bulunuyordu. 1933 yılında 1397 işletmedeki işçi ve ustabaşı sayısı 62.215 ve memur sayısı 2774 oldu. 1934 yılında ise 1309 işletmede 66.247 işçi ve ustabaşı ve 2903 memur istihdam ediliyordu. (Tökin,1949;71-72; İstatistik Umum Müdürlüğü,1941;17)

1932-1934 dönemine ilişkin verilerde çocuk işçilerin oranının düşmesinin nedeni ise, kanımca, çocuk işçilerin gerçek sayılarının azalması değil, 1930 yılında kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 12 ve daha aşağı yaşlardaki çocukların çalıştırılmalarının yasaklanması üzerine, bu çocukların kayıtlara geçirilmemesidir.

3008 sayılı İş Kanunu 1936 yılında kabul edildi. 1.11.1936 tarihinde ise, İktisat Bakanlığına bağlı İş Dairesi Teşkilatı oluşturuldu. Bu birim, 1937 yılı sonunda Türkiye'de tarım-dışı sektörlerde işyeri ve işçi sayısının saptanmasına çalıştı. Elde edilen verilere göre, 1937 yılı sonunda Türkiye'de 5 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran 6.252 işyerinde 265.341 işçi ve 15.422 müstahdem<sup>73</sup> istihdam ediliyordu. 5-9 işçi çalıştıran 2837 işyerinde 18.056 işçi ve 1413 müstahdem, 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran 3415 işyerinde 247.285 işçi ve 14.009 müstahdem bulunuyordu. (Çalışma Bakanlığı,1945;1)

Aynı birimce 1938 yılında 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde uygulanan anketin sonuçlarına göre, 4456 işyerinde ortalama 180.374 işçi ve 18.170 müstahdem çalışmıştı.

## 1940'larda Ücretlilerin Sayıları<sup>74</sup>

1943 yılı sonundaki durumu saptamak için yapılan anketin sonuçlarına göre ise, 3205 işyerinde 275.083 işçi ve 26.193 müstahdem istihdam ediliyordu. (Çalışma Bakanlığı,1945;2-3)

73 Yasalarda “müstahdem” tanımı bulunmamakla birlikte, bu kavram bu dönemde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kast edilen, mavi yakalı işçilerle yöneticiler arasındaki kesimdir. Bu yıllarda büro işçileri ve ticaretle çalışanlar müstahdem kabul edilmektedir. (Tolga,1952;65)

74 Bkz.Koç,Y., “Türkiye’de Memurlar, 1923-1946,” [http://www.yildirimkoc.com.tr/urfile/1324172443b.pdf\\_s.153-174](http://www.yildirimkoc.com.tr/urfile/1324172443b.pdf_s.153-174).

1943 yılında en fazla işçinin ve müstahdemnin çalıştığı iller ve çalışan işçi sayısı da şöyleydi: Ankara: 9526; Bursa: 9651; Elazığ: 7994; Eskişehir: 11.744; İstanbul: 68.007; İzmir: 54.300; Kütahya: 6687; Malatya: 8679; Samsun: 6923; Seyhan: 7691; Sivas: 5956; Zonguldak: 36.018. (Çalışma Bakanlığı,1945;35)

Bu dönemde genel ve katma bütçeye bağlı kuruluşlarda çalışan işçi ve memur sayısı da önemliydi. (DİE,1949;280)

### Genel ve Katma Bütçeli Kuruluşlarda İstihdam

		Genel Bütçeye Dahil	Katma Bütçeye Dahil	Toplam
1. Maaşlı ve Ücretli Memurlar				
a. Maaşlı Memurlar	1938	36.138	8.173	44.311
	1946	50.072	13.614	63.686
b. Ücretli Memurlar	1938	--	--	--
	1946	3.874	1.384	5.258
2. Daimi Ücretliler	1938	14.341	10.209	24.550
	1946	31.737	26.014	57.751
3. Geçici Hizmetliler	1938	5.145	177	5.322
	1946	3.653	107	3.760
4. Devlet Demir Yolları				
a. Memurlar	1938	--	10.747	10.747
	1946	--	19.466	19.466
b. Müseccel İşçi	1938	--	3.521	3.521
	1946	--	7.000	7.000
TOPLAM				
	1938	55.626	32.827	88.451
	1941	62.311	34.248	86.595
	1946	85.462	66.201	151.663

Bu dönemde esnaf-sanatkar yanında, diğer küçük işletmelerde, eve iş verme sistemi içinde ve tarım sektöründe<sup>75</sup> bir ücret karşılığında çalışan kişiler de vardı. Ancak bu kişilerin önemli bir bölümü henüz mülksüzleşmemiş üreticilerdi veya işverenleri kapitalist olmaktan çok, kendileri de üretimde çalışan ve genişletilmiş yeniden üretimi gerçekleştiremeyen (sermaye birikimine gidemeyen) “küçük patron”lardı. Bu işyerlerinde, çağdaş anlamıyla bir ücretli emek ve sermaye ilişkisi, sınıf bilinci ve işçi sınıfı hareketi gelişmiyordu.

### İşçi Yetersizliğine İlişkin Değerlendirmeler

Celal Bayar, 26 Mayıs 1937 günü Meclis’te yaptığı konuşmada sanayi işçisi bulmadaki zorlukları ve öngörülen önlemleri şöyle anlatıyordu: “Bizde amele, vazifesine henüz sıkı bir surette bağlanmamıştır. Bu endüstri için büyük bir tehlike olabilir. Amele geliyor, evvela çırak olarak fabrikalarımızda ücret de vererek okutuyoruz, fabrikaya geçiyor, orada iki üç ay mükemmel çalışıyor, bir sabah bakıyorsunuz tezgâh boş, işlerini bu surette grup halinde terk ve köye dönenler

75 Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu’nun 1928 yılında Türkiye’ye ait raporunda, “tarım işçilerinin sayısı ise en az 450 bindir” denilmektedir. 1928 yılında tarımda mülksüzleşmiş ve ücretli emek ile sermaye arasındaki saflaşmada taraf 450 bin tarım işçisinden söz etmek olanaklı değildir. Bkz. “Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Raporu, Orta Doğu-Türkiye,” (Komintern, 1979;190)

de vardır. Bilhassa Zonguldak kömür havzasının randımanının düşük olmasının sebeplerinden birisi de amelenin daimi olarak Havzada çalışıp çalışmama keyfiyetidir. Bunun için tedbirlerimiz vardır. Fabrikalarımız civarında sıhhi ve memnuniyetle kalacakları ikametgâhlar vücuda getirdik, okutmak, sıhhi bir surette kendilerini nezaret altında bulundurmak, hulâsa köyde aradığını fabrika civarına nakletmek. Bu, bizim maliyet fiatımız üzerinde de ayrıca bir yük teşkil edecek, maliyet elemanı yükselecektir. Fakat bunların o kadar içtimai faydaları vardır ki, âtiyen fabrikalarımıza kalifiye amele ve bir amele jenerasyonu yetiştirmek noktasından o kadar faydalıdır ki herhalde bu masrafı, külfeti seve seve iktiham etmeliyiz. Bunu yapmak kararındayız ve istikâmete doğru gidiyoruz.” (Şahingiray,1954;295-296)

1940’lı yılların başlarında Seyhan’da Milli Mensucat Fabrikası’nda çalışan işçilerin en az yüzde 50’si mülk sahibiydi ve tarımla ilgiliydi. (Çalgüner,1943;19) Diğer bir deyişle, işyerine gelip ücretli olarak çalışmalarına karşın, tümüyle mülksüzleşmiş üretici olmadıklarından, kafaları ve davranışları, işgücünü satmaktan başka gelir kaynağı olmayan bir ücretlininkinden çok farklıydı. Aynı geçim kaynakları da olduğundan, bu durumda işçilik yapanların sorunlar karşısındaki tepkisi genellikle çekip gitmek oluyordu. Bu nitelikteki üreticilerin bulunduğu işyerlerinde sınıf bilinci gelişmiyor veya çok yavaş geliyordu.

1945 yılında Aydın’da çalışanlara ilişkin bir araştırma da benzer bir durum sergilemektedir. Aydın’daki işçilerin yarısı mevsimlidir. İşçi sayısının yaklaşık üçte biri, “kırlı” denilen yabancılar, üçte ikisi ise toprak sahibi köylülerdir. Bu işçilerin bir bölümü, işlerinin sona ermesi üzerine köylerine geri dönmekte ve kendi topraklarında çalışmaktadır. Toprak sahibi köylü-işçilerin bir bölümü de, “kırlı” işçilerle birlikte, iş bulmak umuduyla, İzmir’e gitmektedir. (Arınç,1947;49-50)

Ahmet Ali Özeken ise 1948 yılında şu değerlendirmeyi yapıyordu (Özeken,1948;58): “Türkiye’de hemen her branşta sanayi işçiliğini, fabrika veya maden ameleliğini, kendine biricik geçim vasıtası olarak seçmiş, bu yolda yetişmiş işçiler azdır. Bu görüşü kısaca; birinci mesele, Türkiye’de daimi ve profesyonel işçi kıtlığı mevcuttur şeklinde de ifade edebiliriz. Bu vaziyeti, fabrikalarımızda, maden ocaklarımızda, işçilerin, durmadan ve büyük ölçüde değiştiklerini görerek anlamaktayız. Sanayi işçisi uzun süre fabrikada kalmamakta, çok defa başka bir fabrikada değil, sanayi harici başka işlerde çalışmak üzere, kısa bir zaman kaldıkları müesseseleri terk etmektedirler.”

Ferit Hakkı Seyman’ın değerlendirmeleri de benzer niteliktedir (Seyman,1948;84): “Memleketimizde muayyen bir meslekte çalışmayı ve ilerlemeyi kendisine iş edinen işçi sayısı pek azdır. Filhakika işçilerimizin büyük bir kısmı geçici işçidir; bizde işçi, asıl olarak çiftçidir. Muayyen mevsimlerde ancak çalışır, herhangi bir yerde iş görür, ihtiyacı olan beş on kuruşu toplar ve köyüne, tarlasına döner.”

## **Daimi İşçi Temin Zorluğu, Yüksek İşçi Devri ve İşe Devamsızlık**

1923-1945 döneminde işçi devri ve işe devamsızlık sorununun boyutlarını kavrayabilmek için, bazı kuruluşlardaki duruma daha ayrıntılı olarak bakmakta yarar vardır. Bu yıllarda işsizliğin önemli bir sorun olmadığına en iyi göstergelerinden biri, yüksek işgücü devridir.

Nusret Ekin’in tespitlerine göre, Sümerbank işyerlerinde 1940 yılında ortalama 10 bin işçi çalışıyordu. 1940 yılı içinde 7.826 işçi işten ayrıldı ve 8.679 işçi işe alındı. 1944 yılında ortalama olarak 25.194 işçi vardı. Aynı yıl içinde 23.578 işçi işten ayrıldı. 1945 yılında ortalama işçi sayısı 28 bin iken, 20.541 işçi çıkmış, 20.460 işçi girmişti. 1946 yılında ortalama 22.197 işçinin 13.726’sı işten çıktı. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası’na, kurulduğu 1935 yılından 1950’li yıllara kadar giriş yapan kişi sayısı 19.761’dir; diğer bir deyişle, fabrika mevcudunun 7 katı. Sümerbank Nazilli

Bez Fabrikası'na ise 1.10.1937 tarihinden 15.3.1941 tarihine kadar giriş yapan işçi sayısı 11.272 idi; fabrikanın işçi kadrosu 3,5 yıl içinde 3,4 katı değişmişti. Osmanlı döneminden kalan Defterdar ve Beykoz fabrikalarının işçilerinin büyük bir bölümü de sürekli değişiyordu. (Ekin,1960;137,140)

1941 yılında yıl içinde işe yeni alınan işçilerin sayısının işletmede yıl başında çalışan işçilerin sayısına oranı çeşitli işletmelerde şöyle idi: Beykoz Deri Fabrikası: Yüzde 31,4; Bursa Merinos Fabrikası: Yüzde 64,8; Defterdar Yünlü Mensucat Fabrikası: Yüzde 68,3; Guleman Şark Kromları İşletmesi: Yüzde 165; Ergani Bakırları İşletmesi: Yüzde 247. (Özeken,1948;58)

Karabük Demir Çelik Fabrikası'nda ise 1942 yılında 4.300 kişilik kadronun ancak 3.100'ü doldurulabilmiş, bu nedenle üç vardiya çalışma sağlanamayarak iki vardiyaya düşülmüş ve işletmede mahkûmlar ve askerler çalıştırılmıştır. (Ekin,1960;145) Yaşlı bir Karabük Demir Çelik işçisinin anlattıklarına göre, bu yıllarda pazarlarda tellal bağırtılarak fabrikaya işçi aranmış.

Bu durum, 1949-1950 yıllarında da devam etti. Prof. A.Ali Özeken'in 1949-1950 yıllarında yaptırdığı bir ankete göre, yıl içinde işten çıkan işçilerin işletmedeki işçi sayısına oranı Mensucat Santral Fabrikası'nda 1947 yılında yüzde 67; 1948 yılında yüzde 64 ve 1949 yılında yüzde 73 idi. Aynı işletmede yıl içinde işe giren işçilerin işletmedeki işçi sayısına oranı ise 1947 yılında yüzde 57; 1948 yılında yüzde 76,5 ve 1949 yılında yüzde 45 düzeyindeydi. Yedikule Fabrikasında 1949 yılında işten çıkanların oranı yüzde 59, işe girenlerin oranı ise yüzde 82 idi. (Ekin,1960;153)

Yüksek işçi devrinin yanı sıra, işletmelerin en büyük sıkıntılarında biri de, işçilerde yaygın biçimde görülen işe devamsızlıktı. Bu işe devamsızlık işvereni protestonun bir biçimi olmaktan çok, tam mülksüzleşmemiş olunmasına bağlı bir olgu olsa gerektir. Örneğin, Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş. Malatya Fabrikası'nda 1941 yılında işletmede çalışıyor gözükken işçi sayısı ortalama olarak 3.303 iken, fiilen çalışan işçi sayısı ortalama olarak 2.140 idi. 1942 yılında bu rakamlar, sırasıyla, 3.155 ve 2.188; 1943 yılında ise 4.411 ile 3.375 oldu. Örneğin, 19 Ağustos 1943 günü işte olması gereken 4411 işçiden 1036'sı o gün işe gelmemişti. 21 Ağustos 1943 günü 3.260 işçi fiilen çalışırken, 1.194 işçi devamsızlık yapmıştı. (Rüma,1947;17,18)

## İşçileşmeye Direniş

İşçi sınıfı hareketinin gelişimi önünde önemli bir engel oluşturan bu yüksek işgücü devri, özellikle mülksüzleşme düzeyindeki geriliğin bir sonucuydu.

Pazar için düzenli olarak üretimde bulunmayan küçük toprak sahipleri veya ortakçılar, gaz, bez, elbise, tuz, sigara, içki, yol parası, başlık parası, vergi, sağlık gibi nedenlerden doğan nakit gereksinimini karşılamak için geçici sürelerle işçilik yapıyordu. Pazar için düzenli olarak üretimde bulunanlar ise, beklenmedik veya yeni gereksinimlerini karşılamak için ücretli işlerde çalışıyor ve özellikle ürünün iyi para getirdiği yıllarda işçilik yapmıyorlardı.

Cemil Çalgüner, 1943 yılında yayımlanan kitabında, tarım işçilerinin yanı sıra endüstri işçilerinin de mülk sahibi olduğunu şöyle yazıyordu (Çalgüner,1943;19)

“Ziraat sahasında olduğu gibi, bugün daha henüz endüstri sahasında işçi olarak çalışanların mühim bir kısmı da mülk ve arazi sahibi olanlardır. Seyhan Milli Mensucat Fabrikasında yapılan bir soruşturma neticesinde, fabrikada çalışan işçilerden, en az % 50'sinin mülk sahibi ve ziraatle ilgili oldukları, fabrika müdürü tarafından söylenmiştir. Nazilli Basma Fabrikasında çalışan işçilerin vaziyetlerinin de bu bakımdan aynen yukarıdakilerine benzediği ayrıca tesbit edilmiştir.”

Köylülüğün zorunlu kalmadıkça fabrikada çalışmama eğilimini Prof. Sarç şöyle değerlendirmektedir: “Hele köylünün görüşleri maddileşmiş olmaktan uzaktır. Çiftçimizin kaide olarak, toprağı başında kalmayı, refah seviyesini yükseltmeye tercih ettiği söylenebilir. Türlü incelemelerden, köyde hayat şartları güçleştiğı; mesela toprak sıkıntısı başgösterdiği takdirde dahi, çiftçinin arazisinden ayrılmak istemediğı, yüksek ücretlerin onu devamlı surette fabrikaya celbedemediğı neticesi çıkmaktadır.” (Kepenek,1990;76)

Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda gencin askere alınması nedeniyle, işgücünde meydana gelen daralmaya bağılı olarak, iş bulmanın kolaylaşmış olması da işçi devrini yükseltiyordu. İşçiler, yüksek oranlı enflasyon koşullarında, ücretlerin düşük, sosyal olanakların yetersiz olduğu işletmelerden kolayca ayrılabilirler, çekip gidiyorlardı. İş olanaklarının çok olduğu koşullarda, sıradan işçinin kötü çalışma koşullarına tepkisi, grev/direnış/eylem değıl, “başını belaya sokmadan” çekip gitmek ve hemen başka bir işyerinde işe girmek oluyordu.

İşçi devrinin yüksekliğinde, işletmelerin düzensiz çalışması da önemli bir etmendi. Örneğın, 1937 yılında İş Kanunu kapsamındaki işyerlerinde çalışan işçi sayısı Şubat ayında 199 bin iken, Ekim ayında 265 bine çıkmış; 1938 Şubatında bu kez 151 bine inmişti.

1938 yılında işletmelerde bir yıl içinde fiilen çalışılan gün sayısı Gaziantep’te 122, Siirt’te 131, Aydın’da 191, Diyarbakır’da 212, Eskişehir’de 234, İstanbul’da 287, Ankara’da 222 ve İzmir’de 186 idi. 1943 yılında çalışılan gün sayısı ise Gaziantep’te 161, Siirt’te 217, Aydın’da 201, Diyarbakır’da 234, Eskişehir’de 217, İstanbul’da 286, Ankara’da 279 ve İzmir’de 197 olmuştı. İşletmelerin özelliklerinden kaynaklanan bu istikrarsız çalışma da işçi devrini ve işçilerin davranışlarını etkiliyordu. (Çalışma Bakanlığı,1945;33,45)

Bütün bu nedenlerle, bu yıllarda kamu kuruluşlarında işçileri fabrikaya bağlamak için bedava yemek, lojman, daha yüksek ücret ve elbise verilmesi gibi önlemler düşünülüyor ve tartışılıyor.

Zonguldak Kömür Havzası’ndaki durumu 1940’ların ikinci yarısında CHP’nin ve devletin işçi hareketlerini kontrol altında geliştirme projesinin başında görev alan Rebiî Barkın şöyle özetlemekteydi: “Türk köylüsü toprağına olan mesut bağılılığı yüzünden mecbur olmadıkça köyünden uzaklara gitmez. Bunun sebebi gelenek, ırkı mizaç ve nihayet alıştığı iklim şartları altında yaşamak isteğı olduğu kadar şu düşüncedir: İşçi köyünden ayrıldığı günden tekrar köyüne döndüğü güne kadar geçen süre içinde kazandığı parayı bunu kazanmak için sarfettiğı zamanla mukayese eder. Bu itibarla uzak yerlerdeki geçici ve her istediğı zaman derhal bulacağından emin olmadığı işyerlerine – fazla gündelik almak ihtimali mevcut olsa dahi – gitmez ve evine köyüne yakın olan, gider gitmez işbaşı yapıp gündeliğinin işlemeye başladığı işyerlerini tercih eder. İşte bu sebeptendir ki bugün havzada çalışan işçilerin yüzde yetmişini Zonguldak Vilayeti halkı teşkil etmektedir. Öteden beri hüküm süren bu geçim tarzından dolayı ocaklar civarındaki köylerde yaşayan halk kömür ocaklarında çalışmağı almış, hatta bu ağır işi sevmiş ve benimsemiştir.” (Barkın,1946;17)

Bu yıllarda kamu kesiminde sistemli bir biçimde başlatılan sanayileşme çabaları, vasıflı işgücü gereksinimini artırdı; vasıflı işgücü açığı daha fazla önem kazandı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında işgücü açığı, nüfusu artırma çabaları, çalışma yükümlülüğü, hükümlülerin ve askerlerin çalıştırılması, bazı işkollarında çalışan işçilere vergi ayrıcalıklarının tanınması yoluyla kapatılmaya çalışıldı.

Bu dönemde yaşanan yoksulluk ve yoksullaşma, hükümetlerin uyguladıkları politikalara, sanayileşmenin sınırlılığına, kırsal kesimde ortakılığın yeniden yaygınlaşmasına ve geçici ücretli iş olanaklarının bulunmasına bağılı olarak, yaygın ve kitlesel bir mülksüzleşmeye dönüşmedi ve milyonlarca köylünün yerleşmek amacıyla kentlere akmasına yol açmadı.

Devlet memuru sayısı ise 1938 yılında 88 bin iken, 1941 yılında 87 bine indi ve 1946 yılında 152 bine çıktı.

Vasıflı işçiler açısından işsizlik sorunu yoktu. Vasıfsız işçiler ve özellikle vergi ödeyebilmek ve temel gereksinimlerini karşılayabilmek için gerekli olan nakit geliri kazanabilmek amacıyla belirli mevsimlerde kentlere gurbete çıkan köylüler arasında ise işsizlik yaygındı.

## **Madenlerdeki İşçilerin İşçileşmemesi**

Ülkemizde 1923-1946 döneminde işçilerin en yoğun biçimde buldukları ve kötü koşullarda çalıştıkları madencilikte, mülksüzleşmiş daimi işçi sorunu çok önemliydi. Üretim özellikle kamu işletmelerinde bir süreklilik gösterdiğinden, tam anlamıyla mülksüzleşmemiş ücretlilerle gerçekleştirilen üretim bazı dönemlerde aksamalara uğrayabiliyordu. Örneğin, 1936 yılında tarımsal ürünler iyi bir gelir sağlayınca, Ereğli Kömür Havzasında büyük bir işçi sıkıntısı yaşanmış, üretim zaman zaman durmuş ve yıllık toplam üretim düşmüştür. (Özeken,1948;59-60)

1940'lı yıllarda madenlerde çalışanlar içinde daimi ve asıl geliri aldığı ücret olan işçilerin oranı yüzde 5-8'i geçmiyordu. Bunların bir bölümü de atelyede çalışan tornacı, frezeci, elektrikçi, tamirci, maden teknisyeni ve ustabaşydı. Maden işçilerinin yüzde 80'inden fazlasını Zonguldak, Batı Karadeniz, Erzincan, Erzurum ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan 250-300 bin kişilik bir köylü kitlesinden geçici işçilik yapanlar oluşturuyordu. (Özeken,1950;105)

1946 yılında Ereğli Kömür Havzası işçileri ile ilgili olarak şu değerlendirme yapılıyordu (Dinçer,1946;26): “Bu bölgenin toprağı dar ve verimsizdir. Bu sebeple halkın topraksız kısmı zaten kömür işçiliğine canatmak zorundadır. Az topraklı kısmı ise kömür işçiliğini yardımcı bir geçim yolu sayarak ziraatten artakalan zamanını bu işde çalışmaya vermektedir. (...) Bir çalışma yılının 300 gününü kömür işinde geçirenlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Az çok toprağı olan işçileri ocaklara bağlamak ise daha güçtür. Bunlar gelecek mahsule kadar -daradar da olsa- geçimlerini sağlayacak kadar para kazandıktan sonra hemen köylerine koşarlar. Bu sebeple, aralarında, yılın 150 gününü bile ocaklarda çalışarak geçirenler azınlık halindedirler.”

1949 yılında Ereğli Havzasında 13.576 daimi işçi, 11.003 münavebeli işçi, 1239 hükümlü ve 405 asker çalışıyordu. Daimi işçilerin çok büyük bir kısmını, Trabzon ve Rize bölgesinden, fındık mahsulünün kaldırılmasından sonra Ereğli Havzasına gelerek 7-8 ay çalışanlar oluşturuyordu. Yılın 12 ayı madende çalışanların daimi işçiler içindeki oranı bile çok düşüktü. Münavebeli (gruplu) işçiler ise belirli bir süre madende çalışıp, daha sonra köyüne dönenlerdi. Savaş yıllarında uygulanan mükellefiyet sisteminde 15 bin'er kişilik üç grup oluşturulmuştu. 1949 yılındaki münavebeli işçiler, bunların içinde çalışmayı sürdürenlerdi. (Özeken,1950;125)

Maden işçisinin büyük bir bölümünün kafası hep köylü kaldı. Elindeki toprağı yetmediğı için madende ücret karşılığı çalışan köylünün umudu hep biriktireceğı para ile geçimini sağlayabileceğı bir toprak parçasına kavuşabilmektir. Bu konuda Oya Köymen'in saptaması şöyledir (Köymen,1981;95): “Karadeniz Bölgesi'nin bu yolla mülksüzleşen küçük köylülerinin önemli bir bölümü de yıllar boyunca şehirlerde, kömür işletmelerinde, tarlalarını bir gün geri alabilmek umuduyla çalışmışlardır. Örneğin, 1931 yılında Zonguldak Ticaret Odası katiplerinden birinin yaptığı araştırmaya göre, kömür ocaklarında çalışan amelelerin yüzde 80'inin küçük mülk sahibi köylü olduğu ve ocaklara 'birkaç kuruş arttırdıktan sonra' köylerine, tarlalarına dönebilmek umuduyla geldikleri anlaşılmaktadır.”

Maden işçilerinin mülksüzleşmemiş köylü niteliğı Ereğli Havzası dışında daha da ağırlıktaydı. Ereğli Havzası dışında babadan oğula geçen maden işçiliğı çok seyrekli. Geçimini sağlayacak kadar

toprağa sahip olmayan köylüler madenlerde geçici işçi olarak çalışıyorlardı, ancak yılda ortalama çalışma süresi 45 gündü. Bir miktar para kazanan köylü, köyüne dönmekteydi. (Seren,1947;49)

Garp Linyitleri İşletmesi'nde 1940 yılındaki durum şöyleydi: "Garp Linyitleri İşletmesinin her üç madeninde de meslekten yetişme daimi işçi hemen hemen yoktu. Çalıştırılan işçiler muvakkat zamanlar için madenlere gelmekte ve ihtiyaçları olan parayı tedarik edince işten uzaklaşmaktadırlar. Umumiyet itibarile bunların senede en çok bir ay çalıştıkları görülmüştür. Yalnız Balya'dan gelen ve bilhassa Soma'da çalışan işçilerin inkıtasız iki, üç ay çalıştıkları görülmüştür. (...) Daimi surette çalışan işçilerin Değirmisaz ve Tavşanlı'daki nisbeti yüzde 10, Soma'da yüzde 15 olduğuna göre (...)"<sup>76</sup>

1940'lı yıllarda Türkiye'deki maden işçiliğiyle ilgili olarak şu değerlendirme yapıyordu: "Bizde maden işçisinin çoğu tarlasında çalışan ve boş günlerinde beş on kuruş kazanmak için ocaklara gelen çiftçi ve köylülerdir. Bu insanlar, ayrı bir maharet isteyen madenci kazmasını kullanmayı ve yer altında çalışmayı kolay öğrenemiyorlar. Bu yüzden çalışma düzeni bozuluyor, verim düşük oluyor ve enerji boşa israf ediliyor. Dünyanın heryerinde bir maden ve yeraltı işçiliği vardır. Bizde de bunu meslek edinen ve ömrünün sonuna kadar bu meslekte şerefle çalışmayı vazife bilen yurtdaşlara ihtiyaç vardır." (Burçak,1945;58)

1923-1946 döneminde Türkiye işçi sınıfının nicel ve nitel gücü değerlendirilirken madenlerde bir ücret karşılığında çalışan kişilerin gerçek sınıfsal konumu genellikle gözden kaçırılmıştır. 1923-1946 döneminde madenlerde bir ücret karşılığı çalışanların büyük bir çoğunluğunu, işgücünden başka satacak birşeyi olmayan ve alternatif bir toplum yaratma potansiyeli taşıyan işçi sınıfının içinde değerlendirmek olanaklı değildir.

## Yabancı İşçi İstihdamı

1920'li ve 1930'lu yıllarda yerli nitelikli (vasıflı) insangücü yetersizliği, yabancı ustalara duyulan gereksinimi önemli ölçüde artırmıştı. Özellikle yeni kamu işletmelerinin kurulması ve ilk yıllarda işletilmesi sırasında yabancı işçiler istihdam ediliyordu. Türkiye'de şeker fabrikalarının kuruluş yıllarına ilişkin anılarda, bu durum açıkça ifade edilmektedir: "İnşası 1926 senesinde tamamlanan fabrikanın işletilmesi içinde bir müddet için ecnebi mütehassıslarının kullanılması gayet tabii idi ve nitekim ihtisasa taalluk eden bütün işler ecnebilere verilmiş ve ilk seneler ecnebi işçi adedinin yekunu bir hayli yüksek olmuştur. Bu ecnebilere, durumu kendi lehlerinde uzun müddet idame ettirmeleri için azami gayret sarfettikleri ve bizden mütehassıs yetiştirmeye hiç de hevesli bulunmadıkları aşikar şekilde görünüyor ve hatta aralarında ihtiyaçtan fazla olanları da her halde bulunuyordu."<sup>77</sup> "1933'de Eskişehir Şeker fabrikası'nın baştan sonuna kadar montajında çalıştım. Kampanyaya girerken, çok geniş bir kadrosu olan ecnebi teknik personel tarafından işletilen fabrikada (...)"<sup>78</sup>

Turhal Şeker Fabrikası'nın açılışında İdare Reisi Nuri Bey şunları söylüyordu: "Fabrikanın inşası iki milyona yakın işçi gündeliği ile temin edilebilmiştir. Bu arada ancak günde en çok 150 ecnebi çalışmıştır." (Veldet,1958;494)

1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre, 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştığı işyerlerinde 702 yabancı uyruklu ücretli istihdam ediliyordu (Tökin,1949;52). Sanayii teşvik yasası kapsamındaki işyerlerinde istihdam edilen yabancıların sayısı ise 1932 yılında 423 ve 1933 yılında 454 idi. 1934 yılında da 435 yabancı çalışıyordu. (Tökin,1949;73-74)

76 Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, *Etibank Garp Linyitleri Müessesesi 1940 Yılı Raporu*, s. 10; aktaran, Ekin, Nusret, a.g.m., *Sosyal Siyaset Konferansları, 9-10-11*. Kitap, İstanbul, 1960, s.144.

77 Vasfi Ariner'in anıları, aktaran, (Veldet,1958;325)

78 Macit Eken'in anıları, aktaran, (Veldet,1958;334)



Tekstil endüstrisinin kurulmasında, Sovyetler Birliği ile Kayseri ve Nazilli Sümerbank fabrikalarının yapımında ve işletmeye alınmasında sağlanan işbirliği, Sovyet vatandaşı uzmanların bu işyerlerinde çalışmasını getirdi. Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapımında ve çalıştırılmasında da yabancı işçilerden yararlanıldı.<sup>79</sup>

1933 sonrasında Nazilerin baskılarından kaçanların bir bölümü Türkiye'ye kabul edildi.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazi işgalinden kaçan bazı Yunanlılar da Türkiye'ye geldi. Bu insanların bir bölümü Nazilli Sümerbank Fabrikasında işçi olarak çalıştı. Teksif Sendikası'nın eski genel başkan yardımcılarında Tevfik Erdem, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Sendikamızın genel merkezi Nazilli Fabrikasının dışında bir barakadaydı. Alman Harbinde, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Yunanistan Almanlar tarafından işgal edilince, Nazilli'ye Yunanlı göçmenler geldi. Bunlar Nazilli Fabrikasında işçi olarak çalıştılar. Yunanlılar için tahta barakalar yapıldı. Sayıları epeyce vardı. 20-30 tahta baraka yapılmıştı. Gelenler harp bitince Yunanistan'a geri döndüler. Genel merkezimiz 1960 yılından sonraya kadar bu tahta barakalardan birindeydi." (Koç,1999;399)

Bu saptamalarla betimlenen durumun, Türkiye işçi sınıfı hareketinin gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri açıktır.

## İşsizlik

1929 bunalımından sonra tarım ürünlerinin getirisi hızla ve büyük miktarda düşünce, nakit gereksinimini karşılamak isteyen mülksüzleşmemiş üreticilerin ve mülksüzleşmelerine karşın topraktan kopmamış ortakçıların bazılarının kentlere iş bulmak umuduyla gitmeleri, geçici bir işsizlik yarattı.

İsmail Hüsrev Tökin bu süreci şöyle anlatmaktadır: «Köyde pek sür»atle inkişaf eden içtimai dağılış, mülksüzleşme, sefalet, bir taraftan ortakçı gücünü diğer taraftan köy amesi emeğini fevkalade ucuzlatmıştır. Tarlasını, bağını, bahçesini, ailesine bırakarak iş aramak için yollara dökülen sayısız küçük müstahsil yığınları, hem köyde, hem kasabada ve şehirde iş ücretlerinin fevkalade sukutuna amil olmaktadır.» (Tökin,1990;197)

1923-1946 döneminde Türkiye'de kentlerde yaşayan mülksüzleşmiş ücretliler için işsizlik ve özellikle de vasıflı işçiler arasında işsizlik önemli bir sorun olmadı. İşsizlik, ağırlıkla, nakit borçlarını ve vergisini ödeyemeyen küçük üretici köylünün ve yoksullaşarak ortaklaşmış az topraklı ve topraksız köylünün sorunu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yüzbinlerce genç insanın işgücü piyasasından çekilmesi, işsizlik sorununu tümüyle gündemden kaldırarak, önemli bir işgücü açığı yarattı. Mülksüzleşmemiş vasıfsız ve geçici işçiler arasındaki işsizlik ise toplumsal dengeleri etkileyecek güçte değildi.

## Zorunlu Çalışma Uygulaması

Osmanlı döneminde çıkarılan bir nizamname, 16 yaşından 60 yaşına kadar erkeklerin yılda dörder gün yol yapımında çalışmasını öngörüyordu. 21.2.1921 gün ve 102 sayılı Yasa ile bu yaş grubundaki erkeklerin yılda dörder gün çalışması veya dört günlük amele yevmiyesini vergi olarak

79 Türk Harb-İş Sendikası eski genel sekreterlerinden İlhami Açıksöz, 1940'lı yılların başlarında Karabük Demir Çelik Fabrikasına ilişkin anılarında şöyle demektedir: "1941-1942 ders yılında sanat enstitüsünden mezun oldum.. O ara Karabük'te demir çelik fabrikası açılmıştı. Polonyalılar, İngilizler, diğer yabancılar vardı. Bunun üzerine, 'sanat okullarındaki öğrenciler buraya getirilecek, yaptıkları işler yabancıların elinden alınacak,' dendi. 124 kişi Karabük'e gönderildik. 124 kişiden 20 kişiyi seçtiler. Aralarında ben de vardım. Bizi, 6 ay İngilizce kurs, 2 sene de İngiltere'de tahsil için ayırdılar." (Koç,1999;119)

ödemesi düzenlemesi getirildi. 19 Ocak 1925 gün ve 542 sayılı Yasa ile, yıllık çalışma süresi 6-12 güne çıkarıldı. (Bayındırlık Bakanlığı,1938;29-30)

2.6.1929 gün ve 1525 sayılı Yasada yükümlülük şöyle düzenlenmişti (Madde 9): “Türkiye’de sakin on sekiz yaşından (18 dahil) altmış yaşına (altmış dahil) kadar her erkek nüfus yol mükellefiyetine tabidir. Yol mükellefiyeti beden ve bizzat çalışmak istemeyenler tarafından nakten ifa edilir. Ancak maluliyeti sabit olan fakirlerle hayatta beş evladı olanlar ve bilumum mekteplerde tahsilde bulunanlarla silah altındaki ordu ve jandarma efradı yol mükellefiyetinden muafır.”

Bu Yasaya göre, çalışma yükümlülüğü yılda 10 gündü. Çalışmak istemeyenler yılda 8 lira vererek bu yükümlülüklerini nakde çevirebiliyorlardı (Madde 10).

29.7.1931 gün ve 1882 sayılı Yasayla yol vergisi 4-6 lira olarak düzenlendi (Madde 1). Bu verginin 4 liralık bölümü karşılığında 6 gün, dört liradan fazla alınacak her lira için birer günlük çalışma gerekiyordu (Madde 3).

18.3.1924 gün ve 442 sayılı Köy Yasası’nda daha sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle, köylülerin orman yangınlarının söndürülmesi, çekirge ve sıtmayla savaş, okul yapılması ve benzeri işlerde çalıştırılması uygulaması getirildi. Köylüler özellikle okul yapımında zorla çalıştırıldılar. Bu zorunlu çalışma sırasında köylülerin sağlığı, geliri, çalışma durumu, yiyecek ve yatacak koşulları dikkate alınmadığından, büyük sıkıntılar doğdu. (Geray,1974;)

İkinci Dünya Savaşı döneminde işgücü gereksinimi daha da arttı. 18.1.1940 gün ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu ile, çalışma yükümlülüğü ve fazla çalışma yükümlülüğü getirildi. Yasanın 9. maddesi uyarınca çıkarılan 2/12899 sayılı kararnameyle, Ereğli Kömür Havzası’nda çalışma yükümlülüğü kondu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ereğli Kömür Havzası’nda 15.555 münavebeli mükellef, 4.000 yukarı Karadeniz münavebeli mükellefi, 3.000 daimi mükellef ve yalnızca 5.000 serbest işçi vardı. Kendisine daimi mükelleflik yükletilen işçi, durum kendisine bildirilince, devamlı olarak ocaklarda çalışmaya mecbur kalıyor ve kendisine arasına birkaç gün için köyüne gitme izni veriliyordu. (Özeken,1948;72,73) Çıkarılan diğer kararnamelerle de fazla çalışma zorunluluğu getirildi.<sup>80</sup>

Çalışma yükümlülüğü uyarınca çalışan kişiler, toplumsal anlamda işçi sınıfına dahil olmadıkları gibi, normal ücretlilerin sınıf bilincinin ve mücadelesinin gelişmesinin önünde de bir engel oluşturuyorlardı.

Diğer taraftan ekonomik nedenlerle de zorunlu çalışma söz konusuydu. Kendi tükettiği temel malları üreten küçük köylülere konan nakdi vergiler ve piyasadan alınacak gaz, bez, tuz, şeker, tütün gibi malların giderlerinin karşılanması ve başlık parası biriktirilmesi amacıyla yapılan geçici ücretli çalışma da, işçilik bilinci yaratmıyor, aksine bu işyerlerinde sınıf mücadelesini geriletliyordu.

## **Hükümlülerin ve Askerlerin Çalıştırılması**

Bu dönemde daimi işçi sıkıntısı, mahkûmların ve askerlerin işyerlerinde çalıştırılmalarına da neden oldu.

1930’lu yıllarda cezaevlerindeki hükümlüler çalıştırılıyordu: “Edirne, İmralı, Zonguldak, Isparta, Kastamonu ve Ankara’da bunun başarılı örneklerini gördük. Bunlardan Edirne ve İmralı’daki mahkûmlar ziraat, Zonguldak’takiler maden, Isparta’dakiler halıcılık, Kastamonu’dakiler marangozluk ve urgancılık işlerinde çalıştırılmaktadır. Ankara cezaevinde tertip ve tashih ve diğer bütün işleri mahkûmlar tarafından görülen güzel bir matbaa vardır.” (Demirelli,1939;8)

80 Bu kararnamelerin metinleri için bkz. Tunçer, M.-Ariemre, M.F.-Akşit, R., *Milli Korunma Mevzuatı*, Ankara, 1955.

Lütfi Erişçi bu konuda şunları yazmaktadır: “İkinci Dünya Savaşı sırasında binlerce mahkûm fabrikalara sevk ediliyordu. 1941’den itibaren Nafia Vekaletinin emrine verilen ve herhalde 10.000’den aşağı olmayan büyük bir er kitlesi yalnız nafia işlerinde değil istihraç sanayiinde, çimento sanayiinde, hatta ziraat kombinalarında kullanılıyordu. Bu erlerle, serbest amelenin iki liraya yaptığı iş bir liraya mal ediliyordu.” (Erişçi,1951;25) “Harbin sonuna doğru (...) çalıştırılan mahkûmların senelik adedi onbinleri geçtiği. (...) Mesela Değirmisaz linyit ocaklarında çalışan 1300 işçinin 500’ü mükellef, 500’ü mahkûmdu.” (Erişçi,1951;26)

1944 yılında Soma, Değirmisaz ve Tunçbilek madenlerinde günde ortalama 4552 işçi çalışıyordu. Bunların yüzde 58,2’si daimi ve münavebeli mükellef, yüzde 27’si gönüllü işçi ve yüzde 14,8’i mahkûmdu. Garp Linyitleri İşletmelerinde de çok miktarda mahkûm istihdam edilmişti. (Ekin,1960;149,151)

Safa Ş. Erkün’ün yazdıklarına göre, 1940’lı yıllarda Değirmisaz linyit, Keçiborlu kükürt ve Ergani bakır madenleri ile Zonguldak kömür havzasında mahkûm çalıştırılıyordu. Zonguldak Gökgöl cezaevindeki 1000 mahkûmun 650’si Asma, 350’si ise Kozlu ocağında çalışıyordu. Günlük çalışma süresi 8 saatti. Mahkûmlara günde asgari 81 kuruş gündelik veriliyor, bunun 25 kuruşu Adalet Bakanlığı hesabına kesiliyordu. Ayrıca, ayda 5-40 lira arasında prim veriliyordu. Mahkûmların iâşesi Ereğli Kömürleri İşletme Um.Md. tarafından karşılanıyordu. Erkün, bu uygulamanın, “memleketimizdeki maden işçisi kıtlığını hafifletmek ve iş piyasasındaki işçi talebini karşılamak için alınmış bir iktisad politikası tedbiri” olduğunu belirtmektedir. (Erkün,1945;22-26)

İkinci Dünya Savaşı içinde Karabük Demir Çelik Fabrikası’nda da hükümlü ve asker çalıştırıldı. Örneğin, 1942 yılında 4300 kişilik kadronun ancak 3100’ü doldurulmuştu ve işgücü açığı, bir taraftan hükümlü ve asker istihdamıyla, diğer taraftan günlük çalışma süresinin 12 saate çıkarılmasıyla kapatılmıştı. (Ekin,1960;145)

Gerhard Kessler ise bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

*“Mevzubahis işçilerden başka Zonguldak’ta asker işçiler de istihdam edilmektedir; hakiki miktarlarını tespit edemedim. Bunlar kaideten askerlikten evvel de maden havzasında çalışmış kimseler olup altı aylık silahlı acemi talim devresini geçirdikten sonra, askerlik hizmetlerine sayılmak üzere, ocaklarda çalışmalarına müsaade edilmiş kimselerdir.*

*“İşletme şüphesiz bu iş güçlerini memnuniyetle karşılıyor ve bu asker işçiler askeri disiplin altında ve bila inkita madenlerde kalıyorlar.”*

*“Maden ocaklarında ayrıca 15.000 kadar ceza mahkûmu da çalıştırılıyor. Mahkûmlar, diğer serbest ücretli işçilerle ayırt edilmeksizin bir arada çalışıyorlar. Sadece mahkûmlar ayrı yerlerde iâşe ve ibate ediliyor ve kendilerini derhal belli ettiren iki renkli elbiseler taşıyorlar. Ocaklarda geçen her gün iki mahkûmiyet günü olarak sayıldığından ve maden havzasındaki hayatları da hapisanelerdekine nazaran daha serbest bulunduğundan, mahkûmiyetlerinin mütebaki kısmını buralarda geçirmek için her şeye katlanmağa hazır bulunuyorlar; en muti iş güçleridirler. Fırarlar çok seyrek. Bunlara müsavi kıymetteki serbest işçilerin aldıkları ücretin yüzde 90’ı veriliyor; ancak istihkakları, cüz’i bir cep harçlığı müstesna, mahkûmiyet müddetleri sona erip serbest bırakıldıkları zaman toplu olarak tediye edilmektedir.” (Kessler,1949;15)*

Askerler ayrıca “demiryolu eri” ve “harp sanayi eri” olarak da çalıştırıldılar.

Demiryollarında çalışanlar askere alındıklarında 4 aylık bir temel eğitimden sonra Demiryolları’nda “demiryolu eri” olarak çalıştırılıyorlar ve kendilerine normal işçi ücreti ödeniyordu. Bu uygulama 1944 yılına kadar sürdü.<sup>81</sup>

81 Eski sendikacı Şerafettin Akova ile 25.2.1988 tarihinde Ankara’da ve eski sendikacı Hamit Kızılkaya ile 2.11.1987 tarihinde Eskişehir’de yapılan görüşme.

Savaş sırasında başlayan ve sonrasında da bir süre devam eden “harp sanayi erliği”nde ise, belirli bir süre temel eğitimin ardından, Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı işyerlerinde ücret karşılığında çalışılıyordu. Bir eski sendikacı, 1946 yılı Kasım ayında Erzurum Silah Fabrikası’nda 120 kuruş yevmiye alırken askere gittiğini, yedi ay eğitim gördükten sonra Kırıkkale Silah Fabrikası’nda harp sanayi eri olarak çalışmaya başladığını; önceleri 48 kuruş yevmiye alırken, ikinci yıl yevmiyesinin 96 kuruşa çıkarıldığını anlatmıştır.<sup>82</sup>

İşyerlerinde bu şekilde çalıştırılan hükümlülerin ve askerlerin «işçi»liğinden söz edilemez. Çok sayıda insanın bu biçimde işyerlerinde bulunması ise, o işyerlerinde ücret karşılığı çalışanların sınıf bilinci ve mücadelesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır.

1923-1946 döneminde Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tarihi ve potansiyeli değerlendirilirken, başta Türkiye’de bu dönemde mülksüzleşme düzeyinin geriliğinin ürünü olan birçok etmene bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar gözönünde bulundurulmalıdır. Yoksa, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin yetersizlikleri, gerçeği tam olarak yansıtmayan başka etmenlerle açıklanmaya çalışılır.

## II. ÇALIŞMA MEVZUATI

Bu yıllarda işçilerle ilgili yasalar, işçi-işveren ilişkilerini feodal kalınlardan kurtararak kapitalist düzene özgü bir hukuksal bir çerçeve içine aldı. Bu konudaki en önemli adım, 22 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen Borçlar Kanunudur. Borçlar Kanunu, hanefi hukuk anlayışına göre hazırlanmış ve 1868-1876 yılları arasında yayımlanmış olan Mecelle’nin yerini aldı. Borçlar Kanunu, işçilerin veya örgütlerinin, işverenler veya örgütleriyle umumi mukavele imzalamasına olanak veren bir düzenleme getirdi (Madde 316-317). Bu hükme dayanılarak, daha sonraki yıllarda, umumi mukaveleler (bazen da toplu iş sözleşmeleri) imzalandı.

1 Mart 1926 gün ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunuyla, “ihafe veya tehdit veya cebr-ü şiddet veya başka suretlerle sınaat ve ticaret serbestisini men” edenlere bir aydan iki seneye kadar hapis cezası getirildi. Bu hükümle tanımlanan eylem “grev” değildi. Nitekim, 1933 yılında 201. madde yeniden düzenlendiğinde ikinci fıkrada “grev” açıkça tanımlandı. 8 Haziran 1933 gün ve 2275 sayılı Yasayla düzenlenen ikinci fıkra şöyleydi: “Her kim cebr-ü şiddet veya tehdit ile gerek amele ve gerek ticaret ve sanat sahiplerini veya müteahhitleri yevmiyeleri azaltıp çoğaltmaya veyahut evvelce kabul edilen şartlardan başka şartlar altında mukaveleler kabulüne icbar etmek maksadiyle bir işin tatiline veya nihayet bulmasına sebebiyet verir veya tatilin devamına amil olursa, altı aydan beş seneye kadar hapis ile cezalandırılır.” Dikkat edileceği gibi, bu düzenleme her türlü grevi yasaklamadı ve cezalandırmadı; “cebr-ü şiddet ve tehdit” unsuru aradı.

### Memurin Kanunu (1926)

Bu bölümün girişinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ücretli ve tam zamanlı vasıflı işgücüne olan büyük gereksiniminin nedenleri özetle ele alınmıştı.

Devlet ve hükümetler, sanayileşmeyi sağlayacak teknik işgücünü ve Osmanlı’dan devralınan halkı çağdaş bir ulusa dönüştürecek eğitimli kadroları “memur” statüsünde istihdam etti. 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu ve 1927 yılında kabul edilen 1108 sayılı Maaş Kanunu ile memurlara önemli haklar tanındı. Bunlarla ve daha sonra çıkarılan ek mevzuatla, memurların iş güvencesi ve sosyal güvenlik hakları sağlandı. Memurların İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıları da, getirilen yeni düzenlemeler ve sağlanan ek ödemelerle azaltıldı.

82 Eski sendikacı Şerafettin Gedikoğlu ile 20.7.1987 tarihinde Erzurum’da yapılan görüşme.

788 sayılı Memurin Kanununa göre memurlara üç yılda bir yüzde 10 veya yüzde 15 oranında zam verilecekti. 25 yıl çalışan memur emekliliğe hak kazanıyordu. Emekli aylığı, son 10 yıl içinde alınan en yüksek aylığın yüzde 50'si kadardı. 25 yıldan fazla çalışılan her yıl için yüzde 50 oranına 2 puan ekleniyordu. Yılda 30 gün ücretli izin hakkı vardı. Ayrıca resmi doktorun raporu süresince memur izinli sayılıyor ve aylığında bir indirim yapılmıyordu. Memura, kaymakam veya valinin onayıyla yılda üç defaya kadar 8 gün ücretli izin verilebiliyordu. Memurun haftalık çalışma süresi Bakanlar Kurulu tarafından belirleniyor ve mevsime göre günde 6 ila 8 saat arasında değişebiliyordu. Memurlar ve bakmakla yükümlü oldukları kimseler, devletin sağlık hizmetlerinden parasız olarak yararlanabiliyordu. Memurların siyasi örgütlere ve kulüplere katılması yasaktı. Memurların halkevlerinin çalışmalarına katılmaları konusunda 13178 sayılı kararnameyle özel izin vardı. Memurların grev yapması yasaklanmıştı. Ayrıca 1926 yılında kabul edilen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu da devlet memurlarından üç veya daha fazlasının evvelce aralarında anlaşarak memuriyetten ayrılmalarını da cezai yaptırıma bağlıyordu (M.236). 788 sayılı Kanunda memurların sendikalaşmasını yasaklayan bir hüküm yoktu. Ancak bu dönemde de yürürlükte bulunan Tatil-i Eşgal Kanununda kamuya yönelik hizmetlerde çalışanlara getirilmiş bulunan sendikalaşma yasağının devlet memurları için geçerli olduğu ileri sürülüyordu. (Orhun,1946;202) Ayrıca, 71.maddeye göre, 65 yaşını tamamlayan memurlar emekli ediliyordu ve kendilerine bir senelik aylıkları tutarında emekli ikramiyesi ödeniyordu.

## Diğer Kanunlar

3 Nisan 1930 gün ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyenin vazifeleri arasında “fakirlere parasız veya ucuz ilaç vermek, ücretli ücretsiz muayenehane, dispanser vücuda getirmek,” “fakirler için yatı evleri yapmak ve idare etmek,” “şefkat, tasarruf, memurin ve müstahdemini belediye tekaüt sandıkları tesis ve idare etmek,” “beldenin ve belediye idaresinin muhtaç olduğu meslekler erbabı yetiştirmek üzere kurslar, dersler, gece ve hafta tatili günü dersaneleri ve ikmal ve çırak, ev kadını mektepleri açmak ve idare etmek,” “işçiler, san’at ve mesai erbabı ve alelumum müstahdemler için iş kalemleri ve idarehaneleri tesis ve idare etmek,” “fabrika ve iş evlerinin, amele ve meskenlerinin sıhhi teftişlerini yapmak” gibi işleri sayıyordu.

6 Mayıs 1930 gün ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 12 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmalarına kısıtlamalar getirildi; 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde doktor bulundurma zorunluluğu kondu: “Madde 173. 12 yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnurdur.” Ancak bu yasayı uygulatacak bir örgütlü yapı olmadığından, kağıda geçirilmiş haklar hayata geçirilemedi ve yasa genellikle kâğıt üzerinde kaldı.

Belediyelerde çalışan memur ve müstahdem hak ve yükümlülükleri 1930 yılında “Belediye Memur ve Müstahdemleri Nizamnamesi” ile düzenlendi (Resmi Gazete, 29.9.1930).

24 Mart 1932 gün ve 1935 sayılı Devlet Tarafından İdare Olunan İnhisarlar Memur ve Müstahdemlerinden Vazifelerinden Ayrılanlara Verilecek Tazminata Dair Kanun ile işten çıkarılan memur ve müstahdemlere, hizmet müddeti iki seneye kadar olanlara bir aylık ücretleri, hizmet müddeti iki seneden fazla olanlara bir aylık ve iki yıldan sonraki her yıl için aylığın dörtte biri oranında bir tazminat verilmesi öngörüldü.

1 Haziran 1932 gün ve 2007 sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen San’at ve Hizmetler Hakkında Kanun ile, yabancı işçilerin Türklerle rekabeti önlendi. 27 Aralık 1937 gün ve 3293 sayılı Sınai Müesseselerle Sigorta Şirketlerinde Kullanılan Ecnebilere Mukabil Türk Memur ve Müstahdemi Yetiştirilmesi Hakkında Kanun kabul edilerek, Türk işgücünün eğitimi ve istihdamı teşvik edildi.

9 Haziran 1932 gün ve 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu, iflas durumunda rehinli alacaklardan sonra birinci sıraya, hizmetçi ücretlerini ve işçi ücretlerini koymaktadır (M.206).

1 Haziran 1935 gün ve 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile ücretsiz genel tatil günleri düzenlendi.

11 Haziran 1936 gün ve 3039 sayılı Çeltik Ekimi Kanunu ile çeltik işinde çalışan işçilerin sağlık koşulları düzenlendi ve çalışma sürelerine ilişkin bir kısıtlama getirildi (M.23-27)

Bu yıllarda bazı iş kanunu tasarıları hazırlandıysa da, bunların hiçbiri yasallaşmadı.

## **İş Kanunu (1936)**

İlk İş Kanunu (No.3008) 1936 yılında kabul edildi ve 1937 yılında yürürlüğe girdi.

Bu yasanın kabul edilmesi için işçilerin herhangi bir eylemi veya etkili bir girişimi söz konusu değildi. Yasanın amacı, artan işçi gereksinimi koşullarında işçiliği çekici kılmak ve en azından daimi işçilerin dış kaynaklı propagandalara kapılmasını önlemektir.

Yasa, “bir iş akti dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenlen veyahut bedenlen ve fikren çalışan” kişileri kapsıyordu. Kanun, “mahiyeti itibariyle yolunda işliyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine” uygulanacaktı. İşyerindeki işçiler bir takım oluşturarak, aralarından seçecekleri bir takım kılavuzu aracılığıyla işverenle görüşebilecek ve bir takım mukavelesi yapabilecekti (M.11). Deneme süresi bir aydı (M.12). İhbar önelleri 13. maddede düzenlenmişti. Kıdemli beş seneden fazla olan işçiye her bir tam iş senesi için ayrıca onbeş günlük ücret tutarında bir tazminat ödenecekti (kıdem tazminatı). Kadın işçiler, doğumdan önce ve sonra üçer hafta süreyle izinli olacak ve işçinin yarım ücreti işveren tarafından kendisine ödenecekti (M.25). İşveren, “işten dolayı hastalanan” işçiyi tedavi ettirmek ve tedavi süresinde ücretinin yarısını ödemekle yükümlüydü (M.25). Haftalık çalışma süresi 48 saattir (M.35). Günde en fazla üç saat fazla çalışma yapılabilecek ve bir yıl içinde fazla çalışma yapılan günlerin sayısı 90 işgünü geçmeyecekti. Fazla çalışma ücreti yüzde 25-50 oranında zamlı ödenecekti. Fazla çalışma için işçinin onayı gerekiyordu; ancak bu onay peşin olarak da alınabiliyordu (M.37).

Kanun, işçi sağlığını korumak ve iş emniyeti sağlamak için çeşitli düzenlemeler getirmişti. Ancak bunlar uzun süre uygulanamadı. Kanun İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun kurulmasını öngörüyordu. Bu kurum da ancak 1945 yılında kurulabildi.

Kanuna göre “Madde 73. Elli kişiden az işçi bulunan işyerlerinde on işçinin ve elliden itibaren 500 kişiden az işçi çalıştıran işyerlerinde umum işçi sayısının beşte biri kadar sayıda işçilerin ve beş yüz kişi ile daha yukarı sayılarda işçi çalıştıran işyerlerinde ise, en az yüz işçinin, gerek iş mukaveleleriyle önceden taahhüt etmiş olan ve gerek işin mahiyetine ve çalışma teamüllerine veya kanuni ve nizami hükümlere müsteniden mer’i bulunan umumi veya hususi iş şartlarının hepsi yahut bir veya bir kaç yerine, kendi menfaatlerine daha uygun gördükleri başka iş şartlarını işverene kabul ettirmek veyahut muayyen ve mer’i iş şartlarına karşı itirazları bulunmaksızın ancak bunların tatbikine ait usuller ve tarzların değiştirilmesini temin eylemek kasdiyle, aralarında kararlaştırarak, hep birlikte ve birdenbire işi bırakmaları ‘grev’dir.” Grev ve dayanışma grevi yasaktı.

İş Kanununa göre, grev yalnızca işyeriyle ilgiliyse, grev yapan işçilerden her biri on liradan yüz liraya kadar hafif para cezasına çarptırılacaktı (M.127/1). Grev, kamu hizmeti veren müesseselerde yapılırsa, para cezasına ek alarak, bir aydan altı aya kadar hafif hapis cezası öngörülüyordu (M.127/2). Yapılan grev, devlet, vilayet veya belediye idare veya kararları üzerinde bir tesir ve baskı

yapmak amacına yönelikse, iki aydan iki seneye kadar hapis cezası ve ayrıca bir aydan bir seneye kadar da kamu kuruluşlarında çalışma yasağı getiriliyordu (M.127/3). İş Kanunuyla başlayan grev yasağı yalnızca bu yasanın kapsamındaki işçiler için geçerliydi. Diğer işçiler için başka herhangi bir yasada grev yasağı yoktu.

3008 sayılı İş Kanununun en önemli düzenlemelerinden biri, toplulukla iş ihtilafı çıkarılmasına ilişkin idi. Bu hükme dayanarak 1939 yılından itibaren ve özellikle 1946 yılından sonra binlerce toplulukla iş ihtilafı çıkarıldı ve işçilere çeşitli haklar sağlandı.

İş Kanununa göre (M.77), bir işyerinde umum işçi sayısının on kişiden az olmamak üzere, beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkan anlaşmazlığa ‘toplulukla iş ihtilafı’ deniyordu. Yeterli sayıda işçinin başvurusu üzerine işverenle işçi mümessilleri arasında bir görüşme yapılıyordu. Anlaşma sağlanırsa ve anlaşmayı işçiler kabul ederse, sorun bitiyordu. Anlaşma sağlanamazsa veya işçiler sağlanan anlaşmayı kabul etmezlerse, durum ilgili makama bildiriliyordu. İlgili makam, işyerine bir memur gönderiyordu. Bu kez tarafların temsilcileri ve bu memur toplanarak sorunu çözmeye çalışılıyordu. Yine anlaşma sağlanamazsa, durum valiye bildiriliyordu. Vali de ‘iş ihtilafı hakem kurulu’nu göreve çağırıyordu. Kurul, o ilde İş Kanununun uygulanmasından sorumlu en büyük memur ve seçeceği bir kişi, ilin hukuk işleri müdürü ve seçeceği bir kişi, vali veya muavininden oluşuyordu. Kurul, tarafları dinledikten sonra bir karar veriyordu. Kurulun kararını kabul etmeyen taraf, anlaşmazlığı İktisat Vekili’nin çağrısı üzerine toplanan ‘İş İhtilafı Yüksek Hakem Kurulu’na götürebiliyordu. Yüksek Hakem Kurulu, İktisat Vekili’nin seçeceği bir öğretim üyesi, İş Kanununun uygulanmasından sorumlu dairenin en büyük amiri, İktisat Vekâleti’nden ilgili en büyük amir, Adliye Vekâleti Hukuk İşleri Umum Müdürü, İktisat Vekâleti Hukuk Müşaviri ve Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri’nden oluşuyordu. İktisat Vekili, gerekli görürse, kendi seçeceği iki kişiyi daha bu kurula dahil edebiliyordu. Yüksek Hakem Kurulu çoğunlukla karar veriyordu; kararları kesindi. Üzerinden 26 iş haftası geçmedikçe aynı konuda yeni bir toplulukla iş ihtilafı çıkarılamıyordu.

Yüksek Hakem Kurulu’na yansıyan ve Kurulun karara bağladığı ilk uyuşmazlık, İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş. işçilerinin başvurusu üzerine 5 Kasım 1939 tarihinde gerçekleşti. 1941-1945 döneminde İstanbul ve İzmir’deki çeşitli işyerlerindeki işçilerin yaptıkları başvurular konusunda Yüksek Hakem Kurulu kararları yayımlandı ve uygulandı.<sup>83</sup>

Bakanlar Kurulu, bir işyeri için kesinleşmiş bulunan toplulukla iş ihtilafı kararını, başka bir işyerine teşmil edebiliyordu (M.86).

İş Kanununun önemli diğer bir düzenlemesi, mümessil işçi seçimi idi. Bir işyerinde çalışmakta olan işçiler, elli kişiye kadar iki, elliden iki yüz işçiye kadar üç, iki yüzden bine kadar dört ve binden yukarı sayıda işçiler için beş mümessil işçi seçiyordu (M.78). Mümessil işçilere, bu görevleri devam ettiği sürece iş güvencesi sağlanıyordu.

Yasada öngörülen hakların önemli bir bölümü yalnızca kamu işletmelerinde uygulanabildi. 1946 yılından itibaren kurulan sendikaların önemli faaliyet alanlarından biri, 3008 sayılı İş Kanunu ve bağlantılı mevzuatın işçi lehine getirdiği bazı hükümlerin uygulanmasını sağlamaktı.

83 İstanbul Havagazı, Elektrik ve Teşebbüsâtı Sınaiye Türk Anonim Şirketi ile işçiler arasındaki ihtilafa ilişkin karar için bkz. *Resmi Gazete*, 4.6.1941; Rahmi Filibeli ve Kardeşleri Un Fabrikası ile İstihlâs Un Fabrikası ile işçiler arasındaki ihtilafa ilişkin karar için bkz. *Resmi Gazete*, 10.9.1942; İstanbul Havagazı, Elektrik ve Teşebbüsâtı Sınaiye T.A.Ş. ile işçiler arasındaki ihtilafa ilişkin karar için bkz. *Resmi Gazete*, 30.7.1943; İzmir Pamuklu Mensucat T.A.Ş. ile işçileri arasındaki iş ihtilafına ilişkin karar için bkz. *Resmi Gazete*, 7.3.1946.

## Cemiyetler Kanunu (1938)

28 Haziran 1938 gün ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu sınıf esasına dayalı cemiyet kurmayı yasakladı. Ancak bu yasak, sınıf esasına dayanmayan meslek sendikalarını kapsamıyordu. Yasağın ihlali durumunda öngörülen yaptırım ise bir seneye kadar hafif hapisti. İşçi sınıfında güçlü bir örgütlenme eğilimi olmadığından, bu sınırlı yasağın aşılması doğrultusunda önemli bir çaba görülmedi.

Cemiyetler Kanununun 12.maddesi memurların örgütlenme hakkına bir kısıtlama da getiriyordu: “Devlet, hususî idareler ve belediyelerle Devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş veya ücret alanlar buldukları işin sıfat ve mahiyeti ile cemiyet kuramazlar.” Bu yasak ancak 1964 yılında kaldırıldı.

## Yeni Düzenlemeler

15 Haziran 1938 gün ve 3456 sayılı Noter Kanunu da kıdem tazminatı ödenmesini öngörüyordu (M.70): “Noter dairesinde iyi surette çalışmış olan katiblere kendilerine isnad olunamayan hastalık vesair sebeplerden dolayı vazifelerinden çıkarılmaları halinde, sekiz yıldan on beş yıla kadar hizmeti olanlara son aldıkları aylık ücretin üç misli, on beş yıldan yirmi yıla kadar hizmeti olanlara dört misli ve yirmi yıldan yirmi beş yıla kadar hizmeti olanlara altı misli ve yirmi beş yıl ve daha fazla hizmeti olanlara da bir senelik ücretleri tutarı ikramiye olarak verilir. Bu hüküm noter katiblerinin ölümü halinde de caridir.”

17 Haziran 1938 gün ve 3457 sayılı Sınaî Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Meslekî Kurslar Açılmasına dair Kanun işçilere kurs verme yükümlülüğünü getiriyordu (M.1): “Bürolarında çalışan memurlar hariç olmak üzere bir senede kullandığı işçi ve müstahdem sayısının gündelik vasatı yüzden daha fazla olan maden ocakları teşviki sanayi kanununda tarif edilen sınaî müesseselerde çırak, kalfa ve ustaların meslekî bilgilerini arttırmak üzere kurslar açılacaktır. Kursu gireceklerin katedecekleri mesafe iki kilometreyi geçmemek üzere aynı sanayide mensub müesseseler müşterek kurs açabilirler. İşçi sayısı bu maddede gösterilen miktardan aşağı olsa bile yukarıki fıkrada yazılı mesafe dahilinde aynı sanayiden bir kaç müesseseye sahip olanlar kurs açmağa mecburdurlar.”

17 Haziran 1938 gün ve 3490 sayılı Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatı İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun, memur ve müstahdemlere bir aylık istihkaklarını geçmemek üzere ikramiye verilmesini öngörüyordu (M.42)

29 Haziran 1938 gün ve 3529 sayılı Ecnebilerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun şu düzenlemeyi getirmekteydi: “Madde 17: Ecnebler Türkiyede ancak kanunun kendilerini menetmediği işleri tutabilirler. Türkiyede serbest olarak veya memur, müstahdem ve işçi sıfatıyla çalışacak ecnebler keyfiyeti üç gün zarfında ikamet ettikleri yerin polis veya jandarma karakoluna bizzat veya bilvasıta haber vermeğe ve ikamet tezkerelerine kaydettirmeğe mecburdurlar. Madde 18: Yanlarında, evlerinde ve idareleri altında bulunan yerlerde her hangi bir ecnebiyi hangi sıfatla olursa olsun çalıştıran hakikî ve hükmî her şahıs o ecnebinin adını ve soy adını, tabiiyet ve mesleğini ve taşıdığı ikamet tezkeresi tarih ve sayısını ve ikametgâh adresini ve gördüğü işle aldığı maaş veya ücret miktarını gösterir imzalı bir beyannameyi üç gün zarfında en yakın polis veya jandarma karakoluna vermeğe mecburdurlar.”

29 Haziran 1938 gün ve 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanununda büyük işyerlerinde işçilere spor olanakları sağlanması zorunluluğu getirildi: “Madde 21 — Memur ve işçi sayısı beş yüzden fazla olan müesseseler, fabrikalar, ticaret evleri ve sair kurumlar kendi memur ve işçilerine



beden terbiyesi yaptırmak için genel direktörlüğün teklifi ve istişare heyetinin kararı üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından verilecek karara göre jimnastik salonu, spor alanı, yüzme havuzu ve saire gibi tesisleri yapmağa ve uzman beden terbiyesi öğretmeni veya antrenörü tutmağa mecburdurlar.”

1938 yılında kabul edilen 3511 sayılı Basın Kanununun 27. maddesi gazetecilere kıdem tazminatı ödenmesini gerektiriyordu. İlgili düzenleme şöyleydi: “Müddeti muayyen olmayan mukaveleler gazete veya mecmuada geçen hizmet müddeti beş sene veya daha az olduğu takdirde bir ay, hizmet müddeti daha fazla olan hallerde iki ay evvel ihbar olunmak şartile her iki tarafça fesholunabilir. Mukavele, gazete veya mecmua sahibi tarafından feshedildiği takdirde karşı tarafa ayrıca bir tazminat verilmesi lazımdır. Bu tazminatın miktarı, gazete veya mecmuada geçen her çalışma yılına mukabil bir aylık ücret tutarından eksik olamaz. Ancak, hizmet müddeti ne olursa olsun, verilecek tazminatın yekunu bir senelik ücret tutarını geçemez.”

18 Ocak 1940 gün ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu ile İş Kanununda yeralan bazı haklar askıya alındı ve ücret karşılığında çalışma yükümlülüğü (“ücretli iş mükellefiyeti”) getirildi.

22 Mayıs 1940 gün ve 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu, sıkıyönetim yetkililerine, her türlü cemiyet, kulüb gibi kuruluşlara ait binaları ve bunların eklerini ve bağlantılı yerleri arama, gerekli gördüğü kişileri sıkıyönetim mıntıkası dışına çıkarma, basılı yayınların yayınlanmasını veya sıkıyönetim bölgesine getirilmesini engelleme, matbaaları kapatma, sansür koyma, kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıları yasaklama ve cemiyetlerin faaliyetlerini durdurma yetkisini veriyordu (M.3).

21 Mayıs 1941 gün ve 4036 sayılı Kanunla, İnhisarlar İdaresi’nde, başarılı memur ve müstahdemlere yılda 1 maaşa kadar ikramiye verilebilmesi mümkün kılındı (M.39).

13 Ocak 1943 gün ve 4356 sayılı Kanunla, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü işçilerine ve memurlarına para ödendi. Kanuna göre, Kurumda çalışan amele ve hamallar ile aynı Kurumun atelyelerinde çalışan 1-5inci derecelerdeki işçilere; olağanüstü hallerin devamı süresince kendileri, eşleri ve iaşeleri kendilerine ait olan evlat, anne, büyükanne, kız kardeş ve torunlardan her biri için ayda 5 lira verilmesi öngörüldü. Verilecek bu paraların kazanç, iktisadi buhran, muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım vergilerine tabi olmayacağı gibi emekli kesintilerinin hesabında da dikkate alınmayacağı aynı kanunda belirtildi.

31 Mayıs 1944 gün ve 4578 sayılı Kanunla, “Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğünce tayin edilecek yerlerde çalışan işçilere çalıştıkları günlerde ve günde bir defaya mahsus olmak üzere tespit edilecek esaslara göre parasız yemek verilir” (M.1) hükmü getirildi. Ayrıca bazı işçi, memur ve müstahdemlere tazminat ödenmesi sağlandı.

İş Kanunu, “mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az 10 işçi çalıştırmağı icap ettiren işyerlerine” uygulanıyordu. Bu kapsam ancak 1950 yılından başlayarak Bakanlar Kurulu kararlarıyla genişletildi.

Bakanlar Kurulu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kabul ettiği bazı kararnemelerle, önemli bazı düzenlemeleri mevzuata kattı.

1939 yılında Fazla Saatlerle Çalışma Nizamnamesi, 1940 yılında Günde Ancak Sekiz Saat veya Daha Az Çalışması İcab Eden İşler Hakkında Nizamname, 1941 yılında İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesi, 1943 yılında Hazırlama ve Tamamlama veya Temizlik İşleri ile Aralı İşler Nizamnamesi, İş Müddetleri Nizamnamesi kabul edildi.

## İşçi Aristokrasisi ve İşçi Sınıfında Tabakalaşma

Bu dönemde memurlara yasalarla, kamu kurum ve kuruluşlarındaki işçilerin bir bölümüne de yasalar, tüzükler ve işyeri yönetmelikleri ile tanınan göreceli olarak daha iyi koşullarla bir işçi aristokrasisi yaratılarak, bir taraftan devlete bağımlı bir tabaka oluşturuldu, diğer taraftan daha sonraki yıllarda güçleneceği bilinen işçi sınıfı içindeki çeşitli tabakalar arasında önemli çelişkiler yaratıldı. Bu uygulamalar, Türkiye'deki sınırlı sosyal devletin çekirdeklerini de oluşturdu. Devletin, işgücü ve özellikle vasıflı işgücü gereksinimini sağlamak ve işçi sınıfının sendikal mücadelede geleneksel olarak başını çekmiş olan vasıflı önder kadrolarını kontrol altına alabilmek için getirdiği uygulamalar, 1950'li yıllarda arttı, 1960'lı ve 1970'li yıllarda da toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla işçi sınıfının daha geniş kesimlerine yaygınlaştırıldı.

1930'lu ve 1940'lı yıllarda devletin uyguladığı bilinçli politikalar sonucunda Türkiye işçi sınıfı çeşitli tabakalara bölünmüştü.

En üstte, kendilerini CHP, hükümet ve devletle özdeşleştiren ve 788 sayılı Memurin Kanunu ile aylıklara ilişkin kanunlar ve kararlar sayesinde işçi sınıfının diğer kesimlerinden çok daha iyi bir yaşam düzeyine kavuşmuş memurlar vardı. İşçi sınıfının bu kesimi önemli bir toplumsal itibara da sahipti. Memurlar, işçi sınıfının diğer kesimlerinden çok, buldukları illerin eşrafiyla toplumsal ilişki içindeydi. Birçok kentteki “şehir kulübü” de bu ilişkinin sürdürülmesinde gerekli mekân sağlıyordu.

Memurların altında, kamu kesimi işçileri geliyordu. Bu kesim de hem 3008 sayılı İş Kanununun uygulanmasından, hem de kamu kuruluşlarındaki iç yönetmeliklerden yararlanıyordu.

Kamu işçilerinin altındaki katman, 3008 sayılı İş Kanunu kapsamındaki özel sektör işyerlerindeki işçilerden oluşuyordu.

Onların altında ise İş Kanununun koruyuculuğunun dışında kalan, önemli bir bölümü yarı-mülksüzleşmiş vasıfsız işçiler bulunuyordu.

Ermenilerin ve Rumların toplam nüfus ve işçi sınıfı içindeki oranının iyice azaldığı 1925-1945 döneminde Türkiye işçi sınıfı etnik farklılıklarla örtüşen bir tabakalaşma yaşamadı. Bu dönemde bazı Kürt aşiretlerinin ayaklanmalarının etkileri de kırsal bölgelerle sınırlı kaldı. Bu yıllarda Türkiye işçi sınıfı içinde işyerindeki konumla örtüşen bir etnik saflaşma olmadı. Ancak, yukarıda açıklanan süreçlere bağlı olarak, işçi sınıfı ciddi biçimde bölündü.

İşçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimleri kendilerini devletle, hükümetle ve CHP ile özdeşleştirdiler ve bunun karşılığını toplumsal itibar ve göreceli olarak yüksek ücretler biçiminde aldılar. Yarı-mülksüzleşmiş köylü-işçilerde sınıf bilinci gelişmediği gibi, işçilik bilinci bile öne çıkmadı. Ayrıca bu dönemde özel sektördeki işçilerin önemli bir bölümü, sermayedarlaşmamış “küçük patron” işverenlerin yanında çalışıyor ve bir sınıf çelişkisi yaşamıyordu. Bunlar ve diğer etmenler, bu yıllarda Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincinin ve sınıf dayanışmasının gelişmesine engel oldu.

1923-1945 döneminde yasalar ve yönetmeliklerle işçiler lehine getirilen düzenlemeler, işçi sınıfının örgütlü ve bilinçli bir mücadelesinin ürünü olmaktan çok, işgücü ve özellikle ücretli vasıflı işgücü yetersizliğine çözüm bulma ve işçi sınıfının en nitelikli unsurlarından bir işçi aristokrasisi yaratarak çıkabilecek toplumsal sorunları önleme çabalarının ve uluslararası ilişkilerin sonucuydu. Ayrıca, işçiyi koruyucu mevzuat, işçiler lehine hiçbir ciddi düzenleme yapmamış olan Osmanlı döneminden farklılığın sunulduğu alanlardan biri olarak da düşünülmüş olabilir. Bu dönemin dürüst ve vatansever bürokratlarının da bu mevzuatta işçiler lehine düzenlemeler getirilmesinde önemli katkıları olmuştur.

Sıradan işçilerin sorunlarını çözmek için kendisi gibi olanlarla birlikte örgütlenme ve devlete veya özel şirketlere karşı mücadele etme eğilimi yoktu. Sorunlar azdı ve sorunları risk almadan çeşitli biçimlerde çözüme veya erteleme olanakları mevcuttu.

### III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

Bu dönemde işçilerin büyük çoğunluğunun mülksüzleşmemiş ve geçici olarak çalışan kişiler olduğu yukarıda ele alındı. Bu nitelikteki işçiler, özellikle kısa süreli çalıştıkları işyerlerinde, sendikal örgütlülük ve işçi hakları gibi konu ve sorunlarla ilgilenmediler. Öncelikleri, en kısa sürede en fazla geliri elde edip, biriktirilen paralarla köylerine geri dönmekti. Büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Gazete okumuyorlardı. Radyo yaygın değildi. Yaşadıkları sorunlara tepkileri de, genellikle işyerinden çekip gitmek oldu. Ancak birikmiş ücret alacakları varsa, işyerinde direnişe başvuruldu.

1930'lu yılların başlarında işçilerin durumunu, kendisi de bir tütün işçisi olan İdris Erdinç (Şoför İdris) şöyle anlatmaktadır: “O vakitler sınıf bilinçli işçilerin yekunu muhacir. Hak alma kavgasını Selanik'te, Kavala'da, Drama'da, şurda burda öğrenmişler. Bunlar getirdi hak alma kavgasını Türkiye'ye daha ziyade. Bu işçiler bizden 10-15 yaş büyükler. Klüp kurmuşlar oralarda, çatışmalar olmuş. O mücadeleyi şimdi burada sürdürüyorlar. (...) İşçi sınıfını Balkanlardan gelen bu muhacir işçiler temsil ediyor.” (Akgül,2004;29-30)

İşsizlerin büyük bölümü de nakit sıkıntısı içindeki köylülerdi. İşsizlik onları örgütlenmeye değil, sınırlı iş olanakları için birbirleriyle rekabet etmeye götürdü.

Geçim kaynağı bir başkasına ait işyerinde çalışarak aldığı ücret veya aylık olan ve nispeten eğitimli olan vasıflı kişiler için durum farklıydı.

1925-1945 dönemi, yeni bir devletin inşa edildiği yıllardır. Bu yıllarda özellikle Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkiler ve Komünist Enternasyonal'in merkezîyetçi yapısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet politikalarında çok dikkatli olunmasına yol açtı. Bir taraftan siyasi bağımsızlığın temeli olan ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve güçlendirilmesi için ücretli işgücüne gereksinim vardı; diğer taraftan artan işçi sayısı, Sovyetler Birliği'ne bağlı olan komünistlerin Türkiye'deki faaliyetlerini kolaylaştırabilecekti.

Bu dönemin devlet politikalarında en başarılı araç, işçi sınıfının en nitelikli kesimlerinin “memur” statüsüne geçirilmesi, 1926 yılında kabul edilen bir kanunla bu kişilere dönemin olanakları düşünüldüğünde son derece önemli maddi haklar ve güvenceler verilmesiydi. 1930 yılında İzmir'de yaşanan olayların ardından, İzmir'de devlet denetiminde sendikalar oluşturma projesine girildi; ancak daha sonra bu projeden vazgeçildi. 1936 yılında İş Kanunu kabul edildi ve özellikle kamu kesimi işyerlerinde iç yönetmelikler aracılığıyla işçilere haklar tanındı. Bu adımlar atılırken, sendikalaşma önlendi; sınırlı etkisi olan bazı işçi ve memur derneklerinin kurulmasına ve faaliyetine olanak tanındı. Hükümetler de bu devlet politikasının uygulayıcısı konumundaydı. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin işçi sınıfının en nitelikli kesimi olan devlet memurlarıyla yakın ilişkisi de devletin işçi sınıfını kontrol altında tutmasının önemli bir aracını oluşturdu. Memurlar, CHP'ye üye olabiliyorlar ve üst düzey devlet memurları, CHP örgütünde yöneticilik yapabiliyorlardı.

Bu yıllarda yabancı güçlerin veya yerli sermayenin Türkiye'de işçi sınıfı örgütlenmesine müdahalesi söz konusu değildi. Çeşitli siyasi hareketlerin işçi sınıfını örgütlemeye yönelik önemli girişimleri olmadı. Komünistlerin bu alandaki girişimleri de, devlet tarafından kolaylıkla engellendi. Zaten işçilerin örgütlenme ve mücadele eğilimi çok zayıftı.

TKP İzmir İl Komitesi'nin 9 Eylül 1926 tarihli raporunda İzmir'deki işçi örgütlerinin durumu şöyle özetlenmektedir:

*“Bizim amele cemiyeti diye sayabileceğimiz cemiyetlerin adedi pek mahduddur. Bunlar da Kasaba ve Aydın şimendiferciler cemiyetleri, mürettibin cemiyeti, iplik fabrikaları emekçiler cemiyeti, henüz daha lonca usulünden kurtulamamış liman amele cemiyeti vardır. Bunlara dahil olan amelenin yekunu son zamanda çok düşmüştür. Umumiyet itibarıyla teşkilatlı amelenin mevcudu üç bini tecavüz edememektedir. (...) Amelenin halet-i ruhiyesi: Geriye kalan ve ekseriyeti teşkil eden kitle şuursuz olmakla beraber son vekayiden ürkerek hiçbir işe karışmayan ve hatta yemek meselesinden başka birşeyler konuşmayanlardır.” (Dervişoğlu,2007;103)*

TKP İzmir İl Komitesi'nin 11 Ekim 1926 tarihli raporunda CHP'nin işçilere yönelik politikası şöyle anlatılmaktadır:

*“Halk Fırkası: İzmir'de amele hayatının küskün bir vaziyette bulunmasını fırsat addeden fırkanın merkezi teşkilatı amele cemiyetlerine nüfuz etmekte gecikmemektedir. Bilhassa İzmir kunduracı ve dikişçi esnafının vücuda getirdikleri cemiyete fırkanın muavenetiyle genç işçilerden mürekkep bir bando ve mızıkâ vücuda getirilmiş ve bu sayede diğer cemiyetlere nüfuzlarını temin etmişlerdir. (...) Fırka her iki şimendifer fabrikaları içine sivil taharri memurları koyarak işçiler içinde çalıştırmaktadır ve bugün tütüncüler başta olmak üzere incirciler ve kunduracı dikişçi cemiyetlerini tamamıyla kendi hakimiyetine almıştır ve diğer cemiyetleri tütüncüler etrafında toplamak üzere azami bir surette çalışmaktadır.” (Dervişoğlu,2007;106)*

*“Mezkûr Şark Halı Kumpanyası'nın İzmir'de beş fabrikası olup bunların halı imalinde ayrı ayrı şubelere taksim edilmiş olup işçi mevcudu 1500-1800'dür ve bu kadar mevcuttan ancak 120 kişinin vücuda getirebildikleri İzmir Emekçiler Derneği namında gayr-i faal bir cemiyetleri vardır. Kasaba ve Aydın şimendifercilerinin ayrı ayrı birer cemiyetleri var ise de faaliyet sahasında bir semere hasıl edememekte ve bilhassa İzmir'de İstiklal Mahkemesinin son burjuva terörünün tatbiki ameleyi içtimai hayattan çok uzaklaştırmıştır.” (Dervişoğlu,2007;108)*

Belirtilen cemiyetler şunlardır: İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları İşçiler Birliği, Aydın Şimendiferciler Birliği, İzmir Emekçiler Derneği, İzmir Kunduracı ve Dikişçi Esnaf Cemiyeti (bir spor klüpleri ve bir bando, mızıkâ vardır), İzmir Rıhtım ve Liman Amele Teavün Cemiyeti.

Cumhuriyet Halk Fırkası, bundan sonraki 20 yıllık dönemde işçi sınıfını ya kendi denetimi altında örgütledi, ya da tümüyle örgütsüz bıraktı. Ancak, nitelikleri yukarıda özetlenmiş olan işçilerin örgütlenme talebi zaten yok gibiydi.

Bu dönemde daimi işçilerin çalıştığı işyerlerinde işçiler arasında gayriresmi örgütlenmeler vardı. Ancak işçi devrinin çok yüksek olduğu, mülksüzleşmemiş kişilerin de işçilik yaptığı işyerlerinde bu tür örgütlenmeler bile ya hiç yoktu, ya da çok zayıftı.

## **Amele Teali Cemiyeti**

Komünistlerin etkisi altındaki Amele Teali Cemiyeti 1925 yılındaki tevkifat sonrasında faaliyetini sürdürdü

TKP'nin 1926 Temmuz ayına ilişkin mali raporunda, “Amele Teali Cemiyeti'ne muhtelif zamanlarda yardım” için 355 lira harcandığı belirtilmektedir. (Dervişoğlu,2007;59)

Moskova’da bulunan TKP yöneticilerinden Hasan Ali’nin (Ediz) 11 Ağustos 1926 tarihli raporunda Amele Teali konusunda şu değerlendirme yer almaktadır: “İstanbul’un şuurlu bir işçi merkezi olan Amele Teali Cemiyeti, kâtib-i umumisi ve heyet-i merkeziye azasından birisinin tevkif ve on sene hapse mahkumiyetine rağmen yaşayabilmiş. Başında reis olarak bulunan Halk Fırkası mutemedini atarak bu suretle Halk Fırkasının kontrolünden azade müstakil bir varlık haline gelebilmiştir.” (Dervişoğlu,2007;69)

TKP Merkez Komitesi’nin (SEKA) 28 Eylül 1926 tarihli toplantısında şu değerlendirme yapıldı:

*“İçtimamızda müzakere olunan en mühim meselelerimizden biri de Amele Teali Cemiyeti’nin senelik kongresi meselesidir. Bu Teşrinievvel’de akdölunacağı resmen gazetelerde ilan olunan ve bütün şubattan (şubelerden) murahaslar gönderilen bu kongre legal sahalara çıkacak illegal faaliyetimiz için çok mükemmel bir fırsattır. Kongrede mevzubahis edilmesi matlub olan noktalar esas itibariyle bervech-i ati (aşağıda belirtilen) tesbit edilmiştir:*

(1)Siyasi bir mukaddime: İrticai hareketlere karşı amele sınıfının vaziyeti.

(2)İktisadi vaziyet: Türkiye’nin sanayileşmeye doğru attığı adımlar, amele sınıfının büyümesi, hayatın pahalılaştırılması, buna mukabil yevmiyelerin yerinde sayması

(3)Amele sınıfının teşkilatlanması zarureti, amele hukukunun meşruiyeti, binaenaleyh mesai kanununun bu sene muhakkak meclisten geçmesinin talebi. Bu maksatla Ankara’ya telgraflar keşidesi

(4)Partimize yeni legal faaliyet sahaları ihzar edebilmek için atılacak lozunglar (sloganlar) A: Ankara memurlarının yaptıkları gibi, amelenin de beraber istihlak kooperatifleri teşkili, B: Amele yalnız midesini düşünmemelidir, sıhhatini ve kafasını da düşünmelidir. Binaenaleyh spor klüpleri açmak, gece dersleri tesis etmek, kütüphaneler kurmak, amele klüpleri yapmak. Bu esasatı havi olmak üzere bir nutuk ihzar edilecektir. Ve Amele Teali Cemiyeti katib-i umumisi Hüseyin yoldaşa okuması için verilecektir. Yeni intihab olunacak Heyet-i İdare’nin tespiti de Prof-Büro’ya havale edilmiştir.” (Dervişoğlu,2007;100-101)

Amele Teali, 1926 yılı Ekim ayı başında genel kurulunu topladı.

Gazete haberlerine göre, 1 Ekim 1926 günü 50 delegenin katılımıyla başlayan genel kurul, örgütün genel sekreteri Hüseyin Bey’in konuşmasıyla açıldı. Hüseyin Bey konuşmasında “Amele Cumhuriyete minnettardır,” dedi. Genel Kurul, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, TBMM Başkanı Kazım Paşa ve Ticaret Bakanına “arz-ı tazimatı mutazammın” telgraflar çekti. Hayat pahalılığına karşın ücretlerin artmamasından yakınıldı. İş Kanununun çıkarılmamış olmasından şikayet edildi. Bu konuda yapılan çalışmanın Ankara’da yetkililere ve “Ankara İşçiler Cemiyeti”ne gönderildiği belirtildi. Yapılan seçimlerde Amele Teali Cemiyeti genel başkanlığına Sabri Bey, İkinci başkanlığa Mehmet Necati Bey, genel sekreterliğe Hüseyin Hilmi Bey seçildi. (Tunçay/b,2009;44)

TKP Merkez Komitesi Sekreteri Vedat Nedim Tör’ün Şefik Hüsnü Değmer’e gönderdiği 24 Ekim 1926 tarihli mektupta TKP’nin Amele Teali Cemiyeti ile ilişkileri şöyle anlatılıyordu: “Amele Teali Cemiyeti gittikçe canlanıyor. Yakında spor ve amele klübü açılacak. Cumhuriyet Bayramı’nda tezahürat yapacağız. Bir otomobil tutulacak, üstüne büyük bir örs ve çekiç konacak. Arkasından amele sporcuları, kırmızı zemin üzerine siyah örsü ve çekiçli gömlekleriyle geçecekler. Sonra kadınlar ve daha arkasından işçiler. Fanilaları biz yaptırдық. Amele kooperatifleri hakkında bir broşür de neşr edeceğiz.” (Dervişoğlu,2007;114)

TKP Merkez Komitesi Sekreteri Vedat Nedim Tör'ün Şefik Hüsni Değmer'e 8 Kasım 1926 tarihli mektubunda da Amele Teali Cemiyeti'nin kutlamalardaki etkinliği şöyle anlatılıyordu: "Amele Teali Cemiyeti'ne daha çok yardım etmek mecburiyetindeyiz. Klüp açacaklar, paraları yok. Vilayetlerde de aynı teşkilatı yapmak lazım. Paramız yok. (...) Amele Teali Cemiyeti Cumhuriyet Bayramına pek parlak bir surette iştirak etti. Önde büyük bir kamyon, içinde büyük bir örs ve elinde büyük bir çekiç ile kırmızı gömlekli (...) bir genç işçi. Arkasında 15 kırmızı fanilalı sporcu ameale takımı. Ve daha arkadan 350 kişilik bir işçi kafilesi. Amele spor takımı Darülfünun meydanında Cuma günleri ekzersizlerini yapıyor. Kırmızı fanilaları ile. Yakında burjuva takımlarını maça davet edeceğiz!" (Dervişoğlu,2007;119)

8 Kasım 1926 tarihli TKP Merkez Komitesi toplantısında ele alınan bütçe dökümünde yapılan yardım şöyle özetleniyordu: "Amele Teali Cemiyeti'nden Hüseyin'e yardım (45 lira), Amele Teali Cemiyeti'ne (spor gömlekleri, kunduralar, futbol. Cumhuriyet Bayramında kamyon ve ayrıca yardım), 120 lira" (Dervişoğlu,2007;121-122)

Ancak 1927 yılında yeni bir komünist tevkifatı yaşandı. Amele Teali Cemiyeti genel başkanı Sabri Bey tutuklandı.

20 Ekim 1927 günlü *Vakit Gazetesi*'ndeki habere göre, "Amele Teali Cemiyeti görülen lüzum üzerine evvelki gün saat 14'te sed edilmiştir. Aynı gün Cemiyetin Bayezıt, Yedikule, Aksaray, Ayvansaray, Beşiktaş şubeleri de sed ve temhir olunmuştur."

Amele Teali Cemiyeti genel başkanı Sabri Bey ile üyelerden tesfiyecisi Galip ve gazinocu Hasan Halil Beyler, 1927 komünist tevkifatı davasında yargılandılar ve beraat ettiler.

Davaya ilişkin haberler şu şekildeydi:

20 Kasım 1927 tarihli *Vakit Gazetesi*: "Amele Teali Cemiyeti'ne nüfuz edip bütün amelesi arasına girerek tahrikat yaparken derdest edilmiş olanların hayli uzunca bir zamandan beri faaliyette buldukları ve bu faaliyetin dahil ve hariçten olmak üzere iki cepheden devir edildiği anlaşılmaktadır."

20 Kasım 1927 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*: "Geçenlerde Amele Teali Cemiyeti'nin de sed olduğunu yazmıştık. Bu cemiyetin komünistlerle alakadar olarak sed edildiği hakkında bir rivayet varsa da bunun ne dereceye kadar doğru olduğu tahkik edilmektedir. Taharriyat neticesinde filhakika burada beyanname vesair şeyler bulunmamıştır. Fakat zabıta bu cemiyetin merkezinin böyle komünizm fikirlerine merkez olacağını düşünerek sed etmiştir. Bu o zaman dermeyan edilen bir mütalaa idi. Fakat muharririmizin yaptığı tahkikata nazaran Amele Teali Cemiyeti Reisi Sabri Efendi de bu teşkilatla alakadardır ve kendisi elyevm mevkuflar arasında bulunmaktadır."

18 Ocak 1928 tarihli *Milliyet Gazetesi*: "Sabri Efendi'nin isticvabı: Bundan sonra Hakimiyet-i Milliye Şehr-bânı Mektebi'nde sanat muallimi olduğunu söyleyen Sabri Efendi isticvap edildi. Vaktiyle Amele Teali Cemiyeti reisliğinde bulunduğunu, Ankara'da bir sene kadar bulunup dükkan açarak çalıştığını söyledi. Reisin Amele Teali Cemiyeti'nin efradı ve ameleye yaptığı hizmetler hakkındaki istizaha cevaben Sabri Efendi, son zamanlarda cemiyete kayıt olanlarla aza adedinin iki bine baliğ olduğunu söyledi. 'Komünistlik nedir?' 'Yüksek bir nazariye imiş işitiyoruz. Amelenin hukukunu müdafaa ediyormuş.' 'Komünistlik burada kabil-i tatbik midir?' 'Onu düşünmedim. Bendeniz komünist değilim. Ameleyim ve Ameleciyim.' "

19 Ocak 1928 tarihli *Milliyet Gazetesi*: "İsmim Galip, tesviyeciyim, yevmiyem iki lira, evli değilim fakat iki oğlum var. Geçen sene askerlikten terhis edildim, bilahare Dok Şirketine girdim. Bu sene Ağustos içinde Amele Teali Cemiyetine girdim."

19 Ocak 1928 tarihli *Vakit Gazetesi*: “İptidai tahsilim vardır. Tesviyeciliği Almanya’da Harb-i Umumide öğrendim. Almanya’dan döndüm, Bomonti’de çalıştım. İstiklal Harbine iştirak ettim. Anadolu’dan geçen sene geldim. Amele Cemiyetinde azayım. Balat’ta ikamet ederim.”<sup>84</sup>

*Vakit Gazetesi*’nin 7 Şubat 1928 tarihli haberi şöyleydi: “Amele Teali Cemiyeti bir ay evvel tarz-ı teşekkülünde ve muamelatında yolsuzluk bulunduğu kaydıyla Polis Müdüriyeti 3. Şubesi tarafından seddedilmiş ve bu husustaki evrak 7. Müstantık Nazım Bey’e verilmişti. Cemiyet reisi ve azaları birer birer, Müstantık Nazım Bey tarafından davet edilmişler, kendilerinden izahat alınmıştır. Neticede gayr-i kanuni bir şekil tezahür etmediği için Cemiyet reisi ile azalarının men-i muhakemelerine karar verilmiş, cemiyetin küşadına müsaade edilmiştir.” (Ergüder,1978;18)

Ancak Amele Teali Cemiyeti 1928 yılında hükümet tarafından kapatıldı.

1927 tevkifatı TKP tarihinde bir dönüm noktası oluşturdu. “1927 tevkifatı ile ‘ülke içinde çalışan MK’ dönemi sona ermiştir. Parti bir komiteler hiyerarşisine dayanan, düzenli toplanan ve birbirleriyle iletişim içinde olan, faaliyetini raporlayan, kitle örgütlerinde mevzi kazanan kurumsal yapısını tümüyle yitirmiş; yurt dışından sevk ve idare edilmeye çalışılan bir aparata indirgenmiştir.” (Dervişoğlu,2007;19)

## **Mustafa Kemal Paşa’nın Komünistler Aleyhine Tavrı**

Komintern’in 1928 yılındaki 6.kongresinde benimsenen yeni strateji, Sovyetler Birliği’nin diğer ülkelerdeki sosyalist örgütlenme ve çalışmalarına yönelik daha aktif bir politika izleyeceğini gösteriyordu. Bu dönemde Türkiye Komünist Partisi, Komintern ve dolaylı olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından yönetiliyordu.

Başbakan İsmet İnönü, 4 Mart 1929 günü TBMM’de Takriri Sükun Kanununun süresinin bitmesi nedeniyle yaptığı konuşmada şunları söyledi (İnönü,1992;301): “Vergilerin ağırlığından, borçların tanındığından, Büyük Millet Meclisinin dağılması lüzumundan tutturarak her çeşit Cumhuriyet aleyhdarının yordakçılığına yeltenen bir gizli propaganda da Komünist adını taşıyan mahdut bir zümreden yayılır ki bunların da marifetlerine zabıta ve adliye havadisi sırasında arasına rast gelirsiniz.”

Komintern’in politika değişikliğinin ve İsmet İnönü’nün TBMM’deki konuşmasının hemen arkasında 1929 yılı Mart ayında TKP tevkifatı başladı.

Yargılamaya Haziran ayında geçildi. Yargılamanın sona ermesinden kısa bir süre önce, Mustafa Kemal Paşa 1929 yılında 5 Ağustos’u 6 Ağustos’a bağlayan gece yarısı Eskişehir Garı’nda aşağıdaki konuşmayı yaptı.

“Türk milletinin toplumsal nizamını ihlale yönelik didinmeler boğulmaya mahkumdur. Türk milleti kendinin ve memleketinin yüksek menfaatları aleyhine çalışmak isteyen fesatçı, sefil, vatansız ve milliyetsiz beyinsizlerin hezeyanlarındaki gizli ve kirlî emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir. O, şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye, kahredilmeye mahkumdur. Bunda köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz candan beraberdir. Buna da kimsenin şüphesi olmasın! Hakim efendiler, siz kanun adamlarısınız. Ellerinize milletin, vatanın her türlü hak ve menfaatlarını koruyan kanunlar verilmiştir. İşaret ettiğim noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu noktalar ehemmiyetle hatırdan tutulmalıdır!” (Atatürk,2007;327-328)

84 Sabri, Galip ve Hasan Halil Beylerin ifadeleri için bkz. (Atasoy,2008;19,33-34,94-96), beraat kararı için bkz. (Atasoy,2008;136).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasının hemen ardından 1929 TKP Davası hemen sonuçlandı ve kararın Yargıtay tarafından onanmasının ardından, hükümlüler Diyarbakır ve Elazığ cezaevlerine gönderildi (Akbulut;2005;133)

TKP'nin Mustafa Kemal Paşa'nın demecine yanıtı çok sert oldu (Tunçay/b,2009;212):

*“Türkiye burjuvazisi, Cumhurreisinin ağzıyla Eskişehir İstasyonunda TKP'ne harp ilan etti. Bu, çoktandır devam eden ilk muharebenin burjuva devletinin en yüksek makamı tarafından resmen tasdiki demektir. Bir müddet evvel de Başvekil İsmet Paşa Meclis'te söylediği bir nutukta komünistlere taarruz etmişti.*

*“Mustafa Kemal Paşa, Komünistlere uzun uzadıya küfür ettikten sonra onları ordu kuvvetiyle tehdit etmiş ve ilk defa olarak Komünistlere karşı mücadelede, Türkiye amelesinden, köylüsünden ve esnafından yardım dilemiştir. Demek oluyor ki, geçen zaman zarfında Türkiye Komünist hareketi, burjuvazi için daha mühim bir tehlike haline gelmiştir.*

*“Bu iki hareket herşeye rağmen, hareketimizin inkişaf etmekte olduğuna delildir. Türkiye komünist hareketi, Türkiye amelesinin hareketidir. TKP Türkiye amelesinin partisidir. Bu hareket ve bu parti, Türkiye'de köylü ve fakir esnaf tabakalarının da menfaatlerini müdafaa eden yegane kuvvettir. (...)*

*“Halk Fırkasının, Halk Fırkası hükümetinin, BMM'nin, Cumhurreisinin yüzlerindeki maskeyi yırtmak ve şahısların nasıl burjuva müessesesi ve mümessilleri olduğunu, emekçi sınıfına göstermek TKP'nin önünde duran en büyük meselelerdendir.*

*“TKP, Türkiye burjuvazisinin reisi, Türkiye amele, köylü ve esnafının en büyük düşmanı olan M.Kemal Paşa'nın resmi harp ilanını, büyük bir soğukkanlılıkla karşılar ve mücadelesine devam eder.”*

Bu tarihten itibaren Türkiye Komünist Partisi'nin çalışmalarına karşı çeşitli önlemler geliştirildi.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılında kabul edilen programında şu değerlendirme yer alıyordu: “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. (...) Fırkamızın bu prensiple istihdal ettiği gaye, sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüd temin etmek ve birbirini nakzetsin edecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesile mütenasip olur.”

Cumhuriyet Halk Partisi, 1931 yılı ve sonrasında işçi konusuna daha fazla önem vermeye başladı. CHP umumi idare heyeti içerisinde yapılan görev dağılımında dört ana grup ve bu gruplara bağlı 13 büro oluşturuldu. Genel sekreterliğin 29 Ağustos 1931 tarih ve 2101 sayılı yazısına göre, C Grubunun dokuzuncu bürosu ‘iş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek’ bürosu yapıldı (Akkaya,2010;69)

Bu dönemde Türkiye’de halkın “ımtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle” olduğu görüşü sürekli olarak gündemde tutuldu, 10. Yıl Marşı’na da konu: “Örnektir uluslara açtığımız yeni iz; İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz.” Bu anlayış hem sınıf mücadelesi önleme çabasıydı, hem de Türkiye’ye özgü bir yoldan arzulanan sonuçtu.

“Yurtta barış, dünyada barış” sloganının “yurtta barış” bölümü, sınıf mücadelesinin önlenmesi anlamına da geliyordu.



1931 yılında Afetinan imzasıyla yayımlanan *Medenî Bilgiler* kitabının önemli bölümü doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmıştı. Diğer bölümler de onun denetiminden geçmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın elyazısının tıpkıbasımlarından, bu kitapta yer alan Bolşeviklik, "ihtilalci siyasi sendikalizm" ve "menfaatlerin temsili nazariyesi" konularındaki görüşlerin doğrudan kendisine ait olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin çok iyi olduğu bir dönemde, Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklik hakkındaki görüşlerini son derece açık bir biçimde ifade ediyor ve bu görüşler Sovyetler Birliği tarafından da biliniyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 1931 yılındaki görüşleri şöyledir:

*"Demokrasiye muhalif asrî cereyanlar:*

*"Bizim devlet teşkilâtımızda, esas prensiplerimizi teşkil eden demokrasinin evsafi farikasını tarif ettik. Demokrasinin bu mefhumu, bazı nazariyelerin hücumuna maruz bulunmaktadır. (I) Bolşevik nazariyesi. (II) İhtilâlci siyasi sendikalizm nazariyesi. (III) Menfaatlerin temsili nazariyesi.*

*"Bu nazariyelerin, demokrasi nazariyemize hücumda ne kadar haksız olduklarını izah edelim:*

*"I. Bolşevik nazariyesinin, Rusya'da tatbik olunan şekline bakalım; bütün Rus milleti içinden, amele, deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir ekalliyet, iktisadî esaslara müstenit komünist partisi namı altında birleşerek, bir diktatörlük vücuda getirmişlerdir. Gayelerinde, millî değildirdirler. Şahsî hürriyet ve müsavat tanımazlar. Halk hâkimiyetine riayetleri yoktur. Dahilde ekseriyeti, cebir ve tazyik ile, noktai nazarlarına itaate mecbur tutarlar; hariçte, propaganda ve ihtilâl teşkilâtı ile bütün dünya milletlerine, kendi prensiplerini teşmile çalışırlar:*

*"Halbuki, hükûmet teşkilinden gaye, evvelâ ferdi hürriyetin menidir. Bolşeviktarzı hükûmetinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyeti, bir kısım insanların noktai nazarlarının, zorla, esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabî ve makul bir hükûmet sistemi nazariyle bakılamaz.*

*"II. İhtilâlci, siyasi sendikalizm nazariyatçıları da, her türlü siyasi teşekkülleri yalnız, kendi menfaatleri lehine yaptırmak ve nihayet siyasi kuvvet ve hâkimiyeti ellerine geçirmek isteyen işçi gruplarıdır. Bunlar, maksatlarını zorla istihsal fırsatına intizar ederken, zaman zaman, umumî grevler yaparak, hükûmet adamları üzerinde müessir oluyorlar ve bazı işleri kendi lehlerine hallettiriyorlar; yavaş yavaş, mevcudiyetlerini ihsas ediyorlar. Bunlar, İngiltere, Fransa ve Almanya'da tesirlerini göstermektedirler. Almanya'da bu nazariyatçıları, az çok, tatmin için, millet meclisi yanında, iktisadî mahiyette ve fakat istişarî olmak üzere, azası onlardan olan bir meclis yapmışlardır. Bizde Âli İktisat Meclisi vardır. Fakat, bu, herhangi bir tazyik üzerine değil, doğrudan doğruya hükûmetin faydalı görmesinden istişarî mahiyette, vücuda getirdiği bir heyettir." (Afetinan, 1969; 40-41) <sup>85</sup>*

"İhtilâlci siyasi sendikalizm"ın eleştirisine gerek duyulması bile, gelişmekte olan işçi sınıfının potansiyelinden çekinildiğini göstermektedir.

Bu dönemin önde gelen yöneticilerinden Recep Peker'in 1935 yılında yayımlanan *İnkılâb Dersleri Notları*'nda sosyalistliğe yönelik eleştirilerin başında, bu siyasal hareketin enternasyonalist (beynelmillelci) kimliği gelmektedir. Recep Peker'in 1935 yılındaki görüşleri, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri doğrultusundadır ve CHP'nin resmi politikasını yansıtmaktadır:

*"Sosyalist, beynelmillelci'dir. Kendi bulunduğu ulusun müşterek menfaati içinde kendisini bir cüz olarak kabul etmez. Kendisini, diğer ulusların içindeki işçi tabakalarile bir görür, kendi ulusunun içindeki sermaye sahibini de, varlıklıyı da kendisine düşman sayar.*

85 Bu bölümün Atatürk'ün elyazısıyla yazılmış biçimi için bkz. (Afetinan, 1969; 420-425).

“Şunu şöyle bir misalle göz önüne koyalım: Sosyalist mektebe göre, Eskişehirdeki şeker fabrikasının işçisi Çekoslovakya'daki Skoda fabrikasının işçisini, Uşakta halı satan bir tüccardan daha çok sevmelidir; Çekoslovakya'daki yabancı bir işçi, ona yurddaşı olan bir tüccardan daha yakındır. Halbuki dünyanın hiç bir yakasında köylü böyle düşünmez. Köylü ulusçudur, kendi faydasını, kendi ulusunun menfaatleri ile bir görür. Ve işte bu yüzden çiftçi veya köylü, proletarya damgası altında kendisini çağırın işçinin davetine koşmamıştır.”

“Sosyalistler beynelmilelci dirler. Ulus telakkisi, yurd telakkisi, sosyalist anlayışa göre üzerlerinde durulmaya bile değer noktalar değildir.” (Peker,1935;39,41)

Köylülüğün “ulusçu” kimliğinin vurgulanması, Kemalistlerin kırsal bölgelerde küçük üreticiliği destekleme politikalarıyla bağlantılıdır. Bu politikanın bir amacı, mülksüzleşmeyi ve işçileşmeyi önlemektir. Küçük üreticiliğin korunması ve geliştirilmesi çabasının diğer amacı da, siyasi gericiliğin iktisadi/toplumsal/siyasal dayanağı olan ve uluslaşmanın önemli bir engelini oluşturan toprak ağalığını tasfiye etmektir.

Türk Ceza Kanunu 11 Haziran 1936 gün ve 3038 sayılı Kanunla (Resmi Gazete, 23.6.1936) değiştirilerek ünlü 141. ve 142. maddeler eklendi. Kanuna eklenen 143. madde de önemliydi. Maddelerin TBMM genel kurulunda kabulü sırasında hiçbir tartışma yapılmadı (Tutanak: 11.6.1936, s.214-215). Ancak maddelerin bu biçiminin belirleyici özelliği, şiddet unsurunun aranmasıydı.

Bu düzenlemenin 3008 sayılı İş Kanununun 3 Haziran 1936 günü kabul edilmesi ve 15 Haziran 1936 günlü Resmi Gazete’de yayımlanmasından hemen sonra yapılması, yönetimin politikası ile son derece uyumludur.

1936 yılında kabul edildiği biçimiyle Türk Ceza Kanununun 141, 142 ve 143. maddeleri aşağıda sunulmaktadır:

“Madde 141. Memleket dahilinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü, şiddet kullanmak suretile tesis etmeğe veya içtimaî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmağa veya memleket dahilinde teşekkül etmiş iktisadî veya içtimaî nizamları şiddet kullanarak devirmeğe matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eden kimse beş seneden on iki seneye kadar ağır hapis cezasile cezalandırılır.

“Memleket dahilinde cemiyetin siyasî ve hukukî her hangi bir nizamını şiddet kullanarak ortadan kaldırmak gayesile cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden, veya sevku idare ediyen kimseye de aynı ceza verilir.

“Bu cemiyetlere iştirak eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezasile cezalandırılır.

“Yukarıki fıkralarda gösterilen haller haricinde memlekette millî hissiyatı sarsmağa veya zayıflatmağa matuf cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevku idare eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezasile cezalandırılır.

“Mezkûr cemiyetlere iştirak eden kimseye altı aydan iki seneye kadar hapis cezası verilir.

“Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden teşkil edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.

*“Madde 142. Memleket dahilinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak suretile tesis etmek veya içtimaî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmak veya memleket dahilinde teşekkül etmiş iktisadî veya içtimaî nizamları şiddet kullanarak devirmek yahut memleketin siyasî ve hukukî herhangi bir nizamını yıkmak için propaganda yapan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasile cezalandırılır.*

*“Propaganda millî hissiyatı sarsmak veya zayıflatmak için yapılırsa ceza altı aydan iki seneye kadar haptir.*

*“Yukarıki hükümlerde yazılı fiilleri medhü istihsan eden kimse de aynı cezaya mahkûm olur.*

*“Madde 143. Hükûmetin müsaadesi olmaksızın beynelmilel mahiyeti haiz olan veya kökü memleket dışında bulunan cemiyetleri veya müesseseleri veya bunların şubelerini memleket dahilinde tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevku idare eden kimse on beş günden altı aya kadar hapis ve beş yüz liradan iki bin liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır.*

*“Müsaade, sahte veya noksan beyanat ile alınmış ise faili bir seneden beş seneye kadar hapis ve bin liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasile cezalandırılır.*

*“Müsaade alınmaksızın teşkil edilmiş olan böyle bir cemiyete veya müesseseye veya bunların şubelerine memleket dahilinde iştirak eden kimse yüz liradan bin liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır.*

*“Memleket dışındaki cemiyet ve müesseselere Hükûmetin müsaadesi olmaksızın iştirak eden memleket dahilinde mukim vatandaşa da aynı ceza verilir.” (Resmî Gazete, 23.6.1936)*

28 Haziran 1938 gün ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı cemiyet kurmak yasaklandı. Bu kanunun kabulünden hemen önce de Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerinde çok önemli bir değişiklik yapılarak, şiddet unsurunun aranmasına son verildi. (29 Haziran 1938 gün ve 3531 sayılı Kanun) Bu maddelerin Türkiye’de sosyalist/komünist harekete karşı etkili bir araç olarak kullanılması 1936 yılında kabulünden sonra değil, bu değişiklikten sonradır.

Sovyetler Birliği ise Türkiye’nin bu duyarlılıklarına saygı gösterdi. Türkiye’nin Çanakkale ve İstanbul boğazları üzerindeki hakimiyeti 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile sağlanmıştı. Türkiye ile dostluk Sovyetler Birliği açısından Karadeniz sahillerinin güvenliği anlamına geliyordu. Komünist Enternasyonal, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin yanı sıra, faşizm tehlikesine karşı benimsenen yeni cephe politikalarıyla da uyum içinde davrandı; 1936 yılında Türkiye Komünist Partisi’nin illegal faaliyetleri tasfiye edildi; TKP’lilere legal örgütlerde çalışma talimatı verildi. Mete Tunçay, bu gelişmeleri bu yılları yaşamış bir eski TKP’liden dinledikleri çerçevesinde şöyle anlatmaktadır:

*“TKP, 1936’da bir seksiyonu olduğu Komintern’den ayrılmış, merkezsizleştirilmiş (Separat kararı Desantralizasyon adıyla da anılır) ve üyelerinin yasal olanaklar içinde etkinliklerini sürdürmeleri istenmiştir. (...) Eski TKP’lilerden biri, bana, 1936’da bir Komintern temsilcisinin parti MK üyelerine hitaben, konuşmasına şu sözlerle başladığını anlatmıştı: ‘Söylediklerimi işitince, beni Mustafa Kemal’in casusu sanacaksınız, ama değilim!’ Temsilcinin getirdiği direktif, Türk partisinin dağıtılması anlamına geliyordu. TC hükümetinin resmî dış politikası, Sovyet yanlısı olduğu için, şimdi işçi hakları gibi konularda bu hükümeti zorlamanın sırası değişti. Komünistler demokrasiyi (yani Sovyet çıkarlarını) savunmak için legale çıkmalı, CHP gibi siyasal örgütlere girmeli, yasal basında yer almalı idiler. (...) Partinin bu konuda sonradan yaptığı ender açıklamalardan birinde şöyle denilmektedir: ‘ (...) O zamanki İsmet İnönü*

*hükümetinin, memleketin millî bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verdi. Partiye bağlı gizli işçi sendikaları ve gizli Komünist Gençlik teşkilatı kaldırılarak üyeleri legal işçi ve gençlik teşkilatlarına girmekle görevlendirildi.’’ (Tunçay/b,2009;13-14;163-164)*

## **TKP'nin Sendikalardaki Çalışması**

Bu yıllarda TKP'nin işçiler arasındaki çalışmaları çok azdı. Ancak, aşağıda 1933 yılında Komintern'e yazılan raporda da belirtildiği gibi, işçilerin kendiliğinden gelişen bir sınıf mücadelesi yoktu. Bu koşullarda TKP'nin, devletin sıkı denetimi altında sürdürülen son derece sınırlı girişimleri etkisiz kalmaya mahkumdu.

1927 yılı Ağustos ayında Anadolu Demiryolları Yenice-Nusaybin hattında çalışan işçiler bir grev yaptılar. 1927 yılındaki TKP tevkifatında Adana grevcilerinin bazıları da tutuklandı ve yargılandı. Grevin TKP kadroları tarafından yönetildiği belirtilmektedir. (Oğuz,2005)

1931 yılında bazı TKP'lilerin İzmir İşçileri Sendikası Birliği'ni kurma girişimi, başvuru yapılmadan önlendi ve girişimde bulunanlar tutuklandı. (Topçuoğlu,1975)

Bu dönemde TKP'nin kendi denetimi altında sendika kurma girişimi sınırlı biçimde sürdü. TKP yöneticilerinden Reşat Fuat Baraner'in eşi ve Alman vatandaşı Margarethe Wilde'nin (Grete veya Greta) Türkiye'den Dr.Şefik Hüsnü'ye gönderdiği 15.12.1931 tarihli mektupta Tütüncüler Sendikası kurma girişimi şöyle anlatılmaktadır: “Biz burada bir tütüncüler sendikası kuruyoruz. İlk başta 40 kişi kadar alabileceğiz. Bu işi Ferit (Feridov, Boz Mehmet) yürütüyor; yöneticisi de o olmalı. (...) Olayı Profintern'e bildir ki, bu işi Samsun'da da yapmamıza yardımcı olsun. Şimdilerde sendikal çalışmalar konusunda bizi hatalardan koruyacak, dikkatimizi bu işe vermemizi sağlayacak somut direktifler çıkıyor. Sendikal çalışmalar bakımından olanaklarımız çok dar. Çünkü sendikalar neredeyse hiç toplanmıyor, işçiler arasında esen hava tamamen onlara karşı. Zorla da olsa sendikalarda kalan işçiler bile, sendikaların sabote edilmesi için propaganda yapıyor. Sendikaya girene alçak diyorlar.” (Akbulut,2010;38)

1932 yılında TKP'nin bir Kızıl Tütüncüler Birliği örgütlenme girişimi oldu. (Tunçay,2009;126)

KEYK (Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu) Doğu Sekreterliği'ne 1933 yılı Ağustos ayında TKP'li Şarfman tarafından yazılan raporda TKP'nin ve işçi sınıfının durumu şöyle değerlendirilirdi:

*“Türkiye işçileriyle biz ortak dil bulamadık. Ardında artık bir devrim bulunan Rus işçilerine nasıl hitap edeceğiz, Türkiye işçilerine de aynı şekilde hitap ediyor, Türk işçisinin devrimin abecesini bile bilmediğini, komünist düşüncenin karmaşık içeriğini ise, hiç mi hiç anlayamadığını dikkate almıyorduk. Türk işçisinin sosyalist, sendikalist ya da anarşist bir geçmişi olmadığını gözden kaçırdık. Onun temiz bir kağıt yaprak olduğunu ve bu nedenle bizim kaçınılmaz görevimizin, onun politik eğitimini üstlenmek ve buna paralel olarak onu sınıf savaşının değişik aşamalarından geçirmek olduğunu düşünmedik. İki ayağıyla sınıf savaşının içinde olmasına karşın, Türk işçisinin bugün bile sınıf savaşının ne olduğunu bilmediğini söylersek, devrime karşı hareket etmiş olacağımızı sanıyorduk. Sendikal çalışmaları biz son derece ihmal ediyorduk. Halk Partisi'nin kurduğu sendikalara girip kızıl sendika hücreleri oluşturmayı uygun görmüyorduk. Tam tersine, Halk Partisi'nin kurduğu sendikalardan uzak duruyor; kendi kurduğumuz ve hükümetin yasakladığı sendikalar için gamlanıyorduk. Oysa, Halk Partisi'nin faşist cemiyetler kurmak için son derece büyük çaba harcaması, aslında, bizim için bir ders ve bir bakıma da teşvik olmalıydı.” (Akbulut,2005;225)*

TKP üyesi Zehra Kosova, 1940'lı yıllarda TKP'nin Müstakil Tütüncüler Sendikası adıyla legal bir sendika örgütlediğini yazmaktadır. (Kosova,115,126,144)

## İzmir'de CHP Kontrolündeki Örgütler

1932 yılında İzmir yöresinde CHP tarafından işçi dernekleri oluşturuldu. Bülent Varlık'ın araştırmasına göre, 1923 yılında İzmir'de kurulmuş bulunan Emekçiler Derneği, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yönlendiriciliğinde 1932 yılı sonunda yaptığı genel kurulunda İzmir Sanayi İşçileri Birliği'ne dönüştü. Bu tarihte, İzmir'de çeşitli imalathane ve fabrikalarda çalışan 1000-1500 dolayında işçi bu örgütte örgütlenmişti. Bu sayının 1935 yılında 2146'ya ve 1941 yılında da 5000'e ulaştığı tahmin edilmektedir.<sup>86</sup>

Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında oluşturduğu İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği aracılığıyla bu kesimleri kontrol altına almaya çalıştı. Birliğe üye 32 örgütün 15'i işçi, 17'si esnaf derneğiydi. İşçilerin bu örgütlere üye olma zorunluluğu ve bu örgütlere üye olmayan işçileri çalıştırma yasağı getirildi. 1935 yılında Birlik bünyesindeki derneklere 17.359 işçi ve 3.500 esnaf üyeydi. Üyelere sağlanan yardımlar, hastaneye yatırma, diş tedavisi, tahlil, evde tedavi, genel bakım, doğum, ilaç, göz muayenesi, pansuman, Yamanlar'da kamp, Balçova'da kaplıca, röntgen, ölüm yardımındı. Yoksul üyelerin çocuklarını giydirme, sünnet ettirme, hukuk danışmanlığı, para yardımı, esnafa borç verme gibi destekler de sağlanıyordu. Bu örgütler 1947 yılına kadar varlıklarını sürdürdü. İzmir'de 1946-1947 yıllarında kurulan sendikaların, Birlik üyesi derneklerin sendikaya dönüşmüş biçimi olma olasılığı bulunmaktadır. (Uyar,1997;14-20)

Bu yıllarda işçiler ve memurlar, devlet ve CHP tarafından, halkodaları ve halkevleri aracılığıyla örgütlendi. Çeşitli yörelerde memur cemiyetleri ve kulüpleri kuruldu. Kemal Karpat'ın saptamalarına göre, 1940 yılında halkevlerine üye olanların sayısı 100 bine ulaşmıştı. Bunların 17 bini devlet memuruydu. 27 bin kadar da çiftçi ve işçi üye vardı. (Karpat,1963;36)

İşçi sınıfının bir kesimini oluşturan memurlar Cumhuriyet Halk Partisi ile bütünleşmişti. Esasında, bu dönemde devlet-hükümet-CHP bütünleşmesi vardı ve memurlar da bu yapının parçasıydı.

Bağımsız sendikalar kurma doğrultusundaki birkaç girişim ise önlendi. Bu yıllarda TKP'nin bu alandaki çalışmaları son derece sınırlıydı. Diğer girişimler de, koşulların uygun olmaması nedeniyle, başarısızlıkla sonuçlandı.

## Çeşitli İşçi ve Memur Örgütlenmeleri

Bu yıllarda yardımlaşma sandığı, dernek ve kulüp biçiminde oldukça çok sayıda işçi ve memur örgütü vardı. Bunların bir bölümü 1946 yılından başlayarak sendikaya dönüştü veya sendikaların oluşması için gerekli maddi ve manevi desteği ve insan desteğini sağladı.

Nergis Mütevellioğlu'nun tespitlerine göre, Bursa'da 1932 yılında Umum Dokumacılar ve İpek İşçileri Cemiyeti faaliyet gösteriyordu. Derneğin 2250 üyesi vardı. Dernek, fabrikalarla işçiler arasında aracılık yaparak işçileri derece ve yeteneklerine göre fabrikalara tanıtıyor, onları işe yerleştiriyordu. Dernek, 1932 yılında Mart-Haziran döneminde 200 işçiyi çeşitli fabrikalara yerleştirmiş ve iki grup işçiyi de İstanbul'daki Feshane, Bakırköy ve Arslanbey fabrikalarına göndermişti. Bursa'daki İpekiş Fabrikası da işçileri bu dernekten sağlamaktaydı.<sup>87</sup>

86 Varlık, B., "İzmir Sanayi İşçileri Birliği (1932)," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Mayıs 1993, s. 35-40; "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği Üzerine Bir Belge," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Mayıs 1994, s. 14-17; "İzmir'de Tütün İşçilerinin Örgütleri (1910-1953)," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ağustos 1994, s. 35-42.

87 Mütevellioğlu,N., "1932 Yılında İşçi Eylemleri ve Örgütlenmeleri," *Yayımlanmamış Çalışma*, 1982, s.2.

Türk Hastabakıcılar Cemiyeti 23.8.1933 günü İstanbul'da kuruldu. Örgütün adı daha sonraki yıllarda Türk Hemşireler Derneği olarak değiştirildi.

Bu nitelikteki örgütlenmelerden biri, 1926 yılında İzmir'de kurulan İzmir Tütüncüler Cemiyeti'dir. Bu örgüt, İzmir'deki tütün işçilerine, belirli bir ödenti karşılığında, sağlık hizmeti sağladı. Üye sayısı 10 bine kadar çıktı. Örgüt, 1947 yılında İzmir Tütün İşçileri Sendikası'na dönüştü. (Fındıkoğlu,1952;8-9)

Bu dönemde kurulan bazı dernek ve sandıklar aşağıda sunulmaktadır (Ayrıntılı liste için bkz. Koç,1992;100-120):

Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi Memurları Yardım Cemiyeti (İstanbul, 21 Ekim 1940)

Ankara Elektrik ve Hava Gazı İşletme Müessesesi Memur ve Daimi İşçileri Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara, 1942)

Başvekâlet Memur ve Müstahdem ve Daimi İşçileri Yardımlaşma ve Biriktirme Cemiyeti (Ankara, 25 Ocak 1944)

Belediye Memur ve Müstahdemleriyle Ailelerine Yardım Cemiyeti (İzmir, 28 Nisan 1944)

Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Fabrika, Havuzlar, Doklar ve Atelyeleri İşçi Yardımlaşma Cemiyeti (İstanbul, 16 Ekim 1944)

Devlet Deniz Yolları ve Limanları Mensupları Yardım Cemiyeti (İstanbul, 28 Mayıs 1942)

Ereğli Kömür İşletmesi Mensupları Yardımlaşma Cemiyeti (Zonguldak, 8 Aralık 1944)

Gümrük Memurları Yardımlaşma Cemiyeti (Ankara, 27 Nisan 1944)

İstanbul Belediyesi Memur ve Müstahdemler Yardım Cemiyeti (İstanbul, 5 Ocak 1933)

İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü Memur ve Müstahdemleri Yardım Cemiyeti (İstanbul, 25 Haziran 1942)

İstanbul Limanı ve Mülhakatı Maden Kömürü Yükletme ve Boşaltma Kömür İşçileri Cemiyeti (İstanbul, 18 Mayıs 1944)

TCDD Personeli (Daimi Memur, Hizmetli, İşçi, Yövmiyeli Teknik Eleman ve Emeklileri)ne Mahsus Ölüm Yardım Derneği (Ankara,27.3.1942)

TCDD Memur ve İşçileri ile Emeklileri Ölüm Yardım Derneği (Ankara,1.11.1932)

## IV. MÜCADELE VE EYLEMLER

1925-1945 döneminde, işçi sınıfının sayıca azlığına ve mülksüzleşme düzeyinin geriliğine, ancak "basit yeniden üretim"de bulunabilen küçük işletmelerin yaygınlığına, kamu kesiminde çalışan işçilere ve memurlara tanınan ve emekçi halkın diğer kesimlerine göre daha iyi olan haklara, tek parti yönetimine ve örgütlenme geleneğinin yaratılamamış olmasına bağlı olarak, çok büyük işçi ve memur eylemleri olmadı.<sup>88</sup>

88 Bu dönemdeki grevlerin dökümü için bkz. Güzel, Ş., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., Cilt 7, İstanbul, 1984, s.1852-1857.

Çalıştığı işyerinden memnun olmayan işçi, eğer işyerinden önemli miktarda alacağı yoksa, risk alıp işyerinde eylem yapmak yerine, çekip gidiyordu. Vasıflı ücretli işgücü açığı nedeniyle, özellikle vasıflı işçilerin bir işten ayrıldıktan sonra yeni bir iş bulma konusunda sorunları da oluyordu.

Gerçekleştirilen eylemler de genellikle tüzel kişiliği olan bir örgütlülüğün yansıması değildi veya kalıcı bir örgütlülüğe dönüştümedi. Eylemlerin bir bölümü, tam mülksüzleşmemiş işçilerin haksızlıklara duydukları geçici tepkiydi. Bir bölümünde ise iktidarda bulunan CHP'nin uyguladığı ekonomik politikalara karşı halkın duyduğu tepkiyle işçilerin tepkisi birbirine karışmıştı. Bu nitelikteki eylemlerin en önemlisi, 1930 yılı Eylül ayında Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası önderi olarak İzmir'e gelişi sırasında gerçekleşti. Çetin Yetkin bu işçi eylemlerini şöyle anlatmaktadır:

*“5 Eylül'deki olaylardan sonra, 6 Eylül sabahından başlayarak, İzmir'deki işçilerin greve gittikleri görülmektedir. Olayların gelişimi, bu grevlerin Fethi Bey'i desteklemek ve bir gün önceki ölüm olayını protesto etmek ve bu arada ücretlerin arttırılmasını istemek üzere başlatıldığını göstermektedir.*

*“6 Eylül sabahı saat 08.00 sıralarında liman boşaltma ve yükleme işçilerinin greve gideceklerine ilişkin söylentiler çıkmış ve gerçekten de bu işçilerin bir bölümü öğleye değin işlerini bırakmışlardır. İçlerinden bir grup işçi ise, Fethi Bey'in kalmakta olduğu İzmir Palas oteline giderek S.C.F. için gösterilerde bulunmuşlardır (Hâkimiyeti Milliye ve Cumhuriyet, 7.9.1930). Liman işçilerinin toplandığı bölgeye askeri birlikler gönderilerek, 1. ve 2. Kordon, Gazi Bulvarı, Belvis ve Pasaport yöreleri 'her ihtimale karşı' tutulmuştur (Cumhuriyet, 7.9.1930).*

*“Ne var ki, 8 Eylül sabahı bu kez İzmir incir işçileri greve gitmişlerdir. Ücretlerinin arttırılmasını da isteyen ve sayılarının beş bin kişi olduğu bildirilen işçiler toplanarak gösteri yapmaya başlamış, bunun üzerine güvenlik güçleri silah kullanmış ve sekiz işçi yaralanmış, ancak grev sona erdirilememiştir (Cumhuriyet, 9.9.1930). Ertesi gün ise, Şerif Remzi Bey'in incir deposunda çalışan işçiler greve başlamışlar, bu grev incir kooperatifi başta olmak üzere başka yerlerde çalışan işçiler arasında da yayılmış, buralardaki işçi de greve katılmıştır. Yemiş Çarşısı hamallarının da greve katılmış oldukları anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 10.9.1930).*

*“Alınan sert önlemler karşısında bu grevler uzun sürmemiş ve bir protesto gösterisinden öteye geçememiştir.*

*“Hâkimiyeti Milliye gazetesi 7 Eylül gününe değin otuz altı kişinin tutuklandığını bildirmektedir. Ayrıca işçiyi yasa dışı greve kışkırtma suçundan ondört kişi tutuklanmıştır (Cumhuriyet, 10.9.1930). Fethi Bey için gösteri yapan işçilerin ileri gelenleri hakkında da soruşturmaya başlanmış, bunların bir bölümü yakalanarak Cumhuriyet Savcılığına verilmiştir (Hâkimiyet Milliye, 7.9.1930).” (Yetkin,1982;173-174)*

Bu dönemde, yükselen bir işçi sınıfı hareketinden söz etmek olanaklı değildir. Bazı kaynaklarda bu dönemde gerçekleştirildiği ileri sürülen büyük ve yaygın eylemler gerçektir. <sup>89</sup> Bu yılların önemli grevlerinden biri, Anadolu Demiryolları'nın Yenice-Nusaybin hattında 1927 yılı Ağustos ayında gerçekleştirilen grevdir. Bu grevin önemli özelliklerinden biri, grevin önderliğinin TKP üyelerinde olmasıdır. (Oğuz,2005)

<sup>89</sup> Abartılı eylem örnekleri için bkz., SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, Cilt 1, Bilim Yay., İstanbul, 1978, s.206, 207, 229, 232, 331.

## V. İŞÇİLERİN VE MEMURLARIN ÇALIŞMA VE YAŞAMA KOŞULLARI, GELİR DÜZEYLERİ

1923-1945 döneminde işçi aristokrasisi konumundaki vasıflı işçilerin ve memurların ücretleri ve aylıkları, toplumun diğer kesimlerine göre yüksekti. Vasıflı işçilerin çoğu da memur statüsünde istihdam ediliyordu. Örneğin, memurlar 1931 yılında faal işgücünün yüzde 1,2'sini oluştururken, ulusal gelirden yüzde 7,1 oranında bir pay alıyorlardı. Hükümet, kamu kurum ve kuruluşlarında daimi işçi bulmak amacıyla, çıkarılan yönetmelikler aracılığıyla, günün koşullarında epeyce iyi ücretler veriyor, başka işyerlerinde görülmeyen haklar tanıyor, lojman uygulamasını yaygınlaştırıyordu.

Bu yıllarda bazı işkollarında yatırım teşvik edilirken, bu işyerlerinde çalışan ücretlilere de bazı vergi ayrıcalıkları getirildi. Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkındaki 5 Nisan 1925 tarih ve 601 sayılı Yasaya ait Esbabı Mucibe Layihası'nda bu konuda şu düzenleme yer alıyordu: “Şeker sanayii yalnız kış mevsimi esnasında hali faaliyette bulunduğu fabrikaların işçi bulmak hususunda dışarı müşkilat olmaları nazarı itibare alınarak bu sanayi amelesinin temettü vergisinden on sene müddetle muaf tutulmaları (...) münasip olacağı mütalaa olunmuştur.” (Veldet,1958;62)

Yasada ise şu hüküm yer aldı: “Madde 8: Şeker fabrikaları memurun, müstahdemin ve amelesi fabrikanın tarihi küşadından itibaren on sene müddetle temettü vergisinden muafır.”

1927 yılından itibaren tarımda bir bunalımın yaşandığı, 1929 dünya bunalımının öncelikle tarımda ciddi bir yoksullaşmaya yol açtığı ve İkinci Dünya Savaşı koşullarının özellikle köylülerin yaşam koşullarını daha da kötüleştirdiği düşünülürse, bu dönemde kamu kesiminde gelir güvencesiyle çalışan işçilerin ve memurların tepkisizliği anlaşılabilir. Tepkiyi önleyen, genellikle zannedildiği gibi mevzuattaki kısıtlamalar değil, bu koşullardır.

Türkiye’de milli gelir (sabit fiyatlarla) 1936 yılında yüzde 23,2 oranında büyüdü. Savaş yıllarında ise daralma yaşandı: 1940 (-4,9), 1941 (-10,3), 1942 (5,6), 1943 (-9,8), 1944 (-5,1), 1945 (-15,3). (DİE,2001;590)

Hükümetler, işçi sınıfının potansiyel gücünü bildiğinden, farklı kesimlere farklı ücret politikaları uygulayarak ve kamu kesiminde çalışanların gelirlerini düzenli olarak elde etmelerini sağlayarak, işçileri böldü ve pasifleştirdi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde kamu kesimindeki ücretlilerin bir bölümüne verilen para ve mal (nakdi ve aynı) yardımları, onların göreceli konumunu daha da geliştirdi. İşçi olarak çalışanların büyük bölümünün esasında köylü olması ve tarımdan gelirinin bulunması da, gerçek ücretlerin düşmesinin olumsuz etkisini sınırlandırdı.

### Dahili Talimatnamelerle Sağlanan Haklar

Bu dönemde özellikle kamu kesimi işyerlerinde çıkarılan dahili talimatnamelerle işçilere bazı haklar sağlandı.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından 1938 yılında çıkarılan dahili talimatnamenin ilginç hükümlerinden biri, kapitalizme geçiş sürecinde çalışma yaşamına uyumda bazı sorunlar yaşandığını gösteriyordu: “Madde 13/e: İşçinin gelececeği günlerde oğlunu, kardeşini, akrabasını veya arkadaşını göndermek suretiyle yerine diğerini ikamesi caiz değildir.” (T.Şeker Fabrikaları A.Ş.,1938;15)



Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'nün 1939 yılında kabul edilen İş Yerlerine Mahsus Yeknesak Dahili Talimatnamesinde yer alan bazı haklar tüm işçilere ancak 1950'li yıllarda çıkarılan yasalarla sağlandı. Bu hakların bir bölümü şöyleydi (Devlet Demiryolları ve Limanları İşl.Um.Md.,1939):

Fazla çalışma zammı yüzde 35 olarak uygulanıyordu. Hasta olan işçilerin hasta kaldıkları günlere ilişkin ücretleri ödenecekti. 3008 sayılı İş Kanununda ücretli izin hakkı yoktu. Ancak işyerinde yıllık izin, işyeri kıdemi 5 yıla kadar olanlara 21 gün, beş yılı doldurmuş olanlara 30 gündü. Aylıklı işçilerin bu izninin tümü ücretliydi. Gündelikli işçiler, her kıdem yılı için iki gün ücretli izne hak kazanıyorlardı. Ulusal Bayram ve genel tatil günleri işyerinde çalışılmayacak, ancak işçilerin ücretleri tam olarak ödenecekti. Halbuki bu düzenleme İş Kanununa 1950'li yıllarda eklendi. İlginç bir hüküm de işçi çocuklarına ilişkindi: "Madde 15/VI: Mektep bulunmayan mahallerde çalışan müseccel işçilerin arzu edenlerine ilk tahsil çağındaki çocuklarının idarece tayin olunan şehirlerde açılan paralı pansiyonda iâşe ve ibateleri temin edilmek suretile çocuklar tahsil ettirilir. Bu çocukların babalarından veya velilerinden iâşe, ibate ve ilbas karşılığı olmak üzere 9 ay olan tedris müddetinde ayda maktuan beş lirayı tecavüz etmemek şartile işçi ücretinin % 5'i alınır."

Etibank'ın 1943 yılında kabul edilen Memurlar Talimatnamesine göre, Ankara'daki memurlara aylıklarının yanı sıra mesken tazminatı verilecekti. Maden işletme yerlerinde çalışanlara aylık ücretlerinin yüzde 20'si kadar maden tazminatı ödenecekti. Vezne görevlileri yılda bir aylık maaşları tutarında kasa tazminatı alacaktı. Bankada çalışan müstahdemlere senede iki kat elbise ve iki çift ayakkabı ile iki senede bir palto verilecekti. Etibank çalışanlarına, kârdan pay olarak, yılda bir maaş tutarında ödeme yapılacaktı. (Etibank,1943)

Bu dönemde toplulukla iş ihtilaflarıyla da bazı haklar sağlandı.

## **Kamu İşçilerinin Durumu**

1945 yılında yayımlanan bir makalede kamu işçilerinin durumu (biraz abartılı olarak) şöyle anlatılıyordu:

"Dün yabancıların idare ettikleri sözde fabrikalara işçi olarak giden kadınlar, küçük çocuklarını komşularına, daha iricelerini sokaklara bırakıyorlardı. Bugün mesela Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışan analar, yavrularını fabrikanın yanında temiz bir dairede hekim ve bakıcı dikkati altında bulunduruyorlar. Yine dün karanlıkta, havasızlık ve toz içinde kazma sallayan kömür amelesi, kendi teşebbüsleriyle tedarik edebildikleri biraz mısır ekmeği ve sovan ile mide doldurup vücutları üzerinde kalın bir tabaka teşkil eden kömür tozlarından kurtulmak için açık havada, nihayet basit barakalarda uyumaya çalıştıkları halde, bugün aynı ameale 3800 kaloriyi aşan sıcak bir yemek yiyor. Ocaktan çıkar çıkmaz sıcak su ile yıkıyor. Radyo karşısında havadis alıyor. Şarkı dinliyor, sinemada eğleniyor ve temiz bir karyolada rahat bir uyku uyuyor." (Uludağ,1945:28)

1940'lı yıllarda Eskişehir'de Devlet Demiryolları ve Şeker Fabrikaları işçilerinin durumu şöyle anlatılıyordu:

*"Devlet Demiryolları işçi monoğraflerinden netice: 4000 küsürü bulan işçiler umumiyetle şehrin yerlileridir. Köylerden ve hariçten gelen pek azdır. Eski işçilerde ilk mektep tahsili bile nadirdir. Otuz yaşından genç olanların yüzde 75'i Sanat Okulunu bitirmiştir. Hariçten geliri olana yaptığım tetkiklerde pek az rastladım. Hemen hepsi fabrikadan aldıkları para ile geçiniyorlar. Aynı zamanda başka fabrikalarda çalışan yoktur. Çünkü fabrika idaresince bu yasak edilmiştir. Bir kısmı boş vakitlerinde dışarda öteberi satmak veya tarlalarda çalışmak suretiyle kazanç temin ederler.*

*“Fabrika idaresinin hergün verdiği yarım ekme ve bir kap yemek işçilere büyük yardım sağlamaktadır.*

*“Yol atelyesinde ayrıca bekar işçiler için yüzelli kişilik bir lojman vardır.*

*“Ustabaşılardan bir kısmı Sanat Okulunu bitirdikten sonra dış memleketlerde ihtisas yapmıştır. Bunların yaşayış tarzı tabii olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. (...)*

*“Şeker Fabrikası: Bu fabrika işçilerinin ekserisi mevsimlidir. Yekünü bindörtü yüz küsürü bulan işçinin ikiyüzellisi daimidir. Diğerleri kampanya işçisidir. Burada gayri mütecanis bir işçi topluluğu görülür. Kadın ve çocuklar hemen hemen yarı yekunu tutarlar. Bir kaç usta müstesna kalifiye işçiye rastlanmaz. Çoğunluğu göçmenlerin teşkil ettiği bu işçi topluluğunun kendine mahsus hususiyetleri vardır. Şeker manipulasyonu kısmında kadınlar ve erkekler ayrı ayrı çalışırlar. (...) Kendilerine günde bir öğün yemek ve dört yüzelli gram ekme verilir.”* (Güngörür,1947;69-70)

1940’lı yıllarda “Başta devlete ait müesseseler olmak üzere, kanuni bir mecburiyet bulunmaksızın bazı büyük işyerleri, işçilere parasız bir, hatta iki öğün yemek, iç çamaşırı, pijama, elbise, ayakkabı vermekte, Sümerbank müesseseleri ise, aynen işçilere ücretli yıllık izin vermektedir.”<sup>90</sup>

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası’nın 10. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yayınlanan bir yazıda, 1940’lı yılların ortalarındaki durum şöyle anlatılıyordu:

*“Gerçekten işçi ve memur, bütün çalışanların sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için kurulmuş bulunan hastahane, kreş ve bakım odaları ve buralarda kullanılan çeşitli malzeme ve araçlar ileri bir tekniği temsil etmekte idi. İşçilerin ihtiyaçlarının işletme tarafından parasız olarak temin edilmesi için tertiplenen teşkilat ve tesisler temiz, bakımlı ve memnun edici bir yeterlikte idi. Diğer taraftan işçilerin okuma yazma öğrenmelerinden başlayıp bilgili işçi olarak yetişmelerini mümkün kılan işçi kursları ve çırak okulu bu alanda yapılanların güzel bir örneğini teşkil ediyordu.*

*“Bu faaliyetlerin yanında çocuk, kadın işçilerin korunması için alınan tedbirler, memur ve işçi çocuklarının sağlam ve bilgili yetişmesine yarayacak mektepler, besleme sistemleri, bakım evleri ayrı ayrı üzerinde durulacak içtimai önemi olan işlerdi. Bunların yanında Adalet Bakanlığı ile yapılan bir anlaşma ile iş esasına göre kurulmuş olan kadın mahkûmların fabrikada çalıştırılmasına dayanan cezaevi gerek ceza sistemimiz gerek iş hayatımız için başlı başına içtimai ve hukuki bir varlıktır. (...) 1 Haziran Cumartesi akşamı fabrika işçi ve memurları tarafından tiyatro oynandı. (...) Pazar gecesi Fabrikanın kuruluşundan beri mevcut olan geniş yüzme havuzu etrafında bir toplantı tertiplendi.”<sup>91</sup>*

Sümerbank işyerlerinde 1933 sonrasında uygulanan Sümerbank Fabrikaları Müstahdemin Usta ve İşçilere Ait Hastalık ve Vefat Yardımı Talimatnamesine göre, işçinin hizmet akdinin belirli koşullarda işçi veya işveren tarafından feshedilmesi veya işçinin emekliye ayrılması durumunda, ilk sene için 30 ve daha sonraki her bir yıl için 10 yevmiye tutarında “terki hizmet tazminatı” ödenmesi öngörülmüyordu. Diğer bir deyişle, İş Kanununda yer almayan kıdem tazminatı işyerinde uygulanıyordu.

Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın 1930’lu yılların sonları ve 1940’lı yıllarına ilişkin gözlemler de bulunmaktadır. Gerhard Kessler’in gözlemleri şöyledir:

90 Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 17, Nisan 1947, s.67.

91 Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 7, Haziran 1946, s. 57.

“İşletme idaresi kuruluşunun ilk gününden itibaren daimi bir sabit işçi ve müstahdem zümresi elde etmek için gayret sarfetmiştir. Bunu temin etmenin en iyi vasıtası iyi meskenlerin inşasıydı ve inşasıdır. (...) Halihazırda Karabük'te işletme tarafından inşa edilip personele gayet ucuz olarak kiraya verilen evlerin adedi 3000'e baliğ olur. (...) Tek katlı müstakil sıra evler ekseriyeti teşkil ediyor, az miktarda da müstahdemlere mahsus iki katlı bitişik evler de vardır. Her evin küçük bahçeleri de mevcuttur. Müessese bütün evlere meccanen elektrik, su ve yakacak veriyor, insanın hakikaten derhal Karabük'e göç edeceği geliyor. Bekar personel için tesis edilmiş küçük, sevimli bekar yurtları vardır. Bunlar hiçbir vakit kitle karargahları değildirler.” (Kessler,1949;25-26)

“Kiralılar ancak meskenleri iyi bir halde muhafaza edebilmek için gerekli masrafları karşılayacak nisbettedir ve meskenlere gayet iyi bakılmaktadır.” (Kessler,1949;26)

“İşletmenin inşa ettiği şeyler arasında 100 yataklı ve 9 doktoru bulunan güzel bir de hastahane dahildir; burada poliklinik ve eczahane de ilave edilmiştir. Müessesenin tesis ettiği büyük bir ilk ve ortak mektebi de ziyaret ettim. (...) Karabük'te 700 kadar azası bulunan bir istihlak kooperatifi de vardır.” (Kessler,1949;27-28)

“İşletmede nakdi ücretlerden ayrı olarak bir öğün sıcak yemek verilmektedir. Masalarında örtüler bulunan Karabük'teki yemekhaneler de, Zonguldak'takilerden daha sevimlidirler. (...) Çocuk başına 6-10 lira aylık. (...) 3-15 güne kadar uzayan ücretli yıllık izinler. (...) 1-2 aylık tutarındaki ücretleri evlenme ikramiyesi. (...) Bütün bu iyi tedbirlerin vazedilmesindeki gaye, aynen az evvel bahsettiğimiz ucuz kiralı meskenlerde de olduğu gibi, işçi ve müstahdemini mümkün merteye müesseseye devamlı olarak bağlamaktır. Personeli için ucuz kantinler de kurmuştur. Getirdiği yemeğini işletmede bizzat pişirmek isteyen, mutfaklardan faydalanabilir. (...) Bugün Karabük'te personelin hiçbir aidat tediyesine hacet kalmaksızın, bütün işi (hastaların bakımı, Y.K.) müessese üzerine almıştır. Yine işletmedeki çalışma süresine göre üç aya kadar devam eden hastalıklar için hastalık parası da ödenmektedir.” (Kessler,1949;31)

Karabük Demir Çelik Fabrikası'ndaki çalışma koşulları konusunda Ahmet Çehreli'nin değerlendirmeleri de aynı doğrultudadır:

“1939 senesinde inşaatın peyderpey tamamlanarak işletmeye alınmasıyla daimi kadrolu işçi istihdamı başlamıştır. İlk zamanlar bu tip sanayi için dökümhane, atölyeler, nakliyat işlerini kolaylaştırmak gayesi ile Devlet Demir Yolları Sivas ve Eskişehir Atölyelerinden, Kırıkkale Çelikhane Ünitesinden kalifiye ustalar getirilmiş ve yüzde 95 İngilizlerin nezaretinde çalışan fabrika idaresi çok kısa zamanda Türk işçilerinin işe intibakları ile Türk mühendis ve ustalarına devrolmuştur. (...)

“Sümerbank'ın işçilerle alakalı Yönetmeliklerinde sosyal espriye her hattı ile rastlanmış olması bu müessesenin kuruluşunda örnek alınmış ve buna göre de işçiye bir öğün 1800 kalorili iki kap yemek, 1/4 ekmek, yazlık ve kışlık elbise, elyüz yıkamak için sabun, soyunma, yıkanma yerleri, elbise dolapları, işe götürüp getirmek için tren veya otobüs gibi haklar tanınduktan başka, mühendis ve memurlar sitesindeki evlerden, ileri gelen usta ve ustabaşılar cüzi bir bedelle istifade ederlerdi.” (Çehreli,1966;144-145)

Ahmet Ali Özeken'in gözlemleri de benzer niteliktedir. Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın kurulması sırasında önce 400 işçi seçilir. Bunlar yetiştirilir. Bir bölümü yurtdışına gönderilerek eğitilir. “400 kişiden 95'i tam manasile, daimi, profesyonel, kalifiye bir işçi olarak yetişmiş, ve bu çekirdek etrafında, bugün Karabük'te 1250'yi mütecaviz, aileleriyle beraber, küçük bahçeli evlerde yerleşmiş, fabrikanın inşa ettiği küçük muntazam evlerde oturan ve daimi bir işçi kütlesi teşekkül etmiştir.” (Özeken,1950;121)

Sümerbank işçilerine sağlanan barındırma hizmeti de, günün koşullarında, son derece önemliydi. A.A.Özeken bu konuda şu bilgileri vermektedir:

*“Sümer Bank camiasına dahil ve sayısı yuvarlak rakamla 30 bine varan işçi ve memurun yüzde 20’si işletmelerce barındırılmış bulunmakta idi.*

*“Bunların yüzde 10’u bekar olarak işçi koşullarında -amele pavyonlarında- ve ancak yüzde 7’si ailelerle beraber, fabrikalar civarında inşa edilmiş memur ve amele evlerinde yerleştirilmiş bulunmakta idi. (...)*

*“Sümer Bankça, barındırma politikası hizmetinde, kuruluşun 1945 sonuna kadar, 30 milyon lira sarfedilmiş bulunuyordu. Bu suretle 1123 münferit işçi ve memur evi, 118 apartman, 29 bekar amele pavyonu, 249 baraka inşa edilmiş, ayrıca, bankanın kira ile tuttuğu 200 evde de, fabrika memur ve işçilerinin barındırıldığı tespit edilmiştir. Evli işçilerin, aileleriyle birlikte barındırılma nispeti: Gemlik Suni İpek Fabrikasında: % 44; Konya Ereğlisi Bez Fabrikasında Kayseri Mensucat Kombinasında: % 35’er; Hereke’de % 20 (1950’de % 40); Nazilli’de % 16; Karabük’te % 40’u.” (Özeken,1950;121)*

## Ücretlerdeki Gelişme

Özel sektördeki işçilerin sorunları büyüktü. Ancak, işçiliğin alternatifi olan köylülüğün koşullarıyla kıyaslandığında, yine de göreceli bir iyilikten söz etmek olanaklıdır. Ücretli işgücünün yetersizliği de, işçilerin çalışma koşullarını düzeltici bir etki yapıyordu.

Savaş döneminde enflasyon nedeniyle gerçek ücretler geriledi; çalışma ve yaşama koşulları kötüleşti. Ancak milli gelirden önemli azalmanın olduğu ve imkânların öncelikle milli savunma için ayrıldığı genel yoksullaşma koşullarında, bu sıkıntılara, “elle gelen düğün bayram” anlayışıyla katlanıldı.

Şevket Pamuk’un araştırmasına göre (Pamuk,2000;84) Türkiye’de imalat sanayiinde ücretler 1925 yılından 1934 yılına kadar sürekli olarak yükseldi; 1942 yılına kadar yaklaşık aynı seviyede kaldı; 1943 ve 1945 döneminde ciddi biçimde düştü. Bu düşüşte en önemli etmen, fiyat düzeyindeki gelişmelerdi.

1927 yılındaki ekonomik krizle birlikte fiyatlar düşünce, gerçek ücretler arttı.

1929 yılında başlayan ekonomik kriz de fiyatların düşmesine neden oldu. Fiyatlar 1938-1939 yıllarına kadar düştü. 1939 yılındaki fiyatlar, 1925 yılındaki fiyatların üçte ikisi düzeyindeydi. 1939 ve 1941 yıllarındaki gerçek ücretler ise, 1925 yılındaki düzeyin yüzde 51 üstündeydi.

1940 yılında başlayan fiyat artışları daha sonraki birkaç yıl içinde iyice hızlandı. 1945 yılındaki fiyat düzeyi, 1939 yılındaki düzeyin 3,5 katıydı. 1939 ve 1941 yıllarında en üst düzeye çıkmış olan ücretler, 1945 yılında yarı yarıya azaldı.

Korkut Boratav da gerçek ücretlerin 1939-1945 arasında yarıya indiğini belirtmektedir. (Boratav,2007;88)

## Türkiye’de İmalat Sanayii Gerçek Ücretleri (1925-1945)

(1925 Gerçek Ücret ve Fiyat Düzeyi = 100)

Yıl	Gerçek Ücret Endeksi	Fiyat Endeksi
1925	100	100
1926	92	102
1927	115	89
1928	111	89
1929	112	95
1930	108	87
1931	117	82
1932	111	80
1933	138	72
1934	160	71
1935	137	66
1936	131	66
1937	137	67
1938	135	66
1939	151	67
1940	143	75
1941	151	92
1942	140	155
1943	100	231
1944	97	225
1945	71	236

1920’li ve 1930’lu yılların ekonomik sorunlarının yükü ağırlıklı olarak (nüfusun dörtte üçünü oluşturan) köylülerin omuzlarına binmişti; imalat sanayii işçileri önemli sorunlar yaşamamıştı. Ancak 1942-1945 döneminde imalat sanayi işçilerinin ücretleri yarı yarıya inince, bu önemli mutlak yoksullaşma 1946 ve özellikle 1950 milletvekili genel seçimlerine yansdı.

### İşçi Sağlığı

Bu dönemde iş kazası ve meslek hastalıklarına ilişkin veriler ancak 1937 yılından itibaren vardır ve bunların güvenilirliği de tartışmalıdır. Çalışma Bakanlığı’nın yayınına göre, 1937 yılında 4891 iş kazası oldu ve iş kazaları nedeniyle 125 kişi hayatını kaybetti, 123 kişi de daimi kısmi veya daimi tam işgöremez duruma düştü. İş kazalarının sayısı 1941 yılında 9668’e, 1943 yılında da 11.958’e yükseldi. İş kazası nedeniyle ölümler ise 1939 yılında 203 oldu. Bu sayı 1940 yılında 163’e ve 1942 yılında da 162’ye indi. İş kazası nedeniyle daimi kısmi veya daimi tam işgöremezlik vakalarının sayısı da 1942 yılında 300 ve 1943 yılında 291 oldu. (Çalışma Bakanlığı, 1945;15)

Bu yıllarda büyük çoğunluğu küçük üretici köylü olup belirli sürelerle işçilik yapan kişilerde veya ilk kuşak işçilerde işçi sağlığı ve güvenliği konusunda bir duyarlılık yoktu. Kaderciliğin yaygınlığı da işçi sağlığı ve güvenliği konusunda alınması gereken önlemlerin birçok durumda ihmal

edilmesine yol açıyordu. Diğer bir deyişle, işçi sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için işçilerden ve geçici sürelerle işçilik yapan köylülerden önemli bir talep gelmiyordu. Özel sektör işverenleri de bu konuda gerekli önlemleri almayı ihmal etti. Yalnızca kamu kesimi işyerlerinde, bürokratların duyarlılığı sayesinde, bu konuda çıkarılmış olan mevzuata uygun davranılmaya çalışıldı. Ancak, mevzuatta bu konuda getirilen lehte düzenlemelerin önemli bir bölümü, işçilerin duyarsızlığıyla da bağlantılı olarak, kağıt üzerinde kalıyordu.

## Memurların Ekonomik Durumu

İşçi sınıfının memur kesimi ise bu yıllarda diğer emekçi sınıf ve tabakalara göre daha iyi durumdaydı.

Korkut Boratav'ın hesaplamalarına göre, 1923-1929 döneminde memurların durumu şöyle gelişti (Boratav,2007;57):

“1923-1929 yılları için güvenilir işçi ücretleri verileri yoktur. Ancak, toplam memur maaşlarının milli gelir (GSYİH) içindeki payını saptamak mümkündür. 1923-24 ve 1928-29 yılları ortalamaları olarak memurların milli gelirden aldıkları pay aşağı yukarı değişmeden (yüzde 6'nın biraz altında) kalmıştır. Bu saptama, dönem boyunca memurların milli ekonomi içindeki göreceli durumlarının korunduğu ve (eğer devlet memurlarının sayısında milli gelir büyüme hızını aşan bir artma olmamışsa) yılda yüzde 8,5 oranında büyüyen bir ekonomide bu tabakanın reel gelirlerinde ilerleme sağlandığı anlamına gelir.”

Korkut Boratav'ın hesaplamalarına göre, memurların aylıklarının milli gelir içindeki payı 1929-1939 döneminde ise şöyle gelişti (Boratav,2007;73): 1929: % 5,2; 1930: % 6,8; 1931: % 7,1; 1932: % 8,2; 1933: % 8,6; 1934: % 8,8; 1935: % 8,7; 1936: % 7,2; 1937: % 7,4; 1938: %7,6; 1939: % 9,1.

1931 yılında memurların iktisaden faal nüfus içindeki oranı yalnızca yüzde 1,2, (Ömürgönülşen,1990) milli gelirden aldıkları pay yüzde 7,1 idi. Bu iki oran arasındaki ilişki, işçi aristokratlığının ifadesidir.

1926-1945 döneminde memurlar lehine yapılan düzenlemelerin bazıları aşağıda sunulmaktadır:

788 sayılı Memurin Kanununun 20. ve 21. maddelerine göre, memurlar üç yılda bir terfi edecek ve yüzde 15 oranında zam alacaktı. Terfi edemeyenlerin aylıkları üç yılda bir yüzde 10, terfi etmesi gerekirken kadro nedeniyle edemeyenlerin aylıkları ise üç yılda bir yüzde 15 oranında artırılacaktı. Ekonomik, sosyal ve coğrafi koşulları uygun olmayan bölgelerde çalışan memurların aylıkları yüzde 33-100 oranında yükseltilecekti.

789 sayılı (1926) Maarif Teşkilatına dair Kanun ile, öğretmenlerin aylıklarına üç yılda bir yüzde 10-15 oranında zam yapılması, ilkokul öğretmenlerine ayda 5-10 TL ev kirası verilmesi kararlaştırıldı.

20 Haziran 1927 gün ve 1108 sayılı Maaş Kanunu (*Resmi Gazete: 2.7.1927*) ile maaşlar düzenlendi.

1108 sayılı (1927) Maaş Kanunu ile memur aylıklarından kesilen damga resmi ve pul vergisi dışındaki tüm vergiler kaldırıldı.

18 Mayıs 1929 gün ve 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanunla (*Resmi Gazete: 30.6.1929*), subaylar ve askeri memurlar dışındaki tüm devlet memurlarının maaş sistemi düzenlendi.

1931 yılında memur aylıklarından muvazene, iktisadi buhran ve kazanç vergileri kesilmeye başlandı.

2847 sayılı (1935) Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü Memur ve Müstahdemlerinin Ücretlerine Dair Kanun ile memurların, müstahdemlerin ve “saat hesabına daimi olarak çalıştırılanların” ücretleri belirlendi. “Muvakkat amele ücretleri, ihtiyaca göre hariçteki amele ücretleri esasları üzerinden İşletme Umum Müdürlüğüne tesbit” edilecekti (M.2). Örneğin, atelyedeki birinci sınıf ustabaşı, 10. derecede memurdu, aylık ücreti 130-150 TL idi ve 2 yılda bir her yıl için ayda 1,33 TL zam alacaktı. Örneğin, romorkör makinisti, telefon tesisat memuru, puvantör ve başmanevracı, 15. derecede memurdu, aylık ücreti 67 - 82 TL idi ve 2 yılda bir her yıl için 1,00 TL zam alacaktı. Yevmiyeliler arasında ise birinci sınıf usta ayda 100 - 125 TL, ikinci sınıf usta 90 - 115 TL, birinci sınıf işçi 77 - 95 TL, ikinci sınıf işçi ise 59 - 76 TL kazanacaktı.

30 Haziran 1939 gün ve 3656 sayılı Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanunla (Resmi Gazete: 8.7.1939), subaylar ve askeri memurlar dışındaki maaşlı devlet memurlarının maaş sistemi 15 derece olarak yeniden düzenlendi. Bu kanunla, Ankara’da oturan devlet memurlarına, derecelerine göre ayda 10 - 60 TL arasında değişen bir geçici tazminat verildi.

3 Temmuz 1939 gün ve 3659 sayılı Bankalar ve Devlet Müesseseleri Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülü Hakkında Kanunla KİT’lerde çalışan memurlara yılda 1 maaş tutarında ikramiye verilmesi kararlaştırılarak, KİT memurları diğer memurlara göre daha ayrıcalıklı kılındı. Olağanüstü başarı gösterilmesi durumunda 1 maaş daha verilebilecekti.

28 Haziran 1941 gün ve 16098 sayılı Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü Memurlarının Tayin, Tebdil, Terfi, Tecziye Usullerine Bunlara Verilecek Harcırah, Tazminat ve Tahsisatlar Hakkında Nizamname (Resmi Gazete: 15.7.1941) ile denizadamlarının ücret, işe ve diğer çalışma koşulları düzenlendi.

28 Ocak 1942 gün ve 4178 sayılı Memur ve Müstahdemlere Verilecek Fevkalâde Zam Hakkında Kanunla, devlet memurlarına, KİT’ler ve Demiryolları Umum Müdürlüğü’nde çalışan memurlara “fevkalade zam” verildi. Zam, kesintiler çıktıktan sonra net aylığın yüzde 15-25’i oranındaydı. 4 ve daha fazla çocuğu olanlara, 4. çocuktan itibaren ayda net 2,5 TL çocuk parası verilecekti. 1500 metreden yukarı rakımlı yerlerde oturan memurlara yılda 6 ay süreyle ayda net 15 veya 30 TL yakacak yardımı ödenecekti. Aynı kişilere 4306 sayılı (1942) kanunla da giyim eşyası verilmesi kararlaştırıldı. 1-7. derecelerdeki memurların yalnız kendilerine 3 metre elbiselik kumaş, 8-11. derecelerdeki memurların kendilerine ve eşlerine 3’er metre elbiselik kumaş, 12-15. derecelerdeki memurların kendilerine 1 çift ayakkabı ve kendilerine ve eşlerine 3’er metrelik elbiselik kumaş verilecekti. Yasa metninde, “amele, işçi ve hamal olarak çalışanlara” giyim eşyası dağıtılmayacağı belirtiliyordu.

29 Mart 1943 gün ve 19673 sayılı Kararnameyle kabul edilen Belediye Memur ve Müstahdemleri Nizamnamesi (Resmi Gazete: 13.4.1943) ile çalışma koşulları belirlendi.

17 Eylül 1943 gün ve 4500 sayılı Kanunla (Resmi Gazete: 23.9.1943) devlet memurlarına ve KİT ve Demiryolları Umum Müdürlüğü memurlarına, 1 aylık maaşları ve fevkalade zamları tutarında ek ödeme yapıldı. KİT memurları böylece 1943 mali yılında 3 aylık ikramiye aldılar.

4598 sayılı (1944) yasayla, devlet memurlarına, sahip oldukları her çocuk için ayda net 5 TL verilmeye başlandı. Çocuğu doğan veya karısı ölen memura 1 aylık ücreti ödenecekti. Memurun kendisinin ölümü durumunda mirasçılara 2 aylık ücret verilecekti.

31 Haziran 1944 gün ve 4599 sayılı Kanunla (*Resmi Gazete*: 24.6.1944) devlet memurlarına ve KİT ve Demiryolları Umum Müdürlüğü memurlarına sıkıntısı çekilen şeker, pirinç, un gibi maddelerin resmi fiyatlar üzerinden dağıtılması kararlaştırıldı. Aynı yardımın aylık tutarı 15 TL olacaktı. Para olarak ödeme de yapılabilecekti. (Ayrıca bkz. 31 Ağustos 1944 gün ve 3/1441 sayılı Kararname; *Resmi Gazete*: 6.9.1944.)

4620 sayılı (1944) yasayla, devlet memurlarına 4598 sayılı yasayla tanındığı belirtilen haklar, Demiryolları Umum Müdürlüğü memurlarına da verildi. 4621 sayılı (1944) yasayla aynı haklar KİT memurlarına da tanındı. Ayrıca, madencilik, sanayi ve ziraat işletmelerinin sevk ve idare personeline safi kârın yüzde 1'inin dağıtılması kararlaştırıldı.

9 Nisan 1945 gün ve 4716 sayılı Kanunla (*Resmi Gazete*: 12.4.1945) devlet memurları ve KİT ve Demiryolları Umum Müdürlüğü memurlarına bir aylık ücretleri ve fevkalade zamları tutarında ek ödeme yapıldı.

4805 sayılı (1945) yasayla, devlet memurları ve KİT memurlarının aylık ücretlerine 1.1.1946 tarihinden geçerli olmak üzere, yüzde 16-50 oranında zam yapıldı.

Osmanlı dönemindeki farklı olarak, Cumhuriyet döneminde memur aylıklarının ödenmesinde bir aksama olmadı. Düzenli gelir güvencesi de, geliri 1929 öncesindeki tarım buhranı ve daha sonra da 1929 buhranı nedeniyle iyice azalan ve istikrarsızlaşan köylülüğe göre, çok büyük bir avantaj oluşturunordu.

Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında verilen zamlar ve ek ödemeler ve giyecek ile gıda maddesi dağıtımı memurları önemli ölçüde korudu. Bu dönemdeki siyasal iktidar, köylülüğü, ürününe ucuza el koyarak, yeni vergiler uygulayarak ve mal darlığını önleyemeyerek, işçileri ise Milli Korunma Kanunuyla, enflasyonla ve karaborsayla sıkıntıya sokarken, memurlar göreceli olarak rahattı. Korkut Boratav, Savaş yıllarında memurların milli gelirden aldıkları payı şöyle anlatmaktadır: «Maaşların milli gelirden payı, Saydam hükümetinin politikaları sayesinde 1941'de % 10'a kadar yükseldiği halde, artan enflasyon temposuna dayanamayarak 1942'de % 7,4'e, 1943'de % 5,3'e kadar düşmüştür. 1944-45 yılları ise maaş payının savaş öncesi düzeye yeniden yaklaşabildiği yıllardır. Gerçekten de tek parti rejimi, memur tabakasının savaş enflasyonu karşısında ezilmemesi için yoğun çaba sarfetmiştir. Dolayısıyla savaş boyunca memurların hayat standardının, sadece milli hasıladaki gerileme oranında düştüğü; görece durumlarının bozulmadığı söylenebilir.» (Boratav,1989;310)

1946 yılında memurların milli gelirden aldığı pay yüzde 7-8 düzeyindeyken, memurların iktisaden faal nüfus içindeki payları yüzde 2,2 idi. Ancak bu göreceli iyi duruma karşın, II. Dünya Savaşı döneminde memurların gerçek gelirlerinde de önemlice bir azalma oldu.

Evli ve 2 çocuklu bir memurun 1939, 1942, 1945 ve 1947 yıllarında brüt ve net aylıkları aşağıdaki çizelgede sunulmaktadır. (Tozan;Cevan,1977;11,69)



## Memur Aylıkları (Cari Fiyatlar, TL/ay)

Derece	1939		1942	1945		1947	
	Brüt	Net	Net	Brüt	Net	Brüt	Net
1	600	433	498	675	550	1000	631
2	500	365	429	567	467	875	561
3	400	297	341	458	385	750	490
4	292	219	259	350	298	625	416
5	257	194	225	307	262	550	369
6	210	159	183	253	218	475	322
7	167	127	155	203	189	400	274
8	138	103	132	177	164	350	241
9	112	89	114	155	145	300	208
10	99	79	96	133	131	250	174
11	85	68	83	117	116	225	157
12	75	61	73	106	106	200	140
13	60	50	63	90	91	175	123
14	50	43	52	69	80	150	106
15	40	34	42				

1939 yılında tarımda ortalama aylık net ücret 10 - 20 TL, yıllık ücret ise net 73 - 135 TL idi. (Çalgüner,1943;73,77)

Memur konutları sorunu 1940'lı yıllarda yeniden gündeme geldi.

18 Temmuz 1944 gün ve 4616 sayılı Yasayla, Ankara'da oturan memurlara ödenen mesken tazminatı, tüm ülkedeki memurlara yaygınlaştırıldı. Ayrıca, Ankara'da Saraçoğlu Mahallesi'nin yapımına 1944 yılında başlandı. 1947 yılında tamamlanan mahallede 434 konut bulunuyordu. Aynı dönemde Doğu illerinde de 275 memur konutu yapıldı. (Sey,1984;2379)

Bu dönemde Demiryolları Umum Müdürlüğü, Sümerbank, Etibank, Şeker Şirketi, Karabük Demir-Çelik gibi kamu işletmelerinin de memurlar ve hatta vasıflı işçilerin çok düşük kiralar karşılığında oturabildikleri lojmanları vardı. Bu kuruluşların sinema salonları, spor tesisleri, kantinleri, özel ilkokulları, vb. ise hem belirli ayrıcalıklar sağlıyor, hem de lojmanlarda kalan memurları ve daimi vasıflı işçileri yöreden ve yöredeki diğer işçilerden önemli ölçüde koparıyordu.

## Memurların Sosyal Güvenliği

Cumhuriyet döneminde de il özel idareleri, Devlet Demiryolları ve Limanlar, İnhisarlar, Denizyolları, Ziraat Bankası, Askeri Fabrikalar, İETT gibi kuruluşlarda özel kanunlarla emekli sandıkları oluşturuldu. 1949 yılında ise T.C.Emekli Sandığı kuruldu.

1930 yılına kadarki dönemde devlet memurlarına ilişkin emeklilik sistemi dağınmıktı ve prim ödenmesi esasına dayanıyordu. 3 Haziran 1930 gün ve 1683 sayılı Askeri ve Mülki Memurlara Mahsus Emeklilik Kanunu ile genel bütçeden maaş alan devlet memurları için primli sistem yerine devlet bütçesinden finansmana dayalı sisteme geçildi.

Bu dönemde genel bütçe dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurlar için de tekaüt sandıkları kuruldu. Bunların bazılarına ilişkin mevzuat aşağıda sunulmaktadır:

2 Haziran 1926 gün ve 895 sayılı Askeri Fabrikalar Sigorta ve Teavün Sandığı Kanunu ile, Tophane Müşiriyeti zamanından beri yardım sandığı olarak çalışmalarını sürdüren yapı, Askeri Fabrikalar Sigorta ve Teavün Sandığı haline sokuldu. Bu sandık, en büyük memurundan en küçük işçisine kadar herkesi hastalığa karşı, gerek işten kaynaklanan, gerek diğer hastalıklara karşı sigorta ediyordu.

İstanbul Mahalli İdaresiyle Ankara Merkez Belediyesi Memurları Tekaüt Kanunu (3 Haziran 1933 gün ve 2264 sayılı Kanun; *Resmi Gazete*: 7.6.1933).

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umumi İdaresi Memurları Tekaüt Sandığı Kanunu (28 Mayıs 1934 gün ve 2454 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*: 30.5.1934).

İnhisarlar Umum Müdürlüğü Tekaüt Sandığı Kanunu (20 Mart 1936 gün ve 2921 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*: 30.3.1936).

İnhisarlar Tekaüt Sandığı Nizamnamesi (30 Mayıs 1936, *Resmi Gazete*: 11.6.1936).

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü Tekaüt Sandığı Nizamnamesi (19 Ağustos 1936, *Resmi Gazete*: 2.9.1936).

Denizyolları ve Akay İşletmelerile Fabrika ve Havuzlar İdareleri Memur ve Müstahdemleri Tekaüt Kanunu (15 Şubat 1937 gün ve 3137 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*: 27.2.1937).

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Memurları Tekaüt Sandığı (4 Haziran 1937 gün ve 3202 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu, M.55 ve devamı, *Resmi Gazete*: 12.6.1937).

24 Haziran 1938 gün ve 3492 sayılı Kanunla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası memurları için bir tekaüt sandığı kuruldu.

Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı Hakkında Kanun (26 Ocak 1939 gün ve 3575 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*: 7.2.1939).

Köy Enstitüleri Kanunu (17 Nisan 1940 gün ve 3803 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*: 22.4.1940. Kanununun 18-21. maddelerine göre Köy Öğretmenleri Tekaüt Sandığı ve Köy Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı kurulacaktı.)

Belediyeler ve Bunlara Bağlı Müesseseler ve Belediyeler Bankası Memurları Tekaüt Sandığı Teşkiline Dair Kanun (2 Temmuz 1941 gün ve 4085 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*: 10.7.1941).

Köy Öğretmenleri Tekaüt Sandığı Nizamnamesi (11 Kasım 1941, *Resmi Gazete*: 18 Kasım 1941).

Posta, Telgraf ve Telefon İdaresinin Biriktirme ve Yardım Sandığı Hakkında Kanun (22.12.1941 gün ve 4157 sayılı Kanun; *Resmi Gazete*: 26.12.1941).

Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı Nizamnamesi (5.5.1942; *Resmi Gazete*: 20.5.1942).

İktisadi Devlet Teşekkülleri Memurları Tekaüt Sandığı Hakkında Kanun (20.5.1942 gün ve 4222 sayılı Kanun; *Resmi Gazete*: 25.5.1942).

Köy Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı Nizamnamesi (31.3.1943; *Resmi Gazete*: 16.4.1943).

Etibank Memur ve Müstahdemleri Yardımlaşma Cemiyeti Ana Nizamnamesi (*Resmi Gazete*, 25.9.1945).

Bu dönemde oluşturulan Köy Öğretmenleri Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı daha sonraki yıllarda İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı'na (İLKSAN) dönüştürüldü.

Hükümet bu dönemde memurlar tarafından tüketim kooperatifleri, yapı kooperatifleri ve memur kulüpleri kurulmasını da teşvik etti.

Erdoğan Soral'ın 1974 yılı Ocak ayında Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla uyguladığı önemli bir anket ise, 1950 öncesinde memurların sınıf değiştirme olgusunu gözler önüne sermektedir. Erdoğan Soral'ın bazı bulguları şöyle özetlenmektedir (Soral,1974;37,38,211): “Bu dönemde (1931-1940), devlet memurluğundan gelip müteşebbis olanların tümünün yönetici olarak özel kesime geçtikleri söylenemez. 1931-40 dönemi devlet memuriyetinin gözde olduğu yıllardır. Devlet hizmetinde çalışmak maddi ve moral yönleriyle çekicidir. Dolayısıyla bu dönemde özel kesime geçen devlet memurlarının çoğunun mal sahibi müteşebbis durumunda iş hayatına atıldıkları söylenebilir. Devletçilik dönemi bu görünüşü ile devlet memuriyetinde sermaye birikiminin sağlanabildiği bir dönem olarak gözükmektedir.” 1941-1950 döneminde, “memuriyetten özel kesime geçen müteşebbislerimiz yoğundur. (...) Ticaret ve devlet memuriyeti bu dönemde iş alanlarına atılan müteşebbislerimizin kaynağını teşkil etmektedir.” “Müteşebbislerimizin önemli bir kısmının daha önceki mesleği devlet memuriyetidir. Devlet memuriyetinden özel teşebbüse geçen müteşebbislerimizin yarıdan fazlası mal sahibi müteşebbis olarak iş hayatına atılmışlardır. Bu görünüş ile devlet memuriyeti Türkiye’de sermaye birikiminin gerçekleştirilebildiği bir meslek olarak görülmektedir. İlginçtir. Öyle bir olguya benzer araştırmaların yapıldığı diğer az gelişmiş ülkelerde rastlayamadık.”

## SONUÇ

1925-1945 döneminde işçi sınıfı nicel ve nitel olarak çok zayıftı. İşçilik yapanların önemli bölümü, köydeki toprak mülkiyetinden kopmamış ve işçiliğe bir ek gelir kaynağı olarak bakan insanlardı. Devlet, 1925 öncesinde dünyada ve Türkiye’de işçilerin belirli gelişmeler karşısındaki tavrını ve ülkeye yönelik tehditleri de dikkate alarak, tam olarak mülksüzleşmiş ve ana geçim kaynağı işyerinden aldığı ücret veya aylık olan işçilere karşı çok ılımlı bir politika izledi. Kamu kesiminde büyük ihtiyaç duyulan vasıflı ücretli işgücü, memur statüsünde istihdam edilerek, işçi aristokrasisine dönüştürüldü. Daimi işçiler için çıkarılan iç yönetmelikler sayesinde, işçilerin işyerlerinde tutulmasına çalışıldı. Bu koşullarda işçilerin hak ve özgürlüklerini geliştirmek için tüzel kişilik sahibi örgütlerde örgütlenme eğilimi gelişmedi. İşyerlerinde sıkıntı yaşayan işçiler de, örgütlenmek ve eylem/direniş/grev gibi riskli mücadele yöntemlerine başvurmak yerine ya köylerine geri döndüler, ya da kolaylıkla bulabildikleri işlere geçtiler. Ülke sanayileşti ve işçi sayısı arttı, ancak (Şevket Süreyya Aydemir’in de 1932 yılında umduğu gibi) devletçilik politikaları sayesinde sert sınıf mücadeleleri akıllı politikalarla büyük ölçüde önlendi.

# 1946-1961 DÖNEMİ: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İLK ADIMLAR

## GİRİŞ

Bu dönem, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısında çok önemli değişikliklerin yaşandığı yıllardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonraki yaklaşık 30 yıllık dönem, kapitalizmin Altın Çağı idi. Bu dönemde kapitalist dünyada sürekli bir ekonomik büyüme yaşandı; tam istihdam durumuna yaklaşıldı; Soğuk Savaş, tüm toplumsal ve siyasal ilişkiler üzerinde belirleyici oldu.

## Kapitalizmin Altın Çağı ve Toplumsal Sonuçları

Kapitalizmin tarihinde küresel krizlerin yanı sıra küresel altın çağlar da vardır. 1946-1973 dönemi, kapitalizmin tarihinin en etkili Altın Çağı'dır.

Bu dönemin birinci önemli özelliği, sürekli ekonomik büyümedir. Bu dönemde ara sıra durgunluklar yaşansa da, herkes geleceğe umutla bakıyordu ve bu umutla yatırıma yöneliyordu. İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda sömürgelerde bir uyanışı ve bağımsızlık savaşlarını da gündeme getirmişti. Ancak sömürge sisteminin çökmeye başlaması 1950'li yılların ortalarında önem kazandı. Sömürgelerden emperyalist ülkelere aktarılan ekonomik artık, savaş yıllarının yıkımının giderilmesinde kullanılabilirdi.

Bu ekonomik büyümenin doğal sonucu, yeni istihdam olanaklarının yaratılmasıydı. Orduların büyük ölçüde terhis edilmesiyle ortaya çıkan işsizler, yeni işyerlerinde iş bulabildi. Soğuk Savaş nedeniyle askerlerin bir kısmı görevini sürdürünce, işsizlik baskısı da azaldı. Bu dönem, tam istihdamın büyük ölçüde gerçekleştirilebildiği yıllardı.

Bu dönemin üçüncü önemli özelliği, Soğuk Savaş'tı. 1941-1945 döneminde dünyadaki saflaşmada bir tarafta SSCB, ABD, İngiltere vardı; karşı tarafta Almanya, Japonya, İtalya. 1946 yılından itibaren bu saflaşma temelden değişti. Bir tarafta Sovyetler Birliği ve etkisi altındaki ülkeler, diğer tarafta ABD'nin önderliğindeki gelişmiş kapitalist ülkeler yer aldı.

Bu üç temel özellik, toplumsal ve ekonomik ilişkilerde de köklü değişikliklere neden oldu.

Sosyalist alternatifin yarattığı tehdit, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal refah devletinin gelişmesine katkıda bulundu. Devlet, vatandaşlarının refahını sağlama sorumluluğunu üstlendi. Sosyal güvenlik alanında büyük gelişmeler sağlandı.

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki devletler ve işverenler, komünist olmadığı sürece, sendikaları desteklediler; azgelişmiş ülkelerde kendi etkileri altında sendikaların kurulması ve gelişmesi için katkıda bulundular.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi lehine önemli mevzuat ve uygulamalar gündeme geldi.

Kapitalizmin Altın Çağı'nın 1970'li yılların ortalarında sona ermesiyle ve özellikle Soğuk Savaş'ın 1980'li yılların ikinci yarısında bitmesiyle birlikte, bu toplumsal ve ekonomik ilişkiler de başka biçimlere dönüştü.

## Soğuk Savaş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rus Devrimi olmuş, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuş, kısa bir süre sonra da Moğolistan'da komünistler iktidara gelmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilere ilk büyük darbeyi indiren ve savaşın gidişatını değiştiren güç, Sovyetler Birliği oldu. Ayrıca, işgal altındaki Fransa'da ve ardından İtalya'da, Nazi işgaline karşı direnişte bu ülkelerin komünist partileri önderlik rolünü üstlendi. 1941-1945 döneminde faşizme karşı demokrasi cephesi, komünistlerin etkisinin artması sonucunu doğurdu. 1945 yılında dünyada Sovyetler Birliği'nin ve Fransa, İtalya, Belçika gibi ülkelerde komünist partilerinin gücü ve itibarı zirvedeydi. Savaş sonrası dönemde Fransız Komünist Partisi ve İtalyan Komünist Partisi koalisyon hükümetlerine girmişti.

Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Soğuk Savaş 1946 yılından itibaren adım adım tırmandı. Ancak komünistlerin gücü ve etkinliği de giderek yayıldı. Avrupa'da Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Polonya, Demokratik Alman Cumhuriyeti (*Doğu Almanya*), Yugoslavya, Arnavutluk komünistlerin yönetimine girdi. Letonya, Litvanya ve Estonya, daha önceden Sovyetler Birliği'ne dahil edilmişti. Avusturya ve Finlandiya ise "tarafsızlaştırıldı." Kuzey Kore, Kuzey Vietnam ve Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte, 1940'lı yılların sonlarında, dünya nüfusunun üçte biri komünist partilerinin yönetimi altındaydı. Küba'da Fidel Castro ve arkadaşlarının 1956 yılında başlattıkları gerilla savaşı, 1.1.1959 günü gerilla kuvvetlerinin Havana'ya girmeleriyle zaferle sonuçlandı ve Küba, daha sonraki yıllarda, sosyalizm doğrultusunda gelişti.

Gelişmiş kapitalist ülkeler için komünizm çok önemli bir tehditti. Kapitalist dünya, komünistlerin yaşam standardı ve sosyal güvence alanlarında halka vaat ettiklerini kapitalist düzen içinde sunabilme çabasına girdi. Ayrıca, sömürge sistemi henüz çökmemişti. Daha sonraki yıllarda sömürgelerin bağımsızlıklarını kazandığı durumlarda bile eski sömürgelerin bazıları yeni-sömürgeye dönüştürüldü. Böylece, sömürge, yarı-sömürge ve yeni-sömürgelerden gelişmiş ülkelere kaynak aktarımı sürdürülebildi. Bu durum da gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıflarına önemli hakların verilebilmesini olanaklı kıldı. Ayrıca, teknolojiye sağlanan büyük gelişim, emek üretkenliğini artırdı. Bu süreçte, bu ülkelerin işçi sınıflarının sendikalardaki örgütlü gücü de yeni koşulların biçimlenmesinde bir ölçüde etkili oldu.

Bu etmenler, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal refah devletini yarattı. Hükümetler ve sermayedar sınıf, anti-komünist ve anti-Sovyet olan sendikal örgütlenmeleri destekledi. İşçiyi koruyucu mevzuat geliştirildi; sendika üyesi olmayan işçiler bile kabul edilen yasalar aracılığıyla önemli haklar elde ettiler.

Soğuk Savaş yıllarında ABD ve Sovyetler Birliği de, çeşitli ülkelerde kendi yönetim veya etkileri altında sendikalar örgütlemeye ve geliştirmeye çalıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde bu iki güç arasında önce Avrupa'da bir mücadele vardı. Avrupa'da istikrar sağlandıktan, özellikle 1953-1954 yıllarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ülkeleriyle ve diğer ülkelerle yakından ilgilenmeye başlamasından ve 1955 yılında bağlantısızlar hareketinin ortaya çıkmasından sonra, iki süper güç ve blok arasındaki mücadele, bağımsızlığını yeni kazanmış eski sömürgelere kaydı. Bu süreçte dış güçlerin etkisi de sendikalaşmayı teşvik etti.

Soğuk Savaş, uluslararası sendikacılık hareketine de yansıdı. 1945 yılında kurulan ve ABD'deki AFL dışında Batı'daki hemen hemen tüm sendikalarla komünistlerin hakimiyetindeki sendikaları biraraya getiren Dünya Sendikalar Federasyonu içinde. 1946 yılında Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte 1947 yılında Marshall Yardımı konusunda büyük bir tartışma çıktı. 1949 yılında da komünistlerin hakimiyetinde olmayan sendikalar Dünya Sendikalar Federasyonu'ndan ayrılarak, 1949 yılında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (ICFTU) kurdu. Dünya Sendikalar Federasyonu bir süre yalnızca komünistlerin hakim olduğu sendikaların üst örgütü oldu. Ancak daha sonra sömürgeliktен kurtularak bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki sendikaların bazıları Dünya Sendikalar Federasyonu'na üye oldu.

## **Türkiye-SSCB İlişkilerinde Büyük Kırılma**

1945 yılında Türkiye'nin dış ilişkilerinde ve Türkiye tarihinde bir dönüm noktası yaşandı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri büyük bir darbe yedi. Sovyetler Birliği, Türkiye'den Boğazlar'da ortak üs kurulmasını ve Kars ile Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini talep etti. Türkiye'nin 1946 yılında başlayan Soğuk Savaş'ta, bazı ülkeler gibi tarafsız kalmak yerine açık bir biçimde ABD tarafında yer almasında en önemli nedenlerden biri, Sovyetler Birliği'nin bu yanlış politikaları oldu. Bu sorun Türkiye'de işçi hareketini doğrudan etkiledi.

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde sorunlar 1943 yılında başladı.

Yukarıda ele alındığı gibi, Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak çalışan Türkiye Komünist Partisi, 1936 yılında Komünist Enternasyonal'den gelen talimat üzerine çalışmalarını durdurmuştu. Ancak TKP illegal çalışmalarına 1943 yılında yeniden başladı. 1944 yılında TKP Davası ve 1945 yılında İleri Gençler Birliği davası açıldı (Bkz. Rasih Nuri İleri, *1944 TKP Davası*, Tüstav Yay., İst., 2003 ve R.N. İleri, *1945 İGB Davası*, Tüstav Yay., İstanbul, 2003).

İkinci olumsuz gelişme, savaş sırasında İran'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olan kuzey bölgelerinde Sovyetler'in desteğiyle oluşturulan Mehabad Kürt Cumhuriyeti idi. Mehabad Kürt Cumhuriyeti 22 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Kızıl Ordu'nun İran'dan ayrılması sonrasında İran ordusu Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin silahlı güçlerini yendi ve 31 Mart 1947 günü hareketin önderleri idam edildi. Mehabad yöneticilerinden Molla Mustafa Barzani 1947 yılında Sovyetler Birliği'ne sığındı ve 11 yıl 4 ay süreyle Sovyetler Birliği'nde kaldı. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Ortadoğu politikalarında ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinden yararlanmaya çalıştı. Bu durum Türkiye açısından diğer bir kaygı nedeni oluşturdu.

Sovyetler Birliği, çeşitli nedenlerle, Türkiye ile 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 1945 yılında yenilenebilmesi için bazı talepler gündeme getirdi. Bu taleplerin gündeme getirildiğinin bir kanıtı, 1953 yılında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen bir notada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den herhangi bir talebinin olmadığını ifade edilmesidir. Türkiye'de bazı kişilerin gerçekdışı olduğunu ileri sürdüğü taleplerin varlığı konusunda en güvenilir belgeler, Sovyetler Birliği kaynaklarıdır.

Editörlüğünü B.Ponomaryov, A. Gromyko ve V.Khvostov'un yaptığı ve Sovyetler Birliği'nin resmi yayınevi olan Progress Publishers tarafından Moskova'da 1974 yılında yayımlanan *Sovyet Dış Politikası Tarihi, 1945-1970 (History of Soviet Foreign Policy, 1945-1970)*, Progress Publishers, Moscow, 1974, s.279-280) kitabında Sovyetler Birliği'nin 1953 yılında Türkiye'ye verdiği nota şöyle anlatılmaktadır:

*“Sovyet Hükümeti adına 30 Mayıs 1953'te Türk Büyükelçisi'ne aşağıdaki nota verilmiştir.*

*‘İyi komşuluk ilişkilerini korumak ve barış ve güvenliği güçlendirmek amacıyla Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri, Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün bulmuşlardır. Boğazlar sorununa ilişkin olarak da, Sovyet Hükümeti görüşünü yeniden gözden geçirmiştir ve SSCB'nin Boğazlar yönünden güvenliğinin SSCB ve Türkiye açısından eşit şekilde kabul edilecek koşullarla sağlanabileceğini düşünmektedir. Sovyet Hükümeti bu nedenle kayda geçirmektedir ki Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde herhangi bir toprak talebi yoktur.’”*

Bu belgede, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçası olan “Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri”nin “Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün buldukları” açıkça belirtiliyor. Boğazlar konusunda 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli Sovyetler Birliği notalarında yer alan Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin “boğazların müdafaasını müşterek vasıtalarile temin ederler” talebi de geri çekiliyor.

Bilal Şen, eski TKP'nin üyesiydi. 1945 İleri Gençler Birliği ve 1951-52 TKP tevkifatlarında hüküm giydi. 1957 yılında itibaren Bulgaristan'da TKP'nin Bizim Radyo'sunda çalıştı. 1965 yılında TKP'deki görevlerine son verildi. 1973 yılında TKP'nin atılım döneminde TKP'de yeniden görev aldı.

Bilal Şen, 2000 yılında yayımlanan “Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin” başlıklı makalesinde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs talebini anlatmaktadır.

Bilal Şen, ayrıca, “Arhiv Vneşhey Plitiki Rossiyskoy Federatsii, Çernomorstie Prolive, Sbornik Dokumentov, 1917-1946, M., 1947, c.160” kaynağına dayanarak, Türk büyükelçisi Selim Sarper'le ilgili şöyle yazmaktadır: “Molotov'un İngiliz temsilcisine verdiği 20 Temmuz 1945 tarihli cevabı notaya göre, bu görüşmede Türk temsilcisine ‘benzer bir anlaşma, ancak Boğazlar sorunundan başka, 1921 yılında Sovyetler Birliği'nden gaspedilip Türkiye'ye katılan topraklar sorununun çözümü koşulu ile düşünülebilir’ demiştir.”

Bilal Şen, “Novoy Mir, no.5, 1991, s.198” kaynağına dayanarak da şunları yazmaktadır: “Karşılıklı nota alışverişlerine son verilince taraflar, Boğazlar Konferansı toplama düşüncesini bir tarafa bırakmışlardır. Bundan sonra Stalin diplomatik arenadaki çabalarını başka alana aktarmıştır. Bunun bir örneği, ‘...Boğazlar bölgesinde askersel üs ve Ermeni ve Gürcü topraklarının geri verilmesi istekleriyle Sovyet, Ermeni ve Gürcü hareketini organize etmesi’dir.” (Bilal Şen, “Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin,” *Tarih ve Toplum*, Aralık 2000, s.13-18.)

1940'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Viçeslav Mihayloviç Molotov idi. Feliks Çuyev, Molotov'un dostuydu ve 1969-1986 döneminde Molotov'la, her biri 4-5 saat süren 140 görüşme yaptı ve bu görüşmeleri kayda geçirdi.

Görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi ve Boğazlar konusu da gündeme geldi.

Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Molotov Anlatıyor* kitabında Molotov'un bu konularda anlattıkları, talepler konusundaki kuşku ve şüpheleri tümüyle ortadan kaldırıncı niteliktedir. (Felixs Çuyev, *Molotov Anlatıyor, Stalin'in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.104-106)

Bu konuya ilişkin bölümler aşağıda sunulmaktadır (parantez içindeki tarih, görüşmenin yapıldığı günü göstermektedir):

*“Savaşın bitiminde Türklere Çanakkale'nin kontrolünü bize bırakmalarını talep ettik. Buna yanaşmadılar; müttefiklerimiz de desteklemedi. Bizim hatamız bu oldu. Bizim fikrimize göre Stalin her şeyi meşruiyet çerçevesinde, BM çizgisinde yapmak istiyordu. Donanmalarımız oraya vardığında İngilizler çoktan orada gardlarını almış durumdaydılar. Orada bir beceriksizliğimiz oldu. (31.07.1972; 15.08.1975)”*

*“Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama bana verilmiş olan görevi başarmam gerekiyordu. 1945'de, savaş bitince, bu sorunu masaya getirdim: Boğazlar, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin koruması altında olmalıydı. Bu yersiz ve gerçekleştirilmesi imkansız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum, fakat o da bazı hatalar yaptı. Sovyet ordusunun kazandığı zafere dayanarak böyle bir düzenlemeyi önerdik. Ancak bunun kabul edilemez bir şey olduğunu biliyordum. Aslında bu bizim yapmış olduğumuz bir hata.” (24.07.1978)*

*“Türk toprakları üstünde hak talebimiz vardı. Konuyu Gürcü bilim adamları ortaya attılar. Hem de beceriksizce. Boğazları, Türklere birlikte korumak. (...) Karadeniz'den bir çıkış kapısı! Bu başarısız oldu. Çanakkale'ye girebilseydik her şey farklı olurdu.” (28.08.1982)*

*“Çanakkale! Stalin: 'Haydi! Bastır! Ortaklaşa egemenlik teklif et' diyordu; ben: 'Bunu kabul etmeyeceğim!' (...) 'Sen gene de ısrar et!'” (30.09.1981)*

*“Boğazlar sorununu da halletmek gerekiyordu. Neyse ki zamanında vazgeçmişiz yoksa bu bize karşı saldırgan ortak bir koalisyona dönüşebilirdi. (...) Ek olarak Batum'a sınır bir bölgeyi de talep ettik çünkü bu Türk toprağında eskiden Gürcüler yaşıyordu. Azeriler İran'ın Azeri kısmını almak istiyorlardı. Gürcüler de Türkiye'nin Gürcü bölgesini. Ağrı'ya da Ermenilere vermek istiyorduk. O dönemde bu tür toprak talepleriyle ortaya çıkmak zordu. Geçmişte Çar yönetimi Rusya sınırındaki topraklara el koymuştu. Bizim çok dikkatli davranmamız gerekiyordu ama her şeyden önce bu yönetimlerin de gözünü korkutmamız lazımdı.” (21.10.1982)*

Bu konuda diğer bir belge, dönemin Çankaya Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in aktarımıyla, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği'nin taleplerini anlattığı metindir. (Derin, 1995;5-7)

Diğer etmenlerin yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin bu taleplerinin de etkisiyle, Türkiye, dış politikasında köklü bir değişikliğe giderek, ABD önderliğindeki saflaşmaya katıldı ve 1962 yılına kadar katı bir anti-Sovyet çizgi benimsedi. Devletin iç politikasında da benzer değişiklikler yapıldı; anti-komünist strateji çerçevesinde İslamcı güçlerin gelişmesinin önündeki engeller kaldırıldı; kontrol altında bir sendikacılık hareketi geliştirilmeye çalışıldı.

## **Türkiye'nin Dış Politikasında Köklü Değişim ve Etkileri**

Dünyadaki yeni saflaşma ve Türkiye'nin seçimi, Türkiye'deki ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeleri olduğu kadar, işçi sınıfını ve sendikacılık hareketini de temelden etkiledi.



Türkiye, 1947 yılında Truman Doktrini ve 1948 yılında da Marshall Planı kapsamında ABD'den askeri ve ekonomik yardım almaya başladı. Ardından, Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili anlaşmalarla Türkiye'de çok sayıda Amerikan üssü ve tesisi kuruldu. Türkiye, 1950-1953 yıllarında süren Kore Savaşı'na asker gönderdi, özellikle "Kunuri Zaferi" olarak sunulan çatışmalarda, Amerikan ordusunu kurtarabilmek için Türk birlikleri cepheye sürüldü ve büyük zayıyat verdi.

Türkiye, bu gelişmeler sonucunda, 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü'ne (NATO) girdi. 1950'li yıllarda ABD'nin Orta Doğu Antlaşma Örgütü (METO, Middle East Treaty Organisation) kurma girişimlerinde yer aldı. Bu girişim başarısızlıkla sonuçlanınca, oluşturulan CENTO'ya İran ve Pakistan ile birlikte dahil oldu. Devletin her biriminde ABD'li görevliler çalışmaya başladı.

Türkiye ekonomisinin düzenlenmesine ilişkin olarak 1946 yılında hazırlanmış bulunan Beş Yıllık Sanayi Planı iptal edilerek, ABD'nin yönlendirmesiyle 1947 Türkiye Kalkınma Planı hazırlandı. Ancak yine de Türkiye'nin sanayileşme çabası sürdürüldü ve ithal ikameci sanayileşme anlayışı içinde çok sayıda fabrika kuruldu; yeni iş olanakları yaratıldı. Ayrıca tarım sektörüne de büyük destek verildi.

Marshall Yardımı kapsamında Türkiye'ye gelen ve köylüye krediyle satılan traktörler sayesinde geçmişte işlenemeyen geniş hazine arazileri ve meralar tarıma açıldı; Türkiye'nin tarımsal üretiminde bir artış gerçekleşti. Bazı bölgelerde büyük toprak sahipleri, traktörle geniş arazileri kolayca sürdüklerinde, o döneme kadar bu arazilerde yaşayan ve çalışan ortakçıları (yarıcı, maraba) köylerinden çıkarttı.

Kore Savaşı yıllarında Türkiye'nin ihraç ürünleri arasında bulunan krom ve buğdayın uluslararası piyasalarda fiyatı arttı. Türkiye ekonomisi özellikle 1950-1953 döneminde hızlı bir ekonomik büyüme sağladı.

Bu yıllarda 1947 yılında bir TKP Davası ile 1951-1952 yıllarındaki büyük TKP Tevkifatı ve Davası gündeme geldi. Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın önderliğinde 1954 yılında kurulan Vatan Partisi de 1958 yılında kapatıldı. Hükümet, Türkiye'deki komünist faaliyetleri abartarak, ABD'den aldığı yardımı arttırmaya çalıştı.

## **Halkın Yaşam Standardında Yükselme**

Bu gelişmeler, halkın yaşam standartlarında önemli değişiklikleri de getirdi. Kapitalizmin Altın Çağı ve Türkiye'nin önemli jeopolitik konumu, halkın hayatında çok önemli gelişmelere yol açtı. Emekçi sınıf ve tabakalar, gerek oy güçleri sayesinde, gerek ABD'nin sosyalistlerin etkisinin artması kaygısına bağlı olarak, uğrunda fazla bir mücadele vermeden önemli haklar elde etti.

Mübeccel Kıray, 1950-1960 dönemini şöyle anlatmaktadır: "Anadolu'nun bin yıllık durağan yaşamından uyandığı, devinmeğe başladığı zaman aralığıdır." (Çavdar,1996;55)

Türkiye'de 1945 yılının sonlarında çokpartili parlamenter düzene geçildi; köylünün ve işçinin "oyu para etmeye başladı."

Bu yıllarda, İşçi Sigortaları Kurumu ilk kez geniş işçi kitlelerini, günümüz ölçütlerine göre yetersiz de olsa, sosyal güvenlik şemsiyesi altına aldı.<sup>92</sup>

92 Bkz.Koç,Y.,"İşçi Sigortaları Kurumu'nun İlk Genel Kurulu," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.186-188.

Dünyada yaşanan ekonomik canlılıkla da bağlantılı bir ekonomik büyüme oldu. Marshall yardımının da etkisiyle, karayolu taşımacılığı hızla yayıldı; tarımda hızlı bir mekanizasyon yaşandı, köylünün yaşamının her alanında olumlu etkiler yapan traktör hızla yaygınlaştı; kırsal kesimde önemli yatırımlar gerçekleşti.

Halkın tüketim kalıbında önemli değişiklikler yaşandı. Çarıktan kara lastiğe ve kunduraya geçildi. DDT, köylünün yaşamında önemli bir sorun olan haşerata karşı etkili bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Antibiyotik olarak ilk kez penisilin kullanıma girdi ve verem ve frengi gibi yaygın ve öldürücü hastalıklarla mücadelede önemli başarılar elde edildi. Radyo yaygınlaştı. Tereyağı alamayan margarin yiyelebilmeye başladı. Mangalın yerini gazocağı aldı. Ardından tüpgaza geçildi. Köylere elektrik ve yol gitti. Montaj biçiminde başlayan ithal ikameci sanayileşmeyle birlikte, bazı dayanıklı tüketim mallarının üretimi başladı ve yaygınlaştı.

Tarımdaki mekanizasyon, tam olarak mülksüzleşmemiş bazı köylüleri kente itti; kentlerin olanakları bu insanları kente çekti. Gecekonular hızla çoğalmaya başladı. İnsanlar, bugünkü ölçülere göre çok geri olan bazı olanaklardan kentlerde yararlanabildiklerinde, kendilerini köylere göre çok daha rahat hissettiler. Kentin yetersiz eğitim, sağlık, iş, eğlence olanakları bile, “nispi bir refah” sağladı. Köyden kente göçle birlikte kentler bir ölçüde köyleşti, ama televizyonun olmadığı koşullarda insanların dünyasında bu yolla büyük bir değişim yaşandı.

Bu dönemde Türkiye daha politize oldu. Bireysel siyasi ilişkiler ve etkinlik, kişiler için önemli bir güç kaynağı oluşturdu. Sendikacılık hareketi ilk kez yaygın ve kalıcı bir biçimde gelişti.

1946 milletvekili genel seçimleri açık oy, gizli sayım ilkesine göre yapıldı; şaibeliydi. 1950 yılında iktidara Demokrat Parti geldi. 1954, 1957 milletvekili genel seçimlerinde de, oyu bir miktar azalsa bile, Demokrat Parti, çoğunluk sistemi sayesinde, iktidarda kaldı. Ancak ekonomik krizle birlikte sorunlar artmaya başlayınca, halkın desteğini kaybettiğini hisseden Demokrat Parti anti-demokratik uygulamalara yöneldi.<sup>93</sup>

Başbakan Adnan Menderes, bir askeri müdahalenin yaklaşmakta olduğunu sezdiğinde, işçilerden destek aradı. İşçilerin önemli bir bölümü bu yıllarda *Demokrat Parti*'yi tutuyordu. Adnan Menderes, 1 Mayıs 1960 günü radyoda yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı, işçi kardeşlerimize elemsiz, kedersiz bir çok bayramlar idrak etmelerini ve onların refah ve saadetini temenni ederken, bu gayede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelimi teşkil ettiğini ifade etmek isterim.”<sup>94</sup> Adnan Menderes’in bu konuşmasına muhalefetten tepki geldi.<sup>95</sup>

27 Mayıs 1960 İhtilali/Devrimi ise, ilk kez devlet ile hükümet arasındaki çelişkilerin devlete zarar verme tehdidi boyutuna gelmesine karşı, halkın bir bölümünün desteğiyle Türk Silahlı Kuvvetleri’nin müdahalesiydi; Türkiye demokratik devriminde yeni bir aşamayı.<sup>96</sup>

Bu ihtilalin sonucunda ülkedeki ilerici güçlerin etkisiyle ortaya çıkan 1961 Anayasası, daha sonraki dönemde ülkedeki toplumsal ve siyasal gelişmeler üzerinde belirleyici bir etki yaptı.

93 Bkz. Koç, Y., “Demokrat Parti, 27 Mayıs ve İşçi Sınıfı,” *Teori Dergisi*, Mayıs 2010, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323203853a.pdf>; Koç, Y., “Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.35-85.

94 “Başvekilin Millete Hitabı,” *Yedi Ocak (Haftalık Siyasi Gazete)*, 7 Mayıs 1960, s. 6. Bkz. Koç, Y., “Başbakan Adnan Menderes’in 1 Mayıs İşçi Bayramı Kutlaması,” Toplu iş sözleşmesinin tam metni için bkz. Koç, Y., <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.237-239.

95 *Forum Dergisi*, Sayı: 147, 15 Mayıs 1960, s.2.

96 Bkz. Koç, Y., “İşçi Sınıfsız Demokratik Devrim’in İşçi Sınıfına Katkıları: 27 Mayıs Örneği,” *Mülkiye Dergisi*, Yaz 2010, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1491503920b.pdf>

Türkiye’de demokratik devrimde yeni bir aşama olan 27 Mayıs İhtilali (Devrimi) sürecinde işçi sınıfı bölündü. İşçi sınıfının “memur” statüsünde istihdam edilen kesimleri, Demokrat Parti’ye karşıydı ve 27 Mayıs’ı destekledi. İşçi sınıfının “işçi” statüsünde istihdam edilen ve bir bölümü sendikalı olan kesimi ise Demokrat Parti yandaşydı. İşçi sınıfının geniş kesimleri, 1950’li yıllarda Türkiye’nin ABD üs ve tesisleriyle doldurulmasına, anti-demokratik düzenleme ve uygulamalara ve özellikle de ilerici hareketler üzerindeki yoğun baskılarla Tahkikat Komisyonu’na karşı çıkmamışlardı. Bazı sendikacılar da 6-7 Eylül 1955 günleri gerçekleştirilen saldırılar nedeniyle yargılanmışlardı. Demokrat Parti, 27 Mayıs’tan önceki aylarda yükselen halk muhalefetine karşı sendikalı işçileri kullanmayı da düşündü. 27 Mayıs, “işçi sınıfsız demokratik devrim”di ve işçilerin örgütlenmesinin, mücadelesinin ve ilerici siyasal hareketlerle bağ kurabilmesinin önündeki engelleri kaldırdı; memur statüsünde çalışanların sendikalaşma hakkını tanıdı.

## 1958-1961 Ekonomik Krizi

Cumhuriyet döneminin ikinci önemli krizi 1958-1961 yıllarında, dünyada kapitalizmin altın çağı sürerken yaşandı. Kriz, ağırlıklı olarak döviz eksikliğiyle bağlantılıydı. Dış borçlar bir süredir ödenemiyordu. 1958 Ağustos’unda IMF güdümlü bir istikrar programı kabul edildi ve Türk Lirası devalüe edildi.

1958-1961 ekonomik krizinde sabit fiyatlarla GSMH 1958 yılında yüzde 4,5 ve 1959 yılında yüzde 4,1 oranlarında büyüdü. Büyüme, 1960 yılında yüzde 3,4 ve 1961 yılında yüzde 2,0 oranlarıyla sürdü. Sabit fiyatlarla kişi başına GSMH ise 1958 yılında yüzde 1,6; 1959 yılında yüzde 1,1; 1960 yılında yüzde 0,5 oranlarında büyüdü, 1961 yılında yüzde 0,6 oranında azaldı.

## Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Kişi Başına GSMH

(Sabit Fiyatlarla, % Değişim) (DİE,2001;590-591)

Yıl	GSMH	Kişi Ba- şına GSMH
1958	4,5	1,6
1959	4,1	1,1
1960	3,4	0,5
1961	2,0	(-) 0,6

1958-1961 ekonomik krizi işçi sınıfına önemli zararlar vermedi, sınıf mücadelesinin ve kendiliğindenci sınıf hareketinin gelişmesine yol açmadı.

## I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

1945 yılında kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bir toprak reformu aracılığıyla büyük toprak sahiplerinin siyasal gücünü kırarken, topraksız köylülüğün mülksüzleşmiş bir işçi sınıfına dönüşerek farklı siyasal eğilimlere kapılmasını da önlemeye çalışıyordu. Ancak bu Yasa, yalnızca kamunun elindeki toprakların bir bölümünün dağıtılması biçiminde uygulandı.

1946-1961 döneminde hızlanan iç göç, tam mülksüzleşmemiş ve köyünde toprak mülkiyetiyle bağı kopmamış köylülerin işçilik yapmasını getirdi.

1945 öncesinde köyden kente çalışmak için gidenlerin amacı nakit ihtiyacının karşılanmasıydı. İşçilik yapmak için kente giden köylü, belirli bir süre çalıştıktan sonra köyüne dönüyordu. 1946-1961 döneminde kente yeni fabrikalar ve sürekli çalışmayı gerektiren işyerleri açıldı. Kentlerde gecekondulaşmayla birlikte, işçilik yapan kişinin ailesini de kente getirebilmesi kolaylaştı. Kentlerin yaşamı daha çekici hale geldi. Köyle kent arasındaki ulaşım kolaylaştı ve ucuzladı. 1945 sonrasında mevzuatta ve uygulamada işçiler lehine yapılan önemli değişiklikler ve özellikle sigortalılık olanağı, işçiliği daha çekici hale getirdi. Bazı bölgelerde fabrika işçileri fabrikanın çevresinde gecekondular yaptılar. ““Berec Fabrikasında çalışan 1100 kadar işçinin hemen hepsi Gaziosmanpaşa’da oturmaktaydı. Gaziosmanpaşa’nın gecekondularında.” (Yıcı,2000;16)

1945 öncesinde köyde yaşayan ve belli sürelerle kentte geçici işçilik yapan kişinin yerini, kentte yaşayan ve ancak köyle ilişkisini de sürdüren ve yıl içindeki ücretli çalışma süresi daha uzun ve toplam geliri içinde işçilik gelirinin payının daha yüksek olduğu kişi aldı. Köylünün işçileşmesinde yeni bir aşamaya geçildi.

Bu yıllarda küçük üretici köylülerin veya az topraklı köylülerin gelirinin epeyce üstünde olan işçilik geliri, işçilik yapan kişilerce köyde yeni arazilerin alınması gibi bir eğilime de yol açtı. Özellikle madencilik ve inşaat sektörlerinde bu eğilim oldukça güçlüydü. Bu da, işçilerin sayısal olarak arttığı koşullarda bile işçilerin örgütlenmelerinin ve eylemlerinin beklenen düzeyin gerisinde kalmasına yol açtı.

Bu yıllarda kamu kesiminde yatırımlar arttı; birçok iktisadi devlet teşekkülü kuruldu; eskiden beri varlığını sürdüren iktisadi devlet teşekküllerinin işletme sayısı artırıldı. Özel sektör de Batılı şirketlerin acentalığından çıkıp, üretime yöneldi. Savaş yıllarında biriken servetler, sermayeye dönüştü ve fabrikalara yatırıldı. İnşaat sektöründe de önemli bir canlanma yaşandı. Bu gelişmeler bağlı olarak ücretli işgücüne olan talep arttı ve kapitalizmin altın çaığında önemli bir işsizlik sorunu yaşanmadı.

Bu dönemde işçilere ilişkin gözlemler, üretim araçları mülkiyetiyle bağın sürdüğü biçimindedir. İşçilik yapanların epeyce bir bölümünün köyüyle bağı ve köyünde ufak da olsa bir yan gelir sağlayan arazisi vardı. İşçilerin önemli bölümü için çalışılan işyeri, “sömürüldüğü yer” değil, “ekmek kapısı” idi. Bu durum, fabrikalarda günümüze göre çok yüksek bir işçi devrine yol açıyordu. İşçi devri, işçilere tanınan ve sağlanan hak ve özgürlüklerin bu dönemde artmasıyla zaman içinde azaldı.

Ahmet Ali Özeken de, 1950 yılında yayımlanan makalesinde, madenlerde çalışan işçilerin yüzde 80’inden fazlasının köylerden geldiğini; fabrikalarda çalışan işçilerin ancak yüzde 40-50’lik bir bölümünün geçimlerini yalnızca işçilikten sağladığını belirtmekteydi. (Özeken,1950:105)

1947 yılında yayımlanan bir yazıda, köylünün çalışmak için şehre gelişi şöyle anlatılıyordu: “Köylünün ırgat olarak şehre gelmesinin azlığı veya çokluğu mevsime bağlıdır. Harman sonunda tarım işlerinin yokluğu, pek çok köylüyü şehre sürükler. Yazın tarlaların adam istemesi yüzünden, ırgatlık için şehre gidenler azalır. Nisan, Mayıs ve Haziran ayları da köylüyü yapı yerlerine çeker. Çünkü, hem şehirde yapı işi hızlanmış, hem de köyde tarla işi hafiflemiştir.” (Günel,1947;45)

1950 yılında yapılan nüfus sayımında vatandaşların çalıştıkları işyerindeki konumuna ilişkin bilgi toplandı. Türkiye’de 3,3 milyon kişi kendi hesabına çalışan veya işverendi. 7,8 milyon kişi, ücretsiz aile çalışanıydı. Ücretli olarak çalışanların sayısı ise 1,3 milyondtu. 3,1 milyon kişinin de durumu bilinmiyordu. Durumu bilinmeyenler dikkate alınmazsa, ücretlilerin oranı yüzde 10,7 ve durumu bilinmeyenler dikkate alınırsa yüzde 8,6 idi. (İstatistik Genel Müdürlüğü/a,1961;358)

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 11,6 milyon kişinin yalnızca yüzde 14'ü (1,6 milyon kişi) ücretliydi. İşverenler, 39,5 bin kişiydi (yüzde 0,3). Kendi hesabına çalışanlar 3,3 milyon kişi (yüzde 28,3) ve ücretsiz aile çalışanları da 6,7 milyon kişiydi (yüzde 57,4). Bu sayımda tüm ülkede iş arayan işsiz sayısının 8.197 olduğu ileri sürülüyordu. Ancak, ne iş yaptığı belli olmayan 537 bin kişi vardı. (İstatistik Genel Müdürlüğü/b,1961;161,181)

Bu dönemde birçok kuruluş verdikleri ilanlar ve yayımladıkları kitapçıklarla işçi arıyordu.

Bu dönemde işçilerin sınıf değiştirerek sermayedar olmaları mümkündü. Batı Anadolu'da 1940 yılından sonra kurulan, en az 10 işçi çalıştıran ve on beygir gücünden yararlanan fabrika sahiplerinin yüzde 17,3'ünün kökeni beden işçisi ve ustaydı. (Steinhaus,1973;157)

Erdoğan Soral'ın araştırmasına göre, Türkiye'de özel kesim müteşebbislerinin önemli bir bölümü geçmişte memurdu; diğer bir deyişle, işçi sınıfının "işçi aristokrati" tabakasıydı. (Soral,1974;211) Araştırmaya göre, 1921-1930 arasında kurulan 37 işletmede müteşebbislerin yüzde 10,81'i ve 1931-1940 döneminde kurulan 62 işletmede müteşebbislerin yüzde 74,19'u geçmişte memurdur. 1941-1950 döneminde bu oran 154 işletmenin yüzde 31,17'si ve 1951-1960 döneminde de 465 işletmenin yüzde 18,93'ü olarak gerçekleşmiştir.

Bu yıllarda artan eğitim olanakları da, daha yüksek ücret ve toplumsal itibar elde etmenin bir aracı olarak etkili bir biçimde kullanılınca, sorunları işçi sınıfı dayanışmasıyla çözüme kavuşturabilme eğilimi zayıfladı. Bireysel "kurtuluş" olanakları kullanılabilirdi. Birçok işçi çocuğu üniversiteyi ve hatta liseyi bitirince gerek kamuda, gerek gelişen özel sektörde "memur" oldu, kendi algılayışına göre "işçilikten kurtuldu." Sorunları kişisel yeteneklerini ve niteliklerini geliştirerek çözebilme olanağı, insanları ortak davranışa zorlamadı, karşılaşılan sorunların çözümünde de işçi sınıfına ihtiyaç olmayınca, sınıf bilincinin gelişmesini engelledi.

Benzer bir durum çok partili yaşama geçişle yaşandı. 1945-1961 döneminde sıradan işçiler özellikle Demokrat Parti içinde yerel düzeyde önemli görevler üstlendiler ve kapitalizmin Altın Çağı'nın yaşandığı koşullarda siyasal ilişkileri aracılığıyla kendilerinin ve yakınlarının "sorunlarını çözdüler." "Demokrat Partili" olarak sorun çözmek, işçi sınıfının birliği ve dayanışmasıyla sorun çözmeye göre çok daha gerçekçiydi, risksizdi ve kolaydı. Bu olanak da işçi sınıfının geniş kesimlerinde sınıf bilincinin gelişmesini engelledi. (Bu durum başka dönemlerde CHP'li, AP'li, MHP'li, MSP'li, AKP'li olarak tekrar tekrar ortaya çıktı.)

İşçi sınıfı bu dönemde de çeşitli tabakalardan oluşuyordu. Bu yıllarda itibarlı iş, teknik elemanlıktı. Ülkede sürekli yeni fabrika açılıyordu ve teknik eleman yetmiyordu. Kamu sektöründe genel olarak memurların konumu geriletilirken, kamudaki teknik elemanlar 4/10195 sayılı kararname kapsamında yüksek ücretlerle "yevmiyeli teknik personel" olarak istihdam edildi. Özel sektördeki teknik elemanların önemli bölümü ise kendisini işverenle özdeşleştiriyordu.

Bu yıllarda Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketler arttı. Bu şirketler Türkiye'yi pazar ve hammadde kaynağı olarak kullanıyorlardı. Bu nedenle de istihdam ettikleri işçilere genellikle diğer işyerlerindeki işçilerden daha yüksek ücret veriyorlardı. Bu işçilerin çoğu ise kendisini şanslı ve ayrıcalıklı kabul ediyordu.

Bu dönemde bankacılık da gelişti ve banka personelinin sayısı arttı.

Memurlar ise DP iktidarında haklarının giderek yitirilmesine veya başkalarına da verilerek ayrıcalık olmaktan çıkarılmasına tepki duysalar da, bu sürece sınıf bilinç ve kimliklerini geliştirerek değil, "memur" kimliklerine sarılarak ancak seçimlerde tepki gösterdiler.

Türkiye’de asker ve hükümlü çalıştırma uygulaması İkinci Dünya Savaşı döneminde daha da önem kazandı. Bu uygulama savaş sonrasındaki yıllarda da devam etti.

Ereğli Kömür İşletmesi’nde 1944 yılından itibaren mahkumlar ve 1946 yılından itibaren de Zonguldak ili halkından asker olanlar çalıştırılmaya başlandı. (Ekin,1960;149)

Ereğli Kömür İşletmesi’nde 1947 yılı sonunda 1937 asker ve 1039 mahkum çalışıyordu. 1948 yılında 985 asker işyerinden ayrıldı ve yeni 89 asker çalışmaya başladı. 1948 yılı sonunda İşletme’de 1041 asker ve 1261 mahkum bulunuyordu. (Ekin,1960;150)

Bu dönemde Soğuk Savaş’ın sağladığı ekonomik olanaklar ve özellikle 1950-1954 döneminin ekonomik büyümesi sayesinde ABD destekli Demokrat Parti’nin genel olarak halkın yaşam düzeyinde sağladığı gelişme ve mevzuat değişiklikleri yoluyla işçilere tanıdığı haklar, sınıfın birliğine ve dayanışmasına gerek kalmadan sorun çözülebileceği inancını pekiştirdi ve sınıf bilincini gerilettiler. Bu koşullarda işçilerin örgütlenme ve mücadele eğilimi iyice zayıfladı.

Kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen ve risk almaktan özenle kaçınan insanlar, sorunlarının çözümünde siyasal, inanç ve etnik kimliklerini başarılı bir biçimde kullandılar. Kapitalizmin Altın Çağı’nın sağladığı olanaklar, işçilerin çalışma ve yaşama koşullarının mevcut düzen içinde geliştirilebilmesini mümkün kıldı.

Bu yıllarda köyden kente göç hızlandı. Bu süreçte hem kentin çekişi, hem köyün itişisi etkili oldu. Tarıma çok sayıda traktörün girmesi, köyün zenginlerinin o tarihlere kadar insangücü yetersizliği ve teknolojik gerilik nedeniyle el atmadığı hazine arazilerinin ve meraların sürülmesine yol açtı. Bu süreçte ortakçı/yarıcı/marabalardan, ağalar tarafından köyden çıkarılan ve kente göç edenler oldu. Diğer taraftan kentin eğitim, sağlık, elektrik ve diğer alanlardaki avantajları da, tam mülksüzleşmemiş bazı köylülerin işçilik yapmak üzere kente göç etmelerine yol açtı. Birinci kuşak işçilerin veya tam mülksüzleşmemiş işçilerin sınıf bilinci ve hatta işçilik bilinci edinebilmeleri de uzun zaman aldı.

1945-1961 döneminde yaşamını ağırlıklı olarak işçilikten elde ettiği gelire sürdüren insan sayısı arttı; ancak bir kısmı yukarıda ele alınan nedenlere bağlı olarak, Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincinde, örgütlenmesinde, mücadelesinde ve sınıf dayanışmasında önemli bir gelişme olmadı.

## II. ÇALIŞMA MEVZUATI

Kapitalizmin Altın Çağı’nın Türkiye’ye yansımaları, artan işçi istihdamı ile mevzuatta ve uygulamada işçiler lehine önemli adımların atılması oldu.

1945 yılında, 22 Haziran 1945 gün ve 4763 sayılı Yasa uyarınca Çalışma Bakanlığı kuruldu. 30.1.1946 gün ve 4841 sayılı Çalışma Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 4763 sayılı Kanunun yerini aldı. Bu Kanunun 17. maddesine göre, hükümet, işçi ve işveren temsilcilerinden kurulu bir Çalışma Meclisi oluşacaktı.

27 Haziran 1945 günü 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu, 9.7.1945 günü de 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kanunu kabul edildi.

İş ve İşçi Bulma Kurumu ise, 25 Ocak 1946 günü kabul edilen 4837 sayılı Yasa ile kuruldu (İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun).

İşçileri ilgilendiren önemli değişiklik, 5 Haziran 1946 günü 4919 sayılı Yasa ile gerçekleşti. Cemiyetler Kanunu’nun bazı maddeleri değiştirilerek, sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı

kaldırıldı. Ancak, bu yasa değişikliğiyle gelen özgürlük ortamında kurulan örgütlerin denetim dışına çıkabileceği görülünce, 20.2.1947 günü 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun kabul edildi.<sup>97</sup> Dönemin Çalışma Bakanı Sadi Irmak, 5018 sayılı Yasa'nın çıkarılma gerekçesini şöyle anlatıyordu: “Bir taraftan milli şuuruna ve istiklal ülküsüne bağlı olan Türk işçisini zararlı temayüllerden korumak, diğer taraftan sadece meslek menfaatlerine hizmet etmesi gereken bu dernekleri her türlü siyasi cereyanların dışında tutmak ve bu arada milli ve mesleki menfaatlere gerçekten yararlı teşekkülleri yardımlaşma ve ortak menfaatleri koruma bakımından geniş imkânlarla cihazlandırmak amaçlarıyla 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kanunu tedvin edilmiştir.”

Cemiyetler Kanununun sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı 5 Haziran 1946 günü kaldırıldı. 13 Haziran 1946 günü de 4934 sayılı Kanunla Türk Ceza Kanununun ünlü 141. ve 142. maddeleri yeniden düzenlenerek, cezalar biraz daha artırıldı. Maddeler aşağıdaki biçimi aldı:

*“Madde 141. Memleket içinde, içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmeğe veya içtimaî bir zümreyi ortadan kaldırmıya veya memleket içinde teşekkül etmiş iktisadi ve içtimai nizamları devirmeye matuf cemiyetler tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.*

*“Memleket içinde, cemiyetin siyasi veya hukuki herhangi bir nizamını devirmek amacıyla yıkıcı cemiyetler tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.*

*“Bu maksatlara varmak için şiddet kullanılmakta istihdaf edilmiş ise veya zor kullanılmış ise verilecek ceza beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapistir.*

*“Memleket içinde, cemiyetin siyasi veya hukuki herhangi bir nizamını zorla değiştirmek gayesiyle cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.*

*“Gayesi Cumhuriyetçiliğe aykırı veya millî hissiyatı sarsmağa veya zayıflatmağa matuf cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.*

*“Bu cemiyetlere iştirak eden kimse altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. İkinci ve dördüncü fıkralarda yazılı hallerde ceza bir yıldan üç yıla kadar ağır hapistir.*

*“Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.*

*“Madde 142. Memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya içtimai bir zümreyi ortadan kaldırmak yahut memleket içinde teşekkül etmiş iktisadi veya içtimai nizamları devirmek veya siyasi veya hukuki nizamları yıkmak için propaganda yapan kimse altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.*

*“Propaganda, yukardaki fıkroda yazılı hareketleri şiddet kullanarak elde etmeğe matuf bulunduğu takdirde verilecek ceza beş yıla kadar ağır hapistir.*

*“Memleket içinde cemiyetin siyasi veya hukuki herhangi bir nizamını zorla yıkmak için propaganda yapan kimse beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.*

97 Bkz.Koç,Y., “1947 Yılında Sendikalar Yasası,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf> , s.121-130.

*“Cumhuriyetçiliği veya millî hissiyatı sarsmak veya zayıflatmak için propaganda yapan kimse altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.*

*“Yukarki fıkra yazılı fiilleri öven veya iyi gördüğünü söyleyen kimse de aynı cezaya çarptırılır.”*

5018 sayılı Kanuna göre, sendikalar üyeleri adına genel sözleşmeler bağtlayabilecekti. Borçlar Kanunu'nun 316. ve 317. maddeleri buna imkân taniyordu. Sendikaların “sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle işğal” etmeleri yasaktı. Sendikalar bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine de yardımcı olamayacaktı.

Bu düzenleme daha sonraki yıllarda “partilerüstü politika” olarak formüle edilen anlayışın temelini de oluşturdu ve işçilerin farklı siyasal tercihlerinin bulunduğu koşullarda, işçilerin birliğinin sağlanmasına katkıda bulundu. Örneğin, 1950'li yıllarda Petrol-İş'te seçilen yöneticiler, sendika tüzüğüne ve Türk bayrağına ellerini basarak, siyasetle katiyen işğal etmeyeceklerine ilişkin yemin ederlermiş. (Koçak,2014;69)

Sendikalar “*millî teşekküllerdi*” ve “*millî menfaatlere aykırı hareket*” edemeyeceklerdi. Sendikaların uluslararası örgütlere üyeliği, Bakanlar Kurulu'nun ön iznine bağılıydı. Sendika yönetim kurulu üyelerinin ve diğer yöneticilerin grev yapılmasını teşvik etmesi durumunda, kişisel sorumluluğun ötesinde, sendika, mahkeme kararıyla, üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılabilecekti. Sendikalar aralarında birlikler kurabilecekti. “Bu gibi birliklerin kurulabilmesi ancak birliğe katılmak isteyen sendikaların mevcut üyelerinin üçte ikisinin muvafakatine” bağılıydı. Kanuna göre, hiçbir kimse, herhangi bir sendikaya üye olmaya veya olmamaya veyahut üyelikten çekilmeye veya çekilmemeye zorlanamazdı. Sendikaya üye olmak veya sendika üyeliğinden çekilmek için sendikaya doğrudan başvurmak yeterliydi; noterin aracılığı gerekmiyordu. Birden fazla sendikaya aynı anda üye olmak mümkündü.

1947-1950 döneminde iktidardaki CHP, grev hakkına karşı çıkarken, muhalefetteki DP grev hakkını savunuyordu. Bu tarihlerde yürürlükte bulunan 3008 sayılı İş Kanununa göre Türkiye'de grev yapmak yasaktı.

Çalışma Bakanı Sadi İrmak'ın 1947 yılında yayımlanan bir yazısında “hiçbir gerçek Türk işçisi bizden grev hakkını talep etmemiştir” deniyordu. (İrmak,1947;69) CHP iktidardan düşmeden kısa bir süre önce de, Çalışma Bakanlığı grev aleyhinde yazıların yer aldığı bir kitap yayımladı. (Çalışma Bakanlığı,1950)<sup>98</sup>

Demokrat Parti döneminde özellikle 1954 sonrasında sendikalar üzerinde baskı uygulanırken, işçilerin oylarının alınabilmesi amacıyla işçiler lehine önemli düzenlemeler yapıldı. İşçilerin DP'ye sempatiyle bakmasının bir nedeni, DP'nin alternatifi olan CHP'nin 1923-1946 döneminde köylülüğe karşı uyguladığı politikalara eski köylü ve yeni işçi kitlelerin duyduğu tepki iken, diğer neden, DP'nin işçiler lehine yaptığı yasa değişiklikleri, işçilerin gönlünü alıcı davranışları ve işçilerin talebi üzerine veya çıkarılan iş uyuşmazlıklarında işçiler lehine kararlar vermesi ve önemli ücret zamları uygulamasıydı.

Öte yandan, DP grev hakkının tanınması konusunda verdiği sözü tutmadı. Ancak bu tutum, bir grup sendikacı dışında işçilerin DP'ye karşı tavrını pek etkilemedi. Bu yıllarda işyeri kıdemi genellikle düşüktü. Kıdem tazminatına hak kazanmak için gerekli asgari çalışma süresi üç yıldı. Birçok işçi bu süreyi doldurmadan işten ayrılıyordu. İşyerinde sorun yaşayan işçi, grev hakkıyla ve grevle uğraşmak yerine, sayıları giderek artan ve tecrübeli işçi arayan diğer işyerlerine gidiyordu.

98 Bkz.Koç, Y., “Meclis'te Grev Hakkı Tartışmaları,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.189-195.



Eğer işçinin işyerinde önemli miktarda birikmiş ücret alacağı yoksa, tepki, işyerinde direniş veya grev değil, çekip gitmekti.

CHP ise 1953 yılından itibaren grev hakkını savunmaya başladı. CHP'nin 22 Haziran 1953 günü toplanan 10. Kurultayı'nda kabul edilen programın 38. maddesinde grev hakkı savunuluyordu. Ayrıca, 1957 genel seçimleri öncesinde CHP tarafından yayımlanan bildirmede, işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı, memurlara sendika hakkı, işçilere yıllık ücretli izin hakkı sözü veriliyor, iktisadi devlet teşekküllerinde işçilerin söz hakkının olması savunuluyordu. (Bila,1979;274,311)

25 Nisan 1949 gün ve 5373 sayılı *Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu* ile, "esnafın ve bunların yanında çalışanların" birlikte örgütlenmeleri öngörüldü: "Madde 1. Esnaf ile bunların yanlarında çalışanların mesleki, içtimai ve iktisadi ihtiyaçlarını gidermek, mesleklerinde ilerlemelerini temin etmek, mesleki ahlak ve tesanüdü korumak, müşterek, verimli ve ahenkli çalışmayı sağlamak amaçlarıyla kendi aralarında birlikte veya ayrı ayrı kurabilecekleri dernekler bu kanun hükümlerine tabidir." "Madde 9. Dernek, esnaf ile esnaf yanında çalışanlardan tereküp ediyor ise, Yönetim Kurulunun en az iki üyesi esnaf yanında çalışanlardan seçilir." Yönetim Kurulunun görevleri arasında, "İş Kanunu hükümleri mahfuz kalmak kaydıyla derneğe üye olanlar veya bunlarla müşterileri arasında çıkacak meslek ve sanata ait anlaşmazlıkları çözmeye çalışmak" (M.10/I) da bulunuyordu. Böylece, İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminden beri süregelen uygulama korundu.

Bu dönemde işçiler lehine yapılan mevzuat değişiklikleri ve diğer uygulamaların en önemlileri şöyle özetlenebilir:

18 Haziran 1947 gün ve 5109 sayılı Kanunla, maden ocaklarında yeraltında çalışan işçilerin ücretlerinden kazanç, buhran, muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım vergileriyle damga resmi kesintileri kaldırıldı.

5231 sayılı Dernekler Kanunu (Resmi Gazete 7.7.1948) kabul edildi.

1948 yılında Ağır ve Tehlikeli İş Tüzüğü ile İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Malullüklerin Kazanma Gücünü Ne Nisbette Azaltacağı Hakkında Tüzük kabul edildi.

2 Haziran 1949 günü 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu kabul edildi ve 1 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu kanuna göre, ihtiyarlık aylığına hak kazanabilmek için, sigortalının 60 yaşını doldurmuş olması, "en az 25 yıldan beri işçi veya hizmetli olarak çalışmış" bulunması ve "ilk işe girdiği tarihten ihtiyarlık aylığından faydalanma talebinde bulunduğu tarihe kadar geçen her yıl için, ortalama olarak, en az 200 günlük ihtiyarlık sigortası primi ödemiş" bulunması gerekiyordu. Ancak 1950 yılında Türkiye'de doğumda yaşam beklentisi 39,41 yıldı.

8 Haziran 1949 gün ve 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ile Emekli Sandığı kurularak, memurların sosyal güvenliği tek bir çatı altında toplandı.

İş Kanunu ilk çıktığında 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde uygulanıyordu. 25 Ocak 1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle, daha küçük işyerlerinin de İş Kanunu kapsamına alınması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verildi. Bu yetki DP döneminde etkili bir biçimde kullanıldı.

Yine 25 Ocak 1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile kıdem tazminatı hakkında önemli bir iyileştirme sağlandı. 3 yıldan fazla çalışmış olan işçilere çalıştıkları tüm yıllar için her yıl karşılığında 15 günlük ücret tutarında kıdem tazminatı ödenmesi düzenlemesi getirildi. Bu düzenleme yasalarda 1975 yılına kadar aynen kaldı.

4 Ocak 1950 günü ise 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu kabul edildi. Bu sigorta kolları da 1 Mart 1951 tarihinde kuruldu.

1950'li yıllarda işçi temsilcilerinin de hâkimlik yapmasına olanak veren 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ise 30 Ocak 1950 günü yasaladı.

*Asgari Ücret Yönetmeliği* çıkarıldı (onama tarihi: 8 Ocak 1951) ve yerel asgari ücretlerin saptanmasına başlandı. Gazetecilerin asgari ücretlerinin saptanmasına ilişkin talimatname 29 Ocak 1955 günlü *Resmi Gazete*'de, gemiadamlarının asgari ücretinin saptanmasına ilişkin talimatname de 16 Haziran 1955 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlandı.

İşçi Sigortaları Kurumu ilk kurulduğunda Yönetim Kurulu'nun üye sayısı 7 idi ve işçiler ve işverenler 1'er üye ile temsil ediliyorlardı. 1 Mart 1950 ve 5565 sayılı Kanunla, Yönetim Kurulu üye sayısı 8'e, işçilerin ve işverenlerin temsilcilerinin sayısı da 2'şere çıkarıldı. 15 Temmuz 1960 gün ve 23 sayılı Kanunla, Kurumun memur ve müstahdemlerinin seçeceği bir üye de Yönetim Kuruluna katıldı.

9 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen 5837 sayılı İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun ile, işçinin çalışmadığı hafta tatili ve genel tatil günlerinde yarım gün ücret alması sağlandı. 8 Haziran 1956 gün ve 6734 sayılı Yasayla da, işçiye bu günlerde çalışmadan tam ücret verilmeye başlandı. Eskiden birçok işyerinde haftanın yedi günü çalışılıyor, işçiye hafta tatili de hafta arasında bir gün veriliyordu. Haftanın yedi günü çalışmak zorunda olmayan işyerlerinde hafta tatilinde çalışılmasına izin verilmedi. Böylece işçilerin Pazar günü hafta tatili yapılabilmesi sağlandı.

30 Kasım 1951 tarihinde İş Uyuşmazlıklarını Uzlaştırma ve Tahkim Tüzüğü çıkarıldı ve İş Kanununda yer alan toplulukla iş ihtilafı çıkarma süreci yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı.

Eskiden yaşlılık aylığına hak kazanan bir işçi emeklilik nedeniyle işten ayrılırsa, kıdem tazminatı alamazdı. Yapılan değişiklikle, yaşlılık aylığına hak kazanan işçinin emeklilik nedeniyle işten ayrılmasında kıdem tazminatı hakkı tanındı. İşçinin hastalığı veya elinde olmayan bir takım mazeretler nedeniyle bir haftadan fazla bir süre işine devam edememesi nedeniyle işverenin işçiyi işten çıkarması durumunda, işçi kıdem tazminatına hak kazanmazdı. Hastalık nedeniyle işini göremeyecek duruma düşen işçi işten ayrılırsa, kıdem tazminatı alamazdı. İlk askerliğini yapmak için işten ayrılan işçiye kıdem tazminatı ödenmezdi. 8 Şubat 1952 gün ve 5868 sayılı Yasayla, bu durumlarda kıdem tazminatı hakkı sağlandı.

O tarihlerde fazla bir etkisi olmamakla birlikte, 8 Ağustos 1951 tarihinde 5834 sayılı Yasa ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı İlkelerinin Uygulanmasına İlişkin Sözleşmesi'nin onaylanması konusunda yetki verilmesi ve onaylama işleminin tamamlanması, 1990 yılında kamu çalışanları sendikalarının kurulmasında önemli bir hukuksal dayanak sağladı. Bu yıllarda iç mevzuat üzerinde fazla etki yapmayan bazı ILO Sözleşmeleri daha onaylandı.

Basın İş Kanunu ilk kez 13 Haziran 1952 tarihinde çıkarıldı (5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi hakkında Kanun).

Otel, lokanta, gazino gibi işyerlerinde çalışan garsonların ve benzeri işçilerin ücretleri, aldıkları bahşişler ve yüzdeleri konusunda çalışanları koruyucu bir yasal düzenleme yoktu. 1953 yılında çıkarılan bir yasayla bu haklar düzenlendi ve güvence altına alındı (28 Ocak 1953 gün ve 6032 sayılı Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları hakkında Kanun).

İşçi Sigortaları Kurumu sigortalı işçilere konut kredisi vermeye başladı. Ayrıca, 2 Temmuz 1953 gün ve 6096 sayılı Askeri Fabrikalar Tekait ve Muavenet Sandığına Bağlı İşçilere Mesken Yaptırmaları İçin Borç Para Verilmesine Dair Kanun ile yeni bir olanak yaratıldı.

Eskiden kamu kurum ve kuruluşlarında ve belediyelerde çalışan işçilere ikramiye verilmezdi. 28 Aralık 1953 gün ve 6212 sayılı Yasa ile İktisadi Devlet Teşekküllerinde çalışan işçilere “ilave tediye” adı altında 26 yevmiye tutarında ikramiye ödenmeye başlandı. 26 Ocak 1955 gün ve 6452 sayılı Yasayla da, İktisadi Devlet Teşekkülleri dışında kalan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilere yılda 26 yevmiye ilave tediye uygulaması getirildi. 4 Temmuz 1956 gün ve 6772 sayılı Yasa ile kamu kesimindeki tüm işyerlerinde çalışan işçilere yılda 52 yevmiye tutarında ikramiye (“ilave tediye”) verilmeye başlandı. Madenlerde yeraltında çalışanlara ödenen ikramiye ise 78 günlük ücret tutarına yükseltildi.

Asgari Ücret Tespit Komisyonlarında sendikaların temsili sağlandı. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun mahalli Danışma Kurullarına sendikaların katılması sağlandı (18 Ocak 1954 gün ve 4/2253 sayılı Nizamname).

Deniz işlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bir yasa yoktu. 10 Mart 1954 tarihinde 6379 sayılı Deniz İş Kanunu kabul edildi.

İş Kanunu kapsamı dışındaki işyerlerinde yemek ve dinlenme paydosları konusunda bir düzenleme yoktu. 1954 yılında kabul edilen bir yasayla, tüm ücretliler için öğle dinlenmesi hakkı getirildi (2 Mart 1954 gün ve 6301 sayılı Yasa).

Açık havada çalışan ve yılın bir bölümünde çalışan işçilerle, mevsimlik işçiler hafta tatili hakkından yararlanamıyordu. 1956 yılında çıkarılan bir yasayla, açık havada ve yılın bir bölümünde çalışan işçilerle mevsimlik işçilere hafta tatili hakkı tanındı.

CHP döneminde işçilerle işverenler arasında çıkan toplu iş uyuşmazlıklarını karara bağlayan Vilayet Hakem Kurullarında ve Yüksek Hakem Kurulu'nda işçilerin ve işverenlerin temsilcileri yoktu. 1954 yılında İş Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, Vilayet Hakem Kurulları ile Yüksek Hakem Kurulu'na işçilerin temsilcilerinin katılması sağlandı (2 Mart 1954 gün ve 6298 sayılı Yasa).

11 Temmuz 1956 gün ve 6794 sayılı Yasayla, Zonguldak Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi, Devlet Linyit İşletmeleri ve devlete ait diğer maden ocaklarında çalışan genç işçilerin askere gitmeleri durumunda, kıtada altı ay askerlik yaptıktan sonra, istedikleri takdirde eski işlerine dönerek, askerliğin geri kalan kısmını madende askere alınmamış gibi geçirme imkânı tanındı. Ücretleri eskisi gibi verildi, bu süre kıdemlerinden sayıldı, sigortalılıkları sürdü.

4 Şubat 1957 gün ve 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu ile sigorta kolları yeniden düzenlendi ve yararlanma kapsamı genişletildi.

İş ve İşçi Bulma Kurumu 1950'li yıllarda daha etkin bir çalışma gerçekleştirdi.

1950'li yıllarda memurların aylıkları nispi olarak geriledi. Ancak bu yıllarda gerek kamu kesiminde, gerek özel kesimde çok sayıda fabrika kuruldu ve teknik elemanlara olan gereksinim arttı. Özel sektör, bu gereksinimini, kamuda çalışanlardan karşılamaya çalıştı. Hükümet, büyük gereksinim duyduğu teknik personeli kaçırmamak için, 4/10195 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, “Muayyen ve Muvakkat Müddetli Hizmetlerde Çalıştırılacak Yevmiyeli Personel Talimatnamesi”ni kabul etti ve 30 Nisan 1958 günlü *Resmî Gazete*'de yayımlayarak yürürlüğe soktu. Bu düzenlemeyle

kamu kesiminde çalışan yevmiyeli teknik personele, memurlarla kıyaslandığında, çok önemli maddi haklar sağlandı.

25 Mayıs 1959 gün ve 7285 sayılı Yasayla İş Kanunu değiştirilerek, temsilcilik görevini yapması nedeniyle işten çıkarılan işçiye bir yıllık ücreti tutarında tazminat ve diğer işçilerin kötü niyetle işten çıkarılması durumunda ihbar önellerine ilişkin ücretin üç katı tutarında tazminat uygulaması getirildi.

25 Mayıs 1959 gün ve 7286 sayılı Yasayla 5018 sayılı Yasa değiştirilerek, sendika özgürlüğünün işverence ihlali durumunda bir yıllık ücret tutarında tazminat getirildi.

11 Nisan 1960 gün ve 7467 sayılı Yasayla da yıllık ücretli izin hakkı verildi. Ancak bazı işyerlerinde bu tarihten önce de yıllık izin ücretliydi. Örneğin, Teksif'in 1953-1958 dönemi çalışma raporunda şöyle deniyordu: "Sümerbank Umum Müdürlüğü nezdinde vuku bulan müteaddit teşebbüslerimiz neticesinde, ücretli mezuniyet alan işçilerin, izin süresine ait yevmiyelerinin peşin ödenmesi temin ve bu muvaffakiyetimiz aza sendikalara da tamim olunmuştur." (Teksif,1958;22)

4 Temmuz 1960 gün ve 10 sayılı Kanunla, resmi işyerlerinde işçi temsilcisi seçimlerinin bir ay içinde yenilenmesine karar verildi.

27 Mayıs sonrasında gazeteciler lehine önemli bir düzenleme yapıldı. 4.1.1961 gün ve 212 sayılı Yasa ile gazetecilerin hakları genişletildi.

1961 Anayasası ise sosyal devlet anlayışını anayasal koruma altına aldı, işçilerin grev hakkını ve memurların sendikalaşma hakkını tanıdı. Anayasanın 46. ve 47. maddelerinde tanınan geniş haklar, 1963 yılında çıkarılan yasalarla kısıtlandı. Anayasanın 46. maddesi şöyleydi: "Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz."

47. madde de şu şekilde düzenlenmişti: "İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir."

İşçilerin çok da farkında olmadıkları oy güçleri sayesinde elde edilen bu haklar, 1961 yılında Anayasa'ya konan sosyal devlet anlayışına da katkıda bulundu. Bu mevzuat değişiklikleriyle, bir dönem yalnızca işçi aristokratlarına tanınmış bazı haklar işçi sınıfının geniş kesimlerine yaygınlaştırıldı.

1946-1961 döneminde mevzuatta işçi lehinde değişiklikler yapılmasında belirleyici etmen, ekonomik büyüme, artan işgücü gereksinimi ve Soğuk Savaş koşullarında, parlamenter düzen içinde işçinin artan oy gücüydü.

1940'lı ve 1950'li yıllarda işçilerin çalışma koşullarını ve ücretlerini değerlendirirken yalnızca yürürlükteki yasalarla sınırlı bir yaklaşım son derece yanlıştır. 3008 sayılı İş Kanunu uyarınca çıkarılan iç yönetmeliklerle ve çıkarılan toplulukla iş ihtilaflarıyla özellikle kamu kesimi işçilerine önemli bazı haklar sağlanmıştır.

### III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

Daimi işçilerin çoğunlukta olduğu işyerlerinde büyük çoğunlukla gayriresmi örgütlenmeler vardır. Bir sorunla karşılaşıldığında, işyerinde saygınlığı olan ve kendisine güvenilen insanların önderliğinde çözüm aranır. Ayrıca inşaatlarda kendi yöresinden işçi bulup şantiyeye getiren amele çavuşları, tarımda elci veya dayıbaşı vardır. Maden ocaklarında da genellikle bir köyün işçisi genellikle aynı ocakta çalışır ve bunların de kendi aralarında gayriresmi örgütlenmeleri söz konusudur. Bu gayriresmi örgütlenmeler vardır, ancak bunların kayda geçirilmesi olanaksızdır.

1946-1961 döneminde, tüzel kişiliği olan sendikalarda örgütlenme yeniden gündeme geldi ve yaygınlaştı.

1946-1961 dönemi kapitalizmin Altın Çağı yıllarıdır. Devlet ve hızla gelişen sermayedar sınıf, bu yıllarda, çoğunluğu yarı-mülksüzleşmiş ücretlilerden oluşan işçi sınıfının gerçek gelirlerini artırma ve haklarını geliştirme olanağına sahipti. İşçi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, hem devlet, hem hükümet politikası olarak başarıyla uygulandı.

Türkiye'nin 1945 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulması ve Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta açık bir biçimde kapitalist dünyanın yanında yer alması, anti-komünist çizgideki işçi örgütlenmelerine izin verilmesine yol açtı. Ancak bu örgütlerin ve bu örgütler aracılığıyla da işçi sınıfının en vasıflı ve büyük işletmelerde çalışan kesimlerinin kontrol altına alınmasını sağlayacak düzenlemeler yapıldı.

1946 yılında 16 Aralık tarihine kadar sosyalist siyasal yapıların sendikal alanda attığı önemli adımlar, devletin bu işe doğrudan müdahale etmesi gerektiği anlayışını güçlendirdi.

Bir önceki bölümde ele alındığı gibi, 1941-1945 döneminde Türkiye'de ücretlerin satınalma gücü 100'den 47'ye düştü. Bu mutlak yoksullaşma, 1946 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kalkmasının ardından ve hükümetlerin işçiler lehine önemli düzenlemeler yapmasından önce, işçileri sendikalara yöneltti. Bu dönemde sendikal alana ilk ve en örgütlü müdahaleyi yapanlar, legalde örgütlenmeye çalışan TKP kadrolarıydı. Yaşamları illegal mücadelede geçmiş, kitle mücadele deneyimleri çok sınırlı olan TKP kadroları, bu uygun ortamda, mutlak yoksullaşmanın olumsuzluklarını yaşayan ve çözüm arayan birçok işçiyi sendikalara üye yaptılar. Ancak dünyadaki dengelerin değişmesi sonucunda bu sendikaların 16 Aralık 1946 tarihinde kapatılması sonrasında "1946 sendikacılığı" olarak isimlendirilen girişimler hemen sona erdi. Kapitalizmin Altın Çağı'nın halkın yaşam standardına ve çalışma yaşamına ilişkin mevzuata çok olumlu bir biçimde yansımaları, diğer bazı etmenlerle birlikte, işçileri sendikal çalışma konusunda genellikle duyarsız kıldı.

#### Devletin Sendikacılığa Dolaylı Müdahalesi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuranlar, 1908-1913 döneminde yükselen işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini yakından izlemişlerdi; özellikle Rum ve Ermeni işçilerin sendikalarının Rum ve Ermeni milliyetçileri tarafından nasıl kullanıldığını biliyorlardı. Türkiye 1921-1938 döneminde Sovyetler Birliği ile yakın ekonomik ilişkiler içindeydi ve bu yıllarda kamu kesimi işyerlerinde çok sayıda işçi çalışıyordu. Türkiye'nin bağımsızlığı konusunda son derece duyarlı olan devlet kadrolarının özellikle devlet fabrikalarında ve işletmelerinde işçilerin tavrını yakından izledikleri ve bu işyerlerine önemli sayıda görevli yerleştirdikleri konusunda kuşku yoktur. Bu kişilerin bir bölümü zaten devlet görevlisiyken işçiliğe veya memurluğa başlamıştır; bir bölümü de gerektiğinde bağlantılı kurulan kişilerdir.

Bu uygulama 1945-46 yıllarından itibaren, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulmasına ve dünyada Soğuk Savaşın başlamasına bağlı olarak, daha da güçlendirilerek sürdürüldü.

Devletin, işçi ve sendikacılık hareketinin Sovyetler Birliği ile yakından bağlantılı güçlerin eline geçmemesi amacıyla sendikacılığa müdahalesi işçilerin büyük çoğunluğunu rahatsız etmedi. Tam tersine, "sırtını devlete ve hükümete dayamış sendika" işyerlerindeki sorunların çözümü açısından çok daha etkili olabiliyordu.

Bu müdahalenin belki de en başarılı ve açık örneği, Sabahattin Selek'in Türkiye sendikacılık hareketinin gelişmesinde oynadığı roldür.

Sabahattin Selek süvari teğmeniydi. Ordudan emekli edilmişti. 1947 yılında CHP İşçi Bürosu'nun (gerçek adı Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu: Makal,2007;241) başkan yardımcılığına getirildi. Kanımca devlet görevlisi olarak 1947 yılından itibaren sendikacılık hareketinin gelişimi üzerinde belirleyici bir rol oynadı.

Nedense Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihlerinde Sabahattin Selek'in ve bu kanaldan Devletin rolü gözardı edilmektedir.

Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, 1946 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin legaldeki uzantısı iki parti, kurdukları sendikalar aracılığıyla, işçiler arasında küçümsenmeyecek bir etki yarattılar. Bu örgütlerin 16 Aralık 1946 tarihinde kapatılmasından sonra CHP bu alanı önemsemi ve 1947 yılında işçilerle ilgilenen özel bir birim oluşturdu. Büronun başkanı, CHP Zonguldak eski milletvekili Dr.Rebi Barkın, yardımcısı da Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli edilmiş Sabahattin Selek'ti. Sabahattin Selek'in yardımcılığını ise daha sonraki yıllarda çeşitli işkollarında sendikacılık yapan Muzaffer Daysal üstlenmişti. "1944-1946 yılları arası Zonguldak milletvekilliği yapan Dr.Rebi Barkın 1946 yılı sonlarında, CHP'nin işçi ve esnafı örgütleme çalışmalarından sorumlu Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu tarafından mesleki teşekkülleri organize işi ile meşgul olmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir (...) Dr.Rebi Barkın'ın en önemli faaliyeti ise İİSB'nin kurulmasıdır. Barkın birliği kurulmasında oynadığı rolü şu şekilde dile getirmiştir: '...Sendikalar kurulup geliştirildikten sonra bunları birleştirerek bir federasyon (İİSB) kurduk. Bu teşekkül açıkça partimize taraftardır.' " (Celep,2015;48)

Sabahattin Selek'in yardımcısı ve eski sendikacı olan Muzaffer Daysal ile iki defa uzun uzun sözlü tarih çalışması yapma imkanım oldu. 4 Nisan 1998 günü evinde yaptığımız görüşme bittikten sonra, o tarihlerde hayatta olmayan Sabahattin Selek'in konumunu açtım ve şu soruyu sordum: "CHP'nin hükümette bulunduğu ve devlete hakim olduğu bir dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekliye ayrılmış bir subayın CHP İşçi Bürosu'nun başkan yardımcılığına getirilmiş ve birçok sendikaların kuruluş sürecinde etkili kılınmış olması biraz tuhaf değil mi? Sabahattin Bey Devlet görevlisi miydi?"

Rahmetli Muzaffer Daysal gülümsedi ve bana, "Yıldırım, bu işleri fazla karıştırma; kimler için neler dendi," dedi.

O gülümsemede zımnî bir kabulü yakaladığımı sanıyorum. Zaten olayların gelişimi de bu tahmini doğrulamaktadır. Sabahattin Selek daha sonraki yıllarda Basın Yayın Genel Müdürlüğü görevinde bulundu. Bir iddiaya göre de, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın Marmara Bölge Başkanlığı görevini üstlendi.

17 Mayıs 1926 İstanbul doğumlu rahmetli Muzaffer Daysal çok nitelikli, namuslu, çalışkan, düzgün ve birikimli bir insandı. Muzaffer Daysal'ın 1940'ların ikinci yarısında işçiler ve Sabahattin Selek'le ilgili anlattıkları şöyleydi:

“1947 yılında Sanat Enstitüsünü bitirdim. Okumayı öğrendikten sonra halkevlerine gidip gelmeye başladım. Kendimi bildim bileli Beşiktaş Halkevi'ne giderdim. 1950'ye kadar halkevleriyle hiç ilişkim kesilmedi. İctimai muavenet kolunda çalıştım. Halkevleri bünyesinde birtakım sosyal birimler vardı. Tiyatro, şiir, içtimai muavenet, vb. Çevrede fakir fukaraya hizmet etmek için program geliştirilirdi. Mesela fakirleri tespit ederdi; sonra da topladığı eski giyecekleri, bakkallardan sağlanan yardım malzemesini fakirlere verirdi. Çevrenin yolunun yapımı için belediyeye müracaat eder, yol yapımına önyak olurdu. Meydan çeşmeleri vardı. Akmayan çeşmelerin sularının akmasını sağlardı. Daha ziyade toplumsal dayanışmayı sağlamaya çalışıyordu.

“Enstitüyü bitirdikten sonra Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü İstinye Fabrika ve Dokları işyerine girdim. Denizcilik Bankasına bağlıydı. 19 Kasım 1947 tarihinde teknik ressam, makine ressamı olarak çalışmaya başladım. Konstrüksiyon bürosunda 3 Eylül 1948 tarihine kadar çalıştım. Bu dönemde bir gece babam, anneme, 'bu akşam bir misafirimiz gelecek,' dedi. Partiden büyük bir adamın geleceğini söyledi. Yangından çıkmış bir evde kalıyorduk. Gece kondudan da beter bir evdi. Yıkık döküktü. Su tenekeleri açılarak duvarlar yapılmıştı. İçerisi iyiydi ama. İki katlı bir evdi. Penceresinin önüne oturduk. Bisikletli bir adam geldi. Ayağında golf pantolon, başında kasket. Kekeme. Gelen Rebii Barkın'dı. Zonguldak milletvekili. Eve buyur ettik. 'Delikanlıyı bana emanet edeceksiniz,' demiş. Babam da, 'oğlum Partinin hizmetinde,' demiş. Babam bayağı partiydi, militandı. 'Ne yapacağım,' diye sordum. Rebii Barkın, 'sana vazife verdik,' dedi. 'İstinye'de işçilerle konuşacaksın, onlara cemiyet kuracaksın.' 'Nedir, ne yapar bu cemiyet,' dedim. Rebii Barkın, 'un verecek, nohut, fasulye verecek işçilere, çalışanlara,' dedi. 'Peki, bunları bedava mı vereceğiz?' 'Hayır, parayla satacağız,' dedi. 'Sen bu arkadaşları bulacaksın, benimle temas ettireceksin,' dedi. Yedi sekiz kişiyle görüştim. Kooperatif kurulacaktı. Vefa Usta vardı. Alaman Mehmet vardı. Bu kişileri biraraya getirdik. İstinye Fabrika Dokları İşçi Sendikası kuruldu. Ben organizatörüm, parti adına. Kurucu değilim. Çok geçmedi, benim işime son verdiler. Sendika kurduk diye işten çıkardılar. Fabrika müdürü Celal Gözen eski deniz subayıydı. O işten çıkardı. Ceberrut, nefes aldırmazdı. İşten çıkarılınca partiye gittim, CHP il merkezine gittim. Rebii Beyi aradım. Çok üzgündüm. Rebii Bey beni Sabahattin Selek'le tanıştırdı.

“Sabahattin Selek emekli subaydı. Sabahattin Selek'in Bursa'da sevdiği bir kız varmış. Kız lokantada yemek yiyor. Sabahattin atla lokantaya giriyor. İçkiyi severdi. Bu olaydan sonra emekliye sevk edilmiş.

“Sabahattin Selek, iriyarı, çok sempatik biriydi. 'Beraber çalışacağız; ben ne vazife verirsem onu yapacaksın,' dedi. İstanbul'da sendikalar kurulmaya başlandı. Mesela Elektrik Tramvay Tünel'de kontrolör olarak çalışan Bir Mehmet'in (Mehmet İnhanlı) başkanlığı altında İETT İşçileri Sendikası kuruldu. Özel sektörde Ayvansaray Un Fabrikası İşçileri Sendikası kuruldu. Zühtü Tetey'in başkanlığında. Parti, sendikaların tüzüklerini hazırlardı. Tüzükleri verirdik, imza ederlerdi. Vilayete gönderirdik. Vilayet onaylardı. İş ve İşçi Bulma Kurumu, sendikalara ahşap dolaplar, masa ve sandalyeler, kitaplıklar verirdi. Maarif Vekaleti de ipe sapa gelmez, sendikal hareketle ilgili olmayan klasik kitaplar, teknik resim kitapları verirdi; kitaplıklara koyardım bunları.

“Ceza paralarından para veriliirdi sendikalara. Bomonti Bira Fabrikası İşçileri Sendikası'nın kuruluşunda Demirsoy'a ceza paralarını ben götürüp verdim. Bu hareketler devam ettikten sonra, 1948 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Zühtü Tetey, Birlik başkanı oldu.

“Nizamettin Babaoğlu, Kemal Türkler'den önce Ayvansaray Madeni Eşya İşçileri Sendikası yöneticisiydi. O yıllarda önemli sendikacılar arasında Yusuf Sıdal vardı. Tümü CHP'liydi. Bu dönemdeki DP'lileri tam olarak hatırlamıyorum. Ahmet Topçu, cam sanayiindendi. En önde o görünürdü.

“Rebii Barkın, ben işbaşı yaptıktan sonra, 'bir gazete çıkaracağız,' dedi. Hürbilek Gazetesi'ni çıkarmaya başladık. Ben sürekli olarak İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde bulunuyordum. Bu dönemki sendikalarda bana karşı bir allerji başladı. 'Polis mi' diye düşünürlerdi. Bana açıklanmazdı, ama hissederdim. Onların arkasında polis vardı; benimkinin de vardı. Şevket Döndüren isimli bir sendikacı, Parmaksız Hamdi ile bağlantılıydı.

“Hürbilek gerçekten tarafsız bir gazeteydi. Hürbilek'te Hüseyin Mumcu isimli bir karikatörcü vardı. CHP'liydi ama CHP'yi eleştirirdi. Sendikacıların ve işçilerin açıklamaları yayınlanırdı.”

Bu dönemde sendikaların kurulması sürecine devletin müdahalesine ilişkin bir gözlem de, TCDD'ye ilişkindir:

“Haydarpaşa 1. İşletme Personeli Sendikası, 1947'den başlayarak hemen her işkolunda kurulan irili ufaklı onlarca sendika gibi siyasi talimatla kurulan bir sendikadır. (Adnan) Başaran, Haydarpaşa'da sendika örgütlenmesinin bu ilk yıllarına ilişkin olarak şu tespiti yapıyor: '(Birkaçı dışında kurucuların) neredeyse, hepsi memur! Bu şekilde sendika kuruluyor. Valiliklere talimat geliyor İşçileri Bakanlığından. O tarihte İşçileri Bakanlığı valilikler kanalıyla kamu kuruluşlarına sendika kurulması için talimat veriyor. O talimat üzerine alelacele kuruluyor sendika. Ama daha çok işin başında müdürlere, işletme müdürlerine, servis müdürlerine, yüksek derecedeki personele verilen bu talimat aşağıya inince aşağıda ne yapacağını şaşırıyor millet tabii, işçiler de zaten o zaman organize edilmemiş daha. Böylece işin başında işveren vekili oluyor. O şekilde kurulan sendikanın da zaten fazla işlevi de yok o zamanlar.’” (Şafak,2010;46)

Soğuk Savaş koşullarının 1946 yılı sonlarında belirginleşmesi üzerine, 16 Aralık 1946 tarihinde bu sendikaların sosyalist örgütlenmelerle bağlantılı olanları kapatıldı. Bunun ardından, 1947 yılında CHP'nin veya devletin doğrudan denetimi altında sendikalar oluşturulmaya başlandı.

Bu konuda üç isim önemlidir: Sabahattin Selek, Dr.Rebii Barkın ve Muzaffer Daysal.

Hasan Türkay, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paşabahçe Cam Fabrikası'nda sendikacılığa başlayan ve daha sonraki yıllarda milletvekilliği yapan bir sendikacıydı. Paşabahçe Cam'da ilk sendikanın kuruluş sürecini şöyle anlatmıştı:<sup>99</sup>

5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 1947 yılında yayınlanmasından sonra, Camialtı Tersanesi'nden işçi kökenli Milletvekili Ali Rıza Arı, Zonguldak milletvekili Dr.Rebii Barkın ve ayrıca Sabahattin Selek bir gün Paşabahçe Cam Fabrikasının müdürünü ziyaret etti. Müdüre yasayı ve durumu anlatıp, sendika kurulması talimatını verdiler. Bir de tüzük getirdiler. Fabrikada işveren vekili konumunda 21-22 ustabaşı vardı. Fabrika müdürü bunları çağırdı. “Sendika kurucusunuz,” dedi. İstanbul Cam Sanayii İşçileri Sendikası böylece kurduruldu. Sendikaya fabrikada bir de oda verildi. Kurucular, haberi olmadan, Hasan Türkay'ı da murakıp heyete seçmişler. Hasan Türkay'ı toplantıya davet ettiler. Gitti. Kendilerini işçinin

99 Hasan Türkay ile 22.2.1988 tarihinde Sönmez Denizcilik'in Ankara'da Kızılay'daki bürosunda, 10 Ekim 1988 tarihinde de Ankara'daki evinde görüşüm.



seçmediğini söyledi, protesto etti ve toplantıya terketti. Bu uygulama İstanbul'da 1000'den fazla işçi çalıştıran diğer işyerlerinde de yapıldı.”

İsmail İnan ise 1950'li yıllarda Türk-İş genel başkanlığı ve genel sekreterliği görevlerini üstlendi. 1957 genel seçimlerinde ise CHP'den milletvekili seçildi. İsmail İnan'ın Sabahattin Selek'e ilişkin anlatımları da şöyledir:<sup>100</sup>

İsmail İnan 1948 yılında sendikalaşmayla ilgilenmeye başladı. Ülkede “sendikalaşma esintisi” başlamıştı. Bu tarihte, Sirkeci'deki Anadolu Lokantası'nda çalışıyordu. İşyerinde 15 kişi vardı. Kendi işyerinde sendikalaşma eğilimi yoktu. Diğer işyerlerinden destek aradı. Bu günlerde Karaköy'de bir pansiyonda kalıyordu. Biri aracılığıyla CHP'nin Çağaloğlu merkezine gitti. Burada, CHP İşçi Bürosu Başkan Yardımcısı Sabahattin Selek'le görüştü. Sabahattin Selek, İsmail İnan'a bir örnek nizamname verdi. Bu örnek tüzükte bazı değişiklikler yaptılar. İstanbul Garsonlar Sendikası'nın kuruluş hazırlıkları tamamlandı. Ancak sendikanın kurucusu olacak 9 kişinin bulunmasında büyük zorluklarla karşılaşıldı.

İstanbul Garsonlar Sendikası 20 Mayıs 1948 tarihinde, tüzüğün vilayete verilmesiyle kuruldu. İsmail İnan, Sendika Genel Başkanı oldu. Ancak sendikanın yeri yoktu. Aidat ayda 25 kuruştı, ancak sendika aidatı ödeyen yoktu. Toplamak çok zordu. Sendika, aidat toplayanlara belirli bir komisyon vererek gelir elde etmeye çalışıyordu. 1946 yılı Aralık ayında kapatılan solcu sendikaların eşyalarını aldılar. Çağaloğlu'nda bir oda tuttular.

İsmail İnan ve arkadaşları amatör sendikacıydı. Öğle tatillerinde bir kahvede otururlardı. Bu kahve sivil polislerin kontrolü altındaydı. Sivil polisler, İsmail İnan ve arkadaşlarını izlerler, konuşmalarını dinlemeye çalışırlardı. İsmail İnan'ın, CHP İşçi Bürosu Başkanı Dr. Rebi Barkın ve Yardımcısı Sabahattin Selek'le ilişkisi vardı. Ancak kendilerinden herhangi bir telkin veya yönlendirme girişimi gelmediğini söyledi.

İstanbul Garsonlar Sendikası'nın tüzüğünde bazı sorunlar çıktı ve Bakanlık değişiklik istedi. Bu değişiklikleri Sabahattin Selek yaptı ve Bakanlığın yazısını Sendika adına yanıtladı. İsmail İnan'ın görüşüne göre, Sabahattin Selek'in ve Rebi Barkın'ın sendikacılık hareketine büyük katkıları oldu. İsmail İnan'ın anlattıklarına göre, Sabahattin Selek “bağımsız sendikacılık” isterdi. Bu iki kişi, CHP'yi sendikalardaki gelişmeler konusunda bilgilendirir, sendikalara da belirli bir güvence sağlardı. Sabahattin Selek CHP'nin imkânlarını sendikaların yerleşmesi için kullandı. Bazı CHP'liler grev aleyhinde tavır alırken, Sabahattin Selek hiçbir zaman grev aleyhinde tavır almadı.

İşçi sınıfına ilişkin devlet politikası, DP döneminde de devam etti.

Bu yıllarda çeşitli sendikaların komünizmi lanetleme mitingleri düzenlemesi, işçi sınıfı içinde devletin gücünün ve etkisinin göstergelerinden biridir.

Ülkede gerçekleşen ekonomik büyümeden önemli bir pay alan ve yaşam kalitesinde önemli iyileştirmeler yaşayan işçiler, düzene karşı muhalif bir kitle gücü oluşturmadı.

Hükümetin politikaları işçilerin oylarını almaya da yönelikti. Bu nedenle, işçilerin yaşama ve çalışma koşullarında bu dönemde önemli iyileştirmeler yaşandı.

Oylarıyla hak alan ihtiyatlı ve sağlamcı işçiler, risk unsuru içeren ve getirisi belirsiz olan sendikal örgütlenmelere fazla ilgi göstermedi.

100 İsmail İnan, Türk-İş'in Ömer Akçakanat'tan sonra ikinci genel başkanıydı. Kendisiyle 22 Nisan 1988 ve 16 Haziran 1988 günleri, İstanbul'da Erenköy'de kiracı olduğu evinde iki görüşme yaptım. [http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf\\_s.376-386](http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf_s.376-386).

## ABD'nin Etkisi

Bu yıllarda ABD, az gelişmiş ülkelerde sendikacılık hareketinin Sovyetler Birliği'nin kontrolüne girmemesi için büyük çaba gösteriyordu. Bu yıllarda Türkiye'de böyle bir tehdit algılaması yoktu. İşçiler ve sendikaları, anti-komünist bir çizgi izleyen hükümetin belirlediği alanın dışına çıkmıyor, anti-komünist mücadelede hükümete gereken desteği veriyordu. Bu nedenle ABD'nin 1962 yılına kadar Türkiye'de işçilere ilişkin politikaları, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) ile İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun ortaklaşa düzenlediği sendikacılık eğitimlerinin ötesine gitmedi. Bu yıllarda ABD'nin Türkiye'de sendikacılık hareketini yönlendirmek için önemli girişimleri olmadı.

Bu yıllarda Sabahattin Selek'in ilginç bir tavrı, sendikacıların Amerikan konsolosluğu ile ilişkilerini engellemeye çalışmasıdır:

*“C.H.P.'nin sendikalar üzerindeki kontrolü, onların dış ilişkilerine kadar uzanmakta ve ilginç durumlar ortaya çıkmaktadır. İstanbul'daki Amerikan konsolosluğu, sendikal konularda bilgi almak amacıyla İstanbul Gıda Sanayii İşçileri Sendikası başkanından bir görüşme talebinde bulunmuştur. Sendika başkanı, görüşmeye Selek'i de götürüyor. Konsolosluktan bir ataşenin sendikaya ilişkin olarak sorduğu soruların büyük kısmını, sendika sekreteri ve sözcüsü olarak tanıştırılan Selek cevaplıyor: ‘(...) bize sorulan suallerin büyük bir ekseriyetini işçi ifadesiyle ben cevaplandırdım ve mahzur görmediğim hallerde başkanın konuşmasına da imkân bıraktım.’ Selek'in bu ilginç görüşmeyi anlatan yazısı, ‘(...) Amerikan konsolosluğunun başka sendikaların başkanları ile görüşmelerine mani olacak tedbirleri almış bulunuyorum’ cümlesiyle bitmektedir.”* (Makal,2007;248)

Bu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, bu tarihlerde Türkiye Cumhuriyeti devleti, Amerikalıların sendikaları etkileme girişimini engellemeye çalışmaktadır. Ancak Demokrat Parti döneminde bu politika değişti ve ABD devleti, AID (Agency for International Development-Uluslararası Kalkınma Ajansı) aracılığıyla ve İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun işbirliğinde sendikal eğitim programları düzenlemeye başladı.

## Siyasi Partilerin Yönlendirme Girişimleri

Bu yıllarda TKP'nin bazı sendikalarda az sayıda üyesinin bulunduğu tahmin edilmektedir; ancak sosyalist, ülkücü, İslamcı veya Kürt milliyetçisi unsurların sendikaların politikasını etkileyebilmesi söz konusu değildi.

Bazı sendikalarda CHP'liler vardı. Hükümetle iyi geçinme çabası içinde olan sendikacılar, yönetim kadrolarını belirlerken CHP ve DP arasında bir denge kuruyorlardı. Özellikle 1957-1960 döneminde Türk-İş'in başına getirilen Nuri Beşer'in DP ile yakın ilişkileri, bazı sorunların çözümüne katkıda bulundu.<sup>101</sup>

Bu yıllarda sendikacılığın külfeti çok, nimeti azdı. Çok az sayıdaki sendikacının en büyük beklentisi, CHP veya DP'den milletvekilliğiydi. Bazı kamu kurum ve kuruluşları dışında sendika ödentilerinin elden toplanması, sendikaların mali durumlarını zayıflatıyordu. Sendikalar, ancak sendika yöneticilerinin büyük özverisiyle zar zor ayakta kalabiliyordu.

## Sendika Yöneticiliğinin Getirileri

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin yapısının ve işleyişinin anlaşılmasında mutlaka gözönüne alınması gereken bir boyut, sendika yöneticiliğinin bu kişilere verdiği zararlar ve sağladığı kişisel çıkarlardır.

<sup>101</sup> Bkz. Koç,Y., “Nuri Beşer,” [http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf\\_s.392-402](http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf_s.392-402).

1908'den 1946 yılına kadarki dönemde sendika yöneticiliğinin birçok tehlikesi vardı. Bazı sendika yöneticilerinin işverenlerden, hükümetten ve yabancı güçlerden para aldığı söylenirdi; ancak sendikacıların büyük çoğunluğu, ya sosyalizm mücadelesinde veya bir milli mücadelede yer alan kişilerdi ya da samimi ve dürüst işçi önderleriydi.

Bu durum 1947 yılından itibaren değişmeye başladı.

1961 yılına kadarki dönemde sendikaların büyük çoğunluğunun önemli mali sorunları vardı. Sendika ödentileri, bazı kamu kurum ve kuruluşları dışında, elden toplanıyordu. Sendikaların üye sayısı azdı; sendika üyelerinin önemli bir bölümü ödenti vermiyordu. Bu mali sıkıntılara bağlı olarak, sendika yöneticilerinin çok büyük bölümü, sendikacılığı bir meslek olarak algılamıyor, bu görevi işyerinde çalışırken ek bir yükümlülük olarak yerine getiriyordu. Sendikaların sendika yöneticilerine maaş veya yolluk ödeyecek durumu bile yoktu. Birçok sendikacı, sendika giderlerinin bir bölümünü kendi cebinden karşılıyordu. Sendikaların lüks binaları, hizmet araçları, özel kalem müdireleri, sendikada hizmet eden personeli, sendikacı için rapor hazırlayan araştırma uzmanları yoktu. Bu işlerin hepsini sendikacıların kendileri yapıyordu. Bu yıllarda sendika yöneticiliğinin ilgili kişiye tek yararı, iktidarda bulunan partiden yanaysa, kamu kurumundaki bazı sorunların çözümüydü. Buna karşılık, muhalefette bulunan partiden yana olan sendikacılara bunun bedeli çeşitli biçimlerde ödettileriyordu. Çok az sayıda sendikacının başına konan talih kuşu ise, milletvekilliği idi.

İşçilerin sendikalardan beklentisi çok sınırlıydı. Sendikanın anlayış ve uygulamalarından şikayetçi olan işçi, sendikayı değiştirmeye çalışmak yerine, sendikadan kolayca istifa edebiliyor, aynı anda başka sendikalara da üye olabiliyor, aidat ödemeyi reddederek sendikacısını cezalandırabiliyordu. Bu yıllarda sendikaların genel kurulları genellikle her yıl toplanıyor ve genel kurula tüm üyeler katılıyordu. Bu uygulamalar da sendika üyelerinin sendikacıları doğrudan denetlemesine olanak tanıyordu. Genel olarak bakıldığında, birçok sendikada yılda bir ve tüm üyelerin katılımıyla yapılan genel kurullarda sendika-içi demokrasi büyük ölçüde uygulanıyordu.

## **İşçiler ve Siyaset**

Bu dönemde işçiler ve sendikalar siyasetle yakından ilgileniyordu. Özellikle Demokrat Parti'nin yörelerdeki ocak ve bucak örgütlerinde ve ardından da ilçe ve il yönetimlerinde çok sayıda işçi görev alıyordu. Demokrat Parti yöneticileri, 1960 yılında gelişen öğrenci olaylarında işçileri kullanmayı bile düşünmüştü. İşçi sınıfının büyük bölümü, düzen sınırları içinde küçük çabalarla ve iktidardaki DP'ye yakınlık sayesinde bazı sorunlarını çözebiliyor ve yaşam standartlarını yükseltebiliyordu. Düzen-dışı ve düzen-karşıtı anlayış ve örgütlenmelerin geniş işçi kitleleri içinde yaygınlık kazanmasının önkoşulları mevcut değildi.

Birçok kişi, işçilerin sol eğilimli siyasi örgütlere yönelmemesine bakarak, işçileri bilinçsizlikle, kolayca aldatılmakla ve hatta cahillikle suçlar. Halbuki işçiler son derece gerçekçi, sağlamcı ve pragmatiktir. Özellikle kapitalizmin Altın Çağı döneminde, işçilerin günün koşullarında makul taleplerini mevcut düzen içinde karşılayabilmek mümkündü. Gerçekçi işçiler, oy güçlerini kullanarak, başka hiçbir bedel ödemedi ve risk almadan bu amaçlarına ulaşabileceklerini hissettiklerinde, bu yolu seçtiler. İktidarda "sağcı" partilerin bulunduğu dönemlerde, bu partilere girerek veya bu partilerin yandaş sendikacıları yönetimlere getirerek, sorunlarını çözmeyi tercih ettiler.

## **Sendikacılığın Yeniden Canlanması**

Türkiye'de sendikacılığın yeniden ortaya çıkışı 1946 yılındadır. Bu yıllar, daha sonraki dönemlerde dünyada ve Türkiye'de sendikaların yapı ve işleyişlerinin biçimlenmesi açısından son derece önemlidir.

Türkiye’de sendikacılık hareketi, yarı-mülksüzleşmiş birinci kuşak işçilere dayanarak, ekonomik büyüme, yaşam standardında yükselme, düşük oranlı işsizlik ve Soğuk Savaş koşullarında 1946 yılından itibaren gelişmeye başladı. İşçiler, siyasi partilere ve diğer kimliklerine dayanarak, sorunlarını büyük ölçüde çözebiliyor ve çalışma ve yaşama koşullarını geliştirebiliyordu. Bu koşullarda sınıf bilinci ve dayanışması çok geriydi.

İşinden ve işvereninden memnun olmayan birçok işçi, memnuniyetsizliğine yol açan koşulları değiştirmek için örgütlü mücadeleye girmek yerine, işi bırakıp gidiyor, genellikle kısa sürede başka bir işyerine girebiliyordu. Sorunlar arttığında işçinin patronuyla veya sistemle mücadele riskine girmeden başvurabileceği çözüm yolları vardı; tek seçenek diğer işçilerle birlikte örgütlenme ve hükümetle ve işverenlerle mücadele değildi. İşçi eylemleri, sınıf bilinci ve dayanışmasından çok, işçilik bilinciyle gerçekleştirildi.

Komünizmi tel’in mitinglerinde olduğu gibi, bazı işçi eylemlerinde sınıf aidiyeti değil, siyasal aidiyet ön plandaydı. Bu dönemde sınıf dayanışması amacıyla işçi/memur eylemleri ve yardımlaşma kampanyaları da hemen hemen yok gibidir. Türkiye’nin gelişmiş kapitalist ülkelerin siyasal etkisi altına girdiği ve ABD üsleriyle dolduğu bir dönemde (bir ölçüde bu ilişkilerin de sağladığı olanaklarla) işçilerin çalışma ve yaşama standartlarında sağlanan gelişme, işçilerin sorunlarının çözümü konusunda Demokrat Parti’ye güvenmeleri ve dayanmaları eğilimini güçlendirdi. İşçilerin sınıf aidiyeti/kimliği temelinde birliğin sağlanması doğrultusunda bir ihtiyaç ve eğilim ortaya çıkmadı.

Sosyalist hareketlerin sınıf temelli örgütlenmeye gitme çabaları da başarısızlıkla sonuçlandı. Hatta bu yıllardan başlayarak, tüm Soğuk Savaş döneminde, işçilerin kendiliklerinden edindikleri “sınıf bilinci” ile “sosyalist siyasal bilinç” birbirine karıştırıldı. Bu genel eğilim, kapitalizmin Altın Çağı’nın ve gelişmiş kapitalist ülkelerin Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’ye gereksinim duydukları dönemin sona ermesine kadar devam etti. Türkiye’de Türk-İş’in ve geniş kitlelerin “işçi sınıfı” kavramını yaygın bir biçimde kullanabilmeleri ancak 1990’lı yılların başlarından itibaren olanaklı oldu.

## **Kapitalizmin Altın Çağı**

Dünyada 1941 sonrasının anti-faşist ittifakı sendikacılık hareketinde de birleşmeleri getirmişti. 1946 yılı sonlarından itibaren Soğuk Savaş’ın başlaması ise uluslararası sendikacılık hareketinde ve çeşitli ülkelerde sendikal alanda bölünmelere ve yeni politikalara yol açtı. Sendikacılığın köklü bir geleneğe sahip olduğu ülkelerde de, sendikacılığın yeni geliştiği ülkelerde de, işçi örgütlenmeleri benzer koşullarda biçimlendi. Bu koşullar, kapitalizmin bunalımsız Altın Çağı, düşük oranlı işsizlik ve Soğuk Savaş’tı.

Sendikal yapı ve politikaları biçimlendiren bu temel koşullar, ehlileşmiş veya ehlileştirilmiş bir kapitalizmi, sosyal devleti veya refah devletini yarattı. Sermayedar sınıf, Soğuk Savaş koşullarında bir müttefik olarak gereksinim duyduğu sendikaların önünde bir engel oluşturmadı; aksine anti-komünist ve anti-SSCB olmaları koşuluyla onlara destek verdi. Ekonomik büyüme de, işçilerin bazı temel taleplerinin kapitalist düzen içinde karşılanabilmesini olanaklı kıldı. İşçilerin yaşam standardı yükseldi, hakları arttı. Düşük oranlı işsizlik ise işçilerin ve sendikaların pazarlık gücünü artırdı.

Bu durum Türkiye’ye de yansdı. 1946 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kalkmasında dış dinamikler belirleyiciydi. Dünyada 1941-1945 döneminde yaşanan gelişim, Türkiye’ye ancak 1946 yılında yansdı. Sovyetler Birliği’nin Kars-Ardahan ve Boğazlar’ın ortak denetimi konularında Türkiye’den talepleri ve 1946 yılı sonlarında başlayan Soğuk Savaş koşulları

ise, 16 Aralık 1946 tarihinde sendikaların bir bölümünün kapatılması, 1947 yılında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un kabul edilmesi ve CHP'nin 1947 yılından itibaren işçi örgütlenmelerine yeniden önem vermesinde etkili oldu.

Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sendikacılık hareketini biçimlendirmeye ve yönlendirmeye, ABD ise sınırlı bir ölçüde etkilemeye çalıştı.

## 1946 Sendikacılığı

1946 yılında, sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kalkmasından sonra çeşitli türde sendikalar kuruldu. Bazı işyerlerinde ve bölgelerde, işçilerin dış destek ve yönlendirme olmadan oluşturdukları sendikalar ortaya çıktı. Bunların çok küçük bir bölümü, daha önceden kurulmuş derneklerin yeni koşullarda sendikalara dönüştürülmesiydi. Örneğin, İzmir'de 1926 yılında kurulan ve yirmi yıl bir yardımlaşma derneği ve sağlık sigortası kurumu gibi işleyen İzmir Tütüncüler Cemiyeti'nin 10 binin üzerinde üyesi vardı. Bu örgüt, 1947 yılında İzmir Tütün İşçileri Sendikası'na dönüştü. İzmir Tütün İşçileri Sendikası'nın 1951 yılı Ağustos ayındaki üye sayısı 12.362 idi. (Fındıkoğlu,1952;8-9)

1946 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin, Türkiye Sosyalist Partisi'nin ve bazı partilerin ve bağımsız sosyalistlerin öncülüğünde sendikalar oluşturuldu. Bu sendikalar ülke çapında bölge birlikleri kurmaya başladı.

"1946 Sendikacılığı", dünyada anti-faşist cephenin henüz Soğuk Savaş'la parçalanmasının Türkiye'ye yansımadağı günlerde sosyalist kadroların oluşturdukları sendikalar ve örgütlenme anlayışdır. Bu sosyalist kadroların kitle mücadelesi deneyimi ve özellikle sendikal alanda birikimi son derece sınırlıydı. Bu eksikliklere karşın, bu alandaki boşluğa ve Sovyetler Birliği'nin anti-faşist mücadelede kazandığı büyük itibara bağlı olarak, bu örgütler kısa sürede önemli bir başarı sağladı. Ancak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri ve Soğuk Savaş'ın Türkiye'ye yansımalarıyla birlikte bu örgütlenmeler dağıldı.

Türkiye 1945 yılı sonlarından başlayarak, ağırlıkla dış dinamiklere bağlı bir demokratikleşme sürecine girdi. Bunun üzerine, sosyalistlerin bir bölümü 14.5.1946 günü *Türkiye Sosyalist Partisi*'ni kurdular. TKP ise 20.6.1946 günü oluşturulan *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi* (TSEKP) ile legalite olanaklarını kullanmaya çalıştı. Her iki örgüt de, varolan göreceli demokratik ortamda sendikalar örgütlemeye başladı. Esasında her iki örgütte de TKP üyeleri belirleyiciydi.

Türkiye Sosyalist Partisi, işkolu esasına göre milli tip sendikalar kurmaya başladı. Bu anlayış çerçevesinde *Türkiye Tekel İşçileri Sendikası*, *Türkiye Deniz İşçileri Sendikası*, *Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası*, *Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası* ve *Türkiye Basın ve Basın Makinistleri Sendikası* kuruldu. Bu 5 sendikanın **Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu**'nu kurdukları da 14 Aralık 1946 günü ilan edildi. Ancak Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu bir etkinlik göstermeden kapatıldı.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise her işyerinde ayrı bir sendika kurulmasını savunuyordu. Tüm işkollarındaki bu sendikalar, 16 bölgede sendika birliklerini oluşturacaktı. Ayrıca her işyeri sendikası, kendi işkolundaki sendikalarla birlikte ulusal düzeyde bir federasyonun üyesi olacaktı. Bölge birlikleri ve işkolu federasyonları da **Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu**'nu oluşturacaktı. Bu örgütlenme anlayışında bölge birliklerine ağırlık veriliyordu. Bu çerçevede, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Adana İşçi Sendikaları Birliği ve Kocaili İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Bu örgütlerin yönetiminde TKP'nin kadroları yer alıyordu.

Bu sendikalar ve sendika birlikleriyle bağlantılı diğer tür bir yapılanma, İstanbul İşçi Kulübü idi. 1946 yılı Ekim ayında kurulan bu örgüt, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin koruyuculuğu ve yönlendiriciliği altında etkinlik gösterecekti.

Bu örgütlerin tümü 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı. Sendika kurucularının bir bölümü de daha sonraları başka sendikalarda kurucu ve yönetici olarak görev yaptı.

1946 Sendikacılığı, Sovyetler Birliği'nin talepleri gündeme getirilmemeseydi ve Soğuk Savaş başlamamış olsaydı, Türkiye sendikacılık hareketinin farklı bir çizgide gelişmesine katkıda bulunabilecek önemli bir girişimdi. Dönemin TKP yöneticilerinin İtalya'da CGIL ve Fransa'da CGT ve uluslararası düzeyde de *Dünya Sendikalar Federasyonu* bünyesinde işçi sınıfının tüm kesimlerinin biraraya gelmesi deneyimlerini yakından izledikleri tahmin edilebilir. İşçi Sendikaları Birliği'nin 1946 yılında yayımlanmış *Bize Göre Görüşler* kitapçığında bu konuda şöyle denilmektedir: “Eğer otuz altı milletin yüz milyonluk işçi murahasları Dünya Sendikalar Federasyonu'nda kucaklaşımlarsa Türkiye işçi sınıfı bundan yalnız büyük bir iftihar duymaz; benzerleri içinde layık olduğu mevki alabilmek için bu iftiharda bizzat hissesini de arar.” (İşçi Sendikaları Birliği,1946;8)

1960-1974 döneminde Türk-İş Genel Başkanı olan Seyfi Demirsoy, Türk-İş'in 1966 yılında toplanan 6. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “Ziya Hepbir gibi hitab edeceğim. Kürt Yusuf burada, biz sendikaları komünistlerin elinden döve döve aldık. Bir gün Çiftesaraylarda söylenen şu idi bize: ‘darağaçlarını köprüde kuracağız,’ ‘darağaçlarını köprüde kuracak, sizi orada sallandıracağız; biz namusu karımızın eteğinde aramayız,’ derlerdi. Gelirlerdi toplantılarımıza; onları tanıtmak istediğimiz zaman nasıl tanıtacaksınız? ‘Ben komünist Zeki Ural, ben komünist Ahmet Güner’ derlerdi. Hatırlayın 1947-1948'i; muhalefet azgın halde, herkes muhalefetin peşinde, hükümet zayıf. Ama hakikaten sendikaların ilk kurucuları olan arkadaşlarımın bu hizmetlerini takdirle yad etmek isterim. Kürt Yusuf Çiftesaraylardaki bir düğünde, bize bunları söyleyeni, ‘ulan, senin solun varsa, benim de sağım vardır’ diyerek, döverek aramızdan attı. Şimdi komünist parmağı olabilir diye söylediğimizde muayyen yerlerden çığlıklar kıyametler kopuyor. Yarası olan gocunur arkadaşlarım, yarası olmayan gocunmaz.” (Türk-İş,1966;50)

Dr.Rebii Barkın'ın 16.4.1948 tarihli raporunda bu dönem şöyle anlatılmaktadır: “Çünkü benim İstanbul'a gitmeme tekaddüm eden aylarda komünistler bizden evvel davranıp sendikalar kurmuşlar ve bunları daha evvelce kurmuş oldukları siyasi partilerin birer organı haline getirmişlerdi. Dr.Şefik Hüsnü ve Esat Adil'in kurdukları siyasi partiler, bunların solcu tahrikâtı ve işçiler arasında yarattığı kaynaşmalar, Bakırköy'deki grev teşebbüsü iş yerlerindeki sabotaj hareketleri malumdur.” (Celep,2015;87)

Ancak Türkiye işçi sınıfı bu dönemde yaygın sendikal örgütlenmelere hazır değildi, bunlara ihtiyaç duymuyordu. Ayrıca Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kendi denetimlerinde ve bölünmüş örgütler kurmaları da dönemin uluslararası pratiğine ters düşüyordu. Dönemin TSP ve TSEKP yöneticilerinin, başka sendikaların yokluğunda (geçmişin Amele Teali'si gibi) doğrudan kendi denetimlerinde örgütler oluşturabilmek için uluslararası ve ülke içi koşulların uygun olduğu biçiminde bir yanlış hesap yapmış olmasından söz edilebilir.

Bu girişimler, işçi sınıfının kendisi için sınıf olma sürecindeki yetersizliklere bağlı olarak, kitleler içinde kalıcı yankılar uyandırmadı ve Soğuk Savaş koşullarında bu örgütler yokolup gitti.

## 1947 ve Sonrasında Sendikal Örgütlenmeler

Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Birinci Çalışma Meclisi'ni açarken yaptığı konuşmada 16 Aralık 1946 günü kapatılan sendikalardan ve 5018 sayılı Kanundan şöyle söz ediyordu: “Bilindiği üzere geçen yıl Cemiyetler Kanununda yapılan değişikliğin neticesi olarak memleketimizde sınıf esasına dayanan derneklerin kurulması imkân dahiline girmiş, bunu müteakip çok kısa bir zamanda bilhassa İstanbul, İzmir, Zonguldak gibi merkezlerde sendika ismi altında birçok işçi derneklerinin kurulduğu görülmüştür. Bu seri gelişme şuurlu Türk işçisinin büyük çokluğunun istekleri dışında sun’i tahriklerle siyasi gayeler namına istismar olunmuş ve mesleki olmak iddiası ile ortaya çıkan bir takım sendikaların aslında memleket menfaatleri ve bizzat işçi yurttaşlarımızın aleyhine suç sayılan beynelmilelci cereyanlara alet edildikleri esefle müşahade edilmiştir. Bir taraftan milli şuuruna ve istiklal ülküsüne bağlı olan Türk işçisini zararlı temayüllerden korumak, diğer taraftan sadece meslek menfaatlerine hizmet etmesi gereken bu dernekleri her türlü siyasi cereyanların dışında tutmak ve bu arada milli ve mesleki menfaatlere gerçekten yararlı teşekkülleri yardımlaşma ve ortak menfaatleri koruma bakımından geniş imkânlarla cihazlandırmak amaçlarıyla 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kanunu tedvin edilmiştir.”<sup>102</sup>

16 Aralık 1946 sonrasında kurulan sendikalar içinde Türkiye Komünist Partisi'nin etkili olduğu bir örgütlenme, 1948 yılında kurulan İstanbul Tütün İşçileri Sendikası oldu. (Özçelik,2003)

“1946 Sendikacılığı”nın bazı izleri ise daha sonraki yıllarda bazı sendikalarda dönem dönem gözlenebildi. Petrol-İş Sendikası'nın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndaki dosyasında bulunan bir belge bu açıdan önemlidir.

*Petrol-İş Sendikası* 11.9.1950 tarihinde İstanbul Akar Yakıt İşçileri Sendikası adıyla kuruldu. Sendikanın kurulmasının ardından, Çalışma Bakanlığı, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne bir yazı yazarak, sendika kurucuları hakkında bilgi istedi. İstanbul Emniyet Müdürlüğü, 30.9.1950 gün ve 35818 (41634) sayılı yazıyla bu talebi yanıtladı. Yazının bazı bölümleri şöyledir:

*“Kuruculardan; Sabri Özcan, 16.12.1946 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile kapatılan Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası kurucu üyelerindendir. (...) Ahmet Engin; 1946 senesinde Zonguldak Maden Kömür Ocaklarında Asma Ocağı katibi bulunduğu sırada Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile kapatılan Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası kurucularından ve Ereğli Kömür İşletmesi üst madencilerinden komünist fikirli Turgut Etingü'nün arkadaşlarından olduğu ve komünist düşünceli bulunduğu dosyasında mevcut Zonguldak Valiliği'nin 24.12.1946 gün ve Em.1666 sayılı yazısından anlaşılmıştır.(...)”*

Emniyet Müdürlüğü'nün yazısında, kuruculardan Lütfi Parker hakkında da şu değerlendirme yer alıyordu: “Halen (...) oturan bu ailenin komünistliklerine dair bir malumat elde edilememiş ise de, Lütfi Parker'in düşük karakterli bir adam ve karısı Seyyare'nin de hafif meşrep bir kadın olduğu öğrenilmiştir.”

Ayrıca, işçileri denetim altında tutmayı amaçlayan bazı örgütlenmeler de ortaya çıktı. Bunların bir örneği, 9 Temmuz 1946 tarihinde kurulan ve işçilerin haklarını koruma iddiasının ötesinde, Çalışma Bakanlığı'na ve teşkilatına yardımcı olacağını ve “işverenlerin işçiler hakkındaki şikayetlerini dinleyip bertaraf edeceğini” belirten ve 1947 yılı Ocak ayında faaliyeti sona eren Türkiye İşçiler Derneği'dir.

102 Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 17, Nisan 1947, s.60-61.

## Sendikalar ve Milli Çıkarlar

1947 yılından itibaren kurulan sendikaların tüzüklerinde ve davranışlarında anti-komünizm esastı. Bu tavır, çeşitli biçimlerde ifade ediliyordu. Örneğin, Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası'nın tüzüğünde sendikaya girme ve sendika üyeliğinden çıkarılma şartları arasında şunlar vardı:

“Madde 5: Sendikaya girme şartları şunlardır: (...) (d) Haysiyet ve namusu muhil veya ağır hapsi müstelzim bir suçtan sanık veya hüküm giymiş bulunmamak ve memleketin yüksek menfaatlerini ihlale saik fikir ve hareketlerle şöhretli olmamak. (...) Madde 6: Aşağıda yazılı hallerde üyeler sendikadan çıkarılır: (a) Yabancı bir devlet veya her hangi bir siyasi teşekkülün siyasetine, propagandasına, fikir veya kanaatinin yayımına veya gerçekleştirilmesine alet olanlar, (...) (c) milli menfaatlere ve milliyetçiliğe aykırı hareket edenler. (...)” (DDESİS,1948;4)

## Birinci ve İkinci Çalışma Meclisleri

Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yasa (No. 4841) 28 Ocak 1946 günü kabul edildi ve 29 Ocak 1946 günü yürürlüğe girdi. Yasanın 17. maddesi, işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan bir Çalışma Meclisi'nin kurulmasını öngörüyordu:

“Çalışma Bakanının veya Müşteşarın başkanlığı altında, Bakanlıktan gönderilecek tam yetkili birer temsilci ile 4792 sayılı Kanununun 12nci maddesinde gösterilen işçi ve işveren temsilcilerinden toplu bir Çalışma Meclisi kurulur.

“Çalışma Meclisi Bakanlıkça belli edilen zamanda toplanır ve çalışma hayatıyla ilgili olmak üzere Bakanlıkça verilecek konular hakkında inceleme ve görüşmelerde bulunarak düşüncelerini bildirir.

“Çalışma Meclisinin Ankara dışından gelen işçi ve işveren üyelerine Bakanlıkça konulacak esaslara göre yolluk ödenir.”

Bu çerçevede oluşturulan Birinci Çalışma Meclisi 25-30 Nisan 1947 günleri toplandı. Meclisin gündeminde asgari ücretin saptanması, iş mahkemelerinin kurulması, işçi karneleri usulünün konulması, işçi ücretlerinden alınan vergiler, yıllık ücretli izin hakkının tanınması, 50 kişiden az işçi çalıştıran işyerleri de dahil olmak üzere tüm işyerlerinde sağlık muayenesinin ve tedavinin sağlanması, “işyerleri civarında işçilere mesken yaptırılması,” “bütün işyerlerinde işçilere sıcak yemek verilmesi” gibi konular yer alıyordu. Çalışma Meclisi'nin raporları, Çalışma Bakanlığı tarafından bu yıllarda yayınlanan ve günümüzde son derece önemli bir başvuru kaynağı olan Çalışma Dergisi'nin Nisan 1947 (No.17) ve Mayıs 1947 (No.18) sayılarında yayımlandı.

İşçilerin talepleri, 25 Nisan 1947 tarihinde toplanan Birinci Çalışma Meclisi'nde oluşturulan komisyonun raporunda tespit edildiği biçimiyle şöyleydi:<sup>103</sup> İşçinin işyeri kıdeminin hesaplanmasında askerlik öncesindeki süreler de göz önüne alınmalıdır. Asgari ücret belirlenmelidir. İşçi mümessillerinin aracılık görevini yaparken işverenin husumetine maruz kalması önlenmelidir. Vergiden muaf tutulan miktar asgari ücret düzeyine yükseltilmelidir. Bazı işyerlerinde uygulanmakta olan yıllık ücretli izin, tüm işçilere yaygınlaştırılmalı ve yıllık ücretli izin süresi 20 günden az olmamalıdır. Mecburi hafta tatili ücretli olmalıdır. Fazla çalışma uygulamalarının ve ücretinin yasaya uygun olması sağlanmalıdır. Resmi tatil günleri ücretli olmalıdır. Hizmet terki tazminatında işçilerin çalışmaya başladıkları ilk yıldan itibaren geçerli müddetler sayılmalıdır.

103 “Çalışma Meclisi Komisyon Raporu,” Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 18, Mayıs 1947, s.56-59.

Bkz. Koç, Y., “56 Yıl Önce İşçi Talepleri,” Türk-İş Dergisi, Mart-Nisan 2003, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1537991228b.pdf>.



İşyerlerinde kendi alanında uzmanlaşmış işyeri hekimleri çalıştırılmalıdır. Özel sektör büro elemanlarının hakları düzenlenmelidir. Şehir içi ulaşımda işe geliş gidiş saatlerinde işçilere ucuz tarife uygulanmalıdır. İhbar önellerine uyulmalıdır. Çalışma yaşamına ilişkin kanunlar işçilere duyurulmalıdır. İş Kanununun işten çıkarmaya ilişkin hükümleri daha uygun hale getirilmelidir. İşçi ücretlerinin haczedilemeyecek bölümü artırılmalıdır. Bazı işyerlerinde verilmekte olan parasız yemek uygulaması tüm işyerlerine yaygınlaştırılmalıdır. İşçilerin ev sahibi olmasını sağlayıcı tedbirler alınmalıdır. Kadın ve erkek işçiler arasında ücret farkı yaratılmamalıdır. Çocuk işçilik denetlenmeli, çalışma yaşındaki çocukların yaptıkları işin onlara zarar vermemesi sağlanmalıdır. İşyerlerinde kreş açılmalıdır. İşçi çocuklarının mesleki eğitimi için kurslar açılmalı, meslek okulları kurulmalıdır. Fazla çalışma yerine iki veya üç vardiya çalışılmalıdır. Bazı işyerlerinde verilen çocuk parası tüm işyerlerine yaygınlaştırılmalıdır. İşçi ücretlerini işe, kıdeme ve ehliyete göre belirleyecek ücret cetvelleri geliştirilmelidir. İşçi ücretlerinden peşin olarak malzeme tazminatı kesilmesi uygulamasından vazgeçilmelidir. Zaruri ihtiyaç maddelerinin işçilere ucuz fiyattan temin edilmesi sağlanmalıdır. Hastalık sigortası çıkana kadar verem, zatürre, zatülcenp gibi hastalıklarda işçinin bakımını İşçi Sigortaları Kurumu yapmalıdır.

İkinci Çalışma Meclisi çalışmalarını 15-20 Şubat 1954 günleri sürdürdü. Çok geniş bir katılımı gerçekleştirilen çalışmalara ilişkin belge ve tutanaklar 1955 yılında yayımlandı (İkinci Çalışma Meclisi Zabıtları ve Komisyon Raporları, Ankara, 1955, 132 s.).

## İstanbul İşçi Sendikaları Birliği

21 Mart 1948 tarihinde kurulan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği doğrudan CHP'nin veya devletin denetimi altındaydı. Bu örgüt, 1952 yılında Türk-İş'in kurulmasına kadar bir ulusal merkez gibi hareket etti. Daha sonraki yıllarda da, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile Türk-İş Genel Merkezi arasında gizli bir rekabet yaşandı.

Birlik tüzüğü'nün ilk biçiminde örgütün amacı şu şekilde belirtilmişti: "Madde 4- (...) gayesi, yurdumuzun diğer sanayi bölgelerinde de işçi sendikalarının kurulması için çalışmak ve bu sendikalarla üyeleri arasında irtibat, iyi münasebetler ve işbirliği temin etmek." (Sülker,1969;65) Birliği oluşturan sendikalarda ağırlık kamu kesimindeydi. Özel kesimde tekstil ve madeni eşya işkollarından işçiler ve sendikalar vardı.

Birlik'in kurulmasında Sabahattin Selek'in büyük katkısı oldu. Kurucular arasında İsmail İnan, Seyfi Demirsoy, Zühtü Tetey, Yaşar İyidoğan, Mensucat Sendikası'ndan Arnavut Mehmet, Paşabahçe İspirto Sendikası'ndan Ziya, Paşabahçe Cam Sendikası'ndan Ahmet Topçu ve Maden-İş'ten Yusuf Sidal vardı.

Kurucu örgütler şunlardı: Haliç Bölgesi Mensucat San.İşçileri Sendikası, Bakırköy Mensucat İşçileri Sendikası, Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikası, Likör ve Kanyak İşçileri Sendikası, İstanbul Gıda San.İşçileri Sendikası, İstanbul Deniz İşçileri Sendikası, Fatih-Eminönü Mensucat İşçileri Sendikası, Paşa Bahçe İspirto Fabrikası İşçileri Sendikası, Tekel İstanbul Yaprak Tütün Bakım ve İşletme İşçileri Sendikası, Cibali Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası, Beyoğlu Mensucat İşçileri Sendikası, İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası, Beykoz Deri ve Kundura Sanayii İşçileri Sendikası, Tekel İstanbul Bira Fabrikası İşçileri Sendikası, Eyüp Haliç Mensucat İşçileri Sendikası. Kurucu sendikalardan yedisinin adresi işçilerin çalıştığı fabrikaydı.

İstanbul Sendikalar Birliği'nin sözcülüğünü İ.İnan yaptı; daha sonra muhasip üye seçildi. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği bu yıllarda bir Konfederasyon gibi çalışıyordu. Birçok ilde il birliklerinin oluşmasında İstanbul Birliği yardımcı oldu. Birlik önce Balat'ta Rum Kilisesi yanında bir yerdedi. Daha sonra Cağaloğlu'na taşındı.

1947 yılının ikinci yarısında Türkiye'nin en büyük sendikası, 17.873 üyeli Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Sendikası idi. İzmir Tütün İşçileri Sendikası'nın 4316 üyesi, Tekel İstanbul Yaprak Tütün Bakım ve İşletme Sendikası'nın 2500 üyesi, İstanbul Un ve Unlu Mamulat İşçileri Sendikası'nın 2138 üyesi, İzmir Mensucat İşçileri Sendikası'nın 1550 üyesi ve Samsun Tekel Tütün İşçileri Sendikası'nın da 1051 üyesi vardı.

Rebiî Barkın, Hürbilek Gazetesi'ni 29.6.1948 tarihinde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne devretti.

Bu dönemin sendikacılarından ve 1978 yılında çalışma bakanı Bahir Ersoy o yılları şöyle anlatıyordu:

“20 Şubat 1947'de ilk işçi hareketi başladığında hiç kimseden destek görmedik. Ne üniversite, ne bürokrat, ne basın, ne de işçi sınıfı ilk zamanlar bu harekete sahip çıkmadı. Çünkü o zamanlar işçilerde bir sınıf bilinci oluşmamış, işçi daha köyden kopmamıştı. Biz işçileri sendikalara çağırmak için 'ekmek davası'nı ileri sürdük. O gün işçilere 'gelin sol ideolojilere destek verin, bu tür bir sendikal anlayışı geliştirelim,' diyemezsiniz. Biz o dönemde bu koşullarda işçiye işçi ruhunu aşlamaya çalışırken, daha sonraları 'Amerikancı sarı sendikalar' damgasını yedik. Partilerüstü sendikacılık formülü de benim fikrimdi. Çünkü işçi sınıfının yüzde 70'i sağ görüşlüydü.” (İktisat Dergisi, Mart 1988)

## Federasyonların ve Bölge Birliklerinin Kuruluşu

Bu yıllarda çok sayıda işyeri sendikası kuruldu. Bu sendikalar ya bölge birlikleri, ya federasyonlar kurdular; ya da birleşerek daha büyük sendikalar oluşturmaya çalıştılar. Bu süreçlerden birer örnek aşağıda sunulmaktadır:

Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası 19.11.1948 tarihinde kuruldu. Ardından, 18.5.1949 tarihinde Sivas Devlet Demiryolları Sanayii İşçileri Sendikası, 2.7.1949 günü İzmir Devlet Demiryolları Sanayii İşçileri Sendikası oluşturuldu. 1951 yılında Haydarpaşa Devlet Demiryolları I. İşletme Sanayi İşçileri Sendikası ve 1.8.1952 tarihinde Adapazarı Devlet Demiryolları Vagon Atelyesi İşçileri Müstakil Sendikası'nın da kurulmasından sonra, bu beş yerel sendika, 15.12.1952 tarihinde Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurdular. TCDD'nin diğer işyerlerinde de yerel sendikaların kurulmasıyla ve Federasyon'a katılmasıyla güçlenen ve uzun yıllar DYF-İŞ olarak devam eden bu örgütlenme, 21.7.1983 tarihinde, günümüzdeki Demiryol-İş Sendikası'na dönüştü.

1940'lı ve 1950'li yıllarda Adana İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Çukurova İşçi Sendikaları Federasyonu, Diyarbakır Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği, Ege İşçi Sendikaları Federasyonu, Gaziantep İşçi Sendikaları Birliği, Güney Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Hatay Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, İçel Sendikalar Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Karadeniz İşçi Sendikaları Federasyonu, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği, Konya İşçi Sendikaları Birliği (Orta Anadolu İşçi Sendikaları Birliği), Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu (adı daha sonra Eskişehir Sendikalar Birliği oldu) gibi yerel örgütlenmeler oluşturuldu.<sup>104</sup>

104 Koç, Y., “Mahalli Sendika Birlikleri,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s.131-142; Koç, Y., “Adana İşçi Sendikaları Birliği (1959-1962),” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s. 86-98; Koç, Y., “Mahalli Sendika Birlikleri ve İçel İşçi Sendikaları Birliği,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.279-284.

Bazı sendikalar ise birleşmeyi yeğledi. Örneğin, günümüzdeki Tekgıda-İş Sendikası, 1968 yılında Tütün Müskirat Federasyonu ile Tümgıda-İş'in birleşmesinden oluştu. Tütün Müskirat Federasyonu'na, örneğin, 1961 yılında 33 sendika üyeydi. Tümgıda-İş uzun bir birleşmeler süreci yaşadı. 14.11.1962 tarihinde Ege Bölgesindeki 11 sendikanın biraraya gelmesiyle Ege Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası oluştu. 1963 ve 1964 yıllarında bu örgüte 6 sendika daha katıldı. Bu örgüt ise bir süre sonra TOMİS'e katıldı. TOMİS de adını Tümgıda-İş olarak değiştirdi. Diğer bir deyişle, Tütün Müskirat Federasyonu'nu oluşturan sendikaların da bazı birleşmeler yaşadığı düşünülürse, bugünkü Tekgıda-İş Sendikası, 1946-1947 yıllarından başlayarak herhalde 100'e yakın sendikanın birleşmesinden ortaya çıktı.<sup>105</sup>

Türk-İş ise, 1952 yılında, aşağıda ele alınacağı gibi, bölge birlikleri, federasyonlar ve milli tip sendikalar tarafından, kuruldu.

## Devletin ve Hükümetlerin Sendikacılığa Müdahale Araçları

Devlet, gerek CHP, gerek DP hükümetleri döneminde, sendikacılık hareketini sıkı biçimde denetim altında tuttu. Bu denetim, komünistlere karşı bir önlemdi ve kapitalizmin altın çağı koşullarında işçilerin yaşama ve çalışma koşullarına bir zarar vermiyordu. Kısa vadeli çıkarlarının hesabını çok iyi yapabilen işçiler, bu olguyu bir avantaja çevirmeyi başardı ve "sırtını devlete ve hükümete dayamış sendikalardan" güç aldı ve yararlandı.

Kamu işyerlerinde gizli devlet görevlileri her zaman olmuştur. Bunların bir bölümü sendikacılığa girdi. Bir grup sendikacı, ufak çıkarlar karşılığında, bir kısmı ise devlete hizmet anlayışlarının gereği olarak, istihbarat birimlerine bilgi aktardı ve onların yönlendirmelerine uydu. Bir grup sendikacının kişilik zaafı istihbarat birimlerince belirlendi, belgelendi ve gerektiğinde açıkça veya dolaylı olarak kullanıldı. Bazı sendikalara yapılan para yardımları (ceza paraları, sendika tarafından düzenlenen piyangoda ve baloda bilet alımı, vb.) da sendikacıları "hizaya getirmede ve hizada tutmada" etkili bir biçimde kullanıldı.

Hükümetler de, sendikacılık hareketinden siyasal amaçlarla yararlanmaya çalıştı. Devletin belirlediği sınırların dışına çıkan sendikalar kapatılırken, hükümetlerin çıkarlarına uygun olmayan davranışlara giren sendikalar çeşitli baskılarla karşılaştı. CHP'nin iktidarda bulunduğu dönemde DP'li sendikacılar, DP'nin iktidarda bulunduğu dönemde ise CHP'li sendikacılar baskı gördü.

Bu yıllarda sendikaların hükümete bağımlılığının göstergelerinden biri, DYF-İŞ'in gelirlerinde kamu kuruluşlarının katkısıdır. Bu uygulama diğer sendikalarda ve Türk-İş'te de etkili oldu.

1957-1959 döneminde Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu'nun (DYF-İŞ) toplam geliri 93 bin liraydı. Bu miktarın 56 bin lirası aidat geliriydi. 19 bin lirası ise, düzenlenen bir geceden kalan gelirdi. Düzenlenen bu gece şöyle anlatılmaktadır: "Bu devre Federasyon menfaatine Ankara'da bir gece tertibine karar verilmiştir. Maliye Vekili Sayın Hasan Polatkan'la Münakalat vekili Sayın Muzaffer Kurbanoğlu'nun yüksek himayelerinde icra edilen gecemiz 15.4.1959 tarihinde Demirspor lokalinde yapılmıştır. Çeşitli kurum ve müesseselerin davetli bulunduğu bu gece dolayısıyla bugün için (daha bazı yerlerden teberru gelmesi muhtemel olduğundan) 25.347 lira 24 kuruşluk bir gelir sağlanmış olup, bu miktar gelirin temini için de 6055 liralık bir masrafımız olmuştur. Federasyonumuzun bu gecesini yüksek himayelerine almış olan Sayın Polatkan'la Sayın Kurbanoğlu'na alenen teşekkür ederiz." (Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu,1959;34)

105 Koç, Y., "İşyeri Sendikacılığında Ulusal Tip Sendikaya: TEKGIDA-İŞ Örneği," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.99-108.

Ahmet Makal, 1947-1950 döneminde CHP'nin işçi ve esnaf örgütlenmesine ilişkin olarak çeşitli kişi ve kurumlara yaptığı ödemelerin listesini vermektedir. (Makal,2007;263-265) Listede Rebii Barkın, Sabahattin Selek ve Zühtü Tetey, Rahmi Alp'in adı sık sık geçmektedir. 1960-1974 döneminde Türk-İş Genel Başkanı olan Seyfi Demirsoy'a da para verilmiştir.

## İşçilerin Sendikalara İlgisizliği ve Sendikaların Üye Kazanma Gayretleri

Grev hakkının bulunmadığı ve umumi mukavele adı altında toplu iş sözleşmesi imzalama olanaklarının sınırlı bulunduğu koşullarda, sendikalar, üyelerine başka hizmetler sunarak onları hoşnut etmeye çalıştı. Bazı sendikalar bir yardımlaşma derneği gibi görevler üstlendi. Bazı sendikalar, üyelerine halıcılık kursları açtı ve halı tezgâhlarının sağlanmasında yardımcı oldu. Bazı sendikalar yalnızca vasıflı işçileri örgütledi.

Yıllardır sendikacılığın komünistlikle özdeşleştirilmiş olmasına, 1946 yılı sonunda bazı sendikaların kapatılmasına ve yöneticilerin kovuşturmaya uğramasına, sendikaların sağlayabildiği yararların sınırlılığına, işçilerin önemli bir bölümünün tam mülksüzleşmemiş ücretliler veya ilk kuşak işçiler olmasına, bu yıllarda ülkede yaşanan göreceli refah koşullarına ve işçilerin oyunu alabilmek isteyen hükümetlerin işçi lehine yaptığı düzenlemelere bağlı olarak, işçiler sendikalara fazla ilgi göstermedi. Sendikalar, çok düşük aidatlarla ve sendikacıların büyük özverisiyle ayakta kalabildi. Birçok sendikanın genel merkezi, bir kahve köşesindeki bir masa veya kamu kuruluşunun verdiği bir odaydı. Sendikacıların çok büyük bir bölümü hem işyerinde çalışıyor, hem de sendikacılık yapıyordu. Sendikaların ellerindeki olanaklar son derece sınırlıydı.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yayın organı olan Hürbilek Gazetesi'nin 18.9.1948 günlü sayısında, gazete yazarlarından T.Seven, "Hadiseler" başlıklı köşesinde, işçilerin sendikalara olan ilgisizliğine dikkat çekiyor ve 1000-1500 üyeli bir sendikanın kongresine ancak 10 işçinin katıldığını ifade ediyordu. (Celep,2015;78)

Can Şafak da 1950'li yıllara ilişkin şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Bu yıllarda işçinin, hatta az sayıdaki sendika üyesinin dahi sendikaya ilgisi düşüktür. DYF-İŞ kayıtlarına göre 1957 Ağustos'unda sendikanın üye sayısı 236'dır. Sık sık fevkalade genel kurul toplanmakta, ancak genellikle çoğunluk sağlanamamakta, genel kurul sonraki bir tarihte toplanabilmektedir. Sendikacılar, genel kurulların toplandığı Cumartesi günleri kapıda bekleyerek üyeleri genel kurulun toplanacağı depo yemekhanesine yönlendirmeye çalışmaktadırlar." (Şafak,2010;84)

1950'li yıllarda toplu sözleşmelerin yaygın bir biçimde yapılamadığı ve yerel sendikaların siyasal iktidar üzerindeki etkisinin çok sınırlı olduğu koşullarda, sendikalar üyelerine hizmet götürmeyi temel örgütlenme aracı olarak kullanıyordu. Bahir Ersoy 1955 yılındaki bir yazısında, 1950'li yıllardaki durumu şöyle anlatıyordu:

"İş Kanununun 30uncu maddesi, işçilerden kesilen ceza paralarının yardım sandıklarına devredilmesini mümkün kılar. Sendikalar hükümetten bu paraları çekebilmek için yardım sandıkları kurma heveslerine kapıldılar. Nihayet sendikalar böylece yardım sandığı hüviyetine bürünmeye çalıştı. İşçinin ücreti düşüktü. Hayat pahalı idi. Geçim zordu. Bu şartlar içerisinde sendikalar işçiye sosyal yardımlarla seslendiler. İşçi ayda bir lira aidata mukabil onbeş günde otuz lira hastalık yardımı yapan sendikanın bu cazibesi ile sendikaya bağlandı. Bağlandı ama bu bağlantı sendikanın hukuki varlığının anlaşılmasından doğan bir samimiyetle değil, darlık içerisinde kendisine yapılacak sosyal yardımın sihiri ile oldu. Bu bağlantı kuvvetli bir topluluk yaratmaktan ziyade sadece bir miktar üye toplayabildi. Hepsi bu kadar." (Ersoy,1955;45-46)

Bazı yörelerdeki sendikalar, üyelerin eşleri ve çocukları için halıcılık kursları düzenliyor, onlara halı tezgâhı sağlıyordu. Amiran Kurtkan, 1961 yılında Karabük'teki gözlemlerini aşağıdaki biçimde anlatmaktadır:

*“Nasıl olsa hiç bir teşebbüsün müsbet netice vermeyeceğine kani olan bir işçiyi grev hakkından da mahrum bir sendikaya bağlayabilmek çok zordur. (...) Bu menfi psikolojiyi yenmek gayretiyle sendika idarecileri bazı teşebbüslere girişmiş bulunuyorlar. Güttükleri gaye işçinin sendikaya olan emniyetini ve itimadını arttırmaktır. Mesela işçi ailelerinin boş zamanlarını kıymetlendirmek için Güzel Sanatlar Akademisinden Prof. Kenan Özbel ile birlikte Orhangazi'ye giderek duvar halısı tezgâhlarını görmüş ve beğenmişler. Bilahare Yapı Kredi Bankası'nın halk sanatlarını koruma fonundan faydalanarak 30 tezgâh sipariş edilmiştir. Karabük'te Halk Bankası olmadığından bedelinin % 2,5unu peşin yatırmak suretiyle Sümerbank şubesinden yün satın alınıyor. Şimdi bir hoca getirerek halıcılık kursu açacaklarını ve sendikanın malı olan bu 30 tezgâhı sendika mensuplarının ailelerine kura ile dağıtacaklarını belirtiyor ve böylece sendikaya daha fazla üye celbedilmesinin mümkün olacağına ümit ediyorlar.” (Kurtkan,1963;16-17)*

Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası, 1950'li yıllarda üye çocuklarını sünnet ettiriyordu: “Her sene olduğu gibi Sendikamız bu sene de üyelerimizin çocuklarını sünnet ettirmiştir. Anane haline getirmiş olduğumuz sünnet düğünleri, birçok üyelerimizin ağır masraflara katlanmaları önlenmiş ve teşekkür olarak vazifesini yapmış bulunmaktadır.” (Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası,1952;11) Sendika, hastalara ve ölenlerin yakınlarına da yardım yapıyordu: “Sendikamızın yardımlara başladığı 949 yılından 1.9.952 tarihine kadar hastalara 12.430 lira 4 kuruş ve ölen üye arkadaşların yakınlarına da 1.201 lira 9 kuruş bir yardımda bulunmuştur.” (Eskişehir D.D.Yolları Sanayi İşçileri Sendikası,1954;6)

İzmir'de kurulu Eshot İşçileri Sendikası Nizamnamesinde şu hükümler yer alıyordu: “Madde 37. İşveren tarafından suçsuz veya garazen işten çıkarılanlara 60 gün 2,50 lira yardım yapılır. İşçi tekrar işine başladığı takdirde Sendikadan almış olduğu paranın yarısını ödemek mecburiyetindedir.” “Madde 38. Sigortalar Kanunu harici hastalıklarda resmi doktorun raporu ile bir ayı geçmemek üzere (günde) 2,50 lira verilir ve bu para geri alınmaz.” “Madde 39. Aile fişinde gösterilen aile efradının birinin hastalığı halinde 25 liraya kadar ilaç yardımı yapılır. Para geri alınmaz.” “Madde 40. Aile fişinde gösterilmiş olan aile efradının birini vefatı halinde 50 lira yardım yapılır. Para geri alınmaz.” “Madde 41. Üyenin vefatı halinde aile fişinde gösterilen ailesine 150 lira yardım yapılır. Bunun 100 lirası defaten, 50 lirası da tediye tarihinden itibaren vefatın tevsikini bildiren evrakın ikmalini müteakip 60 güne kadar verilir.” “Madde 43. Deprem, su baskını, yangın gibi hallerde idare kurulunun takdir edeceği miktarda azami 300 liraya kadar ödünç para verilir ve 6 müsavi taksitte bu para üyeye ödetilir.” “Madde 44. Evlenecekler nikah cüzdanının ibrazı ile 6 taksitte ödenmek şartile 150 lira yardım yapılır.” (Fındıkoğlu,1952;15)

## Sendikaların Üye Sayıları

Bu dönemde Çalışma Bakanlığı'nın sendikalar ve sendikaların üye sayılarına ilişkin verileri epeyce güvenilirdir. Bakanlık verilerine göre, 1948 yılında 73 sendikada 52 bin işçi örgütlüydü. Sendika üyelerinin sayısı 1949 yılında 72 bine, 1 Mayıs 1950 tarihinde ise 76 bine yükseldi. DP'nin ilk yıllarında bu sayı hızla arttı. Sendikalı işçi sayısı 1954 yılı ortalarında 180 bine ulaşmıştı. Bu işçiler 323 sendikada örgütlüydü. 1 Eylül 1960 tarihinde Türkiye'de 432 sendikada örgütlü 282 bin işçi vardı.

Bu yıllarda sendika üyelerinin illere dağılımına ilişkin önemli bir kaynak, ABD Çalışma Bakanlığı'nın 1956 yılı Şubat ayında yayımlanan bir rapordur. Bu rapora göre 1955 yılı Şubat ayında Türkiye'de sendikaların ve üyelerinin illere dağılımına ilişkin çizelge aşağıda sunulmaktadır. (US Department of Labor,1956;4)<sup>106</sup>

106 Ankara Büyükelçiliği'nin 7 Nisan 1955 tarihli ve 499 sayılı raporu ekinde gelen bilgi, T.C. Çalışma Bakanlığı'ndan alınmıştır.

## Sendikalar ve Sendikaların Üye Sayıları (Şubat 1955)

İl	Sendika	Yerel Federasyon	Toplam	Üye Sayısı Bilinen Sendika	Bilinen Üyeler
Ankara	23	7	30	21	12.903
Antalya	4	1	5	2	1.063
Aydın	6	1	7	3	2.256
Balıkesir	10	2	12	10	2.901
Bursa	12	6	18	14	8.370
Diyarbakır	10	-	10	6	930
Edirne	3	-	3	3	525
Elazığ	13	1	14	10	4.354
Erzurum	3	2	5	2	289
Eskişehir	15	2	17	14	8.326
Gaziantep	13	4	17	10	1.458
İstanbul	78	50	128	54	54.499
İzmir	49	13	62	37	30.888
Kayseri	5	3	8	6	4.471
Kocaeli	15	2	17	13	4.661
Konya	5	2	7	6	2.134
Samsun	17	3	20	14	5.748
Seyhan	48	3	51	38	15.562
Sivas	6	2	8	6	2.099
Trabzon	5	1	6	3	1.321
Zonguldak	8	2	10	9	14.745
TOPLAM	348	107	455	281	179.132

### DP Döneminde Sendikalara Baskılar

Ülkede 1954 yılından itibaren ekonomik sorunlar yaşanmaya başlanınca, DP'nin bazı sendikalara yönelik tavrı değişti. Hükümet, 1955 ve 1957 yıllarında Türk-İş'in ve bağlı sendika birliklerinin üzerine gitti, CHP'lilerin yönetiminde bulunduğu bazı sendikalar ve sendikacılar üzerinde baskı uyguladı.

1955 yılında 6-7 Eylül olayları yaşandı. Bu olaylardan önce kurulan Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin kurucuları ve yöneticileri arasında çok sayıda sendikacı vardı. Devlet görevlilerinin Selanik'te Atatürk'ün evi olarak sonradan yapılan ve müze haline getirilen binanın balkonuna küçük bir bomba atmasından sonra başlayan olaylar kontrolden çıkınca, bu sendikacılar da gözaltına alındı.

6-7 Eylül 1955 provokasyonu bahane edilerek Türk-İş, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve bazı sendikaların faaliyeti durduruldu; Türk-İş ve bağlı 27 sendika arandı ve belgelerine el kondu.<sup>107</sup>

Benzer bir sorunu, Haydarpaşa TCDD Sendikası yaşadı: "Bu dönemdeki önemli bir gelişme de sendikanın Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 24.10.1955 gün ve 1501/3273 sayılı emirleri ile faaliyetten men edilmesidir. Ancak çok kısa bir zaman sonra 3 Kasım 1955 tarihinde tekrar faaliyete geçmesine izin verilir." (Şafak,2010;83)

107 Bkz. Koç,Y., "6-7 Eylül Olayları ve Türk-İş," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf> , s.226-228.

Teksif’i de etkileyen bu tavır, sendikanın genel kurul raporunda şöyle anlatılmaktadır:

*“Kıfayetsiz imkanları içinde oldukça müsbet faaliyetler göstermekte ve normal tempolarla inkişaf etmekte iken Federasyonumuz, o menfur 6/7 Eylül hadiselerinden sonra korkunç bir duraklama ve sükut devrine girmiştir. (...) 6/7 Eylül vukuatı dolasıyla ilan edilen Örfi İdare Kumandanlığı, diğer birçok işçi teşekkülleri ile birlikte Federasyonumuzu da faaliyetten menetmiştir. Federasyonumuz tekrar açıldığında aza sendikalarımızdan bir çoğunun alakasızlığı ile karşılaşmış ve idarecilerimizde de büyük bir bedbinlik hasıl olmuştur. Buna rağmen kongremizin yapılmasına karar verilmiş ve hazırlıklara devam olunurken Çalışma Vekaletinden aldığımız bir yazıda bir çok aza sendikalarımızın azalıklarının muteber olmadığı beyan edilmiştir. Vekaletin emrettiği formalitelerin ikmaline çalışılırken bu defa gene Çalışma Vekaletinden aldığımız bir yazı ile idare heyetimiz gayri meşru ilan edilmiş ve keza bir çok aza sendikalarımızın iltihak kararlarının yenilenmesi istenmiştir. Federasyonumuzun kuruluşundan beri aza sendikaların iltihak kararları hakkında Çalışma Vekaletinden aldığımız bu birbirini nakzeden yazılar üzerine ittihat olunan cevabımız, vesikalar kısmında mevcuttur. (...) Çalışma Vekilimiz Hayrettin Erkmen bize aynen şunları söylemiştir: ‘Aza sendikalarınızın üçte iki kararlarını tekamül ettirin. Aksi halde yapacağınız kongre malül olabilir.’” (Teksif,1958;72)*

2 Mayıs 1954 genel seçimleri öncesinde 10 sendika önderi tarafından “İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi” hareketi oluşturuldu. Ancak sendikaların değil ama bazı sendikacıların bu girişimi başarılı olamadan dağıtıldı. Aziz Çelik bu girişimi şöyle anlatmaktadır: “1954 seçimleri öncesinde Ankara’da İsmail Aras ve tanınmış on sendikacı arkadaşının ‘İşçi Mebuslarını Destekleme Komitesi’ adıyla başlattıkları girişimdir. Komite, Cemiyetler Kanununa göre kuruldu ve Ana Nizamnamesini hazırlayarak Ankara Valiliğine başvuru yaptı. Komite için İstanbul, İzmir, Zonguldak, Eskişehir ve Adana gibi illerde girişimde bulunuldu. Hükümet derhal girişimciler hakkında soruşturma açarak bu çalışmayı engelledi. Komitenin çeşitli seçim bölgelerinden saptadığı 40 kadar adayı desteklemesine fırsat verilmeden kurucuları ve yöneticileri hakkında aynı zamanda sendika üyesi oldukları için adli kovuşturma açıldı. Komite’nin Cemiyetler Kanununa aykırılık taşıdığı için feshi istendi.” (Çelik,2010;109)

1957 yılında da, bazı illerdeki sendika birlikleri, bu örgütlerin kuruluşu sırasında tüm üyelerin görüşlerinin alınmadığı gerekçe gösterilerek, kapatıldı. Ziya Hepbir, bu süreci şöyle anlatmaktadır: “Bu dönemde biz avukat olarak Hüsamettin Cindoruk’u bulduk. Onun sayesinde, Çalışma Bakanlığı’nın Kocaeli Sendikalar Birliği’ni kapatmak için açtığı davayı mahkemenin reddetmesini sağladık. Böylece biz de yakayı kurtardık. İstanbul Sendikalar Birliği ile ilgili dava açılmadı.” (Koçak,2014;165)

Hükümetin bu tavrı Türk-İş’e bağlı sendikalar ve üyeleri tarafından protesto edilmedi. Tüm bunlara karşın, bu yıllarda işçilerin DP yanlısı tavrı, kısa vadeli çıkarlar açısından mantıklıydı.

Bu birlikler ancak 27 Mayıs 1960 sonrasında yeniden faaliyete geçebildi.

Hükümetler, Türk-İş’in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na üyeliğini 27 Mayıs’a kadar engelledi.<sup>108</sup> Bu dönemde yalnızca Petrol-İş’in Uluslararası Petrol ve Kimya İşçileri Federasyonu’na (IFPCW) üye olmasına izin verildi (Bakanlar Kurulu’nun 17.3.1960 gün ve 1232 sayılı kararı) (Celep,2015;27)

108 Bkz. Koç, Y., “Türk-İş’in ICFTU’ya Üyeliği,” Toplu iş sözleşmesinin tam metni için bkz. Koç, Y., <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.240-248.

## Sendika Dışındaki İşçi Örgütlenmeleri

Bu yıllarda sendikalar dışında da bazı işçi örgütlenmeleri ortaya çıktı. Bunlardan bazı örnekler aşağıda sunulmaktadır (Koç,1992;105-120)<sup>109</sup>:

Adalet Mensucat Fabrikası T.A.Ş. Memur ve Müstahdemleri Yardım Sandığı (İstanbul). 6 Mayıs 1947 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerini tasarrufa alıştırmak, biriktirilen parayı işletmek, üyelere ödünç para vermek ve muhtaç durumda olanlara yardım etmektir.

Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Memur ve Hizmetlileri Yardımlaşma Derneği (Ankara). 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, idare mensuplarının mesleğe karşı olan bağlılıklarını artırmak ve üyelere tüzük hükümleri uyarınca yardım etmektir. 1947 yılında üye sayısı 27.518 idi.

Eshot Umum Müdürlüğü Memur ve Müstahdemleri ve Daimi İşçileri Yardım Derneği (İzmir). 15 Ekim 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeleri tasarrufa alıştırmak ve üyelere yardımda bulunmaktır. 1947 yılında 120 üyesi vardı.

İnşaat İşçisi ve Teknisyenleri Derneği (İstanbul). 16 Ocak 1947 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelere maddi ve manevi yardımda bulunmaktır.

İstanbul Berber İşçileri Derneği (İstanbul). 28 Ekim 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyeler arasında dayanışma sağlamak ve yardım etmektir.

İstanbul Mensucat İşçileri ve Teknisyenleri Derneği (İstanbul). 1946 yılı Ekim ayında kuruldu.

Kutu Fabrikası Derneği (İstanbul). 30 Aralık 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, işçilerin çıkarlarını korumak ve işçiler arasında her türlü yardımlaşmayı sağlamaktır.

Türk Maden Başçavuşları Derneği (Zonguldak). 15 Ağustos 1946 tarihinde kuruldu. Amacı, üyelerine sosyal, ekonomik ve kültürel çıkar sağlamaktır. 1947 yılında üye sayısı 160 idi.

Devlet Demiryolları ve Limanları Emeklileri Cemiyeti 7 Ocak 1950 tarihinde kuruldu. Örgütün adı 24.6.1967 günlü genel kurulda TCDD Emeklileri ve Mensupları Sosyal Yardım Derneği olarak değiştirildi. Dernek, 1970 yılında kamu yararına çalışan derneklerden kabul edildi.

Bu örgütlerin bazıları daha sonraki yıllarda sendikal örgütlenmenin çekirdeklerini oluşturdu.

Bu dönemde esnaf örgütlerinde işçilerle işyeri sahibinin birlikte örgütlenmesi devam etti. Örneğin, 29 Ocak 1946 tarihinde kurulan Yalvaç Tabak Esnaf Cemiyeti Ana Nizamnamesi'ne göre, "debağat işlerinde çalışmış ve on sekiz yaşına girmiş" kişiler bu örgüte üye olabiliyorlardı. Örgütün amaçları arasında, "tabak esnafı arasında maddi ve manevi bir tesanüt tesisi" ve "ölüm, doğum gibi hadiselerde yardım" vardı. (*Resmi Gazete*,29.1.1946)

## Memurların Örgütlenmeleri

Bu dönemde memurlar genellikle derneklerde örgütlüydü. En önemli örgütlenmeler ise öğretmenlerindi.

Birçok bölgede memurlar "Kulüp" adı altında yapılar oluşturdular ve kendilerini diğer toplum kesimlerinden ayırdılar. Kırşehir Memurlar Kulübü Statüsü'nde bu tavır açıkça görülmektedir.

109 Bkz. Koç, Y., "1947 Yılında Sendika-Dışı İşçi Örgütlenmeleri," Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 1989 <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1552902885b.pdf>.



31 Mayıs 1947 tarihinde kurulan Kırşehir Memurlar Kulübü'nün merkezi, Kırşehir Halkevi idi. Örgütün amacı şöyle ifade ediliyordu: “Kulübün amaç ereği memurlarımız arasındaki tesanüdü kuvvetlendirmek, resmi çalışma saatlerinin dışındaki zamanlarını şeref ve mevkilerine uygun bir şekilde, temiz ve nezih bir yerde toplanarak konuşmak, okumak ve eğlenmek suretiyle vakit geçirmelerini sağlamak ve bu konu çerçevesi içinde gereken her çeşit tedbirlere başvurmaktan ibarettir.”

Kulübün üyeleri de şu şekilde belirlenmişti: “Kırşehir’de bulunan memur, öğretmen ve subaylar Kulübün tabii üyesidirler. Ayrıca halktan arzu edenler, üyelik şartlarını haiz oldukları takdirde İdare Kurulu kararıyla Kulübe üye olarak alınabilirler.” Ayrıca, “Kulübün tabii üyesi: Kırşehir Valisi olmak üzere bütün Devlet memurlarıdır,” ifadesi vardı. (*Resmi Gazete*,31.5.1947)

Yerel öğretmen derneklerinin önemli bir bölümü 1948 yılında Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu’nu (TÖDMF) oluşturdular. Federasyon’un ilk sayısı 1958 yılında çıkan *Birlik, Birlik Kuvvettir Dergisi*’nde örgüt şöyle tanıtılıyordu: “Bütün memlekete yayılan öğretmen dernekleri, çalışmalarını daha verimli hale getirmek ve merkezi teşekkül etrafında toplanmak gayesiyle Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu’nu kurmuşlardır. Merkezi Ankara’da olan bu Federasyona bağlı 172 öğretmen derneği vardır. Üye sayısı da 30 binin üstündedir. Federasyonun en büyük organı, üye derneklerin temsilcilerinden meydana gelen Temsilciler Kurulu’dur.” (Kazmaz,1958;8-9)

İstanbul’da ise, adı daha sonra Türkiye Muallimler Birliği’ne dönüştürülen İstanbul Muallimler Birliği vardı. İlk kurulduğunda İstanbul Muallimler Cemiyeti olan örgüt, Kadıköy Öğretmenler Derneği ile birleşerek ve Üsküdar’da bir şube açarak, İstanbul Muallimler Birliği adını aldı. İstanbul Muallimler Birliği 1 Ocak 1950 tarihinde merkezi Ankara’da olan Türkiye Öğretmen Dernekleri Birliği’ne, Lozan’daki Muallim Cemiyetleri Milletlerarası Federasyonu’na ve «Vaşington’daki Öğretim Mesleği Dünya Organizasyonu»na üyeydi<sup>110</sup>. Başbakan Şemsettin Günaltay, İstanbul Muallimler Birliği’nin fahri başkanıydı. 1949 yılında dernek başkanı Prof.M.Şekip Tunç, umumi katibi Prof.Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu idi. İstanbul Muallimler Cemiyeti’nin 1950 yılında yapılan genel kuruluna sunulan çalışma raporundan anlaşıldığına göre, Dernek 1919 yılında kurulmuş ve 30.12.1946 tarihinde kuruluşu yenilenmişti. 1950 yılında üye sayısı ise 1250 idi<sup>111</sup>. Bu örgüt daha sonra Türkiye Muallimler Birliği adını aldı. 1958 yılında bu Birliğe, İstanbul Muallimler Cemiyeti, Türkiye Muallim Mekteplerini Bitirenler Derneği, Kadıköy Öğretmenler Derneği, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, Türkiye Özel Okullar Öğretmenleri Cemiyeti, Türkiye Emekli Muallimler Cemiyet, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezunları Cemiyeti ve Türk Astronomi Derneği üyeydi. Türkiye Muallimler Birliği ise Milletlerarası Muallim Cemiyetleri Federasyonu, Resmi Orta Öğretim Mensupları Beynelmillel Federasyonu ve Öğretim Mesleği Dünya Teşekkülleri Konfederasyonu üyesiydi. (Türkiye Muallimler Birliği,1958;2-3)

Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu ve Türkiye Muallimler Birliği ve üyelerinin ve diğer öğretmen örgütlerinin temsil ettikleri öğretmenlerin çıkarlarını hangi alanlarda ve ne ölçüde korudukları ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Bu değerlendirme yapılırken de, bu örgütlerin öncelikle “temsil ettikleri ve üyeleri olan” kitlenin çıkarlarına katkısı ele alınmalıdır. Bu örgütlerden işçi sınıfının tümünün veya kendilerine üye olmayan öğretmenlerin çıkarlarını da korumalarını beklemek ve eleştirileri bu beklentilere göre yapmak, dönemin koşulları gözönünde bulundurulduğunda, gerçekçi bir yaklaşım değildir. Genel olarak gözlenebildiği kadarıyla, bu örgütlere bürokrasi içinde üst düzeylerde bulunan öğretmenler hakimdir, örgütlerin işlevleri sınırlıdır ve bu örgütler siyasal iktidarların denetimi ve yönlendiriciliği altındadır. Bu iki örgütlenmede,

110 *Yeni Bilgi, Bilgi Yolu ile Birlik, İstanbul Muallimler Birliği Tarafından Neşredilir Aylık Meslek Mecmuası*, Sayı 33, 1 Ocak 1950, İstanbul.

111 «İstanbul Muallimler Cemiyeti 31inci Yıllık Kongre Raporu, 7 Ocak 1950,” *Yeni Bilgi, Bilgi Yolu ile Birlik*, Sayı 34, 1 Şubat 1950, İstanbul, s.28-29.

öğretmenlerin eski konumlarını (işçi aristokratlığını) sürdürme çabası ağır basar gözükmektedir. 27 Mayıs 1960'a kadar bu örgütlerin etkili bir eylemi ve hükümetlere yönelik önemli bir eleştirisi olmadı.

Bu dönemde öğretmen örgütlenmesinde önemli diğer bir gelişim, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin örgütlenmeleridir.

Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu bünyesi içindeki yerel derneklere üye olmada çeşitli zorluklarla karşılaştılar. Bunun üzerine, 1949 yılında Ege Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği'ni kurdular. Bu dernekler daha sonra diğer bölgelerde de yaygınlaştı ve Köy Öğretmenleri Dernekleri Federasyonu oluşturuldu. Köy enstitüsü mezunu öğretmenler daha sonraki dönemde TÖDMF üyesi derneklere alınmaya ve burada yönetimde ağırlıklı olarak temsil edilmeye başladılar. Bu birleşme ile birlikte öğretmen hareketi bir bütün olarak radikalleşti.

Türkiye'de köy enstitülerinin toplumsal yaşamdaki etkileri oldukça ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak kanımca önemli diğer bir konu, köy enstitülerinin, öğretmenlerin daha sonraki sendikal mücadeledeki yerleri üzerindeki etkileridir. Türkiye'de öğretmen hareketinin genel olarak diğer ülkelerde görülenden daha radikal bir çizgide gelişmesinin önemli nedenlerinden biri, köy enstitülerinde yaşanan demokratik süreç ve burada edinilen alışkanlıklar olsa gerektir. Köy enstitüsü mezunu öğretmenlerin işçi aristokratlığının olmaması, başlangıçta diğer öğretmenlerce bir ölçüde dışlanmaları, köylerde halkla içiçe olmaları gibi etmenler de bu radikalleşmeye katkıda bulunmuştur.

## İşçi ve Memur Bankaları

Bu yıllarda bazı işçiler ve memurlar bankacılığa heves etti.

1949 yılında Zonguldak'ta Amele Birliği'nin parası ile bir İşçi Emlak Bankası kurma talebi gündeme getirildi.<sup>112</sup> Türk-İş tarafından 1953 yılında yayımına başlanan *Bülten*'in ilk sayısında da bir işçi bankasının kurulması tartışması vardı.<sup>113</sup>

1950 yılında Ankara'da *Türkiye Eski Muharipler Bankası* (Muha Bank) kuruldu. 1957 yılında ise İstanbul'da *Türkiye Muallimler, Memurlar ve Subaylar Bankası* (Tümsu Bank) faaliyete geçti. Muha Bank ve Tümsu Bank 1959 yılında Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası adı altında birleşti. Genel Merkezi İstanbul'da bulunan Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası 1961 yılında tasfiye edilmeye başlandı.

İşçi sınıfı tarihimizin incelenmemiş konularından biri de, Kayseri'de 1953 yılında kurulan İşçi Kredi Bankası'dır. İşçi Kredi Bankası A.Ş.'nin kurulmasına Bakanlar Kurulu'nun 2 Eylül 1953 günlü kararıyla izin verildi ve Banka'nın anasözleşmesi Ekonomi ve Ticaret Vekili tarafından 20 Ekim 1953 tarihinde onaylandı. (İşçi Kredi Bankası, 1966) Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise 4 Ocak 1954 günü İşçi Kredi Bankası'nı açtı.

Bankanın kaynağı, Sümerbank Kayseri Fabrikası'nda oluşturulmuş bulunan Sümerbank İşçileri Yardımlaşma Sandığı'na kadar uzanıyordu. Yardımlaşma Sandığı toptan mal alıp işçiye satıyordu. Sümerbank fabrikasındaki işçiler bu dönemde bir konut kooperatifi de kurmuşlardı.<sup>114</sup> Yardımlaşma

112 Zonguldak Maden İşçileri Sendikası 1949 yılında Bakanlarla yaptığı görüşmede, "Amelebirliğinde mevcut üç milyon lira civarındaki para ile bir İşçi Emlak Bankası kurulması"ni istedi. Karahasan, Ömer, *Türkiye Sendikacılık Hareketi* içinde *Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası*, Ankara, 1978, s.320.

113 Türk-İş Bülteni'nde anket sorularından biri şöyleydi: "Bir İşçi Bankası'nın kurulabilmesi nasıl mümkün olabilir ve işçi arkadaşların iştiraki sağlanabilir mi?" *Türk-İş Haber Bülteni*, Sayı 1, Mayıs 1953, s.6.

114 Yol-İş Kayseri 1 No.lu Şube Başkanı, Yol-İş Genel Sekreteri ve Türk-İş Genel Teşkilatlandırma Sekreteri Mehmet

Sandığı'nın 1,5 milyon lirası ile İşçi Kredi Bankası kuruldu. Bankanın kurucuları Kayseri Belediye Başkanı ile Sümerbank Kayseri Fabrikası'nın yönetici ve ustalarıydı.

Birinci ve ikinci sıradaki kurucular dışındaki kurucuların tümü, Sümer Mahallesinde oturuyordu. Bankanın genel merkezi Kayseri'deydi. İlk başlarda başka yörelerde şubesi de yoktu. Banka bir taraftan işçilere, diğer taraftan da esnafa kredi veriyordu. Yörede herkesin birbirini tanmasına bağlı olarak, verilen kredilerde geri dönmeme oranı çok düşüktü. Kayseri'de sendikalar paralarını genellikle İşçi Kredi Bankası'nda tutuyorlardı. Buna karşılık işçilere, sendikanın tavsiyesi üzerine, 300 veya 500 lira kredi veriliyordu. İşçiler bu parayı geri ödemediklerinde, sendikalardan yardımcı olması isteniyordu. Esnaf da bankaya sahip çıkıyor ve kredi alıyordu. Bankanın tek şubesinin Kayseri olduğu ve genel müdürlüğün Kayseri'de bulunduğu koşullarda ayrıntılı bürokratik yapılanmalar olmadan, banka faaliyetini sürdürebiliyordu. Ancak bir süre sonra Kayseri'nin ilçelerinde şube açıldı. Genel Müdürlük Ankara'ya alındığında ise yerel özelliğini yitiren banka başarısızlığa uğradı. 1973 yılı sonunda Bankanın ödenmiş sermayesi 3 milyon liraydı. Bankanın 1 şubesi bulunuyordu. Personel sayısı ise 21 idi.

İşçi Kredi Bankası 1982 yılında tamamiyle bir yapı değişikliğine uğradı. Bankayı, Kemal Derinkök'ün denetimindeki Nişkoz Holding A.Ş. satın aldı. İşçi Kredi Bankası 1982 yılında Banker Kastelli aracılığıyla büyük miktarda mevduat sertifikası pazarladı. Ancak 1983 yılında ödeme sıkıntısı yaşadı ve Haziran ayı başlarında ödemeleri durdurdu. (*Cumhuriyet*,12.6.1983) Banka, 1983 yılı Eylül ayında İş Bankası'nın gözetimi altına alındı. (*Cumhuriyet*,23.9.1983) 1985 yılında ise İşçi Kredi Bankası'nın iflasına karar verildi. (*Cumhuriyet*,18.11.1986)

Diğer bir banka girişimi de öğretmenlerini. 1943 yılında Köy Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı oluşturuldu. Bu Sandık daha sonraki yıllarda İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı'na (İLKSAN) dönüştü. Ayrıca bir de İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı oluşturuldu. İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı 1958 yılında kurulan Türkiye Öğretmenler Bankası T.A.Ş.'ye devredildi. Türkiye Öğretmenler Bankası 1959 yılında 7118 sayılı kanunla Ankara'da kuruldu. Bu tarihte Banka'nın 20 bin dolayında ilkokul öğretmeni ve Milli Eğitim Bakanlığı çalışanı ortağı vardı. Bankanın itibari sermayesinin A Grubu % 55'lik hissesi İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı'nda aidatı bulunanlara, B Grubu % 45'lik hisse senedi ise, Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli memurlar ile diğer gerçek ve tüzel kişilere ayrıldı.

Banka, Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli olup, mevcudu Banka'ya devredilen İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı'nda aidatı bulunan memur ve öğretmenlere mesken inşaatı için gayrimenkul ipotegi karşılığında 20 seneye kadar vadeli krediler açmak; Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli memurlara ait arsalar üzerinde meskenler inşa etmek ve bunları peşin veya ipotek karşılığı 20 sene vadeli kredi ile öğretmen ve memurlara satmak veya bu maksatla arsalar ve meskenler satın almak; Banka'ya ait gayrimenkulleri kiraya vermek, yapı, onarım, taahhüt ve proje işleriyle meşgul olmak; yapı malzemesi ve ders aletleri endüstrisi ve ticareti yapmak ve bu maksatla ortaklıklar kurmak ve kurulmuş ortaklıklara ortak olmak; ticari, sınai, zirai her çeşit teşebbüs ve taahhütlerde bulunmak; ticari mümessillik, ticari vekalet, sigorta acentalıkları, komisyon ve nakliye işleri yapmak; sigorta ortaklıkları kurmak ve kurulmuş olanlara ortak olmak; diğer bütün banka işlemleriyle uğraşmak maksadiyle kurulmuştu. Ancak bir süre sonra bankanın pay sahiplerinin bir bölümü paylarını başkalarına devretti. Banka, Sait Kemal Mimaroğlu'nun denetimine girdi. 22 Mayıs 1992 günlü *Resmi Gazete*'de yayınlanan bir Bakanlar Kurulu kararı ile, zor durumdaki Türkiye Öğretmenler Bankası kamulaştırıldı ve Türkiye Halk Bankası'na katıldı.

Bu tür girişimler Türkiye işçi sınıfının önder kadrolarının sistemle bütünleştirilmesinde etkili bir biçimde kullanıldı.

---

N.Bamyacı ile 6.7.1987 ve 3.1.1995 günleri yapılan konuşmalar.

İşçi sınıfı hareketinin ve devralınan mirasın zayıflığına bağlı olarak, bu dönemin sendikacılarının eksiklikleri ve hataları vardı; ancak bu insanlar, sendikacılık kavramını ve sendikaları Türkiye’de yeniden meşrulaştırdılar, tanıttılar, ilk kez işçilik yapmaya başlayan tam mülksüzleşmemiş kitlenin küçük bir bölümünü sendikalarda örgütlediler.

## **Türk-İş’in Kuruluşu<sup>115</sup>**

Türk-İş (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu), 1946-1952 döneminde doğan ve gelişen sendikaların doğal birleşme sürecinin sonucudur; Türkiye tarihinde ülke çapında hemen hemen tüm işkollarını kapsayan ilk örgütlenmedir. Anımsanacağı gibi, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu adı 1946 yılında komünistlerin kurmaya çalıştıkları üst örgütün de adıydı. “Konfederasyonun kısaltılmış adı Türk-İş’i Kemal Sülker teklif etmiş ve kabul edilmiştir.” (Türk-İş,1962;10)

Sendikal örgütlenmelerin yaygınlaşmasıyla birlikte merkezi bir yapıya duyulan gereksinim daha da arttı. Çeşitli görüşmelerin ardından, Bursa’da Nisan ayında yapılan bir toplantıda bir konfederasyonun kurulması kararlaştırıldı. Konfederasyon, 31 Temmuz 1952 tarihinde Ankara’da resmen kuruldu. Türk-İş’in kurucuları şu örgütlerdi (Türk-İş,1952;20): Ankara İşçi Sendikaları Federasyonu, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Eskişehir Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Adana Güney İşçi Sendikaları Federasyonu, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Karadeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, Türkiye Taşıt İşçileri (TİF) Federasyonu, TOLEYİS (Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikaları) Federasyonu, TEKSİF (Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu).

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihini bilmeyen bazı kişilerin dayanaksız iddialarının aksine, Türk-İş’i Amerikalılar kurdurtmadı. TKP’nin en büyük tevkifatının sürdüğü dönemde kurulan Türk-İş’in ilk tüzüğünde “işçi sınıfı” kavramı yer alıyordu. ABD bu yıllarda Türkiye’de toplumsal gelişmeleri belirleyebilecek bir güce sahip değildi. Bu tarihte ABD’de sendikacılık hareketinin AFL ve CIO olarak bölünmüş olması da, bu müdahale olanaklarını sınırlıyordu. CIA ajanı olduğu bilinen Irving Brown’un birkaç temasıyla ve 1952 yılına kadar yurtdışına geziye götürülen birkaç sendikacının etkilenmesiyle Konfederasyon kurdurtmak olanaklı değildir. Türk-İş’in ikinci genel başkanı Şaban Yıldız bu süreçte Türk-İş’in örgütsel bağımsızlık tavrını şöyle anlatmaktadır: “Çok iyi niyetlerle ve aşağıdan yukarıya kurulan nadir işçi kuruluşları arasında yer alan Türk-İş, kuruluş hazırlıklarına girişildiği 1952 yılının başında, zamanın iktidarı tarafından Türk-İş kurucularına yapılan yardım tekliflerini (ilk planda 5000 lira) kasada on parası olmadığı halde elinin tersiyle reddederken (...)” (Yıldız;Kurdakul,1966;14-15)

SSCB Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü mensubu R.P. Korniyenko, Rusçası Moskova’da 1965 yılında yayımlanan kitabında, “Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun oluşturulması, hiç kuşkusuz, Türkiye’de işçi hareketinin gelişiminde olumlu bir rol oynamıştır” demektedir. (Korniyenko,1967;95) Korniyenko, kitabının sonuç bölümünde de şu yargıda bulunmaktadır: “Türk işçi hareketinin tartışılmaz bir zaferi de bir ulusal sendika merkezinin, 200 binden fazla üyesi olan Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun oluşturulması olmuştur.” (Korniyenko,1967;123)

Türk-İş’in kuruluşu, gelişen işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin çok karmaşık ilişkileri ve devletin, hükümetlerin ve siyasal partilerin ayrı ayrı etkileri çerçevesinde ele alınmalı ve incelenmelidir. Sendikaların kuruluşu ve yönetilmesinde son derece karmaşık ilişkiler vardır.

115 Koç, Y. (derleyen), Belgelerle Türk-İş Tarihi, Cilt 1, 1952-1963, Türk-İş Yay., Ankara, 2002. Bkz. Koç, Y., “Türk-İş’in İlk Süreli Yayını,1953,” ve “Türk-İş’in İlk Temsilciler Meclisi Toplantısı,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/urfile/1324172443b.pdf> , s.200-206.

Devletin, hükümetlerin ve siyasal partilerin denetime alma ve dış güçlerin yönlendirme çabaları önemlidir. Ancak, sendikacılar arasında etnik köken, hemşerilik, siyasal görüş ve mezhep bağları ve sendikaların yanı sıra sendikacıların kısa ve uzun dönemli çıkarları ve hatta kişisel ilişkileri de bu süreçte etkilidir. Bu nedenle, sendikalardaki gelişmeleri yalnızca veya ağırlıklı bir dış etmene bağlı olarak açıklamaya çalışmak son derece yanlıştır.

## Arjantin Çalışma Ateşesi Moggia

Bu dönemde sendikaların gelişimini etkilemeye çalışan bir kişi, Francisco Fernando Moggia idi.

Peron 1946 yılında Arjantin’de iktidara geldikten sonra sendikaların büyük bölümü üzerinde hâkimiyet kurdu ve çeşitli ülkelere gönderdiği işçi ateşeleri ile düşüncesini yaymaya çalıştı. Ayrıca, bu amaçla 1951 yılında ATLAS (*Agrupacion de Trabajadores Latino Americanos Sindicalizados*) isimli bir uluslararası sendikal örgüt kurdu. (Windmuller,1992;139-140) Türkiye’ye Arjantin işçi ateşesi olarak gönderilen Francisco Fernando Moggia ise eski bir mezbaha işçisiydi. Moggia Türkiye’de üç yılı aşkın bir süre kaldı. Çevirmenliğini de Muzaffer Daysal yapıyordu. Muzaffer Daysal, Moggia’nın sendikalarla giderek yoğunlaşan temasları konusunda Sabahattin Selek’i bilgilendiriyordu. Bir gün Moggia’nın konuşmasında ortaya çıkan bir sorun üzerine, Moggia “istenmeyen kişi” ilan edildi. (Türk-İş,1966;50) Moggia’nın Türkiye’yi terkettiği günlerde, Türk-İş kuruluyordu. Bu tarihlerde Kemal Sülker’in başyazarlığını yaptığı 15 günlük İşçi Hakkı Gazetesi’nin Nisan 1952 (No.28) sayısının ilk sayfasında üst tarafta Bursa’da yapılan ve Konfederasyon kurma kararının alındığı toplantının haberi, alt tarafta ise, Moggia’nın ayrılış haberi yer alıyordu. Haber şöyleydi: “Üç yıldan fazla bir zamandan beri şehrimizde bulunan Arjantin İşçi Ateşesi F.F.Moggia Cenubi Amerika’da işçi ateşeliğine tayin edilmiştir. Bu bakımdan Sinyor Moggia 18 Nisan günü memleketimizden ayrılacaktır. Sinyor Moggia’ya iyi yolculuklar dileriz.”<sup>116</sup>

## Türk-İş’in 1952-1960 Döneminde Siyasal Tavrı

1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’un 5. maddesi, sendikaların siyasal faaliyeti konusunda çok katı yasaklar getiriyordu: “İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar.”

Bu yasağın ihlali durumunda uygulanacak yaptırım da 7. maddede düzenlenmişti: “5nci (...) maddelerdeki hükümlere aykırı hareket olunması (...) hallerinde, (...) sendika, mahkeme kararıyla, üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılır. Sorgu yargıcı veya mahkeme, soruşturma ve yargılamanın her safhasında hükümden önce dahi bu gibi sendikaların faaliyetlerini menedebilir; Cumhuriyet Savcıları da mahkemeden ve yargıçtan men isteyebilirler. (...) Haklarında kapatılma hükmü verilen sendikaların yönetim kurulu üyeleriyle bu fiillere teşebbüs ve iştirak edenler, bir sene müddetle başka bir sendikaya üye olamazlar.”

Türk-İş böyle bir ortamda 31 Temmuz 1952 tarihinde kuruldu.

Türk-İş’i oluşturan örgütlerin yöneticileri, ülkedeki parti saflaşmalarının sendikacılık hareketi için yaratacağı sakıncalardan ürkererek, Türk-İş tüzüğünde ilginç bir yasaklama getirdiler; Türk-İş yöneticilerinin siyasal partilerde görev almasını yasakladılar. Tüzüğün 41. maddesi şöyleydi: “Türk-İş kademelerinde vazife almış olan sendikacılar, siyasi parti seçimlerinde, dini ve ticari gayeler için, Türk-İş’teki ünvan ve salahiyetlerini kullanamazlar, aynı zamanda siyasi teşekküllerde vazife alamazlar ve ünvanlarını propaganda vasıtası yapamazlar, yaptıkları takdirde Konfederasyon’daki vazifelerinden müstafi sayılırlar.”

116 İşçi Hakkı Gazetesi, Nisan 1952, Sayı 28.

Bu yıllardaki bazı siyasal gelişmeler, Türk-İş içinde siyasal faaliyet ve parti kurma tartışmalarını gündeme getirmiş olsa gerektir.

Türk-İş içinde siyasal parti tartışmalarına yol açmış olması gereken gelişmelerden biri, 1950 yılında *Demokrat İşçi Partisi*'nin kurulmasıdır. Demokrat İşçi Partisi'nin kurucuları arasında, Üzeyir Kuran ve başka işçiler de vardı.

Hükümetler, diğer taraftan, ellerindeki mali olanakları kullanarak, Türk-İş'i ve bağlı sendikaları kendi çizgilerinde kullanmaya çalıştılar.

Türk-İş ve bağlı sendikaların yöneticilerinin bu dönemdeki genel eğilimi, ağırlıklı olarak Demokrat Parti ve bir ölçüde de Cumhuriyet Halk Partisi ile bireysel ilişkiler geliştirmek, onların politikalarını etkilemeye ve bu siyasal partilerin listelerinden milletvekili seçilmeye çalışmaktı. İşçilerin çok büyük bir bölümü ise Demokrat Parti'yi tutuyordu.

Demokrat Parti işçilerin desteğini alabilmek amacıyla yasalar aracılığıyla önemli haklar veriyordu. Ayrıca, sendikaların örgütlü bulunduğu kamu kesimi işyerlerindeki işçiler, Hükümetle ilişkiler aracılığıyla, ücret zamları da alabiliyorlardı.

İşçilerin büyük bir bölümü ya tam mülksüzleşmemiş ve köyle bağları kopmamış yarı-işçilerdi, ya da ilk kuşak işçilerdi. TCDD'nin 1954 yılındaki İşçiler Talimatnamesi'nde işçilere parasız seyahat ve taşıma olanağı tanınıyordu. Parasız taşınabilecekler arasında kümes hayvanları ve küçük baş hayvanlar da vardı: "Sayısı 25'i aşmamak üzere kümes ve 3'ü aşmamak üzere de küçük baş ehli hayvanları için parasız taşıma müsaadenamesi verilir." (TCDD,1954;M.46)

Ayrıca, işçi sınıfının farklı kesimlerini oluşturan işçilerle memurlar arasında da önemli sorunlar yaşanıyordu. İşçiler arasında sınıf bilinci yeterince gelişmemişti.

Bu koşullarda, bir işçi partisinin veya çalışanlar partisinin geniş işçi kitlesinin desteğini alabilmesi olanaklı değildi. Sosyalist nitelikli bir programı benimseyen ve "işçi," "çalışan" veya "emekçi" kimliğini öne çıkaran siyasal örgütlenmeler ise işçiler tarafından benimsenmedi, desteklenmedi.

## 27 Mayıs'ta Türk-İş'in Tavrı

27 Mayıs 1960 günü ihtilalin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ve ülke açısından getirecekleri, açık bir program olarak, bilinmiyordu. Diğer bir deyişle, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik düzenlemeler 27 Mayıs sabahı açık değildi. Türk-İş, buna karşın, 27 Mayıs'ı hemen ve tam olarak destekledi.

Türk-İş'in 19-21 Haziran 1957 günleri Ankara'da toplanan üçüncü genel kurulunda genel başkanlığa seçilen Nuri Beşer, Başbakan Adnan Menderes'in yakın arkadaşıydı. Türk-İş İdare Heyeti 28 Mayıs 1960 günü olağanüstü olarak toplandı. İdare Heyeti üyeleri, Nuri Beşer'in istifasını sağlamak amacıyla imza topladılar ve 18 Haziran günü toplanıp konuyu görüşmeye karar verdiler. Nuri Beşer, 3 Haziran 1960 günü görevinden istifa etti. İdare Heyeti, 13 Haziran günü toplanarak Nuri Beşer'in istifasını kabul etti ve Nuri Beşer'i Haysiyet Divanına verdi. Nuri Beşer, 18 Haziran günü toplanan Haysiyet Divanınca Türk-İş'ten ihraç edildi.

Genel Sekreter Mehmet Ali Sarı'ya ise, 11 Mayıs günü Adnan Menderes'e çekilen bağlılık mesajı nedeniyle, zorunlu izin verildi.

Nuri Beşer'e ilişkin karar, Türk-İş'in 1960 yılı Kasım ayında toplanan 4. Genel Kurulu'nda kaldırıldı. Nuri Beşer 4. Kongreye katıldı ve 2,5 saatlik bir konuşmayla suçlamaları cevaplandırdı.

27 Mayıs ihtilalinin ardından birçok kamu kurum ve kuruluşunda Demokrat Parti’li bilinen işçiler işten çıkarıldı. Bu işçiler ancak 2 yıl sonra işlerine geri dönebildiler.<sup>117</sup>

1960 yılının Ağustos-Eylül aylarında İstanbul’da Demokrat Parti’li bazı sendikacılar, “iktidarın politikayı sendikalara sokmak için alet olarak kullandığı şahıslar oldukları” iddiasıyla tutuklandılar. (Ağralı,1967;90)

13 Aralık 1960 tarihinde 158 sayılı Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu kabul edildi. Bu Kanuna göre, Anayasayı hazırlamakla görevlendirilecek Temsilciler Meclisi’ne işçi sendikaları 6 üye seçecekti. Kanununun 12. maddesi şöyleydi: “İşçi sendikalarından gelecek temsilciler: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu ve İcra Heyeti ile bu kanunun yayımı tarihinde mevcut bütün işçi Federasyonları ve işçi Birlikleri yönetim kurulları ve icra heyetlerinin bir araya gelmesi suretiyle teşekkül eden Temsilci Seçme Kurulu tarafından seçilecek 6 temsilciden ibarettir. Bu kurul, Konfederasyon Başkanlığı tarafından yapılacak çağrı üzerine bu kanunun yayımı tarihinden sonra en geç on beş gün içinde İstanbul’da toplanarak temsilcileri seçer.”

29 Aralık 1960 günü 298 sendika yöneticisi toplanarak, Ömer Karahasan, İsmail İnan, Feridun Şakir Öğünç, Kerim Akyüz, Bahir Ersoy ve Tekin Çullu’yu bu göreve seçti. (Ağralı,1967;102-103)

4 Temmuz 1960 gün ve 10 sayılı Kanunla, “resmi işyerlerinde temsilci işçi seçiminin yenilenmesi” kararlaştırıldı.

## IV. MÜCADELE VE EYLEMLER

Bu yıllarda işçilerin çoğunluğu tam olarak mülksüzleşmemiş, deneyimsiz, ilk kuşak işçilerdi. Ayrıca artan iş olanakları sayesinde, bir işten ayrıldıklarında kolayca yeni bir işe girebiliyorlardı. Bu durumda, bir işyerindeki uygulamadan memnun olmayan işçi, bu işyerinde örgütlü bir mücadeleye girmek ve risk almak yerine, işyerinden ayrılıyor, bir başka işyerinde şansını deniyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, kıdem tazminatına hak kazanmak için gerekli asgari çalışma süresinin üç yıl olması, işçiyi işyerine bağlamayan bir düzenlemeydi. Ücretlerin ödenmemesi nedeniyle birikmiş işçi alacakları varsa, işyerinde kalarak tepki göstermek gündeme gelebiliyordu.

Bazı bilinçli işçiler, çeşitli biçimlerde öğrendikleri haklarını alabilmek için dava yoluna başvurdular.

Kapitalizmin işleyişini kavrayamayan bazı işçilerse, haksızlıklara karşı ustabaşını veya personel müdürünü dövüp, işyerinden ayrıldı.

1946-1961 döneminde işçi sınıfının hak almadaki ana aracı, oy gücüydü. İşçiler, özellikle kendilerinin “adam yerine konmasında” büyük katkıları olan Demokrat Parti döneminde, alışık olmadıkları ve Soğuk Savaş koşullarında genellikle kamuoyu desteği de sağlayamayan eylemlere pek başvurmadılar. Grev yapılmamasının ana nedeni, yasadışı grevde çok küçük olan yaptırım değil, bu etmenlerdi. Bu dönemde, bu nedenle, işçi ve memur eylemleri çok azdır. Dönemin en önemli eylemlerinden biri, İzmir liman işçilerinin 15 Temmuz 1954 günü başlattıkları grevdir. (Duman,1995;48-51) 1946-1960 döneminde Türkiye’de yapılan grevlere ilişkin ayrıntılı bir döküm ve liste, Ahmet Makal tarafından verilmektedir. (Makal,2002;317-334)

Bu yıllarda sendikaların bir bölümü komünizme karşı mitingler düzenledi.

Türkiye, Marshall Yardımı ile ABD’den ekonomik yardım almaya başlayınca, sendikalar da komünizmi lanetleme toplantılarını başlattı. Örneğin, İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası 21 Aralık 1947 tarihinde İstanbul’da Eminönü Halkevi’nde bir komünizmi tel’in toplantısı düzenledi. Selüloz

117 Bkz. Koç,Y., “27 Mayıs’da İşçiler,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf> , s.249-256.

İşçileri Sendikası 27 Aralık 1947 günü İzmit'te komünizmi lanetleme mitingi yaptı. 1 Ocak 1948'de Ceyhan ve Adana'da yapılan komünizmi lanetleme mitinglerine işçiler de katıldı. 30 Mart 1948 tarihinde Adana dokuma işçileri bu amaçla bir miting düzenledi. 30 Mart 1948 günü Edirne'de tekstil işçileri bir miting yaptı. İstanbul Elektrik, Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası 26 Ağustos 1950 tarihinde Taksim'de yaptığı bir mitingle komünizmi lanetledi. Bu mitingler daha sonraki yıllarda da sürdürüldü.

Benzer nitelikte bir eylem de 1947 yılında Adana'da yapıldı. Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası 29 Mayıs 1947 günü bir mitingle Aziz Nesin ve Sabahattin Ali'nin Merhum Paşa Dergisi'nin yayınlanmasını protesto ettiler ve çeşitli gazete bayilerinden bu dergiyi satın alarak belediye önünde yırttılar. (Güzel,1996;187-188)

Bazı sendikacılar bu dönemde anti-komünist bir tavır sergileyerek hem kendilerini güvenceye aldılar, hem de devletten ve hükümetten destek sağladılar. Rebiî Barkın tarafından yayınlanan ve ardından İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne devredilen Hürbilek Gazetesi de sistemli bir anti-komünist kampanya yürüttü. (Celep,2015;65,85-105)

## V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

1946-1961 dönemi dünyada kapitalizmin altın çağı ve Türkiye'de ekonomik büyüme ve kalkınma yıllarıydı.

Milli gelir 1946 yılında yüzde 31,9 oranında arttı. Büyüme oranı 1947 yılında yüzde 4,2 ve 1948 yılında yüzde 15,9 oldu. 1949 yılında yüzde 5,0 oranında bir küçülme yaşandı. Bunun arkasından 1950 yılında yüzde 9,4, 1951 yılında yüzde 12,8, 1952 yılında yüzde 11,9 ve 1953 yılında da yüzde 11,2 oranında büyüme gerçekleştirildi. 1954 yılında yüzde 3,0 oranında bir daralma oldu. 1955 yılında yüzde 7,9, 1956 yılında yüzde 3,2, 1957 yılında yüzde 7,8 oranlarında büyüme yaşandı. 1958-1961 döneminde bir durgunluk oldu. Büyüme oranı 1958 yılında yüzde 4,5, 1959 yılında yüzde 4,1, 1960 yılında yüzde 3,4 ve 1961 yılında yüzde 2,0 düzeyinde kaldı. (DİE,2001;590)

1946-1961 döneminde tüketici fiyatları endeksi önemli değişiklikler gösterdi. Aşağıdaki çizelgede, tüketici fiyatlarındaki yıllık değişimler gösterilmektedir:

### Tüketici Fiyatları Endeksi (DİE,2001;495-496)

Yıl	Yıllık Değişim (%)	Yıl	Yıllık Değişim (%)	Yıl	Yıllık Değişim (%)
1945	0.9	1951	(-) 1.1	1957	12.5
1946	(-) 3.8	1952	5.1	1958	15.7
1947	1.5	1953	4.8	1959	22.6
1948	1.4	1954	9.0	1960	7.4
1949	7.5	1955	11.9	1961	1.3
1950	(-) 4.3	1956	11.5	1962	3.8

1946 sonrasında ve özellikle 1950-1957 döneminde işçilerin gerçek ücretleri arttı, çalışma ve yaşama koşullarında bir iyileşme gerçekleşti.

Türkiye'de 1951 yılından itibaren bölgelere ve sektörler göre farklı asgari ücretler belirlenmeye başladı. 1951-1955 döneminde mensucat, tütün, çırçır, pamuk toplama, pamuk çapa, batöz kızak, yağ ve sabun, ekmek ve un ve basın alanlarında 47 asgari ücret belirlendi. Asgari ücret tespitine



1951 yılında Adana, Hatay ve İçel ile başlandı. 1952 yılında Bursa ve İzmir, 1953 yılında Kocaeli ve Samsun, 1954 yılında Isparta ve İstanbul ve 1955 yılında da Balıkesir, Sakarya ve Trabzon, asgari ücret belirlenen iller kapsamına alındı. 1956-1960 döneminde ise 270 asgari ücret tespiti yapıldı. Bu dönemde 31 il daha eklendi. (Kutal,1969;183,189)

Özellikle 1950-54 yılları arasında işçi ücretleri artırıldı. Bu konuda DP'nin 1954 yılında yayımlanmış bir propaganda kitabında şöyle deniliyordu:

*“1952 yılından beri asgari ücret esaslı İstanbul, Hatay, İçel, Bursa, Seyhan ve İzmir’de tütün, çırçır, pamuk ve mensucat iş kollarında tatbik edilmeğe başlanmış ve işçilerin maaşet şartları üzerinde derhal tesiri görülmüştür.*

*“İşveren ile işçi arasındaki ücret ihtilafları Yüksek Hakem Kurulunda halledilmektedir. 1950’den bu güne kadar Yüksek Hakem Kurulu’na intikal eden 238 ücretlere zam talebinin 149’u işçi lehine karara bağlanmıştır.*

*“İş Kanununun tatbiki neticesinde 2nci Cihan Harbinden evvel 50-100 Kr. ücretle çalışan san’atsız amelenin bugün aldığı ücret 400-500 Kr. civarındadır. Ve bu artış aynı devreler arasındaki geçim şartları tereffüünün üstündedir. Bilhassa 1950-54 seneleri arasında ücretler yükselmiş ve hususi işyerlerinde vasatı % 31, Sümerbank’ta % 48, Etibank’ta % 30, Makina-Kimya Kurumu’nda % 30 gibi bir nisbete varmıştır.” (Demokrat Parti,1954;103)*

## İç Yönetmelikler

3008 sayılı İş Kanununun 29. maddesi ve İktisat Vekâleti İş Dairesi Reisliği’nin resmi tebliği uyarınca bu yıllarda kabul edilen iç yönetmelikler özellikle kamu kesiminde çalışma koşullarında önemli iyileşmeler sağladı.

1 Ağustos 1947 tarihinde yürürlüğe giren Tekel Genel Müdürlüğü İş Yerleri İç Yönetmeliği (Tekel,1947) bu dönemki düzenlemeler için iyi bir örnektir.<sup>118</sup>

1947 yılında Türkiye’de asgari ücret uygulanmıyordu. Ancak Tekel işyerlerinde bir **asgari ücret** vardı. “İşe alınan işçilere yoklamada tayin olunan grubu üzerinden başlangıç ücreti verilir.” (M.20)

Ücret zamlarını Genel Müdürlük belirliyordu: “Muhtelif işçi gruplarına mensup sınıfların zam müddetleri Genel Müdürlükçe tayin olunur.” (M.125) “Müddetini dolduran bir işçinin zam görmesi için san’at veya mesleğinde liyakat itibarile terakki göstermiş olması şarttır.” (M.126)

1947 yılında işçiler genel tatillerde ve Ulusal Bayram günü ücretsiz izinli sayılıyorlardı. Tekel işyerlerinde ise **Ulusal Bayram günü ücretli izin** uygulanıyordu: “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı müstesna olmak üzere kapalı tatil günlerinde işçilere ücret verilmez.” (M.59)

**Hastalık durumunda işçiye yarım yevmiye ödeniyordu** ve belirli haklar tanınıyordu: “İş kazası, mesleki hastalık ve analık hallerinin dışında kalan hastalıklar dolayisile işine devam edemiyen işçilerin günlük ücretleri (tatil günleri hariç) yarım yevmiye olarak verilir.” (M.72)

İşçilere **evlenme yardımı** ödeniyordu: “Bir defaya mahsus olmak üzere, Tekel Genel Müdürlüğü iş yerinde sürekli çalışarak: 3 seneyi dolduranlar için 200 saat tutarı, 5 seneyi dolduranlar için 300 saat tutarı, 10 seneyi dolduranlar için 400 saat tutarı kadar evlenme yardımı yapılır. Eşlerin her ikisi de Tekel iş yerlerinde çalıştıkları takdirde her iki işçi de yardımdan faydalanır.” (M.130)

118 Bkz. Koç, Y., “Tekel İş Yerleri İç Yönetmeliği-1947,” *Türk-İş Dergisi*, Mayıs-Haziran 2003, <http://www.yildirimkoc.com.tr/userfile/1325449173a.pdf>

İşçilere **doğum yardımı** ödeniyordu: “Çocuğu dünyaya gelen erkek veya kadın işçiye, İşçi Sigortaları Kurumu tarafından yapılan yardımlar dışında, 25 lira tutarında bir yardım yapılır. Ana babadan her iki işçi de Tekel Genel Müdürlüğü iş yerlerinde çalıştığı taktirde, doğum yardımı yalnız kadın işçiye yapılır.” (M.78)

İşçilere ölüm yardımı ödeniyordu: “Tekel Genel Müdürlüğü iş yerlerinde 6 ay müddetle sürekli olarak çalışmış bulunan ve çalıştığı esnada eceli ile ölen işçilerin, ailelerine derhal cenaze masrafı namı altında maktuen 50 lira verilir.” (M.79)

Türkiye’de yıllık ücretli izin ancak 1960 yılında çıkarılan yasayla bir hak olarak getirilmişken, 1947 yılında Tekel işyerlerinde **yıllık ücretli izin** uygulaması vardı: “Tekel İdaresi iş yerlerinde sürekli çalışarak: 3 seneyi doldurmuş bulunanlara, senede 1 hafta, 10 seneden fazla hizmeti olanlara 2 hafta ücretli izin verilebilir. (...) Ücretli izne istihkak için, işçinin izin istediği zamana tekaddüm eden bir sene içinde işe geldiği günler sayısının işletmenin çalışma günlerinin yüzde 90’ından aşağı düşmemiş olması şarttır. Bu izinlerin kullanılma zamanını iş yeri en yüksek amiri tespit eder. (...) Bir seneden fazla hizmet görmüş olan işçilere, senede 15 gün ücretsiz izin verilebilir. İşçinin izni bitmeden yazı ile yapacağı baş vurma üzerine, iş yeri en yüksek amiri bir mahzur görmezse bu müddeti bir aya kadar uzatabilir.” (M.132)

Tekel işyerlerine çırak alınacağında çalışan işçilerin çocuklarına öncelik tanıınıyordu: “Çırak seçilirken müesseselerde çalışan işçilerin çocukları tercih olunur.” (M.35)

Bu haklara karşılık, haftalık çalışma süresi, 3008 sayılı İş Yasasında belirtilen 48 saatin üstüne çıkıyordu: “Kuru ve yaş üzümünden soma imali gibi mevsiminde ikmali zaruri olan işlerde, şarap ve tuz istihsalinde ve yaprak tütün işleminde mevsiminin bitimine kadar pazarları da çalışılmak üzere 56 saatlik mesai tatbik olunur. Bu takdirde mesai madde 41’de gösterilen saatlerde başlar ve haftanın yedi gününde de 8’er saat çalışılır.” (M.42)

Nafia Vekaleti Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü işyerlerinde 1954 yılından itibaren uygulanan TCDD İşçileri Talimatnamesinde de işçiler lehine önemli düzenlemeler yer alıyordu.<sup>119</sup>

1954 yılında kabul edilen TCDD İşçileri Talimatnamesi’nde farklı bir ücret düzenine geçildi: “İşçilerin ücretlerinde saatlik ücret esastır. Asgari saatlik ücret, ameleler için saatte 40 kuruş, Sınıf I çıraklar için saatte 20 kuruş, Sınıf II çıraklar için saatte 25 kuruş, Sınıf III çıraklar için saatte 30 kuruş, sınıf IV çıraklar için saatte 40 kuruş, sanatkar işçiler için saatte 60 kuruştur.” (Madde 17)

Aynı Talimatname’de işçi ücretlerine ayrıca yüzde 10’luk bir zam yapılması öngörülüyordu: “Bu Talimatnamenin meriyetinde TCDD’de bir senesini doldurmuş olmak şartıyla yeni ücretlerine yüzde 10 nisbetinde bir zam yapılır.” (Muvakkat Madde 11)

Sendika ödentilerinin işveren tarafından bordrodan kesilmesi uygulaması, 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’da yer almazken, TCDD işyerlerinde bu hak görüşmeler yoluyla 1.12.1953 tarihinden itibaren sağlandı.

**Fazla Çalışma Ücreti:** 1954 tarihli TCDD İşçileri Talimatnamesi, ağır ve tehlikeli işlerde fazla çalışma konusunda yeni bir düzenleme getirdi: “İşçi fazla mesailerini işyerlerine mahsus yeknesak dahili talimatname ve fazla saatlerde çalışma nizamnamesi hükümlerine göre yaptırılır. Bu fazla mesai için verilecek ücret saatlik ücretin yüzde 35 fazlasıyla verilir. Ağır ve tehlikeli işler tüzüğü hükmüne giren işyerlerinde bu ücret yüzde 50 fazlasıyla ödenir.” (Madde 21)

119 Bkz. Koç, Y., “1935-1954 Döneminde Demiryolu İşçileri,” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ağustos 1993, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1491996743b.pdf>.

**Yıllık Ücretli İzin:** TCDD işyerlerinde uygulanan 1954 Talimatnamesi, yasayla yıllık ücretli izin hakkının tanınmasından önce bu hakkı getiriyordu: “İşçilerden hizmet müddeti bir seneden beş seneye kadar olanlara 21 gün ve beş seneden fazla hizmeti bulunanlara 30 gün izin verilir ve bu izinler ertesi seneye devredilmez. Ancak işçilerin her tam hizmet senesine karşılık iki günlük izin ücretleri ödenir. (Günlük ücret sekiz saatlik ücretin karşılığıdır.) Bu suretle verilecek ücretler otuz günü geçmez.» (Madde 44)

**Hastalıkta Ücret Ödeme:** 1954 Talimatnamesinde bu konudaki düzenleme şöyleydi: “İşçi Emekli Sandığına dahil işçilerin hastalıkları halinde, hizmet senesi bir seneye kadar olanlara bir ay yarım, bir seneden beş seneye kadar olanlara üç ay yarım, hizmeti beş seneden on seneye kadar olanlara altı ay yarım ve hizmeti on seneden fazla olanlara bir sene yarım hastalık yevmiyesi yardımı yapılmasına devam olunur.” (Muvakkat Madde 20)

**Vardiya Zammı:** 1954 Talimatnamesini'nin getirdiği yeni bir düzenleme, gece vardiyasında çalışan işçilere vardiya zammı ödenmesiydi. “Gündüz mesaisini mütâakıp ikinci ve üçüncü vardiyalarda çalıştırılan işçilere, ücretleri ne olursa olsun, ikinci vardiya için saat başına 5 kuruş ve üçüncü vardiyada çalıştırılan işçilere de saat başına 8 kuruş munzam ücret verilir.” (Madde 24)

**Yemek, Doğum, Ölüm Yardımları, Çocuk Zammı ve Yakacak Yardımı:** İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı kamu kuruluşlarında çalışan işçilere yemek veriliyordu. Devlet Demiryolları'nda bu uygulamanın talimatlarda yer alması ise 1954 yılındadır. 1954 Talimatnamesi'nde yemek konusu şöyle düzenleniyordu: “İşçilere, çalıştıkları günlerde ve günde bir defaya mahsus olmak üzere tesbit edilmiş bulunan İaşe Talimatnamesi esaslarına göre parasız yemek verilir.» (Madde 61) Ayrıca, çocuğu dünyaya gelenlere 200 lira doğum yardımı yapılması öngörülüyordu (Muvakkat Madde 14). «İşçi Emekli Sandığına dahil işçilerden, ölüm yardımı yapılmasını icap ettiren bir vazifede bulunmayan karısı ölenlere, bir aylık tutarında (saatte ücretin 208 misli), işçinin ölümü halinde, sağlıklarında beyanname ile gösterecekleri kimselere, eğer beyanname vermemişlerde ailelerine iki aylığı tutarında yardım yapılır.» (Muvakkat Madde 15). «İşçiler Emekli Sandığına dahil işçilerin 4620 sayılı kanuna göre almakta oldukları çocuk zamlarının aynı hükümler dairesinde verilmesine devam olunur.» (Muvakkat Madde 16) 1954 Talimatnamesi'nde, 1500 ve daha yukarı rakımlı yerlerde görev yapanlara yakacak zammı ödenmesinin sürdürüleceği belirtiliyordu: “Bu talimatnamesinin şumulüne girenlerden 1 Ocak 1954 tarihinde 1500 ve daha yukarı rakımlı yerlerde vazife gördükleri cihetle yakacak zammından istifade edenlere bu zamlar aynı hükümler dairesinde verilir.” (Muvakkat Madde 18)

### **Toplulukla İş İhtilafları**

Sendikalar ve işçiler bu dönemde çok sayıda toplulukla iş ihtilafı çıkardılar. Bu ihtilafların bir bölümü il hakem kurullarında çözüme kavuşturuldu. Bir bölümü ise Yüksek Hakem Kurulu'na gönderildi ve burada karara bağlandı.

1950 yılında yalnızca İstanbul Çalışma Müdürlüğü bölgesinde il hakem kuruluna intikal eden 50 toplulukla iş ihtilafı vardı. Bu iş ihtilaflarından yaklaşık 8 bin işçi etkileniyordu. İl hakem kurulu, bu işyerlerinde yüzde 5 ile yüzde 35 arasında değişen oranlarda ücret zammı verdi. 1951 yılında 60 ihtilafın kapsamındaki işçi sayısı 14,8 bin civarındaydı. Zam oranları yüzde 5 ile yüzde 25 arasında değişti. 1952 yılında ise 89 ihtilaf il hakem kuruluna geldi. Bunların kapsamındaki işçi sayısı 30 bindi ve kurul, yüzde 5 ile yüzde 50 arasında değişen oranlarda zammı kabul etti. (Coşkundeniz,1955;83)

Türkiye'de 1939-1949 döneminde 27 toplulukla iş ihtilafı Yüksek Hakem Kurulu tarafından sonuçlandırılmıştı. 1950-1960 döneminde Yüksek Hakem Kurulu'nun karara bağladığı toplulukla iş ihtilafı sayısı 1117 oldu. 1961 yılında da 122 karar verildi.

Örneğin, Yüksek Hakem Kurulu 1954 yılında Haliç Tersanesi işçileri adına İstanbul Liman ve Dokları Gemi Sanayii İşçileri Sendikası'nın çıkardığı uyuşmazlığı karara bağladı. Karara göre, saat ücreti 62,5 kuruştan aşağı olan işçilerin ücretleri 62,5 kuruşa çıkarıldı. Saat ücreti 80 kuruş dahil 80 kuruşa kadar olan işçilerin ücretlerine yüzde 10 oranında bir zam yapıldı. 81-87 kuruş saat ücreti alan işçilerin ücretleri 88 kuruşa çıkarıldı. Yemek bedeli günde 60 kuruş olarak belirlendi. İşçilerin parasız yolculuk etmelerini sağlayan pasoyu kaldıran işveren kararını iptal edilerek, işçilere yeniden paso verilmesi kararlaştırıldı. (*Resmi Gazete*,9.7.1954)

İnhisarlar Umum Müdürlüğü Ürgüp Şarap Fabrikası işçilerinin 1954 yılında çıkardığı toplulukla iş ihtilafında Vilayet Hakem Kurulu işçilere zam verilmesini kararlaştırdı. Brüt saat ücreti 50 kuruştan az olan işçilerin ücretleri 50 kuruşa çıkarılacaktı. 50-65 kuruş saat ücreti olanların saat ücretlerine 8 kuruş zam yapılacaktı. Saat ücreti daha yüksek olanların zammı ise saatte 3 kuruştı. İşveren bu karara itiraz etti. Yüksek Hakem Kurulu ise Vilayet Hakem Kurulu'nun kararının iptaline ve işçilerin zam talebinin reddine karar verdi. (*Resmi Gazete*,22.6.1955)

Ancak sendikaların tepkisini çeken bir durum, toplulukla iş ihtilaflarının çok uzun zaman almasıydı. İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası'nın *1958-1959 Devresi Faaliyet Raporu*'nda bu konuda yaşanan sorunlar aktarılıyordu. Genel Başkanlığını Bahir Ersoy'un yaptığı sendika, birçok işyerinde toplulukla iş ihtilafı çıkarmış ve zam almıştı. Kanuna göre, işçilerin 180 günde bir toplulukla iş ihtilafı çıkarma hakları vardı. Ancak hakem kurullarına intikal eden ihtilaflar uzun süre sürüncemede kalıyordu. Nesim Aron Kaneti Dokuma Fabrikası ihtilafı 822 günde neticelenmedi. Sümerbank Bakırköy Bez Fabrikası ihtilafı, 426 günde neticelenmedi. Sümerbank Defterdar Fabrikası ihtilafı 429 günde neticelenmedi. Fanako Emprime Fabrikası ihtilafı 237 günde neticelenmedi. Fehmi Tiritioğlu Dokuma Fabrikası ihtilafı 603 günde neticelendi. Safi Ozan İplik Fabrikası ihtilafı 470 günde neticelendi. Tisante Ticaret İplik Fabrikası ihtilafı 175 günde neticelendi. 1951-1958 döneminde Sendikanın çıkardığı ihtilaflardan 17.083 işçi yararlandı. Bu dönemde çıkarılan 144 ihtilaftan 102'si kazanıldı, 27'si kaybedildi, 15'i de 1959 yılında devam ediyordu. (İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası, 1959;13-33)

İstanbul Liman Tahmil ve Tahliye İşçileri Sendikası'nın *1953-1954 Devresi Çalışma Raporu*'nda, çıkarılan toplulukla iş ihtilafları ve sendikanın çeşitli girişimleriyle üyelere sağlanan olanaklar şöyle özetleniyordu:

*“Denizcilik Bankasının işçi pasolarını kaldırması üzerine vapur bilet ücretlerinden yüzde 75 tenzilat yapılması temin edilmiş ve son olarak Federasyonumuzun tanzim ettiği ihtilafta Yüksek Hakem Kurulunun verdiği kararla bu biletlerin parası da Denizcilik Bankasına ödettirilmesi kabul ettirilmiş, bu suretle işçi arkadaşlarımız bedava seyahat imkanını kazanmış bulunuyorlar.*

*“Ayrıca işçi yemek bedelleri de 50 kuruştan 60 kuruşa çıkarılmıştır ve yeni bir yemekhane yapılmasını ve tamire muhtaç olanların onarımının yapılmasını ve işçilere kaşık verilmesini, yemek kaplarının yenilenmesini temin ettik. Ayrıca, yevmiyesi bankadan verilmek üzere bir arkadaşımızın işede vazifelendirilmesini ve yemek işi ile alakadar olmasını temin ettik.”*

*“İç yönetmelikte istirahat saati olarak gösterilen birer saatin de, devamlı çalıştı kaydı ile, mesaiden sayılmasını temin ettik.”*

*“Kara ambarlama işçilerine de birer çift kundura verilmesi temin edilmiştir.”*

*“Devlet teşekkülleri ile belediyelere ait işyerlerinde çalışan işçilere ikramiye verildiği halde kuruluş kanununa göre Denizcilik Bankasının hususi sermaye ile çalışan bir ortaklık olması sebebiyle işçileri olan bizler kanunen ikramiye almağa hak kazanmamış bulunmakta iken,*

*Kurulumuz Türkiye Deniz İşçileri Sendikaları Federasyonu ile elele vererek Reiscumhura, Başbakana, Maliye, İşletmeler, Ulaştırma ve Çalışma Vekaletlerine telgraflar çekmiş, İstanbula gelmiş bulunan Başbakan ve Çalışma Vekili ve Denizcilik Bankası Genel Müdür ve Genel Müdür vekili ile istişari toplantılar yapılmış, nihayet, kanun şümulüne giren işçiler gibi ikramiye almamız sağlanmıştır.” (İstanbul Liman Tahmil ve Tahliye İşçileri Sendikası, 1954;4-5,7,15)*

## **Toplu İş Sözleşmeleri**

Genellikle zannedildiğinin aksine, Türkiye’de toplu iş sözleşmeleri 1963 yılından önce de imzalandı. Bu dönemde Borçlar Yasası’nın 316. ve 317. maddelerine dayanılarak imzalanan toplu iş sözleşmeleri vardır.

Teksif’in 1958 yılındaki genel kuruluna sunulan çalışma raporunda şu bilgi verilmektedir: “Modern manasiyle ilk kolektif iş akdi, TEKSİF Federasyonunun kurucu üyelerinden İst.Tekstil ve Örmeye Sanayii İşçileri Sendikası ve Çukurova Çırçır İşçileri Sendikası tarafından yapılmıştır. İstanbul’daki Tekstil Ticaret ve Anonim Ortaklığı Müessesesinin Kuruçeşme Fabrikasında yapılmıştır. Bu ilk kolektif iş akdini yine aynı sendikanın İstanbul’da Mahmutpaşa bölgesindeki küçük atelyeler işverenlerinin kurduğu İstanbul Dokumacılar Sendikası ile yaptığı ikinci akit takip etmiştir. Bunu takiben İstanbul Mensucat İşverenleri Sendikası ile müzakerelere geçilmiştir.” (Teksif,1958;197)

Bunların bir örneği, daha sonra DİSK’in kurucuları arasında yer alan Maden-İş’in 11 Haziran 1958 günü Dümeks Ticaret T.A.O. ile şirketin Eğmir İşletmesinde çalışan işçiler adına imzaladığı ve 1 Haziran 1958 tarihinden itibaren 3 ay süreyle yürürlükte kalan kolektif akittir. Bu toplu iş sözleşmesi ile işyerinde eşit sayıda işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan bir inzibat kurulu oluşturuldu; işçi ücretlerine zam yapıldı; işçilere günde üç öğün yemek ve iş elbisesi, muşamba ve pabuç verilmesi kararlaştırıldı.<sup>120</sup>

## **İşçi Ücretleri Arttı**

Bu döneme ilişkin çeşitli araştırmalar gerçek ücretlerde özellikle DP iktidarı yıllarında önemli artışlar olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki çizelgede, Şevket Pamuk’un imalat sanayii gerçek ücret endeksleri ile Ahmet Makal’ın imalat sanayii ve tarımda gerçek ücret endeksleri verilmektedir. Bu verilere göre, Demokrat Parti döneminde imalat sanayi gerçek ücretleri yüzde 60, tarım gerçek ücretleri ise yüzde 52 oranında arttı. Bu dönemde halkın genel yaşam standardını yükselten gelişmeler de dikkate alındığında, işçilerin siyasal tercihlerinin Demokrat Parti’den yana olması son derece doğaldır. Bu gerçek ücret artışlarının, yapılan grevlere katılan toplam işçi sayısının ülkedeki toplam işçi sayısı içinde küçük bir oran oluşturmasına rağmen gerçekleşmesi, işçilerin oy gücüyle ve bu oy güçlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarıyla açıklanabilir.

<sup>120</sup> Toplu iş sözleşmesinin tam metni için bkz. Koç, Y., <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf> , s.229-236.

## Gerçek Ücretlerdeki Gelişme Endeksi (1950=100)

Yıl	İmalat Sanayii Gerçek Ücret Endeksi (Pamuk,2000;84)	İmalat Sanayii Gerçek Ücret Endeksi (Makal,2002;429)	Tarım Sektörü Gerçek Ücret Endeksi (Makal,2002;429)
1945	62		
1946	72		
1947	77		
1948	118		
1949	95		
1950	100	100	100
1951	108	108	126
1952	116	116	131
1953	126	125	150
1954	126	126	118
1955	124	124	126
1956	134	134	132
1957	143	143	166
1958	146	145	169
1959	150	150	152
1960	158	158	155
1961	161	160	152
1962	169	168	174
1963	169	169	186

## Memur Aylıkları

4988 sayılı (1946) yasayla, yüksek aylıklarda yüzde 43 ile düşük aylıklarda yüzde 150 arasında değişen oranlarda zam yapıldı. 4178 sayılı (1942) yasayla verilen fevkalade zam ile 4599 sayılı (1944) yasayla verilen aynı yardım kaldırıldı; çocuk parası çocuk başına ayda 10 TL oldu. 5000 sayılı (1947) yasayla Demiryolları Umum Müdürlüğü memurlarının aylıklarına aynı oranda zam yapıldı, çocuk parası ayda 10 TL oldu; fevkalade zammın ödenmesine ise devam edildi.

*Kalkınan Türkiye* kitabına göre, 1950-1954 döneminde memur maaşlarındaki gelişmenin ayrıntıları da şöyleydi:

*“Son dört sene zarfında, memur ve müteakillerin vaziyetini ferahlatmak üzere iki mühim tedbir alınmıştır. Bunlardan birincisi, hizmet erbabına gelir vergisinin tatbik edilmesidir. 1951 Martına kadar, hizmet erbabının maaşlarından kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergileri kesilmekte idi. 1951 bütçesinde, devlet 150 milyon liralık bir mali fedakârlığı göze alarak bu dört vergiyi kaldırmış ve yerine gelir mükellefiyetini ikame etmiştir. Bu suretle, hizmet erbabının eline geçen para miktarı, vasatı % 15 nisbetinde artmıştır. İkinci tedbir, 1953 nihayetinde çıkarılan ikramiyeler kanunudur. Kanun mucibince, bir tanesi 1953 nihayetinde ve üç tanesi 1954 esnasında olmak üzere dört maaş ikramiye verilecektir. Bu suretle, memur sınıfının önümüzdeki yıl alacağı maaş tutarında % 25 nisbetinde bir fazlalık husule gelecektir. Müteakiller, ücretli müstahdemler, İktisadi Devlet Teşekkülleri memur ve işçileri de ikramiyelerden faydeleneceklerdir.”*

Aynı kitapta işçilerin ve memurların satınalma gücündeki gelişmelere ilişkin değerlendirmeler de şöyledir:

*“İşçilerin gelir vergisi rejimi sayesinde, ücretlerinden daha az para kesilmesi temin edilmiştir. (...) 1950-54 arasında işçi sınıfının global iştirak kuvveti vasatı olarak % 70 nisbetinde yükseltilmiştir. Memurlara gelir vergisi rejimi takriben % 15 bir istifade sağlamıştır. Ayrıca 1953-1954 arasındaki 13 ay zarfında 4 maaş tutarında ikramiye verilmesi için kanun çıkarılmıştır. Yalnız bu iki tedbir, memurların global iştirak kuvvetini vasatı olarak % 40 nisbetinde yükseltmiştir.” (Demokrat Parti,1954;70-71)*

Türkiye’de bu dönemde memurların net aylıklarındaki gelişmeye ilişkin en güvenilir kaynak, Başbakanlık Devlet Personel Dairesi’nin yayınıdır. (Tozan;Cevan,1977;104-105). Bu kaynağa göre, 2 çocuklu bir memurun, aylığının yanı sıra kendisine yapılan aynı ve mali yardımlarla ikramiyeler de gözönüne alarak yapılan aylık net gelirleri, aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.

## 2 Çocuklu Bir Memurun Aylık Net Geliri (TL)

Derece	1945	1950	1955	1960	1961
1	550	651	1010	1477	1657
2	467	581	890	1318	1476
3	385	560	776	1149	1280
4	298	436	657	970	1089
5	262	389	584	865	961
6	218	342	511	728	842
7	189	294	438	654	719
8	164	228	389	581	637
9	145	216	340	507	555
10	131	194	288	431	467

Aynı kaynağa göre, geçinme endeksi 1945 yılında 100 kabul edilirse, 1950 yılında 106, 1955 yılında 149, 1960 yılında 280 ve 1961 yılında 280 oldu. Buna göre, 1945-1961 döneminde, örneğin 1.derecedeki bir memurun net ücretinin satınalma gücü yaklaşık yüzde 7,7 oranında arttı. 5.derecedeki bir memurun net ücretinin satınalma gücündeki artış yüzde 31,2 oldu. 7.derecedeki bir memurda bu oran yüzde 36,0 olarak gerçekleşti. Ancak bu artış, kişi başına milli gelirdeki artışın gerisinde kaldı. Ayrıca, bu dönemde memurların net gelirleri arttı; ancak bu artış, işçi ücretlerindeki artışın da altında bir oranda gerçekleşti.

1946-1961 döneminde memurların bir bölümü dışında tüm halk kesimlerinin yaşama ve çalışma koşullarında önemli gelişmeler oldu. Memurlara tanınmış olan ayrıcalıkların (iş güvencesi dışında) tüm işçilere yaygınlaştırılmasıyla, memurların işçi aristokrasisi konumu sona erdi. Yevmiyeli teknik personel statüsünde istihdam edilen teknik personele ise, 4/10195 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile önemli ücret artışları sağlandı. Sendikalar ve hatta doğrudan işçi grupları, toplulukla iş uyuşmazlığı çıkararak ve siyasal alandaki ilişkilerini ve güçlerini kullanarak zam aldılar. Özel sektör işverenleri de, ekonomik canlılık ve vasıflı işgücü açığı koşullarında, gerçek ücretlerin artışı talebine fazla direnmedi. (Koç,2000;35-85)

## Yevmiyeli Teknik Personel

4/10195 sayılı Kararnameye göre, kamu kurum ve kuruluşlarında “yüksek mühendis, yüksek mimar, mühendis, mimar, jeolog, kimyager, fen memuru, tekniker ve emsali teknik meslek sahibi” kişiler farklı ücret ve yan ödemelerden yararlanabiliyordu. “Madde hükmünde ‘teknik eleman’ ibaresi yer almakla birlikte, daha sonraki yıllarda, teknik niteliğe sahip olmayan veya teknik işlerde çalışmayan kimseler de bu Yönetmelik kapsamında yorumlanmış, kendilerine geniş maddi olanaklar sağlanmıştır.” (Tozan;Cevan,1977;98)

Aşağıdaki çizelgede devlet memurlarına ödenen maaşlarla 1. ve son kademelerdeki yevmiyeli teknik personelin aylık ücretleri ve aradaki fark karşılaştırılmaktadır. (Tozan;Cevan,1977;99) Yevmiyeli teknik personel, burada belirtilen aylık ücretlere ilave olarak, Yönetmeliğin 9. maddesine göre, mahrumiyet bölgelerinde veya tehlikeli ve ağır işlerde çalışıyorsa, yevmiyelerine 12 liraya kadar ek bir ödeme almaktadır. Buna ilave olarak, “arazide ve şantiyede çalışan teknik elemanlara” günde 2-10 lira arasında bir zam verilmektedir. Bunların yanı sıra, “görevlerinin ağırlık derecesine göre ayrıca 0-5 lira, seyyar olarak çalışan personele de 9 liraya kadar zam” verilebilmektedir. (Tozan;Cevan,1977;99-100)

## Memur ve Yevmiyeli Teknik Personel Aylıkları

Dereceler	Devlet Memurlarına Ödenen Maaş (TL)	1.Kademedeki Yevmiyeli Teknik Personelin Ücreti (Aylık TL)	Son Kademedeki Yevmiyeli Teknik Personelin Ücreti (Aylık TL)	Fark (1.Kademe) TL	Fark (Son Kademe) TL
1-13	2000	3300	3540	1300	1540
2-12	1750	2760	3060	1010	1310
3-11	1500	2490	2790	990	1290
4-10	1250	2220	2520	970	1270
5-9	1100	1950	2250	850	1150
6-8	950	1680	1890	730	940

Özetle; 1946-1961 döneminde, bazı yıllar dışında, gerçek ücretler yükseldi, iş olanakları arttı, çalışma ve yaşama koşulları gelişti.

## İşçi Sigortaları Kurumu

İşçi Sigortaları Kurumu, 27.6.1945 tarihinde kabul edilen 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanununun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra, 9.7.1945 tarihinde kabul edilen 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile kuruldu. Daha önceki yıllarda çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçiler bazı yardımlaşma sandıklarına bağlıydılar. Bu sandıklar bir süreç içinde İşçi Sigortaları Kurumu'na katıldı.

1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Kanununun 100. maddesi, “İş hayatında, iş kazalarıyla mesleki hastalıkları, analık, ihtiyarlık, işten kalma, hastalık ve ölüm hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar, Devlet tarafından tanzim ve idare edilir,” hükmünü getirdikten sonra, “Bu vazifenin ifası için, işbu kanunun meriyete girdiği tarihten bir yıl sonra, Devlet müessesesi olmak üzere bir İşçi Sigorta İdaresi kurulur,” düzenlemesini yapıyordu. İş Kanunu 15.6.1936 tarihinde yayımlandı ve 15.6.1937 tarihinde yürürlüğe girdi. İşçi Sigorta İdaresi'nin kurulması ise 1938 değil, 1945 yılında gerçekleşebildi.



İşçi Sigortaları Kurumu, bir dönem yalnızca işçi sınıfının bazı kesimlerinin yararlanabildiği önemli bir hakkı yıllar içinde kademe kademe tüm işçilere yaygınlaştırdı. İşçi Sigortaları Kurumu ve daha sonra Sosyal Sigortalar Kurumu, Türkiye’de sosyal devlet doğrultusundaki çabaların en önemli dayanaklarından birini oluşturdu.

İşçi Sigortaları Kurumu’nun 1946 yılında yapılan ilk genel kurulunda alınan kararlar arasında, primlerin işveren, işçi ve devlet tarafından ödenmesi ve sigorta fon ve ihtiyatlarının işçi yararına uygun şartlarla nemalandırılması da bulunuyordu. İşçilerin ve ailelerinin hastalık, doğum ve bakım ihtiyaçları için gerekli sağlık müesseselerinin kurulması kararı daha sonraki yıllarda gerçekleşti ve İSK/SSK, dünyada az ülkede görülen bir yapıya kavuşarak, sigortacılığı ve sağlık hizmetlerini aynı çatı altında vermeye başladı. (Koç,2000;186-188)

## Lojmanlar ve İşçi Konutları<sup>121</sup>

Devlet, 1930’lu yıllarda kurulan kamu fabrikalarında çok sayıda lojman yaparak, kamuda çalışmayı çekici kılmaya çalıştı. 1940’lı yıllarda da işçi ve memur konut kooperatifleri başladı. (Koç,1996;223-225) Örneğin, Ankara Demiryolcuları Ev Yapı Kooperatifi 22.3.1943 tarihinde kuruldu ve 285 üyesi vardı. Ancak işçi konut kooperatifçiliği İşçi Sigortaları Kurumu’nun konut kredisi vermesiyle yaygınlaştı. Bu konudaki ilk girişim, Kayseri Sümer Yapı Kooperatifidir. Bu kooperatif 1951 yılında 34 işçi ortak tarafından kuruldu. Aynı kooperatif, 1952 yılında 53 konut, 1953 yılında 173 konut ve 1954 yılında da 72 konutun temelini attı. İşçi Sigortaları Kurumu’nun verdiği konut kredileriyle, 1956 yılı sonuna kadar on bin dolayında işçi ev sahibi yapıldı.

1947 yılı başlarında toplanan Birinci Çalışma Meclisi Raporu’nda bu konu şöyle ele alınıyordu: “XII-İşyerleri civarında işçilere mesken yaptırılması: İşyerleri civarında işçilere mesken yaptırılması, işçi hareketlerinin önlenmesi ve işyerlerine bağlı kalifiye işçi yetişmesi bakımından önemli bir konudur.”<sup>122</sup>

1964 yılında gerçekleştirilen bir çalışmaya göre, bu tarihe kadar İSK/SSK’nın 20 yıl vadeli ve yılda yüzde 4 faizli konut kredisi kullanılarak 18.269 işçi konutu yaptırılmıştı. Bu tarihte 650 bin sigortalı vardı. Türkiye’de bu tarihteki toplam 2214 konut kooperatifinin 739’u işçi konut kooperatifiydi. Ayrıca, Devlet Demiryolları İşçileri Emekli Sandığı da 1800 konut yapılması için kredi vermişti. Bu sayı, sandık üyelerinin yüzde 20’sini buluyordu. (Keleş,1967;57,64-65)

İşçi konut kooperatifçiliği, 1960’lı ve 1970’li yıllarda daha da yaygınlaştı. Ayrıca, bazı kamu kurum ve kuruluşlarının kredi vermesini sağlayıcı düzenlemeler geldi. Örneğin, 2.7.1953 gün ve 6096 sayılı Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığına Bağlı İşçilere Mesken Yaptırmaları İçin Borç Para Verilmesine Dair Kanun bu nitelikte bir adımdır.

121 Bkz. Koç, Y., “1940’lı ve 1950’li Yıllarda İşçi ve Memur Konut Kooperatifleri,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf> , s.223-225.

122 Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, No.17, Nisan 1947, s.78.

## SONUÇ

1946-1961 dönemi, Türkiye’de işçilerin kapitalizmin altın çağının sağladığı olanaklardan hem yurttaşlar, hem de işçiler olarak önemli ölçüde yararlandıkları yıllardı. Bu yıllarda, ağırlıklı olarak şehrin çekiciliğine bağlı olarak, köyden kente önemli bir göç yaşandı. Sanayileşmenin hızlanmasıyla birlikte kentlerde ücretli işgücüne duyulan gereksinim arttı. Ancak kentlere göçüp işçiliğe başlayanların epeyce bir bölümünün köyleriyle ilişkisi sürdü. Daha önce köyde yaşayıp geçici sürelerle kente çalışmaya gelen köylülerin yerini, kentte yaşayıp köyle ilişkilerini sürdüren ve gereksinimlerinin bir bölümünü köyden sağlayan yarı-mülksüzleşmiş insanlar aldı. Bu ilk kuşak işçiler, sorunlarının çözümünü ağırlıklı olarak siyasal ilişkilerle sağladılar ve onların oy gücünden yararlanmak için onlara çok önemli haklar tanıyan Demokrat Parti’ye bağlandılar. Sendikalar kuruldu, ancak özellikle 16 Aralık 1946 tarihinde sol eğilimli sendikaların kapatılmasının ardından sendikalar konusunda bir ürkeklik yaşandı ve 1961 yılına kadar işçilerin büyük bölümü sendikalara ilgi göstermedi. İşçilerin örgütlülüğü ve eylemleri sınırlı kaldı.



# 1961-1975 DÖNEMİ: KAPİTALİZMİN ALTIN ÇAĞINDA SENDİKACILIK

## GİRİŞ

1961-1975 ve onu izleyen 1975-1980 dönemi, 1946-1961 döneminde başlayan siyasal ve toplumsal çeşitliliğin ve hareketliliğin hızlandığı yıllardı. Birçok açıdan 1961-1980 dönemi bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu nedenle bazı konularda 1961-1975 ile 1975-1980 dönemlerindeki gelişmeler birlikte ele alındı.

1960'ların ikinci yarısı dünyada ve Türkiye'de toplumsal ve siyasal mücadelelerin yoğunlaştığı yıllardı.

## Dünyadaki Önemli Gelişmeler

1961 yılı dünyada ABD karşıtlığının arttığı bir dönemi başlattı. ABD'nin Küba Devrimi'ne Domuzlar Körfezi çıkartmasını örgütleyerek müdahale etmesi ve ardından gelen gelişmeler, birçok ülkede 1968 hareketlerinin zeminini oluşturdu.

Endonezya'da 1965-1966 yıllarında, bir darbeyle iktidara gelen ABD yanlısı General Suharto, İslamcı örgütlerle birlikte, sayıları 400.000-1.000.000 arasında olduğu tahmin edilen solcuları katletti.

Latin Amerika'da Küba Devrimi'nin etkileri, Che'nin mücadelesi ve 1967 yılında ölümüyle dalga dalga yayılıyordu. Uruguay'da, Brezilya'da ve diğer bazı Latin Amerika ülkelerinde, Katolik papazlarının bile katıldığı Amerikan karşıtı eylemler ve gerilla hareketleri yükseliyordu.

Çin'de kültür devrimi yaşanıyor.

ABD 1965 yılında Kuzey Vietnam'a saldırmıştı. Dünyanın birçok ülkesinde ABD karşıtı kitle eylemleri yaygınlaşıyordu. 1968 yılı başlarında Vietnam Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin ordusu ve Vietkong, Amerikan ordusuna çok ciddi kayıplar verdirmişti ("Tet Saldırısı"). Bu büyük kayıplar sonrasında ABD'de düzenlenen savaş-karşıtı mitinglere yüzbinlerce insan katılıyordu. Vietnam'da 59 bin Amerikan askeri öldü ve yaklaşık 300 bin Amerikan askeri yaralandı. ABD, 1973 yılında yenilgiyi kabul ederek Vietnam'dan çekilmek zorunda kaldı.

Zenci lider Martin Luther King'in 4 Nisan 1968 günü öldürülmesi sonrasında ABD'deki siyahların eylemleri militanlaşmıştı; Kara Panterler örgütü etkileyici eylemler gerçekleştiriyordu.

Çekoslovakya'da 1968 yılında Sovyetler Birliği'nin ülkeye müdahalelerine karşı kitlesel eylemler gelişti ve Varşova Paktı orduları Prag'ı işgal etti.

Orta Doğu kaynaklıydı. 1967 Arap-İsrail savaşında Arapların yenilgisi sonrasında El Fetih gerilla eylemlerine başlamıştı.

Bağımsızlığını yeni kazanmış eski sömürgeler, emperyalizme karşı tavır alıyordu; Bağlantısızlar Hareketi güçleniyordu.

Buna bağlı olarak, gelişmiş kapitalist ülkeler, geçmişte kolayca kullandıkları Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası örgütlerde başarısız kalıyordu.

1968 yılında Fransa'da başlayan üniversite işgalleri, Fransa tarihinin en geniş katılımlı işçi eylemlerine dönüşüyordu. Kitlesel öğrenci gösterileri Arjantin, Belçika, Brezilya, İtalya, Meksika, Polonya, Senegal, İspanya, Yugoslavya ve ardından ABD'ye de yayıldı.

Bu dönemin sonunu belirleyen 1975 yılı ise, dünyada kapitalizmin Altın Çağı'nın 1973'ten itibaren sona ermesi ve 1972'de başlayan yumuşama (Detante) sürecinin 1975 yılında Helsinki Nihai Belgesi ile yeni bir aşamaya sıçraması açısından önemlidir.

Bu dönemde uluslararası sendikacılık hareketindeki önemli gelişme, 1973 yılında Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun (ETUC) kurulmasıydı.

## **Türkiye'deki Önemli Gelişmeler**

1961 Anayasası Türkiye'de demokratikleşme açısından yeni bir dönemi başlattı.

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlandı. Türkiye hızlı bir sanayileşme sürecine girdi. Hem kamu yatırımları, hem de özel sektörün sanayi yatırımları arttı.

İç pazarın gümrük duvarlarıyla korunduğu ve sürekli genişlediği koşullarda, devletin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme politikası özel sektörü hızla geliştirdi. Bu koşullar, özel sektör işyerlerinde işçi taleplerinin karşılanmasını kolaylaştırdı; işçilerin ücret artış talepleri, kolaylıkla fiyatlara yansıtılabildi.

1961 yılından itibaren önce Federal Almanya'ya, ardından bazı diğer Avrupa ülkelerine çalışmaya gidenlerin Türkiye'de ailelerine gönderdikleri işçi dövizleri, Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşmeyi sürdürebilmesi için gerekli olan dövizin teminine büyük katkıda bulundu. Ayrıca 1 milyona yakın kişinin işgücü piyasasından çekilmesi, işsizliği hemen hemen ortadan kaldırdı. Gönderilen işçi dövizleri hem mülksüzleşme sürecini yavaşlattı, hem de yeni iş olanaklarının yaratılmasını sağlayan işletmelerin kurulmasına katkıda bulundu ve böylece işçiler açısından daha lehte koşulların yaratılmasını sağladı.

1963 yılında sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin yasaların kabul edilmesinin ardından, 1964 yılından itibaren toplu iş sözleşmeleri yaygın biçimde imzalandı ve işçilere bu yolla sağlanan yararlar, sendikalı işçi sayısının artırılabilmesini sağladı. Memurlar da, anayasanın getirdiği olanaktan yararlanarak 1965 yılından itibaren sendikalaştı.

Başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine giden 1 milyona yakın insan ve 1960'ların ikinci yarısında yayına başlayan ve hızla yaygınlaşan televizyon, insanların yaşamdan beklentilerini artırdı. Kentlerde evlerde elektrik ve akar su yaygınlaştı. Eğitim olanakları ve bu yolla daha iyi gelir elde etme şansı arttı. Sağlık hizmetleri gelişti. Kentlerde hazine ve belediye arazileri üzerindeki

gecekonduklar çoğaldı (daha sonraki yıllarda bu konutlara tapu dağıtıldı ve birçok kişi, yıllar sonra bu arsasını müteahhitlere kat karşılığı verdi).

Bu olanaklar, köyden kente göçü hızlandırdı. Köyle bağlantısı kopmamış birçok kişi, kentlerde işçiliğe başladı ve zaman içinde işçilikten elde edilen gelir, köydeki yan gelirden daha önemli oldu.

İşçiler, yoksullaştıkları için değil, farkına vardıkları daha iyi yaşama ve çalışma koşulları için çaba göstermeye başladı. Bu çaba, bazı durumlarda sınıf kimliği yerine başka kimliklerin kullanılmasıyla sonuç alabildi. Özellikle özel sektör işyerlerinde ise diğer kimlikler pek işe yaramayınca, mücadele kaçınılmaz oldu.

22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir'in önderliğinde iki askeri darbe girişimi gerçekleştirildi. Girişimler başarısız kaldı.

Türkiye, 1965 milletvekili genel seçimlerine kadar koalisyon hükümetleriyle yönetildi. 1965 ve 1969 milletvekili genel seçimlerinde Adalet Partisi tek başına iktidara geldi ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, bu dönemde başbakanlık görevini üstlendi.

12 Mart 1971 Darbesi ise demokratik hakların kullanımını 1973 yılı sonuna kadar büyük ölçüde engelledi.

## **Sol Hareket Gelişti ve Kitleselleşti**

1961-1975 döneminde Türkiye'de sosyalist hareket ilk kez yaygın ve kitleselleşen legal ve illegal örgütlenmeler oluşturdu.

*Türkiye İşçi Partisi*'nin (TİP) 13 Şubat 1961 tarihinde kuruluşundan kısa bir süre sonra girdiği yol, Türkiye'de demokratik sosyalist hareketin kitlelerin gözünde meşruluk kazanmasına büyük katkılarda bulundu.

13 Şubat 1961 tarihinde TİP'i kuran sendikacılar siyasal parti faaliyetinde tümüyle başarısız kalınca, parti yönetimini devredecek kişiler aradılar. TİP'in genel başkanlığı önerilmesi düşünülen ve tartışılan kişiler şunlardı (Sülker,1966;13): Prof.Z.F. Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı, Dr.Ekmel, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Prof.Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa.

Kurucular kurulu sonunda Mehmet Ali Aybar üzerinde anlaşma sağladı ve TİP, 9 Şubat 1962 günü Aybar'a teslim edildi. TİP, bu tarihten sonra, sendikacılar partisi olmaktan çıkarak, sosyalist bir partiye dönüştü. Sadun Aren'in belirttiği gibi, "12 işçi-sendikacının kurmuş oldukları TİP'in, Aybar'ın genel başkan yapılmasından sonraki TİP'le hiçbir ilgisi ve benzerliği yoktur." (Aren,1993;33)

Mehmet Ali Aybar, çeşitli TKP tevkifatlarında açığa çıkmamış bir TKP üyesiydi. "M.A.Aybar'ın (...) TKP üyeliği konusunda çelişkili ifadeler olmakla beraber, Rasih Nuri İleri'nin 'Benim hücre sekreterimdi' yolunda bir beyanı vardır." (Babalık,2005;81; İleri,2003;15) Nihat Sargın ise, TKP Merkez Komite Sekreteri Zeki Baştımar'ın kendisinin yerine hazırladığı ismin Mehmet Ali Aybar olduğunu söylemektedir: "Olgulardan ilki 51 tutuklamalarıyla ilgili. Her zaman olduğu gibi o dönemde de iş başındaki birinci kişi kendisinin bunu yapamaz duruma gelmesi halinde yerine bir yedeği önceden seçmiş bulunuyordu. Tutuklamalar sırasında sorulup gösterilen resmi yedek, Parti çalışmalarında seçicinin yani Zeki Baştımar'ın (kod adıyla Yakup Demir'in) altında görevli bir partilidir, bu resmi adla sorgu savuşturulmak istenmiştir. Ortaya çıkmamış olan gerçek ise Aybar'ın, Mehmet Ali Aybar'ın görevli kılınmış olmasıdır." (Sargın,2007;13)

Böylece, sendikacıların kurduğu bir parti, TKP üyeliği ve hatta yöneticiliği o yıllarda bilinmeyen bir solcu avukata teslim edildi. “M.A.Aybar TİP’e girdikten sonra, Türkiye’deki komünistler partiyeye girmek gerektiği kararını” (Babalık,2005;75) verdiler. 1968 yılına kadar TİP’i M.A.Aybar’la birlikte yönetecek olan ve 1962 yılında TİP’e üye olan Behice Boran ve Sadun Aren de, tevkifatlardan kurtulmuş TKP üyeleri idi. Eski TKP’lilerden T.M.Öztürkoğlu şöyle demektedir: “B.Boran da TKP üyesi, özellikle TİP’in kuruluşundan bir yıl sonra gelenler TKP kadrolarıdır.” (Babalık,2005;79) TKP üyesi Atilla Aşut da Behice Boran’ın TKP üyeliği konusunu İsmail Bilen’e sormuştur: “Yoldaş, dedim, Behice Boran hâlâ TKP üyesi mi? ‘Parti’den istifa etmediğine göre üyesidir,” dedi.” (Babalık,2005;116) Ayrıca, Sönmez Targan da Behice Boran’ın 1944 yılında TKP üyesi olduğunu belirtmektedir. (Targan,2007;7) Gökhan Atılğan ise Behice Boran’ın TKP’ye 1942 yılında üye olduğunu ileri sürmektedir. (Atılğan,2007;66-67) Sadun Aren, 15 Mayıs 2003 günü kendisiyle yaptığımız görüşmede, 1958 yılında TKP’ye üye olduğunu belirtmiştir. TKP militanlarından İdris Erdinç ise, Sadun Aren’le 1947-48 yıllarında TKP çalışmalarında tanıştığını anlatmaktadır. (Akgül,2004;131) TİP içinde çok önemli bir konumda olan diğer bir isim ise, Nihat Sargın’dı. Nihat Sargın da 1948 yılı Şubat ayında Türkiye Komünist Partisi üyesi olduğunu açıklamıştır. (Sargın,2005;16)

Türkiye İşçi Partisi, bu ilk döneminde, hem Türkiye’nin demokratikleşmesinde, hem de işçilerin ve köylülerin daha iyi bir yaşama kavuşma mücadelelerinde çok önemli başarılar elde etti. 1965 milletvekili genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi, oyların yüzde 3’ünü alarak 15 milletvekili çıkardı ve TBMM’de çok başarılı bir çalışma yürüttü. Özellikle ABD’nin Türkiye’deki faaliyetleri, TİP’li milletvekilleri tarafından TBMM kürsüsünde dile getirildi ve kamuoyuna maledildi. Türkiye’de tabu olarak görülen birçok sorun, TİP tarafından tartışmaya açıldı. TİP, özellikle 1966 yılındaki Malatya Kongresi sonrasında sosyalizmi açıkça savunmaya başladı.

Bu dönemde Türkiye’de solda iki gelişme daha yaşandı.

Türkiye’nin önemli aydınlarından Doğan Avcıoğlu önderliğinde bir grup 1961 yılında *Yön Dergisi*’ni çıkarmaya başladı. Yön’ün ardından yine Doğan Avcıoğlu’nun önderliğinde 1969 yılında yayımına başlayan *Devrim Dergisi*, bağımsız ve demokratik bir Türkiye kurabilme umudunu kitlelere değil, radikal subaylara bağlıyordu. Doğan Avcıoğlu’nun ilk baskısı 1968 yılı Aralık ayında yapılan *Türkiye’nin Düzeni* kitabı, aydınlar ve özellikle subaylar arasında çok yaygın bir okuyucu kitlesine ulaştı. Kapitalizmin Altın Çağı’nın sağladığı olanaklar ve artan yaşam standartları nedeniyle geniş işçi ve köylü kitlelerinin Türkiye’nin bağımsızlığı ve demokratikliği konusundaki duyarsızlığı, bu ekibi radikal subay darbesi arayışlarına itti. Bu çizgideki subayların ve bazı sivillerin 9 Mart 1971 tarihinde ilerici ve anti-emperyalist programlı bir darbe yapma girişimi, işin başındaki bazı yüksek rütbeli subayların saf değiştirmesiyle engellendi. Bu anlayışı benimseyen subaylar, Türk Silahlı Kuvvetleri’nden tasfiye edildi.

Soldaki ikinci gelişme, Cumhuriyet Halk Partisi içinde yaşandı. CHP, 1947 yılındaki kurultayında eski ilkelerinden büyük ölçüde ayrılmıştı. 1960’lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi’nin radikal ve kitlede olumlu yansımaları olan bazı girişimleri, 1965 yılında CHP’nin “ortanın solu” programını benimsemesine yol açtı. CHP genel sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit’in önderliğinde “demokratik sol” bir hareket gelişti. CHP içindeki görüş farklılıkları, 1972 yılındaki kurultayda Bülent Ecevit’in genel başkanlığa seçilmesiyle sonuçlandı. CHP, özellikle 1973 milletvekili genel seçimlerinde, “toprak işleyen, su kullananın” gibi ve “Karaoğlan Ecevit” gibi sloganlarla büyük bir destek sağladı. CHP, 1974 yılında, Milli Selamet Partisi ile birlikte koalisyon hükümeti kurdu.

12 Mart 1971 darbesi öncesinde de Türkiye’de üniversite öğrencilerinin, işçilerin, memurların ve köylülerin kitle eylemleri yaygınlaşmaya başladı. Aşağıda ele alınacağı gibi, daha iyi çalışma ve yaşama koşullarının mümkün olabildiğini düşünen işçilerin eylemleri, özellikle 1968-1970 döneminde arttı ve radikalleşti.

Türkiye’de 1975-1980 dönemindeki siyasal gelişmeleri etkileyen önemli bir değişiklik, 1973 yılında Türkiye Komünist Partisi’nin yeniden örgütlenmesi, bir “atılım” gerçekleştirmesi ve DİSK’e bağlı bazı sendikalarda yönetimlere gelme çabalarını yoğunlaştırmasıydı. Bu süreç, 1975 yılı Mayıs ayında DİSK’in yönetimine TKP yandaşlarının gelmesiyle yeni bir aşamaya sıçradı.

## **Sol’a Karşı Girişimler**

Kapitalizmin Altın Çağı’nın sağladığı olanaklar, Türkiye’nin NATO’nun güneydoğu kanadında Avrupa’nın güvenliğine önemli katkılarda bulunması ve Türkiye’de yaşanan ekonomik gelişme, işçi, memur ve köylü kitlelerinin yaşam standartlarında çok önemli gelişmeleri sağladı.

1965 yılında Türkiye’de şehirlerdeki konutların yüzde 64’ünde hanehalkına ait “müstakil” mutfak vardı. Konutların yüzde 6’sında, diğer hanelerle müştereken kullanılan bir mutfak bulunuyordu. Hanelerin yüzde 26’sında (532 bin hane) mutfak yoktu. Şehirlerdeki konutların yüzde 76’sında haneye ait “müstakil hela” vardı. Hanelerin yüzde 14’ünde “müşterek hela” bulunuyordu. Şehirlerdeki 138 bin hanede “hela” yoktu. Hanelerin yalnızca yüzde 45’inde “müstakil banyo” vardı. Hanelerin yüzde 4’ü banyosunu başka hanelerle birlikte kullanıyordu. Hanelerin yüzde 45’inde banyo yoktu; insanlar hamamlara gidiyordu. Şehirlerde hanelerin yüzde 25’inde elektrik yoktu; yüzde 42’sinde akar su bulunmuyordu. (DİE,1969;692-693)

1975 yılında Türkiye’de il ve ilçelerde konutların yüzde 82’sinde hanehalkına ait “müstakil” mutfak vardı. Konutların yüzde 9’unda, diğer hanelerle müştereken kullanılan bir mutfak bulunuyordu. Şehirlerdeki konutların yüzde 88’inde haneye ait “müstakil hela” vardı. Hanelerin yüzde 11’inde “müşterek hela” bulunuyordu. Hanelerin yüzde 73’ünde “müstakil banyo” vardı. Hanelerin yüzde 7’si banyosunu başka hanelerle birlikte kullanıyordu. Şehirlerde hanelerin yüzde 92’sinde elektrik, yüzde 83’ünde akar su vardı. (DİE,1982;161-162)

Köylerde de benzer gelişmeler yaşandı.

Ayrıca hem işçilerin ve memurların gelirleri, hem de kırsal bölgelerde küçük meta üreticilerinin gelirleri arttı.

Mevcut düzen içinde ve iktidarda muhafazakar siyasal partilerin bulunduğu dönemlerde risk alınmadan ve bedel ödenmeden yaşanabilen bu olumlu gelişmeler, kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen sağlamcı kitlelerin muhafazakar partilere yönelmesine yol açtı.

Devlet ve hükümetler, Soğuk Savaş koşullarında, Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığına ve bütünlüğüne karşı en büyük tehdit olarak algıladıkları Sovyetler Birliği ve sosyalist harekete ve ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğine karşı, İslamcı ve Ülkücü hareketleri desteklediler ve kullandılar. “Türkçülük” yerine “Türk-İslam sentezi” formüle edildi ve örgütlendi. Bu yıllarda Kur’anı Kerim bile tahrif edilerek, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan metinlere bile “sağcılık” ve “solculuk” kavramları sokuldu (örneğin, Vakıa Suresi).

Bu yıllarda ABD’nin devlet içindeki etkisi arttı.

12 Mart 1971 darbesi sonrasında 26 Nisan 1971 günü sıkıyönetim ilan edildi ve sol’a karşı “balyoz hareketleri” düzenlendi, çok sayıda insan gözaltına alındı, tutuklandı ve işkenceden geçirildi.

## **Türkiye’nin ABD ve SSCB ile İlişkileri**

1946-1961 döneminde Soğuk Savaş yaşanıyor ve Türkiye açık bir biçimde Sovyetler Birliği karşıtı bir konumdaydı. İşçi ve memur örgütleri de devletin ve hükümetin denetimi altında, anti-



komünist ve anti-Sovyet bir çizgi izliyorlardı. Bu nedenle, özellikle ABD'nin sendikalara yönelik özel bir çabasına gerek kalmıyordu.

Ancak 1960'lı yılların başlarında bu durum değişti.

1960 yılında Türkiye'deki İncirlik Üssü'nden kalkan bir ABD istihbarat uçağının (U-2) Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesi ve pilotunun canlı olarak ele geçirilmesi, Türkiye açısından sorunlar yarattı. 1962 yılındaki Küba Krizi'nde de Türkiye'ye ABD tarafından yerleştirilmiş olan nükleer başlıklı Jüpiter füzeleri, Türkiye'nin onayı ve hatta bilgisi olmaksızın geri çekildi. 1964 yılındaki Kıbrıs olayları sonrasında ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye yazdığı mektup, Türkiye'yi dış politikada çeşitlenmeye ve yeni ilişkiler aramaya itti.

Türkiye'nin bu "eksen değiştirmesi" ABD'nin çeşitli girişimlerine yol açtı. 1962 yılından itibaren Türkiye'ye 1200 dolayında "barış gönüllüsü" gönderildi. Önemli bölümü gerçekte istihbarat görevlisi olan bu "barış gönüllüleri" özellikle hafta sonları köy köy dolaşarak Türkiye'nin etnik ve inanç yapısını ayrıntılı olarak incelediler. Özellikle ABD ve İngiltere, istihbarat örgütleri aracılığıyla, Türkiye'de komünizmle mücadele dernekleri ve anti-komünist kitle örgütlenmeleri oluşturulmasına katkıda bulundu. ABD ile yakın ilişki içinde olan Molla Mustafa Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi'nin Türkiye kanadı 1965 yılında oluşturuldu. Binlerce bürokrat, işveren ve özellikle sendikacı, 1-3 aylık sürelerle ABD'ye davet edildi.

Türk-İş'le bağlantılı TİP'in gizli TKP'lilerin yönetimine girmesi, ABD'nin Türk-İş'i doğrudan denetim altına alma çabalarını yoğunlaştırdı. ABD, 1962 yılından itibaren Türk-İş'e de özel bir ilgi gösterdi. Nitekim, Türk-İş'in tarihindeki ilk önemli kitle eylemi, 22 Aralık 1962 günü Ankara'da Tandoğan Meydanı'nda düzenlediği *Komünizmi Tel'in Mitingi* oldu (31 Aralık 1961 günlü Saraçhane Mitingi, Türk-İş değil, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından düzenlenmişti). Türk-İş'e, Amerikalılar tarafından, çeşitli kanallardan önemli miktarda para aktarıldı ve Türk-İş'ten çok sayıda sendikacı ABD'ye götürüldü, gezdirildi, bu kişilerin zaafı belirlendi ve kayda geçirildi. Bunun bir nedeni, Türkiye'nin dış politikasında çeşitlenme eğilimiydi. Diğer neden ise, Türk-İş ile belirli ilişkileri bulunan TİP'in başına TKP üyelerinin geçmiş olmasıydı.

9 Mart 1971 askeri müdahalesini hazırlayanların programının özü ABD'ye karşıydı ve Sovyetler Birliği ile yakın ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulmasını öngörüyordu. Bu girişim, ABD'nin de müdahalesiyle, bertaraf edildi.

Türkiye bu yıllarda Sovyetler Birliği ile ilişkilerini hızla geliştirdi. 1965 yılında üst düzey ziyaretler gerçekleştirildi. 25 Mart 1967 tarihli Ekonomik-Teknik İşbirliği Antlaşması ile aralarında Aliağa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Kereste Fabrikası ve İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın bulunduğu 7 sanayi kompleksinin Sovyetler Birliği tarafından yapımı kararlaştırıldı. 1972 yılında Türkiye ile SSCB arasında imzalanan "İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi" iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine katkıda bulundu.

ABD, 12 Mart Darbesi sonrasında, 29.6.1971 günlü Bakanlar Kurulu kararnamesiyle, Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklatmıştı. (*Resmi Gazete*, 30.6.1971) 1974 yılında Bülent Ecevit'in başbakan ve Necmettin Erbakan'ın başbakan yardımcısı olduğu koalisyon hükümeti, ABD'nin Vietnam'da yaşadığı yenilginin travmatik etkisinin devam ettiği koşullarda, 1 Temmuz 1974 tarihinde bu yasağı kaldırdı ve haşhaş ekimine yeniden izin verdi. Ayrıca, Kıbrıs'ta bir faşist darbe sonrasında başlayan katliamın durdurulması amacıyla, uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan haklar kullanılarak, Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs'a çıktı ve Ada'nın yüzde 37'sini kontrol altına aldı. Bu gelişmeler, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi.

## Ayrılkıçı Kürt Milliyetçiliği ve Silahlı Eylemciler

Ayrılkıçı Kürt milliyetçiliği, uzun bir aradan sonra, sosyalist solla ittifak halinde yeniden ortaya çıktı ve kitle tabanı oluşturmaya çalıştı. Türkiye İşçi Partisi'nin 20 Temmuz 1971 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin 1971/3 sayılı kararıyla kapatılması, sosyalistlikten değil, Kürtler konusunda 1970 yılında 4.Genel Kurul'da alınan karar nedeniyledi.

Türkiye'de sosyalist sol 1967-1968 yıllarından itibaren bölünmeye başladı. Umudunu işçi sınıfının yükseleceği beklentisine bağlamış olan bir kesim, işçilerin büyük çoğunluğunun düzenden memnuniyeti ve daha iyi haklar için mücadele eden küçük bir kesiminin 15-16 Haziran 1970 ve Adana'daki Bossa olaylarından sonra sessizliğe gömülmesi üzerine, kitleleri harekete geçirmek ve böylece iktidara gelebilmek için ilk kez 1970 yılında silahlı mücadeleyi temel alan bir çizgiyi benimsedi ve uygulamaya başladı. Bu hareketler 1971 yılında yenildiyse de, 1974 affından sonra ve özellikle 1975-1980 döneminde kiteselleşti.

Türkiye ise, 1974 ve 1975 yıllarında ABD ile ciddi biçimde karşı karşıya gelince, Türkiye'de 1975 yılından itibaren ilan edilmemiş bir iç savaş yaşamaya başladı.

Bu dönemde ülkede önemli bir sermaye birikimi ve kapitalistleşme yaşandı. Endüstrileşmede önemli başarılar elde edildi. Köyden kente göç hızlandı. Köylerde yaşayanların da toplumsal ve siyasal gelişmeleri izlemelerini kolaylaştıran radyo ve televizyon yaygınlaştı. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi büyük ölçüde etkili bir güç halini aldı; ancak bölünmelerden de olumsuz biçimde etkilendi. 1975-1980 döneminde siyasal sendikacılık ön plandaydı.

1964-1975 döneminde özellikle toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla gerçek ücretler artırıldı, yeni haklar elde edildi. Ancak, kapitalizmin Altın Çağı'nın sona erişi ve bunalımlar dönemine giriş, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren işçi sınıfını ve sendikacılık hareketini doğrudan etkilemeye başladı.

## 1969-1970 Ekonomik Krizi

Türkiye'de 1969-1970 yıllarında ikincil önemde bir kriz yaşandı. Krizin ağırlıklı nedeni, Türkiye ekonomisinin harcadığı döviz kadar döviz kazanamamasıydı. Kapitalizmin altın çağı devam ediyordu. GSMH sabit fiyatlarla 1969 yılında yüzde 4,3 ve 1970 yılında yüzde 4,4 oranında büyüdü. Sabit fiyatlarla kişi başına GSMH ise 1969 yılında yüzde 1,7 ve 1970 yılında yüzde 1,8 oranında arttı. Kriz sürecinde Türk Lirası yüzde 66 oranında devalüe edildi. Bir ABD Dolarının TL karşılığı 9 liradan 15 liraya yükseltildi.

Bu dönemde yaşanan ekonomik krizden işçi sınıfı gelir açısından olumsuz etkilenmedi. 1969-1970 ekonomik krizi de ücretlerde ve işçi haklarında ciddi bir kayba yol açmadı ve yaygın kendiliğindenci kitle hareketleri yaratmadı. Krize tepki seçimlerde ortaya çıktı.

1969-1970 krizi döneminde iktidarda Adalet Partisi vardı. Başbakan ise Süleyman Demirel idi.

Adalet Partisi 1965 milletvekili genel seçimlerinde 4,9 milyon (% 52,9) oy aldı. 1968 il genel meclisi üyeleri seçiminde ise oyların % 49,1'ini (4,5 milyon oy) alabildi.

Adalet Partisi'nin 1969 milletvekili genel seçimlerindeki oyu 4,2 milyona (% 46,5) düştü. 1973 milletvekili genel seçimlerindeki oyu ise 3,2 milyona (% 29,8) geriledi. 1973 yılındaki mahalli idareler il genel meclisi üyeleri seçimlerindeki oyu da 3,2 milyonda (% 32,3) kaldı.

Ekonomik kriz, iktidardaki Adalet Partisi'nin oyunu ciddi oranda düşürdü.

Bu kriz siyasi partilere yansdı ve Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971 tarihinde verdiği muhtırayla, 1973 yılı sonbaharındaki milletvekili genel seçimlerine kadar ülkeyi kendi denetimlerindeki hükümetler aracılığıyla yönetti.

## I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

1961-1980 döneminde işçi sınıfının sayısı önemli ölçüde arttı. 1965 yılında Türkiye'de gelir getirici bir işte çalışan ücretlilerin toplam sayısı 3,0 milyon iken, 1970 yılında 4,2 milyon, 1975 yılında 5,4 milyon ve 1980 yılında da 6,2 milyona çıktı.

Ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı 1965 yılında yüzde 22,4 idi. Bu oran 1970 yılında yüzde 27,6'ya, 1975 yılında yüzde 31'e, 1980 yılında da yüzde 33,4'e yükseldi.

1965 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 13,6 milyon kişinin 3,0 milyonu ücretli, 3,9 milyonu kendi hesabına çalışan, 6,4 milyonu ücretsiz aile çalışanı ve 133 bini de işverendi. Ücretlilerin oranı yüzde 22,4 iken, kendi hesabına çalışanlarla ücretsiz aile çalışanların toplamının oranı yüzde 76'yı aşıyordu. (DİE,1969;363) Türkiye hâlâ bir küçük burjuvalar ülkesiydi. Nüfus sayımına göre, iş arayan işsiz sayısı yalnızca 56 bindi.1965 yılındaki 3,0 milyon ücretlinin 896 bini sigortalı işçi, 548 bini memurdu.

1965 yılında 3,0 milyon ücretlinin (işçi ve memur) 614 bini okuma yazma bilmiyordu; 442 bini, okul bitirmemişti, ancak okuma yazma biliyordu. 1,3 milyonu 5 yıllık ilkökul mezunuydu; 198 bini 3 yıllık ortaokul mezunuydu; 108 bini lise ve 174 bini de lise ve meslek okulu mezunuydu. Az sayıdaki yüksek okul ve üniversite mezununun büyük bölümü devlet memuru, geride kalanları özel sektörde yönetici ve beyaz yakalı çalışandı. (DİE,1969;364-365)

1970 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 15,1 milyon kişinin 4,2 milyonu ücretli, 4,0 milyonu kendi hesabına çalışan, 6,8 milyonu ücretsiz aile çalışanı ve 105 bini işverendi. Ücretlilerin oranı yüzde 27,6 iken, kendi hesabına çalışanlarla ücretsiz aile çalışanların toplamının oranı yüzde 72 idi. (DİE,1977;194-195) Kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile çalışanlarının mutlak sayıları artmıştı. Türkiye, kapitalizmin Altın Çağı'nın ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle, küçük burjuvazinin ağırlığını koruyordu. 1970 yılında 4,2 milyon ücretlinin 1,3 milyonu sigortalı işçi, 824 bini memurdu.

1970 yılında ücretli olarak çalışan 4,2 milyon kişinin yüzde 19'u okuma yazma bilmiyordu; yüzde 10'u ise okuma yazma bilmekle birlikte, herhangi bir okuldan mezun değildi. İlkokul mezunlarının oranı yüzde 49'du. Ortaokul ve dengi okul mezunlarının oranı yüzde 7, lise ve dengi okul mezunlarının oranı yüzde 10'du.

1975 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 17,4 milyon kişinin 5,4 milyonu ücretli, 4,2 milyonu kendi hesabına çalışan, 7,7 milyonu ücretsiz aile çalışanı ve 145 bini işverendi. Ücretlilerin oranı yüzde 31'e yükselmişti. Ancak kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile çalışanlarının mutlak sayıları bir önceki beş yıllık dönemde de artmıştı. Bu kesimin nüfus içindeki payı ise yüzde 68'in üzerindeydi. (DİE,1982;136-137) Türkiye'de bu dönemde de küçük burjuvazinin ciddi biçimde yoksullaşması ve mülksüzleşmesinden söz etmek olanaklı değildir. Nüfus sayımına göre, iş arayan işsizlerin toplam sayısı 285 bindi. 1975 yılında 5,4 milyon ücretlinin 1,8 milyonu sigortalı işçi, 1,1 milyonu memurdu.

Hanehalkı reislerinin sınıfsal konumuna bakıldığında, ücretlilerin payının daha da yüksek olduğu görülmektedir. 1970 yılında hanehalkı reislerinin yüzde 35'i ücretliyken, bu oran 1975 yılında yüzde 39'a ve 1980 yılında da yüzde 42,1'e yükseldi.

## Mülksüzleşme Yavaştı

1961-1975 döneminde ücretlilerin sayısı ve gelir getirici bir işte çalışanlar içindeki oranı artarken, ücretlilerin üretim araçları mülkiyetiyle olan bağlarında önemli bir kopma yaşanmadı. Diğer bir deyişle, mülksüzleşme süreci hızlı bir biçimde gelişmedi. Bu yıllar, kapitalizmin Altın Çağı'ydı.

Köyde yaşayıp yılın belirli dönemlerinde işçilik yapanlar ve kente göçmüş olmakla birlikte köyle bağıni sürdüren, köyden ek gelir elde eden ve bazı ihtiyaçlarını köyden sağlayanların sayısı az değildi.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1973-1974 yıllarına ilişkin bir araştırmasına göre, kırsal bölgelerde kendi hesabına çalışan 2,1 milyon ailenin ürettiklerini sattığında elde ettiği gelir 12,9 milyar lira iken, 2,1 milyar liralık hizmet geliri, 3,8 milyar liralık da işçilik geliri vardı. Kırsal kesimde yaşayan 457 bin ücretli ailesinin toplam 6,2 milyar liralık geliri içinde ücret gelirlerinin payı 3,2 milyar liraydı. (DİE,1979)

Dünyada ve Türkiye'de yaşanan sürekli ekonomik büyüme ve Soğuk Savaş nedeniyle bilinçli bir biçimde küçük burjuvazinin korunmasına yönelik politikalar uygulanıyordu.

Ali Gevgilili, ABD'nin bu yıllarda toprak reformu konusundaki politikasını Türkiye'de gündeme getirişini şöyle anlatmaktadır (Gevgilili,1973;318-319):

*“Birleşik Amerika Başkan Yardımcısı Agnew 1971 Ekim'inin sonlarında Türkiye'ye sessiz geçen ilginç bir ziyarette bulunuyordu. Gerçekte, 1971 rejiminin bazı reform alternatiflerini araştırmakta olduğu bir sırada Ankara'dadır, Agnew. Yaşanan günler, Formosa ya da İran gibi Batı'nın etki bölgesindeki ülkelerden sonra Türkiye'de de muhtemelen küçük mülkiyet ilkesine dayanan bir toprak reformunun gerçekleştirilmek istendiği bunalımlı bir dönemdir. Tarımda büyük kapitalist işletmeleri parçalama işaretlerini taşıyan bu tür bir reforma, Adalet Partisi'nin kapitalizmin mantığı içinde sert tepkiler gösterdiği günlerde A.B.D. Başkan Yardımcısı 1971 rejiminin başbakan yardımcısıyla, ekonomik, sosyal ve politik sorunları tartışma fırsatını elde etmekteydi. Basına yansıyan bilgilere göre, temaslarının sonucunu Agnew, 'Türk hükümeti sosyal ve ekonomik reformları gerçekleştirmeye çalışıyor; bu çabaları biz Amerikan hükümeti olarak candan destekliyoruz' sözleriyle özetlemiştir.*

1960'lı yıllarda, 1945 yılında kabul edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulandı. Bu yasa uyarınca 1961-1966 döneminde 4.443 aile, 1967-1970 döneminde 82.054 aile ve 1971-1972 yıllarında da 1.009 aile topraklandırıldı. 1961-1966 döneminde 345.080 dönüm, 1967-1970 döneminde 4.162.399 dönüm ve 1971-1972 döneminde de 41.423 dönüm arazi dağıtıldı. Dağıtılan arazi için dönüm başına borçlandırma bedeli 1961-1966 döneminde 23,87 lira, 1967-1970 döneminde 23,19 lira ve 1971-1972 döneminde ise 62,58 liraydı. Topraklandırılan aile başına ortalama borçlandırma miktarı ise 1961-1966 döneminde 1854,18 lira, 1967-1970 döneminde 1176,20 lira ve 1971-1972 döneminde 2568,95 lira oldu. (Taraklı,1976;117,122,130)

1947-1972 döneminde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde topraklandırılan tüm çiftçi ailelerinin sayısının Türkiye'deki çiftçi ailesi sayısına oranı yüzde 10,47; topraklı çiftçi ailesi sayısına oranı ise yüzde 15,12 oldu. (Taraklı,1976;277) Dağıtılan bu arazinin daha sonraki yıllarda ne olduğu konusunda yapılan araştırma ise, küçük mülkiyetin sürdüğü sonucunu vermektedir. Duran

Taraklı, toprak dağıtılan 2813 ailenin 1970 yılındaki durumunu incelediğinde şöyle bir sonuçla karşılaşmıştır: İşletmelerin yüzde 68'i arazilerini kendi işlemektedir. İşletmelerin yüzde 8'i toprak dağıtılan kişinin mirasçıları tarafından işletilmektedir. İşletmelerin yüzde 13'ü ortakçuya verilmiştir. İşletmelerin yüzde 5'i satılmış, yüzde 5'i ise terkedilmiştir. (Taraklı,1976;225)

Tarıma verilen destekler, küçük meta üreticilerinin yoksullaşmasını ve mülksüzleşmesini vavaşlatıyor ve hatta önemli ölçüde engelliyordu.

Tekelci sermayenin henüz perakende ticarete girmemiş olmasına bağlı olarak, esnaf durumunu koruyabiliyordu.

Avrupa ülkelerine çalışmaya gidenlerin gönderdikleri paralara ve toplu iş sözleşmeleri ile gerçek ücretlerde meydana gelen artışlara bağlı olarak, bazı bölgelerde mülksüzleşme sürecinin sınırlı bir ölçüde tersine işlediği bile söylenebilir.

Yurtdışına göçün etkileri 1965 yılında bile hissedilmeye başlanmıştı. Orhan Tuna'nın Erzurum'un İspir Kazası'ndaki gözlemleri şöyledir (Tuna,1966;253): Yurtdışına «çalışmak üzere giden İspirli muntazaman para göndermektedirler. Ekserisi bu paralarla Ziraat Bankasına vesair şahıslara olan borçlarını ödemektedirler. Arazi, bağ ve bahçe alanlar ve ev yaptırınlar da vardır. Diğer taraftan otomobil, radyo, teyp ve ev eşyası getirenler de olmuştur. Her halde banka mevduatında gözle görülür artış vardır.”

Erzurum'un Tortum Kazasındaki gelişme de şöyle anlatılmaktadır (Tuna,1966;256): “Kazanın Ziraat Bankası Müdürü, Tortum'dan yabancı memleketlere gidenlerin gönderdikleri para havalelerinin aylık tutarının ortalama 40 bin lirayı bulduğunu, bunun çok fakir bir kaza olan Tortum için ehemmiyetli bir meblağ teşkil ettiğini, bu paraların umumiyetle arazi satın almalarına tahsis edildiğini söylemiştir.”

Gümüşhane'nin Bayburt Kazası'nda da yurtdışında çalışmanın mülk sahibi olma yönündeki etkisi gözlenmektedir (Tuna,1966;258-259):

*“Belediye Reisi bilhassa dağlık mıntikalarda halkın fevkalade fakir ve arazinin sudan mahrum bulunduğunu, bazı hallerde toprağa atılan tohumun bile zor alındığını, bu sebeplerden dolayı hayatın ve geçim şartlarının zor olduğunu, halk için hiç bir gelecek teminatı olmadığını, bu yüzden Bayburtluların her gün büyük maddi sıkıntılarla yüz yüze geldiklerini, aslında Bayburt çiftçisinin oldum olasıya memleket içinde gurbete gittiğini, halkın öteden beri gurbete alışık olduğunu, rençberliğin hiç bir zaman ihtiyaçları karşılamadığını söyledi. (...) Gidenlerin aileleri bugün refaha kavuşmuşlardır... Belediye Reisi, gidenlerin kazançlarıyla umumiyetle arazi aldıklarını, ev yaptırdıklarını, ev eşyası satın aldıklarını, hemen her gidenin ailesine para gönderdiğini, (...) halen Bayburt köyleri içinde Batı Almanya'da bir ferdi olmayan hiç bir ailenin bulunmadığını ilave etmiştir.”*

Bunlara bağlı olarak da köylerde yaşayanların toplam nüfus içindeki oranı 1960 nüfus sayımına göre yüzde 68,1 idi. 1975 nüfus sayımı sonuçlarına göre ise bu oran ancak yüzde 58,2'ye gerilemişti. 1980 yılında ise nüfusun yüzde 56,1'i köylerde yaşıyordu. (DİE,2003;46) 1975 ve hatta 1980 yılında Türkiye hâlâ köylülüğün ağırlıkta olduğu bir ülkedydi. Tarımın toplam istihdam içindeki payı da önemini koruyordu.

Yarıcılık/ortakçılık/marabalık ilişkisi hâlâ önemliydi. Bazı bölgelerde kiracılık yaygınlaşmıştı. Topraksız köylülerin bir bölümü de tarım işçisi olarak çalışıyordu. Ancak bu kesimler arasında

belirgin sınıf farkı çizgileri yoktu. Küçük meta üreticilerinin bazı dönemlerde tarım işçiliği yaptığı, bazı dönemlerde özellikle kentlerdeki inşaat şantiyelerinde çalıştığı, bazen de yakınlarının topraklarını kiraladıkları biliniyordu.<sup>123</sup>

1970 yılında 4,2 milyon ücretlinin yüzde 34'ü toplumsal ve kişisel hizmetlerde, yüzde 20'si imalat sanayiinde ve yüzde 14'ü tarım ve ormancılık sektöründe, yüzde 10'u inşaat sektöründe çalışıyordu. 1980 yılına gelindiğinde, 6,2 milyon ücretlinin yüzde 36,5'i toplumsal ve kişisel hizmetlerde, yüzde 24'ü imalat sanayiinde, yüzde 10'u tarım ve ormancılıkta ve yüzde 12'si de inşaat sektöründe çalışıyordu.

Ücretlilerin büyük bir bölümü erkekti. Erkeklerin tüm ücretliler içindeki payı 1965 yılında yüzde 90 iken, 1980 yılında yüzde 85'ti.

Türkiye işçi sınıfının geniş kesimlerinin sınıf bilinci bu dönemde de önemli bir gelişme göstermedi. İşçilerin veya tam mülksüzleşmeden işçilik yapanların sorunlarının çözümü için başvurdukları ve büyük ölçüde başarılı oldukları kimlik, yeni sorunlar yaratabilen sınıf kimliği değil, risksiz ve bedelsiz siyasi kimlik, inanç veya etnik köken kimliğiydi.

## **İşçi-Memur Ayrımı Sorunu ve Memurların Sınıfsal Konumu**

Memurlar 1925-1950 döneminin ayrıcalıklı konumunu yitirmişlerdi; ancak yine de kendilerini ayrı kabul ediyorlardı. Sosyalist hareketteki hâkim eğilim de ücretlilerin toplumsal sınıflarını onların tabi oldukları mevzuatla tanımlamaktı. Bu anlayışla hareket ediliyor ve memurların “küçük burjuva” olduğu ileri sürülüyordu. Memurlar da 1965-1971 döneminde kurdukları sendikalarda bu anlayışla hareket ettiler. 1965 yılında kabul edilen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun mali hükümlerinin 1970 yılında yürürlüğe girmesi sonrasında gerçek memur aylıklarında gerçekleşen önemli gerçek artış, bu ayrı duruşu daha da pekiştirdi.

Bu yıllarda ayrılıkçı Kürt milliyetçileri Türkiye işçi sınıfı içinde bölünme yaratacak, sınıf kimliği yerine etnik kimliği öne çıkaracak güçte değildi.

Bu dönemde bağıtlanan toplu iş sözleşmeleriyle gerçek ücretler artırıldı, yaşama ve çalışma koşulları düzeltildi. İşçilerden oy isteyen siyasal partiler de, kapitalizmin Altın Çağı'nın olanaklarından yararlandılar, kapitalist sistem içinde işçilerin koşullarını iyileştirdiler.

Türkiye'de 1970 yılında 4,2 milyon, 1975 yılında 5,4 milyon ücretli vardı. 1961-1975 döneminde işçi ve memur eylemlerine katılan işçi sayısı bu rakamların küçük bir oranı olarak kaldı. Ayrıca bu eylemlere katılmak sınıf bilinçli bir işçi olduğu anlamına da gelmiyordu. *15-18 Aralık 1969 Büyük Öğretmen Boykotu* adıyla gerçekleştirilen ilk genel greve katılan 109 bin öğretmen ilericiydi, ancak kendilerini Türkiye işçi sınıfının bir parçası kabul etmiyordu.

Kapitalizm içinde kişisel yetenekler geliştirilerek ve ilişkiler kullanılarak sorunların çözülebildiği koşullarda sıradan işçiler arasında sınıf bilinci gelişmiyor, sınıf kimliği ön plana çıkmıyordu. Sınıf bilinci, ancak sorunların çözümünde diğer kolaycı seçeneklerin tüketilmesi ve işçilerin ancak kendileri gibi işçi olanlara ihtiyaç duyduğu noktada ortaya çıkıyordu.

123 Tarım sektöründe toprak mülkiyetinin ve istihdamın yapısıyla ilgili olarak en önemli kaynak, yeterince değerlendirilmemiş olan Köy Envanter Etüdüleri'dir. Ayrıca bkz. İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK), *Mevsimlik Toplu İşçi İstihdam Rehberi (II)*, Yay.No.66, Ankara, 1970 ve İİBK, *Mevsimlik Toplu İşçi İstihdam Rehberi (III)*, Yay.No.110, Ankara, 1974.

## İşsizlik ve Avrupa Kapısı

1961-1975 döneminde özellikle vasıflı işçiler arasında işsizlik azdı. Türkiye’de kapsamlı bir sanayileşme yaşıyor, kamu kesiminde ve özel sektörde sürekli yeni işyerleri açılıyordu. Özellikle yol ve baraj inşaatları da çok sayıda vasıflı ve vasıfsız işçinin istihdamını sağlıyordu. Kentlere göçle birlikte konut inşaatı da artmıştı. İşinden memnun olmayan birçok işçinin, diğer işçilerle birlikte işverenine karşı mücadele etmek, sınıf mücadelesi içine girmek yerine, işten ayrılıp kısa sürede başka bir işyerinde benzer ve belki daha iyi koşullarda işe girme olanağı vardı.

Bu olanak 1973 yılına kadar Avrupa ülkelerinde işçiliği de kapsıyordu. “Alamanya kurtuluş”tu. “Kapağı Alamanya’ya atan” epey sıkıntı çekiyordu, ama Türkiye’de tarla ve ev bark sahibi de oluyordu. İşyerinde sorun yaşayan birçok işçi, sınıf kimliğini ve bilincini geliştirmek ve örgütlü mücadeleye yönelmek yerine, çözümü “Alamanya”da aradı.

1960’lı yılların önemli özelliklerinden biri, Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik canlılık ve büyüme koşullarında işgücü açığının ortaya çıkması ve bu açığın bir bölümünün Türkiye’den karşılanmasıydı. 1961-1973 döneminde yasal yollardan 1 milyona yakın kişi Avrupa’ya çalışmaya gitti. Bu gidenlerin bir bölümü işçi ve memur, bir bölümü küçük üretici veya topraksız ve az topraklı köylü ve esnaftı. Avrupa’ya gidiş, Türkiye’deki mülksüzleşme sürecini yavaşlattı. Avrupa’ya çalışmaya gidenler, Avrupalılara göre daha düşük ücretler alsalar bile, çok kötü yaşama koşullarını kabullenip para biriktirdiler ve ailelerine önemli miktarda para gönderdiler.

Türkiye’den Federal Almanya’ya başlayan işgücü akımının nedeni, Doğu ve Batı Berlin’i birbirinden ayıran duvarın 1961 yılında yapılmasıydı. Berlin duvarı inşa edilene kadar, her yıl yaklaşık 250 bin Doğu Alman, Berlin’de Doğu’dan Batı’ya geçiyor ve oradan da Federal Almanya’ya götürülerek, hızla büyüyen Almanya endüstrisi için gereksinim duyulan işgücünü karşılıyordu. Berlin duvarının inşasıyla birlikte bu kaçışlar hemen hemen tümüyle engellendi. Almanya’nın gereksinim duyduğu insan gücünün karşılanmasında Türkiye devreye sokuldu.

1980’li yıllara kadar, yurtdışına işçi olarak gidenlerin Avrupa’da kalma beklentisi fazla yoktu; çoğu, tarla veya ev almak için bir miktar para biriktirip dönmeyi düşünüyordu. Avrupalılar da Türkiye’den gelenlere “konuk işçi” gözüyle bakıyorlardı. Avrupa’ya çalışmaya gidenlerin çok büyük bir bölümünün Türkiye’de sendikal deneyimi olmamıştı. Bu nedenle, ilk başlarda sendikal mücadelenin dışında kaldılar. Ancak zaman içinde, dayanacak bir güç olarak sendikaya, buldukları ülkenin yurttaşı işçilerden daha fazla gereksinim duymaya başladılar. Bazı Avrupa ülkelerinde yabancılar ve özellikle Türkler arasında sendikalaşma oranı, yerlilerinkini aştı. Ancak, Avrupa ülkelerinde işçilik yapanlarla Türkiye’deki işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi arasında bir güçbirliği veya dayanışma gelişmedi. Türk-İş ile çeşitli ülkelerin sendikal merkezleri arasında kurulan bağlar çok sınırlı kaldı. Avrupa’da edinilen sendikal deneyimlerin Türkiye’ye aktarılması da söz konusu olmadı.

Yurtdışındaki işçilerin gönderdikleri döviz, Türkiye’nin toplam ihracatının 1970 yılında yüzde 46’sına, 1971 yılında ise yüzde 70’ine eşitti, 1972 yılında yüzde 84’üne ve 1973 yılında da yüzde 90’ına eşitti. Bu döviz, Türkiye’nin ithal ikameci sanayileşmesi için gerekli olan kaynağın sağlanmasına önemli katkılarda bulundu. Bu sayede ithalat yerine yurtiçi üretimi, yeni istihdam olanakları yarattı.

Türkiye’de yaklaşık 1 milyon kişinin yurtdışına gönderilerek işgücü piyasasından çekilmesi, işsizliği azalttı. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, Avrupa’dan gönderilen parayla kırsal bölgelerde arazi alınması sayesinde mülksüzleşme ve kente göç süreci de yavaşlatıldı. Bu iki etmen, işçilerin ücretleri üzerinde olumlu etki yaptı.

Bu dönemde daha da genişleyen eğitim olanakları, işçi çocuklarının babalarınınkinden daha yüksek ücretli ve itibarlı işlere geçebilmelerinin yolunu açık tuttu. Daha “becerikli” olanlar ise sınıf değiştirebildi.

Soğuk Savaş’ın bu döneminde Türkiye işçi sınıfının büyük çoğunluğu “işçi sınıfı” kavramını bile reddediyordu.

Bu dönemde eyleme katılan ve dünyaya sınıf gözlükleriyle bakan işçi sayısı bir miktar arttı, ancak Türkiye işçi sınıfının çok büyük bölümü, ülkedeki gelişmelerden hoşnuttu, çalışma ve yaşama koşullarını solcuların karşı çıktığı mevcut düzen içinde geliştirebiliyordu, geleceğe umutla bakıyordu, çocuklarını üniversiteye gönderip onların “hayatlarını kurtarıyordu” ve tüm bunları risksiz ve bedelsiz yollardan gerçekleştiriyordu. Mevcut haklarını korumak ve geliştirmek için kendi sınıfına ve risk içeren ve bedel ödettilen mücadelelere ihtiyaç duymuyordu. Bu nedenle de işçi sınıfının çok büyük bölümü, sınıf bilincine ve sınıf dayanışmasına tümüyle yabancıydı.

## II. ÇALIŞMA MEVZUATI

9 Nisan 1963 gün ve 221 sayılı Kanunla, 26 Mayıs öğleden sonra başlayan ve 27 Mayıs günü devam eden Hürriyet ve Anayasa Bayramı da genel tatillere eklendi.

1961 Anayasasında epeyce geniş olarak tanınmış bulunan sendikal hak ve özgürlükler, 24 Temmuz 1963 tarihli *Resmi Gazete*’de yayımlanan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile önemli ölçüde kısıtlandı. Özellikle grev hakkına getirilen kısıtlamalar ve Anayasa’da yer almayan lokavt yetkisinin işverenlere tanınması, önemli hak kayıplarıydı. Bu nedenle, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği’nin 31 Aralık 1961 günü Saraçhane Mitingi’nin ve 1963 yılındaki Kavel direnişinin, “bu yasaların çıkmasını sağladıkları” gerekçesiyle “başarılı” kabul edilmesi tartışmalıdır.

274 ve 275 sayılı yasalar, bazı değişikliklerle, 1983 yılına kadar yürürlükte kaldı.

### 274 Sayılı Sendikalar Kanunu (1963)

Sendikalar Kanununa göre, “Sendika, birlik, federasyon ve konfederasyonlar, bu kanuna göre işçi sayılanların ve işverenlerin, müşterek iktisadi, sosyal ve kültürel menfaatlerini korumak ve geliştirmek için kurdukları mesleki teşekküllerdir.” (Madde 1) Bu tanıma göre, günümüzdeki düzenlemeden farklı olarak, işyeri sendikalarının ve bölgesel düzeyde faaliyet gösterecek sendikaların kurulması olanaktı. Ayrıca, sendikalar kendi aralarında bölge birlikleri ve federasyonlar da oluşturabiliyordu.

274 sayılı Sendikalar Kanununda 1970 yılında 1317 sayılı Yasayla yapılan değişiklikle, bölge birlikleri kaldırıldı. Türk-İş’te bu birlikler zaten 1962 yılında tasfiye edilmişti.

DİSK’te ise 1967-1970 döneminde bölge birlikleri ve/veya federasyonlar üye değildi.

274 sayılı Sendikalar Kanunu ile işkolları ayrımı kapsamlı bir biçimde düzenlendi. Yasaya göre, “işçi sendikaları aynı işyerinde veya aynı işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler veyahut birbirleriyle ilgili işkollarında çalışan işçileri içine” alıyordu (Madde 9). İşkolları ise Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir yönetmelikle belirleniyordu. Bu yönetmelikte yapılan değişiklikler, hükümetlerin sendikal yaşama müdahalesinin veya müdahale tehdidinin kanallarından birini oluşturdu.



Sendikalar Kanununa göre, sendika kurucusu ve yöneticisi olabilmek için “sendika üyeliğinde kanunen aranan şartlar” isteniyordu. 1970 yılında 1317 sayılı Yasayla yapılan değişiklikle, “işçi sendikası kurabilmek için sendikanın kurulacağı işkolunda fiilen çalışır olmak şarttır” düzenlemesi getirildi. Ancak, birçok kişi, bir tanıdığına ait bir işyerinde çalışır gösterilerek, sendika kuruculuğunda aranan koşulu yerine getirdi.

Sendikalar Kanununa göre, sendikaya üyelik kişinin yazılı başvurusuyla gerçekleştiriliyordu. Bu düzenlemede 12 Eylül 1980’e kadar bir değişiklik yapılmadı.

274 sayılı Yasaya göre, birden fazla sendikaya aynı anda üye olmak mümkündü. Özellikle 1970’li yıllarda bir işyerinde birden fazla sendikanın aynı işyerindeki yetki mücadelesinin uzaması durumunda, imzalanacak toplu iş sözleşmesinden yararlanmayı güvence altına almak isteyen sağlamcı işçilerin rakip sendikalara aynı anda üye olup hepsine ödenti vermesi uygulamasına rastlanıyordu. 12 Eylül öncesinin sendika üyesi sayılarının yüksek gözükmesinin en önemli nedenlerinden biri, birden fazla sendikaya üyelik hakkıdır.

Sendikalar Kanununa göre, sendika üyeliğinden ayrılma yazılı başvuruyla gerçekleştiriliyordu. Ancak, 1970 yılında 1317 sayılı Yasayla yapılan değişiklikle, sendika üyeliğinden ayrılma noter kanalıyla yapılmaya başlandı. Sendika üyeliğinden istifa etmek isteyen işçi, bu niyetini noter huzurunda bildiriyor, kimliğini kanıtıyor ve ilgili belgeyi imzalıyordu. Noter aracılığıyla istifa uygulaması, 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Kanununda da devam ettirildi.

Sendikalar Kanunu, işçilerin sendikalara üye olma ve olmama haklarını (negatif ve pozitif sendika özgürlüğü) güvence altına almıştı (Madde 19). Aynı maddeye göre, sendikaya üye olma nedeniyle işten çıkarılan işçiye, ücretinin bir yıllık tutarından az olmayacak bir tazminat ödenmesi öngörülüyordu. Ancak, İş Kanununda iş güvencesinin olmadığı koşullarda, bir işçinin işten çıkarılmasının sendikal nedene dayandığını kanıtlama yükümlülüğü işçiye ve sendikaya aitti. Bu nedenle, sendikal nedenle çıkarılma konusunda öngörülen tazminatı almak çok zordu.

Sendikalar Kanununa göre, “sendikalar temsil ettikleri üyelerin sayılarını her yıl başında Çalışma Bakanlığı’na bildirmek” zorundaydı (Madde 9/5). Bu uygulamada, ilgili sendikanın, üye sayısını kanıtlama gibi bir yükümlülüğü yoktu. Çalışma Bakanlığı’nın da kendisine bildirilen üye sayılarının doğruluğunu denetleme yetkisi ve gücü de bulunmuyordu. Bu nedenle, sendikaların hemen hepsi, Çalışma Bakanlığı’na, gerçek üye sayılarını değil, son derece abartılı rakamları bildirdiler. Bu yıllarda sendikal işçi sayısına ilişkin rakamların aşırı şekilde şişmesinin en önemli nedeni, bu yükümlülük ve uygulamaydı.

Sendikaların en önemli gelir kaynağı, üye ödentileriydi.

Sendika üyelerinin ödeyeceği ödenti miktarı, örgütün merkez genel kurulu tarafından belirleniyordu. Sendika ödentilerinin miktarı konusunda yasada bir üst sınır yoktu. Ayrıca, normal sendika ödentisinin yanı sıra, üyelerden konfederasyon aidatı karşılığı bir kesinti yapılması da olanaklıydı.

Sendikaların önemli diğer bir gelir kaynağı, toplu sözleşme zam farklarıydı. Birçok sendika, işyerinde toplu iş sözleşmesi bağtlandığında, normal ödentinin yanı sıra, işçilerin bir aylık toplu sözleşme zam farkını da alıyordu. Bu toplu gelir de sendikaların gelirleri içinde önemli bir yere sahipti.

274 sayılı Sendikalar Kanununa göre, “kurulu bulunduğu işkolunda yetki almış sendikanın veya yetki alınmamış ise işyerinde çalışan işçilerin ¼’ünü temsil ettiğini ispat eden sendikanın yazılı talebi” üzerine, sendika üyelerinin ücretlerinden sendika ödentisi kesiliyordu. Ödentileri kesmek ve ilgili sendikanın hesabına yatırmak görev ve sorumluluğu, işverene aitti.

Sendikalar Kanunu, sendikaların Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin herhangi bir biriminden (merkezi idare, yerel yönetimler, iktisadi devlet teşekkülleri, vb.) para almasını yasaklıyordu. Ayrıca, şu hüküm de yer alıyordu: "Bu kanuna göre kurulan mesleki teşekküller, üyesi buldukları milletlerarası teşekküllerden ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üyesi bulunduğu milletlerarası teşekküllerden gayri dış kaynaklardan Bakanlar Kurulu'ndan izin alınmadıkça yardım kabul edemezler." (Madde 22/3)

Sendikanın en yetkili organı genel kuruldu. Genel kurul, en geç iki yılda bir toplanıyordu. 274 sayılı Sendikalar Kanununda 1970 yılında 1317 sayılı Yasayla yapılan değişiklikle, genel kurulun toplanma aralığının üst sınırı 3 yıla çıkarıldı.

Bu dönemde işyeri sendika temsilcilerinin önemli bir güvencesi vardı. Diğer işçilerin iş güvencesinin bulunmadığı koşullarda, işyeri sendika temsilcisinin güvencesi sendikal örgütlülük açısından büyük öneme sahipti. İşyeri sendika temsilcisinin hizmet akdi işveren tarafından feshedilirse, İl Hakem Kurulu'na başvurulabiliyordu. İl Hakem Kurulu işçinin işine iadesine karar verirse, işyeri sendika temsilcisine, işten çıkarıldığı tarihten geçerli olmak üzere ücreti ve diğer bütün hakları işveren tarafından ödeniyordu. İşveren, bu işçiyi işyerinde çalıştırmaya bile, bu ödeme yükümlülüğü söz konusu işçinin işyeri sendika temsilcisi olarak atandığı süre boyunca devam ediyordu.

Sendikalar Kanunu, sendikaların siyasi faaliyeti konusunda önemli ölçüde özgürlük getirmişti. 1947 yılında kabul edilen ve 1963 yılına kadar uygulanan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'da katı bir siyasi faaliyet yasağı vardı ("Madde 5: İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar."). 274 sayılı Yasa ise yasakları sıralayarak geçmişle kıyaslandığında epeyce geniş bir özgürlük getirdi: "Madde 16: Bu kanuna göre kurulan mesleki teşekküller: Siyasi partilerden veya onlara bağlı teşekküllerden herhangi bir suretle maddi yardım kabul edemez ve onlara maddi yardımda bulunamaz ve onların teşkilatı içerisinde yer alamazlar; bir siyasi partinin adı altında mesleki teşekkül kurulamaz."

274 sayılı Sendikalar Kanunu, milletvekilliği ile sendika yöneticiliğini bağdaşmaz görevler kabul etmiyordu. Bu nedenle bu dönemde bazı sendikacılar, sendikadaki görevleri devam ederken, milletvekili olarak seçilebildi ve görev yapabildi.

Sendikaların uluslararası örgütlere üyeliğinde Bakanlar Kurulu'nun izni aranıyordu.

## **275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1963)**

1963-1980 döneminde 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu yürürlükteydi.

1963-1980 döneminde yürürlükte bulunan 275 sayılı Yasaya göre, toplu iş sözleşmeleri işyeri veya işkolu düzeyinde olabiliyordu. Bir işyerinde her düzeyde ancak bir toplu iş sözleşmesinin yürürlükte bulunması mümkündü. Diğer bir deyişle, bir işyerinde, işyeri düzeyinde bir toplu iş sözleşmesi, işkolu düzeyinde de bir başka toplu iş sözleşmesi uygulanabiliyordu. Bazı işkollarında bu uygulama gerçeğeleşti.

İşyerinde yetki alınabilmesi için, işyerinde çalışan işçilerin yarısından bir fazlasının bir sendikaya üye olması gerekiyordu ("Bir veya birden fazla iş yerinde çalışan işçilerin çoğunluğunu temsil eden sendika, o iş yeri veya iş yerleri için toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkilidir." 275/7/1). Ancak yetki konusundaki bu zorunluluk birçok soruna yol açıyordu.

274 sayılı Sendikalar Kanunu uyarınca, işçilerin sendikalara üye olması doğrudan yazılı olarak başvurmalarıyla mümkündü. Bu durumda, birçok sendika, işçi hakkında gerekli bilgileri çeşitli biçimlerde temin ettikten sonra, üye formunu doldurup sahte bir imza atıyordu. Böylece, sendikaların üye sayısı artırılıyordu. Ayrıca, aynı anda aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olunabilmesi, hangi sendikanın yetkili olduğu konusunda yeni tartışmalara yol açıyordu.

Bazı durumlarda aynı işyerinde birden fazla sendikanın işyerinde çalışan işçilerin yüzde 50'sinden fazlasını aynı anda üye kaydetmiş olması veya sahte belgelerle bu iddiada bulunması mümkündü. Bu durumda yetki işlemleri aylar sürüyordu.

Bu çıkmazdan kurtulabilmek amacıyla, bazı işyerlerinde hâkim aracılığıyla işçinin hangi sendikayı tercih ettiği belirlendi (durum tespiti). Bazı işyerlerinde ise referandum yapıldı. Ancak, Yasada referandumun yetkili sendikanın belirlenmesinde esas alınacağına dair bir hüküm olmadığından, bu yol da sorunun çözümünü sağlamadı. İşyerinde yetkili sendikanın belirlenmesi 1980 yılına kadar giderek büyüyen bir sorun olarak kaldı.

İşkolunda yetki ise, işkolunda çalışan işçilerin yarısından bir fazlasının bir sendikaya üye olması durumunda alınabiliyordu ("Bir iş kolunda çalışan işçilerin çoğunluğunu temsil eden işçi federasyonu veya iş kolu esasına göre kurulmuş işçi sendikası o iş kolundaki iş yerlerini kapsayan toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkilidir." 275/7/1).

İşkolu yetkisine sahip olan bir sendika, bu işkolunda belirli bir işyerinde hiç üyesi bulunmasa bile, işkolu yetkisine dayanarak toplu iş sözleşmesi çağrısında bulunuyor ve işverenin bu çağrıya yanıt vermemesi durumunda, gerekli işlemleri tamamlaması ve işyerinde grev yasağı bulunmaması koşuluyla, kendi üyesi olmayan işçileri ikna edebilirse grev uygulamasına geçebiliyordu. İşkolu yetkisi, işyerlerinde örgütlenmeyi kolaylaştırıyordu. 1970'li yılların sonlarına doğru çıkan Yargıtay kararlarında, bir işkolu yetkisinin işyeri örgütlenmesinde kullanılmasını zorlaştıran düzenlemeler getirildi.

Yasada grup toplu iş sözleşmelerine ilişkin düzenleme olmamasına karşın, 1977 yılından itibaren ve öncelikle tekstil ve metal işleme işkollarında grup toplu iş sözleşmeleri görülmeye başlandı.

Yasaya göre, toplu görüşmenin süresi sınırlandırılmamıştı. Toplu görüşmeler, uyuşmazlık tutanağı tutulmasına veya taraflardan birinin görüşmelerden çekilmesine kadar devam ediyordu. Toplu görüşmelerin süresi konusunda bir sınırlandırma olmaması, işçi sendikalarının uyuşmazlığı kendileri açısından uygun döneme kaydırabilmeleri olanağını veriyordu. 1983 yılından günümüze yürürlükte bulunan mevzuata göre toplu görüşme 60 güne sınırlandırılmıştır.

Toplu görüşmeler sonucunda bir anlaşma sağlanabilirse, toplu iş sözleşmesi imzalanmış oluyor ve derhal uygulamaya geçilebiliyordu. Toplu iş sözleşmeleri, bir yıldan az ve üç yıldan uzun süreli olamıyordu. Sürenin bitiminden bir ay önce taraflardan biri sözleşmeyi feshettiğini bildirmese, eski sözleşme kendiliğinden bir yıl süre ile yenilenmiş sayılıyordu. Diğer bir deyişle, çeşitli biçimlerde bir işyerinde yetki alan bir sendika, işverenle anlaşığı takdirde, işyerinde çalışan işçilerin ücretlerini ve diğer çalışma koşullarını dört yıl süreyle belirleyebiliyordu. Bu dört yıl içinde yeni hak talebiyle toplu iş sözleşmesinin değiştirilmesini istemek ve bu amaçla uyuşmazlık çıkarmak mümkün değildi (toplular iş sözleşmesinin yürürlük süresi içinde çıkar uyuşmazlığı çıkarılamıyordu).

Toplu görüşmelerde anlaşmazlık sağlanamazsa, durum bir tutanakla saptandıktan sonra Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne gönderiliyordu. Bölge Çalışma Müdürlüğü bir toplantı düzenliyor ve bu toplantıya taraflar birer tarafsız aracı gönderiyorlardı. Bu tarafsız aracılar bir üçüncü tarafsız aracı

seçiyorlardı. Seçim yapılamazsa, atamayı yargı yapıyordu. Böylece oluşan uzlaştırma kurulu 15 gün içinde bir anlaşma arıyordu. Anlaşma sağlanamazsa veya varılan anlaşma taraflardan biri tarafından kabul edilmezse, grev ve lokavt yasağı olmayan işyerlerinde bu hak ve yetkilerin kullanımına geçiliyordu. Grev ve lokavt yasağının bulunması durumunda ise uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulu'na devrediliyordu.

İşçilerin grev hakkı, 1961 Anayasası'nın 47. maddesinde tanınmıştı. 275 sayılı Yasa, bu hakkın kullanımında çeşitli kısıtlamalar ve yasaklamalar getirdi. Ancak bu hak, 1982 yılından günümüze geçerli olan düzenlemeden çok daha geniş ve demokratikti.

1963-1983 döneminde yürürlükte kalan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'na göre grev hakkı yalnızca sendikalı işçilere tanınmıştı. Sendikasıız işçilerin grev yapma hakkı yoktu. Ayrıca sendikalı işçilerin kendi başlarına grev kararı almasına ve uygulamasına izin verilmiyordu. Grev kararı almak ve uygulamak hak ve yetkisi, işyerinde yetkili bulunan sendikanın yetkili organlarına aitti.

Savaş halinde; genel ve kısmi seferberlikte; ilaç imal eden iş yerleri hariç olmak üzere hastanelerde, kliniklerde, sanatoryumlarda, prevantoryumlarda, dispanserlerde, eczanelerde, aşı ve serum imal eden müesseseler gibi sağlıkla ilgili iş yerlerinde; can ve mal kurtarma işlerinde; kamu tüzel kişilerin veya kamu iktisadi teşebbüslerin yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtım işlerinde; noterlik hizmetlerinde; eğitim ve öğretim kurumlarında ve çocuk bakım yerlerinde grev yapılması yasaktı.

Bir toplu iş sözleşmesinin yürürlük süresi içinde yeni bir çıkar uyuşmazlığı çıkarılması ve buna dayanılarak grev yapılması yasaktı.

Milli Savunma Bakanlığınca ve İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığınca doğrudan doğruya işletilen işyerlerinde çalışan işçiler adına sendikanın grev kararı alabilmesi için, Yüksek Hakem Kurulu'nun kararıyla bu işyerlerindeki ücretlerin ve diğer çalışma koşullarının benzer iş yerlerinden kötü durumda olduğunun belirlenmesi gerekiyordu.

Yangın, su baskını, toprak veya çığ kayması veya depremlerin sebebiyet verdiği ve genel hayatı felce uğratan felaket hallerinde, Bakanlar Kurulu, bu hallerin vuku bulduğu yerlerde ve bu hallerin devamı süresince yürürlükte kalmak üzere, gerekli gördüğü iş yerleri veya iş kollarında grevi yasaklayabiliyordu.

Sıkıyönetimin uygulandığı bölgelerde, sıkıyönetim komutanlığı, grev hakkının kullanılmasını süreli veya süresiz olarak askıda bırakabiliyor veya izne bağlayabiliyordu.

Çıkar (menfaat) grevi hakkının bulunduğu işkolları ve işyerlerinde, toplu iş sözleşmesinin işveren tarafından uygulanmaması durumunda, gerekli işlemler tamamlandıktan sonra, hak grevi yapmak olanaklıydı. Ancak, toplu iş sözleşmesinde taraflar hak uyuşmazlıklarını bir özel hakeme götürme konusunda anlaşmışlarsa, hak grevi hakkı ortadan kaldırılıyordu. Özel hakemin kararı yargıç kararı gibi uygulanıyordu.

Genel grev, dayanışma grevi, işyeri işgali, iş yavaşlatma türü eylemler yasadışı grev kabul ediliyordu.

İşçi sendikası, grev hakkının doğmasından itibaren altı iş günü içinde grev kararı almak ve bu durumu karşı tarafa bildirmek zorundaydı. Ancak, grevi istediği zaman uygulayabilirdi. Sendika, işverenin en zayıf olduğu dönemi kollar ve grevi o zaman başlatırdı.

Grevin başlatılması konusunda önceden işverene haber verme zorunluluğu yoktu. 1980 öncesinin uygulaması, işçilere önemli bir hareket esnekliği getiriyordu.

Karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev, ülke sağlığını veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise, Bakanlar Kurulu, bu grevin uygulanmasını 30 gün süreyle erteleyebilmekteydi. Bakanlar Kurulu, bu sürenin sonunda, 60 günlük bir erteleme daha yapabiliyordu. Ancak, 90 günlük sürenin sonunda sendikanın ve işçilerin grev hakkı yeniden doğuyordu.

Greve karar verildiğinde uyuşmazlıkta taraf olanlardan birinin veya Çalışma Bakanlığı'nın esas hakkında dava açılmadan önce veya dava sırasında mahkemeye başvurması üzerine, mahkemece, hakkaniyet gerektiriyorsa yahut grevin durdurulmamasında uyuşmazlığın konusu olan hakların korunması bakımından tehlikeli olan veyahut önemli bir zararın doğacağı anlaşılan hallerde, greve son verilebiliyordu.

Greve çıkan işçinin hizmet akdi askıya alınıyordu. Kanunda, grev sırasında grev kırıcıların kullanılmasına karşı önemli bir önlem vardı. İşveren, kanuni bir grevin süresi içinde, hizmet akitlerinden doğan hak ve borçları askıda kalmış olan işçilerin yerine, hiçbir suretle, daimi veya geçici olarak başka işçi alamıyor veya başkalarını çalıştıramıyordu (275/27/2). Ancak greve çıkmış olan işçilerin de gelir getirici başka bir iş yapmaları yasaktı (275/27/3).

Sendika, greve çıktıktan sonra, grev yapılan işyerinin önünde çadır kurabiliyor, istediği sayıda işçiye grev gözcüsü olarak görevlendiriyor ve her türlü pankartı asabiliyordu.

## **Yevmiyeli Teknik Personele İlişkin Yeni Düzenlemeler**

Bir önceki bölümde ele alınan ve 1958 yılından itibaren uygulanan 4/10195 sayılı Bakanlar Kurulu kararı uyarınca istihdam edilen yevmiyeli teknik personelin ücretleri, 6/1735 sayılı Kararname (*Resmi Gazete*,22.5.1963) ile daha da artırıldı. 6/9789 sayılı Kararname (*Resmi Gazete*,4.4.1968) ile yevmiyeli teknik personel istihdamının kapsamı genişletildi. 6/10211 sayılı Kararname (*Resmi Gazete*,27.6.1968) ile yevmiyeli teknik personele verilen ek ödeme miktarları artırıldı.

Ancak 31.7.1970 gün ve 1327 sayılı Kanunla yevmiyeli teknik personel uygulamasına son verildi ve sözleşmeli personel uygulamasına geçildi. Bu kararın alınmasında, 1958 yılından 1970 yılına kadar yeterli teknik personelin yetişmiş olması ve teknik personeli kamu kesiminde tutabilmek için özel bazı hakların verilmesi ihtiyacının ortadan kalkmış olması etkilidir.

Bu dönemde işçilerin yönetime katılmasıyla ilgili çok önemli bir düzenleme yapıldı. 12 Mart 1964 gün 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun ile şu düzenleme getirildi: “Sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarında çalışan teşekküllerden geniş ölçüde işçi çalıştıranların yönetim kurullarında bir işçi üye bulunur. Yönetim kurullarında işçi üye bulunacak teşekkül, teşekkülün özel kanununda belirtilir, işçi üye, bu görevi devam ettiği sürece ücretsiz izinli sayılır. İşçi üyenin şekli tüzükte gösterilir.” Bu düzenlemenin arkasında Etibank, Sümerbank gibi işyerlerinde bu konuda uygulamaya geçildi.

## **624 Sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu (1965)**

1963 yılında işçi statüsünde çalışanlar için hazırlanan Sendikalar Kanunu memur statüsünde çalışanları da kapsayacakken, Millet Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in verdiği bir önergeyle, memurlar kapsam dışında bırakıldı. Memurların sendikalaşmasını düzenleyen yasa ise, Anayasa'nın geçici 7. maddesinde öngörülen iki yıllık süreyi aşarak, ancak 1965 yılında çıkarıldı (624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu).

8.6.1965 gün ve 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu (*Resmi Gazete*,17.6.1965) ile kamu çalışanlarına sınırlı bir sendikalaşma hakkı tanındı. Ancak toplu pazarlık ve grev hakları verilmedi.

624 sayılı Kanun, “işçi niteliğinde olanlar dışındaki kamu hizmeti personelinin ortak mesleki, kültürel, sosyal ve iktisadi hak ve menfaatlerini korumak, özellikle, mesleki gelişmeyi ve aralarındaki yardımlaşmayı sağlamak amacıyla kuracakları sendikalar” hakkındaydı (M.1).

Devlet personel sendikaları, çalışanların yanı sıra, “emeklilikten gayri bir kanuni veya akdi statü içinde bulunmayan” emekliler tarafından da kurulabiliyordu (M.2). Devlet personeli sendikaları kurucu üyelerinin, en az beş yıl kamu hizmeti görmüş olmaları gerekiyordu (Geçici madde).

Sendikalar bir araya gelerek, federasyon ve konfederasyon oluşturabileceklerdi. Kamu hizmeti görevlileri, yazılı olarak başvurma yoluyla, üye olabilecek veya üyelikten ayrılabilirdi (M.6).

Askeri işyerlerindeki sivil memurların, güvenlik güçlerinin, gardiyanların, din ve ibadet işleriyle uğraşanların ve diğer bazı kamu görevlilerinin sendika kurmaları ve kurulu sendikalara üye olmaları yasaktı (M.7).

Sendikaların faaliyetleri sınırlandırılmıştı. Sendikanın yapabileceği işler arasında, üyelerinin tüketim, kredi ve yapı kooperatifleri kurması için teşebbüslerde bulunmak ve yardım etmek; yardımlaşma sandıkları kurmak; üyeleri adına toplu sigorta sözleşmeleri yapmak; mesleki eğitim yapmak; üyelerin çocukları için kreşler ve yuvalar, emekli üyeler için yaşlı yurtları ve konutları kurmak ve yönetmek; dinlenme yerleri, spor alanları, parklar ve kitaplıklar kurmak; personel hukukunu ilgilendiren konularda inceleme yapıp ilgili kurumlara teklifte bulunmak gibi faaliyetler vardı (M.13).

Sendikaların herhangi bir biçimde siyasi faaliyette bulunması; siyasi partilerle ilişki içine girmesi; “grev teşebbüs ve faaliyetlerini destekleyici davranışlarda” bulunması; “devlet personeli hukukuna veya kamu hizmeti görevlilerine ilişkin mevzuatın uygulanmasına dair isteklerini açıklamak veya desteklemek amacıyla açık yer toplantıları ve gösteri yürüyüşleri” düzenlemesi; Bakanlar Kurulu’ndan bir kararnameyle izin almadıkça uluslararası örgütlere katılması yasaktı (M.14). Sendika aidatları kurum tarafından kaynaktan kesilerek sendikaya iletilecekti (M.18).

## **657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965)**

14.7.1965 gün ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (*Resmi Gazete*,23.7.1965) ile personel rejimi yeniden düzenlendi.

Kanuna göre, kapsamdaki kamu kuruluşlarında üç tip personel çalıştırılabilecekti: Devlet memuru, sözleşmeli personel, yevmiyeli personel. Devlet memuru, devlet kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevlere devamlı vazife görmek üzere atanan kişilerdi. Sözleşmeli personel, özel ve istisnai görevleri yapmak üzere geçici süreli ve sözleşme ile çalıştırılan kişilerdi. Yevmiyeli personel ise, devlet kamu hizmetlerinin asli mahiyette olmayan işlerinde bedenlen, belirli ve geçici süre için, gündelikte çalıştırılan kişilerdi (M.4).

Kanun, devlet memurlarının, özel kanunda belirtilen hükümler uyarınca sendika ve meslek birlikleri kurabileceğini belirtiyordu (M.22).

Devlet memurlarının, kamu hizmetlerini aksatacak şekilde memurluktan birlikte çekilmeleri yasaktı (M.26). Grev yasağı çok açıktı: “Devlet memurlarının greve karar vermeleri, grev

tertiplerini, ilan etmeleri, bu yolda propaganda yapmaları yasaktır. Devlet memurları, her hangi bir greve veya grev teşebbüsüne katılamaz, grevi destekliyemez veya teşvik edemezler.”(M.27)

Memurların haftalık çalışma süresi 40 saattir (M.99). Yıllık izin süresi kıdeme göre değişiyordu. 1-5 yıl kıdemi olanlar 20 gün, 5-10 yıl kıdemi olanlar 30 gün ve on yıldan daha fazla kıdemi olanlar da 40 gün izin kullanabiliyordu (M.102). Memurlara çeşitli mazeret izinleri ve hastalık izni veriliyordu (M.104,105).

Hastalanan memurun aylığından bir kesinti yapılmıyordu. “Görevleri sırasında ve görevlerinden dolayı bir kazaya uğruyan veya bir meslek hastalığına tutulan Devlet memurları, hizmet süreleri ne olursa olsun, iyileşinceye kadar izinli” sayılıyorlar, aylıklarını tam olarak alıyorlardı. Devlet memurları çok gelişkin bir iş güvencesine sahipti. Aylıklarının yanı sıra çeşitli yan ödeme ve ödeneklerden yararlanabiliyorlardı.

657 sayılı Yasanın mali konulara ilişkin düzenlemeleri 31.7.1970 gün ve 1327 sayılı Kanunla yapıldı ve memurların gelirlerinde bir artış oldu.

14 Temmuz 1966 gün ve 772 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu ile bekçiler için ayrı bir düzenleme getirildi.

Kanuna göre, bekçilerin çalışma süreleri şöyleydi (M.4): “Çalışma süreleri ve fazla mesai ücreti hakkındaki genel hükümler saklı kalmak şartıyla çarşı ve mahalle bekçileri genel olarak güneşin batışı saatinden doğuşu saatine kadar vazife görürler. Güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan fevkalade hallerde vali ve kaymakamın vereceği emirlerle gündüz de çalıştırılabilir. Bunun dışında her ne suretle olursa olsun, gündüz çalıştırılmazlar.”

Bekçilere sendikalaşma ve grev yasağı da getirildi (M.17): “Çarşı ve mahalle bekçileri işten birlikte veya kamu hizmetlerini aksatacak şekilde münferiden çekilemeyecekleri gibi, sendika kuramaz, kurulmuş sendikalara iştirak edemez, siyasi parti ve teşekküllere giremez, siyasi faaliyette bulunamaz ve grev yapamazlar.”

### **931 ve 1475 Sayılı İş Kanunları (1967, 1971)**

28.7.1967 gün ve 931 sayılı İş Kanunu ile 1936 yılında kabul edilmiş olan 3008 sayılı İş Kanunu ve bunda değişiklik yapan yasalar yenilendi ve bazı yeni haklar elde edildi. Bu Yasa, Türkiye İşçi Partisi'nin başvurusu üzerine, şekli yünden, Anayasa Mahkemesi tarafından 12.11.1970 gününden geçerli olmak üzere iptal edildi. Bunun üzerine, 25.8.1971 gün ve 1475 sayılı İş Kanunu (*Resmi Gazete*,1.9.1971) kabul edildi.

Deniz ve hava taşıma işlerinde, tarım işletmelerinde, ev hizmetlerinde, esnafın yanında çalışanlar, 18 yaşını bitirmemiş çıraklar ve bazı başka işçiler, hizmet akdiyle çalışsalar bile, İş Kanununun kapsamı dışında kabul ediliyordu (M.5)

Yasada takım sözleşmesine olanak tanınıyordu. Takım oluşturan bir grup işçi, kendi aralarından seçtikleri bir takım kılavuzu ile işverenin imzalayacağı bir sözleşmeden yararlanabiliyordu (M.10). Ancak bu düzenleme pek uygulanmadı.

Deneme süresi bir aydı; ancak toplu iş sözleşmeleriyle üç aya kadar uzatılabiliyordu. Yasada iş güvencesi yoktu.

İşveren, istihdam ettiği bir işçiyi, hiçbir gerekçe göstermeksizin işten çıkarabiliyordu. Bu durumda ihbar öneline uyulması gerekiyordu (M.13). İhbar önelleri, işçinin kıdemine göre, 2 hafta ile 8 hafta arasında değişiyordu. İşçinin kusuru olmadan işten çıkarılması, işçinin çalışma koşullarında önemli bir değişiklik yapılmak istenmesi nedeniyle işçinin kendi isteğiyle işten ayrılması, askere gitmesi, yaşlılık aylığına hak kazanması, ölmesi durumunda, işyeri kıdeminin en az üç yıl olması koşuluyla, işçiye her hizmet yılı için 15 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödeniyordu. Toplu iş sözleşmelerine konan hükümlerle, işçinin kendi isteğiyle işten ayrılması durumunda da kıdem tazminatı almasının önünde yasal bir engel yoktu. Toplu iş sözleşmeleriyle kıdem tazminatı gün sayısını artırmak da mümkündü (M.14).

Yasanın 17. maddesi ise işverenin haklı fesih (ihbarsız ve kıdem tazminatsız) yetkilerini düzenliyordu.

İşçinin bir kusuru nedeniyle hizmet akdinin derhal ve tazminatsız feshinde işverenin bu hakkını kullanmasında zaman aşımı süresi, altı işgünüydü (M.18).

Fazla çalışma günde 3 saati geçemiyor, bir yıl içinde en fazla 90 gün fazla çalışma yapılabiliyordu. Fazla çalışma ücreti yüzde 50 zamlıydı (M.35).

Hafta tatilinde ve genel tatillerde çalışılmadan ücret alınmıyordu. Yıllık ücretli izin süreleri, kıdeme göre, 12 ile 24 işgünü arasında değişiyordu (M.49). Haftalık çalışma süresi 48 saattir ve çalışılan günlere eşit olarak bölünüyordu (M.61).

20.4.1967 gün ve 854 sayılı Deniz İş Kanunu, 10.3.1954 gün ve 6379 sayılı Deniz İş Kanununun yerini aldı ve gemiadamlarının haklarında iyileştirme sağladı.

## **Sıkıyönetim Kanunu (1971)**

13 Mayıs 1971 gün ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile sıkıyönetim komutanlıklarına sendikal hak ve özgürlükleri kısıtlama konusunda geniş yetkiler verildi. Bu görev ve yetkilerin bazıları aşağıda sunulmaktadır (M.3):

*“Sıkıyönetim Komutanı, Sıkıyönetim bölgesinde genel güvenlik ve kamu düzeninin gerektirdiği hallerde aşağıda yazılı olağanüstü tedbirleri almaya yetkilidir. a) Konutları ve her türlü dernek, siyasi parti, sendika, kulüp gibi teşekküllere ait binaları, işyerleri ile özel ve tüzel kişilikleri haiz (özerk müesseseler dâhil) müesseseler ve bunlara ait müstemilât ve her türlü kapalı ve açık yerleri, mektup, telgraf ve sair mersuleleri ve kişilerin üzerlerini her hangi bir müracaat, talep ve karara lüzum olmaksızın aramak ve bunlardan sübut vasıtaları olan yahut zor alıma tabi bulunan eşyayı zaptetmek; b) Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayımları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak; (...) f) Grev, lokavt yetkilerinin kullanılmasını süreli olarak durdurmak veya izne bağlamak; İşgal, fiili durum, boykot ve iş yavaşlatılma-si gibi hareketleri yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbirleri almak; g) Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izne bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izne bağlamak.”*

## **Sosyal Güvenlikte Yeni Düzenleme**

17.7.1964 gün ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile farklı sigorta kolları tek bir yasayla düzenlendi. Bu yasaya göre, yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için, sigortalının, kadın ise 55 ve



erkek ise 60 yaşını doldurmuş olması, en az 25 yıldan beri sigortalı bulunması ve en az beş bin gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olması gerekiyordu. 1964 yılında Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 47,92 yıldı.

23.10.1969 gün ve 1186 sayılı Yasayla 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu değiştirilerek, 25 yıldır sigortalı olup 5000 gün prim ödeyen sigortalıların yaşlılık aylığına hak kazanabilmesinde yaş sınırı kaldırıldı. Böylece, erken yaşlarda emeklilik hakkı doğdu. Bu tarihte Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 51,37 yıldı.

## **Sendikalar Kanununda Değişiklik (1970)**

4.7.1970 gün ve 1317 sayılı Yasayla 274 sayılı Sendikalar Kanunu değiştirilerek, sendika bölge birlikleri yasaklandı, sendika üyeliğinden istifada noterin aracılığı uygulaması getirildi, bir sendikanın Türkiye çapında faaliyette bulunabilmesi için işkolundaki işçi sayısının en az üçte birini bünyesinde bulundurması zorunluluğu kondu ve yeni bazı başka düzenlemelerle DİSK’in faaliyetleri zorlaştırılmaya çalışıldı.

Ancak, bir işçinin aynı anda birden fazla sendikaya üye olabilmesi, sendika üyeliği için noter koşulu aranmadan yalnızca üye formunun doldurulmasının yeterli kabul edilmesi, sendika üyeliklerinin Çalışma Bakanlığı’na bildirilmemesi, sendika üyeliği konusunda Çalışma Bakanlığı’nın elinde bir veri tabanı bulunmaması, sendikaların üye sayısının belirlenmesinde sendikaların kendi bildirimlerinin (hiçbir kanıt ve ek belge aranmaksızın) kabul edilmesi nedenleriyle, bu yasa değişikliklerinin DİSK’in etkisizleştirilmesine yol açması da olanaklı değildi.

Nitekim, yasanın uygulandığı dönemde DİSK ve bağlı sendikalar bu açıdan herhangi bir sorun yaşamadı. Bu Yasanın önemli bazı maddeleri, Türkiye İşçi Partisi’nin başvurusu üzerine, 1972 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.

Yozgat Milletvekili ve Genel İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk ve 4 Arkadaşı, 28 Aralık 1969 tarihinde Millet Meclisi Başkanlığına verdikleri bir kanun tasarısı ile, 275 sayılı Yasanın çeşitli maddelerinin değiştirilmesini önerdiler. Önerilen değişikliklerden biri, toplu iş sözleşmesi yapabilmek için yüzde 30’luk bir barajın aşılmasını öngörüyordu.<sup>124</sup> Ancak 15-16 Haziran eylemlerinden sonra bu teklif kanunlaşmadı.

## **Memurların Sendika Hakkı Kaldırıldı (1971)**

20.9.1971 gün ve 1488 sayılı Yasayla 1961 Anayasası değiştirilerek, memurların sendikalaşma hakkı kaldırıldı ve memurların sendika kurmaları ve kurulu sendikalara üye olmaları açık bir biçimde yasaklandı.

Anayasanın 46. maddesi şu şekli aldı: “İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir.

“Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması amacıyla sınırlar koyabilir. Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.”

Anayasanın 119. maddesine yapılan eklemeye, memurların siyasi partilere ve sendikalara üye olamayacakları hükmü getirildi. Maddeye şu son fıkra eklendi: “İşçi niteliği taşımayan kamu

124 Bkz. Koç,Y., “Abdullah Baştürk’ün Yüzde 30’luk Baraj Önerisi,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1425477300b.pdf>.

hizmetlilerinin mesleki menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacını güden kuruluşların bağlı olacakları hükümler kanunla düzenlenir.” Ancak bu konuda bir düzenleme yapılmadı; memur örgütlerinin bu amaçla etkili bir girişimi de olmadı.

### **Noter Çalışanlarına Özel Düzenleme (1972)**

18 Ocak 1972 gün ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu ile noter çalışanları için özel düzenlemeler getirildi. Örneğin, yıllık izin süreleri, 1-5 yıl kıdemde 15 gün; 5-15 yıl kıdemde 20 gün ve 15 yıldan fazla kıdemde 1 ay idi.

### **Dernekler Kanunu (1972)**

1630 sayılı Dernekler Kanunu 22 Kasım 1972 tarihinde kabul edildi ve yayımı tarihinde yürürlüğe girdi. Sendikalar Kanununda yer almayan konularda Dernekler Kanunu uygulandı.

### **Kıdem Tazminatı Hakkı Geliştirildi (1975)**

4.7.1975 gün ve 1927 sayılı Yasayla, birçok toplu iş sözleşmesinde elde edilmiş olan bir hak yasalaştırılarak tüm işçilere uygulandı. Kıdem tazminatına hak kazanabilmek için çalışılması gereken süre 3 yıldan 1 yıla indirildi. Her yıl için ödenecek kıdem tazminatı miktarı da 15 günlük ücretten 30 günlük ücret tutarına yükseltildi. Ancak bu değişiklik, kıdem tazminatına asgari ücretin 7,5 katı tavan getirdi ve işverenler tarafından bir kıdem tazminatı fonunun kurulmasına ilişkin bir hüküm içerdi.

1961-1980 döneminde işçi haklarının geliştirilmesinde ana araç, toplu pazarlık süreciydi. Mevzuatta yapılan değişikliklerde, işçi sınıfının oy gücü etkili oldu. Toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla elde edilen kazanımlarda ise, bir yanıyla ithal ikameci sanayileşme modeli içinde hızla büyüyen iç pazarın sağladığı olanaklar, Soğuk Savaş koşulları ve işçi sınıfının oy gücü, diğer taraftan işçi hak ve özgürlükleri için verilen mücadeleler, yapılan grevler ve diğer eylemler etkili oldu. (Koç,1992;274-308)

## **III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ**

1961-1975 yılları, devletin, hükümetlerin, yabancı güçlerin ve siyasal partilerin işçi sınıfı hareketine yoğun bir biçimde müdahale ettiği veya etmeye çalıştığı dönemdir.

Bu yıllarda işçi sayısının artması, işçiler arasında sınıf bilincinin geçmişe göre bir parça yaygınlaşması ve sosyalist siyasal bilincin ufak işçi gruplarını etkilemesi, işçi eylemlerinin etkili olmaya başlaması gibi etmenlere bağlı olarak devletin bu alana verdiği önem arttı.

İktisadi devlet teşekkülleri içinde çok sayıda işçi çalıştıranların yönetim kurullarına bir işçi temsilcinin eşit yetkilerle atanması, çalışma meclisinin toplanması, İşçi Sigortaları Kurumu (1964 yılından itibaren Sosyal Sigortalar Kurumu), TRT ve Milli Prodük tivite Merkezi gibi kuruluşlarda işçi temsilcilerinin yer alması, sendikaları sistemle bütünleştirme araçları arasındaydı. Sendikacıların bu kuruluşların yönetim kurullarında temsil edilmesinin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine önemli bir katkısı olmadı.

Bugün bile birçoğu bilinmese de, bu yıllarda sendikacılık hareketinde önemli sayıda devlet görevlisinin bulunduğu tahmin edilmektedir. İlişkileri daha sonraki dönemleri de kapsayan birkaç örnek bu konuya açıklık getirecektir.

Birçok işyerinde çalışan işçiler sendikalara üye değildi; ancak işyerlerinin büyük çoğunluğunda gayriresmi iç örgütlülükler vardı. Birçok işyerinde bu örgütlülük, çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlıyordu.

Bu dönemde yürürlükte bulunan mevzuata göre, sendika yöneticiliği ile milletvekilliği veya senatörlük bağdaşabilir görevlerdi. Bu nedenle, milletvekilliği yapan sendikacılar oldu.

## **Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Sendikalarla İlişkileri**

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 13 Şubat 1961 tarihinde, 1961 genel seçimlerine katılabilmek için parti kurulmasına izin verilen son günde, 12 sendikacı tarafından kuruldu. Türk-İş'e bağlı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde etkili olan sendikacıların bir bölümü, herhangi bir yetkili organ kararı olmaksızın ve bir parti programı bulunmaksızın, mevcut parti boşluğundan yararlanmak amacıyla bir siyasal parti oluşturdular.

TİP'in kurucuları: İbrahim Denizcier, Kemal Türkler, Kemal Nebioğlu, Adnan Arkın, Hüseyin Uslubaş, İbrahim Güzelce, Saffet Göksuzoğlu, Ahmet Muşlu, Salih Özkarabay, Avni Erakalın, Rıza Kuas, Şaban Yıldız idi.

Avni Erakalın, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksuzoğlu, Ahmet Muşlu ve İbrahim Denizcier bir süre sonra TİP'ten ayrıldılar. TİP'in kurucularından biri, sendikacı Ahmet Muşlu idi. 7 Şubat 1967 tarihli *Ant Dergisi*'nde Ahmet Muşlu'nun ajan olduğu ileri sürüldü. Ahmet Muşlu bu iddiayı 21 Mart 1967 tarihli *Ant Dergisi*'nde tekzip etti. *Ant Dergisi*, 28 Mart 1967 tarihli sayısında Ahmet Muşlu'nun ajanlık iddiasını yineledi.

Parti kurulmadan önce İstanbul'da toplantılar yapıldı. Ancak Şubat 1961 başında Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç'un bir açıklamasında, Türk-İş'in kurulacak partiyle bir bağının olmadığı belirtildi. Nuri Beşer ve Seyfi Demirsoy da, kuruculuk önerisini kabul etmediler. Ancak, buna karşın, TİP'in tüzüğüne, örgütün feshi halinde malların Türk-İş'e devredileceği hükmü kondu.

TİP, işçilerin büyük bir bölümünün devrik Demokrat Parti'yi desteklediği koşullarda, programsız ve işçilerden ve aydınlardan kopuk bir sendikacılar partisi olarak doğdu. TİP yöneticilerinden Nebil Varuy şöyle yazmaktadır: "İşçiler kendi 'öz' partileri olarak belledikleri Demokrat Parti'nin ardılları varken, yeni kurulan bir İşçi Partisi'ne sokulganlık göstermemişlerdir." (Varuy,2012;24)

TİP'in programı, kuruluşundan yaklaşık 6 ay sonra, iki aydın tarafından hazırlandı.<sup>125</sup> Program, güncel siyasal, toplumsal ve demokratik taleplerin bir bölümünün özeti biçimindeydi.

TİP başarılı olamayınca ve bu arada Çalışanlar Partisi girişimi önem kazanınca, TİP yönetimindeki sendikacılar parti yönetimini Mehmet Ali Aybar ve arkadaşlarına bıraktılar.

Daha sonraki yıllarda sendikacılar TİP içinde bir grup olarak varlıklarını sürdürdüler. Ancak TİP, çeşitli nedenlerle, işçi sınıfının geniş kesimlerini kucaklayan bir sınıf partisine dönüşemeyince, TİP'in, TİP'li sendikacıların yönetiminde bulunduğu sendikalarla olan ilişkileri bile sınırlı kaldı.

Bu süreçte Türk-İş yöneticilerinin bazıları Türkiye Çalışanlar Partisi girişiminde yer aldı; ancak bu örgüt oluşmadan girişimden vazgeçildi.

1961-1975 döneminde Türkiye İşçi Partisi ile sendikalar arasında sınırlı düzeyde bazı ilişkiler vardı; ancak bu ilişki abartılmamalıdır. Yalnızca 1967 yılında DİSK'in kurulması sürecinde DİSK ile TİP arasında bir etkileşim olmuştur; ancak DİSK'in 1967-1975 döneminde politikalarının belirlenmesinde TİP'in etkisi son derece sınırlıdır.

125 Mihri Belli, TİP Programı taslağının kendisi tarafından hazırlandığını, Olcayto İlter'le birlikte gözden geçirdiklerini yazıyor. (Belli,2000;456)

## Sendikalararası Dayanışma Anlaşması (SADA)

Sendikalararası Dayanışma Anlaşması (SADA), 1966 yılı Temmuz ayında Maden-İş, Basın-İş, Lastik-İş ve Türkiye Gıda-İş Sendikaları tarafından imzalandı. Türk-İş, Paşabahçe grevi sırasında Kristal-İş Sendikası'na destek vermedi. Türk-İş'in kararı dışında destek veren sendikalar da onur kuruluna verildi ve geçici ihraçla cezalandırıldı.

Bu ve benzeri tavırlar, Türk-İş'in TİP'le ilişkilerinin sertleşmesi, başka bazı alanlarda belirli sendikaların Türk-İş'ten dışlanması ve TİP'te ayrı bir örgütlenmeye gitme doğrultusundaki bazı eğilimler, sözkonusu dört sendikanın aralarında örgütlenme, eğitim, toplu iş sözleşmesi, grev, hukuk, araştırma, basın ve yayın gibi mesleki ve sendikal konularda maddi ve manevi yardımlaşmaya gitmelerini gündeme getirdi. Örneğin, sendikalardan birinin greve gitmesi durumunda, karşılıklı bilgilendirme ve yardımlaşma yapılacaktı. SADA, görünüşte yalnızca bir yardımlaşma ve işbirliği anlaşmasıydı; ancak yeni bir Konfederasyonun hazırlık aşamasını oluşturdu.

## DİSK'in Kuruluşu ve Faaliyetleri<sup>126</sup>

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 13 Şubat 1967 tarihinde, Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Türkiye Gıda-İş ve Türk Maden-İş Sendikaları tarafından kuruldu. Türk Hür-İş Konfederasyonu ve Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi de Türk-İş'e benzer eleştiriler yönelterek kurulmuşlar; ancak başarısız kalmışlardı.<sup>127</sup> DİSK'in durumu farklı oldu.

DİSK'in kurucu 5 sendikasıdan 4'ünün Genel Başkanları (Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler, Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, Basın-İş Genel Başkanı İbrahim Güzelce ve Türkiye Gıda-İş Genel Başkanı Kemal Nebioğlu) 1961 yılında TİP'i kuran 12 sendikacı arasındaydı. Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, TİP Genel Sekreteri ve Ankara milletvekili, Türkiye Gıda-İş Genel Başkanı Kemal Nebioğlu, TİP Merkez Yürütme Kurulu üyesi ve Tekirdağ milletvekiliydi.

DİSK'in "devrimciliği" ihtilalcilik değildi. DİSK'in kuruluş bildirisinde "devrimcilik" anlayışı şöyle ifade ediliyordu: "İşte biz, devrimciliği; bugünkü tutucu, gericı ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin Anayasa uyarınca değiştirilmesi ve yukarıdan beri özetlediğimiz ilkelerin hayata uygulanması anlamına alıyoruz. Devrimcilik, hepimizin mülk sahibi olmasını ve uygarlık nimetlerinden eşitçe yararlanma olanağı sağlayacağı için bizim sendikacılık çalışmalarımızın özünü kapsayacaktır."

DİSK kurucuları, Türk-İş'in 1962 yılından sonraki tutum ve davranışlarını eleştirdiler. Türk-İş, DİSK'in 1 No.lu yayını olan *Türk-İş Çıkmazı* kitabından aktarılan aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, eleştirildi:

*"Türk-İş, uzun süre, sendikaltı Türk işçilerinin ekonomik, sosyal ve kültürel menfaatlerini koruma yolunda türlü mücadele vermiştir. Fakat 1962'den bu yana her gün, biraz daha gerilemiş ve para gücü arttıkça, işçi haklarını savunma yeterliğini yitirmiştir. O kadar ki, artık bugün Türk-İş için rahatlıkla şöyle denebilir: Türk-İş, bir işçi örgütü olmaktan çıkmıştır. İşçilerin kanuni haklarına karşı çıkanlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin menfaatleri için çırpınanlara karşı cephe birliği kuranlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin aileleriyle birlikte açlığa mahkûm edilmelerini savunanların en önünde gelenler ne yazık ki Türk-İş yöneticileri olmuştur."*

126 DİSK'e ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Koç;Koç,2008)

127 Bkz.Koç,Y., "Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi," <http://www.yildirimkoc.com.tr/userfile/1324172443b.pdf>, 300-310.

“DİSK’in yardım alma görüşü: DİSK, hiç bir işçi sendikasının devletten, hele yabancı bir devletten yardım almasını kesin olarak reddeder. İşçi sendikalarına yapılacak yardım şu nitelikte olabilir: (1) Yardımı bir işçi örgütü yapabilir. (2) Yapılan yardım eğitim ve teknik yardım şeklinde olabilir. (3) Yardımı yapanın, yardımı alana kendi şartlarını dayatmaması lazımdır. (4) Yapılan yardım miktarının, yardım alan teşkilatın bütçesinde ağır basmaması, yani yardım kesilince o işçi örgütünün kendi normal çalışmalarını aksatmadan devam ettirebilmesi zorunludur.”

“Türk-İş, AID’den doğrudan doğruya yardım alarak, Amerikan politikasına uygun bir yola girmiştir.” (DİSK,1967;3)

Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor’da da gerekçeler şu şekilde sıralanıyordu:

“Niçin Türk-İş’ten ayrılmak istiyoruz?

“1) Çünkü Türk-İş, Anayasamızda yazılı ilkeleri ve kongrelerinde alınan kararları artık uygulama gücünü yitirmiştir. (...)

2) Sendikalar Kanununa göre çıkarılan işkolu yönetmeliğinin hazırlanışında uluslararası normlar kasten bir kenara itilmiş, işkolları, işçi örgütlerinin başında bulunanların politik görüşlerine göre düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak da ana işkolları parçalanmış, işçiler güçsüz bırakılmıştır.

3) Türk-İş, bütün bu sayılanlarla yetinmiyerek, Anayasamızdaki hükümleri açıkça ve hiçbir sakınca duymadan savsaklamış, böylece kanun önünde gayrimeşru bir örgüt durumuna düşme tehlikesini bile göze almıştır: Öte yandan Türk-İş yöneticileri, kendi kişisel çıkarlarına uygun bir yaşıntının içinde, sendikalararası dayanışma ruhuna aldırış etmez olmuşlardır. (...)

4) Türk-İş, hangi iktidar işbaşında ise, onun paralelinde bir yol izlemeyi kendisi için baş ilke saymış, bu yüzden önemli hiçbir işçi sorununu çözümleyememiştir. (...)

5) Türk-İş, toplum gerçeklerine aykırı düşen bir politika izlemiştir. Böylece, işçi haklarının sağlanması yolunu açıklıkla tıkamıştır. (...)

6) Türk-İş, birbirleriyle çelişen ve birbirleriyle sahte dostluklar kuran bir yönetici kadrosunun elindedir. Bu kadro samimiyetsiz kişilerden kurulu bir kadrodur. (...)

7) Türk-İş milli bir kuruluş olmaktan çıkmış, Amerikan yardımlarıyla ayakta duran bir kuruluş olmuştur. (...)

8) Türk-İş kendi bütçesiyle ve kendi aidat geliri ile memurlarının aylıklarını veremez hale düşmüştür. (...)

9) Türk-İş, Yurt gerçeklerine ve Türkiye şartlarına aykırı bir eğitim politikası gütmekte, Amerikan Hükümetinin Türkiye’de uygulamak istediği sendikacılık politikasına göre hareket etmektedir. (...)

10) Türk-İş, tam bağımsız, kişiliği olan, onurlu bir politika izlenmesini isteyenlere karşı, yalnız Amerikalıların çıkarına göre ayarlanan bir düzeni kurma eğilimindedir. (...)

11) Türk-İş, işçileri uyutucu ve işçi haklarının alınmasını güçleştirici bir oyalama politikası içindedir. (...)

12) *Türk-İş bütün haklı grevlere karşı çıkmıştır. (...)*

13) *Türk-İş, kanunları işçiler aleyhine yorumlamış, kanunsuz işler peşine düşmüştür. (...)*

14) *Türk-İş yöneticileri, işçilerin yaşama mücadelesinde topluca işten çıkarılmalarını ve sefaletin kucağına bırakılmalarını insanı hayrette bırakacak bir şekilde savunmuşlardır. (...)*

15) *Türk-İş, Maden-İş'in gelişmesini önlemeye, Maden-İş'e karşı sarı sendikalar kurulmasına ve işçi gücünü parçalamaya büyük önem vermiştir." (Maden-İş,1967)*

Türk-İş'e bağlı sendikalar 1950'li yıllarda devletle sürtüşmeye girmeden, hükümetlerle iyi ilişkiler kurarak ve siyasal gücü kullanarak çeşitli haklar elde ettiler. 1964 yılından itibaren kamu kesiminde imzalanan toplu iş sözleşmelerinde de aynı yöntem kullanıldı. İlk dönem toplu iş sözleşmelerinin bir kısmı da işyerlerinde uygulanmakta olan işyeri personel yönetmeliklerinin geliştirilmiş biçimiydi.

1964 yılında kamu kesiminde imzalanan başarılı toplu iş sözleşmeleri özel sektör işçileri üzerinde de özendirici bir etki yaptı. Ancak, o tarihlerde Türk-İş'te hâkim olan anlayışla özel sektörde başarılı sendikacılık yapmak bazı sorunlar yaratıyordu. Özel sektörde işverenler işçilerin örgütlü bir biçimde karşılıklarına geçerek, çalışma koşulları hakkında pazarlık yapabilmelerini kabullenmek istemiyordu. Ayrıca, işçilerin siyasal tavır veya yaklaşan seçimler, kamu kesiminde toplu pazarlığın sonucunu etkilerken, özel sektör işverenini ilgilendirmiyordu. Sorunları çözmede ve yeni haklar elde etmede kamu sektöründe "diyalog" yeterliyken, özel sektörde "sınıf mücadelesi" kaçınılmaz oluyordu. Bu koşullarda sendikal anlayış farklılıkları oluştu. Bu anlayış farklılığı, belirli tarihsel koşullarda, iki ayrı örgütlenmeyi gündeme getirdi.

Türk-İş'ten daha önceleri de ayrılmalar olmuştu. Ancak DİSK'in kuruluşunda hem bir ayrılma niyeti, hem de bir dışlanma vardır. TİP'in 1965 seçimlerindeki başarısının ardından yükseltelen anti-komünist dalga, Türk-İş'in 1966 yılında yapılan genel kurulunda TİP'li sendikacıların Yönetim Kurulu'ndan dışlanmalarını doğurdu. TİP'li sendikacılar Türk-İş içinde yönetime gelebilme umutlarını yitirdiler. Türk-İş yönetimi, işkollarının biçimlendirilmesinde ve yeni sendikaların oluşturulmasında da TİP'lilerin yönetiminde bulunduğu sendikalara karşı bir tutum izledi.

Bu dışlanmanın diğer boyutu ise, ayrılma isteğiydi. TİP'in 1965 seçimlerindeki başarısı, bazı sendikacılarda geleceğe ilişkin büyük umutlar doğurdu. Bazı sendikacılar, gücünü artıracığa benzeyen bir TİP'in desteğiyle işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinde büyük başarılar elde edebilecekleri umuduna kapıldılar. 1965 yılında kurulan bazı memur sendikalarında TİP'lilerin gücü, bu umutları daha da artırdı. TİP, 1969 milletvekili genel seçimlerinde "başa güreşme" iddiasındaydı. TİP'lilerin en azından bir bölümü de, ilişkilerde ciddi sorunlar yaşadıkları Türk-İş'e karşı kendi kontrollerinde olacağını umdukları bir sendikal merkezden yanaydılar.

TİP'in 20-24 Kasım 1966 günleri Malatya'da yapılan 2. Büyük Kongresi'nin resmi kararları arasında DİSK'in kurulmasına ilişkin bir bölüm yoktur. Ancak, bu konuda gayriresmi bir kararın alındığı iddiası da oldukça yaygındır. Nitekim, TİP'in 13 Şubat 1961 ve DİSK'in 13 Şubat 1967 günü kurulması, Sadun Aren'in de belirttiği gibi, rastlantı değildir.

DİSK'in kuruluşunda olası diğer bir etmen, bir dönem İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile Türk-İş arasında yaşanan gerginliktir.

Genellikle zannedildiğinin veya ileri sürüldüğünün aksine, DİSK'i Türkiye Komünist Partisi kurdurtmadı. Bu yıllarda ABD'nin Türkiye gibi ülkelerdeki politikası, komünistlerin sendikal

birliğin dışına itilerek tecrit edilmesiydi. Sovyetler Birliği'nin politikası ise komünistlerin sendikal birliği savunması ve işçi sınıfının en geniş kesimlerini aynı örgüt çatısı altında bir araya getirerek etkilemeye çalışması biçimindeydi. DİSK'in kuruluşu, bu nedenle, Sovyetler Birliği ve TKP'nin isteği dışında gerçekleşti. 1965 yılından sonra TİP'in yönetimindeki TKP'lilerin partiden bağımsız hareket etmeleri bu farklılaşmaya yol açtı.

Sovyetler Birliği'nin bu konudaki politikasına ilişkin bir kaynak, R.P.Korniyenko'nun *Türkiye'de İşçi Hareketi* kitabıdır. Korniyenko 1964 yılındaki genel kurul için şunları yazmaktadır: “Türk-İş'in beşinci kongresi, sendikalar üzerinde etki sağlamak amacıyla iki önde gelen burjuva partileri CHP ve AP arasında acımasız bir mücadele arenası oldu. İşçi sendikaları ciddi bir bölünme tehdidi ile karşı karşıya kaldılar ve bu durum, kongreden kısa bir süre önce Demirsoy'un politikalarını protesto etmek amacıyla bazı sol kanat sendikaların Konfederasyon'dan istifa etmeye karar vermiş olması gerçeği ile daha da kötüleşti. Böylesi sekte bir eylem yalnızca işçi hareketinin gelişmesine zarar verecekti, çünkü Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonu böylece gerici unsurların, devrilmiş bulunan Bayar-Menderes hükümetinin destekçilerinin, kontrolü altına girecekti. Bu bölünme Türkiye İşçi Partisi'nin ideolojik etkisi altında bulunan bazı sendika liderlerinin yardımıyla engellendi. Sendikaların birliğini korumak için CHP'nin yandaşlarını desteklediler.” (Korniyenko,1967;112)

DİSK'in kurulmasından kısa bir süre sonra, Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Tetkik Kurulu'ndan kendisine bağlı bölge başkanlıklarına bir yazı gönderildi.<sup>128</sup> Seferberlik Tetkik Kurulu daha sonraki yıllarda Özel Harp Dairesi adını aldı; 12 Mart döneminde Kontrgerilla olarak kamuoyuna yansıdı. 24 Şubat 1967 günü Kurul Başkanı Tuğgeneral Recai Engin imzasıyla Seferberlik Tetkik Kurulu Ankara Bölge Başkanlığı'na gönderilen yazıda şunlar belirtiliyordu:

*“1 – Solcular Türk işçilerini kendi siyasi emellerine alet etmek amacı ile TİP Malatya Kongresinde alınan kararın bir sonucu olarak Türk-İş Konfederasyonu'nun karşısına (Devrimci-İşçi-Sendikaları-Konfederasyonu) namı ile anılan bir teşkilatla çıkmış ve bu güne kadar aşağıda belirtilen Federasyon ve Sendikaları ele geçirmeye muvaffak olmuştur.*

*a.Maden-İş Genel Başkanlığı*

*b.Kimya-İş Genel Başkanlığı*

*c.İstanbul Basın-İş Genel Başkanlığı*

*d.Lastik-İş Sendikası*

*“2 – Çalışmaları zararlı yönde olduğu tahmin edilen DİSK hakkında aşağıda belirtilen konularda bölgeler bilgi toplayarak Kurul'a göndereceklerdir.*

*a.Bölgenizde DİSK faaliyeti var mıdır?*

*b.DİSK, mevcut işçi teşekküllerinden Federasyon veya Sendika olarak hangi kademeleri ele geçirmiştir?*

*c.Yöneticileri kimdir, üye sayısı nedir ve hangi iş kollarında faaliyet halindedirler?*

*d.Federasyon veya Sendikaları ele geçirmek için sarf ettikleri gayret ve uyguladıkları TEMA nedir?*

128 Teksir edilmiş bu yazıyı, 1964-1980 döneminde demiryolu işçilerinin sendikalarının üst örgütü olan DYF-İŞ'in genel başkanlığını çok dürüst bir biçimde yürütmüş olan rahmetli Şerafettin Akova ile 25 Şubat 1988 ve 21 Ağustos 1988 günleri evinde yaptığımız görüşmelerden sonra bana verdiği dosyada buldum.

*e.DİSK tarafından ele geçirilmiş Federasyon veya Sendikaların işverenlerle münasebetleri nasıl yürütülmektedir?*

*f.DİSK'in faaliyetlerine mukavemet eden işçi Federasyon ve Sendikalarının mukavemet şekli nasıldır?*

*g.DİSK'in üye aidatı dışında mali destek imkânları nedir ve nerelerden temin edilmektedir?*

*h.DİSK'e bağlı Federasyon veya Sendikaların partilerle ilişkileri?*

*i.İşçi olmayanların Federasyon veya teşekküller ile olan ilişkileri ve bu yöndeki çabaları nelerdir?*

*i.Bu teşekküle üye olmuş teşkilat mensubunuz var mı?"*

Bu yazı, devletin en önemli kuruluşlarından biri olan Seferberlik Tetkik Kurulu'nun sendikalardaki gelişmeleri nasıl yakından izlediğinin kanıtlarından biridir.

DİSK'in 1980'e kadarki dönemde belirleyici ve en önemli özelliği, devletten bağımsızlığı ve dönem dönem hükümetlerin ötesinde devletle de kavgaya girmesi veya girmeye zorlanmasıydı. DİSK, 1967-1970 döneminde devletten bağımsız bir biçimde hükümetlerle ve sermayeyle mücadele etti. 12 Mart döneminde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesinde TÖS hakkında dava açılmışken, DİSK hakkında benzer bir dava açılmadı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 27 Nisan 1971 günü TÖS'ün faaliyetini durdururken, DİSK'e dokunmadı. DİSK, 1971-1974 döneminde devletle uyum içinde çalıştı; 1975-1980 döneminde ise devlet tarafından ciddi bir tehlike olarak algılandı.

DİSK, 24 Haziran 1967 tarihinde Ankara'da İş Kanununu Protesto Mitingi düzenledi; 8 Temmuz 1967 günü üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen Uyanış Mitingi'ne katıldı. (Sülker,1974;264) Ayrıca, Amerikan 6. Filosunu protesto yürüyüşünde de gençlik kuruluşlarıyla birlikte hareket etti. (Koç,1996;300-310) Amerikan 6. Filosunun İzmir'e gelişini protesto amacıyla, gençlik kuruluşlarıyla birlikte bir protesto mitingi düzenlendi. (DİSK,1968;59)

Bu yıllarda işçilerde sendikalaşma eğiliminin artması üzerine, işverenler de sürece müdahil oldu. Bazı işverenler, işyerlerinde DİSK'e bağlı bir sendikann örgütlenmesini önlemek amacıyla, Türk-İş'e bağlı sendikaları davet etmeye veya kendi kontrollerinde sendikalar kurdurtmaya başladı.

## **Türkiye Devrimciler Güç Birliği (DEV-GÜÇ) Girişimi**

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri, Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki radikal subayların, Doğan Avcıoğlu'nun *Yön ve Devrim* dergilerinden de etkilenerek giriştikleri ilerici nitelikte bir darbe hazırlığıydı. Bu hazırlığın bir unsuru da, demokratik kitle örgütlerinin bu sürece katılmasıydı.

Diğer taraftan, milli demokratik devrim tezini savunan örgütlenmeler de anti-emperyalist, anti-feodal bir cephe oluşturmaya çalışıyordu. Doktor Hikmet Kıvılcımlı grubu da bu nitelikte bir cepheye sıcak bakıyordu. Türkiye Devrimciler Güç Birliği (DEV-GÜÇ) girişimi, bu iki ayrı ve ancak bağlantılı çabanın bir ürünüydü. DİSK kısa bir süre bu girişim içinde yer aldı; ancak hemen çekildi.

1968 yılının ikinci yarısında öğrenci olaylarının gelişmesi sonrasında da, radikal subayların bu cepheleşme girişiminden vazgeçmeleri gündeme geldi ve DEV-GÜÇ girişimi söndü.



## Türk-İş ve Partilerüstü Politika<sup>129</sup>

274 sayılı Sendikalar Kanununun ve 1961 Anayasasının tanıdığı grev hakkının kullanılmasını kısıtlayarak düzenleyen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun kabul edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girildi.

Türk-İş yönetimleri bu dönemde işçilerin seçmen olarak gücünü harekete geçirmeye ve kullanmaya çalıştı. Ancak bu konuda hiçbir başarı elde edemedi. İşçiler, siyasal tercihlerini sendika yöneticilerinin öneri ve talimatlarına göre değil, kendi kısa vadeli çıkarları temelinde belirledi. İşçiler ve sendikacıların farklı siyasal tercihlerinin Türk-İş'i olumsuz etkilemesinin önlenmesi ve dönem dönem değişen iktidarların hedefi olunmaması amacıyla da partilerüstü politika (çok gerçekçi bir biçimde) gündeme getirildi.

Türk-İş'in 1964 yılında toplanan 5. Genel kurulunda Türk-İş Ana Tüzüğü'ne "partilerüstü politika" konusundaki şu hüküm eklendi: Madde 3: "TÜRK-İŞ, İcra ve Yönetim Kurulu ile, TÜRK-İŞ'e bağlı teşekküllerin yetkili birer temsilcilerinin iştiraki ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça, siyasi partilere ve onlara bağlı teşekküllere karşı mutlak bağımsızlığını korumayı ve partilerüstü bir politika gütmeyi amaç bilir."<sup>130</sup>

Partilerüstü politikaya ilişkin tüzük hükmü, 1970 yılında toplanan 8. Genel Kurul'da şu biçimi aldı: "İcra ve Yönetim Kurulu ile, TÜRK-İŞ'e bağlı kuruluşların yetkili birer temsilcisinin katılması ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça siyasi partilere ve onlara bağlı kuruluşlara karşı mutlak bağımsızlığını korur ve partilerüstü bir politika güder."<sup>131</sup>

Bu dönemin büyük bölümünde Türkiye ekonomisi hızlı bir büyüme gerçekleştirdi. Buna bağlı olarak, muhafazakâr partiler de işçiler lehine önemli yasal düzenlemeler yaptılar; özellikle kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde işçi hak ve özgürlüklerini geliştirici hükümleri kabul ettiler. Türk-İş, bu koşullarda, hiçbir siyasal partiyi tümüyle karşısına almayacağı ve hükümetlerle dönem dönem çatışmalara girse bile, devlet çizgisinden ayrılmayacağı bir yol izledi.

Türk-İş, 1965 genel seçimleri öncesinde, 16 Ağustos 1965 günü, 9 milletvekilinin seçilmemesi için bir kampanya başlattı. Milletvekillerinin 4'ü CHP'li, 3'ü AP'li, 1'i MP'li ve 1'i de YTP'li idi. Türk-İş tarafından *Yeniden Seçilmemesi Gereken Milletvekilleri* başlıklı 16 sayfalık bir broşür bastırıldı. (Türk-İş,1965) Ancak, Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi, 18 Ağustos 1965 günü Türk-İş binasının aranmasına ve broşüre el konulmasına karar verdi. Türk-İş arandı. Bir miktar broşüre el konuldu. Türk-İş ve bazı sendikaların yöneticileri hakkında dava açıldı. Açılan davalar takipsizlikle ve beraatle sonuçlandı. Türk-İş'in aleyhinde kampanya açtığı 9 milletvekilinin yalnızca 3'ü seçilebildi. Diğer 6 milletvekilinin bu kampanya nedeniyle seçilememiş olması kuşkuludur. Herhalde milletvekilleri ile sınırlı bu nitelikteki kampanyaların Türkiye'de bu dönemdeki yararsızlığı ve etkisizliği görüldüğünden ve hükümetin tepkisinden çekinildiğinden, bu uygulamaya bir daha başvurulmadı.<sup>132</sup>

1968 yılındaki Yedinci Genel Kurulda Türk-İş'in 23 ilkesi oybirliğiyle kabul edildi. 11 Mayıs 1970 günü toplanan Sekizinci Genel Kurulda da bunlara 24. ilke eklendi. Türk-İş'i oluşturan farklı eğilimlerin ortak paydası niteliğindeki bu genel talepler, daha sonraki yıllarda bir siyasal partinin program çekirdeği olarak da değerlendirilmek istendi. Ancak, iktidardaki partiler ekonomik büyümenin getirdiği olanakları işçileri yanlarına çekmekte kullanabildiğinden,

129 Koç, Y. (derleyen), *Belgelerle Türk-İş Tarihi*, Cilt 2, 1963-1980, Türk-İş Yay., Ankara, 2002.

130 Türk-İş, *Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü*, Ankara, 1964, s.1 (Çoğaltma)

131 Türk-İş, *Türk-İş Anattüzüğü*, Yay.No. 71, Ankara, 1970, M.3, s.6.

132 Bkz.Koç,Y., "1965 Genel Seçimlerinde Türk-İş'in Kampanyası," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.285-288.

işçilerde Parlamento’da temsil edilen partilerden soğuma, onlardan kopma, onlara karşı olma ve daha sonra da, 24 ilke temelinde bir program etrafında birleşme eğilimi yoktu. Bu 24 ilke, bu nedenle, bağımsız bir sendikacılık hareketinin siyasal alanda etkinliğini artırmada yol gösterici bir belge olamadı.

1969-1970 yıllarında yükselen işçi sınıfı eylemleri ve özellikle 1970 yılında ülkede yaşanan siyasal gerginlikler, Türk-İş içindeki siyasal tartışmaları ve Türk-İş’in toplumsal yaşamdaki önemini artırdı. Türk-İş’in bazı siyasal partilerle birlikte tavır almasını isteyen ve bu yolla milletvekili olmaya çalışan sendikacı sayısı arttı. Özellikle, kendilerini “sosyal demokrat” olarak nitelendiren bazı sendikacılar 1971 yılının başında bir çıkış yaptılar.

Genel-İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk, D.Ulaş-İş Genel Başkanı Feridun Şakir Ögünç, Yol-İş Genel Başkanı Halit Mısırlıoğlu ve Petrol-İş Genel Başkanı İsmail Topkar tarafından 14 Ocak 1971 günü toplanan Türk-İş Yönetim Kurulu’na “1971 Türkiyesinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar” (Baştürk;Ögünç;Mısırlıoğlu;Topkar,1971) başlıklı bir rapor sunuldu. Raporla, Türk-İş’in çeşitli alanlarda izlediği politikalar sert biçimde eleştiriliyordu.

Bu görüşler, Genel-İş, Yol-İş, Türk Deniz Ulaş-İş, Petrol-İş, DYF-İŞ, Türk Harb-İş, Ges-İş, T.Oleyis, Besin-İş, Sağlık-İş, Tez Büro-İş ve Kristal-İş yöneticileri tarafından 2 Temmuz 1971 tarihinde hazırlanan *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar, Yöntem* raporunda da yinelenmiştir.

Bu raporların Türkiye sendikacılık hareketinde önemli bir etkisi olmadı.

Türk-İş’in 28 Mayıs-5 Haziran 1973 günleri toplanan 9. Genel Kurulunda, bu raporları hazırlayan ve daha sonra kendilerine “Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi” adını veren sendikacılar Türk-İş yönetimine aday oldular; ancak kazanamadılar.

## Yeni Konfederasyonlar

Bu dönemde kurulan Türk Hür-İş Konfederasyonu’nun işçi sınıfı tarihinde önemli bir yeri olmadı. Türk Hür-İş (*Türkiye Demokratik, Toplumcu ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu*) 12 Mayıs 1964 tarihinde kuruldu. Örgüt, 1966 yılı başlarında bağımsız sendikaları örgütleyerek bir atılım yapmaya çalıştı. 448 sendikayı bir toplantıya davet etti. Bu toplantı, 118 sendikanın temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşti ve Konfederasyon Genel Başkanlığına Mehmet Alpdündar getirildi. Türk Hür-İş, 1967 yılı başında DİSK’in kuruluş çalışmalarına katıldı ve Mehmet Alpdündar DİSK’in kurucularından oldu.<sup>133</sup>

T.Pancar-İş, T.İl-İş, T.Sağlık-İş, T.Motor-İş, T.Koop-İş, T.Petrol-İş ve T.Tesisat-İş Sendikaları 1965 yılının ilk aylarında Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi’ni oluşturdu. (Koç,1996;300-310) Konsey Başkanlığına Mehmet Kılınç getirildi. Konsey tarafından yapılan açıklamalarda, Türk-İş, işçi kitlesini parçalamakla, tepeden sendikalar oluşturmakla, haklı grevlerin karşısında tavır almakla, Kozlu’da işçilerin kurşunlanması karşısında seyirci kalmakla, “kökü yüzde yüz dışarıda olan kaynaklardan nemalanmakla,” Amerikan Hükümetinin kurmuş olduğu kuruluşları kaynak almakla, yasayı çiğnemekle suçlandı. Bazı yayın organları, Konsey’i Türkiye İşçi Partisi’nin bir girişimi olmakla suçladı. Konsey tarafından yapılan açıklamada bu iddia reddedildi.

133 Bkz.Koç, Y., “Unutulmuş Bir Konfederasyon: TÜRK HÜR-İŞ,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.289-299

Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi'ni oluşturan sendikaların bazıları 10 Aralık 1968 tarihinde Öz-İş'i kurdu (*Türkiye Özgür İşçi Sendikaları Konfederasyonu*). Konfederasyon Genel Başkanlığı'na Mehmet Kılınç getirildi. Öz-İş, hem Türk-İş ve hem de DİSK karşısında bir tavır takındı; DİSK'i de bir parti organı haline gelmekle suçladı. Ancak bu girişim de başarısız kaldı.

Bu süreçte yer alan sendikaların da içinde bulunduğu bir grup bağımsız sendika (Tekstil, Petkim-İş, Sosyal-İş, Teknik-İş ve Karayol-İş Sendikaları) 1970 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanununun değiştirilmek istenmesi sürecinde biraraya gelerek Türkiye Bağımsız İşçi Sendikaları Genel Direniş Komitesi'ni oluşturdular. Bu sendikaların ilk dördü de daha sonra DİSK'e katıldı. Öz-İş Genel Başkanı Mehmet Kılınç'ın sendikası Petkim-İş 1975 yılı Mart ayında DİSK'e üye oldu. Mehmet Kılınç, 1975-1977 döneminde DİSK Yürütme Kurulu üyesiydi.

MİSK, 23 Haziran 1970 tarihinde, 15-16 Haziran olaylarından hemen sonra, MİLLİ-İŞ MİSK Konfederasyonu adıyla İstanbul'da kuruldu.<sup>134</sup> Kurucuları, 4 sendikayı temsilen (sendikalardan ikisi, Türkiye Lastik ve Plastik Sanayii İşçileri Sendikası Plastik-İş ve Türkiye Petrol ve Kimya İşçileri Sendikası Türpek-İş) Veli Özel, Ömer Faruk Akıncı, Ekrem Diken, M.Faruk Demirer, Ahmet Seskır, Halil Hüner, Salih Dursun, Suat Bostancısoy ve Remzi Altın'dı. Kurucular kendi aralarında geçici icra komitesini oluşturdular. Genel Başkanlığa Plastik-İş Genel Başkanı Veli Özel, genel sekreterliğe Türpek-İş Genel Başkanı Ömer Faruk Akıncı getirildi. Ekrem Diken de genel mali sekreter oldu. MİSK'in Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 7.8.1971 gün ve 871/79 sayılı yazısında, Konfederasyon'a bağlı sendikaların toplam üye sayısının 4.766 olduğu ileri sürüyordu. Ancak bu iddia doğru değildi.

## Üyelerin Sendikalardan Beklentileri

Bu dönemde Türkiye sendikacılık hareketi çeşitli bölünmeler yaşadı. Bölünmelerin bir bölümü geçici nitelikteyken, DİSK, Hak-İş ve MİSK'in doğuşu, kalıcı nitelikte bir bölünmeye yol açtı.

Türkiye'de bu dönemde sendikaların görevi kabul edilen işlevler, işçinin işyerinde çalışma koşullarının belirlenmesiyle sınırlı değildi. Sendikacı-üye ilişkisi çok daha kapsamlıydı. Bu ilişki 1975-2020 döneminde de aynı özellikleri korumuştur.

Üye, Sosyal Sigortalar Kurumu sağlık tesislerinde bir sorunla karşılaştığında, sendikacısına başvururdu. Ameliyatlarda kan gerekli olduğunda, sorunu sendika çözerdi. Üye veya yakını, Ankara'ya geldiğinde, sendikanın misafirhanesinde kalması ve Ankara'da bir sendika görevlisinin hastanedeki işleri kolaylaştırması ve çabuklaştırması, unutulmayacak bir yardımdı.

Üyenin çocuklarının bir işe yerleştirilmesi, üyenin veya yakınlarının bir yerden bir başka yere tayininin yapılması, bir okula kaydettirilmesi de sendikacının görevi kabul edilen işler arasına girerdi.

Sendikacı, üyenin kendisi veya yakınının evlenmesinde, çocuklarının sünnetinde düğününe, ölümünde cenazesine gider ve katkıda bulunurdu. Üyenin eli sıkıştığında, belirli miktarı aşmayacak biçimde ve geri dönmeyeceğini bile bile borç vermek de sendikacının görevi kabul edilirdi.

Üye karakola düşse veya çeşitli nedenlerle gözaltına alınsa, önce sendikacısını arardı. Sendikacının ne yapıp edip onu serbest bıraktırması beklenirdi.

<sup>134</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu MİSK," *Kebikeç Dergisi*, No.5, 1997, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1493537777b.pdf> ve Koç, Y., "MİSK'in Önlenebilir Yükselişi," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s.314-329.

İşçi, sırtını sendikaya dayadığı zaman işyerinde ustasına ve işverene karşı kendisini daha güvende hissedirdi ve ona göre hareket ederdi. Özellikle kamu kesimi işyerlerinde sendika yöneticilerinin ve hatta işyerlerindeki sendika temsilcilerinin büyük ağırlığı vardı.

1960'lı ve 1970'li yıllarda kredi kartı da, ülkenin her tarafını saran hipermarketler de yoktu. Sendikaların kurduğu ve yönettiği tüketim kooperatiflerinin işçiye büyük katkısı olurdu. Özellikle ayçiçek yağı, margarin, filtreli sigara, ampul gibi bazı temel tüketim maddelerinin bulunmadığı 1977-1979 yıllarında, işçi tüketim kooperatifleri, Tarış, Antbirlük, Çukobirlük, Tekel gibi kamu kuruluşlarıyla doğrudan temasa geçerek bu malları sağladı.

Bu yıllarda sendikalar, kurdukları çeşitli fonlar aracılığıyla işçiye doğrudan ve somut yararlar sağladı. Örneğin, Yol-İş Federasyonu'nun İş Riski Fonu, hem işçinin işyerinde bir zarara yol açması durumunda ortaya çıkan tazminatı öderdi, hem de üniversiteye devam eden işçi çocuklarının bir bölümüne karşılıksız burs verirdi. Üniversitede okuyan işçi çocukları için yurt sağlayan sendikalar da vardı.

Bu dönemde işçiler konut kooperatifleri kurarak ve Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan konut kredisi alarak ev sahibi olabilirdi. Kamu kesiminde bazı toplu iş sözleşmelerinde, işçilerin kurduğu kooperatiflerin yalnızca yakıt giderlerini karşılayarak kamu işyerinin iş makinelerinden yararlanabilmesini sağlayan hükümler vardı.

Üyenin sendikaya ve sendikacıya bakışını belirleyen yalnızca işyerinde alınan ücret ve yan ödemeleri, çalışma süreleri, iş güvencesi, işyerindeki çalışma düzeni, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri konularındaki kazanımlar değildi. Yukarıda belirtilenler ve benzeri işler de ister yerel düzeyde, ister genel merkez düzeyinde olsun, sendikacının ve sendikanın görevi kabul edilirdi. Bunların karşılığında sendikaya ve sendikacıya hoşgörülle bakılırdı. Üye, pratik ve pragmatikti. Sendika ve sendikacı "işe yarıyor"du. Sendikacı, işçinin ücretini ve yan ödemelerini artırıyorsa, yasanın öngördüğünün ötesinde hukuki ve fiili bir iş güvencesi sağlıyorsa, çalışma süresini düşürüyorsa, işçi sağlığı önlemlerini aldırıyorsa ve yukarıda belirtilen ve benzeri durumlarda "işe yarıyor" ise, sendika arabasını özel işlerde kullansa da, ücreti ve harcırahları yüksek olsa da, sendikacı hakkında çeşitli ithamlar dolaşsa da tepki çekmiyordu.

## Sendikaların Üye Sayıları

1961 ve özellikle 1963 sonrasında Türkiye'de sendika üye sayısında bir sıçrama yaşandı. Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1961 yılında 511 sendikada örgütlü 298 bin üye bulunuyordu. Bakanlık verilerine göre, 1966 yılında sendika sayısı 704 ve sendikaların üye sayısı 374 bindi. 1967 yılında sendika üye sayısı 835 bine, 1969 yılında 1 milyon 194 bine ve 1970 yılında da 2 milyon 88 bine fırladı.<sup>135</sup>

Bakanlık verilerine göre sendikaların üye sayısı özellikle 1975-1980 döneminde büyük artışlar gösterdi. 1975 yılında 3,3 milyon olan bu sayı, 1977 yılında 3,8 milyona, 1978 yılında 3,9 milyona, 1979 yılında 5,5 milyona ve 1980 yılında da 5,7 milyona yükseldi. Çalışma Bakanlığı verilerine göre 1963-1975 döneminde sendika ve sendikaların kendi bildirimlerine göre üye sayıları aşağıda verilmektedir.

135 1963 yılında Türkiye'de faaliyette bulunan tüm sendikaların ve şubelerinin dökümü için bkz. Koç, Y., "25 Yıl Önce Sendikalar," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Mayıs 1988, s.54-66, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1552900156b.pdf>

## Sendika ve Sendika Üyesi Sayıları<sup>136</sup>

Yıl	Sendika Sayısı	Sendika Üyesi Sayısı
1963	565	295.710
1964	595	338.769
1965	668	360.285
1966	704	374.058
1967	798	834.680
1968	755	1.057.928
1969	797	1.193.908
1970	737	2.088.219
1971	631	2.362.787
1972	642	2.672.857
1973	637	2.658.393
1974	675	2.878.624
1975	781	3.328.633

1967 yılından itibaren bu resmi verilerin tümü yanlıştır. Özellikle 1970 sonrasında gerçek durum ile Bakanlık resmi verileri arasındaki fark daha da artmıştır.

Sendika üye sayısında 1969 yılından 1970 yılına büyük sıçrayış (1,2 milyondan 2,1 milyona) sendikaların büyük miktarda yeni üye kazanmasının sonucu değildi. 274 sayılı Sendikalar Yasasında 1970 yılında yapılan değişiklik sonrasında, sendikalar yıl sonunda Bakanlığa bildirdikleri üye sayılarını iyice şişirdi.

Bir sonraki bölümde görüleceği gibi, 1980 yılında sendikaların gerçek üye sayısı, Bakanlık verilerinde ileri sürüldüğü gibi 5,7 milyon değil, 1,5-1,6 milyon dolaylarındaydı.

Bakanlık verilerinin gerçek durumdan bu kadar sapması, bu yıllarda birden fazla sendikaya aynı anda üyeliğin olanaklı olması, sendika üyeliğinde noter aracılığı koşulumun bulunmaması, istifaların, ölümlerin ve işten ayrılmaların kayda geçirilmemesi ve Bakanlığın, kendisine sendikalar tarafından bildirilen üye sayısını doğru kabul ederek yayımlamasından kaynaklanmaktadır.<sup>137</sup> Bakanlık'ta sendika üyeliğine ve ülkedeki tüm işçilere ilişkin veri tabanı yoktu.

1967 yılında DİSK'in kurulması, 1970 yılında 1317 sayılı Yasa'nın çıkarılarak ülke çapında faaliyet gösterebilmek için belirli barajların getirilmesi ve 1975 sonrasında sendikal rekabetin artmasına bağlı olarak, üye sayıları olağanüstü biçimde şişirildi.

Sendikaların gerçek üye sayılarını belirlemede kullanılabilen bir kaynak, Çalışma Bakanlığı'nın toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilere ilişkin verileridir.

Türkiye'de bu yıllarda toplu iş sözleşmeleri genellikle iki yıllık sürelerle bağtlanırdı. Bu nedenle, birbiri ardı sıra gelen yıllarda toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilere ilişkin rakamların toplanması, sendikaların işyerlerinde çalışmayı sürdüren üyelerine ilişkin genel bir bilgi vermektedir.

136 Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Yıl 1972, Cilt 1, Sayı 2, s.121; Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Yıl 1974, Cilt 1, Sayı 1, s.170; Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Yıl 1977, Cilt 1, Sayı 1, s.104.

137 Türk Ülke-İş, Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 18.7.1979 gün ve Hz.084 sayılı yazıda, 354.672 üyesi olduğunu iddia ediyor ve Bakanlık da toplam sendika üyesi sayısına bu rakamı ekliyordu. MİSK, Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 28.12.1979 gün ve 979/0449 sayılı yazısında, 285.496 üyesi olduğunu iddia ediyordu. Bu örgütlerin Çalışma Bakanlığı'ndaki dosyalarından alınan bu rakamlar, tümüyle gerçekçisidir.

1966-1975 döneminde bağtlanan toplu iş sözleşmelerinin kapsamında bulunan işçi sayısına ilişkin veriler aşağıda sunulmaktadır.

### **Bağtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçiler<sup>138</sup>**

<b>Yıl</b>	<b>Kamu Kesimi İşçisi</b>	<b>Özel Sektör İşçisi</b>	<b>Toplam İşçi</b>
1966	159.375	175.013	334.388
1967	110.041	78.724	188.765
1968	254.600	163.697	418.297
1969	98.105	136.381	234.486
1970	334.708	215.243	549.951
1971	188.583	153.967	342.550
1972	278.017	148.428	426.445
1973	249.901	193.389	443.290
1974	427.300	174.479	601.779
1975	91.316	209.002	300.318

Bu rakamlar esas alınır, 1966-1967 yıllarında yaklaşık 550 bin dolayında sendika üyesi vardı. 1973-1974 yıllarına gelindiğinde işyerlerinde çalışan sendika üyelerinin sayısı yaklaşık 1 milyona ulaşmıştı.

Türkiye sendikacılık hareketi bir taraftan hızla büyür ve güçlenirken, diğer taraftan önemli bölünmeler yaşadı. Sendikacılık hareketi kitleselleşti ve siyasallaştı; yeni mücadele araçları geliştirildi.

Bu dönemde yerel sendikalar birleşerek, ülke çapında faaliyet gösteren sendikalara dönüştü.

Türkiye’de sendikaların üye sayısının artmasında ve sendikaların güçlenmesinde, kamu kesiminde geçerli olan işçi-işveren ilişkilerinin büyük katkısı oldu. Kamu kesimi işyerlerinde 1964 yılından başlayarak yapılan toplu iş sözleşmeleri ile elde edilen haklar, özel sektör işçileri için uğrunda çaba gösterilebilecek ve erişilebileceğine inanılan hedefler oluşturdu.

1948 ve sonrasında kurulan il ve bölge birlikleri, 1962 yılından başlayarak kapatıldı. 1970 yılında kabul edilen 1317 sayılı Yasa ile bu nitelikteki birliklerin kurulması yasaklandı. Bu tavır, sendikacılık hareketinin bir boyutunun güdük kalmasına neden oldu. Birçok ülkede sendikal örgütlenme dikey (işyeri örgütlenmesi-işkolu örgütlenmesi-merkezi örgüt) ve yatay (işyeri örgütlenmesi-değişik işkollarındaki işçilerin ortak bölge örgütlenmesi-merkezi örgüt) biçimlerle güç sağlarken, 1960’lı yıllardan başlayarak yatay örgütlenmelerin kaldırılması ve daha sonra yasaklanması, önemli bir eksiklikti.

### **Sendikacılıkta Külfetten Nimete**

1961 yılından itibaren Türkiye’de sendikacılık bir “meslek” haline dönüştü. 1946-1961 döneminde sendikacılığın külfeti çok, nimeti azken, 1963 sonrasında külfet azaldı, nimet çoğaldı. İşyerinde çalışan veya işyerinden ayrılarak üyelerin ücreti kadar ücret olarak sendikacılık yapan sendikacılar azaldı; sendikacılığı bir “meslek” olarak algılayan, sendikacılığın nimetlerinden yasal

<sup>138</sup> Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Yıl 1972, Cilt 1, Sayı 2, s.141; Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Yıl 1974, Cilt 1, Sayı 1, s.179; Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Yıl 1977, cilt 1, Sayı 1, s.114.

ve/veya yasal olmayan yollardan yararlanan bir kesim oluştu. Bu da sendika-içi demokrasinin azalmasında ve iç sorunların daha da artmasında önemli rol oynadı.

1950’li yıllarda bazı sendikalar tüm üyelerin katılımıyla her yıl genel kurul toplardı. Daha sonraki yıllarda genel kurul toplama süresi iki yıla, üç yıla ve 1990’lı yıllarda da dört yıla çıktı. Sendikaların büyümesiyle birlikte, tüm üyenin katıldığı genel kurullar da ortadan kalktı.

1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Kanunu, sendika üye ödentilerinin işveren tarafından işçi ücretlerinden kesilerek sendikaya aktarılması yükümlülüğünü getirdi. Ayrıca 1963 yılında kabul edilen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu sonrasında toplu iş sözleşmeleri yaygınlaştı. Bu uygulama, sendikaların üye sayısını artırdı.

Bazı sendikalar, normal üyelik ödentisine ilave olarak, toplu sözleşme zammının bir aylık tutarını da almaya başladı. Böylece sendikaların maddi olanakları arttı.

Çok sayıda sendikacı işyerinden ayrılarak aylığı sendika tarafından ödenen tam zamanlı (“profesyonel”) sendikacı oldu. Sendikalar, bina ve hizmet araçlarına kavuştu. Sendikada hizmet edecek personel, rapor hazırlayacak uzmanlar çalıştırılmaya başlandı. Zaman içinde sendikacıların aylıkları daha da artırıldı. İşçilerin kıdem tazminatına benzer “hizmet ödeneği” uygulaması getirildi. Bazı sendikacılar çeşitli harcamalarını sendikaya yüklemeye başladı.

1960 yılından itibaren sendikaların uluslararası sendikal örgütlere üyeliğiyle birlikte, sendikacıların uluslararası sendikal örgütlerin ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün toplantılarına katılmak için yurtdışı gezileri arttı. Ayrıca çeşitli ülkelerin sendikalarıyla ikili ilişkiler de geliştirildi ve bu ilişkiler de yeni yurtdışı gezi olanakları sağladı. Bu geziler sırasında ödenen harcırahlar genellikle ihtiyacın çok üstündeydi.

Sendika ödentilerinin işveren tarafından işçinin ücretinden kesilerek sendikaya aktarılması, sendikalarda ilk önemli yolsuzluk kaynağını oluşturdu. Bu tarihlerde sendika üyeliği merkezi bir kamu birimi tarafından izlenmiyordu. Sendikaya üye olmak veya üyelikten ayrılmak için ilgili kişinin imzası yetiyordu. Bu koşullarda sendika üye ödentilerini zimmetine geçirmek olanaklıydı.

Sendikaların ödenti ve toplu sözleşme zam farkı sayesinde gelirlerinin artması, sendikacılığı meslekleştirdi. Sendikacılar, toplu sözleşme görüşmelerinde masanın karşı tarafında oturan bürokratlara ve işverenlere öykünerek, yaşam tarzlarını ve giyimlerini değiştirmeye başladılar. 600 dolayında sendika yöneticisinin ABD devleti tarafından ABD’ye götürülüp gezdirilmesi de sendikacıların yaşam tarzının değiştirilmesinde etkili oldu. 1950’li yılların sıradan işçi giyimli sendikacısının yerini, lacivert takım elbiseli sendikacı aldı.

Özellikle yaşanan Soğuk Savaş koşullarında işçilerin sosyalistlerin etkisi altındaki sendikalara gitmesini istemeyen hükümetler, sistemin nimetlerinden yararlanmaya başlayan ve bu süreçten büyük keyif alarak sistemle bütünleşmeye çalışan bazı sendikacıların önünü açtı, işini kolaylaştırdı. Toplu sözleşme yetkilerinin verilmesinde, sendikacı yakınlarının işe alınmasında, muhalif kişilerin işyerlerinden çıkarılmasında veya kamu kesimindeki işyerlerinde başka illere tayin edilmesinde hükümetlerin büyük desteği oldu.

Sendikaların üye sayısının artması, siyasal partilerin sendikacılara daha fazla ilgi göstermesine yol açtı. Sendikacı milletvekili sayısı arttı. 1980 yılına kadarki uygulamada sendika yöneticiliği ile milletvekilliğinin bağdaşabilir görevler olması nedeniyle, birçok sendikacının gönlünde milletvekilliği yatıyordu.

Sendika yöneticiliğinin sağladığı bu olanaklar, sendikacının koltuğuna daha sıkı bir biçimde sarılmasına yol açtı. Koltuğunu korumak isteyen sendikacı da, işin kolayına kaçınca işverenlerle işbirliği içine girerek, sendikadaki rakiplerini tasfiye etmeye çalıştı. Sendika yönetimine gelişinde ve bu görevde kalışında işverenlerden destek alan sendikacı da bu durumun gereğini yerine getirdi. Bazı sendikalar, işçinin disiplin altında tutulmasının bir aracı haline sokuldu.

Sendika yöneticiliğinin nimetinin artması, sendikacılar ve sendikalar arasındaki rekabeti artırdı. Kapitalizmin Altın Çağı'nın yaşandığı koşullarda işçilerin çalışma ve yaşama koşullarındaki gelişme, işçiler arasında “sendikaların işe yaradığı” anlayışını yaygınlaştırdı; yanlış tavırlar içine giren sendikacı, işçiler tarafından sorgulanmadı, eleştirilmedi ve cezalandırılmadı. Bu etmenler bir araya gelince, sendikalarda anti-demokratik uygulamalar artmaya başladı. Koltuğuna yapışan ve oturduğu koltukla varolan sendikacı, tüm davranışlarını bir sonraki seçimde yeniden aynı veya daha üst göreve seçilebilmeye odakladı ve bu amaca ulaşmak için her yolu mübah kabul etti.

Ülkede ekonomik büyümenin yaşandığı koşullarda, anlayışı ve yaşam tarzı ile hakim sınıflara eklemlenmeye çalışan sendikacıya güçlü bir işçi tepkisi gelişmedi. Sendikacıların bu konularını sürdürmelerinde, işverenlerle iyi ilişkileri sayesinde üyelerin işyerine ilişkin bazı sorunlarına çözüm bulmaları, işçilerin yaşamın çeşitli alanlarındaki sıkıntılarında yanlarında olmaları, işyerinde tüketim kooperatifi kurmaları, konut kooperatifi aracılığıyla SSK kredisiyle işçiyi ev sahibi yapmaları da etkili oldu.

Bu dönem tüm sendikalarda dürüstlüğü koruyan, temsil ettiği işçilere samimiyetle hizmet etmeye çalışan çok sayıda sendikacı da vardı. Ancak ön planda gözükener genellikle sendikacılığın nimetlerinin peşinde olanlardı.

1967-1975 döneminde DİSK'e bağlı sendikalardaki ve bazı bağımsız sendikalardaki sendikacıların durumu farklıydı. Bu kişiler hükümetin ve işverenlerin baskısına maruz kaldılar. Necmettin Giritlioğlu gibi hayatını bu mücadelede yitiren sendikacılar da oldu.

## **Devletin Sendikalara Müdahalesi**

Devlet, bu dönemde de sendikaları ve sendikacılığı yakından izledi ve yönlendirmeye çalıştı. Bu amaçla çeşitli araçlar kullanıldı.

**Şevket Yılmaz'a İlişkin MİT Ajanlığı İddiası:** Devlet, işçilerin potansiyel gücünü çok iyi değerlendirdiği için, 1961-1975 döneminde de işçilerin en önemli örgütlenmesi olan sendikaları yakın takibe aldı, bu örgütlerin yönetimlerine devlet görevlilerini getirdi.

Bu konuda kesin bilgi bulmak hemen hemen olanaksızdır. Ancak bazı önemli sendikacılara ilişkin olarak basına yansıyan bazı iddialar, bu konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Devletin sendikaları yakından izlemesinin ve yönlendirmeye çalışmasının bir örneği, Şevket Yılmaz'a ilişkin iddialardır.

Şevket Yılmaz 1999 yılındaki Yalova depreminde hayatını kaybetti. Türkiye sendikacılık hareketinde çok önemli bir isimdi.

1988 yılı başlarında kamuoyunun gündemine bir “MİT Raporu” geldi. Daha sonraki yıllarda Mehmet Eymür tarafından hazırlandığı ifade edilen raporun bir yerinde, Şevket Yılmaz'ın “Teşkilatın (MİT) en iyi ajanlarından biri” olduğu ileri sürülüyordu.



MİT ajanlığıyla suçlanan Şevket Yılmaz, 1954 yılında Bursa’da kurulu Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası genel başkanlığına getirilmiş, 1965-1995 döneminde Teksif genel başkanlığı ve 1982-1992 döneminde de Türk-İş genel başkanlığı görevini üstlenmiş, 1969-1973 döneminde Adalet Partisi’nden Adana milletvekilliği yapmış bir kişiydi.

Bu konu o tarihlerdeki gazetelerde çeşitli biçimlerde yer aldı. *Hürriyet Gazetesi*’nin “Bu da, MİT Müsteşarı’nın İstifası” başlıklı yazıda bu iddiaya yer veriliyordu. (*Hürriyet*,21.2.1988) Bekir Coşkun, *Günaydın Gazetesi*’ndeki “Dokuzuncu Köy” köşesinde bu iddiayı ele aldı. (Coşkun,1988) *Milli Gazete* de “Yılmaz, MİT Ajanı mı?” sorusunu haber başlığına çıkardı. (*Milli Gazete*,28.2.1988) Şevket Yılmaz bu iddiaları tektzip etmedi. Unutulmasını istedi. Eğer bu iddia doğruysa, Teksif gibi bir dönem yüzbinlerle ifade edilen tekstil işçisini temsil eden bir sendikanın ve Türk-İş’in tepesinde uzun yıllar bir “görevli” bulunuyordu.

**Fehmi Işıklar’a İlişkin İddialar:** Hakkında bu nitelikte iddialar bulunan önemli diğer bir kişi de Fehmi Işıklar’dır.

1970 yılında İstanbul ve Kocaeli’de 15-16 Haziran olayları yaşandı. Bu olaylar sırasında Ülkücü İşçiler Birliği Genel Başkanı olan Salih Dilek’le yaptığımız görüşmede anlattığına göre, İstanbul’daki olayların hemen ardından Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy, Türk-İş Genel Merkezi’nde Salih Dilek ve Fehmi Işıklar’la görüştü ve “gerekenin yapılmasını” istedi. 16 Haziran 1970 günü DİSK’in Ankara’da Rüzgarlı Sokak’taki bölge temsilciliğini basıp tahrip edenlerin başında Salih Dilek ve Fehmi Işıklar vardı.

Fehmi Işıklar, Türkiye Metal-İş Federasyonu’na bağlı bir sendikanın yöneticisiydi ve 1973 yılı Ekim ayında Türk Metal Sendikası’nın kurucuları arasında yer aldı. İlk genel yönetim kurulunda Enver Kaya genel başkan, Aydın Özeren genel başkan vekili, Fehmi Işıklar genel sekreter, Rıza Yurdakul genel mali sekreter ve Talat Akpınar da genel teşkilatlandırma sekreteri olarak görev aldı. Mustafa Özbek’in bir sohbetle ileri sürdüğü iddiaya göre, Türk Metal’in amblemindeki kurt sembolünü öneren kişi Fehmi Işıklar idi.

Fehmi Işıklar Türk Metal’in kuruluşundan birkaç hafta sonra Türk Metal’den ayrıldı ve 27 Aralık 1973 tarihinde Çağdaş Metal İş Sendikası’nı kurdu. Çağdaş Metal İş Sendikası 1976 yılında DİSK’e bağlı Maden-İş’e katıldı ve Fehmi Işıklar da genel başkan yardımcılığı görevine getirildi.

DİSK Genel Sekreteri İbrahim Güzelce 11 Nisan 1976 günü ölünce, yerine Mehmet Karaca getirildi. Mehmet Karaca’dan boşalan DİSK Yönetim Kurulu üyeliğini de Fehmi Işıklar üstlendi.

Fehmi Işıklar DİSK yönetimindeki saflaşmada TKP’li sendikacılarla birlikte tavır aldı. Ancak DİSK’in 22-26 Aralık 1977 günleri toplanan 6. Genel Kurulu’nda TKP’lilerden ayrılarak Abdullah Baştürk ekibini destekledi ve DİSK genel sekreterliği görevine getirildi.

Fehmi Işıklar 12 Eylül Darbesi sonrasında DİSK davasında yargılandı, dört yıla yakın bir süre hapis yattı ve iyi bir savunma yaptı. Tahliye olduktan sonra 1987 milletvekili seçimlerinde SHP listesinden Bursa milletvekili seçildi. Ardından Halkın Emek Partisi’nin kurucuları arasında yer aldı ve genel başkanlık görevini üstlendi. 1991 yılında SHP listesinden Diyarbakır milletvekili olarak seçildi.

A.Osman Ölmez’in 1995 yılında yayımlanan *Türkiye Siyasetinde DEP Depremi* (Doruk Yay., Ankara) kitabında 9 sayfalık bir bölüm (s.257-265), Kürt milliyetçilik hareketinin önder kadrolarının bazılarının Fehmi Işıklar’ın MİT’le ilişkisine ilişkin iddialarını içermektedir. Fehmi Işıklar ise bu iddiaları reddederek, “bunlar benim siyasi başarıyı çekemeyen insanların, oy kaygıları içinde yaptıkları yakıştırmalardır” ifadesini kullandı. (*Cumhuriyet*,11.8.1995)

**Kamu İşyerlerinde Hükümet Yandaşları:** Bu dönemde hükümetler, özellikle sendikalara toplu sözleşme yetkisinin verilmesini sendikalara müdahalede bir araç olarak kullandı. Ayrıca hükümet değişiklikleri sonrasında bazı kamu işletmelerinde çok sayıda işçi işten çıkarılarak, yerlerine iktidardaki partinin yandaşları alındı. Bu uygulama, işçiler arasında sınıf bilinci ve kimliğinin geri plana itilmesine, siyasal kimliğin öne çıkarılmasına yol açtı. F.Engels'in geliştirdiği "yapay proletarya" kavramı bu yıllarda Türkiye'de somutlaştı. Ayrıca işkolları yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle, hükümet yandaşı sendikaların faaliyet alanı genişletildi.<sup>139</sup>

**Sendikacıların Çeşitli Kamu Kurumlarında Temsili:** Bu dönemde bazı sendikacılar Sosyal Sigortalar Kurumu'nun, çok sayıda işçi çalıştıran iktisadi devlet teşekküllerinin, TRT'nin, Milli Prodüktivite Merkezi'nin ve diğer bazı kamu kurumlarının yönetim kurullarında üyelik yaptı.

Bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde bu kamu kurumlarının yönetim kurullarında üyelik yapan sendikacıların hiçbirinin o kurumun daha iyi çalışması ve işçi sınıfına daha yararlı hale getirilmesi için herhangi bir ciddi çabası ve çalışması olmadı. Bu sendikacılar, bu görevlerini yakınlarının ve diğer sendikacıların kişisel sorunlarının çözümü için kullandılar. Bu kişiler bu şekilde hareket ederken, Türkiye işçi sınıfının tabanından ve hatta sendikaların şube yönetimleri düzeyinden de bu davranışa karşı bir tepki oluşmadı; işçi sınıfının sınıf bilinci henüz bu duyarlılığı gösterecek kadar gelişkin değildi.

Bu yıllarda bazı sendikacılar Türkiye'nin yurtdışı temsilciliklerinde "işçi ataşesi" olarak değerlendirildi.

## ABD'nin Sendikalara Müdahalesi

Bu yılların belirleyici özelliklerinden biri, ABD'nin Türkiye sendikacılık hareketine doğrudan müdahalesiydi.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 1962 yılında Küba Krizi ve 1964 yılında Kıbrıs nedeniyle kırılmaya uğrayıp, Türkiye uluslararası ilişkilerinde yeni arayışlara girince ve SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye başlayınca, ABD'nin karşı adımları arasında Türk-İş'in daha etkili bir biçimde kontrol altına alınması da yer aldı. ABD 1962 yılından itibaren Türk-İş'e doğrudan para vermeye ve çok sayıda sendikacıyı 1-3 aylık dönemler için ABD'ye götürerek gezdirmeye başladı.

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'nın yaptığı hesaplara göre, Türk-İş, 1960-1970 döneminde ABD'nin devlet örgütü AID'den 13,4 milyon lira yardım aldı. Aynı dönemde Konfederasyon'un ödenti geliri ise 13,5 milyon liraydı. 1961-1971 döneminde ise 600 sendikacı ABD'de eğitime götürüldü.<sup>140</sup> İşveren örgütlerinden de AID kanalıyla ABD'ye gidenler oldu. Gidenlerin bazıları dönüşlerinde bu gezi konusunda kitap da yayınladı.<sup>141</sup>

ABD'nin ve ABD işçi hareketinin Türk-İş ile ilişkilerinde bu dönem önemli gelişmeler yaşandı. 1960'lı yıllarda ABD'ye sendikacı ziyaretleri ön plandayken, 1970'li yıllarda, *ABD Merkezi İstihbarat Örgütü CIA'nın denetimi ve güdümündeki Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü'nün (AAFLI) Türkiye'deki çalışmaları ağırlık kazandı.*

Bu yıllarda NATO da bazı sendikacılar için seminerler düzenledi.

139 Bkz. Koç,Y., "İşkolları Yönetmeliği," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.109-126.

140 Işıklı, A., *Sendikacılık ve Siyaset* (4. Basım), İmge Kitapevi, Ankara, 1990. Hocam Prof.Dr.Alpaslan Işıklı'nın bu kitabı daha sonraki yıllarda Öteki Yay. ve İletişim Yay. tarafından basılmıştır. Ayrıca, (Koç,1986;125-150)

141 Asutay, B., *Türkiye Bir Amerika Olabilir*, İzmir, 1961, 156 s.; Nuhoglu, H., *Amerika Notları*, (tarihsiz), 12 s.; Binat, T. (işveren), *Burası Amerika, Bir Geziden Notlar*, İstanbul, 1966, 143 s.; Suner, H., *Amerika Notları*, Şeker-İş Susurluk Şubesi Yay. (tarihsiz), 12 s. (çoğaltma).

DİSK'in kuruluşu sürecinde Türk-İş'in ABD devletinden aldığı para doğru ve haklı bir biçimde eleştirildi. Ancak, DİSK'in kurucularından ve 1967-1977 dönemi genel başkanı Kemal Türkler de, AID'den para almak için girişimde bulunmuştu. Ayrıca, ABD'ye Amerikan parasıyla gezmeye götürülenler arasında, 1967 yılında DİSK'in 5 kurucusundan 3'ü de vardı.

DİSK'in kurucularından Basın-İş Sendikası Genel Başkanı İbrahim Güzelce ABD'de 6 hafta kaldı ve 1966 Kasım'ında Türkiye'ye döndü. Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, ABD'de 13 hafta kaldı ve 1963 Ocak'ında Türkiye'ye döndü. Türk Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Mehmet Alpünder ABD'de 13 hafta kaldı ve 1962 Ekim'inde Türkiye'ye döndü.

Türkiye İşçi Partisi Merkez Yönetim Kurulu, AID aracılığıyla ABD'ye çağrılan TİP üyelerinin bu davete icabet etmesini yasaklamıştı. (Yıldız;Kurdakul,1966;42) Ancak, arkadaşı Sırrı Öztürk'ün belirttiğine göre, İbrahim Güzelce, "bu seyahatinin parti disiplinine aykırı olduğunu söyleyen TİP yönetiminin onay ve iznini almadan ABD'nin davetine icabet etmiş ve bunun için TİP'den istifa etmiştir." (Öztürk,2001;507)

DİSK'in kurucularından ve 1967-1977 dönemi genel başkanı Kemal Türkler de, başka yurtdışı gezileri nedeniyle ABD'ye gidemedi.

1960'lı yılların sonlarında Türkiye'de ABD karşıtı anlayış ve eylemlerin yaygınlaşması üzerine, ABD'nin sendikalara müdahale kanalı daha rafine hale getirildi. ABD devletinin doğrudan müdahalesinin yerini, ABD istihbarat örgütlerinin kontrolünde bulunan sendika enstitüsü görünümüne Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) aldı AAFLI ile Türk-İş arasındaki ilişkiler 1992 yılına kadar devam etti.

1961-1980 döneminde Türkiye'deki sendikaların ve konfederasyonların diğer ülkelerin sendikalarıyla ve uluslararası sendikal örgütlerle ilişkilerinde bir sıçrama yaşandı.

AAFLI (*Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü*), *Amerikan Sendikalar Federasyonu*'nun (AFL-CIO: Amerikan Emek Federasyonu-Endüstriyel Örgütler Kongresi) büyük ölçüde ABD devletinden aldığı parayla Asya ülkelerindeki sendikacılık hareketini ABD dış politikasının gereklerine uygun biçimde biçimlendirmeye çalışırken kullandığı bir araçtı.

AAFLI'nin gerek genel merkezinde, gerek Türkiye bürosunda çalışanların en azından bir bölümünün *Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü* (CIA) ile yakından bağlantılı oldukları yolunda ciddi iddialar vardı. 1968 yılında kurulan AAFLI, 1971 yılında Türk-İş ile ilişkiye geçti ve yapılan anlaşma uyarınca birçok ortak etkinlik düzenledi.

Türk-İş ile AAFLI arasındaki ilişkiler, 25 Mayıs 1971 tarihinde Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç ve AAFLI yöneticisi Morris Paladino arasında imzalanan bir belge ile resmîyet kazandı.<sup>142</sup>

Türk-İş, AAFLI ile ilişkilerde gerekli olan yasal işlemleri de tamamladı. 19 Aralık 1972 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 7/5253 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Türk-İş - AAFLI ilişkisi resmi bir nitelik kazandı.

AAFLI'nin Türkiye'deki çalışmaları yoğunlaşırken, ICFTU'nun da katkısının bulunduğu Türk-İş Sendikacılık Koleji'nin çalışmaları, 1972 yılının sonunda, sona erdirildi (AFL-CIO 1969 yılında ICFTU üyeliğinden ayrılmıştı).<sup>143</sup>

142 *AAFLI News*, June/July 1971, s.3; "Memorandum of Discussion Between Türk-İş and AAFLI", Ankara, Turkey, May 25, 1971, (daktilo metin), 4 s.

143 Bkz.Koç,Y., "Türk-İş Sendikacılık Koleji," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, 315-318.

AAFLI tarafından Türk-İş'le işbirliği içinde Türkiye'de düzenlenen seminerlere katılan kişi sayısı 1972-1976 döneminde 1.074 kişi oldu. Bu seminerlerde bazı sendikal bilgiler verilirken, Sovyetler Birliği karşıtlığı işlendi.

1972-1980 döneminde Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar Türk-İş yönetiminin bu tavrını doğru bulmuyordu. Yol-İş, Petrol-İş, Genel-İş gibi örgütler, 1970'li yıllar boyunca ABD'nin dünyada ve Türkiye'de uyguladığı politikaları eleştirdi ve ABD devleti tarafından finanse edilen ve yönetilen AAFLI'nin Türkiye'deki çalışmalarına karşı çıktı.

1974 yılı Mart ayında AAFLI'nin Türkiye bürosunun başına CIA ajanı olduğu bilinen Emanuel Boggs atandı. Boggs, çeşitli sendikalarda çalıştıktan sonra ABD'nin Bolivya'daki büyükelçiliğinde çalışma ataşesi olarak devlet görevi yapmıştı. Panama'daki ABD Büyükelçiliği'nde de aynı nitelikte bir görevden sonra, AFL-CIO'nun Latin Amerika için kurduğu Amerika Özgür Emeğin Gelişimi Enstitüsü'nün (AIFLD) Şili bürosunda yöneticilik görevi üstlenmişti. AAFLI, bu dönemde, çeşitli sendikaların yöneticilerini bir aylık programlar çerçevesinde ABD'ye götürdü.

Bir bütün olarak bakıldığında, ABD'nin Türk-İş ve bağlı sendikaların yöneticilerini etkileme çabalarının kendileri açısından çok olumlu sonuçlar sağlayabildiğini söylemek zordur. Sendikacılar çok zeki, dengeleri çok iyi değerlendirebilen insanlardır. Devlet politikalarıyla ve çıkarlarıyla çelişmediği sürece Amerikalılarla iyi geçindiler, bu sayede kendileri ve sendikaları için bazı yararlar sağladılar. Ancak Amerikalıların önerdikleriyle Devlet politikaları ve kendi çıkarları arasında bir tercihe zorlandıklarında, Amerika'nın o güne kadar sağladığı olanakları kenara atabildiler.

## İşçi Dernekleri

Bu dönemde siyasal hareketler bazı işçi dernekleri kurdular.

Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın önderliğindeki İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği 1968 yılında kuruldu.

Devrimci İşçi Köylü Gençlik Derneği 1969 yılının ilk aylarında İstanbul'da kuruldu. Derneğin sekiz kurucusundan altısı işçiydi. Kuruculardan Vural Yıldırımoglu, 1970'li yıllarda Seydişehir'de kurulu Özgür Alüminyum-İş Sendikası'nın genel başkanlığını üstlendi. Derneğin amacı şöyleydi (*Türk Solu Dergisi*,8 Nisan 1969;16): “Madde 2-İşçi ve köylüyü bir birlik halinde örgütleyip bilinçlendirerek Anayasanın işçi ve köylüye tanıdığı hakların tamamen gerçekleşmesi amacını güder.”

Ankara İşçi Birliği 1969 yılında Ankara'da faaliyet gösteriyordu. Genel Başkanı Metin Gür'dü. Dernek, 13 Eylül 1969 günü Ankara'da pahalılığa karşı bir miting düzenledi. Mitingde çeşitli siyasal gruplar arasında sorunlar yaşandı. (*Ant Dergisi*,23 Eylül 1969;4)

İstanbul Bölgesi İşçiler Birliği 19 Temmuz 1969 tarihinde İstanbul'da Kartal'da kuruldu. Derneğin kuruluş toplantısında dağıtılan bildiride şunlar yazıyordu: “Kardeşler, işçi düşmanlarına karşı birleşelim. Patronlar işçiyi bölüyor. Bizi birbirimize düşürdüler. (...) Amacımız işçiler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamaktır. İşçilerin sırtından geçinen bütün patronlara karşıyız.” (*Ant Dergisi*,22 Temmuz 1969)

Devrimci İşçi Birliği, 1970 yılı başlarında İstanbul'da kuruldu. Derneğin amacı şöyleydi: “Madde 3. Amaç işçilerin yakın ve uzak menfaatlerini sağlamaktır. Bu amacı yerine getirmek üzere başta işçiler olmak üzere halkın menfaatlerinden hareket ederek Anayasanın verdiği ilerici hakları sonuna kadar kullanır, işçi ve yoksul köylü ittifakını sağlar, işçilerin ekonomik, kültürel ve sosyal yönden gelişerek söz sahibi olması için gerekli ortamın hazırlanmasını başlıca görev sayar,

halkımızı sömüren, aldatan her türlü akım ve kuruluşlara karşı mücadele ederek işçileri uyarıp bilinçlendirir ve her alanda onların çıkarlarını savunur. İşçi Birliği mücadelesi içerisinde tüm işçi menfaatleri açısından yanında gördüğü ilerici kuruluşlarla güçbirliğinde bulunur, anti-empyralist mücadelelerde kendi yerini saptar.” (*Türk Solu Dergisi*,31 Mart 1970;2)

Ülkücüler de Ülkücü İşçiler Birliği’ni kurdular. Ülkücü İşçiler Birliği’nin bülteninde Genel Başkanı Salih Dilek imzasıyla şunlar yazıyordu: “Türk işçisi! Türkçülük ülküsü etrafında ve milli kalkınma savaşında saflarımıza davet ediyoruz. Yabancı ideolojilere hizmet edenlere, Amerikan dolarına, Rus rublelerine kendisini satanlara, Türk’ün milli davasına düşman olanlara karşı birlik olmaya çağırıyoruz. Uğrunda her türlü fedakârlık yaptığımız Türkçülük, Türk Milletini sevmek, gönlünde Türk olmanın gururunu taşımak, yabancıya kul olmamak ve Türklüğü yüceltmek ülküsüdür.” 1971 yılı Ocak ayında yayımlanan bir bildiriye yazılanlar da şunlardı (Ülkücü İşçiler Birliği,1971): “Bu vatana gelecek her türlü tehlikeye göğüs geren, bu topraklar üzerinde Türk-İslam Medeniyetini inşa edecek olan, vatanına, milletine, dinine, örf ve adetlerine laf getirmeyecek, el sürdürtmeyecek ve böyle bir teşebbüste bulunanların varlıklarını ortadan kaldıracak ÜLKÜCÜ TÜRK İŞÇİSİ sana sesleniyor. (...) Komünizmi biz ezeriz. Türk-İslam medeniyetini biz kurarız.”<sup>144</sup>

İşçilerin kendilerinin kurdukları dernekler de vardı.

24.12.1961 tarihinde kurulan Demiryol Fabrikaları Sanat Çırac Okulu Mezunları Cemiyeti’nin tüzüğünde, örgütün amacının, Devlet Demiryolları İşletmesi “idare meclisine karşı hak ve hukuklarını müdafaa eylemek, iktisadi, içtimai ve kültürel seviyelerini yükseltmek, emeklilik gibi istikbale teallük eden haklarının müdafaası zımında gerek müessese ve gerekse devlet dairelerin nezdinde teşebbüste bulunmak, kooperatifler kurmak, azalarının menaafine olarak T.C. kanun ve nizamnamelerinin müsaadesi tahtında her türlü teşebbüsü yapmak” olduğu belirtiliyordu.

Türk Hava Yolları A.O.Uçak Teknisyenleri Derneği, 8 Aralık 1968 tarihinde kuruldu. Amacı, “THY Uçak Teknisyenlerinin sosyal ve kültürel dayanışmalarını temin etmek, meslek kültürlerinin çağdaş havacılığın en yüksek seviyesine ulaşmasını sağlamak, havacılığı yurt çapında yaymak” idi.

Alibeyköy Belediyesi Memur ve Müntesipleri ve İşçileri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği 1971 yılı sonlarında kuruldu. Örgütün amacı şöyleydi: “(a) Üyeler arasında tenasüdü temin ve rabitaları tesis etmek, (.) Üyelerin lüzumu halinde zaruri ihtiyaç maddelerini temin etmek; ucuz ve sıhhi yemek yemelerini sağlamak maksadıyla, gerekli teşebbüslerde bulunmak, (c) Derneğin mevzu ve maksadını sağlamak amacıyla lüzumlu tesisleri kurmak, (ç) Derneğin mevzuuna ve gayesine uygun olarak çalışmasını teminen gelirleri bulmak ve bunların devamını sağlamak.” (*Türk İş Gücü Gazetesi*, 23.12.1971)

1972 yılında kurulan İstanbul Deri Konfeksiyon ve Deri İşçileri Yardım Cemiyeti Ana Tüzüğünde örgütün amacı şöyle belirleniyordu (İşçi Postası Gazetesi, 13.5.1972): “Madde 2. Cemiyetin Gayesi: Cemiyet üyelerinin, birlik ve yardımlaşma duygularını kuvvetlendirmek, hayat mücadelesinde onları manen ve maddeten, himaye ve kendilerine bu tüzükte yazılı şekil ve şartlar altında yardımlarda bulunmaktan ibarettir. Cemiyetin siyasetle asla ilişkisi olmayacaktır.”

1971 yılında kurulan Habaş Sınai ve Tıbbi Gazlar İstihsal Endüstrisi Anonim Şirketi Topkapı Fabrikası Mensupları Yardımlaşma Cemiyeti’nin amacı, “üyelerinin (a) para biriktirmelerini, (b) üyeler arasında yakınlaşmayı ve sosyal yardımlaşmayı temin etmek” idi. (*Türk İş Gücü*, 22,12.1971)

144 Ülkücü İşçiler Birliği Bülteni, 1971, 4 s. Çoğaltma.

1973 yılında kurulan Din Görevlileri Federasyonu'nun amacı şöyleydi: "Aynı amaçla kurulan derneklerin amaçlarını gerçekleştirmek için Din Görevlilerinin mesleki hizmetlerini verimli hale getirecek imkanları sağlayıp her türlü hak ve menfaatlerini korumaktır." (*Milli Gazete*, 5.10.1973)

1974 yılında kurulan E.G.O. Elektrik Havagazı İşletmesi Şoför Personeli Trafik Kazalarını Önleme ve Yardımlaşma Derneği'nin amacı da şöyleydi: "Derneğin kuruluşundaki amaç, kazanç gözetmeksizin derneğin mensupları olan E.G.O. Elektrik Havagazı İşletmesi Şoför personelinin yardımlaşmaya teşvik ve üyelerine kazalara karşı maddi yardımda bulunmaktır." (*Gündem Gazetesi*, 5.9.1974)

## Sendika Şirketleri<sup>145</sup>

Bu dönemde işçi sınıfının belirli kesimlerini sistemle bütünleştirmek amacıyla işçilerin ve sendikaların şirketlerde hisse senedi sahibi yapılması yoluna da gidildi.

Çeşitli işyerlerinde işçiler kendi işletmelerinin veya başka işletmelerin hisse senetlerini satın aldılar. Bu konudaki ilginç bir örnek, Köysan A.Ş.'dir. Bağımsız Köyyse-İş Sendikası, hisse senetlerini doğrudan işçilere sattığı Köysan Gıda, Dokuma, Turizm ve Motorlu Araçlar San. ve Tic. A.Ş.'ni oluşturdu. Bu şirket de, 1970'li yıllarda Kayseri Lüks Kadife A.Ş., Samsun Makina San., Betsan A.Ş., Yünlü Sanayii A.Ş. işletmelerine yatırım yaptı. 1990 yılında Köysan A.Ş.'nin yatırımları şunlardı: Kayseri Lüks Kadife A.Ş., Çankırı Yünlü Sanayi A.Ş., Denizli Betsan Hazır Beton A.Ş., Samsun Makina Sanayi A.Ş., Niğde DİTAŞ Doğan Yedek Parça A.Ş., Birlik Sigorta Koop.

274 sayılı Sendikalar Kanununun 14. maddesi, sendikaların, "nakit mevcudunun yüzde 30'undan fazla olmamak kaydıyla sanat ve iktisadi teşebbüslere yatırımlar" yapmasına olanak veriyordu. Bazı sendikalar kurulu şirketlere ortak oldu veya yeni işletmeler kurdu.

Oleyis Sendikası 1970'li yılların başlarında Ortaköy'de bir Otelcilik Koleji açtı. Oleyis, 1975 yılında Sapanca Moteli Saracoğlu Turistik Tesisleri'ni de işletiyordu. (*Milliyet*,15.5.1975) Oleyis'in işlettiği diğer iki otel ise Ankara Palas ve Çanakkale Truva Otel'di.

Çağdaş Metal İş Sendikası 1974 yılında işten çıkarılan işçilerin çalışabilmesi amacıyla Bursa'da 120 işçinin istihdam edildiği bir işyeri kurdu.

Türk-İş, Kıbrıs Harekâtı sırasında işçilerin yaptıkları bağışlarla oluşan fonla Aksaray Motor San. ve Tic. A.Ş.'ne ortak oldu. Türk-İş'in diğer bir ortaklığı ise, Bingöl depremi sonrasında işçilerin yaptıkları bağışlarla oluşan kaynağın Bingöl Yem Süt ve Besicilik Sanayii'ne yatırılmasıyla oluştu.

Tes-İş, Çukurova Elektrik Şirketi'nden hisse aldı. Şeker-İş önce İstanbul Kemergaz'da kurulan bir polietilen işletmesine yatırım yaptı. Ancak işletme başarılı olamayınca hissesini sattı. Şeker-İş daha sonra prefabrike inşaat yapacak bir işletmeye ortak oldu.

Harb-İş de Ankara Belediyesi'nin kurduğu Un ve Ekmek Fabrikası'na yatırım yaptı. Likat-İş ise, prefabrike konut üretimi için kurulan bir şirkete ortak oldu. Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar Aksaray Motor San. ve Tic. A.Ş.'nin hisse senetlerinden satın aldı.

Bağımsız Çelik-İş Sendikası ise, Çelik Sanayii İşçileri Tic. ve San.A.Ş.'ni kurdu. Bu şirket de Asya Meyve Suları'na ortak oldu.

Genel-İş Sendikası'nın Karsusan Karadeniz Su Ürünleri San., Trabzon Giyim Sanayii, Adana Elektrik Mekanik San. ve Tic. A.Ş.'nde hissesi vardı. Em-Aş Basın Yayın ve Reklamcılık A.Ş.'nin hissesinin yüzde 90'ı da Genel-İş'e aitti.

145 Bkz. Koç,Y., "İşçilerin ve Sendikaların Yatırımları ve Özelleştirmeye Alternatif Arama Çabaları," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1319830842b.pdf>, s.180-207.

Sendikalar, 12 Eylül öncesinde toplu iş sözleşmelerine koydukları hükümler aracılığıyla, işverenlerin de katkıda buldukları ve ancak sendikaların denetimi altında olan fonlar oluşturmuşlar ve bu yolla yatırıma gitmişlerdi. Demir Çelik İşçileri Yatırım Fonu bu nitelikteki yatırımcı kuruluşlardan biriydi. Demir Çelik İşçileri Yatırım Fonu da Gerkonsan Gerede Çelik Konstrüksiyon ve Teçhizat Fabrikaları San.ve Tic. A.Ş., Çelik Sanayii İşçileri Tic.ve San.A.Ş. ve Emitaş A.Ş.'ye yatırımda bulundu.<sup>146</sup>

Vakıflar Bankası Memur ve Hizmetlileri Sandığı'nın ve İş Bankası Yardımlaşma Sandığı'nın sözkonusu bankalardaki hisseleri de önemlidir.

Türk-İş 1974 yılında "Hayat Holding" adıyla 1 milyar lira sermayeli bir yatırım fonu oluşturmayı tartıştı. (*Yeni Ortam*,5.8.1974) 1975 yılında ise Halk Yatırımları Holding A.Ş. gündeme geldi.<sup>147</sup>

Bu dönemde Yol-İş Fon Holding A.Ş.'nin yatırımları da hızla gelişti. 20.6.1979 tarihinde hazırlanan bir rapora göre, bu tarihte Yol-İş Fon Holding'in iştirakinin bulunduğu şirketler ve pay oranları şöyleydi: Çinkur Çinko Kurşun Metal Sanayii A.Ş. (% 9,27); Maysan Makina ve Yedek Parça Sanayii A.Ş. (% 40); An-Kon Antalya Konsantre Sebze-Meyve İşleme Sanayii ve Ticaret A.Ş. (%80,8); Karsusan Karadeniz Su Ürünleri Sanayii A.Ş. (% 20); Türkiye Genel Sigorta A.Ş. (% 8,9); Elektromekanik Sanayii ve Ticaret A.Ş. (% 12,5); Ant-Gıda Yem ve Gıda Sanayii ve Ticaret A.Ş. (% 96); Mayda Makina ve Yedek Parça Pazarlama A.Ş. (% 40).

## Sendikaların Uluslararası İlişkileri

1967-1975 döneminde DİSK herhangi bir yabancı ülkeden para almadı. DİSK'in izlediği emperyalizm ve ABD karşıtı politika hem ülke çıkarlarına uygundu ve doğrudu, hem de Sovyetler Birliği'nin Türkiye için öngördüğü strateji ile uyumluydu.

1976 yılında "Müslüman sendikacılığı" geliştirme iddiasıyla kurulan HAK-İŞ'in de bu dönemde yabancı güçlerle bir maddi çıkar ilişkisi olmadı.

1972-1980 döneminde memur sendikalarının kurulması yasaktı. Memurların bir bölümü, siyasi kimliğe göre oluşturulmuş derneklere üyeydi. Bu derneklere sosyalist kimliği belirgin olanlar (TÖB-DER, TÜR-DER, TÜTED ve diğerleri) emperyalizm ve ABD karşıtı bir politikayı kararlı bir biçimde izlediler.

Bu yıllarda sosyalist harekette yaşanan Sovyetler Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti bölünmesi, memur derneklerine de yansdı ve Çin yanlıları, Çin'in dünya politikasına uygun bir biçimde, Sovyetler Birliği karşıtı bir anlayışı ön plana çıkardı. Sovyetler Birliği yandaşları ise Çin Halk Cumhuriyeti karşıtlığı yaptı. Ancak bu yapılanmalar herhangi bir dış kaynaktan maddi destek veya çıkar sağlamadı.

Bu dönemde Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na Türkiye'den üye tek örgüt Türk-İş idi. Türk-İş'in üyeliği 1960 yılında gerçekleşti. Ancak, 1960-1975 döneminde Türk-İş'in ICFTU ile sendikal mücadele alanında bir işbirliği ve güçbirliği olmadı. 1974 Kıbrıs Barış Harekati sonrasında ICFTU'nun Kıbrıs sorununun çözümü konusunda bazı girişimleri olduysa da, bir sonuç alınmadı.

Bu dönemde Türk-İş'e bağlı sendikalar, uluslararası işkolu federasyonlarına üye oldular.

146 *Demir-Çelik İşçileri Yatırım Fonu Faaliyetleri*, tarihsiz, 32 s.

147 Türk-İş'in 31.3.1975 gün ve 75/1282-29 sayılı genelgesi.

DİSK ise özellikle 1975 yılından sonra Dünya Sendikalar Federasyonu ile ilişkilerini geliştirdi; ancak üye olmadı. DİSK'e bağlı sendikalar da uluslararası federasyonlarla ilişki kurdular.

Bu yıllarda Türk-İş ve DİSK'e bağlı sendikaların, Sovyetler Birliği sendikaları ile de, karşılıklı ziyaret temelinde, ikili ilişkileri oldu.

## Memurların Örgütlenmesi

İşçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimi 1961 Anayasasında kendisine tanınan sendikalaşma hakkını 1965 yılından başlayarak kullandı. 1965-1971 döneminde 658 memur sendikası kuruldu. Ancak memurların sendikalaşmasının 1971 yılında yasaklanmasının ardından, memurların siyasal görüşlere göre bölünmüş dernekleşme dönemi başladı. 1971-1975 döneminde memurlar siyasal görüşlere göre daha sert bir bölünme ve saflaşma yaşadı.

1965-1971 döneminde kurulan memur sendikaları, 16 Temmuz 1968 günü *Türkiye Kamu Personeli Sendikaları Konfederasyonu*'nu (TÜRK-PERSEN) ve 24 Nisan 1968 günü de *Türkiye İktisadi Devlet Teşekkül ve Teşebbüsleri Personel Sendikaları Konfederasyonu*'nu kurdu. Ayrıca, 1968 yılı sonlarına kadar 16 tane de federasyon kurulmuştu.

1965 ve sonrasında çok sayıda öğretmen sendikası kuruldu.<sup>148</sup> Ancak o yıllarda adı en fazla duyulan memur sendikaları, 8 Temmuz 1965 günü kurulan *Türkiye Öğretmenler Sendikası* (TÖS) ve 12 Temmuz 1965 günü kurulan *Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası*'dır (İLK-SEN). TÖS ve İLK-SEN dışında birçok ilde ve ilçede öğretmen ve özellikle ilkököl öğretmenleri sendikası kuruldu. Ancak bütün bu sendikalar içinde özellikle TÖS'ün sayısal gücü ve etkinliği belirleyiciydi. TÖS'ün üye sayısı 1966'da 28 bin, 1968'de 51 bin, 1969'da 65 bin, 1970 yılında 75 bin ve 1971 yılında 80 bine ulaştı.

Bu dönemde öğretmenlerin çoğunda meslek aidiyeti veya bilinci genellikle sınıf bilincinin önündeydi. Öğretmenlik mesleğinin insan yaşamına damgasını vuran olumlu özellikleri, meslek kimliğini de ön plana çıkardı.

TÖS ve İLK-SEN üyeleri, Türkiye'nin demokrasi tarihine geçen önemli mücadeleler verdiler. Saldırlara, sürgünlere, baskılara, açığa alınmalara karşın, toplumsal ve siyasal alanda yoğun bir mücadele sürdürdüler. TÖS üyesi öğretmenler, işçi sınıfından olmalarına karşın işçi olduklarının genellikle bilincinde olmadan, Türkiye'deki anti-emperyalist, anti-feodal ve hatta bir ölçüde de anti-kapitalist mücadeleye önemli katkılarda bulundular. 12 Mart 1971 sonrasında örgüt olarak DİSK aleyhine dava açılmazken, TÖS davasının açılmasının nedeni de buydu. Ayrıca, TÖS davasının üyeleri her yerdeydi ve büyük bir bölümü inandıkları davada etkin bir mücadele veriyordu.

TÖS'ün ve İLK-SEN'in mücadelesi ve eylemleri, Türkiye'de radikal küçük burjuvazinin tarihinin değil, Türkiye işçi sınıfı tarihinin birer sayfası olarak incelenmeli ve değerlendirilmelidir.

Bu yıllarda hedefteki sendika, öncelikle TÖS idi.<sup>149</sup>

12 Mart 1971 öncesinde DİSK'in toplantılarına yönelik saldırı olmazken, TÖS'e yönelik birçok saldırı oldu. Örneğin, TÖS Düzce Şubesi'nin 12 Ekim 1968 tarihinde düzenlediği sanat şöleni, İlim Yayma Cemiyeti, Komünizmle Mücadele Derneği ve Milliyetçi Öğretmenler Birliği tarafından basıldı. 15 Ekim 1968 tarihinde ise Genel Başkan Fakir Baykurt, Birecik'te sinema

148 Kurulan sendikaların listesi için bkz. Kalkandelen, H., *Sendikalar ve Kamu Hizmetlerinde Sendikacılık*, Ankara, 1968, s.133-152; Mihiçioğlu, C., *Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları*, Ankara, 1968, s.99-135.

149 Bkz. Koç, Y., *Kuruluşunun 50. Yıldönümünde Türkiye Öğretmenler Sendikası, TÖS Tarihi, 1965-1971, Belgelerle*, Kuzgun Kitap, Bursa, 2015, 499 s.



salonunda konuşma yaparken, saldırıya uğradı ve başından yaralandı. (TÖS,1969;36) Malatya'nın ilçelerinde, Elazığ'da ve Konya'da da saldırılar oldu. (TÖS,1969;140-143) TÖS'ün 7 Temmuz 1969 günü Kayseri'de toplanan İkinci Genel Kurulu'nun ikinci günü, TÖS'ün kuruluş yıldönümünde ise büyük bir saldırı gerçekleştirildi. Saldırganlar, genel kurulun toplandığı sinemayı yakmaya çalıştılar. Saatler süren saldırı ancak askerin müdahalesiyle engellenebildi.<sup>150</sup> TÖS'ün İlk-Sen ile birlikte 15-18 Aralık 1969 günleri gerçekleştirdiği Büyük Öğretmen Boykotu'nun bir nedeni, başta 8 Temmuz 1969 günü yaşanan büyük katliam girişimi olmak üzere, bu saldırılardı.

12 Mart 1971 darbesinin ardından TÖS yöneticileri ve 3500 dolayında TÖS üyesi gözaltına alındı ve işkence dahil kötü muameleye maruz bırakıldı.

TÖS'ün 185 yöneticisi ve üyesi hakkında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde dava açıldı. İddianameyi, hâkim kıdemli yüzbaşı Baki Tuğ hazırladı. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 no.lu askeri mahkemesi, 26.12.1972 tarihinde 59 sanık hakkında çeşitli hapis cezalarına hükmetti. Genel Başkan Fakir Baykurt, Genel Başkan Yardımcısı Dursun Akçam, Genel Sekreter O.K.Akol, Yürütme Kurulu üyesi Veli Kasımoğlu 8 yıl 10 ay 20 gün ağır hapis cezasına çarptırıldı. Duruşma hâkimi Zeki Eğin bu karara muhalif kaldı ve TÖS'e yöneltilen suçlamaların hiçbirinin gerçekte ilgisinin olmadığını belirtti. Sanıklar karara itiraz ettiler.

Askeri Yargıtay 19 Temmuz 1974 günlü kararında yerel mahkeme kararını bazı sanıklar için bozdu. Yerel mahkeme yeniden karar verdi. Konu yeniden Askeri Yargıtay'a gönderildi. Askeri Yargıtay, 13 Nisan 1976 tarihinde TÖS davasının tüm sanıkların aklanmasıyla sonuçlanmasına karar verdi. (Akgöl,1971;75-6)

Memur sendikalarının önemli bir bölümü, toplu pazarlık ve grev haklarının bulunmadığı koşullarda, yardımlaşma sandığı kurarak; yazlık kamp, gezi ve eğlenceler düzenleyerek; üyelere konut kredisi olanağı sağlayarak; üyelere doğum, hastalık, evlenme ve benzeri durumlarda yardım ederek; lokal açarak; üyelerin mesleki gelişimine yardımcı olarak; hizmetiçi eğitimlere katkıda bulunarak, üye çekmeye ve tutmaya çalıştı.

## Memur Dernekleri

1971-1980 döneminde çok sayıda memur, memur derneklerine üye oldu. Bu derneklerin bir bölümü işyeri örgütlenmesini esas aldı (EGO-DER, DDY-DER, TRT-DER, TÜM PTT-DER, GENEL-DER, TEK-DER, TÜM ZERBANK-DER, SAYIŞTAY-DER). Bir bölümünün örgütlenmesi işkolu esasına göreydi (TÖB-DER, TÜTED, TÜS-DER, ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET, ÜLKÜ-TEK, HÜR-ÖĞRET, HÜR-TEK). Bir bölümü ise tüm memurları aynı çatı altında örgütlemeyi temel almıştı (TÜM-DER, MEM-DER, ÜLKÜM, AK-MEM).

TÖB-DER'in üye sayısı 200 bin dolayındaydı. TÜM-DER yaklaşık 100 bin memuru temsil ediyordu. POL-DER'in<sup>151</sup> ve TÜTED'in yaklaşık 15 bin, TÜS-DER'in 8 bin, ÜLKÜ-TEK'in 5 bin, TÜMAS'ın 3 bin, ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET'in de 40 bin dolayında üyesi vardı. TÖB-DER'in şube sayısı 650 idi. TÜM-DER'in 196 yerde, TÜTED'in 48 yerde, TÜS-DER'in 91 yerde, POL-DER'in 45 yerde, MEM-DER'in 30 yerde, TÜM SAĞLIK-DER'in 8 yerde, ÜLKÜM'ün 120 yerde şubesi bulunuyordu. (Demir,1991)

150 Saldırının ayrıntıları için o tarihte TÖS Kayseri Şubesi Başkanı Abdullah Kaygısız'ın anlatımları için bkz. Kaygısız, A., *Ateş Çemberi*, Ankara, 2006, s.72-79; ayrıca bkz. Baykurt, F., *Öğretmenin Uyandırma Görevi, TÖS Dönemi: 1965-1971*, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 2000, s.280-296; Bozkurt, A., *12'den 12'ye Anılar-2*, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 2000, s.25-32.

151 POL-DER Genel Sekreteri ve Genel Başkan Vekili Sıtkı Öner'in anıları için bkz. Öner, S., *Halkın Polisi, Pol-Der Anıları*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Ülkücüler ise aşağıdaki dernekleri oluşturarak, memurlar arasında siyasal çalışma yaptılar:<sup>152</sup>

Ülkücü öğretmenler ilk olarak 1971 yılında Ülkü-Sen'i kurdular. Bu örgütün adı 1972 yılında Ülkü-Bir olarak değiştirildi. ÜLKÜ-BİR (Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği) Tüzüğü'nde örgütün siyasetle uğraşmayacağı belirtiliyordu. Derneğin amacı da şöyleydi: (*Gündem*, 20-21-22.6.1973) “Madde 3. Derneğin amacı, bütün öğretim üyeleri ve yardımcıları ile öğretmenleri Türk yurdunun ve milletinin bölünmez bir bütün olduğu esası ile Türk milliyetçiliği ve Atatürk'ün ‘muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak’ ülküsü etrafında toplayarak aralarında sosyal, kültürel ve mesleki dayanışmayı sağlamaktır.”

ÜLKÜ-TEK (Ülkücü Teknik Elemanlar Derneği): 1973 yılında kuruldu.

ÜLKÜM (Ülkücü Memurlar Derneği): Bu örgüt 1975 yılında kuruldu. 1978 yılında, CHP iktidarı döneminde kapatıldı. Ülkücü Memurlar Birliği (ÜLKÜM-BİR) olarak yeniden örgütlendi.

ÜLKÜ-BİR ÖĞ (Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği)

ÜLKÜM-BİR (Ülkücü Kamu Görevlileri Güç Birliği Derneği)

POL-BİR (Polis Birliği Derneği)

ÜNAY (Üniversiteli Asistanlar Yardımlaşma Derneği). 1975 yılında kuruldu.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi 1961-1980 döneminde Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir güç olarak yer aldı.

İşçiler ve memurlar tarafından kurulmuş çeşitli dernekler, vakıflar ve sandıklar, bu dönemde de çalışmalarını sürdürdü.

Bu dönemin ilginç girişimlerinden biri, Karayolları Gn.Md. işyerindeki mühendislerin önderliğinde kurulan ve Mühendisler Sendikası olarak bilinen Türkiye Karayolu İşçileri Sendikası (Karayol-İş) idi. 4/10195 sayılı Yevmiyeli Personel Kararnamesi'ne bağlı olarak çalışan teknik elemanlar, SSK konut kredisi alabilmek için kendilerinin işçi olduğuna ilişkin bir yargı kararı çıkarttılar ve 1964 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu kapsamında bir sendika kurdular. (Karayol-İş,1964;2) Bu sendika 7 Ocak 1969 tarihinde Karayolları Gn.Md.'nün 9 işyerinde 246 kişinin katıldığı bir grev uyguladı. Karayolları Gn.Md. işçilerinin üye bulunduğu Yol-İş Federasyonu bu grevi desteklemedi.<sup>153</sup> Grev başarısızlıkla sonuçlandı.

## 12 Mart 1971 Darbesi ve Konfederasyonların Tavrı

1960'lara damgasını vuran diğer bir özellik, radikal subay örgütlenmeleriydi. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın 22 Şubat 1962 / 21 Mayıs 1963 girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bazı radikal unsurlar 9 Mart 1971 tarihinde önemli bir girişimin eşğine geldiler; ancak başaramadılar ve onlar da 12 Mart'ın hemen arkasından tasfiye edildi.

Siyasal tarihimizde “9 Martçılar” olarak bilinen bu girişimciler, “Türkiye Cumhuriyeti Devrim Anayasası Taslağı” (Gürkan,1986;231–249) adıyla bir metin de hazırlamışlardı. Bu metnin, “Ekonominin Düzenlenmesi” başlıklı 51. maddesi şöyleydi: “Temel sanayi, ulaştırma, enerji ve

152 Öznur, H., *Ülkücü Hareket, Cilt 2, Teşkilatlar ve Mücadeleler*, 2. Baskı, Alternatif Yay., Ankara, Tarihsiz, s. 613-615.

Onur, H., *Türk Sağı Sözlüğü*, 3. Baskı, Bilgeöğüz Yay., İst., 2005.

153 Yol-İş Federasyonu'nun 11.1.1969 günlü bildirisi, 1 s.

doğal kaynaklar ve ormanlar Devletin mülkiyetindedir. Bunlar, ancak Devletin eliyle işletilir. Devlet, bunların toplum yararına ve etkin olarak işletilmesi için gereken tedbirleri alır. Diğer ekonomik kuruluşların da sahipleriyle, fikir ve beden işçilerinin yönetiminde toplumsal yapıyı güçlendirecek ve adil bir gelir dağılımı gerçekleştirecek biçimde çalışması esastır. Yöntemi kanunla düzenlenir. Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık devletleştirilir. Devlet, iç ticaret alanında da, toplum yararının gerektirdiği tedbirleri alır.”

“Kalkınmanın Planlanması, Plan” başlıklı 52. maddede de şu cümleler bulunuyordu: “Ekonominin tümünü kapsayan ve bağlayan plan esastır. (...) Devlet Planlama Teşkilatı, ana planın Devrim ilkelerine göre yapılması ve ekonomik kuruluşların planlarının, ana plana uygunluğunun kontrolü, uygulamasının denetim ve gözetimi ile görevlidir.” (Gürkan,1986;243–244)

9 Martçuların Muhsin Batur’a sundukları bir dosyada yer alan “ilkeler” arasında, toprak reformu, dış ticaretin devletleştirilmesi, yeraltı kaynaklarının devletleştirilmesi, bankaların devletleştirilmesi, büyük müesseselerin devletleştirilmesi, “dış siyasetin bağımsızlık esasına göre yeniden tespiti” öngörülüyordu. (Batur,1985;219)

Radikal subaylar tarafından 8 Mart 1971 tarihinde hazırlandığı ileri sürülen bir bildiri, *Ant Dergisi*'nin 1971 yılı Mayıs ayında yayımlanan 13. sayısında yer aldı.<sup>154</sup> Bu bildirinin bazı bölümleri aşağıda sunulmaktadır:

*“(..).2. Yoksul halkımızın sırtına yük olmaktan başka işe yaramayan Parlamento dağıtılarak, işçi, köylü ve devrimcilerden bir Halk Konseyi kurulmalıdır.*

*“3. Düşük hükümet üyeleri ile parlamenterler ve suçlulukları bilinen yöneticiler yargılanmalı, suçları kesinleşenlerin tüm mallarına el konulmalıdır.*

*“4. Bankalar, dış ticaret, sigortalar, ağır sanayi, petrol ve madenler ile tüm yabancı sermaye devletleştirilmelidir.*

*“5. Ağaların elinde bulunan topraklar alınarak kurulacak toprak komitelerince topraksız köylülere parasız dağıtılmalıdır.*

*“6. Ülkemizin bağımsızlığına gölge düşüren Amerikan üsleri derhal millileştirilmelidir.(..)*

*“9. Atatürkçü anti-empyalist dış politikaya dönülmelidir.*

*“10. Ülkemiz NATO'nun ucuz asker deposu olmaktan çıkarılarak NATO ve CENTO antlaşmaları gözden geçirilmelidir.*

*“11. Ceza kanununda gerekli değişiklikler yapılarak tutuklu bulunan aydınlar ve devrimciler derhal serbest bırakılmalıdır.*

*“12. Köklü dönüşümleri gerçekleştirecek bir devrim hükümeti kurulmalıdır.”*

Bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Bu girişimde yer alan subaylar, 12 Mart darbesiyle tasfiye edildi. Süleyman Demirel'in azınlık hükümeti, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 12 Mart 1971 günü verilen bir muhtıra sonucunda istifa etti. 9 Mart girişiminden haberdar olan bazı kesimler, 12 Mart darbesini yanlış yorumlayarak, gelişmeye olumlu baktılar. Türk-İş'in ve DİSK'in tavrı da benzer nitelikte oldu.

Türk-İş Başkanlar Kurulu 12 Mart muhtırası sonrasında şu değerlendirmeyi yaptı:

*“Bugüne kadar, Anayasa düzenine, dolayısıyla demokratik rejime bağlılığın en güzel örneklerini vermiş bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, duruma, ortada hiçbir sebep yokken*

<sup>154</sup> “Radikal Subayların Tasfiyesi ve Sanayici-Subay Kompleksi'nin İktidarı, *Ant Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, Sayı 13, Mayıs 1971, s.7.

*müdahale ettiğini söylemek mümkün değildir; çünkü, muhtıranın verilmesine yol açan olaylar ve ortamın gerçek bir demokratik düzenle yakından uzaktan hiçbir ilintisi yoktur. (...)*

*“Türk-İş Başkanlar Kurulu, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının muhtırasının birinci maddesinde yer alan hususların gerçeğin tam ifadesi olduğunda görüş birliği halinde bulunmaktadır. (...)*

*“Bu durum karşısında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kardeş kavgasına varan ve devlet bütünlüğünü tehlikeye atan bir anarşi ortamı içinde sessiz kalmasını beklemek, O'nun varoluş nedenini, varlığının temel felsefesini inkar etmesini istemek demektir. (...) Çağımızda, ülkelerin bütünlüğü ve bağımsızlığı dışarıdan gelecek saldırılarla değil, içerde yaratılan bölünmelerle tehlikeye düşürülüp, yok edilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhtırası, 1 ve 2nci maddeleriyle Anayasa ve demokratik rejime bağlılığın örneğini vermekte, parlamento ve siyasi partiler en iyi niyetle uyarılıp, göreve çağrılmaktadır: (...)*”

Ancak, 26 Nisan 1971 tarihinde sıkıyönetim ilan edilmesinin ardından, Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç şu açıklamayı yaptı: “Endişemiz hükümetin anarşik olayların sınırını hangi çerçevede tutacağına ya da değerlendireceğinin açıklıkla bilinmeyişinden ileri gelmektedir. (...) ‘Anarşik olayları önleyeceğiz’ gerekçesiyle Anayasanın işçiye sağladığı hak ve hürriyetlerin en ufak bir kısıntıya uğraması, işçi hareketinin çok sert tepkisi ile karşılaşacaktır. Bu sert tepki belki bir genel grev dahi olabilecektir.”

DİSK Yürütme Kurulu ise 12 Mart 1971 tarihinde aşağıdaki açıklamayı yaptı:

*“DİSK, Atatürk devrimlerinin ve Anayasa ilkelerinin korunmasında, uygulanmasında ve geliştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanında olduğunu belirtmekten kıvanç duyar.*

*“Parlamentodan çıkarılan Anayasaya aykırı kanunlar ve hükümetin ısrarla yürüttüğü Anayasa-dışı uygulamalar; sosyal patlamalara yol açan tutum ve davranışlar memleketi bir kardeş kavgasının eşğine getirmiştir.*

*“İşte böyle bir ortamda memleketin beceriksiz ellerde emekçi halkımızın da perişanlığını artıracak bir yuvarlanmayı gören ve Türk milletinin bağrından oluşan Silahlı Kuvvetlerin bu vahim durum karşısında aldığı kararlar işçi sınıfımızın devrimci kesiminde büyük bir ferahlık yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tanıdığı hakları en cesur şekilde kullanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, Atatürk devrimlerini hâkim kılmak ve Anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştirmek, özellikle Anayasamızın temel ilkelerine yürekte bağlı kalmak yolunda görev başında olduğunun radyolardan ilanı karanlık ufukları aydınlığa kavuşturmuştur.”*

Bu döneme damgasını vuran ifade, “sosyal gelişme ekonomik gelişmeyi aştı” oldu.

DİSK yöneticileri sıkıyönetim ilan edilmesinden sonra kısa bir süre gözaltında tutuldular. Ancak, daha sonraları, bu süre içinde işkence veya kötü muamele ile karşılaşmadıklarını ifade ettiler.

12 Mart 1971 darbesinin amacı işçi sınıfının yükselen hareketini önlemek veya sosyalist hareketin gelişimine engel olmak değildi. Bu iki hareket de o tarihlerde devlet açısından ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Darbenin öncelikli amacı, Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bağımsızlıkçı ve kalkınmacı radikal subay hareketinin ordu hiyerarşisi dışında gerçekleştirmeye çalıştığı girişimi engellemektir. Bağımsızlıkçı ve kalkınmacı bir radikal subay hareketinin iktidara gelmesi, Türkiye'nin ABD'nin güdümünden çıkmasına ve büyük olasılıkla Sovyetler Birliği ile daha yakın

ekonomik ilişkiler kurmasına yol açacaktı. Ayrıca, Türkiye'nin o yıllarda önemli olan Bağlantısızlar Hareketi'ne katılması da gündeme gelebilirdi. Böyle bir gelişme, ABD'nin bölgedeki konumunu zayıflatır, Sovyetler Birliği'nin konumunu güçlendirirdi.

26 Nisan'da 11 ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt) bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi. İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom 17 Mayıs 1971 günü kaçırıldı ve sonra öldürüldü. Ardından, son yıllarda kitleselleşmiş sosyalist sola karşı yaygın bir saldırı başladı.

12 Mart Darbesi sonrasında DİSK hakkında dava açılmadı. Ancak TÖS hakkında dava açıldı. İşçi haklarında önemli bir daralma yaşanmazken, Türkiye'de toplumsal hareketlerde çok etkili olan TÖS ve benzeri memur sendikalarının faaliyetini engellemek amacıyla, Anayasa'da yapılan değişikliklerle, memurların sendikalaşması yasaklandı.

## Çalışma Meclisleri

Üçüncü Çalışma Meclisi 22-29 Ocak 1962 günleri Ankara'da toplandı. 1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'nın anahatları bu Meclis'te oluşturuldu. Bu önemli toplantının tutanakları da 1962 yılında yayımlandı (Üçüncü Çalışma Meclisi, Ankara, 1962, 116 s.).

Dördüncü Çalışma Meclisi 1965 yılı Ocak ayında (TİSK, İşveren Dergisi, Ocak 1965), Beşinci Çalışma Meclisi de 24-26 Kasım 1971 günleri toplandı (Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, İstihdam Özel Sayısı, 1972).

## IV. MÜCADELE VE EYLEMLER

1961-1975 dönemi, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin ülke çapında ve tüm işkollarını kapsayacak biçimde gerçekleştirdiği eylemlerle doludur.<sup>155</sup> Yasal grevler ise ikincil önemdedir.

Bu dönemde işçilerin önemli bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş, köyle ekonomik ve toplumsal ilişkileri süren kişilerdi. Birçoğu da ilk kuşak işçiydi. Bu işçilerin çoğu, "haklarının yendiğini" veya haksızlığa maruz bırakıldıklarını düşündüklerinde, örgütlü mücadeleye girmek yerine, işi bırakıp gitti. Bu yıllarda yurtdışına yoğun işçi göçü ve büyüyen ekonominin yarattığı yeni ücretli işgücü gereksinimi nedeniyle iş olanakları çoktu. Bazı işçiler haklarını dava açarak arama yoluna yöneldi. Az sayıdaki işçi de, hıncını işyerindeki personel müdüründen çıkarttı.

Bu dönemde işçi eylemlerinin artmasının en önemli nedeni, işçilerin ellerindekini kaybetmesi veya mutlak yoksullaşma değil, tüketim kalıplarında ve beklentilerdeki büyük değişmeydi. İnsanlar, televizyon sayesinde daha farklı bir yaşam olduğunu görerek öğrendi. Yurtdışına çalışmaya giden işçiler, oralardan çeşitli ürünler getirdiler ve Avrupa'daki yaşamı anlattılar. Dayanıklı tüketim malları üretimi ve reklamları arttı. Elektriğin yaygınlaşmasıyla bu malları kullanabilmek mümkün oldu. Yeni okullar açıldı; eğitim olanakları arttı. İşçiler, kapitalist düzen içinde, önemli bir risk almadan ve bedel ödmeden, daha iyi yaşam koşullarının bulunduğu ve bunlara erişmenin mümkün olduğunun farkına vardılar.

155 1960-1969 dönemindeki eylemlere ilişkin ayrıntılı ve kapsamlı bir liste için bkz. Koç, Y.-Koç, C., "Tarihten Bir Sayfa: Türkiye'de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri," *Türk-İş Yılı-1999*, Cilt 2, Ankara, 1999, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1445174970b.pdf>.

## Saraçhane Mitingi

1961 yılının en önemli eylemi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin sendikal haklar için 31 Aralık günü İstanbul'da düzenlediği Saraçhane mitingiydi.

1961 Anayasasında temel sendikal hak ve özgürlükler güvence altına alınmıştı. 27.11.1961 tarihinde okunan Koalisyon Hükümeti programında şöyle deniyordu: "İşçilerin iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla kullanacakları toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyici kanunlar Yüksek Meclis'e sunulacaktır."

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yönetim Kurulu, vaatlerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, 1 Aralık 1961 tarihli toplantısında, bir miting yapma kararı aldı ve bu isteğini 4.12.1961 tarihli yazısıyla Türk-İş'e bildirdi.

İşçilerin miting yapma istekleri İstanbul Askeri Valisi General Refik Tulga tarafından olumlu karşılanmadı. "Hatta işçilerin gösteri yapmaya hakları olduğunu kabul eden Çalışma Bakanı Bülent Ecevit bile, işçileri bu gösteriden vazgeçirmeye çalıştı." (*Yön Dergisi*,27.12.1961;4)

İstanbul Valiliği'nde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yöneticileri ile İstanbul Valisi ve İstanbul Emniyet Müdürü'nün katıldığı toplantıda, miting yeri olarak Taksim Meydanı istendi. Vali, 6-7 Eylül 1955 tarihindeki olayların Taksim'deki bir mitingin sonrasında geliştiğini, bu nedenle de Taksim Meydanı'nı miting için veremeyeceğini söyledi ve kentin dışında bir yer önerdi. Bir işçi önderi, "izin verilmemesine rağmen biz bu miting yaparsak, bize ateş mi ettireceksiniz?" diye sorunca, Vali yanıt veremedi.

Türk-İş, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin mitingini aktif bir biçimde destekledi. Genel Başkan Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç imzasıyla çıkarılan genelgede şöyle deniyordu:

*"Sendikalarımızın 1947'den bu yana yaptıkları azimli ve şuurlu mücadelenin neticesi, senelerdir özlediğimiz toplu sözleşme ve grev hakkı, devletin vasıfları arasında 'sosyal' vasfını da ithal eden yeni Anayasamızla teminat altına alınmış ve İkinci Cumhuriyetimizin ilk hükümet programında da bu mevzuaya yer verilmiştir.*

*"Ancak, bugüne kadar bütün siyasi partilerin bu mevzuaya programlarında geniş yer vermeleri ve seçim propagandalarında adeta birbirleriyle yarış etmelerine rağmen, tatbikatta hiçbir ilerleme görülmediği gibi, zaman zaman parti ileri gelenlerinin programları ve seçim konuşmalarıyla taban tabana zıt beyanda bulunmaları esefle müşahade edilmiştir. (...)*

*"Artık Türk işçisinin aldatılmağa tahammülü olmadığını, hükümetin ve siyasi partilerin bu mevzudaki görüşlerini daha net ve katıyetle açıklamalarını temin ve Türk işçisinin ne istediğini bilir, milliyetçi ve şuurlu bir toplum olduğunu bir kere daha ispat etmek amacıyla İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 31.12.1961 tarihinde bir açık hava miting yapılmasına karar vermiştir. (...)"(Türk-İş Dergisi, Temmuz 1969;9)*

Miting, 31 Aralık 1961 günü Saraçhane Meydanı'nda yapıldı. İstanbul'da ilk defa yaklaşık 100 bin kişilik bir işçi miting gerçekleştirildi. Konuşan sendika yöneticileri içinde Türkiye Tütün, İçki ve Gıda Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu Başkanı İbrahim Denizcier, üç maddelik bir önerge okudu.

Denizcier'in önergesinin birinci maddesi, sendika özgürlüğünün tam olarak derhal gerçekleştirilmesini istiyordu. İkinci madde, grev ve toplu pazarlık haklarının derhal tanınmasıydı. Üçüncü madde ise, bu hakların verilmemesi durumunda yapılacak grevlerin sorumluluğunun işçilere yüklenemeyeceğini belirtiyordu. Bu önerge alkışlarla onaylandı.

Seyfi Demirsoy, Kemal Türkler, Ziya Hepbir<sup>156</sup> ve Rıza Kuas da birer konuşma yaptılar. En son konuşmacı ise, önceden hazırlanan programda yer almayan, İstanbul Askeri Valisi General Refik Tulga idi.

Miting, bu konudaki deneyimsizliğin getirdiği bazı eksikliklere rağmen, disiplinli ve düzenli geçti; hiçbir olay olmadı. (*Yön Dergisi*,3 Ocak 1962;4-5)<sup>157</sup>

Ancak, mevzuat bölümünde de belirtildiği gibi, 1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, 1961 Anayasasında yer alan hakların geliştirilmesi veya korunmasına değil, daraltılmasına neden oldu.

## Açların Yürüyüşü

Bu dönemin ilginç ve önemli eylemlerinden biri, Fukara Tahir olarak tanınan Tahir Öztürk'ün başkanlığındaki Yapı İşçileri Federasyonu'nun örgütlediği 5000 dolayındaki inşaat işçisinin 3 Mayıs 1962 TBMM'ye yaptığı yürüyüşüdür ("Açların Yürüyüşü" ve "İşsizlerin Yürüyüşü").

Yapı-İş Federasyonu, John Thalmayer isimli bir Amerikalı sendikacının önerisi üzerine, işsizler için bir yürüyüş düzenlemeyi kararlaştırdı. (Demir,1980;22-23) 26 Nisan 1962 günü yürüyüş yapılması için Ankara Valiliği'ne başvuruldu; başvuru kabul edilmedi.

3 Mayıs 1962 günü 5000 dolayında işsiz inşaat işçisi Yapı-İş Federasyonu'nun Ulus'ta Rüzgarlı Sokak'taki binasının önünde toplandı. İşçiler, TBMM'ye doğru yürüyüşe geçti.

Polisin engelleme çabaları ve kurduğu barikatlar aşıldı. Meclis'in önünde ise yürüyüşe asker müdahale etti. 20 kişilik bir heyet Meclis'e kabul edildi ve yetkililerle görüştü. Bu arada çok sayıda işçi gözaltına alındı ve dövüldü.

Eylem sayesinde herhangi bir hak alınmadı. Eylem sırasında taşınan pankartlarda şunlar yazıyordu: "Niçin bu sefalet, solculara fırsat için mi?" "Atatürk her şeyimizdir," "tarla verin ekelim, iş verin yapalım veya bir yol gösterin gidelim," "Türk işçisi aç ve işsiz olabilir, ancak komünist olamaz," "işçiyi komünistlikle itham edenler, özünden emin olmayanlardır."<sup>158</sup>

*Yön Dergisi* eylemi şöyle değerlendiriyordu: "Hareket her türlü destekten ve yöneticiden mahrum olduğu halde, şuurlu ve ölçülüydü. Aç işçiler, hiçbir taşkınlıkta bulunmadılar. Lüzumsuz müdahaleler olmasa belki de en ufak bir hadise çıkmayacaktı. Fakat yalınayakların yürüyüşü, yalınayak olmayanları ürküttüğü için coplar işledi." (*Yön Dergisi*,9 Mayıs 1962;5-6)

## Komünizmi Tel'in Mitingi

Bu dönemde sendikacılardan Devletle yakın temasta olduğu tahmin edilebilecek bir kişi de Seyfi Demirsoy'dur.

Seyfi Demirsoy da ilginç bir kişidir. Bir taraftan Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihinde önemli bir yeri olan Şaban Yıldız'ın süt kardeşidir ve 1962 yılında Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasında yer alan tek sendikacıdır. Diğer taraftan, 1947-48 yıllarında sendikalardaki sosyalist-komünist unsurların buralardan şiddet kullanılarak çıkarılıp atılmasında

156 Ziya Hepbir'in konuşma metni için bkz. (Koçak,2014;78-80).

157 Saraçhane Mitingi öncesinde İstanbul Valisi Refik Tulga ile sendikacılar arasında imzalanan protokolün metni ve mitinge katılanların taşıdıkları pankartlarla ilgili olarak bkz. Sülker, Kemal, *Gıda-İş'in 30 Yılı*, İstanbul, 1978, s.122-125.

158 "Açların Yürüyüşü," *Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, s.2-3.

aktif rol oynamıştır; Türk-İş'in 22 Aralık 1962 tarihinde Ankara'da düzenlediği komünizmi tel'in mitinginin baş oyucusudur; Türk-İş'in ABD Devleti ve istihbarat örgütleriyle 1962 yılından itibaren geliştirdiği ilişkilerde belirleyici kişidir.

Seyfi Demirsoy'un Türkiye İşçi Partisi'ne karşı 1961 yılında ağırlıklı olarak YÖN'cülerle ve Sadun Aren'le birlikte oluşturmaya çalıştığı ve daha sonra engellediği Türkiye Çalışanlar Partisi girişimindeki rolü de, bu gözle incelendiğinde ilginçtir.

Türk-İş 22 Aralık 1962 günü Ankara'da bir komünizmi tel'in mitingi düzenledi. 14 Aralık 1962 günü Türk-İş Genel Merkezi'nden Başkan Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç imzasıyla teşkilata gönderilen talimatta şöyle deniyordu: "Mitingi sabote etmek veya mitingi kötölemek, Türk işçisinin komünizme karşı açtığı mücadelenin lüzumsuz olduğu fikrini telkin etmek isteyenlerin bu hareketleri maksatlı ve planlı olabileceğinden, bu gibilerin söz, yazı ve davranışlarının tesbitinde bunlara iltifat edilmemesi için ciddi tedbirler alınmasında zaruret vardır. (...) Genel olarak Türk işçilerinin vatanımızın selameti ve milletimizin bekasına kastedeceklerle karşı uyanık bulunmalarını. (...) Türk işçisini sermaye, servet, mülkiyet ve aile mefhumlarına ve kutsal inanışlara düşman kılmak isteyen zihniyete imkân verilmemesi; komünistlerin gayet sinsi olarak yapageldikleri tahriklere ve çeşitli kisve, metod ve yollarla karşımıza çıkardıkları Yurdumuzda huzur ve sükûnu bozucu telkinlere kapılmamasını; işçilerimizin hayat seviyelerini yükseltecek yolun sendikalarımız ve Konfederasyon etrafında toplanma, kader ortaklığı yapma yolu olduğunu önemle hatırlatır.(...)"<sup>159</sup>

Tandoğan Meydanı'nda gerçekleştirilen mitinge ülkenin çeşitli yörelerinden gelen 20 bin dolayında işçi katıldı. İşçilerin taşıdığı pankartlarda şunlar yazıyordu: "Türk aleminin en büyük düşmanı komünizmdir, her görüldüğü yerde ezilmelidir," "her şeyden önce vatan," "komünizm insanlığın başbelasıdır," "hür dünyadan komünizm mezalimi altında hürriyet diye inleyenlere selam," "insanlık idealinin bekçisi ve koruyucusu NATO ve CENTO'yu destekliyoruz," "İslamiyet komünizmi reddeder," "kızıl Moskofa lanet," "ezan sesleri Moskof nefesini keser," "demokrasi cennet, komünizm cehennemdir." Miting sırasında Ankara Gazeteciler Sendikası Başkanı Beyhan Cenkeçi ve tabii senatörlerden Mucip Ataklı, konuşmalarında komünizmin yanı sıra faşizmden de söz edince, belirli gruplar tarafından protesto edildi ve "faşizm yok, komünizm var" sloganı atıldı. (*Yön Dergisi*,3 Ocak 1962;4-5)

İşçiler aynı gün İstanbul ve İzmir'de de yürüyüş yaparak komünizmi lanetlediler. (*Yeni İstanbul*,23.12.1962)

## Kavel Direnişi

1963 yılında Kavel işçilerinin 36 günlük direnişi, işverenin 1963 yılında ikramiye ödememe ve ücretleri düşürme kararına karşı, Türkiye Maden-İş Sendikası'nın ve işçilerin Anayasa'da yer alan grev hakkını kullanmalarıyla ilgiliydi.

Kavel'de yeni genel müdür "1957 yılından beri işçilerin kıdemine göre yılda bir kez olmak üzere ödediği ikramiyenin miktarını ve ödeme usullerini değiştirdi. Yapılan değişiklik işçilerin büyük bir kısmı için artık ikramiye alamamak, küçük bir kısmı için ise eskiye göre daha az ikramiye almak anlamına geliyordu." (Ayдын,2010;26)

Eylem iş yavaşlatma biçiminde başladı. İş yavaşlatan işçiler işten atılmakla tehdit edildi. Genel müdür, işçileri Maden-İş'ten istifa ettirmeye çalıştı. Dört işçi işten atıldı. Bunların üçü işçi temsilcisiydi.

159 Türk-İş'in 14.12.1962 gün ve 3574/34 sayılı genelgesi, 1 s.



Yapılan toplantıda grev kararı alındı. Talepler şunlardı: İkramiyeler ödenecek, sendika üyeliği konusunda baskı yapılmayacak, atılan işçi temsilcileri geri alınacak. Grev 28 Ocak 1963 günü başladı. Eylem, işçilerin işyerinde oturması biçiminde gelişti. Ancak işten çıkarılanların sayısı 14'e yükseldi.

Aileler fabrika önünde birikti ve giriş çıkışları kontrol altına aldı. İşveren 10 işçiyi geri aldı. Geri alınan işçiler de eyleme katıldı. Bu işçiler yeniden işten çıkarıldı. Ayrıca yeni çıkışlar oldu ve çıkarılanların sayısı 17'ye yükseldi.

Eylem 2 Şubat'tan itibaren fabrika önünde sürdü. İşyerinin önünde bir direniş çadırı kuruldu. Direnişçi işçiler, yalnızca iş başvurusu için gelenleri değil, büro ve işletme personelini de işyerine sokmadı. 7 Şubat günü fabrikanın süresiz kapatıldığı bildirildi.

Bu süreçte diğer fabrikaların işçileri direnişçileri ziyaret ederek dayanışma gerçekleştirdiler. Ancak Türkay Kibrit Fabrikası işçileri Kavel işçilerine saldırdı.

13 Şubat 1963 günü polisler büro personelini fabrikaya sokmaya çalıştı. Engellendiler. Polis işçilere saldırdı. Bazı işçiler gözaltına alınarak dövüldü. Ancak mahkeme bu işçileri serbest bıraktı. İşçilerin bir bölümü tekrar gözaltına alındı. Kemal Türkler bu süreçte şu değerlendirmeyi yaptı: "Biz biliyoruz, grevimiz yasa dışıdır; ama anayasa içidir. Biz anayasayı koruyacağız."

Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, Millet Meclisi'nde 21 Şubat 1963 günü yaptığı konuşmada, Kavel eylemi nedeniyle Maden-İş'i eleştirdi: Sendika "bu basit iş ihtilafını halle çalışırken önce hukuki yolları denemeye teşebbüs bile etmemiştir. Meselelerini ne Çalışma Bakanlığına, ne iş mahkemesine, ne de hakem kuruluna intikal ettirmeye lüzum görmemiş, doğrudan doğruya sokakta davasını halletmek istemiştir. Bunun sonucu olarak da maalesef (...) bir Kavel işi 1 aydır maalesef halledilememiş durumdadır." (Aydın,2010;92)

Bu süreçte "TİP kamuoyu önünde grevi parti kimliği ile sahiplenilen bir görüntü vermemiştir." (Aydın,2010;115)

Kavel'de Maden-İş ile işveren arasındaki anlaşma protokolü 3 Mart 1963 tarihinde imzalandı.

Kavel eylemi konusunda Zafer Aydın'ın değerlendirmesi, daha sonraki yıllardaki fabrika işgallerine de ışık tutması açısından önemlidir (Aydın,2010;152-153):

*"Kavel bir fabrikanın grevidir; fakat aynı zamanda bir mahallenin eylemidir. Fabrikanın etrafında kurulu gecekonduardan oluşan İstinye Mahallesi'nde yaşayanların greve verdiği destek, dayanışma göstermekten ibaret değildir. Mahalleli grevi bizzat kendi eylemi olarak kabul etmiş ve sahiplenmiştir. İşçilerin ihtiyaç duydukları zamanlarda mahalle camisinden yapılan anonslarla grev yerine koşan mahalle halkı grevcilerin gücüne güç katmış, cesaretini büyütüştür. Mal çıkarma kavgasında polislerin püskürtülmesinde mahallelinin, özellikle kadınların azımsanamaz payı olmuştur. İstinye halkının katılımı ile toplumsal desteği genişleyen işçilerin mücadelesi bu sayede bulunduğu noktadan daha ileriye taşınmış, başarı perçinlenmiştir. Kavel, halkın desteğini arkasına alan bir grevin sürdürülebilirlik gücünün arttığını ve kazanma olasılığının yükseldiğini göstermiştir."*

İşin ilginç yanı, grevden sonra işyerinde yetkiyi Maden-İş değil Çelik-İş Sendikası aldı ve işyerinde dört yıllık bir toplu iş sözleşmesi imzalandı. Grevcilerden Hasbal Kayalı bunu şöyle açıklamaktadır: "Grev sırasında çeşitli sıkıntılar nedeniyle bıkkınlık yaşayan işçiler işverenin yönlendirmesiyle Çelik-İş Sendikası'na geçtiler. Maden-İş Sendikası'nın da bazı yanlışları vardı. Grevi yönetenlerin

arasında anlaşmazlık çıkmış, birbirine düşmüşlerdi. Ama Çelik-İş tarafından imzalanan sözleşme işçileri tatmin etmedi. Tepki üzerine Maden-İş'i fabrikada örgütleme faaliyetleri yeniden başladı.” (Aydm,2010;137)

Bu direniş, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Kanununun çıkmasını hızlandırdı ve bu yasalar 24 Temmuz 1963 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Ancak 274 ve 275 sayılı yasalar, 1961 Anayasası'nın 46. ve 47. maddelerinde yer alan hakların genişletilmesi değil, daraltılması anlamına geliyordu.

Kemal Sülker, 274 ve 275 sayılı yasaları 1964 yılında şöyle değerlendiriyordu: “İşçilere Anayasada tanınan hakları kısıtlayan ve işverene yeni haklar veren, grev yapmayı güçleştiren, grev hakkının kullanılması sırasında işverenin grevi tesirsiz hale getirmesine fırsat verecek işlemez hükümlerle dolu bulunan ve bir mahkumiyet sonunda işçi liderlerini sendika saflarından uzaklaştıran kanunlar çıkarıldı diye bayram mı yapalım? (...) Bunun için biz, 24 Temmuz gününü bayram sayanlardan değiliz. O günün, er geç, bilinçli sendikacıların protestolarıyla karşılanması ve Anayasa haklarının savunulması günü olarak bilinmesi uzak değildir.” (Sülker,1964;56)

Bu nedenle, Kavel direnişinin yeni haklar elde edilmesini sağlayıp sağlamadığı tartışmalıdır.

## Diğer Eylemler

1960'lı yılların başlarında çeşitli işyerlerinde sakal boykotları yapıldı.<sup>160</sup> 1960'lı yıllarda İzmir ve Adana gibi illerde araçlara, kasaplara ve manavlara karşı et ve sebze boykotları düzenlendi.<sup>161</sup>

1962 yılında Beyoğlu, Üsküdar ve Eminönü mahalle bekçileri, Kuledibi'nden Taksim'e yürüdü.

7 Aralık 1964 günü İstanbul'daki Berec Pil Fabrikası'nda Petrol-İş Sendikası grev uygulamaya başladı. Grev, 16 Ocak 1965 günü başarıyla sonuçlandı. Bu grevin özelliklerinden biri de, grev sırasında Berec marka pillerin kullanılmaması çağrısıydı. (Koçak;Yici,2010)

1960'lı yıllarda kamu çalışanları içinde öğretmenler özellikle faaldi. Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu tarafından 20 Şubat 1963 günü Ankara'da düzenlenen Büyük Eğitim Mitingi, 292 öğretmen derneğinin desteği ve 14 bin dolayında öğretmenin katılımıyla gerçekleştirildi.

1965 yılında Ereğli Kömür İşletmesi Kozlu Bölgesindeki işçiler büyük bir eylem başlattı. İki işçinin vurularak öldürüldüğü olaylar ancak büyük çabalar sonucu engellenebildi. Bu eylemde de sorun, işyerinde primlerin dağıtılması sırasında mühendislere fazla pay verilmesiydi. Diğer bir deyişle, eylemde hedef, sermayedar sınıf veya hükümet değil, işçi sınıfının “memur” statüsünde istihdam edilen mühendis kesimiydi.

1966 Paşabahçe grevinin ise DİSK'in kurulmasında (genellikle abartılan) bir etkisi oldu.

Çorum Belediyesi'nde çalışan ve Türk-İş'e bağlı Genel-İş Sendikası'na üye işçiler işten çıkarılınca, 1966 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Çorum-Ankara-İstanbul yürüyüşü gerçekleştirildi. Manisa Belediyesi'nde çalışan Genel-İş üyesi işçiler de 1967 yılı Temmuz ayında Manisa-Ankara yürüyüşünü yaptı.

Tüketici boykotları 1968 yılında da kullanıldı. Kimya-İş Sendikası İstanbul'da Birleşik Alman İlaçları Ltd.Şti.'nde örgütlüydü. İşveren 17 Şubat 1968 günü işyerinde çalışan sendika yöneticilerini,

<sup>160</sup> Bkz. Koç, Y., “1961 Yılında Sakal Grevleri,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.257-259.

<sup>161</sup> Bkz. “Sendikaların Et Boykotları,” ve “İzmir Sendikalarının Sebze ve Meyve Boykotu,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.268-278.

temsilcilerini ve bazı üyeleri işten çıkardı. Kimya-İş Sendikası da şirket tarafından üretilen ilaçların tüketilmemesi için bir kampanya başlattı. Bu kampanyaya Maden-İş Sendikası da katıldı. (*Ant Dergisi*,20 Şubat 1968;3) Ancak bu kampanyanın bir etkisi herhalde olmadı. Türk Tabipleri Birliği ve bağlı tabip odalarının bu boykota katılmaması durumunda ilaç boykotunun başarı şansı yoktu.

Türk-İş 24 Ağustos 1969 günü Ankara’da sosyal sigorta hakları için bir miting yaptı.

29 Aralık 1970 gecesi Türk-İş Genel Merkezi’ne bomba atıldı. Bu saldırı, Türk-İş’e bağlı sendikaların örgütlü olduğu işyerlerindeki işçilerin iki saatlik iş durdurma eylemiyle protesto edildi.

## **Fabrika İşgalleri ve Çeşitli Eylemler**

1968 yılından başlayarak, üniversite öğrencilerinin boykot ve işgallerinden büyük ölçüde etkilenen fabrika işgalleri dönemi yaşandı. 1968-1969 yıllarında şu işyerleri işçilerce işgal edildi: Akiş Dokuma, Altınel Pres, Bell Kimya, Çelik Halat, Deniz Nakliyat, Alpagut Kömür İşletmesi, Derby Lastik, Diyarbakır Belediyesi, Emayetaş, Gabriyel Gavriyeloğlu Dokuma, Güven Boya ve Apre, Kavel Kablo, Krom Manyezit, Perşembe Fındık Tarım Satış Kooperatifi, Singer, Tekel Çamaltı Tuzlası, Executor Gemisi, Türk Demir Döküm, Yarımca Seramik, Şehzadebaşı Sineması ve Şişli’deki Ekmek Fabrikası.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Türkiye tarihinde ilk kez görülen bu yaygın grev-dışı eylemlerden büyük rahatsızlık duydu. TİSK tarafından görevlendirilen bir ekibin hazırladığı raporda şöyle deniyordu: “Son zamanlarda dünyada öğrenci boykotlarıyla başlayan bazı fiili davranışlar, memleketimizde çalışma hayatına da sirayet etmiş ve çalışma hayatımız bu nev’i fiili davranışlar nedeniyle, sıkıntılı bir dönem içine girmiştir. İşi yavaşlatma, durdurma, işyerini kuşatma, işgal ve işyerine işçi sokmama gibi şekillerde tezahür eden fiili davranışların devam etme istidadı göstermesi üzerine(...)” (TİSK,1968;3)

İşgallerin amacı, işyeri sorunlarının çözülmesi ve işyerinde sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılmasıydı. İşgallerin siyasal bir amacı yoktu. İşgallerin en ilginçlerinden biri de Alpagut Kömür İşletmesi’nde gerçekleşti. Çorum Özel İdare Müdürlüğü Alpagut Kömür İşletmesi’nde çalışan ve Çorum ve Havalisi Birleşik Maden İşçileri Sendikası üyesi olan 786 işçi, ücretlerini aylarca alamayınca 1969 yılı Haziran-Temmuz aylarında üretime ve yönetime el koyarak, satıştan elde ettikleri gelirle işçi alacaklarını ödediler.

27 Kasım 1969 günü Ankara’da polisler boykota gitti. Boykot gerekçelerinden biri, “iktidarın değil, halkın polisi olmak istiyoruz” idi. (Genç,1971;284)

Türkiye Personel Sendikaları Konfederasyonu’na (Türk Persen) bağlı 11 kamu personeli sendikasının 28 Aralık 1969 günü İstanbul’da düzenlediği yürüyüş Hürriyet Meydanı’nda başladı ve 5000’den fazla memur Sultanahmet Meydanı’na kadar yürüdü. (*Ant Dergisi*,6 Ocak 1970) Türk Persen 17 Ocak 1970 günü de Ankara’da bir miting düzenledi. (*Ant Dergisi*,20 Ocak 1970;4)

29 Aralık 1969 günü gerçekleşen Gamak olaylarında Şerif Aygün vurularak öldürüldü. Grevlerde, mamul madde çıkışını ve hammadde girişini önlemek amacıyla yapılan müdahaleler sırasında olaylar yaşandı.

Yapı İşçileri Sendikası’nın Aliağa Petrol Rafinerisi inşaatında başlatılan grevi sırasında 22 Ağustos 1970 günü ise, Mahir Çayan’ın önderliğindeki THKP/C ile bağlantılı olan Necmettin Giritlioğlu öldürüldü. (Şafak,2015;13) (Demir,1980;57-67) 1971 yılı başlarında da sendikacı Hıdır Altınay öldürüldü.

## 15-16 Haziran Eylemleri

15-16 Haziran olayları bu hareketlenmenin zirvesiydi.

1968-1970 döneminde Türkiye’de işçi sınıfı mücadelesinde bir hareketlenme ve sertleşme yaşandı; yaygın işgal eylemleri oldu. Bu eylemleri yalnızca TİP, diğer sosyalist hareketler ve bir ölçüde de CHP destekliyordu. Bu gelişme, Türk-İş’i ve TBMM’de temsil edilen diğer tüm siyasal partileri rahatsız etti. Türk-İş’in de katkılarıyla, 274 sayılı Sendikalar Kanununu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununu değiştiren iki tasarı hazırlandı.<sup>162</sup> (Koç,1996;311-314) Amaç, DİSK’i ve bağlı sendikaları fiilen iş yapamaz duruma getirmek ve ortadan kaldırmaktı.

274 sayılı Sendikalar Kanununu değiştiren tasarı 11 Haziran 1970 günü Millet Meclisi’nde 3,5 saat süren bir görüşme sonucunda, TİP dışındaki tüm siyasal partilerin oylarıyla kabul edildi. Tasarıda öngörülen değişikliklerin en önemlisi, bir sendikanın ülke çapında faaliyet gösterebilmesi için işkolundaki sigortalıların en az üçte birini temsil etmesinin gerekli kılınmasıydı. Ayrıca, konfederasyonların da Türkiye’deki sendikalı işçilerin en az üçte birini temsil etmesi koşulu getiriliyordu.

15-16 Haziran 1970 gösterileri, çeşitli açılardan Türkiye işçi sınıfı tarihinin en önemli eylemlerinden biridir.

Eylemin amacı veya programı, siyasaldı. TBMM’de görüşülmekte olan bir tasarıнын içeriği yeterince bilinmese bile, “bunlar sendikaları kapatmaya gidiyorlar” gibi bir anlayışla değerlendirilmiş ve buna tepki gösterilmişti. 15-16 Haziran eylemcilerinin programı çok netti. Millet Meclisi’nde kabul edilen metnin Cumhuriyet Senatosu’nda reddedilmesi isteniyordu. Bu anlamda talep olarak o tarihe kadar Türkiye işçi sınıfı tarihinin en ileri taleplerinden biriydi. 15-16 Haziran’da bu talep ifade edilirken önemli olan nokta, işçinin önemli bir bölümünün Cumhuriyet Halk Partili ve Adalet Partili olmasıdır. Ancak bu işçiler, Adalet Partisi’nin ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin olumlu oy verdiği tasarıya karşı sınıf kimliği ve bilinciyle hareket ettiler; destekledikleri, oy verdikleri siyasal partinin çizgisini izlemediler. Onlarla ters düşen bir sınıf çizgisi içine girdiler. Bu da bu eylemi Türkiye işçi sınıfı tarihinde ön plana çıkaran nedenlerden biridir.

15-16 Haziran’da eylemin biçimi başlangıçta barışçıldı. Silahlara’ dan ve Levent’ten Taksim’e yürünecekti; Anadolu yakasında ise Kadıköy’e yürünecekti. Yürüyüşçülerin güvenlik güçleriyle çatışma gibi bir niyeti yoktu. Ancak bazı güvenlik güçlerinin sert tavrı nedeniyle olay tırmanınca, eylem biçim değiştirdi. Onun dışında, ilk kez Türk-İş’e, DİSK’e bağlı sendikaların üyesi işçiler ve onun da ötesinde sendikasız işçiler bir eylemi birlikte gerçekleştirdiler. Ayrıca İstanbul’un ve Kocaeli’nin bazı bölgelerinde işçiler ilk kez ortak eylem yaptı. 1968-1970 döneminde gelişen olaylar, tek tek işyerleriyle sınırlı kalmıştı. İlk kez 15-16 Haziran’da çeşitli işkolları ve illerdeki 100 bin dolayında işçi işyeri sorunlarını aşarak ortak bir eylem gerçekleştirdi.

Eylemin sonucu da önemlidir. Bu eylem sırasında ilan edilen sıkıyönetim döneminde 4.300 dolayında önder işçi işten atıldı. Bu insanlar yılların sendikal mücadelesinde eğitilmiş ve önderlik niteliklerini geliştirmiş öncü işçilerdi. 15-16 Haziran eylemlerine katılan ve işten çıkarılan işçilerin isimleri, soyadları, sigorta sicil numaraları, ana-baba adları, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun İşveren Dergisi’nde kara liste olarak yayımlandı ve bu işçiler uzun süre herhangi bir fabrikaya alınmadı. Kara listedeki bazı işçiler kardeşlerinin veya arkadaşlarının kimlikleriyle iş bulabildi. Öncü işçilerin bu şekilde tasfiyesi işçi sınıfı hareketinde önemli bir zayıflamaya neden oldu.

<sup>162</sup> Bkz.Koç,Y., “A.Baştürk’ün Yüzde 30’luk Baraj Önerisi,1969,” [http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf\\_s.311-314](http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf_s.311-314).

Eylem, sözkonusu tasarının yasalaşmasını önleme açısından başarısız kaldı. Tasarı, 29 Temmuz 1970 günü 1317 sayılı Yasa olarak kabul edildi. Ancak bu eylem, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununu değiştirecek tasarının Meclis gündemine girmesini engelledi.

15-16 Haziran olaylarının önleyemediği yasa değişikliklerinin büyük bölümü, TİP'in başvurusu üzerine, Anayasa Mahkemesi'nin 19.10.1972 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan 9.2.1972 tarihli kararıyla iptal edildi. Ayrıca, bu tarihte sendika üyeliğinde noter koşulu aranmadığından, DİSK'e bağlı sendikalar üye sayılarını artmış göstererek yasa değişikliğinden olumsuz biçimde etkilenmekten kurtuldular.

15-16 Haziran eylemi, genellikle zannedildiğinin aksine, DİSK tarafından düzenlenmedi. O tarihlerde DİSK'in genel sekreteri olan Kemal Sülker'in çeşitli kereler yazdığı gibi, Kemal Türkler ve Kemal Sülker 15 Haziran'da işçilerin eyleme geçtiğini gazetecilerden öğrendiler. Ayrıca Kemal Türkler'in radyoda yayınlanan ve işçileri sükunete davet eden açıklaması da tepki yarattı.

### **15-16 Haziran Eylemlerinde DEV-GENÇ'in Rolü**

15-16 Haziran eylemlerinin etkisini artıran, işyerlerinde daha önce oluşmuş olan direniş komiteleri ve eyleme katılan Dev-Genç'liler oldu.

12 Mart 1971 Darbesi sonrasında Başbakanlık tarafından 1973 yılında yayımlanan *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm* kitabında, 15-16 Haziran olaylarında DEV-GENÇ'in rolüyle ilgili şu değerlendirme yapılıyordu: "12 Mart 1971 öncesi devrenin en önemli olaylarından biri, 15 ve 16 Haziran 1970 tarihlerinde İstanbul ve Kocaeli'de vukua gelen işçi yürüyüşleridir. (...) İşçiler arasına katılan DEV-GENÇ'li militanlar bir protesto mitingi şeklinde başlayan bu yürüyüşü, yaptıkları teşvik ve tahriklerle adeta bir proleter ihtilali haline döndürmüşlerdir. Büyük çoğunluğu çok dürüst olan işçiler, şuursuz bir kitle psikolojisi içine sokulduktan sonra saldırgan hale getirilmişlerdir."<sup>163</sup>

15-16 Haziran olaylarına katılan gençlerle ilgili olarak da bir DEV-GENÇ davası açıldı. Bu davada yargılananlar arasında, bir dönemin sosyalist önderleri arasında yer alan Atilla Sarp, Enver Nalbantoğlu, Fahri Aral, Haşmet Atahan, İştan Gündüz, İhsan Çaralan, İlkey Alptekin, Mustafa İlker Gürkan, Nahit Töre, Rasih Nuri İleri, Necmi Demir, Şaban İba ve Veysi Sarısözen de vardı.

15-16 Haziran olaylarıyla ilgili olarak açılan DEV-GENÇ davası iddianamesinde şöyle deniyordu: "1 Temmuz 1970 günü İstanbul Teknik Üniversite Öğrenci Birliği'nde yapılan aramada ele geçen teyp bandının tapesinden: DEV-GENÇ'e ait 250 militanın 16 Haziran 1970 günü İstanbul'da yapılan işçi yürüyüşlerinde gruplar teşkil ederek işçilerin fabrikadan çıkmaları, kanunsuz yürüyüşlerine devamı esnasında işçiler arasına katılarak bildiri dağıtma, söz söyleyerek, seslenerek işçileri kanunsuz yürüyüşe iştirak ettirdikleri, tahrik ettikleri ve bu kanunsuz yürüyüşleri sevk ve idare ettikleri anlaşılmıştır."

DEV-GENÇ önderlerinden Nahit Töre'nin anlattığına göre, (*Güneş*,18.6.1991) 1970 yılının başlarında DEV-GENÇ çeşitli bölgelerde işçi komiteleri kurmaya yönelmişti. Bu durum, DİSK yönetimini rahatsız ediyordu. DİSK yöneticileri, 1970 yılı Mayıs ayı ortalarında DEV-GENÇ'e bir görüşme teklifi götürdüler. Görüşme Lastik-İş'in Merter'deki binasında gerçekleşti. Toplantıya Kemal Türkler, Şinasi Kaya, Hilmi Güner ve Rıza Kuas katıldı. Toplantıda DEV-GENÇ'ten de Nahit Töre ile birlikte dört kişi bulundu.

Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı (İstanbul) tarafından 28 Haziran 1972 tarihinde hazırlanan F.K.F.-DEV-GENÇ İddianamesi'nde 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde İzmit'te ve

163 Başbakanlık, *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*, s.34.

İstanbul'da meydana gelen işçi olaylarında İstanbul Bölge Yürütme Kurulu'na bağlı DEV-GENÇ'lilerin "işçilerin arasına girip hareketi sevk ve idare ettikleri" iddia ediliyordu (s.51).

DEV-GENÇ Davası gerekçeli hükmünde de 15-16 Haziran günü Ankara'daki eylem girişimi şu şekilde değerlendirilmiştir:

"İstanbul ve İzmit'te meydana gelen işçi hareketine mütenazır bir hareketin Ankara'da büyük sanayii çarşısında da meydana getirilebilmesi için büyük çaba sarfedilmiş, bu maksatla 16.6.1970 günü işlerinde Tuncay Çelen, Enis Sakızlı, Münir Aktolga, Hüseyin Onur ve Cengiz Çandar'ın da bulunduğu büyük bir öğrenci topluluğu sanayii çarşısına giderek işçileri tahrik ve teşvik edip kanunsuz yürüyüşe ve işyerlerinin tahrip ve ızzar hareketlerine geçilmesi için faaliyette bulunmuşlar, ancak muvaffak olamadan yakalanmışlardır."(s.144)

"İşçileri sokağa döken" güç, DEV-GENÇ değildi; ancak DEV-GENÇ'liler hareketin gelişmesinde önemli bir rol oynadılar.

15-16 Haziran olayları son derece önemlidir. Program itibarıyla Türkiye işçi sınıfı tarihinin yaklaşık 100 bin işçilik ilk siyasal amaçlı eylemidir. Eylem, farklı bölgelerin işyerlerinin ve işkollarının işçilerinin bir arada harekete geçmesi açısından önemlidir. İşyeri direniş komiteleri ve Dev-Genç'in o süreçteki rolü açısından önemlidir.

1970 yılı Kasım ayında Adana'da Bossa fabrikasındaki işgal eylemi ve çatışmanın ardından, işçi eylemlerinde 3-4 yıl süren bir sessizlik yaşandı.

## Grev Ertelemeleri

Bu dönemde çok sayıda grev de ertelendi. Ancak yürürlükte bulunan mevzuata göre, sendikalar erteleme süresinin sonunda yeniden greve çıkabiliyorlardı. Grev ertelemeleri konusunda en güvenilir toplu kaynak, Tunç Tayanç'ın çalışmasıdır. (Tayanç,1980;67-97) Bu çalışmaya göre, 1963-1975 döneminde hükümetler 50 grevi 30 gün süreyle erteledi. Bu 50 grevin 26'sı, 60 gün süreyle daha ertelendi.

## Lokavtlar

Türkiye'de 1963-1975 döneminde yaygın lokavtlar olmadı. Nasıl işçiler yasal grev hakkına ek olarak iş yavaşlatma, işyeri işgali ve benzeri grev-dışı eylem türlerini kullandıysa, sermayedarlar da yasal lokavt yetkisini kullanarak kamuoyunun tepkisini çekmek yerine, işçi çıkarma yoluna gittiler.

Türkiye'de ilk yasal lokavtlar 1964 yılında uygulandı ve 608 işçi lokavta maruz kaldı. 1965 yılında 1.051 işçi lokavta uğradı. 1963, 1966 ve 1967 yıllarında yasal lokavt uygulanmadı. 1970 yılında 1389 işçi, 1971 yılında 2.064 işçi, 1972 yılında 3.239 işçi, 1973 yılında 3.278 işçi, 1974 yılında 1.941 işçi ve 1975 yılında da 1.776 işçi lokavttan etkilendi.<sup>164</sup>

## TÖS'ün Eylemleri ve Büyük Öğretmen Boykotu

TÖS, 15 Şubat 1969 günü Ankara'da Büyük Eğitim Yürüyüşü'nü düzenledi.<sup>165</sup> Yürüyüşe, öğretmen örgütlerinden 21.400 kişi, diğer kuruluşlardan gelenlerle birlikte toplam 40.000 kişi katıldı. (Akgöl,1981;27)

164 Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1972, Cilt 1, Sayı 2, s.191; Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1974, Cilt 1, Sayı 1, s.203-204; Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1977, cilt 1, Sayı 1, s.139.

165 Yürüyüşün hazırlanması ve Fakir Baykurt'un miting konuşması için bkz. (TÖS,1969;123-131)

TÖS ve İlk-Sen tarafından 15-18 Aralık 1969 günleri gerçekleştirilen Büyük Öğretmen Boykotu ise gerçekte yasadışı bir genel grevdi. Türkiye işçi sınıfının geniş katılımı bu ilk genel grevini, işçi sınıfının “memur” statüsünde istihdam edilen öğretmen örgütleri düzenledi. Bu genel grev, 15-16 Haziran 1970 olaylarından da, DİSK’in 16-19 Eylül 1976 DGM Direnişi’nden de daha etkili ve başarılı oldu.

Eylemin bir nedeni, TÖS’lü öğretmenlerin ve TÖS binalarının birçok yerde saldırıya uğraması ve özellikle 8 Temmuz 1969 günü TÖS’ün Kayseri’de Alemdar Sineması’ndaki genel kuruluna yapılan saldırıydı. Diğer neden ise öğretmenlerin maaşlarının düşüklüğü ve artan geçim sıkıntısıydı.

TÖS Genel Yürütme Kurulu’nun 10 Aralık 1969 günlü Büyük Öğretmen Boykotu Çağrısı’nda yer alan isteklerin bazıları şunlardır: “İsteklerimiz şunlardır: (a) Yetkili hükümet temsilcisi, yetkili temsilcilerimizle görüşmeyi ve sonunda bir ortak protokol imzalamayı kabul ve beyan etmelidir. (b) Bu protokolda ilk iş olarak, yabancı uzmanların ve barış gönüllülerinin bütün eğitim kurumlarından atılacağı ve zehirli niteliğini saptadığımız yabancı malzemeli beslenme eğitiminin durdurulacağı belirtilmelidir.” (Baykurt,2000;265-6)

Dört günlük Büyük Öğretmen Boykotu’na 109 bin öğretmen katıldı. Bunların 88 bini bu eyleme dört gün süreyle katılırken, 12.100’ü ilk gün katılmayıp, daha sonraki üç gün eylemdeydi. 9.500 öğretmen ise birinci gün boykota katılmasına karşın, diğer günler eylemde yoktu. Boykota hiç katılmayan öğretmen sayısı ise 47 bindi. Eyleme katıldıkları için 50.300 öğretmen hakkında kovuşturmayla gidildi. Bunların 19.250’si takipsizlikle sonuçlandı. 2.118 öğretmen açığa alındı. 65 öğretmen bakanlık emrine alındı. 45.520 öğretmene maaş kesimi cezası, 3.900 öğretmene kıdem indirimi cezası verildi. 590 öğretmen bir başka ile sürgün edildi. 6.600 öğretmen ise il içinde bir başka yere atandı. 400 müdür görevden alındı. 1200 öğretmene derece indirme cezası verildi. 11 kişi memurluktan ihraç edildi.<sup>166</sup> TÖS, boykot nedeniyle açığa alınan veya görevden el çektirilen öğretmenlerin ücretlerini ödedi. Bu süreçte Muammer Aksoy’un girişimiyle Türk Hukuk Kurumu’nun ve ayrıca CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün destek mesajları, eylemi güçlendirdi. Birçok okul müdürünün TÖS üyesi olması da eylemin başarısına katkı yaptı. TÖS’ün bu eylemi, 1970 yılında sabul edilen Finansman Kanunu ile memur aylıklarının ciddi biçimde artırılmasına büyük katkıda bulundu.

TÖS, 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu uyarınca kurulan memur sendikalarının en büyüğü ve en etkili oldu. TÖS’ün gücü ve etkisi, memur konfederasyonlarınınkinden bile fazlaydı. TÖS’ün bu başarıları, aralarında bazı öğretmen örgütlerinin de yer aldığı bir cephenin saldırılarına karşın gerçekleştirildi. Bu yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı çok sayıda TÖS üyesinin görev yerini sürgün amaçlı olarak değiştirdi; birçok TÖS’lüyü cezalandırdı. Bazı öğretmen sendikaları ise farklı anlayışlara sahipti ve TÖS’ü zayıflatmak için büyük çaba gösterdi. TÖS’ün belki en önemli eksikliği, öğretmenlerin gerçekte işçi sınıfının bir parçasını oluşturduğu bilincine varamamasıydı. Bu yıllarda solda hâkim olan anlayış, devlet memurlarını “küçük burjuvazi” içinde değerlendirmektir. Bu anlayışın hâkim olduğu koşullarda TÖS yöneticilerinin, öğretmen ve genel olarak eğitim çalışanları kitlesini işçi sınıfı içinde değerlendirmelerini beklemek de haksızlık olacaktır.

## **Diğer Eylemler ve Yasal Grevler**

Gencay Şaylan ve Erkan Oyal’ın yaptığı bir araştırmaya göre, 1965-1971 döneminde memur sendikaları 37 kez protesto yürüyüşü düzenledi. (Şaylan;Oyal,1971)

1970’li yıllarda astsubayların ve astsubay eşlerinin ve 1970’li yılların sonlarında da polislerin eylemleri oldu. (Koç,1996;332-340)

<sup>166</sup> Aksoy, M-Alican, C.-Arman, H.-Koçtürk, O.N.-Talas, C., *Öğretmen Boykotu, TÖS 2. Devrimci Eğitim Şurası Geçici Baskısı*, Ankara, 1971, s.32-33. Büyük Öğretmen Boykotu ile ilgili olarak bkz. (Baykurt,2000;326-348); Aksoy, Muammer, *Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi*, 2 cilt, Ankara, 1975; *Eğitim ve Yaşam Dergisi, TÖS’ün Büyük Öğretmen Boykotu’nun 30. Yılı Özel Sayısı*, Kış 1999; Ertuğrul, F., Genel Öğretmen Boykotu ve Öğrettikleri, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XX, Sayı 188-189, Şubat-Mart 1996, s. 31-53.

1974 ve sonrasında işçi eylemleri yeniden çoğaldı, çeşitlendi, zenginleşti, siyasallaştı.

Ayrıca, Yapı İşçileri Federasyonu'ndan olan ve sendikacılık hareketi tarihinde önemli bir yere sahip bulunan İsmet Demir'in 1974 yılında İskenderun Demir Çelik Fabrikası inşaatında örgütlediği direniş de unutulmaması gereken eylemler arasındadır.

Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç, 16 Haziran 1975 günü İzmir'de elektrik dağıtım sisteminde şalter indirip Ege Bölgesi'nin elektriğini kesti.

12 Mart sonrasının önemli ilk memur eylemi, 16 Şubat 1975 günü Töb-Der tarafından 52 ilde gerçekleştirilen Grevli, Toplu Sözleşmeli Sendika Hakkı, Faşizmi, İşsizliği, Pahalılığı Protesto Mitingleri idi.

1974 öncesinde kamu kesiminde direnişler seyrekli. Bu seyrek direnişlerin nedeni ise bir taraftan ücretlerin ve toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan diğer hakların verilmemesi, diğer taraftan iş kazalarıydı.

1961-1975 döneminde grevlerin ve diğer eylemlerin büyük bir bölümü özel sektördeydi.

Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1963-1975 döneminde en fazla sayıda işçinin greve çıktığı ve grevde geçen işgününün en yüksek olduğu yıllar şöyleydi: 1970 (21.156 işçi, 221 bin işgünü); 1974 (24.546 işçi, 1 milyon 109 bin işgünü).

1963-1975 döneminde yasal grevlere katılan işçi ve grevde geçen işgünü sayıları aşağıda verilmektedir.

### **Greve Katılan İşçi ve Grevde Geçen İşgünü<sup>167</sup>**

<b>Yıl</b>	<b>Greve Katılan İşçi</b>	<b>Grevde Geçen İşgünü (000)</b>
1963	1.514	19,7
1964	6.640	238,3
1965	6.593	336,8
1966	11.414	430,1
1967	9.463	344,1
1968	5.179	175,3
1969	20.162	323,2
1970	21.156	220,2
1971	10.916	476,1
1972	14.879	659,4
1973	12.286	667,3
1974	24.546	1.109,4
1975	13.708	668,8

## **V. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI**

1961-1975 dönemi dünyada kapitalizmin Altın Çağı idi ve bu durum Türkiye'ye de yansdı. Ekonomik gelişmeye ve uygulanan politikalara bağlı olarak genel anlamda halkın ve özel olarak da işçilerin yaşam standardı yükseldi. İşçiler genel olarak yaşamlarından memnundu. Geçmişte filmlerde seyrettikleri dayanıklı tüketim mallarını satın alabildiler; yeni açılan işyerlerinde iş bulabildiler; ücretlerini artırabildiler; çalışma koşullarını geçmişe göre iyileştirebildiler. Bu özelliklerin bir bölümü 1975-1980 döneminde de devam etti.

<sup>167</sup> Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1972, Cilt 1, Sayı 2, s.191; Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1974, Cilt 1, Sayı 1, s.198-201; Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1977, Cilt 1, Sayı 1, s.130.



İşçi Sigortaları Kurumu ve ardından Sosyal Sigortalar Kurumu'nun çalışmalarıyla, iş kazalarının belirlenmesi ve kayda geçirilmesi konusunda bazı çalışmalar yapıldı. Ancak işçilerin küçümsenmeyecek bir bölümünün kayıtdışı çalışması, bu konudaki önlemlerin yetersiz kalmasına yol açtı. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde işverenler öncelikli olarak işçi sağlığı giderlerini kısıtlar ve iş kazası ve meslek hastalığına uğrama riskini artırdılar. Çalışma Bakanlığı'nın işyerlerini teftiş konusundaki yetersizliği de sorunları artırdı. Diğer taraftan işçilerden de iş kazaları ve özellikle meslek hastalıkları konusunda önlem alınması konusunda ciddi talepler gelmedi. Bu alanda uzman istihdam eden işçi sendikası sayısı da birkaç taneyi geçmedi. Bu nedenlere bağlı olarak, bu konudaki sorunlar devam etti. Sorunlar, iş kazası ve meslek hastalığı istatistiklerinde belirtilenin çok üstündeydi.

Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre (DİE,2001;311) 1968-1975 döneminde Türkiye'de 758 bin çamaşır makinesi, 1 milyon 832 bin buzdolabı, 1 milyon 79 bin dikiş makinesi, 430 bin elektrikli süpürge üretildi ve satıldı.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre (DPT,1973;89), sigortalı işçilerin ve genel bütçeli kuruluşlarda çalışan memurların gayrisafı yurtiçi hasıladan aldıkları pay 1963 yılında yüzde 11,7 iken, bu oran 1971 yılında yüzde 18,2'ye yükseldi. Aynı dönemde bu kesimin iktisaden faal nüfus içindeki payı yüzde 7,9'dan yüzde 13,8'e çıktı.

1961-1975 döneminde fiyatlar (Tüketici Fiyatları Endeksi) 1969 yılına kadar tek haneli arttı. Fiyat artışı 1970 yılında yüzde 11,8 ve 1971 yılında yüzde 21,8 oldu. 1975 yılına kadar da, sırasıyla, yüzde 15,3, yüzde 15,8, yüzde 15,4 ve yüzde 19,0 olarak gerçekleşti. Ancak işçilerin ve memurların gerçek gelirleri, bu enflasyon oranlarına karşın, artmayı sürdürdü.

## **Yüksek Hakem Kurulu Kararları**

İşçiler ve sendikalar, 1963 yılı sonuna kadar toplulukla iş uyuşmazlığı çıkararak, ücret zammı alabildi. 1961-1963 döneminde Yüksek Hakem Kurulu iş uyuşmazlıklarına ilişkin 234 karar verdi. Örneğin, 1961 yılı Ocak ayında verilen bir karara göre, İstanbul Rami'de kurulu Modern Mensucat Fabrikasında çalışan işçileri temsilen Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası ile işveren arasında çıkan uyuşmazlıkta, işçi ücretlerine yüzde 5-15 arasında bir zam yapılması kararlaştırıldı. (*Resmi Gazete*,31.1.1961). İstanbul'da kurulu Lion Melba Çikolata Fabrikası'ndaki işçiler adına Türkiye Şeker ve Gıda Sanayii İşçileri Sendikası ile işveren arasındaki uyuşmazlıkta da işçi ücretlerine yüzde 10 oranında bir zam yapıldı. (*Resmi Gazete*,23.10.1963)

Bu konudaki ilginç kararlardan biri, Yüksek Hakem Kurulu tarafından toplulukla iş uyuşmazlığı konusunda verilen bir kararın, Bakanlar Kurulu tarafından bir başka işyerine teşmil edilmesi idi. Bu teşmil kararıyla, Devlet Demiryolları İşletmesi Gn.Md. işyerlerinden ikisinde çıkarılan iş uyuşmazlığı ile sağlanan ücret zamları, bu kuruluşun iş uyuşmazlığı çıkarılmamış işyerlerinde çalışan işçilere de uygulanması kararlaştırıldı. (*Resmi Gazete*,2.1.1963)

İşçiler ve sendikalar, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 24 Temmuz 1963 günü yayımlanarak yürürlüğe girmesi öncesinde de, işçilerin hiçbir risk almadığı ve bedel ödemediği toplulukla iş uyuşmazlığı sürecini işleterek, ücret artışları sağladılar.

## **Asgari Ücret Artırıldı**

Bu dönemde 1968 ve 1972 yıllarında yeni asgari ücret yönetmelikleri yayımlandı. Tarım sektöründe de asgari ücret uygulamasına geçildi.

Asgari ücretli işçilerin, asgari ücretin artırılması için hiçbir kitlesel eylemi ve hatta en küçük bir örgütlü çabası olmadı. Hükümetler, seçimler öncesinde işçilerden destek sağlamada asgari ücreti bir araç olarak kullandılar. Örneğin, gerçek asgari ücretin en yüksek olduğu yıl 1969 idi. 1969 yılında milletvekili genel seçimleri vardı. Hükümet, asgari ücreti ciddi biçimde artırmanın yanı sıra, işçilerin ve memurların sosyal güvenlik haklarında da önemli iyileştirmelere gitti.

Bu dönemde asgari ücret illere ve sektörler göre farklı belirleniyordu. Örneğin, mensucat sanayiinde 22.10.1963 tarihinde Adana’da belirlenen günlük asgari ücret kamu işyerlerinde büyükler için 960, küçükler için 760 kuruş, özel sektörde büyükler için 1120 ve küçükler için 880 kuruştur. 1963 yılında İstanbul’da belirlenen günlük asgari ücret kamu işyerlerinde büyükler için 1000 ve küçükler için 840, özel sektörde büyükler için 1200 ve küçükler için 1000 kuruştur. (Bakanlıklararası Produktivite Merkezi, 1964;14.

Gerçek asgari ücret ortalaması 1963-1967 döneminde arttı, 1968 yılında küçük bir gerilemeden sonra, 1969 yılında yüzde 32 oranında bir artış yaşandı. Daha sonraki yıllarda ufak gerilemelerin ardından 1974 yılında üst noktaya ulaştı.

Aşağıdaki çizelgede, tarım dışı sektörlerde 16 yaşından büyükler için günlük parasal ve gerçek asgari ücretler verilmektedir.

### Asgari Ücret

Yıl	16 Yaşından Büyükler İçin Günlük Asgari Ücret (TL)	Geçinme Endeksi	Günlük Gerçek Asgari Ücret (1963 fiyatlarıyla)	Gerçek Asgari Ücret Endeksi (1963=100)
1963	8,91	100	8,91	100
1964	9,34	100	9,34	105
1965	9,70	105	9,24	104
1966	10,71	114	9,39	105
1967	12,41	130	9,55	107
1968	12,41	138	8,99	101
1969	17,08	144	11,86	133
1970	17,08	156	10,95	123
1971	17,08	185	9,23	104
1972	23,40	214	10,93	123
1973	23,40	244	9,59	108
1974	40,00	302	13,25	149
1975	40,00	366	10,93	123

### Genel Ücret Düzeyi

1963 yılında 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun kabul edilmesinin ardından toplu iş sözleşmeleri yaygınlaştı. Bu durum, gerçek işçi ücretlerinde önemli artışlar sağladı. DPT verilerine göre, gerçek ücretler 1971 yılına kadar hemen hemen sürekli olarak arttı. 1972 yılında küçük bir gerileme görüldü. Daha sonra yeniden yükselişe geçerek, 1977 yılında zirveye çıktı.

DPT verilerine göre, Türkiye’de çeşitli kesimlerin 1963-1980 döneminde gerçek gelirleri 1963 yılı fiyatlarıyla aşağıda sunulmaktadır:

**Türkiye’de İşçilerin ve Memurların Gerçek Gelir Düzeyi (1963 Yılı Fiyatlarıyla)<sup>168</sup>**

Yıl	Net Gerçek Memur Aylığı (TL/ay)	Net Gerçek Kamu Kesimi Ücreti (TL/gün)	Net TİSK Ücret Verisi (TL/ay)	Net Gerçek Türkiye Geneli İşçi Ücreti (TL/gün)	İmalat Sanayi Gerçek Ücretleri (1961=100) (Pa-muk,2000;84-85)
1963	1000	17,20	–	15,21	105
1964	978	18,49	–	15,87	112
1965	923	19,41	–	15,95	121
1966	884	20,81	–	16,82	124
1967	833	22,08	–	17,57	129
1968	800	22,95	–	18,31	134
1969	745	24,12	–	19,18	136
1970	1253	25,29	–	20,38	150
1971	1070	24,22	–	21,69	160
1972	944	25,90	–	20,67	165
1973	826	23,51	832	21,11	152
1974	815	26,64	783	21,81	171
1975	773	28,12	829	22,98	194
1976	730	32,74	1006	25,55	246
1977	723	32,42	1117	26,66	259
1978	582	33,77	918	23,67	261
1979	548	29,50	616	20,24	265
1980	438	28,34	675	19,08	203

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri, kamu sektöründe ortalama ücretlerin, özel sektörde ortalama ücretlerin üstüne çıkmasıdır.

1964 yılından itibaren kamu kesiminde imzalanan toplu iş sözleşmeleriyle işçi ücretleri ve yan ödemelerinde önemli artışlar sağlandı. Daha önceki bölümlerde de ele alındığı gibi, bunu sağlayan, kamu sektörü işçilerinin ve sendikalarının eylemleri değildi. Ülkede sık sık seçim yapılıyordu. 4 yılda bir yapılan milletvekili genel seçimlerinin yanı sıra, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin her iki yılda bir yeniden seçilmesi söz konusuydu. Siyasi iktidarlar, sayıları ve oranları artan işçilerin siyasi tercihleri konusunda son derece duyarlıydı. Ayrıca kapitalizmin Altın Çağı’nın yanı sıra, Türkiye ekonomisinde de sürekli bir büyüme söz konusuydu. Devlet bütçesinin açıkları kolayca finanse edilebiliyordu. Kamu iktisadi teşebbüslerinin yöneticileri, siyasi iktidarların baskısıyla, işçi taleplerini büyük ölçüde karşılayabiliyordu. Bunlar ve benzeri etmenler, kamu sektörü ile özel sektör ücretleri arasında farkı büyüttü.

Herkesin aynı veya benzer koşullarda yaşadığı durumlarda ücret artış talepleri sınırlı olur. Ancak işçilerin bir kısmının gelir ve yaşam standardı düzeyinin yükseldiği durumlarda, geride kalanlar bu ücret ve yaşam standardını kendileri için hak kabul edip, buna erişmek amacıyla mücadeleye girer. 1961-1975 döneminde yükselen işçi eylemlerinin temelinde, mutlak yoksullaşma ve hak kayıpları değil, bu beklenti yatmaktadır. Mutlak yoksullaşma nedeniyle ortaya çıkan eylemlilik daha kalıcıdır.

168 DPT Sosyal Planlama Başkanlığı, *Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)*, DPT:2119-SPB:411, Ankara, 1988, s.2, 18, 26, 28. Deflatör olarak İstanbul Ticaret Odası İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi kullanılmıştır.

Daha iyi bir yaşam standardı için verilen mücadele ise o kadar kararlı ve inatçı değildir. 1961-1975 dönemi eylemlerinin büyük bölümü, bu nedenle, yükseldi ve hızla söndü; sel gittikten sonra kalan kum fazla olmadı.

Aşağıdaki çizelgede 1963-1976 döneminde asgari aylık ücret, ortalama kamu sektörü ücreti, ortalama özel sektör ücreti ve en düşük memur aylığı, karşılaştırma amacıyla, cari fiyatlarla, verilmektedir (Türk-İş, 1978;203):

## Ücretler ve Aylıklar

(Cari Fiyatlarla)

Yıl	Asgari Aylık Ücret (TL)	Ortalama Kamu Kesimi Ücreti (TL/ay)	Ortalama Özel Sektör Ücreti (TL/ay)	En Düşük Memur Aylığı (TL/ay)
1963	270	522	549	405
1964	270	582	588	405
1965	300	663	636	405
1966	300	747	678	405
1967	300	840	732	450
1968	300	933	786	450
1969	532,50	1026	924	450
1970	532,50	1161	990	450
1971	532,50	1332	1089	490
1972	1050	1461	1242	490
1973	1050	1839	1527	490
1974	1200	2304	1905	1000
1975	1200	2949	2361	1440
1976	1800	3150	2700	1440

Çizelgede de görüldüğü gibi, 1969 yılından itibaren en düşük memur aylığı, aylık asgari ücretin altında kaldı. 31.5.1974 gün ve 12 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile en düşük memur aylığının asgari ücretin altında kalması önlendi.

DPT'nin 3.BYKP'na göre, 1963 yılı fiyatlarıyla kamu kesiminde günlük ortalama ücret 17,4 lira iken, özel sektörde 18,3 liraydı. Ancak 1967 yılında 1963 yılı fiyatlarıyla kamu kesimi 23,3 liraya çıkarken, özel kesim 20,3 lirada kaldı. 1971 yılında ise kamu kesimi 1963 yılı fiyatlarıyla 26,9 liraya yükselmişken, özel kesim 22,1 liraydı. (DPT,1973;90)

Bir bütün olarak bakıldığında, 1961-1980 döneminde Türkiye'de gerçek ücretler, kişi başına milli gelir artışına koşut bir artış gerçekleştirdi. Bazı yıllardaki gerçek ücret artışları daha da yüksek oldu. Ayrıca, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla çeşitli yan ödemeler sağlandı. Bu dönemde toplu pazarlık düzeni yerleşti. 20 Temmuz 1978 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit ile Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç arasında imzalanan Toplumsal Anlaşma ise ilişkilere yeni bir boyut getirdi.

1966-1971 döneminde ekonomi (gayri safi milli hasıla) sürekli büyüdü. Sabit fiyatlarla büyüme oranı, 1966 yılında yüzde 12,0; 1967 yılında yüzde 4,2; 1968 yılında yüzde 6,7; 1969 yılında 4,3; 1970 yılında yüzde 4,4 ve 1971 yılında yüzde 7,0 oldu. Sabit fiyatlarla kişi başına büyüme oranları

ise 1966-1971 döneminde, sırasıyla, yüzde 9,2, yüzde 1,6, yüzde 4,0, yüzde 1,7, yüzde 1,8 ve yüzde 4,4 olarak gerçekleşti.

Türkiye ekonomisi 1971-1975 döneminde büyümesini sürdürdü. Gayri safi milli hasıla sabit fiyatlarla 1971 yılında yüzde 7,0; 1972 yılında yüzde 9,2; 1973 yılında yüzde 4,9; 1974 yılında 3,3; 1975 yılında yüzde 6,1 oranlarında büyüdü. Sabit fiyatlarla kişi başına gayri safi milli hasıladaki büyüme oranları ise 1971-1975 döneminde, sırasıyla, yüzde 4,4, yüzde 6,5, yüzde 2,3, yüzde 0,7, yüzde 3,3 olarak gerçekleşti. (DİE,2001;591)

Bu yıllarda Türkiye’de işçi konut kooperatifçiliği büyük bir gelişme sağladı. SSK, 1962-1972 döneminde 45.008 işçiye konut kredisi verdi. 1962 öncesi de dikkate alındığında, 1972 yılına kadar konut kredisi verilen işçi sayısı 59.891’e ulaştı. (Dinçer;Alpar,1973;23) 1973 yılında 21.128 işçiye, 1974 yılında 8.430 işçiye ve 1975 yılında da 16.325 işçiye SSK konut kredisi verildi. (Özüekren,1990;29) 1962-1987 döneminde 4235 yapı kooperatifine kredi sağlandı ve bu yolla 203.551 konut yapıldı. (Fişek;Özsuca;Şuğle,1998;172)

## **Toplu İş Sözleşmeleriyle Elde Edilen Kazanımlar**

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketin tarihlerinin önemli eksikliklerinden biri, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla sendika üyelerine sağlanan hakların incelenmemesidir. Bu eksikliğin en önemli nedeni, toplu iş sözleşmelerine ve özellikle 1960’lı yıllarda bağlanmış toplu iş sözleşmelerine erişmenin hemen hemen olanaksızlığıdır. Çalışma Bakanlığı’nın araştırmacılara açık bir toplu iş sözleşmesi arşivi yoktur. Daha doğrusu, Çalışma Bakanlığı’nın yasa gereği iletilmesi zorunlu toplu iş sözleşmelerini ne kadar süreyle sakladığı bile bilinmemektedir. İşçi sınıfı tarihi çalışmalarında toplu iş sözleşmelerini kullanmak isteyenler ancak bazı özel arşivlerden yararlanabilmektedir.

Toplu iş sözleşmelerindeki haklar, yalnızca sendika üyesi işçileri ilgilendirmez. Belirli bir bölgede sendika üyesi işçilerin örgütlü mücadeleleriyle elde ettikleri haklar, çevrede bulunan sendikasız işyerlerindeki işçiler ve işverenler tarafından da öğrenilir ve belirli ölçüde bu işyerlerine de yansır. Birçok işveren, çalıştırdığı işçilerin sendikalaşmasını önlemek istediğinde, baskı uygulamanın yanı sıra, sendikalı işçilerin yararlandığı bazı hakları da tanıyarak sendikalaşma eğilimini azaltmaya çalışır.

Belirli bir dönemde işçilerin davranışlarını anlayabilmek için, mevzuatın yanı sıra, bu toplu iş sözleşmelerinde elde edilen haklardaki gelişmeleri de incelemek gerekir. Türkiye’de 1961-1980 döneminde işçilerin çalışma ve yaşama koşullarının geliştirilmesinde önemli adımlar atıldığında, bunun en önemli aracı toplu iş sözleşmeleri oldu.

Türkiye’de toplu iş sözleşmelerinde (1) ücretler ve yan ödemeler, (2) çalışma süreleri, (3) iş güvencesi, (4) çalışma düzeni ve (5) işçi sağlığı ve güvenliğine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler vardır. Özellikle kamu kesimi işyerlerinde, bir ölçüde işyerlerinde 1963 öncesinde uygulanmakta olan personel yönetmeliklerinin de etkisiyle, çok geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır.

Herhangi bir işyerinde dönem boyunca toplu iş sözleşmelerinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi olanaklı değildir. Böyle bir çalışmada her bir işyeri ayrı bir kitap olur. Bu konuda önemli tek çalışma Tes-İş Sendikası tarafından gerçekleştirildi. Tes-İş Sendikası, 1963 yılından 2006 yılına kadar DSİ, TEK, E.İ.E.İ., İSKİ, İGDAŞ ve İller Bankası işyerlerinde imzaladığı toplu iş sözleşmelerinin kendileri açısından önemli maddelerini 600 sayfalık bir kitapta topladı: *TES-İŞ Sözleşmeler Tarihi, DSİ, TEK, E.İ.E.İ., İSKİ, İGDAŞ, İller Bankası Toplu İş Sözleşmeleri, Başlangıçtan (1963) Günümüze (2006)*, Ankara, 2006. Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü İşçi İşveren İlişkileri Müdürlüğü de, *Toplu Sözleşme Uygulamalarında 15 Yıl* adıyla 1980 yılında bir çalışma yayımladı.

Önemli ve nedense hiç kullanılmayan iki diğer önemli çalışma, Türk-İş tarafından 1973 ve 1975 yıllarında gerçekleştirildi. Türk-İş, Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü'nün (CIA) kontrolündeki Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) uzmanlarıyla birlikte, 1973 yılında yürürlükteki 101 toplu iş sözleşmesini ve 1975 yılında da yürürlükteki 250 toplu iş sözleşmesinin bazı maddelerini taradı ve yayımladı: Türk-İş Ekonomik Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi, *Yürürlükteki 101 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması, Mart 1973*, Ankara, 1973 ve Türk-İş Araştırma ve Uluslararası İlişkiler Merkezi, *Yürürlükteki 250 Toplu İş Sözleşmesinin Kıyaslamalı Araştırması, Mayıs 1975*, Türk-İş Yay.No.85, Ankara, 1975. Bu iki çalışma, 1973 ve 1975 yıllarında sendikali işçilerin gelirleri ve çalışma koşullarına ilişkin karşılaştırılabilir özet bilgiler sunmaktadır. Bu iki yayın incelendiğinde, sendikali işçilerin toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla yasalarda belirlenmiş hakların çok ötesine geçmiş oldukları görülmektedir. Doğal olarak, bu işyerlerindeki hakların sendikasız işyerlerine yansımaları da vardır.

12 Eylül öncesinde kamu kesiminde uygulanan 129 toplu iş sözleşmesinin 35 sayfalık incelenmesi de kazanılan haklar konusunda ayrıntılı bilgi sunmaktadır.<sup>169</sup>

Türkiye'de 12 Eylül 1980 öncesinde mevzuatta ve toplu iş sözleşmelerinde sendikaların ve işçilerin yönetime katılmalarıyla ilgili tek kapsamlı çalışma, Canan Koç'un basılmayan ve ancak <http://www.yildirimkoc.com.tr/index.php?p=belgeler> adresinde tümüne ulaşılabilen Çalışma Demokrasisi ve Türkiye'de Toplu İş Sözleşmeleri Aracılığıyla İşyerlerinde Kararlara Katılma çalışmasıdır. 85 sayfalık bu çalışmada 1964-1980 döneminde yürürlükte bulunan 537 toplu iş sözleşmesi taranmış ve işçilerin ve sendikaların çeşitli birimlerde temsiline ilişkin bilgiler özetlenmiştir. İncelenen toplu iş sözleşmelerinin 212'si Türk-İş'e, 239'u DİSK'e, 3'ü MİSK'e, 1'i Hak-İş'e ve 1'i Sosyal Demokrat-İş'e bağlı sendikalar ve 81'i de bağımsız sendikalar tarafından bağitlanmıştır. İncelenen 537 toplu iş sözleşmesinin 222'si kamu sektöründe, 315'i ise özel sektördedir. Bu önemli çalışma, Türkiye'de 1980 yılına geldiğinde işçilerin ve sendikaların özellikle kamu kesimi işyerlerinde küçümsenmeyecek bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir.

1980 öncesinde işçilerin işyerlerinde sahip oldukları hakların en çarpıcısı, TÜBİTAK işyerlerinde Sosyal-İş Sendikası'nın bağitladığı toplu iş sözleşmelerindeki disiplin kurulu maddesidir. 1976-1980 dönemine ilişkin üç toplu iş sözleşmesinde bu konudaki düzenlemeler aşağıda sunulmaktadır:

## **1. Dönem Toplu İş Sözleşmesi, Yürürlük Tarihi: 1.3.1976-28.2.1978.**

M.35: "Disiplin Kurulu 6 kişiden oluşur. Kurul Başkanı ile iki üye yedekleriyle beraber Genel Sekreter tarafından, diğer üç üye yedekleriyle beraber Sendika tarafından seçilir. Kararlar oy çokluğuyla alınır. Oy eşitliği halinde Başkanın iki oyu vardır."<sup>170</sup>

## **2. Dönem Toplu İş Sözleşmesi, Yürürlük Tarihi: 1.3.1978-1.3.1980.**

M.34: "Disiplin Kurulu tüm işçilerin kendi aralarından gizli oyla belirleyecekleri 18 işçi arasından Genel Sekreter tarafından belirlenen 6 asil ve 6 yedek üyeden oluşur. İşçilerin gizli oyla seçeceği bu 18 işçiden 5'i Araştırma Uzmanları veya Baş Uzmanları, 5'i Meslek Personeli veya Başteknisyen veya teknisyenleri, 4'ü şef veya daha yukarı derecedeki idari personel, geri kalan 4'ü de diğer personel arasından seçilir ve en geç toplu sözleşmenin bağitlanmasından itibaren 1 ay içinde Genel Sekreterliğe bildirilir. Genel Sekreter bildirilen bu 18 kişi arasından, 2'si Araştırma Uzmanı veya Baş Uzmanı grubundan, 2'si Meslek Personeli, Başteknisyenler ve Teknisyenler grubundan, biri İdari Personel

169 Bkz. Koç, Y., "12 Eylül Öncesinde Kamu Kesiminde İşçiler ve Toplu İş Sözleşmeleri," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s.274-308.

170 *Sosyal-İş Sendikası ile T.B.T.A.K. (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) Arasında İmzalanmış 1.Dönem Toplu İş Sözleşmesi*, Sosyal-İş Yay., Ankara, 1976.

Grubundan ve biri de diğer Personel Grubundan olmak üzere ve Genel Sekreterlik, Yapı Araştırma Enstitüsü, GATÖM'den en az birer kişi olmak kaydıyla 6 kişilik Disiplin Kurulunu belirler ve içlerinden birini Başkan olarak görevlendirir. Yedek üyelerin belirlenmesinde de aynı dağılıma uyulur.”<sup>171</sup>

Üçüncü Dönem Toplu İş Sözleşmesinde (Yürürlük Tarihi: 1.3.1980-28.2.1982) aynı madde korundu (M.42)<sup>172</sup>

12 Eylül 1980 sonrasında TÜBİTAK'ta Tez Koop-İş Sendikası örgütlendi. Yüksek Hakem Kurulu'nun 1982-1985 dönemine ilişkin kararının ardından, 1985-1987 dönemi toplu iş sözleşmesinde disiplin kurulu maddesi aşağıdaki biçimde düzenlendi.

M.57: “Disiplin Kurulu: İhtar cezası dışında disiplin cezası vermeye yalnız Disiplin Kurulu yetkilidir. Disiplin Kurulu 3 işveren, 1 sendika yetkilisi ve 2 sendika temsilcisinden oluşur. İşveren temsilcilerinden biri Kurula başkanlık eder. (...) Oyların eşitliği durumunda Başkanın katıldığı taraf çoğunluk sayılır.”<sup>173</sup>

Bu bölümde bazı özel ve kamu kesimi işyerlerinde 1964 yılında imzalanan ilk dönem toplu iş sözleşmeleri ile 1980 yılında yürürlükte olan toplu iş sözleşmeleri ana hatlarıyla karşılaştırılacaktır.

### **Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Toplu İş Sözleşmeleri**

#### **Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. ile Türkiye Maden-İş Sendikası Arasında Toplu İş Sözleşmesi, Ereğli, 1965**

Sözleşme yürürlük tarihi: 1.1.1965-31.12.1966.

M.26: “6772 sayılı Kanuna göre ve her yıl için çıkan Bakanlar Kurulu kararında gösterilen zamanlarda ve miktarlarda üyeye yılda iki ilave tediye yapılır.”

M.26: Fazla mesai zammı yüzde 50.

M.29 İhbar Tazminatı: Yasal süreler.

M.30 Kıdem Tazminatı: Yasal süreler.

M.32: Haftalık çalışma süresi 48 saat.

M.33: “İşyerinde çalışan bütün üyeler, çalışma mevzuatı gereğince fazla mesai yapmayı önceden kabul ederler.”

M.36: Yıllık ücretli izin süreleri yasal.

M.37 Mazeret İzinleri: “Evlenen, eşi, ana, babası ve çocukları ile kardeşleri vefat eden üyeye 3 gün, eşi doğum yapan işçiye 1 gün ücretli izin verilir.”

M.38: “İşveren üyeleri hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde kanun ve mevzuat hükümleri dairesinde çalıştırabilir. Bu takdirde üyelere ilgili kanunlar hükümlerine göre ödeme yapılır.”

#### **Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Genel Müdürlüğü ile Türkiye Maden-İş Sendikası Arasında Akdedilen Toplu İş Sözleşmesi (Yedinci Dönem), Ankara, 1977**

Sözleşme yürürlük tarihi: 19.4.1977-19.4.1979.

M.25: Haftalık çalışma süresi 48 saat.

171 TÜBİTAK ile SOSYAL-İŞ Arasında İmzalanan 2. Dönem Toplu İş Sözleşmesi, TÜBİTAK Matbaası, Ankara, 1978.

172 TÜBİTAK ile SOSYAL-İŞ Arasında Bağıtlanan 3. Dönem Toplu İş Sözleşmesi 1980-1982, TÜBİTAK Matbaası, Ankara, 1980.

173 TÜBİTAK ile TEZ-KOOP İş Sendikası Arasında Bağıtlanan 1. Dönem Toplu İş Sözleşmesi, 1985-1987, TÜBİTAK Matbaası, Ankara, 1985.

M.25: “Üç vardiya halinde çalışan işçilere bilfiil 7,5 saat çalışmak şartıyla 30 dakikalık ücretli ara dinlenmesi verilir.”

M.26: “Normal fazla mesailer konusunda üye zorlanamaz.”

M.29: “Fazla mesai ücreti % 75 zamlı ödenir.”

M.30: “İşveren, işçileri hafta tatili ile Ulusal Bayram ve Genel Tatil günlerinde işin sürekliliği nedeniyle çalıştırabilir. (...) Bu günlere ait fiili çalışma ücretli % 100 zamlı ödenir (Yani tam gün çalışılırsa, hafta tatili ve genel tatil ücreti dahil 3 yevmiye).”

M.41 İkramiye: “İşçilere 6772 sayılı Kanun gereğince bu kanunda belirtilen esaslara göre yılda iki ilave tediye yapılır. İşletme İkramiyesi: üyelere aylık ücretli personele uygulanan esas ve esaslar dahilinde yılda 90 günlük ücretleri tutarında işletme ikramiyesi ödenir. Aylık ücretli personele yapılan uygulamada bu meblağın 90 günün üzerinde artırılması Şirketçe yapıldığı takdirde, aynı işlem saat ücretli personele de aynen uygulanır.”

M.42 Gece Zammı: “Üç vardiya esasına göre veya 24 saat sürekli çalışılan işlerde 00-08 saatleri arasında çalışanlara, çalıştıkları beher saat için 400 kuruş gece zammı verilir.”

M.43 Sosyal Yardımlar: Evlenme yardımı, doğum yardımı, ölüm yardımı, çocuk zammı, tahsil yardımı.

M.43 Tatil Harçlığı: “Yıllık ücretli izne çıkan üyelere, izne çıkarken kanuni izin ücretine ilaveten 2.500 TL tatil yardımı yapılır.”

M.43 Yakacak Yardımı: “İki ton lavvarlanmış maden kömürü”

M.43 Askerlik Yardımı: 1 maaş tutarında askerlik yardımı.

M.43 Yemek: “Kaliteli bir öğün yemek verilir.”

M.43 Nakil Vasıtası: “İşçilere ödenmekte olan ve esasen ücretin içinde bulunan nakil vasıtası ücretinin aynen ödenmesine devam olunur.”

M.43 Plajdan Yararlanma: “Üyeler, Erdemir Sosyal Tesislerinden olan plaja, hem mevsimlik kart, hem de günlük biletle girebilirler.”

M.48 Yıllık Ücretli İzin: “Yıllık ücretli izin hakkı hizmet süresi 5 yıla kadar olanlara yılda 16 işgünü, 5 yıldan fazla 15 yıldan az olanlara 22 işgünü, 15 yıl ve daha fazla olanlara 25 işgünüdür.”

M.49 Diğer Ücretli İzinler: Evlenme, doğum, yakınların ölümü, doğal afet izinleri.

M.51 İhtiyat Askerliği: İşçi, ihtiyat askerliği süresince 60 gün süreyle ücretli izinli sayılır.

M.58 İstirahatte Ücret: “Hastalık veya iş kazası nedeniyle Sosyal Sigortalar Kurumu’ndan istirahat alan üyelerin, Kurumca ödenmeyen ilk 2 güne ait ücretleri İşveren tarafından ödenir.”

M.59 Vizitede Geçen Süre: “Sosyal Sigortalar Kurumu’na vizite için gidiş ve dönüşte geçen sürelerin ilk 4 saati için ücret kesilmez.”

M.63 İhbar Süreleri: 3 yıl ile 6 yıl arasında 8 hafta. 6 yıl ile 10 yıl arasında 10 hafta. 10 ile 15 yıl arasında 12 hafta. 15 yıldan fazlada 14 hafta.

M.63 Kıdem Tazminatı: 35 gün.

M.68 Konut Kooperatifine Yardım: “İşveren, Sendika üyelerinin kuracağı kooperatife SSK’dan tasdikli projelerine uygun olarak Ereğli Kazası hudutları içinde yaptıracağı konut inşaatları için gerekli yardımı imkanları nisbetinde ve tayin edeceği esas ve şartlar dahilinde yapar ve bu konuda sendika ile gerekli koordinasyonu sağlar.



## General Elektrik T.A.O. Toplu İş Sözleşmeleri

**General Elektrik T.A.O. ile Türkiye Maden-İş Sendikası Arasında Toplu İş Sözleşmesi, 1964-1966, İstanbul, 1965**

Yürürlük Süresi: 1.5.1964-30.4.1966

Çalışma Süresi: Ampul imalatında gündüz vardiyaları günde 9 saat ve haftada 5 gün (45 saat); gece vardiyası, günde 8 saat, haftada 5 gün (40 saat); sade gündüzleri çalışanlar günde 9 saat, haftada 5 gün (45 saat), devamlı işletme olarak 3 vardiya halinde çalışanlar günde 8 saat, haftada 40 saat.

Vardiya Zammı: “Saat 15.00-23.00 akşam vardiyası normal ücretin üzerine yüzde 8, ve 23:00-07:00 gece vardiyası yüzde 20 gece vardiyası primi alırlar.”

Fazla Çalışma Zammı: Yüzde 50

Fazla Çalışma: “Ortaklık nezdinde iş kabul etmekle işçinin İş Kanunu ve bu toplu sözleşme tarafından tarif edilen tarzda fazla mesai yapmak üzere peşin muvafakatini vermiş olduğu kabul edilir.”

Genel Tatillerde Çalışma: “Genel tatil ve hafta tatili günlerinde çalışılırsa iki, çalışılmazsa tek yövmiye ödenir.”

Askerlik Dönüşü İşbaşı: İşçi, eski işine veya başka bir işe tercihan alınır.

İhtiyat Askerliği Ücreti: 15 güne kadar ücret ödenir.

Yemek: Üç kap yemek verilir.

Ölüm yardımı, evlenme yardımı verilir.

Servis sağlanır.

İşçinin evlenmesi, yakınlarının ölümü, karısının doğumu durumlarında ücretli izin verilir.

Sene Sonu İkramiyesi: “İşçilere bir sene sonu ikramiyesi verilir.”

Yıllık Ücretli İzin: Süre yasal, ancak bu süre için ücretler yüzde 25 zamlı olarak ödeniyor.

**General Elektrik T.A.O. ile Türkiye Metal-İş Sendikası Arasında Toplu İş Sözleşmesi, 1974-1977, İstanbul, 1975.**

M.60 Sözleşme Süresi: 1.8.1974-31.7.1977, üç yıllık toplu iş sözleşmesi

M.21: Kıdem Tazminatı: Kanun

M.22: İhbar Önelleri: Kanun

M.27 İhtiyat Askerliği Ücreti: 30 güne kadar ücret ödenir.

M.31 Yakacak Yardımı

M.32 İkramiye: 23 Nisan ikramiyesi: 1 aylık ücret. Haziran ikramiyesi: 1 aylık ücret. Sene sonu ikramiyesi: 1 aylık ücret.

M.33: Fazla çalışma ücreti yüzde 65 zamlı.

M.33: Pazar günleri çalışma yüzde 100 zamlı.

M.33: “Ulusal Bayram ve Şeker ve Kurban Bayramları ile genel tatil günlerinde işveren tarafından çalışması istenen işçiler çalışmak zorundadırlar.” “Şeker ve Kurban Bayramları arifelerinde çalışıldığı takdirde ücret % 65 zamlı, Şeker ve Kurban Bayramları ve Genel Tatil günlerinde çalışıldığı takdirde % 100 zamlı ödenir.”

M.35 Gece Çalışma: 20:00-06:00 arası çalışmalar yüzde 25 zamlı.

M.36: SSK sağlık tesislerine gidiş gelişte 4 saatlik süre ücretli.

M.36: 7 gün ve daha fazla süreli istirahatlerde ilk 2 günün ücreti işverence ödenir.

M.38: Çocuk yardımı, tahsil yardımı, evlenme yardımı, doğum yardımı, ölüm yardımı, yakınlarının ölümünde yardım

M.38 Askerlik Yardımı: Askere giden işçilere 1000 TL askerlik yardımı.

M.38 Yemek: 3 kap yemek

M.38 Ayakkabı Yardımı: İşyerinde giymeleri için yılda bir çift ayakkabı

M.38 Yoğurt: Haftada 3 plastik kutu yoğurt

M.38 Havlu Sabun: Yılda bir adet yüz havlusu ve bir adet banyo havlusu; ayda bir adet sabun.

M.38 Vasıta Yardımı: Günde brüt 400 kuruş yol yardımı

M.39 Yıllık Ücretli İzin: Süre yasal, ancak bu süre için ücretler yüzde 45 zamlı olarak ödeniyor.

M.43 Ücretli Mazeret İzinleri: İşçinin evlenmesi, yakınlarının ölümü ve eşinin doğum yapmasında ücretli izin.

M.53 İş Elbisesi: Yılda iki takım iş elbisesi.

## **Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş. Toplu İş Sözleşmeleri**

**Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş. ile TEKSİF Arasında Yapılan Toplu İş Sözleşmesi 0(Süresi 1.7.1964-31.6.1966), 1964**

M.50 Sözleşmenin Süresi: 1.7.1964-30.6.1966

M.18: Haftalık çalışma süresi 48 saat. Çalışma süresinin günlere dağılımı işverenin yetkisinde.

M.19: “İşyerinde normal çalışma süreleri dışında fazla mesai yapılabilir.”

M.20: İşçinin evlenmesi, yakınlarının ölümü durumunda ücretli izin.

M.21 Yıllık Ücretli İzin: Yasa hükümleri.

M.25: “24 Temmuz işçi bayramı olarak 1 gün tatil yapılır. İşçilerin ücreti sosyal yardım olmak üzere ödenir.”

M.26: Yemek verilir.

M.27: Yılda iki takım iş elbisesi verilir.

M.28: Evlenme yardımı

M.29: Ölüm yardımı

M.30: “İşveren takdiri uhdesinde kalmak şartıyla parça bez, kilo usulü parçaları işçilere münasip zamanda satışa arz edebilir.”

M.45: İhbar öneleri yasal.

M.46: Kıdem tazminatı yasal.

**Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi, TEKSİF, 6. Dönem, 1975, Ankara, 1975**

M.23 İşe Geç Kalma: 15 dakikaya kadar geç kalanlar işe alınır ve ücretinde bir kesinti yapılamaz.

M.24 Fazla Çalışma: Fazla çalışma yapılabilir. Fazla çalışma ücreti yüzde 50 zamlıdır.

M.25 Yıllık Ücretli İzin: Yasa. “Aralık, Ocak, Şubat aylarında izin kullanan üyelerin yıllık ücretli izin sürelerine 3'er gün ilave edilerek yıllık ücretli izin kullandırılır.”

M.25 Ücretli Sosyal İzinler: Yakınların ölümü, evlenme, eşinin doğumu, çocuğunun evlendirilmesi, çocuğunun sünnet ettirilmesi durumunda ücretli izin.

M.26 Hafta Tatilinde Çalışma: “Zaruretler dolayısıyla Pazar günü çalıştırılan üyenin muvafakatı aranır.” “Hafta içinde tatil yapmış olanlara Pazar çalışmaları karşılığı olarak 3 yevmiye ve ayrıca hafta içinde tatil yaptığı gün için de bir yevmiye olmak üzere ceman 9 yevmiye ödenir. Pazar günü çalıştırılan üyelere hafta içinde bir gün ücretli izin verilmesi esastır.”

M.26 Genel Tatilde Çalışma: “İşyerinin kapanmasına kesin kanuni zaruret bulunmayan bayram ve genel tatil günlerinde işveren işyerinin çalıştırılmasını istediği takdirde işçiler bu karara uymak ve mezkûr günde çalışmak zorundadırlar. (Tevsik edilen meşru mazeret halleri hariç). Ancak, dini bayramlarla çalışılmayan arefe postalarında çalışmak üyelerin muvafakatına bağlıdır.” “Üyelerin dini bayram ve genel tatil günlerinde çalışmaları halinde bugünlere ait ücretleri % 100 zamlı (üç yevmiye) olarak ödenir.”

M.26 24 Temmuz İşçi Bayramı: “24 Temmuz İşçi Bayramı olarak kabul edilmiştir. İşyeri çalışmadığı takdirde üyelere, bir iş karşılığı olmaksızın, o günkü yevmiyeleri ödenir.”

M.28 İhbar Önelleri: 6 aydan fazla kıdemde 9 hafta ihbar. 3 yıldan fazla kıdemde 10 hafta ihbar. İş arama izni günde 3 saat.

M.29 Kıdem Tazminatı: 30 günlük ücret.

M.30: Askere gidenlere askerlik yardımı. Askerden dönenler işe alınır. İhtiyat askerliğinde ilk 30 günün ücreti tam olarak, daha sonraki 60 günün ücreti de yüzde 50 oranında ödenir.

M.70 Evlenme Yardımı

M.73 Doğum Yardımı

M.74 Ölüm Yardımı

M.75 İkramiye: Dini bayramlar arifesinde 15'er günlük yevmiye ve ayrıca 1000 TL.

M.76 Kıdem Teşvik İkramiyesi: Üç yılı dolduranlara ikramiye

M.77 Süt veya Yoğurt: Bazı birimlerde çalışanlara her gün yarım kilo yoğurt veya süt

M.78 Yemek

M.79 Çocuk Zammı

M.80 Tahsil Yardımı

M.81 Vasıta Yardımı

M.82: İzne çıkan işçiye izin süresinin ücretinin dışında izin yol parası ödenir.

M.83 Yakacak Yardımı: Her ay Ağustos ayında ödeme.

M.84 Mamullerden Yararlanma

M.85: İşveren, her yıl bahar aylarında üyelerin ve ailelerinin eğlenmeleri amacıyla bir piknik düzenler.

M.86: Sendikanın işyeri civarında açacağı satış yerinin kirasının yarısını işveren öder.

M.93 İş Elbiseleri ve Giyim Eşyaları

M.102: “İşveren işyerinde bir büfe ve çay ocağı açacak ve her 3 ekipte çalışan üyelerin meşrubat içmelerini sağlayacak şekilde işi organize edecektir.”

M.105 Toplu Sözleşme İkramiyesi: İşçilere 3000'er lira toplu sözleşme ikramiyesi verilir.

## **Uzel Ticaret ve Sanayi Ltd.Ş. Toplu İş Sözleşmeleri**

**Toplu Sözleşme, Türkiye Maden-İş Sendikası ile Uzel Ticaret ve Sanayi Ltd.Ş. Arasında İmzalanmıştır, Yürürlük Süresi 1.3.1964-31.12.1965, İstanbul, 1964**

M.10 Sözleşmenin Süresi: 1.3.1964-31.12.1965

M.29 Haftalık Çalışma Süresi: 48 saat.

M.30: “İşyerinin iş durumu ve çalışma şartları dolayısıyla gerektiğinde Kanun ve mevzuata ve bu Sözleşme hükümlerine uygun olarak işyerinde fazla mesai çalışması yapılır.”

M.31: “Normal fazla mesailer: Münavebe ile yaptırılır ve üye fazla mesai için zorlanamaz.”

M.33: “Pazar çalışmaları kanuni şartlara uygun olarak yapılabilir. Pazar gününe ait fazla mesai % 100 zamlı olarak ödenir.”

M.36: “Yalnız taraf Sendikanın üyelerine her ay sonu üyeliği devam ettiği müddetçe ayda brüt 10 saatlik ücreti tutarında prim verilir.”

M.38: Muvazzaf askerlik dönüşü “mümkün olduğu takdirde eski işleri verilir.”

M.38: Manevra ve diğer amaçlarla silah altına alınan üyelerin ücretinin yarısı iki ay süreyle ödenir.

M.39: “Kanuni yıllık ücretli izinlere ait ücretler % 25 zamlı olarak ödenir.”

M.39: Mazeret izinleri: Evlenmede 4 gün, yakınlarının ölümünde 3 gün ücretli izin.

M.40: Çocuk zammı, evlenme yardımı, doğum yardımı, ölüm yardımı.

M.40 Yemek: “İşçiye normal kalorili olmak üzere Cuma günleri üç ve diğer günlerde iki kap (çeşit) olarak günde bir öğün yemek verilir.”

## **Uzel Toplu İş Sözleşmesi , 1978-31.8.1979, Maden-İş**

M.6 Sözleşmenin Yürürlük Süresi: 1.1.1978-31.8.1979

M.17 Çalışma Süresi: “İşyerinde haftalık normal çalışma süresi 45 saattir. (...) Haftalık normal işgünlerinde haftada en az toplam 9 saat çalışan üyelere o hafta için, herhangi bir iş karşılığı olmaksızın, üç saatlik ücreti tutarında ödeme yapılır (Böylece haftalık normal 5 işgünü çalışmış olan üyeye 48 saatlik ücret ödenmiş olur.)”

M.20 İkramiye: Yılda 120 günlük ücret tutarında ikramiye

M.21 Devamlılık Primi: “Sendika üyelerine ayda 10 saat tutarında devamlılık primi ödenir.”

M.23 Hafta Tatilinde Çalışma: “Kendi hafta tatilinde onay vererek çalışan üyenin ücreti haftalık normal çalışma süresini tamamlamasa dahi % 100 zamlı (3 yevmiye) ödenir. Üyeye hafta tatili ayrıca gelecek hafta içinde kullanılır.”

M.24: Fazla mesai zammı hafta tatili dışında % 75 zamlı.

M.25: “Normal fazla çalışmalar konusunda üyenin muvafakati aranır.”

M.26 Gece Zammı: Yüzde 10

M.27 Bayram Ödeneği: Ramazan ve Kurban Bayramlarında 2000'er lira

M.28 Yakacak Parası: Her yıl Haziran ayında 4000 lira.

M.29 Sosyal Yardımlar: Evlenme yardımı, doğum yardımı, ölüm yardımı, çocuk zammı, öğrenim yardımı.

M.29 Yemek: "Çalışılan günlerde üyeye, doyurucu ve kalorili bir öğün yemek verilir."

M.29 Muvazzaf Askerlik Yardımı: 1 maaş tutarında yardım.

M.30 Yıllık Ücretli İzin: 1-5 yılda 15 gün; 5-15 yılda 21 gün ve 15 yıldan fazlada 26 gün. "Üyelerin yıllık ücretli izinlerinde yasanın öngördüğü ücretsiz yol izinin ilk üç günü ücretlidir ve yıllık ücretli izine hak kazanan her üye bu izni kullanır (bu üç günün ücreti % 75 zamlıdır.)"

M.30 Yıllık Ücretli İzin Parası: "Üyelerin kanuni yıllık ücretli izinlerine ait ücretler % 75 zamlı ödenir."

M.31 Ücretli Mazeret İzinleri: Evlenme, yakınının ölümü, eşinin doğumu durumlarında izin. "Adli ve idari makamlardan çağrılı bulunması durumlarında üyeye 1 güne kadar ücretli izin verilir."

M.31: "Dini bayramların arefe günleri tam gün ücretli tatil yapılır."

M.31: "Ulusal bayram, genel tatil ve dini bayramların arefe günlerinde onay vererek çalışan üyenin ücreti % 100 zamlı (3 yevmiye) ödenir."

M.32 İhbar Tazminatı: "Yıllık ücretli izin süreleri ile kıdem tazminatının hesaplanmasında, yakacak yardımı, izin ücreti ve bayram ikramiyelerinin ödenmesinde ihbar önellilerinin bitim tarihi esas alınır."

M.32 Kıdem Tazminatı: 35 günlük ücret. "Kadın üyelerin evlenmesi halinde evlenme tarihini izliyen 2 ay içinde bu üyeler, işyerinden ayrılmak istediklerini belirttikleri takdirde, kıdem tazminatları kendilerine ödenir."

M.33: SSK sağlık tesislerinden bir defada 5 gün veya daha fazla istirahat alan üyelere Kurumca ödenmeyen ilk iki güne ait ücret İşveren tarafından ödenir."

M.33: Vizitede geçen 4 saate kadar süreler ücretli.

M.34: Üyelere günde 250 gr. yoğurt verilir.

M.34: Yılda iki takım iş elbisesi ve iki çift iş ayakkabısı verilir.

M.34: Üyelere yılda iki defa yüz havlusu, ayda 250 gr. deterjan, haftada bir kalıp beyaz sabun, yılda bir adet boy havlusu verilir.

M.35: İhtiyat askerliği süresince (iki aya kadar) üyenin ücreti tam olarak ödenir.

M.38: Servis aracı sağlanır.

M.39 Park Yeri: "İşyerinde çalışan üyelerin arabalarını park için İşverence bir yer gösterilir."

## **Sümerbank Toplu İş Sözleşmeleri**

**Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi ile Türkiye Tekstil Örne ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası Bursa Şubesi Arasında Yapılan Toplu İş Sözleşmesi, 1964**

M.73 Sözleşmenin Yürürlük Süresi: 2.2.1964-1.2.1966

M.22 Sosyal Yardımlar ve Ödemeler: Çocuk zammı, evlenme yardımı, kıdemli işçiliği teşvik ikramiyesi, giyim eşyası, parasız yemek yardımı, ölüm yardımı, ordino, taşıma, kreş.

M.28: “Fazla mesai yapmayı işçiler peşinen kabul ederler ve 24 saat evvel mesai yapacaklara İşverence haber verilir.”

M.29: İşveren, lüzum ve zaruret hissettiği takdirde, işçilerin vardiyalarını muvakkaten veya devamlı olarak değiştirebilir.”

M.31: “İşverence işçiler iş icabı Pazar günleri ile Ulusal Bayram ve genel tatil günlerinde de çalıştırılabilir. Bugünler için kendilerine ilgili kanunlar hükümlerine göre ücret ödenir. Pazar günü çalıştırılan işçilere, o hafta içinde 24 saatten aşağı olmamak üzere birer gün ücretli izin verilir.”

M.32 24 Temmuz İşçi Bayramı: “24 Temmuz, işveren tarafından işçi bayramı olarak kabul edilmiştir. Bu gün için işçilere bir iş karşılığı olmadan ücretleri tam olarak ödenir.”

M.35 Yıllık Ücretli İzin: “İşçilerin yıllık ücretli izinleri, meri mevzuat esasları dairesinde yürütülür. Ancak Kasım, Aralık, Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarında izin kullanan işçilere ikişer gün fazla izin verilir.”

M.38: Askeri veya kanuni mükellefiyet nedeniyle işten ayrılan işçilere ücretleri 21 gün süreyle ödenir.

M.41 Geç Kalma: “10 dakika dahil, (mücbir sebepler hariç) geç kalanları işe alıp almamakta işveren serbesttir. Ancak, bu geç kalmalar bir ayda iki defayı geçtiği takdirde, ücretinden her defasında bir saatlik kesinti yapılır.”

M.44 Arama: “İşçiler, işe girer veya çıkarlarken İşverenin bu iş ile vazifelendirdiği kimselere üzerlerini aratmaya müsaade etmeye mecburdurlar. Ancak lüzum görüldüğü takdirde, işveren, işçilerin soyunma dolaplarında, işyerinde işin devamı sırasında da arama yaptırabilir.”

Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesine Ait Sosyal Yardım Esasları:

M.17 Kıdemli İşçiliği Teşvik İkramiyesi: 10.yılda 1 aylık ücret; 15.yılda 2 aylık ücret; 20.yılda 3 aylık ücret; 25.yılda 3 aylık ücret tutarında kıdemli işçiliği teşvik ikramiyesi verilir.

M.46 Yemek: “Parasız yemek günde bir öğün; ekmek dahil, senelik vasatı 2000 kaloriye kadar olmak üzere asgari 2 kap olarak verilir.”

M.52 Taşıma: İşçilerin işyerine getirilip götürülmeleri işverence sağlanır.

M.53 Kreş ve Emzirme Odaları: “Kreş ve emzirme odaları, işçi çocuklarının sıhhi bakım yeri olarak tesis edilmiştir.”

**Teksif Toplu İş Sözleşmesi, Sümerbank Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası, 8. Dönem, 1979, Ankara, 1979**

M.22 Vardiyaların Değişmesi: “İki veya üç ekip halinde çalışılan işlerde vardiyaların gece ve gündüz çalışmaları prensip olarak haftadan haftaya değişir. Ancak, istisnai hallerde Teksif ile mutabık kalınarak aynı ekip iki haftaya kadar çalıştırılabilir.”

M.25 İşe Geç Kalma: “Bir ay içinde sebebi ne olursa olsun en fazla 4 defa 10 dakikaya kadar geç kalanlar işe alınır ve ücretlerinden bir kesinti yapılamaz.”

M.27 İşyerine Giriş Çıkış ve Arama: “İşçiler işyerlerine girerlerken kendilerine verilen tanıtma kartlarını istenildiğinde göstermeye ve işyerinde takmaya mecburdurlar. Fevkalade ve lüzum görülen hallerde işçiler işe girerken ve çıkarken aranabilirler. Soyunma dolapları da aranabilir ve dolapların aranmasında sendika temsilcilerinden birinin, çağrıldığında hemen gelmesi ve hazır bulunması şarttır.

M.28 Fazla Çalışma: “Memleketin genel yararları yahut işin niteliği veya üretimin artırılması gibi sebeplerle bu toplu sözleşmede yazılı günlük çalışma sürelerinin dışında (...) fazla çalışma yapılabilir. (...) Fazla çalışmaya gelmesi gerektiği halde mücbir sebepler hariç gelmemiş olan işçiler hakkında disiplin hükümleri uygulanır.”

M.31 Yıllık Ücretli İzinler: 1-5 yıl kıdemde 20 gün; 5-15 yıl kıdemde 25 gün; 15 yıldan fazla kıdemde 30 gün. “Bu izinlerin tamamını, yarısını veya yarısından fazlasını Kasım, Aralık, Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarında kullanan üyelere yukarıda yazılan günlere 2’şer gün ilave edilerek izin kullandırılır.”

M.31 İzin Yol Parası: “Yıllık ücretli izin alan her üyeye yılda toplam 3.000 TL net izin yol parası ödenecektir.”

M.31 Ücretli Sosyal İzinler: Evlenme, yakınlarının ölümü, eşinin doğum yapması, doğal afet, askerlik yoklaması durumlarında ücretli izin verilir.

M.32: Bayram ve Genel Tatillerde Çalışma: “Tatil yapmayarak çalıştıkları takdirde (Şeker ve Kurban Bayramları hariç) fiilen çalıştıkları her saatin ücreti iki misli fazlası ile ödenir (yani toplam 3 misli). Tam çalışma halinde toplam 3 yevmiye ödenir. Şeker ve Kurban bayramlarında çalıştırıldıkları takdirde arife günleri hariç fiilen çalıştıkları her saatin ücreti iki buçuk misli fazlası ile ödenir (yani toplam 3,5 misli); tam çalışma halinde toplam 3,5 yevmiye ödenir. Prensip itibarıyla dini bayramların arife günlerinde işçiler çalıştırılmaz. Kendilerine bu günler için bir iş karşılığı olmaksızın tam yevmiye ödenir. Ancak, zaruretler dolayısıyla çalıştırıldıkları takdirde; toplam 3 yevmiye ödenir.”

M.32 24 Temmuz: “24 Temmuz işçi bayramı olarak kabul edilmiştir. Bu gün için bir iş karşılığı olmadan üyelere ücretleri tam olarak ödenir. Çalıştıkları takdirde, fiilen çalışılan her saatin ücreti 2 misli fazlasıyla ödenir (yani toplam 3 misli), tam çalışma halinde toplam 3 yevmiye ödenir.”

M.34 Bildirim Önergeleri: 6 aya kadar 15 takvim günü; 6-18 ay 34 takvim günü; 18-36 ay 49 takvim günü; 36 aydan fazla 63 takvim günü.

M.35 Kıdem Tazminatı: 37 gün. “Kıdemi 5 yılı geçen işçilerden kendi arzusu ile ayrılanlara her tam hizmet yılı için 15 günlük ücreti üzerinden kıdem tazminatı ödenir.”

M.36 Terki Hizmet Yardımı: “İlk sene için 30, sonraki beher sene için 10 yevmiye tutarında (...) terki hizmet yardımı ödenir.”

M.37 Askerlik: Bir yılını doldurmadan askere gidenlere net 1500 lira askerlik yardımı verilir. Askerden dönen işçiler işe alınırlar. Muvazzaf askerlik hizmeti dışında askere çağrılan işçilerin ücretleri tam olarak ödenir.

M.112 Yemek: “İşyerinde çalışan bütün üyelere günde bir defa ekmek (350-450 gram) dahil bir öğün parasız yemek verilecektir. Zaruret halinde, ekmek gramajı mahallinde her iki tarafın muvafakatı ile değiştirilebilir. (...) Verilecek yemek her öğün 3 kap olacaktır. Üçüncü kap mevsimine göre meyva veya tatlı olabilir.”

M.113 Evlenme Yardımı

M.114 Tahsil Bursu

M.115 Çocuk Zammı Yardımı

M.115 Aile Yardımı: “Teksif üyelerine ayda net 500 lira aile yardımı ödenecektir.”

M.116 Ölüm Yardımı

M.118 Kıdemli İşçiliği Teşvik İkramiyesi: 10.yılda 40 günlük ücret; 15.yılda 70 günlük ücret;

20.yılda 100 günlük ücret; 25.yılda 130 günlük ücret tutarında kıdemli işçiliği teşvik ikramiyesi verilir. “25. kıdem yılından sonra her 5 yıllık kıdem süresinin sonunda 130 günlük ücretli tutarında” ikramiye verilir.

M.119 Taşıt Yardımı

M.124: “Her üyeye Sümerbank mağazalarından alışveriş yapmak üzere yılda net 5.000 liralık çek verilecektir.”

M.124 Temizlik Malzemesi: Yılda iki adet el havlusu, yılda bir adet büyük boy havlu, her ay 2 kalıp beyaz sabun.

M.125 Kreş ve Emzirme Odaları

M.143 Yakacak Yardımı: Birinci yıl net 1000 TL, ikinci yıl net 1500 TL yakacak yardımı verilir.

M.144 Kârdan Pay Verilmesi: “Teksif üyelerine her sözleşme yılı için 65 günlük çıplak ücretleri tutarında (...) kârdan pay verilir.”

## **Tekel Toplu İş Sözleşmeleri**

### **Tekel İşyerlerinde 26 Yerel Sendika ile İmzalanan Toplu İş Sözleşmesi, 1964**

M.3-4 Sözleşmenin Yürürlük Süresi: “İşbu toplu iş sözleşmesi ve ekleri 30.4.1964 tarihinde mer’iyete girecektir.” “İşbu toplu iş sözleşmesi belirsiz süreli olarak aktedilmiştir.”

M.25 Askerlik: Askerlik nedeniyle tazminat almadan işten ayrılanlar, askerlik sonrasında işe alınır.

M.27 İhbar Süreleri: 1-3 yılda 8 hafta; 3-10 yılda 11 hafta; 10 yıldan fazlada 14 hafta. İhbar süresince ücretli iş arama izni günde 3 saat.

M.29 Kıdem Tazminatı: Yasa

M.34 Ücret Zamları: “İşçi ücretlerine, hizmet zammı, kıdem zammı, liyakat zammı olmak üzere üç şekilde zam yapılabilir.”

M.46 İş Müddetleri: Haftalık çalışma süresi 48 saat.

M.48 Vardiya Zammı: “Gece vardiyalarında işçilerin ücreti % 50 zamlı olarak ödenir.”

M.49 Şişe Kontrolü: “Şişe kontrolü işçilerine, her saat başında 10 dakika dinlenme zamanı verilir.”

M.50 Evlenme Yardımı ve İzni: Evlenen işçinin kıdemi 3 yılsa 200 saat; 5 yılsa 300 saat ve 10 yılsa 400 saatlik ücreti tutarında evlenme yardımı yapılır. Evlenme izni 5 gün.

M.51 Evlenip Ayrılan Kadın İşçiye Kıdem Tazminatı: Evlenen kadın işçi, evlilik tarihinden sonraki altı aylık süre içinde kendi isteğiyle ayrılırsa, 3 yıl kıdemliyse 200 saatlik, 5 yıl kıdemliyse 300 saatlik ve 10 yıl kıdemliyse 400 saatlik ücreti tutarında “sosyal yardım mahiyetinde” bir ödeme alır.

M.52 Doğum Yardımı

M.53 Çocuk Zammı

M.55 Cenaze Yardımı

M.56 Eceliyle Ölümde Yardım



M.57 Yemek: “İşveren; iş yerinde çalışan işçilere, çalıştıkları günlerde bir öğün öğle yemeği verir.”

M.58 Jubile: 15 yılda Tekel ürünleri ve rozet; 20 yılda bir aylık ücret; 25 yılda iki aylık ücret ödenir.

M.59 Sosyal Sigortalar Kurumu’nun istirahatte ödemediği ücretin bir kısmı Tekel tarafından ödenir.

M.60: İhtiyat askerliğinde ücret ödenir.

M.61 İş Kazası: İş kazası prim tarifesi

M.64 İşçi Koruma Sandığı: “İşbu toplu iş sözleşmesi kapsamına giren işyerlerinde çalışan işçilerin aylık ücretlerinin % 2’si nisbetinde tevkif edilecek meblağlar işçi koruma sandığı ismi altında işyerlerinde mevcut veya yeniden teşkil olunacak sandıklara yatırılır.”

M.66 Yıllık Ücretli İzin: 1-5 yıl kıdemde üç iş haftası; 5-15 yıl kıdemde 4 iş haftası; 15 yıldan fazla kıdemde 5 iş haftası.

M.67: Evlenme ve yakınının evlenmesi ve ölümü durumunda ücretli mazeret izni verilir.

M.68: Askerlik yoklaması için ücretli izin.

M.90 Yoklama: “İş yerinden dışarı çıkan her işçi yoklanır. Yoklamaya tâbi olacak işçiler iş yeri kapısında tesis olunacak bir ışık tertibatı ile tayin edilir. Bu ışık tertibatı o işyerinde çalışan işçilerin % 40’ının yoklamasını temin edecek şekilde ayarlanır. İhbar veya işverence görülecek lüzum halinde yukardaki hükümlerle mukayyet kalımsız haklarında ihbar yapılan veya lüzum görülen işçiler aranır. Taraf sendika bu hükmün suiistimal edilmemesi için işçiler nezdinde gerekli telkinlerde bulunacaktır.”

M.99 Aşılma Mecburiyeti: “Salgın hastalık tehlikesi hallerinde veya lüzum görüldüğü takdirde işçilere icabeden aşılma yaptırılır. Sıhhi bir mahzur olmadıkça her işçi aşılma mecburdur.”

M.113: “Sigara fabrikaları ile sigara fabrikalarının bulunduğu mahallerdeki yaprak tütün bakım ve işleme evlerinde çalışan işçilere, idarece halen çalışılan beher günde verilmekte olan 15 adet sigara, 20 adete çıkarılmıştır.”

**TEKEL Genel Müdürlüğü ile TEKGIDA-İŞ Sendikası Arasında İşkolu Düzeyinde İmzalanan Toplu İş Sözleşmesi, 1.3.1980-28.2.1982, Tekgıda-İş Yay., İstanbul, 1980.**

M.4 Sözleşmenin Yürürlük Süresi: 1.3.1980-28.2.1982

M.25: “Çalışmakta iken ölen işçilerin eşi veya birlikte oturup bakmakla yükümlü bulunduğu çocuklarından biri, ölümü izleyen 45 gün içinde başvurdukları takdirde uygun kadro varsa derhal, uygun kadro yoksa, kadro sağlandıktan sonra öncelikle işe alınırlar.”

M.26 Askerlik Dönüşü İşe Alınma: Kıdem tazminatını almayarak askere gidenler askerlik sonrasında işe alınırlar.

M.30 İş Süresi: Haftalık çalışma süresi 48 saat.

M.31 Ücretli Ara Dinlenme: Üretim ve imalat işlerinde çalışanlara günde iki defa 15’er dakikalık ücretli “sigara paydosu” verilir.

M.33 Vardiya Çalışması: “İki veya üç vardiya halinde çalışılan işyerlerinde işçilere, çalışma süresinin ortasında yarım saat dinlenme ve sigara paydosu verilir. Yemek bu paydosta yenir. Dinlenme ve sigara paydosları çalışma süresinden sayılır ve bu süreler için ücret kesintisi yapılmaz.”

M.34 Fazla Mesai: “İşverence; fazla çalışma yapılmasına gerek görülen hallerde ve genel tatil ve ulusal bayram günlerinde, fazla mesai yaptırılacak ve tatil günlerinde çalıştırılacak işçilerin muvafakatı alınır. Şu kadar ki, akid sendika, işveren tarafından fazla mesai yapılması gerekli

görüldüğü takdirde, o işyerinde yeteri kadar işçinin fazla mesai yapmasını sağlamak için gayret göstermeyi taahhüt eder. Fazla mesai ücretleri, esas saat ücretine nazaran % 50 zamlı ödenir.”

M.40 Hizmet Zammı ve Devam Zammı

M.50: Ulusal Bayram ve genel tatil günleri çalışmada ücretler % 100 zamlı ödenir.

M.57 Yıllık Ücretli İzin: 1-5 kıdem yılında 3 iş haftası; 5-15 kıdem yılında 4 iş haftası; 15 yıldan fazla kıdem yılında 5 iş haftası yıllık ücretli izin verilir.

M.57 İzin Parası: “Ücretli izne çıkacak işçilere izne başlamadan önce 2.000 TL tutarında sosyal yardım yapılır.”

M.59: İşçinin evlenmesi, yakınlarının evlenmesi, ölümü, doğumu, doğal afet durumlarında ücretli izin verilir.

M.60 Askerlik Yoklaması İzni

M.68 Yemek: “İşyerinde çalışan işçilere çalıştıkları günlerde bir öğün yemek verilir.”

M.71 Çocuk Zammı

M.72 Öğrenim Yardımı

M.73 Yakacak Yardımı: “Bu toplu iş sözleşmesi kapsamına giren işyerlerinde çalışan akid sendika üyesi işçilere ayda net 2.000 TL yakacak yardımı ödenir.”

M.74 Giyim Yardımı: “Bu toplu iş sözleşmesi kapsamına giren işyerlerinde çalışan akid sendika üyesi işçilere (gemi adamları hariç) yılda bir defa ve Haziran ayında 6.000 TL giyim yardımı yapılır.”

M.75 İlave Tediye: “Bu toplu iş sözleşmesinin kapsadığı işyerlerinde çalışan akid sendika üyesi işçilere, 6772 sayılı Kanun gereğince her yıl için iki aylık istihkakları tutarında verilmekte olan ilâve tediye ek olarak, sözü edilen kanun esaslarına göre hesaplanacak birer aylık tutarında iki ilâve tediye daha işveren tarafından ödenir.”

M.76 Doğum Yardımı

M.77 Cenaze Yardımı

M.78 Evlenme Yardımı ve İzni: “Evlenen işçilere 30 günlük çıplak ücreti tutarında evlenme yardımı yapılır.”

M.79 Evlenen Kadın İşçinin Kıdem Tazminatını Alarak İşten Ayrılması: “Evlenen kadın işçilere, evlendikleri tarihten başlayarak bir yıl içinde iş akidlerini feshini istedikleri takdirde” 1 yıl kıdemde 100 saatlik, 3 yıl kıdemde 200 saatlik, 5 yıl kıdemde 300 saatlik, 10 yıl kıdemde 400 saatlik ücretleri tutarında “sosyal yardım” yapılır.

M.80 Sigara: “Bütün işçilere fiilen çalıştıkları her iş günü için bir paket (20 adet) Bafra sigarası bedelsiz olarak verilir.”

M.81 Jübile: İşyerinde 15 yılını dolduranlara 20 günlük, 20 yılını dolduranlara 1 aylık, 25 yılını dolduranlara 2 aylık, 30 yılını dolduranlara üç aylık ücretleri tutarında kıdem ikramiyesi verilir.

M.85 SSK'nın Eksik Ödemesinin Tama İbلاغı: “3 gün ve daha fazla olmak üzere verilecek istirahatlerde, Kurumca ücret ödenmeyen ilk iki güne ait normal ücretleri, İdarece tama ibلاغ edilmek suretiyle hastalık yardımı olarak ödenir. İşçinin iki gün istirahat alması halinde kendisine İdarece Hastalık Yardımı ödenmez.”

M:87: Muvazzaf askerlik hizmeti dışında askere alınanlara bu süre için ücretlerinin bir bölümü sosyal yardım olarak ödenir.

M.92 İşçi Koruma Sandığı: “Bu toplu iş sözleşmesi kapsamında işyerlerinde çalışan işçilerin aylık ücretlerinin % 2’si oranında kesilecek paralar işyerlerinde mevcut işçi koruma sandıklarına yatırılır.”

M.93 Dinlenme Kampları: “İşveren; İstanbul, İzmir, Adana, Erdek, Mudanya, Trabzon, Kocaeli, Diyarbakır ve Elazığ (Gölcük gölü)’da yaz dinlenme kampı yardımı yapmayı kabul eder.”

#### M.95 İş Kazası Tazminatı

M.108 İşbaşı: “İşe başlama saatinden en çok 10 dakikaya kadar geç işe gelen işçilere ayda 2 defayı geçmemek kaydıyla çalışmalarının ilk yarım saatinin ücreti ödenmeyerek işbaşı yaptırılır.”

M.109 Yoklama: “İşyerinden dışarı çıkan ve işyeri amirinin lüzum göreceği hallerde de içeri giren, her işçi yoklanır. Yoklamaya tabi olacak işçiler, işyeri kapısına konulacak bir ışık tertibatı ile belli edilir. Bu ışık tertibatı o işyerinde çalışan işçilerin % 40’ının yoklanmasını sağlayacak şekilde ayarlanır. İhbar veya işverence görülecek lüzum halinde yukarıdaki hükümlerle bağlı kalınmaksızın haklarında ihbar yapılan veya lüzum görülen işçiler aranır. Taraf sendika bu madde hükmünün kötüye kullanılmaması için işçiler nezdinde gerekli telkinlerde bulunacaktır.”

M.119 Aşılma: “Sağlık hastalık tehlikesi hallerinde veya gerekli görüldüğü takdirde işçilere, aş yapıılır. Sağlık yönünden bir sakınca olmadıkça her işçi aşılma zorundadır.”

M.130 İhbar Önelleri: 1-3 yılda 8 hafta; 3-10 yılda 11 hafta; 10 yıldan fazlada 14 hafta. Ücretli iş arama izni 3 saat.

M.132 Kıdem Tazminatı: “1.3.1980 tarihine kadar Tekel işyerlerine girmiş olan işçiler ve gemi adamları için kıdem tazminatı ödeme gün sayısı 40 gündür.”

## Sosyal Güvenlik Alanındaki Gelişmeler

Bu dönemde işçiler açısından sosyal güvenlik alanında da önemli gelişmeler oldu.

1969 yılına kadar yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için, kadınların 55 ve erkeklerin 60 yaşını doldurmaları, en az 25 yıldır sigortalı bulunmaları ve en az beş bin gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi ödemiş olmaları gerekiyordu.

3.11.1969 günlü Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 1186 sayılı Kanunla yaş koşulu kaldırıldı. Böylece, 25 yıl sigortalılığı ve beş bin gün ödenmiş primi bulunan kişiler emekli olabiliyordu.

26.5.1976 günlü Resmi Gazete’de yayımlanan 1992 sayılı kanunla, kadınlarda sigortalılık süresi koşulu 25 yıldan 20 yıla indirildi. 1976 yılında Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 55,73 yıl olmuştu. Böylece, bir kişinin 18 yaşında sigortalı olarak çalıştığı varsayılırsa, kadınların 38 ve erkeklerin 43 yaşında emekli aylığı almaya hak kazanmaları mümkün oldu. Ayrıca, 18 yaşın altındaki dönemlerde malullük, yaşlılık, ölüm sigortasına prim ödenerek çalışılmış olması halinde, bu süre de dikkate alınıyor ve daha erken yaşlarda emekli olunabiliyordu. Bu yıllarda kabul edilen borçlanma düzenlemeleriyle, birçok insan, geçmişte sigortasız çalıştığı günleri de emeklilik açısından saydırarak erken yaşta yaşlılık aylığı almaya hak kazandı. Ayrıca, 11.7.1978 günlü Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla, sigortalıların er olarak silah altında geçen süreleri ile yedek subay okulunda geçen sürelerinin de, asgari ücret üzerinden hesaplanacak primleri ödemeleri şartıyla, prim gün sayılarına eklenebilmesi olanağı sağlandı.

1975 yılında çeşitli ülkelerde yaşlılık aylığına (emekliliğe) hak kazanmak için erişilmesi zorunlu olan yaş aşağıda sunulmaktadır (US Dept.of Health Education Welfare,1975):

## Çeşitli Ülkelerde Emeklilik Yaşı (1975)

	Erkekler	Kadınlar
ABD	65	65
Almanya, Demokratik Cum.	65	60
Almanya, Federal	63	63
Avustralya	65	60
Avusturya	65	60
Belçika	65	60
Bulgaristan	60	55
Çin Halk Cumhuriyeti	60	50
Danimarka	67	67
Finlandiya	65	65
Fransa	60	60
İngiltere	65	60
İsrail	70	65
İtalya	60	55
Japonya	60	55
Küba	60	55
Norveç	67	67
Sovyetler Birliği	60	55

1969 yılındaki 1186 sayılı Kanunla, sigortalılara bağlanan aylık oranı yüzde 50'den yüzde 70'e çıkarıldı. Ayrıca, yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için geçmiş hizmetlerin en düşük ücret üzerinden borçlanılması imkanı da sağlandı.

Bu dönemde sigortalılara sağlanan önemli diğer bir olanak da, SSK hastanelerinin sayısındaki artışı. 1950-1954 döneminde İşçi Sigortaları Kurumu'nun 9 hastanesi açılmıştı. Bu sayıya, 1955-1959 döneminde açılan 3 hastane daha eklendi. 1960-1974 döneminde ise 49 yeni SSK hastanesi daha açıldı. (Fişek;Özsuca;Şuğle,1998;116)

## SONUÇ

1961-1975 döneminde işçiler, gerek kapitalizmin altın çağının sağladığı olanaklardan yararlanarak, gerek oy güçlerini, eylem ve grev güçlerini ve çok sınırlı bir ölçüde de tüketici olarak güçlerini kullanarak, çalışma ve yaşama koşullarını iyileştirdiler. İşçilerin satınalma gücü arttı; yaşam standartları yükseldi, hakları geliştirildi. Bu süreçte ağırlıklı olarak toplu iş sözleşmeleri kullanıldı. Sınırlı sayıda işçiyi kapsamasına karşın, toplu iş sözleşmeleriyle elde edilen haklar, sendikasızs işyerlerine de bir ölçüde yayıldı. Özellikle Federal Almanya başta olmak üzere yabancı ülkelere çok sayıda kişinin çalışmak üzere gitmesi, hem işsizliği ciddi biçimde azalttı, hem de Türkiye'nin gereksinim duyduğu dövizin sağlanmasına önemli katkılarda bulundu. "Almancılar" özellikle kırsal bölgelerdeki mülksüzleşme sürecini de yavaşlattı ve bazı durumlarda tersine çevirdi. Memurların 1965-1971 döneminde sendikalaşabilmesi, örgütlü mücadeleye önemli katkılarda bulundu. İşçi sendikaları ise bölündü. Genel olarak bakıldığında, bu dönemde işçilerin büyük bölümü hayatlarından memnundu; içinde yaşanan düzende geleceğe umutla ve güvenli bakıyordu.



# 1975-1980 DÖNEMİ: SİYASAL SENDİKACILIK

## GİRİŞ

1975-1980 döneminde Türkiye’de bir iç savaş yaşandı. Bu gerçek göz ardı edilerek bu dönemde işçi sınıfı hareketinin incelenmesi olanaklı değildir. Bu iç savaş süreci, insanların sınıf aidiyetlerinin ikinci plana itilmesine, siyasal görüş ve inanç kimliklerinin öne çıkmasına yol açtı. Özellikle 1978 yılından itibaren de etnik kimlik önem kazandı.

1975-1980 döneminde Türkiye’de halk, “sağcı” ve “solcu” olarak ikiye bölündü. Ancak bu saflaşma, sermaye ile ücretli emeğin, sermayedar sınıfla işçi sınıfının saflaşması değildi. “Solcu”lar, kendisine “sağcı” diyenleri faşistlikle, Amerikan ajanlığıyla, sermaye yanlısı olmakla suçluyor; kendilerinin bağımsızlık ve emek yanlısı olduklarını ileri sürüyorlardı. “Sağcı”lar, kendisine “solcu” diyenleri Allahsız komünist, Rus ajanı, ahlaksız, aile düşmanı olmakla suçluyor; kendilerinin milliyetçi ve muhafazakâr olduklarını ileri sürüyorlardı.

Nitekim 1975-1980 döneminin işçi-memur eylemlerinin küçümsenmeyecek bir bölümü, emek-sermaye veya işçi sınıfı-sermayedar sınıf çelişkisinin ifadesi değildi; Soğuk Savaş’ın Türkiye’ye yansıtılmasının sonuçlarıydı.

Bu yanlış saflaşma Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincinin ve sınıf dayanışmasının gelişmesine büyük ölçüde engel oldu.

Bu yıllarda Türkiye’de salt ekonomik amaçlı grev-dışı eylemler 1990’lı ve 2000’li yıllarda olduğu gibi yaygın değildi. Ancak eylem ve direnişler daha sertti. İşçiler arasındaki kavga ve çatışmalar da arttı. İşçiler arasında sağ-sol kavgasının bir bölümü de kamu kesiminde işe girmek veya işini korumakla ilgiliydi. En önemli eylem türü grevlerdi. Çok sayıda yürüyüş ve miting de yapıldı. Çatışmaların olduğu işyeri işgalleri de yaşandı.

Grev ve direnişlerin önemli bölümü siyasal amaçlıydı. Bunların bazıları hükümetlerin anti-demokratik girişimlerine karşıydı. Belediyeler ve tarım satış kooperatifleri birliklerinde bu dönemde yaygınlaşan ve sertleşen eylemler de iktidar yapısı ve değişiklikleriyle bağlantılıydı.<sup>174</sup>

Bu dönemde, DİE verilerine göre, tüketici fiyatları 1975 yılında yüzde 19,0, 1976 yılında yüzde 16,4, 1977 yılında yüzde 22,5, 1978 yılında yüzde 53,3, 1979 yılında yüzde 62,0 ve 1980 yılında yüzde 101,4 oranında arttı. Enflasyon ve 1978-1980 döneminde gerçek ücretlerin azalması da eylemleri tetikledi.

174 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Koç, Y., “1974-1980 Döneminde Belediyelerde İşçi-İşveren İlişkileri,” *Toplum ve Bilim Dergisi*, No.17, Bahar 1982, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1500845129b.pdf>) ve Koç, Y., “Türkiye’de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri,” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı 11, Prof.Dr.Cavit Orhan Tütengil’in Anısına, İstanbul, 1984, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324677749a.pdf>)

Koalisyon hükümetleri de yarattığı zayıf iktidar algısı ve kamuda uyguladıkları siyasal yandaş kayırmacı personel politikalarıyla, sorunların arttığı koşullarda, sorunları eylemle çözme eğilimini güçlendirdi.

Özel sektör işçilerinin ve memurların gerçek gelirlerinde 1978 ve 1979 yıllarında, kamu işçilerinin gerçek gelirlerinde 1979 yılındaki önemli düşüğe rağmen, 5 milyon dolayında ücretlinin olduğu bir ülkede 1980 yılında greve çıkan 84 bin işçinin bu açıdan bir rekor olduğu ve bu işçilerin önemli bir bölümünün de sınıf bilinciyle değil, sadece işçilik bilinciyle greve çıktığı ve işçiler arasında siyasi görüşlere göre bölünme ve hatta kavgaların yaygınlaştığı düşünülürse, bu dönemde Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincinin ve sınıf dayanışmasının henüz çok gelişmemiş olduğu söylenebilir.

## **Kapitalizmin Altın Çağı'ndan Durgunluk ve Krizlere**

Kapitalizmin Altın Çağı, 1970'li yılların ortalarında sona erdi. Dünyada sürekli ekonomik büyüme yerini durgunluk ve buhranlara bıraktı. Tam istihdamın yerini yapısal işsizlik aldı.

Soğuk Savaş 1972 ve 1975 yıllarında imzalanan önemli iki uluslararası belge sonrasında yerini yumuşamaya bıraktı. Ancak 1979 yılında Soğuk Savaş'ın yeni bir evresine girildi. Yumuşama dönemlerinde bile Türkiye, önemli jeopolitik konumu nedeniyle, büyük güçlerin mücadele alanlarının en önemlilerindendi.

Özellikle iletişim ve taşımacılık sektörlerinde yaşanan teknolojik atılımlar sonrasında ve sermaye birikiminde ulaşılan yeni düzey (çokuluslu ve ulusötesi sermaye) sayesinde, büyük tekellerin üretimi uluslararası düzeyde planlamaları ve gerçekleştirmeleri (küreselleşme) olanaklı oldu.

## **Yeni Uluslararası İşbölümü**

Bu gelişme, uluslararası düzeyde yeni bir işbölümünü gündeme getirdi. 1970'lere kadar, gelişmiş kapitalist ülkeler imalat sanayii ürünlerinin üretiminde uzmanlaşırken, azgelişmiş ülkeler tarım ürünleri ve maden cevheri satar, büyük tekellerin gelişmiş kapitalist ülkelerde ürettikleri ürünler için yüksek kârlı satış olanakları olan pazarlar sağlardı. Sermaye birikiminde ulaşılan yeni düzey ve yeni teknolojik olanaklar, başlangıçta yalnızca emek-yoğun sektörlerdeki imalat sanayii üretiminin, ardından hemen hemen tüm imalat sanayii üretiminin önemli bir bölümünün azgelişmiş ülkelere kaydırılmasına yol açtı.

Bu süreçte Çin Halk Cumhuriyeti'nde önemli bir politika değişikliği yaşandı. Çin Komünist Partisi'nin 1977 yılında yapılan 11. Kongresi sonrasında 1978 yılından itibaren Çin'in ulusötesi şirketlere karşı tavrı değişti; Çin Halk Cumhuriyeti, 1980'li yıllardan itibaren ulusötesi şirketlerin üretim birimlerini kaydardıkları en önemli ülke oldu.

## **Küçük Üreticiliğin Tasfiyesi**

ABD'nin ve Avrupa Birliği ülkelerinin yönetimi altındaki Dünya Bankası, 1960'lı ve 1970'li yıllarda azgelişmiş ülkelerde kırsal bölgelerdeki küçük üreticiliğin tasfiyesinin önlenmesi için büyük çaba gösteriyordu. Bunun nedeni ağırlıklı olarak siyasaldı. Komünistler, Rusya'da 1917 yılında öncelikli olarak işçi desteğini alarak iktidara gelmişti. Bu dönemde komünist düşüncede işçi sınıfının temel güç olacağı anlayışı yaygındı. Köylülük, ancak işçi sınıfının müttefiki olarak önemli kabul ediliyordu. Ancak 1930'lardan itibaren Çin'de komünistler farklı bir yol izlediler. Çin Komünist Partisi, Japon işgaline ve toprak ağalarına karşı, ağırlıklı olarak topraksız ve az topraklı yoksul köylülüğü temel güç olarak bir mücadele yürüttü ve 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurdu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve

Vietnam Demokratik Halk Cumhuriyeti de benzer bir süreçle kuruldu. ABD, bu deneyimlerden ders çıkararak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde az gelişmiş ülkelerde küçük üreticiliğin tasfiyesini önlemeye yönelik politikalar geliştirdi ve Dünya Bankası da bu politikaların etkili bir biçimde uygulanmasında görev üstlendi. ABD, bazı ülkelerde toprak reformu da yaptırdı. Türkiye'de 1960'lı ve 1970'li yıllarda özellikle kırsal bölgelerde küçük üreticiliğin bir hükümet politikası olarak desteklenmesinde ABD'nin dünya ölçeğinde uyguladığı bu politikanın önemli etkisi vardı.

Bu dönemde küçük üreticiliğin desteklenmesine yönelik politikaların uygulanabilmesi için gerekli kaynaklar da bulunuyordu. Kapitalizmin Altın Çağı, siyasal amaçlı destek için gereken kaynağı sağlıyordu. Ayrıca, sömürge sisteminin yerini birçok ülkede yeni-sömürgecilik almıştı. Az gelişmiş ülkelere gelişmiş kapitalist ülkelere kaynak veya "ekonomik artık" aktarımı, yeni yöntemlerle sürdürülüyordu.

Kapitalizmin Altın Çağı'nın sona ermesi, yeni uluslararası işbölümüne geçilmesi ve Soğuk Savaş'ın yerini yumuşamaya bırakması, az gelişmiş ülkelerde küçük üreticiliğe yönelik politikanın da zaman içinde değişmesine neden oldu. 1980'lerde ve özellikle de Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında çökmesinin ardından, kırsal kesimde küçük üreticiliğin desteklenmesine yönelik politikalar temelden değiştirildi. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası (ve bu kurumları yöneten ABD ile Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri) artık kırsal kesimde küçük üreticiliğin tasfiyesine yönelik taleplerle ortaya çıktılar.

Bu politika değişikliğinin diğer bir boyutu, ulusötesi şirketlerin gereksinimleriydi. Artık üretimi dünya ölçeğinde planlayan, gerçekleştiren ve pazarlayan ulusötesi şirketler, üretim birimlerini az gelişmiş ülkelere ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne kaydırmaya başladı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, kapitalizmin Altın Çağı boyunca ekonomik büyümeden, tam istihdam koşullarından ve az gelişmiş ülkelere aktarılan ekonomik artıktan aldığı paydan yararlanan gelişmiş ülke işçi sınıflarının işgücü maliyetlerinin ciddi biçimde yükselmiş olmasıydı. ABD'de ücretler yüksekti. Avrupa ülkelerinde ise yüksek ücretlerin yanı sıra çok gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemi, işçiyi koruyucu mevzuat ve kısa çalışma süreleri söz konusuydu. Sosyal refah devleti uygulamasının maliyeti de yükseliyor, bu nedenle şirketler ve ücretliler üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik primi yükü artırılıyordu. Halbuki az gelişmiş ülkelerde hem işgücü maliyetleri düşüktü, hem sosyal güvenlik primleri ve vergiler, gelişmiş kapitalist ülkelerle kıyaslandığında, olağanüstü biçimde azdı. Bu ülkeler, yatırımları kendi ülkelerine kaydırabilmek için ulusötesi şirketlere özel ayrıcalık ve teşvikler sunuyor, serbest bölgeler kuruyor, işçi haklarında özel kısıtlamalara gidiyordu. Ayrıca, üretimin az gelişmiş ülkelere kaydırılacağı tehdidi, gelişmiş kapitalist ülkelerde işgücü maliyetlerinin denetim altında tutulmasının bir aracı olarak da kullanılabilirdi.

Az gelişmiş ülkelerde küçük üreticiliğin desteklenmesinden vazgeçilmesi ve küçük üreticiliğin tasfiyesini sağlayacak politikaların Dünya Bankası tarafından dayatılması sonucunda, az gelişmiş ülkelere kırsal kesimdeki küçük üreticilik hızla yoksullaştı, mülksüzleşti ve kentlere göçerek, özellikle gelişmiş kapitalist dünya için gerekli olan malları ucuzlaştıracak ve ulusötesi şirketlere yüksek kârlar sağlayacak biçimde işçileşti. Mülksüzleşen kitlenin önemli bir bölümü de işsizler ordusuna katıldı.

Dünya ölçeğindeki bu değişim süreci, etkilerini 1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye'de de hissettirmeye başladı.

Ancak Türkiye'de işçi sınıfını doğrudan etkileyen ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeler yalnızca uluslararası düzeydeki dönüşümlerle sınırlı değildi.



## İthal İkameci Sanayileşmeden İhracata Yönelme

Türkiye, 1929 yılından beri ithal ikameci sanayileşme politikasını uyguluyordu.

İthal ikameci sanayileşme politikasında, ithal edilen malların Türkiye’de üretimi temel amaçtı. Ancak ithal edilen malların Türkiye’de üretimi bir anda yapılamadığından, kademeli bir süreç izleniyordu. Bir malın nihai biçiminin ithali yerine, bazı parçalarının ithali ve geri kalan üretim sürecinin Türkiye’de tamamlanması yoluna gidiliyordu. Örneğin, geçmişte buzdolabı ithal edilirken, buzdolabı ithalinde alınan vergi yükseltiliyor, buzdolabının bazı parçalarının ithali kolaylaştırılıyor ve üretimin Türkiye’de tamamlanması teşvik ediliyordu.

Bu politikanın başarılı bir biçimde sürdürülebilmesinin önkoşulu, gerek yatırım malları ithalatı, gerek de bir bölümü Türkiye’de üretilecek olan malın ithal parça girdileri için döviz gereksiniminin karşılanmasıydı.

Türkiye 1950’li yıllarda bir döviz darboğazı yaşamıştı. 1960’lı yıllarda ise yurtdışına giden ve yabancı ülkelerde belirli bir süre kalıp geri dönme niyetinde olan işçilerin biriktirdikleri parayı Türkiye’deki ailelerine göndermeleri sayesinde, döviz gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılayabilmişti. Ancak 1970’li yıllarda döviz gereksiniminin karşılanmasında çeşitli sorunlar çıkmaya başladı. Avrupa ülkelerine çalışmaya giden işçilerin bir bölümü ailelerini kendi buldukları ülkeye götürdü. Bu işçilerin bir bölümü, büyük özveriyle tasarruf ettikleri parayla Türkiye’de ev yaptırmış, tarla almış, şirket kurmuştu. Kurulan şirketlerin çok büyük bölümü iflas etti. Alınan evlerde kiracı olarak oturanlar, “para süpürüyor” dedikleri “Almanci”lara kira ödemedi. Aldıkları tarlaları işleyen, yabancı ülkede çalışanın payını vermedi. Türkiye’ye gayrimenkul alınması için gönderilen paranın bir bölümü de aile yakınlarınca çarçur edildi. Bu koşullarda, Avrupa ülkelerindeki işçilerin giderek artan bölümü, tasarruflarını, buldukları ülkede tutma eğilimine girdi. Özellikle ailesini getirenler, Türkiye’de ev veya arazi almak yerine, buldukları ülkede ev almaya ve hatta işyeri açmaya başladı. Bu süreç, Türkiye’nin işçi döviz girişi nispi bir azalmaya yol açtı.

Türkiye’nin ikinci döviz kaynağı, tarım ürünü ve maden cevheri ihracatıydı. Bu ürünlerin uluslararası piyasalardaki fiyatları yavaş artınca veya düşünce, bu kaynak da yetersiz kaldı.

Diğer taraftan Türkiye’nin döviz gereksinimi sürekli olarak artıyordu.

İthal ikameci sanayileşme, döviz tasarrufuna değil, döviz ihtiyacında artışa yol açtı. Türkiye özellikle 1970’li yıllarda ithalatını artırdı. Ayrıca, 1973 Arap-İsrail savaşından sonra OPEC ülkeleri bir varil petrolün fiyatını 3-4 katına çıkardı. Petrol gereksiniminin büyük bölümünü ithalatla karşılayan Türkiye, ciddi bir döviz darboğazına girdi. 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından ABD’nin uyguladığı ambargo ve buna Avrupa ülkelerinin katkısı, döviz gereksinimini daha da artırdı. Uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarında 1979 yılında yaşanan yeni artış sorunu daha da büyüttü.

Döviz darboğazı, 1977 yılından itibaren temel tüketim mallarının piyasadan çekilmesine yol açtı. ABD, Türkiye’nin döviz gereksinimini bir silah olarak kullanarak, üslerin yeniden açılması ve Yunanistan’ın NATO’ya geri dönmesi konusunda Türkiye’nin itirazının geri alınması için baskı yaptı. Bu baskı sonuç vermediğinde, Türkiye ekonomisi ciddi bir krize sürüklendi. Bazı temel tüketim mallarının bulunamamasının yanı sıra, birçok fabrika üretimini azalttı veya durdurdu. Bazı bölgelerde tarımsal faaliyet de mazot yokluğundan ciddi biçimde etkilendi.

Bu süreç, Süleyman Demirel’in azınlık hükümetinin 24 Ocak 1980 kararlarını almasıyla son buldu. 24 Ocak kararlarının tam anlamıyla uygulanması ise, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında gerçekleşebildi.

## İşçilerin Sorunları Artıyor

24 Ocak kararları işçi-işveren ilişkilerinde ciddi bir sertleşmeye yol açtı.

1975 ve sonrasında Türkiye’de işsizlik hızla arttı. Özellikle kırsal kesimde küçük üreticiliğin tasfiye süreci başladı ve köyden kente göç hızlandı. Avrupa kapısı kapandığından, artan işsizliğin yurtdışına işçi göçü aracılığıyla azaltılma olanağı ortadan kalktı. Yaşanan ekonomik krizlerin işyerlerine yansımaları öncelikle işçilerin işten çıkarılması biçiminde oldu. Yeni işyerlerinin açılma süreci de yavaşlayınca, işsizlikte büyük bir artış yaşandı.

Özel sektörde grevler hızla arttı. Ayrıca, bazı kamu kesimi işyerlerinde siyasal kaygı ve hesaplarla işçi çıkarma uygulamalarına karşı büyük direnişler gerçekleşti.<sup>175</sup>

1981 yılında genel seçimler olacaktı. Azınlık hükümetinin başında bulunan Süleyman Demirel, 24 Ocak istikrar programının parlamenter düzen içinde çok ciddi bir istikrarsızlık yarattığını görerek, 1980 yılı Temmuz sonu ve Ağustos başında kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde bu politikaları terk etti. Darbenin yaklaştığını sezip toplu sözleşme imzalayan sendikalar açısından bakıldığında, kamu kesiminde 1964 yılından beri en başarılı toplu sözleşmeler imzalandı. Örneğin, Karayolları Genel Müdürlüğü işyerlerinde çalışan işçilerin brüt yevmiyeleri (1980 Ocak fiyatlarıyla) 1980 Şubat’ında 347 TL iken 1 Mart 1980 tarihinden geçerli olmak üzere 651 TL’ye yükseldi. (Yol-İş,1992;302) 1980 yılında kamu kesiminde toplu sözleşme yapmak için Başbakanlık Toplu İş Sözleşmesi Koordinasyon Kurulu’na başvuran sendikaların toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı 568.341 idi. Bu işçilerin 475 bini Türk-İş’e, 45 bini DİSK’e bağlı sendikalara üyeydi. 12 Eylül öncesinde bazı sendikaların muhtemel gelişmeleri sezerek imzaladıkları toplu iş sözleşmelerinin kapsamında bulunan işçi sayısı 264.179 oldu. Bunların 209 bini Türk-İş’e bağlı sendikalarda örgütlüydü. (Yağmur,1981)

Kenan Evren 1991 yılında 24 Ocak ile 12 Eylül ilişkisini şöyle anlatıyordu (*Milliyet*,7.1.1991): “Eğer 24 Ocak kararları denen kararların arkasından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin fiyasko ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir.”

İthal ikameci sanayileşme modelinden, ulusötesi sermayenin ve gelişmiş kapitalist ülkelerin istekleri doğrultusunda ihracata dönük bir sanayileşme modeline geçilmesi, Türkiye işçi sınıfı hareketi açısından son derece önemli etkiler yaptı.

İthal ikameci sanayileşme modelinde sendikacılık nispeten kolaydır. İç pazar, dış rekabete karşı korunmuştur. Özellikle iç pazarın hızla genişlediği koşullarda, korunmuş bir iç pazara üretim yapan ve uluslararası pazarlara açılmaya zorlanmayan sanayici, işçilik maliyetlerini fazla dikkate almak zorunda değildir. Sanayici, işgücü maliyetindeki artışları, üretilen malların satış fiyatlarına fazlasıyla ekleyebilir. Türkiye’de 1960’lı ve 1970’li yıllarda her türlü tüketim malına ve özellikle de dayanıklı tüketim mallarına olan talep hızla büyüyordu. Bu dönemde birçok köye elektrik götürüldü. Köye elektrik gitmesi, önce buzdolabı ve televizyon, ardından çamaşır makinesi talebini sıçratıyordu. Sanayicinin sorunu, parça ithalatı için gerekli döviz bulmak ve üretimi aksamaksızın sürdürebilmektir. Bu nedenle işyerinde işçilerle bir sorun yaşanmasının önlenmesi için gereken çaba gösteriliyordu.

Türkiye’nin döviz gereksiniminin dışa bağımlı kapitalist sistem içinde başka yollarla çözümünün mümkün olmadığı koşullarda kabul edilen ihracata dönük sanayileşme modelinde ise sanayicinin

175 1980 yılı Ocak ve Şubat aylarında İzmir’de TARIŞ olayları ve Şubat ayında Antalya’da Antbirlik olayları için bkz. Koç,C.-Koç,Y., *DİSK Tarihi*, s.568-578 ve 582-583.

uluslararası rekabete/pazarlara açılması ve döviz kazanması isteniyordu. Ayrıca, iç pazarın bir süreç içinde uluslararası rekabete açılması, korumanın kaldırılması da gündemdedi. Türkiye'deki sanayici yüksek faizle kredi kullanıyor, enerjisini pahalıya satın alıyor, araştırma ve geliştirme yatırımları yapmadığından teknoloji geliştiremiyor ve emek üretkenliğini artıramıyor, birçok girdisini ulusötesi şirketlerden pahalıya alıyordu. Uluslararası rekabete girmek, ihracat yapmak ve ülke içinde ithalatta rekabet etmek isteyen sanayicinin oynayabileceği tek değişken, işçilik maliyetleriydi. Kamu sektöründe ise artan giderlerin ve kamu açıklarının azaltılabilmesi için işçilik giderlerinin azaltılması isteniyordu. Nitekim 24 Ocak kararları sonrasında bu alanda kısıntılar gündeme geldi. Parlamenter sistem içinde bu amaca ulaşamayınca, 12 Eylül darbesinin altyapısının bir unsuru daha oluştu.

## ABD Üslerine El Konuldu

12 Eylül Darbesi'nin belki de en önemli nedeni, ABD ile ilişkilerde yaşanan sorunlardı.

1975-1980 döneminde Türkiye'de iç toplumsal ve siyasal gelişmelere damgasını vuran ve işçi sınıfı hareketini önemli ölçüde etkileyen bir gelişme, Türkiye'deki ABD üs ve tesisleriyle ilgiliydi. 1972 yılında ABD ile Sovyetler Birliği arasında *Stratejik Silahları Sınırlandırma Antlaşması* (SALT 1) imzalanmıştı. 1975 yılında ise Helsinki Nihai Senedi imzalandı. Bu iki belge, Soğuk Savaş'ta bir yumuşama (*Detante*) anlamına geliyordu. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin bu belgelerde üstlendiği yükümlülükleri yerine getirip getirmediğinin izlenmesinde Türkiye'deki ABD üslerinin büyük önemi vardı.

Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri 1950'li yıllarda kuruldu ve kamuoyunun gündemine ilk kez 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi tarafından getirildi. Haydar Tunçkanat'ın 1970 yılında yayımlanan ünlü kitabı (Tunçkanat,1970) bu konuda önemli bir duyarlılık yarattı. Türkiye 1969 yılında ABD ile imzalanmış çok sayıdaki ikili anlaşma yerine, Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması'nı imzaladı. 3 Temmuz 1969 günü imzalanan anlaşma konusunda kamuoyuna 7 Ocak 1970 günlü basın toplantısında bilgi verildi. Anlaşmanın tam metni 16-17 Mart 1975 tarihli *Hürriyet Gazetesi*'nde yayımlandı.

1960'lı yılların sonlarında Türkiye ile ABD arasında haşhaş ekimi konusunda bir anlaşmazlık çıktı. ABD, Türkiye'den haşhaş ekimini yasaklamasını istedi. Bakanlar Kurulu 1970 yılı Ekim ayında haşhaş ekiminde kısıtlama kararı aldı; ancak bu karar ABD'yi hoşnut etmedi. ABD'nin talebi, 12 Mart 1971 Darbesi sonrasında kabul edildi. Nihat Erim Hükümeti, 100 bin köylü ailesini ilgilendiren bir karar alarak, haşhaş ekimini ve afyon üretimini tümüyle yasakladı. ABD, bu karar karşılığında 30 milyon Dolar yardım sözü vermişti; bu miktarın üçte biri ödendi.

Bülent Ecevit'in başbakanlığındaki koalisyon hükümeti 1 Temmuz 1974 tarihinde haşhaş ekimini serbest bıraktı. Güney Kıbrıs'taki faşist darbeden sonra, 20 Temmuz 1974 günü, Türk Silahlı Kuvvetleri, uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan hakları kullanarak, Kıbrıs'a çıktı.

ABD bu dönemde Vietnam Savaşı'nda yenilmiş olmanın acısını yaşıyordu. Vietnam'da 59 bin Amerikan askeri ölmüş, 300 binden fazla Amerikan askeri yaralanmıştı. ABD, uluslararası düzeyde itibarının sarsıldığı bir dönemde Türkiye'den gelen bu sıradışı ve beklenmedik tavra silah ambargosuyla yanıt verdi. 30 Aralık 1974 tarihinde ambargo kararı alındı. Satışlar 5 Şubat 1975 günü durduruldu. 200 milyon dolarlık bir yardım da askıya alındı.

Ecevit Hükümeti 19 Eylül 1974 tarihinde istifa etmişti. Ara dönemde Sadi Irmak Hükümeti vardı. Milli Savunma Bakanlığı, 9 Şubat 1975 tarihinde, ABD yardımının kesilmesi durumunda ABD üslerinin kapatılacağını açıkladı. 31 Mart 1975 tarihinde kurulan ve Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti de aynı tavrı sürdürdü. ABD Dışişleri Bakanı

Henry Kissinger 21 Mayıs 1975 günü Ankara'ya geldi; üslerin kapatılmaması için Süleyman Demirel'le görüşme yaptı.

Bu süreçte Türkiye, dış ilişkilerinde onurlu bir iki adım attı. 25 Temmuz 1975 günü ABD ile Türkiye arasındaki askeri işbirliği anlaşması tek taraflı olarak feshedildi. 21 Amerikan üssü ve tesisinin faaliyeti durduruldu ve bu tesisler Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tam denetim ve gözetimine devredildi.

*Hürriyet Gazetesi*'nin 26 Temmuz 1975 tarihli sayısının manşeti şöyleydi: ÜSLERE EL KOYDUK. "Hürriyet" imzalı başyazıda da şunlar söyleniyordu: "Türkiye için artık Amerika yok. (...) Bizim kiralık toprağımız yoktur. Önce ikili anlaşmaların sona erdiğini dünya bilmek zorundadır. Türkiye'deki tatlı Amerikan efsanesi kökünden yıkılmıştır. Amerika artık sevimsiz veya çirkin değil, üstelik hain hale gelmiştir. (...) Kim ne derse desin; artık Türkiye için pek çok şey vardır, fakat Amerika yoktur. (...) Dost Amerika, dünden itibaren yerini hain Amerika'ya terk etmiştir."

*Hürriyet*'in ilk sayfasında, Ecevit'in şu açıklaması yer alıyordu: "Amerika'nın tutumu Düyun-u Umumiye'den daha kötü." *Hürriyet*'in haberine göre, Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, feshedilen anlaşmaların hükümlerini gözden geçirmişler ve Amerikalıların 10 noktada özetlenen ayrıcalıklarına sona erdirmeye kararı almışlardı. Bunlardan onuncusu şöyleydi: "Üslerdeki dinleme cihazları ve demirperde gerisi ülkelere hitaben yayın yaptığı öne sürülen radyo istasyonlarının çalışmalarına son verilecektir."

27 Temmuz 1975 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin manşeti, "El konulan üslere yalnız Türk bayrağı çekildi; Türk birlikleri, üsler çevresinde tedbir aldı" idi. 27 Temmuz 1975 tarihli *Milliyet*'in manşeti de, "Üslerdeki ABD bayrağı indi, Türk bayrağı çekildi" biçimindeydi.

27 Temmuz 1975 tarihli *Hürriyet Gazetesi*'nin ilk sayfasında, Karamürsel Üssü'nde dalgalanan Türk bayrağının resmi yayımlanmıştı ve manşet şöyleydi: "Bütün dünya Türkiye'yi izliyor; Üslerde bayrağımızı dalgalanıyor." *Hürriyet*'in ilk sayfasında "Hürriyet" imzalı başyazının başlığı ise "Türk olmanın gururu içindeyiz" idi. Yazıda şunlar söyleniyordu: "Geçmişimize bakalım; olmadık anlarda Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur diye harekete geçmiş, büyük kuvvetler karşısında Çanakkale Savaşını, 26 Ağustos Meydan Savaşını kazanmışızdır. Bugün ise dün de dediğimiz gibi bir efsane yıkılmış ve artık Türkiye'nin, bizi başka gözle gören Amerika ile ilişkilerinin bir başka biçimde ele alınması gerektiğini, mevcut hukuki durumun geçerliliğinin kalmadığını açıklamışızdır. İşte Türkiye budur. Türk milleti budur. (...) Tarihimize bakınız. İmparatorluk kurmuş, dünyayı idare etmiş bir toplumun çocukları olarak atalarımıza layık olmanın sorumluluğunu taşıyoruz. Bu ülkeyi idare eden herkes milletin haysiyetine ne derecede düşkün olduğunu çok iyi bilir. Çünkü o da bu toprağın evladıdır. (...) Evet, haysiyetli bir ülkenin çocukları olmanın gururu ile yaşıyoruz."

30 Temmuz 1975 tarihli *Milliyet Gazetesi*'nde, Genelkurmay Başkanlığı'nın üslere el koyma çalışmalarının tamamlandığına ilişkin açıklaması manşetten verilmişti. Aynı sayfada, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile Romanya Devlet Başkanı Çavuşesku'nun ortak bir bildirisini yayımlanmıştı. Bildiride, "yeni bir dünya düzeni için işbirliği yapılmalı" deniyordu.

26 Mart 1976 tarihinde Türkiye ile ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, iki ülkenin dışişleri bakanları Çağlayangil ve Kissinger tarafından imzalandı. Ancak ABD Kongresi 1977 yılı Ocak ayında bu anlaşmayı onaylamayı reddettiği için, anlaşma yürürlüğe girmedi.

ABD bu süreçte İran'daki üslerini etkili bir biçimde kullanıyordu. Ancak İran karıştırsa, ABD'nin Türkiye'ye karşı tavrı değişti. Ambargo, bir süreç içinde yumuşatıldı ve 12 Eylül 1978 tarihinde kaldırıldı.

İran'da karışıklıklar artınca, ABD, 1978 yılında işbaşına gelen Ecevit Hükümeti'ne baskı yapmaya başladı. 21 Ocak 1979 günlü *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alan bir haberin başlığı şöyleydi: "İran'daki durum nedeniyle Türkiye'de olan ABD üslerinin geliştirilmesi istendi." 11 Şubat 1979 tarihli *Hürriyet Gazetesi*'ndeki haber ise daha açıktı: "İran'ın dinleme boşluğunu ancak Türkiye doldurur."

Bu arada Afganistan'da komünistler bir askeri darbe aracılığıyla iktidara geldiler; ancak ülkeye hâkim olamayınca, 1979 yılı Aralık ayında Sovyetler Birliği silahlı kuvvetleri Afganistan'ı işgal etti. Böylece Sovyetler Birliği, petrol ve doğalgaz kaynakları açısından çok önemli olan Ortadoğu'ya 600 mil yaklaşmış oldu. ABD bu gelişmeler karşısında, ABD'nin Ortadoğu'daki petrol çıkarlarına yönelik bir saldırının savaş nedeni kabul edileceğini ifade eden Carter doktrinini açıkladı ve 1991 ve 2003 Irak operasyonlarında kullanılan ordunun (*CENTCOM*) ilk biçimini oluşturdu.

Ancak Ecevit Hükümeti üsleri yeniden açma konusundaki bu baskılara direndi; ABD üslerinin tümünün yeniden açılmasına izin vermedi. Süleyman Demirel Hükümeti de aynı tavrı sürdürdü. Üsler, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra açılabilir.

## **Silahlı Çatışmalar Artırıldı**

Bu dönemde bazı ilginç gelişmeler yaşandı.

Türkiye'nin haşhaş ve Kıbrıs konularında ABD politikalarına meydan okuması sonrasında, Türkiye'de silahlı eylemler arttı, sağ-sol kavgası tırmandırıldı, bireysel cinayetler yaygınlaşmaya başladı.

Siyasi cinayetlerde yaşamını yitirenlerin sayısı 1975 yılında 37 iken, bu sayı 1976 yılında 108'e, 1977 yılında 315'e, 1978 yılında 1095'e, 1979 yılında 1362'ye ve 1980 yılında da 2206'ya tırmandırıldı.

İran'ın ABD'nin kontrolü dışına çıkması ve Türkiye'nin yeniden büyük önem kazanması sonrasında, bireysel öldürme eylemlerinin yerini kitlesel çatışmalar ve katliamlar almaya başladı. ABD, 1962-1969 döneminde Türkiye'de istihbarat görevi yaptırdığı 1200 Amerikalı barış gönüllüsünün kapsamlı çalışmaları ve yerli işbirlikçilerinin çabaları sayesinde, nereye nasıl müdahale edeceğini çok iyi biliyordu.

19 Nisan 1978 günü Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun evine gönderilen bomba patladı ve Fendoğlu ile yakınları öldürüldü. Ardından başlayan olaylar 3 gün sürdü; 100'den fazla işyeri ve konut yakıldı; 1000 bina zarar gördü. 250 kişi gözaltına alındı. Güvenliği 5000 asker sağlayabildi. 3-7 Eylül 1978 günleri Sivas olaylarında 9 kişi öldü, 115 kişi yaralandı. 3-5 Aralık 1978 tarihlerindeki Elazığ olaylarında 5 kişi öldürüldü. 19-24 Aralık 1978 tarihlerindeki Kahramanmaraş olaylarında 105 kişi öldürüldü, 176 kişi yaralandı, 210 işyeri ve ev tahrip edildi. 25-27 Haziran 1979 günleri ortaya çıkan Manisa olaylarında 4 kişi öldürüldü. 2-10 Temmuz 1980 günleri çıkan Çorum olaylarında ise 26 kişi hayatını kaybetti.

Türkiye, önemi ABD açısından çok artmış olan üsleri istenen biçimde açmamakta direndikçe, iç anlaşmazlıklar sanki bir yerden yönetiliyormuş gibi iç savaşa doğru tırmandırılmaya başlandı.

Aynı dönemde gazetelerde TUSİAD'ın Hükümet aleyhindeki ilanları yayınlandı. TUSİAD'ı başka örgütler de izledi.

Piyasadan temel tüketim maddeleri çekildi. Yağ, ampul, sigara, benzin bulunmuyordu. Bazı dayanıklı tüketim malları bile piyasadan yok oldu.

26 Aralık 1978 ile 11 Eylül 1979 tarihleri arasındaki olaylarda 869 vatandaş ve 29 güvenlik görevlisi öldürüldü, 3633 kişi yaralandı.

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak, CHP iktidardan düşürüldü; Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki azınlık hükümeti kuruldu.

ABD ile Türkiye arasında savunma ve işbirliği anlaşması 29 Mart 1980 tarihinde imzalandı. Anlaşmanın tam metni, *Milliyet Gazetesi*'nde 1 ve 2 Mayıs 1980 günleri yayımlanarak kamuoyuna duyuruldu. Ancak Başbakan Demirel, bu anlaşmayı Meclis onayından geçirmedeği için anlaşma yürürlüğe girmedi ve ABD, elinden alınmış olan üslerine kavuşamadı.

Aynı dönemde terör daha da tırmandırıldı. 12 Eylül 1979 ile 11 Eylül 1980 tarihleri arasında 2677 vatandaş ve 135 güvenlik görevlisi öldürüldü ve 6784 kişi yaralandı.

12 Eylül 1980 sonrasında ise tüm bu sorunlar çözüldü. 18 Kasım 1980 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye ile ABD arasında dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmış olan bu anlaşma onaylandı ve 1 Şubat 1981 tarihli *Resmî Gazete*'de de yayımlanarak yürürlüğe girdi. ABD, üslerine kavuştu.

12 Eylül öncesinde Türk-İş'in ve Hak-İş'in üsler konusunda ABD karşıtı bir tavrı olmadı. Ancak DİSK ve DİSK yönetimini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen sosyalist örgütlenmeler, Türkiye topraklarında ABD üslerine karşıydı. 12 Eylül'ün ana hedeflerinden birinin DİSK olmasının en önemli nedenlerinden biri de bu tutum oldu.

## **Düzen Karşıtı Siyasi Çizgiler**

12 Eylül Darbesi öncesinde Türkiye işçi sınıfını etkileyen diğer bir gelişme, Türkiye sosyalist hareketinin ilk kez 1975-1980 döneminde yüzbinlerce insanı etkileyebilecek ve yönlendirebilecek bir güce kavuşmasıydı. Bu örgütlerin bir bölümünün Sovyetler Birliği ile doğrudan ilişkileri vardı. Bir bölümü ise iktidarı almak için silahlı eylemi temel alıyordu. Bazı kentlerin bazı bölümleri ve hatta bazı ilçe ve iller, "kurtarılmış bölge" konumundaydı.

Bu yıllarda Kürt sosyalistleri ve milliyetçilerinin de etkisi arttı. Güneydoğu Anadolu'da bazı bölgeler bu örgütlenmelerin etkisi altına girdi.

Dünyada yumuşama yaşanırken, ABD ve Sovyetler Birliği'nin etkisiyle Türkiye'de bir iç savaş şiddetini her geçen gün artırıyor, her gün onlarca insan ölüyordu. ABD ile Sovyetler Birliği arasında yumuşamış gibi gözükken çıkar çatışmaları, Türkiye'de körüklenen bir iç savaşla tırmandırılarak sürdürülüyordu. Bu iç savaş, işçi sınıfı içine de yansımıştı. İşçi sınıfı ve sendikalar da, sınıf aidiyetinin geri plana itildiği, siyasal, dinsel ve etnik aidiyetin öne çıktığı bir saflaşmada rol almaya zorlanıyordu.

## **“Yapay Proletarya”**

1975-1980 döneminde Engels'in "yapay proletarya" olarak nitelendirdiği olgu, kamu kesiminde iktidar yanlısı ve genellikle çalışmadan para alan işçi istihdamı Türkiye'de yaygınlaştı. Siyasal iktidarlar, kendi yandaşlarını kitlesel biçimde kamu işyerlerine yerleştirdiler ve bunlar aracılığıyla sendikalarda etkili olmaya ve sendikaları kullanmaya çalıştılar. Kamu kesiminde siyasal amaçlı istihdamda 1975 yılından başlayarak görülen büyük artışa bağlı olarak, işyerlerinde işçiler ve sendikalar arasında "sağ"- "sol" saflaşmaları ve kavgaları arttı. Yapay proletarya olgusu, sınıf kimliğini geri plana itti; bu dönemde özellikle siyasal görüş kimliği iyi bir iş olanağı sağladığından, ön plana çıktı. İnsanlar, fazla çalışmadan iyi veya iyice bir ücret/aylık alacakları kamu kesimi işyerlerine girmek için siyasal görüş, inanç ve etnik köken ilişkilerini kullandı ve bu kimliklerine

ağırlık verdi. Kamu İktisadi Teşebbüslerinde çalışan memur ve teknik personelin sayısı 1970 yılında 166 bindi; 1980 yılında 263 bin oldu. İşçi sayısı 1970 yılında 197 bindi; 1980 yılında 449 bin oldu. Önemli bir yeni yatırım yapılmazken, toplam istihdam 10 yılda 362 binden 712 bine yükseldi. (Hazine Genel Müdürlüğü,1981;14) Türkiye’de kamu kesimi siyasal iktidarlar tarafından “arpalık” olarak kullanıldı. Ayrıca, bu kamu işletmelerinde ücret dengesi bu dönemde hızlı bir biçimde memurlar aleyhine ve işçiler lehine döndü.

## Sendikal Çatışmalar

Toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan bu saflaşma ve çatışma sendikal alana da yansdı. Özellikle Kemal Türkler, Sadık Özkan, Aslan Sivri ve diğer bazı sendikacıların silahlı saldırılar sonucunda öldürülmesi, bu gerginlikleri, saflaşmaları ve kavgaları daha da artırdı. Seydişehir Alüminyum, İskenderun Demir Çelik, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu gibi büyük kamu işyerlerinde ve Bursa’da Tofaş işyerinde sendikal mücadele silahlı biçimler bile aldı. Bu süreçte işçilerde sınıf aidiyeti yerine, özellikle siyasal kimlik öne çıktı.

Bu dönemin önemli gündem maddelerinden biri, kamu kesiminde kimlerin işçi, kimlerin memur statülerinde istihdam edileceğiydi. TBMM’de 1897 sayılı Kanununun 5. maddesi 2. fıkrası uyarınca oluşturulan komisyon, kamu kesiminde mesleklere ve işe göre istihdam biçiminin belirlenmesi konusunda kapsamlı bir çalışma yaptı ve komisyon raporu ve ekli listeler, 28.11.1976 günlü *Resmi Gazete*’de yayımlandı. Ancak, bu karar uygulanmadı ve işçi-memur ayrımı kargaşası 2019 yılında bile sürmekteydi.

## 1978-1983 Ekonomik Krizi

Kapitalizmin 1946-1973 döneminde yaşanan Altın Çağı’nın sona ermesinin ardından Türkiye ekonomisinde 1978-1983 yıllarında, ülkemizin döviz harcamalarının döviz kazancından çok fazla olmasına bağlı olarak, önemli bir kriz yaşandı. Türkiye 1977 yılında yeniden dış borçlarını ödeyemez duruma düştü. Piyasadan birçok mal çekildi. Birçok işletme, girdi ve enerji teminindeki sıkıntılar nedeniyle, çalışmayı durdurdu.

Sabit fiyatlarla GSMH 1978 yılında yüzde 1,2 oranında büyüdü; ancak 1979 yılında yüzde 0,5 ve 1980 yılında yüzde 2,8 oranında küçüldü. 1981, 1982 ve 1983 yıllarındaki büyüme hızı da, sırasıyla, yüzde 4,8 ve yüzde 3,1 ve yüzde 4,2 düzeyinde gerçekleşti. Sabit fiyatlarla kişi başına GSMH ise 1978 yılında yüzde 0,8, 1979 yılında yüzde 2,5 ve 1980 yılında yüzde 4,8 oranlarında küçüldü. Daha sonraki üç yılda küçük artışlar oldu. 1981 yılında yüzde 2,3, 1982 yılında yüzde 0,6 ve 1983 yılında da yüzde 1,7 oranlarında büyüme sağlandı.

## Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Kişi Başına GSMH

(Sabit Fiyatlarla, % Değişim) (DİE,2001;591)

Yıl	GSMH	Kişi Başına GSMH
1977	3,0	0,9
1978	1,2	(-) 0,8
1979	(-) 0,5	(-) 2,5
1980	(-) 2,8	(-) 4,8
1981	4,8	2,3
1982	3,1	0,6
1983	4,2	1,7

Türkiye'nin petrol gereksinimi 1960'lı ve 1970'li yıllarda arttı. Döviz harcamalarının giderek artan bir bölümünü petrol alımı oluşturmaya başladı. 1972 yılında bir varil petrolün fiyatı 2,48 Dolardı. 1973 yılında 3,29 Dolara, 1974 yılında 11,58 Dolara yükseldi. 1978 yılında 14,02 Dolar olan fiyat 1979 yılında 31,61 Dolara ve 1980 yılında 36,83 Dolara çıktı. Ayrıca diğer ürünlerin ithalatında da artış yaşandı.

Bu gelişmeler Türkiye'nin toplam ithalatını ve döviz harcamalarını hızla artırdı. 1972 yılında 1,6 milyar Dolar olan ithalat, 1973 yılında 2,1 milyar Dolara, 1974 yılında 3,8 milyar Dolara, 1975 yılında 4,7 milyar Dolara, 1977 yılında da 5,8 milyar Dolara yükseldi. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1977 yılında yüzde 30 ve 1980 yılında yüzde 37 oldu.

ABD'nin uyguladığı ambargo ve yurtdışındaki işçilerin gönderdikleri paralardaki azalma da döviz sorununu büyüttü.

Döviz darboğazı, 1977 yılından itibaren temel tüketim mallarının piyasadan çekilmesine yol açtı. 1978-79 döneminde fuel-oil, kömür, gazyağı, kahve, margarin, sıvıyağ, ilaç, ampul, deterjan, röntgen filmi, sigara, gazete kâğıdı, oto yedek parçası sıkıntısı yaşandı, sık sık elektrik kesintisi uygulandı.

Bu süreç, Süleyman Demirel'in azınlık hükümetinin 24 Ocak 1980 kararlarını almasıyla son buldu. İthal ikameci sanayileşme modelinden, ihracata dönük sanayileşme modeline geçildi. 24 Ocak İstikrar Programı'nın hedefi işçi sınıfıydı.

Ancak işçilerin tepkileri beklenenden büyük ve kitlesel oldu. 1981 yılında da milletvekili genel seçimleri yapılacaktı. İşçi eylemlerinin yükselmesi karşısında Süleyman Demirel politika değiştirerek 1980 yılı Ağustos ayından itibaren kamu kesiminde çok yüksek ücret zamları verilen toplu iş sözleşmelerinin imzalanmasını sağladı.

Cumhuriyet döneminin bu üçüncü büyük krizi ilk kez işçilerin ve memurların yaşam standartlarının düşmesine yol açtı. Ülkede emperyalist güçlerin ve araçlarının yarattığı iç savaş koşulları, işçileri ve memurları siyasi görüşlerine göre böldü ve kötüleşen koşullara karşı güçlü ve birleşik bir sınıf hareketinin doğmasını önledi. Gelişen dağınık eylemlilik eğilimi, 12 Eylül darbesiyle zor kullanılarak önledi.<sup>176</sup>

Ekonomik krizin halkın siyasi tercihlerine yansımaları, 1977 ve 1979 yıllarındaki kısmi Senato seçimlerinde görülmektedir.

1978-1979 yıllarında iktidarda CHP vardı. 5.1.1978-12.11.1979 döneminde Bülent Ecevit başbakanı.

5 Haziran 1977 tarihinde Senato'nun 50 üyesi için yapılan seçimlerde CHP oyların yüzde 42,4'ünü, AP ise yüzde 38,3'ünü aldı.

14 Ekim 1979 tarihinde Senato'nun 50 üyesi için yapılan seçimlerde CHP'nin oyları yüzde 29,1'e düştü, AP'nin oyları yüzde 46,8'e yükseldi.

Ekonomik kriz, CHP'nin büyük oy kaybına yol açtı.

176 Bkz. Koç, Y., "30. Yılında 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı," *Mülkiye Dergisi*, Güz 2010, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322397220a.pdf>.



# I.İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

Bu dönem, sendikacılık hareketine işçi sınıfı dışındaki güçlerin müdahalelerinin en yoğun olduğu, halkın ve işçi sınıfının politize olarak siyasi görüşlere göre bölündüğü, safllaştığı ve hatta çatıştığı yıllardır.

Devlet bazı görevliler aracılığıyla sendikalara müdahale etti. O yıllarda yaygın söylentilerden biri, sendikalar arasında silahlı çatışmalara varan anlaşmazlıklarda taraflardan birinin devlet içindeki bazı yapılanmalarla yakından bağlantılı olduğuydu.

Sendikacıların çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının yönetim kurullarında görev alması bu dönemde de devam etti. Ancak genellikle Türk-İş tarafından belirlenen kişilerce yürütülen bu temsil faaliyetinin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine önemli bir katkısı olmadı.

Hükümetler sendikalar arasındaki mücadelede açık tavır aldı. Çalışma Bakanlığı sendikaların örgütlediği işyerlerinin işkollarının belirlenmesinde, toplu iş sözleşmesi yetkisinin verilmesinde taraftı. Kamu kesimi işyerlerindeki personel politikaları, hükümetten yana sendikaların yararına kullanıldı. Hükümet değişiklikleri sonrasında işyerlerinde tasfiyeler yapıldı, yandaş sendikanın işbirliğiyle iktidar partisi yandaş işçiler işe alındı.

Sermayedar sınıf da sendikal rekabette taraftı. Birçok işyerindeki işçilerin DİSK'e bağlı sendikalara veya sosyalist kimliği belirgin bağımsız sendikalara üye olmalarını engellemek isteyen işveren, Türk-İş'e bağlı sendikaları kendileri davet etti. Sendika davetinde MHP'li işverenlerin muhatabı MİSK, MSP'li işveren muhatabı da Hak-İş oldu.

Aşağıda ele alınacağı gibi, bu dönemde sosyalist, ülkücü, İslamcı siyasal örgütlenmelerin sendikacılık hareketini yönlendirme, yönetme ve kullanma çabaları belirleyici önemdeydi. Tüm bu kesimler, yüksek oranlı enflasyon nedeniyle hak kayıpları tehdidiyle karşı karşıya bulunan ve toplumdaki genel politizasyon ve safllaşmadan doğrudan etkilenen işçi sınıfının enerjisini kendi siyasal hedefleri doğrultusunda kullanmaya çalıştı.

## ABD'nin Sendikalara Müdahalesi

Bu yıllarda ABD, Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) aracılığıyla sendikalara müdahalede bulundu, Türkiye işçi sınıfı hareketine ve sendikalara ilişkin sistemli istihbarat topladı ve Türkiye'deki sendikal hareketin politika ve uygulamalarını etkilemeye çalıştı.

AAFLI tarafından Türk-İş'le işbirliği içinde Türkiye'de düzenlenen seminerlere katılan kişi sayısı 1972-1976 döneminde 1.074 kişi, 1977 yılında 948 kişi, 1978 yılında 377 kişi, 1979 yılında 935 kişi, 1980 yılında 929 kişi oldu. Bu seminerlerde bazı sendikal bilgiler verilirken, Sovyetler Birliği karşıtlığı işlendi.

İç gerginliklere rağmen Türk-İş ile AAFLI arasındaki ilişkiler sürdü. 1980 yılı Mayıs ayında, AAFLI Türkiye Bürosu'nun başına Thomas Riley atandı. Aynı günlerde, ABD'de yayınlanan bir dergide, AAFLI'nin Türkiye'deki çalışmalarını özetleyen ve bu kuruluşun CIA ile bağlantısını anlatan bir yazı yer aldı.<sup>177</sup>

177 Kelly, J., "CIA and Labor in Turkey," *Counter Spy, The Magazine for People Who Need to Know*, Vol.4, No.2, Spring 1980, s. 6-9. Bu yazının biraz kısaltılmış bir tıpkıbasımı için, *Turkey Today*, No.51, May-June 1980, s. 16-18.

1979 yılı sonunda ve 1980 yılı Mart ayında hazırlanan bu iki rapor, AAFLI'nin Kürt kökenli tarım işçileri arasında istihbarat ve yönlendirme çalışmaları içinde olduğunu göstermektedir. Bu durum, Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz ve Genel Sekreteri Sadık Şide'nin imzasıyla 31 Ağustos 1984 tarihinde Türk-İş Adana Bölge Temsilciliğine yazılan yazıda da ortaya çıkmaktadır. Yazıda şu uyarı yer almaktadır: "AAFLI'nin Güneydoğu'daki bazı köylerde yürütmekte olduğu çalışmaların amacını aşan bir görünüm kazandığı, bazı şikayet ve uyarıların gelmeye başlamasından anlaşılmaktadır. Durumun tarafınızdan tetkik edilerek bir rapor hazırlanmasını Yönetim Kurulumuz gerekli görmüştür."<sup>178</sup>

Türk-İş içinde AAFLI'ye karşı 12 Eylül öncesinde Türkiye Gazeteciler Sendikası tarafından başlatılan muhalefet, 1986 yılında Türkiye Yol-İş Sendikası tarafından yeniden gündeme getirildi ve 1986 ve 1989 yıllarında Türk-İş genel kurullarında muhalefetin temel taleplerinden biri, AAFLI ile ilişkilerin kesilmesi oldu. Türk-İş'in 1992 yılındaki genel kurulunda alınan kararlardan biri uyarınca, AAFLI ile ilişkiler kesildi. Dünyadaki bazı gelişmelere de bağlı olarak, AAFLI'nin faaliyetleri sona erdirildi.<sup>179</sup>

## Sendikalarda Yaşananlar

Bu yıllarda sendikacıların sistemle daha da bütünleştirilmesi süreci devam etti. Sosyalist örgütlerin sendikacılık hareketindeki uzantıları veya işbirliği yaptığı sendikacılar da, ülkücü hareketin yönlendirdiği sendikacılar da, hedefti. Her iki taraftan da silahlı saldırılarda hayatlarını kaybedenler oldu. Ancak bu saflaşmada aktif bir biçimde yer almayan Türk-İş ve bağlı sendikaların yöneticileri, devlet politikalarını izledi ve sendika yöneticiliğinin sağladığı avantajlardan yararlandı. Sendikacıların çoğu üstlerinden çıkartmadıkları lacivert takım elbiselerinde yansıyan özlere doğrudan bürokratlarla ve işverenlerle görüşmeler yaptılar, sendikalarının sağladığı olanaklardan yararlandılar; bu olanakları yitirmemek için de anti-demokratik yol ve yöntemlere sık sık başvurdular.

Bu yıllarda sendikalarda yolsuzluk iddiaları yaygın değildi. 1977 yılında yaşanan bir örnekte, Tes-İş Federasyonu Genel Başkanı ve Türk-İş Yönetim Kurulu üyesi Orhan Erçelik, yolsuzluk iddiasıyla 22 Nisan 1977 günü tutuklandı ve beş gün sonra serbest bırakıldı. (Koç,2012;50-51) Diğer bir örnek, Tarım-İş Sendikası'nda yaşandı. Sendikanın genel başkanı Binali Yağışan ve mali sekreteri M.Yaşar Nakışçı, sendika üyelerinin aidatlarını kendi kişisel hesaplarına yatırttıkları için tutuklandılar ve görevlerinden uzaklaştırıldılar. (Koç,2012;190-193)

Sendikaların maddi olanaklarının artması, sendika yönetimlerine gelebilme çabalarının yoğunlaşması, sendikalar arasında yetki mücadelelerinin tırmanması, siyasi örgütlerin sendikalarda etkili olma çabasına girmesi, ülkedeki genel saflaşma ve iç savaş havası ve benzeri nedenlere bağlı olarak, sendika-içi demokrasi büyük darbe yedi; sendikalarda tasfiyecilik yaygınlaştı.<sup>180</sup> Bu anlayış da sendikacılık hareketinde büyük bölünmelere ve sendikacılık hareketinin bir bütün olarak zayıflamasına yol açtı.

1974-1979 döneminde Türk-İş'in genel başkanlığını Halil Tunç yürütüyordu. Türk-İş, genel olarak hükümetlerle iyi geçinerek ve eylemlerden mümkün olduğunca kaçınarak, mevcut yapısını korumaya çalıştı.

1975-1980 yılları sendikal yaşam açısından da son derece hareketli ve canlı geçti.

178 Türk-İş'in 31 Ağustos 1984 gün ve 84-3844-5/33 sayılı yazısı.

179 AAFLI'nin Türkiye'deki faaliyetleri için bkz. Koç, Y., *Batılı İşçi Sömürüye Ortak*, 2. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 2006, s.113-147.

180 Bkz. Koç, Y., "12 Eylül Öncesinde Sendika Tüzüklerinde Sendika-İçi Demokrasi," Mülkiyeliler Birliği Vakfı, *Cahit Talas'a Armağan*, Ankara, 1990, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322514852a.pdf>).

## DİSK'te Siyasi Kavgalar

DİSK (Koç;Koç,2008;215-636) bu yıllarda Türkiye Komünist Partisi'nin hâkimiyeti altına girdi. DİSK'in o tarihlerde en önemli sendikası olan Maden-İş'in 10-13 Eylül 1974 günleri yapılan 21. Genel Kurulu'nda TKP yandaşları yönetimde çoğunluğu ele geçirdi ve TKP üyesi olmayan Kemal Türkler üzerinde etkili olmaya başladı. DİSK'in 21-24 Mayıs 1975 günleri toplanan 5. Genel Kurulu'nda DİSK Genel Sekreterliği'ne seçilen İbrahim Güzelce ise, Kemal Türkler'in de yardımıyla, DİSK'te ve ardından bazı sendikalarda TKP'nin etkisini artırdı. TKP'nin bu yıllarda Türkiye'deki en üst düzey yöneticisi olan Aydın Meriç, DİSK genel sekreter yardımcısıydı. 1975 Mayıs-1977 Eylül döneminde DİSK'in politikalarının oluşturulmasında TKP belirleyici oldu. DİSK yönetiminde TKP'nin hâkimiyeti, bir taraftan DİSK'i canlandırdı ve birbiri ardı sıra kitle eylemlerinin düzenlenmesini getirdi; diğer taraftan öteki siyasal hareketlere yakın yöneticilerin bulunduğu örgütlerin DİSK'ten tasfiyesine veya DİSK'e katılmalarının engellenmesine ve böylece DİSK'in zayıflamasına yol açtı.

*Ulusal Demokratik Cephe* (UDC), DİSK yöneticilerinden bazılarının savunduğu ve Milliyetçi Cephe'ye karşı ve "güvenoyu aldığı takdirde 2. MC'yi bir an önce iktidardan uzaklaştırmak için, ulusal bağımsızlıktan, demokrasi, barış ve toplumsal ilerlemeden yana olan parlamento içindeki ve dışındaki tüm örgüt ve güçlerin" bir araya gelmelerini amaçlayan bir girişimdi. Bu ifade aynı zamanda TKP'nin de sloganıydı. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in, Genel Sekreter Mehmet Karaca'nın ve DİSK Yürütme Kurulu üyesi Fehmi Işıklar'ın savunduğu bu anlayış, 1977 yılı Eylül ayında DİSK Yürütme Kurulu içinde bir bölünmeye yol açtı. 7 kişilik Yürütme Kurulu'nun 4'ü, bu tartışmayla açığa vurulan köklü anlaşmazlıkta, Kemal Türkler ve diğer iki üyenin karşısında tavrı aldı. DİSK Yönetim Kurulu da Yürütme Kurulu'nun çoğunluğunun tavrını benimsedi. DİSK bir süre iki genel sekreterle çalıştı. Sorun, 22-26 Aralık 1977 günleri toplanan 6. Genel Kurulda çözülebildi.

DİSK'in 6. Genel Kurulunda Genel Başkanlığa Abdullah Baştürk, Genel Sekreterliğe de Fehmi Işıklar seçildi. 6. Genel Kurul'da alınan "tüm ulusal, ilerici, demokrat, yurtsever örgüt ve güçlerin anti-faşist, anti-emperyalist ve anti-tekel cephede savaşım birliğinin kurulması" kararı uyarınca, DİSK karar organlarında bir Demokratik Platform oluşturma kararı kabul edildi. 25.11.1978 günü Ankara'da DİSK ile çeşitli dernekler ve meslek örgütlerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi ve Başbakan Bülent Ecevit'e ortak bir mektup gönderildi. 29.11.1978 günü bir toplantı daha yapıldı ve Bülent Ecevit'e gönderilmek üzere bir ortak mektup daha hazırlandı. Demokratik Platform'un çalışma ilkeleri, amacı, programı ve işleyişi konusunda bazı ön çalışmaların ardından, 14 Aralık 1978 günü yapılan toplantıda bu hazırlıklar tartışmaya açıldı. Ancak bu konularda bir anlaşma sağlanamadığından, Demokratik Platform girişimi, somut bir adım atmadan dağıldı.

DİSK'in 6. Genel Kurulu'ndan 7. Genel Kurulu'nun toplandığı 25 Haziran-2 Temmuz 1980 tarihlerine kadar geçen süredeki çalışmaları yoğun eylemler ve grevlerle geçti. Bu dönemde, bu kez TKP'lilerin yönetiminde bulunduğu sendikalar ayrımcılığa ve tasfiyeye uğratıldı. 7. Genel Kurul'da siyasal yapılar arasında bir uzlaşma sağlandıysa da, 12 Eylül Darbesi, iç kavgalarla iyice zayıflamış ve birlikte hareket etme güç ve yeteneğini büyük ölçüde yitirmiş bulunan DİSK'i etkisiz kıldı.

Kemal Türkler'in 1980 Temmuz'unda katledilmesinden sonra Maden-İş'te genel başkanlık görevini üstlenen ve daha sonra Türkiye Birleşik Komünist Partisi içinde önemli görevlerde bulunan Mehmet Karaca, bu dönemi şöyle anlatıyordu (Şafak,2015;291):

"DİSK'teki o kavga gürültüden sonra, 77 sonundaki kongreden sonra, bizim yönetimden dışlandığımız kongreden sonra TKP'li kadrolar, değişik sendikalardaki TKP'li kadrolar, o güne kadar sessiz kalan, sadece DİSK'in eylemlerine katılan (kadrolar) sendikalarında aktifleştirdiler, kendi sendikalarındaki yönetimleri alaşağı etmenin yollarını aradılar ve bunu da yaptılar. Bunu da bilesin. Tekstil'de oldu, Gıda-İş'te oldu, Devrimci Toprak-İş'te oldu. Ne kadar değişiklik varsa DİSK içinde

o dönem, sendika yönetimlerindeki (bu) değişikliklerde TKP'liler rol oynadı. Biz de bunun önünü kesmedik. Bunu da ben söyleyeyim.”

Ancak TKP üyelerinden Şeref Yıldız da daha sonraki günlerde yaşananları şöyle anlatmaktadır (Şafak,2015;206): “DİSK'te başlatılan anti-TKP hareket, 1978 yılında TKP'yi olduğu her yerden söküp atmaya dönüştü. Kaçınılmaz olarak TKP, işçi hareketindeki tüm gücünü bu saldırıyı durdurmak için harcadı. Ne var ki, durum değişmişti. İşçi hareketinde gerileme başlamıştı, ne Türkiye eski Türkiye, ne DİSK eski DİSK'ti. TKP de eski konumlarında değildi artık.”

1977 ve sonrasında Türk-İş ile DİSK arasında işbirliği doğrultusunda girişimler de yaşandı; ancak bunlardan somut bir sonuç alınmadı.<sup>181</sup>

DİSK'te 1979 yılı sonlarında bir siyasi parti kurma girişimi olduysa da, bu konuda somut bir adım atılmadı.<sup>182</sup>

## MİSK

1975-1980 döneminde yeni konfederasyonlar doğdu.

MİSK, 15-16 Haziran 1970 olaylarından kısa bir süre sonra, 23 Haziran 1970 tarihinde MİLLİ-İŞ MİSK Konfederasyonu adıyla kuruldu. Ancak, MİSK'in faaliyetinin yoğunlaşması 1975 yılında Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulması sonrasında gerçekleşti. MİSK, MHP'nin görüşlerini benimsiyordu. MİSK'in temel belgelerinde, MHP'nin Dokuz Işık Doktrini savunuluyordu. MİSK, 1977 genel seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'ni destekledi. Konfederasyon, Mussolini'nin faşist yönetiminde uygulanan tek ve mecburi sendikacılık anlayışını savunuyordu. MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi'nde 17 Temmuz 1979 günü bomba yapılırken bombalar patladı. MİSK ve bağlı sendikalar ve yöneticileri, çeşitli illerde silahlı saldırılara da maruz kaldı. 12 Eylül 1980 tarihinde MİSK'in temsil ettiği işçi sayısı yalnızca 22 bindi.

## HAK-İŞ

Milli Selamet Partisi 1976 yılında Milliyetçi Cephe Hükümetinin ortağıydı. Çalışma Bakanı ve MSP'li Ahmet Tevfik Paksu, 1976 yılı Ağustos ayı başlarında yaptığı bir açıklamada, “Milli Selamet zihniyetindeki işçi sendikalarını bünyesinde barındıran bir konfederasyon kurulması için ön çalışmaların başladığını” belirtti ve şunları söyledi: “Gelecekte Türkiye'nin bütün müesseseleri Milli Selamet zihniyetinde işçi isteyeceklerdir. Eğer işveren fabrika ve işyerlerinde randıman istiyorsa, işçisinde bu niteliği arayacaktır. Ayrıca Milli Selamet zihniyetine sahip işçi bugün rızkını başka bir konfederasyondan aramak zorunda kalmayacaktır. Kendi konfederasyonumuzu kurarak, haklarımızı müdafaa edeceğiz.” Hak-İş, bu sürecin sonunda, 22 Ekim 1976 günü kuruldu. (Koç,1995;184)<sup>183</sup> Hak-İş'in ilk tüzüğünde, laiklik, cumhuriyet ve demokrasi kavramları yer almıyordu. Hak-İş'in Kuruluş Beyannamesinde, “Hak-İş işçi ve işverenin hakkını hak terazisinde tartacak, korkmadan, yılmadan haklı olana hakkını teslim edecektir,” deniyordu. Hak-İş Genel Sekreteri Mustafa Taşçı 1977 yılında yaptığı açıklamada Konfederasyonu şöyle tanıttıyordu: “İslami anlayışta emek kutsaldır. Sömürü yoktur, sömürene ve sömürücüye islami anlayışta hayat hakkı tanınmaz. Bu anlayışı benimseyen ve dünya görüşünü kamuoyuna ilk takdim eden sendikal kuruluş Hak-İş Konfederasyonudur.”

181 Bkz. Koç, Y., “12 Eylül 1980 Öncesinde Türk-İş-DİSK İşbirliği,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172443b.pdf>, s.348-370.

182 Bkz. Koç, Y., “DİSK'in Siyasal Parti Kurma Girişimi,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.189-196.

183 Hak-İş'in kuruluş öyküsünün örgütün ilk genel sekreteri Zübeyir Yetik 2008 yılında yayımlanan anılarında anlatmaktadır: (Yetik,2008;285-294). Ayrıca bkz. Koç, Y., “Hak-İş, Laiklik ve İCFTU Üyeliği,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.218-230.

## Türk Ülke-İş<sup>184</sup>

*Türkiye Milliyetçi, Adaletçi, Emekçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (Türk Ülke-İş) 23 Temmuz 1976 tarihinde 15 sendika tarafından kuruldu. (Koç, 1992;309-313) Genel Başkanlık görevini Bayram Sökmen üstlendi. Kurucu 15 sendikanın kurucuları arasında, 5 kişi 2 sendikanın, 4 kişi 3 sendikanın, 5 kişi 4 sendikanın, 2 kişi 6 sendikanın ve 1 kişi de 7 sendikanın aynı anda kurucusuydu. 1977 yılında iki sendika daha Türk Ülke-İş'e katıldı. Türk Ülke-İş 1979 yılında Çalışma Bakanlığı'na gönderdiği yazıda 355 bin üyeye sahip olduğunu bildirmekle birlikte, gerçekte hemen hemen hiç üyesi yoktu. Yayımlanan bazı belgelere göre, Konfederasyon'a bağlı sendikalar, işçilerin haberi olmadan ve işverenlerin istedikleri biçimde toplu iş sözleşmeleri imzalayarak, işyerinde başka bir sendikanın örgütlenmesini önlüyorlar ve alınan bazı paraları kendi hesaplarına geçiriyorlardı. 12 Eylül sonrasında Konfederasyon Genel Başkanı Bayram Sökmen, hem MHP çizgisindeki Esir Türkleri Kurtarma Ordusu'na ve hem de PKK'lılara yardım ettiği iddiasıyla tutuklandı. Ancak bu konudaki iddialar yargı sürecinde kanıtlanamadı. Ayrıca, yolsuzluk yapıldığı iddia edildi. Türk Ülke-İş 12 Eylül sonrasında faaliyetine son verdi.

## Sosyal Demokrat-İş

*Türkiye Sosyal Demokrat İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (Sosyal Demokrat-İş) 22 Eylül 1978 tarihinde Türkiye Oto-Metal-İş, Türkiye Özgür Yapı-İş, İdeal Lastik-İş, Perkim-İş ve Demir-İş Sendikaları tarafından İstanbul'da kuruldu. Kurucu genel başkanlığa, bu sendikaların hiçbirinin genel başkanı olmayan Feridun Şakir Ögünç getirildi. Sosyal Demokrat-İş Feridun Şakir Ögünç'ün yönlendiriciliği ve önderliğinde oluştu. Konfederasyon demokratik sosyalist bir çizgiyi savunuyordu<sup>185</sup> ve Türk-İş içinde 1970-1971 yıllarında ortaya çıkan 4'ler ve 12'ler hareketinin devamı olma iddiasındaydı. 1979 yılı içinde genel başkanlığa Ziya Hepbir getirildi. 12 Eylül 1980 tarihinde Sosyal Demokrat-İş'in üyeleri Türkiye Oto-Metal-İş, Özgür Yapı-İş, Perkim-İş, Demir-İş, Özgür Besin-İş, Ekmek-İş ve Maden-Sen idi. Ancak Sosyal Demokrat-İş arzuladığı ve hedeflediği konuma gelemedi. 12 Eylül sonrasında da önemli bir faaliyeti olmadı. İkinci Olağan Genel Kurulu'nu 24-25 Aralık 1983 günleri topladı. Genel Başkanlığa Haydar Atabay seçildi.<sup>186</sup>

## BSB

Türkiye'de "çanta sendikacılığı" denebilecek sendikal örgütler konusunda en yetkin kişi, Süleyman Akkaya'dır. Süleyman Akkaya 1980 öncesinde 16 sendika örgütlemiş ve bunlardan Türkiye Bağımsız İşçi Sendikaları Konfederasyonu (BSB) adıyla bir üst örgüt oluşturmuştu. Bu konfederasyona Teysis-İş, İnsan-İş, Metsan-İş, Bürosan-İş, Lassan-İş, Ensan-İş, Çimsan-İş, Selsan-İş, Mensan-İş, Madsen-İş, Derisen-İş, Umsan-İş, Tursan-İş, Petsan-İş, Meşsan-İş ve Yapsan-İş üyeydi.<sup>187</sup>

## Toplum-İş

1977 yılı sonlarında genel merkezi Denizli'de bulunan *Türkiye Toplumcu İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (Toplum-İş Konfederasyonu) kuruldu. Toplum-İş'in 1978 yılı Ağustos ayı başında yapılan genel kurulunda Türk-İş, DİSK ve MİSK, pasif kaldıkları gerekçesiyle eleştirildi. (*Yeni*

184 Bkz. Koç, Y., "Türk Ülke-İş Konfederasyonu," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172999b.pdf>, s.309-313.

185 Sosyal Demokrat-İş, *Türkiye Sosyal Demokrat İşçi Sendikaları Konfederasyonu Kuruluş Bildirgesi, Demokratik Sosyalizm Yolunda Türk İşçi Sınıfı ve Türk Sendikacılığı*, Yay.No.2, İstanbul, 1978, 224 s. Örgütün amacı için bkz. Sosyal Demokrat-İş, *Ana Tüzük*, Yay.No.1, İstanbul, 1978, Madde 5, s.19-23.

186 Sosyal Demokrat-İş'in genel kurul davetiyesi; (*Cumhuriyet Gazetesi*, 3.1.1983).

187 BSB'nin Süleyman Akkaya imzalı bayram ve yılbaşı tebrik kartları. Süleyman Akkaya'nın genel başkanlığını yaptığı İnsan-İş Sendikası ile ilgili olarak bkz. Gülöksüz, A., "Türkiye'de Sarı Sendikacılık ve İnsan-İş sendikası," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ağustos 1991, s.54-56.

Asır,4.8.1978) Toplum-İş'in bayram kartında "bayramınızı kutlar, vatana, millete ve milliyetçi Türk işçisine hayırlı olmasını Tanrıdan dileriz" yazıyordu.<sup>188</sup>

## Sosyalistler

1975-1980 döneminin bir özelliği de, sosyalist siyasal örgütlenmelerin, mevcut sendikal yapılardaki anti-demokratik düzenlemeler veya sendikaları tümüyle kendi siyasal hareketlerinin çıkarları doğrultusunda kullanma çabaları nedeniyle, ayrı ayrı sendikalar kurmalarıydı. Türkiye işçi sınıfı tarihinde bu nitelikteki örgütler hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. İstanbul'da 12 Eylül Darbesi sonrasında faaliyeti durdurulmuş olan bağımsız sendikaların listesi, İstanbul İli Emniyet ve Merkez Komutanlığı'nın 10.10.1980 tarihli yazısında verildiği biçimiyle, şöyledir:<sup>189</sup> "Bağımsız çalışan Otomobil-İş, Devrimci Bank-Sen, Bağımsız Maden-İş, Devrimci Maden-İş, Bank-İş, İlerici Maden-İş, İlerici Yapı-İş, Tüm Has-İş, Tüm Maden-İş, Türk Maden-İş, Metal-Sen, Tüm Metal-İş, İlerici Tekstil, Devrimci Demir-İş, Devrimci Kimya-İş, Töbgiş, Devrimci Metal-İş, Devrimci Metal-Sen, İplik-İş, Kimsan-İş, Birleşik Maden-İş, Çağdaş Maden-İş, Çağdaş Tekstil-İş, Çağdaş Lastik-İş sendikalarının ilimizdeki merkez ve şubeleri Sıkıyönetim güvenlik kuvvetlerince kapıları mühürlenmek suretiyle faaliyetten men edilmiş, evrak ve mallarına el konulmuş, yöneticileri güvence altına alınmaya başlanmıştır."

28 Eylül 1978 tarihinde İskenderun'de kurulan Devrimci Demir-İş Sendikası, *Halkın Kurtuluşu Dergisi* etrafında örgütlenmiş işçilerin örgütüydü. *Halkın Kurtuluşu Dergisi* ise Türkiye Devrimci Komünist Partisi'nin (TDKP) legaldeki yayın organıydı. Sendika tüzüğü'nün amaç maddesi şöyleydi:<sup>190</sup> "Burjuvaziye, her türden burjuva sendikacılığımıza, gerici sendika yöneticilerine, faşizme ve emperyalizme karşı sınıfın tabanında aktif mücadele içerisinde işçi sınıfının temel çıkarlarını savunmak ve elde etmek için somut eylemlerle işçi sınıfının gerçek sendikal birliğini gerçekleştirmek."

İstanbul'da 28 Mayıs 1976 tarihinde kurulan Tam Metal-İş Sendikası'nın yönetimi bir süre sonra değişerek, örgütün adı Devrimci Metal-İş'e dönüştürüldü. Devrimci Metal-İş Sendikası, 1 Mayıs 1977 tarihinde yayınına başlayan *Devrimci Yol Dergisi* etrafında örgütlenmiş kişilerin yönetimindeydi.

Kimsan-İş Sendikası, İstanbul'da kurulu ve kimya işkolunda çalışmalar yürüten bir örgüttü. Yönetiminde 1977-1978 yıllarında *Devrimci Yol Dergisi* yandaşları vardı. Ancak daha sonra bölünmeler ve ciddi iç kavgalar yaşandı. (Kimsan-İş,tarihsiz;35)

1963 yılında kurulan Bank-İş, 1977 yılı Ocak ayında bir yönetim değişikliği yaşadı. Sendika yönetimine, Çin Komünist Partisi'nin çizgisini benimsemiş, Türkiye İşçi Köylü Partisi'nden ayrılmış ve bir ara *Kurtuluş Yolu Dergisi*'ni çıkaran bir grup geldi. (Bank-İş,1978;195)

7 Aralık 1977 tarihinde Ankara'da faaliyete geçen Bisen-Büro İşçileri Sendikası da sosyalist yapıların kontrolündeydi. Sendikanın haber bülteninin başlığı, "Bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halklar, birleşin!" idi.<sup>191</sup>

İlerici Yapı-İş Sendikası ise Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği'nin (MLSPB) kontrolü altındaydı. (Ersan,2013;257)

1974 yılında İstanbul'da kurulan Banka-İş, 25 Kasım 1978 günü yaptığı genel kurulunda adını Devrimci Bank-Sen olarak değiştirdi. Sendika tüzüğü'nde, örgütün "ulusal bağımsızlığa,

188 Toplum-İş, bayram kartı, tarihsiz.

189 İstanbul İli Emniyet ve Merkez Komutanlığı'nın İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne 10.10.1980 gün ve 57485 sayılı yazısı.

190 *Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1996, s.301.

191 *Bisen Ajansı*, Aralık 1977.

demokrasiye, devrimciliğe ve insan hakları ilkelerine bağlı” kalacağı belirtiliyordu. (Devrimci Bank-Sen,1979;6)

Türkiye Komünist Emek Partisi (TKEP, Emeğin Birliği Grubu) 1976-1977 yıllarında Gaziantep’te Tekstil Sendikası’nın şubesini ele geçirdiler. Ancak şubenin genel merkez tarafından feshedilmesi üzerine İplik-İş Sendikası’nı kurdular. Aynı örgütlülük Birleşik Maden-İş, Bağımsız Gıda-İş ve Birleşik Basın-İş gibi sendikalar da kurdu. (Ersan,2013;159)

*Devrimci Yol Dergisi* yandaşlarının kurduğu Tek Eğitim Büro-İş Sendikası’nın tüzüğünde, “devrimci sendikal ilkeler” savunuluyor, “işçi sınıfı ve tüm insanlığın kurtuluşu için ekonomik mücadelenin yeterli olmadığına ve siyasi mücadelenin gereğine inanmak” gerektiği belirtiliyordu. (Tek Eğitim Büro-İş,1978;1) Sendikanın 1978 yılında toplanan genel kuruluna sunulan çalışma raporu şöyle başlıyordu (Tek Eğitim Büro-İş,1978;1): “Ülkemizde zulüm, baskı, yoksulluk kol gezmektedir. Faşist mihraklar tüm güçleriyle halkın devrimci mücadelesine saldırmaktalar. Devlet kurumlarındaki faşist öğeler hükümet olmanın olanaklarıyla da geliştirilmiştir. Türkiye işçi sınıfının köklü mücadele geleneğinin olmayışı; revizyonist ve reformist anlayışların DİSK’te egemen kılınmaya çalışılması ve halkın faşizme karşı tepkisinin CHP’nin ‘seçimlere kadar dışinizi sıkın’ politikasıyla pasifize edilmesi, faşizme karşı mücadelenin ülke düzeyinde yükselmesini önleyici başlıca etkenler olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara karşın, faşizme karşı mücadele kısmen devrimcilerin önderliğinde, kısmen de kendiliğinden bir nitelikte gelişmiştir.”

Türkiye Komünist Partisi yandaşları ise DİSK’e bağlı Keramik-İş karşısında 1976 yılında Beton-İş isimli bir sendika kurdular. TKP’lilerin kurduğu diğer bir örgüt ise, Cenan Bıçakçı’nın genel başkanlığını yaptığı ASİS’e karşı Ağaç-Sen’di. Ağaç-Sen 1976 yılında İzmir’de kuruldu.

## Sendikaların Üye Sayıları

Çalışma Bakanlığı’nın kayıtlarına göre, Türkiye’de 1978 yılında 3.897.290 sendika üyesi, 1979 yılında 5.465.109 sendika üyesi ve 1980 yılında da 5.721.074 sendika üyesi vardı.

### Sendika ve Sendika Üyesi Sayıları<sup>192</sup>

Yıl	Sendika Sayısı	Sendika Üyesi Sayısı
1976	800	3.269.356
1977	863	3.807.577
1978	912	3.897.290
1979	750	5.464.792
1980	733	5.721.074

Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1978 yılında bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayısı özel sektörde 259.073 ve kamu sektöründe 424.797 idi (toplam, 683.870 işçi). 1979 yılında bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayısı ise özel sektörde 480.322 ve kamu sektöründe 265.710 idi (toplam, 746.032 işçi). (Çalışma Bakanlığı Araştırma Kurulu İstatistik Servisi,1982;38) 1980 yılında çok sayıda işçiyi kapsayan uyuşmazlıklar nedeniyle, bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayısı düşüktür ve sendika üyeliğinin belirlenmesi açısından bir anlam ifade etmez.

192 (Çalışma Bakanlığı,1981;40); (Çalışma Bakanlığı Araştırma Kurulu İstatistik Servisi,1982;31). İki kaynakta 1979 yılında sendika üye sayısı verilerinde çok küçük bir fark vardır.

Bu dönemde ve 1975-1980 döneminde çalışma yaşamında yaşanan en önemli sorun, işyerinde yetkili sendikaların tespitiydi. 274 sayılı Yasaya göre, bir sendikaya üye olmak için noter onayı aranmıyordu; aynı anda birden fazla sendikaya üyelik mümkündü; Çalışma Bakanlığı'nın elinde sendikaların üye sayılarına ilişkin bir veri tabanı yoktu. Ayrıca bu dönemde sahte üyelik son derece yaygındı. Çalışma Bakanlığı yerel birimlerinin yetkili sendikayı belirleme çabaları genellikle yargıda sonuçlanıyordu. Bu durumda iki uygulama gelişti. Birincisi, referandumdu. İşyerinde bir sandık konuyor, toplu sözleşme sürecinde işçilerin kendilerini kimin temsil etmesini istedikleri soruluyordu. Sandıktan çıkan sonuç, yetkili sendikayı belirliyordu. Bir uygulama ise, açık irade beyanıydı. İşçi, hakim önünde hangi sendikayı seçtiğini beyan ediyor ve yetkili sendika buna göre belirleniyordu.

1975 yılı Mayıs ayına kadarki dönemde, 32 işkolundan 19 işkolunda referandum yoluna başvurulmadı. 13 işkolunda ise 62 referandum yapıldı. Referanduma 42 olayda mahkeme, 1 olayda Bölge Çalışma Müdürlüğü karar verdi; 19 referandum ise sendikaların imzaladığı ortak protokol gereği yapıldı. 37 referandumda gizli oy-açık sayım, 25'inde ise irade beyanı sistemi uygulandı. 62 referandumdan 43'ünü Türk-İş'e bağlı sendikalar kazandı. 10 referandumu DİSK'e bağlı sendikalar ve bağımsız sendikalar kazandı. 9 referandumda gerekli salt çoğunluk sağlanamadı.<sup>193</sup> Ancak bu uygulama, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 20.5.1975 gün ve 1691 sayılı kararıyla, "referandum yoluyla hangi sendikaların yetkili olacağını tesbitine dair yasa bir hüküm bulunmadığı" gerekçesiyle kaldırıldı.<sup>194</sup>

Kamu sektöründe Türk-İş'e bağlı sendikalar büyük ağırlığa sahipti. 5 Mart-12 Eylül döneminde kamu kesiminde bağitlanan toplu iş sözleşmelerinin kapsamında 264.179 işçi bulunuyordu. Bu işçilerin yüzde 79,2'si (209.386 işçi) Türk-İş'e bağlı sendikalara üyeydi. DİSK'e bağlı sendikalara üye işçi sayısı 13.042 idi (yüzde 5). 41.751 işçi ise bağımsız sendikalara üyeydi. (Yağmur,1981;13-14)

Sendikaların gerçek üye sayılarının belirlenmesinde toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayıları esas alınır ve Türkiye'de bu yıllarda toplu iş sözleşmelerinin genellikle iki yıllık sürelerde bağitlandığı hesaba katılırsa, 12 Eylül Darbesi geldiğinde Türkiye'de sendikaların gerçek toplam üye sayısının 1,5 milyonun biraz üzerinde olduğu söylenebilir. Türk-İş'e bağlı sendikaların yaklaşık 1,1-1,2 milyon üyesi, DİSK'e bağlı sendikaların yaklaşık 300 bin üyesi vardı. Nitekim, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu uyarınca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayımlanan (büyük ölçüde doğru) sendika üyeliği istatistiklerine göre, 1984 yılı Ocak ayında 1.247.744 sendika üyesi vardı. Üye sayısı açısından en önemli sendikalar ve üye sayıları şöyleydi (*Resmi Gazete*,17.2.1984;5): Tarım-İş (33.558), Türkiye Maden-İş (40.541), Genel Maden-İş (55.808), Petrol-İş (49.061), Tekgıda-İş (144.070), Şeker-İş (33.969), Teksif (113.746), Selüloz-İş (20.703), Basisen (25.386), Çimse-İş (28.918), Türk Metal (79.616), Çelik-İş (28.323), Özdemir-İş (33.445), Otomobil-İş (26.552), Yol-İş (72.275), Tes-İş (65.802), Tezkoop-İş (14.466), Demiryol-İş (22.197), Türk Harb-İş (29.280), Belediye-İş (75.075).

## Sendika-İçi Demokrasi

1963-1980 döneminde sendika-içi demokraside önemli sorunlar yaşandı. Bunun bir nedeni, sendikaların gelirlerinin artmasıyla birlikte sendikacılığın bir meslek olarak algılanmasıydı. Birçok sendikacı, önemli miktarda kaynağı yönetme olanağına kavuşunca, yasal veya yasadışı yollardan yüksek gelirler elde etti. "Bal tutan, parmağını yaladı." Sendikacının işyerinde işçiyken aldığı ücretle sendikacı olarak toplam geliri arasındaki fark arttıkça, sendika yönetiminden uzaklaşmamak için çok çeşitli yol ve yöntemler geliştirildi; sendika-içi demokrasi büyük zarar gördü.

193 Türk-İş'in 14.7.1975 gün ve 75/3354-29 sayılı genelgesi, 2 s.

194 Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 20.5.1975 gün ve 1975/9-754 esas no, 1691 karar no.lu kararı.



Diğer taraftan, özellikle 1975 yılından itibaren sendikaların bir bölümünün siyasal örgütlerce yönlendirilmesi gündeme geldi. Gerek sosyalist kadroların, gerek ülkücülerin veya İslami görüşü benimseyenlerin sendikaları siyasal çizgileri doğrultusunda kullanma çabaları, sendika-içi demokrasinin iyice etkisizleşmesine yol açtı.

1975-1980 dönemi, her iki nedene de bağlı olarak sendika-içi demokrasinin çok gerilediği yıllardı.

## **İşçi Dernekleri**

Bu dönemde sosyalist yapılanmalar, ülkücüler, İslamcılar da çeşitli işçi dernekleri kurarak, işçi sınıfı içinde etkili olmaya çalıştı.

İslamcı görüşü benimseyenler 1978 yılında Akıncı İşçiler Derneği ve Akıncı Memurlar Derneği'ni kurdular.

ÜİD (Ülkücü İşçiler Derneği) ilk olarak 1971 yılında kuruldu. Örgüt 1978 yılında CHP iktidarı döneminde kapatıldı. Ülkücü İşçiler Birliği Derneği adıyla yeniden kuruldu.

Bunların yanı sıra, sosyalist örgütlenmelerin kurduğu Çırac-Der ve İlerici Kadınlar Derneği gibi örgütler de faaliyet gösteriyordu.

Bazı işyerlerinde de yardımlaşma sandıkları vardı. Örneğin, Narin Mensucat Fabrikaları A.Ş.'de kurulan yardımlaşma sandığı, işyerinde çalışan ve sandığa üye olan işçilere brüt maaşlarının iki katına kadar borç veriyordu. (Narin Mensucat,1977;5)

## **Memur Dernekleri**

Bu dönemde çalışma yürüten memur derneklerine ilişkin bilgiler, 1961-1975 döneminin ilgili altbölümünde özetlenmiştir. Memur derneklerinde yaşanan iç sorunları, TÖB-DER'in eski genel başkanı Ali Bozkurt, şöyle özetliyordu:

“Türkiye’de öğretmen örgütlerini yönetmek oldukça zordur. Çünkü hem kurul hem de dernek üyesi olan birçok arkadaş ‘çok şey’ bilir. Bilmeyenler de kendilerini ‘çok bilir’ kabul eder. O bakımdan en basit sorun saatlerce tartışılır. Yirmi dört saat süren nice toplantılar yaptığımızı bilirim. (...)

“Politik gruplar çalışmalarını giderek artırıyorlardı. Bizim işlerimiz de günden güne zorlaşıyordu. Bu gruplar, verimli çalışmamıza olanak tanımıyorlardı. Kendi parti ya da grubunda varlık gösteremeyen bazı kişiler TÖB-DER’de varlık göstererek, kendi siyasetlerinin içerisinde sivrilmeğe istiyorlardı. Her toplantımızda bu kişiler yüzünden gergin anlar, hatta kavgalar yaşanır olmuştü.

“Bazı partiler ve bazı siyasi gruplar, kendi gelişmelerini TÖB-DER’e bağlamışlardı sanki. Gene bazı sivri akıllı üyelerimiz, öğretmen örgütünün üyeleri gibi çalışacaklarına kendi meslek örgütlerini siyasal fraksiyonlarının aracı gibi kullanmak istiyorlardı. Beni ve bazı yönetici arkadaşlarımı, ‘CHP kuyrukçusu, reformist ve revizyonist’ sayarak, güya aşağılıyorlardı. Bütün çabalarımıza karşın, bunların sayısı azalacağına her geçen gün artıyordu. Bu çalışmalar az da olsa yönetim organlarımızda da görülmeye başlandı. Merkez Yürütme’de pek etkileri –şimdilik– olmasa da Yönetim Kurulunda birçok parti ve fraksiyonun temsilcileri vardı. Bazıları, meslek örgütümüzü götürüp bir siyasal grubun ya da bir partinin arkasına takmak istiyorlardı. Özellikle iki sol parti, TÖB-DER içerisinde, örgütü kendi doğrultularına çekmek için olmadık oyunlar çeviriyorlardı.” (Bozkurt,2000;80,81)

## Tüketim Kooperatifçiliği

1975-1980 döneminin diğer bir özelliği, işçi tüketim kooperatiflerinin gelişmesiydi. Özellikle 1977-1980 döneminde (belirli tüketim mallarının bulunmasında büyük zorlukların yaşandığı yıllarda), kamu kesiminde çalışan işçilerin ve memurların kurdukları tüketim kooperatifleri üyelerine büyük kolaylıklar sağladı. Bu yıllarda henüz kredi kartı uygulaması yoktu. Büyük alışveriş merkezleri de yaygın değildi. Enflasyonun yüksek oranda sürdüğü koşullarda işçiler ve memurlar kendi tüketim kooperatiflerinden veresiye alışveriş yapabiliyorlardı. Kamu kuruluşlarının gerek toplu iş sözleşmeleriyle, gerek yöneticilerin hoşgörüsüyle tüketim kooperatiflerine parasız yer ve hatta personel sağlaması da, maliyetlerin düşmesine katkıda bulunuyordu. Örneğin, Yol-İş Federasyonu, işçi ve işveren katkılarıyla oluşan İş Riski Fonu'ndan işçi tüketim kooperatiflerine büyük miktarda kredi açıyordu.

Kamu sektöründeki tüketim kooperatifleri, (a) işçilerle memurların ortak örgütlenme yeri olması, (b) gerektiğinde tüketici boykotlarının bir aracı olarak kullanılabilmesi ve (c) grev sırasında işçilerin temel gereksinimlerinin veresiye karşılanması açısından da önemli bir örgütlenmeydi. Güçlü bir işçi tüketim kooperatifleri örgütlenmesi, kırsal kesimde üretici kooperatifleriyle doğrudan temasa geçip, işçi sınıfı ile kırsal kesimdeki küçük burjuvazi arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine de katkıda bulunabilirdi. Ancak işçi tüketim kooperatifçiliği sendikal mücadelenin bir aracı olmaktan çok, sendika üyelerinin kazançlarını daha yararlı bir biçimde değerlendirebildikleri ilişkiler olarak düşünüldü ve değerlendirildi. Sendikalar, işçi tüketim kooperatiflerini sendikal mücadelenin bir alanı ve aracı olarak kullanamadılar. Bu anlayış ve bilinç gelişmediğinden, tekeli sermayenin perakende ticarete yaygın bir biçimde girmesiyle birlikte, işçi tüketim kooperatifçiliği bitti.

1980'li yılların sonlarına doğru işçi tüketim kooperatifleri önemini yitirdi ve bunların çok büyük bölümü kapandı. Sınırlı miktarda mal satan işçi tüketim kooperatifleri, büyük alımlar yapan ve profesyonel pazarlama stratejileri geliştiren alışveriş mağazalarıyla rekabet edemedi. Kredi kartı ise veresiye defterinin yerini aldı. Bazı işçi tüketim kooperatiflerinde ise önemli miktarda yolsuzluk yapıldı. Sendikacılar böylece ellerindeki önemli bir mücadele aracına sahip çıkamadılar, bu aracı kullanamadılar.

1975 öncesinde işçi tüketim kooperatifleriyle ilgilenen tek sendika Ges-İş idi. 1975 ve sonrasında ise çok sayıda sendika bu alana yöneldi.<sup>195</sup>

Sendikalar, işçi konut kooperatiflerinin kurulmasına da çaba gösterdi.

## Ayrılkçı Kürt Milliyetçiliği, İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi

1980 öncesinde işçi sendikalarında etnik kimliğe/aidiyete dayalı önemli bir bölünme yaşanmadı. Sendikaların çoğunda genel kurullarda sendika organları için seçimler öncesinde saflar ve listeler oluşturulurken, siyasi görüş, inanç, yöre gibi etmenlerin yanı sıra etnik köken de dikkate alındı. Ancak, etnik kökene dayalı ayrı sendikalar oluşturulmadı, aynı sendika içindeki saflaşmada en önemli etmen veya ölçüt, etnik köken olmadı.

Türkiye'de 1980 öncesinde işçi sendikacılığı, önce toplulukla iş uyuşmazlıkları, umumi mukaveleler ve 1963 yılından itibaren de toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla işçilerin çalışma ve yaşama koşullarında önemli iyileştirmeler sağladı. Ayrıca mevzuat değişiklikleri aracılığıyla da önemli kazanımlar elde edildi. Bu dönemde nüfusun önemli bir bölümü kırsal bölgelerde yaşıyordu.

<sup>195</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. Türk-İş Kooperatifler Bürosu, *İşçi Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Sorunları Araştırması*, Ankara, 1986, s.75-81; Özçelik, A., *Türkiye'de Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme* İmkanları, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yay.No.73, Ankara, 1989, s.114-127.

Özellikle Kürt kökenlilerin büyük kısmı köylerdeydi ve bu kesim içinde işçileşme düzeyi diğer kesimlere göre geriydi. İşçileşen Kürt kökenlilerin büyük bölümü ise ya kamu işletmelerinde çalışıyordu, ya da büyük kentlerdeki özel işletmelerde azınlıktaydı. Ayrıca 1980 öncesinde toplumda ön planda olan kimlik, siyasal görüş ve dini inançtı. Ayrılıkçı Kürt milliyetçileri güçlü bir örgütlülük içinde değildi. Bu nedenlere bağlı olarak sendikaların önde gelen talepleri arasında etnik kimliğe ilişkin istek yoktu.

DİSK 12 Mart öncesinde TİP içinde önemli bir gücü olan; 1965 yılında Kürdistan Demokratik Partisi Türkiye kanadını kuran; 1967-1969 döneminde çeşitli illerde Doğu Mitingleri ve ardından Doğu Geceleri düzenleyen; 1969 yılında da çeşitli illerde Devrimci Doğu Kültür Ocakları kuran Kürt milliyetçi hareketleri ile mesafeli durmuş ve devlet politikasına ters bir çizgi izlememişti.

Ancak 1975 yılından itibaren bu çizgi bir miktar değişti. 1975-1977 döneminde TKP'nin ve 1978-1980 döneminde DİSK'te yer alan bazı sendikaların yönetimlerinde etkili olan bazı komünist hareketlerin çabaları sonucunda, DİSK, ülkenin bütünlüğü açısından sakıncalı olarak algılanan "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" gibi ilkeleri savunmaya başladı.

DİSK'in böylesine mayınlı bir araziye girmesinin bir nedeni bu yıllarda bazı sosyalist hareketlerin ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğine ilişkin politikalarının DİSK'e yansıtılmasıydı. Diğer bir neden ise, özellikle 1978-1980 döneminde eylemci bir kitle gücüne doğrudan sahip olmayan DİSK yöneticilerinin müttefik arayışıydı.

Bu politikalar 1975-1980 dönemi DİSK'inin devlet tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmasına yol açtı.

İlk kez DİSK'in 20 Eylül 1975 günü yapılan "bağımsızlık, demokrasi, barış ve toplumsal ilerleme doğrultusunda demokratik hak ve özgürlükler için Büyük İstanbul Mitingi"nde bir grup "Kürt milletinin üzerindeki baskı kaldırılsın" yazılı pankart açtı.

Baştürk ekibi, TKP'ye karşı güç toplama çabası içinde daha radikal sosyalist-komünist hareketlere hoş gözükmeye çalışırken, mayınlı bir alana girdi; ayrılıkçı Kürt milliyetçilerine de hoş gözükmeye çabası önem kazandı. DİSK, "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı"nı savunmaya başladı. (DİSK,1979;21,32,33) DİSK'in "siyasal ve demokratik istemler"i arasında, "halkımız üzerindeki ırkçı ve şoven baskılara son verilmelidir" de yer aldı. (DİSK,1979;39)

1980 yılındaki 7. Genel Kurul'da verilen bazı önerelerde DİSK'in geçmişinde gündeme gelmemiş olan konular tartışmaya açıldı. *Kurtuluş Dergisi* yandaşı bir grup delegenin önerisinde şöyle deniyordu: "Ulusların kendi kaderlerini tayin ilkesinden hareketle, Kürt halkının verdiği ulusal demokratik mücadeleyi destekler, bu yönde her türlü sömürgeci baskıya, ırkçılığa ve şoven uygulamalara karşı mücadele eder." Delegelerden Adil Gürkan, Mahmut Pur, Tamer Ürgüt ve Süleyman Kırtke'nin ortak önerisinde de "herkese ana dilde eğitim sağlanmalıdır" isteği yer alıyordu.

Ancak, 12 Eylül öncesinde sendikalardaki saflaşmalar, etnik temelli değil, siyasal temelliydi. 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ayrı Kürt sosyalist örgütlenmeleri de siyasal görüş temelli politika izliyordu.

1965-1971 döneminde memurların kurduğu sendikalarda da etnik temelli bir bölünme yoktu. Etnik temele dayalı ayrı sendikalar kurulmadığı gibi, aynı sendika içinde etnik saflaşma da yaşanmadı. Bu dönemin en etkili örgütlenmesi olan Türkiye Öğretmenler Sendikası ise anti-emperyalist ve ulusalcı kimliğini öne çıkarıyordu.

1971-1980 döneminde memurların kurduğu derneklerde farklılaşma siyasal görüş temelindeydi. 1977-1978 yıllarından itibaren sosyalist kimliğiyle öne çıkan Kürt örgütlenmeleri, etnik temelli değil, siyasal görüş temelli bir politika izliyordu.

## II.MÜCADELE VE EYLEMLER

TKP'nin 1975 yılı Mayıs ayında DİSK'te yönetimi ele geçirmesinin ardından siyasal amaçlı yaygın kitle eylemleri gündeme geldi.

Eylemlerin yükselmesinde diğer bir etmen de yüksek oranlı enflasyondur. Enflasyon, sürekli mutlak yoksullaşma tehdidiydi ve işçiyi gerçek gelirini koruyabilmesi için diri tutuyor; işçinin eylem eğilimini güçlendiriyordu. Enflasyona ilişkin DİE verileri daha önce verilmişti. İstanbul Ticaret Odası'nın İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi de 1978 yılında yüzde 69,0, 1979 yılında yüzde 76,3 ve 1980 yılında da yüzde 75,6 oranında yükseldi.

Bu dönemin diğer bir özelliği de, dünyada yumuşama yaşanırken Türkiye'ye aktarılan Soğuk Savaş'ın, sendikalar arasındaki rekabetin silahlı çatışmalara dönüşmesine yol açmasıydı. Özellikle TKP yandaşlarının yönetimde bulunduğu Maden-İş ile ülkücülerin (ve önemli bir ölçüde devlet gücünün) yönetimde bulunduğu Türk Metal Sendikası arasında meydana gelen ölümlü çatışmalar Türkiye'de ilk kez yaşandı.

1 Mayıs, 1925 yılından 50 yıl sonra, 1975'te, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi tarafından yasal ve kitlesel bir biçimde kutlandı. TSİP, İstanbul'da Tepebaşı'nda binlerce işçi ve gencin katıldığı 1 Mayıs kutlaması gerçekleştirdi. Ayrıca Bursa'da yüzlerce işçinin katıldığı bir kutlama toplantısı yapıldı.<sup>196</sup> Bu toplantıya DİSK yöneticileri katılmadı.

DİSK 1975 yılından itibaren ülkenin çeşitli bölgelerinde mitingler düzenledi. 6 Eylül 1975 günü İzmir'de ve 20 Eylül 1975 günü İstanbul'da Demokratik Hak ve Özgürlükler İçin Mücadele Mitingleri yapıldı.

1 Mayıs, 51 yıllık bir aradan sonra, 1976 yılında DİSK tarafından Taksim'de düzenlenen bir mitingle kutlandı.

Bursa'da Maden-İş üyesi Muammer Çetinbaş'ın öldürülmesi üzerine, Maden-İş'in Bursa'da örgütlü olduğu 11 işyerinde iş durduruldu. Daha sonra da, 10 Temmuz 1976 günü DİSK tarafından Bursa'da bir miting düzenlendi.

DİSK Yönetimi, *Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu*'nun çıkmasını önlemek amacıyla bir direniş örgütledi; ancak işçileri açıkça direnişe çağırmadı. DİSK, 16-19 Eylül 1976 günleri Genel Yas ilan etti ve üyeleri "serbest bıraktı". Böylece, eylemin cezai sorumluluğundan kurtulmaya çalıştı. DGM direnişi 20 Eylül günü sona erdirildi. Oldukça çok sayıda işçi önderinin işten atılmasıyla sonuçlanan bu eylemler, Devlet Güvenlik Mahkemesi Kanununun çıkmasını engelledi.

DGM direnişi sonrasında Mecidiyeköy'de Profilo Fabrikası'nda işten çıkarılan işçilerin geri alınması için başlayan işgal eyleminde güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu bir işçi yaşamını yitirdi.

DGM direnişine Petkim-İş'te örgütlü Aliğa Rafinerisi işçileri de katıldı. Direniş nedeniyle bu işçilerin çok büyük bir bölümü işten atıldı ve işyeri kapatıldı. İşletme, Batman Rafinerisi'nden uçakla getirilen 400 işçinin çalışmasıyla faaliyete geçirildi.

<sup>196</sup> *Kitle Dergisi*, Sayı 58, 5 Mayıs 1975, s.1.

DİSK 1977 yılında da 1 Mayıs'ı Taksim'de kutladı. Göstericilere dışarıdan yapılan silahlı saldırı sonucunda çıkan panikte 36 kişi hayatını kaybetti. Bu saldırı nedeniyle olayları çıkartmakta sorumluluğu olmayan başka kişiler hakkında dava açıldı. Dava, 1989 yılında beraatle sonuçlandı.<sup>197</sup>

1976 ve 1977 yıllarında birçok işyerinde yasadışı işçi eylemleri gerçekleştirildi.<sup>198</sup>

DİSK'in yeni yönetimi 1978 yılından başlayarak daha geniş bir siyasal yelpaze içindeki eylemlere katıldı. 1975-1977 döneminde "goşist" olarak veya başka biçimde suçlanan siyasal hareketlerle eylemlerde daha yakın bağlar kuruldu. 16 Mart 1978 günü İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilere yapılan saldırıda 7 kişinin ölmesi üzerine, 20 Mart 1978 günü sabah 8-10 arasında iki saatlik iş durdurma eylemi yapıldı. 1978 yılında da 1 Mayıs Taksim'de kutlandı. Kahramanmaraş katliamını protesto etmek amacıyla 5 Ocak 1979 günü Faşizmi Lanetleme Eylemi adıyla 5 dakikalık saygı duruşu yapıldı.

1979 yılında 1 Mayıs'ın İstanbul'da kutlanması yasaklandı. Bazı örgütler kutlamaları İzmir'e kaydırıldı.

26 Ocak 1980 günü İzmir'de, 9 Şubat 1980 günü Antalya'da, 23 Şubat 1980 günü Ordu'da ve 22 Mart 1980 günü de İzmit'te İşçi Kıyımına, Zamlara, Pahalılığa, Anti-Demokratik Baskı ve Uygulamalara, Faşist Saldırlara Karşı Demokrasi Mitingleri yapıldı. 30 Nisan 1980 günü bazı işyerlerinde iş durduruldu. 1 Mayıs 1980 günü Mersin'de miting düzenlendi. Kemal Türkler'in 22 Temmuz 1980 günü öldürülmesinin ardından birçok işyerinde iş durduruldu. Yeni Çeltik Linyit İşletmesi'nin zarar ediyor gerekçesiyle kapatılmak istenmesi üzerine, Yeraltı Maden-İş üyesi işçiler ocağı işgal ettiler ve üretimi sürdürdüler. Bu eylemler, tarihimizdeki politik amaçlı genel eylemler olması açısından da önemlidir.

1977 yılında DİSK'e bağlı Maden-İş'in MESS'le ve Tekstil'in Tekstil İşverenleri Sendikası ile giriştiği mücadeleler, grevler biçiminde gelişti. 1980 yılında da, katılan işçi sayısı bakımından o zamana kadarki grev rekoru kırıldı.

Memurlar 1970'li yıllarda da çeşitli eylemler yaptılar. TÖB-DER, TÛM-DER ve TMMOB'nin bu dönemde çeşitli mitingleri, yürüyüşleri ve işyeri eylemleri oldu. 12 Mart sonrasında önemli ilk memur eylemi, 16 Şubat 1975 günü TÖB-DER tarafından 52 ilde gerçekleştirilen Grevli, Toplu Sözleşmeli Sendika Hakkı, Faşizmi, İşsizliği, Pahalılığı Protesto Mitingleri idi. 6 Aralık 1975 günü TÖB-DER, Memur Kıyımları ve Hayat Pahalılığını Protesto yürüyüşleri düzenledi. Aralarında TÖB-DER, TÛM-DER, TÛMÖD, TÛTED gibi memur derneklerinin de bulunduğu kuruluşlar, 13 Mart 1976 günü Ankara'da Tandoğan Meydanı'nda Faşist Baskı ve Memur Kıyımını Protesto Miting ve Yürüyüşünü gerçekleştirdi. TÖB-DER, TÛM-DER ve TÛTED, 22 Ocak 1977 günü Denizli ve Mersin'de, 29 Ocak 1977 günü Bursa ve Zonguldak'ta, 5 Şubat 1977 günü Ankara'da Ekonomik ve Demokratik Haklar Miting ve Yürüyüşlerini düzenledi. TÛM-DER, kaybolan iki üyesinin bulunmasını sağlamak amacıyla, 23 Temmuz 1977 günü bir yürüyüş ve miting düzenledi. Memurlar, özellikle DİSK tarafından düzenlenen genel eylemlere de, örgütleri aracılığıyla etkili bir biçimde katıldılar.

1975 ve sonrasında direnişlerin hem sayısı arttı, hem de daha önceki yıllarda görülmeyen yeni nedenlerle direnişler yapıldı.

197 1 Mayıs 1977 gösterileriyle ilgili ayrıntılı bilgi ve olayların TKP çizgisi tarafından ele alınışı için bkz. Şanlı *1 Mayıs*, Konuk Yay., İstanbul, 1977, 208 s.; 1 Mayıs 1977 olayları hakkında açılan davanın sonuçlanması için bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 22.10.1989.

198 Metal işkolundaki eylemlere ilişkin önemli kaynak için bkz. MESS, *1976 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları*, İstanbul, 1977; MESS, *1977 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları*, İstanbul, 1978.

Bu dönemdeki direnişler çeşitli biçimlerdeydi: Kasıtlı olarak hatalı iş çıkarma; makine ve teçhizatı özen göstermeme, bozulmalarına ve kırılmalarına göz yumma; işi durdurarak oturma grevi yapma; işi durdurarak işyerini terketme ve gösteri ve yürüyüş yapma; işyeri işgali; grev döneminde hammadde girişi ile mamul madde çıkışını çeşitli biçimlerde engelleme; grev döneminde kendi isteğiyle veya yasal olarak çalışacak personelin çalışmasını engelleme; çeşitli biçimlerde iş yavaşlatma. Ayrıca yemeğe girmeme veya yemeği alıp yemeden çıkma biçiminde yemek boykotu; fazla çalışmaya kalmama; sakal bırakma; hastaymış gibi doktora çıkarak muayenede vakit geçirme veya istirahat alma gibi yollara da başvuruluyordu.

1970'li yılların ikinci yarısında kamu kesiminde sık sık görülen direnişlerin nedenleri şöyle özetlenebilir: Sendikal örgütlenme ve sendika değiştirme; toplu sözleşme yetki işlemlerinin uzaması; toplu sözleşme görüşmelerinin uzaması; toplu sözleşme farklarının zamanında ödenmemesi; toplu sözleşmenin uygulanmaması; ücretlerin ödenmemesi veya geç ödenmesi; yasal grev hakkının kullanılamaması; ücret azlığı; ek protokolle ücret zammı talebi; primlerin kesilmesi ve bazı ödemelerin azaltılması; bazı kişilerin görevden alınması istemi; işletme içi görev değişiklikleri; yemeklerin kötülüğü; iş güvenliğinin olmaması.

Türk-İş'in bu dönemde yürürlükteki yasalara göre yasadışı sayılan tek eylemi, 16 Haziran 1975 günü Halil Tunç tarafından elektriğin kesilmesiyle uygulanan ve sendikaların çeşitli biçimlerde katılarak desteklediği İzmir bölgesel genel greviydi.<sup>199</sup>

Bu dönemde belediyelerde de çok işçi eylemi yaşandı. Belediyelerdeki yaygın grev ve direnişlerin nedeni, merkezi hükümetlerin belediyelere gerekli kaynağı vermemesi nedeniyle ücretlerin ve diğer ödemelerin zamanında ödenmemesiydi. (Koç,1992;182-209) Tarım satış kooperatifleri birliklerindeki (Tariş, Antbirlik, Çukobirlik, vb.) direnişlerin ve hatta çatışmaların nedeni ise hükümet değişikliklerinin ardından buralarda işçi çıkarımına ve yeni işçi alımına gidilmesiydi. Bazı sol örgütler bu direnişleri hükümetle ve devletle çatışma alanına dönüştürme gibi bilinçli bir politika da izliyordu. (Koç,1984;367-403)

Altıncı Çalışma Meclisi 7-8 Mart 1977 günleri toplandı. Ancak TÜRK-İŞ, Şevket Kazan'ın çağrısıyla yapılan bu toplantıyı boykot etti.

Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre, en fazla işçinin greve çıktığı ve grevde geçen işgününün en yüksek olduğu yıllar şöyleydi: 1977 (15.682 işçi, 1 milyon 397 bin işgünü); 1979 (21.011 işçi, 1 milyon 148 bin işgünü); 1980 (84.832 işçi, 1 milyon 303 bin işgünü). Ancak greve çıkan işçi ve grevde geçen işgünü konularında resmi rakamlar arasında büyük farklar vardır. Çalışma Bakanlığı'na göre 1980 yılında grevde geçen işgünü sayısı 1 milyon 303 bin iken, DPT'ye göre 7 milyon 709 bin, Maliye Bakanlığı'na göre 4 milyon 298 bin, DİE'ye göre ise 5 milyon 409 bindir. Resmi kaynaklardan daha güvenilir bir kaynak olan *TÜBA İş-İşçi ve Çalışma Bülteni*'ne göre ise, 1979 yılında 39.901 işçi greve çıktı ve grevde geçen işgünü 2,2 milyondur. 1980 yılında ise 84.432 işçi greve çıktı ve grevde 7,7 milyon işgünü geçti. 1980 yılında grevde çıkan işçilerin 62,8 bini DİSK'e bağlı sendikalara, 18,7 bini Türk-İş'e bağlı sendikalara, 127'si MİSK'e bağlı sendikalara ve 50'si de Sosyal Demokrat-İş'e bağlı sendikalara üyeydi. 1980 yılında grevde geçen 7,7 milyon işgününün 6,4 milyonu DİSK'e bağlı sendikalara, 1,0 milyonu da Türk-İş'e bağlı sendikalara üye işçilere aitti.<sup>200</sup>

1980 yılında 24 Ocak istikrar programı sonrasında grevlerde büyük bir artış görüldü. 24 Ocak kararlarının ilan edildiği 25 Ocak 1980 günü 101 işyerinde 6414 işçi grevdeydi. 27 Haziran 1980 tarihinde ise grevdeki işçi sayısı 57 bini aşmıştı. Grevdeki işçi sayısı 29 Ağustos günü 54.266, 5 Eylül 1980 günü ise 53.644 oldu.

199 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., "Türk-İş'in İzmir Genel Grevi (1975)," *Kebikeç Dergisi*, No.4, 1996, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/urfile/1493536988b.pdf>)

200 Türkiye'de çalışma yaşamına ilişkin veriler arasındaki çelişkiler için bkz. Koç, Y., "Türkiye'de Çalışma Yaşamına İlişkin Veriler, Veri Kaynakları ve Özellikleri," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Yıl 1982, s.213-278.

1980 yılının ilk sekiz ayında 131 bin işçinin grevleri hükümet tarafından ertelendi. Bu dönemde yürürlükte bulunan mevzuata göre, erteleme süresi sonunda greve çıkma hakkı doğuyordu. 12 Eylül darbesi grevleri yasaklamasaydı, 1980 yılında greve çıkan işçi sayısı en az 200 bini bulacaktı.

Grevci işçiler darbe sonrasında 15 Eylül günü işbaşı yaptılar.

1976-1980 döneminde çok sayıda grev ertelendi. Hükümetler, 1976 yılında 15 grevi, 1977 yılında 18 grevi, 1978 yılında 11 grevi, 1979 yılında 20 grevi ve 1980 yılında da 44 grevi 30 gün süreyle erteledi. 1976 yılında 7 grev, 1977 yılında 12 grev, 1978 yılında 7 grev, 1979 yılında 8 grev ve 1980 yılında da 27 grev, 60 gün süreyle daha ertelendi. (Tayanç,1980;70)

1977 yılında DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası ile işveren örgütü MESS arasındaki toplu sözleşme görüşmelerinde büyük bir grev yaşandı. Bu grevi ilginç kılan gelişmelerden biri de, Aziz Nesin'in bu grevin işverenlerin isteği doğrultusunda yapıldığına ilişkin iddiasının yer aldığı öyküsüydü. Bu öykü 1977-1978 yıllarında çok tartışıldı.<sup>201</sup> Maden-İş'in 1980 yılı grevleri de çok etkili oldu. Maden-İş, 13-14 Mart 1980, 19 Mart 1980 ve 1 Nisan 1980 tarihlerinde MESS'e üye toplam 60 işyerinde greve çıktı.<sup>202</sup>

### III. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

1975-1977 döneminde ekonomi (gayri safi milli hasıla) büyümesini sürdürdü. Sabit fiyatlarla büyüme oranı, 1975 yılında yüzde 6,1; 1976 yılında yüzde 9,0; 1977 yılında yüzde 3,0 oldu. Sabit fiyatlarla kişi başına gayri safi milli hasılanın büyüme oranları ise 1975-1977 döneminde, sırasıyla, yüzde 3,3, yüzde 6,8, yüzde 0,9 olarak gerçekleşti. (DİE,2001;591)

Türkiye ekonomisi 1978-1980 döneminde bunalıma girdi. Gayri safi milli hasıla 1978 yılında yüzde 1,2 oranında arttı; 1979 yılında yüzde 0,5 oranında küçüldü ve 1980 yılında da 2,8 oranında bir küçülme gerçekleşti. Buna göre, kişi başına milli gelir sabit fiyatlarla 1978 yılında yüzde 0,8 oranında, 1979 yılında yüzde 2,5 oranında ve 1980 yılında da yüzde 4,8 oranında geriledi, küçüldü. (DİE,2001;591)

Korkut Boratav'a göre, gerçek ücretlerde 1976 yılında yüzde 27,2 oranında bir artış oldu. (Boratav,2007;137) Artış 1977 yılında da devam etti. Devlet Planlama Teşkilatı'nın araştırmasına (DPT,1988) göre ise, Türkiye geneli net işçi ücreti ortalaması 1975 yılında yüzde 5,4 oranında ve 1976 yılında yüzde 11,2 oranında arttı. 1977 yılında artış oranı yüzde 4,3 oldu. Türkiye geneli net işçi ücreti ortalaması 1978 yılında yüzde 11,2 oranında geriledi. Azalma oranı 1979 yılında yüzde 14,5 olarak gerçekleşti. 1980 yılında da yüzde 5,6'lık bir gerileme yaşandı. 1980 yılındaki ücret düzeyi, 1975 yılındaki ücret düzeyinin yüzde 83'ü kadardı.

DPT verilerine göre, kamu sektöründe net gerçek ücretler 1975 yılında yüzde 5,6, 1976 yılında yüzde 16,4 oranlarında arttı. 1977 yılında yüzde 1,0 oranında bir düşüş yaşandı. 1978 yılında Toplumsal Anlaşma'nın imzalanması sonrasında gerçekleşen yüzde 4,2'lik bir net gerçek ücret artışının ardından, 1979 yılında ücretlerde yüzde 12,6 ve 1980 yılında da yüzde 3,9 oranlarında bir düşme oldu. 1980 yılında kamu kesiminde net gerçek işçi ücreti, 1975 yılındaki düzeyin yüzde 1,0 üzerindeydi.

DPT araştırmasına göre, TİSK'e bağlı işveren örgütlerine üye işverenlerin işyerlerinde çalışan işçilerin net gerçek ücretleri 1975 yılında yüzde 5,9, 1976 yılında yüzde 21,4 ve 1977 yılında da yüzde 11,0 oranlarında yükseldi. Ancak, 1978 yılında ekonomik krizle birlikte yüzde 17,8'lik ve

201 Öykü için bkz. Nesin, A., "Büyük Grev," *Büyük Grev*, İstanbul, 1978, s.56-72. Kitapta bu öyküye yönelik eleştiriler ve Aziz Nesin'in yanıtları da bulunmaktadır.

202 Maden-İş, Ma-Ha Ajansı, *Türkiye Maden-İş Sendikası 1980 Grevleri Basın Konferansı*, İstanbul, 1980, 55 s.

1979 yılında da yüzde 32,9'luk bir azalma yaşandı. 1980 yılında ise ücretler yüzde 9,6 oranında arttı. 1980 yılındaki ücretler, 1975 yılındaki düzeyin yüzde 81,4'ü kadardı.

DPT verilerine göre, devlet memurlarının net gerçek aylıkları 1975-1980 döneminde sürekli olarak geriledi. Net gerçek aylıklardaki azalma 1975 yılında yüzde 1,7, 1976 yılında yüzde 5,6, 1977 yılında yüzde 1,0, 1978 yılında yüzde 19,5, 1979 yılında yüzde 5,8 ve 1980 yılında da yüzde 20 oranında gerçekleşti. Buna göre, devlet memurlarının 1980 yılındaki net gerçek aylıkları, 1975 yılındaki düzeyin yüzde 56,7'siydi.

Bu dönemde kamu kesiminde işçi ücretleri memur aylıklarının ötesine geçti. Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre, işletmeciler KİT'lerde ortalama cari bir günlük brüt giydirilmiş ücret 1975 yılında memurlar için 162 TL iken işçiler için 136 TL idi. Ancak bu denge 1976 yılında işçiler lehine bozuldu. 1976 yılında memurların günlük geliri 174 TL iken, işçilerininki 219 TL'ye çıktı. 1980 yılı geldiğinde, memurların bir günlük giydirilmiş brüt ücreti 836 TL iken, işçilerininki 1371 TL olmuştu. (DPT,1982;305)

1976-1980 döneminde 71.508 işçiye SSK tarafından konut kredisi verildi. (Özüekren,1990;29)

Bu yıllarda yasal yollardan yurtdışına işçi göçü çok yavaşladı. Yurtdışındaki işçilerin gönderdikleri döviz, Türkiye'nin toplam ihracatının 1975 yılında yüzde 94'üne, 1976 yılında yüzde 50'sine, 1977 yılında yüzde 56'sına, 1978 yılında ise yüzde 43'üne, 1979 yılında yüzde 75'ine ve 1980 yılında da yüzde 71'ine eşitti.

1978-79 döneminde fuel-oil, kömür, gazyağı, kahve, margarin, likit yağ, ilaç, ampul, deterjan, röntgen filmi, sigara, gazete kağıdı, oto yedek parçası sıkıntısı yaşandı, sık sık elektrik kesintisi uygulandı. (Arcayürek,1985;43-44)

13 Kasım 1979 tarihinde piyasada bulunmayan mallar ve bulunmadıkları il sayısı şöyleydi (Arcayürek,1986;131-2): Margarin (48 il), likit yağ (39 il), zeytinyağı (18 il), nebati yağ (9 il), mazot (25 il), akaryakıt (18 il), fuel-oil (18 il), motorin (17 il), benzin (16 il), gazyağı (15 il), tüpgaz (8 il), kömür (22 il), demir (20 il), çimento (10 il), sac (2 il), ampul (7 il), gübre (4 il), şeker (3 il) ekmeçlik buğday (3 il), çay (1 il), sigara (1 il), tuz (1 il), tekel maddeleri (23 il).

## 12 Eylül Öncesinde Toplu İş Sözleşmelerindeki İkramiyeler Nasıldı?

12 Eylül öncesinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmelerinde kıdem tazminatının işçi lehine düzenlendiği bazı uç örnekler aşağıda sunulmaktadır:

Petrol-İş ile Petkim Petrokimya arasında imzalanan (1.9.1978-31.8.1980) toplu iş sözleşmesinde yılda 6 aylık ücret tutarında ikramiye ödeniyordu. (M.50)

DİSK'e bağlı Petkim-İş ile Wyeth Laboratuvarları arasında imzalanan (1.11.1979-31.10.1981) toplu sözleşmede yılda 6 aylık ücret tutarında ikramiye veriliyordu. (M.59)

DİSK'e bağlı Petkim-İş ile Pfizer İlaçları arasında imzalanan (1.1.1980-31.12.1981) sözleşmede yılda 6 aylık ücret tutarında ikramiye öngörülüyordu. (M.58) Ayrıca izne çıkarken, izin süresinin ücretine ilave olarak, izin harçlığı ödeniyordu. Şeker ve Kurban bayramlarında da ek ödenek veriliyordu. (M.59)

Petrol-İş ile Koruma Tarım İlaçları arasında imzalanan (1.7.1978-30.6.1980) sözleşmede yılda 6 aylık ücret tutarında ikramiye ödeniyordu. (M.40)



Şark Sigorta ile İlbank-İş arasındaki (1.3.1978-28.2.1980) sözleşmeye göre, “sendika üyelerine almakta oldukları maaşlarıyla şef muavinliği, şef, müdür ve lisan tahsisatları üzerinden yılda en az 5 defa ikramiye ödenir. Ayrıca yılda 1,5 maaştan az olmamak üzere bilanço ikramiyesi ödenir.” (M.31)

Şark Sigorta işyerinde Sosyal-İş’in imzaladığı (1.3.1980-31.12.1981) sözleşmedeki düzenleme de şöyledir: “Sözleşmenin 31 Aralık 1980 tarihine kadar olan birinci döneminde birer maaş tutarında 7 ikramiye, 1 Ocak 1981-31 Aralık 1981 döneminde de birer maaş tutarında 7 ikramiye ödenir.” (M.30)

Bank-Sen ile Anadolu Bankası arasındaki (1.8.1978-31.7.1980) sözleşmeye göre, “işveren banka, her sözleşme yılı için 6 aylık ücret tutarında ikramiye öder. İkramiye ödeme tarihinde işyerinde çalışanlara, ikramiyeleri tam olarak ödenir.” (M.32)

Sosyal-İş ile Osmanlı Bankası arasında imzalanan (1.1.1980-31.12.1981) sözleşmeye göre, “her işçiye, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim, Aralık aylarının en geç 20nci günü ödenmek üzere, aylık ücreti tutarında yılda altı ikramiye verilir.” (M.38) Bu toplu iş sözleşmesinde işçilere 1 Mayıs günü 10 bin lira tutarında “1 Mayıs ikramiyesi” verilmesi de öngörülmüştü.(M.39)

Bank-Sen ile Yapı ve Kredi Bankası arasında imzalanan (1.4.1980-31.3.1982) sözleşmede ikramiye maddesi şöyleydi: “İşveren, sendika üyesi işçilere sözleşmenin ilk yılında 1 jestiyon ikramiyesi olmak üzere 6 aylık ücret tutarında, sözleşmenin ikinci yılında ise 1 jestiyon ikramiyesi olmak üzere 7 aylık ücret tutarında ikramiye öder. (...) Bu ikramiyelerden başka dağıtılacak olan kâr payı ikramiyesi her yıl 30 Nisan tarihinde işçilerin ücretleri ile orantılı olarak mevcut uygulamaya göre Bankaca ödenir.” (M.42)

Akbank Mensupları Sendikası Akmen’in Akbank’la imzaladığı (1.1.1979-31.12.1980) sözleşmede bir aylık temettü ikramiyesi ve ayrıca 5 aylık ikramiye ödeniyordu. (M.41)

17.4.1981 gün ve 2448 sayılı Yasa ile 6772 sayılı Yasa değiştirilerek, yeraltı madenciligi dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarında ikramiye sayısı, ilave tediye (yılda 52 yevmiye) ek olarak iki aylık ücret, diğer işyerleri için ise yılda toplam dört aylık ücret ile sınırlandırıldı.

## 12 Eylül Öncesinde Toplu İş Sözleşmelerindeki Kıdem Tazminatı Nasıldı?

12 Eylül öncesinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmelerinde ikramiyelerin işçi lehine düzenlendiği bazı uç örnekler aşağıda sunulmaktadır:

Türk-İş’e bağlı Petrol-İş ile Petkim Petrokimya A.Ş. arasında imzalanan ve 1.9.1978-31.8.1980 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinde kıdem tazminatı şu şekildeydi:

1 yıldan 5 yıla kadar kıdemi olanlara bir yıl için 40 günlük,

5 yıldan 10 yıla kadar kıdemi olanlara 60 günlük,

10 yıldan fazla kıdemi olanlara 72 günlük brüt giydirilmiş ücret tutarında kıdem tazminatı. (M.32)

DİSK’e bağlı Petkim-İş ile Wyeth Laboratuvarları A.Ş. arasında imzalanan (1.11.1979-31.10.1981) toplu iş sözleşmesinde her yıl için ödenecek kıdem tazminatı gün sayısı 55 idi. (M.67)

DİSK’e bağlı Petkim-İş ile Pfizer İlaçları A.Ş. arasında imzalanan (1.1.1980-31.12.1981) toplu iş sözleşmesinde kıdem tazminatı gün sayısı 65 idi. Ayrıca, “kendi isteği ile ayrılan, ayda en çok iki kişiye de bu tazminat” ödeniyordu. (M.66)

Petrol-İş ile Koruma Tarım İlaçları A.ř. arasında imzalanan (1.7.1978-30.6.1980) toplu iş sözleşmesinde kıdem tazminatı kıdeme göre değişiyordu. 1-3 yıl kıdemi olanların kıdem tazminatı her yıl için 30 günlük ücret tutarındaydı. İşçinin kıdemi 3-5 yıl olduğunda, kıdem tazminatı 35 günlük; 5-10 yıl olduğunda 45 günlük; 10-15 yıl olduğunda 50 günlük; 15-20 yıl olduğunda 55 günlük; 20 yıldan fazla olduğunda da 65 günlük ücret tutarındaydı. (M.11) Ayrıca, kendi isteğiyle işten ayrılmada da çeşitli sürelerle kıdem tazminatı ödeniyordu. (M.12-13)

## SONUÇ

1975-1980 dönemi, Türkiye’de fiilen bir iç savaşın yaşandığı ve işçi sendikalarının ve memur derneklerinin siyasal çizgilere bölündüğü yıllardı. Türkiye ile ABD arasında yaşanan sorunlar, ülkedeki gerginliği ve ekonomik sıkıntıları artırdı. Piyasada çok temel bazı tüketim mallarının bulunamaması iktidarları yıprattı. Türkiye ilk kez işçi sendikalarının bu kadar politize olduğu ve çatışmaların içine çekildiği bir dönem yaşadı. Sendikalar arasındaki anlaşmazlıklar silahlı çatışmalara da yol açtı. Çok sert işçi eylemlerinin yaşandığı bu dönemde, saflaşma işçi-işveren çelişkisinden çok, dünyada “yumuşayan” Soğuk Savaş’ın Türkiye’ye çok sert biçimde yansıtılmasıyla bağlantılı sağcı-solcu temelinde gelişti. İşçilerin büyük bölümü, bu kavgalardan ciddi biçimde rahatsızdı ve bu nedenle de 12 Eylül Darbesi karşısında sessizliğini korudu.



# 1980-1983 DÖNEMİ: ASKERLER YÖNETİMDE (Mİ?)

## GİRİŞ

Türkiye, siyasi ve demokratik hak ve özgürlükler açısından tarihinin en karanlık yıllarını 12 Eylül 1980'den 1983 yılı Kasım ayına kadarki dönemde yaşadı. Bu karanlık, parlamenter düzene geçtikten sonra da ancak yıllar içinde yavaş yavaş azaldı. Bu döneme damgasını vuran ve dönemi özetleyen üç cümle vardı:

“*Bizim çocuklar işi başardı.*” (Amerikan istihbaratçılarının 12 Eylül darbesi sonrasında ABD Başkanı Carter’a söyledikleri);

“*Asmayalım da besleyelim mi?*” (Kenan Evren’in idam cezalarıyla ilgili sözü);

“*20 yıldır biz ağladık, onlar güldü.*” (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin’in sözü). TİSK Yönetim Kurulu 22 Şubat 1983 günü toplanarak çalışma yaşamına ilişkin yasa tasarılarını görüştü. TİSK Başkanı Halit Narin, tasarıda grev hakkının kısıtlanmasına ilişkin bir soru üzerine şunları söyledi: “20 yıldır biz ağladık, onlar güldü. Dengenin bozulduğu bir ortamda 12 Eylül’e gelen olaylar yaşandı. Grev hakkı ekonomik ve milli sınırları aştığı takdirde sınırlandırılmalıdır. Sendikalar, yalnızca sendikal faaliyet içinde kalmalıdır.” (*Cumhuriyet*,23.2.1983)

## Dünyadaki Gelişmeler

1980-1983 döneminde dünyadaki önemli gelişmelerden biri Polonya’da Lech Walesa’nın önderliğindeki Dayanışma Sendikası’nın Gdansk tersanelerinde başlattığı grevin ülke çapında yayılmasıydı. Polonya hükümeti bu gelişme karşısında geri adım attı ve Dayanışma Sendikası’nın meşruluğunu kabul etti. Ancak 1981 yılında Polonya’da sıkıyönetim ilan edildi ve Dayanışma Sendikası’nın çalışmaları engellendi.

Türkiye’nin komşularındaki önemli bir gelişme, 1980 yılında Irak’ın İran’a saldırmasıyla başlayan ve 1988 yılına kadar süren İran-İrak savaşıydı. Bu savaşta yaklaşık 1 milyon kişi yaşamını yitirdi.

Amerikan devlet başkanı Reagan, 1981 yılında ABD’nin askeri gücünü daha da arttırmaya yönelik girişimlerde bulundu.

1982 yılında Arjantin ordusu Falkland adalarını işgal etti. İngiltere bu işgale karşı çıktı ve Arjantin güçlerini yendi.

1983 yılında da ABD askerleri Grenada’yı işgal etti.

## Türkiye’de Darbe Sonrasındaki Uygulamalar<sup>203</sup>

Darbeciler TBMM’yi feshettiler; siyasal partilerin önce faaliyetini durdurdular ve sonra bu örgütleri kapattılar; sendikaların ve derneklerin faaliyetini durdurdular; toplu sözleşme görüşmelerini durdurdular; grevlere son verdiler; onbinlerce insanı derhal gözaltına aldılar.

12 Eylül öncesinde Türkiye’de 178 işyerinde grev vardı. Bu işyerlerinde 54 bin işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 47 bini DİSK’e bağlı sendikalara, 6 bini Türk-İş’e bağlı sendikalara üyeydi. Grevleri ertelenen ve greve çıkmak için erteleme süresinin sona ermesini bekleyen işçi sayısı da 130 bindi.

12 Eylül Darbesi’yle, yıllar süren ve etkileri toplumsal ve siyasal yapımızdan hâlâ tam olarak silinemeyen bir karanlık dönem başladı. Ülkeyi, Genelkurmay Başkanı Org.Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org.Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Org.Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Org.Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Org.Sedat Celasun’dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi yönetti. Milli Güvenlik Konseyi’nin aldığı kararlar kanun hükmündeydi. Bu kararların mevcut Anayasa ile çelişmesi durumunda, Anayasa değiştirilmiş kabul ediliyordu.

Bu dönemde, 650 bin kişi gözaltına alındı ve çeşitli biçimlerde işkenceden geçirildi; 1 milyon 683 bin kişi fişlendi; 230 bin kişi yargılandı; 7 bin kişi için idam cezası istendi; 517 kişiye idam cezası verildi. 18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu ve 1 Asala militanı asıldı: 98.404 kişi hakkında “örgüt üyesi oldukları” iddiasıyla dava açıldı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi “sakıncalı” oldukları iddiasıyla işlerinden çıkarıldı; 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı; 30 bin kişi “siyasî mülteci” olarak yurtdışına gitti; 300 kişi kuşku bir biçimde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi; cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi; 144 kişi cezaevlerinde kuşku bir şekilde öldü, 14 kişi açlık grevinde öldü; 16 kişi “kaçarken” vuruldu; 95 kişi çatışmada öldü; 43 kişinin “intihar ettiği” bildirildi. (*Cumhuriyet*,12.9.2000)

12 Eylül darbesinin hazırlanması sürecinde ABD vardı; Avrupa ülkeleri de darbeyi destekledi.

## Ekonomik ve Toplumsal Gelişmeler

Bu yıllarda önemli bir mülksüzleşme süreci yaşanmadı. Yurtdışına önemli bir işçi göçü olmadı. Yurtdışından Türkiye’ye gelenler de işgücünün yapısını etkilemedi.

1981-1983 yıllarında milli gelir arttı. Tüketici fiyatları endeksi (fiyatlar) 1980 yılında yüzde 101,4 oranında artmışken, enflasyon oranı 1981 yılında yüzde 34,0’e, 1982 yılında yüzde 28,4’e geriledi. 1983 yılında yüzde 31,4 oldu. İşsizlikte önemli bir artış yaşanmadı. İşçi ücretlerinde ve memur aylıklarında büyük düşüşler olmadı. Yüksek Hakem Kurulu, toplu iş sözleşmelerini elden geçirme sürecinde sendikalı işçilerin çeşitli haklarını kaldırdı.

Bu yıllarda kabul edilen kanunlarla da önemli hak kayıpları yaşandı. Ancak askeri yönetim, bu olumsuz gelişmelere karşı gelişebilecek tepkileri sert önlemlerle önledi.

Ayrıca faaliyet göstermesine izin verilen sendikaların yöneticileri de askeri darbeyi destekliyor, Milli Güvenlik Konseyi’ne yaranmak için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Askeri yönetim döneminde çalışma ve yaşama koşullarından rahatsız olan işçilerin ve memurların önemli bir örgütlü tepkisi ortaya çıkmadı.

203 Bu döneme ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., *24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, 1980-1982*, Yol-İş Fed.Yay., Ankara, 1982, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322511149b.pdf>.

# I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 12 Ekim 1980 tarihinde yapılan nüfus sayımı herhalde tarihimizdeki en güvenilir sayımlardan biri oldu. 12 Eylül Darbesi sonrasında sıkı bir disiplin içinde gerçekleştirilen sayımın sonuçlarına göre, Türkiye'nin nüfusu 44,7 milyon kişiydi. Bu insanların 20,3 milyonu, nüfusu 10 bin ve daha fazla olan kentlerde yaşıyordu. 44,7 milyonun 30,5 milyonu 12 ve daha yukarı yaşta idi. 30,5 milyonun 18,5 milyonluk bölümü gelir getirici bir işte çalışıyordu. 690 bin kişi de iş arayan işsizdi. Gelir getirici bir işte çalışmayan 11,2 milyonluk kesimin 7,0 milyonu ev kadını, 781 bini emekli, 2 milyon 654 bini de öğrenciydi.

1980 yılı Ekim ayı itibarıyla Türkiye'de gelir getirici bir işte çalışan 18,5 milyon kişinin 6,2 milyon ücretliydi. Ücretlilerin faal işgücüne oranı yüzde 33,5 idi. 5 yılda ücretlilerin oranında önemli bir artış olmamıştı. Kendi hesabına çalışanların sayısı 2 milyon 277 bin, ücretsiz aile çalışanlarının sayısı ise 7 milyon 860 idi. Kırsal bölgelerde veya kentlerde kendi işinde çalışanlar ve onlara işyerinde yardım eden aile bireyleri, gelir getirici bir işte çalışanların 54,8'ini oluşturuyordu (10 milyon 137 bin kişi). Türkiye'de küçük burjuvazi hâlâ nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Ayrıca, ücretli çalışanların bir bölümünün de üretim araçları mülkiyetiyle ilişkisi belirli bir ölçüde devam ediyordu. (DİE,1984)

Türkiye toplamına bakıldığında, 1985 yılında iş sahibi ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı yüzde 33,5'ti. Ancak işçi sayısının yüksek olduğu bazı illerde ücretlilerin oranı ortalamadan çok üstündeydi. Bu oranın Türkiye ortalamasının üstünde olduğu iller (sırasıyla) şunlardı: İstanbul (%73,21), Ankara (%62,30), İzmir (%56,88), Kocaeli (%52,56), Adana (%44,98), Eskişehir (%43,65), Bursa (%40,31), Aydın, Tekirdağ, Zonguldak, Kırklareli, Gaziantep, Kayseri, İçel. (DİE,1989)

Türkiye'de özellikle kırsal küçük burjuvazinin yoksullaştırılması ve mülksüzleştirilmesi süreci, kapitalizmin Altın Çağı'nın sona ermesi ve Türkiye ekonomisinin yapısal buhranlar yaşamaya başlamasıyla birlikte hızlandı. Bu süreç, köyden kente göçü de teşvik etti. 1980 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun yüzde 56,1'i köylerde yaşarken, 1985 nüfus sayımında bu oran 9 puan gerileyerek yüzde 47,0'ye düşmüştü.

Yaşanan bu süreç, özellikle ihracata dönük sanayileşme politikası ve iç göç, işsizliği artırdı. Birçok işveren, siyasi gerekçeler öne sürerek, işyerlerindeki yüksek ücretli işçileri işten çıkararak onların yerine düşük ücretli işçi aldı. Ayrıca kaçak işçilikte de bir artış yaşandı. Kentteki işçilerin bu yıllarda yoksullaşmaya başlayan kırsal kesimle ilişkilerinin zayıflamış olması, işsizliğin olumsuz etkilerini artırdı.

Bu dönemde kamu kesimindeki işçi istihdamının toplam istihdam içinde önemli bir payı vardı.<sup>204</sup>

## 12 Eylül Darbesi Sonrasındaki Gelişmeler

1980-1983 döneminde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi üzerinde devletin doğrudan etkin denetimi ve yoğun baskısı yaşandı. Devlet, darbeyi kabullenmenin ötesinde savunan ve darbecilere hizmet eden sendikacıları, sendikalarındaki muhalif unsurları temizleyerek ve aşağıda ele alınacak diğer yöntemlerle ödüllendirdi. Sendika-içi demokrasi büyük zarar gördü. Darbecilerin desteklenmesi dışındaki siyasal faaliyetler yasaklandı. DİSK'in faaliyeti durduruldu. Bu yasak 1991 yılına kadar sürdü. MİSK ve Hak-İş'in ise faaliyetleri çok daha kısa sürelerle durduruldu. Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar da devletin hışımına uğradı. Sendikacılar, TRT ve çok sayıda işçi çalıştıran iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim kurulu üyeliklerinden çıkarıldı. Anayasa taslağını hazırlamak için oluşturulan Danışma Meclisi'nde üç sendikacı görevlendirildi.

204 Bkz. Koç, Y., *Kamu Kesiminde İşçi İstihdamı ve İşçi-İşveren İlişkileri*, ODTÜ-İİF, Ankara, 1980 (çoğaltma), <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1324172929b.pdf>.

Türk-İş Genel Merkezi ve bağlı sendikalardan çoğunun yöneticileri tam bir teslimiyet içinde hareket etti. Türk-İş ve bu sendikalar, ülke içinde ve uluslararası platformlarda darbeyi, devleti ve darbe sonrasındaki uygulamaları savundular. Bu dönemde devletin, faaliyetine izin verilen sendikalara hangi araçlarla müdahale ettiği yeterince bilinmemektedir. DİSK ve bağlı sendikaların yöneticilerinin maruz bırakıldığı baskı ve işkencenin bir korkutma ve tehdit aracı olarak kullanıldığı açıktır. Bazı durumlarda bazı sendikacıların zaaflarına ilişkin belgelerle şantaj yapıldığı söylentileri vardır. Bu dönemde sendikacılık hareketinde kimlerin devlet görevlisi olduğu herhalde açığa çıkmayacak, bazı isimler konusudaki kuşkular söylenti düzeyinde kalacaktır.

Bu dönemde özellikle ABD devletinin dolaylı müdahale aracı Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) oldu. Darbe sonrasında AAFLI'nin faaliyetleri daha da yoğunlaştırıldı.

Bu yıllarda faaliyetine izin verilen sendikaların yöneticilerine sopa/havuç yöntemi uygulandı. Darbeye ve ülkede uygulanan iktisadi, siyasi ve toplumsal düzene muhalif kişi ve kuruluşlara yapılan muamele sopa işlevi gördü. Diğer taraftan, işbirliğini kabullenen sendikacılar ödüllendirildi. DİSK'e bağlı sendikaların üyelerinin çoğu Türk-İş'e bağlı sendikalara yönlendirildi. Bu sendikalarda işbirlikçi yöneticilere muhalefet eden üyeler, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun verdiği yetkiye dayanılarak, ya işten çıkartıldı, ya da yaşadıkları bölgelerin dışına sürüldü. Ayrıca 1982 Anayasasında ve 1983 yılında Milli Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunuyla sendika üyeliğinde noter koşulu ve toplu sözleşme ehliyeti için yüzde 10 barajını geçme zorunluluğu getirilerek, işbirlikçi Türk-İş korundu ve kollandı. Sermayedar sınıfın, sendika ödentilerinin işverence kesilerek sendikalara aktarılması (check-off) uygulamasının kaldırılması talebi de Milli Güvenlik Konseyi tarafından reddedildi.

Sendikacılar, Atatürkçü görünüm vermeye çalışan darbecilere yaranabilmek için silahlı kuvvetleri güçlendirme vakıflarına bağışlarda bulundular, Atatürk posterleri bastırıp dağıttılar, Atatürk'e ilişkin kitaplar yayımladılar.

Bu dönemde işçilerin (aşağıda ele alınan nedenlerle) sessizliği, sendikacıların bu teslimiyetçi ve işbirlikçi tavrının sürmesinde etkili oldu.

Bu yıllarda hiçbir siyasi partinin veya hareketin, faaliyetine izin verilen sendikalar üzerinde önemli bir etkisi yoktu.

## **Darbecilerin Açıklamaları**

12 Eylül sabahı erken saatlerde darbe gerçekleştirildi.

Kenan Evren 12 Eylül günü radyo ve televizyonlarda yaptığı konuşmada sermaye yanlısı tavrını açıkça ifade etti: “Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır. Ancak, temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlarını ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin artırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.” (Evren,1981;14-15)

Kenan Evren, 16 Ocak 1981 günü Adana'da yaptığı konuşmada da, adını vermeden DİSK'e bağlı Genel-İş Sendikası'na yönelik iddialarda bulundu; bazı sendikacıların lüks yaşantılarından örnekler verdi ve “sendika ağaları” kavramını kullanarak, sendikaların denetlenmesi gerektiğini ileri sürdü. Sonra da, bir otelde çalışan işçinin ücretiyle kendi aylığını karşılaştırdı: “İstanbul'da bir

otelde, otelin ismini vermeyeceğim, çalışan metrdotelin maaşı, aldığı ücret 100 bin lira. Eline geçen 57 bin lira. Benim elime geçen 40 bin lira. Sayın vatandaşlarım, bu adalet değildir. Bir otelde, diğer bir otelde çalışan şef garsonun eline geçen net 47 bin lira, diğer bir garsonun o otelde eline geçen net para 36 bin lira. Başka bir otelde 35 bin lira. Başka bir otelde 30 bin lira, bunlar eline geçen net paralar. Ayrıca, bahşişler buna dahil değil. Ondan sonra, tutuyorlar bunları yapanlar, karşımıza geçip sosyal adaletten bahsediyorlar. Bu mu sosyal adalet?" (Evren,1981;141-143,145)

## **Bülent Ecevit'in Uyarısı**

12 Eylül Darbesi'nin yaklaştığı önceden seziliyordu. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit 6 Eylül 1980 günü İstanbul'da Petrol-İş Sendikası'nın genel kurulunda konuştu. Ecevit, Türkiye'de demokrasiye ilişkin bazı değerlendirmelerin ardından şu uyarılarda bulundu:

*"Sonunda korkarım ki biri çıkar, düdüğü çalar, 'oyun bitti, herkes evine' der ve bir anlamsız oyuna dönüşen demokrasi de böylece sona erer(...) Tribünlerden sahaya ininiz! İşçi hareketinin ortak politikasını ve stratejisini Anayasa ve yasalar çerçevesinde saptayınız! Yalnız işçileri değil, tüm çalışanları, köylüsü ile, memuru ile, emeklisiyle tüm çalışanları ve çalışarak hayatını kazanmış olanları düşünerek, gözeterek, elbette ülkenin içinde bulunduğu bunalımı da gözeterek bu stratejiyi saptayınız! Birlikte izleyiniz! O zaman siz de kurtulursunuz, toplum da kurtulur, demokrasi de kurtulur, devlet de kurtulur. Demokrasimiz o zaman gerçek demokrasi olur; işleyen ve halka mutluluk getiren bir demokrasi olur ve sahadaki kavga da o zaman biter. 'Yorgan gider kavga biter' değil; yorgan büyür, kavga öyle biter. Ekmek büyür, hakça bölüşülür, kavga öyle biter."* (Arcayürek/b,1986;365-369)

## **DİSK Darbeyi Önceden Biliyordu**

DİSK ve Maden-İş, darbeyi 11 Eylül günü biliyordu.

Maden-İş'in avukatlarından Rasim Öz'ün, kendisiyle 12 Eylül 2004 tarihinde yapılan görüşmede Barış Öz'e anlattığına göre, darbe haberi Maden-İş Genel Merkezi'ne bir astsubay kanalıyla 11 Eylül 1980 günü ulaştı. Böylece Maden-İş Yürütme Kurulu üyelerinin güvenliği sağlandı. Ayrıca, darbeden sonra, Kemal Daysal tarafından kaleme alınan ve grevci işçilere 15 Eylül değil de 16 Eylül'de işbaşı yapmaları çağrısında bulunan bir bildiri, bazı fabrikalarda dağıtıldı. (Öz,2005:81)

DİSK yönetiminin darbeyi bir gün önceden bildiğinin saptanabilen iki de yazılı belgesi vardır. DİSK yöneticilerinden Demirhan Tuncay, *Cumhuriyet Gazetesi*'nden Mustafa Ekmekçi ile yaptığı görüşmede, darbeyi haber aldıklarını, CHP Genel Merkezi'ni arayarak Bülent Ecevit'le konuşmak istediğini, Ecevit'in orada bulunmaması üzerine Mustafa Üstündağ ile görüştüğünü ve kendisine darbe haberini verdiğini söylemiştir. (Ekmekçi,1991) DİSK Genel Sekreteri Fehmi Işıklar da *Cumhuriyet Gazetesi*'nden Lütfü Oflaz'a 3 Haziran 1992 günü şu bilgiyi veriyordu: "11 Eylül günü ihtilal olacağına ilişkin bir haber almıştık." (Oflaz,1992)

Bu kitabın yazarı da 11 Eylül 1980 günü DİSK Genel Merkezi ile yaptığı telefon görüşmesinde, 13 Eylül günü darbe olacağını öğrenmişti.

Ancak darbeyi bilen DİSK, darbenin yapılacağını kamuoyuna açıklamadı; darbeye karşı bir direniş örgütlemeye çalışmadı. Bunun bazı nedenleri vardır.

DİSK, sosyalist yapılanmaların DİSK içindeki kavgası nedeniyle iyice zayıflamıştı. Ayrıca, DİSK ve bağlı sendikalarda etkili olan sosyalist yapılanmaların Türk Silahlı Kuvvetleri'ne direnecek gücü ve bu konuda bir kararı yoktu. TBMM'nin kapatılmasına; AP, CHP, MHP, MSP ve diğer partilerin



faaliyetlerinin durdurulmasına bu örgütlerin yöneticilerinden de bir tepki gösterilmemişti. İşçilerde de bir direniş eğilimi yoktu.

Ayrıca, insanlar genellikle kendi deneyimleriyle hareket ederler. DİSK'in darbelere ilişkin en yakın deneyimi, 12 Mart'a ilişkindi. 12 Mart Darbesi sonrasında DİSK ve bağlı sendikalar aleyhine bir dava açılmamış, bu örgütlerin yöneticileri kötü muameleye maruz bırakılmamıştı. Darbeyi sessizce kabullenenler, çok kısa bir süre hapisliğin ardından özgürlüklerine kavuşmuştu. 12 Eylül'ü 12 Mart'ın ışığında değerlendirenler, sessiz kalarak belayı savuşturma yolunu benimsedi.

DİSK ve bağlı sendikaların yöneticilerine ve işyeri sendika temsilci ve baştemsilcilerine teslim olmaları çağrısı yapılınca, birçok insan teslim olmak için İstanbul'da Selimiye Kışlası'nın önünde sıraya girdi. Beklenen, kısa bir sorgulamanın ardından serbest bırakılmalarıydı. Ancak kötü muamele olmaksızın kısa sürede tahliyeyi bekleyenler, işkencelerin ardından yıllarca hapis yattılar.

DİSK'le ilişkili olarak gözetilene alınanların toplam sayısı 1955 idi. Bu kişilerin 590'ı Maden-İş, 285'i Tekstil, 100'ü Dev Maden-Sen, 100'ü Lastik-İş sendikalarındandı. İşyeri sendika temsilcilerinin bir bölümü Ekim ayında özgürlüğüne yeniden kavuştu. 1980 yılı Aralık ayı ortalarında DİSK ve bağlı sendikalara üye tutuklu sendikacı sayısı 600 dolayındaydı. Tutuklamalar 1981 yılında da devam etti.

Töb-Der, Tüm-Der, TMMOB, TTB gibi örgütlenmelerin direnme gücü daha da azdı ve onlar da bir tepki göstermediler.

## **Türk-İş'ten Darbeye Destek<sup>205</sup>**

Türk-İş yöneticilerinin önemli bölümü darbeyi sevinçle karşıladı. 12 Eylül darbesi sonrasında bazı Türk-İş yöneticilerinin ve bazı sendikacıların tavrı işçi sınıfı tarihi açısından utanç vericidir.

Türk-İş Genel Merkez Yönetimi ve üye sendikaların büyük çoğunluğu 12 Eylül askeri darbesini destekledi. Darbe öncesinde yaşanan silahlı eylemlerde bazı sendikacıların da hedef haline gelmiş olması, sendikacıların askerden korkmaları, sağ-sol saflaşmasının sendikalarda önemli bölünmelere yol açması ve toplumda genel bir huzursuzluğun hâkim olması ve bazı sendikacıların darbe sayesinde sendikalardaki solcuları tasfiye etme umutları gibi nedenlere bağlı olarak, Türk-İş askeri darbeye destek verdi. Ancak, işçiler arasında darbe konusundaki yaygın eğilim de Türk-İş yönetiminin tavrından farklı değildi. İşçilerin büyük çoğunluğu da darbesi destekledi.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından, Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier, Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'e aşağıdaki mesajı gönderdi:

*“Türk-İş topluluğu, zat-ı devletlerinizin bildirisinde de açıkça yer aldığı üzere, ülkemizin huzuru, devletimizin bütünlüğü ve milletimizin bölünmezliğini sağlamak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerimizi yönetime bütünü ile el koyma mecburiyetinde bırakan bir gerçekle karşı karşıya bırakıldığının bilinci içindedir.*

*“Atatürk ideallerini kendisine şaşmaz rehber olarak kabul eden Türk işçi hareketi kısa zamanda Anayasa ve ilgili kanunlarda değişiklik yapılarak demokrasiye geçişin sağlanacağı, işçi haklarının korunacağı yolundaki teminatınızı memnuniyetle karşılamış bulunmaktadır.*

*“Milletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile Türk-İş topluluğu adına saygılarımı arz ederim.”<sup>206</sup>*

205 Koç, Y. (derleyen), *Belgelerle Türk-İş Tarihi*, Cilt 3, 1980-1992, Türk-İş Yay., Ankara, 2002.

206 Bu ve daha sonraki alıntılar için bkz. (Koç/b,1995).

Türk-İş'in üye sendikaların çoğunun genel başkanlarından oluşan Yönetim Kurulu da benzer bir tavır benimsedi. Yapılan açıklamada şöyle deniliyordu: "Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hâkim kılabilmek, ülkeyi yaşanılır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline gelmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu, (...) 12 Eylül'den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluşu olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymakta"dır.

Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide de, askeri yönetim döneminde sosyal güvenlik bakanlığı görevini kabullendi ve sürdürdü. Sadık Şide'nin darbe hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görevlendirilmesi, Türk-İş'e bağlı sendikaların çoğunun genel başkanlarından oluşan Türk-İş Başkanlar Kurulu tarafından şöyle onaylandı: "Yönetim Kurulumuz, tam bir bütünlük içinde, Sayın Şide'nin Sosyal Güvenlik Bakanı olarak hükümette görev almasının işçi hakları ve çıkarları yönünden taşıdığı önemi iyi bilmekte ve kendisini tam bir dayanışma ile desteklemektedir." (Türk-İş,1982;334) *Türk-İş Dergisi*'nin Ocak 1981 sayısında da şu değerlendirme yer alıyordu: "12 Eylül'den sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi'nin kurduğu sivil hükümette Türk-İş Genel Sekreteri olan değerli arkadaşımızın da bakan olarak görevlendirilmesi, yasal düzenlemeler açısından önemli bir fırsatın Türk-İş topluluğu tarafından değerlendirilmesine vesile olacaktır." (*Türk-İş Dergisi*, Ocak 1981;3-4) Sadık Şide, Türk-İş'in 1982 yılı Mayıs ayında yapılan genel kurulunda Türk-İş genel sekreterliği görevine yeniden seçildi. 1983 yılı Aralık ayında yapılan genel kurulda da genel sekreterlik seçimini kazandı ve 1986 yılı sonuna kadar Türk-İş genel sekreteri olarak çalıştı.

Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1982 yılında toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: "12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de olan şey bir darbe değildir; ülkenin Anayasasında belirttiği gibi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, normal komuta zinciri içinde ve bütünüyle birlikte, ülkedeki demokrasiyi korumak için meşru biçimde müdahale etmesidir.(...) Ülkenin yeni Anayasası, Türk-İş'in de aktif katkılarıyla hazırlanmaktadır.(...) Askerler, çeşitli vesilelerle, işçi haklarından asla geriye gitme olmayacağını açıkça belirtmişler ve söz vermişlerdir."

Türk-İş İcra Kurulu 4 Kasım 1982 tarihinde yaptığı açıklamada, 7 Kasım 1982 günü yapılacak olan Anayasa Referandumunda "evet" oyu kullanın anlamına gelen bir tavır aldı. Genel Başkanı Şevket Yılmaz, 4 Kasım 1982 günü radyo ve televizyonlarda yaptığı konuşmada aynı çizgiyi sürdürdü.

## **Hak-İş ve Çelik-İş Yöneticilerinin Darbecilere Desteği**

Hak-İş Konfederasyonu da 12 Eylül Darbesi'ni destekledi. Bu gelişmeler Hak-İş'in bir belgesinde şöyle anlatılıyordu:

*"12 Eylül öncesi günlerde, iller, ilçeler, köyler, mahalleler işgal edilmiş, rahatça Enternasyonal Marşı söylenmiş, Komünizm şiddet derecesine varmıştı. Sanayi tesisleri, fabrikalar çalışamaz hale gelmiş, yabancı ideolojiye bağlı işçi teşekkülleri ve bundan yararlanan sendika ağaları türemişti. Bu işçi örgütleri büyük şehirlerde kanlı meydanlar oluşturmuşlar ve bazı politikacılar bile hareketlere katılmışlardır. Bu durumlar karşısında TÜRK ordusu ülke yönetimine tümüyle el koymuş, 12 Eylül 1980 tarihi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. (...) Harekâtın ilk gününde yayımlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 No.lu bildiriyle anarşiyi körikleyen, işçileri karanlık emelleri uğruna ve kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendiren sendika ve Konfederasyonlar faaliyetten men edildiler." (Hak-İş,1981;31)*

Hak-İş ve üye Sendikaların yöneticileri, faaliyetin durdurulması kararının ardından Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı aracılığıyla Milli Güvenlik Konseyi'ne ayrı ayrı başvuruda bulunarak, "12 Eylül öncesi anarşide" yer almadıklarını belirterek, faaliyete geçilmesine izin verilmesini arz etti. Milli Güvenlik Konseyi, 18 Şubat 1981 gün ve 45 sayılı kararıyla, Hak-İş ve bağlı Sendikaların faaliyetlerine izin verdi. Konfederasyon ve bağlı Sendikalar 20 Şubat 1981 tarihinde yeniden faaliyete geçti.

Hak-İş'in 19-20 Aralık 1981 günleri toplanan 3. Genel Kurulu, Genel Başkan Aziz Yılmaz'ın konuşmasıyla açıldı. Aziz Yılmaz şunları söyledi: "12 Eylül yönetiminin gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden destekliyoruz."

Hak-İş'in 1986 yılında toplanan 5. Genel Kuruluna sunulan çalışma raporunda bile şunlar yazıyordu: "12 Eylül harekâtı ne denli haklı bulunmuş ise, getirdikleri de o denli tartışma konusudur."

Hak-İş bu tavrını 1989 yılında değiştirdi. Hak-İş'in 1989 yılında toplanan 6. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu'nda şöyle deniyordu: "Hak-İş'in 12 Eylül'le yıldızı bir türlü barışmadı. Çünkü herşeyden önce Hak-İş 12 Eylül'ün gerekçelerine katılmıyor, ayrıca askeri idarelerin demokratik hakları geriye götürücü amaç taşıdığını bilerek her fırsatta kaygılarını dile getiriyordu."

Askeri yönetime yaranma çabası sendikacılar arasında yaygındı. Örneğin, Bağımsız Çelik-İş Sendikası Genel Başkanı Şükrü Korkmazgider, 1981 yılı Nisan ayı başında sendikanın İskenderun Şubesi genel kurulunda yaptığı konuşmada şunları söyledi:

*"Milli Güvenlik Konseyi'nin sendikalar ve sendikacılar konusundaki teşhis ve tespitlerini şükranla karşılamaktayız. Zira, ilk bildirinin akabinde yaptıkları uygulama ile sendikayı bir hizmet yeri sayan sendikacılarla, ideolojik ve şahsi çıkar yeri gören zihniyeti ayırmış, Türk-İş ile, aralarında sendikamız Çelik-İş'in de bulunduğu işçi kuruluşlarının çalışma ve faaliyetlerine müdahale etmemiştir. Buna mukabil işçileri ve işçi sendikalarını ideolojik amaçlara, Sovyetler Birliği'nin yayılma siyasetine alet eden DİSK ve bağlı sendikaları ile, diğer işçi konfederasyonları ve bağlı sendikalarını çalışma ve faaliyetten alıkoymuştur. (...) Milli Güvenlik Konseyi ve Sayın Evren'in (...) beyan ve açıklamaları Türk işçi hareketi ve Türk işçisinin meselelerine ehliyet ve vukufu eğilen sorumlu devlet adamlığının artık ülkemizde de bulunduğu açık göstergesidir."* (Tercüman, 5.4.1981)<sup>207</sup>

## **Baskı Altına Alınan Diğer Sendikalar**

Diğer taraftan, DİSK'in yanı sıra Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar da 12 Eylül Darbesi sonrasında önemli sıkıntılar yaşadı.

Türk-İş üyesi Yol-İş Federasyonu'na bağlı İstanbul Yol-İş Sendikası 25 Ağustos 1981 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından faaliyetten alıkondu. Yürütme kurulu üyeleri gözaltına alındı ve 38 gün gözaltında kaldı. Sendika 1985 yılına kadar kayyım eliyle yönetildi.

Yol-İş Federasyonu'na üye İzmir Yol-İş Sendikası Ege Ordu ve İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emri ile 11 Haziran 1981 günü faaliyetten alıkondu. 17 Eylül günü, en kısa zamanda genel kurulunu yapma koşuluyla, yeniden faaliyete geçmesine izin verildi.

Yol-İş Federasyonu'na bağlı Diyarbakır Yol-İş Sendikası 12 Eylül 1980 günü Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından mühürlendi. Sendika başkanı ve genel sekreteri Eylül ayının sonlarında önce gözaltına alındı, daha sonra tutuklandı. Yöneticiler 24 Mart 1981 tarihinde beraat ettiler. Sendika ise 20 Temmuz 1981 tarihinde açılabilir.

207 Bazı sendikacıların darbe yanlısı konuşma ve açıklamalarından örnekler için bkz. (Koç/b,1995).

Sıkıyönetim mahkemelerince kapatılan ilk önemli sendika, tüzüğünde yer alan “işçi sınıfı bilimine dayalı genel eğitimi yaygınlaştırmayı, (...) sömürü ve soygunun ortadan kalkması için çalışmayı ve emekçi halkımızın ülkenin yönetimini ele almasını sağlamayı temel amaç edinir,” hükmü nedeniyle, Ankara Yol-İş’ti. Ankara Yol-İş hakkında, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesi tarafından 20 Mayıs 1981 günü kapatılma kararı verildi. Ancak Askeri Yargıtay bu kararı 20 Ekim 1981 tarihinde bozdu ve görevsizlik kararı verdi. Dava beraatle sonuçlandı.

Petrol-İş Sendikası Genel Merkezi 1980 yılı Ekim ayı içinde askerler ve polis tarafından arandı, pek çok yayına ve belgeye el kondu, sendika mühürlendi; sendika genel başkanı Cevdet Selvi bir süre gözaltına alındı. (*Cumhuriyet*, 28.10.1980, 29.10.1980) Petrol-İş ancak 12 Ocak 1981 tarihinde yeniden faaliyete geçebildi. Türk-İş Denetleme Kurulu, Petrol-İş’in 1 Eylül 1978-12 Eylül 1980 dönemi belgelerini bir ay süreyle inceledi. Aynı dönemde Petrol-İş’in Gemlik, İzmir, Yarımcı, İstanbul ve İstanbul/Anadolu şubelerinin çalışmaları sıkıyönetim komutanlıklarınca durduruldu. Gemlik şubesi dışındaki şubeler bir süre sonra açıldı. Gemlik şubesi ancak 1983 yılından sonra faaliyete geçebildi. Bazı şubelerin ise faaliyeti fiilen engellendi. Sendika genel merkezi güvenlik güçlerince 1982 yılı Kasım ayında bir kez daha arandı. Petrol-İş’in bazı şube başkanları tutuklandı ve bunların bir bölümü 4 yıla yakın bir süre tutuklu kaldı. Çok sayıda üye işten atıldı. Petrol-İş’in 1989 yılında yaptığı tespite göre, 28 işyerinden 174 üye tutuklandı ve işe geri dönemedi. (Petrol-İş,2000;119-123)

Deri-İş Sendikası da sorunlar yaşadı. Sıkıyönetim yetkilileri 12 Eylül sonrasında Deri-İş’i de mühürledi. Sendika 13 gün kapalı kaldı; sonra yeniden açıldı.

1982 yılı Kasım ayındaki Anayasa referandumundan önce Petrol-İş’in sürdürdüğü çalışmalar nedeniyle, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununu ihlal ettikleri iddiasıyla, Petrol-İş Merkez Yönetim Kurulu üyeleri aleyhine dava açıldı. Bu dava 1983 yılı Mayıs ayında beraatle sonuçlandı.

Bağımsız sendikalardan da kovuşturmayla uğrayan, faaliyeti durdurulan ve yöneticileri cezalandırılanlar oldu. Örneğin, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no.lu Askeri Mahkemesi, 8.3.1982 günlü kararıyla Bank-İş Sendikası’nı kapattı, sendikanın bazı yöneticilerini 10 sene 8 ay ağır hapis, diğer bazı yöneticilerini ise 6 sene 8 ay ağır hapis cezasıyla cezalandırdı.<sup>208</sup> Ceza Askeri Yargıtay tarafından da onaylandı ve hükümlüler hapis cezalarını yattılar.

Tüm Maden-İş Sendikası yöneticileri hakkında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askeri Mahkemesi’nde dava açıldı. Askeri savcı, Tüm Maden-İş yöneticilerinin sendikayı illegal bir örgüte dönüştürdüklerini ve “Marksist-Leninist ideolojiyi işçi kesiminde yaymak amacıyla faaliyet gösterdiklerini” ileri sürdü. 1977 yılında yapılan olağanüstü genel kurulda genel başkanlığa getirilen Kahraman Yılmaz’ın TKP-ML üyesi olduğu iddia edildi. (*Tercüman, Hürriyet*, 23.4.1982)

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no.lu Askeri Mahkemesi’nde İstanbul Gıda ve İhtiyaç maddeleri Satış İşçileri Sendikası (Pat-Sat-İş) yöneticileri, DİSK’in tek tip demokratik tüzüğünü kabul ettikleri için yargılandı ve tutuklandı. (*Hürriyet*, 18.6.1982) Sanıklar 1982 yılı sonunda beraat ettiler.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askeri Mahkemesi’nde yargılanan Tümmetal-İş yöneticileri için, DİSK’in tek tip demokratik tüzüğünü benimsedikleri için 13-20 yıl hapis cezası istendi. (*Cumhuriyet*, 21.12.1982)

Devrimci Bank-Sen hakkında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askeri Mahkemesi’nde dava açıldı. Askeri savcılık, sendikanın Türkiye İşçi Köylü Partisi’nin görüşleri doğrultusunda yönetildiğini ileri sürdü. (*Cumhuriyet*, 13.4.1984)

<sup>208</sup> İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no.lu Askeri Mahkemesi’nin 8.3.1983 gün ve 1982/202 karar no.lu kararı, *Gereğçeli Hüküm*, s.22-23.

## **DİSK ve Bağı Sendikalar Hakkındaki Dava**

DİSK davasına İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde 24 Aralık 1981 günü başlandı. Sıkıyönetim askeri savcılığının 25 Haziran 1981 tarihli iddianamesinde, DİSK'in 52 yöneticisi hakkında, Türk Ceza Kanunu'nun 146/1. maddesini ihlal ettikleri iddiasıyla, idam cezası istendi. İddianamede şöyle deniyordu: "Marksist-Leninist illegal bir ihtilal örgütünün üyeleri olarak işçi sınıfının iktidarına dayalı proletarya diktatörlüğünü kurmak, proletarya sosyalizmini gerçekleştirmek amacıyla, işçi sınıfının siyasi örgütü durumuna gelmiş bulunan DİSK öncülüğünde diğer emekçi ve orta katmanlarla birlikte devlet nizamını, anayasal düzeni, devletin temel kuruluşlarını ihtilalci yöntemlerle yıkmaya teşebbüs ettikleri, yukarıda tafsilatlı olarak belirtilen ve açıklamaları yapılan delillerden anlaşılmalı olduğundan, fiil ve hareketlerine uyan Türk Ceza Kanunu'nun 146/1. maddesi gereğince ayrı ayrı tecziyeleri" gerekmektedir. Bu maddenin ihlalinin cezasının üst sınırı, o tarihlerde geçerli olan, idamdı.

İddianamede, DİSK'in 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 15/L maddesi ve 274 sayılı Sendikalar Kanununun 30/4. maddesi uyarınca kapatılması da talep edildi.

DİSK davasının ilginç özelliklerinden biri, ilk duruşmada "savaş hali" uygulamasına ve sanıkların herbirinin yalnızca birer avukatla temsil edilmesine karar verilmesiydi. 1982 yılı Ocak ayında sanık avukatları duruşma yargıcını ve savcıcıyı reddetti. İddianame 800 sayfayı aşırıyordu. İddianamenin okunması 67 gün aldı. 1982 yılı Nisan ayında sanıkların sorgusu başladı. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün sorgusu 109 gün sürdü. Abdullah Baştürk, yalnızca kendi genel başkanlık dönemini değil, DİSK'in geçmişinin tümünü savundu.

Daha sonraki aylarda 160 ayrı dava DİSK dosyası ile birleştirildi. Böylece davadaki sanıkların sayısı 1477'ye, hakkında idam cezası istenenlerin sayısı ise 78'e yükseldi.

### **İşçi Sınıfı Sessizdi**

Bu süreçte işçi sınıfı sessizdi. Bunun bir nedeni, 12 Eylül öncesinde yaşanan cinayetler ve baskılardı. Her gün 15-20 kişi öldürülüyordu. Hemen hemen herkes her an ölümle karşı karşıya kalabiliyordu. Darbenin bu güvensiz ortamı sona erdireceği umudu ve beklentisi vardı. Ayrıca, darbeye ilişkin en küçük bir hoşnutsuzluk ifadesi bile büyük baskıyla önleniyor, suçlanan kişi işkenceden geçiriliyor, tutuklanıyor, işinden oluyordu. Sendikaların ve legal/illegal siyasal örgütlerin direnmediği koşullarda örgütsüz işçilerin direnmesi de olanaksızdı. Ayrıca, Milli Güvenlik Konseyi'nin kararıyla toplu iş sözleşmesi bağitlanmamış işçilere hemen yüzde 70 oranında zam yapıldı. Birçok işçi bir yılı aşkın süredir bağitlanamayan toplu iş sözleşmelerinin yürürlük başlangıç tarihinden geçerli olmak üzere toplu para aldı. Daha önce bağitlanmış toplu iş sözleşmelerinde ikinci yıl zammı, yüksek enflasyon beklentisi dikkate alınarak belirlenmişti. Enflasyon oranındaki düşmeyle birlikte, bazı işyerlerinde gerçek ücretlerde artış bile oldu. Sıkıyönetim komutanlıkları 1980 yılı Ekim ayından itibaren işçilerin işten çıkarılmasını önceden kendilerinden izin alınması koşuluna bağladı. Bir taraftan siyasal görüşleri nedeniyle işçiler ve memurlar işten atılırken, siyasal tavrı olmayan ve gelişmeleri sessizce izleyen işçilere, Türkiye tarihinde daha önce örneği görülmemiş bir iş güvencesi sağlandı. Bütün bu etmenler, işçilerin darbeyi sessizlikle kabullenmelerine yol açtı.

Bu etmenlerin çoğu, işçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimleri için de geçerliydi.

1980-1983 döneminde toplam sendikacı işçi sayısında önemli bir azalma olmadı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 12 Eylül darbesi öncesinde Türkiye’de 1,5 milyonun biraz üzerinde sendikalı işçi vardı. Darbe döneminde sistemli bir sendikasılaştırma yaşanmadı; çünkü DİSK ve bağlı sendikaların faaliyeti durdurulmuştu; Türk-İş ve Hak-İş ise askeri yönetime boyun eğmişti, teslim olmuştu. 1982 Anayasasının çalışma yaşamına ilişkin hükümleri ile 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, teslim olan sendikal örgütlerin teslimiyet temelinde üye sayısının yüksek tutulmasını sağlamaya da yönelikti. Darbe döneminde DİSK’e bağlı sendikaların üyeleri, faaliyetini sürdüren sendikalara kaydı. Bazıları da yeni sendikalar kurdu. Ancak bu dönemde darbe yönetiminin ve sermayenin sistemli bir sendikasılaştırma politikasından söz edilemez. Nitekim, 1984 yılında sendikalı işçi sayısı, darbe öncesinden çok farklı değildi.

## II. ÇALIŞMA MEVZUATI

24 Ocak kararlarını kabul eden Süleyman Demirel’in azınlık hükümeti, giderek yoğunlaşan işçi ve memur eylemleri nedeniyle, bu kararların işçilere ilişkin bölümünden 1980 yılı Temmuz sonu ve Ağustos başında vazgeçmiş, özellikle kamu kesiminde bağtlanan toplu iş sözleşmelerinde enflasyonun çok üstünde ücret zamlarını kabul etmişti. Süleyman Demirel’in bu tavır değişikliğinin nedeni, yaklaşan 1981 genel seçimleri öncesinde ülkede karışıklıkları önlemek, yüzbinlerce işçinin grev ve gösterilerle hükümeti protesto etmesine engel olmaktı.

Darbe yönetimi ise, sermayedar sınıfın istekleri doğrultusunda 24 Ocak istikrar programını uyguladı.

### İşverenlerin Talepleri<sup>209</sup>

TİSK’in 1972, 1974, 1976, 1978, 1980 ve 1982 yıllarında yapılan genel kurullarına sunulan çalışma raporlarında yer alan isteklerin en önemlileri şöyle sıralanabilir:<sup>210</sup> Asgari ücret, yan ödemeler de hesaba katılarak, bölgelere ve sektörler göre ayrı ayrı belirlensin. Herkese eşit ücret zammı yerine, üretime katkıya göre farklı ücret zammı sistemi yaygınlaştırılsın. Ücret zamları verimliliğe bağlansın; ücret artışları sınırlandırılsın; yan ödemeler azaltılsın. Emekli aylıkları düşürülsün. Çalışılmayan hafta tatili ve genel tatiller için ücret ödenmesin. Kıdem tazminatına yasal tavan getirilsin ve kıdem tazminatı fonu oluşturulsun. Genel tatil ve ücretli izinler azaltılsın. İş güvenliği denetimlerinde işyerlerinin kapatılması zorlaştırılsın. Sakat ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü kaldırılsın. Toplu sözleşme uygulamasında sendikalı-sendikasız işçi ayırımına son verilsin; dayanışma aidatı kolayca uygulanabilsin. Yönetime katılma uygulamalarına son verilsin. “Sendika enflasyonu” önlensin. Tek sendikaya üyelik getirilsin; üye fişleri merkezi bir birimde toplansın. Sendika aidatlarının miktarı sınırlandırılsın ve check-off sistemi kaldırılsın. Sendikalar, devletin idari ve mali denetimine açık olsun. Sendikalarla siyasi partiler arasındaki ilişki sınırlandırılsın. İşkolları yönetmeliği yasaya eklensin. Sendika yönetiminde görev alanların siyasi partilerin yönetiminde yer almaları halinde sendikadaki görevleri otomatik olarak düşsün. Sendikalar, işyerlerindeki yasadışı davranışlardan parasal ve hukuksal açılardan sorumlu tutulsun. İşkolu ve işyeri düzeyindeki iki toplu iş sözleşmesi yerine, tek bir toplu iş sözleşmesi yapılsın. Grev ertelemelerinin kapsamı genişletilsin; ertelenen grevlerde toplu iş sözleşmesi Yüksek Hakem Kurulu tarafından sonuçlandırılsın. Greve çıkan işçilerin ücretleri sendikalarınca ödensin. Herhangi bir işçi

209 Bu dönemde işveren örgütlerinin incelenmesi için bkz. Koç, Y., *Türkiye’de İşveren Örgütleri*, ODTÜ-İİF, Ankara, 1980 (çoğaltma), <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1396955746b.pdf>.

210 TİSK, *IX. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1972; TİSK, *X. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1974; TİSK, *XI. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1976; TİSK, *XII. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1978; TİSK, *XIII. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1980; TİSK, *XIV. Olağan Genel Kurulan Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1982.

sendikasının toplu sözleşme yapabilmesi için işkolundaki toplam işçi sayısının belirli bir oranını temsil etme önkoşulu getirilsin. Toplu sözleşme görüşmeleri belirli bir süre içinde sonuçlandırılınsın. Hak grevi kalksın. Her grev kararından sonra grev oylamasına gidilsin. Grev kararının alınmasından sonraki belirli bir dönem içinde grevin uygulanması zorunluluğu getirilsin; grevin başlama tarihi önceden işverene bildirilsin. Emeklilik yaşı yükseltilsin.

TİSK, 1982 Anayasası hazırlık çalışmaları sırasında “sosyal devlet” anlayışına karşı çıktı ve bu kavramın Anayasadan çıkarılmasını istedi. (*Cumhuriyet*, 12.4.1982)

TİSK’in 1982 yılı nisan ayında toplanan 14. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu’nda işçi haklarına ilişkin temel yaklaşım şöyle ifade ediliyordu:

*“Geçmişte işveren-işçi ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hâkim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır. İşçilerin bugün ulaştığı seviye memurlara sağlanan imkânların çok çok üstündedir. Bunun yanında 3 milyona yakın işsiz varlığı düşünülürse, ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir. Bu durumu geçmiş tecrübeler ışığında artık savunmak mümkün değildir. Bu sebeple sosyal sorunlara yaklaşırken işçi lehine yorum kriteri terkedilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir.”<sup>211</sup>*

## **Sıkıyönetim Kanununda Değişiklik ve 1402’likler**

Askeri yönetim döneminde sermayedar sınıfın bu isteklerinin büyük bölümü yerine getirildi.

19.9.1980 gün ve 2301 sayılı Yasa ile 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununu bazı maddeleri değiştirildi. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 2. maddesine şu fıkra eklendi: “Sıkıyönetim komutanlarının, bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen ve hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.”

Bu bent, 28.12.1982 gün ve 2766 sayılı Yasayla şu biçime dönüştürüldü:

*“Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, mahalli idarelerde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir. Bunlar hakkında, tabii oldukları 5434 sayılı T.C.Emekli Sandığı Kanunu veya diğer sosyal güvenlik kurumları hakkındaki kanun hükümleri uygulanır. Bu şekilde işlerine son verilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerinde görevli işçiler bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar.”*

1985 yılı başlarında Adalet Bakanı tarafından yapılan bir açıklamaya göre, bu hükme dayanılarak 4667 işçi ve memur işinden çıkarılmıştı. 4509 kişi de bölge dışına gönderildi.<sup>212</sup> Böylece, bir taraftan baskılara boyun eğeceğinden kuşku duyulmayan işçiler ve memurlar için işten çıkarmada önce sıkıyönetim komutanlığından izin alınması gibi son derece gelişkin bir iş güvencesi sağlanırken, darbeye en ufak bir biçimde muhalefet edeceğinden kuşku duyulan insanlar hiçbir gerekçe gösterilmeden ve yargı yolu kapalı olmak üzere işten çıkarıldı.

211 TİSK, *XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara, 1982, s.19.

212 TÜBA, İş, İşçi, Çalışma Bülteni, No.495, 29.4.1985; Özen, H., “Devlet Kadrolarında Tasfiye,” *Demokrat Dergisi*, Haziran 1990. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, T., *1402’likler, Dokuz Yıllık Bir Öykü*, Açelya Yay., Ankara, 1990, 112 s; Karababa, İ., *Tasfiye Yasası (Yeniden 1402)*, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yay., Ankara, 2001; Özen, H., *Entelektüel Dramı, 12 Eylül’ün Cadı Kazanı*, İmge Kitapevi, Ankara, 2002.

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun sıkıyönetim komutanlarının yetkilerine ilişkin maddesinin “f” bendi 2301 sayılı Yasa ile 1980 yılında şu biçimde değiştirildi: “Grev, lokavt yetkilerinin kullanılmasını, irade beyanı, referandum gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurmak veya izine bağlamak; Tahrip, yağma, işgal, fiili durum, boykot, iş yavaşlatması, çalışma özgürlüğünün kısıtlanması ve işyerlerinin kapatılması gibi hareketleri yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbirler almak;”

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun sıkıyönetim komutanlıklarının yetkilerine ilişkin maddesinin “g” bendindeki yetki ise, 1980 yılında 2301 sayılı Yasayla şu biçimde değiştirildi: “Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, izine bağlamak, yapılacağı açık ve kapalı yerleri tayin ve tahsis etmek, izine bağladığı her türlü toplantıyı kontrol altında tutmak veya izlemek, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izine bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izine bağlamak;”

Bu fıkra, 12.3.1982 gün ve 2632 sayılı Yasa ile aşağıdaki biçimi aldı:

“Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, izine bağlamak, yapılacak açık ve kapalı yerleri tayin ve tahsis etmek, izine bağladığı her türlü toplantıyı kontrol altında tutmak veya izlemek, yeni dernek, resmi senetle kurulabilen vakıf ve teşekküllerin kuruluşlarını izine bağlamak, ayrıca her türlü dernek, vakıf ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izine bağlamak;”

## **Kıdem Tazminatına Tavan**

17.10.1980 gün ve 2319 sayılı Yasa ile 854 sayılı Deniz İş Kanununun kıdem tazminatı ile ilgili maddesi değiştirilerek, kıdem tazminatı hakkına kısıtlamalar ve kıdem tazminatı miktarına tavan getirildi. Benzer bir düzenleme 17.10.1980 gün ve 2320 sayılı Yasa ile 1475 sayılı İş Kanunu kapsamındaki için yapıldı. Böylece, 14.4.1980 ile 23.10.1980 tarihleri arasında kıdem tazminatı üzerinde bir tavan yokken, 23.10.1980 ile 31.12.1982 tarihleri arasında 30 günlük asgari ücretin 7,5 katı bir tavan getirildi. 10.12.1982 gün ve 2762 sayılı Yasa ile kıdem tazminatının tavanı en yüksek derecedeki devlet memurunun 1 yıllık hizmet karşılığı alacağı ikramiyeye eşitlendi.

## **Diğer Mevzuat Değişiklikleri<sup>213</sup>**

24.12.1980 gün ve 2364 sayılı Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun ile süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin Yüksek Hakem Kurulu tarafından elden geçirilmesi düzenlendi. Böylece, 1963 yılından 1980 yılına kadar birçok toplu iş sözleşmesinde çeşitli alanlarda elde edilmiş kazanımlar ortadan kaldırıldı ve 1984 yılında yeniden toplu pazarlık düzenine geçilmesi sonrasında bile bu hakların önemli bir bölümü geri alınamadı.

7.1.1981 gün ve 2370 sayılı Yasa ile Türk Ceza Kanununun bazı maddeleri değiştirildi. 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 236. maddesi aşağıdaki biçimi aldı:

*“Memurlardan veya işçi niteliğini taşımayan kamu hizmeti görevlilerinden üç veya daha fazla kimse aldıkları karar gereğince kanun hükümlerine aykırı olarak, memuriyetlerini terk eder veya vazifelerine gelmezlerse veya vazifelerine gelip de görevlerini geçici de olsa kısmen veya tamamen yapmazlar yahut yavaşlatırlarsa her biri hakkında dört aydan bir yıla kadar hapis ve ikibin liradan onbin liraya kadar ağır para cezasıyla birlikte muvakkaten veya müebbeten memuriyetten mahrumiyet cezası da hükmolunur.*

213 Bkz. Koç, Y., 24 Ocak ve 12 Eylül'ün 20. Yılında Kayıplarımız, Alacaklarımız, Türk-İş Eğitim Yay.No.60, Ankara, 2000, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510893b.pdf>).



*“Başkaları tarafından alınan karara veya yayınlanan bildirilere uyararak yukarıdaki fıkrada yazılı fiilleri işleyen memurlara ve işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerine de aynı ceza hükmolunur.*

*“Bu maddedeki eylemler dernek veya meslek kuruluşları yöneticilerinin bu yönde aldıkları karar veya yayınladıkları bildirimler üzerine vuku bulmuşsa, bu kararı alan veya bildiriye yayınlayanlara bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üçbin liradan onbin liraya kadar ağır para cezası verilir. Fail memur ise müebbeten memuriyetten mahrumiyet cezasına da hükmolunur.”*

6.3.1981 gün ve 2422 sayılı Yasa ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu değiştirildi. Bu Yasa ile kaybedilen hakların en önemlileri şunlardır: Ayakta yapılan tedavilerde ilaç bedellerinin yüzde 20’si sigortalıdan kesilmeye başlandı. Emekli aylığının hesaplanmasında son beş yıllık kazançların en yüksek üç yılının ortalaması yerine, beş yılın tümünün ortalaması alınmaya başlandı. Yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 70’ten yüzde 60’a indirildi. Sigorta primi işçi payı yüzde 14’e çıkarıldı. Kurum sağlık yardımlarından yararlanacak olanların muayene başına bir ücret ödemesi uygulaması getirildi.

17.3.1981 gün ve 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Yasa ile daha önceden ücretli izinli sayılan 5,5 gün tatil olmaktan çıkarıldı. 20.4.1983 gün ve 2818 sayılı Yasayla, 23 Nisan günü (1 gün) yeniden ücretli genel tatil haline getirildi.

1.4.1981 gün ve 2443 sayılı Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun ile her düzeydeki işçi ve işveren meslek teşekküllerinde her türlü inceleme, araştırma ve denetleme yapma yetkisi verildi (M.2/d).

17.4.1981 gün ve 2448 sayılı Yasa ile 6772 sayılı Yasa değiştirilerek, yeraltı madenciliği dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarında ikramiye sayısı, ilave tediye (yılda 52 yevmiye) ek olarak iki aylık ücret, diğer işyerleri için ise yılda toplam dört aylık ücret ile sınırlandırıldı (4.7.1956 Tarihli 6772 Sayılı Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi ve İşçilere Toplu Sözleşmeleri ile Verilecek İkramiyeler Hakkında Kanun).

22.7.1981 gün ve 2495 sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun ile özel güvenlik teşkilatlarının kurulması öngörülüyordu. Yasanın 21. maddesi: “Özel güvenlik teşkilatı personeli, sendika, dernek ve siyasi partilere üye olamazlar. Bu yasağa uymayanların görevlerine ilgili kuruluşça son verilir,” düzenlemesini getirdi. Yasanın 22. maddesi şöyleydi: “Özel güvenlik teşkilatı personeli, grevlere ve her türlü toplantı veya gösteri yürüyüşlerine, hiçbir şekilde katılamaz ve katılmaya teşvik edilemez ve zorlanamazlar.” Yasanın 27. maddesi şöyleydi: “Özel güvenlik teşkilatı personeli, bağlı buldukları kuruluşta grev veya lokavt uygulanması hallerinde, genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere, il valisinin görevlendireceği genel zabıta amirinin emrine girer ve kuruluş içinde kendilerine verilecek görevleri yapar. “

28.7.1981 gün ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre toplu iş sözleşmesi ve grev yasaktı: Madde 26. “275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun 20nci maddesindeki yasak, Kurul hizmetlerinde de uygulanır.”

4.11.1981 gün ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversite öğretim elemanlarının siyasi partilere üyeliği yasaklandı, derneklere üyeliği kısıtlandı: Madde 59: “Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ile her düzeydeki öğrenciler siyasi partilere ve bunların her türlü yan kuruluşlarına üye olamazlar ve bir parti hesabına siyasi faaliyet gösteremezler. Kamu yararına olan dernekler dışında, herhangi bir derneğe üye olma, rektörün yazılı iznine bağlıdır.” Bu yasak ancak 2.7.1997 gün ve 4278 sayılı Yasa ile kaldırıldı.\_

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu 12.5.1982 gün ve 2670 sayılı Yasa ile değiştirildi ve cezalar ağırlaştırıldı: “Madde 125/E: Devlet memurluğundan çıkarma cezasını gerektiren fiil ve haller şunlardır: (a) İdeolojik veya siyasi amaçlarla kurumların huzur, sükûn ve çalışma düzenini bozmak, boykot, işgal, engelleme, işi yavaşlatma ve grev gibi eylemlere katılmak veya bu amaçlarla toplu olarak göreve gelmemek, bunları tahrik ve teşvik etmek veya yardımında bulunmak.”

657 sayılı Yasada 26. madde 12 Eylül öncesinde şu şekildeydi: “Devlet memurlarının, kamu hizmetlerini aksatacak şekilde memurluktan birlikte çekilmeleri yasaktır.” 12.5.1982 gün ve 2670 sayılı Yasa ile bu madde aşağıdaki biçimi aldı: “Madde 26: Bu Kanunun 21nci maddesi ile hükme bağlanan hakkın kullanılmasında birden fazla devlet memurunun toplu olarak söz ve yazı ile müracaatları ve şikayetleri yasaktır. Devlet memurlarının kamu hizmetlerini aksatacak şekilde memurluktan kasıtlı olarak birlikte çekilmeleri veya görevlerine gelmemeleri veya görevlerine gelipte Devlet hizmetlerinin ve işlerinin yavaşlatılması veya aksatılması sonucunu doğuracak eylem ve hareketlerde bulunmaları yasaktır.”

26.3.1982 gün ve 2645 sayılı Yasa ile 4792 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu değiştirildi. Sosyal Sigortalar Kurumu Yönetim Kurulundaki işçi temsilcisi sayısı 2’den 1’e düşürüldü. Ayrıca, SSK çalışanlarının temsilcisi ve emeklilerin temsilcisi, SSK Yönetim Kurulundan çıkarıldı. Yönetim Kurulunda atamalı üyeler çoğunluğa geçti. Diğer yasalarla yapılan değişikliklerle de SSK’nın hükümete bağımlılığı daha da artırıldı; SSK’nın yönetiminde işçi ve işveren temsilcilerinin gücü ve etkinliği iyice azaltıldı.

22.4.1983 gün ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunuyla, siyasi partilerin sendikalarla ilişkilerini yasaklayan Anayasa hükmü güçlendirildi. 66. maddede yer alan yasağa ek olarak, 92. maddede şu düzenleme getirildi: “Madde 92: Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla, dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları veya bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki veya işbirliği içinde bulunamazlar; bunlardan maddi yardım alamazlar veya bu kuruluşlara maddi yardım yapamazlar; bunlara destek olamazlar ve bu amaçlarla ortak hareket edemezler.” Bu yasaklar ancak 12.8.1999 gün ve 4445 sayılı Yasa ile kaldırıldı.

Özel eğitim kurumlarına ilişkin 625 sayılı Yasa 16.6.1983 gün ve 2843 sayılı Yasa ile şu biçimde değiştirildi (275 sayılı Yasa, eğitim ve öğretim kurumlarında grevi yasaklıyordu): “Madde 32: Özel öğretim kurumlarında grev yapılamaz, bu kurumlarda çalışan öğretmenler sendika kuramazlar ve sendikalara üye olamazlar.”

16.6.1983 gün ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunuyla, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve greve ilişkin suç iddialarının da bu mahkemelerde yargılanacağı düzenlemesi getirildi (M.9/e/1. Bu düzenleme ancak 18.11.1992 gün ve 3842 sayılı Yasayla kaldırıldı).

TRT Kanunu değiştirilerek, TRT Yönetim Kurulunda işçilerin bir temsilcisinin bulunması olanağı ortadan kaldırıldı (11.11.1983 gün ve 2954 sayılı Yasa).

İktisadi devlet teşekküllerine ilişkin 440 sayılı Yasada çok sayıda işçi istihdam edilen iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim kurullarında işçileri temsilen bir üyenin bulunması öngörülüyordu. Önce 60 no.lu Kanun Hükmünde Kararname 440 sayılı Yasanın yerini aldı. Bu Kanun Hükmünde Kararnamenin yerini de 19.10.1983 gün ve 2929 sayılı Yasa aldı ve işçilerin temsiline son verildi.

## **Dernekler Kanunu ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (1983)**

4 Ekim 1983 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 2908 sayılı Dernekler Kanunu, kamu çalışanlarına ciddi bir örgütlenme yasağı getiriyordu.

Kanunun 4. maddesine göre, “Yüksek Mahkeme üyeleri, hakim ve savcılar, Sayıştay meslek mensupları ile savcı ve yardımcıları, mülki idare amirliği hizmetlerine dahil kadrolarda çalışanlar, Türk Silahlı Kuvvetleri ile genel ve özel kolluk kuvvetleri mensupları, resmi ve özel ilköğretim, ortaokul, lise veya dengi okullar öğretmen ve yöneticileri, Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve iller kuruluşunda çalışan öğretmenler ile diğer personeli ve özel kanunlarında dernek kuramayacakları belirtilen kamu hizmeti görevlileri ile resmi ve özel ortaokul ve ortaöğretim öğrencileri”nin dernek kurmaları yasaktı.

Kanunun 16. maddesine göre, “özel kanunlarında aksine hüküm bulunmamak şartıyla; a) Anayasa Mahkemesi üyeleri, Anayasa Mahkemesince, b) Yargıtay üyeleri, Yargıtay Birinci Başkanlık Kurulunca, c) Danıştay üyeleri, Danıştay Başkanlık Kurulunca, d) Sayıştay meslek mensupları ile savcı ve yardımcıları Sayıştay Daireler Kurulunca, e) Hâkim ve savcılar, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun görüşü alınarak Adalet Bakanlığınca, Verilen müsaade üzerine” derneklere üye olabileceklerdi. Aynı kanuna göre, Kanunun 4. maddesinde “belirtilen diğer kamu hizmeti görevlileri ise ilgili buldukları bakanlıkça tespit ve ilan edilen, Derneklere üye” olabileceklerdi.

4.10.1983 gün ve 2908 sayılı Dernekler Kanunu ile başka kısıtlamalar da getirildi:

*“Madde 39: Belli bir kurum ve kuruluşta çalışan kamu hizmeti görevlileri ile aynı veya aynı kurum ve kuruluşta çalışanlar bile, belli bir mesleğe mensup olan kamu hizmeti görevlileri, ancak üyelerinin ortak sosyal, ekonomik, dinlenme, kültürel ve mesleki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve sadece il ve ilçe merkezlerinde, dernek kurabilirler.”*

*“Madde 43: Derneklerin, yabancı ülkelerdeki dernek ve kuruluşların üyelerini Türkiye’ye davet etmesi veya yabancı derneklerin ve kuruluşların davetlerine uyarak üyelerini veya temsilcilerini yurt dışına göndermesi, Dışişleri Bakanlığının ve ilgili bakanlıkların görüşü alınarak İçişleri Bakanlığınca verilecek izne bağlıdır.”*

Madde 43’ü ihlal etmenin yaptırımını 3 aydan 6 aya kadar hapis cezasıydı.

6.10.1983 gün ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da önemli kısıtlamalar getirdi:

*“Madde 15: Bir il sınırı içinde aynı günde birden çok toplantı yapılmak istenmesi halinde vali, emrindeki güvenlik kuvvetlerinin ve gerektiğinde yararlanabileceği diğer güçlerin bu toplantıların güvenlik içinde yapılmasını sağlamaya yeterli olmadığı kanısına varırsa, toplantılardan bir kısmını otuz günü aşmamak üzere bir kez erteleyebilir.”*

*“Madde 17: Bölge valisi, vali veya kaymakam, kamu düzenini ciddi şekilde bozacak olayların çıkması veya milli güvenlik gereklerinin ihlal edilmesi veya Cumhuriyetin ana niteliklerini yok etmek amacıyla güden fiillerin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde veya devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile belirli bir toplantıyı yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir.”*

*“Madde 21: Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.”*

Olağanüstü hal bölge valiliğine, 25.10.1983 gün ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanununda 14.11.1984 günü yapılan değişiklikle, olağanüstü hal bölgesinde “grev ve lokavt kararlarının uygulanmasını en çok bir aya kadar ertelemek” yetkisi verildi. 10.4.1990 gün ve 425 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu süre 3 aya çıkarıldı. Ancak Anayasa Mahkemesi’nin 5.3.1992 günlü *Resmî Gazete*’de yayımlanan kararıyla bu fıkra iptal edildi.

2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanununun ilginç maddelerinden biri, bu bölgede kamu çalışanlarına yapılan ek ödemedi. Bu uygulamadan yararlanan bazı işçiler bu nedenle olağanüstü halin devamından yanaydı. İlgili düzenleme şöyledir (M.29): “Olağanüstü hal ilanından sonra, bu işlerde görevlendirilen kamu hizmetlilerine, görev alanların kadro derecelerine bakılmaksızın ve saat tahdidi gözetilmeden, olayın özelliği ile görevin mahiyeti nazara alınarak, normal çalışma saatini geçen her saat için, Bakanlar Kurulunca belirlenecek esas ve miktarda fazla çalışma ücreti Bakanlar Kurulu kararı ile ödenebilir. Bu ödemeler, damga vergisi hariç, herhangi bir vergiye tabi değildir.”

1982 Anayasası (7.11.1982), 2821 sayılı Sendikalar Kanunu (5.5.1983) ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (5.5.1983) ile işçi hakları önemli alanlarda daha da kısıtlandı.

## 1982 Anayasası

1982 Anayasası, Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanmış bir Danışma Meclisi tarafından hazırlandı. Hazırlanan taslak metin Danışma Meclisi’nde oylanarak kabul edildi ve Milli Güvenlik Konseyi’ne sunuldu.

Anayasa Tasarısının Danışma Meclisi’ndeki oylaması sırasında, Türk-İş’ten Mustafa Alpdündar, Feridun Şakir Ögünç ve Vahap Güvenç, açıkça “hayır” oyu kullandılar.

Türk-İş, 1982 Anayasa taslağı ortaya çıkıncaya kadar, 12 Eylül Darbesi’nin yalnızca DİSK’e ve komünistlere vuracağını, sıkıyönetim döneminde işçi hak ve özgürlükleri konusundaki kısıtlamaların geçici olduğunu düşünüyordu. Taslak ortaya çıktığında cılız bir tepki gösterdi. Türk-İş’in askeri yönetim döneminde tepkisini ifade ettiği tek olay, 8 Eylül 1982 günü Ankara’da Arı Sineması’nda yaklaşık 1700 kişinin katılımıyla düzenlenen Anayasa tasarısı eleştiri toplantısıdır. 8 Eylül 1982 tarihinde Ankara’da Arı Sineması’nda düzenlenen toplantıya 1700 Sendika Genel Merkez ve Şube Yöneticisi katıldı. Genel Başkan Şevket Yılmaz yaptığı konuşmada, “kravatları çıkarır atarız, tulum sırtımızda, 67 ilde yalnızca siyaset yaparız,” dedi. Bu dayanaksız tehdidi kimse ciddiye bile almadı. Aynı dönemde bazı sendikacılar askeri yönetime yaranabilme çabası içinde, silahlı kuvvetleri güçlendirme vakıflarına önemli miktarlarda bağışta bulunuyorlar ve Atatürk heykelleri yaptırıyorlardı.

Sermayedar sınıfın istekleri doğrultusunda hazırlanan Anayasa tasarısı Danışma Meclisi’nde kabul edildikten sonra, Milli Güvenlik Konseyi bazı noktalarda değişiklik yaptı. Anayasa tasarısında, “üye aidatını sendikaya doğrudan öder” hükmü yer alıyor ve “check-off” sistemi kaldırılıyordu. Bu düzenleme kaldırıldı. Anayasa tasarısında, “en çok beş işçi çalıştırılan küçük işyerlerinde toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt yapılamaz” hükmü yer alıyordu. Bu hüküm kaldırıldı. Tasarıda, bir grevin 60 gün devam etmesi halinde taraflardan birinin veya Çalışma Bakanının başvurusu üzerine Yüksek Hakem Kurulu’nun uyuşmazlığı sonuçlandıracağı hükmü bulunuyordu. Bu hüküm de kaldırıldı.

Milli Güvenlik Konseyi’nin yaptığı bir değişiklik, 1990 yılında kamu çalışanları sendikacılık hareketinin gelişmesine olanak sağladı. Danışma Meclisi’nde kabul edilen Anayasa tasarısında (M.139) şu hüküm yer alıyordu: “Kamu hizmeti görevlileri (...) siyasi partilere ve sendikalara üye olamazlar.” Bu yasak, Milli Güvenlik Konseyi tarafından kaldırıldı.

Anayasa metni halkoyuna sunuldu. Ancak Anayasa’yı eleştirmek fiilen yasaklandı. Halka sunulan ikilem şöyleydi: “Anayasaya ‘evet’ dersanız, bir yıl sonra parlamenter düzene geçilmesine izin veririz. Anayasaya ‘hayır’ dersanız, bunu parlamenter düzene geçilmesini istemediğiniz biçimde yorumlarınız ve askeri yönetimi sürdürürüz.” Türk-İş, askeri yönetimle karşı karşıya gelmemek ve sivil yönetime bir an önce geçilmesini sağlayabilmek amacıyla, sandık başına gidilmesi çağrısını

yaptı. Türk-İş yöneticileri, askerleri etkileyemediklerini görmüşlerdi. Beklentileri, sivil yönetime bir an önce geçilmesi sonrasında, sıkıyönetim döneminde yaşanan olumsuzlukların bir biçimde aşılabileceğiydi. Dünyadaki ve ülkedeki köklü değişiklikleri kavrayamayan sendikacılar, 1983 Kasım seçimlerinde iktidara gelecek sivil partinin, geçmişte Adalet Partisi'yle ilişkilerde olduğu gibi, sendikalarla diyaloga açık olacağını zannediyorlardı. Yanıldılar.

Türk-İş yönetiminin “belayı savmak” kabilinden kabullendiği 1982 Anayasası, sendikal hak ve özgürlüklere büyük darbe indirdi.

Anayasanın 18. maddesi zorla çalıştırmayı olanaklı hale getirdi. 1961 Anayasasında bu konu şöyle düzenlenmişti (Madde 42): “Angarya yasaktır. Memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği olan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartları, demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenlenir.” 1982 Anayasasında bu konu şöyle düzenlendi (Madde 18): “Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır. Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalışmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz.”

Anayasanın 51. maddesi ile, işçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma koşulu getirildi. Bu koşulun uygulanması, sendika yöneticilerine karşı bir tehdit olarak kullanıldı. Birden fazla sendikaya aynı anda üye olma yasağı getirildi.

*Madde 51: “İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler.*

*“Sendikalar veya üst kuruluşlarını kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin, kanunda belirtilen yetkili mercie verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, sendika veya üst kuruluşun faaliyetinin durdurulması veya kapatılması için mahkemeye başvurur.*

*“Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir.*

*“Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.*

*“İşçiler ve işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar.*

*“Herhangi bir iş yerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya olmamak şartına bağlanamaz.*

*“İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır.*

*“Sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, Anayasada belirlenen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamaz.”*

Anayasanın 52. maddesi ile, sendikaların siyasal partilerden destek alması ve onlara destek vermesi yasaklandı.

*Madde 52: “Sendikalar, 13’üncü maddede sayılan genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; Siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler.*

*“İşyerinde sendikal faaliyette bulunma, o işyerinde çalışmamayı haklı göstermez.*

*“Sendikalar üzerinde Devletin idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir.*

*“Sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar; tüm gelirlerini Devlet bankalarında muhafaza ederler.”*

12 Eylül öncesinde bir işyerinde aynı anda hem işyeri, hem de işkolu toplu iş sözleşmesi uygulanabiliyordu. Anayasanın 53. maddesi ile aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesinin yapılması ve uygulanması yasaklandı. Aynı düzenleme 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 3. maddesi ile de getirildi. 2822 sayılı Yasanın 5. maddesi ile, toplu sözleşmelere, “kanun ve tüzüklerin emredici hükümlerine aykırı hüküm” konulamayacağı düzenlemesi getirildi. Böylece toplu pazarlık özgürlüğü daha da kısıtlandı.

*Madde 53: “İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler.*

*“Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir.*

*“Aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz.”*

Anayasanın 54. maddesi ile hak grevi yasaklandı. Bu yasak, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile daha da pekiştirildi. Anayasanın 54. maddesi ile lokavt, işverenlere anayasal bir yetki olarak tanındı. Halbuki 1961 Anayasasında işverenlerin lokavt yetkisinden söz edilmiyordu. Lokavt, 1963 yılında kabul edilen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile mevzuata girmişti. Anayasanın 54. maddesi, grevde sendikanın kararı dışında işyerine verilen zarardan sendikayı sorumlu tuttu: “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur.” 2822 sayılı Yasanın 47. maddesi bu düzenlemeyi yineledi. 12 Eylül öncesinde grev ertelemeleri sonucunda yeniden greve çıkılabilirdi. 1982 Anayasası, grev ertelemelerini grev yasağı biçimine getirdi ve erteleme süresi sonunda yeniden greve çıkılması olanağını ortadan kaldırdı: “Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda erteleme sonunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür.” 2822 sayılı Yasanın 33. maddesinde bu yasak pekiştirildi ve “olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde grev ve lokavt ertelenmesi kararlarına ilişkin davalarda yürütmenin durdurulmasına karar verilemez” hükmü getirildi. 54. madde, siyasi amaçlı grevi, dayanışma grevini, genel grevi, işyeri işgalini, işi yavaşlatmayı, verim düşürmeyi ve diğer tür direnişleri de yasakladı. Anayasanın 54. maddesi, grevkırcıları koruyan bir düzenleme daha getirdi: “Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez.” Bu düzenleme 2822 sayılı Yasanın 38. maddesi ile daha da pekiştirildi. 38. madde ile “greve katılan veya lokavta maruz kalan işçilerin, işyerine giriş çıkışı engellemeleri veya işyeri önünde topluluk teşkil etmeleri” de yasaklandı. 2822 sayılı Yasa, grev gözcülerinin sayısına kısıtlama getirdi, grev yerlerine, “bu işyerinde grev vardır” dışında pankart asılmasını ve grev gözcüleri için kulübe, baraka ve çadır gibi barınma vasıtalarının kurulmasını yasakladı (Madde 48).

Anayasanın 82. maddesi, milletvekiliği ile sendika yöneticiliğini bağdaşmaz görevler olarak kabul etti. Böylece, milletvekili seçilen sendika veya bunların üst kuruluşlarının yöneticilerinin bu görevlerinin sona ermesi öngörüldü. Bu düzenleme, sendikaların gücünün Meclis’e yansıtılmasına engel oldu.

## Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1983)

Anayasanın kabulünden sonra, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildi.

Askeri yönetim döneminde kanun tasarıları önce Danışma Meclisi'nde görüşülüyor, orada belirli bir biçimi aldıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi'ne sunuluyordu.

Bu iki kanun tasarısı, Danışma Meclisi'nde görüşülmeden Milli Güvenlik Konseyi'nde ele alındı.

Milli Güvenlik Konseyi'nin tartışmalarına, Sosyal Güvenlik Bakanı ve Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide de katıldı. Sadık Şide, bu tartışmalar sırasında sendikal hak ve özgürlükleri koruma doğrultusunda hiçbir çaba göstermedi. Tam tersine, sendika genel kurullarında seçimlerin yargı denetimi yerine hükümet komiserinin gözetiminde yapılmasını önerdi; bu öneriye Kenan Evren karşı çıktı. Yargılaması süren DİSK ve bağlı sendikaların mal varlığının sakatlar ve korunmaya muhtaç çocuklar için kullanılmasını önerdi. Buna da MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ, mahkeme kararı olmaksızın böyle bir uygulamanın yapılamayacağını söyleyerek karşı çıktı.<sup>214</sup>

2821 ve 2822 sayılı Yasalar 5 Mayıs 1983 günü Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildi ve *Resmî Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girdi.

2821 sayılı Sendikalar Kanunuyla sendika üyeliği için noterin aracılığı koşulu getirildi (M.22). Bu uygulama sendikaya üye olmayı daha zor ve pahalı hale soktu.

2821 sayılı Yasa, sendika üye kayıt fişinin birer nüshasının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına ve ilgili Bölge Çalışma Müdürlüğüne gönderilmesini (M.22) ve sendika yetki için başvurduktan sonraki 3 işgünü içinde işverene verilmesini (2822/13) öngörüyordu. 12 Eylül'den önce olmayan bu uygulama sendikal örgütlenme açısından birçok sakınca yarattı.

Sendikalar Kanunu, işçinin sendikaya ödeyeceği ödentilerinin genel kurullarca belirlenmesinde sınır getirdi ve sendika ödentisi dışındaki kesintileri (dayanışma fonu, toplu sözleşme zam farkı, üst kuruluş ödentisi) yasakladı (M.23).

12 Eylül öncesinde bir sendikanın fesholması durumunda mal varlığı bir başka işçi kuruluşuna devredilirdi (274/18). 2821 sayılı Yasa ise bazı koşullarda İş ve İşçi Bulma Kurumu'na devredilmesi öngörülüyordu (M.46).

2822 sayılı Yasa, sendika üyesi olmayanların dayanışma aidatı ödeyerek sendikanın bağitlanmış olduğu toplu iş sözleşmesinden yararlanmasında sendikanın onayını kaldırdı; böylece sendikasızlaşma teşvik edildi.

2822 sayılı Yasa, sendikaların, temsil ettikleri işçiler adına toplu sözleşme yapma yetkisi almasını zorlaştırdı (M.12); toplu sözleşme görüşmelerini 60 günlük süre ile kısıtladı (M.21); ek masrafa yol açan ve hiçbir yararı olmayan arabuluculuk kurumunu getirdi (M.22). Tarım işkolu dışındaki işkollarında bir sendikanın işkolunda çalışan işçi sayısının yüzde 10'unu temsil etmeden yetki için başvurması olanaksız kılındı.

Türkiye'de 1983 yılına kadar yürürlükte kalan, ancak greve ilişkin hükümleri 12 Eylül 1980 tarihine kadar uygulanan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununda da sendikal özgürlüklerle bağdaşmayan grev yasakları vardı. 2822 sayılı Yasa yeni yasaklar getirdi.

214 *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, Cilt 9, 144. Birleşim, 2 Mayıs 1983, s.41 ve 145. Birleşim, 3 Mayıs 1983, s.103-104.

2822 sayılı Yasaya göre, sendikasız işçilerin grev hakkı yoktu. Greve işçiler değil, sendika karar verebilirdi; sendikanın yetkili organlarının kararı olmaksızın işçilerin yapacakları eylemler yasadışı grev kabul ediliyordu.

12 Eylül öncesinde özel sektör tarafından yerine getirilen su, elektrik ve havagazı üretim ve dağıtım işlerinde grev yasağı yoktu. 2822 sayılı Yasa, bu işyerlerini grev yasağı kapsamına aldı.

2822 sayılı Yasaya göre (M.29), termik santralleri besleyen linyit üretimi, tabii gaz ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi, dağıtımı, üretimi nafta veya tabii gazdan başlayan petrokimya işlerinde, bankalarda, kamu kuruluşlarında yürütülen şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde bulunan grev yasağı, 12 Eylül öncesinde yoktu.

12 Eylül öncesinde “Milli Savunma Bakanlığınca ve İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığınca doğrudan doğruya işletilen iş yerlerindeki işçilerin ücret veya sair çalışma şartlarının, piyasada benzeri iş yerlerindeki ücret veya sair çalışma şartlarına nazaran işçilerin aleyhinde olduğunun yetkili işçi sendikası veya federasyonunun başvurusu üzerine Yüksek Hakem Kurulunca tesbit edilmesi halinde, bu iş yerlerinde greve karar” verilebiliyordu (275/20/11). 2822 sayılı Yasa bu işyerlerinde kesin grev yasağı getirdi.

2822 sayılı Yasa, grev uygulamasının grev kararının alınması ve karşı tarafa tebliğ edilmesinden sonraki 60 günlük süre içinde uygulanabileceği hükmünü getirdi. Halbuki 12 Eylül öncesinde böyle bir zaman kısıtı yoktu ve sendika, grevi başlatmak için, işverenin en zayıf olduğu anı beklerdi.

2822 sayılı Yasa, grevin uygulanmasından 6 işgünü önce durumun noter kanalıyla işverene veya işveren sendikasına bildirilmesi koşulunu getirdi. Halbuki 12 Eylül öncesinde grevin ne zaman başlayacağı önceden bildirilmez, işverenin en zayıf olduğu anda grev başlatılırdı. Bu değişiklikle, işverenin greve katılacak işçileri işten çıkarması, işe grevkırıcı alması, fabrikayı başka yere taşınması olanağı tanındı.

12 Eylül öncesinde, bir grev sonrasında toplu iş sözleşmesi bağlanırken, toplu sözleşmeye, grevde geçen sürelerle ilişkin ücretlerin ödenmesi ve bu sürenin kıdem tazminatının hesabında dikkate alınması konusunda hükümler konabiliyordu. 2822 sayılı Yasa bu tür uygulamaları kesinlikle yasakladı: “Grev ve lokavt süresince hizmet akitleri askıda kalan işçilere bu dönem için işverence ücret ve sosyal yardımlar ödenemez, bu süre kıdem tazminatı hesabında dikkate alınamaz. Toplu iş sözleşmelerine veya hizmet akitlerine bunların aksine hüküm konulamaz.”

Türk-İş ve Hak-İş, 12 Eylül Darbesi’nden 1983 yılı sonunda yapılan genel seçimlere kadarki dönemde, askeri yönetimin işçi haklarına ve sendikal hak ve özgürlüklere yönelik saldırılarına tepki göstermedi; darbeyi ve darbeci hükümetin politikalarını tam bir teslimiyet içinde onayladı.

## **Darbe Döneminde İşçi Lehine Mevzuat Düzenlemeleri**

Askeri yönetim döneminde işçiler lehine yapılan birinci düzenleme, toplu iş sözleşmesi imzalanmamış işyerlerindeki işçilerin ücretlerine % 70 oranında zam ve hizmet akitlerinin feshinde sıkıyönetim komutanlıklarından ön izin alınması zorunluluğuydu.<sup>215</sup> İkinci düzenleme ise, 29.7.1983 günü 2869 sayılı Yasayla yapıldı. Bu Yasayla 1475 sayılı İş Kanununun bazı maddeleri değiştirildi. Kadınların evlendikleri tarihten sonraki bir yıl içinde kendi istekleriyle işten ayrılmaları durumunda kıdem tazminatlarını alabilmelerine imkan tanındı. Haftalık çalışma süresi, ücretlerde bir indirim yapılmaksızın, 48 saatten 45 saate indirildi. Çocukların çalışma yaşı da 12’den 15’e çıkarıldı.

215 Bkz.Koç,Y., “12 Eylül Sonrasında İşçi Çıkarma Yasağı,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf> , 231-253.



### III. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

12 Eylül döneminde uygulanan sıkıyönetimlerle sendikal faaliyetler durdurulmuş, her türlü grev ve grev-dışı eylem yasaklanmıştı. Ülkede tüm demokratik hak ve özgürlükler büyük baskı altındaydı. 1982 Anayasası'nın çalışma yaşamına ilişkin hükümleriyle 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, darbe dönemi sona erdikten sonra işçi-işveren ilişkilerini kontrol altına almak amacıyla hazırlandı ve bu doğrultuda kullanıldı.

12 Eylül döneminde Türk-İş ve Hak-İş, askeri yönetime ve sermayedar sınıfa karşı tam bir teslimiyet içindeydi. Bu teslimiyete de bağlı olarak, bu konfederasyonlara bağlı sendikaların üye sayılarında bir azalma olmadı. Tam tersine, geçmişte DİSK'e bağlı sendikalara üye işçilerin bir bölümü bağımsız sendika kurarken, bir bölümü de, 1983 yılında kabul edilen yasaların zorlamasıyla, toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmek amacıyla, Türk-İş veya Hak-İş'e bağlı sendikalara üye oldu. Böylece bu örgütlerin üye sayılarında bir artış gerçekleşti.

12 Eylül döneminde toplu sözleşme görüşmesi yapılamadı, sözleşme bağlanamadı. Süresi sona eren toplu iş sözleşmeleri, 9 üyeden yalnızca 2'sinin işçi temsilcisi olduğu Yüksek Hakem Kurulu'nda elden geçirildi. Bu elden geçirme sürecinde, 1963-1980 döneminde toplu iş sözleşmelerine konmuş birçok hak ortadan kaldırıldı.

Bu dönemdeki iş kazaları içinde öne çıkanlar, madencilik alanındaydı. 7 Mart 1983 günlü Armutçuk (TTK) kazasında 103 işçi, 10 Nisan 1983 günlü Kozlu (TTK) kazasında 10 işçi hayatını kaybetti.

#### **Yüksek Hakem Kurulu'nun Toplu İş Sözleşmelerini Yenileme Çalışmaları**

Yüksek Hakem Kurulu, ilk toplu iş sözleşmesini 4 Nisan 1981 tarihinde yeniledi. 1983 yılı sonuna kadar yenilenen toplu iş sözleşmesi sayısı 4600 dolaylarındadır. Bu toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayısı da 1,8 milyondur. Ancak bazı toplu iş sözleşmeleri Yüksek Hakem Kurulu tarafından iki kez yenilendiğinden, mükerrer sayım da söz konusudur.

1980 ve 1981 sözleşmeleri üç yıl, 1982 sözleşmeleri iki yıl ve 1983 sözleşmeleri de bir yıllık süreyle yenilendi.

Yüksek Hakem Kurulu yenilenen toplu iş sözleşmelerine ilişkin bazı ilke kararları benimsedi:

1979 yılında süresi bitmiş olup yenilenecek sözleşmelerde, birinci yıl (1979) için yüzde 80; ikinci yıl (1980) için yüzde 50 ve üçüncü yıl (1981) için yüzde 10 artı 3.000 TL aylık zam verildi.

1980 yılında süresi bitmiş olup yenilenecek sözleşmelerde, birinci yıl (1980) için yüzde 70-80; ikinci yıl (1981) için yüzde 10 artı 3.000 TL aylık zam verildi.

1981 yılında süresi bitmiş olup yenilenecek sözleşmelerde, birinci yıl (1981) için yüzde 15 artı 4.000 TL; ikinci yıl (1982) için yüzde 15 artı 3.000 TL ve üçüncü yıl (1983) için yüzde 15 artı 3.000 TL aylık zam verildi.

1982 yılında süresi bitmiş olup yenilenecek sözleşmelerde birinci yıl (1982) için yüzde 15 artı 3.000-3.500 TL; ikinci yıl (1982) için yüzde 20 artı 1.500 TL zam verildi.

1983 yılında süresi bitmiş olup yenilenecek sözleşmelerde birinci yıl (1983) yüzde 20 artı 1.500 TL zam verildi. (Kaptan,1986;10-11)

Bu dönemde enflasyon oranları, 1979 yılında % 62,0, 1980 yılında % 101,4, 1981 yılında % 34,0, 1982 yılında % 28,4 ve 1983 yılında da % 31,4 idi.

Yüksek Hakem Kurulu tarafından yenilenen toplu iş sözleşmelerinin bazıları, yürürlükte bir toplu iş sözleşmesinin bulunmadığı işyerlerine Bakanlar Kurulu kararlarıyla teşmil edildi. Bu nitelikteki ilk teşmil kararı, 29 Ağustos 1981 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanan ve Türkiye Cam Sanayii İşverenleri Sendikası ile Kristal-İş Sendikası arasındaki toplu iş sözleşmesinin Sinop Cam Sanayii A.Ş., Trakya Cam Sanayii A.Ş. ve Televizyon Cam Sanayii A.Ş. işyerlerine de uygulanmasına ilişkindi. 1983 yılında da Yüksek Hakem Kurulu'nun yenilediği çok sayıda toplu iş sözleşmesi diğer işyerlerine teşmil edildi. Örneğin, Tekgıda-İş Sendikası ile TASKOBİRLİK Üzüm ve Memulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği arasındaki toplu iş sözleşmesi, Çat, Karaman, Gaziler ve Hamzalar Üzüm Satış Kooperatifleri işyerlerine de uygulandı (*Resmi Gazete*,30.9.1983). Tekgıda-İş Sendikası ile Et ve Balık Kurumu Gn.Md. arasındaki toplu iş sözleşmesi de Manisa, Van, Afyon Et Kombinasi Müdürlükleri ile Fatsa Balıkçılık Müessesesi Müdürlüğü'ne teşmil edildi (*Resmi Gazete*,10.10.1983).

Yüksek Hakem Kurulu tarafından yenilenen toplu iş sözleşmelerine ilişkin veriler aşağıda sunulmaktadır (Kaptan,1986;17):

### YHK Tarafından Yenilenen Toplu İş Sözleşmeleri

Yıl		Sözleşme Sayısı	İşçi Sayısı
1979	Toplam	87	86.031
1979	Kamu	24	34.119
1979	Özel	63	51.912
1980	Toplam	835	429.940
1980	Kamu	306	350.615
1980	Özel	529	79.325
1981	Toplam	1.957	498.643
1981	Kamu	628	175.427
1981	Özel	1.329	323.216
1982	Toplam	967	517.204
1982	Kamu	331	427.022
1982	Özel	636	90.182
1983	Toplam	588	271.792
1983	Kamu	188	207.935
1983	Özel	400	63.867
Toplam	Toplam	4.434	1.803.620
Toplam	Kamu	1.477	1.195.118
Toplam	Özel	2.957	608.502

### VAKIFBANKSEN ile Vakıflar Bankası Toplu İş Sözleşmeleri

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Yüksek Hakem Kurulu'nun toplu iş sözleşmelerinde yol açtığı tahribatın örneklerinden biri Vakıfbanksen'in (Vakıflar Bankası Mensupları Sendikası) Vakıflar Bankası ile imzalamış olduğu toplu iş sözleşmesinde yaşandı.

Vakıfbanksen, 1.5.1980-30.4.1982 döneminde yürürlükte bulunan Beşinci Dönem Toplu İş Sözleşmesi (imza tarihi 7 Ağustos 1980) ile 1.5.1982-30.4.1985 döneminde Yüksek Hakem Kurulu tarafından yürürlüğe konulan toplu iş sözleşmesini birlikte bastırarak, geriye gidişin karşılaştırılmasını kolaylaştırdı. Aşağıda, Yüksek Hakem Kurulu tarafından yürürlüğe konulan toplu iş sözleşmesinin işçi haklarını geriye götürücü düzenlemelerinin bir bölümü, karşılaştırmalı olarak verilmektedir:

**1980-1982 TİS/M.3:** “Taraflar, özgürlükçü demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, çağdaş düşünce, Atatürk ilkeleri ile Anayasanın öngördüğü temel hak ve özgürlüklerin savunucusu olduklarını ilke olarak benimsemişlerdir.”

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.7:** “Bu toplu sözleşme hükümleri saklı kalmak kaydı ile işyerlerinde bankacılık mesleği ile ilgili gerekli yönlendirmeler işverence yapılır.”

**1982-1986 YHK/M.6:** “Bu toplu sözleşme hükümleri saklı kalmak kaydı ile işyerlerini her konuda yönetme yetkisi işverene aittir.”

**1980-1982 TİS/M.11:** “Asgari ücret kanuni asgari ücrettir. Bu toplu iş sözleşmesi dönemi içinde asgari ücretin yeniden belirlenmesi halinde, % 50’sini aşmamak üzere artan miktarın tüm sendika üyelerinin aylık ücretlerine 1.1.1981 tarihinden başlayarak ne biçimde ilave edileceği, asgari ücretlerin Resmi Gazetede yayınlanmasından itibaren 15 gün içinde taraflarca saptanır.”

**1982-1985 YHK/M.9:** “Asgari ücret kanuni asgari ücrettir.”

**1980-1982 TİS/M.12:** “İşveren, bu sözleşme ile kurulan disiplin kurulunun kararı olmadıkça hiçbir üyesinin hizmet akdini feshedemez. Disiplin kurulu kararı olmadan, işveren tarafından hizmet akdi feshedildiği takdirde, hizmet akdi bu suretle feshedilen sendika üyesine, bu sözleşme ile kararlaştırılan ihbar ve kıdem tazminatının; hizmet süreleri 5 yıla kadar (5 yıl dahil) 7 katı; hizmet süreleri 5-10 yıl (on yıl dahil) olanlara 12 katı; hizmet süreleri 10-15 yıl (15 yıl dahil) olanlara 17 katı; hizmet süreleri 15 yıldan fazla olanlara 20 katı tutarında ‘akdi tazminat’ ödenir.

**1982-1985 YHK/M.10:** “Çıkma ve çıkarılma hallerinde yasa hükümleri uygulanır.”

**1980-1982 TİS/M.13:** “İşveren alacağı önlemlerle veya can güvenliğini tehlikeye sokacak uygulamalara son vermekle üyelerin can güvenliğini sağlamak zorundadır. Bu amaçla işveren, (a) Sıkıyönetim bölgelerinde, sıkıyönetim komutanlıklarının belirlediği önlemlere aynen uymak zorundadır. Para nakillerinde, gerekli emniyet alınmadan, güvenlik kuvvetlerinden ‘ekip’ sağlanmadan üyeler göreve gönderilemez. (b) Tatil günleri, çalışma saatleri dışında para tahsili veya para nakli emniyet alınmadan, güvenlik kuvvetlerinden ‘ekip’ sağlanmadan yapılamaz. Üyeler bu yolda zorlanamaz. (c) Çek tahsili, para tahsili veya para yatırılması durumlarında tek başına üye görevlendirilemez.”

**1982-1985 YHK/M.11:** “İşyerinde ve ‘iş’de can güvenliğinin sağlanması konusunda ilgili mevzuat hükümleri işverence uygulanır.”

**1980-1982 TİS/M.14:** “Sendika üyesi toplu iş sözleşmesinde gösterilen sebepler dışında ücret indirimi cezası ile cezalandırılmaz.”

**1982-1985 YHK/M.12:** Bu düzenleme kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.15:** “İşveren disiplin kurulu kararı olmadan, üyenin yetki ya da ünvanını indirdiği, yahut yetki ya da ünvanını indirerek başka bir işyerine veya göreve tayin ettiği takdirde, üyeye her ay aylık ücretinden ayrı olarak, aylık ücreti kadar ‘akdi’ tazminat öder.”

**1982-1985 YHK/M.13:** Bu düzenleme kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.18:** “İşveren, çalışma saatleri dışında yapılacak sendikal çalışmalar için iş yerlerini açık bulunduracaktır.”

**1982-1985 YHK/M.16:** Bu düzenleme kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.29:** “Bankada en az on yıl çalışanların çocuklarının işe alınmalarında, işe alınmada aranan nitelikler saklı kalmak kaydıyla öncelik tanınarak işe alınırlar. Vefat edenin eşi ve çocuğu da bu madde hükmünden yararlanır.”

**1982-1985 YHK/M.23:** “İşyerinde çalışırken iş kazası veya aceli ile ölen veya meslek hastalığı nedeniyle malul olup çalışamaz durumunda olan işçinin çocuklarından biri veya eşi tercihen işe alınır.”

**1980-1982 TİS/M.39:** “Yüz kızartıcı sayılmayan bir suçtan dolayı tutuklanan sendika üyesinin hizmet akdi feshedilmeyerek ücretsiz izinli sayılır. Ancak, (a) Tutukluluk süresinde üyeye sadece aylık ücretinin ½’si altı ay süreyle ödenir. Tutukluluğun altı aydan fazla devam etmesi halinde altıncı ayın sonunda iş akdinin fesh edilip edilmeyeceği Disiplin Kurulunca karara bağlanır. Bu şekilde iş akdi fesh edilen üyeye sadece kıdem tazminatının ½’si ödenir. (b) Üyenin görevini ifası sırasında yüz kızartıcı olmayan bir suçtan dolayı tutuklanması halinde 6 aya kadar (altı ay dahil) ücretinin tamamı ödenir. Tutukluluğun 6 aydan fazla sürmesi halinde iş akdinin fesh edilip edilmeyeceği Disiplin Kurulunca karara bağlanır. Bu şekilde iş akdi feshedilen üyeye kıdem tazminatının tamamı ödenir.”

**1982-1985 YHK/M.30:** “İşçi herhangi bir suçla tutuklandığı ve tutukluluğu 30 günü aştığı takdirde, hizmet akdi münfesi sayılır. 30 güne kadar süren tutukluluk hallerinde, tutuklu kalınan süreler kadar, işçi ücretsiz izinli kabul edilir.”

**1980-1982 TİS/M.50:** “Bankada bir tam hizmet yılını dolduranlara, doldurdukları tarihten başlamak üzere, o takvim yılı içinde 35 gün ücretli izin verilir.”

**1982-1985 YHK/M.37:** “Bankada bir tam hizmet yılını dolduranlara doldurdukları tarihten başlamak üzere, o takvim yılı içinde 30 gün ücretli izin verilir.”

**1980-1982 TİS/M.66:** “Birim başlarına görevleri süresince 5.000 TL makam tazminatı ödenir.”

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.79:** “Karı-koca çalışanlardan her ikisi de yakacak yardımından yararlanır.”

**1982-1985 YHK/M.63:** “Yakacak yardımı: Üye olan karı, koca ve çocukları aynı meskende oturuyorlarsa bu tazminat aile reisi olan mensuba ödenir.”

**1980-1982 TİS/M.84:** Dinlenme yardımı: “Eşlerin ikisi de bankada çalışıyorsa, bu yardım, her ikisine de ayrı ayrı ödenir.”

**1982-1985 YHK/M.68:** “Karı-kocanın her ikisi de bankada çalışıyorsa bu yardım sadece kocaya yapılır.”

**1980-1982 TİS/M.92:** “Atatürk İkramesi: Atatürk’ün 100.doğum günü olan 19 Mayıs 1981 tarihinde, çalışma süresine bakılmaksızın tüm Vakıfbanksen üyelerine bir aylık ücretleri tutarında ATATÜRK İKRAMESİ ödenir. Ödeme 19 Mayıs 1981 gününden önceki işgününde yapılır.”

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.93:** Yılda 6 maaş ikramiye ödenir.

**1982-1985 YHK/M.76:** Yılda 4 maaş ikramiye ödenir.

**1980-1982 TİS/M.94:** “Bankanın 1980 ve 1981 yılları bilanço kârlarının 200 milyon lirayı aşması halinde aşan miktarın yüzde 50’si bilanço dönemini izleyen Mart ayı içinde hesaplanarak personele ödenir. Bu ikramiyeden kârın doğduğu yıl içinde çalışanlar çalışma süreleri ile orantılı olarak yararlanırlar.”

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.109:** “Tayin ve nakil nedeniyle Vakıfbanksen üyelerinin beraberlerinde götürcekleri eş, çocuk, anne, baba ve bakmakla yükümlü buldukları yakınlarına Vakıfbanksen üyesi için belirlenen harcırah yevmiyesinin ½’si ödenir ve bunların da yol gideri, belge karşılığında verilir.”

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.114:** İşyerinde üç işçi ve üç işveren temsilcisinden oluşan Personel Kurulu işyerine ilişkin çeşitli kararlar alabilir.

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.135:** İşçinin istifa etmesi durumunda, işçinin kıdeminin 5-7 yıl olması durumunda kıdem tazminatının 2/5’i; hizmet süresinin 8-10 yıl olması durumunda kıdem tazminatının 3/5’i; hizmet süresinin 11-15 yıl olması durumunda kıdem tazminatının 4/5’i ve hizmet süresinin 15 yıldan fazla olması durumunda kıdem tazminatının 5/5’i kendisine ödenir.

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

## **TEKGIDA-İŞ Sendikası ile TEKEL Toplu İş Sözleşmeleri**

Tekgıda-İş Sendikası’nın Tekel işyerlerinde imzaladığı toplu iş sözleşmesinin bazı maddeleri de Yüksek Hakem Kurulu tarafından işçiler aleyhine değiştirildi (Tekgıda-İş Sendikası, *TEKEL Genel Müdürlüğü ile TEKGIDA-İŞ Sendikası Arasında İşkolu Düzeyinde İmzalanan Toplu İş Sözleşmesi (1.3.1980-28.2.1982)*, İstanbul, 1980; Tekel Genel Müdürlüğü, *TEKEL Genel Müdürlüğü ile TEKGIDA-İŞ Sendikası Arasındaki Toplu İş Sözleşmesi (1.3.1982-28.2.1985)*, İstanbul, 1982). Değiştirilen maddelerin bazıları aşağıda sunulmaktadır:

**1980-1982 TİS/M.7:** “İşveren, akid sendika üyesi olmayan işçilere bu toplu iş sözleşmesinde saptanmış bulunanlardan daha yüksek ücret ve daha iyi iş koşulları uygulamamayı kabul eder.”

**1982-1985 YHK:** Bu madde kaldırıldı.

**1980-1982 TİS/M.25:** “Çalışmakta iken ölen işçilerin eşi veya birlikte oturup bakmakla yükümlü bulunduğu çocuklarından biri, ölümü izleyen 45 gün içinde başvurdukları takdirde uygun kadro varsa derhal, uygun kadro yoksa, kadro sağlandıktan sonra öncelikle işe alınırlar. (...) Bu kişiler işe alınırlarken sınava tabi tutulmazlar.”

**1982-1985 YHK/M.22:** “İş Kanunu ve buna göre çıkarılmış ilgili tüzük hükümlerine uygun olarak başvurmak kaydıyla, işyerinin işe alma usulüne göre yapılan değerlendirme sonucu eşit durumda olan adaylar arasından, bu işyerinde çalışırken iş kazası veya eceli ile ölen veya meslek

hastalığı nedeniyle malul olup çalışamaz durumunda olan işçinin çocuklarından biri veya eşi tercihan işe alınır.”

**1980-1982 TİS/M.33:** “Vardiya esasına göre çalışan işçilere fazla mesai yaptırılamaz.”

**1982-1985 YHK/M.30:** “İki vardiya esasına göre çalışılan işyerlerinde zaruret olan hallerde Genel Müdürlüğü izni ile fazla mesai yaptırılabilir.”

## Ücretlerdeki Gelişim

Darbe sonrasında işçi ücretleri ve memur aylıklarında ani bir düşüş yaşanmadı. Birçok toplu iş sözleşmesinin uygulanmasına devam edildi. Bu toplu iş sözleşmelerinin çoğunda, yüksek enflasyon beklentisiyle, sözleşmenin ikinci yıl zamları yüksek tutulmuştu. Enflasyonda sağlanan düşme nedeniyle, bazı işyerlerinde darbeye karşın gerçek ücretlerde bir artış görüldü.

Milli gelir, 1981 yılında yüzde 4,8, 1982 yılında yüzde 3,1 ve 1983 yılında da yüzde 4,2 oranında arttı.

DPT araştırmasına göre (DPT,1988), Türkiye geneli net gerçek işçi ücreti 1981 yılında yüzde 17,5 oranında arttı; 1982 yılında yüzde 19,0 oranında azaldı ve 1983 yılında yüzde 7,0 oranında yükseldi. 1983 yılında ücretler, 1980 yılındaki düzeyin yüzde 1,7 üzerindeydi.

Kamu kesimi işçilerinin net gerçek ücreti 1981 yılında yüzde 31,8 oranında arttı, 1982 yılında yüzde 14,3 oranında azaldı ve 1983 yılında yüzde 1,1 oranında yükseldi. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin yüzde 14,2 üzerindeydi.

TİSK’e bağlı işveren örgütlerinin üyelerinin istihdam ettiği işçilerin net gerçek ücretleri 1981 yılında yüzde 37,9 oranında arttı; 1982 yılında yüzde 6,6 ve 1983 yılında yüzde 0,5 oranlarında azaldı. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin yüzde 28,3 üzerindeydi.

Devlet memurlarının net gerçek aylıkları 1981 yılında yüzde 5,3 ve 1982 yılında yüzde 5,8 oranında azaldı; 1983 yılında yüzde 0,5 oranında arttı. 1983 yılındaki net gerçek aylıklar, 1980 yılındakinin yüzde 10,3 altındaydı.

Şevket Pamuk’un tespitlerine göre, Türkiye’de 1979 yılında imalat sanayinde gerçek ücret endeksi 100 kabul edilirse, 1980 yılında bu rakam 77’ye gerilemişti. 1980 yılında imalat sanayinde gerçek ücret endeksi 100 kabul edilirse, bu rakam 1981 yılında 107’ye ve 1982 yılında 110’a çıktı ve 1983 yılında 104 oldu. (Pamuk,2000;85)

## SONUÇ

1980-1983 dönemi Türkiye toplumsal ve siyasal tarihinin en karanlık yıllarıdır. Askeri yönetimin hedefinde öncelikli olarak işçi hakları vardı. İşçiler açısından avantajlı koşullar yaratan ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracata dönük sanayileşme modeline geçişle birlikte, işçi haklarına yönelik saldırı 12 Eylül 1980 sonrasında gerçekleştirildi. İşçiler ve sendikalar, bu kapsamlı saldırıyla baş edebilecek bir bilince, niyete ve güce sahip değillerdi. Yenildiler. İşçilerin ve sendikaların çok büyük bölümü, uzunca bir süre, yaşadıkları mücadelenin bilincinde ve aldıkları yenilginin farkında bile değildi. İşçi sınıfının geniş kitlesi ve sendikaların çoğunluğu açısından darbenin acısı 1983 yılından itibaren hissedilmeye başlandı.



# 1983-1991 DÖNEMİ: SERMAYEYE KARŞI SINIF MÜCADELESİ

## GİRİŞ

### Dünyada Önemli Gelişmeler

Bu yıllarda dünyada önemli dönüşümler oldu.

Kapitalizmin Altın Çağı'nın sona ermesi, dünyada yeni uluslararası işbölümünün bir süreç içinde yerleştirilmesi, ulusötesi şirketlerin küresel düzeyde üretim ve satış planlaması sonucunda imalat sanayi işyerlerinin Çin Halk Cumhuriyeti ve az gelişmiş ülkelere aktarılması, neoliberal politikaların birçok ülkede ağırlık kazanması gibi gelişmeler yaşandı. Dünyanın "atölyeleri" artık gelişmiş kapitalist ülkeler değildi.

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılında Mihail Gorbaçov yönetime geldi ve Sovyetler Birliği'nin sorunlarını çözebilmek amacıyla *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) politikalarını başlattı. Sovyetler Birliği, 1979 yılından beri işgal ettiği Afganistan'dan bu dönemde çekildi.

1989 yılında Doğu Berlin ile Batı Berlin'i, sembolik olarak da Demokratik Alman Cumhuriyeti ile Federal Almanya'yı ayıran duvar yıkıldı. Sovyetler Birliği, sosyalist bloktan ayrılmak isteyenlere yönelik politikasını değiştirerek, bu sürece müdahale etmedi. Demokratik Alman Cumhuriyeti çöktü. Arkasından da Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde iktidardaki komünist partileri çeşitli biçimlerde iktidardan uzaklaştırıldı ve bu ülkelerde gelişmiş kapitalist ülkelerle uyumlu yönetimler işbaşına geldi. Sovyetler Birliği de, sancılı bir sürecin sonunda, 1991 yılı Aralık ayında dağıldı.

### Türkiye'de Önemli Gelişmeler

Türkiye'de de bu yıllarda devlet politikasında önemli değişiklikler oldu.

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerde beklenenin aksine bir gelişme yaşandı. Askeri yönetimin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi yerine, Turgut Özal'ın genel başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) çoğunluğu sağladı. ANAP, oyların yüzde 45,1'ini alarak 211 milletvekili çıkarırken, Halkçı Parti yüzde 30,5 oy aldı ve 117 milletvekili çıkarabildi. Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın asker destekli MDP'si yüzde 23,3 oranında oy alabildi ve 71 milletvekili çıkardı.

29 Kasım 1987 günü yapılan genel seçimlerde ANAP'ın oyu yüzde 36,3'e gerilemişti; ancak seçim sistemi sayesinde 292 milletvekili çıkarabildi. SHP, yüzde 24,8 oyla 99 milletvekili, DYP de yüzde 19,1 oyla 59 milletvekili çıkarabildi.



26 Mart 1989 günü yapılan yerel seçimlerde SHP birinci parti oldu ve İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediye başkanlıklarını aldı. İl genel meclisi seçimlerinde SHP'nin oy oranı yüzde 28,7 oldu. DYP yüzde 25,1 oranında oy alırken, ANAP'ın oyları yüzde 21,8'e geriledi.

ANAP, 20 Ekim 1991 günü yapılan genel seçimlere kadar tek başına iktidardaydı.<sup>216</sup> 20 Ekim 1991 seçimlerinde birinci parti DYP oldu. DYP yüzde 27,0 oranında oy alarak 178 milletvekili çıkardı. ANAP ikinci sıraya düştü; yüzde 24,0 oy aldı ve 115 milletvekili çıkarabildi. SHP'nin yüzde 20,8'lik oyu 88 milletvekili çıkardı.

Turgut Özal, Kasım 1983-Kasım 1989 arasında başbakanlık yaptı; 9 Kasım 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı olarak göreve başladı ve 17 Nisan 1993 tarihinde öldü. Turgut Özal, cumhurbaşkanı olduğu ve ANAP'ın iktidarda bulunduğu sürede de politikaların belirlenmesinde etkili olmaya çalıştı. Bu döneme damgasını vuran cümleler, Turgut Özal'ın "benim memurum işini bilir" ve "ben zengini severim" sözleriydi.

Bu dönem ve özellikle 1986-1991 yılları, Türkiye'de yaşanan büyük mutlak yoksullaşma ve artan gelir dağılımı adaletsizliği nedeniyle, insanların sınıf aidiyetlerinin diğer kimliklerinin önüne geçtiği, Türkiye tarihinin o zamana kadarki en kitlesel sınıf mücadelesinin yaşandığı günlerdi. Türkiye tarihinde daha önceleri de mutlak yoksullaşma dönemleri olmuştu; ancak bunlar herkesi etkileyen savaş ve ekonomik buhran dönemleriydi. Savaş yıllarında da "harp zenginleri" çıkmıştı; ancak gelir dağılımı dengesi çok fazla bozulmamıştı. 1983-1991 dönemi, Türkiye'nin büyümesine karşın işçi sınıfının ciddi bir mutlak yoksullaşma yaşadığı yıllar oldu.

Bu dönemde yaşanan yoksullaşma, emeklileri ve ücretli çalışanları, örgütlü mücadele yerine, çok daha risksiz ve düşük bedelli yol olan ek iş aramaya yöneltti. Toplumsal patlamaların önkoşullarının bulunmadığı yıllarda, toplumsal çürüme yaygınlaştı; hırsızlık, rüşvet, yolsuzluk, fuhuş, intihar gibi toplumsal hastalıklar arttı, şans-talih oyunları ve boşanmalar yaygınlaştı.

Bu dönemin önemli diğer gelişmesi ise, PKK'nın 15 Ağustos 1984 günü Eruh ve Şemdinli'ye yaptığı saldırı ve arkasından gelişen eylemlerdi. PKK bu tarihlerde Marksist-Leninist olduğunu ve silahlı ayaklanma yoluyla bağımsız bir Kürdistan kurmayı hedeflediğini açıklıyordu. Ancak bu eylemler işçi sınıfı içinde etnik temelli bir bölünmeye yol açmadı. 1984-1991 döneminde yaşanan hızlı mutlak yoksullaşma nedeniyle işçi sınıfı içinde sınıf aidiyeti ön plandaydı; Kürt kökenli işçiler arasında etnik kimlik belirleyici değildi.

1983-1991 döneminde Türkiye ekonomisi sürekli olarak büyüdü. 1987 yılında sabit fiyatlarla milli gelir artışı yüzde 9,8 oldu. Buna karşılık, enflasyon oranında yeniden bir yükselme yaşandı. Tüketici fiyatları 1984 yılında yüzde 48,4 ve 1985 yılında yüzde 45,0 oranında arttı. 1986 yılında yüzde 34,6 ve 1987 yılında yüzde 38,9 oranlarında fiyat artışı yaşandı. 1988 yılında ise enflasyon oranı yüzde 73,7'ye tırmandı. Bu oran 1989 yılında yüzde 63,3, 1990 yılında yüzde 60,3 ve 1991 yılında da yüzde 65,9 oldu. 1989 ve daha sonraki yıllardaki yoğun işçi eylemlerinin nedenlerinden biri, yüksek oranlı enflasyonun gerçek ücretlerde yol açacağı büyük düşüş korkusuydu.

Bu yıllarda önemli bir mülksüzleşme yaşanmadı. Yurtdışına işçi göçü olmadı. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Türk soylular ise işgücü piyasasında önemli bir etki yapacak kadar çok sayıda değildi. Ekonomik büyüme, istihdam olanaklarını artırdı. İşsizlikte önemli bir artış olmadı. 1983 yılı sonlarından itibaren tek başına iktidarda olan Anavatan Partisi'nin 1989 Mart yerel seçimlerinde aldığı yenilgi sonrasında Türkiye tarihinin en yaygın ve yasadışı kitle eylemleri yaşandı. Gerçek gelirlerdeki düşme 1989 yılında tersine döndü ve özellikle 1991 toplu iş sözleşmelerinde rekor ücret

216 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., *ANAP ve İşçi Sınıfı*, BİLAR A.Ş. İşçi Eğitim Yay.No.2, Ankara, 1991, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1538334666b.pdf>)

zamları alındı. Kamu kesiminde ilk kez yüzbinlerce işçinin katıldığı meşru ve demokratik kitle eylemleri geleneği geliştirdi. 1989 öncesinde yaşanan büyük boyutlu ciddi yoksullaşma ve birlikte mücadelenin sağladığı büyük ücret artışları, işçi sınıfı saflarında 12 Eylül öncesinin farklılık ve saflaşmalarının aşılmasını, sınıf kimliğinin diğer kimliklerin önüne geçmesini sağladı.

Yedinci Çalışma Meclisi 16-27 Temmuz 1984 günleri toplanarak kıdem tazminatı fonu konusunu ele aldı.

## **1988-1989 Ekonomik Krizi**

Türkiye ekonomisinde ikincil önemde bir kriz 1988-1989 yıllarında yaşandı. Sabit fiyatlarla GSMH 1988 yılında yüzde 1,5 ve 1989 yılında yüzde 1,6 oranlarında büyüdü. Halbuki 1987 yılındaki büyüme yüzde 9,8 oranında gerçekleşmişti. Sabit fiyatlarla kişi başına GSMH ise 1988 yılında yüzde 0,7 ve 1989 yılında yüzde 0,6 oranlarında azaldı. İşçilerin 1989 yılında yükselen kitlesel meşru ve demokratik tepkisi, 1988/1989 krizine değil, daha önceki yıllarda yaşanan yoksullaşmaya yönelikti. Bu dönemde gelir dağılımından ücretlilerin aldıkları pay azaldı. Zenginlerin gösterişçi tüketimi artarken, yoksulluk yaygınlaştı ve derinleşti.

## **1991 Ekonomik Krizi**

Ekonomide küçük bir kriz 1991 yılında yaşandı. Sabit fiyatlarla GSMH yalnızca yüzde 0,3 oranında büyüdü. Buna karşılık sabit fiyatlarla kişi başına GSMH yüzde 1,6 oranında küçüldü. Krizin büyümesinde önemli bir etmen, önce kamu kesiminde gerçek işçi ücretlerinin tarihte görülmemiş bir düzeye tırmanmasıydı. Özel sektördeki işçi ücretleri de aynı şekilde arttı. Kriz ücretleri düşürmedi, yükselen işçi mücadelesi krizi derinleştirdi.

Gerçek ücretlerin bu büyük artışında yüz binlerce işçinin 1989 yılından itibaren geliştirdiği meşru ve demokratik kitle eylemleri, yasal grevler, Türk-İş'in 3 Ocak 1991 genel eylemi, Zonguldak maden işçilerinin 4-8 Ocak 1991 Zonguldak-Mengen yürüyüşü ve 1991 milletvekili genel seçimleri etkili oldu.

İşçi sınıfı, Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı yoksullaşmasını 1983-1989 döneminde yaşadı; ancak 1989-1991 döneminde bu kayıplarını fazlasıyla telafi etti. Mevcut kapitalist düzen içinde maddi sorunlarını fazlasıyla gideren işçiler, mevcut düzene kökten karşı olan siyasi hareketlerin programlarına itibar etmediler.

1988-1989 ve 1991 krizleri döneminde iktidarda Anavatan Partisi (ANAP) vardı. 21.12.1987-9.11.1989 döneminde Turgut Özal, 9.11.1989-23.6.1991 döneminde Yıldırım Akbulut ve 23.6.1991-20.11.1991 döneminde de Mesut Yılmaz başbakanı.

ANAP 1984 yılında yapılan mahalli idareler il genel meclisi üyeleri seçiminde 7,3 milyon (% 41,2) oy aldı. 1989 yılında yapılan mahalli idareler il genel meclisi üyeleri seçiminde oyu 4,8 milyona (%21,7) düştü.

ANAP 1987 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 8,7 milyon (%36,3) oy aldı. Bu oyu 1991 milletvekili genel seçimlerinde 5,7 milyona (%24,0) geriledi. 1995 seçimlerindeki oy sayısı ise 5,5 milyon düzeyinde (%19,7) kaldı.

Seçmenler, ekonomik krizin olumsuz sonuçlarına, ANAP'ın oyunu azaltarak tepki gösterdi.

# I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

Türkiye’de 1980 yılında 6,2 milyon ücretli vardı. Ücretlilerin sayısı 1990 yılında 9,0 milyona yükseldi. 1990 yılında ülkede gelir getirici bir işte çalışanların toplam sayısı 23,4 milyondur. Bu kişilerin yüzde 38,5’i ücretliydi. 9,0 milyonluk ücretliye karşılık, 5,2 milyon kişi kendi hesabına çalışıyordu ve 8,9 milyon kişi de, ücretsiz aile çalışanıydı. (DİE,1993;128-129)

Sigortalı işçi sayısı 1983 yılında 2,3 milyondur. Bu sayı 1991 yılında 3,6 milyona yükseldi. Çok sayıda işçi, SSK kapsamı dışında, kayıtdışı biçimde veya kaçak olarak çalışıyordu.

1980 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, hanehalkı reislerinin yüzde 42,1’i ücretliydi. Bu oran 1990 yılında yüzde 46,6’ya yükselmişti.

1987 yılında DİE tarafından düzenlenen Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi’ne göre, işyerlerinde ücretli statüde çalışan 7,5 milyon kişi vardı. Bu insanların 5,9 milyonunun tek geliri aldıkları ücretti. 1,6 milyon ücretli ise, ücret gelirinin yanı sıra başka gelirler de elde ediyorlardı. Bu kişiler ya tam anlamıyla mülksüzleşmemiş üreticilerdi; ya da ücretleri yetmediği için işportacılık, vb. işler yapıyorlardı. Diğer taraftan, 970 bin kişi de, gerçek konumu itibarıyla ücretli olmamakla birlikte, ara sıra ücretli olarak çalışıp ücret geliri elde ediyordu. (Koç,1991;191-199)

1983-1991 döneminde küçük burjuvazinin öncelikle kırsal kesimdeki bölümü veya küçük meta üreticisi köylüler önemli bir yoksullaşma ve mülksüzleşme yaşadı. 1985 nüfus sayımı sonuçlarına göre köylülüğün toplam nüfus içindeki payı yüzde 47,0 iken, beş yıl sonra bu oran yüzde 41,0’e inmişti.

Bu yıllar, Türkiye işçi sınıfının sınıf kimliğinin geliştiği mutlak yoksullaşma ve hak kaybı dönemiydi. Gerçek ücretler düşüyordu. Kapitalizmin Altın Çağı sona ermişti; durgunluk ve buhranlar çağı başlamıştı. Tüketim kalıpları değişiyor, “ihtiyaç”lar artıyordu. Zenginler daha zenginleşirken, işçiler hızla yoksullaşıyordu. İktidardaki ANAP zenginlerden yana olduğunu açıkça ifade ediyor, oy almak için ilkelerinden taviz vermiyordu. Yoksullaşma, siyasal görüşe, etnik kökene, dini inanca, memlekete, işkoluna, mesleğe göre bir ayırım yapmıyor, işçi sınıfından kimseye ayrıcalık tanımıyordu. Başka çıkış yolu kalmamıştı. İşçilerin büyük bir bölümü, öreste dövüle dövüle, sınıf kimliğini öne çıkardı, sınıf bilinci edindi. Diğer kimliklerin sorun çözmede işe yaramadığı yaşanarak öğrenildikten sonra, işçiler kendileri gibi işçi olanlara umut bağladılar ve birlikte meşru ve demokratik kitle eylemlerini gerçekleştirdiler.

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de, 1985 yılından itibaren memurların sendikalaşma haklarının olduğunun çok sayıda toplantıda tartışılması ve 28 Mayıs 1990 günü Eğitim-İş Sendikası’nın kurulmasıyla memur sendikacılığı dönemine geçilmesi idi.

## II.ÇALIŞMA MEVZUATI

ANAP iktidarı döneminde işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda yeni kayıplar yaşandı.

8.3.1984 gün ve 84/7931 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilen İşçi ve İşveren Sendika ve Konfederasyonlarının Devletçe Denetlenmesi Esaslarına İlişkin Tüzük ile, denetim adı altında sendikaların yoğun bir baskı altına alınabilmesinin hukuksal dayanakları daha da güçlendirildi.

8.6.1984 gün ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kamu iktisadi teşebbüslerinde sözleşmeli personel uygulaması yaygınlaştırıldı. 1989 yılında çıkarılan 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 14. maddesi ile sözleşmeli personelin sendikalaşması, toplu pazarlık hakkını kullanması ve grev yapması yasaklandı.

13.7.1965 gün ve 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanun 1.5.1985 gün ve 3193 sayılı Kanunla değiştirilerek, *hükümlülerin zorla çalıştırılması uygulaması* getirildi:

*“Madde 17: Tutuklu ve hükümlüler, bulunduruldukları kurumda çalışmaya mecbur tutulurlar. Bu çalışmalarına karşılık tutuklu ve hükümlülere Adalet Bakanlığınca tespit edilecek ücret ödenir.*

*“Adalet Bakanlığı; ziraat, deniz ve su ürünleri avcılığı, inşaat, yol, maden ve orman gibi iş sahalarında çalışma ekipleri kurabilir.*

*“İşçi istihdam eden kamu kuruluşları da sahip oldukları iş sahalarında hükümlü çalıştırmaya mecburdurlar.*

*“Ekip halindeki bu çalışmalara, açık ve yarı açık ceza infaz kurumu hükümlüleri ile kapalı ceza infaz kurumlarında hükümlülük süresinin en az dörtte birini iyi halle geçiren hükümlüler katılırlar.*

*“Çalışma mecburiyetinin tatbikini mümkün kılacak kurumlar ikmal edilinceye kadar (...) kamu ve özel sektöre ait işyerlerinde çalıştırılabilirler. Ancak bu çalışmalar, gruplar halinde sürdürülür.(...)”*

*“Kapalı ceza infaz kurumlarındaki ekip ve grup çalışmalarına katılabilecek hükümlüler dışında kalan hükümlüler de, infaz kurumu haricindeki iş sahalarında çalıştırılabilirler. Bu takdirde çalışmalar, güvenlik önlemleri altında ve jandarma muhafazasında yapılır.*

*“Tutuklu bulunanlar, ancak kurum içindeki atölye ve işyerlerinde çalıştırılırlar.”*

15.6.1985 gün ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunuyla serbest bölgelerde kuruluşlarından itibaren on yıllık dönem içinde grev yasağı getirildi.

10.1.1986 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 3246 sayılı Yasa ile emekliliğe hak kazanma yaşı, kademeli olarak, kadınlarda 55'e, erkeklerde 60'a yükseltildi. Bu tarihte Türkiye'de doğumda yaşam beklentisi 61,91 yıldır. 4.6.1986 gün ve 3300 sayılı Yasaya, Sosyal Sigortalar Kurumu'nun her yıl toplanan genel kurulunun üç yılda bir toplanması uygulaması getirildi ve 4792 sayılı Yasanın 28.6.1978 gün ve 2158 sayılı Yasayla değişik 20. maddesinin “b” fıkrasına göre, sigortalılara ve Kurum'dan malullük ve yaşlılık aylığı ile sürekli işgöremezlik geliri almakta olanlara açılan konut kredisi uygulamasına 1.1.1985 tarihinde son verildi.

Bakanlar Kurulu'nun 86/10266 sayılı Kararı ile (30.1.1986 günlü *Resmi Gazete*) İhtiyaç Fazlası Yükümlülerin Askerliğe Tabi Tutulma ve Bu Görevi Yerine Getirme Esasları belirlendi. Bu metnin amacı, “1111 sayılı Askerlik Kanununa tabi yükümlülerden, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacından fazla olanların kamu kurum ve kuruluşlarında; istihdam edilme, iaşe edilme, giydirilme, barındırılma ve diğer istihkakları, terhis edilme esasları, kamu kurum ve kuruluşlarının ihtiyacından da fazla olan yükümlülerin bedel ödeme esasları, koordinasyon kurulunun teşkili ile görev ve yetkilerini” belirlemektir. Bu metin çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarında görevlendirilen ihtiyaç fazlası yükümlülerin yiyecek ve giyecek gereksinimleri bu kuruluşlarca karşılanacaktı. Ancak ek bir ücret ödenmeyecekti. Söz konusu metnin 25. maddesi şöyleydi: “Kamu kurum ve kuruluşlarında görevlendirilen yükümlülere, 257 sayılı Er ve Erbaş Harçlıkları Kanununda öngörülen usul ve esaslar dahilinde, er veya erbaş harçlığı ödenir. Bunun dışında hiçbir ödeme yapılmaz.” Kamu kurum ve kuruluşları, çalıştırdıkları yükümlülerin hizmetin gerektirdiği saç tıraşı, ayakkabı boyası, hamam gibi şahsi ihtiyaçlarını karşılamak üzere imkânları ölçüsünde gerekli tedbirleri alacaktı. Diğer taraftan, 36. madde, sendikal faaliyeti ve greve katılmayı açıkça yasaklıyordu: “Kamu kurum ve kuruluşlarında görevli yükümlüler birlikte çalışacakları işçi veya memurların toplu halde işi bırakma, işi yavaşlatma veya grevlerine iştirak edemezler. Bu eylemleri teşvik ve tahrik edemezler, sendikalara ve derneklere üye olamazlar.”

5.6.1986 gün ve 3308 sayılı Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunuyla, 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işletmelerde toplam işçi sayısının yüzde 10'una kadar meslek lisesi öğrencisi çalıştırılmasına izin verildi. Yasanın 22. maddesi şöyleydi: “İşletmelerde grev ve lokavt uygulamaları halinde eğitimin devamı için işyeri gerekli tedbirleri alır. İşletmelerdeki meslek eğitimi gören öğrenciler toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt kapsamı dışında kalırlar. Eğitici personel grev ve lokavt kapsamı dışındadır.” İşverenlerin elindeki bu yetki, bazı işyerlerinde öğrencilerin grev kırıcı olarak kullanılmasına olanak sağladı. Ayrıca, işçi sendika ve konfederasyonlarının eğitim fonlarının yüzde 25'inin Çıracılık, Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonu'na aktarılması öngörüldü (M.32/h).

12.8.1986 tarihinde Grev ve Lokavtlarda Mülkiye Amirlerince Alınacak Tedbirlere Dair Tüzük yayımlandı. Bu Tüzükle, grevlerde kullanılmak üzere ayrı bir güvenlik kuvvetinin sürekli olarak hazır bulundurulması öngörülyordu. Tüzük, 12.6.1987 günü Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu tarafından iptal edildi.

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 3. maddesine göre, “bir tüzelkişiliğe veya bir kamu kurum ve kuruluşuna ait aynı işkolunda birden çok işyerine sahip bir işletmede işçilerin bir işyerinden diğerine naklinin işletmenin niteliği icabı olduğu hallerde bu işyerlerinin tümü için ancak bir toplu iş sözleşmesi” yapılabiliyordu. Buna göre, özel sektörün birçok işyerinde bir işletme toplu sözleşmesi yapma zorunluluğu yoktu; aynı işletmeye bağlı işyerlerinde birbirinden ayrı olarak işyeri toplu iş sözleşmeleri yapılabiliyordu. Ancak bu düzenleme, 3.6.1986 gün ve 3299 sayılı Yasa ile şu şekilde değiştirildi: “Bir gerçek veya tüzelkişiyeye veya bir kamu kurum ve kuruluşuna ait aynı işkolunda birden çok işyerine sahip bir işletmede ancak bir toplu iş sözleşmesi yapılabilir.” Bu yeni düzenleme, özel sektörde bir işletmeye ait tüm işyerlerinde çalışan işçilerin yarısından bir fazlasını örgütleyemeyen bir sendikanın bir işyerinde toplu sözleşme bağtlama imkânını ortadan kaldırdı. Bu düzenleme ile özel sektördeki örgütlenmenin önüne yeni bir engel çıkarılmış oldu.

11.11.1986 gün ve 3320 sayılı Memurlar ve İşçiler ile Bunların Emeklilerine Konut Edindirme Yardımı Yapılması Hakkında Kanunla memurlar ve 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerindeki işçiler için konut yardımı başlatıldı. İşverenler, bu yardımı devletin kontrolündeki bir hesaba yatıracaklardı.

Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun (26.3.1987 gün ve 3335 sayı), Türkiye'deki kuruluşların uluslararası alanda faaliyet gösterecek bir örgüt kurmalarını “Dışişleri Bakanlığının görüşü alınmak suretiyle İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunun iznine” bağtladı.

Bakanlar Kurulu'nun 31.1.1973 gün ve 7/5736 sayılı kararıyla yürürlüğe konulan “İşyerlerinde İşin Durdurulmasına veya İşyerlerinin Kapatılmasına İlişkin Tüzük” Bakanlar Kurulu'nun 26.4.1987 gün ve 87/11798 sayılı kararıyla değiştirildi. Yeni “İşyerlerinde İşin Durdurulmasına veya İşyerlerinin Kapatılmasına Dair Tüzük”te işverenler lehine çeşitli değişiklikler yapıldı.

9.7.1987 gün ve 3395 sayılı Yasa ile “süper emeklilik” uygulaması getirildi ve emekli aylığının hesaplanmasında yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki tüm sürelerin ortalamasının esas alınması kararlaştırıldı. Bu düzenleme 10.3.1993 gün ve 3869 sayılı Yasa ile değiştirildi. Ancak, üst göstergeden malullük, yaşlılık ve ölüm aylığına hak kazananların ortalama yıllık kazançlarının primi ödenmiş 10 takvim yılı kazançlarına göre tespiti uygulaması getirildi; prime esas kazancın tavanı artırıldı; yaşlılık aylığı taban oranı üst göstergelerde yüzde 50'ye indirildi.

9.3.1988 gün ve 3417 sayılı Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanunla memurlar ve 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerindeki

işçilerin aylık ve ücretlerinden yüzde 2 oranında bir kesinti yapılacaktır ve işverenler de aylık ve ücretin yüzde 3'ü oranında bir katkıda bulunarak, ilgili kişi adına açılan hesaba yatıracaktı.

25.5.1988 gün ve 3449 sayılı, 27.5.1988 gün ve 3451 sayılı ve 8.11.1989 gün ve 3587 sayılı Yasalarla, yürürlükteki mevzuatta bulunan bazı kısıtlamalar kaldırıldı.

1988 yılından itibaren mevzuatta olumlu değişiklikler de yapılmaya başlandı. Bu olumlu değişikliklerde belirleyici etmen, 1986 yılı sonlarından itibaren gündeme gelen grevler ve 1989 yılı başlarından itibaren başlayan yaygın ve birlikte meşru kitle eylemleriydi. İşçi sınıfının oy gücü ve tartışılmaya başlanan bağımsız siyasal örgütlenmesi de bu iyileşme sürecinde etkili oldu. Ayrıca, bu eylemlerin kitleselliği sayesinde, 12 Eylül sonrasında getirilen yasaklar ve kısıtlamalar birçok alanda fiilen aşıldı.

### III.İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

ANAP'ın tek başına iktidarda bulunduğu 1984-1991 yıllarında devletin ve hükümetlerin sendikalara müdahalesi hem sendikalardaki bazı görevliler eliyle, hem de askeri yönetim döneminde kabul edilen ve bu dönemde büyük ölçüde yürürlükte kalan mevzuat aracılığıyla gerçekleştirildi.

#### Sendikacılığa Müdahaleler

Bu yıllarda kabul edilen bazı yeni düzenlemelerle devletin ve hükümetlerin sendikacıları kontrol altında tutma olanakları daha da arttı. Örneğin, 2821 sayılı Sendikalar Kanununda sendikaların Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından yılda en az bir kez idari ve mali denetime tabi tutulacağı belirtiliyordu (M.47). 1982 Anayasasının 51. maddesine göre, "İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı" aranıyordu. Bu koşulu yerine getirmeyen bazı sendikacıların yöneticiliğinin düşürülebilmesi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın elindeydi. Sendikaların yenilenen üyeliklerine göre, toplu sözleşme yetkisi için gerekli olan yüzde 10 barajını aşp aşmadıkları sorununun yanıtını da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı veriyordu. Bakanlık, yayınladığı istatistiklerde belirli bir işkolundaki işçi sayısını azaltıp çoğaltarak bir sendikanın kaderini değiştirebiliyordu.

Bu yıllarda ABD devletinin dolaylı istihbarat ve yönlendirme aracı olan Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) de faaliyetlerini yoğun bir biçimde sürdürdü. Bütçesinin hemen hemen tümü Alman devleti tarafından karşılanan Friedrich Ebert Vakfı da bu yıllarda Türkiye'deki sendikalarla ilişkilerini geliştirmeye başladı.

Bu yıllarda Türk-İş ve Hak-İş yöneticilerinin işveren çevreleriyle yakın ilişkileri vardı. İşverenler özellikle 1989 Bahar Eylemleri'ne kadar sendikaları pek ciddiye almıyorlar, işçi-işveren ilişkilerinde yaşadıkları sorunları ANAP eliyle halletmeye çalışıyorlardı.

Bu dönemde 12 Eylül'ün sosyalist sol üzerinde yarattığı tahribat yavaş yavaş giderilmeye başlanmıştı. Sosyalist örgütlenmeler Türk-İş'e bağlı sendikaların politikalarının belirlenmesinde etkili olamadılar. Sendika üyeliğinde çalışma saatleri içinde notere gitme ve kişi başına önemlice bir miktar para ödeme koşulu ve toplu sözleşme yetkisi için yüzde 10 barajını aşma zorunluluğu, sosyalist siyasal hareketlerin yeni sendikalar kurarak işçi sınıfı içinde çalışma yapmalarını engelliyordu. Sosyalist örgütler çeşitli dernekler kurarak işçiler içinde etkili olmaya çalıştılar; ancak önemli bir başarı elde edemediler.

Ülkücü, İslamcı, Kürt milliyetçisi hareketlerin sendikacılık hareketini yönlendirme konusunda ciddi bir çabaları olmadı.<sup>217</sup>

217 Bkz. Koç, Y., Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş, Öteki Yay., Ankara, 1995, <http://www.yildirimkoc.com.tr/>

12 Eylül Darbesi, faaliyetine izin verilen sendikacıları iyice evcilleştirdi, ürkekleştirdi. Uygulanan politikalar işçilerin canını iyice yakmaya başlayınca kadar, ANAP'la iyi geçirmeye öncelik veren sendikacılar mevcut sistemin iyice parçası haline geldiler. Artan işçi aidatları, sendikacıların aylıklarının artmasına, hizmet araçlarının ve binalarının kalitesinin yükseltilmesine, sendika yöneticilerine “özel kalem” verilmesine olanak sağladı. Sendikacıların “hizmet ödeneği” adı altında kanundışı biçimde kıdem tazminatı tavanının üstünde elde ettikleri gelirler de sendikacıları denetim altında tutmanın bir aracı olarak kullanıldı. Bu dönemde bazı sendikacıların sendika kaynaklarını kanundışı biçimde zimmetlerine geçirdikleri veya kişisel çıkarları için kullandıklarına ilişkin iddialar da arttı. Bu konularda istihbarat örgütlerinin elindeki bilgiler, bazı sendikacıları denetim altında tutmakta kullanılmış olabilir.

1983 yılında kabul edilen 2821 ve 2822 sayılı Kanunlar, Türk-İş ve bağlı sendikaları güçlendirmeye de yönelikti. Sendika üyeliğinden ayrılmada ve sendikaya üye olmada noter koşulu, işyerinde yetkili olmayan sendikanın üye aidatı kestirememesi, toplu sözleşme yetkisi için yüzde 10 barajını aşmış olma koşulu gibi düzenlemeler, darbeyi destekleyen ve darbecileri yıllarca savunan sendikacılara ödül niteliğindedeydi. Ayrıca sosyalist hareketler üzerindeki baskılar önemli ölçüde sürüyordu. Sendikalardaki iç muhalefet sınırlıydı; sendikalar arasında rekabet yok denecek düzeydeydi. İşçilerden de 1986-1987 yıllarına kadar ciddi bir tepki gelmiyordu. Bu koşullarda sendikaların önemli bölümünde yanlış uygulamalarla birlikte sendika-içi demokrasiye zarar veren anlayış ve uygulamalar yaygınlaştı. Sendika-içi demokrasi talebinin ve uygulamasının güçlenmesi, ancak işçilerin ciddi biçimde yoksullaşması ve ANAP'ın güç kaybetmesiyle gelişen Bahar Eylemleri sonrasında gerçekleşti; bu durumdan haklı olarak sorumlu tutulan Türk-İş'in, bağlı sendikaların ve bu sendikaların şubelerinin yöneticilerinin önemli bir bölümü demokratik süreçlerle değiştirildi.

## Sendikaların Üye Sayıları

Türkiye sendikacılık hareketi 1980-1983 ve 1983-1991 dönemlerinde önemli bir üye kaybı yaşamadı. Kamu çalışanlarının da 1990 yılından itibaren sendikalaşmasıyla birlikte, 1990-1991 yıllarında Türkiye'deki toplam sendika üyesi sayısında bir artış gerçekleşti.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 1984 yılından itibaren yılda iki kez sendikaların üye sayılarına ilişkin veriler yayınlamaya başladı. Yeni düzenlemede tek sendikaya üyelik, üyeliğin noter aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve üyelik formlarının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na gönderilmesi zorunluluğu nedeniyle, Bakanlığın elinde bir sendika üyesi veritabanı oluştu. Ancak geçiş sürecine ilişkin bazı düzenlemeler ve daha sonraki yıllarda da kayıt işleminin iyi işletilmemesi nedeniyle, bu veritabanının güvenilirliği daha sonraki yıllarda tümüyle ortadan kalktı.

Bakanlık verilerine göre 1985 yılı Ocak ayında Türkiye'de 1,6 milyon sendika üyesi vardı. Bu sayı, 1985 Temmuz'unda 1,8 milyon oldu. 1989 yılı Ocak ayında sendika üyelerinin sayısı 2,3 milyon olmuştu. 1991 yılı Temmuz ayında ise 2,1 milyondur.

Bu koşullarda sendikaların aidat ödeyen üye sayısının izlenmesinde başvurulabilecek en güvenilir kaynak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayıları olmaktadır. Toplu iş sözleşmeleri de bu dönemde genellikle iki yıl süreyle bağtandığından, birbirini izleyen yılların rakamlarının toplanması, sendikaların aidat ödeyen üye sayılarına ilişkin kaba bir tahmin vermektedir. Bazı sendikaların yüzde 10 barajının altında kalmasına karşın üyelerinin bulunduğu dikkate alınırsa, belirtilen yöntemde elde edilen rakamı biraz yükseltmek gerekmektedir.

Bu yöntem uygulandığında, 1984-1991 döneminde Türkiye’de sendikal işçi sayısı 1,5 milyon dolayındaydı. Bunların yaklaşık 900 bini kamu sektöründe, 600 bini özel sektördeydi. 1984-1991 yıllarında bağtlanan toplu iş sözleşmelerinin kapsamındaki işçi sayıları aşağıda sunulmaktadır:

### **Bağtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçi Sayıları**

(ÇSGB,2007;41)

<b>Yıl</b>	<b>Kamu Sektörü</b>	<b>Özel Sektör</b>	<b>Toplam İşçi</b>
1984	147.163	192.932	340.095
1985	647.582	272.228	919.810
1986	348.626	358.604	707.230
1987	641.244	281.849	923.093
1988	248.177	381.126	629.303
1989	631.197	198.144	829.341
1990	278.590	205.262	483.852
1991	630.844	458.705	1.089.549

### **DİSK Davası**

Bu yıllarda DİSK ve bağlı sendikalar ve yöneticileri yargılanıyordu. Türk-İş’in, darbeciler tarafından yargılanan ve sendikal hakları gaspedilen DİSK’e hiçbir yardımı olmadı.

DİSK davasında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesince 1986 yılında verilen 1986/251 sayılı kararda şöyle deniliyordu: “Bu açıklamalar ışığında DİSK’in (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) tüzel kişilik olarak, 5. Genel Kurul Çalışma Raporunun hazırlandığı 15 Mayıs 1975 tarihinden başlayarak, tüm sendikal faaliyetlerin askıya alındığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar geçen süreçte, T.C.Y.’nin 141/1 maddesi anlamında yasa dışı örgüt konumuna dönüştüğü heyetçe kabul edilmiş ve (2) no.lu kitapta açıklanan gerekçelerle, 1402 sayılı Yasanın 15/L maddesi aracılığı ile 274 sayılı Yasanın 30/4 maddesi uyarınca KAPATILMASI karar altına alınmıştır.”<sup>218</sup>

DİSK 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasındaki dönemde Avrupa Sendikalar Konfederasyonu’na üyelik için başvurdu. Bu üyelik başvurusu Avrupa Sendikalar Konfederasyonu Yönetim Kurulu tarafından 1985 yılı Ocak ayında onaylandı ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu’nun 1985 yılı Mayıs ayında yapılan genel kurulunda oybirliğiyle kabul edildi.

DİSK ve bağlı sendikaların yöneticilerinin tutukevinde bulunduğu dönemde, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC), Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) ve bağlantılı işkolu federasyonları ve Dünya Emek Konfederasyonu (WCL), tutuklu sendikacıların serbest bırakılması için kampanyalar açtılar ve tutuklulara maddi yardımda bulundular.

Bu dönemde DİSK ve bağlı sendikaların İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 no.lu Askeri Mahkemesi’nde sürmekte olan davasında önemli gelişmeler yaşandı.

DİSK davasındaki tutuklular 1984 yılı sonuna kadarki süreçte serbest bırakıldılar. DİSK davasına ilişkin karar ise, 24 Aralık 1986 günü, Türk-İş’in 14. Genel Kurulu’nun toplandığı gün açıklandı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No.lu Askeri Mahkemesi, 261 sendika yöneticisine ve uzmana,

<sup>218</sup> *Gerekçeli Karar*, Kitap No. 3/C, s.1676.



Türk Ceza Kanununun 141. maddesini ihlal ettikleri gerekçesiyle, 5 yıl 6 ay 20 gün ile 15 yıl 8 ay arasında değişen hapis cezaları verdi.

DİSK ve DİSK'e bağlı sendikaların 28 tanesi, 274 sayılı Sendikalar Kanununun ilgili hükümleri uyarınca kapatıldı. Bu sendikalar şunlardı: Türkiye Maden-İş, Bank-Sen, Tekstil, Basın-İş, Türkiye Gıda-İş, Genel-İş, Lastik-İş, Sosyal-İş, Oleyis, Baysen, Nakliyat-İş, Dev Maden-Sen, Keramik-İş, Devrimci Sağlık-İş, Hürcam-İş, Petkim-İş, Yeraltı Maden-İş, ASİS, Aster-İş, Tekges-İş, Türkiye Yeni Haber-İş, Limter-İş, TİS, Devrimci Toprak-İş, Sine-Sen, Deri-İş, Tümka-İş, Fındık-İş.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No.lu Askeri Mahkemesi 264 kişiye toplam 2053 yıl 5 ay 20 günlük hapis cezası verdi.

## MİSK

MİSK'e bağlı Türk Ağaç-İş ve Türk Deri-İş Sendikalarının eski genel başkanları 26 Aralık 1983 tarihlerinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na başvurarak, sendikalarının yeniden faaliyete geçmesi için izin verilmesini istediler. Genelkurmay Başkanlığı da 11 Mayıs 1984 tarihli yazısıyla bu izni verdi. MİSK 23 Mayıs 1984 tarihinde yeniden faaliyete geçti.

MİSK'e bağlı sendikaların büyük bir bölümü, faaliyete geçmelerine izin verilmiş olmasına karşın, faaliyete geçecek gücü bulamadı. Faaliyete geçebilen sekiz sendikaların kayımlarının bildirdiğine göre, 12 Eylül 1980 tarihinde bu sendikalara üye işçi sayısı yalnızca 21.856 idi. Ancak 1984 yılında birçok işçi bu sendikalardan istifa edip ayrılınca, üye sayısı iyice azaldı. 1985 yılı Ocak ayında yayınlanan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı istatistiklerine göre, MİSK'e bağlı ve faaliyette bulunan sekiz sendikaların toplam üye sayısı 4.750 idi.

1985 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı Askeri Mahkemesi, MİSK hakkında bir dava açtı. İddianamede, MİSK'in MHP'ye ve bu partiyle bağlantılı çeşitli derneklere (Ülkü Ocakları, Ülkücü Memurlar Derneği, Gediz Ülkü Ocakları, vb.) para yardımlarında bulunduğu belirtiliyor ve MİSK'in kapatılması ve 1976-1980 döneminde yöneticilik yapmış olanlar hakkında bir yıl hapis cezası verilmesi isteniyordu. (*Cumhuriyet*,5.7.1985)

Bu dönemde, MİSK aleyhine 21 Mayıs 1985 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı Askeri Mahkemesi'nde açılan dava da sonuçlandı. Askeri Mahkemede MİSK'le ilgili davanın, "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası" ile birleştirilmesi kararı alındı. Konu Askeri Yargıtay'a gitti. Askeri Yargıtay 5. Dairesi ise, iki davanın birleştirilmesine ilişkin kararı kaldırdı ve "sanıklar hakkında yalnızca Sendikalar Kanunu'na aykırılıktan dava açıldığı ve davanın anarşik bir yönünün olmadığı"yı belirtti. Askeri mahkeme de bu karara uydu ve dava konusunda görevsizlik kararı vererek, dava dosyasını Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderdi. Ancak bu konuda zaman aşımı süresi beş yıl olduğundan, MİSK yöneticileri bir ceza almadılar. (MİSK,1987;7-24)

MİSK'in 19-20 Aralık 1987 tarihlerinde yapılan genel kurulunda Konfederasyon'un adı *Yurt İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (Yurt-İş) olarak değiştirildi.

Yurt-İş 1988 yılında büyümedi. Aksine, Türk Cevher-Sen Yurt-İş'ten ayrıldı ve böylece Yurt-İş'e bağlı sendika sayısı 4'e düştü: Gıda-Sen, Çimser-İş, Deri-Sen ve Anadolu Mobilya-İş (eski adı Türk Ağaç-Sen). Konfederasyonun üye sayısının 5'in altına düşmesi üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 28.9.1988 tarihinde Ankara Valiliği'ne bir yazı yazarak, MİSK'in feshi için gerekli işlemleri başlatmasını istedi. Ankara Valiliği de 1988 yılının sonlarında Konfederasyon'un fesih işlemleri için İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvurdu.<sup>219</sup>

219 ANKA, *Çalışma Haftalık Bülteni*, No.10, 27.2.1989, s.4.

## İşveren Kontrolündeki Sendikalar

Bu dönemde doğrudan işverenlerin kontrolünde bulunan bazı sendikalar da varlığını sürdürdü. Süleyman Akkaya'nın genel başkanlığını yaptığı Türkiye İnşaat Sanayii İşçileri Sendikası (İnsan-İş), işkolundaki yüzde 10 barajını aşmamasına karşın, bazı işverenlerle imzaladığı toplu iş sözleşmeleriyle başka sendikanın örgütlenmesinin önlenmesine katkıda bulundu. Örneğin, Yüksel İnşaat A.Ş.'nin 15 işyerini kapsayan ve 1.3.1988-28.2.1991 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinin ikinci ve üçüncü yıl ücret zamlarının her yıl protokollerle belirleneceği belirtiliyordu.<sup>220</sup> Bu sözleşmeyi imzalayan Süleyman Akkaya, 1991 yılında Türk-İş'e bağlı Tes-İş Sendikası'nın Ankara 4 No.lu şubesinin başkanıydı.<sup>221</sup>

## Sosyalistlerin Girişimleri

1986 yılında işçi sınıfı hareketinde yeniden bir canlanma ortaya çıktı. Bu durumda sosyalist sol içinde iki eğilim belirdi. Bir eğilim, günün koşullarında işçi sınıfının bir bütün olarak hareketleneceği beklentisi ve umuduydu. Bu anlayıştakiler Türk-İş içinde birliği savunuyordu. Bir diğer öneri ise yeni bir konfederasyonun oluşturulmasıydı. DİSK'e bağlı sendikaların eski üyelerinin bir bölümü bağımsız sendikalarda örgütlüydü. DİSK'in yeniden faaliyete geçebilmesi, Askeri Mahkeme'nin 1986 Aralık kararından sonra, kısa vadede pek olası görülüyordu. Bazı sosyalist yapılanmalar, 1987 yılının ilk aylarında *Demokratik İşçi Sendikaları Konfederasyonu*'nun kurulması için çaba gösterdi. (*Yeni Öncü Aylık Sosyalist Dergi*, Nisan 1987) Bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. 1991 yılında ise *Kurtuluş Dergisi*, Devrimci Sendikal Konfederasyon veya Devrimci Sendikal Merkez kurmayı gündeme getirdi. (*Kurtuluş Dergisi*, Nisan, Mayıs 1991) Bu girişimden de bir sonuç çıkmadı.

Bu dönemde Sosyalist Parti de düzenlediği işçi kurultayları (Sosyalist Parti, Haziran 1989) aracılığıyla işçi sınıfı içinde doğrudan bir güç yaratmaya ve sendikaları etkilemeye çalıştı. 18 Haziran 1989 günü İstanbul'da bir işçi kurultayı düzenlendi ve bir sonuç bildirgesi kabul edildi.<sup>222</sup> Sosyalist Parti 27-28 Haziran 1992 günleri de "Sermaye Düzeni ve Sendika Ağalığına Karşı İkinci İşçi Kurultayı"nı düzenledi.<sup>223</sup> Ancak bu girişimler, Sosyalist Parti'nin işçi sınıfı içindeki etkisini artırmada fazla yarar sağlamadı.

1980'li yılların sonlarına doğru sosyalist siyasal örgütlenmelerin yeniden legal çalışmaya geçmeleriyle birlikte işçi sınıfının çeşitli kesimlerini örgütlemeye yönelik dernekler kurulmaya başlandı. Bunlardan biri, 1989 yılı Haziran ayında kurulan İşsizler Derneği idi. Derneğin açılış kokteylinde basına dağıtılan bildiride, işsizliğin yol açtığı toplumsal sorunlar ele alınıyor ve işsizlere sendikalaşma hakkı ile başlayan bir dizi talep dile getiriliyordu. (*Özgürlük Dünyası Dergisi*, Temmuz 1989:14)

Benzer nitelikte bir örgütlenme, Beykoz İşçi Kültür Araştırma Derneği (BİKAD) idi. BİKAD, 1990 yılı Şubat ayında polis tarafından basıldı. 5'i yönetici 11 kişi gözaltına alındı. Dernek binası kapatıldı. Gerekçe: "Derneğin tüzel kişilik kazanmamasına karşın siyasi çalışmalarda bulunması" idi. (*Güneş*, 25.2.1990)

220 İnsan-İş ile Yüksel İnşaat A.Ş. arasında İşletme Toplu İş Sözleşmesi, 1988, s.10.

221 Giray Duda, "Sarı Sendikanın İşçiye Oyunu," *Güneş Gazetesi*, 29.1.1991.

222 İşçi Kurultayı Sonuç Bildirgesi (18 Haziran 1989), İstanbul, 1989, 16 s.

223 *Sermaye Düzeni ve Sendika Ağalığına Karşı İkinci İşçi Kurultayı, Türk-İş'te Devrimci İşçi Seçeneği Program Önerisi, İş Güvencesi Yasa Taslağıyla İlgili Eleştiri ve Öneriler, Yeni Bir Sendika Yeni Bir Toplu Sözleşme ve Grev Yasası, Alternatif Sendika Tüzüğü İçin Öneriler*, İstanbul, 1992, 31 s.; *Sendikalarda İşçi Seçeneği (Seçenek), Program ve Alternatif Sendika Tüzüğü*, İstanbul, 1992, 47 s.

## **Diğer İşçi Dernekleri**

Siyasal kimliği ön planda olmayan bir örgütlenme, BATIC Sosyal Dayanışma Derneği idi. Balgat Amerikan İşyeri ve Bağlı Bülümlerde Çalışan İşçiler Sosyal Dayanışma Derneği 1988 yılında kuruldu. Amacı, “karşılıklı yardımlaşma görüşünden hareketle, üyelerin sosyal refahını artırmak ve gerekli ihtiyaçlarını en iyi şekilde temin etmektir. Üyelerin kantin, tüketim kooperatifi, spor tesisleri, yemekhane, kreş ihtiyaçlarını temin için faaliyet göstermek. Eğitim bursları dağıtmak, işyerinde İngilizce öğretimine katkıda bulunmak. İnşa edilen Türk yemekhanesinin idaresi ve işletilmesinden sorumlu olmak.” (Ulus Gazetesi, 18.8.1988)

1989 yılı Aralık ayında Ankara’da kurulan Tüm Kapıcıları Koruma ve Dayanışma Derneği de, kapıcıların haklarını korumak ile eğitim, sağlık ve iş bulmak konularında yardımcı olmayı hedefliyordu. (*Cumhuriyet*,23.12.1989)

## **IV. KAMU ÇALIŞANLARI SENDİKACILIK HAREKETİ**

Türkiye’de devlet memurlarının sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı, 12 Mart 1971 Darbesi sonrasında Anayasa’da yapılan değişikliklerle ortadan kaldırılmış ve yasaklanmıştı. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında dernek kurma ve kurulu derneklere üye olma haklarına da kısıtlama getirildi.

Milli Güvenlik Konseyi tarafından 4 Ekim 1983 günü kabul edilen 2908 sayılı Dernekler Kanununa göre, öğretmenler ve Milli Eğitim Bakanlığı çalışanları dernek kuramıyor, kurulu derneklerden de ancak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tespit ve ilan edilenlerine üye olabiliyorlardı.

Prof.Dr.Alpaslan Işıklı’nın tespitleri, uyarıları ve önerileriyle, 1985 yılı Aralık ayından başlayarak kamu çalışanlarının sendikalaşma tartışmaları gündeme geldi. Kamu çalışanları sendikacılık hareketinin başını, 12 Eylül darbesi sonrasında tutuklanmamış veya gözaltı/tutukluluk sürecini tamamlamış (ve memuriyetten atılmamış) sosyalist kadrolar çekti; kamu çalışanları sendikacılık hareketinin doğmasında yolu açanlar, sosyalist kadrolar oldu.

İlk girişim öğretmenler tarafından gerçekleştirildi. Eski TKP/TİP/TSİP ve Aydınlık geleneklerinden gelen öğretmenler, önce *abece Dergisi*’ni çıkardılar. Daha sonra *Eğit-Der* isimli bir dernek kurularak sendikalaşmanın altyapısı oluşturuldu. 28 Mayıs 1990 günü de, 1971 yılında memur sendikalarının kapatılmasının ardından ilk kamu çalışanı sendikası, *Eğitim-İş*, kuruldu. Eski Devrimci Sol geleneğinden geldiği iddia edilenler ise önce dernekler ve 1990 yılından itibaren *Bem-Sen*, *Sağlık-Sen* ve *Kam-Sen* aracılığıyla militan bir kitle mücadelesi geliştirdiler. Bu süreçte eski Devrimci Yol Hareketi’nin bazı kadroları da sendikalar kurdu.

Kamu çalışanları sendikaları, sol gelenekten gelenlerin öncülüğünde, büyük mücadeleler verilerek ve katılımcı bir anlayışla kuruldu.

### **Prof.Dr.Alpaslan Işıklı’nın Büyük Katkısı**

Devlet memurlarının sendikalaşma hakkı konusunda ilk adımı, Prof.Dr.Alpaslan Işıklı attı. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun verdiği yetkiye dayanılarak Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ndeki görevinden çıkarılmış olan ve 1985 yılında Yol-İş Sendikası’nda genel başkan danışmanı olarak çalışan Prof.Dr.Alpaslan Işıklı, TMMOB tarafından 28-29 Aralık 1985 günleri Ankara’da düzenlenen Kamu Çalışanlarının Sorunları Sempozyumu’nda kamu çalışanlarının sendikalarda örgütlenmesinin önünde bir yasak olmadığını ilk kez açıkladı:

“1971’de Anayasa’da yapılan değişiklikle 46. maddedeki, çalışanlar ibaresi, işçiler ibaresine çevrildi. Fakat bunun memurlara sendika hakkının yasaklanmasına yeterli olmayacağı görülmüş olacak ki, 1961 Anayasasının 119. maddesiyle memurların sendika kurması ayrıca yasaklanmış bulunuyordu. 1982 Anayasasına geldiğimiz vakit bu 1961 Anayasasının 119. maddesinde öngörülmüş olan memurlara sendika kurma hakkını yasaklayan hükmün aşağı yukarı aynı, Anayasa Komisyonunun hazırladığı taslağın 139. maddesinde öngörülmüş bulunuyordu. Danışma Meclisi’nden Konseye giden metnin 139. maddesinde de bu yasak vardı. Fakat referanduma sunulan metinde memurlara sendika hakkını yasaklayan hüküm yer almamaktadır. Benim sürprizim budur. (...) Anayasa’da bir hakkın yer almamış olması o hakkın olmadığı anlamına gelmez. (...) Kaldı ki bugünkü Anayasa’nın 51. maddesinde, sendika hakkının işçiye tanınmış olduğu ibaresi bile tıpkı Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 87 no.lu sözleşmesinin uzmanlarca yorumlanmasında olduğu gibi, çağdaş demokratik bir yoruma tabi tutularak, bunu kesinlikle ve inanarak söylüyorum, memurları da kapsayacak bir şekilde anlaşılması pekala mümkündür. Çünkü 87 sayılı sözleşme, ‘işçiler’ demektir; ‘önceden izin almaksızın, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin sendika kurma hakkına sahiptir,’ demektir ve bu bütün dünyada memurları da kapsayacak şekilde anlaşılmaktadır. Bugün Anayasa’nın 51. maddesinde de aynı 87 sayılı sözleşmenin tercümesi olan bir ifade kullanılmıştır. İşçilere sendika hakkı tanınmıştır. Ben şahsen bunu memurları da kapsayacak şekilde yorumlamanın hiç yanlış olmayacağı kanısındayım, çağdaş demokratik anlayış çerçevesinde. Herkes bunu bu şekilde yorumlayabilir; fakat kimse memurlara sendika ve grev hakkının Anayasa ile yasaklandığını iddia edemez. Çünkü Danışma Meclisi taslağında yer alan ve memurlara sendika hakkını yasaklayan hüküm Milli Güvenlik konseyi tarafından çıkarılmıştır ve referandum sonucu kabul edilmiş bulunan Anayasada böyle bir yasak yer almamaktadır.” (TMMOB,1986;95)

Memurların sendikalaşma hakkının kullanılabilmesinin ilk adımı olarak da, Anayasa’nın 90. maddesinde yer alan ve “usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir” düzenlemesinden hareket edilerek, Türkiye’nin onaylamış bulunduğu 98 sayılı ILO Sözleşmesinin memur statüsünde istihdam edilen ücretlilere de sendikalaşma hakkını tanıdığı ileri sürüldü.

## abece Dergisi ve Eğit-Der

Bu doğrultuda atılan önemli bir adım, 1986 yılı Nisan ayında yayına başlayan *abece Dergisi* oldu. Derginin sahibi Ali Bozkurt, genel yayın yönetmeni Nazım Bayata idi.

Geçmişte TÖS, TÖB-DER ve İLK-SEN’de genel başkanlık yapmış dört öğretmenin *abece Dergisi*’nin Aralık 1987 sayısında yayımlanan ortak açıklamasıyla, öğretmenlerin örgütlenmesi daha geniş bir taban buldu. TÖS eski Genel Başkanı Feyzullah Ertuğrul, İLKSEN eski Genel Başkanı Kenan Keleş, TÖB-DER eski Genel Başkanı Cemil Çakır ve TÖB-DER eski Genel Başkanı Ali Bozkurt’un ortak açıklamasını bir bölümü aşağıda sunulmaktadır (*abece Dergisi*,Aralık 1987;5-6):

“Çeşitli nedenlerle 12 Eylül’den sonra görevlerinden alınan yada görevlerini bırakmak zorunda kalan öğretmenlerin sayısı, kesin olarak bilinmemekle beraber, 25 binden az değildir. Nedeni söylenmeden işlerinden kovulanlar, yıllarını hapis damlarında geçirenler ve hâlâ da yatmakta olanlar; hapishanelerde ölenler yada öldürülenler; intihar edenler; Sıddık Bilgin gibi işkenceyle katledilenler; evini, köyünü, kentini terk edenler; ülkesini terk etmek zorunda bırakılanların haddi hesabı yoktur...

“Biz eski öğretmen örgütlerinin yöneticileri olarak ve de öğretmenlerin yoğun taleplerinden hareketle tarihsel görevimizi yerine getirmeye çalışacağız, yasal olarak örgüt kurmaları olanaklı

*olan öğretmen ve eğitimcilerle bir dernek kurma girişimini düşünüyoruz. Hele ülkemizin bugünkü eğitiminde yaşanan yürekler acısı olumsuzluklar, yasal olanağı bulunan öğretmenlerin örgütlenmelerini ayrıca zorunlu kılmaktadır.*

*“Örgüt kurulduktan sonra, elbette ki çalışan öğretmenlerin büyük bir kesimi, derneğe üye olabilmek için yetkili makamlara izin başvuruları yapacaklardır. İzin alıp alamayacaklarını zaman gösterecektir. Ancak Dernekler Yasası'nın 18. maddesi, fahri üyelik diye bir üyelik şekli getirmiştir ki, öğretmenlerimiz, isterlerse, bu maddeye göre derneklere fahri üye olabilirler.*

*“Sonuç olarak bizler, hiçbir zaman içimize sindiremediğimiz, yokluğunu her zaman acı ile yaşadığımız örgütsüzlüğe artık fazla katlanmak istemiyoruz. Başarabilirsek, ki mutlaka başaracağımıza inanıyoruz, dernek kurma çalışmalarımızı sürdüreceğiz. Gerekirse yasal durumları uygun olan geniş arkadaş topluluğunu çalışmalarımızdan haberdar edeceğiz. Ülkemizin diğer il ve ilçelerine ulaşarak, onları Ankara'ya çağırarak kurucu olamasalar bile üyelerimiz olmalarını sağlamaya çalışacağız.*

*“Girişimimizin, eğitimciler ve geniş öğretmen tabanında, kamuoyunda ilgi ve destek göreceğini umuyoruz.”*

Eğit-Der (Eğitimciler Derneği) 16 Şubat 1988 günü yedi eski öğretmen tarafından kuruldu: Ali Bozkurt (1971-1975 dönemi TÖB-DER Genel Başkanı), Mustafa Meriç, Binali Seferoğlu (1975-1976 dönemi TÖB-DER Genel Sekreteri), Cemil Çakır (1975-1976 dönemi TÖB-DER Genel Başkanı), Feyzullah Ertuğrul (1966-1967 dönemi TÖS Genel Başkanı), Kenan Keleş (1966-1971 dönemi İLKSEN Genel Başkanı), Zeki Löker. Derneğin amacı, “üyelerin ortak sosyal, hukuki, ekonomik, dinlenme, kültürel ve mesleki ihtiyaçlarını karşılamak” olarak belirtilmişti. (Eğit-Der, 1988;3)

Eğit-Der Genel Başkanlığına Ali Bozkurt, Genel Sekreterliğine Mustafa Meriç, Genel Saymanlığına da Binali Seferoğlu getirildi. Milli Eğitim Bakanlığı asıl üyeliğe izin vermediği için çalışan öğretmenler Eğit-Der'e ancak fahri üye olabiliyorlardı.

Kurucuların belirlenmesi sonrasında yapılan toplantılar sonucunda, kurulacak örgütün sendikal anlayışı belirlendi. Bu anlayış, yazılı hale getirilerek 15 Nisan 1990 günü kurucular tarafından imzalandı (Eğitim-İş, 1991;25-26).

## **İşçi-Memur Ücret Farkları**

1990 yılında kamu kesimi işçilerinin ücretlerinde henüz 12 Eylül sonrasının kayıpları geri alınmamıştı. Yalnızca Karabük Demir-Çelik ve İskenderun Demir-Çelik Fabrikaları'nda 1989 yılında gerçekleştirilen 137 günlük grevin ardından imzalanan toplu iş sözleşmeleri ile işçi ücretlerinde önemli bir artış sağlanmıştı. Ancak buna karşın bazı teknik elemanlar, kendi aylıklarını işçi ücretleriyle karşılaştıklarında büyük rahatsızlık duyuyordu. Milliyet Gazetesi'nde 23 Aralık 1990 günü “bir grup makine mühendisi” imzasıyla yayımlanan yazıda bu fark şu şekilde dile getiriliyordu (Milliyet Gazetesi, 23.12.1990):

“Fabrikalarda, atölyelerde, işçiyle aynı şartlarda, ateş karşısında, makineler arasında çalışan mühendis kesiminin unutulmasına çok üzülüyoruz. Günümüzde, devlet fabrikasında 657 sayılı Devlet Memurları Yasası'na tabi çalışan beş mühendisin eline geçen ücreti, maalesef, altında çalışan ustanın, 10 yıllık sanat okulu mezunu işçinin eline geçen toplam ücret kadardır. Sanayinin, projelerin lokomotiflerine bu durum reva midir? Lokomotif iyi çalışmazsa, vagonlar nasıl çekilecek? Bu nedenlerle, devlette çalışma durumunda olan, sözleşme imkanı olmayan mühendislerin ücretlerinin

alt kadroların ücretleri de göz önüne alınarak, bakanlarının çoğu mühendis olan hükümetten düzenlenmesini istiyoruz.”

Bu yıllarda, Prof.Dr.Alpaslan Işıklı'nın genel başkanlığını yaptığı Mülkiyeliler Birliği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), bağlı odaların büyük bir bölümü, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi ve bağlı tabip odalarının bazıları da Türkiye'de kamu çalışanlarının sendikalaşma hakkını kullanabilmeleri için çaba gösterdi.

## Eğitim-İş ve Diğer Sendikalar

Böyle bir ortamda Eğitim-İş'in kuruluş başvurusu 28 Mayıs 1990 günü Ankara Valiliği'ne yapıldı. Ancak Ankara Valiliği kuruluş bildirimini elden almadı. Bu nedenle bildirim, PTT aracılığıyla gönderildi ve 30 Mayıs 1990 tarihinde kayıtlara girdi. Ankara Valiliği, bildirim aldığı gün, kurucular hakkında Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusunda bulundu ve Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde sendikanın kapatılması talebiyle dava açtı.<sup>224</sup>

Eğitim-İş'in ardından, KESK'in kurulma sürecine doğrudan katılmayan, ancak 1990 yılında önemli eylemler gerçekleştiren Kam-Sen 25 Temmuz 1990 tarihinde kuruldu. Kam-Sen ile hemen onun arkasından 26 Ekim 1990 tarihinde kurulan ve daha sonraki yıllarda KESK içinde yer alan Bem-Sen ve Sağlık-Sen'in önder ve kurucu kadrolarının yasadışı Devrimci Sol Hareketi veya DHKP/C örgütlenmesi ile ilişkide olduğu iddia edildi.

Bu üç örgütün ardından 13 Kasım 1990 günü Eğit-Sen, 20 Aralık 1990 günü Tüm Bel-Sen, 11 Ocak 1991 günü Tüm Sağlık-Sen ve 19 Şubat 1991 günü de Genel Sağlık-İş kuruldu.

Hükümetin 1990 yılının ikinci yarısı için yüzde 25'lik bir zam açıklaması üzerine memur eylemleri yoğunlaştı.

Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlü olan kamu sektörü işçilerinin 1989 Bahar Eylemleriyle başlayan ve daha sonraki yıllarda da devam eden ve somut sonuçlar alınmasını sağlayan yasal grevleri ve grev-dışı meşru ve demokratik eylemleri de, sessizliğe alışmış memur ve sözleşmeli personelin hareketlenmesinde etkili oldu.

9 Temmuz 1990 günü İstanbul Çapa Tıp Fakültesi çalışanları yemek boykotu ve ardından hastane bahçesinde bir kitlesel basın açıklaması ve yürüyüş yaptılar. Eylemler 10 Temmuz günü de devam etti. (Ülgen,2006;60) Hürriyet Gazetesi'nin 12 Temmuz 1990 günlü sayısında ilgili haberin başlığı “memur isyanda” idi. Haberde anlatıldığına göre, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve İzmit'te ağırlıklı olarak belediye ve sağlık çalışanlarının yaygın eylemleri vardı. (Hürriyet,12.7.1990) İstanbul'da 11 Temmuz 1990 günü 2 bin dolayında belediye memuru Fatih Belediyesi'nin önünde toplanarak, “hükümet istifa,” “sadaka değil, hakkımızı isteriz,” “işçi memur el ele, genel greve” sloganlarını attılar. Bu işçiler İstanbul Anakent Belediyesi'nin önüne yürüdüler ve diğer belediyelerden gelen 2-3 bin memurla daha birleştiler. Burada Bem-Der Genel Sekreteri Ali Oral bir konuşma yaptı. Gösteri olaylı bir biçimde devam etti. (Cumhuriyet, 12.7.1990) Bu eylem sırasında polislin memurlara çok sert müdahalede bulunması üzerine, İstanbul Belediye Başkanı olay yerine geldi ve bu tarihten sonra sendikal faaliyetlerin anakent belediyesi binası içinde serbestçe sürdürülebileceğini açıkladı. (Ülgen,2006;60-61)

224 Eğitim-İş'in kuruluş sürecinde yaşanan sıkıntılar ve engellerle ilgili olarak bkz. Eğitim-İş, *Kuruluş Dönemi Çalışma Raporu (28 Mayıs 1990 – 13 Mart 1992)*, Ankara, 1992, s.31-46.

## V. MÜCADELE VE EYLEMLER

Aşağıda ele alınacağı gibi, 1983-1988 dönemi, Türkiye’de işçilerin savaş dönemleri dışında en büyük mutlak yoksullaşmayı yaşadığı yıllardı. Bu mutlak yoksullaşma, ANAP’ın 1989 Mart yerel seçimlerinde yaşadığı yenilgi sonrasında sendikaların dışında büyük bir meşru ve demokratik eylemlilik dalgasına yol açtı. Sendikalar da bu güçlü talebe uymak zorunda kaldılar.

### Türk-İş’in Tavrı

Türk-İş yönetimi, sıkıyönetimin ve askerlerin çeşitli alanlardaki belirleyiciliğinin devam ettiği koşullarda, sivil yönetimle diyalog geliştirmeye ve sorunlara bu yolla çözüm aramaya çalıştı. Ancak Türk-İş, genel seçimler öncesinde bir hesap hatası yapmıştı. Genel seçimlerden önceki beklenti, askeri yönetimin uzantısı niteliğindeki MDP’nin seçimlerde başarılı olmasıydı. MDP’nin başında, emekli orgeneral Turgut Sunalp vardı. Genel seçimlerden önce siyasal partiler Türk-İş ile bağlantı kurup parti kurucusu ve aday istediler. Türk-İş de bu ilişkilerde MDP’ye ağırlık verdi. Genel seçimlerde ANAP başarılı olunca ve başbakanlığa MESS’in eski başkanı Turgut Özal getirilince, Türk-İş bir hayal kırıklığı yaşadı. ANAP, temsil ettiği toplumsal güçlerin ve benimsediği toplumsal politikaların etkisiyle işçi sorunlarına karşı duyarsız kalıp, yeni sorunlar yaratınca, Türk-İş yönetimi bir adım atmak zorunda kaldı.

Türk-İş, 11 Mart 1984 günü İzmir’de bir kapalı salon toplantısı düzenledi. 3 Haziran 1984 günü de İstanbul’da Açık hava Tiyatrosu’nda bir toplantı yapıldı. İstanbul toplantısında işçiler, askeri yönetimi destekleyen ve böylece işçi-karşıtı düzenleme ve uygulamaların sorumluluğuna ortak olan Türk-İş yöneticileri aleyhine de slogan attılar. Türk-İş yönetimi, hükümet karşısında güçlü gözükülebilmek için arkasında işçilerin bulunduğunu ve işçilere hâkim olduğunu göstermesi gerekirken, özellikle 12 Eylül sonrasında güveni ve desteği iyice yitirdiğini görmeye başladı. Gövde gösterisi amacıyla düzenlenen bazı toplantılar, Türk-İş yönetimine güvensizliğin sergilendiği toplantılara dönüştükçe, Türk-İş yönetiminin kitle eylemlerinden kaçma eğilimi giderek güç kazandı. Hükümet ise işçilerin ve kamuoyunun sendikalara olan güvenini iyice sarsmada ve desteğini daha da azaltmada Türk-İş yöneticilerinin içine düştüğü bu çıkmazı iyi kullandı.

Bu arada yeni mevzuata uygun biçimde ilk grevler, 1984 yılı sonlarında Dok Gemi-İş tarafından İstanbul’da Yıldırım Tersanesi ve Desan Tersanesi’nde başlatıldı. İki grev de başarılı olmadı.

ANAP yönetimi ise, 12 Eylül döneminde büyük ölçüde zayıflatılmış sendikacılık hareketini hiç dikkate almayarak, sermaye yanlısı politikaları uygulamaya başladı. İşçi sınıfının örgütsüz kesimleri de ANAP’a karşı çıkmıyordu. Birçok işçi, memur, emekli ve işsiz, ANAP’a oy veriyordu. ANAP aracılığıyla sorun çözmek, örgütlü mücadeleden çok daha az bedelli ve risksizdi.

Türk-İş, kapitalizmin Altın Çağı’nda, kamu sektörü açıklarının küçük olduğu ve işçilerin siyasal alandaki dolaylı güçlerinin hak alınmasını etkileyebildiği yıllarda, Soğuk Savaş döneminde Batı Bloku’nun Türkiye’ye ihtiyacından çeşitli biçimlerde yararlanarak, genellikle sonuç alabilen politikalar izledi. Türk-İş, CHP’nin tek parti yönetimi dönemindeki bazı uygulamalarına tepki duyan muhafazakâr eğilimli, önemli bir bölümü tam olarak mülksüzleşmemiş ve birinci kuşak işçi olan bir üye tabanına sahipti. Türk-İş tabanında işçilik bilinci geliyordu; ancak sınıf bilinci çok zayıftı. İşçilerin çoğu kendilerini sınıf aidiyeti dışındaki kimlikleriyle tanımlama eğilimindeydi. Yaşadıkları sorunları sınıf kimliği veya aidiyeti dışındaki aidiyetlerini kullanarak ve “adamını bularak” büyük ölçüde çözebiliyorlardı. Türk-İş kamu sektöründe hemen hiç kitlesel “yasadışı” eylem yapmamıştı. Türk-İş’in miting geleneği yoktu. 12 Eylül Darbesi öncesinde Türk-İş’e bağlı bazı sendikalar, kendi işkollarında DİSK’e bağlı sendikaların bir işyerinde örgütlenmeye başlaması durumunda işverenin daveti üzerine işyerinde çalışan işçileri üye kaydederler ve “diyalogla” toplu

sözleşme imzalarlardı. Türk-İş'in 1952 yılından 1980'li yılların ortalarına kadar yaptığı mitingler, 1962 yılındaki komünizmle mücadele mitingi ile 1969 Tandoğan mitingiyile sınırlıydı.

Ancak birbiri üstüne gelen hak kayıpları Türk-İş tabanının tepkisini çekmeye ve Türk-İş suçlanmaya başlayınca, Türk-İş yönetimi tavır değiştirmek zorunda kaldı. Durgun sularda sazın balıkları yetişir. Sular bazı nedenlerle akarsuya dönüşür, soğur ve hırçınlaşırsa, sazınlar yaşayamaz. Ya alabalığa dönüşürler, ya da yok olurlar. Türkiye işçi sınıfının bir kesiminin koşulları sertleşince, sürekli hak kaybı ve mutlak yoksullaşma yaşanınca, şartlar yeni ilişkileri zorladı.

## Yasal Grevler ve Lokavtlar

Yasal grevler, hayatın zorlamasıyla, arttı. Türkiye'de 1984 yılında 561 işçinin katıldığı 4 grev yapıldı. 1985 yılındaki grevlere 2410 işçi, 1986 yılındaki grevlere 7926 işçi, 1987 yılındaki grevlere 30 bin işçi ve 1988 yılındaki grevlere de 30 bin işçi katıldı. Greve katılan işçi sayısı 1989 yılında 39 bine, 1990 yılında 166 bine çıktı. 1991 yılında ise 165 bin işçi grevdeydi.

Bu dönemde yasal grevlerde geçen işgünü sayısında da büyük artışlar oldu. Grevde geçen işgünü sayısı 1984 yılında yalnızca 5 bin iken, 1985 yılında 194 bine ve 1986 yılında 235 bine yükseldi. 1987 yılında 2,0 milyon, 1988 yılında ise 1,9 milyon işgünü grevlerde geçti. 1989 bahar eylemlerinin dalgasıyla yasal grevlerde geçen işgünü sayısı 1989 yılında 2,9 milyona, 1990 yılında 3,5 milyona ve 1991 yılında da 3,8 milyona çıktı. (ÇSGB,2007;68)

Eğer hükümet 160 işyerindeki grevi 25 Ocak 1991 tarihinde Körfez Krizi bahanesiyle ertelememiş olsaydı, greve çıkan işçi sayısı ve grevde geçen işgünü miktarı daha yükselirdi.<sup>225</sup>

Greve katılan ve grevde geçen işgününe ilişkin veriler, yasal grevlere ilişkindir. Halbuki 1989-1991 döneminde yüzbinlerce işçinin, memurun ve sözleşmeli personelin katıldığı iş durdurma eylemleri oldu. İşçi sınıfının eylemlerinde çok büyük bir canlılık ve çeşitlilik yaşandı.

Hükümet ise bazı grevleri erteledi, grev uygulanan işyerlerinin ürettiği malların ithalatını kolaylaştırıcı mevzuat değişiklikleri yaptı.

2822 sayılı Kanuna göre, "toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması ve işçi sendikası tarafından grev kararı alınması halinde" kanuni lokavt uygulanabilmekteydi.

1985 yılında 184 işçi, 1987 yılında 10 bin işçi, 1988 yılında 14 bin işçi, 1989 yılında 11 bin işçi, 1990 yılında 58 bin işçi ve 1991 yılında da 61 bin işçi lokavta maruz kaldı. Bu lokavtlar genellikle grev uygulanan işyerlerindeydi. Türkiye tarihinde ilk kez hükümetler yaygın biçimde lokavta başvurdu. 1987 yılında lokavta uğrayan 10 bin işçinin 6 bini; 1988 yılında lokavta uğrayan 14 bin işçinin 10 bini, 1989 yılında lokavta uğrayan 11 bin işçinin hemen hemen tümü, 1990 yılında lokavta uğrayan 58 bin işçinin 49 bini ve 1991 yılında lokavta uğrayan 61 bin işçinin 58 bini kamu sektöründe idi.

## İşçilerin Çözüm Arayışları

1984 yılı başında yeniden toplu pazarlık düzenine geçildi. Ancak 1982 Anayasası, 12 Eylül döneminin anti-demokratik çalışma mevzuatı, sıkıyönetim ve olağanüstü hal ve ANAP'ın sermaye yanlısı politikalarına bağlı olarak, toplu sözleşme görüşmelerinde gerçek ücretlerin artırılması sağlanamadı. Gerçek ücretler 1984-1988 döneminde de düştü.

225 160 işyerinin isimleri ve buralarda örgütlü bulunan sendikaların listesi için bkz. *Resmi Gazete*, 27.1.1991, s.4-8. Bu karar, 27 Şubat 1991 tarihinde Danıştay tarafından durduruldu. Durdurma kararından önce bu işyerlerinin büyük kısmında anlaşma sağlandı.



1985 yılı sonunda ve 1986 yılı başlarında kamu kesimi işveren sendikaları kuruldu. Türkiye’de daha önceleri de kamu kesimindeki bazı işyerleri işveren sendikaları örgütlemişti. Ancak ilk kez tüm kamu işletmeleri ve işyerleri, doğrudan hükümetin kontrolündeki örgütlere üye yapıldı.<sup>226</sup> Kamu kesimi işveren sendikaları 1988 Eylül’ünde TİSK’e üye oldu.

Bu yıllarda işçiler artan sorunlar karşısında değişik çıkış yolları aradılar.

1985 yılı başlarında İstanbul’daki Rekor Hidrofil Pamuk Fabrikası’nın patronu iflas etti. İşçilerin 25 kadarı gerekli başvuruyu yaparak, 6 aylığına fabrikayı kiraladılar. İlk 6 aylık çalışma süresince başarılı olunca, ikinci altı aylık bir kiralama daha yapıldı. Ancak bu sürenin sonunda bu girişim de sona erdi. (*Milliyet*,22.1.1986)

## Türk-İş’in Mitingleri

Türk-İş, Darbe sonrasındaki ilk mitingini 8 Şubat 1986 günü Balıkesir’de yaptı. Balıkesir yürüyüş ve mitinginde güvenlik güçlerinin baskısı yoğundu.

22 Şubat 1986 günü de Türk-İş’in İzmir mitingi gerçekleştirildi. İzmir mitingi öncesinde işverenlerin ve polisin büyük baskısı yaşandı. Mitingde olay çıkacağı yolunda söylentiler yayıldı. İzmir mitinginde bazı sendikaların katılımcıları Türk-İş yöneticilerini protesto ettiler. Türk-İş’in mitinge çağrı metni şöyleydi:

*“İşsizliği, pahalılığı, keyfi ve hileli işten çıkarmaları ve buna göz yumanları, kıdem tazminatı hakkımıza göz dikenleri, kazanılmış işçi haklarını yok edenleri, çalışanlara mezarda emekliliği reva görenleri, işçiyi hakir görüp, insanca muamele yapmayanları, enflasyonu sürdürüp, kabahati işçiyi yükleyenleri, demokrasi vardır deyip, sözleşmelerimize müdahale edenleri, işçinin yegane silahu grevi göstermelik halde tutanları, insan haklarına yaraşır demokratik hak ve özgürlüklerimizi çok görüp vermeyenleri, bütün bu sebeplerle; işsizleri çaresiz, çalışanları; ürettiğini alamayacak şekilde gittikçe fakirleştirenleri protesto etmek üzere; 22/Şubat/1986 Cumartesi Günü Saat : 13.00’de Cumhuriyet Meydanında Atatürk Heykelinin önünde, eş ve çocuklarımızla bulunalım. Bulunalım ki; herkes işçinin sesini duysun, herkes işçinin gücünü görsün.”*

İzmir mitingine katılan işçilerin bir bölümü, Türk-İş yöneticilerini, arkalarını kürsüye dönerek protesto ettiler.

Türk-İş 22 Haziran 1986 günü Eskişehir’de bir protesto yürüyüşü düzenledi. Bazı illerde miting yapma isteği de valiliklerce engellendi.

Türk-İş’in, şartların zorlamasıyla yapmak zorunda kaldığı mitingler, hükümet politikalarını değiştirebilecek güçte ve etkide değildi.

## Bir Dönüm Noktası: Netaş Grevi

Türkiye işçi sınıfı tarihinin bu döneminde çok önemli bir gelişme, bağımsız Otomobil-İş Sendikası’nın İstanbul’da Netaş işyerinde gerçekleştirdiği grevdi. Netaş işyerinde darbe öncesinde DİSK’e bağlı Maden-İş Sendikası örgütlüydü. 18 Kasım 1986 ile 18 Şubat 1987 tarihleri arasında 2650 işçinin katılımıyla yapılan Netaş grevi, toplu pazarlık sürecinde grev-dışı eylemlerin (yemek boykotu, yürüyüş, iş yavaşlatma, vb.) ve sınıf-ıçi dayanışmanın önemini öğretti. (Koç,Nisan 1987;7-9)

226 Bu konuda bkz. Koç, Y., *Kamu Kesimi İşveren Sendikaları*, Yol-İş Yay., Ankara, 1986. Metnin tamamı için bkz. <http://www.yildirimkoc.com.tr/index.php?p=brosurdetay&id=31>.

## Türk-İş'in Girişimleri

Artan sorunlar karşısında Türk-İş siyasal tavır almaya zorlandı ve 1986 yılı sonunda yapılacak ara seçimlerde ANAP'a oy verilmemesi doğrultusunda çağrılar yapmaya başladı. Genel Başkan Şevket Yılmaz, "işçinin hakkını elinden alanlara oy vermesi düşünülemez" diyordu. Bu amaçla, Manisa, Samsun, Zonguldak ve Gaziantep'te miting ve yürüyüş, ara seçim yapılacak diğer illerde kapalı salon toplantılarının yapılması kararlaştırıldı. Valilikler, Manisa, Samsun, Gaziantep ve Zonguldak yürüyüş ve mitinglerine izin vermedi. Genel Başkan Şevket Yılmaz da, 9 Eylül 1986 günü, işçilerin, ANAP dışındaki partilerden birine oy vermeleri için çağrıda bulundu. Ancak bu çağrının hiçbir etkisi olmadı. Türkiye'de işçiler, üyesi buldukları sendikaların yöneticilerinin veya yönetim kurullarının dönem dönem yaptıkları siyasi tercih çağrılarını hiçbir zaman ciddiye ve dikkate almadılar; siyasi tercihlerine sendikaların müdahalesine izin vermediler. Şevket Yılmaz'ın bu göstermelik çağrısı, bu olguyu iyi bilen ANAP yöneticileri tarafından da ciddiye alınmadı.

Bu dönemde işçi sınıfında henüz ciddi bir hareketlenme yoktu. 12 Eylül Darbesi'nden kurtulmuş veya tutuklandıktan sonra serbest bırakılmış insanların bir bölümü yeniden siyasal çalışmalarına başlıyorlardı. Artan sorunlar ve sıkıyönetimin kalkmış olması, bu tür çalışma olanaklarını artırıyordu. Siyasal birikimi ve deneyimi olan bu kişilerin işçi sınıfını harekete geçirmede etkisi önemliydi. Bu girişimler de Türk-İş yönetimi üzerinde önemli bir baskı yaratıyordu.

Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun aldığı karar uyarınca, 24 Mart 1987 günü Türk-İş'e bağlı Sendikaların profesyonel yöneticileri Ankara'da Türk-İş Genel Merkezi'nde bir toplantı yaptılar ve Parlamento'ya bir dilekçe vermeyi kararlaştırdılar. Ancak eylem büyük bir başarısızlıkla, fiyaskoyla sonuçlandı. Türk-İş'in önüne çıkan sendikacıların yürüyüşleri güvenlik güçlerince kolayca engellendi. Sendikacılar yürüme cesaret ve kararlılığını gösteremedi. Bazı şube yöneticileri engelleme karşısında oturarak açlık grevine başlanmasını önerdi; ancak bu öneri Türk-İş yönetimi tarafından kabul edilmedi.

Türk-İş yönetimi, üye sendikalar ve işçilerden gelen baskılar sonucunda, 1987 yılında Hükümete karşı açık tavır aldı. 1982 Anayasasının Geçici 4. maddesi ile 12 Eylül öncesindeki politikacılara getirilen siyaset yasağı Parlamento'da kaldırılmış ve halkoylamasına sunulmuştu. Hükümet, halkoylamasında "hayır" sonucunun çıkmasını, yasağın devamını istiyordu. Türk-İş Başkanlar Kurulu 6 Eylül 1987 günü yapılacak halkoylaması öncesinde, 3 Temmuz 1987 günü yaptığı toplantısında şu kararı aldı: "Türk-İş Başkanlar Kurulu işçi hak ve özgürlükleri ve siyasal demokrasinin çoğulcu ve katılımcı yolları önündeki engellerin kaldırılması önkoşulunun, 6 Eylül 1987 Pazar günü halkımızın 'evet' oyu vermesine bağlı olduğu inancındadır." Türk-İş, halkoylaması öncesinde 33 ilde kapalı salon toplantısı düzenleyerek, etkili bir kampanya sürdürdü. Bu süreçte birçok ilde sendika yöneticileri hakkında "siyaset yapıyor" gerekçesiyle davalar açıldı. Halkoylaması, Türk-İş'in çabalarının da katkısıyla, siyaset yasağının kalkması doğrultusunda sonuçlandı.

Türk-İş, 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde de ANAP'a oy verilmemesi için çaba gösterdi ve genel seçimler öncesinde ANAP'a oy verilmemesi için kampanya açtı. Bu kampanya nedeniyle sendikacılar hakkında birçok dava açıldı. Ancak bu kampanyanın da işçiler üzerinde bir etkisi olmadı.

Bu günlerde Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın MİT ajanı olduğu konusunda önemli bir rapor yayımlandı.

## Başarılı Grevler ve Eylemler

1987 yılında önemli grevler yapıldı. Petrol-İş Sendikası 63 işyerinde, Tez Koop-İş Sendikası Migros'ta, Tümtis Sendikası 45 ambarda ve Deri-İş Sendikası da 117 deri işletmesinde grev yaptı. Türk Metal Sendikası ise Etibank'a bağlı Seydişehir Alüminyum İşletmesi'nde greve gitti. Özel sektör işyerlerinde sendikal mücadelenin grev biçiminde yoğunlaşması, Türk-İş'in ve tek tek bazı sendikaların mitinglerini de gündeme getirdi. Türk-İş, Türk Metal Sendikası'nın grevini desteklemek amacıyla, 29 Ağustos 1987 günü Seydişehir'de bir miting düzenledi. Türk Harb-İş Sendikası da Amerikalı işverenleri protesto etmek amacıyla 11 Aralık 1987 günü Adana'da bir miting yaptı. Deri-İş Sendikası da 20 Eylül 1987 günü İstanbul'da bir miting gerçekleştirdi. Türk-İş ise 26 Nisan 1987 günü Samsun'da ve 10 Mayıs 1987 günü İzmit'te miting düzenledi.

ANAP iktidarının ve arkasındaki güçlerin Türk-İş'in sınırlı eylemlerini dikkate almaması ve sorunların artmaya devam etmesi üzerine, ülke çapında eylemler gündeme getirildi.

Türk-İş Başkanlar Kurulu, 10-11 Şubat 1988 günlü toplantısında bir eylem programı kabul etti. Bu eylem programının önemli bir unsuru da, 11 Mart 1988 günü ülke çapında uygulanan yemek boykotuydu. Bazı bölgelerde memurlar ve stajyer öğrenciler de bu yemek boykotuna katıldılar. Bu boykotun başarısı, 1989 yılında başlayan bahar eylemlerinin de habercisiydi. Türk-İş, 26 Mart 1988 günü Sakarya ve 3 Nisan 1988 günü de Adana'da miting düzenledi. Mitinglerde ve ardından düzenlenen salon toplantılarında en yaygın olarak atılan slogan, "işçiler elele, genel greve" idi. İşçi sınıfının sorunları arttıkça ve sorunları çözmekte geçmişte kullanılmış olan araç ve ilişkilerin artık işe yaramadığı yaşanarak öğrenildikçe, sınıf kimliği öne çıkıyordu. O dönemde çok yaygın kullanılan bir ifade, "sınıf kardeşliğinin siyasal görüş kardeşliğinden, etnik köken kardeşliğinden, inanç kardeşliğinden, meslek kardeşliğinden önde tutulması gerektiği" idi.

1988 yılı sonlarına doğru SEKA işyerlerinde grev başladı. SEKA işyerlerinde toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamayınca işçiler sakal bıraktılar, sonra vizite eylemi yaptılar. İş çıkışında da toplu yürüyüş gerçekleştirildi. Grev, 10.200 işçinin katılımıyla 6 Eylül 1988 günü başladı ve 14 Ocak 1989 günü sona erdi. İzmit, Balıkesir, Dalaman, Silifke, Afyon, Çaycuma, Kastamonu ve Giresun fabrikaları ve İstanbul, Ankara ve İzmir'deki alım satım müesseselerinde gerçekleştirilen grev, kamu işçilerinin 1989 bahar eylemlerinin habercisi oldu.

## ANAP'ın Girişimleri ve Tepkiler

ANAP, oy kaybetmekte olduğunu görünce, 1989 yılı Mart ayında yapılması gereken yerel seçimleri erkene almaya çalıştı. Bu konuda yapılan Anayasa değişikliği halkoyuna sunuldu. Türk-İş, 25 Eylül 1988 günü yapılan halkoylamasında "hayır" oyu kullanılması için muhalefet partileriyle birlikte tavır aldı ve kampanya sürdürdü. Anayasa değişikliği yüzde 65 oyla reddedildi ve yerel seçimler zamanında yapıldı.

ANAP, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde büyük bir oy kaybına uğradı. İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediye başkanlıklarını SHP kazandı. ANAP'ın il genel meclisi üyeliklerindeki oy oranı yüzde 21,8'e geriledi.

Yükselen işçi sınıfı dalgasını en iyi ifade eden kişilerden biri ANAP'lı bir bakandı. ANAP'lı bakan, gazeteci Kemal Balcı ile yaptığı görüşmede şunları söylüyordu:

*"Bireysel terörün şu ya da bu şekilde üstesinden gelinir. Darbe söylentileri de anlamsız. Aşırı bir spekülasyon. Seçime kadar geçecek sürede en korkutucu olanı sendikalardır. İnanılır gibi değil. Önümüze beş kat ücret artışı ile geliyorlar. Bu çılgnlık. Böyle bir teklif, her türlü*

*pazarlığı, her türlü uzlaşma ihtimalini peşinen önlüyor. Açıkça genel greve zorluyorlar demektir bu. Kötü niyetten başka bir biçimde açıklanamaz. Kafalarına grevi koydularsa, böyle inanılmaz artışlarla gelirler. Açıkça söylüyorum, sendikaların bu tutumunun sonu yok. Bunun altından ne bu hükümet, ne de bir başkası kalkamaz. Bundan korkmak lazım.” (Milliyet,16.3.1990)*

## **Bahar Eylemleri Geliyor**

İşçi sınıfının kendiliğindenci eylemliliğinin gelişmesinin birinci önkoşulu, ciddi bir mutlak yoksullaşma ve hak kaybı veya bu konuda çok ciddi tehdittir. Türkiye işçi sınıfı 1980 yılından 1989 yılı başlarına kadar sürekli olarak hak kaybına uğradı ve ciddi bir mutlak yoksullaşma yaşadı. Savaş yıllarında mutlak yoksullaşma, az sayıdaki “harp zengini” dışında herkes için geçerlidir. Halbuki bu dönemde milli gelir artarken işçi sınıfı mutlak yoksullaşma yaşadı. Ayrıca, bu yıllarda tüketim kalıplarında önemli bir değişim yaşandı; “dışa açılma” ile yeni tüketim malları ihtiyaç olarak kabul edilmeye başlandı.

Kendiliğindenci hareketin ortaya çıkmasının ikinci önkoşulu, karşıdaki gücün zayıflamış olduğu konusunda bir algı oluşmasıdır. Sıradan işçi, mecbur kalmadıkça ve başarı şansı sezmedikçe harekete geçmez. Oturduğu minderin tutuşması, ayağa kalkması için yeterli değildir. Ayağa kalktığında yiyeceği dayanın, altının yanmasından daha fazla acı vereceğini düşünüyorsa, oturur ve küfür ile bedduya yüklenerek acıya katlanır. Başarı şansını sezerse, ayaklanır.

Kamu sektöründe “karşıdaki güç” ANAP’tı. ANAP, 1987 genel seçimlerinde yüzde 36,3 oy almışken, yerel seçimlerde oy oranı yüzde 21,8’e geriledi. Bu dönemde ANAP’ın giderek zayıflamakta olduğuna ilişkin başka göstergeler de vardı. İşyerlerinde 1986 yılından itibaren dalga dalga yükselen bir içten içe kaynama ve hareketlilik söz konusuydu. Özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara büyükşehir belediye başkanlıklarının SHP’ye geçmesi, ANAP’ın hızla zayıflayışının göstergesi olarak algılandı.

1986 yılından beri olgunlaşan muhalefet, yerel seçimlerden sonra hızla kitleselleşen meşru ve demokratik kitle eylemlerine dönüştü. Türkiye işçi sınıfı tarihinin en ilginç dönemlerinden biri başladı.

Bu eylemler yasal değildi; ancak meşruydü.

Bu eylemler sırasında çok anlatılan bir örnek, yayaların kırmızı ışıktaki geçmesiyle ilgiliydi. Büyük şehirlerin merkezlerinde kalabalık olmayan zamanda yayalardan biri kırmızı ışıktaki geçerse, trafik polisi tarafından azarlanır veya cezalandırılır. Ancak yağmurlu bir akşamüstü iş çıkışında kalabalıklaşan bir meydanda kırmızı ışığın yanması uzadığında, karşıya geçmeyi bekleyen kalabalıktan birkaç kişi birkaç adım atar ve diğerleri onları izler. Kırmızı ışık yanarken yüzlerce insan geçtiğinde, araçlar yayalara yol verir ve hiçbir trafik polisi müdahale edemez. Bahar eylemlerinde bu süreç gerçekleşti.

1988 yılında Türk-İş’in genel eylem kararı aldığı günlerde Hak-İş Genel Başkanı Necati Çelik şöyle bir açıklamada bulundu: “Eylem türleri incelendiğinde hemen tümünün yasalarca suç sayıldığı görülecektir. Süreli ya da süresiz işi bırakmak ihbarsız ve tazminatsız iş akdinin feshini gerektirir ve yöneticilerin bu noktada yapabilecekleri bir şey de yoktur.” (Milli Gazete,14.2.1988)

1989 yılında ise Türk-İş’e bağlı sendikalarda örgütlü kamu kesimi işçilerinin Türkiye tarihindeki en yaygın meşru ve kitlesel grev-dışı eylemleri başladı. İktidarda bulunan ANAP, 26 Mart 1989 yerel seçimlerindeki yenilgisinin şokunu atamadan, hiç beklemediği yaygınlıkta ve çeşitlilikte eylemlerle karşılaştı; tepki gösteremedi; işçiler ilk darbeye başarılı olup özgüvenlerini artırdı da, hızlı bir kitleselleşme yaşandı.

“Bahar eylemleri” adı verilen bu eylemlerde sendikaların tavrı farklı oldu. Bazı sendika genel merkezleri, işyerlerindeki işçiler ve şube yönetimlerince düzenlenen eylemlere karşı çıktı. Bazıları sessizliğini korudu. Bazıları, başlayan eylemleri sistemleştirdi ve yaygınlaştırdı. Örneğin, Yol-İş Sendikası üyeleri, Ankara, İstanbul, Mersin gibi birkaç şubesinin eylemlerinin ardından alınan merkezi kararlar, 25 Nisan 1989 günü ülke çapında servis araçlarına binmeyerek işyerine yürüdü ve geç işbaşı yaptı. 28 Nisan 1989 gününde de ülke çapında sabah 8.30-9.30 arasında işbaşında iş durdurma kararı alındı ve büyük ölçüde uygulanabildi. Genel Merkezin kararına karşın bu eylemlere korku nedeniyle veya siyasal gerekçelerle katılmayanlar, zaman içinde korkularını yendiler ve siyasal gerekçelerini aştılar. Sınıf aidiyeti, yaşanan büyük mutlak yoksullaşma nedeniyle, geçmişin siyasal kimliklerinin önüne geçti, kamu kesimi işyerlerinde çalışan işçilerin birliği sağlandı.

1989 bahar eylemleri onbinlerce işçinin işçilik yaşamındaki ilk eylemiydi. Bu eylemlerin büyük bir çoğunluğu yürürlükteki yasalara göre yasadıydı; ancak kamu vicdanında meşruydü. Bu eylemler, sınıf içindeki farklılıkların aşılmasına önemli katkılarda bulundu.

1989 bahar eylemleri dalgasında gerçekleştirilen eylemlerin en yaygınları şunlardı: İşyerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vevne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini “tam” olarak kullanma, miting ve toplantı yapma, gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, yalınayak yürüme, işyerini terketmeme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene veya yetkililere gönderme, toplu olarak telgraf çekme, toplu olarak mektup gönderme, toplu iş sözleşmesi dışı ödemeleri reddetme, avansı reddetme, işverence düzenlenen toplantı ve törenlere katılmama, alkışlama, sakal bırakma, *Fak-Fuk-Fon*’a (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu) başvurma, toplu olarak dilenme, korna çalma, kefenli basın toplantısı düzenleme, tüketici boykotu yapma, siyah çelenk koyma, siyah gömlek giyme, belden yukarısını soyunup gösteri yapma, işyerinde verilen yemekleri ailelere götürme, pazarda alışveriş boykotu yapma, saç kesme, makina ve teçhizata işverenin işçiye gösterdiği kadar özen gösterme, topluca fırına gidip ekmek alma ve yolu kapatarak yeme, görev dışı iş yapmama, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınmamış araç ve makineleri kullanmama, işyerinde kimse ile konuşmama, eş ve çocuklarla gösteri yapma, eşleri boşamak için mahkemeye başvurma, çocukları satılığa çıkarma, gömlekleri satılığa çıkarma, anacaddede oturarak trafiği engelleme. (Koç,1989;84)

Bahar eylemleri, gerçek ücretlerdeki düşüşü durdurdu; ancak çok daha önemlisi, kamu işçileri arasında “birlikte meşru kitle eylemleri” geleneğinin başlangıcını oluşturdu. Kamuoyunun bu eylemlere verdiği destek de önemliydi.

Türk-İş Genel Merkezi, üye sendikaların mücadelesini örgütleyerek bir üst düzeye sıçratmadı; ancak, yaptığı açıklamalarla destek verdi.

Yükselen dalga, Türk-İş Yönetim Kurulu’na ilk kez 1 Mayıs’ı kutlattı. Türk-İş, 1989 yılında 1 Mayıs’ı, “dünyada çalışanların uluslararası dayanışmasının kutlandığı, emeğin yüceliğinin hatırlatılarak anıldığı gündür” biçiminde kutladı.

Bahar eylemleri sona erdi, ancak bağımsız Çelik-İş Sendikası’nın demir-çelik fabrikalarındaki grevi devam etti. İskenderun ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları işçilerinin 137 günlük grevi, sağlanan sınıf-İçi dayanışma ve halk desteği açısından son derece başarılıydı.

Türk-İş’e bağlı sendikaların üyeleri ve yönetimleri tarafından gerçekleştirilen bahar eylemleri, Türk-İş’in yönetim yapısına da yansdı. 1987 yılından 1990 yılının başlarına kadarki dönemde Türk-İş’e bağlı sendikaların 711 şubesinin 338’inin şube başkanları değişmişti. Aynı dönemde Türk-İş’e bağlı 32 sendikanın 15’inin de genel başkanları değişti. (Koç,1991;124-130)

## Yeni Grev ve Eylemler

1990 yılı da grev ve direnişlerle geçti. Türk-İş ve bağılı sendikaların bazıları 1990 yılının ilk aylarında çeşitli mitingler düzenlediler.

7 Şubat 1990 günü Türkiye Maden-İş Sendikası'nın örgütlü bulunduğu Yeniçelttek Kömür Ocağı'nda grizu patlaması nedeniyle 69 işçi hayatını kaybetti. Türk-İş Yönetim Kurulu, bu iş kazasını protesto etmek amacıyla, 12 Şubat 1990 günü tüm ülkede saat 10'da iki dakikalık saygı duruşu düzenledi. Genel Maden-İş Sendikası da Zonguldak'ta İnsana Saygı Mitingi ile iş kazasını protesto etti. Çeşitli nedenlere bağılı olarak Adana Türk Harb-İş ve İstanbul'da da Kristal-İş tarafından mitingler yapıldı, bu dönemde yaygınlaşan işçi çıkarmalar protesto edildi.

1990 yılında büyük grevler yaşandı. Türk-İş'e bağılı Genel Maden-İş Sendikası, Zonguldak'ta Türkiye Taşkömürü Kurumu'nda ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nde 30 Kasım 1990 günü greve çıktı. Bu işyerlerinde toplam 47 bin işçi çalışıyordu. 25-28 Aralık 1990 günleri ise, MESS üyesi işverenlerin işyerlerinde Türk-Metal, Özdemir-İş ve Otomobil-İş sendikaları greve başladı. Metal işkolunda greve çıkılan işyerlerinde çalışan işçi sayısı 100 bine yakındı. Türkiye Taşkömürü Kurumu grevi süresince Zonguldak her gün bir miting alanına çevrildi.

Türk-İş 3 Ocak 1991 günü ülke çapında işe gitmeme kararı aldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Hükümet'in bu eylemin yasadışı olduğu ve gerekenin yapılacağı konusundaki tehditlerine karşı, muhalefet partileri Türk-İş'e destek verdi. Bu dönemdeki havayı en iyi yansıtan görüşlerden biri, o tarihlerde DYP Genel Başkanı olan Süleyman Demirel'in sözleriydi. Süleyman Demirel 2 Ocak 1991 günü şu açıklamayı yaptı:

“DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel de, ‘Kötü idareye karşı olan tepkiye destek veriyoruz,’ dedi. Demirel, dün parti genel merkezinde gazetecilerin konuya ilişkin sorusunu yanıtlarken, eylemin genel grev değil, üretimden gelen gücü ortaya koyma olduğunu belirtti ve şunları söyledi: “Yüzbinleri nasıl cezalandıracağız? Yüz binlerin bu çeşit harekete kalkması, fiili suç bile sayılsa, bu, kanunu işlemez hale getirir. Yöneticiler, yüz binleri cezalandırmayı düşüneneğine, işçiyi bu noktaya getiren nedenleri ortaya koysun, onlara ilgi göstereyin. Çankaya sakini Sayın Özal, televizyonda dakikalara övünüyor. Bu boş övünme yerine milyonların sıkıntısına eğilsin. İşçi eylemi, sıkıntı içindeki milyonların tepkisine tercümandır. Bu nedenle, herkes bu olaya sıcak bakıyor, tabii biz de sıcak bakıyoruz.” (Milliyet,3.1.1991)

Bu tarihte yürürlükte bulunan 1475 sayılı İş Kanununun 17. maddesine göre, bu tür yasadışı eylemler işten tazminatsız olarak çıkarma nedeniydi, ancak işverenlerin bu yetkisini 6 işgünü içinde kullanması gerekiyordu. Bu eylem nedeniyle yalnızca birkaç özel sektör işyerinden işçi çıkarıldı. Hükümet yaygın biçimde işçi çıkarmaya cesaret edemedi.

4-8 Ocak 1991 günleri ise 50 bin dolayında maden işçisi ve aileleri, Genel Maden-İş'in aldığı kararı uygulayarak, Zonguldak'tan Mengen'e kadar yürüdü. Genel Maden-İş'in kararı, bu “yürüyüş”ü otobüslerle gerçekleştirmektir. Ancak otobüslerin hareketi Zonguldak Valiliği tarafından engellenince, kitlenin kendiliğindenci tepkisi, eylemi gerçek bir yürüyüşe dönüştürdü. Çeşitli eksiklik ve hatalarına karşın, yürüyüş muhteşem oldu ve tüm ilerici demokratik kitle örgütleri ve çeşitli siyasal partiler tarafından desteklendi. (Koç,1991;164-173)

1990 yılı başlarında ortaya çıkan Körfez Krizini bahane eden Hükümet, 27 Ocak 1991 günlü *Resmî Gazete*'de yayınlanan bir kararıyla, 160 işyerindeki grevi erteledi.

Türk-İş'in 1990-1991 yıllarında verdiği büyük sınavlardan biri, Körfez Krizi'ne ilişkindi. Türk-İş, ülkedeki yaygın görüş ve devlet politikaları doğrultusunda hareket ederek, ABD'nin ve Hükümetin, Türkiye'yi Körfez Krizine aktif bir biçimde sokma çabalarına karşı çıktı. Türk-İş

Başkanlar Kurulu'nun 25 Eylül 1990 günlü açıklaması şöyleydi: "Türk-İş Başkanlar Kurulu, dünya barışını tehdit eden Körfez Krizi sorununun savaşa başvurulmaksızın çözüme ulaştırılması dileğini belirtirken, toprak bütünlüğümüzün savunulması dışında ülkemizin herhangi bir şekilde bir savaş içine sokulmasına kesinlikle karşı olduğunu açıklar."

1990 yılının ilginç özelliklerinden biri de, kitle eylemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte yerel düzeyde sendika şubeleri arasında işbirliğinin gelişmesi ve gayri-resmi yapılanmaların yaratılmasıydı. Bazı bölgelerde bu yapılanmalara "Şubeler Platformu" adı verildi.

Bahar eylemlerinin ve onları izleyen grevlerin bir sonucu da, 1 Mayıs'ın 12 Eylül sonrasında ilk kez 1991 yılında İzmir'de sendikaların düzenlediği bir mitingle kutlanması oldu.

1991 yılı ilkbaharında kamu kesimi toplu sözleşme görüşmeleri sırasında ülke çapında çeşitli eylemler yapıldı. Türk-İş 2 Haziran 1991 günü Bursa'da Haksızlıklara Hayır Mitingi düzenledi.

Grev-dışı eylemler bu dönemde de yaygınlaştı. Bu dönemde görülen eylemlerin en önemlileri ve ilginçleri şunlardı: İş durdurma, iş yavaşlatma, açlık grevi, yemek boykotu, fazla mesaiye kalmama, kan bağışlama, saç-sakal uzatma, istifa etme, viziteye çıkma, alkışlama, miting ve yürüyüş yapma, işyeri önünde gösteri yapma, siyah bant takma, siyah çelenk bırakma, işveren sendikası kapısına bozuk para atma, siyah başörtüsüyle çalışma, toplu telgraf gönderme, imza toplama, ağlayan çocuk kartpostalı gönderme, çıplak gösteri yapma, Bakanlara 1000'er lira gönderme, çocukları okula göndermeme, bıyığın ve saçların yarısını kesme, tek gözü korsan gibi kapama, işe geç gitme, işe gitmeme, ücret fişlerini Yüksek Hakem Kurulu'na postalama, akıl hastanesine başvurma, Pazar alışverişini boykot etme, boş tencerelerle "açız" diye bağırarak yürüme.

Kamu kesiminde 1991 yılında genel seçimlerden önce imzalanan toplu iş sözleşmelerinde Türkiye tarihinin en yüksek gerçek ücret zamları alındı. Kamu kesiminde gerçek ücretler, 12 Eylül öncesindeki düzeyin çok üstüne çıkarıldı.

1991 yılının önemli eylemlerinden birini Kristal-İş Sendikası üyesi Paşabahçe işçileri gerçekleştirdi. İşverenin 2278 işçiyi işten çıkarmak istemesi üzerine, Paşabahçe Cam Fabrikası işçileri 26 Temmuz 1991 günü üretimi durdurdular ve fabrikayı işgal ettiler. İşçilerin aileleri de fabrika civarında toplandı. İşyerini terketmeme eylemi 21 gün sürdü ve başarıyla sonuçlandı. SEKA, Maga Deri, Contitech, Petkim, Camış, Güney Ambalaj, Ferglas ve Betontaş işyerlerinde de işyerini terketmeme eylemleri yapıldı. 1992 yılında İstanbul Çayırova'da kurulu TOE'de de aynı nitelikte bir eylem oldu.

Türkiye, 20 Ekim 1991 genel seçimlerine, işçi sınıfının meşru ve demokratik kitle eylemleri dalgasıyla gitti. Ancak işçi sınıfının sınıf bilincindeki gelişme, mevcut düzenin sınırları içinde sorunların büyük ölçüde çözülmüş olmasına bağlı olarak anti-kapitalist bir bilince sığmadığından, sınıf aidiyetinin öne çıktığı bir dönemin ardından yapılan seçimlerde herkes farklı nedenlere dayalı siyasal tercihleri doğrultusunda oy kullandı. ANAP'a duyulan tepki, oyların, kapitalist sistem içinde farklı seçenekler sunan diğer partilere yönelmesine neden oldu. Bu tercihte işçilerin diğer kimlikleri de etkili oldu.

## **Kamu Çalışanlarının Eylemleri**

26 Mart 1989 yerel yönetim seçimlerinde İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyelerinde yönetime SHP'lilerin gelmesi sonrasında bu işyerlerinde Türk-İş'e bağlı Belediye-İş Sendikası ile bağitlanan toplu iş sözleşmelerinde çok yüksek oranlı ücret zamlarının alınması, belediyelerde işçi ücretlerinin memur aylıklarının çok üstüne çıkmasını sağladı. Bu durum, belediyelerde memur statüsünde çalışan ücretliler arasında arayışları gündeme getirdi. Sosyalist kadroların kurdukları dernekler bu tepkiye ve arayışa önderlik ettiler, kamu çalışanları sendikaları kurdular. Özellikle Bem-Sen, militan bir mücadele geliştirdi. *Tüm Bel-Sen* de bu sürece katıldı.

Sağlık alanında da hekimlerin üst örgütü olan Türk Tabipleri Birliği'nin "beyaz eylemleri" diğer sağlık personelini cesaretlendirdi ve sağlıkçıların derneklerde örgütlenmesi ve sendikalaşma girişimleri başladı. Bu alanda da en militan mücadeleyi Sağlık-Sen üyeleri verdi. Tüm Sağlık-Sen de bu süreçte önemli katkılarda bulundu.

Kamu çalışanları kitlesinin sendikalara yönelmesi ise, kamu kesimi işçilerinin 1991 toplu iş sözleşmelerinde çok yüksek ücret zammı almaları ve kamu kesiminde işçi ücretlerinin memur aylıklarının çok üstüne çıkması sonrasında gerçekleşti. Memurlar mutlak yoksullaşma nedeniyle değil, işyerlerinde kendi emirleri altında çalışan işçilerin ücretlerinin kendi aylıklarının üstüne çıkmış olmasının getirdiği hareketlilikle, 1991 yılından itibaren kamu çalışanları sendikalarına yöneldi.

## VI. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Türkiye'de 1984-1991 döneminde sürekli ekonomik büyüme yaşandı. Yalnızca 1988/89 ve 1991 yıllarında bir durgunluk oldu. Milli gelir 1984 yılında yüzde 7,1, 1985 yılında yüzde 4,3, 1986 yılında yüzde 6,8 ve 1987 yılında yüzde 9,8 oranında büyüdü. Bu ekonomik büyüme dönemlerinde gerçek ücretlerdeki düşüş, 1987-1988 grevlerini ve 1989 bahar eylemlerini hazırladı. Büyüme hızı 1988 yılında yüzde 1,5'a ve 1989 yılında yüzde 1,6'ya geriledi. Bu yıllarda kişi başına milli gelirden, sırasıyla, yüzde 0,7 ve 0,6 oranlarında bir düşme görüldü. 1990 yılındaki büyüme oranı yüzde 9,4 düzeyindeydi. 1991 yılı durgunluğu büyüme oranını yüzde 0,3 düzeyine gerilettilti. Kişi başına milli gelir ise yüzde 1,6 oranında azaldı.

### Ucuz İşçilik

*American Express Bank* Başkan Yardımcısı 1985 yılı başlarında Türkiye'ye geldi ve şu değerlendirmeyi yaptı: "İşçi ücretleriniz yakın zamana kadar Asya ülkelerinininkinden yüksekti. Bu nedenle de mallarınızın dış dünyada rekabet şansı yoktu. Ancak işçi ücretlerinizin Asya ülkelerindeki işçi ücretlerinin altına düşmüş olması, mallarınızı dünya pazarlarında rekabet edebilir hale getiriyor. Asya ülkelerinin kalkınmaları hızlandığı için işçi ücretleri belli bir standarda oturdu. Bu nedenle Türkiye'deki işçi ücretleri sanırım Asya ülkelerindekilere oranla gerilemesini sürdürecektir ve bu gelişme dış pazarlarda rekabet şansınızı daha da artıracaktır." (*Cumhuriyet*,22.2.1985)

Başbakan Turgut Özal, 1985 yılında Japon işadamlarını Türkiye'ye şöyle davet ediyordu: "Çok geniş bir ülkeyiz, nereyi uygun görüyorsanız oraya gelirsiniz. Bütün Japon işadamlarını Türkiye'de yatırım yapmaya davet ediyoruz. Türkiye'de ucuz işgücü vardır. Bunu değerlendirebilirsiniz." (*Cumhuriyet*,23.5.1985)

### Ek Gelir Arayışları

Sıradan işçi, ekonomik sorunları arttığında, ciddi bir geçim sıkıntısı yaşadığında hemen örgütlü mücadeleye girmez. Örgütlü mücadelenin riskleri vardır ve işçiler ihtiyatlıdır. Bu nedenle önce "başımı belaya sokmayacak" ve çabasının getirisine kısa sürede kavuşacağı yol ve yöntemlere başvurur. Ek iş, bunların başında gelir.

Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı yıllarda özellikle kamu sektöründe işçi statüsünde istihdam edilen ücretlilerin gerçek gelirlerinin düşmesi veya yeterli olmaması nedeniyle, ek iş yaygınlaştı. Ek işin yaygın bir biçimi, esnafılık (pazarcılık, işportacılık, araçla taşıyıcılık). Bu işe başlayabilmek için gerekli olan kaynak da genellikle aileden kalan yetersiz arazinin satışı veya sınırlı aile birikimleriydi. Diğer bir deyişle, ek gelir kaynağı, birçok durumda, diğer bir alanda mülksüzleşmeyle gelişti.



Devlet memurları arasında da ek iş yaygınlaştı. Bir memur, geceleri gazinoda müzisyenlik yapıyordu. Bazı memurlar ve işçiler de grafikerlik, çakmak gazı satıcılığı, çakmak tamirciliği, takı-batik işleri, pazarlamacılık (ansiklopedi, çelik tencere, vb.), işportacılık, pazarcılık, simitçilik, tabelacılık, boyacılık, taksi şoförlüğü, gece kulüplerinde vestiyerlik, terzilik, dantel-örgü işleriyle ek gelir elde ediyordu. (2000'e Doğru Dergisi, 18 Ocak 1987; Tercüman, 2.11.1988) Birçok memur hafta sonlarında ve yıllık izinlerinde amele pazarında iş bekliyor, duvarcılık, kalıpcılık, düz işçilik yapıyordu. (Sabah, 1.8.1988) Bakırköy'de bir ilkokulda çalışan öğretmen M.G., okuldaki görevinden çıktıktan sonra inşaatlarda sıvacı olarak çalışıyordu. (Günaydın, 12.11.1988) 18 yıllık ilkokul öğretmeni İ.B., dersten sonra öğrencilerine servis şoförlüğü yapıyordu. (Milliyet, 29.9.1988) İstanbul Nişantaşı'nda Sait Çiftçi İlkokulu'nda öğretmenlik yapan Selahattin Ünal ise, öğretmenliğin yanı sıra okula servis aracı işlettiği için görevinden alınıyordu. (Cumhuriyet, 11.12.1988)

Hızlı yoksullaşma yıllarında iki gazeteye yansıyan emekli görünüşleri şöyleydi (Güneş, 29.4.1986; Milliyet, 25.5.1987): 37 yıl çalışmış taş ocağı işçisi ayakkabı boyacılığı yapıyordu. 35 yıl prim ödemiş bir emekli, Eminönü'nde kuşyemi satıyordu. 38 yıl çalışmış emekli, zabıtanın kaçarak işportada mendil satıyordu. 25 yıl TCDD'de çalışmış emekli, otobüs bileti satıyordu. 36 yıl odacılık yapmış emekli hamallık yapıyordu.

## Çocuk İşçiler, Niteliksiz Beslenme, Hastalıklar

Ek işin de istenen sonucu sağlamadığı durumlarda kadınların, yaşlıların ve çocukların işgücü piyasasına sokulması ve tüketim kalitesinin düşürülmesi gündeme gelir.

Bu dönemde yaşanan yoksullaşma, öncelikli olarak çocukların işgücü piyasasına itilmesine yol açtı. 7.9.1988 günlü Milliyet Gazetesi'nde, evde oyuncak bebek parçaları birleştiren 3-4 yaşındaki küçük çocukların resimleri yer alıyordu. Bebekle oynaması gerekirken bebek parçaları birleştiren "bebek işçiler"e günde 200/300 TL ödeniyordu. (Milliyet, 7.9.1988) Ulus Gazetesi'ndeki bir haber de şöyleydi: "Çocuklar amele oldu. Hayat pahalılığı karşısında çalışmak zorunda kalan çocuklar özellikle inşaatlarda boy göstermeye başladı." (Ulus, 18.8.1988)

Gerçek gelirlerin düşmesi, tüketim alışkanlıklarına da yansdı. Etin yerini ciğer, baş etinden kıyma, akciğer aldı. Kemiğe rağbet arttı. (Nokta Dergisi, 24 Mayıs 1987; Gazete Gazetesi, 14.12.1988) 1950'li yılların gözde giyeceği kara lastik yeniden kullanılmaya başlandı. (Güneş, 5.10.1988) Odun-kömür satıcısı Mustafa Sarı şu gözlemini aktarıyordu: "Bu yıl kış diğer yıllardan şiddetli geçiyor aslında. Ama geçen yıl gibi kömür ve odun satamıyoruz. Piyasanın çok pahalılaşmasına karşılık bu yıl kömür pek zamlanmadı. (...) Ortalama zam oranı yüzde 50 civarında. Ancak vatandaşın bir çoğu cebinde para olmadığı için evinin ihtiyacı olan yakacağı alamıyor. Toptan almaktansa cebindeki para kadar günlük veya haftalık alışveriş yapmayı tercih ediyor." (Hürriyet, 7.3.1987)

Yoksullaşma veremi hortlattı. Hürriyet Gazetesi'nin başlığı "açlık öldürmüyor ama verem ediyor" idi. (Hürriyet, 12.8.1986) Verem Savaş Dispanserlerinin ülke genelinde yaptığı sağlık taramalarında 0-12 yaş grubundaki çocuklarda yetersiz beslenme nedeniyle verem hastalığında artış olduğu saptanıyordu. (Günaydın, 17.12.1988)

Bazı belediyelerin bedava yiyecek dağıtımında izdiham yaşandı: "Tüketici haftası nedeniyle Beşiktaş Belediyesi'nin bedava yiyecek dağıtacağını öğrenen vatandaşlar çok büyük izdiham yarattı. Kamyonlar üzerinden dağıtılan şeker, ayran, sucuk, pastırma, bisküvi, sabun, kuruyemiş gibi maddeleri binlerce vatandaş kapışırken yere düşenler ve bu arada hafif yaralananlar bile oldu. Halkın bedava yiyecek maddelerine saldırısı durmayınca alanda bulunan zabıta kuvvetleri olaya müdahale etti ve dağıtım durduruldu." (Sabah, 15.3.1988)

## Fuhuş

Bu yoksulluk, fuhuşu da artırdı. Bu yıllarda henüz Sovyetler Birliği çökmemişti ve Türkiye’de fuhuş sektöründe çalışanlar yabancılar değildi.

*“İstanbul Ortadoğu’nun seks merkezi oldu. Son dört yıl içinde İstanbul’daki telekız pazarları çeşitlendi ve bu pazarlarda vücudunu satarak geçinen kız-kadın sayısı 20 bini buldu. Oteller, restoranlar, gece kulüpleri ve telekızlar, özellikle Arap ülkelerinden gelen erkek turistlerin büyük ilgisini çekip İstanbul turizminde parası bol bir hizmet sektörü oluşturdu.” (Milliyet,7.9.1987)*

*“İstanbul’da 100 bin, tüm Türkiye’de ise en az 500 bin hayat kadını olduğu tahmin ediliyor. Fuhuş davalarında son yıllardaki artış, gizli fuhuşun diğer bir göstergesi. Para sıkıntısı, ‘bu yola düşenler’in en önemli gerekçelerinden biri.” (Cumhuriyet,1.1.1988)*

*“Başta geçim sıkıntısı olmak üzere, macera aramak ve daha lüks bir yaşam sürme hayali gibi nedenlerle, son yıllarda binlerce kadın ve kızın fuhuşa sürüklenip bunu meslek haline getirdikleri anlaşıldı. Emniyet Genel Müdürlüğü’nün araştırmalarına göre; fuhuşun özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde yaygın olduğu, tüm Türkiye’de ise genelevde çalışanlar dahil 10 bin dolayında fişli kadın bulunurken, sadece İstanbul’da en az 60 bin dolayında kadının gizli fuhuş yaptığı ileri sürüldü. Büyük patlama yaptığı belirtilen fişsiz fuhuşun korkutucu bir tehlike haline geldiğini belirten yetkililer (...).” (Hürriyet,20.7.1987)*

## Yoksulluk, Hırsızlık, Çözüm Arayışları

Bu yoksulluk yıllarında, mesleği hırsızlık olmamasına ve bir işyerinde ücretli olarak çalışmasına karşın geçinemeyenler arasında hırsızlığa başvuranlar oldu. Örneğin, Kırıkkale’de MKE Fabrikası’nda işçi olarak çalışan Yaşar Sarı, aldığı ücretle geçinemeyince, büfe soymaya kalktı ve yakalandı. (Cumhuriyet,13.11.1985) İzmir Denizcilik İşletmesi’nde çalışan Hüseyin Şengezer, borçlarını ödeyebilmek ve kışlık yakacak alabilmek için komşusunun videosunu çaldı. Orman İdaresi’nden emekli 58 yaşındaki İhsan Cebiz ise bir marketten hazır çorba ve beyaz peynir çalarken yakalandı. (Günaydın,26.11.1987) İzmir’de bir düğün salonunda temizlik işçisi olarak çalışan Mahmut Doğan, aylardır et yememişti. Seyyar köftecinin tezgahında duran et tepsisini kaptı, ancak yakalandı. (Bulvar,3.4.1988)

İnsanlar çaresizlik içinde şans-talih oyunlarına yöneldi. Milli Piyango bilet satışlarında patlama yaşandı.

Uzun süre işsiz kaldıktan sonra seyyar börekçilik yapmaya başlayan Celal Acar, iki çocuğunu, iyi besleyemediği gerekçesiyle, satışa çıkardı. (Sabah,29.8.1988) Van PTT Müdürlüğü’nde görev yapan 13 yıllık postacı Muhlis Bedir, geçim sıkıntısı yüzünden, altıncı çocuğunu 2 milyon liraya satmak istedi. (Sabah,27.9.1988) Gaziantep’te inşaat işçisi Kerim Lale ise, kışlık yakacak parasını bulamayınca, böbreğini satışa çıkardı. (Bulvar,25.11.1988)

Yoksulluk, işçilere ve memurlara fitre ve zekat verilmesini getirdi. İstanbul Müftüsü Selahattin Kaya 1987 yılında şu açıklamayı yaptı: “Bugün asgari ücret alan bir işçi ve düşük maaşlı bir memurun kira verdiğini, çocuk okuttuğunu ve aile geçindirdiğini düşünün. Bu insan nasıl geçinsin? Onun için onlara yardım edilmesi gerekir. Fitre ve zekat da bir yardım yoludur.” (Milliyet,9.5.1987) Ankara Müftüsü Hasan Şakir Sancaktar’ın açıklaması şöyleydi: “Fitre ve zekat zor durumdaki memur, işçi ve işsize verilebilir, verilmelidir.” (Günaydın,15.5.1987)

Bazı insanlar, yurtdışına yasal yollardan giderek veya kaçarak, Türkiye’den ve sorunlarından kurtulmaya çalıştı.

İşsizlik ve yoksulluk nedeniyle cinayetler ve intihar edenler arttı. Emekli işçi, geçindiremediği ailesini balta ile doğradı. (*Günaydın*,21.8.1988) Denizli’nin Yeşilyurt semtinde parasızlık yüzünden evine yakacak alamayan ve eşi ile dört çocuğunun sıfırın altında 6 derece soğukta titremesini çaresizlik içinde izlerken bunalıma giren Ahmet Günyılmaz adındaki haddehane işçisi kendini bir ağaca asarak, yaşamına son verdi. (*Hürriyet*,7.3.1987) Kınık ilçesinde “borçlu yaşamayı onuruna yediremeyen (...) öğretmen Mehmet Emin Oprak, ardında 688 bin 50 liralık borç listesi bırakıp, tütün zehiri içerek intihar etti.” (*Gazeteler*,9.3.1987) İTÜ’de şoför olarak çalışırken işten çıkarılan Beyhan Kütçüoğlu, bir ay iş bulamayınca bunalıma girdi ve kendisini Rumelihisarı’ndaki gecekonduyunun önündeki ağaca asarak intihar etti. (*Milliyet*,23.9.1988) Çalıştığı bankadan atıldıktan sonra iş bulamayan üç çocuk babası Kadir Demir, çamaşır ipiyle kendisini tavana asarak intihar etti. (*Ulus*,15.11.1988)

## Taşeronluk

24 Ocak istikrar programının amacı, ihracata dönük sanayileşme sürecinde işgücü maliyetlerinin düşürülmesiydi. Bu amaca ulaşılmasında işten çıkarmalar ve taşeronluk da kullanıldı. Örneğin, 1985 yılında iktidarda ANAP vardı ve Devlet Bakanı Tınaz Titiz, işsizlik sorununun çözümü için taşeronlaşmayı savunuyordu. Tınaz Titiz şöyle diyordu: “Bugün işsiz olanların içinde yüksek tahsil yapmış olanların sayısı da büyüktür. Biz vasıflı işçilere, gidin kendi adınıza bir şirket tescil ettirin, diyoruz. Kendi adına şirket tescil ettirmek 3 - 5 bin liranın içindedir. Ondan sonra bir sirküle mektup hazırlatarak bütün kamu kuruluşlarına başvurun. Ben şu şu hizmetleri kuruluşunuza vermek istiyorum; ben teknik resim çizmek istiyorum; ben raporlarınızı yazmak istiyorum; ben form dizaynı yapmak istiyorum, gibi iş tekliflerinde bulunun. Böylece tam gün istihdam edilemeyen kişi, part-time istihdam edilebilir, iş esasına ve kontrol usulüne göre iş verilebilir.” (*Güneş*,25.6.1985)

Bu dönemde taşeronlaşma yaygınlaştı; ancak işsizlikte bir azalma olmadı. Taşeronlaşmayla birlikte kaçak işçilikte bir artış görüldü.

1985 yılında Beyoğlu İlçesinin belediye başkanı Haluk Öztürkatalay, temizlik hizmetlerini daha ucuza maalemk iddiasıyla bu işlerin bir bölümünü Mollaoğlu Müteahhitlik Firmasına verdi. Şirketin sahibi Yasin Mollaoğlu, üstlendiği iş için 40 işçiye ihtiyaç duyacağını belirtiyor, bu işçileri kendi memleketi olan Bingöl’den getireceğini söylüyor ve işçileri Bingöl’den getirtmesinin nedeni olarak da İstanbulluların çalışmadıklarını ileri sürüyordu. (*Nokta Dergisi*,3.3.1985)

1980’li yılların ikinci yarısında özellikle belediyelerde taşeronluk modası yaygınlaştı. Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Aytaç Durak 1988 yılında temizlik işlerini özel sektöre devretti. Adana Büyükşehir Belediyesi’nin yayın organı olan Önce Adana Gazetesi, bu haberi, “temizlikte devrim” başlığıyla sunuyordu. (Önce Adana Gazetesi,Mart 1988;21) Aynı dergide, emlak vergisinin toplanmasının da özel sektöre devredildiği haberi yer alıyordu.

## Ücretler Artıyor

1983-1988 döneminde işçilerin gerçek ücretleri düştü. Düşüş, 1989 eylemleri sonrasında bağtlanan toplu iş sözleşmeleriyle tersine çevrildi. Ancak esas artış, 1991 kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde sağlandı.<sup>227</sup>

227 1990-1991 yıllarında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmelerine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Koç,Y., “Türkiye’de Toplu İş Sözleşmeleri, 1990-1991,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf> , s.254-264.

Taşeronluk, fason üretim ve hizmet alımı gibi uygulamalar da özellikle 1991-1993 dönemindeki gerçek ücret artışlarından sonra hızla yaygınlaştı.

1989 bahar eylemlerini Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlü kamu sektörü işçileri gerçekleştirdi. Geçmişinde eylem geleneği olmayan işçileri eyleme sürükleyen, devletin resmi rakamlarında bile 1981 yılından 1988 yılına kadar 100 liradan 46 liraya inen ücretlerdir. Özel sektör işçilerinin ve devlet memurlarının ücretlerindeki düşüş daha az oldu. Özel sektörde 1987 grevleri gerçek ücretlerde belirli bir artışı getirdi.

Bahar eylemleriyle başlayan yükseliş 1990 ve 1991 grevleriyle özel sektörü de etkiledi. 1993 yılında ücretlerde zirveye ulaşıldığında, kamu sektörü işçisinin eline geçen net gerçek ücret, 1988 yılındakinin üç katıydı.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanan verilere göre, Türkiye'de işçilerin gerçek ücretleri 1981 yılından 1988 yılına kadar düştü; 1989-1993 döneminde yükseldi. Aşağıdaki çizelgede işçilerin ve memurların gerçek ücret endeksi verilmektedir.

### Gerçek Ücret Endeksi (1981=100)

(DPT,1994;204-205)

Yıl	Kamu Sektörü İşçisi	Özel Sektör İşçisi	Memur
1981	100	100	100
1982	89	96	113
1983	86	88	103
1984	74	83	88
1985	62	78	82
1986	54	76	83
1987	55	86	87
1988	46	81	82
1989	64	107	117
1990	84	124	144
1991	122	186	150
1992	133	181	160
1993	150	194	161

Şevket Pamuk'un araştırmasına göre, Türkiye'de imalat sanayinde gerçek ücretler 1980 yılında 100 kabul edilirse, 1984 yılında 92; 1985 yılında 87; 1986 yılında 85; 1987 yılında 90; 1988 yılında 86; 1989 yılında 107; 1990 yılında 130 ve 1991 yılında 167 oldu. (Pamuk,2000;85)

Ücretler ve işgücü maliyetleri konusunda önemli bir bilgi kaynağı da *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu*'dur (TİSK). TİSK'in ücret, giydirilmiş ücret ve toplam işgücü maliyeti verileri, Türkiye'nin en büyük ve kârlı işletmelerini ve bu nedenle de sınırlı sayıda işçiyi kapsamaktadır. Ancak yine de bu işyerlerindeki gelişmenin izlenebilmesi önemlidir.

TİSK'in net gerçek giydirilmiş ücret endeksinde 1985 yılı 100 kabul edilirse, 1988 yılında 83,7'ye gerileyen endeks, 1993 yılında 173,6'ya yükseldi. Endeks şöyle gelişti (TİSK,2008;19): 1985: 100,0; 1986: 95,0; 1987: 93,9; 1988: 83,7; 1989: 100,4; 1990: 117,0; 1991: 162,5; 1992: 168,6; 1993: 173,6.

Ücretlerdeki gelişmenin diğer bir unsuru, milli gelir içinde ücret ve maaşların payıdır (gelirin fonksiyonel dağılımı). Süleyman Özmurur'un çalışmalarına göre, 1978 yılında ücret ve maaşların milli gelir içindeki payı yüzde 30,2 idi. Bu oran 1983 yılında yüzde 22,6'ya, 1985 yılında yüzde 20,4'e düştü. Bahar eylemleri sonrasında ücret ve maaşların milli gelir içindeki payı 1990 yılında yüzde 30,2 ve 1991 toplu iş sözleşmelerinden sonra da yüzde 34,6 düzeyine yükseldi. (Özmurur,1996;66)

1983-1991 döneminde 16 yaşını doldurmuş işçilerin brüt parasal asgari ücreti enflasyonla genellikle uyum içinde artırıldı. 1989, 1990 ve 1991 yıllarındaki ücret artışı ise enflasyonun üstünde gerçekleşti.

1.1.1983-31.3.1984 döneminde brüt asgari ücret günde 540 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 48,4 oranında arttı. 1.4.1984 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 51,4 oranında artırıldı.

1.4.1984-30.9.1985 döneminde brüt asgari ücret günde 817,50 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 76,4 oranında arttı. 1.10.1985 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 68,8 oranında artırıldı.

Bahar eylemleri, ardından gelen eylemler ve 1991 yılındaki milletvekili genel seçimleri asgari ücretlilere de yaradı.

1.7.1988-31.7.1989 döneminde brüt asgari ücret günde 4.200 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 77,2 oranında arttı. 1.8.1989 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 78,6 oranında artırıldı.

1.8.1989-31.7.1990 döneminde brüt asgari ücret günde 7.500 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 59,7 oranında arttı. 1.8.1990 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 84,0 oranında artırıldı.

1.8.1990-31.7.1991 döneminde brüt asgari ücret günde 13.800 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 68 oranında arttı. 1.8.1991 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 93,5 oranında artırıldı.

### 1983-1992 Döneminde 16 Yaşını Doldurmuş İşçilerin Günlük Brüt Asgari Ücreti (TL)

Asgari Ücretin Uygulandığı Dönem	16 Yaşını Doldurmuş İşçilerin Günlük Asgari Ücreti (TL)	Asgari Ücretin Yürürlük Süresi İçinde Tüketici Fiyatları Artış Oranı (%)	Yeni Dönemde Asgari Ücret Artış Oranı (%)
1.1.1983-31.3.1984	540,00	48,4	
1.4.1984-30.9.1985	817,50	76,4	51,4
1.10.1985-30.6.1987	1.380,00	73,3	68,8
1.7.1987-30.6.1988	2.475,00	74,1	79,3
1.7.1988-31.7.1989	4200,00	77,2	69,7
1.8.1989-31.7.1990	7.500,00	59,7	78,6
1.8.1990-31.7.1991	13,800,00	68,0	84,0
1.8.1991-31.7.1992	26,700,00	67,9	93,5

1983-1987 döneminde memurların net gerçek aylıkları toplam yüzde 7,1 oranında azaldı.

Bu dönemde kamu kesimi işyerlerinde gerçek ücretlerin gelişimine bir örnek olarak, T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü işyeri alınabilir.

1980 yılı Ocak ayı fiyatlarıyla bakıldığında, 1980 yılı Ocak ayında yevmiyeler 389 TL idi. 1980 yılı Ağustos ayı başında bağitlanan toplu iş sözleşmesi 1 Mart 1980 tarihinden itibaren geçerliydi. İşçi yevmiyeleri 1 Mart 1980 günü Ocak 1980 fiyatlarıyla 651 TL'ye yükseldi (gerçek ücretlere yüzde 67 oranında zam). Bağitlanan toplu iş sözleşmesi 1 Mart 1980-28 Şubat 1982 tarihlerinde yürürlükte kaldı. 1 Mart 1981 tarihinde işçi yevmiyeleri (Ocak 1980 fiyatlarıyla) 834 TL'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, 12 Eylül darbesi, Karayolları Gn.Md. işyerlerinde gerçek ücretleri düşürmedi. Ancak 1 Mart 1982 tarihinden itibaren, Yüksek Hakem Kurulu'nun elden geçirdiği toplu iş sözleşmeleri nedeniyle, gerçek ücretlerde düşüş başladı. Karayolları Gn.Md. işyerlerinde işçi yevmiyesi 1 Mart 1982 tarihinde (1980 Ocak fiyatlarıyla) 627 TL'ye indi. 1 Mart 1983 tarihinde ise 555 TL oldu.

Karayolları Gn.Md. işyerlerinde (1980 Ocak fiyatlarıyla) işçi yevmiyeleri ANAP döneminde de şöyle bir gelişme izledi: 1 Mart 1984: 534 TL; 1 Mart 1985: 449 TL; 1 Mart 1986: 441 TL; 1 Mart 1987: 381 TL; 1 Mart 1988: 328 TL. Daha sonraki aylarda gerçek ücretlerdeki düşüş sürdü. 1989 yılı Şubat ayında işçi yevmiyeleri (1980 Ocak fiyatlarıyla) 246 TL'ye gerilemişti. Diğer bir deyişle, darbe öncesindeki düzeyin yüzde 38'i; 1 Mart 1981 tarihindeki düzeyin yüzde 29'u kadardı.

Diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilerin durumu da bundan farklı değildi.

Sınıf kimliğinin diğer kimliklerin önüne geçmesini sağlayan, bahar eylemlerini yaratan ve Türkiye'nin her tarafında meşru ve demokratik kitle eylemlerine yol açan maddi altyapı, bu büyük boyutlu mutlak yoksullaşmaydı. Bu mutlak yoksullaşma, ANAP'ın ciddi biçimde zayıfladığını gösteren 1989 Mart yerel seçimleriyle bütünleşince, Türkiye işçi sınıfı tarihinin en geniş katılımlı grev-dışı eylemleri süreci başladı.

Karayolları Gn.Md. işyerlerinde çalışan işçilerin 1989 yılı Şubat ayında (1980 Ocak fiyatlarıyla) 246 TL olan yevmiyeleri, 1989 toplu iş sözleşmeleri ile 442 TL'ye yükseldi. 1991 toplu iş sözleşmelerinde ise alınan yüksek oranlı zam ve Karayolları'nda uygulanmaya başlayan yüzde 15 oranındaki yıpranma primi ile, 1 Mart 1991 tarihinde Karayolları işçilerinin ortalama yevmiyesi (1980 Ocak fiyatlarıyla) 1205 TL oldu. Bu yevmiye 1 Mart 1992 tarihinde 1297 TL'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, 1980 Ocak fiyatlarıyla, 1989 Şubat ayında 246 TL olan yevmiye, 1 Mart 1992 tarihinde 1297 TL'ye çıktı (Yüzde 427 oranında gerçek ücret artışı). Böylece 1 Mart 1980 tarihinde 651 TL ve 1 Mart 1981 tarihinde 834 TL olan yevmiyenin üstüne çıkılmış oldu.<sup>228</sup>

### **Karayolları Gn.Md.İşyerlerinde Gerçek Brüt Ücretler**

*(TL/Gün, 1980 Ocak Fiyatlarıyla)*

<b>Tarih</b>	<b>Gerçek Brüt Ücret (TL/Gün)</b>	<b>Gerçek Brüt Ücret İndeksi (1 Mart 1980=100)</b>
1 Mart 1980	651	100
1 Mart 1981	834	128
Şubat 1989	246	38
1 Mart 1989	442	68
1 Mart 1991	1205	185
1 Mart 1992	1297	199

228 1980 Ocak fiyatlarıyla Ocak 1980-Haziran 1992 döneminde Karayolları işçilerinin yevmiyelerinin aylara göre gelişimi için bkz. Yol-İş Sendikası, *4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara, 1992, s.302.

Bu dönemde Bakanlar Kurulu kararlarıyla bazı toplu iş sözleşmeleri diğer işyerlerine teşmil edildi. Bunların en önemlisi, 1985 yılında Türk Metal Sendikası ile MESS arasındaki toplu iş sözleşmesinin Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş. işyerine teşmiliydi (*Resmi Gazete*,9.7.1985).

1983-2002 yıllarında da iş kazası ve meslek hastalıklarına ilişkin sorunlar devam etti. İşçiler ancak iş kazası nedeniyle bir ölüm olayı ortaya çıktığında kısa süreli tepki gösterdiler. Sendikalar da özellikle meslek hastalıkları konusunda üyelerini bilgilendirme ve işyerlerinde gerekli önlemlerin alınmasını sağlama konusunda çok yetersiz kaldı. Birçok işçi için, eline geçen net ücretin daha yüksek olması, iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı önlem alınmasından daha önemliydi. Özellikle gerçek ücretlerin düştüğü dönemlerde işçilerde bu konulara gösterilen duyarlılık iyice azaldı. Bu dönemde ölümlerle sonuçlanan iş kazalarının en önemlileri madencilik sektöründeydi. 31 Ocak 1987 tarihli Kozlu (TTK) kazasında 8 işçi, 31 Ocak 1990 tarihli Amasra (TTK) kazasında 5, 7 Şubat 1990 tarihli Yeniçelttek (Amasya) kazasında ise 68 işçi hayatını kaybetti.

## SONUÇ

1983 sonundan 1991 sonuna kadarki dönem, Türkiye işçi sınıfının çok ciddi bir mutlak yoksullaşma yaşadığı ve ANAP'ın 1989 yerel yönetim seçimlerindeki yenilgisinden sonra tarihinin en geniş katılımlı meşru ve demokratik kitle eylemlerini gerçekleştirdiği yıllardır. İşçiler, eylemlerle 12 Eylül döneminin kayıplarını geri aldılar. Bu dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan kamu çalışanları sendikacılık hareketi de sendikal mücadeleye yeni bir boyut kazandırdı.

# 1991-2002 DÖNEMİ: SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASININ YENİ KOŞULLARI VE TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI

## GİRİŞ

1991-2002 dönemi dünya, Türkiye ve Türkiye işçi sınıfı açısından önemli değişikliklerin yaşandığı yıllardı.

### Dünyadaki Önemli Gelişmeler

Sovyetler Birliği'nin yıkılması, ilk başlarda ABD'nin denetiminde tek kutuplu bir dünya yarattı. Ancak 1992 yılından sonra Avrupa Birliği de alternatif bir güç odağı olma çabalarını yoğunlaştırdı. 1998 ekonomik krizi sonrasında ise Rusya'da önemli bir değişim yaşandı; ABD'nin yandaşı olarak sorunları çözme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında, Rusya'nın yeniden bir dünya oyuncusu olma çabaları öne çıktı. Diğer taraftan Çin Halk Cumhuriyeti büyük bir ekonomik güç haline geldi.

ABD, 1990'ların ilk başlarında Büyük Ortadoğu Projesi'ni gündeme getirdi ve bu amaçla Türkiye'yi kullanma çabasına girdi. Türkiye, ABD için, hem Büyük Ortadoğu Projesi'nde önemli bir askeri güç ve üs, hem de 1982 yılından sonra radikalleşen ve özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında saldırılarını yoğunlaştıran radikal İslamcı hareketlere karşı "ılımlı İslam"ın merkezi haline getirilmesi açısından önemliydi.

Türkiye, ABD'nin 1991 yılında Türkiye'yi Körfez Savaşı'nda kullanma çabasına boyun eğmeyince, ABD'nin Türkiye'yi yıpratma girişimleri önem kazandı. Bu tarihten sonra ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin doğrudan veya Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kurumları aracılığıyla gündeme getirdikleri talepler, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne, üniter yapısına ve ulusal birliğe olduğu kadar, Türkiye işçi sınıfının kısa ve uzun vadeli çıkarlarına da karşıydı.

1991 yılındaki Körfez Savaşı Ortadoğu'daki güç dengelerini istikrarsızlaştırdı. Türkiye'nin ABD'ye destek olmaması sonrasında, Irak'ın kuzeyi Irak askerinden temizlendi ve PKK'nın Bekaa Vadisi'ndeki kampları bu bölgeye taşındı. PKK, savaşta yenilen Irak ordusunun silah ve mühimmatının önemli bir bölümünü elde etti ve Türkiye'ye yönelik saldırılarını yoğunlaştırdı.

1992-1993 yıllarında eski Yugoslavya'da iç savaş yaşandı ve büyük katliamlar yapıldı.



Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girdi. Türk-İş, DİSK ve Hak-İş, Türkiye'ye daha sonraki yıllarda önemli zararlar verdiğini işverenlerin de kabul ettiği gümrük birliği konusunda olumlu bir tavır gösterdi ve bu süreci destekledi. Bu yıllarda işçi konfederasyonlarında ve kamu çalışanı örgütlerinde Avrupa Birliği yanlısı bir anlayış hâkimdi ve Avrupa Birliği ile ilişkilerin ülkedeki demokratikleşme sürecine katkıda bulunacağı inancı vardı.

## Türkiye'de Önemli Gelişmeler

12.4.1991 günlü *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren Terörle Mücadele Kanunu, Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerini kaldırdı. Bu maddeleri ihlal etmekle suçlanarak yargılanan DİSK, beraat etti ve yeniden faaliyete geçti. Malvarlığı konusundaki olumsuzluk giderildikten sonra da malvarlığına kavuştu.

Bu dönemin sendikal yaşamına damgasını vuran gelişmelerden biri de, 1990-1991 yıllarında kamu çalışanları sendikacılık hareketinde başlayan gelişmenin, 1991 yılından itibaren kitleselleşmesi ve önemli bir toplumsal güç haline gelmesiydi.

1991 yılı sonunda 8 yıllık ANAP iktidarı çöktü. 1987 milletvekili genel seçimlerinde yüzde 36,3 oranında oy alan ANAP'ın oyu 1991 sonundaki seçimlerde yüzde 24,0'e düştü. Doğru Yol Partisi yüzde 27,0 ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti yüzde 20,8 oranlarında oy aldı. Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki 49. Hükümet (DYP-SHP Koalisyon Hükümeti) 21 Kasım 1991 günü görevi devraldı.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanlığı görevine Süleyman Demirel seçildi. DYP'nin genel başkanlığını üstlenen Tansu Çiller de 25 Haziran 1993 tarihinde DYP-SHP Koalisyon Hükümetinde başbakan oldu ve bu görevini 5 Ekim 1995 tarihine kadar sürdürdü.

1994 ekonomik krizi sırasında iktidarda DYP-SHP koalisyon hükümeti vardı. Tansu Çiller başbakandı. Koalisyon ortağı SHP ve ardından CHP'den de devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak Erdal İnönü (25.6.1993-12.9.1993), Murat Karayalçın (19.9.1993-27.3.1995) ve Hikmet Çetin (27.3.1995-5.10.1995) görev yaptı.

DYP 1991 milletvekili genel seçimlerinde 6,6 milyon (%27,0) oy alarak birinci parti olmuştu. Ancak ekonomik kriz sonrasında 1995 seçimlerinde oy sayısı 5,4 milyona (%19,2) geriledi.

İktidar ortağı SHP (ve sonra CHP) 1991 milletvekili genel seçimlerinde 5,1 milyon (%20,8 ) oy almıştı. Bu oy sayısı 1995 milletvekili genel seçimlerinde 3,0 milyona (%10,7) geriledi.

1989 yılındaki mahalli idareler il genel meclisi seçimlerinde SHP 6,4 milyon (%29,0) oy almış ve Ankara, İstanbul ve İzmir belediye başkanlıklarına SHP üyeleri seçilmişti. 1994 yılında yapılan mahalli idareler il genel meclisi seçimlerinde ise SHP'nin oyu 3,8 milyona (%13,5) düştü.

DYP, 1989 yılındaki mahalli idareler il genel meclisi seçimlerinde 5,6 milyon (%25,3) oy almıştı. 1994 yılındaki seçimlerde bu oy sayısı 6,0 milyon (%21,3) oldu, oy oranı azaldı. DYP, 1999 yılında mahalli idareler il genel meclisi üyesi seçiminde 4,2 milyon (%13,3) oy alabildi.

1995 milletvekili genel seçimlerinde Refah Partisi yüzde 21,4, Anavatan Partisi yüzde 19,7, Doğru Yol Partisi yüzde 19,2, Demokratik Sol Parti yüzde 14,6, Cumhuriyet Halk Partisi de yüzde 10,7 oranında oy aldı. Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 8,2 oranında oy alarak TBMM dışında kaldı.

Bu dönem Türkiye'yi karıştırmak isteyenler üç önemli eylem gerçekleştirdi.

2 Temmuz 1993 günü Sivas'ta düzenlenen Pir Sultan Abdal Şenlikleri sırasında Madımak Oteli'nde kalan konuklara gerici bir grubun tahrikiyle geniş bir kitle saldırdı ve otel binasını ateşe verdi. Güvenlik güçleri gereken müdahaleyi zamanında yapmadı. 33 aydın ve 2 otel görevlisi öldürüldü. Aziz Nesin hayatını zor kurtardı.

5 Temmuz 1993 günü de Erzincan'a bağlı Başbağlar Köyü'ne saldıran PKK, 33 sivil köylüyü kurşuna dizdi.

12 Mart 1995 günü İstanbul'da Alevilerin çoğunlukta olduğu Gazi Mahallesi'nde bir kahve silahla tarandı ve ölenler oldu. Ardından çıkan olaylar 15 Mart gününe kadar devam etti ve olaylarda 22 kişi hayatını kaybetti.

1997 yılında 28 Şubat olayı yaşandı ve Devlet güçleri "irticaya karşı" kapsamlı bir program uygulamaya başladı.

1999 milletvekili genel seçimlerinde Demokratik Sol Parti yüzde 22,2, Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 18,0 ve Anavatan Partisi yüzde 13,2 oranında oy aldı. Fazilet Partisi'nin oy oranı yüzde 15,4, Doğru Yol Partisi'nin yüzde 12,0 ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin yüzde 8,7 oldu.

Türkiye, 5.10.1995-30.10.1995 döneminde Tansu Çiller'in başbakanlığında **51. Hükümeti**; 30.10.1995-6.3.1996 döneminde Tansu Çiller'in başbakanlığında **52. Hükümeti**; 6.3.1996-28.6.1996 döneminde Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında **53. Hükümeti**; 28.6.1996-30.6.1997 döneminde Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında **54. Hükümeti**; 30.6.1997-11.1.1999 döneminde Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında **55. Hükümeti**; 11.1.1999-28.5.1999 döneminde Bülent Ecevit'in başbakanlığında **56. Hükümeti**; 28.5.1999-19.11.2002 döneminde Bülent Ecevit'in başbakanlığında **57. Hükümeti** yaşadı.

2002 sonundaki milletvekili genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 34,3 oranında oy alarak, 363 milletvekili çıkarttı ve tek başına iktidara geldi. CHP'nin oy oranı yüzde 19,4 oldu ve CHP 178 milletvekili çıkardı. Seçimlerden önce koalisyon ortakları olan üç parti de TBMM dışında kaldı. DSP'nin oy oranı yüzde 1,2'de kaldı. MHP yüzde 8,4 ve ANAP yüzde 5,1 oranında oy alabildi.

1991 yılı sonunda Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başladı. Koalisyon hükümeti, zayıf iktidar demektir. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi zayıf hükümetlerden ve siyasal istikrarsızlıktan önemli yararlar sağladı. Geniş kitlelerin katıldığı eylemlerin örgütlenmesinde koalisyon hükümetlerinin ve hükümeti oluşturan siyasal partiler arasındaki çelişki ve çekişmelerin önemli rolü oldu.

Türkiye işçi sınıfının örgütlü kesimleri ilk kez 1993 yılı sonlarında Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu ve 14 Temmuz 1999 günü de *Emek Platformu*'nun çatısı altında bir araya geldiler, ortak eylemler yaptılar.

Enflasyon, işçi sınıfı açısından mutlak yoksullaşma tehdididir. Enflasyonun bulunmadığı veya düşük oranlarda gerçekleştiği dönemlerde, işçiler ve memurlar gerçek ücretlerinin düşürülmesi kaygı ve korkusunu yaşamazlar. Türkiye'de gerçek ücretlerin düşürülmesinde nominal (parasal) ücretlerin indirilmesi uygulaması çok istisnaidir; gerçek ücretler büyük çoğunlukla enflasyon aracılığıyla düşürülmüştür. Bu nedenle, enflasyon dönemleri işçinin ve memurun parasal ücretlerini en az enflasyon oranında artırarak gerçek ücretlerin düşmesini önleme mücadeleleriyle doludur. 1991-2002 döneminin enflasyonu, işçi sınıfının hareketlenmesinin nedenlerinden birisini oluşturdu.

Türkiye’de 1991 yılındaki ekonomik krizin ardından, 1994 yılında daha derin bir kriz yaşandı ve 5 Nisan 1994 istikrar programı gündeme geldi. Bu gelişmeler de işçi sınıfını mutlak yoksullaşma ve hatta işsiz kalma tehdidiyle karşı karşıya bıraktı ve kitlesel eylemler eğilimini güçlendirdi. Hükümetlerin ve sermayenin tepkisi ise, özelleştirme, taşeronluk, fason üretim, hizmet alımı, zorunlu emeklilik, işten çıkarmalar, sendikasılaştırma, yerli ve yabancı kaçak işçilik biçiminde gelişti.

Türkiye işçi sınıfı 1991-2002 döneminde bir bilinç sıçraması yaşadı. Geçmişte Uluslararası Para Fonu’nun ve Dünya Bankası’nın adını bile bilmeyen insanlar, “Kahrolsun IMF, bağımsız Türkiye” sloganını ürettiler ve yaygın bir biçimde kullandılar. İlk kez bu dönemde her siyasi görüşten işçinin ve memurun katıldığı mitinglerde, emperyalizm karşıtı sloganlar atıldı, pankartlar taşındı.

Bu dönemin önemli olaylarından biri, Türk-İş’in 1990-1991 Körfez Krizi’nde ve ABD’nin Türkiye’yi savaşa sokma çabası karşısındaki tavrıydı. ABD’nin talebi, Türkiye’nin de Irak’a saldırmasıydı. Türk Silahlı Kuvvetleri bu talebe karşı çıktı. Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay görevinden istifa etti. Türk-İş de Türkiye’nin savaşa sokulmasına karşı çıktı.

1991 yılından itibaren Türkiye’de ayrılıkçı Kürt milliyetçilerinin gücü ve etkinliği arttı. Gerçek ücretlerin yükseldiği ve geçmiş dönemdeki kayıpların bir bölümünün geri alındığı günlerde, Güneydoğu Anadolu’da devlet ile silahlı/ayrılıkçı Kürt milliyetçileri ve Hizbullah arasında yaşanan olaylar ve faili meçhul cinayetler, işçi sınıfı içinde etnik ve dini aidiyetin önem kazanmasına, sınıf kimliğinin gerilemesine yol açtı. Ancak 12 Eylül sonrasının gerçek gelir kayıplarının 1989 yılından itibaren sınıf aidiyeti temelinde büyük ölçüde geri alınabilmiş olması, bu dönemde yükselen ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinin işçi sınıfında bölünmelere yol açmasını engelledi.

Bu yıllarda özellikle işçi tabanında bağımsız siyasi örgütlenme talebi tartışılmaya başlandı. Sendikal mücadelenin bir aracı olarak tüketici boykotlarının kullanılması ve sendikali işçilerin ürettiği ürünlerin tüketilmesi için kampanyaların açılması da bu dönemde yeniden ortaya çıktı. Ancak sendikacılık hareketi, Türkiye işçi sınıfının bu önemli kitlesel eğilimlerini örgütleyip etkili bir mücadeleye sokabilecek önder kadrolardan yoksundu. 1991-2002 döneminin çok yaygın ve kitlesel eylemlerine karşın, hak kayıpları devam etti.

Bu yıllarda Türkiye’de kırsal kesimde yoksullaşma ve mülksüzleşme hızlandı. Yerli ve yabancı tekeli sermayenin perakende ticarete girmesi de esnaf-sanatkarın tasfiye sürecini hızlandırdı. Küçük burjuvazinin hızlı bir biçimde mülksüzleşmesi, işçi sınıfının çalışan ve işsiz kesimlerini büyüttü.

Türkiye işçi sınıfının 1989-1991 döneminde yaşadığı hareketliliğin ardından, Avrupa Birliği’nin Türkiye’de sendikalara yönelik çalışmaları yoğunluk kazandı. 1962-1992 döneminde ABD, önceleri AID, sonraları da AAFLI aracılığıyla Türk-İş üzerinde etkili olmaya çalışmıştı. 1990’lı yılların ortalarından itibaren ABD etkisi iyice azalırken, devletleşme sürecindeki Avrupa Birliği’nin Türkiye sendikacılık hareketi üzerinde etkili olma girişimleri hızla arttı.

1986-1991 ve 1991-2002 dönemleri Türkiye işçi sınıfının gerek işçi, gerek memur/sözleşmeli personel statülerinde istihdam edilen kesimlerinin en geniş biçimde hareketlendiği, sınıf aidiyetinin/kimliğinin diğer kimliklerin önüne geçtiği, sınıf dayanışmasının belirli bir ölçüde geliştiği yıllardır. Bu yıllarda sosyalist hareket büyük bölünmeler yaşıyordu. Ayrıca, Sovyetler Birliği’nin çöküşü, bu kesimin önemli bir bölümünde de moral çöküntüsü yaratmıştı. Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve ardından Cumhuriyet Halk Partisi ise “işçi sınıfı” üzerinden politika yapma anlayışında değildi.

Bu yıllarda sendikalarda önderlik görevini üstlenenlerin önemli bir bölümü siyasal birikimden yoksun kişilerdi. Sendikacı olarak, yalnızca önlerine gelen günlük sorunlarla uğraştılar; dağın arkasını görerek veya sezerek, sorunları çıkmadan önleme gibi bir anlayışları yoktu. İyi bir sendikanın görevi, her geçen gün daha da karmaşıklaşan toplumsal ve siyasal ilişkilerde bugün atılan bir adımın işçi sınıfına orta ve uzun vadedeki etkilerini sezmek, öğrenmek ve öğretmektir. Bu görevi sıradan bir işçi yapamayabilir. Sendika, yaklaşan tehlikeleri sezdiği, saptadığı ve üye kitlesine anlatabildiği; bu duruma uygun ittifaklar politikasını geliştirebildiği ölçüde başarılıdır. 1991-2002 döneminde sendikacıların büyük bölümü bu bakış açısına ve birikime sahip değildi. Bu nedenle de, 1990'lı yılların zayıf hükümetlerine ve yükselen işçi sınıfı hareketine karşın, sürekli hak kaybı yaşadılar.

Sekizinci Çalışma Meclisi, “İşsizlik Sigortasının Kurumsal Altyapısı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Yeniden Yapılanması” ana konusuyla 27-28 Nisan 1992 günleri toplantı yaptı.

## **1994 Ekonomik Krizi**

Türkiye ekonomisinin ikincil önemdeki krizlerinden biri de 1994 yılında yaşandı. Ekonomi 1993 yılında yüzde 8,1 oranında büyürken, 1994 yılında bir daralma yaşandı. Sabit fiyatlarla GSMH 1994 yılında yüzde 6,1 oranında azaldı. Sabit fiyatlarla kişi başına GSMH ise yüzde 7,8 oranında küçüldü.

Bu dönem yüksek oranlı enflasyon yıllarıydı. Ocak-Aralık döneminde 1991 yılında tüketici fiyatları yüzde 71,1 oranında artmışken, fiyat artış oranı 1992 yılında yüzde 66,0, 1993 yılında yüzde 71,1, 1994 yılında yüzde 125,5, 1995 yılında yüzde 76,0, 1996 yılında yüzde 79,8, 1997 yılında yüzde 99,1 ve 1998 yılında da yüzde 69,7 oldu.

1990 yılında 1 ABD Doları 2608 TL'ye eşitti. Dolar kuru, 1991 yılında 4170 TL, 1992 yılında 6888 TL, 1993 yılında 10.986 TL ve 1994 yılında 29.704 TL oldu. Türk Lirasının sürekli değer yitirmesi, enflasyonun en önemli nedeniydi.

Devlet bütçesi açıkları da önemli bir sorun oluşturdu. Bütçe açığı 1990 yılında 11,8 trilyon TL iken, 1991 yılında 33,3 trilyon TL, 1992 yılında 47,3 trilyon TL, 1993 yılında 133,1 trilyon TL, 1994 yılında 150,8 trilyon TL olarak gerçekleşti. Daha sonraki yıllarda da katlanarak arttı. Devletin giderlerinin artmasında enflasyon olduğu kadar, kamu kesiminde bağıtlanan toplu iş sözleşmeleriyle işgücü maliyetinin ciddi biçimde artmış olması da önemli rol oynadı.

1994 yılında ekonomik kriz yaşanınca, hükümet 5 Nisan İstikrar Programını gündeme getirdi. İşçiler ve memurlar 5 Nisan istikrar programına tepki gösterdiler.

Seçmenler, ekonomik krizin faturasını iktidardaki DYP ve SHP'ye (CHP) ödetirdi.

## **1998-2002 Ekonomik Krizi**

Türkiye ekonomisinde çok önemli bir kriz 1998-2002 yıllarında yaşandı. Sabit fiyatlarla GSMH 1998 yılında yüzde 3,9 oranında arttı ve 1999 yılında yüzde 6,1 oranında azaldı. 2000 yılındaki yüzde 6,3'lük bir artışın ardından, 2001 yılında yüzde 9,4 oranında bir küçülme yaşandı. Kişi başına sabit fiyatlarla GSMH ise 1998 yılında yüzde 2,0 oranında artarken, 1999 yılında yüzde 7,8 oranında küçüldü. 2000 yılındaki yüzde 4,2 oranındaki artışından ardından 2001 yılında yüzde 11,0 oranında bir azalma gerçekleşti.

## Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Kişi Başına GSMH

(Sabit Fiyatlarla, % Değişim)

Yıl	GSMH	Kişi Başına GSMH
1998	3,9	2,0
1999	(-) 6,1	(-) 7,8
2000	6,3	4,2
2001	(-) 9,4	(-) 11,0

1998-2002 krizinde önemli nedenlerden biri, Türk Lirasının sürekli değer yitirmesiydi. 1 ABD Doları 1998 yılında 260 bin TL'ye eşitti. Dolar kuru 1999 yılında 420 bin TL, 2000 yılında 624 bin TL, 2001 yılında 1.225 bin TL ve 2002 yılında 1.506 bin TL oldu. Türkiye, Türk Lirasının değerini düşürerek ithalatı azaltmaya ve ihracatını artırmaya çalıştı. Döviz ihtiyacının karşılanmasında dış borçlanmaya fazla başvurulmadı. Ancak bu politika, tüketici fiyatlarının da hızla artmasına neden oldu. Ocak-Aralık döneminde tüketici fiyatları, 1997 yılında % 99,1, 1998 yılında % 69,7, 1999 yılında % 68,8, 2000 yılında % 39,0, 2001 yılında % 68,5 ve 2002 yılında yüzde 29,7 oranlarında arttı.

Bu gelişmeler, devlet bütçesi içinde faiz harcamalarının payını olağanüstü düzeylere çıkardı. 2002 yılında devletin vergi gelirleri 61,6 milyar TL iken, faiz ödemeleri 53,5 milyar TL olmuştu. Diğer bir deyişle, vergi gelirlerinin yüzde 86,8'i faize gidiyordu. Faiz giderlerinin toplam gelirler içindeki payı yüzde % 49,3, toplam harcamalar içindeki payı ise yüzde 36,6 idi.

Bu koşullarda Türkiye dış kaynak aradı. Dünya Bankası'nda çalışırken Türkiye'ye gelip ekonominin sorumluluğunu üstlenen Kemal Derviş, dış kaynak bulma karşılığında TBMM'ye çeşitli yasaları kabul ettirdi.

1998-2002 ekonomik krizinin ağırlıklı nedeni yine döviz sıkıntısıydı ve işçileri etkilemesi 2001 yılında gerçekleşti. Memurlar ise 2000 yılında gelir kaybı yaşadı.

Bu dönemde sınıf mücadelesinin odaklandığı noktalar, sosyal güvenlik reformu, özelleştirmeler, taşeronluktu. Kamu çalışanları da sendikal hak ve özgürlükleri için büyük mücadeleler verdiler ve etkili eylemler yaptılar.

14 Temmuz 1999 günü Türkiye tarihinde ilk kez tüm ücretli örgütlerinin katıldığı Emek Platformu oluşturuldu. 24 Temmuz 1999 günü de Ankara'da Kızılay Meydanı'nda yaklaşık 350-400 bin kişinin katıldığı ve sosyal güvenlik hakkındaki kanun tasarısının TBMM genel kurulundaki görüşmelerini etkileyen büyük bir miting yapıldı. Ayrıca özelleştirmelere ve işyeri kapatmalarına karşı birbirinden kopuk eylemler gerçekleştirildi.

1998-2001 krizi de işçi sınıfı açısından devrimci bir durum yaratmadı, kendiliğindenci kitle hareketlerine yol açmadı. Dünya kapitalizmi bir durgunluk yaşıyordu, ancak krizde değildi. Türkiye, dışa bağımlılığını artıran bazı baskıları kabullenerek dış kaynak bulabildi ve krizin olumsuz etkilerini azaltabildi.

Bu krizin yarattığı sorunlar, bu yıllarda koalisyon hükümetinde yer alan siyasi partilerin oy oranlarını ciddi biçimde düşürdü.

Bülent Ecevit 28.5.1999-18.11.2002 döneminde başbakanı. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz da devlet bakanı ve başbakan yardımcısıydı.

1999 milletvekili genel seçimlerinde DSP 6,9 milyon (%22,2) oy aldı. Ekonomik kriz sonrasında yapılan 2002 milletvekili genel seçimlerindeki oy sayısı 384 binde (%1,2) kaldı.

MHP 1999 milletvekili genel seçimlerinde 5,6 milyon (%18,0) oy aldı. 2002 seçimlerinde 2,6 milyonda (%8,4) kaldı.

1999 milletvekili genel seçimlerinde ANAP 4,1 milyon (%13,2) oy aldı. Oy sayısı kriz sonrasındaki 2002 milletvekili genel seçimlerinde 1,6 milyonda (%5,1) kaldı.

Ekonomik kriz sürecinde iktidarda koalisyon ortağı olarak bulunan DSP, ANAP ve MHP, 2002 sonundaki milletvekili genel seçimlerinde büyük oy kaybına uğradı. Üç partinin 1999 seçimlerindeki toplam oyu 16,6 milyondur; 2002’de 4,6 milyona indi. Üç partinin toplam oy oranı da yüzde 53,4’ten 14,7’ye geriledi.

Seçmenler, Türkiye tarihinin en büyük krizlerinden biri olan 1998-2002 ekonomik krizinin faturasını iktidarda bulunan DSP, MHP ve ANAP’a ödettiler.

Ekonomik krizin aşılmasında, emperyalist güçlerin, Dünya Bankası Başkan Yardımcılarından Kemal Derviş aracılığıyla Türkiye’ye ilettiği ekonomik program çerçevesinde verilen dövizlerin etkisi oldu. Ancak bu yeni döviz kaynağının karşılığı, Türkiye ekonomisinin uluslararası sermayeye ve emperyalizme daha fazla bağımlı kılınması ve Türkiye’nin ABD emperyalizminin Büyük Ortadoğu Projesi’nde aktif rol almasını sağlayacak biçimde AKP’nin iktidara getirilmesiydi. Ayrıca bu yıllarda henüz dünya kapitalizminin küresel krizi olmadığından, kaynak daha kolay bulunabiliyordu.

## I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU

1991-2002 döneminde işçi sınıfı nicel olarak büyüdü, nitel olarak önemli birikim sağladı.

Bu yıllarda tarıma verilen destek azaltıldı. Büyük sermayenin perakende ticarete girme süreci de önem kazandı. Bu iki gelişmeye bağlı olarak, bir bütün olarak küçük burjuvazinin tasfiye süreci hızlandı. Kırsal kesimde yoksullaşan ve ardından mülksüzleşen küçük üreticilerin önemli bir bölümü, kentlere göç ederek, işsizlerin, işportacılık gibi geçici işlerde çalışanların ve işçi sınıfının saflarına katıldı.

Ayrıca, özellikle 1990’lı yılların ilk yarısında Kürt milliyetçi hareketi güçlendi ve kitleselleşti. Güvenlik güçleri, PKK’nın destek aldığı köyleri boşalttı, yaylaya ve hatta tarlalara gidişte kısıtlama getirdi. PKK ise devlet yanlısı olduğunu düşündüğü köylere baskı uyguladı. Her iki politika da, mülksüzleşmeden yoksullaşan ve kente göçe zorlanan büyük bir kitle yarattı. Bu süreçte işsizlerin sayısı ve oranı da hızla yükseldi. İşsizlik sorunu daha önce yaşanmamış boyutta gündeme geldi. Hükümetlerin bu sorunun çözümü için uyguladığı önlemlerin somut bir yararı görülmedi.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2000 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, ücretlilerin sayısı 11,3 milyona yükselmişti. Ücretlilerin istihdam içindeki payı ise yüzde 43,5’ti. 1980-2000 dönemi değerlendirilecek olursa, ücretlilerin sayısı 6,2 milyondan 11,3 milyona, istihdam içindeki payları da yüzde 33,3’ten yüzde 43,5’e çıktı. Ücretsiz aile çalışanlarının sayısı 1980 yılında 7,9 milyonken 2000 yılında 8,8 milyona yükselmekle birlikte, bu tabakanın toplam istihdam içindeki payı yüzde 42,4’ten 33,8’e geriledi. Kendi hesabına çalışanların sayısı 1980 yılında 4,3 milyondan 2000 yılında 5,2 milyona çıkmakla birlikte, toplam istihdam içindeki payları yüzde 23,1’den 20,1’e indi. (DİE,2003;57) İstihdam içinde ücretlilerin oranının yüzde 50 ve daha yukarı olduğu iller de şunlardı: Ankara (%72,1), Bursa (%55,6), Eskişehir (%56,7), İstanbul (%76,0), İzmir

(%62,0), Kocaeli (%52,8), Tekirdağ (%52,8), Tunceli (%54,8), Yalova (%51,3), Karabük (%50,0). (DİE,2003;102-103)

Sigortalı işçi sayısı 1991 yılında 3,6 milyondur. Bu sayı 2002 yılında 5,3 milyona yükseldi.

Türk-İş, DİSK ve Hak-İş, özellikle tarıma yönelik politikaların işsizlik ve işsizliğin de işçi ücretleri ve işçi hakları üzerindeki etkilerini dikkate almadı; küçük üretici köylü örgütlenmeleriyle ittifak arayışına gitmedi.

Bu dönemde işçi sınıfının tabakalaşmasında ilk kez yabancı kaçak işçiler olgusu çıktı. Bu olgu yaygın bir yabancı düşmanlığa dönüşmedi, ancak özellikle belirli sektörlerde ücretleri ve genel olarak işgücü maliyetini düşürmede ve yasalarda yazılı bazı hakları uygulamamada etkili biçimde kullanıldı.

Bu yıllarda yabancı kaçak işçilere ek olarak yerli kaçak işçilerin sayısında da önemli bir artış oldu. Yerli kaçak işçilik de, taşeronluk, fason üretim ve hizmet alımının yaygınlaştırılmasıyla daha da arttı.

Eve-iş-verme yaygınlaştı. Ancak işçi sınıfının bu kesiminde işçilik bilinci bile çok az gelişti.

Türkiye işçi sınıfının hukuki statülerine göre bölünmesine dayalı tabakalaşması sürdü. Hızla gelişen, çok önemli meşru ve demokratik kitle eylemleri yapan yüzbinlerce memur, kendisinin işçi sınıfının bir parçası olduğu gerçeğini içselleştiremedi.

İşyerlerinin bilinçli bir politikayla küçültülmesi, taşeronluk, fason üretim ve hizmet alımı, sermayedarlaşmayan işverenlerin sayısını artırdı. Buna bağlı olarak bu işyerlerinde çalışan işçilerin bir bölümünde bilinç kargaşası arttı.

Bu eksikliklere karşın, bu dönemde Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincinde ve sınıf dayanışmasında bir atılım yaşandı. Bunun en açık kanıtı, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu ve Emek Platformu'nun sınıf temelli ortak örgütlenmeler olarak ortaya çıkmasıydı.

## **Yabancı Kaçak İşçiler<sup>229</sup>**

Bu dönemde Türkiye ilk kez kitlesel bir biçimde yabancı kaçak işçilik sorunuyla karşı karşıya kaldı.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bu ülkelerden ve Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerden çok sayıda vasıflı işçi Türkiye'ye geldi. Bu işçilerin sayısının bir dönem bir milyona ulaştığı tahmin ediliyordu.

Yabancı kaçak işçiler, en kısa sürede en fazla parayı biriktirip ülkelerine geri dönme beklentisi içinde olduklarından, en ağır çalışma koşullarını kabul ediyorlardı. Çalışmaları genellikle yasak olduğu için sendikaya üye olmaları olanaklı değildi. Yasadışı ve kaçak olarak çalıştıkları için sürekli polis ve sınırdışı edilme korkusuyla yaşıyorlar, seyahat giderlerini bile karşılayamama tehdidiyle karşı karşıya bulunuyorlardı. Kaçak olarak çalıştıkları için yasalar önünde işçi sayılmıyorlar ve yürürlükteki mevzuatta yer alan işçiyi koruyucu hükümlerden yararlanamıyorlardı. Üzerinde anlaştıkları ve hakettikleri ücreti alabilmelerinde bile büyük zorluklarla karşılaşılıyorlardı. İş kazasına uğramaları veya hastalanmaları durumunda hiçbir güvenceleri yoktu. Ülkedeki işçilere göre daha düşük ücretlerle, daha kötü çalışma koşullarıyla ve çok daha yoğun bir tempoda, köle gibi çalışmayı

229 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., *Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik*, Türk-İş Eğitim Yay.No.26, Ankara, 1999, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322245267b.pdf>).

kabulleniyorlardı. Türkiye’de kazandıkları para, kendi ülkelerinde kazanacaklarından çok daha fazla olduğundan, bu koşulları kabul ediyorlardı.

Yabancı kaçak işçilerin bu koşullarda çalıştırılması mümkün olunca, Türkiye’deki ücretlilerin sendikalı işçiler olarak insanca çalışma ve yaşama koşullarına kavuşmaları ve hatta yürürlükteki mevzuatta yer alan işçiyi koruyucu hükümlerden yararlanmaları giderek zorlaştı. Yabancı kaçak işçilerin sayısının toplam işçi sayısına oranı düşük olmakla birlikte, bu kaynağın potansiyel bir tehdit oluşturması özel kesimde özellikle kayıtdışı sektörde işverenlerin ve işçilerin tavırlarını ve ilişkilerini önemli ölçüde etkiledi. İşsizliğin her geçen gün mutlak rakam ve işgücüne oranı olarak arttığı bu dönemde, yabancı kaçak işçi sorunu Türkiye işçi sınıfına ciddi zararlar verdi. Ancak buna karşın Türkiye’de yabancı işçi düşmanlığı ortaya çıkmadı ve gelişmedi.

Türk-İş, DİSK ve Hak-İş, yabancı kaçak işçiliğin önlenmesi doğrultusunda bir politika geliştiremedi ve bu konuda bildirilerde yer alan bazı taleplerin ötesine gidemedi. İşçi sendikaları konfederasyonlarının bu konudaki duyarsızlığı ve etkisizliği, Türkiye işçi sınıfının gücüne büyük darbe indiren bir gelişmenin daha da güçlenmesine yol açtı.

### **Kaçak İşçilik Sorunu<sup>230</sup>**

Bu dönemde işçi sınıfı hareketini zayıflatan özelliklerden biri, kayıtdışı veya kaçak biçimde çalışan/çalıştırılan işçi sayısının fazla olmasıydı. SSK’nın bu yıllarda yaşadığı maddi sorunların nedenlerinden biri de kaçak işçilikti.

İşyerlerinde kaçak olarak çalışan yerli ve yabancı işçilerle ilgilenme sorumluluğu öncelikle Sosyal Sigortalar Kurumu’nundu. Sosyal Sigortalar Kurumu’nun bu işlerle görevli müfettiş sayısı bu yıllarda da son derece yetersizdi. SSK Genel Müdürü Kemal Kılıçdaroğlu, 1994 yılı başında yaptığı açıklamada, 400 SSK müfettişi ile sayıları 4 milyon olduğu tahmin edilen kaçak işçilikle mücadele edileceğini açıklıyordu (*Milliyet*, 15.2.1994). Çalışma Bakanı Nihat Matkap da, 1994 yılı Eylül ayında yaptığı açıklamada, 4 milyon dolayındaki kaçak işçinin SSK kapsamına alınması sorununa öncelikle eğileceklerini ifade ediyordu. Nihat Matkap, SSK’da 415 müfettişin görev yaptığını belirtiyordu (*Bugün*, 1.9.1994; *Ortadoğu*, 30.9.1994).

SSK’daki 415 müfettiş, SSK’nın ve çalıştırdıkları işçiler adına bildirimde bulunan 610 bin dolayındaki işyerinin her türlü denetimiyle ilgilenmek durumundaydı. Bu nedenle, kaçak işçilikle ilgili teftişlerin çok büyük bir bölümü ihbar üzerine gerçekleşiyordu. Bu yıllarda artan işsizlik nedeniyle, birçok işçi bu durumda çalışmayı kabullendi.

Bu dönemde Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamındaki işyeri sayısı ile çalıştırdıkları işçiler adına bildirimde bulunan işyeri sayısı arasında büyük fark vardır. SSK, bu büyük fark nedeniyle, 1988 yılından sonra Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamındaki işyeri sayısına ilişkin veri yayınlamayı durdurdu. 1987 yılı verilerine göre, Türkiye’de Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamında 1.222.978 işyeri bulunuyordu. Aynı yıl çalıştırdıkları işçiler adına sigorta bildiriminde bulunan işyeri sayısı ise 387.452 idi. (SSK,1988) 1988 yılında bu sayı 452 bine yükseldi. 1993 yılı Eylül ayında çalıştırdıkları işçiler adına sigorta bildiriminde bulunan işyeri sayısı ise 610.127 idi. Böylesine bir denetimsizlik ortamında, kaçak yerli ve yabancı işçi çalıştırmak son derece kolay ve yaygındı.

Bu dönemde öğrenciler ve emekliler arasında (genellikle kaçak olarak) ücret karşılığında çalışanların sayısı da arttı.

230 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., *Kaçak İşçilikle Mücadele, Sorunlar-Öneriler*, Türk-İş Eğitim Yay.No.57, Ankara, 2000, ( <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321309070b.pdf>).



Türk-İş, DİSK ve Hak-İş bu dönemde Türkiye işçi sınıfını zayıflatan, sendikal örgütlülüğü engelleyen ve zayıflatan kaçak işçiliğin önlenmesi konusunda ciddi bir duyarlılık içinde olmadı; kaçak işçiliğin önlenmesi konusunda hiçbir ciddi kampanya örgütlenmedi. Türk-İş'in bu konuda başlattığı bir çalışma, Türk-İş'e bağlı sendikalar tarafından sahiplenilmedi.

## Mevsimlik-Geçici İşçiler

Bu dönemde Türkiye'de çeşitli işkollarında kamu kesimi ve özel kesim işyerlerinde mevsimlik-geçici işçilik vardı.

Özel sektörde en fazla geçici-mevsimlik işçiye tarım sektöründe rastlanıyordu. Sayıları 500-600 bin dolayında olduğu tahmin edilen büyük bir tarım işçisi kitlesi, ülkenin belirli bölgelerinde çeşitli ürünlerin yetiştirilmesinde ve hasadında çalışmaktaydı. Ancak bu tarım işçilerinin ne kadarının mülksüzleşmiş üretici, ne kadarının ek gelir için işçilik yapan küçük üreticiler olduğunun saptanması konusunda ciddi bir çalışma yoktu. İnşaat sektöründe de mevsimlik-geçici işçilik yaygındı. Geçici inşaat işçilerinin sayısının da 400 bin dolayında olduğu tahmin ediliyordu. Eski teknolojiyle üretim yapılan tuğla-kiremit fabrikalarında, çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu büyük bir geçici işçi kitlesi vardı. Bunların sayılarına ilişkin kesin bilgi olmamakla birlikte, 50 binden az olmadıkları tahmin edilebilir. Ayrıca, madencilikte ve otelcilikte de, mevsim koşullarına ve talepteki dalgalanmalara bağlı olarak mevsimlik istihdam bulunuyordu.

Kamu kesiminde mevsimlik-geçici işçiler belirli sektörlerde yoğunlaşmıştı. Orman Bakanlığı işyerlerinde toplam 40 bin dolayında mevsimlik-geçici işçi çalıştırılıyordu. Bu işçilerin yıllık çalışma süresi 90 ile 120 gün arasında değişiyordu. Çaykur işyerlerinde çay işleme sezonunun açılmasıyla, geçici işçi istihdamı başlıyordu. Çoğunluğu Doğu Karadeniz bölgesinde yoğunlaşan bu işletmelerde 25 bin dolayında geçici işçi çalıştırılıyordu. Bu işçilerin yıllık çalışma süreleri 3 ile 6 ay arasında değişiyordu. Bu işçilerin önemli bir bölümü çay üreticileriydi. Tekel'de de mevsimlik işçi vardı. Bu işçilerin aylar itibariyle sayısı 8 bin ile 13 bin arasında değişiyordu. Yıllık ortalama geçici işçi sayısı 11 bin'di.

Şeker fabrikalarında şeker pancarının işlenmeye başlanmasıyla birlikte, kampanya döneminde geçici işçi istihdam ediliyordu. Bu geçici işçilerin önemli bir bölümü de şeker pancarı üreticisiydi.

Köy Hizmetleri Gn.Md. işyerlerinde 48 bin dolayında mevsimlik işçi çalıştırılıyordu. Bu işçilerin sayısı 1984-1985 yıllarında 13-15 bin dolayındayken, siyasal etkiler nedeniyle sayıda ciddi bir artış yaşandı. Ancak sayıdaki bu artışa koşut olarak, işçilerin çalışma süresi azaltıldı, çalışma koşulları belirsizleştirildi. 1994 yılında İl Özel İdarelerine asgari ücretle ve 2 aylığına işçi alınarak, Köy Hizmetleri Gn.Md. işyerlerinde yapılan iş bu kurum aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı; ancak işyerinde örgütlü bulunan Yol-İş'in direnmesi nedeniyle bu konuda yapılan düzenleme uygulanamadı. Mevsimlik işçiler 1980'li yılların ortalarında yılda 9-10 ay çalışabilirken, bu süre 1994 yılında 3 aya indirildi; bazı eylemler sonucunda 4 aya çıkarıldı. Karayolları Gn.Md. işyerlerinde 7 bin dolayında "muvakkat" işçi çalışıyordu. Ancak bu işçiler 12 ay aralıksız çalışıyorlardı ve kadrolu işçilerle aynı hak ve özgürlüklere sahiplerdi. Devlet Su İşleri Gn.Md. işyerlerinde ise yaklaşık 9 bin geçici işçi çalışıyordu. Bu işçiler 1990'lı yılların başlarında yılda 6 ay çalışmışken, bu çalışma süresi, ödenek yetersizliği ileri sürülerek, daha sonra 4 aya indirildi.

Türk-İş, kamu kesimindeki mevsimlik işçilerin kadroya geçirilmesi konusunda bazı başarılar elde etti. Ancak özellikle özel sektörde geçici ve mevsimlik işçilerin örgütlenmesi doğrultusunda Türk-İş, DİSK veya Hak-İş'in bir çabası olmadı.

## İşyerlerinin Küçültülmesi

1990'lı yıllarda dünyanın birçok ülkesinde sendikasılaştırmanın en önemli araçlarından biri, mevcut işyerlerini bölerek küçültmek veya tekelci işletmelere bağımlı küçük üretim birimleri oluşturmaktır. Özellikle ana üretim biriminin etrafında küçük taşeron işletmelerden oluşan bir çevre yaratmak, 1990'lı yıllarda işgücü maliyetini düşürmenin ana unsurlarından biri haline gelmişti. Dünyaca ünlü Benetton Şirketi böyle bir yöntem kullanıyordu. Benetton'un toplam üretiminin yalnızca yüzde 20'si şirkete ait üretim birimlerinde gerçekleştiriliyordu. Üretimin yüzde 80'i fason üretimle yaptırılıyordu. 1990'lı yılların başında şirketin toplam istihdamı 1700 kişiydi ve bunların 1100'ü orta büyüklükte 10 işletmede çalışıyordu. Buna karşılık, Benetton'a taşeronluk yapan 250 dolayındaki işletmede 8-10 bin dolayında işçi istihdam ediliyordu. (Pent,1992;223-224) Türkiye'nin 1.1.1996 tarihinde Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girmesinin ardından, bu nitelikteki küçük işletmeler hızla yayıldı.

Sosyal Sigortalar Kurumu istatistiklerine göre, 1993 yılında Türkiye'de sigortalı çalıştıran 610 bin işyeri bulunuyordu. Bu işyerlerinin 295 bininde tek bir sigortalı, 276 bininde ise 2-9 sigortalı çalışıyordu. Diğer bir deyişle, işyerlerinin yüzde 94'ünde (571 bin işyerinde) 10'dan az sayıda sigortalı çalışıyordu. 1993 yılında sigortalıların sayısı 4,0 milyondur. Bu sigortalıların yüzde 40'ı (1,6 milyon) 10'dan az sayıda sigortalıların çalıştığı işyerlerinde istihdam ediliyordu. (SSK,1994;13)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre ise, 1994 yılı Temmuz ayında Türkiye'deki işletmelerin 384 bininde (yüzde 88'inde) 10'dan az sayıda işçi çalışıyordu. Toplam işçilerin yüzde 25'i 10'dan az sayıda işçi çalıştırılan işyerlerinde istihdam ediliyordu. (ÇSGB, Kasım 1994;99)

Küçük işyerlerinde işgücü maliyetinin düşük olmasının en önemli nedeni, sendikası ve hatta kaçak çalıştırma ve işçiyi koruyucu mevzuatı uygulamamadır. Özellikle küçük işyerlerinde, iş güvencesinin olmadığı koşullarda, işveren sendikal örgütlenmeyi derhal haber almakta ve işçileri işten çıkarmaktaydı. Küçük işyerlerindeki işverenlerin işçileri daha etkili bir biçimde denetim altında tutmasının çeşitli yolları vardı. Genellikle işveren de işyerinde çalışmaktaydı. Ayrıca işverenin birkaç yakın akrabası da genellikle işyerinde istihdam ediliyordu. Hemşerilik ve benzeri ilişkilerin etkisi büyüktü. İşyerinin sabit yatırımları azdı. İşyeri gerektiğinde hızla bir başka binaya taşınabilmekte veya geçici olarak kapatılabilmekteydi. İşyerindeki işçilerin örgütlenmesi durumunda, işe alınacak ve işten çıkarılacak birkaç kişiyle, işyerindeki denge hemen değişebiliyordu. Ayrıca, bu işyerlerinde grev oylaması kazanmak da çok zordu.

Diğer taraftan, küçük işletmelerin büyük bir bölümü ya tümüyle kayıtdışı sektördeydi, ya da çalıştırdıkları işçilerin yalnızca bir bölümünü sigortalıyordu. Sigortalı işçiler de genellikle her ay 5-6 gün çalışıyor gösteriliyordu. Bu kişilerin resmi kayıtlarda gösterilen ücretleri de genellikle asgari ücreti aşmıyordu. Bu işletmelerin önemli bir bölümü, büyük işletmeler için fason üretim yapıyordu ve iş alabilmeleri, verdikleri teklifin düşüklüğüne bağlıydı. Verdikleri teklifi düşük tutmalarının tek yolu ise, düşük ücretle kaçak işçi çalıştırmaktan geçiyordu. Bu işyerlerinde işçiyi koruyucu mevzuat da geçerliydi, ancak uygulanmıyordu. Yıllık ücretli izin, ücretli hafta tatili, Ulusal Bayram ve genel tatillerde ücretli izin, fazla mesai ücreti, kıdem tazminatı gibi haklar bu işyerlerinde uygulanmıyordu.

Türkiye'de küçük işletmelerin bir bölümü de sendikasılaştırma amacıyla yapay olarak bölünmüş işyerleriydi.

İşyerlerini bu şekilde bölmenin işveren açısından diğer bir yararı ise, bu yıllarda önemli bir işgücü maliyet unsuru olan zorunlu tasarruf ve konut edindirme yardımı yükümlülüklerinden kurtulmaktır. Ayrıca, 50'den az sayıda işçinin çalıştığı işyerlerinde işyeri hekimi bulundurma yükümlülüğü de kalkıyordu.

Türk-İş, DİSK ve Hak-İş, işyerlerini bölme ve böylece sendikasılaştırma girişimleri karşısında duyarsız kaldı; bu istismarı önleyici bir girişimde bulunmadı.

## **Taşeronluk Yaygınlaştırıldı, Fason Üretim ve Eve-İş-Verme Artırıldı**

1991-1993 yıllarında gerçek işçi ücretlerinin önemli ölçüde artmasından sonra, 1991-2002 yıllarında taşeronluk, fason üretim, hizmet alımı hem kamu sektöründe, hem özel sektörde yaygınlaştı. Amaç, işçileri sendikasılaştırmak, ücretleri ve genel olarak işgücü maliyetlerini düşürmektir. Taşeron kullanıldığında kaçak işçilik uygulaması da kolaylaşıyordu.

1991 yılında Adana Çimento Fabrikası, yemekhane ve sosyal tesislerinde çalışan 36 işçiyi işten çıkarttı. Ancak, bu süreçte Çimse-İş Adana Şubesi Başkanı Selahattin Uzun'la da görüştü ve "yemekhaneyi ve sosyal tesisleri mutlaka müteahhide vereceğiz; başka bir işveren geleceğine işi siz alın," dedi. İşçiler de bu uygulamayı kabullendiler (*Cumhuriyet*, 7.8.1991).

Kamu kesiminde taşeronluk, özelleştirmenin bir biçimi olarak uygulandı.

Taşeronlaşma geçmişte ağırlıklı uzmanlık isteyen bazı işlerde uygulanırdı. İnşaatlarda elektrik işleri, sıva işleri gibi bazı işler taşeronla verilir. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren belediyelerin asıl işi olan bazı işler ve özel sektörde de öncelikle destek hizmetleri (temizlik, yemek, bakım, vb.) taşeronla verildi. Ancak daha sonra taşeronluk işletmenin asıl işine de kaydırıldı.

Bazı sendikalar yargı yoluyla işyerindeki taşeron işçilerinin de yürürlükteki toplu iş sözleşmesinden yararlanmasını sağladı. Ancak işverenler çalıştırdıkları taşeronlar için ayrı işyeri numarası alınca, bu olanak ortadan kalktı. Yine de bazı sendikaların bu alanda kısmi başarıları oldu.

Sendikaların çok azı, örgütlü oldukları işyerlerinde çalışan taşeron işçilerinin örgütlenmesi için ciddi bir çaba gösterdi. Bu duyarsızlığın en önemli nedeni, sendikaların örgütlü buldukları işyerlerindeki asıl işverenle ve (kamu kesiminde) hükümetle arayışı bozmama çabasıydı.

Taşeronlaşmanın yapıldığı kamu kesimi işyerlerindeki işçilerin büyük bölümü, bu uygulamanın kendi altlarını nasıl oyduğuna dikkat etmedi ve taşeron işçilerinin iş yükünü devralması sayesinde rahatlayacaklarını düşündü. Ayrıca, işyerindeki işçiler arasında bu yolla yaratılan tabakalaşma, kadrolu işçilerin biraz da hoşuna gitti.

Fason üretim de taşeronluğa benzemektedir. Bir işletmede üretilen malların bazı parçaları veya tümü, diğer işletmelerde üretilir. Fason üretimin yaygınlaşmasının gerçek nedeni de sendikaları zayıflatmak ve işgücü maliyetini düşürmektir.

1990'lı yıllarda taşeronluk ve fason üretim kamu sektöründe özelleştirmenin bir aracı olarak kullanıldı. Özel sektörde ise, birbiriyle bağlantılı olarak, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, esneklik, sendikasılaştırma, kaçak işçi çalıştırmanın kolaylaştırılması, daha yoğun sömürü, grev kırılcılığı, işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin iyice ihmal edilmesi amacına yönelikti. Özel sektörde ve belediyelerde, başarılı her toplu sözleşmenin ardından taşeronlaşma, fason üretim, işyerlerinin kâğıt üzerinde bölünmesi gibi uygulamalar geldi.

Sendikalar fason üretime karşı etkili ve başarılı bir mücadele ver(e)mediler.

Türkiye'de 1991-2002 döneminde işçi sınıfı hareketini zayıflatan bir uygulama da, eve-iş-verme sistemiydi.<sup>231</sup>

231 Bkz. Koç, Y., *Eve-İş-Verme*, Türk-İş Eğitim Yay.No.63, Ankara, 2001, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322169688b.pdf>).

Türkiye’de eve-iş-verme sistemi içinde çalışanların sayılarına ilişkin, hiçbir güvenilir veri yoktur. Bu yıllarda Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Hanehalkı İşgücü Anketlerinde bu konuda yer alan veriler tamamiyle yanlıştı. Onbinlerce kaçak atölyenin, 4,5 milyondan fazla yerli ve 1 milyona yakın yabancı kaçak işçinin olduğu bir ülkede, eve-iş-verme sistemi içinde yapılan çalışmayı saptamak olanaklı değildi. Ayrıca, bu sistemde çalışan kişiler, vergilendirilecekleri kaygısıyla, bu konudaki anket sorularına yanlış yanıt verme eğilimindeydi. DİE’nin 1988 Ekim Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, bu tarihte Türkiye’de 164 bin kişi evde çalışıyordu. Bunların yalnızca 43 bini ücretliydi; 93 bini kendi hesabına çalışan ve 27 bini de ücretsiz aile çalışanıydı. (DİE,1990;80) 1998 yılı Nisan ayında ise bu sayı 169 bindi. Ücretli çalışanların sayısı 32 bine inmişti. Kendi hesabına çalışanların sayısı 125 bin, ücretsiz aile çalışanlarının sayısı ise 12 bindi. (DİE,1998;111) DİE’nin bu konulardaki verilerinin gerçeklerle ilgisinin alakasının olmadığı açıktır.

## II.ÇALIŞMA MEVZUATI

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti’nin işçiler lehine adımlarından biri, 10.1.1986 tarihinde yürürlüğe girerek yaşlılık aylığına hak kazanmayı çok zorlaştıran 3246 sayılı Yasanın düzenlemelerini etkisiz kılan adımları atması oldu. 27 Şubat 1992 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 3774 sayılı Kanunla, yaşlılık aylığına hak kazanmada yaş koşulu kaldırıldı; yaşlılık aylığı için kadınların 20 yıl, erkeklerin 25 yıldır sigortalı olmaları ve en az 5000 gün prim ödemeleri yeterli sayıldı. Bu tarihte Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 65,00 yıldır.

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti döneminde Uluslararası Çalışma Örgütü’nün önemli Sözleşmeleri (özellikle 87 sayılı Sözleşme) onaylandı. Bu sözleşmelerin ülke mevzuatına tam olarak yansıtılması sağlanmamakla birlikte, sözleşmelerin onaylanarak iç hukuka dahil edilmesi, sendikal mücadelede önemli bir mevzu oluşturdu.

Bu dönemde Özelleştirme Yetki Kanunundan sonra özelleştirmelerin hızlandırılması için dört ayrı Kanun Hükmünde Kararname çıkarıldı. Bu kararnemelerle, Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’na dönüştürüldü. Ayrıca, özelleştirme nedeniyle işsiz kalanlara destek verecek bir fon oluşturulması kararlaştırıldı. Yeni düzenlemelere göre, işçinin özelleştirme nedeniyle işsiz kaldığı tarihten önceki çalışma süresine göre, 90 gün, 180 gün veya 240 gün iş kaybı tazminatı ödenecekti.

13 Nisan 1994 gün ve 3984 sayılı Yasa ile sendikaların radyo ve televizyon kanalı kurması ve kurulu bulunanlara ortak olması yasaklandı (Madde 29).

SSK’nın gelirleri ile giderleri 1993 yılında eşitlendi ve bu tarihten itibaren SSK açık vermeye başladı. Mevzuatımıza göre, SSK’nın açıkları devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1995 yılı başlarında, emeklilik yaşını ve yaşlılık aylığına hak kazanmak için gerekli prim gün sayılarını artıracak bir yasa değişikliği teklifini Bakanlar Kurulu’na sundu. Hükümet de, bazı değişikliklerin ardından, bu tasarıları 14 Nisan 1995 günü TBMM’ne iletti. Bu tasarının yasalaşması, düzenlenen mitingler ve kampanyalarla engellendi.

Kamu kesiminde istihdam edilen 1402’likler Danıştay’ın İçtihatları Birleştirme Kurulu’nun 1989 yılındaki kararıyla geri dönme hakkı kazandı. Danıştay, 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasının 2. maddesinde yer alan “bu şekilde işlerine son verilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerinde görevli işçiler bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar” hükmünün sıkıyönetim süresiyle sınırlı olduğuna kadar verdi.<sup>232</sup> 26 Ekim 1994 gün ve 4045 sayılı Kanunla da 12 Eylül döneminde 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun verdiği yetkiye dayanarak işten çıkarılan işçi ve

232 Danıştay’ın 1988/6 esas no. Ve 1989/4 karar no.lu kararı, *Resmi Gazete*, 9.2.1990.

memurlar ile Türk Ceza Kanununun 140, 141, 142 ve 163.maddelerine göre işten çıkarılan işçi ve memurların işe dönme hakları tanındı. İlgili düzenleme aşağıda sunulmaktadır:

*GEÇİCİ MADDE 2. - 1402 numaralı Sıkıyönetim Kanunu ile ek ve değişikliklerine göre 12.9.1980 tarihinden başlayarak sıkıyönetim komutanlıklarının istemleri üzerine bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetlerinin yararlı olmaması nedeniyle bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmamak üzere görevlerine son verilenler, ilk kez kamu görevine girdikleri tarihte bu görev için ilgili mevzuatında veya toplu iş sözleşmelerinde öngörülen nitelikleri yitirmemiş olmaları ve bu Kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde müracaatları halinde yaş koşulu aranmaksızın ve emeklilik yaş haddinin aşılmamış bulunması koşuluyla, görevlerine son verildikleri tarihte almakta oldukları aylık derecesine eşit derecenin aynı kademesinden, ayrıldıkları tarihteki eski görevlerine veya eşdeğer bir göreve, başvurma tarihinden itibaren en geç 60 gün içinde iade edilirler. Bu suretle göreve ve işe alınanlarla iade edilenlere, geçmişe yönelik olarak aylık ve diğer özlük hakları verilmez ve açıkta geçen süreleri değerlendirilmez.*

*GEÇİCİ MADDE 3. - 3713 numaralı Terörle Mücadele Kanununun 23 üncü maddesi ile yürürlükten kaldırılan Türk Ceza Kanununun 140, 141, 142 ve 163 üncü maddeleri kapsamına giren fiillerden dolayı yargılanarak mahkûm olmaları nedeniyle görevlerine son verilen memurlar ve diğer kamu görevlileri ile toplu iş sözleşmesi hükümlerine göre iş sözleşmeleri feshedilmiş olan işçiler ilgili mevzuatında veya toplu iş sözleşmelerinde göreve ve işe alınma için öngörülen niteliklerin yitirilmemiş ve emeklilik yaş haddinin aşılmamış bulunması koşuluyla, kurumlarına bu Kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde müracaatları halinde, görevlerine son verildikleri tarihte almakta oldukları aylık derecesine eşit derecenin aynı kademesinden başlatılmak üzere ayrıldıkları tarihteki eski görevlerine veya eşdeğer bir göreve başvurma tarihinden itibaren en geç 60 gün içinde iade edilirler. Mahkûm olsun veya olmasın bu fiilleri nedeniyle verilmiş olan disiplin cezaları bütün sonuçlarıyla birlikte kaldırılır. Bu suretle göreve ve işe alınanlara geçmişe yönelik olarak aylık ve diğer özlük hakları verilmez ve açıkta geçen süreleri değerlendirilmez. Bu konu ile ilgili olarak yargıya intikal etmiş olanlardan henüz haklarındaki yargı kararı kesinleşmemiş olanlar hakkında da bu Kanun hükümleri uygulanır.*

1982 Anayasasında 23 Temmuz 1995 gün ve 4121 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle, sendikaların siyasal faaliyetine ilişkin yasak (Madde 52) kaldırıldı. Ayrıca, kamu çalışanlarına sendikalaşma hakkının çıkarılacak bir yasayla tanınacağı düzenlemesi getirilerek, kamu çalışanlarınca o tarihe kadar özgürce kullanılan sendikalaşma hakkı kısıtlandı. Ancak birçok kişi bu kısıtlamayı (büyük bir yanlışlıkla) hak tanınması olarak algıladı.

4 Nisan 1995 gün ve 4101 sayılı ve 26 Haziran 1997 gün ve 4277 sayılı Yasalarla önemli iyileştirmeler yapıldı. Sendikaların siyasal partilere ve bağımsız adaylara destek vermesi ve hatta siyasal partilerle organik ilişki kurmalarına olanak tanındı. Yapılan değişiklik, sendikaların siyasal faaliyetleri üzerindeki yasaklama ve kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırdı ve bu konuda 12 Eylül öncesindekinden de daha özgür bir ilişkiye izin verdi.

1997 yılı Haziran ayında 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 22. maddesi değiştirilerek, memurlara sendika kurma ve kurulu sendikalara üye olma hakkı tanındı.

25 Ağustos 1999 gün ve 4447 sayılı Yasa ile sosyal güvenlik haklarında önemli kısıtlamalara gidildi ve yaşlılık aylığına hak kazanma, konan yaş sınırı nedeniyle, zorlaştırıldı. Aynı Yasa ile, tasarrufu teşvik fonu için kesilen primler işsizlik sigortası primine dönüştürülerek ve devletin de

prim katkısı sağlanarak, işsizlik sigortası uygulaması getirildi.<sup>233</sup> Bu düzenlemeyle, Yasanın *Resmî Gazete*'de yayımlandığı 8 Eylül 1999 tarihinden önce sigortalılık girişi olanlara, o tarihten itibaren en az 15 yıl sigortalı olmak ve bu süre içinde en az 3600 gün prim ödemiş olmak koşuluyla, kendi isteğiyle işten ayrılmada kıdem tazminatını alma hakkı tanındı.

11 Nisan 2001 gün ve 4641 sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun ile ESK'nın yapısı ve işleyişi yasa ile düzenlendi.

Anayasa'nın 51. maddesi 3 Ekim 2001 gün ve 4709 sayılı Yasa ile değiştirilerek, sendika yöneticiliği için 10 yıl işçilik yapma koşulu kaldırıldı; kamu çalışanlarının sendikalaşma hakkı anayasal bir hak haline getirildi; asgari ücretin belirlenmesinde geçim şartlarının dikkate alınması öngörüldü.

Ecevit Hükümeti döneminde, 3 Ağustos 2002 günü kabul edilen 4771 sayılı Kanunla, serbest bölgelerin her birinin kurulmasından sonraki 10 yıllık süre içinde varolan kesin grev yasağı (3218/Geçici Madde 1) kaldırıldı.

Ecevit Hükümeti döneminde 9 Ağustos 2002 gün ve 4773 sayılı Yasa ile 158 sayılı ILO Sözleşmesi ile büyük ölçüde uyumlu iş güvencesi getirildi ve 50'den fazla işçinin çalıştığı tarım ve orman işyerlerindeki işçiler 1475 sayılı İş Kanunu kapsamına alındı. Tarım dışı sektörlerde 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde en az 6 ay kıdemi olan işçiler iş güvencesinden yararlanabilecekti. Kısaca "İş Güvencesi Kanunu" olarak bilinen "İş Kanunu, Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında 4773 sayılı Kanun" TBMM'de 9 Ağustos 2002 günü sabah 03'te, pek de beklenmedik bir biçimde, kabul edildi ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından onaylanarak 15 Ağustos 2002 tarihli *Resmî Gazete*'de (No.24847) yayımlandı. Yasa, 15 Mart 2003 tarihinden geçerli olmak üzere yayımı tarihinde yürürlüğe girdi.<sup>234</sup>

Bu dönemde hazırlanan iş kanunu taslağı da, bazı değişikliklerle, 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu olarak yasalaştı.

Bu dönemde sendikalaşmanın devlet tarafından desteklenmesi konusunda çok önemli bir adım atıldı. Ancak sendikacıların çok büyük bölümü bu önemli düzenlemenin farkında bile olmadılar ve bu fırsattan yararlanmadılar.

1997 yılının ilk aylarında Beşli Girişim ortaya çıktı. Bu ilişkiler sırasında, Türk-İş ile TOBB arasında kayıtdışılığın önlenmesi konusunda bir anlayış birliği oluştu. TOBB, kayıtdışılığın önlenmesinde sendikalaşmanın da belirleyici katkısının olacağını kabul etti. Bu konu Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 16 Haziran 1998 günü yapılan toplantısında dile getirildi. Başbakan'ın talimatı üzerine Türk-İş tarafından hazırlanan bir taslak Maliye Bakanlığı'na iletildi. Bu çalışmalar, 22 Temmuz 1998 gün ve 4369 sayılı Vergi Reformu Kanununa 5. geçici madde olarak aşağıdaki biçimde eklendi:

– Yasanın yayımlandığı tarihten sonraki beş ay içinde, "işe alınan ve fiilen çalışan işçilerden sendika üyesi olanların" ücretlerinden 36 ay süreyle kesilen gelir ve damga vergileri, kesildikleri tarihten sonraki iki yıl boyunca faizsiz bir biçimde işverenlerce kullanılacak ve bunlar ikinci yılın sonunda ödenecek.

233 Bkz. Koç, Y., *Sosyal Güvenlikteki Kayıplar ve İşsizlik Sigortası*, Türk-İş Eğitim Yay.No.35, Ankara, 1999, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322171441b.pdf>).

234 Bkz. Koç, Y., "İş Güvencesi Yasa Tasarıları 1992-2001," *Türk-İş Dergisi*, Nisan-Mayıs 2001, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1536158766b.pdf>, Koç, Y., "İş Güvencesinin Öyküsü," *Mülkiye Dergisi*, Eylül-Ekim 2002, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1325534233a.pdf>.

– “işe alınan ve fiilen çalışan işçilerden sendika üyesi olanlar”ın sosyal sigorta primi işveren hissesinin yarısı 12 ay süreyle Hazine tarafından karşılanacak.

– “işe alınan ve fiilen çalışan işçilerden sendika üyesi olanlar”dan ve onlar adına işverenlerden zorunlu tasarruf kesintileri üç yıl süreyle yapılmayacak.

Bu düzenlemede devlet olanaklarından işverenlere verilen bir destekte, çalışan işçilerin sendikalaşması bir önkoşul olarak gündeme getirildi. Ancak sendikacılar örgütlenmede bu olanaktan yararlan(a)madı; sendikaların çoğu bu doğrultuda ciddi bir çaba bile göstermedi. Böylesine bir olanaktan yararlanma çabasının bile gösterilmemiş olması, bu dönemin sendikacılarının bu konudaki bakışını ve anlayışını yansıtmaktadır.

## **4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu (2001)**

25 Haziran 2001 gün ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunuyla, memurlar ve sözleşmeli personel için, 87 ve 98 sayılı ILO Sözleşmeleri ile birçok önemli noktada çelişen ve gerçek anlamda bir toplu pazarlık hakkı tanımayan ve ayrıca grev yasaklarını sürdüren bir düzenleme getirildi. Bu yasaya kamu çalışanları sendikalarından önemli ve etkili bir tepki gelmedi.

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu, kamu görevlileri sendikalarının örgütlenebileceği 11 hizmet kolu belirledi: 1. Büro, bankacılık ve sigorta hizmetleri, 2. Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri, 3. Sağlık ve sosyal hizmetler, 4. Yerel yönetim hizmetleri, 5. Basın, yayın ve iletişim hizmetleri, 6. Kültür ve sanat hizmetleri, 7. Bayındırlık, inşaat ve köy hizmetleri, 8. Ulaştırma hizmetleri, 9. Tarım ve ormancılık hizmetleri, 10. Enerji, sanayi ve madencilik hizmetleri, 11. Diyanet ve vakıf hizmetleri.

Yasaya göre, kamu görevlilerinin sendikaya üye olmaları için üyelik formunu sendikaya vermeleri yeterliydi. Üyelikte noterin aracılığı aranmıyordu. Üyelikten çekilme ise bu isteğin yazılı olarak çalışılan kuruma verilmesiyle gerçekleşiyordu.

Yasa, “hâkimler, savcılar ve bu meslekten sayılanlar”ın, silâhlı kuvvetler mensuplarının, askerî işyerlerinde çalışan sivil memurların, merkezi denetim elemanlarının, emniyet görevlilerinin, ceza infaz kurumlarında çalışan kamu görevlilerinin ve diğer bazı bürokratların sendika üyeliğini yasaklıyordu. Bu kanunun çıkmasından sonra askerî işyerlerindeki sivil memurlar ile infaz koruma memurlarının kurdukları sendikalar kapatıldı.

Yasaya göre sendika üyelerinin aylık ödentileri kurum tarafından kesilerek sendikanın banka hesabına yatırılacaktı.

Yasa, kamu çalışanlarının sendikaları ile hükümet arasında sürdürülecek toplu görüşme sürecini de düzenliyordu. Buna göre, her hizmet kolundaki yetkili sendika ile bu sendikanın üst örgütünün temsilcisi toplu görüşmeye katılacaktı. Hükümeti ise kamu işveren kurulu temsil edecekti. Toplu görüşme her yıl 15 Ağustos’ta başlayacak ve en geç onbeş gün içinde sonuçlandırılacaktı. Anlaşma sağlanamazsa uyuşmazlık, Yüksek Hakem Kurulu başkanının başkanlığında ve üniversitelerden dört öğretim üyesinden oluşan uzlaştırma kuruluna götürülecekti. Uzlaştırma kurulunun kararına taraflar uyarırsa, ortaya bir mutabakat metni çıkıyor ve Bakanlar Kurulu’na sunuluyordu. Uzlaştırma kurulunun kararına taraflardan biri veya her ikisi uymazsa, durum Bakanlar Kurulu’na bildiriliyordu. Kamu görevlilerinin çalışma koşullarının belirlenmesinde son karar Bakanlar Kurulu’na aitti.

Bir işyerinde en çok üyeyi temsil eden sendika, işyerinde “işyeri sendika temsilcisi” atayabilir. İşyerindeki kamu görevlisi sayısı 200’e kadar ise bir, 201-600 arasında ise en çok iki, 601-1000 arasında ise en çok üç, 1001-2000 arasında ise en çok dört, 2000’den fazla ise en çok beş işyeri sendika temsilcisi seçilebilir. Bu temsilcilerden biri ilgili sendika tarafından baştemsilci olarak görevlendirilebilir. Diğer sendikaların işyerindeki görevlileri ise “sendika işyeri temsilcisi”dir.

Yasaya göre, kamu görevlileri, iş saatleri dışında veya işverenin izni ile iş saatleri içinde sendika veya konfederasyonların bu Kanunda belirtilen faaliyetlerine katılmalarından dolayı farklı bir işleme tâbi tutulamaz ve görevlerine son verilemez. Kamu işvereni, işyeri sendika temsilcisi, sendika işyeri temsilcisi, sendika il ve ilçe temsilcisi ile sendika ve sendika şube yöneticilerinin işyerini sebebini açık ve kesin şekilde belirtmedikçe değiştiremez.

Sendika şubeleri en az 400 üye ile kurulur. Sendika şubesi bulunmayan il ve ilçelerde il ve ilçe temsilciliği kurulabilir. İldeki üye sayısı 100 ve daha fazla olan sendikanın il temsilcisi ile ilçedeki üye sayısı 50 ve daha fazla olan sendikanın ilçe temsilcisi haftada dört saat izinli sayılır.

Kamu görevlileri sendikaları ile konfederasyonlar, toplu sözleşme görüşmelerinde taraf olmaya yetkilidir.

Sendika ve konfederasyonların yönetim ve işleyişleri Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamaz. Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı faaliyetlerde bulunan sendika ve konfederasyon, merkezlerinin bulunduğu yer Cumhuriyet Başsavcısının istemi üzerine iş davalarına bakmakla görevli mahallî mahkeme kararı ile kapatılır.

Sendika ve konfederasyonlar kamu makamlarından maddî yardım kabul edemez, siyasî partilerden maddî yardım alamaz ve onlara maddî yardımda bulunamazlar. Sendika ve konfederasyonlar siyasî partilerin kuruluşu içinde yer alamazlar; siyasî partilerin ad, amblem, rumuz veya işaretlerini kullanamazlar. Sendika ve konfederasyonlar ticaretle uğraşamazlar.

Kamu işyerlerinde sosyal diyalogun geliştirilmesi amacıyla merkezi düzeyde Kamu Personeli Danışma Kurulu ve ayrıca kurum idari kurulları oluşturulur.

Sendika ve konfederasyonlar, kendilerinin veya Türkiye Cumhuriyeti Devletinin üyesi bulunduğu uluslararası kuruluşlar hariç, dış kaynaklardan Bakanlar Kurulunun izni olmadıkça yardım ve bağış kabul edemezler.

Faaliyeti durdurulan sendika veya konfederasyonun mallarının idaresi, menfaatlerinin korunması ve durdurma süresi sonunda yeniden faaliyete geçebilmesi için genel kurul yapılması, Medenî Kanun hükümleri gereğince tayin olunacak bir veya üç kayyım tarafından sağlanır.

### **III. İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ**

Bu dönem işçi sınıfının kendiliğindenci mücadelesinin yükseldiği yıllardır. Buna bağlı olarak da işçi sınıfının dışındaki güçler, işçi sınıfının bu enerjisini kontrol altına almaya çalıştılar veya bu enerjiden kendi amaçları doğrultusunda yararlanma çabalarını yoğunlaştırdılar.

Devlet, hükümetler ve siyasi partiler 1989 Bahar Eylemleri’ni beklemiyordu. İşçi sınıfındaki bu hareketlilik daha sonraki yıllarda da devam edince ve çeşitli siyasal örgütlerin işçi sınıfının artan sınıfsal enerjisinden yararlanma çabaları artınca, devletin bazı tedbirler aldığı kuşkusuzdur. Bunların neler olduğu ve nasıl uygulandığı belki ancak onyıllar sonra (o da kısmen) öğrenilebilecektir.



Devlet 1991 öncesinde sendikaları anti-komünist mücadelede kullanmıştı. 1996-1997 yıllarında devletin gündeminde irticayla mücadele vardı. Türk-İş ve DİSK bu dönemde “sivil inisiyatif” girişiminde böyle bir rol üstlendi.

Sendikacılar, Sosyal Sigortalar Kurumu, Çalışma Meclisi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi, Milli Produktivite Merkezi ve İş ve İşçi Bulma Kurumu gibi kuruluşlarda işçileri temsil ettiler. Ancak bu temsil olanaklarının işçi hak ve özgürlüklerine önemli bir katkısı olmadı. Bu kurumlarda işçiler adına görevlendirilen kişiler, bu yetkilerini, bu kurumların işleyişinin işçiler lehine düzenlenmesi için kullanmadılar.

Bu dönem Türkiye’yi koalisyon hükümetleri yönetti. İktidardaki siyasi partiler sendikaların politikalarını sınırlı biçimde etkileyebildi.

Bu yıllarda ABD devletinin Türkiye’deki sendikaları yönlendirme girişimleri büyük ölçüde durdu. Buna karşılık Avrupa Birliği’nin “proje” adı altında doğrudan ve dolaylı biçimlerde aktardığı önemli miktarlardaki para, sendikaların bazı alanlardaki politikalarını etkiledi. Alman devletinin Friedrich Ebert Vakfı da bu dönemde faaliyetlerini iyice yoğunlaştırdı.

## Sendikaların Üye Sayıları

1991-1992 yıllarında yaklaşık 1,6 milyon işçi, sendika üyesi olarak toplu iş sözleşmelerinin kapsamındaydı. Yüzde 10 barajını geçememiş sendikalara üye olan bir grubu da bu miktara katmak gereklidir.

Bu yıllardan itibaren kamu çalışanları sendikaları örgütlenmelerini geliştirdi. 1995 yılında KESK’in kurulması sırasında yalnızca bu örgütün 500 bin dolayında memuru ve sözleşmeli personeli temsil ettiği hatırlanırsa, Türkiye işçi sınıfı tarihinde aidat ödeyen (işçi ve kamu çalışanı) sendika üyesi sayısının 1993 yılında zirveye ulaştığı, 2 milyonu aştığı söylenebilir.

Sendikalı işçilerin sayısı ise 1994 yılından itibaren azaldı ve 2001 yılında yaklaşık 1 milyona indi. Sendika üye sayısındaki asıl azalma kamu sektöründe yaşandı. 1992-1993 yıllarında kamu sektöründe yaklaşık 1,0 milyon sendika üyesi varken, 2001 yılında bu sayı 600 binin altına inmişti. Kamu sektöründe toplu iş sözleşmeleri genellikle tekli yıllarda yoğunlaşmaktaydı. 1993 yılında 734 bin işçi toplu sözleşme kapsamındayken, 2001 yılında bu sayı 474 bine gerilemişti. Bu dönemde, gerek 1991 toplu iş sözleşmelerinden sonra meydana gelen büyük işgücü maliyeti artışına karşı geliştirilen önlemler, gerek 1994 krizi nedeniyle, kamu sektöründe işçi sayısında ciddi bir azaltmaya gidildi. Kamuda işçi sayısı, işyerlerinde zorunlu emeklilik uygulamaları ve emekli olan işçilerin yerine yeni işçi alınmaması, işlerin taşeronlar, fason üretim ve hizmet satınalımı yoluyla yapılması aracılığıyla gerçekleştirildi. Özel sektörde ise yaygın işçi çıkarılması yoluyla ciddi bir sendikasızlaştırma uygulandı. Özel sektörde 1991 yılında bağtlanan toplu iş sözleşmelerinin kapsamında 459 bin işçi varken, bu sayı 4 yıl içinde 257 bine indirildi.

1991-2002 döneminde bağtlanan toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayıları aşağıda sunulmaktadır.

## 1991-2002 Döneminde Bağtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçiler

(ÇSGB,2007;41-42)

Yıl	Kamu Sektörü	Özel Sektör	Toplam İşçi
1991	630.844	458.705	1.089.549
1992	269.938	180.968	450.906
1993	733.832	334.457	1.068.289
1994	85.937	141.943	227.880
1995	508.696	257.232	765.928
1996	281.190	234.650	515.840
1997	625.670	215.848	841.518
1998	94.871	124.563	219.434
1999	544.995	283.463	828.458
2000	103.124	105.471	208.595
2001	473.845	301.633	775.478
2002	131.852	123.207	255.059

1989 ve özellikle 1991 yıllarında sendika üyelerinin gelirlerinde önemli artışlar sağlanınca, sendikaların aidat gelirleri ciddi biçimde yükseldi. Bazı sendikalar 1990'lı yıllarda önemli miktarda gelire kavuştu. Bu gelir, sendikacıların önemli bölümünün mevcut kapitalist sistemle bütünleştirilmesinde etkili oldu. Sendika yöneticilerinin aylıkları ve yan gelirleri artırıldı. Sendikanın sendikacılara sağladığı bazı olanaklar geliştirildi. Türk-İş Genel Sekreteri Şemsi Denizler'in jaguar marka bir otomobil alması bu yıllarda çok tartışılmıştı. Bazı sendikacılar hakkında ise ciddi yolsuzluk iddiaları ortaya atıldı. Bu olanaklar 1989 bahar eylemleri dalgasıyla yönetime gelen bazı sendikacıların bile bir süre sonra sistemle bütünleşmesi sonucunu doğurdu. Bu yıllarda sendikal örgütlülük ve mücadele sayesinde 12 Eylül sonrasının gelir kayıplarını fazlasıyla telafi eden sendikalı işçiler, bazı sendikacıların bu yanlış davranışlarını görmezden geldi ve hatta hoşgörülle karşıladı. Jaguar tartışıldığında helikopter alınmasından bile söz edildi.

1983-1991 döneminde gerçek ücretler düşmüş, ancak sendikalı işçi sayısı azalmamıştı. 1991-2002 döneminde ise gerçek ücretler arttı, sendikalı işçi sayısında önemli azalmalar yaşandı. Ancak 1990 yılında kurulan ve özellikle 1991 yılından itibaren üye sayısını artıran kamu çalışanları sendikacılık hareketi, Türkiye işçi sınıfına yeni bir güç kattı.

Bu yıllarda DİSK yeniden faaliyete geçti. 1990 yılında kurulmaya başlayan kamu çalışanları sendikaları özellikle 1991 yılında kamu işçilerinin aldığı çok yüksek ücret zamlarından sonra üye sayılarını ve etkinliklerini artırdı. Ancak kamu çalışanlarının bu örgütlerini sosyalist, ülkücü ve İslamcı siyasi yapılar yönlendiriyordu. Ayrılıkçı Kürt milliyetçileri de bir süreç içinde etkilerini artırdılar. Sendikacılık hareketinin bir kesimi, yaklaşık 10 yıllık bir aradan sonra, siyasi örgütlerin etkisi ve hatta yönlendiriciliği altına girdi.

## İşgücü Maliyetlerinin Yükselmesine Kamunun ve Özel Sektörün Tepkileri

1991 yılında Türkiye'de gerçek işçi ücretlerinde büyük bir artış sağlandı ve bu artış daha sonraki birkaç yılda da devam etti. Öncelikle kamu sektöründe başlayan gerçek ücret artışı, özel sektöre de yansdı. İşgücü maliyetleri ciddi biçimde arttı.

Bu koşullarda 1991-2002 d6nemindeki h6k6metler kamu sekt6r6nde işg6c6 maliyetini azaltmak amacıyla 6zelleştirmeleri hızlandırdı, 6zelleştirmenin bir biçimi olan taşeronluk, fason 6retim ve hizmet alımı yoluna başvurdu ve kamu işçilerinden yaşlılık aylığına hak kazanmış olanlara zorunlu emeklilik uygulamasını getirdi.

6zel sekt6r ise daha farklı y6ntemlere de başvurdu. 6zel sekt6rde 6creti y6kselen işçiler işten çıkarıldı. Taşeronluk, fason 6retim, hizmet alımı ve eve-iş-verme uygulamaları yaygınlaştırıldı. İşyerleri sendikasızaştırıldı. İşyerlerinin sendikasızaştırılmasında işyerinin kâğıt 6zerinde b6l6n6p k66k işyerlerine d6n6řt6r6lmesi uygulaması kullanıldı. Yerli kaçak işçilik yaygınlaştı. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında T6rkiye'ye gelen yaklaşık bir milyon dolayındaki yabancı kaçak işçi, işg6c6 maliyetinin d6ř6r6lmesinde etkili bir biçimde kullanıldı. Toplu iş s6zleşmelerindeki kapsam dışı personel artırıldı. Bazı işçiler, sendikalaşması yasak olan 6zel g6venlik g6revlisi stat6s6nde istihdam edildi.

T6rk-İş, DİSK ve Hak-İş, sendikacılık hareketini zayıflatmaya y6nelik bu girişimlere etkili ve başarılı bir biçimde karşı çıkamadılar. Buna bağlı olarak da, işçi sınıfının nicel ve nitel olarak geliştiği koşullarda, sendikalı işçi sayısının azalmasını ve bir b6t6n olarak sendikacılık hareketinin zayıflamasını engelleyemediler. Bu d6nemde de sendikacıların genel eğilimi, sorun hissedildiğinde g6nl6k 6z6mler peşinde koşmaktı.

### **İşçi Sendikaları Konfederasyonlarının H6k6metle İmzaladığı Bazı Protokoller**

Bu d6nemde işçi sendikaları konfederasyonlarının h6k6metle imzaladığı bazı protokoller, işçiler tarafından pek bilinmese de, sorun yarattı.

Birinci protokol, 26 Ekim 2000 tarihinde başta devlet bakanı ve başbakan yardımcısı H6samettin 6zkan olmak 6zere 6 bakan ile T6rk-İş Genel Başkanı Bayram Meral arasında imzalanan protokold6r. Bu protokolle, bazı kamu işyerlerinde geçici veya mevsimlik işçiler kadroya geçirilirken, “emeklilik hakkını kazanmış olup, kadın olanlardan 58 yaşını, erkek olanlardan 60 yaşını 26.10.2000 tarihi itibariyle doldurmuş veya bu tarihten sonra dolduracak olanların iş akitleri doldurdıkları tarih itibariyle t6m yasal hakları 6denerek işveren tarafından sona erdirilecektir” h6km6 getirildi. Kamu kesiminde zorunlu emeklilik b6ylece uygulanmaya başlandı.

İkinci protokol, çalışma ve Sosyal G6venlik Bakanı Yaşar Okuyan ile TİSK Genel Başkanı Refik Baydur, T6rk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, DİSK Genel Başkanı S6leyman elebi ve Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu arasında 26 Haziran 2001 tarihinde imzalanan protokold6r. Bu protokolle, tarafların g6revlendireceği akademisyenlerden oluşan Bilim Kurulu'nun oybirliğiyle alacağı kararların tarafları bağlayacağı h6km6 getirildi: “Kurulun oybirliği ile alacağı kararlar herhangi bir çekince ileri s6r6lmeden taraflarca kabul edilmiş sayılacak, oy çokluğu ile alınan kararlar da kabul edilmiş sayılacak fakat bu konularda tarafların deklarasyon hakkı saklı kalacaktır.” G6revlendirilecek akademisyenlerin alacağı kararların 6rg6tlerin yetkili organlarında karara bağlanmadan uygulanacağı taahh6d6n6n T6rkiye sendikacılık hareketi tarihinde başka bir 6rneği yoktur.

### **Kamu alışanları Sendikacılık Hareketi**

1990'lı yıllara damgasını vuran bir gelişme, kamu çalışanları sendikacılık hareketinin doğması ve gelişmesiydi.

1991 yılında kamu kesiminde çalışan işçiler adına imzalanan toplu iş s6zleşmelerinde y6ksek oranda zam alınınca, işyerlerinde işçi 6cretleri ile memur aylıkları arasındaki denge, işçiler lehine bozuldu. Birçok işçi, kendi amiri konumundaki m6hendisin aylığının çok 6st6nde bir 6cret almaya

başladı. Bu fark, sıradan memurların durumlarını sorgulamalarına ve sendikal örgütlenmeye yönelmelerine neden oldu. Sosyalist kadroların öncülüğünde ortaya çıkan kamu çalışanları sendikacılık hareketinin kitleselleşmesi, ayrılıkçı Kürt milliyetçilerinin, ülkücülerin ve İslami görüşü benimseyenlerin bu alana önem vermesi bu süreçte ortaya çıktı. Kamu çalışanları sendikacılık hareketi siyasi çizgilere bölünmüş olarak ortaya çıktı ve gelişti.

## **DİSK'in Yeniden Faaliyete Geçışı**

Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile 12 Nisan 1991 tarihinde kaldırıldı. Askeri Yargıtay DİSK hakkında 16 Temmuz 1991 tarihinde verdiği kararda şunları belirtti:

*“Sanıklar yönünden: (1) Hükümden sonra yürürlüğe giren 12/4/1991 gün ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 23 üncü maddesinin (c) bendi gereğince, T.C.K.'nun 141 nci maddesi ve bu maddeye göre suç teşkil eden eylemlerin suç olmaktan çıkartılmış bulunması karşısında, mahkemece T.C.K.'nun 141/1-6 ve T.C.K.'nun 141/5-6 ncı maddeleri uyarınca cezalandırılmalarına karar verilmiş bulunan sanıklar hakkındaki mahkûmiyet hükümlerinin bozulmasına ve T.C.K.'nun 2 ve 353 sayılı Yasanın 162 ve 220/A maddeleri gereğince de bu sanıkların re'sen beraatlerine karar vermek gerekmiştir. (...)*

*“1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 15/1 maddesi aracılığı ile mülga 274 sayılı Sendikalar Kanununun 30/4 üncü maddesine tevfiken haklarında kapatma kararı verilen DİSK ve buna bağlı (...) sendikalarının kapatılmalarına ilişkin kararların, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu muvacehesinde hukuki dayanağı kalmadığından, söz konusu kapatılma kararlarının re'sen kaldırılmalarına, oybirliği ile (...) 16 Temmuz 1991 tarihinde karar verildi.”<sup>235</sup>*

Bu karar üzerine, DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, HEP'ten ve milletvekilliğinden istifa ederek, görevine döndü. DİSK Yönetim Kurulu ve Başkanlar Kurulu ilk toplantısını 20 Temmuz 1991 günü gerçekleştirdi (*Cumhuriyet*, 21.7.1991). DİSK ve bağlı sendikalar, Bakırköy İş Mahkemesi'nin 4 Eylül 1991 tarihinde verdiği tespit kararına göre resmen yeniden faaliyete geçti ve DİSK yöneticileri 9 Eylül 1991 tarihinde DİSK Genel Merkezi'nde resmen ilk toplantısını yaptı (*Cumhuriyet*, 7.9.1991 ve 10.9.1991).

Ancak 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun geçici 9. maddesi, 8.4.1991 tarihinden önce yönetimleri kayyuma devredilmiş konfederasyon ve konfederasyona bağlı işçi sendikalarının taşınır ve taşınmaz mallarını, bu mallardan elde edilen gelirleri, tüm nakit mevcutlarını 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu'nun 46ncı maddesine göre tasarruf edilmek üzere İş ve İşçi Bulma Kurumu'na, dernek ve vakıflara ait taşınır ve taşınmaz malların ise, Hazine'ye devrini öngörmüştü. Bu nedenle faaliyete geçen sendikalar, malvarlıklarına ve nakitlerine kavuşamadılar.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 10 Mayıs 1991 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvuruda, bu hükmün iptalini istedi. Anayasa Mahkemesi, 31 Mart 1992 günü, Esas No.1991/18 – Karar No.1992/2 sayılı kararıyla, Terörle Mücadele Kanununun geçici 9. maddesini oybirliğiyle iptal etti. Ancak burada bir sorun ortaya çıktı. Anayasa Mahkemesi kararları *Resmi Gazete*'de yayımlandıkları tarihten itibaren geçerlilik kazandığından ve geçmişe yönelik işleme açık olmadığından, DİSK ve bağlı sendikalar malvarlıklarına ve nakit varlıklarına yine kavuşamadılar.

Bunun üzerine, 26 Kasım 1992 tarihinde Terörle Mücadele Kanunu'nun Geçici 9uncu Maddesine Göre Yapılan Tasarruflar Hakkında 3852 sayılı Kanun kabul edildi ve 12 Aralık 1992 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Yasanın 1. maddesi şu şekildeydi:

<sup>235</sup> Askeri Yargıtay'ın esas no. 1991/122 – karar no. 1991/437 sayılı kararı.

*“Madde 1 - 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun yürürlüğe girdiği tarihten sonra, Kanunun Geçici 9 uncu maddesi uyarınca ilgili kuruma devir ve intikalleri yapılmış olan taşınır ve taşınmaz mallar ile bu mallardan elde edilen gelirlerin ve nakit mevcutların tamamı, bu devir ve intikallerin yapılmasından önceki malik ve hak sahibi olan işçi konfederasyonuna ve bağlı sendikalara, ilgili kurumca devir ve iade edilir.*

*“3713 sayılı Kanunun Geçici 9 uncu maddesi çerçevesinde ilgili kuruma devir ve intikalleri yapılmamış olup 2316 sayılı Kanuna göre mahkemece görevlendirilen kayyımın idaresinde bulunan taşınır ve taşınmaz mallar ile bu mallardan elde edilen gelirlerin ve nakit mevcutların tamamı, söz konusu kayyımlar tarafından önceki malik ve hak sahibi olan işçi konfederasyonuna ve bağlı sendikalara devir, teslim ve iade edilir.*

*“İstisnak edilen gayrimenkuller hakkında bu madde hükmü uygulanmaz.”*

Bu kanunla birlikte DİSK ve bağlı sendikalar, malvarlıklarına ve bankada biriken paralarına kavuştu. Ancak malları iade eden Yasanın birinci maddesinin son fıkrasına göre, örneğin, Genel-İş Sendikası'nın genel merkez olarak hazırladığı bina, Anayasa Mahkemesi'nde kaldı. DİSK ve bağlı sendikaların malvarlığı, 59 milyon ABD dolarlık bölümü nakit olmak üzere, toplam 466 milyon doları buluyordu.

DİSK bu dönemde büyük bir ideolojik boşluk yaşadı. 12 Eylül darbesi öncesinde DİSK yönetiminde komünist örgüt ve hareketler belirleyiciydi. DİSK'in yeniden faaliyete geçtiği dönemdeki dünya ve Türkiye, 1980 yılındaki dünya ve Türkiye'den çok farklıydı.

Soğuk Savaş bitmişti; ABD, dünyanın tek hâkimi gözüküyordu. Avrupa Birliği yeni arayışlar ve çabalar içindeydi. “Komünizm bitti” anlayışı yaygındı. 12 Eylül 1980 öncesinde DİSK içinde umudunu Sovyetler Birliği'ne bağlayan sendikacıların sayısı az değildi. Sovyetler Birliği'nin çöküşü bu insanlarda büyük bir boşluk yarattı. Ayrıca, 12 Eylül 1980 öncesinde DİSK'i DİSK yapan niteliklerin hemen hemen hepsini DİSK'e kazandıran güç, başta Türkiye Komünist Partisi olmak üzere, çeşitli sosyalist gruplar, hareketler ve partilerdi. 1993 yılına gelindiğinde ise Türkiye Komünist Partisi (1987 yılından itibaren Türkiye Birleşik Komünist Partisi) tükenmişti. Diğer sosyalist hareketler büyük darbeler yemişti. DİSK'in uzman kadroları içinde sosyalist unsurlar olsa bile, DİSK yönetimi “sosyal demokratlara” kalmıştı. Ancak SHP'nin ve daha sonra CHP'nin DİSK'e yapabileceği bir katkı yoktu. Ayrıca DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri ve uzmanları, 12 Eylül 1980 sonrasında büyük baskı yaşamışlar, işkencelerden geçmişler, yıllarca hapis yatmışlar ve 11 yıl süreyle sendikacılık hareketinin dışında tutulmuşlardı. DİSK'e bağlı sendikaların üyeleri de başka örgütlere dağılmış durumdaydı. Eski üyelerin bir bölümü de emekli olmuş ve/veya ölmüştü.

DİSK yönetimi bir taraftan DİSK'in hafızalardaki mücadelecî görünümünden yararlanarak yeniden örgütlenme çabası içindeydi; diğer taraftan bu mücadeleciliği yaratan sosyalist çizgiden tümüyle kopmuş durumdaydı. DİSK 1992 yılına bu şaşkınlık içinde girdi.

12 Eylül 1980 öncesinde DİSK'i Türk-İş'ten ayıran önemli özelliklerden biri, DİSK'in ittifaklar politikasıydı. DİSK, yönetimde etkili olan sosyalist örgütlerin yönlendirmesiyle, işçi sınıfı mücadelesine daha geniş bir bakış açısıyla ve daha uzun vadeli yaklaşabiliyor ve bu çerçevede diğer yapılanmalarla ittifaklar oluşturabiliyordu. 1992 yılının yeni koşulları, DİSK'in bu geleneğini daha da güçlendirdi.

DİSK'in birinci amacı, yeniden üye kazanabilmektir. Yeniden üye kazanabilmenin önkoşulu, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 1983 yılında getirdiği yüzde 10 barajının aşılmasıydı. DİSK'in, bu dönemin koalisyon ortağı SHP ve SHP'li Çalışma ve Sosyal

Güvenlik Bakanı Mehmet Moğultay'la ilişkileri iyiydi. Ancak sendikaların yüzde 10 barajını aşabilmelerinde bu ilişki yeterli değildi. Diğer sendikaların bu sürece itiraz etmeleri durumunda, süreç uzuyor ve yetki alma girişimi genellikle başarısızlıkla sonuçlanıyordu. 1993 yılında DİSK'in en önemli sorunu, sendikalarının yüzde 10 barajını aşmak için yaptığı üyeliklere Türk-İş'e bağlı sendikaların itirazıydı. Türk-İş'e bağlı Basın-İş, Belediye-İş, Dok Gemi-İş, Tektıda-İş, Selüloz-İş, Sağlık-İş, Petrol-İş, Teksif ve Deri-İş sendikaları, kendi işkollarındaki DİSK sendikalarının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından açıklanan üye sayılarına itiraz ettiler. (TÜBA,11 Ekim 1993;1) DİSK'in diğer konfederasyonlarla işbirliği ilişkisine girmek istemesinin bir nedeni, bu itirazların engellenmesiydi.

DİSK'in bu süreçteki ikinci zorluğu, Türk-İş'in 12 Eylül öncesinden farklı tavrıydı. 12 Eylül öncesinde pek eylem yapmayan Türk-İş ve bağlı sendikaları, 1987'den itibaren önemli grevler yapmak zorunda kalmış ve yapmış, 1989 Bahar Eylemleri'ni gerçekleştirmiş, 1990 ve 1991 grevlerini yaşamış, 3 Ocak 1991 eylemini yapmış, Zonguldak kömür işçilerini Mengen'e kadar yürütmüş, 1993 yılında 1 Mayıs'ı "işçi sınıfının uluslararası birlik, dayanışma ve mücadele günü" olarak kutlamıştı. Türk-İş, 12 Eylül öncesinden farklı olarak, "işçi sınıfı" kavramını kullanıyordu. Türk-İş'in 1993 yılındaki konumu, sosyal-demokratlaşmış DİSK'in Türk-İş'le işbirliğini kolaylaştırıyordu.

1992 yılında DİSK'in yeni koşullara uyan bir sendikal stratejisi yoktu. 1975 yılında DİSK'in söylemine giren "*sınıf ve kitle sendikacılığı*" gibi kavramlar, Fransa'da bu kavramları geliştirenler tarafından terk edilmiş ve sınıf uzlaşmacılığını temel alan "çağdaş sendikacılık" anlayışı (Krasucki,1987) geliştirilmişti. DİSK içinde "*sınıf ve kitle sendikacılığı*" kavramını kullanmaya devam edenler olsa da, ne olduğu pek de belli olmayan bu anlayış bir süre sonra terk edildi. DİSK bir ideolojik boşluğa düştü. Bu açıdan bakıldığında, DİSK'in ve Türk-İş'in sendikal anlayışları arasında fazla bir fark da kalmamıştı.

DİSK'in kendi başına kitlesel eylemler gerçekleştirebilme gücü de yoktu. Koşullar, 12 Eylül darbesi sonrasında DİSK'e bağlı sendikaların üyelerini başka sendikalara geçmeye zorlamıştı. DİSK'in işyerlerindeki kadroları aradan geçen 11-12 yıl içinde ya emekli olmuş veya ölmüş, ya görüşlerini değiştirmiş, ya da sindirilmişti. DİSK'in eylem gücünün kırılmış olması, tek başına yapılacak eylemlerin gövde gösterisi değil, güçsüzlük gösterisi haline gelmesi de DİSK'i işbirliğine itti.

DİSK bu çerçevede kendi açısından akıllı bir politika izleyerek ittifaklar politikası üzerinde çalıştı. 1993 yılının koşullarında ittifaklar politikasının üç temel ayağı özelleştirme karşıtlığı, kamu çalışanlarının sendikal hakları ve "Kürt sorunu" olabilirirdi. DİSK ilk başta bu üç temel ayak üzerinden bir ittifaklar politikası geliştirmeye çalıştı. Ancak ilişkiye geçilen bazı örgütlerin "Kürt sorunu" olarak ifade edilen konudaki farklılıkları, işbirliğinin ilk iki ayak üzerinde inşa edilmesine yol açtı. DİSK, "Kürt sorunu" olarak ifade ettiği konuyu ittifaklar politikasının merkezine almadı; ancak bu konudaki söylemini ve çeşitli girişimlerini de sürdürdü. Kamu kesiminde örgütlü olmayan DİSK'in özelleştirme konusundaki duyarlılığı ve çabaları, DİSK'in yeniden kamuoyunun gündemine girmesini ve özelleştirmelerden sorunu olanlarla işbirliği yapmasını sağladı. Kamu çalışanlarının sendikal hakları mücadelesi ise, DİSK'in kamu çalışanlarını da bünyesine alma veya DİSK'le kamu çalışanları sendikalarının ortak örgütlenmeye gitme çabasıyla birlikte gelişti.

Tüm bu etmenler, Abdullah Baştürk'ün ölümünden sonra DİSK Genel Başkanı olan Kemal Nebioğlu'nun deneyimi, yaşı ve uzlaştırıcı kişiliğiyle bütünleştiğinde, DİSK'i Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu projesine çekti.

Türk-İş, DİSK ve Hak-İş'in 1992 yılında 1 Mayıs'ı Ankara'da Karayolları Genel Müdürlüğü salonunda ortak bir toplantıyla kutlaması, Demokrasi Platformu'nun oluşturulması doğrultusunda önemli bir adımdı.

## Dernekler, Vakıflar, Kooperatifler

Bu dönemde de sosyalist örgütlenmelerin işçi sınıfını sendika-dışı bazı yapılanmalar aracılığıyla örgütlenme çabaları da sürdü. 1998 yılı Ocak ayında kurulan DAB-SEN (İşsiz, Sigortasız, Sendikasıız İşçilerin Dayanışma Birliği Sendikası) ilginç bir deneyimdi. İstanbul'da kurulan örgütün kuruluş bildirisinin bazı başlıkları şöyleydi: “Memur işçi ayırımına son. Yaşasın İşçi Sınıfının Kapitalizme Karşı Mücadele Birliği! (...) Kurtuluş Yok Tek Başına, Ya Hep Beraber Ya Hiç Birimiz! (...) Yaşasın İşçi Sınıfının Uluslararası Mücadelesi! Yaşasın Eylemli Sınıf Dayanışması! Tek bir işyeri sendikasıız, tek bir işçi sigortasız kalmasın. Asalaklar defolsun, sendikalar işçilerindir. İş saatleri düşürülsün, tam ücretli 6 saatlik işgünü, 4 vardiya. Herkese iş, çalışana eğitim hakkı.”<sup>236</sup> DAB-SEN, kuruluşundan bir yıl sonra İstanbul, Ankara, İzmir ve Hatay'da şube kurmuştu. (*Cumhuriyet*,5.1.1999)

1991 yılı sonunda ikinci olağan genel kurulunu yapan Yİ-TED (Yapı İşçileri ve Teknik Elemanları Yardımlaşma Derneği) ise “Türkiye'nin tüm il ve ilçelerinde yapı işçileri arasındaki dayanışma bağı kurarak, yüzde 10 barajını aşacak güçlü bir sendika yaratmayı hedef”liyordu. (*Mücadele Dergisi*,15 Aralık 1991;21)

1991-2002 döneminde işçileri derneklerde örgütlenme girişimleri yerel ve kısa süreli başarılar elde edebildi. Örneğin, 1989 yılı sonlarında İstanbul'da sosyalist işçilerce oluşturulan Kundura İşçileri Derneği Beyoğlu'nda 5000 dolayında kundura işçisini iki gün eyleme götürmüş, işyerindeki çalışma koşullarının iyileşmesini ve zam alınmasını sağlamıştı. Derneğin kuruluşunda yapılan basın açıklamasında şöyle deniyordu: “İnsanca yaşam koşullarının çok gerisinde 10-15 saat kötü ve zor koşullarda çalışmak zorunda olan, hiçbir sosyal güvenceye sahip olmayan, sigortasız ve yaygın kullanılan benzollü maddeler nedeniyle meslek hastalığı riskleriyle çalışan, sendikal örgütlenmenin olmadığı kundura üretim alanındaki işçiler artık sorunlarına sahip çıkıyor. (...) Derneğimizin ana hedefi insanca yaşama ve çalışma koşullarına erişmektir. Hedeflerinden bir tanesi de kundura sektörüne sendikalaşmayı getirmektir. Kundura işçilerinin örgütlülük ve kültür düzeyini yükseltmektir.”<sup>237</sup>

Bu derneklere üyelik, noter aracılığını gerektiren sendika üyeliğinden daha kolaydı. İyi çalışan bir dernek, üyelere hukuki yardım sağlıyor, iş bulmada yardımcı oluyor, gelişmeler konusunda üyelerini bilgilendiriyor, üyeler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı geliştiriyor, işyerinde kanun/tüzük/yönetmeliklerin uygulanmasını isteyebiliyor, işçilerin sigortalanması için çaba gösteriyor, imkân bulduğu ve güçlü olduğu yerlerde de işverenle masaya oturabiliyordu. Bu dönemde bu alanda çalışan siyasal örgütlerin önemli bir eksikliği, İş Kanunundaki “takım sözleşmesi” ve Borçlar Kanunundaki “umumi mukavele” olanaklarının farkında olmamaları ve bu araçları kullanmaya çalışmamalarıydı.

Bu dönemde “sendika” adıyla benzer yapılanmalar da oluşturuldu. Örneğin, 2000 yılında kurulan İşsiz, Sigortasız, Sendikasıız İşçilerin Dayanışma Sendikası bu nitelikteydi. Örgütün tüzüğünde belirtilen amaçları arasında, işsizliğin ve sigortasız, sendikasıız çalışmanın önlenmesi, herkese iş verilmesi, herkesin bir sendikaya üye olmasının sağlanması, her türlü şiddet, baskı ve sömürüye karşı çıkılması da bulunuyordu. (Dayanışma Sendikası,2000;2)

1991-2002 döneminde işçilerin, memurların ve/veya emeklilerin kurdukları çeşitli vakıflar da faaliyet gösterdi. Bazı sendikalar, malvarlıklarını güvence altına alabilmek ve Sendikalar Kanununun kapsamı dışındaki işleri yapabilmek için vakıf kurdu. Ancak Türkiye'de bu nitelikteki vakıflar, Türkiye işçi sınıfının mücadelesinde bir araç olarak kullanılmadı.

236 DAB-SEN, “Kamu İşçisi Arkadaş” başlıklı 2 sayfalık bildiri, Ocak 1998.

237 “Kundura İşçileri Derneği Kuruldu,” *İşçi Gündemi Dergisi*, No.21, Aralık 1989.

Türkiye’de bir dönem gerek işçilerin kendiliklerinden, gerek sendikaların desteğiyle kurdukları tüketim kooperatifleri önemli gereksinimleri karşılıyordu. Özellikle bazı kamu işyerlerinde bağitlanan toplu iş sözleşmelerinde işçilerin kurduğu tüketim kooperatifi için yer ve personel verilmesine ilişkin hükümler yer alırdı. Ancak 1990’lı yıllarda büyük alışveriş merkezlerinin ve kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, işçi/memur tüketim kooperatiflerine büyük darbe indirdi. 1970’li yılların sonlarında ve 1980’li yıllarda önemli görevler üstlenmiş olan Yol-Koop (S.S.Yol-İş Sendikası Üyeleri Tüketim Kooperatifleri Birliği) bile yok oluş noktasına geriledi. Zonguldak’ta Genel Maden-İş’in yönlendiriciliği altındaki Maden-Koop da tükendi.

Türkiye’de 1980’li yıllardan önce SSK’nın konut kredisi verdiği dönemde işçi konut kooperatifleri önemliydi. Bazı kamu kesimi işyerlerinde bağitlanan toplu iş sözleşmelerinde kamu hafriyat araçlarının yalnızca yakıt giderinin karşılanması karşılığında bu tür kooperatiflerin hafriyat işlerini yapacağına ilişkin hükümler de konmuştu. Ancak SSK’nın konut kredisi vermekten vazgeçmesinin ardından, bu tür çalışmalar azaldı. 1990’lı yıllarda genel ücret düzeyinin yükselmesiyle birlikte yeniden konut kooperatifçiliğinde bir gelişme görüldüyse de, bu yapılar da Türkiye işçi sınıfı hareketi açısından önemli bir rol üstlenmedi.

## Yerel Sendikal Birlikler

Yaşanan mutlak yoksullaşma, kamu kesiminde farklı işyerlerinde çalışan işçilerin gerçekleştirdiği ortak eylemler ve artan sorunlar, yerel düzeyde birlikte meşru ve demokratik kitle eylemlerini zorunlu kıldı. Bu süreçte yükselen işçi sınıfı hareketi, 1950’li yıllarda önemli bir örgütlenme olan yerel yapılanmaları yeniden gündeme getirdi. Bu girişimler birçok yörede sosyalist kadroların etkisiyle oluştu. Bu gayriresmi yapılanmalar yaygınlaştı ve her siyasal görüşten, etnik kökenden, inançtan işçi ve memur örgütlerini bir araya getirdi. Bunların en etkilisi, İstanbul Sendika Şubeleri Platformu idi.

Çeşitli illerdeki yerel yapılanmaların farklı bileşenleri vardı. Örneğin, Gebze Sendikalar Birliği, Gebze’de Eğitim-Sen, Kristal-İş, Petrol-İş, Çimse-İş, Eğitim-İş, Otomobil-İş, Özçelik-İş, Genel-İş şubeleri ve Belediye-İş temsilciliğinden oluşuyordu.<sup>238</sup> Muğla Sendikalar Birliği ise Selüloz-İş Dalaman Şubesi, Tarım-İş Dalaman Şubesi, Maden-İş Yatağan Şubesi, Tes-İş Yatağan Şubesi, Belediye-İş Muğla Şubesi, Sağlık-İş Muğla Temsilciliği, Yol-İş İşyeri Baştemsilciliklerinden oluşuyordu. Kocaeli, Tunceli, İzmir, Ankara ve birçok başka il ve ilçede benzer yapılanmalar ortaya çıktı. Bu yapılanmalar bazen Türk-İş bölge ve il temsilcilikleriyle bağlantılı olarak etkinlik gösteriyordu.

1993 yılı sonlarında Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu oluştuğunda, yerel yapılanmaların önemli bir bölümü yerel Demokrasi Platformuna dönüştü. Demokrasi Platformu’nun 1995 yılı sonlarında dağılmasının ardından bu yerel işbirlikleri sürdü. 14 Temmuz 1999 tarihinde Emek Platformu’nun oluşturulmasının ardından, bu yerel yapılanmalar yeniden önem kazandı.

1991-2002 döneminde Türkiye işçi sınıfının en önemli etkinliklerinden biri, yerel düzeyde farklı siyasal görüş, etnik köken, inanç, statü, meslek ve işyerlerindeki işçilerin, memurların, sözleşmeli personelin bir araya gelerek, yerel düzeyde etkinlikler ve kitle eylemleri gerçekleştirebilmesiydi.

## Türkiye Kamu-Sen

Sosyalist kadroların 1980’li yılların ikinci yarısında memurları derneklerde örgütlenme çabaları, ülkücü hareketi de bu alana yöneltti. Ülkücüler ilk olarak 1989 yılında Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı’nı (TÜRKAV) kurdular. 14 Haziran 1992 günü sendikaların kuruluşu

238 “Gebze Sendikalar Birliği Nedir?” *Özgür Gelecek Dergisi*, 1.5.1993; “Gebze Sendikalar Birliği Toparlanıyor,” *Geçek Dergisi*, 6 Kasım 1993, 38-39..



yapıldı. 24 Haziran 1992 günü de Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu (Türkiye Kamu-Sen) kuruldu. Örgütün amacı şu şekilde ifade edilmişti: “Madde 2. Konfederasyonun amacı: Üye sendikaların çalışma ilişkilerinden doğan ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini mevzuat çerçevesinde korumak ve geliştirmek; aralarında karşılıklı yardımlaşmayı sağlayarak çalışma barışının sağlanması ve devam ettirilmesi için başta Devletin Ülkesi ve Milleti ile bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve kamu yararının korunması temel ilkelerine sadık kalarak demokratik esaslar dahilinde faaliyet göstermek ve çalışma ilişkilerinde kamu çalışanlarını ve sendikalarını yurt içinde ve yurt dışında temsil etmektir.” (Türkiye Kamu-Sen, 1996; 1-2)

24 Aralık 1995 Genel Seçimleri öncesinde MHP’den Türkiye Kamu-Sen’e bir teklif yapıldı. Konfederasyon Genel Başkanı Ali Işıklar ile bazı diğer yöneticiler MHP listesinde milletvekili aday oldular. Ancak, MHP’nin yüzde 10 barajını geçememesi nedeniyle, adayların hiçbiri seçilemedi. Türkiye Kamu-Sen içinde yapılan yeni işbölümünde ise Genel Başkanlığa Türk Haber-Sen Genel Başkanı Resul Akay getirildi.

Türkiye Kamu-Sen, Resul Akay’ın genel başkanlığı döneminde önemli bir yapı değişikliğine uğradı, kitleselleşme doğrultusunda adımlar attı, siyasal örgütlerden bağımsızlığı konusunda duyarlılık gösterdi.<sup>239</sup> Türkiye Kamu-Sen 1993 yılında Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu’na katılmadı; 1999 yılında KESK ve Memur-Sen’le birlikte Emek Platformu içinde yer aldı.

## **Türk-İş’te Yönetim ve Anlayış Değişikliği<sup>240</sup>**

1989 bahar eylemleri dalgasının bir ürünü de, Türk-İş’in 1992 Aralık genel kurulunda genel başkanlığa Bayram Meral’in seçilmesi oldu.

Türk-İş genel başkanlığını 1992 Aralık-2002 Kasım döneminde Bayram Meral üstlendi.

Türk-İş, geçmişle kıyaslandığında, bu dönemde sınıf kimliğini öne çıkardı; çok daha eylemciydi; ittifaklara açıldı; işçi sınıfının siyasal alandaki gücünü gündeme getirdi. Türk-İş, geleneksel çizgisini sürdürerek, hükümetlerle karşı karşıya gelse bile, devletle çatışmamaya özen gösterdi. Buna bağlı olarak da, Kıbrıs gibi konularda büyük duyarlılık gösterdi ve devlet çizgisinden ayrılmadı; ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğine mesafeli durdu, ancak Güneydoğu’ya olayları incelemek üzere heyet gönderen ilk işçi konfederasyonuydu. Davranışlarıyla olmasa bile, yetkili organ kararlarıyla özelleştirme konusunda çok açık bir karşıkoşuş sergiledi. Kamu çalışanları sendikacılık hareketine yakın durdu ve farklı çizgideki örgütleri ulusal düzeyde bir araya getirmek için çaba gösterdi. 1 Mayıs’ın “işçi sınıfının uluslararası birlik, dayanışma ve mücadele günü” olarak Türk-İş tarafından mitingle kutlanması da önemliydi.

## **Hak-İş**

Hak-İş 1991-2002 döneminde, Refahyol Hükümeti dönemi dışında, önemli bir varlık gösteremedi. Demokrasi Platformu ve Emek Platformu gibi girişimler, Hak-İş’in kamuoyuna ulaşmasında etkili birer araç olarak kullanıldı. Ancak Hak-İş’in özellikle özelleştirmeler konusunda izlediği politika, dönem dönem diğer örgütlerle ilişkisini bozdu.

239 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Türkiye Kamu-Sen, 3. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu (25-26 Aralık 1999), Ankara, 1999.

240 Bkz. Koç, Y., *Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş, 1980-1992*, Öteki Yay., Ankara, 1995, <http://www.yildirimkoç.com.tr/index.php?p=kitapdetay&id=41>; Koç, Y. (derleyen), *Belgelerle Türk-İş Tarihi*, Cilt 4, 1992-1999, Türk-İş Yay., Ankara, 2002; Koç, Y. (derleyen), *Belgelerle Türk-İş Tarihi*, Cilt 5, 1999-2002, Türk-İş Yay., Ankara, 2002.

Hak-İş eski genel başkanı Necati Çelik'in Refahiyol Hükümeti döneminde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olması, Hak-İş'in gücünü pek artırmadı. Hak-İş, kendi gücünün sınırlı olduğu koşullarda, ittifak politikasına ağırlık veren bir çizgi izledi.

## Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu<sup>241</sup>

1992-1993 yıllarında işçilerin sorunları arttı; memurlar ise sorunlarını çözemedi, taleplerini gerçekleştiremedi. Hayat, farklı çizgideki işçi örgütlenmelerini, memur örgütlenmelerinin bir bölümünü, meslek örgütlerini ve bazı dernekleri bir araya getirmeye zorladı. Başlangıçtaki bazı farklı eğilimler etkisiz kılındı ve ortaya ortak paydası sınıf çıkarları olan bir gayriresmi yapılanma çıktı.

10 Kasım 1993 günü Hak-İş Genel Merkezi'nde yapılan toplantıda Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'nun kurulması kararlaştırıldı. Türk-İş, Hak-İş, DİSK, TMMOB, TTB, TÜRMOB, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, Mülkiyeliler Birliği, Öğretim Üyeleri Derneği, Halkevleri, İnsan Hakları Derneği, Çağdaş Hukukçular Derneği, Ziraatçılar Derneği, İktisat Fakültesi Mezunları Derneği, Araştırma Görevlileri Derneği, Eğitim-İş ve Genel Sağlık-İş imzalı ve 11 Kasım tarihli açıklamada, özelleştirme, yeni dünya düzeni, Terörle Mücadele Kanun Tasarısı ve zamlar eleştirilerek, “oluşturduğumuz Demokrasi Platformu, ülkemizin tüm çalışanlarının ortak sesi olacaktır, yapılacak çalışmaların organizasyonu, yürütümü için bir sekreteryaya oluşturulmuştur,” deniliyordu. (*Hak-İş Haber Bülteni*, 11.11.1993)

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'nu oluşturan örgütlerin genel başkanları, Sekreteryaya ve diğer bazı yöneticileri, 23 Kasım 1993 akşamı bir yemekte biraraya geldi. Bu toplantıda, 29 Kasım günü tüm ülkede ortak bir bildirin dağıtılması kararı alındı. Daha sonraki günlerde bildiri hazırlandı ve her kuruluşun kendi haber bülteni olarak yüzbinlerce adet basıldı. 29 Kasım 1993 günü kuruluşların Genel Başkanları da hep birlikte Kızılay'da bu bildiriye dağıttılar. Bildiri, Demokrasi Platformu'nu oluşturan örgütlerin çeşitli düzeylerdeki yöneticileri tarafından diğer illerdeki bazı işyerlerinde de dağıtıldı. Ayrıca işyerlerine “grevsiz toplu sözleşmesiz sendika, sendikasız demokrasi olmaz” ve “özelleştirmeye hayır! Özelleştirme, sendikasızlaştırma, işsizlik ve pahalılıktır” yazılı afişler asıldı. (*Aydınlık; Günaydın; Cumhuriyet*, 30.11.1993)

Bu bildiri, Demokrasi Platformu'nun ortak programının kapsamını bir parça daha genişletiyordu. Bildiri şöyleydi:

*“Bugün ülkemizde yaşananlar tüm çalışanlar açısından oldukça kaygı vericidir.*

*“Bu gelişmeleri değerlendiren bizler, Türk-İş, Hak-İş, DİSK, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, TMMOB, TTB, TÜRMOB, T.Diş Hekimleri Birliği, T.Veteriner Hekimleri Birliği, Öğretim Üyeleri Derneği, İ.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Derneği, T.Ziraatçılar Derneği, İHD, ÇHD, Halkevleri, Genel Sağlık-İş, Eğitim-İş, Araştırma Görevlileri Derneği olarak, ülkemizin ve tüm çalışanların karşı karşıya bulunduğu ciddi sorunları aşabilmenin tek yolunun demokrasi olduğu konusunda ortak düşünceden hareketle, ülkemizde demokrasinin yeni saldırılara karşı korunması, demokratik hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi amacıyla daha etkin biçimde işbirliği yapmaya karar verdik.*

*“Ülkemizde demokrasiyi koruyacak ve geliştirecek güç, çalışanların demokratik örgütleridir ve halkımızın demokrasi aracılığıyla kendi çıkarları doğrultusunda Hükümetleri ve Devleti yönlendirebileceği umududur.*

241 Bkz. Koç, Y., “Demokrasi Platformu,” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.265-322; Koç, Y., Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu Tarihi, Kuzgun Kitap, Bursa, 2015.

*“Demokrasiye karşı duyduğumuz sorumluluk gereği ülkemizdeki tüm çalışanları temsil eden örgütler olarak ÇALIŞANLARIN ORTAK SESİ olacağımız bilinmelidir.*

*“Bu tespitlerden hareketle;*

*“Özelleştirme adı altında uluslararası ve yerli tekelci sermayenin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilecek KİT satışlarına, taşeronlaşmaya, işçi çıkarmalara, sendikasızlaştırmaya, sosyal devlet anlayışı ve uygulamasının tümüyle yokedilmesi çabalarına karşı çıkıyoruz ve bu konuda ortak çalışma ve mücadele programları geliştirme umudu ve çabası içinde olduğumuzu kamuoyuna duyuruyoruz.*

*“Kapsamlı bir özelleştirme programı uygulamak ve yüzbinlerce işçi ve memuru işten çıkarmak için gerekli şartları yaratacak bir sıkıyönetim uygulamasına veya Terörle Mücadele Yasası adı altında demokratik hak ve özgürlüklerde kısıtlamalara gidilmesine tüm çalışanlar olarak karşı çıktığımızı dile getiriyoruz. Ayrıca, 12 Eylül hukukunun getirdiği anti-demokratik düzenleme ve uygulamalara karşı olduğumuzu belirtiyor; başta Anayasa olmak üzere, tüm yasalarda çağdaş hak ve özgürlüklerin korunup geliştirilmesine yönelik yeni yasa düzenlemelerinin gerçekleşmesinin tüm çalışanların ortak talebi olduğunu açıklıyoruz.*

*“Terörün her çeşidine karşı olan örgütlerimiz, ülkemizin içinde bulunduğu kan gölünden kurtulması için demokratikleşmeyi, demokrasiyi tek çözüm görmektedir. İnsanların özgürce kimliklerini ifade ettikleri barışçıl, sivil çözümlerle varolan sorunların ortadan kaldırılacağına inancımızı belirtmek isteriz.*

*“Yeni KDV zamları ve çalışanların sırtına bindirilmek istenen yeni vergiler halkımıza yoksullaşmanın daha da dayatılmasından başka birşey değildir. Bu tür uygulamaları ekonomik terör olarak değerlendiriyor ve karşı çıkıyoruz.*

*“Kamu çalışanlarının sendikal haklarını kullanabilmeleri için önlerindeki çeşitli engeller kaldırılmalı, grevli-toplu sözleşmeli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu konuda verilen vaadler yerine getirilmelidir. Tüm çalışanların örgütleri olarak bu konunun da izleyicisi olacağımız bilinmelidir.*

*“Emeklilerin sorunlarını çalışanların sorunlarından ayrı görmüyoruz. Bu nedenle, emeklilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik mücadeleyi de hedeflerimiz arasına alıyoruz.*

*“Yukarıda isimleri yazılı bulunan kuruluşlar olarak, yalnızca doğrudan temsilcisi olduğumuz üyelerimizin değil, ülkemizdeki tüm çalışanların ve halkımızın tümünün çıkarları için işbirliği yapma ve tepkilerimizi eşgüdüm içinde ifade etme kararlılığı içerisindeyiz.*

*“Meşru ve demokratik çizgideki mücadelemize halkımızın ve tüm demokratik sivil toplum örgütlerinin desteğini istiyoruz.” (Türk-İş Haber Bülteni,29.11.1997)*

Bu bildiri ile Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'nun kimliği giderek netleşmeye başladı. 1993 yılındaki bildiri ve açıklamalara, Hak-İş'in itirazı nedeniyle, laikliğe ilişkin bir tavır eklenemedi. Refah Partisi henüz muhalefetteydi. İrtica tehlikesi henüz 1996-1997 yıllarında ulaştığı boyutta değildi. Laikliğe ilişkin ortak tavır, ancak, 1 Mayıs 1994 bildirisinde, saatler süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalardan sonra belirlenebildi.

Bu Demokrasi Platformu, öncelikle “Çalışanların Ortak Sesi” idi. Siyasal görüşü ne olursa olsun, tüm çalışanların ortak sorunlarını gündemine alıyordu.

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu, siyasal partilerden ve hükümetten bağımsızdı; siyasal partiler, gözlemci statüde bile olsa, Platformda yer alamıyordu.

Demokrasi Platformu, kararlarını oybirliğiyle alan çok gevşek bir ilişkiler bütünlüğüydü. Merkezi bir yapılanma hedeflenmiyordu. Çeşitli yörelerde oluşan yerel demokrasi platformlarıyla örgütsel bağ kurma girişimleri kesinlikle reddediliyordu. Demokrasi Platformu için ayrı bir yer bile tutulmamıştı. Örgütler, sırasıyla, sekreteryaya olanak sağlıyordu.

Bu örgütlerin biraraya gelmelerinin açıklanan ana amacı, özelleştirmeyle, taşeronlaşmayla ve işten çıkarmalarla mücadele etmektir. Ancak bu ilişki, Türkiye'nin o dönemde gündemindeki önemli iki konu olan laiklik ve "Kürt sorunu" alanlarında kamuoyuna yansıtılmayan bir iç mücadele yaşadı. Özelleştirme konusundaki bazı anlayış farklılıkları, bu koşullarda öne çıktı. Bazı kuruluşların, alınan eylem kararlarına kitlesel bir biçimde katılmamaları ve buna karşın sürekli eylem önerisi getirmeleri ve eleştiri yapmaları gerginlik yarattı. Bu süreç, Hak-İş'in açıkça tavır koyarak ilişkilerin dışına çıkmasına, bazı diğer kuruluşların da kendilerini toplantılardan ve eylemlerden çekmesine yol açtı.

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu yaklaşık 2 yıl faaliyet gösterdi. Bu yapılanmanın Türkiye işçi sınıfı hareketine en önemli katkısı, işçi sınıfının çeşitli kesimlerini ortak bir çatı altında bir araya getirmesiydi. Ortak çatı, sınıf çıkarlarıydı. Bu işbirliğinde sınıf aidiyeti/kimliği belirleyiciydi. Yapılanmanın çekirdeğini, işçi ve memur örgütleri oluşturuyordu. Ortak programın temelinde ise, özelleştirme ve taşeronlaşma karşıtlığı ile kamu çalışanlarının sendikal hakları vardı. Güncel gelişmeler de bu yapılanmanın gündemine girdi.

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu, farklı anlayışlarda olan örgütlerin birlikte davranma geleneğinin geliştirilmesine önemli katkılarda bulundu.

Demokrasi Platformu'nda kararlar oybirliğiyle alınıyordu; mutabakat sağlanamayan konular gündemden çıkarılıyordu.

Demokrasi Platformu, yerel düzeyde de benzeri örgütlenmelere yol açtı. Ancak merkeziyetçi bir yapı oluşturulmadı. Her yöre, kendi özelliklerine göre, farklı örgütleri de içerecek biçimde, yapılar kurdu ve işletti. Birçok yörede çeşitli örgütlerin birbirlerine karşı yıllardır sürdürdükleri önyargıların aşılmasında ve ortak çalışma anlayış ve geleneğinin yaratılmasında Demokrasi Platformu çok önemli katkılarda bulundu.

## **Ekonomik Kriz, 5 Nisan 1994 İstikrar Programı ve Tepkiler**

Türkiye 1994 yılında bir ekonomik krize girdi. Kamu açıkları büyüyordu. Kamunun iç borçlanmasında önemli bir artış söz konusuydu. Devletin vergi gelirleri iç borçların anapara ve faiz ödemelerine yetmiyordu. 1986 yılında her 100 liralık vergi gelirin 43 lirası iç borç anapara ve faiz ödemesine giderken, bu miktar 1991 yılında 60 liraya ve 1993 yılında da 104 liraya yükselmişti. Hükümetler, kısa vadeli ve çok yüksek faizli bir dış borçlanmaya yönelmişti. Hükümet, işgücü maliyetlerinin de büyük ölçüde arttığını ileri sürüyor ve tedbir alınmaması durumunda hiperenflasyonla durgunluğun birlikte yaşanması olasılığından söz ediyordu.

İstikrar Programı, Başbakan Tansu Çiller ile Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın'ın 5 Nisan 1994 günü birlikte yaptıkları basın toplantısında kamuoyuna açıklandı. (Başbakanlık Basın Merkezi, 1994:67)

Programın amacı, "enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeterek sürdürülebilir

bir temele oturtmak”tı. “İstikrarı sağlamanın temelini çok yüksek düzeye çıkmış bulunan kamu kesimi açıklarının hızla aşağıya indirilmesi teşkil edecek”ti. “Bu program çerçevesinde kısa vadede toplumun her kesiminin gücü oranında fedakârlık göstermesi gerekmekte”ydi.

Programa göre, “1994 yılında memur maaş artışları mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulacak”tı. “KİT’lerdeki sözleşmeli personelin ücretleri eşdeğer statüdeki memur maaşlarından daha yüksek”ti. “Bu dengesizlik zaman içinde ortadan kaldırılacak”tı. Kamuda personel alımları dondurulmuştu. Merkezi hükümetin de, yerel yönetimlerin de geçici işçi istihdamı sınırlandırılmıştı. Programda, işçilerin “ücret disiplinini kabul etmeleri” isteniyordu ve şu değerlendirme yapıyordu: “Bu çerçevede, toplu iş sözleşmelerinde geriye doğru endekslemeden vazgeçmek ve ileriye dönük bir bakış açısı geliştirmek şarttır.” Burada belirtilen nokta, enflasyon nedeniyle meydana gelen gerçek ücret kayıplarını telafi etmeye dayalı ücret sisteminin terk edilmesiydi. Ayrıca, belediyelerin “kaynak gösterilmeden toplu sözleşme ücret artışları” yapamayacağı belirtiliyordu.

Programda, Et ve Balık Kurumu ile Yem Sanayii’nin öncelikle elden çıkarılması, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, TURBAN, HAVAŞ, D.B.Deniz Nakliyat, DİTAŞ, Sümerbank (Bankacılık), Etibank (Bankacılık) ve Emlakbank’ın 1994 yılı sonuna kadar satılması öngörülmüyordu. Türkiye Elektrik Kurumu ve PTT ise 1995 yılında özelleştirilecekti. Karabük ve Demir Çelik İşletmeleri, Türkiye Taş Kömürü Kurumu’nun bazı ocakları, Sümer Holding’e ait 7 işletme, Petkim’in Yarımcı Tesisi, Petlas, Turban’a ait 5 otel, Testaş’ın Aydın işletmesi, Haliç, Camialtı ve Alaybey Tersaneleri, Tekel’in Ankara Bira, Bomonti Bira ve Cibali Sigara fabrikalarının kapatılması öngörülmüyordu. Türkiye Zirai Donatım Kurumu da yıl sonuna kadar özelleştirilemezse kapatılacaktı. Kamu bankalarının özelleştirilmesine hız verilecekti. 1994 yılında Sümerbank ve Etibank özelleştirilecekti. Emlakbank halka açılacaktı. Ayrıca, özel sağlık sigortası ve özel emeklilik sigortası teşvik edilecekti.

Sosyal Sigortalar Kanunu’nda da değişiklikler öngörülmüyordu. Emekliliğe hak kazanmak için gerekli 5000 gün prim ödeme zorunluluğu kadınlar için 7200, erkekler için 9000 güne çıkarılacak, emekli aylığı ödemelerinin başlayabileceği asgari yaş sınırı getirilecekti. Sosyal sigorta prim oranları yükseltilecekti. “Emekli Sandığına tabi olarak çalışan kadınlarda 15 yıl, erkeklerde 20 yılını dolduran memurlara” erken emeklilik olanağı getirilecekti.

Kamu kesiminde işçi ve memur sayısı azaltılacak, faaliyetin gerektirdiği haller dışında geçici ve mevsimlik işçi çalıştırma uygulaması kaldırılacaktı; “kamuda emanet usulü ile yapılan yatırımlar mümkün olduğunca ihale usulü ile yapılacak”tı. Nitekim, 1 Ocak-29 Aralık 1994 döneminde istihdamda yalnızca Türkiye Taşkömürü Kurumu’nda 5992 kişi, Karabük Demir Çelik İşletmeleri’nde ise 1263 kişi azalma sağlandı. (T.C.Başbakanlık,1995;10) Türk-İş Teşkilatlandırma Dairesi’nin üye sendikalardan gelen bilgilere dayanarak hazırladığı bir rapora göre ise, 1 Ocak-27 Haziran 1994 tarihleri arasında 34.120 işçi işten çıkarılmıştı (Listede Türkiye Taşkömürü Kurumu gözükmemektedir).<sup>242</sup>

## **Demokrasi Platformu’nun İstikrar Programına Tepkisi**

Demokrasi Platformu, 5 Nisan 1994 istikrar programından sonra daha da önem kazandı.

İstikrar Programı 5 Nisan 1994 günü sabahı açıklandı. Türk-İş aynı gün istikrar programını sert bir dille eleştirdi. Demokrasi Platformu Başkanlar Kurulu ise 5 Nisan günü öğleden sonra toplanarak, İstikrar Programına karşı açık tavır aldı. Demokrasi Platformu tarafından yapılan basın açıklamasında program kesin bir biçimde reddedildi. Açıklama şöyleydi:

<sup>242</sup> Türk-İş, Daktilo Rapor, 27 Haziran 1994, 4 s.

“(1) Açıklanan istikrar tedbirleri ülke ekonomisinin tam bir iflas noktasında olduğunun ifadesidir. Ülke ekonomisinin bu noktaya gelmesinin sorumlusu bugüne kadar izlenen ekonomik politikalaradır. Bunu uygulayan siyasal iktidarlardır. Sermayedir. IMF-Dünya Bankası'nın dayatılan politikalarıdır. Açıklanan istikrar paketi olmayıp 'zam-atma-satma-kapatma' paketidir. Faturanın çalışanlara çıkartılmasıdır. Bu tedbirleri sessizce kabul etmeyeceğiz. Ülkemizin tüm çalışanlarına, emekçi halkını temsil eden kuruluşlar olarak meşru zeminde, temsil etmekten onur duyduğumuz üyelerimiz adına, bu ülkede yaşayan yurttaşlar olarak mücadele etmekte kararlıyız. Bu pakete karşı ülke çapında başlayan karşı çıkışı meşru görüyor ve destekliyoruz. İşyerlerimizi koruyacağız. Çalışanları işsizliğe, yoksullaşmaya itecek bu saldırılara karşı tepkiler örgütleyeceğiz.

“(2) Bu tepkilerimizin ilk ifadesi olarak 9 Nisan 1994 tarihinde, kapatılması hedeflenen Zonguldak havzasındaki işyerleri ile dayanışma içinde olduğumuzu göstermek için düzenlenen mitinge aktif olarak katılacak, istikrar tedbirlerine tepkimizi göstereceğiz.

“(3) Demokrasi Platformu izlenen ekonomik politikaların yanlışlıklarının anlatılmasında, demokrasinin korunup geliştirilmesi mücadelesinde daha aktif hale getirilecektir.

“(4) Bu ekonomik politikaların uygulanmasında ülkede yaratılmak istenen ayrımcılığa karşı ülke bütünlüğünü koruyucu, barış ortamını sağlayıcı politikalarımıza hız vereceğiz. Toplumda huzur ve barış çağrılarımızı yükselteceğiz. Yeni tartışma konuları yerine birliği gündeme alacağız. Gereksiz tartışmalara, darbe çağrılarına karşı, demokrasinin tek ve gerçek çözüm olduğunu bir kez daha yineliyoruz.

“(5) '5 Nisan Kararlarına karşı bizim 1 MAYIS'ımız' şiarı altında 1 Mayıs Birlik Mücadele Gününün tüm ülkede kutlanması için çalışmalarını başlatacak, merkezi ve tüm örgütlerin katılımıyla yığinsal kutlamayı Zonguldak'ta yapacağız.

“(6) Konfederasyonlarımız, Kamu Çalışanları Sendikalarımız, Meslek Odalarımız, yetkili organlarında son duruma ilişkin değerlendirmeler yapmak üzere olağanüstü toplantılar düzenlemişlerdir. Alınan örgüt organ kararları yeniden Platformumuzun gündemine alınacaktır.

“İşçileri, memurları, emekçileri, tüm halkımızı izlenen bu ekonomik politikaların yarattığı sonuç olan bizlere dayatılan 5 Nisan Kararlarına karşı tepkisini dile getirmeye çağırıyoruz.”

Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'nun 5 Nisan İstikrar Programı'na karşı çıkışı doğrudu; ancak bazı eksiklikler de söz konusuydu. 5 Nisan İstikrar Programı'nın IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatıldığı tespiti yapıyordu; ancak IMF'nin ve Dünya Bankası'nın dayattığı politikaların esasında o tarihlerde ağırlıklı olarak ABD ve kısmen Avrupa ülkelerinin politikaları olduğu gündeme getirilmiyordu. Ayrıca, 5 Nisan İstikrar Programı'na karşı çıkılırken, yaşanan ekonomik kriz karşısında yapılması gerekenlere ilişkin bir alternatif önerilmiyordu. 2001 krizi sonrasında Emek Platformu'nun daha geniş bir siyasal yelpazeyi bir araya getirerek geliştirdiği Alternatif Program benzeri bir girişim 5 Nisan İstikrar Programı sonrasında gündeme getirilmedi.

Hükümetin ve sermayenin işçi hak ve özgürlüklerine yönelik sürekli ve sistemli saldırısı koşullarında, 1 Mayıs'ın kitlesel bir biçimde kutlanması daha da önem kazanıyordu. Demokrasi Platformu tarafından birlikte yayımlanan 1 Mayıs bildirisinde şöyle deniliyordu:

“Ülkemize, halkımıza ve işçilere büyük zararlar verecek bu istikrar programını, sessizce kabul etmemiz için, darbe, sıkıyönetim veya olağanüstü hal tehditleri dile getirilmekte, yasalarda anti-demokratik yeni düzenlemeler hazırlanmaktadır.

“İstikrar programının halkımızın sırtına yıkmaya çalıştığı yükleri katlanılır kılmak için, Ulusal Kurtuluş Savaşı şartlarını yaşadığımız ileri sürülmekte, milletçe fedakârlık yapmamız gerektiği söylenmektedir; ama sermaye ve servet sahiplerine hiç dokunulmamaktadır.

“1994 yılında 1 Mayıs, istikrar programının halkımıza dayatılmayacağını kanıtlayacağımız; çalışanların, emekçilerin örgütlerinin her konuda karar süreçlerine aktif olarak katılmalarını isteyeceğimiz gündür.

“1994 yılında 1 Mayıs, bu ülkenin tersanelerine, demiryollarına, elektrik santrallarına, PTT’sine, madenlerine, karayollarına, fabrikalarına, demir-çelik tesislerine, özetle, vatanımıza ve bağımsızlığımıza bir defa daha sahip çıktığımız gündür.”

Ancak, 1 Mayıs’ta çeşitli illerde düzenlenen mitinglere yüzbinlerce insan katılmadı. Büyük işçi, memur ve emekli kitlesi, istikrar programının olumsuz sonuçlarını henüz kendi somut yaşantısında yeterince hissetmediğinden, Demokrasi Platformu’nun ortak uyarısı bile yetersiz kalıyordu.

Bu dönemde özellikle Refah Partisi’nin yönetime geldiği belediyelerden çok sayıda işçi çıkarıldı. Özel sektör işyerlerinde ise, ekonomik bunalım da bahane edilerek, çok sayıda işçi işten atıldı. Bazı işyerlerinde ise zorunlu ücretsiz izin uygulaması gündeme getirildi. Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek, “işverenlerle çıkar ayrılığım yok; çıkar birliğimiz var” diyerek, işçilerin iki ay ücretsiz, iki ay ise yarım ücretle çalışmaya hazır olduğunu açıkladı. (*Hürriyet*,31.5.1994) Özel sektörde yaşanan bu hava, kamu sektöründe de hakları kısıtlama yolundaki uygulamalar için ortamı olgunlaştırdı.

## MİSK

*Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK)* 22-23 Ocak 1994 günleri yeniden kuruldu. (*Ortadoğu*,18.2.1994)<sup>243</sup> MİSK’in amacı tüzüğünde şu şekilde belirlenmişti: “Madde 2. MİSK, İnsan hakları, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasi kuralları, Atatürk ilkeleri, Milli, Demokratik, Laik ve Sosyal Hukuk Devleti anlayışı çerçevesinde çalışanların hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacını taşır. Bu amacın gerçekleşmesine engel teşkil eden komünizm, faşizm, gericilik, yoksulluk, cehalet ve sefaletle, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün zedelenmesini hedef alan faaliyetlerle mücadele eder. Bu amaç çerçevesinde yapacağı çalışmalarda siyasi partilere karşı bağımsızlığını korur.”<sup>244</sup>

Ancak MİSK ciddi bir örgütlenme çabası içine girmedi ve birkaç yıl sonra faaliyeti sona erdi.

## Memur-Sen<sup>245</sup>

İslamcı çizgideki Memur Sendikaları Konfederasyonu (Memur-Sen), 9 Haziran 1995 tarihinde kuruldu. Memur-Sen’in Birinci Olağan Genel Kurulu 18 Kasım 1995 tarihinde toplandı. Genel Kurul’a sunulan *Faaliyet Raporu*’nda örgütün temel amacı şöyle ifade ediliyordu: “Memur-Sen Konfederasyonu üyesi sendikalar manevi değerlere saygıyı, Hak ve hukuk kaidelerine bağlılığı temin, çalışma barışını tesis etmeyi, adil ücret sistemini getirip alın terini değerlendirmeyi, işveren Bakanlıkların sorunlarının çözülmesi için çalışma imkânı ve veriminin artırılması için her türlü gayreti sarfetmeyi ana gaye ittihaz etmiştir.” (Memur-Sen,1995;3)

243 MİSK Genel Sekreteri Kudret Ören’in, 7 Ocak 1997 günü MİSK Genel Merkezi’yle yaptığım görüşmede anlattığına göre, MİSK ilk başta BİSK (Birleşik İşçi Sendikaları Konfederasyonu) adıyla kuruldu ve kısa bir süre sonra adını MİSK’e dönüştürdü.

244 MİSK, *Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü*, Ankara, Tarihsiz, çoğaltma.

245 Koç,Y.-Koç,C., *Memur-Sen’in Sicili (1995-2014)*, Epos Yay., Ankara, 2014.

Memur-Sen'in ilk genel başkanlığını edebiyatçı M.Akif İnan üstlendi. Memur-Sen'in 14 Kasım 1999 tarihinde İkinci Olağan Genel Kurulu'na sunulan Çalışma Raporu'nda örgütün nitelikleri sıralandıktan sonra, savunma ve adalet hizmetleri dışında her şeyin özelleştirilmesi savunuluyordu: "Memur-Sen, sorumluluk bilinciyle bir sivil toplum örgütü olarak yasal zeminde sonuna kadar mücadelesini sürdürmeye kararlıdır. Memur-Sen, çalışma barışını ana gaye olarak kabul etmiş, aşırılıklara kapalı, merkezde, ılımlı, yapıcı, kavgacı olmayan; çalışanlarımızın hak ve çıkarlarını korumaktaysa son derece kararlı bir anlayışa sahiptir. (...) Memur Sendikaları Konfederasyonu olarak, ideolojik yaklaşımlar içermeyen bir sendika olduğumuzu söylerken bunda son derece samimi olduğumuzu tekrarlamalıyız. Memur-Sen, bütün kurum ve kuruluşlarıyla demokrasiyi içine sindirmiş, serbest piyasa ekonomisini benimsemiş, çağdaş bir Türkiye istiyor. Sosyal devlet anlayışıyla donatılmış bir Türkiye'nin savunucusudur. (...) Savunma ve adalet hizmetleri dışında her şeyin bir disiplin ve program dahilinde özelleştirilmesinden yanayız. Devlet, ekonomik bakımdan küçülmeli ve asli görevlerini sağlıklı bir şekilde yapmalıdır." (Memur-Sen,1999;2)

Memur-Sen Genel Başkanı M.Akif İnan, 6 Ocak 2000 tarihinde vefat etti. Memur-Sen Yönetim Kurulu'nun Ocak ayı sonlarında yaptığı toplantıda Genel Başkanlığa *Belediye ve Mahalli İdare Çalışanları Birliği Sendikası* (Bem-Bir-Sen) Genel Başkanı Zübeyir Yetik seçildi.<sup>246</sup> Ancak bu seçimin üzerinden bir ay geçmeden, *Hürriyet Gazetesi*'nde (*Hürriyet*,18.2.2000) Zübeyir Yetik'in birinci baskısı 1975 ve ikinci baskısı 1990 yıllarında yapılan İslam Savaşçısına Notlar isimli bir kitabından "Memur-Sen Genel Başkanı Zübeyir Yetik'ten Hizbullahçı Öneri: Ayrılanı Öldür" başlığı altında uzun alıntılar yapıldı. Zübeyir Yetik'in kitabında Müslümanlığın gereğini yerine getirmeyenlere karşı şiddet kullanılması, gerektiğinde insanların öldürülmesi savunuluyor; demokrasi reddediliyor, şariat hükümlerinin uygulanması isteniyordu. (Yetik,1990)

Zübeyir Yetik, bu yayın üzerine kitabının Hizbullah'la alakalandırılmasının anlamı olmadığını, tarikat olayına şiddetle karşı olduğunu, tarikat veya tasavvufun İslami tutum olmadığı kanaatinde olduğunu belirttikten sonra, "Hizbullah tarikattır; olmasa bile yaptıklarının, bırakın Müslümanlığı, insanlıkla alakası yoktur," dedi. Memur-Sen Genel Başkan Yardımcısı ve Eğitim-Bir Genel Başkanı olan Kamil Aydoğan ise, şu açıklamayı yaptı: "Yaptıkları konuşmalar ve yazdıkları kitaplarla cumhuriyetin temel değerlerine kastedenler, Memur-Sen'de barınamayacaklar. Memur-Sen'in hiçbir üyesi bu görüşleri tasvip etmez, kitaptaki görüşler de Memur-Sen'i bağlamaz. Zübeyir Yetik'in genel başkanlığına yönetim kurulu üyesi olarak ben oy vermedim. Biz, Memur-Sen'in demokratik, laik, liberal bir çizgide olmasını savunuyoruz." (*Hürriyet*,18.2.2000) Memur-Sen'den yapılan açıklamada da "Konfederasyonumuz, devletimizin temel ilkelerine bağlı olmakla birlikte ona sahip çıkan ve bunu eylemleriyle gösteren yegane kuruluşlardan birisidir. Bundan sonra da devam edecektir," dendi. (*Milli Gazete*,20.2.2000)

Bu tartışmalardan kısa bir süre sonra, Zübeyir Yetik, Memur-Sen ve ardından da Bem-Bir-Sen Genel Başkanlıklarından istifa ederek ayrıldı.

*Hürriyet Gazetesi*'ndeki haberle gün ışığına çıkan ve daha da yoğunlaşan anlaşmazlıklar, Memur-Sen'in yeni genel başkanının seçiminde de sürdü. Genel Başkanlığa Kamu Büro-Sen Genel Başkanı Fatih Uğurlu getirildi.

Memur-Sen 1995-2001 döneminde çok zayıf ve etkisiz bir örgütlenmeydi. 1999 yılında Emek Platformu içinde yer alması, Memur-Sen'in kamuoyunda adını duyurmasını sağladı. Ancak Memur-Sen bu dönemde hiçbir önemli kitle eylemine etkili bir katılım gerçekleştirmedi. Memur-Sen'in büyümesi, AKP iktidarı döneminde oldu.

246 Zübeyir Yetik'in Memur-Sen anıları için bkz. Yetik,Z., *Geçmişten Notlar*, Beyan Yay., İstanbul, 2008, s.360-404.



2000 yılı Ağustos ayında Memur-Sen'den kopmalar oldu. Memur-Sen Genel Başkan Yardımcısı Kamil Aydoğın (Aydoğın,1999) ve bazı arkadaşları Memur-Sen'deki görevlerinden istifa ettiler. Yaptıkları açıklamada şu görüşler yer aldı: “Laik, demokratik, ilerici, aydın, çağdaş ve inançlılığa dayalı kişisel ve sendikaya da kazandırmak için yıllardır mücadelesini verdiğimiz ilkelerimizin, sendikada oluşan mevcut yönetim anlayışıyla yaşama geçirilemeyeceğini anladığımızdan Memur-Sen'deki tüm görevlerimizden istifa ediyoruz.”<sup>247</sup>

## USEK

Memur-Sen'den ayrılan Kamil Aydoğın ve arkadaşları, kamu çalışanları sendikacılığında yeni bir anlayışın hâkim kılınması gerektiğini savunarak, yaptıkları toplantılarda aralarına daha önce çeşitli nedenlerle sendikal mücadelede aktif olarak yer almayan bazı kamu çalışanlarını da alarak, yeni bir hareket başlattılar. 2000 yılı Aralık ayının son günlerinde de Ulusal Demokrat Sendikalar Konfederasyonu (USEK) oluşturuldu.

USEK Tüzüğünde Konfederasyon'un amacı şöyle ifade edilmektedir:

*“Ulusal Demokrat Sendikalar Konfederasyonu üye sendikalar arasında ırk, din, dil, cinsiyet, mezhep, siyasal düşünce ayrımı gözetmeksizin ulusal bütünlük ve çağdaş değerler sınırları içerisinde, evrensel insan hakları ve özgürlüklerine bağlı olarak sendika üyelerinin; ekonomik, sosyal, akademik, mesleki, hukuki, bireysel, kültürel, özlük hak ve çıkarlarını koruyup geliştirmeyi, üyelerine insanca bir yaşam düzeyi sağlamayı, yüksek nitelikli bir toplum oluşturmayı amaçlar.*

*“Ülkemizde demokratik, laik, çağdaş, ilerici, inançlı, liberal, bilimsel düşünen, cumhuriyetin temel ilkelerine ve Atatürk Milliyetçiliğine bağlı ulusalcı bir sendikal çalışmayla ülkemizin dünya ailesi içinde kendi öz değerlerinden kopmadan onurlu ve uygar bir yaşam sürdürebilecek nitelikte Türk İnsanı yetiştirmeye yönelik projeler geliştirir ve bilimsel çalışmalar yapar.*

*“Çalışanın nitelikli bir hayat sürmesi için mücadele yürütür.*

*“Ülkemizde gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, demokrasinin standardının yükseltilmesi; kamu görevlilerinin yetkilerini kişisel rant sağlamak için kullanmalarının engellenmesi için kamu adına iktidarları denetler.” (USEK,2000;1)*

USEK'in kurucu genel başkanlığına, *Ulusal Eğitimciler Sendikası* (UES) Genel Başkanı ve bu hareketin önderi Kamil Aydoğın getirildi. USEK, ülkemizde hızlı bir dönüşüm yaşandığını belirterek, yeni koşullara uyan bir sendikacılık anlayışı ve uygulamasını getirmeyi amaçladığını belirtti: “Türk toplumu 21. yüzyıla adım attığımız bu süreçte, tarihin hiçbir döneminde yaşamadığı bir değişimin ve dönüşümün sancılarını çekmektedir. Bu dönüşüm, ‘cemaat, kabile, aşiretlikten’; birey olmaya ve onun oluşturduğu topluma yöneliştir. Birey olmak, Batı'nın yüzyıllarca kan dökerek, bedeller ödeyerek ulaştığı bir olguydu. Türk toplumu işte bu deneyimleri de kazanç hanesine ekleyerek, tüm eskimiş zihniyetleri tarihin çöplüğüne atarak, dünya ailesi içerisinde onurlu yerini almanın savaşımını vermektedir. USEK bu onur mücadelesinin öncüsü olmayı ve toplumumuzu moral değerlerle yücelterek, onunla kucaklaşan, onunla omuz omuza aydınlık bir geleceğin yolculuğuna çıkmaktadır.” (USEK,2001;11)

Ancak 4688 sayılı Kanun çıkıncaya kadar USEK'in önemli bir etkinliği olmadı.

247 Kamil Aydoğın'ın 20.8.2000 tarihli basın açıklaması.

## Demokrat Kamu-Sen

Demokrat Kamu-Sen, Fethi Bolayır'ın önderliğinde 16 Mart 1992 tarihinde kurulan Demokrat Eğitimciler Sendikası'nın öncülüğünde Demokrat Kamu İş Kolu Sendikaları Konfederasyonu (Demokrat Kamu-İş) adıyla 1995 yılında kuruldu. Konfederasyon Genel Başkanlığı görevini, 2000 yılı ortalarına kadar Fethi Bolayır sürdürdü. Konfederasyon'un adı 1999-2000 yıllarında Demokrat Kamu Sendikaları Konfederasyonu (Demokrat Kamu-Sen) olarak değiştirildi. Konfederasyon'un amacı, tüzüğünde şöyle ifade ediliyordu:

*“Madde 2 - Demokrat Kamu-İş, çağdaş, demokrat ve laik bir düşüncenin hâkim kılınması, insan hakları, çoğulcu ve hürriyetçi demokrasi kuralları, Atatürk ilke ve inkılapları, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti anlayışı içinde kamu çalışanlarının hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmeyi amaç edinmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesine engel teşkil eden her türlü yıkıcı, bölücü ve marjinal akımlar ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün zedelenmesini ve Türk milletinin tüm fertlerini kederde, kıvançta, tasada bir ve beraber olmasını hedef alan faaliyetlerle mücadele eder. Kamu iş kollarında çalışanların sosyal, ekonomik, kültürel, maddi ve manevi her türlü haklarını savunmayı, hayat seviyelerini yükseltmeyi, çalışma şartlarının düzenlenmesi ile bünyesindeki sendika üyeleri arasındaki dayanışmayı sağlama, mesleki gelişmeleri ile özlük haklarının esaslı ilkelere bağlanması için her türlü çalışmayı amaç edinmiştir.*

*“Demokrat Kamu-İş bu amaç çerçevesinde yapacağı çalışmalarda siyasal partilere karşı bağımsızlığını korur.” (Demokrat Kamu-İş,1995;3-4)*

Demokrat Kamu-Sen'in kamuoyuna yansıyan hiçbir önemli etkinliği olmadı. 28.4.1998 - 31.3.2000 döneminde Konfederasyon'un aidat geliri 3,0 milyar TL iken, Genel Başkan Fethi Bolayır'ın kendi olanaklarından sağladığı katkı 1,8 milyar TL idi. Konfederasyon Genel Başkanlığına 10 Mayıs 2000 tarihinde Bayram Dağdelen getirildi. Demokrat Kamu-Sen, 4 Ağustos 2002 tarihinde genel kurulunu olağanüstü olarak toplayarak, BASK'a katılma kararı aldı. (Evrensel,5.8.2002)

## KESK<sup>248</sup>

Türkiye'de kamu çalışanları sendikacılık hareketinin başını çeken örgütler, ilk olarak *Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu* (KÇSP) ve *Sendikalar Arası Eşgüdüm Komitesi* (Eşgüdüm) olarak gayriresmi bir biçimde yapılandı. Bu iki yapı arasında örgütlenme ve mücadele biçimi açısından bazı farklar söz konusuydu. Ancak, özverili büyük mücadelelere karşın istenen sonuçlara ulaşılamaması üzerine birleşme süreci başladı. Eğitim-İş ile Eğitim-Sen'in birleşerek Eğitim-Sen'i oluşturmasının ardından KÇSP ile Eşgüdüm, *Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonlaşma Kurulu* (KÇSKK) adı altında tek bir yapıya dönüştü. Bu girişim de 8 Aralık 1995 günü Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu'nu (KESK) kurdu.

KESK'i oluşturan yapılar ve KESK, 1991-2002 döneminde Türkiye işçi sınıfı hareketinin en etkili eylemleri arasında yer alan mitingler, yürüyüşler ve gösteriler düzenledi. Özellikle 17-18 Haziran 1995 günleri Kızılay'ın 130 bin dolayında kamu çalışanı tarafından işgal edilmesi ve 4 Mart 1998 Kızılay direnişi çok etkili oldu.

KESK'in kurulduğu tarihte konfederasyona bağlı sendikaların toplam üye sayısı 500 bin dolayındaydı. Ancak çeşitli nedenlere bağlı olarak, 2002 yılına kadar KESK'e bağlı sendikaların üye sayısı yarıya indi. Sosyalist kadroların önderliğinde oluşan KESK, 2014'e gelindiğinde özgürlükçü liberal bir tezle birleşen ayrılıkçı Kürt milliyetçilerinin de belirleyici olduğu bir yapıya dönüşmüştü.

248 Bkz. Koç,Y.- Koç,C., *KESK Tarihi-I, Risk Alanlar, Yolu Açanlar, 1985-1995*, Epos Yay., Ankara, 2009; Koç,Y.-Koç,C., *KESK Tarihi-II, Yerleşenler, 1995-2001*, Epos Yay., Ankara, 2010

## Sivil İnisiyatif/Girişim (“Beşli Çete”)<sup>249</sup>

Sivil İnisiyatif girişimi, devletin, İslamcı açılımlar içinde olan ve laiklik karşıtı politikalar uygulayan hükümete karşı bir operasyonda işçi sınıfını, esnaf-sanatkâr ve işveren örgütleriyle birlikte, tarih sahnesine çekme doğrultusunda pek de başarılı olmayan bir çabasıydı.

1996-1997 yıllarında Refahiyol Hükümeti’nin ülke içinde ve dışında izlediği politikalar, devlet ile hükümet arasında önemli bir çelişki yarattı. Hükümet, devletin temel niteliklerini değiştirmeye yönelik bir çizgi izliyordu. Bu koşullarda, ilk olarak Türk-İş, DİSK ve TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu) Genel Başkanları 1997 yılı Şubat ve Mart aylarında siyasi parti liderlerine birlikte ziyaretlerde bulundular. 28 Şubat 1997 günü Milli Güvenlik Kurulu’nda alınan kararlar bu süreci hızlandırdı. Üç kuruluş, 14 Mart 1997 günü yaptıkları ortak açıklamada, Refahiyol Hükümeti’nin temsil ettiği anlayış karşısında açık bir tavır aldılar. Laik ve demokratik cumhuriyete yönelik tehditlerin daha da yoğunlaşması üzerine, bu üç kuruluşa TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) de eklendi. 21 Mayıs 1997 tarihinde yapılan ilk ortak açıklamada, Devletin ve rejimin büyük bir tehdit altında olduğu vurgulandı.

Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği ve Türk Tabipleri Birliği, 10 Mart günü ortak bir bildiri yayımlayarak, Türk-İş-DİSK-TESK girişiminden farklı bir çizgi benimsediler. Bildiride şöyle deniyordu: “Bugün siyasi İslam’ın yükselişi gerekçe gösterilerek darbeye zemin hazırlanmakta, halkın siyasi İslam’ın yükselişinden duyduğu kaygı ile darbe meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. (...) Siyasi İslam’a karşı darbeleri değil, demokrasiyi savunuyoruz. Çözüm darbelerde değil, demokrasidedir.” (*Siyah Beyaz*, 11.3.1997)

Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu, 12 Mart 1997 günü yaptığı konuşmada, “sivil inisiyatifin bir korgeneral ve iki tümgeneralin de katıldığı bir toplantıda oluşturulduğu”nu iddia etti. (*Zaman*, 13.3.1997)

Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi, daha sonra Beşli Girişime dönüşen bu sürecin ilk başlarda içindeydi. Ancak ilk ziyarete katılan TTB Genel Başkanı Füsün Sayek, bu ilişkilerin dışına çıktıklarını açıkladı. Sayek, yaptığı açıklamada, MGK kararlarının değil, MGK’nin varlığının tartışılması gerektiğini söyledi. (*Cumhuriyet*, 13.3.1997)

Türkiye Kamu-Sen Genel Başkanı Resul Akay da 5’linin tavrına karşı çıktı: “Resul Akay, yaptığı açıklamada, sivil toplum kuruluşlarının görevlerinin, üyelerinin hak ve çıkarları için mücadele etmek olduğunu kaydederek, 5 kuruluşun yapmayı planladığı eylemin ise üyelerin çıkarlarını kollamaktan çok, hükümeti düşürmeye yönelik olduğunu savundu. Yapılacak eylemlerin hükümeti hukuka ve demokrasiye çekme amacına yönelik olması gerektiğini ifade eden Akay, ‘Hükümeti düşürmeye yönelik eylemler, parlamento iradesini tehdit anlamı taşır. Bu dayatmanın 1960 ile 1971 ve 1980’deki askeri dayatmalardan farkı yoktur,’ dedi.” (*Günaydın*, 6.6.1997)

*Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah* gibi gazeteler Beşli Girişime çok sıcak yaklaştı. Oktay Ekşi, 29 Mayıs 1997 günlü yazısında, “silahsız kuvvetler işe el koydu,” diyordu: “Türkiye’de rejimi kıtayan, sandalye hırsı uğruna ülkeyi karanlığa sürükleyen hükümeti çekilmeye davet ettiler. Bu talepleri yerine getirilmezse, hukuk dışına çıkmadan yapılabilecek her eylemi yapacaklarını da ilan ettiler. Böylece görüyoruz ki, siyasetçinin yapamadığını, toplumumuzun örgütlenmiş kesimi bizzat yapıyor.

249 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., “Türkiye’de Değişen Toplumsal-Siyasal Saflaşma ve Beşli Girişim,” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Kasım-Aralık 1998, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1544286439b.pdf>; Koç, Y., “Beşli Girişim (Sivil İnisiyatif),” <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, 323-354.

Hem de hukuku zorlamadan. Neyse ki tüm olumsuzluklar içinde güzel gerçekler de var. Hem de sonuç alacak kadar önemli gerçekler. O yüzden umutsuz olmayalım.” (Ekşi,29.5.1997)

Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu ise Beşli Girişime karşı çıktı. Salim Uslu'nun açıklamasına ilişkin haber şöyleydi:

*“Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu, Türk-İş, TESK, TOBB, DİSK ve TİSK gibi işçi ve işveren kuruluşlarının hükümeti yıkmak üzere yürürlüğe koyduğu eylem programını sert dille eleştirerek, sivil toplum kuruluşlarının hükümete yandaş veya karşı olmak zorunda olmadığını söyledi.*

*“Uslu yaptığı basın toplantısında, Türkiye'nin önemli problemlerinin gündem dışına itildiğini ve bazı kesimlerin cumhuriyet, laiklik ve Atatürk kavramlarından rant sağlamaya çalıştığını belirterek, tüm dünyanın demokratik yapılanma yönünde büyük değişimler yaşadığı bir dönemde, Türkiye'nin demokrasisi garip bir tartışma zeminine oturttuğunu bildirdi.(...)*

*“Uslu, ‘Siyaset dışı baskı odaklarının parlamentonun ve demokrasinin üzerine gölge düşürmesinin ayıbını kim, nasıl izah edecektir? Tankla, topla, tüfekle, postalla, apoletle siyaset yapmak dünyanın demokratik ülkelerinde görülmediği halde bu durum Zaire için geçerli olabilir. (...) Cunta özlemlerine taşeronluk yapmak gibi bir işlevimiz olamaz. Hükümet'e yandaş olmak ya da karşı olmak gibi bir mahkûmiyetimiz de olamaz. Askere endeksli bir hareket, sırf adı 'sivil' ve kendini 'sivil insiyatif' olarak tanımlıyor diye sivil insiyatif faaliyetinden bahsedemez,' dedi.*

*“Salim Uslu, Türk-İş ve bazı kuruluş yöneticilerinin, geçen Şubat'ta, Ankara Ticaret Odası'nda bazı generaller tarafından 'hükümeti yıkmak için harekete geçmekle görevlendirildiği' yolundaki iddiaların sorulması üzerine, 'böyle birşey, bizim için sözkonusu olmadı. Biz, adı sivil olsa da bu insiyatifi uzaktan kumandalı bulduğumuz için, başından beri içinde yeralmadık. Sadece biz değil, Tabipler Odası ve KESK ile bazı kuruluşlar da yer almadı. Hak-İş, bu tür güdümlü hareketlerin içinde yeralmamaya özen gösterecektir. Siyasette militarizmin etkisini artıracak yaklaşımlara karşıyız,' diye konuştu.” (Türkiye,29.5.1997)*

Beşli Girişim 6 Haziran 1997 günü tüm işyerlerinde çalışmanın durdurularak ortak bir bildirinin okunmasını kararlaştırdı. Bazı işyerlerinde okunabilen bildiride şöyle deniyordu: “Türkiye, Orta Çağın karanlıklarında, irticanın, demokrasisi ve insan haklarını yok ettiği ve halkımızı ezdiği günlere geri götürülmek istenmektedir. Anayasa ve yasalar sistemli bir biçimde çiğnenmekte; Devletimizi tahrip edici bir çizgi izlenmekte; Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda onurunu ve itibarını zedeleyici tavır ve davranışlar karşısında sessiz kalınmaktadır. Bu ülkede, Türk ulusunun birlik ve bütünlüğünün sembolü ay yıldızlı al bayrağımızın yerine, irticanın yeşil bayrağı dalgalandırılmak istenmekte, bayrağımıza saygısızlık yapanları cesaretlendirici bir tutum izlenmektedir.”

Bu eylem istendiği kadar başarılı olamadı. Ancak, özellikle sözlü ve yazılı basının desteği sayesinde, kamuoyuna iyi yansıdı. Bazı işyerlerinde bir saat süreyle iş durduruldu. Bu arada yapılan gösterilerde Refah Partisi ve Refahyol Hükümeti eleştirildi.

Beşli Girişim 23 Şubat 1998 günü İstanbul'da ve 25 Mart 1998 günü Ankara'da yeniden toplanarak, basın açıklamaları yaptı. 25 Mart günü yapılan açıklamada şu değerlendirme yer alıyordu: “Türkiye'nin acil siyasi sorunları, başta irtica olmak üzere, terör, bölücülük ve Devletimizi ele geçirmeye çalışmış olan çeteler; acil ekonomik ve sosyal sorunları ise işsizlik, enflasyon, adaletsiz gelir dağılımı ve yoksulluktur.(...) Üreten kesimler ve Devletimizi ayakta tutan sanayici-işçi-esnaf örgütleri olarak, Parlamento ve hükümetlerin demokrasi düşmanı irticaya karşı açıkladığı mücadele programını bu bağlamda içtenlikle destekliyoruz. Hükümetin bu programı ciddi ve kararlı bir biçimde ödünsüz olarak uygulamasını bekliyoruz.”

Beşli Girişim, solun bir kanadından, ayrılıkçı Kürt milliyetçilerinden ve İslamcılardan eleştiriyi aldı. Türk-İş içinde 1998 yılında olağanüstü genel kurul toplamak isteyenlerin ana eleştirisi noktası da bu işbirliği platformuydu. Ağırlıklı irticaya karşı oluşturulan bu işbirliği platformu, Refahiyol Hükümeti döneminde devlet ile hükümet arasındaki dengenin devletten yana ağır basmasında destek güç oluşturdu. ANAP-DSP-DTP Hükümeti dönemindeki işlevi ise, devlette görev almış İslamcılarının tasfiyesi, 8 yıllık eğitimin kabulü ve irticaya karşı mücadele konusunda laik ve cumhuriyetçi güçlere destek olmaktı. Beşli Girişim kendi başına sonuç alabilecek bir işbirliği platformu değil, laik cumhuriyete yönelik büyük tehdit karşısında, devletin ana kadrolarının teşviki ve yönlendirmesiyle, Cumhuriyetin temel niteliklerine ve devlete destek olma ve sahip çıkma çabasıydı.

Beşli Girişim, daha sonra, Hak-İş ve TZOB'un (Türkiye Ziraat Odaları Birliği) katılımı ile ve değişen koşullara bağlı olarak bir dönüşüm yaşadı. DİSK bu oluşumdan çekildi. Sivil İnisiyatif adını alan bu yapılanma, dönem dönem toplanarak ülkenin sorunları konusunda açıklamalar yaptı. Ancak etkinlikler bu açıklamalarla sınırlı kaldı.

## **Emek Platformu<sup>250</sup>**

Hükümetlerin IMF'nin talepleri doğrultusunda politikalar benimseyerek sosyal güvenlik alanında önemli hak kayıplarına yol açacak düzenlemeleri gündeme getirmeleri, özelleştirmeyi ve taşeronlaşmayı hızlandırmaları, kamu çalışanlarının aylıklarını istenilen düzeyde arttırmamaları ve işten çıkarmaların yaygınlaşması karşısında, Türk-İş, DİSK, Hak-İş, KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen arasında 1999 yılı başlarında başlayan işbirliği, 14 Temmuz 1999 tarihinde Emek Platformu'nun kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuştu. (Koç,2001) Üç işçi ve üç kamu çalışanı konfederasyonuna, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği (TTB), Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) de katıldı.

Emek Platformu 24 Temmuz 1999 günü Ankara'da Kızılay Meydanı'nda yaklaşık 400 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yaptı ve çok çeşitli eylemler düzenledi.

Emek Platformu, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu'ndan farklı olarak, çekirdeğini örgütlü ücretlilerin tümünün oluşturduğu ve politikalarını belirlediği bir örgütlenmeydi ve aynı yapıda yerel örgütlenmelerin oluşturulmasını da teşvik etti.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu'nun 12 Temmuz 1999 günlü toplantısında alınan karar uyarınca, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, KESK, Türkiye KAMU-SEN, Memur-Sen, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, TMMOB, Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Veteriner Hekimleri Birliği, TÜRMOB yöneticileri 14 Temmuz 1999 günü TÜRK-İŞ Genel Merkezi'nde toplandılar.

Bu toplantı, işçi ve memur sendikaları konfederasyonları, emekli örgütleri ve meslek örgütlerini biraraya getirmesi açısından son derece önemliydi. Bu toplantıda, işçilerin yaşlılık aylığına hak kazanabilmesi için sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısına ek olarak yaş sınırı getirilmesinin ("mezarda emekliliğin") önlenmesi ve memur ve emekli aylıklarının artırılması için üretimden gelen gücün kullanılmasına kadar uzanan bir dizi eylemin birlikte yapılması kararı alındı. Ortak açıklama şöyleydi:

250 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç,Y., *Emek Platformu*, Türk-İş Eğitim Yay.No.72, Ankara, 2001, (<http://www.yildirirkoc.com.tr/usrfile/1322169805b.pdf>)

“14 Temmuz 1999 günü yapılan toplantıya katılan tüm kuruluşlarımız, güç ve eylem birliği içindedir. Kuruluşlarımız, haklı taleplerimiz karşısında Sayın Başbakanın ve diğer yetkililerin yaptıkları açıklamaları üzüntüyle karşılamıştır. Hükümetler tehdit ve çarpıtma yoluna başvurmayıp, mesajları doğru anlama ve yorumlama sorumluluğuna sahip olmalıdır. İşçi, memur, emekli hiçbir zaman halkla karşı karşıya gelmez. Bu insanlarımız halkın kendisidir. 57. Hükümetin, memur ve emekli aylıkları, sosyal güvenlik reformu, uluslararası tahkim, özelleştirme ve tarım ve hayvancılık konularında IMF'nin talimatları doğrultusunda ve ülkemizin ve halkımızın çıkarları aleyhinde aldığı kararlar; halkımızın sorunlarını daha da artırmaktadır. Sosyal güvenlik reformu adı altında sunulan taslak, sosyal devleti ve sosyal güvenlik kuruluşlarını çökertecek, mezarda emekliliği getirecek, kaçak işçiliği yaygınlaştıracak, özel sigortacılığı güçlendirecektir.

“Kuruluşlarımız, memur ve emekli aylıklarına yapılan zam oranının artırılması ve insan onuruna yaraşır bir düzeye yükseltilmesi, sosyal güvenlik reformu tasarısının görüşülmesinin durdurularak sigortalıların ve emeklilerin çıkarları ve talepleri doğrultusunda düzeltilmesi, sosyal devletin korunması ve uluslararası tahkimin ve özelleştirmenin engellenmesi için verilecek meşru ve demokratik mücadelede tam bir işbirliği, güçbirliği ve bütünlük içinde hareket edeceklerdir. Kuruluşlarımızın ülkemizin her tarafındaki yerel örgütleri de aynı anlayış içinde davranacaklardır.

“Bu ilişki, ülkemizi ve halkımızı ilgilendiren tüm sorunları da içerecek biçimde geliştirilecek ve sürekli kılınacaktır.

“Bu taleplerimizin yerine getirilmemesi durumunda, üç işçi konfederasyonu, Ekonomik ve Sosyal Konsey'den çekilecektir.

“Yapılacak eylemlerin koordinasyonu için bir merkezi eylem komitesi oluşturulmuştur. Bu merkezi eylem komitesi ile bağlantı içinde çalışmak üzere, her ilde yerel eylem komiteleri de oluşturulacaktır. Birlikte yapılacak eylemlerde merkezi eylem komitesinin belirlediği kurallar içinde hareket edilecek ve yalnızca belirlenmiş sloganları içeren pankartlar kullanılacaktır.

“Kuruluşlarımızın kendi yetkili organlarında alınan kararlar doğrultusunda yapacakları eylemler, tüm kuruluşlar tarafından aktif biçimde desteklenecektir. 15 Temmuz 1999 günü tüm illerde Hükümeti oluşturan siyasi partilerin il örgütlerine yapılacak ziyaretler; 15, 17 ve 18 Temmuz 1999 günleri düzenlenecek bölgesel mitingler; 19 Temmuz 1999 günü Ankara'da Hükümeti oluşturan üç siyasi partinin genel merkez örgütlerine yapılacak ziyaretler ve 24 Temmuz 1999 günündeki Ankara mitingi, kuruluşlarımız tarafından birlikte düzenlenecektir.

“Bu sorunların çözülmemesi durumunda, işçisi ve memuruyla tüm çalışanlar üretimden gelen güçlerini kullanacaktır. Ülkemizin her zamankinden daha fazla huzura ihtiyacının olduğu bir dönemde, Hükümetimizin ve siyasi parti yetkililerinin bu haklı taleplerimizi gözönünde bulunduracağını umut etmek istiyoruz.

“Bu önemli sorunlarımız sayın Cumhurbaşkanı, TBMM'nin Sayın Başkanı, Sayın Başbakan, Sayın Parti Başkanları ile de görüşülerek kendilerine aktarılacaktır.”

24 Temmuz 1999 Ankara mitinginin tüm ortak giderlerini TÜRK-İŞ karşıladı. Yapılan programa göre, 24 Temmuz 1999 Cumartesi günü DİSK, KESK ve meslek örgütleri, Tandoğan Meydanı'nda; TÜRK-İŞ ve Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, Hipodrom'da; HAK-İŞ, Türkiye Kamu-Sen, Memur-Sen, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti ve Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Kurtuluş'ta toplanacak ve Kızılay Meydanı'na saat 11:00'de üç koldan aynı anda girilecekti. Basın açıklaması TÜRK-

İŞ Genel Başkanı Bayram Meral tarafından yapılacak, başka konuşma olmayacaktı. Bu program büyük ölçüde uygulandı. Kızılay'a giriş 2 saat sürdü. Toplantıya Özgürlük ve Dayanışma Partisi ve İşçi Partisi kalabalık gruplarla katıldı. DSP, MHP, Fazilet Partisi ve Büyük Birlik Partisi'nden de milletvekili ve temsilciler yürüyüşte yer aldı. 400 bin kişilik bir kitle Kızılay'a sığmadı. Katılanların çok büyük bir bölümünü TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların üyeleri oluşturuyordu. TÜRK-İŞ grubunun bir ucu daha Ulus yakınlarında Opera kavşağında iken toplantı başlatıldı. Önce, "Tüm dünyada çalışanların insanca yaşama ve çalışma koşullarına kavuşması ve demokrasi, insan hakları, ekmek, barış ve özgürlük mücadelesine katkıda bulunanların anısına; Ulusal Kurtuluş Savaşımızda ve ülkemizin bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasında emeği geçenlerin ve şehit olanların anısına; madenlerde, inşaatlarda, tezgâhlarının başında iş kazası nedeniyle yaşamlarını yitirenlerin anısına ve çalışanların ve halkımızın huzuru ve mutluluğu için hiç düşünmeden hayatlarını feda edenlerin anısına" bir dakikalık bir saygı duruşu yapıldı. Ardından İstiklal Marşı söylendi.

Kızılay toplantısında Emek Platformu adına aşağıdaki açıklama dağıtıldı:

*"İşçiler, Kamu Çalışanları, Meslek Örgütlerinin Üyeleri, Emekliler, İşsizler, Esnaf ve Sanatkarlar, Köylüler, Halkımız,*

*"TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, KESK, Türkiye KAMU-SEN, Memur-Sen, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Türk Diş Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği Genel Başkanları'nın birlikte düzenledikleri basın toplantısına hoş geldiniz.*

*"14 Temmuz 1999 günü oluşturulan EMEK PLATFORMU, 10 gündür ülkemizin dört bir tarafında tam bir birlik ve bütünlük içinde sürdürülen meşru ve demokratik eylemlerin ardından, bugün Ankara'da Kızılay Meydanı'nda bu toplantıyı düzenlemiştir.*

*"Ulusötesi sermayenin beynivesözcüsü IMF, Türkiye'yisömürgeleştirmek istemektedir. IMF'nin baskısıyla, hükümetin, sosyal güvenlik reformu adı altında gündeme getirdiği düzenlemelerin amacı, sosyal devleti ve sosyal güvenlik kuruluşlarını çökertmek, mezarda emekliliği getirmek, özel sigortacılığı yaygınlaştırmaktır. IMF'nin talimatlarıyla kamu çalışanlarına ve emeklilere verilen yüzde 20 zammın amacı, çalışanlarımızı ve emeklilerimizi sefalet ücretine mahkum etmektir. IMF'nin dayatmasıyla bugün TBMM gündeminde olan uluslararası tahkim yasasının amacı, Türkiye'nin bağımsızlığını ve ulusal egemenliğini zayıflatmak, kapitülasyonları yeniden canlandırmaktır. IMF'nin isteğiyle uygulanan özelleştirme, sosyal devleti zayıflatmakta, kamu mallarının yağmalanmasına yol açmakta, işsizliği artırmakta, ülkemizin üretim kapasitesini tahrip etmektedir. Hükümetin, IMF'nin talepleri doğrultusunda uyguladığı politikalar, tarım ve hayvancılığı çökertmekte, büyük toplumsal sorunlar yaratmaktadır.*

*"EMEK PLATFORMU, ulusötesi sermayenin Türkiye'nin bağımsızlığına ve halkımızın huzuruna ve mutluluğuna yönelik bu saldırısına karşı, halkımızın öncüsü olarak meşru ve demokratik direnme hakkını kullanmaktadır ve kullanacaktır.*

*"Hükümetin 22 Temmuz 1999 günü açıkladığı ekonomik paket, yaşanan ekonomik krizin tüm yükünü dar ve sabit gelirlilerin omuzlarına yıkmayı amaçlamaktadır. 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 istikrar programları gibi sermaye yanlısı bu paketi reddediyoruz.*

*"Demokratikleşme ve çalışanların hakları konusunda yıllardır duyarsız kalan siyasi partilerin, uluslararası tahkim ve özelleştirme konularında ulusötesi ve yerli sermayenin*

*taleplerini yerine getirmek için Anayasa'yı hızlı bir biçimde değiştirme girişimlerini protesto ediyoruz.*

*“Hükümet, ulusötesi ve yerli sermayenin değil, halkımızın sesine kulak vermelidir.*

*“Hükümet,*

*- sosyal güvenlik reformu kanunu tasarısının görüşülmesini durdurmalı, tasarımı geri çekmeli; iş güvencesi, işsizlik sigortası, devlet katkısı ve sosyal güvenlik kuruluşlarının özerk ve demokratik bir yapıya kavuşturulmasını sağlayacak bir düzenlemeyi getirmelidir;*

*- kamu çalışanlarına ve emeklilere, insanca yaşamalarına yetecek bir ücret vermelidir;*

*- Kamu çalışanlarının toplu sözleşme ve grev haklarının önündeki engelleri kaldırmalıdır;*

*- özelleştirme uygulamalarını durdurmalı, bu konuya ilişkin yargı kararlarını uygulamalıdır;*  
*- uluslararası tahkim ve özelleştirmeler konusundaki Anayasa değişikliği tasarısını geri çekmelidir;*

*- tarım ve hayvancılığı çökertecek politikalar uygulamaktan vazgeçmelidir;*

*- zorunlu tasarruf fonundaki birikimleri nemalarıyla birlikte hak sahiplerine ödemelidir.*

*“EMEKLİ PLATFORMU, halkımızın temsilcisidir; ülkemizin bütünlüğünün ve bağımsızlığının, demokratik ve laik sosyal hukuk devleti anlayışının savunucusudur. Ülkemizin ve halkımızın yararına bu taleplerimiz yerine getirilmezse, Anayasanın teminatı altındaki kazanılmış haklarımız ortadan kaldırılmak istenirse, ülkemizin ve halkımızın aleyhindeki politikaların uygulanmasına devam edilirse, meşru ve demokratik eylemlerimiz daha yaygın, kitlesel, etkili ve kararlı bir biçimde sürecektir. 24 Temmuz, tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Önümüzdeki günlerde, üretimden gelen gücümüzün ülke çapında kullanılmasında asla tereddüt gösterilmeyecektir. Bu konudaki kararlılığımızı kamuoyuna buradan bir kez daha açıklıyoruz.”*

Daha sonraki aylarda Emek Platformu'nun bir toplantısı veya ortak eylemi olmadı. Yılın sonlarına doğru, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK Genel Başkanlarının bazı ön görüşmelerinin ardından, 27 Aralık 1999 tarihinde İzmit'te Selüloz-İş Sendikasının eğitim salonunda bir Başkanlar Kurulu toplantısı yapıldı. Emek Platformu Başkanlar Kurulu, çalışmalarına, Kocaeli Sendikalar Birliği adına Selüloz-İş Sendikası Genel Başkanı Ergin Alşan tarafından sunulan deprem raporuyla başladı. Toplantıda, depremedelerin ve bölgenin sorunlarına öncelik verildi. Ayrıca, teknik düzeyde çalışmalar yapmak üzere alt komitelerin oluşturulması ve illerde benzer nitelikteki yapılanmaların oluşmasının desteklenmesi kararlaştırıldı. Ancak bir bildiri yayımlanmadı.

Daha sonraki günlerde bu doğrultuda somut adımlar atılmadı. 2000 yılı Aralık ayı sonuna kadar gerçekleşen tek ortak davranış, uluslararası tahkimle ilgili bir bildiri oldu. 19 Ocak 2000 tarihinde aşağıdaki ortak bildiri yayımlandı:

*“Emek Platformu, demokratikleşme konusunda Anayasa ve yasa değişiklikleri ertelenirken, uluslararası tahkim ve özelleştirme konularının Anayasaya konmasına karşı çıkmış ve ülkemizin ve halkımızın çıkarlarını koruyan bir çizgi izlemiştir. Bugün TBMM'de görüşülmekte olan tasarı, uluslararası tahkimi ve özellikle de bu uygulamaya geriye işletecek bir düzenleme getirmektedir. Bu düzenleme, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerten kapitülasyonların Türkiye Cumhuriyeti'ne dayatılması demektir. Emek Platformu'nu oluşturan kuruluşlarımız, bu girişime karşı çıkmakta ve*



tüm siyasi partilerimizi, milletvekillerimizi ve halkımızı, bu tarihsel kararda, ulusal bağımsızlıktan, ülkemizden ve halkımızdan yana bir tavır takınmaya çağırmaktadır.”

Emek Platformu’nda çok farklı siyasal eğilimlerdeki örgütler birlikte çalışma, örgütlenme ve eylem yapma alışkanlığını edindi ve 2001 yılı Mart ayında alternatif bir ekonomik program oluşturdu. Bu program, gelişmeler ışığında, 2002 yılı Eylül ayında güncelleştirildi. Emek Platformu programı, farklı siyasi görüş ve statülerdeki ücretlilerin ortak sınıf çıkarlarını kapsamlı bir biçimde ilk kez formüle ediyordu.

Türkiye Kamu-Sen’deki yönetim değişikliği sonrasında bu kuruluşla Emek Platformu arasında geçici bir kriz yaşandıysa da, Türkiye Kamu-Sen bu birlikteliği sürdürdü.

2002 yılında, Türkiye Kamu-Sen’de yönetimden ayrılan kamu çalışanlarının kurduğu BASK da Emek Platformu’na katıldı. Türkiye Barolar Birliği de Emek Platformu’na katıldı; ancak çalışmalara 2003 yılı Haziran ayından itibaren ilgi göstermeye başladı.

Emek Platformu, 2001 yılı yaz aylarından başlayarak eski coşkusunu yitirdi. Bu süreçte, DİSK, KESK, TMMOB ve TTB arasındaki ilişkiler gelişti ve dört örgütün ortak açıklamaları ve eylemleri arttı.

## **Sendikaların Uluslararası Örgütlerle İlişkileri**

1991-2002 dönemi, Türkiye sendikacılık hareketinin uluslararası ilişkilerinin geliştiği yıllardı.

Bu tarihlerde Türk-İş ve DİSK, merkezi Brüksel’de bulunan *Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu*’na (ICFTU) ve *Avrupa Sendikalar Konfederasyonu*’na (ETUC) üyeydi. Hak-İş ve KESK de bu örgütlere üyelik için başvurdu. Türk-İş, Hak-İş’in üyelik başvurusunu, bu örgütün tüzüğünde laik cumhuriyetin korunmasına ilişkin bir hüküm bulunmadığı gerekçesiyle, beş yıl engelledi. Hak-İş ve KESK’in iki uluslararası örgüte üyeliği 1997 yılı sonunda gerçekleşti.

Bu dönemde Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve KESK’e bağlı sendikalar, gerek ICFTU ile bağlantılı Küresel Sendika Federasyonlarına, gerek ETUC’a üye Avrupa işkolu federasyonlarına üye oldu.

1991-2002 döneminde Türkiye işçi sınıfı önemli sorunları aşmaya çalışırken, uluslararası sendikacılık hareketinden veya diğer ülkelerdeki sendikalardan önemli bir dayanışma görmedi. Türkiye sendikacılık hareketi de başka ülkelerde sıkıntı yaşayan sendikalarla dayanışma için herhangi bir çaba göstermedi. Bu yıllarda uluslararası dayanışma olarak yapılan, destek veya protesto mesajları göndermekti. Özellikle internet üzerinden elektronik posta göndermenin iyice kolaylaşmasıyla, bu “uluslararası dayanışma” da iyice sıradanlaştı. Sendikaların uluslararası ilişkileri ağırlıklı olarak turistik gezi niteliğindeydi.

Türk-İş bu yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü’nde etkili bir çalışma yürüttü. Türkiye’deki mevzuatın ve uygulamanın, Türkiye tarafından onaylanmış bulunan ILO Sözleşmeleriyle çelişen yanları, kapsamlı raporlar halinde ILO Yönetim Kurulu Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi’ne bildirildi. Bu Komite’nin kabul ettiği ayrıntılı raporlar, Türkiye’de 1990’lı yılların ikinci yarısında işçiler yararına bazı mevzuat değişikliklerinin gerçekleştirilmesinde etkili oldu. Ancak bu yıllarda da Uluslararası Çalışma Örgütü’nün her yıl Cenevre’de toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı’na katılan Türkiye işçi delegasyonları, birkaç uzman dışında, bu sürece turistik gezi olarak baktı. Uluslararası Çalışma Konferansı’na gelip, toplantı gündeminde hangi konuların yer aldığını bilmeyenler, Türkiye işçi delegasyonunun büyük çoğunluğunu oluşturuyordu.

Bu dönemin ilginç bir gelişmesi, Türk Metal Sendikası'nın 1994 yılı Şubat ayında Uluslararası Avrasya Metal İşçileri Federasyonu'nu kurmasıydı. Türk Metal, devletten aldığı kaynakları da kullanarak, Avrasya bölgesinde sendikalar arasında ilişki kurup güçlendirmeye çalıştı.

## IV. SENDİKALARIN SİYASAL FAALİYETİ

Sendikaların siyasal faaliyeti ile sendika üyesi olsun olmasın geniş işçi kitlelerinin siyasal faaliyeti birbirinden farklıdır.

Türkiye'de geniş işçi kitleleri daima siyasetin içinde oldular. Sorunlarla karşılaşan işçiler, bu sorunların çözümünde siyasal ilişkileri kullanmada son derece beceriklidir. Sorunları en risksiz ve bedelsiz yollardan çözmeye ve aşmaya çalışan işçiler, eyleme başvurmak veya düzen karşıtı siyasal örgütlere katılmak yerine, mevcut ve iktidara gelme ihtimali olan veya zaten iktidarda bulunan siyasal partilere yönelir. Sağlamcı işçilerin siyasal tercihleri geçmişin veya içinde bulunulan günün kısa vadeli ekonomik çıkarlarıyla yakından bağlantılıdır. İşçiler siyasal tercihlerini yaparken, sendikacıların veya sendikaların çağrı, öneri veya yönlendirmelerini dikkate almaz. Bu nedenle, sendikaların siyasal faaliyeti ele alındığında, bunun geniş işçi kitleleri ve hatta o sendikanın doğrudan üyeleri üzerinde bile bir etkisinin olmadığını, gerçekçi ve akıllı işçilerin siyasal tercihlerini kendilerinin yaptığını akılda tutmak gerekir. İşçi, sendikaya üye olurken, kendisinin siyasal tercihlerini sendikacıların yönlendirmesi konusunda bir yetki devri yapmaz. Bu nedenle, bazı sendikacıların özellikle genel kurul kararlarına dayanmayan önerilerinin sendika üyeleri üzerinde bir etkisi olmaz.

Sendikacılar ise siyasal partilerle ilişkilerinde, sanki üyelerinin ve diğer işçilerin siyasal tercihleri üzerinde bir etkileri varmış izlenimini yaratarak güç gösterisinde bulunmaya çalışır. Ancak siyasal parti önderleri de, sendikacıların bu konuda herhangi bir etkisinin olmadığını bilerek hareket eder.

Bazı sendikacıların, yönetiminde buldukları örgütlerle siyasal partiler arasında bir ilişki kurmaya çalışmasının en önemli nedeni ise, milletvekilliği özlemidir.

1990'lı yıllarda gündeme gelen siyasal parti tartışmaları, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

12 Eylül 1980 sonrasında sendikaların siyasal partilerle ilişkileri konusundaki tartışmalar bir süre durdu. Ancak 1982 yılından itibaren yeniden başladı. 1982 Anayasası'nın ana hatlarının ortaya çıkması sonrasında, bu tasarıya karşı oluşan tepkilerin bir biçimi de, siyasal faaliyeti yoğunlaştırma düşüncesi oldu.

1982 Anayasasının sendikaların siyasal faaliyetine büyük yasak ve kısıtlamalar getiren 52. maddesi ve 69. maddenin ilgili hükmü 23.7.1995 gün ve 4121 sayılı Yasayla yürürlükten kaldırıldı. Ancak bu yasaklar, 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Kanununda sürdürüldü. 2821 sayılı Yasanın 37. maddesindeki "Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasal faaliyet sayılmaz," hükmü, 1988 yılında 3449 sayılı Yasayla şu şekilde değiştirildi: "Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları faaliyetler ve açıklamalar siyasal faaliyet sayılmaz."

Bu yasakları ihlalin yaptırımını da ağırdı. Türk-İş, bu açık yasaklara rağmen, 1987 yılından itibaren açıkça hükümet karşıtı bir tavır takındı. 12 Eylül 1980 tarihinde görevde bulunan politikacıların siyaset yasağının kaldırılması konusunda 6 Eylül 1987 günü yapılacak referandum öncesinde Türk-İş "evet" kampanyası başlattı. Türk-İş, 1987 Kasım genel seçimleri öncesinde de ANAP'a oy verilmemesi için kampanya açtı. 25 Eylül 1988 referandum öncesinde de hükümetin karşısında tavır alarak, "hayır" kampanyası sürdürdü. Buna karşılık, 26 Mart 1989 tarihindeki yerel seçimlerde

ve 1991 erken genel seçimlerinde organ kararıyla ANAP'a karşı bir tavır almadı. Türk-İş'in bu konulardaki tavrının sendika üyelerinin tutumu üzerinde bir etkisi olmadı.

Türk-İş içinde parti kurma tartışmaları 1992 yılında yeniden yoğunlaştı.<sup>251</sup> Bu tartışmalar sonucunda Türk-İş'in Aralık 1992 genel kurulunda parti konusunda bir karar da alındı. Kararda, sendikacılık hareketinin karşı karşıya bulunduğu yeni sorunlar ve görevler sıralandıktan sonra şöyle denildi: "Bu yeni saldırıyı, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışı ile durdurabilmek mümkün değildir. (...) Yukarıda ifade edilen sorunların çözümü ve taleplerin yerine getirilmesi, toplu sözleşmelerle sınırlı bir sendikacılık anlayışının aşılmasını, sendikacılık hareketinin siyasal alandaki bağımsız gücünün güçlendirilmesini, hissettirilmesini ve gerektiğinde demokratik biçimde alınan kararlar doğrultusunda kullanılmasını (...) gerektirmektedir."

Koalisyon Hükümetinden rahatsızlıklar arttıkça, yeni bir partinin kurulması tartışmaları yoğunlaşmaya başladı. Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, Türk-İş tarafından İstanbul'da 1 Mayıs 1993 günü düzenlenen mitingde yaptığı konuşmada şunları söyledi: "İşçi sınıfı olarak, siyasal alandaki bağımsız gücümüzü geliştirmek ve etkili bir biçimde kullanmak durumundayız. Mevcut siyasi partiler, işçi sınıfının taleplerine kulaklarını tıkamayı sürdürür ve sermayedarların borusunu öttürmeye devam ederlerse, işçi sınıfı kendi siyasi partisini kuracaktır. Kuracağı partiye namusu gibi sahip çıkacaktır. Tabandan yükselen ses budur. Böyle bir siyasi parti, kısa sürede ya iktidar partisi, ya da ana muhalefet partisi olacaktır. Buna yürekten inanıyorum."

1994 Mart'ında yapılan yerel seçimler öncesinde, Türk-İş, *Siyasi Partilerden Hesap Sor!* isimli bir broşür yayımladı. Yaygın olarak dağıtılan bu broşürde, oy kullanılırken sınıf çıkarlarının gözönünde bulundurulması ve siyasal partilerin işçilerin ortak talepleri konusunda takındığı tavra göre oy kullanılması çağrısı yapılıyordu. Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun 22 Mart 1994 tarihli toplantısı sonrasında yayımlanan bildiri de bu konu ele alınıyordu: "Türk-İş Başkanlar Kurulu, Türk-İş'in siyasal partilerden bağımsızlığı ilkesinden hareket ederek, tüm çalışanların, emeklilerin ve işsizlerin sorunlarına ve taleplerine karşı duyarsız kalan siyasal partilerden hesap sorulmasını ve siyasal tavrın belirlenmesinde bu toplum kesimlerinin ortak çıkarlarının ön planda tutulmasını talep etmekte ve çeşitli partilerden ve bağımsız tüm işçi-memur-emekli adaylara seçimlerde başarılar dilemektedir."

Ancak bu girişimlerden bir sonuç çıkmadı. Bunun bir nedeni, sendikacıların yetersizliği, niyetsizliği ve milletvekili olabilmek için yüzde 10 barajını geçme şansı olan siyasi partilere yanaşma çabasıydı. Ayrıca böyle bir girişim, mevcut siyasal partileri karşılığın alma sonucunu doğuracaktı. Sendikacılar buna cesaret edemediler. Diğer taraftan işçiler henüz mevcut siyasal partilerden umutlarını kesmemişlerdi. Ayrıca sendika üyelerinin bile sendikacılara güveni yoktu.<sup>252</sup>

1994 yerel seçimlerinde bazı sendikalar bağımsız adaylar gösterdi.

Türk-İş Başkanlar Kurulu, 5 Nisan istikrar programını görüşmek üzere 6 Nisan 1994 tarihinde toplandı. Toplantı sonrasında yayımlanan bildiri de DYP ve SHP'den istifa çağrısı yaptı: "Türk-İş Başkanlar Kurulu, bugüne kadarki uygulamaları ve son istikrar programı nedeniyle, tüm sendikacıları ve işçileri DYP ve SHP'den derhal istifa etmeye çağırılmaktadır." Bu çağrıya uyan olmadı.

Demokrasi Platformu tarafından 1994 yılı 1 Mayıs kutlamaları için hazırlanan ortak bildiri de şu ifade yer aldı: "Üretimden gelen gücümüzü, siyasal alandaki gücümüzü ve tüketici olarak gücümüzü etkili bir biçimde biz kullanacağız."

251 Bkz. Koç, Y., *Sendikacılık, Siyaset, Türk-İş*, Türk-İş Eğitim Yay.No.17, Ankara, 1999, (<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1491498740b.pdf>); Koç, Y., "Türk-İş'in Siyasal Partilerle İlişkileri, 1952-1999," <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1322688821b.pdf>, s.127-188.

252 Bu yıllarda bir mitingde bir işçi tarafından taşınan pankartta, ANAP, DYP ve SHP'yi kastederek, şunlar yazılıyordu: "Arı soktu, At tepti, Ok battı. İşçiler İktidara." (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1.12.1992.)

Türk-İş, 1995 yılı başlarında taleplerini daha düzenli hale getirdi ve 1 Mayıs öncesinde tüm işyerlerine gönderdi. Bu taleplerin bir bölümü, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu tarafından da benimsendi ve bir afiş haline getirilerek basıldı.

Türk-İş, bu taleplerini 1995 yılı Mayıs ayında, herhangi bir ayırım yapmaksızın, tüm siyasal partilere gönderdi ve herbir talep konusunda siyasal partilerin görüş ve tutumlarını sordu. Bu mektuplara yalnızca Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve İşçi Partisi yanıt verdi.

Türk-İş'in 5-10 Aralık 1995 günleri toplanan 17. Genel Kurulunda ise, temel siyasal, demokratik ve ekonomik taleplerin yer aldığı "Görüş ve Talepler" kararı oybirliğiyle kabul edildi. Bu kararlar, işçi sınıfının her kesiminin ortak olduğu çizgiyi tanımlıyordu.

Türk-İş, 24 Aralık 1995 genel seçimleri öncesinde de, DYP ve CHP'ye oy verilmemesi çağrısında bulundu:

*"Türk-İş Başkanlar Kurulu 20 Aralık 1995 günlü toplantısında, (...) ülkemizdeki siyasal ve sendikal durumu değerlendirerek 24 Aralık 1995 günü yapılacak genel seçimlere ilişkin şu kararları almıştır:*

*"(1) Halkımıza verdiği sözleri 4 yıllık Koalisyon Hükümetleri döneminde yerine getirmeyen ve özellikle 5 Nisan İstikrar Programı ile işçi sınıfımız ve tüm çalışanlar için yeni ve ciddi sıkıntılar yaratan DYP ve CHP'ye oy verilmemelidir.*

*"(2) Laik ve demokratik sosyal hukuk devleti anlayışına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içindeki üniter devlet yapısının bütünlüğüne ve bağımsızlığına sahip çıkmayan siyasi partilere oy verilmemelidir.*

*"(3) Başkanlar Kurulumuz, işçilerin, memurların, işsizlerin, emeklilerin ve diğer tüm çalışanların oylarını kullanırken, Türk-İş'in önderliğinde 1995 yılında verilen yoğun işçi mücadelelerini de gözönüne alacaklarına ve kendilerinden yana olan siyasi partileri tercih edeceklerine inanmaktadır."*

Türk-İş ve bağlı sendikalar, bu karar doğrultusunda hiçbir çalışma yapmadı. Türk-İş'e bağlı sendikaların üyeleri ve diğer işçiler de, siyasal tercihlerini belirlerken Türk-İş'in tavrını dikkate bile almadılar.

Bu gelişmeler sonucunda, Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun 3 Aralık 1996 günkü toplantısının ardından yapılan açıklamada şu görüşlere yer verildi: "Başkanlar Kurulumuz, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin siyasal alandaki bağımsız gücünün demokratik bir biçimde geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusuna gereken önemi vermeye devam edecektir. İşçi sınıfımız ve Türk-İş siyasete ağırlığını koymalıdır. Türk-İş'in önderliğinde ve Türk-İş Genel Kurul kararları doğrultusunda bir siyasi partinin oluşturulması konusunun tüm Teşkilatlarımızda tartışılması sürdürülecektir."

21 Aralık 1996 günü İstanbul'da Bostancı Gösteri Merkezi'nde Türk-İş'e bağlı sendikaların genel merkez yöneticileri ile şube başkanları ve işyeri temsilcilerinin katıldığı "Türkiye'ye Sahip Çık!" toplantısında yapılan konuşmaların büyük bir bölümünde, Türk-İş'in öncülüğünde bir siyasal partinin kurulması için çalışmaların yoğunlaşması talep edildi. Toplantı sonucunda kabul edilen bildirmede bu konuda şu görüşler yer alıyordu: "İşçi sınıfının sorunları yalnızca toplu iş sözleşmeleri ile çözülemez. Ülkemizin ve halkımızın temel sorunlarının çözüm yeri Parlamento'dur. Halkımız, çoğulcu, katılımcı ve demokratik parlamenter düzene olan inancını sürdürürken, Parlamento'da temsil edilen siyasi partilerin izledikleri yanlış politikalar nedeniyle, bu partilere olan inancını

ve güvenini hızla yitirmektedir. Parlamento, zenginler kulübü olmamalıdır. Ülkemizde bugün bir siyaset boşluğu yaşanmaktadır. Bu boşluğu, halkımızın öncüsü ve umudu Türk-İş doldurmalıdır; başta işçi sınıfımız olmak üzere tüm çalışanlar doldurmalıdır. Türkiye nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçi sınıfımız ve diğer çalışanlar, siyasete ve Parlamento'ya ağırlığını koymalıdır. İşçi sınıfı artık yönetilen değil, yöneten olmalıdır. Türk-İş, halkımızın nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçilerin, memurların, emeklilerin, işsizlerin, küçük esnaf ve sanatkârların ve köylülüğün çıkarlarını koruyacak ve Türkiye'ye sahip çıkacak bir siyasal partinin oluşturulması çalışmalarına ağırlık ve hız vermelidir.”

Bu ve benzeri kararların gereği de yerine getirilmedi; kararlar kağıt üzerinde kaldı.

Türk-İş bu dönemde üç kez hükümet değişiminde etkili oldu. Türk-İş, CHP'yi etkileyerek, kamu kesiminde büyük grevlerin başlatıldığı 20 Eylül 1995 günü CHP'nin Koalisyon Hükümetinden ayrılmasında belirleyici bir rol oynadı. 15 Ekim 1995 günü Kızılay Meydanı'nda yapılan gösteri ve takınılan tavır, Tansu Çiller azınlık hükümetinin güvenoyu almasını engelledi. 1997 yılında Refahyol Hükümeti'nin istifası sürecinde Türk-İş'in de içinde yer aldığı Beşli Girişim önemliydi.

Türk-İş'in 1-5 Aralık 1999 günleri toplanan 18. Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilen kararlar da bir siyasal partinin ekonomik, toplumsal ve siyasal programı niteliğindedir. Ancak 1999 Genel Kurulu sonrasında Türk-İş içinde siyasal parti tartışmaları büyük ölçüde durdu.

DİSK ve Hak-İş ise işçi sınıfının siyasal gücünün kullanılmasını gündeme getirmedi.

## V. MÜCADELE VE EYLEMLER

1991-2002 dönemi, Türkiye işçi sınıfı tarihinin en yaygın, kitlesel ve örgütlü eylemlerinin gerçekleştirildiği yıllardır. Bu dönemde Türkiye'nin her tarafında meşru ve demokratik kitle eylemleri gerçekleştirildi. Yasal grevler ise azaldı. Sadece 1995 yılında yasal grevlere katılan işçi sayısı açısından Türkiye rekoru kırıldı.

1991 yılındaki yasal grevlere 165 bin kişi katılmış, grevde geçen işgünü sayısı 3,8 milyonu aşmıştı. 1992 yılındaki yasal grevlere 62 bin kişi katıldı. Sonraki iki yıl grevlerde önemli bir azalma yaşandı. 1993 yılı grevlerine 7 bin kişi, 1994 grevlerine de 5 bin kişi katıldı. 1995 yılında ise kamu sektöründe 179 bin işçinin, özel sektörde ise 21 bin işçinin katıldığı grevler yapıldı; grevde geçen işgünü 4,8 milyonu aştı. 1995 yılından sonra Türkiye'de yasal grevlerde ciddi bir gerileme yaşandı. 1996 yılında 5 bin, 1997 yılında 7 bin, 1998 yılında 11 bin, 1999 yılında 3 bin, 2000 yılında 19 bin ve 2001 yılında da 10 bin işçi greve çıktı. (ÇSGB,2007;68-69)

1992 yılı 1 Mayıs'ı, Türk-İş, DİSK ve Hak-İş tarafından Ankara'da Karayolları Gn. Md. toplantı salonunda “1 Mayıs, Birlik, Dayanışma ve Mücadele” günü olarak kutlandı. Mersin'de ve İzmir'de ise, tüm sendikaların katıldığı açık hava toplantıları düzenlendi.

Bu dönemin ilk yıllarında en örgütlü güç, Türk-İş'ti. Diğer taraftan, 1995 yılında KESK'i oluşturacak olan kamu çalışanları sendikaları da bu yıllarda giderek güçlendi ve çok önemli eylemler gerçekleştirdi.

Bahar eylemleri yaygındı ve kitleseldi; ancak merkezi bir plandan ve karardan yoksundu. Türk-İş ilk kez 11 Mart 1988 günü ülke çapında yemek boykotu ve 3 Ocak 1991 günü de işe gitmeme eylemi düzenlemişti.

Türk-İş 1993 yılından başlayarak merkezi kararlarla yaygın kitle eylemleri gerçekleştirdi.

1 Mayıs Türk-İş tarafından ilk kez 1993 yılında İstanbul'da Abide-i Hürriyet Meydanı'nda bir mitingle kutlandı. Bu eylem aynı zamanda Türk-İş'in kurulduğu 1952 yılından beri İstanbul'daki ilk mitingiydi. Aynı gün DİSK de Pendik'te bir kutlama yaptı. Demokratik kitle örgütleri bu iki mitinge bölündü. Türk-İş, 1993 yılı 1 Mayıs'ında, "1 Mayıs, işçi sınıfının uluslararası birlik, dayanışma ve mücadele günü" ve "Her yerde herkese hemen demokrasi" sloganlarını kullandı.

1993 yılı Temmuz ayında kamu kesimi toplu sözleşme görüşmeleri sırasında Türk-İş genel merkezinin kararlarıyla iş durdurma ve toplu vizite eylemleri yapıldı.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi içinde 5 Nisan 1994 istikrar programına en sert tepkiyi derhal gösterenler, kapatılması öngörülen işyerlerinde çalışan işçiler ve onların üyesi bulunduğu sendikalardı. Diğer kesimler ise genellikle sessiz kaldı. 9 Nisan 1994 günü Zonguldak'ta "Özelleştirme ve İşyeri Kapatmalarını Protesto Mitingi" yapıldı. Petrol İş Sendikası, Kırşehir'deki Petlas Fabrikasının kapatılmasının öngörülmesini protesto etmek amacıyla, 16 Nisan 1994 günü Kırşehir'de "Kapatma Kararına Hayır" mitingi düzenledi. Petlas işçileri daha sonra Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti. Petrol İş Sendikası tarafından 19 Nisan 1994 günü Yarımca'da düzenlenen mitinge katılan 5 bin kişi, Petkim'in kapatılması çabalarını protesto etti. Deri İş Sendikası da, Sümerbank Beykoz Deri Fabrikası'nın kapatılması kararını protesto etmek amacıyla Beykoz çayırında bir miting düzenledi.

Türk-İş de, 1969 yılından sonraki ilk Ankara mitingini 24 Nisan 1994 günü yaptı (İşsizlikle ve Pahalılıkla Mücadele Mitingi). Kamu kesimindeki işçiler ücret zamlarını yeni almışlardı ve ekonomik krize ilişkin uyarılar birçoğuna gerçekçi gözüküyordu; bu nedenle, tüm çağrılara karşın, mitinge katılım sınırlı kaldı.

1993 yılı sonlarında Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu oluşturuldu. 1 Mayıs, Demokrasi Platformu tarafından 1994 ve 1995 yıllarında, başta İstanbul olmak üzere, çeşitli illerde düzenlenen mitinglerle kutlandı.

Hükümet, ekonomik sorunları gerekçe göstererek, 1993 yılında kamu kesimindeki işyerlerinde çalışan 700 bin dolayındaki işçi adına imzalanan toplu iş sözleşmelerinde yer alan dördüncü dilim ücret zamlarını 1994 yılı yaz aylarında ödememe çabasına girdi. Hiç zam verilmemesi teklifi Türk-İş tarafından reddedildi. Ancak, Hükümet Mayıs ayında 4500 işçinin, Haziran ayında ise 66 bin işçinin ücret zamlarını uygulamadı. Bu uygulamadan en çok etkilenenler, Haber İş Sendikası üyesi PTT işçileri ile Teksif üyesi Sümerbank işçileriydi. İşçilerden ve sendikalardan ciddi bir tepkinin gelmemesi üzerine, Hükümet, 26 Haziran 1994 günü Türk-İş'e ilettiği teklifte, toplu sözleşme uyarınca bir önceki altı ayda gerçekleşen enflasyon oranında bir zam yerine, "eşit fedakârlık ilkesinden hareketle," memurlara yapılacak olan yüzde 6 oranındaki zammın işçilerce kabul edilmesini önerdi.

Bu teklif üzerine Türk-İş Başkanlar Kurulu, 12 Temmuz 1994 günü Başbakanlık'a yürüyüş, 20 Temmuz 1994 günü ise Genel Eylem kararını aldı. Bu arada, Türk Metal Sendikası, 3 Temmuz 1994 günü Bursa'da "İşveren ve Hükümete İhtar Mitingi" düzenledi.

28 Haziran 1994 günlü Başkanlar Kurulu toplantısında alınan karar uyarınca, Türk-İş'e bağlı sendikaların genel merkez yöneticileri ile, tüm ülkedeki şube başkanları 12 Temmuz 1994 günü Ankara'da Türk-İş Genel Merkezi önünde toplandılar ve Başbakanlık'a yürüdüler. Ancak Hükümet toplu sözleşmeleri uygulamayarak sosyal hukuk devleti anlayışına aykırı davranışını sürdürdü. 1994 yılı Temmuz ayında toplu sözleşmeleri uyarınca 4. dilim zamlarını alması gereken 250 bin işçinin ücret zamları verilmedi.

Kamu çalışanlarının 15 Temmuz 1994 günü yapmayı programladıkları eylem, mücadelenin bütünleştirilmesi amacıyla, 20 Temmuz'a kaydırıldı. 19 Temmuz 1994 günü Türk-İş Genel Merkezi'nde toplanan Demokrasi Platformu yöneticileri, 20 Temmuz'da ortak uyarı eylemi yapılacağını kamuoyuna hep birlikte duyurdular. Hava-İş Sendikası ise 19 Temmuz günü yayınladığı bir bildiriyle bu eyleme katılmayacağını açıkladı.

20 Temmuz Genel Eylemi, sendikaların, meslek odalarının ve demokratik kitle örgütlerinin ortak eylemiydi. Diğer bir deyişle, işçi sınıfının ancak örgütlü kesimlerinin eylemiydi. Örgütsüz işçiler ve özellikle de kayıtdışı sektörde kaçak olarak çalışan işçiler bu eyleme katılmadılar.

20 Temmuz Genel Eyleminde önde gelen amaçlardan biri, yeni bir ortak meşru kitle mücadelesi geleneğinin yaratılmasıydı. Üç işçi sendikaları konfederasyonu ve onlara bağlı sendikalara üye işçiler ilk kez ülke çapında birlikte genel eylem yaptılar. Türkiye'de ilk kez işçiler ve memurlar ülke çapında birlikte genel eylem yaptılar. Tek tek insanların eyleme katılma gerekçeleri farklıydı, ama Demokrasi Platformu'nun ortak belgesinde yer alan talepler, yalnızca sendikaların doğrudan temsil ettikleri işçilerin kısa vadeli kesimsel çıkarları değil, bir bütün olarak işçi sınıfının orta vadeli çıkarlarıydı. Genel eylemde çeşitli eksiklikler ve hatalar oldu. Trenler ve belediye otobüsleri çalıştı; uçaklar uçtu. Bazı sendikalar bu eyleme gereken desteği vermedi. Enerji, telekomünikasyon ve bankacılık işkollarında eylem tümüyle başarısızdı. Ayrıca çeşitli sendikaların katılımı da düşük oldu. Ama Genel Eylem bir bütün olarak başarılıydı. 20 Temmuz Genel Eylemi, Türkiye işçi sınıfının çeşitli kesimlerinin ülke çapındaki ilk ortak eylemi olarak, Türkiye'de yeni bir geleneğin yaratılmasında önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçti.

Bu tarihlerde bu tür eylemler hem Anayasa'nın 54. maddesiyle, hem de 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunuyla yasaklanmıştı. Ancak eylemlerin kitleselliği, bu eylemin yapılması için karar alan örgütlerin ve eyleme katılanların cezai yaptırımına karşılaşmasını önledi.

Hükümet, 1994 yılı sonbaharında, 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısında işçilerin ve memurların haklarını kaldırmaya yönelik hükümlere yer verdi. Bu tasarı, 5 Nisan İstikrar Programı'nın bir parçasıydı. Tasarının en önemli sakıncaları, geniş kapsamlı bir memurlaştırma, geçici işçiliğin yılda 3 ay ile sınırlandırılması ve 6772 sayılı yasa uyarınca yılda dört defa ödenen 13'er yevmiye tutarındaki ek ödemelerin (ilave tediye) kaldırılmasıydı. Türk-İş bu tasarıya karşı çıktı ve 26 Kasım 1994 günü Anıtkabiri ziyaret ve TBMM'ye dilekçe verme kararı aldı. Bu arada, 23 Kasım günü Zonguldak İl Temsilciler Kurulu tarafından düzenlenen "Kömür ve Demir Çelik'e Sahip Çıkmak Türkiye'ye Sahip Çıkmaktır" mitingi gerçekleştirildi. Demokrasi Platformu da, Türk-İş'in 26 Kasım eylem kararını destekleme kararı aldı.

25 Kasım 1994 günü hemen hemen tüm illerde, Türk-İş bölge veya il temsilcisinin önderliğinde, şube yöneticileri ve bazı işçilerin katılımıyla, iktidarda bulunan DYP ve SHP il örgütleri ziyaret ve protesto edildi. Bazı illerde diğer siyasi parti örgütleri de ziyaret edildi. Protestolar etkili oldu. 26 Kasım 1994 günü ise TBMM'ye dilekçe verme eylemi gündeme geldi.

26 Kasım 1994 günü Ankara'da Tandoğan Meydanı'nda Türk-İş'in çağrısıyla 100 bin dolayında işçi ve memur toplandı. Yürüyüş sırasında atılan sloganlar arasında, "Kahrolsun IMF, tam bağımsız Türkiye", "işçi-memur birleşin, iktidara yerleşin" de bulunuyordu. Yürüyüşe geçilmesi öncesinde Türk-İş yetkilileri, TBMM'ye giderek, Plan ve Bütçe Komisyonu Başkanı İlyas Aktaş ile yeniden görüştü. İlyas Aktaş, kazanılmış hakları iptal etmeye yönelik hükümlerin kaldırılacağı konusunda, kendi elyazısıyla yazdığı ve imzaladığı bir belgeyi verdi. Yürüyüşün başı Anıtkabir'den çıkıp, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın önlerine geldiğinde, Türk-İş yöneticileri, 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısında hakları kaldırıcı hükümlerin geri çekilmesi konusunda söz alındığını açıkladılar;

isteklerin büyük ölçüde karşılandığı koşullarda Meclis'e yürümek için polis ve asker barikatını zorlamanın zararlı olacağını, Sıhhiye ve Tandoğan doğrultusunda yürüneceğini söylediler. Türk-İş'in organizasyon eksiklikleri kendini bu noktadan sonra gösterdi. Bir grup işçi, polis barikatını aşarak Meclis'e gitmek istedi. Türk-İş'in görevli aracı yoluna devam edemedi. Yürüyüş durunca arkadan gelenler Eskişehir yolunda birikti. Arkadan gelenlere gelişmeler aktarılamadı ve bir düzensizlik yaşandı.

Türkiye tarihinde ilk defa 100 bin işçinin ve memurun yürüyüşü ile TBMM'de bir yasa tasarısında işçi haklarını kaldırmayı amaçlayan hükümleri hemen hemen tümüyle değiştirildi. Türkiye tarihinde ilk defa 100 bin işçi ve memur, laik cumhuriyete olan inancın simgesi Anıtkabiri ziyaret etti. 100 bin işçi ve memur, soğuğa, yağmura ve daha sonra da kara yağmen, 5 Nisan İstikrar Programı'na karşı, Meclis'e 100 metre kalıncaya kadar son derece coşkulu bir yürüyüş gerçekleştirdi. Ancak Türk-İş yürüyüşün örgütlenmesinde önemli hatalar yaptı. Bu yürüyüşe olumsuz baktığını kamuoyuna yansıtan tek kişi ise, Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek oldu. Mustafa Özbek, bir toplantıda şunları söyledi: "Türk-İş yönetimi aklını başına toplamalıdır. İkide bir sokağa çıkılmamalıdır. Konfederasyon sokağa çıkmakla, ağırlığını ve itibarını kaybetmektedir." (Ortadoğu,28.11.1994)

Türk-İş, DİSK ve Kamu Çalışanları Sendikaları, 17 Aralık 1994 günü Samsun'da Demokratik ve Ekonomik Haklarımıza Sahip Çıkma Yürüyüş ve Mitingi'ni düzenlediler.

Hükümetin sosyal sigorta haklarını IMF'nin ve Dünya Bankası'nın istekleri doğrultusunda değiştirmek istemesi üzerine, Türk-İş, 30 Nisan 1995 günü İzmir'de ve 21 Mayıs 1995 günü Rize'de Mezarda Emekliliğe Hayır mitingi düzenlendi; işçi sınıfının uluslararası birlik, mücadele ve dayanışma günü olan 1 Mayıs İstanbul'da büyük bir mitingle kutlandı.

Türk-İş'in 5 Ağustos 1995 günü düzenlediği Emeğe Saygı Yürüyüş ve Mitingi'ne yaklaşık 300 bin kişi katıldı. Yürüyüşçüler, izinli olmamasına karşın, Kızılay'a yürüdüler.

8 Ağustos 1995 günü, Türk-İş'in aldığı karar uyarınca, işbaşında iş durdurma eylemi yapıldı. Gece de işyerini terketmeme kararı alındı; ancak, bu karar sınırlı ölçüde uygulanabildi.

1995 yılında 20 Eylül-27 Ekim tarihleri arasında kamu kesiminde yaklaşık 250 bin kişinin çalıştığı işyerlerinde grev uygulandı.<sup>253</sup> Grevler sırasında hükümetle büyük anlaşmazlıklar yaşandı. Türkiye tarihinin en büyük grevleri sırasında, Türk-İş, 15 Ekim 1995 günü Kızılay Meydanı'nda, izinsiz bir miting düzenledi. Polis barikatlarını aşa aşa gelen yaklaşık 100 bin kişi Tansu Çiller'in azınlık hükümetinin güvenoylamasında başarısız kalmasında etkili oldu.

Büyük grubu 20 Eylül 1995 günü başlayan grevler Ekim ayı sonunda bitti. Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar grevlerle dayanışma sorumluluğunu yerine getirmedi. Diğer işçi ve kamu çalışanı konfederasyonlarına bağlı sendikalar somut bir dayanışma sağlanamadı. Bazı sendikalar, grev erteleme kararlarına uymama kararını uygulamadı. Grevler 10-15 gün daha uzasaydı, ciddi çözümler olabilecekti. Ancak, bütün bunlara karşın, birçok işçi, 20 yılı aşkın çalışma yaşamında ilk kez grev yaptı; zafer kazanamadı; ancak yenilmedi de.

1 Mayıs 1996 günü İstanbul'da Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve KESK'in ortak kutlaması sırasında çeşitli sol örgütlerin tepkisi sonucunda büyük olaylar yaşandı.

Türk-İş 5 Ocak 1997 günü Ankara'da "Türkiye'ye Sahip Çık! Demokratikleşme İçin Mücadele Et" yürüyüş ve mitingini düzenledi.

253 Koç, Y., "Türk-İş'in Grevleri," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 183, s.41-48.



1997 ve 1998 yıllarında da, 1 Mayıs, İstanbul'da Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve KESK tarafından birlikte kutlandı. Türk-İş 16 Mayıs 1998 günü Sıhhiye Meydanı'nda "İşsizliğe Hayır! Özelleştirme Talanına Son!" mitingi düzenledi.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ilk kez bu yıllarda bir bütün olarak demokratik ve siyasal talepler doğrultusunda meşru eylemleri birlikte gerçekleştirdi.

Bu açıdan en başarılı miting, Emek Platformu tarafından 24 Temmuz 1999 günü Ankara'da Kızılay Meydanı'nda gerçekleştirildi. Emek Platformu'nun bu mitingine katılımın 350-400 bin dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.

DİSK de yeniden faaliyete geçtikten sonra çeşitli önemli eylemler gerçekleştirdi. DİSK'in ilk mitingi, 26 Eylül 1992 günü Kocaeli'de yapıldı ("Demokrasi" mitingi). "İşten Çıkmalara ve Taşeronlaşmaya Karşı Yaşasın Sendika, Yaşasın Emek" mitingi de Adana'da 16 Mayıs 1993 günü düzenlendi. DİSK, 24-26 Nisan 1995 günleri İstanbul'dan Ankara'ya "Mezarda Emekliliğe Hayır" yürüyüşünü gerçekleştirdi. DİSK, KESK'le birlikte, 14 Nisan 1996 günü Adana'da "İşsizliğe, Pahalılığa, Baskılara ve Mezarda Emekliliğe Hayır" mitingini düzenledi. 29 Eylül 1996 günü Uzunköprü'de "Hak ve Ekmek" mitingi yapıldı. 22 Aralık 1996 günü ise Kocaeli'de "Özgürlükçü Demokratik Türkiye" mitingi düzenlendi. DİSK, ayrıca, 1996 yılı sonbaharında, zorunlu tasarruf kesintilerine karşı "Yağma Yok" kampanyası başlattı. Bu kampanya çerçevesinde, Eylül ve Ekim aylarında çeşitli illerde kitlesel basın toplantıları düzenlendi. 27-30 Kasım 1996 günleri ise "Demokrasiye ve Ülkemize Sahip Çıkalım" kampanyası çerçevesinde basın toplantıları düzenlendi, Meclis'e kitlesel biçimde mektup gönderildi. 1998 yılında ise İstanbul-Ankara yürüyüşü yapıldı. Ancak bu yürüyüş sonunda Genel Başkan Rıdvan Budak'ın Başbakan Mesut Yılmaz'la görüşmesi sırasında "bu eylemimiz Hükümete karşı değildir" sözleri eleştirildi. DİSK, 1999-2002 döneminde genellikle Emek Platformu içindeki eylemlere ağırlık verdi.

DİSK'in bu dönemki eylemlerinde dikkati çeken nokta, işyerinde iş durdurma, iş yavaşlatma ve işyeri işgali gibi işyerine yönelik eylemlerin hemen hemen hiç olmamasıdır. DİSK, 20 Temmuz 1994 tarihinde Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu çerçevesinde düzenlenen genel eyleme çok az sayıda işyerinde katıldı. DİSK'in bu dönemki eylemlerinde ön plana çıkan, çok da kitlesel olmayan kampanyalar ve basın açıklamalarıydı. Bu açıdan, DİSK'in 1975-1980 dönemi eylemleriyle 1992-2003 dönemi eylemleri arasında köklü bir farktan söz edilebilir.

Hükümetler bu dönemde anti-demokratik bir tavırla grev ertelemeleri yoluna gitti. Örneğin, Belediye-İş Sendikası'nın İstanbul Büyükşehir, Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa, Güngören, Üsküdar, Konak ve Karşıyaka belediyeleri ile Genel-İş'in Buca belediyesindeki grevleri, genel sağlığı bozucu nitelikte olduğu iddiasıyla Bakanlar Kurulu'nun 24.8.2000 günlü kararıyla ertelendi. (*Resmi Gazete*, 25.8.2000)

1991-2002 döneminin eylemliliğinin ikinci ayağı, 1995 yılında KESK'i oluşturan sendikaların ve KESK'in mücadelesidir.

KESK'i kuracak olan sendikalar 1991 yılından itibaren hemen hemen her yıl Temmuz ayında Ankara yürüyüşü adı altında bir eylem geliştirdiler. 26 Ocak 1992 günü İstanbul'da, 15 Şubat 1992 günü de Ankara'da mitingler yapıldı. Bu örgütler, 1991 yılından itibaren 1 Mayıs kutlamalarına etkili bir biçimde katıldı. 21 Aralık 1992 günü Başbakanlık'a yürüyüş düzenlendi. 15 Ocak 1993 günü ise ülke çapında iş bırakma eylemi yapıldı. 15 Temmuz 1993 günü gerçekleştirilen iş bırakma eyleminden sonra da eylemler devam etti. 15 Ekim 1993 günü toplu vizite eylemi yapıldı. Aynı eylem 13 Ocak 1994 ve 22 Şubat 1994 günleri de tekrarlandı. 12 Ekim 1994 eylemlerini 20 Aralık 1994 günü gerçekleştirilen genel iş bırakma eylemi izledi. 17-18 Haziran 1995 günleri ise yaklaşık 130 bin kamu çalışanı Kızılay'ı işgal etti.

KESK'in 8 Aralık 1995 günü kurulmasının ardından KESK tarafından düzenlenen eylemler önem kazandı. 1996 yılı Nisan ayında mitingler ve iş bırakma eylemi yapıldı. 1997 Mart ve 1997 Haziran eylemlerine katılım azaldı. 11 Aralık 1997 iş bırakma eylemi ise başarılıydı. 4 Mart 1998 Kızılay eylemine katılım 7-10 bin dolayında kaldı; ancak kamu çalışanlarının direnişi, Meclis'teki kamu çalışanları sendikalar yasa tasarısı görüşmelerini durdurdu. KESK'in eylemleri 1999 ve 2000 yıllarında da devam etti. Ancak bu eylemlere katılımın ve katılımcıların coşkusunun giderek azaldığı gözlemlendi.

Türkiye Kamu-Sen'in bu dönemdeki mücadelesi, birkaç mitingle ve az sayıda kişinin katıldığı eylemlerle sınırlı kaldı.

Hak-İş ve Memur-Sen ise kendi başlarına büyük eylemler düzenlememenin ötesinde, Demokrasi Platformu ve Emek Platformu'nun eylemlerinde bile kitlesel bir katılım gerçekleştirmediler.

Bu dönemin eylemlerine bir bütün olarak bakıldığında, yasalardaki yasaklayıcı ve kısıtlayıcı hükümlerin meşru ve kitlesel bir çizgide aşıldığı, insanların sınıf aidiyeti/kimliği temelinde ortak eylemler düzenlediği, ülkenin her tarafında meşru eylem geleneğinin yerleştiği söylenebilir. Ancak bu eylemler, işçi sınıfının hak ve çıkarlarının geliştirilmesi açısından yeterli olmadı. Birçok eylem istenen sonucu sağlayamadı. Buna ve diğer bazı nedenlere bağlı olarak, eylemlere katılım zaman içinde azaldı.

## **Tüketici Boykotu ve “Sendikalı İşçinin Ürettiğini Tüket!” Kampanyası**

İşçi sınıfının önemli güç kaynaklarından biri tüketici olarak gücüdür. Tüketici olarak güç, hem işçi sınıfına karşı tavır takınan işverenlerin işyerlerinde üretilen ürünlerin boykot edilmesi biçiminde olumsuz, hem de sendikalı işçilerin ürettikleri ürünlerin tüketimde tercih edilmesi biçiminde olumlu olarak kullanılabilir.

Türkiye'de 1960'lı yıllarda et ve sebze boykotları yapılmıştı. Kimya-İş Sendikası'nın 1968 yılındaki tüketici boykotundan daha önce söz edilmişti. 1969 yılında ise Coca Cola işyerinde çalışan işçilerin Tez Büro-İş Sendikası'ndan istifaya zorlanması nedeniyle, İzmir'deki Türk-İş Bölge Temsilciliği Coca Cola boykotu yapmıştı. (*Gerçek Bülteni*,11.8.1969;847)

İlginç bir tüketici boykotu, bankadan para çekmek biçiminde uygulandı. Tez Büro-İş Sendikası Garanti Bankası'nın 34 işyerinde 1976 yılı Eylül ayında greve çıktı. Daha sonra grevi 46 işyerine yaygınlaştırdı. Grev sırasında, bankadaki mevduatın çekilmesi kampanyası açıldı. 22 günlük grev süresince 465 milyon lira çekildi. Türk-İş de, bankadaki 10 milyon liralık Ulusal İhtiyaçlar Yardım Fonu hesabını kapattı. (*Tez Büro-İş*,1977;25)

Kristal-İş Sendikası, 1987 yılı Temmuz ayında Toprak Holding'e bağlı Toprak Seramik A.Ş.'den işçi çıkarılması üzerine, bu holdinge bağlı şirketlerin ürünlerinin tüketilmemesi için bir kampanya başlattı. (*Cumhuriyet*,11.7.1987)

Coca Cola'yı üreten İMSA A.Ş. işyerinde üretimde çalışan işçiler Tekgıda-İş, dağıtımda çalışan işçiler Tez Koop-İş'e üyeydi. Her iki sendika da işyerinde 1990 yılı Kasım ayında grev uyguladı. Grev sırasında 950 işçi adına yapılan açıklamada, halk Coca Cola içmemeye çağrıldı. (*Güneş*,24.11.1990)

Ancak tüketici boykotları ve sendikalının ürettiğini tüket kampanyaları 1991 sonrasında daha kapsamlı bir biçimde gündeme getirildi.

1990'lı yılların başlarında büyük gazetelerde bir sendikasızlaştırma yaşandı. Bunun üzerine Türkiye Gazeteciler Sendikası,1992 yılı Ocak ayında *Milliyet Gazetesi*'nin aleyhinde bir boykot çağrısında

bulundu. TGS'nin duyurusunda şöyle deniyordu: “*Milliyet Gazetesi* işvereni çalışanlarına baskı yaparak sendikadan istifaya zorlamaktadır. Demokrasiye ve sendikal haklara saygısı olmayan bu gazeteyi ve yöneticilerini protesto ediyor ve siz değerli okuyucuları *Milliyet Gazetesi*'ni bu davranışından dolayı BOYKOT ederek uyardıma davet ediyoruz.”<sup>254</sup> Yerel Mahkeme 15 Ekim 1992 günü verdiği kararda, TGS'nin boykot çağrısının haksız rekabet oluşturduğunu tespit etti ve önlenmesine karar verdi.<sup>255</sup> TGS bu kararı temyiz etti. Yargıtay, yerel mahkemenin kararını onayladı.<sup>256</sup>

1995 yılında Türk-İş'e bağlı sendikaların yaygın grevleri sırasında sendika-karşıtı bir çizgi izleyen *Sabah Gazetesi*'nin boykot edilmesi doğrultusunda bir karar alındı. Ancak bu kararın bir etkisi olmadı.

Birleşik Metal-İş Sendikası, ithalata ağırlık vereceği gerekçesiyle üretimi durduran ve işçi sayısını 170'den 20'ye indiren Türk Philips Şirketi'ne karşı 1997 yılı Temmuz ayında tüketici boykotu başlattı. (*Emek Gazetesi*,18.7.1997)

Türkiye'de tüketici boykotlarının en kapsamlı ve ses getirenini Petrol-İş Sendikası 18 Temmuz 1996 günü Shell, Mobil ve BP'ye karşı uyguladı. Bu kampanya, ilk gün Türk-İş, DİSK, Hak-İş ve TMMOB tarafından da desteklendi. (*Petrol-İş Dergisi*, Ağustos 1996) Daha sonraki aylarda bir eşgüdüm komitesi oluşturuldu. Bu komiteye KESK, TTB, TESK, Türkiye Barolar Birliği ve çeşitli dernekler de katıldı. (*Petrol-İş Haber Bülteni*, 7.11.1996) Petrol-İş Sendikası kampanya sırasında afişler, pullar ve bir kitapçık (Petrol-İş,1997) da hazırladı ve yaygın biçimde dağıtılmasını sağladı.

Türk Metal Sendikası Manisa Şubesi de 2000 yılı Nisan ayında Vestel Şirketi'nde sendikalaşma karşıtı tavrı nedeniyle Vestel ürünlerini boykot kampanyası yaptı.<sup>257</sup>

Tez Koop-İş Sendikası, Tansaş işverenin sendikalı işçileri işten çıkarmasını protesto etmek amacıyla 2001 yılı Şubat ayında Tansaş'tan alışveriş yapılmaması için bir kampanya başlattı. (Tez Koop-İş Sendikası,Şubat 2001)

Bu kampanyaların hiçbiri işverenlerin politikalarını ve uygulamalarını değiştirecek biçimde etkili olmadı. Türkiye işçi sınıfı, bu tür boykot çağrılarına pek kulak vermedi. İşçilerin ve memurların destek vermediği boykot çağrılarının diğer toplumsal sınıf ve tabakalar üzerinde etkili olması da olanaklı değildi.

2000 yılında Tekgıda-İş Sendikası, sendikalı işçilerin ürünlerinin tüketilmesinin tercih edilmesi konusunda bir kampanya başlattı. Yayımlanan *Tekgıda-İş Tüketici Bülteni*'nde gıda işkolunda sendikalı işyerleri tanıtarak, bu ürünlerin tüketilmesi istendi. (*Tekgıda-İş Sendikası Tüketici Bülteni*,Ağustos 2000) Bültenler daha sonraki aylarda da yayımlandı. Petrol-İş Sendikası da 2001 yılı Temmuz ayında “Ürettiklerimizi Tüketiyoruz” kampanyası başlattı.<sup>258</sup>

Bu girişim de sendikalaşmanın sağlanması veya kolaylaştırılması doğrultusunda bir etki yaratmadı. Sendikalar 2001 sonrasında tüketici boykotlarını da, sendikalı işçiler tarafından üretilen ürünlerin tüketimine öncelik verilmesi kampanyalarını da pek önemsemediler.

Türkiye işçi sınıfının büyük çoğunluğunun tüketici boykotları konusundaki duyarsızlığı, sendikaların zayıflığının ve işçi sınıfında sınıf bilincinin ve dayanışmasının yeterince gelişmediğinin göstergelerinden biriydi.

254 TGS'nin 1 sayfalık bildirisi, Ocak 1992.

255 İstanbul Asliye 2. Ticaret Mahkemesi'nin 1992/50 esas no. 1992/1048 karar no.lu kararı.

256 Yargıtay Onbirinci Hukuk Dairesi'nin 1993/1657 esas ve 1993/7830 karar no.lu kararı.

257 Türk Metal Sendikası Manisa Şubesi'nin 1 sayfalık el duyurusu, Nisan 2000.

258 Petrol-İş Sendikası, “Ürettiklerimizi Tüketiyoruz,” 1 sayfalık duyuru, Temmuz 2001.

## IX. ÜCRETLER VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Türkiye ekonomisi 1991 yılındaki durgunluktan kurtularak, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) 1992 yılında yüzde 6,0 ve 1993 yılında yüzde 8,0 oranlarında arttı. Ancak 1994 yılında bir buhran yaşandı. GSYH yüzde 5,5 oranında geriledi. 1995-1998 döneminde GSYH arttı. GSYH artışı 1995 yılında yüzde 7,2, 1996 yılında yüzde 7,0, 1997 yılında yüzde 7,5 oldu. Ancak 1998-2001 döneminde önemli bir kriz yaşandı. 1998 yılında GSYH artışı yüzde 3,1 düzeyinde kaldı. GSYH 1999 yılında yüzde 4,7 oranında küçüldü. 2000 yılındaki yüzde 7,4'lük büyümenin ardından, 2001 yılında GSYH yüzde 7,5 oranında küçüldü. 2002 yılında ise yüzde 7,9'luk bir büyüme gerçekleştirildi.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi 1989 yılı bahar eylemleri ile büyük bir sıçrama gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1990 yılı başındaki mesajında toplumsal uzlaşma çağrısı yaptı. İşveren çevrelerinden "toplumsal uzlaşma" talepleri gündeme getirilmeye başlandı. Ankara Sanayi Odası Meclis üyesi İdris Yamantürk metal işkolundaki ücret artış talepleri karşısında şunları söylüyordu: "Bu tür ücret artışlarına devlet kuruluşları ve belediyeler belki dayanabilir; ama sözkonusu artışlar yapılırsa, Türkiye'nin milli gelirinin tümünün bu sendikacı işçilere pay edilmesi gerekecektir. Bu konuda bir milli mutabakat sağlanmalı. Adil bir ücret sistemi getirilmezse, biz yabancı sermaye beklemeyelim." (*Güneş*,30.8.1990)

Bu dönemden itibaren Türkiye'de işçi-işveren ilişkilerinde ortaya çıkan önemli bir gelişme, kamu kesimi işyerlerinde çalışan işçilerin büyük çoğunluğu adına Türk-İş ile hükümeti temsil eden kamu işveren sendikaları arasında imzalanan ve bağlayıcılığı olmamasına karşın ilgili tüm kesimlerce uygulanan kamu kesimi toplu iş sözleşmesi protokolleriydi. 1990'lı yıllarda bu protokolün kapsamındaki işçi sayısı yaklaşık 700 bindi.

11 Ağustos 1993 gecesi imzalanan protokolle iyi ücret zamları alındı. Ayrıca, "işletmenin veya işyerinin ekonomik veya teknolojik durumu, işin, işyerinin veya işletmenin gerekleri bakımından zorunluluk olmadıkça toplu işçi çıkarılamayacağı" kararlaştırıldı. Bu hükmün iptali durumunda, her işçiye, yasalardan ve toplu iş sözleşmesinden doğan hakları dışında 7 aylık çıplak ücreti tutarında tazminat ödenmesi kararlaştırıldı.

Bu anlaşmanın diğer önemli düzenlemesi, kamu kesiminde ihale ile yaptırılan işlerde çalışan işçilere (sendikacı olup olmadıklarına bakılmaksızın) o işkolunda geçerli olan toplu iş sözleşmesinin ücret ve diğer haklara ilişkin hükümlerinin uygulanmasını gerektiren 94 sayılı ILO Sözleşmesi ve bu konudaki 19.7.1988 gün ve 88/13168 sayılı Bakanlar Kurulu kararının uygulanmasının toplu iş sözleşmesi hükmü olarak kabulüydü. Bu düzenleme kamu kesimi toplu iş sözleşmelerine konu; ancak sendikalar bu hükmün uygulanması için ciddi girişimlerde bulunmadı.

Türk-İş ile hükümeti temsilen kamu işveren sendikaları arasında imzalanan kamu kesimi toplu sözleşme protokolleri uygulaması her iki yılda bir devam etti. Türk-İş'in imzaladığı metinlerin hemen hemen aynı, daha sonra Hak-İş tarafından da imzalandı.

Bu dönemde net gerçek ücretlerde her yıl meydana gelen değişimler çizelgede gösterilmektedir.

## Net Gerçek Ücretlerde Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişme

(DPT,15.11.1998;53;DPT,15.11.2000;160; DPT,28.10.2003;170)

Yıl	Kamu Sektörü İşçisi	Özel Sektör İşçisi	Memur
1990	18,4	16,3	15,0
1991	43,6	37,1	7,2
1992	6,0	6,0	13,8
1993	8,0	1,7	2,1
1994	0,0	-18,2	-21,9
1995	-17,1	-8,3	-4,7
1996	-25,0	1,9	7,6
1997	19,2	-3,0	16,5
1998	-1,1	17,0	-1,3
1999	42,1	11,6	4,5
2000	6,9	1,1	-11,5
2001	-11,5	-20,3	-3,8
2002	-9,2	-1,0	-5,7

1994 yılı net ücret düzeyi 100 olarak kabul edilirse, 2001 yılında kamu sektöründe net gerçek ücret düzeyi 98,2, özel sektörde 95,3 idi. Memur aylıkları ise 104,8 düzeyindeydi.

TİSK verilerine göre, 1985 yılında net gerçek giydirilmiş ücret endeksi 100 olarak alındığında 1993 yılında 173,6'ya yükselen endeks, 1994 yılında 144,9'a, 1995 yılında 129,1'e geriledi. 1996 yılında 132,2'ye yükselen endeks, 1997 yılında 126,9'a düştü. Endeks 1998 yılında 150,3'e, 1999 yılında 168,1'e ve 2000 yılında da 168,9'a yükseldi. Ancak 2001 ekonomik buhranı ile birlikte 2001 yılında 138,2'ye ve 2002 yılında da 133,4'e geriledi. (TİSK,2008;19)

Türkiye'de işçilerin önemli bir bölümü asgari ücretle çalışmaktadır. Bu nedenle, işçilerin davranışlarını anlayabilmede gerçek asgari ücretlerdeki gelişimin incelenmesi son derece önemlidir.

Türkiye'de asgari ücretlilerin örgütlenip çeşitli eylemler aracılığıyla asgari ücretin artırılması için çaba göstermelerinin örneği yoktur. Asgari ücretlilerin elindeki en önemli ve belki de tek silah, seçimlerdir. Hükümetler de bunun farkında olduğundan, asgari ücret tespit komisyonunun çalışmalarında izledikleri çizgi, seçimler dikkate alınarak belirlenir.

1.8.1990-31.12.2002 döneminde 16 yaşını doldurmuş işçilerin günlük asgari ücreti 13.800 liradan 8.362.500 liraya yükseldi. Diğer bir deyişle, günlük asgari ücret, bu dönemdeki yüksek oranlı enflasyona bağlı olarak 606 katına çıktı. Buna karşılık DİE verilerine göre tüketici fiyatları endeksi aynı dönemde 10.315,9'dan 7.958.667,8'e çıktı; 737 katına yükseldi. Buna göre, bu dönemde asgari ücretlilerin gerçek brüt ücreti yüzde 18 oranında değer yitirdi.

Aşağıdaki çizelgede asgari ücretin geçerli olduğu dönem, bu dönemde 16 yaşını doldurmuş işçilere uygulanan günlük brüt asgari ücret, bu dönemde yaşanan enflasyon oranı ve bu dönem sonunda asgari ücretin artırılma oranları verilmektedir. Dikkat edileceği gibi, seçimler öncesindeki asgari ücret artışları enflasyon oranının üstünde olmuştur.

Örneğin, 1.8.1991-31.7.1992 döneminde günlük brüt asgari ücret 26.700 liraydı. Bu dönemde enflasyon yüzde 67,9 olarak gerçekleşti. 1.8.1992 tarihinde de günlük brüt asgari ücret yüzde 80,9 oranında artırıldı.

1.9.1994-31.8.1995 döneminde günlük brüt asgari ücret 139.123 liraydı. Bu dönemde enflasyon yüzde 86,8 oranında gerçekleşti. 1.9.1995 tarihinde günlük brüt asgari ücret yüzde 102,7 oranında artırıldı.

Buna karşılık 1.8.1997-31.7.1998 döneminde günlük brüt asgari ücret 1.181.250 liraydı. Bu dönemde enflasyon yüzde 82,9 oranında gerçekleşti. Ancak 1.8.1998 tarihinde günlük brüt asgari ücret yalnızca yüzde 35,0 oranında artırıldı.

### 1991-2002 Döneminde 16 Yaşını Doldurmuş İşçilerin Günlük Brüt Asgari Ücreti (TL)

Asgari Ücretin Uygulandığı Dönem	16 Yaşını Doldurmuş İşçilerin Günlük Asgari Ücreti (TL)	Asgari Ücretin Yürürlük Süresi İçinde Tüketici Fiyatları Artış Oranı (%)	Yeni Dönemde Asgari Ücret Artış Oranı (%)
1.8.1990-31.7.1991	13.800	68,0	
1.8.1991-31.7.1992	26.700	67,9	93,5
1.8.1992-31.7.1993	48.300	76,2	80,9
1.8.1993-31.8.1994	83.250	118,2	72,4
1.9.1994-31.8.1995	139.123	86,8	67,1
1.9.1995-31.7.1996	282.000	71,5	102,7
1.8.1996-31.7.1997	567.000	82,6	101,1
1.8.1997-31.7.1998	1.181.250	82,9	108,3
1.8.1998-31.12.1998	1.594.650	27,5	35,0
1.1.1999-30.6.1999	2.602.500	21,3	63,2
1.7.1999-31.12.1999	3.120.000	32,3	19,9
1.1.2000-30.6.2000	3.660.000	17,7	17,3
1.7.2000-31.12.2000	3.960.000	18,0	8,2
1.1.2001-30.6.2001se	4.665.000	31,1	17,8
1.7.2001-31.7.2001	4.898.250	2,2	5,0
1.8.2001-31.12.2001	5.598.000	27,6	14,3
1.1.2002-30.6.2002	7.400.025	12,0	32,2
1.7.2002-31.12.2002	8.362.500	16,5	13,0
1.1.2003-31.12.2003	10.200.000	18,5	22,0

Bu dönemde bazı işyerlerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmelerinin diğer işyerlerine teşmiline ilişkin Bakanlar Kurulu kararları yayınlandı. Örneğin, Tekgıda-İş Sendikası ile Golden Çikolata ve Şekerleme San. ve Tic.A.Ş. arasındaki toplu iş sözleşmesi 39 işyerine (*Resmi Gazete*,17.10.1991), Tekgıda-İş Sendikası ile Elit Çikolata ve Şekerleme San.A.Ş. arasındaki toplu iş sözleşmesi de 35 işyerine (*Resmi Gazete*, 9.12.1993) teşmil edildi.

Bu dönemde iş kazası ve meslek hastalığına ilişkin sorunlar büyüyerek devam etti. 3 Mart 1992 günü Kozlu'da (TTK) meydana gelen iş kazasında hayatını kaybeden işçi sayısı 263 oldu. 26 Mart 1995 tarihinde Sorgun'da meydana gelen maden kazasında da 37 işçi hayatını kaybetti. İş kazalarına tepki gösterilirken, meslek hastalıkları konusunda sendikaların ve işçilerin büyük bölümünün duyarsızlığı bu dönemde de devam etti.

Aşağıdaki çizelgede, SGK verilerine göre, iş kazası ve meslek hastalığı vakaları ile, bu nedenlerle yaşamını kaybedenlere ilişkin sayılar verilmektedir.

### 1998-2002 Döneminde İş Kazası ve Meslek Hastalıkları

Yıl	İş Kazası	Meslek Hastalığı	İş Kazası veya Meslek Hastalığı Sonucu Ölüm
1998	91.985	1.400	1.252
1999	77.955	1.025	1.333
2000	74.847	803	1.173
2001	72.367	883	1.008
2002	72.344	601	878

## SONUÇ

1991-2002 dönemi, yüksek oranlı enflasyon, ekonomik krizler ve işçilerin satınalma güçlerinde büyük oynamalarla geçti. Bu yıllarda ülkeyi koalisyon hükümetlerinin yönetmesi de “zayıf iktidar” algısını güçlendirdi. Bu iki etmene bağlı olarak, yoğun kitle eylemleri yaşandı. Kamu çalışanları sendikacılık hareketinin, siyasi görüşlere göre bölünmüş olmasına karşın, önemli bir güce erişmesi de kitle eylemlerini artırdı. İşçiler ve kamu çalışanları, bu dönemde de, bir bütün olarak ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket ettiler. Örgütlü işçiler ve memurlar haklarını koruma ve geliştirme mücadelesinde öncelikli olarak grev ve eylemleri kullanırken, örgütsüz ve genellikle de asgari ücretle çalışan milyonlarca işçi, tepkisini seçim sandıklarında gösterdi.

# 2002-2019 DÖNEMİ: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARINDA İŞÇİ SINIFI

## GİRİŞ

2002 yılı sonlarından 2020 yılına kadarki dönem, dünyada önemli değişikliklerin yaşandığı ve Türkiye’de de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin tek başına iktidarda bulunduğu yıllardı. Uygulanan ekonomi politikalarıyla işçilerin ve memurların kısa vadeli çıkarları genel olarak korundu ve hayat standartları yükseltildi. Ancak uygulanan politikalar 2018 yılı ortalarında, dünyada ve Türkiye’deki gelişmelere bağlı olarak, ciddi bir tıkanma içine girdi. Bu tarihten itibaren de, Türkiye tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden biri yaşanmaya başlandı. 2020 yılının ilk aylarında Türkiye’yi de etkilemeye başlayan Covid-19 virüsünün yaygın etkisi, ekonomik krizi daha da derinleştirdi.

## Dünyadaki Önemli Gelişmeler

Bu dönemin en önemli özelliği, 1991 ve sonrasında tek kutuplu dünyasının yerine, çok kutuplu bir dünyanın geçmesidir. Dünyada ABD hakimiyeti ciddi darbeler yedi. Ortaya çıkan yeni güç merkezleri, ABD’nin gücünü dengeledi. Yeni güç merkezlerinin yönlendirici gücü de, büyük bir ekonomik ve askeri güce ulaşmış olan Çin Halk Cumhuriyeti idi.

**Şanghay İşbirliği Örgütü** ilk olarak 15 Haziran 2001 tarihinde ilan edildi; ancak örgütün bildirgesi 2002 yılı Haziran ayında açıklanarak, 19 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girdi. İlk aşamada bu yapı içinde Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Tacikistan Cumhuriyeti vardı. Bu ülkelere daha sonra Hindistan Cumhuriyeti, Pakistan İslam Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti de katıldı. Örgütün gözlemci statüdeki ülkeleri ise Afganistan İslam Cumhuriyeti, Belarus Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti ve Moğolistan Cumhuriyeti’dir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti, Kamboçya Krallığı, Nepal Federal Demokratik Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti ve Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti de diyalog ortaklarıdır.

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika da **BRICS** olarak adlandırılan bir işbirliği yapılanması oluşturdu.

Çin ise **Bir Kuşak Bir Yol** projesiyle, Çin’den Batı Avrupa’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik çok büyük bir girişim başlattı. Bu girişimin ana amacı, bu bölgede ABD’nin etkisini asgariye indirmektir.



Avrupa Birleşik Devletleri kurma girişimi olan **Avrupa Birliği** ise, özellikle küresel ekonomik krize bağlı olarak, önemli iç sorunlar yaşadı. 28 üyeye ulaşmasına karşın, ortak ekonomik ve askeri politikaların biçimlendirilmesinde sıkıntılar ortaya çıktı. Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı da dünyada ABD'nin dışında bir güç odağı yaratma çabasına zarar verdi.

Bu dönemin en önemli ekonomik gelişmesi ise, 2008 yılından itibaren kapitalizmin üçüncü küresel krizinin yaşanmasıdır. Küresel kriz, inişli çıkışlı bir süreç izledi ve günümüzde de etkisini sürdürüyor.

2003 yılında ABD ve İngiltere, Irak'a saldırdı. Irak'da Saddam yönetimi devrildi.

2011 yılında Suriye'de bir iç savaş başladı. 3 milyondan fazla Suriyeli Türkiye'ye sığındı. Rusya'dan büyük destek alan Şam yönetimi, 2019 yılında isyancıların etkisini büyük ölçüde kırdı. 2020 yılında Suriye'nin bütünlüğünün sağlanması konusunda önemli mesafe alınmıştı.

## **Türkiye'de Önemli Siyasal Gelişmeler**

2002-2020 dönemine damgasını vuran özellik, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gerek milletvekili genel seçimlerinde, gerek yerel yönetim seçimlerindeki başarısıdır. Bu başarı, 31 Mart 2019 yerel yönetim seçimlerinde ve tekrarlanan 23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir belediye başkanlığı seçiminde büyük zarar gördü.

**3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimlerinde** Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 10,8 milyon (% 34,28) oy; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 6,1 milyon (% 19,39) oy olarak milletvekili çıkardı.

AKP, kuruluş sürecinde, özellikle Türk-İş'e bağlı Tes-İş Sendikası ile Demiryol-İş Sendikası'ndan destek aldı. Kuruluş hazırlıkları Tes-İş'in genel merkez binasındaki salonlarda yapıldı. Tes-İş ve Demiryol-İş misafirhanelerinden AKP kurucularının yararlanması sağlandı.

**28 Mart 2004 mahalli idareler seçimi** yapıldı. İktidardaki AKP seçimlerden başarılı olarak çıktı. İl Genel Meclisi seçimlerinde siyasal partilerin aldıkları oy oranları şöyleydi: AKP (%41,89); CHP (%18,38); MHP (%10,37); DYP (%9,88); SHP (%5,03); Saadet Partisi (%3,99); Genç Parti (%2,57); ANAP (%2,50); DSP (%2,18).

**22 Temmuz 2007 milletvekili genel seçimlerinde** AKP 16,3 milyon (%46,58) oy; CHP 7,3 milyon (% 20,88) oy; MHP 5,0 milyon (% 14,27) oy aldı.

**29 Mart 2009 mahalli idareler seçiminde** AKP'nin oyu biraz azaldı. İl Genel Meclisi seçimlerinde siyasal partilerin aldıkları oy oranları şöyleydi: AKP (%38,39); CHP (%23,08); MHP (%15,97); DP (%3,84); Saadet Partisi (%5,20); ANAP (%0,76); DSP (%2,85); Demokratik Toplum Partisi (%5,70); BBP (%2,36).

**12 Haziran 2011 milletvekili genel seçimlerinde** AKP 21,4 milyon (% 49,83) oy; CHP 11,2 milyon (% 25,98) oy; MHP 5,6 milyon (% 13,01) oy aldı.

**7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimlerinde** AKP 18,3 milyon (%40,66) oy; CHP 11,3 milyon (%25,13) oy; MHP 7,4 milyon (% 16,45) oy ve Halkların Demokrasi Partisi 5,8 milyon (%12,96) oy aldı.

7 Haziran 2015 seçimlerinden bir hükümet çıkamayınca, **1 Kasım 2015 tarihinde yeniden milletvekili genel seçimleri** yapıldı. AKP 23,0 milyon (%49,32) oy; CHP 11,9 milyon (%25,56) oy; MHP 5,6 milyon (%12,03) oy; Halkların Demokrasi Partisi 4,9 milyon (%10,56) oy aldı.

**24 Haziran 2018 günü Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimi** yapıldı. AKP 20,6 milyon (%42,28) oy; CHP 11,1 milyon (%22,80) oy; Halkların Demokrasi Partisi 5,6 milyon (%11,53) oy; MHP 5,4 milyon (%11,20) oy ve İYİ Parti 4,9 milyon (%10,14) oy aldı. Recep Tayyip Erdoğan, cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda yüzde 52,38 oranında oy alarak, cumhurbaşkanı seçildi ve anayasa uyarınca cumhurbaşkanlığı sistemine geçildi.

Bu dönemde anayasa değişiklikleri konusunda halkoylamaları da yapıldı. Anayasa değişiklikleri, 21 Ekim 2007 tarihli halkoylamasında yüzde 68,95, 12 Eylül 2010 tarihli halkoylamasında yüzde 57,88 ve 16 Nisan 2017 tarihli halkoylamasında da yüzde 51,18 oyla kabul edildi.

31 Mart 2019 mahalli idareler seçimlerinde, Cumhuriyet İttifakı'nı oluşturan AKP ve MHP, Adana, Mersin, Antalya, Ankara ve İstanbul büyükşehir belediye başkanlıklarını kaybetti.

## **Türkiye-ABD İlişkilerinde Çatışma**

Bu yıllarda Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde önce bir gerginlik, arkasından yakınlaşma ve daha sonra da ciddi çatışma dönemi yaşandı. Türkiye, 1946-1947 yıllarında dahil olduğu Atlantik sisteminden kopmaya ve Avrasya'ya yakınlaşmaya başladı.

İlk gerginlik, ABD'nin Irak'a saldırması sürecinde Türkiye topraklarını kullanmak istemesi konusunda çıktı. Bu konuda izin verilmesi için TBMM'ye sunulan tezkere, 1 Mart 2003 günü reddedildi. Bu konuda ABD'nin yaptığı büyük hazırlıklar boşa gitti. ABD, Türkiye'nin bu tavrına, Irak'ın kuzeyinde 4 Temmuz 2003 günü Türk askerlerinin başına çuval geçirerek yanıt verdi.

Arkasından bölücü terör örgütü PKK'nın ve "hizmet hareketi" adı altında çalışma yürüten Fethullahçı casusluk ve terör örgütünün faaliyetleri yoğunlaştırıldı. 2008 yılında da Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve İşçi Partisi'ne yönelik Ergenekon, Balyoz, Casusluk gibi düzmece davalar başlatıldı. Çok sayıda subay ve İşçi Partisi'nin başta Genel Başkan Doğu Perinçek olmak üzere tüm önder kadrosu tutuklandı. İşçi Partisi'nin önder kadrosunun tutuklu bulunduğu Silivri Cezaevi'nin ön tarafı, yıllarca tekrar tekrar onbinlerce kişinin katıldığı protesto ve destek gösterileriyle miting alanına çevrildi. Doğu Perinçek, 2008 yılı Mart ayında girdiği cezavinden 2014 yılı Mart ayında serbest bırakıldı ve 2013 yılı Ağustos ayında mahkum edildiği ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının ardından beraat etti. Çok sayıda masum insan da Fethullahçı casusluk örgütünün yargıdaki uzantıları aracılığıyla cezaevinde tutuldu. Ölen ve intihar edenler oldu.

Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında çalışmalar yürüttü. PKK'nın Türkiye'deki faaliyetleri ve yığımları arttı. "Açılım süreci" ile PKK önemli mevziler kazandı. Ancak bir süre sonra ABD'nin dayatmalarının Türkiye'nin geleceği açısından yarattığı büyük tehlikeler kavrandığında, devlet politikaları değişti. Bunun ilk göstergesi, ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkum edilmiş olan Ergenekon ve Balyoz davaları tutuklularının 2014 yılı Mart ayında serbest bırakılması oldu. Ardından, 24 Temmuz 2015 tarihinde PKK'nın "kurtarılmış bölge" oluşturduğu kentlerde büyük bir temizlik yapıldı. Fethullahçı casusluk ve terör örgütünün 15 Temmuz 2016 günlü ayaklanma girişimi de yenilgiye uğratıldı ve devlet kadrolarında, o günden beri devam eden bir temizlik süreci başlatıldı.

İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, 15 Temmuz 2020 günü, Fethullahçı casusluk ve terör örgütüne gerçekleştirilen operasyonlarla ilgili şu açıklamayı yaptı: "Bakanlığımız bünyesinde Fetö ile mücadele kapsamında 15 Temmuz 2016'dan bugüne kadar 99 bin 066 operasyon yapılmış, 282 bin 790 gözaltı ve 94 bin 975 tutuklama gerçekleştirilmiştir. Halen bu suç kapsamında tutuklu olan kişi sayısı 25 bin 912, süreç içinde toplam işlem yapılan şahıs sayısı ise 597 bin 783 kişidir." Yapılan yargılamalar sonucunda, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden 71 general, 813 subay, 172 astsubay, 40

uzman çavuş, 61 askeri öğrenci ağırlaştırılmış müebbet hapis; 20 general, 396 subay, 117 astsubay, 142 uzman çavuş ve 276 askeri öğrenci müebbet hapis; 18 general, 640 subay, 232 astsubay, 283 uzman çavuş da süreli hapis cezalarına çarptırıldı. Emniyet Genel Müdürlüğü mensupları ile hakim ve savcılar arasında da büyük bir temizlik yapıldı. 100 binden fazla kamu görevlisi, FETÖ bağlantısı iddiasıyla görevden alındı.

Bu süreçte, ABD, PKK'nın Irak ve Suriye'deki uzantıları olan askeri yapılara büyük miktarda silah ve cephane verdi ve askeri eğitim sağladı.

Türkiye ise 24 Ağustos 2016 günü başlayan Fırat Kalkanı ve 20 Ocak 2018 günü başlayan Zeytindalı (Afrin) hareketleriyle, Suriye'nin kuzeyinde PKK'nın uzantılarının ve dolaylı olarak da ABD ve İsrail'in kontrolünde bir kuşak oluşturmasını önledi. Ayrıca, Suriye konusunda Rusya Federasyonu ve İran'la işbirliğini geliştirdi; Rusya'dan S-400 füze savunma sistemlerini aldı. ABD ise Türkiye ekonomisini çökertme tehdidinde bulundu. Türkiye'nin, 1946 yılından itibaren dahil olduğu Atlantik sisteminden kopma süreci hızlandı.

## **Ekonomik Kriz**

Türkiye 2018 yılından itibaren ağır bir ekonomik kriz yaşamaya başladı. Bu krizde hem ülkenin dış ödemeler dengesindeki açık ("cari açık"), hem de merkezi yönetim bütçe açıkları önemli oldu. Ancak bu krizi daha önceki krizlerden ayıran ve krizin daha da derinleşmesine neden olan etmenler vardır. Giderek derinleşerek yaşanan ekonomik krizin toplumsal ve siyasal alanlardaki etkileri 2019 yılında yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Gayri safi yurtiçi hasıla verileri bu sıkıntıyı, bu verilerin özellikleri nedeniyle tam olarak göstermemektedir. TÜİK'in GSYH verilerine göre, örneğin, 2009 yılında yüzde 4,7'lik bir gerileme yaşanmışken, GSYH 2010 yılında yüzde 8,5 ve 2011 yılında yüzde 11,1 oranlarında büyüdü. Ancak büyüme oranları 2018 yılında yüzde 2,8'e ve 2019 yılında yüzde 0,9'a düştü. 2020 yılında, covid-19'un da etkisiyle, GSYH'da azalma söz konusudur.

Günümüzde Türkiye'de yaşanmakta olan ekonomik krizi, Türkiye'deki 1991, 1994 ve 1998-2002 ekonomik krizlerinden ayıran üç temel neden vardır.

**Kapitalizmin tarihinin üçüncü küresel krizi:** Kapitalizmin yaklaşık 500 yıllık tarihinin birinci küresel krizi 1873-1896 döneminde, ikinci küresel krizi 1929-1934 yıllarında yaşandı. 2008 yılından beri de kapitalizmin üçüncü küresel krizi gündemdedir.

Türkiye'deki 1991, 1994 ve 1998-2002 ekonomik krizleri döneminde gelişmiş Batı ülkelerinde ekonomik kriz yoktu. 2000'li yılların başlarında gelişmiş Batı ülkelerinde faizler düşüktü ve bazen negatifti. Ulusötesi sermaye, hızla borçlanmakta olan azgelişmiş ülkelerdeki göreceli yüksek faizden yararlanmak için bu ülkelere gidiyordu. Son yıllarda bu eğilim tersine döndü. Azgelişmiş ülke ekonomilerinin büyük sorunlar yaşaması ve çok-kutuplaşmış dünyada siyasi gerginliklerin artması nedeniyle, ulusötesi sermayenin güvenilir liman olarak kabul ettiği gelişmiş Batı ülkelerine yönelme eğilimi arttı. Özellikle ABD de ulusötesi şirketlerin yatırımlarını kendi ülkesine geri çekebilmek amacıyla önemli önlemler aldı. Bu süreçte uluslararası piyasalarda borçlanma faizleri de yükseldi.

Dünya Bankası'nın 8 Ocak 2019 tarihinde yayımladığı **Küresel Ekonomik Beklentiler** raporunun kapağında "**Kararan Gökyüzleri**" yazmaktadır. Dünya Bankası, ekonomide kara bulutların dolaştığını rapor kapağında bile belirtmektedir.

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) Ocak 2019 tarihli **Dünya Ekonomik Görünümü** raporunun başlığı da "Zayıflayan Bir Küresel Genişleme" idi. Bu raporun ilk sayfasında, "Türkiye'deki daralmanın şimdi, önceden beklenenden daha derin olacağı tahmin edilmektedir" yazmaktadır.

Uluslararası Para Fonu'nun Nisan 2019 tarihli kapsamlı **Dünya Ekonomik Görünümü** raporunun kapak sayfasında “Büyümede Yavaşlama, İstikrarsız Canlanma” ifadeleri yer almaktadır. Raporda, dünya ekonomisindeki büyümede yaşanan yavaşlamanın nedenlerinin birincisi olarak ABD-Çin ticaretindeki sorunlardan sonra, ikincisi olarak, “Arjantin ve Türkiye’de makroekonomik gerginlik” (s.xiii) ifadesi yer almaktadır.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında ABD’nin dünyada tek hakim olduğu, “tek-kutuplu” bir dünyanın kurulduğu sanılmıştı. Günümüzün çok-kutuplu dünyasında ekonomik, siyasi ve hatta askeri gerginlikler, sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Özellikle ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşları önemlidir. Çin’in ABD’yi çevrelemek amacıyla geliştirdiği Tek Kuşak Tek Yol projesi de Batı ülkelerinin politikalarını etkilemektedir. Gelişmiş Batı ülkeleri, sürmekte olan küresel krizin yükünün mümkün olduğunca büyük bölümünü az gelişmiş ülkelere yıkmaya çabası içindedir.

**Borçlanma, israf, betonlaşma, tekelleşme, ekonomide yabancı hakimiyeti, özelleştirmeler:** Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 16 yılı aşkın yönetimi döneminde Türkiye’de devletin, özel sektörün ve hanehalklarının borçları arttı.

Bu dönemde ülke kaynakları üretken yatırımlara (fabrikalara ve tarıma) yöneltilmedi; gereksiz ve lüks binalara, yollara, köprülere, geçitlere yatırıldı. Devlette memur istihdamı artırıldı. Ekonomide tekelleşme yaşandı. Yabancıların ekonomideki etkisi artırıldı. Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığı arttı.

Özelleştirmeler nedeniyle devletin ekonomiye müdahale araçları zayıflatıldı. 1980’li yıllardan beri süregelen ve son yıllarda olağanüstü düzeyde hızlandırılan özelleştirmeler, özellikle kırsal kesimde yoksullaşmaya ve mülksüzleşmeye yol açtı; Türkiye’nin temel tarım ürünlerinde dışa bağımlılığına neden oldu. 1980’li yıllardan itibaren Et ve Balık Kurumu, Yem Fabrikaları, TZDK, Gübre Sanayi, Tekel, Şeker Fabrikaları gibi kurumların özelleştirilmesi, tarım ürünleri ithalatını artırdı ve bu da cari açığın daha da büyümesine yol açtı. Tarımsal üretimde ciddi gerilemeler yaşandı. Sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi ise Sosyal Güvenlik Kurumu’nun açıklarını artırdı ve sağladığı hizmetlerde gerilemelere neden oldu. Diğer kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ise önce devlete bir gelir sağladyıysa da, daha sonraki yıllarda kamu giderlerinin artmasına yol açtı.

Türkiye’de tekeli sermayenin AKP iktidarları döneminde perakende ticarete yaygın bir biçimde girmesi, esnaf-sanatkarın tasfiyesine neden oldu.

Halkımız, kapitalizmin gösterişçi tüketiminin etkisiyle, gelecekte elde etmeyi umduğu gelirleri önceden harcadı ve birçok kaynağı israf etti. Televizyon dizilerinin de etkisiyle, kapitalizmin gösterişçi tüketimi ve israfı, Anadolu’nun geleneksel sade yaşantısının ve tutumluluğunun yerini aldı.

**ABD ile çıkar çatışması ve mücadele:** Türkiye’de günümüzde yaşanan ve giderek daha da derinleşen ekonomik krizin ayırddedici özelliklerinden biri de, Türkiye’nin ekonomik açıdan dışa bağımlılığının iyice arttığı koşullarda, ABD ile yaşadığı uzlaşmaz çelişki ve çatışmadır. Türkiye, 1946 yılından itibaren dahil olduğu Atlantik Bloku’ndan ayrılma sürecini yaşamaktadır.

Bu sürecin göstergelerinden biri, Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyine yaptığı başarılı askeri operasyonlarla ABD ve İsrail’in bölgeye yönelik politikalarına engel olmasıdır. ABD’nin bölücü terör örgütünün Irak ve Suriye’deki uzantılarına sağladığı askeri eğitim ve çok büyük miktarlardaki silah ve cephane de Türkiye’nin güvenliği açısından büyük sakıncalar yaratmaktadır. Rusya’dan S-400 füzelerinin alınması ve ABD’nin, Türkiye’nin de bazı parçalarını ürettiği F-35 savaş uçakları konusundaki tehditleri, gerginliğin daha da artacağını göstermektedir. 2019 Ocak’ında Venezuela’ya yönelik ABD müdahalesi konusunda dünyada yaşanan saflaşmada Türkiye’nin ABD karşıtları arasında kararlı bir biçimde yer alması da, Atlantik sisteminden kopuşun önemli aşamalarından biridir.

ABD, 1974 yılında Türkiye’de haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Kıbrıs’a çıkması sonrasında Türkiye’ye ambargo uygulamaya başlamıştı. Türkiye’nin bu adıma, Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurulması ve 1975 Temmuz’unda Türkiye’deki ABD üslerine el konulmasıyla yanıt vermesi üzerine, hem bu ekonomik baskılar artırıldı, hem de Türkiye’de ilan edilmemiş bir iç savaş çıkartıldı.

Son on yıllarda ABD’nin, Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında ve yeniden çok kutuplu hale gelmiş dünyada Türkiye’ye yüklemek istediği rol, Türkiye’nin devlet yapısının bütünlüğüyle temelden çelişmektedir. Bu çelişkide Türkiye’nin devlet geleneği ve varlığını koruma güdüsü ağır basınca, ABD ile Türkiye arasındaki çelişkiler uzlaşmaz bir nitelik kazandı.

ABD’nin, bölücü terör örgütü ve Fethullahçı casusluk ve terör örgütü aracılığıyla Türkiye’de karışıklık ve iç savaş çıkartarak Türkiye’yi bölme ve yönetme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, iktisadi yaptırımlar gündeme geldi. Bu tavrın en açık örneği, ABD Devlet Başkanı Trump’ın 14 Ocak 2019 tarihindeki tivitidir. Trump, “Kürtleri vurursa Türkiye’yi ekonomik açıdan mahvederiz,” dedi.

Bu süreç, Corona-19’un etkisiyle daha da olumsuzlaştı.

Türkiye’de günümüzde yaşanan ekonomik krizi geçmiştekilerden ayıran temel noktalar bunlardır.

## **I.İŞÇİ SINIFININ DURUMU**

### **Türkiye’de Ücretlilerin Bağlı Oldukları Statüler**

Türkiye’de ücretlilerin hemen hemen tamamı üç ayrı hukuki statüde çalıştırılmaktadır: İşçi, memur ve sözleşmeli personel.

2016 yılı sonunda yayımlanan 696 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye kadar, özelleştirilen işletmelerde çalışanlara bir seçenek olarak sunulan “geçici personel” (4/C) statüsü de vardı. Bu statü, geçmişte bazı özel durumlar için de kullanılmıştı. Ancak 696 sayılı KHK ile bu statüde çalışanlar sözleşmeli personel statüsüne geçirildi.

İşçiler, İş Kanunu, Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu veya Türk Borçlar Kanunu kapsamında çalışmaktadır.

Özel sektör işyerlerinde çalışan büro personelinin veya teknik elemanların kendilerine “memur” demesi doğru değildir. Türkiye’de “memur” yalnızca devlet hizmetinde olan ücretlilerdir. Özel kanunları olan işyerlerinde çalışanlar dışında, memurlar 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu kapsamındadır.

Sözleşmeli personel ise iki ayrı mevzuata tabidir. Kamu işletmelerinde çalışan sözleşmeli personel, 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye tabidir. Merkezi yönetimde çeşitli bakanlıklarda çalışan sözleşmeli personelin (4/B) çalışma koşulları ise Bakanlar Kurulu kararlarıyla düzenlenir.

Bunların dışında özel bazı düzenlemeler de vardır.

Örneğin, Bakanlar Kurulu 4 Ekim 2013 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan “Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketinde Çalıştırılacak İdari Hizmet Sözleşmeli Personel Hakkında Yönetmelik” ile PTT’de farklı bir çalışma biçimi getirdi.

Örneğin, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde yaklaşık 1600 işçi, "ek ücretli" adı altında çalıştırılmaktaydı. Bu şekilde işe alınanlara Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmet Daire Bşk. tarafından "Rehber ve Usta Öğretici Taahhünamesi" imzalatılmaktadır. Bu taahhünamenin 5. maddesine göre, "ek ücretliler"ın işverenenden ikramiye (ilave tediye), yemek parası, yol parası, ve başka ad altında herhangi bir ek parasal talepte bulunması yasaklanmaktadır. "Ek ücretliler"e hafta tatili ücreti ve genel tatillerde ücret verilmeyecektir. "Ek ücretli" eğer "resmi olarak başvurursa" o yılki yıllık ücretli izninden feragat etmiş sayılacak ve bunun karşılığında bir ücret talebinde bulunmayacaktır. Taahhünamenin en kötü düzenlemesi ise şunlardır: "*İdarenin bildireceği yerde veya görev yerimin dışında, idarece belirlenecek olan yerlerde ve işlerde, ilgili tüm görevlerde itiraz etmeden yer alacağımı*" taahhüt ederim (Madde 13). "*İdarece; hizmetime ihtiyaç kalmadığının tarafıma bildirilmesi halinde, hiçbir itiraza mahal kalmaksızın ayrılacağımı*" taahhüt ederim.

## Ücretlilerin Sayısı ve Gelir Getirici Bir İşte Çalışanlar İçindeki Oranı

Devlet İstatistik Enstitüsü anketlerine göre, 1988 yılı Ekim ayında Türkiye'de 7,2 milyon ücretli vardı. Bu kişilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı da yüzde 40,4 idi.

TÜİK'in verilerine göre, Türkiye'de 2004 yılında 10,7 milyon ücretli, 1,0 milyon işveren, 4,6 milyon kendi hesabına çalışan ve 3,4 milyon ücretsiz aile çalışanı vardı. Ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı yüzde 54,5 idi. Ücretlilerin yalnızca 401 bini tarım sektöründeydi. 10,3 milyon ücretli tarım dışı sektörlerde çalışıyordu. 3,4 milyonluk ücretsiz aile çalışanı kitlesinin 2,9 milyonu tarımdıydı.

TÜİK'in 2019 yılı Nisan ayı verilerine göre, ücretli sayısı 19,3 milyondur. 2020 yılı Nisan ayında bu sayı 17,8 milyona indi. İşverenlerin Nisan 2019'da 1,3 milyon olan sayısı Nisan 2020'de 1,2 milyona geriledi. Kendi hesabına çalışanların sayısı 2019 Nisan'ında 4,8 milyon iken, 2020 Nisan'ında 4,3 milyona düştü. Ücretsiz aile çalışanları Nisan 2019'da 2,8 milyon kişiydi; Nisan 2020'de 2,3 milyon kişiye düşmüştü. Ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı yüzde 68,4 ve 69,5 düzeyine yükselmişti.

Diğer bir deyişle, Türkiye'de işçi, memur ve sözleşmeli personelin sayısı 2004 yılından 2019 yılına kadarki 14 yıllık sürede 10,7 milyondan 19,3 milyona yükseldi, yaklaşık iki katına çıktı.

Türkiye'de günümüzde ücretlilerin sayısı 19 milyonun da üzerindedir. Birçok emekli ve öğrenci tam zamanlı veya kısmi zamanlı olarak çalışmakta, ancak anketlerde bu kimlikleriyle gözükmemektedir. Eve-iş-verme sistemi içinde bir işverenenden aldıkları işi evlerinde yapanlar da hukuken işçi olmakla birlikte, anketlerde işçi olarak gözükmemektedir. İşsizler de esasında bir işyerinde ücret karşılığında çalışmak isteyen potansiyel işçilerdir.

Ücretlilerin sayısındaki bu artışın iki kaynağı, hızla tasfiye olmakta olan kentlerdeki esnaf-sanatkar ve kırsal bölgelerdeki küçük meta üreticileridir.

Türkiye'de büyük sermaye 1990'lı yıllardan itibaren perakende ticarete güçlü bir biçimde girdi ve binlerce işyerinden oluşan mağaza zincirlerini mahallelere kadar yaygınlaştırdı. Toptancılardan mal alarak satan manav, kasap, bakkal, kırtasiyeci ve benzeri esnafın, doğrudan üreticiden büyük miktarlarda alım yapan ve üreticiye fiyat dikte edebilen büyük sermaye ile rekabet şansı yoktur. Buna bağlı olarak, kentlerdeki esnaf-sanatkar hızlı bir biçimde iflas etmektedir. İflas edenlerin bir bölümü çalışma hayatından çekilmekte, bir bölümü ise işçileşmektedir.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren tarıma verilen destek sistemli bir biçimde azaltıldı. Tarım girdilerinin çiftçiye maliyetinin altında fiyatlarla satılması ve çiftçinin ürününün taban fiyatlarıyla desteklenmesi uygulamaları sona erdi. Ayrıca özellikle tarım sektörüne destek sağlayan kamu

kuruluşlarının özelleştirilmesi de kırsal bölgelerde yoksullaşmaya, mülksüzleşmeye ve kente göç edip işçileşmeye yol açtı. Bu sürecin en çarpıcı örneği, tütün üreticilerinde yaşandı.

Türkiye’de 1998 yılında 622 bin tütün üreticisi vardı. Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu’nun verilerine göre, TEKEL’in özelleştirilmesi süreci ve sonrasında, tütün üreticilerinin sayısı 2003 yılında 334 bine indi. Uygulanan ve uygulanan politikalar sonucunda bu sayı 2016 yılında 58 bine kadar geriledi. Tütün üretimi genellikle kıraç toprakta, yaklaşık 10 dönümlük bir arazide ve emek-yoğun çalışmayla gerçekleştirilmektedir. Tütünün alternatifi bir ürün yoktur. Bu nedenle tütün üretiminin dışına itilen aileler hızla yoksullaştı, mülksüzleşti; bu kişilerin önemli bir bölümü kentlere göç etmek zorunda kaldı.

EBK, Süt Endüstrisi ve Yem Fabrikalarının özelleştirilmesi sonrasında hayvancılığın gerilemesi de aynı sonuçlara yol açtı.

Küçük meta üreticilerinin topraklarını satmasına ilişkin birçok örnek basına yansıdı. Adana Ticaret Odası Başkanı Şaban Baş, Çukurova’daki gelişmeyi şöyle anlatıyordu: “Köylü borç batağına saplanmış durumda. (...) Küçük çiftçinin durumu da aynı. Sattıktan sonra kendi arazilerinde işçi durumuna düşüyorlar. Arazileri alanlarsa, sanayiciler, iş adamları, doktorlar ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden gelen kişiler. Ovanın yüzde 40’ı el değiştirmiş durumda.” (*Yeniçağ Gazetesi*, 25 Eylül 2008)

Kırsal bölgelerde bu hızlı yoksullaşma nedeniyle çok sayıda köylü, köydeki topraklarını satmadan, kente göçtü ve işçilik yapmaya başladı. 1950’li yıllara benzer bir süreç yaşandı. İşçi sayısı arttı, ancak bu işçilerin bir bölümü henüz tam olarak mülksüzleşmemiş ve kafaları hâlâ küçük üretici köylü gibi çalışan insanlar oluştu. Bu insanlar, işyerlerindeki mücadeleye genellikle uzak kaldı.

## **Kamu Sektöründe İstihdam**

Türkiye’de kamu sektöründe istihdam geçmişten beri önemliydi. Özellikle yürürlükteki mevzuatın uygulanmasında ve toplu iş sözleşmeleriyle yeni hakların elde edilmesinde, kamu kesimi yıllarca öncülük yaptı. Hükümetler de siyasi destek almak amacıyla kamu kesiminde istihdamı artırma eğilimindeydi. Ancak ekonomik krizlere ve IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların baskılarına bağlı olarak özelleştirme, fason üretim, taşeronlaşma gibi uygulamalarla kamu kesiminde istihdamda bir daralma yaşandı.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları döneminde kamu kesiminde istihdamda yeniden bir artış gerçekleşti. Bu artışın bir kaynağı, memur sayısındaki yükseliştir. İkinci kaynak, 2 Nisan 2018 tarihi itibarıyla kamu kesiminde taşeron işçisi olarak çalışanların kadroya geçirilmesidir. Bu gruptaki işçi sayısının yaklaşık 800 bin olduğu tahmin edilmektedir.

Hazine ve Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verileri kullanılırsa, kamu kesiminde toplam istihdam 2002 yılında 2,6 milyon, 2007 yılı ortalarında 2,9 milyon ve 2018 yılı ortalarında 4,1 milyon oldu.

Bütçe ve Mali Kontrol Gn.Md. verilerine göre memur sayısı (belediyeler dahil) 2002 yılında 1,9 milyondur. 2007 yılı ortalarında 2,1 milyona ve 2018 yılında 2,9 milyona çıktı.

Sözleşmeli personel sayısı 2002 yılında 195 bindi. 2007 yılı ortalarında 166 bine ve 2018 yılında 293 bine yükseldi.

İşçi sayısı 2002 yılında 450 bindi; 2007 yılında 527 bin oldu. Taşeron işçilerinin kadroya geçirilmesiyle, 2020 yılı Nisan ayında kamu kesiminde işçi sayısı 1 milyon 195 bine çıktı.

TÜİK verilerine göre de, 2020 yılı Nisan ayında kamu kesiminde 2,9 milyon memur, 455 bin sözleşmeli personel ve 1 milyon 195 bin işçi çalışıyordu.

Memur sayısındaki artış ve taşeron işçilerinin kadroya geçirilmesiyle, kamu kesiminde istihdamın toplam istihdam içindeki payı yeniden yükseldi.

## **Kadın İşçiler**

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı birçok ülkedekinden düşüktür. Bunun öncelikli nedeni, köyden kente göçtür. Kırsal bölgelerde kadın üretim sürecine aktif olarak katılır. İşgücü anketlerinde kadınların çok büyük bölümü, “ücretsiz aile işçisi” olarak gösterilir. Ancak köyden kente göçle birlikte, yüzyıllardır üstlendiği ve gerçekleştirdiği tarımsal faaliyetin dışına düşen kadın, üretimden kopar.

Ancak son yıllarda ücretli olan kadınların sayısında ve oranında önemli bir artış gerçekleşti.

Bunun öncelikli nedeni, tüketim kalıplarının değişmesi ve ailelerin gelecekte elde etmeyi umdukları gelirleri, kredi kartı ve tüketici kredisi yoluyla, önceden harcama alışkanlığının yaygınlaşmasıdır. Artan harcamalar, kadınları da işgücü piyasasına çekti.

Ailenin geleneksel geçim sağlayıcısı olan erkeğin işten çıkarılması veya ücretinin ödenmemesi gibi durumlarda da kadınların ücretli olarak çalışma eğilimi güçlendi. Kadınları “girişimci” olarak işgücü piyasasına katma çabalarının etkisi sınırlı kaldı. Çalışmaya başlayan kadınların büyük çoğunluğu, işçi oldu.

1965 nüfus sayımı sonuçlarına göre, kadın işçi ve memurların toplam sayısı 304 bindi. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre kadın işçi ve memurların toplam sayısı 1,5 milyondur. Kadın işçi ve memurların toplam sayısı 2010 yılında 3,2 milyon oldu.

SGK verilerine göre, 2002 yılında yalnızca 1 milyon kadın işçi vardı; 2020 yılı Mart ayında bu sayı 4,5 milyona yükseldi.

TÜİK verilerine göre, 2004 yılında yalnızca 2,3 milyon ücretli (işçi, memur ve sözleşmeli personel) kadın vardı. 2018 yılı sonunda ücretli kadınların sayısı 6,0 milyona yükseldi.

SGK verilerine göre, 2018 yılı Aralık ayında işçi olarak çalışan 4,3 milyon kadının istihdam edildiği en önemli işkolları şöyleydi:

Gıda Ürünleri İmalatı	148,4 bin
Tekstil Ürünleri İmalatı	118,4 bin
Giyim Eşyaları İmalatı	303,8 bin
Toptan Ticaret	212,7 bin
Perakende Ticaret	536,3 bin
Yiyecek ve İçecek Hizmeti	227,9 bin
Binalar ile İlgili Faal. ve Çevre	236,5 bin
Büro Yönetimi, Büro Destek Faal.	197,3 bin
Eğitim	421,8 bin
İnsan Sağlığı Hizmetleri	385,0 bin



Kadınların kentlerde işçi olarak çalışmaya yönelebilmemesinin diğer bir nedeni, ev işlerinin kolaylaşmasıdır. Elektrikli süpürge, buzdolabı, otomatik çamaşır makinesi gibi dayanıklı tüketim malları ev işlerinin yükünü azalttı. Dışarıda yemek yemenin ucuzlaması ve yaygınlaşması, dondurulmuş yiyecekler, vb. gelişmeler de bu süreci etkiledi.

20-30 yıl önce köyde kendi işinde çalışan küçük burjuva kadının yerini, günümüzde kentte işçi olarak çalışan kadın almaktadır.

## **Beyaz Yakalı İşçiler**

Türkiye’de özel sektör işyerindeki çalışan büro personeli ve teknik personel kendilerini genellikle “memur” olarak nitelendirir ve genellikle de işyerinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinin kapsamı dışındadır. Halbuki özel sektör işyerlerinde çalışanların (işveren vekilleri dışında) tümü işçi statüsündedir ve büyük çoğunlukla beyaz yakalı işçidir.

Geçmişte beyaz yakalı işçilerle mavi yakalı işçiler arasında ciddi bir örgün eğitim düzeyi farkı olurdu. Aşağıdaki verilerde de görüleceği gibi, bu fark günümüzde büyük ölçüde kapandı. Mavi yakalı işçiler arasında endüstri meslek lisesi ve üniversite mezunlarının sayısı ve oranı hızla yükseliyor. Halbuki birçok işyerinde mavi yakalı işçilerle beyaz yakalı işçiler arasındaki ayrım ve hatta çelişkiler devam ediyor.

Beyaz yakalı işçiler, işyerinde yetkili sendikanın belirlenmesinde ve grev oylamasında toplam işçi sayısına dahil edilirler. Bu nedenle, beyaz yakalı işçilerin mavi yakalı işçilerle birlikte davranması, hepsinin ortak çıkarı açısından son derece önemlidir.

Beyaz yakalı işçilerin bu konudaki davranışını değiştirecek olan da yaşam koşullarıdır. Beyaz yakalı işçilerin çalışma koşulları ilk bakışta mavi yakalılara göre daha uygundur. Ancak, örneğin, beyaz yakalı işçiler genellikle fazla çalışma ücreti almazlar. Toplu iş sözleşmelerinde genellikle kapsam dışında tutuldukları için de, sendikalaşma hakları olmasına karşın, sendikaya üye olmazlar ve sendikal örgütlülüğün gücünden yoksun kalırlar.

Beyaz işçilerin oranına ilişkin bir tahmin, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 2017 yılında bağıtlanmış toplu iş sözleşmelerine ilişkin verilerinden hareketle yapılabilir.

Bakanlık verilerine göre, 2017 yılında bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinin uygulandığı işyerlerinde çalışan toplam personel sayısı 800.288 idi. Ancak bu işyerlerinde çalışan sendika üyelerinin sayısı 619.276 idi. Diğer bir deyişle, işyerindeki işçilerin yüzde 22,6’sı büyük olasılıkla toplu iş sözleşmelerinde kapsam dışı personeldi ve beyaz yakalı işçiydi.

## **Taşeron İşçileri ve Kiralık İşçiler**

Türkiye’de özellikle 1991-1992 yıllarında kamu kesiminde ve özel sektörde ücretlerin ve toplam işçilik maliyetlerinin yükselmesiyle birlikte her iki alanda da taşeronluk ve fason üretim yaygınlaştırıldı.

Aşağıda özetle ele alınacağı gibi, kamu sektöründeki taşeron işçileri, siyasal güçlerini kullanarak kadroya geçmeye ve kadrolu işçilerin sahip oldukları haklardan yararlanmaya çalıştılar. 4857 sayılı İş Kanununun bu konuda getirdiği hakları kullanıp dava yoluna giden kamu işçilerinin çabaları sonucunda, 2 Nisan 2018 tarihinde kamu kesimindeki taşeron işçilerinin yaklaşık 800 bini kamu kurumlarında veya belediye şirketlerinde kadroya geçirildi. Ancak kamu kesiminde bazı alanlardaki taşeron işçilerinin sorunlarına çözüm bulunamadı. Kadroya geçirilişte kapsam dışı bırakılan işçilerin “taşeron işçiliği” ve sorunları devam etti.

Özel sektör işyerlerinde ise taşeron işçilerinin İş Kanununda varolan haklarını kullanmaları doğrultusunda önemli bir örgütlü mücadeleleri gelişmedi. Artan işsizlik koşullarında birçok işçi, taşeron işçisi olarak bazı haklardan mahrum bir biçimde çalışmayı kabullendi. Özel sektör işyerlerindeki taşeron işçilerinin sayılarına ilişkin hiçbir ciddi çalışma yoktur.

Türkiye’de kiralık işçilik uygulaması 2003 yılında İş Kanunuyla gündeme geldi ve şirketler arasında işçi kiralamayla sınırlıydı. İş Kanununda 2016 yılında yapılan değişiklikle, özel istihdam bürolarına (özel sektör işyerlerine) işçi kiralama yetkisi verildi. 2019 yılında bu yetki kullanılarak kiralanan işçi sayısı çok sınırlıydı. Ancak taşeron işçi çalıştırmanın yasında yol açtığı bazı sorunların aşılmasını sağlamada kiralık işçiliğin kullanılması gündemdedir. Günümüzde kiralık işçiliğin boyutları konusunda bir araştırma yoktur.

## **Toplum Yararına Programlar ve İşbaşı Eğitim Programları**

Türkiye’de hükümetlerin işsizliği azaltmak ve halkın desteğini almak amacıyla uyguladığı politikalarından biri, İŞKUR aracılığıyla düzenlenen “aktif işgücü programları”dır.

Bu programlar kapsamındaki uygulamalardan biri, “mesleki eğitim kursları”dır. Bu kurslardan yararlanan kişi sayısı 2010 yılında 156,6 bin kişiyen, 2015 yılında 169,4 bin kişiye yükseldi ve 2018 yılında 117,2 bin kişi oldu.

“Toplum yararına programlar”dan ise 2010 yılında 42,1 bin kişi yararlanmıştı. İki milletvekili genel seçiminin yapıldığı 2015 yılında bu programdan yararlanan kişi sayısı 523,2 bin kişiye yükseldi. 2018 yılında ise 355,5 bin kişi bu programdan yararlandı.

“İşbaşı eğitim programı” daha az sayıda kişiyi kapsadı. 2010 yılında 8,3 bin kişi bu programdan yararlanırken, bu sayı 2018 yılında 300,5 bin kişi oldu.

Bu programlardan yararlananlar kamu sektörü ve özel sektör işyerlerinde belirli sürelerle çalıştırılmaktadır. İŞKUR’un internet sitesinde verilen bilgilere göre, “Düzenlenen faaliyetlere katılanlardan herhangi bir ad altında, herhangi bir ücret ya da katkı alınmamaktadır. Faaliyetlere ilişkin tüm giderler İŞKUR tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca faaliyetlerden yararlananlara eğitim ya da katılım süresince yol yemek gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaları amacıyla ödemeler (günlük 20-77,7 TL) yapılmaktadır. Toplum Yararına Programlarda ise bu ödemeler asgari ücret düzeyinde olmaktadır.”

## **Eve-İş-Verme Sisteminde Çalışan İşçiler**

Türkiye’de giderek daha fazla işçi, eve-iş-verme sistemi içinde çalışmaktadır. Bu işçilerin bir bölümü, geleneksel sanayi üretiminin tamamlayıcı işlerini yapmaktadır. Bir bölümü ise, internet kullanarak evden iş yapan vasıflı ve genellikle beyaz yakalı işçilerdir. Bu konumdaki kişiler geçmişte işçi sayılmazlar, “istisna akdi” ile çalıştıkları kabul edilirdi. Ancak, mevzuat bölümünde ele alınacağı gibi, önce Türk Borçlar Kanununda, ardından da İş Kanununda getirilen düzenlemelerle bu kişiler işçi statüsüne geçirildi. Ancak bu biçimde çalışan işçiler günümüzde kadar ciddi bir örgütlenme gerçekleştirmediler.

Türkiye’de çok sayıda kadın da, evde yaşlı ve çocuk bakımında veya temizlik işinde kaçak olarak çalışmaktadır. Bu kadınlar, sundukları hizmet karşılığında verilen parayı kendileri aldıkları için, gerçekte işçi sınıfına dahil değildir. Ancak bu alanda da şirketleşme giderek yaygınlaşmaktadır. Bu durumda sunulan hizmet karşılığında ödenen para şirkete verilmekte, çalışan kadınlar da şirketten belirli bir ücret almaktadırlar. Böyle bir uygulamada kadınlar işçileşmektedir.

## Ücretlilerin Eğitim Durumu

Türkiye’de işçi sınıfının örgün eğitim düzeyi hızla yükselmektedir. Geçmişte mavi yakalı işçilerin çok büyük bölümü ilkokul ve ortaokul mezunu olurdu. Lise ve üniversite mezunları ya özel sektörde beyaz yakalı işçilik yapardı, ya da devlet memurluğunda çalışırdı. İşçilerin ve memurların örgün eğitim düzeyi 2002 yılının son çeyreğinden 2018 yılı Aralık ayına kadar çok büyük bir değişim gösterdi. Günümüzde birçok işyerinde, gördüğü eğitim alanının dışında mavi yakalı işçi olarak çalışan çok sayıda üniversite lisans veya önlisans mezunu vardır. Üniversitelerde günümüzde 7,5 milyon dolayında lisans ve önlisans öğrencisi olduğu düşünülürse, önümüzdeki yıllarda aşağıdaki tablo daha da değişecektir.

Aşağıdaki çizelgede en göze çarpan değişim, yüksekokul veya fakülte mezunlarına ilişkindir. Bu konuda olanların sayısı 2002 yılının son çeyreğinde 2,0 milyon iken 16 yıl sonra, Aralık 2018’de 6,0 milyon oldu. Yüksekokul veya fakülte mezunlarının toplam ücretliler içindeki payı aynı dönemde yüzde 21,8’den 31,3’e yükseldi.

Ücretlilerin örgün eğitim düzeyindeki bu hızlı yükselmenin yanı sıra, yaklaşık herkesin elinde bulunan akıllı telefonlar ve evlerdeki bilgisayarlar aracılığıyla bilgiye erişim de son derece kolaylaştı. Bu olanak, kulaktan dolma sıg bilgiyle yetinme alışkanlığını yaygınlaştırsa ve belirli bir konuda ciddi inceleme eğilimini zayıflatsa da, geçmişte bulunmayan önemli bir kaynaktır.

## Ücretlilerin Örgüt Eğitim Düzeyi

Eğitim durumu	2002-4.dönem		Aralık 2010		Aralık 2018	
	Sayı (bin)	%	Sayı (bin)	%	Sayı (bin)	%
Okuma-yazma bilmeyen	74	0,8	188	1,3	294	1,5
Okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	66	0,7	456	3,3	482	2,5
İlkokul	3.105	34,0	4.125	29,5	4.128	21,7
İlköğretim	35	0,4	1.323	9,5	1.582	8,3
Ortaokul veya dengi meslek okulu	1.136	12,4	1.205	8,6	2.081	10,9
Genel lise	1.421	15,6	1.668	11,9	2.093	11,0
Lise dengi meslek okulu	1.301	14,3	1.715	12,3	2.426	12,7
Yüksekokul veya fakülte	1.990	21,8	3.316	23,7	5.954	31,3
TOPLAM	9.128	100,0	13.997	100,0	19.040	100,0

## Yabancı İşçiler

Türkiye’de büyük boyutta yabancı işçi sorunu 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla başlayan ve 1991 yılı sonunda Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle tamamlanan süreçte ortaya çıkmış, yaklaşık 1 milyon işçi Türkiye’ye gelerek çalışmaya başlamıştı. Benzer boyutta yeni bir dalga 2011 yılında gündeme geldi.

2011 yılında Suriye’de iç savaş başladı. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre, 2018 yılında Türkiye’de “geçici koruma kapsamında” olan Suriyeli göçmen sayısı 3 milyon 400 bin civarındaydı. Bu kişilerin 216 bini geçici barınma merkezlerinde kalıyordu. Geri kalanları Türkiye’nin değişik bölgelerine dağılmıştı. Suriyelilerin bir bölümü kaçak olarak, bir bölümü de bu konuda yapılan mevzuat düzenlemesi kapsamında işyerlerinde işçi olarak çalışıyordu. Özellikle tekstil işkolunda Suriyeli kaçak çocuk işçi istihdamı da epeyce yaygındı.

Bu dönemde Türkiye’de Azeri, Afgan, Moldovalı, Ermeni, Gürcü işçi de vardı. Bunların yaklaşık 75 bini izinli, geri kalanı kaçaktı. Türkiye’ye Nepal’den bile işçi getiriliyordu.

## İşsizler

Türkiye’de günümüzde işsizlik konusunda kullanılabilir tek kaynak, TÜİK’in işgücü istatistikleridir.

TÜİK verilerine göre, 2020 yılı Nisan ayı itibariyle toplam işgücü 29,4 milyon kişiden oluşuyordu. Bu toplamın 25,6 milyonu gelir getirici bir işte istihdam ediliyordu. İşsiz sayısı da 3,8 milyonu. İşsizlik oranı yüzde 12,8 düzeyindeydi.

Ancak bu işsizler, çalışma yeteneğinde ve niyetinde olup, işsizlik anketinin yapıldığı tarihten önceki dört hafta içinde iş aramış kişilerden oluşur.

TÜİK verilerinde işgücü dışında kabul edilen ve iş aramayıp, çalışmaya hazır olan bir kitle de vardır. Bu kişilerin sayısı 4,5 milyonu. Bir yıl önce 2,3 milyon olan bu rakam, 4,5 milyona yükselmişti.

Bu iki rakam toplandığında, Türkiye’de resmi verilere göre işsiz sayısının 8,3 milyon olduğu ortaya çıkmaktadır.

2020 yılı Nisan ayında kısa çalışma kapsamında işsizlik sigortası fonundan para alan işçi sayısı 3 milyon 243 bindi. Ayrıca Nisan-Haziran döneminde 1 milyon 705 bin kişi de ücretsiz izne çıkarılmıştı. Bu rakamlar da dikkate alındığında, işsiz sayısı daha da artmaktadır.

TÜİK verilerine göre engelli veya yaşlı olması nedeniyle çalışmadığı belirtilen kişi sayısı 2019 Nisan’dan 2020 Nisan’a kadar 3,9 milyondan 4,9 milyona çıkmıştır. İşsizlerin bir bölümünün bu kategoride sınıflandırıldığı akla gelmektedir.

Tüm bu veriler, işsizlik sorununun boyutlarını giderek büyüdüğünü göstermektedir.

Bunların dışında, verilerde öğrenci, emekli, “ev işleriyle meşgul” kategorilerinde sınıflandırılıp, iş bulabildiği takdirde çalışacak birçok kişinin bulunduğu da bilinmektedir.

Kısmi zamanlı çalışma gönüllü veya tam zamanlı iş bulunamadığından zorunlu olabilir. TÜİK verilerinde, tam zamanlı iş bulunamadığından zorunlu olarak kısmi zamanlı çalışanlar da istihdam içinde sayılmaktadır. Bu da işsiz sayısının daha düşük olmasına katkıda bulunmaktadır.

Türkiye’de 2000’li yılların başlarından itibaren çok sayıda üniversite ve yüksek okul açıldı. Milyonlarca aile, üniversite diplomasının insanların “hayatını kurtaracağı” beklentisi içinde, çocuklarını büyük fedakarlıklarla üniversiteye gönderdi. 2017 yılında üniversitelerdeki öğrenci sayısı 7 milyon dolaylarındaydı. 7 milyon gencin işgücü piyasasından çekilmesi, işsizlik rakamlarının da düşürülmesini sağladı. Ancak niteliği çok tartışılan üniversiteleri bitiren gençlerin önemli bir bölümü, eğitim gördükleri alanda iş bulamadılar. Çok sayıda üniversite mezunu da, niteliklerine uygun olduğunu düşündükleri işleri bulamayınca işsiz kaldı. Türkiye’nin son yıllardaki en önemli sorunlarından biri, üniversiteli diplomalı işsizlerdir. TÜİK verilerine göre, 2002 yılının son çeyreğinde yüksekokul veya fakülte mezunu işsizlerin sayısı 306 bin, toplam işsizler içindeki oranı yüzde 11,4 idi. 2018 yılı Aralık ayı verilerine göre, yüksekokul veya fakülte mezunu işsizlerin sayısı 1 milyon 68 bin olmuştu. Bu kişilerin toplam işsiz kitlesi içindeki oranı da yüzde 24,8’e yükselmişti.

## Eğitim durumuna göre işsizler

Eğitim durumu	2002-4.dönem		Aralık 2010		Aralık 2018	
	Sayı (bin)	%	Sayı (bin)	%	Sayı (bin)	%
Okuma-yazma bilmeyen	100	3,7	63	2,2	81	1,9
Okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	49	1,8	152	5,2	159	3,7
İlkokul	1.163	43,3	880	30,0	1.026	23,8
İlkretim	27	1,0	399	13,6	487	11,3
Ortaokul veya dengi meslek okulu	354	13,2	246	8,4	496	11,5
Genel lise	407	15,1	406	13,9	494	11,5
Lise dengi meslek okulu	284	10,6	306	10,4	491	11,4
Yüksekokul veya fakülte	306	11,4	477	16,3	1.068	24,8
TOPLAM	2.689	100,0	2.929	100,0	4.302	100,0

Türkiye’de 15-24 yaş grubunda (ğrenciler dışında) işsizlik oranı da 2018 yılı sonunda yüzde 24,5 düzeyindeydi. Halbuki bu oran, 2017 yılı Aralık ayında yüzde 19,2 idi.

Türkiye’de gizli işsizlik ve eksik istihdam konusunda güvenilir veri yoktur.

Gizli işsizlik, kişinin istihdam ediliyor gözüktüğü ve ancak üretime veya hizmet sunumuna katkısının önemsiz olduğu durumlardır. Örneğin, bir bakkalın oğlu iş bulamamışsa, babası onu kasaya oturtup, “gözünün önünde” olmasını sağlayabilir. Bu gencin bakkalın çalışmasına katkısı yoktur; ancak işgücü anketini yapan kişiye göre bu genç, “cretsiz aile işçisi”dir ve istihdam edilmektedir. Köylerde geçmişte uzun sürelerde ancak bitirilebilen bazı işler, günümüzün tarım alet ve makineleriyle hızla tamamlanmaktadır. Birçok durumda, köylü ailesinin gencinin üretime katkısı çok azdır; ancak bu kişi de “cretsiz aile işçisi” statüsündedir. Türkiye’deki işsizlerin epeyce bir bölümü, aile işletmelerinde çalışıyor gözükmekle birlikte, gerçekte gizli işsizdir.

Eksik istihdam da ülkemizde yaygınlaşmaktadır. Eğer bir kişi tam zamanlı çalışmaya hazır ve istekliken, böyle bir iş bulamadığından kısmi zamanlı işte çalışmak durumunda kalmışsa, eksik istihdam söz konusudur. Ayrıca, kişi eğitim düzeyine ve yeteneklerine uygun bir iş bulamayıp, vasıfsız bir işte çalışmak zorunda kalmışsa ve her an kendine yeni bir iş arıyorsa da eksik istihdamdan söz edilebilir. Örneğin, giderek artan sayıda niversite mezunu, kendilerine uygun iş bulamayıp, geçim sağlayabilmek için ilgisiz işleri kabullenmişse, böyle bir durum söz konusudur.

Türkiye’de gizli işsizlik ve eksik istihdama ilişkin güvenilir veriler yoktur. Ancak her iki istihdam biçiminin de yaygınlaştığı bilinmektedir.

## II.ALIşMA MEVZUATI

### Çalışma Mevzuatı ve Uluslararası Sözleşmelerin Doğrudan Uygulanırlığı

Türkiye, çeşitli nedenlerle onayladığı veya imzaladığı uluslararası sözleşmeler ve benzeri belgelerle, çalışma yaşamına ilişkin bazı düzenlemelere uymayı taahhüt eder. Ancak eğer Türkiye’de yürürlükte bulunan kanunlar ile bu uluslararası belgeler arasında bir çelişki doğarsa, hangi düzenlemenin uygulanacağı konusunda bir boşluk vardı.

7 Mayıs 2004 tarihinde Anayasa'nın 90. maddesine eklenen hükümle bu konuya açıklık getirildi: "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır."

Bu değişiklikle, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmeler doğrudan uygulanırılık kazandı. Sendikal hak ve özgürlükler konusunda en geniş düzenlemeler olan 87 ve 98 sayılı ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) Sözleşmeleri Türkiye tarafından onaylanmıştı ve böylece doğrudan uygulanır oldu. Diğer bir deyişle, 87 ve 98 sayılı ILO Sözleşmelerinin hükümleri ile iç mevzuatın çelişmesi durumunda, yargıçların anayasal görevi ve sorumluluğu, ILO Sözleşmelerini derhal ve doğrudan uygulamak ve bu Sözleşmelerle çelişen iç mevzuat hükümlerini "yok" (zımnen mülga) saymaktı.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, sendikal hak ve özgürlükler konusunda 12 Eylül öncesinde ve sonrasında getirilmiş olan tüm kısıtlamalar kalkmaktaydı. Sorun, hukuken elde edilmiş olan bu hakkın iyi öğrenilmesi, üyelere, işverenlere ve özellikle yargıçlara kavratılması ve hayata geçirilmesi idi.

Ancak 2004 yılı Mayıs ayında kazanılmış bu önemli hakkın 2014 yılı sonlarına kadar hayata geçirilmesi, adım adım yerleşen Yargıtay ve Danıştay kararlarıyla gerçekleşebildi.

Uluslararası sözleşmelerin (özellikle 87, 94, 98, 135 ve 158 sayılı ILO Sözleşmelerinin) doğrudan uygulanırılığı dikkate alınmazsa, Türkiye'de işçiler için sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarını düzenleyen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda çok önemli sendikal hak ihlalleri vardı. Kamu çalışanlarının toplu pazarlık hakkı da doğrudan uygulanırılık kazanmış olan uluslararası sözleşmelere uygun değildi.

## **Avrupa Sosyal Şartı'nın Çekincelerle Onaylanması**

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 27.9.2006 günü kabul ettiği 5547 sayılı Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun sonrasında, bu metin Türkiye tarafından belirli çekincelerle birlikte onaylandı. Metnin İkinci Bölümünün çekince konan maddeleri, adil çalışma koşulları hakkı, en az dört haftalık yıllık ücretli izin hakkı, adil bir ücret hakkı, örgütlenme hakkı, toplu pazarlık hakkı, "menfaat uyuşmazlığı durumunda çalışanların ve işverenlerin, daha önce yapılan toplu sözleşmelerden doğabilecek yükümlülüklerle bağlı olmak koşuluyla grev hakkı dahil, toplu eylem hakkını" içeriyordu.

Onaya çekinceler konması Emek Platformu'nun tepkisini çekti.

Emek Platformu Başkanlar Kurulu 25 Eylül 2006 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Dikmen Kapısı önünde bir kitlesel basın açıklaması yaparak, Hükümetten, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na konan çekincelerin kaldırılmasını istedi.

Bu dönemde, Anayasadaki bu önemli değişikliğin yanı sıra, 2001-2014 döneminde çalışma yaşamını ilgilendiren önemli mevzuat değişiklikleri de yaşandı.

## **İş Kanunu (4857)**

4857 sayılı İş Kanunu, Ecevit Hükümeti döneminde 2002 yılında hazırlanan kanun taslağı temelinde 22 Mayıs 2003 günü kabul edildi ve 10.6.2003 günlü *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. 4857 sayılı İş Kanunu, 1971 yılında kabul edilen 1475 sayılı İş Kanununun yerini aldı. Ancak, 1475 sayılı Kanunun kıdem tazminatı hakkını düzenleyen 14. maddesi hâlâ yürürlüktedir.

İş Kanunu, işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen temel metindir.

İş Kanununun ücretlerin düzeyine ilişkin düzenlemesi azdır.

Bu konudaki en önemli düzenleme, asgari ücretin belirlenmesine ilişkindir. İş Kanununda ücretlerin düzeyine ilişkin diğer bir düzenleme, fazla çalışma ücretidir.

İşyerinde yapılan fazla çalışmada, haftalık 45 saati aşan sürelerin ücreti, saat başına düşen miktarın yüzde 50 yükseltilmesi suretiyle ödenir.

2003 yılına kadar, günlük çalışma süresini aşan çalışma fazla çalışma kabul ediliyordu. Yeni düzenlemede haftalık çalışma süresini aşan süreler fazla çalışmadır.

Bu konuda işçi aleyhinde diğer bir düzenleme, denkleştirmenin fazla çalışma ücretinin ödenmesini engellemesidir.

Kanuna göre, haftalık çalışma süresi 45 saattir (yer altı maden işlerinde günde 7,5 saat ve haftada en çok 37,5 saattir); ancak işyerinde iki aylık süre içinde ortalamanın 45 saatte tutulması koşuluyla, bazı haftalarda işçinin haftada 66 saat bile çalıştırılması olanaklıdır. Diğer bir deyişle, işin yoğun olduğu bir dönemde işçi birkaç hafta haftada 66 saat çalışır; bunun karşılığında daha sonraki haftalarda, ortalamayı 45 saate getirecek şekilde düşük sürelerle çalışır. Böyle bir uygulama, fazla çalışma ücretini ortadan kaldırmaktadır. Denkleştirmede kanuna göre iki aylık süre esas alınmaktadır; ancak toplu iş sözleşmeleriyle denkleştirme süresi 4 aya çıkarılabilir (denkleştirme süresi turizm sektörü için 4 ve 6 aydır). Böylesine bir düzenleme fazla çalışma ücreti alınmasını iyice olanaksız hale getirir.

2003 yılına kadar haftalık çalışma süresinin günlere dağılımının eşit olması gerekiyordu. Böylece bir gün normal çalışma süresinin üzerinde çalışılıp fazla çalışma ücreti alınabiliyordu.

Çalışma mevzuatımızda eskiden fazla çalışma karşılığında ücretli izin verilmesi yasaktı; fazla çalışmanın karşılığının mutlaka ücret olarak ödenmesi gerekiyordu. 4857 sayılı İş Kanununun yeni düzenlemelerinden biri, işçinin istemesi durumunda, fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışma karşılığında ücretli izin verilebilmesi uygulamasıdır. İşçi, buna göre, 45 saatin altındaki fazla sürelerle çalışma karşılığında bir saat için bir saat 15 dakika, fazla çalışma karşılığında bir saat için bir saat 30 dakika ücretli izin alabilir. Yasa bu konudaki uygulamayı işçinin isteğine bırakmaktadır; ancak uygulamada fazla çalışma ücreti ödemek istemeyen işverenler, işçinin isteyip istemediğine bakmaksızın, fazla çalışma karşılığında ücret ödemek yerine, işin az olduğu dönemlerde ücretli izin vermeyi tercih etmektedir.

Kanuna göre işçinin onayı alınarak fazla çalışma yaptırılabilir. Fazla çalışma konusunda onay, işçinin bireysel iş sözleşmesiyle, sendikali işçinin toplu iş sözleşmesiyle veya işverenin istediği zaman işçiden alabildiği taahhütnameyle verilebilir.

Kadın işçilerin doğumdan önce 8 ve doğumdan sonra 8 hafta olmak üzere toplam 16 haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Ayrıca, doğum izninden sonra kadına (isteği üzerine) haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilebilir. Kadının, doğum izninden sonra 6 aya kadar ücretsiz izin kullanma hakkı da vardır.

İş Kanununa göre tam zamanlı çalışan işçiler işyerinde bir yılı doldurduktan sonra yıllık ücretli izin hakkına kavuşurlar. İşçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi, hizmet süresi; bir yıldan beş yıla kadar (beş yıl dahil) olanlara 14 günden; beş yıldan fazla onbeş yıldan az olanlara 20 günden; onbeş yıl (dahil) ve daha fazla olanlara 26 günden, az olamaz. Ancak onsekiz ve daha küçük yaştaki

işçilerle elli ve daha yukarı yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi 20 günden az olamaz.

İş sözleşmesinin, herhangi bir nedenle sona ermesi halinde işçinin hak kazanıp da kullanmadığı yıllık izin sürelerine ait ücreti, sözleşmenin sona erdiği tarihteki ücreti üzerinden kendisine veya hak sahiplerine ödenir.

Belirsiz süreli iş sözleşmeleri ise taraflardan biri tarafından, belirli koşullara uyularak, sona erdirilebilir.

Deneme süresi içinde işçinin işten çıkarılması için herhangi bir gerekçe aranmaz. Deneme süresi 2 aydır ve toplu iş sözleşmeleri ile 4 aya kadar uzatılabilir.

30'dan az işçi çalıştırılan işyerlerinde çalışan işçilerin iş sözleşmelerinin işveren tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi (işten çıkarılması) için işverenin geçerli bir neden ileri sürmesi gerekli değildir. İşçinin hatalı bir davranışı yoksa, işçiye belirli bir süre önceden haber vermek koşuluyla ve eğer hak etmişse kıdem tazminatı ödenerek işçi işten çıkarılabilir.

30 ve daha fazla sayıda işçi çalıştırılan işyerlerinde çalışan işçilerin iş sözleşmelerinin işveren tarafından tek taraflı olarak feshedilebilmesi için işverenin geçerli bir neden ileri sürmesi gerekir. İşçinin işten çıkarılmasını gerektiren hatalı bir hareketi olmuşsa, işten çıkarmada tazminat ödenmez. Diğer durumlarda, işçi kıdem tazminatını ve ihbar süresinin ücretini alır.

30 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan ve *işyeri kıdemi 6 aydan az olan* işçilerin iş sözleşmelerinin işveren tarafından tek taraflı olarak feshedilmesinde de geçerli bir neden aranmaz.

30 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde çalışıp *en az 6 ay işyeri kıdemi olan* bir işçinin işten çıkarılabilmesi için işverenin "geçerli bir neden" ileri sürmesi gerekir.

İşçinin işten çıkarılmasında ihbar süresi işçinin kıdemine göre değişir. İhbar süresi, altı aydan az kıdemli işçi için 2 hafta; kıdemi 6 aydan fazla ve 1,5 yıldan az olan işçi için 4 hafta; kıdemi 1,5-3 yıl olan işçi için 6 hafta; kıdemi 3 yıldan fazla olan işçi için 8 haftadır. Bu süreler sözleşmelerle artırılabilir.

İşveren bildirim süresine ait ücreti peşin vermek suretiyle iş sözleşmesini feshedebilir.

30 ve daha fazla sayıda işçinin çalıştığı bir işyerinde belirsiz süreli iş sözleşmesi ile en az 6 aydır çalışan işçinin iş sözleşmesinin işverence feshedilmesinde, işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır.

İş sözleşmesi feshedilen işçi, fesih bildiriminde sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli bir sebep olmadığı iddiası ile fesih bildiriminin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde işe iade talebiyle arabulucuya başvurur. Yargıya başvurma hakkı, arabulucu safhasından sonra doğar.

Feshin geçerli bir sebebe dayandığını ispat yükümlülüğü işverene aittir. İşçi, feshin başka bir sebebe dayandığını iddia ettiği takdirde, bu iddiasını ispatla yükümlüdür.

Kanuna göre, bu konuda açılan dava seri muhakeme usulüne göre iki ay içinde sonuçlandırılır. Mahkemece verilen karara bölge adliye mahkemesinde itiraz edilebilir (istinaf). Bölge adliye mahkemesinin kararı kesindir. Uygulamada yasada belirtilen sürele uyulamamakta, iş sözleşmesinin feshinin geçerli nedene dayanmadığı savıyla açılan davaların sonuçlanması genellikle



bir yılı aşmaktadır. İşverence geçerli sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli olmadığı mahkemece tespit edilerek feshin geçersizliğine karar verildiğinde, işveren, işçiyi bir ay içinde işe başlatmak zorundadır. İşçiyi başvurusu üzerine bir ay içinde işe başlatmayan işveren, işçiyi en az dört aylık ve en çok sekiz aylık ücreti tutarında tazminat ödemekle yükümlü olur.

Kararın kesinleşmesine kadar çalıştırılmadığı süre için işçiyi en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer hakları ödenir.

İşçi işe başlatılırsa, peşin olarak ödenen bildirim süresine ait ücret ile kıdem tazminatı, yukarıdaki hükümlere göre yapılacak ödemeden düşülür. İşe başlatılmayan işçiyi bildirim süresi verilmemiş veya bildirim süresine ait ücret peşin ödenmemişse, bu sürelerle ait ücret tutarı ayrıca ödenir.

İşçi kesinleşen mahkeme kararının tebliğinden itibaren on işgünü içinde işe başlamak için işverene başvuruda bulunmak zorundadır. İşçi bu süre içinde başvuruda bulunmaz ise, işverence yapılmış olan fesih geçerli bir fesih sayılır ve işveren sadece bunun hukuki sonuçları ile sorumlu olur.

Bazı işyerlerinde işçi mahkeme kararıyla işe dönüp tazminatını geri ödedikten sonra işyerinde sürekli olarak rahatsız ve taciz edilmekte, tazminatını bile almadan çekip gitmeye zorlanmaktadır. Bazı işverenler bu konuda yasadaki çeşitli açıkları da kullanabilmektedir. İşe yargı kararıyla geri dönmüş işçiyi koruyucu özel hükümler yoktur.

İşverenin iş sözleşmesini tazminat ödeyerek geçerli bir nedenle sonuçlandırabileceği bazı başka durumlar da vardır. Sağlık nedeniyle fesih, bunlardan biridir.

Ancak bazı durumlarda işçinin iş sözleşmesi tazminatsız ve ihbarsız olarak derhal feshedilebilir. İşveren bu yetkisini 6 işgünü içinde kullanmak zorundadır.

4857 sayılı İş Kanunu, 1475 sayılı İş Kanunundan farklı olarak, taşeron işçilerinin haklarını koruyan bir düzenleme de getirdi. Taşeron işçilerinin bu hakları, 2008 yılında yapılan yasa değişiklikleriyle daha etkili kılındı. Ancak taşeron işçilerinin büyük çoğunluğu, mevzuatı bilmediklerinden veya işten çıkarılma kaygısıyla, bu haklarını kullanma çabası içine girmedi.

## **İşçilerin Sendikalaşma Hakkı (6356)**

2821 sayılı Sendikalar Kanunu 1983 yılında Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildi. 2821 sayılı Kanunda zaman içinde önemli değişiklikler yapıldı. 18 Ekim 2012 tarihinde kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 7 Kasım 2012 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanun, hem 2821 sayılı Kanunun, hem de 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun yerini aldı.

6356 sayılı Kanunla yapılan düzenlemeler sendikal alanda bazı önemli değişiklikler getirdi; ancak bir bütün olarak bakıldığında, bu kanunun birçok düzenlemesi, Türkiye tarafından onaylanan ve doğrudan uygulanırlık kazandırılmış olan ILO Sözleşmeleri ile çelişmektedir.

6356 sayılı Kanuna göre, işçi statüsünde istihdam edilenler işçi sendikalarında örgütlenebilmektedir.

İşçi sendikasına üyelik ve üyelikten çekilme (istifa), 7 Kasım 2013 tarihinden itibaren e-Devlet kapısında yapılmaktadır. İşçi, bilgisayar ortamında e-Devlet şifresini kullanarak bir sendikaya üye olabilmekte veya sendika üyeliğinden çekilebilmektedir (“e-Devlet kapısı üzerinden üyelik başvurusu”, “e-Devlet kapısı üzerinden çekilme”).

Aynı işkolunda ve aynı zamanda farklı işverenlere ait işyerlerinde çalışan işçiler birden çok sendikaya üye olabilir.

İşçinin işyerinin değişerek işçinin başka bir işkoluna geçmesi veya işçinin çalıştığı işyerinin dahil edildiği işkolunun değişmesi durumunda işçinin sendika üyeliği kendiliğinden sona ermektedir. İşçi sendikası üyesinin bir yılı geçmemek üzere işsiz kalması sendika üyeliğini etkilememektedir.

Sendika üyesi sendikaya aidat (ödenti) öder. 2821 sayılı Kanuna göre sendika aidatı işçinin bir günlük brüt yevmiyesini geçemiyordu. 6356 sayılı Yasada böyle bir kısıtlama getirilmedi. İşyerinde toplu sözleşme yetkisi alan bir sendika, üyeleri adına sendika aidatının işveren tarafından kesilmesini sağlayabilmektedir.

6356 sayılı Kanununun 26. maddesine göre, sendikalar *“elde ettikleri gelirleri üyeleri ve mensupları arasında dağıtamaz. Ancak sendikaların grev ve lokavt süresince tüzüklerine göre üyelerine yapacakları yardımlar ile kuruluşların eğitim amaçlı yardımları bu hükmün dışındadır.”*

Sendikaların üyelerine veya yöneticilerine borç vermesi de yasaktır. Sendika yöneticileri görev avansı alabilir; bu avansların görevin yerine getirilmesinin ardından kapatılması zorunludur.

Yasaya göre, sendikalar ancak belirli işkollarında çalışan işçileri örgütleyebilmektedir. İşkolları yasada belirlenmiştir. 20 işkolu vardır. Bu işkolları şunlardır: (1) Avcılık, balıkçılık, tarım ve ormancılık; (2) Gıda sanayi; (3) Madencilik ve taş ocakları; (4) Petrol, kimya, lastik, plastik ve ilaç; (5) Dokuma, hazır giyim ve deri; (6) Ağaç ve kâğıt; (7) İletişim; (8) Basın, yayın ve gazetecilik; (9) Banka, finans ve sigorta; (10) Ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar; (11) Çimento, toprak ve cam; (12) Metal; (13) İnşaat; (14) Enerji; (15) Taşımacılık; (16) Gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk; (17) Sağlık ve sosyal hizmetler; (18) Konaklama ve eğlence işleri; (19) Savunma ve güvenlik; (20) Genel işler.

Bir işyerinin hangi işkolunda bulunduğu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafında çıkarılan İşkolları Yönetmeliğine göre belirlenmektedir. Bu uygulama, Bakanlığa sendikalar üzerinde baskı uygulamada önemli bir araç sağlamaktadır.

6356 sayılı Kanuna göre işyeri, meslek ve bölge sendikalarının ve genel sendikaların kurulması yasaktır. Yalnızca milli tip sendikalar kurulabilir. Kurulacak sendika, belirli bir işkolunda Türkiye çapında örgütlenebilecek biçimde kurulmalıdır. Federasyon ve bölge birliklerinin kurulması da yasaktır.

Sendikalar, şubeleri ve konfederasyonların organları, genel kurul, yönetim kurulu, denetleme kurulu ve disiplin kuruludur. Örgüt, tüzüğünde ek organlar da oluşturulmasına karar verebilir.

Sendikalarda genel kurulun geniş yetkileri vardır. Bu yetkilerden bazıları, genel kurul kararıyla, sendika yönetim kuruluna devredilebilir. 6356 sayılı Kanunda getirilen, şube birleştirme ve kapatma konusunda yönetim kuruluna yetki verilebilmesidir.

Sendikada genel kurul süreci önemlidir. Önce işyerlerinde şube genel kurulu için delege seçimi yapılır. Ardından şube genel kurulu toplanır. Şube genel kurulunda sendika genel kurulu için delege seçimleri yapılır. Sendika genel kurulu da sendikanın politikalarını belirler, sendika organlarını oluşturur, konfederasyon genel kurulu için sendika delegelerini seçer.

Yasaya göre olağan genel kurul en geç dört yılda bir toplanır. Sendika tüzüklerine, genel kurulun daha sık aralıklarla toplanabilmesine ilişkin hüküm konabilir.

Sendikalar ve konfederasyonlar, uluslararası işçi örgütlerine üye olabilir, uluslararası işçi örgütleri kurabilir. Bu konuda bir ön izin gerekmemektedir.

Uluslararası işçi kuruluşları da, İşçileri Bakanlığının iznini almak koşuluyla, Türkiye’de temsilcilik açabilir. Bu düzenleme yenidir.

Yasaya göre, “işveren, yazılı rızası olmadıkça işyeri sendika temsilcisinin işyerini değiştiremez veya işinde esaslı tarzda değişiklik yapamaz. Aksi hâlde değişiklik geçersiz sayılır.”

6356 sayılı Kanunun getirdiği yeni bir hak, işyeri sendika temsilcilerine tanınan güvencenin işyerinde çalışmaya devam eden yöneticiler hakkında da uygulanmasıdır.

İşyeri sendika temsilcilerinin sayısı yasayla sınırlandırılmıştır. İşyerindeki işçi sayısı elliye kadar ise bir, elli bir ile yüz arasında ise en çok iki, yüz bir ile beş yüz arasında ise en çok üç, beş yüz bir ile bin arasında ise en çok dört, bin bir ile iki bin arasında ise en çok altı, iki binden fazla ise en çok sekiz işyeri sendika temsilcisi belirlenir.

Bu temsilcilerin atanabilmesinin önkoşulu, sendikanın işyerinde toplu sözleşme yapma yetkisini almış olmasıdır. Eğer süresi biten bir toplu iş sözleşmesinin yetki uyumsuzluğu sürerse, işyerindeki sendika temsilcilerinin güvenceleri ortadan kalkmakta ve bu işçilerin işten çıkarılması mümkün olmaktadır. İşyerinde toplu iş sözleşmesi uygulanırken işverenle çeşitli konularda çatışan bir işyeri sendika temsilcisi, yeni yetkinin alınmasının gecikmesi durumunda güvencesini yitirmekte ve işverenin hedefi olmaktadır.

6356 sayılı Kanun sendika üyelerine de bir güvence getirmektedir. Yasaya göre, “işçilerin işe alınmaları; belli bir sendikaya girmeleri veya girmemeleri, belli bir sendikadaki üyeliği sürdürmeleri veya üyelikten çekilmeleri veya herhangi bir sendikaya üye olmaları veya olmamaları şartına bağlı tutulamaz.”

İşverenin yukarıdaki yasakları ihlal etmesi durumunda, işçinin bir yıllık ücret tutarından az olmamak üzere sendikal tazminat ödenir.

6356 sayılı Kanunun getirdiği çok önemli bir yenilik, sendikaların yabancı kişi, kurum ve kuruluşlardan malsal ve parasal yardım alabilmelerine ilişkindir.

Daha önceki uygulamada, sendikalar ancak kendi üyesi oldukları uluslararası kuruluşlardan veya Türkiye Cumhuriyeti’nin üyesi bulunduğu kuruluşlardan yardım alabiliyorlardı. 6356 sayılı Yasayla bu kısıtlamalar tümüyle kaldırıldı. İlgili düzenleme şöyledir: “Kuruluşlar, yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan Bakanlığa önceden bildirimde bulunmak suretiyle yardım ve bağış alabilir.”

Aynı yasa, sendikaların Türkiye Cumhuriyeti devletinden ve kamu kurum ve kuruluşlarından yardım almasını yasaklamakta; her türlü yabancı kişi, kurum ve kuruluştan yardım alınmasına izin vermektedir.

6356 sayılı Kanuna göre sendikaların ve konfederasyonların denetimini denetleme kurulları yapmaktadır. Bu yasanın getirdiği yeni bir düzenleme, kuruluşların gelir ve giderlerine ilişkin mali denetiminin en geç iki yılda bir yeminli mali müşavirlerce yapılmasıdır.

6356 sayılı Kanun, “Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı faaliyetlerde bulunan kuruluş”un, “Cumhuriyet Başsavcısının talebi üzerine mahkeme kararı ile” kapatılacağı düzenlemesini getirmektedir. Ancak, “aykırı davranış bireysel olarak yöneticiler tarafından gerçekleştirildiği takdirde, mahkemece sadece o yöneticilerin görevine son verilmesine karar verilir.”

## İşçilerin Toplu Pazarlık Hakkı (6356)

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunuyla çalışma mevzuatımıza giren yeni bir kavram ise “çerçeve sözleşme”dir. Çerçeve sözleşme, meslekî eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikalarına ilişkin düzenlemeleri içerebilir. Çerçeve sözleşmelerinin nasıl yapılacağı konusunda bir boşluk söz konusudur.

6356 sayılı Kanunu göre, bir işyerinde imzalanan metin, işyeri toplu iş sözleşmesidir. Bir gerçek veya tüzel kişiye veya bir kamu kurum ve kuruluşuna ait aynı işkolunda birden çok işyeri varsa, “işletme düzeyinde toplu iş sözleşmesi” imzalanır. İşçi sendikası ile işveren örgütü arasında aynı işkolunda birden çok işvereni kapsayan “grup toplu iş sözleşmesi” de imzalanabilir.

Toplu iş sözleşmeleri yazılıdır; süreleri en az 1 ve en çok 3 yıldır. Toplu iş sözleşmesi bir kez imzalandıktan sonra, bu süre uzatılamaz, kısaltılamaz veya süresi bitmeden sona erdirilemez.

Bu düzenleme işçi haklarını kısıtlamanın bir aracı olarak kullanılabilir. Bir sendikanın bir işyerinde toplu iş sözleşmesi imzalayabilmesi için o işyerindeki işçiler adına Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan yetki alması gerekir. Bir fabrika veya inşaat şantiyesi yeni kurulurken alınan bir yetkiyle imzalanan toplu iş sözleşmesi, o işyerine yeni alınacak işçilerin üç yıl süreyle yeni hak almalarını önlemede bir araç olarak kullanılabilir.

6356 sayılı Kanuna göre, yürürlükte bir toplu iş sözleşmesi varsa, bu sözleşme sona ermeden, yeni hak talebiyle uyumsuzluk çıkarılamaz.

İşyerinde bağitlanmış olan toplu iş sözleşmesi sona erer ve bu arada yeni bir sözleşme imzalanmazsa, süresi sona eren toplu iş sözleşmesinin hükümleri bireysel iş sözleşmesi olarak uygulanmaya devam eder.

İşyerindeki toplu iş sözleşmesinden taraf sendika üyesi işçiler yararlanır. Bu koşulu yerine getirmeyenlerin toplu iş sözleşmesinin bazı olanaklarından yararlanması, dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır. Dayanışma aidatı, sendika üyelerinin ödediği aidattan fazla olmamak koşuluyla, sendika tarafından belirlenir.

Bir işyerinde hangi sendikanın işçileri temsil ederek toplu sözleşme yapacağına (yetkili sendikanın hangisi olduğuna) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı karar vermektedir.

6356 sayılı Kanuna göre, bir sendikanın toplu sözleşme yapmaya ehil olabilmesi için işkolunda faaliyet gösteren işçi sayısının en az yüzde 1’ini üye kaydetmiş olması gerekmektedir.

İkinci koşul, işyeri veya işletme barajının da geçilmesidir.

Bir işyerinde toplu sözleşme imzalamak için yetki başvurusunda bulunan sendika, işyerindeki işçilerin yarısından fazlasını üye kaydetmiş olmalıdır. Bir işletmede toplu sözleşme imzalamak için yetki başvurusunda bulunan sendika, birden fazla işyerinden oluşan işletmedeki toplam işçi sayısının en az yüzde 40’ını üye kaydetmelidir.

Tek sendikaya üyelik geçerli olduğundan, bir işyerinde ancak tek bir sendika yarısından fazla üyeye sahip olabilir. Ancak bir işletmede iki sendika da yüzde 40 barajını aşabilir. Böyle bir durumda, başvuru tarihinde en fazla üyesi olan sendikaya yetki verilir.

Sendikanın toplu sözleşme yetkisi başka açılardan da önemlidir. Mevzuatımıza göre sendikanın bazı hakları, bir işyerinde yetkili olmasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Bir sendika bir işyerinde yeni örgütlenebilir; yetkinin gecikmesi bu açılardan sorun yaratır.

Bir sendika bir işyerinde zaten örgütlüdür; ancak eski toplu sözleşmenin süresi bittiğinde yetki de sona erdiğinden sorunlar çıkabilir.

İkinci durumda sakıncaların giderilebilmesi için bir çözüm yolu mevcuttur. Bir sendika bir işyerinde toplu sözleşme imzalamışsa, bu sözleşmenin yürürlük tarihinin sona ermesinden 120 gün önce yeni yetki işlemlerine başlayabilmektedir. Ancak eğer yetki işlemleri uzar ve sendikanın önceden imzalamış olduğu toplu sözleşme bu arada sona ererse, sendika işyerindeki üyelerinden işveren eliyle aidat toplayamaz; işyerinde sendika temsilcisi atayamaz; işyeri sendika temsilcilerinin odası ve duyuru tahtası olamaz; sendikanın temsil edildiği disiplin kurulu ve izin kurulu gibi kurullarda sendikanın temsili ve etkisi sona erer.

Yetki belgesi alan işçi sendikası, işvereni veya onun üyesi bulunduğu işveren örgütünü 15 gün içinde görüşmeye çağırır; yapılan ilk görüşmede toplu sözleşme teklifini verir.

Toplu görüşme süresi, ilk toplantı tarihinden itibaren 60 gündür. Bu süre içinde taraflar arasında anlaşma sağlanırsa, toplu sözleşme imzalanır. Anlaşma sağlanamazsa ortaya bir “menfaat (çıkar) uyuşmazlığı” çıkar.

Eğer toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamazsa, durum bir tutanakla tespit edilir ve yetkili makama bildirilir. Bakanlık, uyuşmazlığı çözmeye katkıda bulunacağı beklentisiyle, bir arabulucu görevlendirir. Arabulucu taraflarla görüşür ve 15 gün çalışmalarını sürdürür. Taraflar anlaşılırsa, bu süre 6 işgünü daha uzatılabilir. Arabulucunun çabaları sonuç verir ve anlaşma sağlanırsa, toplu iş sözleşmesi imzalanmış olur. Aksi takdirde uyuşmazlık sürer.

6356 sayılı Kanuna göre işyerinde grev yapmak yasak değilse, grev oylaması yapılmamışsa veya yapılmışsa da grev lehine bir sonuç oluşmuşsa ve Bakanlar Kurulu grevi ertelememişse, belirli usul koşulları yerine getirilerek sendikanın kararıyla işyerinde greve çıkılabilir.

İşyerinde grev yapılması yasaksa veya işyerinde yapılan grev oylamasında grevin yapılmaması biçiminde bir karar çıkmışsa veya grev Bakanlar Kurulu tarafından ertelenmişse, taraflardan biri Yüksek Hakem Kurulu’na başvurabilir. Bu başvuru yapılmazsa, işçi sendikasının yetkisi düşer.

Başvuru durumunda Yüksek Hakem Kurulu’nun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir.

## **Kamu Çalışanlarının Toplu Pazarlık Hakkı (4688)**

Kamu çalışanlarının aylık ve çalışma koşullarının belirlenmesinde 25.6.2001 gün ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu hükümleri uygulanmaktadır. Ancak ortada gerçek anlamda bir toplu pazarlık yoktur; uyuşmazlık durumunda “hakeme zorunlu başvurma” (“mecburi tahkim) uygulaması söz konusudur.

1982 Anayasasına 1995 yılında yapılan bir eklemeye, kamu görevlilerine toplu görüşme hakkı tanınmıştı. Anayasada 12.9.2010 günkü referandumda onaylanan 5982 sayılı Kanunla bu konuda bazı değişiklikler yapıldı. İlgili bölüm şu biçimi aldı: “Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler. Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir. Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme

hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.”

4.4.2012 gün ve 6289 sayılı Kanunla da 4688 sayılı Kanunda önemli değişiklikler yapılarak kamu görevlileri sendikalarının toplu sözleşme hakları düzenlendi.

4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu’na göre, “Toplu sözleşme; kamu görevlilerinin mali ve sosyal haklarını düzenleyen mevcut mevzuat hükümleri dikkate alınarak kamu görevlilerine uygulanacak katsayı ve göstergeler, aylık ve ücretler, her türlü zam ve tazminatlar, ek ödeme, toplu sözleşme ikramiyesi, fazla çalışma ücreti, harcırah, ikramiye, doğum, ölüm ve aile yardımı ödenekleri, cenaze giderleri, yiyecek ve giyecek yardımları ve diğer mali ve sosyal hakları kapsar.”

Kamu görevlilerinin toplu pazarlık hakkına özgü bir düzenleme, toplu sözleşme ikramiyesi dışında toplu sözleşmeyle sağlanacak tüm hakların, sendika üyesi olup olmama konusunda bir ayırım yapılmaksızın, tüm kamu görevlilerini aynen uygulanmasıdır.

Kanuna göre, toplu sözleşme görüşmeleri son rakamı tek olan yıllarda yapılır ve toplu sözleşme hükümleri, sözleşmenin yapıldığı tarihi takip eden iki mali yıl için geçerlidir.

Kanunda 2.7.2018 gün ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile de bazı değişikliklere gidildi.

Toplu sözleşme görüşmelerine kamu idaresi adına Kamu İşveren Heyeti, kamu görevlileri adına Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti katılır.

Kamu İşveren Heyeti, Cumhurbaşkanının görevlendireceği Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın başkanlığında, Cumhurbaşkanınca belirlenen bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcilerinden oluşur.

Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti, bağlı sendikaların toplam üye sayısı itibarıyla en fazla üyesi bulunan konfederasyonun Heyet Başkanı olarak belirleyeceği bir temsilci ile her bir hizmet kolunda en fazla üyeye sahip kamu görevlileri sendikaları tarafından belirlenecek birer temsilci, bağlı sendikaların üye sayıları esas alınmak kaydıyla toplam üye sayıları itibarıyla birinci, ikinci ve üçüncü sırada bulunan konfederasyonlar tarafından belirlenecek birer temsilci olmak üzere onbeş üyeden oluşur.

Toplu sözleşmeyi imzalamaya kamu idaresi adına Kamu İşveren Heyeti Başkanı, kamu görevlileri adına sözleşmenin kamu görevlilerinin geneline yönelik bölümü için Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti Başkanı ve hizmet kollarına yönelik bölümleri için ilgili sendika temsilcisi yetkilidir.

“Bu madde hükümlerine göre toplu sözleşmenin imzalanan bölümlerine ilişkin Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurulamaz.”

Bu düzenleme, en fazla kamu görevlisini bünyesinde bulunduran konfederasyon yetkilisinin kabul ettiği tüm koşulların tüm kamu görevlilerini bağlayacağı anlamına gelmektedir ve son derece anti-demokratiktir.

Toplu sözleşme görüşmeleri iki yılda bir Ağustos ayının ilk işgünü başlar. Görüşmeler en geç Ağustos ayının son işgünü tamamlanır.

Görüşmelerde anlaşma sağlanırsa, “Toplu sözleşme görüşme süreci sonunda, kamu görevlilerinin geneline yönelik mali ve sosyal haklara ilişkin bölüm ile her bir hizmet koluna özgü mali ve sosyal

haklara ilişkin bölümlerden ve tek metinden oluşan toplu sözleşme veya toplantı tutanağı imzalanır. Toplu sözleşmeye kurumsal hiyerarşiyi bozacak ve aynı veya benzer unvanlı kamu görevlilerinin mali ve sosyal hakları arasında kurumlar arası dengesizliğe yol açacak hükümler konulamaz.”

İmzalanan toplu sözleşme metinleri *Resmi Gazete*'de yayımlanır.

Görüşmelerde bir anlaşma sağlanamazsa durum bir tutanakla tespit edilir ve uyuşmazlık Kamu Görevlileri Hakem Kurulu'na iletilir.

Kamu Görevlileri Hakem Kurulu her toplu sözleşme dönemi için;

- a. Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay Başkan, Başkanvekili, Başkan Yardımcısı veya Daire Başkanları arasından Cumhurbaşkanınca Başkan olarak seçilecek bir üye,
- b. Cumhurbaşkanınca belirlenen bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarından dört üye,
- c. Bağlı sendikaların üye sayısı itibarıyla en fazla üyeye sahip konfederasyon tarafından belirlenecek iki, bağlı sendikaların üye sayısı açısından ikinci ve üçüncü sırada bulunan konfederasyonlardan birer üye,
- d. Üniversitelerin kamu yönetimi, iş hukuku, kamu maliyesi, çalışma ekonomisi, iktisat ve işletme bilim dallarından en az Doçent unvanını taşıyanlar arasından Cumhurbaşkanınca seçilecek bir üye,
- e. Bağlı sendikaların üye sayısı itibarıyla en fazla üyeye sahip konfederasyon tarafından üç, bağlı sendikaların üye sayısı açısından ikinci ve üçüncü sırada bulunan konfederasyonlar tarafından ikişer olmak üzere (d) bendinde belirtilen bilim dallarından en az Doçent unvanını taşımak kaydıyla, önerilecek toplam yedi öğretim üyesi arasından Cumhurbaşkanınca seçilecek bir üye, olmak üzere onbir üyeden oluşur.

Kamu Görevlileri Hakem Kurulu, Başkanın çağrısı üzerine Başkan dahil en az sekiz üyenin katılımı ile toplanır. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu, toplantıya katılanların çoğunluğu ile karar alır. Kurul üyeleri çekimser oy kullanamazlar. Oyların eşitliği halinde Başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır.

Kurul kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir.

Kurul kararları taraflara üç gün içerisinde yazılı olarak bildirilir ve *Resmi Gazete*'de yayımlanır.

## **Türkiye’de Grev Hakkı**

Türkiye’de grev hakkı konusunda bazı kanun ve yönetmeliklerde önemli kısıtlamalar vardır.

İlk kısıtlama Anayasa’nın 54. maddesindedir.

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda ve çeşitli diğer hukuki metinlerde grev yasakları bulunmaktadır. Ancak bunlara karşılık, Türkiye’nin onayladığı ve Anayasanın 90. maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklikle doğrudan uygulanırlık kazandırdığı 87 sayılı ILO Sözleşmesi çok geniş bir grev hakkı tanımaktadır. Buna göre, 87 sayılı Sözleşmenin sağladığı hakları yasaklamaya veya kısıtlamaya yönelik her türlü iç mevzuat düzenlemesi “yok” hükmündedir.

Uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanırlığı kenara konacak olursa, Türkiye’de grev hakkı şu şekilde yasaklanmıştır:

Memurların ve sözleşmeli personelin grev yapması yasaktır.

Sendikasıız işçiler grev yapamaz.

Toplu sözleşme görüşmelerinde çıkan anlaşmazlığa, “menfaat (çıkar) uyuşmazlığı”, yürürlükte bulunan bir toplu iş sözleşmesinin uygulanması sırasında çıkan anlaşmazlığa “hak uyuşmazlığı” denir.

Sendikalı işçiler, ancak toplu sözleşme görüşmeleri sırasında bir menfaat uyuşmazlığı çıkarsa, ancak sendikanın kararıyla grev yapılabilir; kendi başlarına grev kararı alıp uygulayamazlar.

Genel grev, dayanışma grevi, her türlü iş yavaşlatma ve işyeri işgali yasaktır.

6356 sayılı Kanununun 58. maddesi şöyledir: “(1) İşçilerin, topluca çalışmamak suretiyle işyerinde faaliyeti durdurmak veya işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacıyla, aralarında anlaşarak veya bir kuruluşun aynı amaçla topluca çalışmamaları için verdiği karara uyarak işi bırakmalarına grev denir. (2) Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hâlinde, işçilerin ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını korumak veya geliştirmek amacıyla, bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denir. (3) Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan grev kanun dışıdır.”

Madde metninde diğer grev türleri açıkça yasaklanmamaktadır; ancak kanuni grev tanımlandıktan sonra, her türlü diğer eylem ve direnişin kanundışı grev kabul edileceği belirtilmektedir. Nitekim, Kanununun 58. maddesinin gerekçesinde şu değerlendirme vardır: “Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan grev kanun dışı grev sayılacağından grevin unsurlarının bulunmadığı durumlar ayrıca sayılmamıştır. Genel grev, siyasi amaçlı grev ve dayanışma grevi ile işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişlerin Kanunda belirtilmemiş olması bunları kanuna uygun hale getirmez. Belirtilen eylem ve direnişleri yapma hakkını veren veya hukuka uygun hale getiren hukuki bir dayanak da yoktur. (...) Genel grev, siyasi amaçlı grev ve dayanışma grevini yasal iş mücadelesi aracı olarak görmek mümkün değildir. İşyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler aynı zamanda işçilerin bağlılık borcu ile iş görme borcuna aykırılık oluşturacaktır.”

Yürürlükteki bir toplu iş sözleşmesinin işveren tarafından uygulanmaması durumunda hak grevi yapılamaz.

Bir işyerinde işçilerin yarısından fazlasını temsil etmeyen ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan toplu sözleşme yetkisi almamış bir sendika da işyerinde grev uygulayamaz.

Grev uygulanmasına ilişkin prosedürde en küçük bir eksiklik veya hata, grevin yasadışı sayılmasına neden olur.

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa göre, (1) Can ve mal kurtarma işlerinde; cenaze işlerinde ve mezarlıklarda; şehir şebeke suyu, elektrik, doğal gaz, petrol üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı ile nafta veya doğalgazdan başlayan petrokimya işlerinde; (...) Millî Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığınca doğrudan işletilen işyerlerinde; kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye (...) ve hastanelerde grev ve lokavt yapılamaz.”

Bu kısıtlamalara ek olarak, “Cumhurbaşkanı, genel hayatı önemli ölçüde etkileyen doğa olaylarının gerçekleştiği yerlerde bu durumun devamı süresince yürürlükte kalmak kaydıyla gerekli gördüğü işyerlerinde grev ve lokavtı yasaklayabilir. Yasağın kalkmasından itibaren altmış gün içinde altı iş günü önce karşı tarafa bildirilmek kaydıyla grev ve lokavt uygulamasına devam edilir.”



Aynı kanuna göre, “karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt; genel sağlığı veya millî güvenliği, büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplu taşıma hizmetlerini, bankacılık hizmetlerinde ekonomik veya finansal istikrarı bozucu nitelikte ise Cumhurbaşkanı bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararın yayımı tarihinde başlar. (...) Erteleme süresinin sonunda anlaşma sağlanamazsa, altı iş günü içinde taraflardan birinin başvurusu üzerine uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür. Aksi takdirde işçi sendikasının yetkisi düşer.”

Yasaya göre, greve katılan işçiler işyerinden ayrılmak zorundadır. Greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçenlerin işyerinde çalışmaları hiçbir şekilde engellenemez. Ancak, işveren bu işçileri çalıştırıp çalıştırmamakta serbesttir. Greve katılan veya lokavta maruz kalan işçilerin işyerine giriş çıkışı engellemeleri yasaktır. Grev başlamadan önce üretilen ürünlerin satılmasına ve işyeri dışına çıkarılmasına engel olunamaz. Greve katılmayıp çalışan işçilerin ürettiği ürünlerin satılmasına ve işyeri dışına çıkarılmasına, işyeri için gerekli maddelerin, araç ve gereçlerin işyerine sokulmasına engel olunamaz.

Grev esnasında greve karar veren sendikanın kusurlu hareketi sonucu grev uygulanan işyerinde neden olunan maddi zarardan sendika sorumludur. Yetkili işçi sendikasının kararı olmadan işçi ya da yöneticilerin bireysel eylemlerinden kaynaklanan zararlardan kusuru olan yönetici ya da işçi sorumludur.

Kanun dışı grev yapılması hâlinde işveren, grevin yapılması kararına katılan, grevin yapılmasını teşvik eden, greve katılan veya katılmaya ya da devama teşvik eden işçilerin iş sözleşmelerini haklı nedenle feshedebilir. Kanun dışı bir grev yapılması hâlinde bu grev nedeniyle işverenin uğradığı zararlar, greve karar veren işçi kuruluğu veya kanun dışı grev herhangi bir işçi kuruluşunca kararlaştırılmaksızın yapılmışsa, bu greve katılan işçiler tarafından karşılanır.

6356 sayılı Kanun mahkemelere de grevi durdurma hakkı tanımaktadır. Taraflardan birinin veya Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının başvurusu üzerine mahkemece, grev hakkının iyi niyet kurallarına aykırı tarzda toplum zararına veya millî servete zarar verecek şekilde kullanıldığının tespit edilmesi hâlinde, uygulanmakta olan grev veya lokavtın durdurulmasına karar verilir.

İşyerinde grev ilan etmiş olan işçi sendikası, kanuni bir grev kararına uyulmasını sağlamak için güç kullanmaksızın ve tehditte bulunmaksızın kendi üyelerinin grev kararına uyup uymadıklarını denetlemek amacıyla, işyerinin giriş ve çıkış yerlerine, kendi üyeleri arasından en çok dörder grev gözcüsü koyabilir. Grev gözcüleri, işyerine giriş ve çıkışlara engel olamaz, giren ve çıkanları kontrol amacıyla dahi durduramaz.

Grevi uygulayan sendikanın, yetki tespiti için başvurduğu tarihte işyerindeki üyesi işçilerin dörtte üçünün sendika üyeliğinden ayrıldıklarının tespiti hâlinde, ilgililerden biri grevin sona erdirilmesi için mahkemeye başvurabilir.

Türkiye’de grev hakkını tamamlayan çok önemli bir hak, grev veya lokavt süresince iş sözleşmeleri askıya alınmış işçilerin yerine, sürekli veya geçici olarak başka işçi alınmaması, bu işlerde başkalarının çalıştırılmamasıdır. Ayrıca greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçerek işbaşı yapan işçiler de ancak kendi işlerinde çalışabilir; bu işçilere greve katılan işçilerin işleri yaptırılamaz.

Birçok ülkede greve çıkan işçilerin yerine grevkırcılar çalıştırılabilmekte ve bu uygulama da hem grev hakkına zarar vermekte, hem de işyeri önünde çatışmalara yol açmaktadır. Türkiye’de 1963 yılından beri geçerli olan bu düzenleme ve uygulama, işçiler ve sendikaları için çok önemli bir kazanımdır.

Ancak işverenin bu yasağı delmesinin yolu da sağlanmıştır.

İşçi sendikası ancak aylar süren bir yetki ve toplu görüşme süreci sonunda grev aşamasına gelir. İşveren bu süreçte çeşitli gerekçelerle işçi çıkararak ve onların yerine yeni işçi alarak, sendikanın grev kararını uygulaması öncesinde işyerindeki dengeleri değiştirebilir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde bu yolla grevi etkisiz kılmak olanaklıdır.

Grev sırasında işçilerin iş sözleşmeleri askıya alınır. Ancak grevci işçilerin grev sırasında bir başka işyerinde çalıştıkları tespit edilirse, bu işçilerin iş sözleşmeleri haklı nedenle feshedilebilir.

6356 sayılı Kanundan aynen aktarılan bu yasak ve kısıtlamaların büyük bölümü, 87 sayılı ILO Sözleşmesi ile çeliştiğinden “yok” hükmündedir.

Bu yasak ve kısıtlamaların yanı sıra, birçok kamu kurumunun personel yönetmeliğinde de çalışanların grev yapmasının yasak olduğu açıkça belirtilmiştir.

İşçiler açısından pek bilinmeyen veya başka nedenlerle kullanılmasından kaçınılan bir hak, hak grevinin bir biçimidir.

4857 sayılı İş Kanununun getirdiği önemli bir yenilik, işçiler sendikaya üye olsun veya olmasın, ücretlerinin belirli bir süre ödenmemesi durumunda iş durdurma hakkıdır. Bu düzenleme eski hak grevinden daha geniştir; sendika üyesi olmayan veya toplu iş sözleşmesi kapsamında bulunmayan işçileri de kapsamaktadır. Bu düzenleme eski hak grevinden dar kapsamlıdır; yalnızca ücret ödemelerindeki aksama nedeniyle iş durdurma hakkını tanımaktadır.

4857 sayılı İş Kanununun 34. maddesi şöyledir: “Ücreti ödeme gününden itibaren yirmi gün içinde mücbir bir neden dışında ödenmeyen işçi, iş görme borcunu yerine getirmekten kaçınabilir. Bu nedenle kişisel kararlarına dayanarak iş görme borcunu yerine getirmemeleri sayısal olarak toplu bir nitelik kazansa dahi grev olarak nitelendirilemez. Gününde ödenmeyen ücretler için mevduata uygulanan en yüksek faiz oranı uygulanır. Bu işçilerin bu nedenle iş akitleri çalışmadıkları için feshedilemez ve yerine yeni işçi alınamaz, bu işler başkalarına yaptırılmaz.”

## **Özel Güvenlik Görevlilerine Sendikalaşma Hakkı Tanındı (5188)**

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarda sayıları giderek artan özel güvenlik görevlilerinin sendikalaşma hakkı yoktu.

Özel güvenlik personeli özellikle bankalar ve petro-kimya sanayinde önemli bir sorun oluşturdu. Bu işletmelerde bazı işçiler işe “özel güvenlik görevlisi” adı altında alınıyor, ancak başka işlerde çalıştırılıyordu. Kanunun 20. maddesi, özel güvenlik görevlilerinin başka işlerde çalıştıramayacağı yasağını getiriyordu; ancak bu konuda etkili bir denetim olmadığından, bu yasak kolayca ihlal edilebiliyordu. Ayrıca, işyeri veya işletmede toplu sözleşme yetkisi için çoğunluk tespiti yapıldığında özel güvenlik görevlileri de işçi sayısının hesabında dikkate alınıyordu. Ancak bu kişilerin sendikalaşma hakkı bulunmadığından, sendikaların yetki alması zorlaşıyordu.

10 Haziran 2004 gün ve 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun (*Resmî Gazete*, 26.6.2004) ile özel güvenlik görevlilerinin sendika, dernek ve siyasî partilere üye olma yasağı kaldırıldı. Özel güvenlik görevlilerinin yasal toplantı ve gösteri yürüyüşlerine katılmasını yasaklayan düzenleme de iptal edildi. Ancak, “özel güvenlik personeli greve katılamaz” hükmü korundu.

## Geçici İşçilerin Kadroya Geçirilmesi (5620)

Türkiye’de kamu sektöründe geçmişte önemli sorunlardan biri, geçici işçi istihdamıydı.

Çeşitli kamu kurum ve kuruluşları, kısa sürelerle ortaya çıkan işçi ihtiyacını karşılamakta geçici işçi istihdamı yoluna başvurmuştu. Ancak Maliye Bakanlığı’ndan işçi kadrosunun alınmadığı durumlarda, ortaya çıkan işçi ihtiyacının karşılanmasında “sürekli biçimde çalıştırılan geçici işçilik” olgusu ortaya çıkmıştı. Özellikle ormanlarda, şeker fabrikalarında, tarım işletmelerinde, yılın belirli bir süresinde çalıştırılan işçilerin bir sonraki yılda işe alınmalarında önemli sorunlar yaşanıyordu.

2002 yılının önemli gelişmelerinden biri, 3 Mayıs 2002 günü Türk-İş ile Hükümet arasında imzalanan protokolle, aralıksız olarak 12 ay çalışan geçici işçilerin kadroya geçirilmesi oldu. Türk-İş’in imzaladığı bu protokolle kamu kurum ve kuruluşlarında birçok işyerinde çalışan geçici işçilerin sorununa kalıcı bir çözüm getirildi; bu işçilerin kadroya geçirilmeleri sağlandı.

Ancak sorunlar devam edince, geçici işçilerin kadroya geçirilmesine ilişkin 4.4.2007 gün ve 5620 sayılı Kamuda Geçici İş Pozisyonlarında Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statüsüne Geçirilmeleri, Geçici İşçi Çalıştırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 21 Nisan 2007 günlü *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Bu kanun uyarınca kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan ve belirli koşullara sahip olan işçiler, kadroya geçirildi. Bu kanunun yayımı tarihinde 56 yaşını doldurmuş kadınlar ve 58 yaşını doldurmuş erkeklerden yaşlılık aylığına hak kazanmış olanlar emekli edildi (M.2/2).

## Anayasada 2010 Değişiklikleri (5982)

6.5.2010 gün ve 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla getirilen düzenlemeler ve bunların çalışma mevzuatı açısından durumu aşağıda özetlenmektedir:

5982 sayılı Yasayla Anayasanın 51/4. maddesi kaldırıldı. Kaldırılan fıkra şöyleydi: “*Aynı zamanda ve aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz.*”

Ancak bu yasak 2821 sayılı Sendikalar Yasasının 22. maddesinin birinci fıkrasında aynen kaldı. 6 Kasım 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda da aynı yasak sürdürüldü.

5982 sayılı Yasayla Anayasanın 53. maddesinin kenar başlığı “A. Toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı” olarak değiştirildi; üçüncü ve dördüncü fıkralar yürürlükten kaldırıldı ve maddeye aşağıdaki fıkralar eklendi:

*“Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler.*

*“Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir.*

*“Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar; toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.”*

Yeni yasayla Anayasanın 53/4. maddesi kaldırıldı: “Aynı iş yerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz.”

Ancak, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasının 3. maddesinin son fıkrasında bu yasak sürdürüldü: “Bir işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz.” 6356 sayılı Kanunda da aynı yasak yer aldı.

Yeni yasayla Anayasanın 54/3. maddesi kaldırıldı: “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur.”

Bu düzenleme de 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasında vardı (Madde 47/ son fıkra): “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur.”

Anayasa değişikliğinde 54. maddenin 7. fıkrası kaldırıldı: “Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.”

Ancak bu yasak da 2822 sayılı Yasanın 25. maddesi 3. fıkrasında şöyle sürdürüldü: “Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan greve kanun dışı grev denilir. Siyasi amaçlı grev, genel grev ve dayanışma grevi kanun dışı grevdir. İşyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler hakkında kanun dışı grevin müeyyideleri uygulanır.”

2822 sayılı Yasanın 72. maddesi 3 ve 4. fıkraları bu yasağın ihlali durumunda uygulanacak yaptırımları belirlemekteydi:

“Bu maddede belirtilen kanun dışı greve katılanlar veya devam edenler altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

“Siyasi amaçlı grev veya lokavt, genel grev veya lokavt, dayanışma grevi veya lokavtı ile işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve üretimi aksatacak nitelikteki her türlü direnişler hakkında da yukarıdaki fıkralar hükümleri uygulanır. Ancak siyasi amaçlı grev veya lokavt, genel grev veya lokavt, dayanışma grevi veya lokavtı halinde anılan fıkralara göre tayin edilecek cezalar bir misli artırılarak hükmolünür.”

Anayasada 128. maddeye ise şu hüküm eklendi: “Ancak, mali ve sosyal haklara ilişkin toplu sözleşme hükümleri saklıdır.”

Özetle; Anayasa’da yapılan değişikliklerle sendikal hak ve özgürlüklerde bir ilerleme sağlanmadı. Anayasal yasak olmaktan çıkarılan düzenlemeler, kanuna dayalı yasak olarak devam ettirildi.

## **Teşmil Uygulamasında Geri Adım**

Bu dönemin ilginç düzenlemelerinden biri, Basisen Sendikası ile Türkiye İş Bankası arasında bağitlanmış bulunan toplu iş sözleşmesinin, Bakanlar Kurulu’nun 19 Mart 2009 tarihli kararıyla, yabancılara ait Denizbank A.Ş., Fortisbank A.Ş. ve Finansbank A.Ş. işyerlerinde çalışan işçilere de teşmil edilmesiydi.

Bu üç bankada toplam 23 bin dolayında personel çalışıyordu. Ancak bu teşmil kararnameği ilgili bankalar tarafından uygulanmadı.

Bakanlar Kurulu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez kendi teşmil kararnameini işveren lehine değiştirdi. Bakanlar Kurulu'nun 29.6.2009 tarihli kararıyla teşmil kararnameinin işçilere hak sağlayan en önemli maddeleri kaldırıldı. **İlgili bankalarda çalışanların ve Basisen Sendikası'nın** teşmil kararnameinin uygulanmamasına ve ardından iptal edilmesine karşı önemli herhangi bir tepkisi olmadı.

## **Türk Borçlar Kanunu Kabul Edildi (6098)**

Türkiye Cumhuriyeti döneminde işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde ilk önemli kanun, 1926 yılında kabul edilen 818 sayılı Borçlar Kanunu idi. Bu kanunun yerini, 11.1.2011 gün ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu aldı.

Bu Kanun, İş Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Basın İş Kanunu kapsamı dışında çalışan işçilerin çalışma koşullarını, "hizmet sözleşmesi" bölümünde ele almaktadır (M.393-447). Ayrıca, sözü edilen kanunlarda ortaya çıkabilecek boşluklarda uygulanacak metin de Türk Borçlar Kanunudur.

## **Eve-İş-Verme Sistemi İçinde Çalışanlar "İşçi" Sayılmaya Başlandı**

Türkiye'de son yıllarda giderek yaygınlaşan bir uygulama, bazı ürünlerin üretiminin evlere aktarılması ve internetin sağladığı olanaktan yararlanılarak bazı işlerin evlerde yapılmasıdır.

Geçmişte bu şekilde çalışanlar mevzuatımıza göre "işçi" sayılmazdı. Ancak 2011 yılında Türk Borçlar Kanununda ve 2016 yılında İş Kanununda getirilen düzenlemelerle, bu biçimde çalışan çok sayıda kişi, "işçi" statüsünde kabul edilerek, bu konunun getirdiği haklardan yararlanma olanağına kavuştu.

Ancak işçi sendikaları konfederasyonları da, bu şekilde çalışan işçiler de, bu yasa düzenlemelerinin farkında olmadılar ve bu konuda yasalarda varolan haklarının kullanılabilmesi için herhangi bir girişimde bulunmadılar. Bu durum, kağıt üzerinde varolan hakların hayata geçirilememesinin en açık örneklerinden biridir.

11.1.2011 gün ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile, eve-iş-verme sistemi içinde çalışanlar da işçi statüsüne geçirildi (M.461): "Evde hizmet sözleşmesi, işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile bireyleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği sözleşmedir." Ayrıca (M.469), "evde hizmet sözleşmesine ilişkin hüküm bulunmayan hâllerde, hizmet sözleşmesinin genel hükümleri uygulanır;" hükmü kabul edildi.

4857 sayılı İş Kanununa 6.5.2016 gün ve 6715 sayılı Kanunla önemli bir düzenleme eklenerek, "uzaktan çalışma" konusu düzenlendi (M.13): "Uzaktan çalışma; işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir. Dördüncü fıkraya göre yapılacak iş sözleşmesinde; işin tanımı, yapılma şekli, işin süresi ve yeri, ücret ve ücretin ödenmesine ilişkin hususlar, işveren tarafından sağlanan ekipman ve bunların korunmasına ilişkin yükümlülükler, işverenin işçiyle iletişim kurması ile genel ve özel çalışma şartlarına ilişkin hükümler yer alır."

Bu düzenleme 2020 yılının ilk aylarından itibaren etkili olan covid-19 salgını sırasında özellikle beyaz yakalı işçiler arasında yaygın bir biçimde kullanıldı.

## Umumi Mukavele Hakkı Kaldırıldı

22 Nisan 1926 gün ve 818 sayılı Borçlar Kanununun 316. ve 317. maddeleri, işçi örgütlerine, herhangi bir kurumdan yetki almaksızın genel sözleşme (“umumi mukavele”) yapma olanağı tanıyordu (M.316): “İş sahibi kimselerin veya cemiyetlerinin, işçilerle veya cemiyetleriyle yaptıkları mukavelede hizmete mütaallik hükümler vazolunabilir. Bu umumi mukavele, tahriri olmadıkça muteber değildir.”

Umumi mukavelenin önemli bir araç olmasının bir nedeni, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan yetki almak gibi bir önkoşulunun bulunmamasıydı. İşçi örgütü, temsil ettiği işçi sayısı ne olursa olsun, o işçi grubu adına bir sözleşme yapma girişiminde bulunabiliyordu. Böylece bazen aylar ve hatta yıllar süren yetki işlemlerinde zaman kaybedilmiyor, çoğunluk sağlanamasa bile toplu sözleşme girişiminde bulunulabiliyordu. Aynı işyerinde birden fazla umumi mukavelenin uygulanmasının önünde bir engel de yoktu.

Umumi mukavele, sendika statüsünde olmayan işçi dernekleri tarafından da kullanılabilirdi. İşçi derneklerine üyelikte noter koşulu aranmadığından, üyelik çok daha kolaydı.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanununda umumi mukavele düzenlemesi yer almadı.

Sendikalar ve işçiler, esasında etkili bir biçimde kullanılabilir ve bazı durumlarda da kullanılmış olan bu hakkın ortadan kaldırılmasına karşı bir tepki göstermedi.

## Türk Ceza Kanunu’ndaki Düzenleme (5237)

Bu dönemin olumlu diğer bir düzenlemesi, Türk Ceza Kanunu’nda gerçekleştirildi. 1926 yılından beri çok sayıda değişiklikte yürürlükte bulunan Türk Ceza Kanunu yerine 26 Eylül 2004 gün ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu kabul edildi.

Türk Ceza Kanununda sendikal hakların kullanılmasının engellenmesi durumunda cezaî yaptırım getirildi (M.118): “(1) Bir kimseye karşı bir sendikaya üye olmaya veya olmamaya, sendikanın faaliyetlerine katılmaya veya katılmamaya, sendikadan veya sendika yönetimindeki görevinden ayrılmaya zorlamak amacıyla, cebir veya tehdit kullanan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla bir sendikanın faaliyetlerinin engellenmesi hâlinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.”

Ancak, cebir ve tehdit kullanarak sendikal hakların kullanımının yaptırıma bağlanması, sendikal hak ihlallerini azaltmada etkili bir araç olarak kullanılmadı.

## Diğer Mevzuat Düzenlemeleri

27 Şubat 2003 gün ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun 6.3.2003 günlü *Resmî Gazete*’de yayımlandı. Yasa, yayımından 6 ay sonra yürürlüğe girdi.

2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nda 12 Nisan 2005 gün ve 5332 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*,16.4.2005) yapılan değişiklikle, sendika kaynaklarının, ilgili bakanlıklara devredilmek üzere, eğitim, sağlık, rehabilitasyon veya spor alanlarında kullanılmasında kolaylık sağlandı.

14 Şubat 2007 tarihine kadar, özel öğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin sendikalara üye olması yasaktı. *Resmî Gazete*’de yayımlanan 5580 sayılı Kanunla bu yasak kaldırıldı.

Bakanlar Kurulu, 21.4.2008 gün ve 2008/13526 sayılı kararıyla (*Resmi Gazete*,25.4.2008), 1 Mayıs'ın "Emek ve Dayanışma Günü" olarak "en iyi şekilde değerlendirilmesi konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nı" görevlendirdi.

22 Nisan 2009 gün 5892 sayılı Kanunla, 17.3.1981 gün ve 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanuna, "1 Mayıs günü Emek ve Dayanışma Günü tatilidir" ibaresi eklendi. Böylece 1 Mayıs da genel tatiller arasına sokuldu.

657 sayılı Devlet Memurları Yasasının 4/C maddesinde tanımlanan geçici personel, 3 Mayıs 2004 gün ve 2004/7898 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan "Özelleştirme Uygulamaları Sonucunda İşsiz Kalan ve Bilahare İşsiz Kalacak Olan İşçilerin Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Geçici Personel Statüsünde İstihdam Edilmelerine İlişkin Esaslar" çerçevesinde çalıştırılıyordu. Bu kişilerin hakları, her yıl Bakanlar Kurulu kararlarıyla düzenleniyordu. Tekel işçilerinin eyleminin 52. gününe kadar, 10 Ocak 2009 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan "Kamu kurum ve Kuruluşlarındaki Geçici Mahiyetteki İşleri Yürütmek Üzere Geçici Personel İstihdamı ve Bu Personele Ödenecek Ücretler Hakkında Karar" uygulanıyordu. 4 Şubat 2010 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanan yeni Bakanlar Kurulu kararı ile geçici personel lehine önemli değişiklikler yapıldı. Tekel işçilerinin eylemi, bu işçilerin işçi statüsünde kalmalarını sağlayamadı; ancak 4/C'li geçici personelin hakları ve çalışma koşullarında olumlu önemli değişikliklere yol açtı.

#### **4/C Kaldırıldı**

696 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle kamu kesiminde geçici personel (4/C) çalıştırılması uygulamasına da son verildi. Bu kadroda çalışanlar, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 4/B maddesi kapsamında "sözleşmeli personel" statüsüne geçirildi.

#### **Özel İstihdam Büroları ve İşçi Kiralama**

Türkiye'de iş ve işçi bulma hizmetleri 50 yılı aşkın bir süre İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından gerçekleştirildi. Ancak, 2000 yılında kabul edilen 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun adı ve yapısı değiştirildi. Ayrıca, 1 Eylül 2002 tarihinden itibaren özel istihdam bürolarının kurulmasına izin verildi.

Ancak, Anayasa Mahkemesi, 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yi 31 Ekim 2000 günü iptal etti. Konuya ilişkin iptal kararı da 8 Kasım 2000 günlü *Resmî Gazete*'de yayımlandı. Böylece, özel istihdam büroları gündemden kalktı. Özel istihdam büroları resmen gündemden kalkmakla birlikte, işsizlere iş ve işverenlere işçi bulmayı iş edinmiş birçok kişi ve kuruluş ortaya çıktı. Yasadışı bir biçimde ve özellikle internet üzerinden iş ve işçi bulma hizmeti verenlerin sayısı arttı. Bunların bir bölümüne "kafa avcıları" denmeye başlandı.

25 Haziran 2003 gün ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu (*Resmi Gazete*,5.7.2003) özel istihdam bürolarının kurulmalarını ve çalışmalarını da düzenledi. Ancak, konuya ilişkin yönetmelik yayımlanmadığından, bu konudaki çalışmalar bir süre resmîyet kazanmadı. Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği 19 Şubat 2004 günlü *Resmî Gazete*'de, İşgücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ise 2 Mart 2004 günlü *Resmî Gazete*'de yayımlandı. Bu tarihten sonra iş bulma hizmetleri de özelleştirilmeye başlandı; özel istihdam büroları serbestçe kurulabildi.

Türkiye İş Kurumu Kanunu'na göre, belirli koşulları yerine getiren kişiler, işsizlere iş bulmak ve işverenlere işçi temin etmek amacıyla, önceden izin almak ve on milyar liralık teminat mektubu

yatırmak koşuluyla, özel istihdam bürosu kurabileceklerdi. Özel istihdam büroları için üçer yıllık sürelerle izin verilecekti. Yasaya göre, özel istihdam büroları, iş arayanlardan herhangi bir menfaat temin edemeyecekti. Diğer bir deyişle, iş arayanların iş başvuruları sırasında veya işe girmeleri durumunda, kendilerinden bir ücret alınmayacaktı. Bu genel kuralın istisnası, profesyonel sporcular, teknik direktörler, antrenörler, mankenler, fotomodeller ve üst düzey şirket yöneticileriydi. Özel istihdam büroları, bu kişilerin işe yerleştirilmeleri durumunda kendilerinden ücret alabilecekti. Yasaya göre, kendisine işçi temin edilen işveren, özel istihdam bürosuna bir ücret ödeyecekti.

Aynı dönemde şirketler arasında işçi kiralama uygulaması yasayla düzenlendi.

2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanununun 7. maddesine göre, “İşveren, devir sırasında yazılı rızasını almak suretiyle bir işçiyi; holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde veya yapmakta olduğu işe benzer işlerde çalıştırılması koşuluyla başka bir işverene iş görme edimini yerine getirmek üzere geçici olarak devrettiğinde geçici iş ilişkisi gerçekleşmiş olur. (...) Geçici iş ilişkisi altı ayı geçmemek üzere yazılı olarak yapılır, gerektiğinde en fazla iki defa yenilenebilir.”

Özel istihdam bürolarına işçi kiralama yetkisi veren 5920 sayılı Kanun, TBMM’de 26 Haziran 2009 günü kabul edildi. 5920 sayılı “İş Kanunu, İşsizlik Sigortası Kanunu ve Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un 1. maddesi, 4857 sayılı İş Kanununun kiralık işçilikle ilgili 7. maddesine bir ekleme yaparak, özel istihdam büroları aracılığıyla iş kiralınması düzenlemesini getirdi.

Ancak Cumhurbaşkanlığı 9 Temmuz 2009 tarihinde 5920 sayılı Kanunun 1. maddesini bir kez daha görüşülmesi talebiyle TBMM Başkanlığı’na geri gönderdi.

6 Mayıs 2016 gün ve 6715 sayılı Kanunla, özel istihdam bürolarına işçi kiralama veya yasadaki ifadesiyle “geçici iş ilişkisi” kurma yetkisi verildi.

## **İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (6331)**

20.6.2012 gün ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, işçi sağlığı ve güvenliği konusunda önemli düzenlemeler getirdi.

Kanun, kamu veya özel işyerlerinde istihdam edilen herkesi kapsıyordu.

İşverenin yükümlülükleri şöyle belirtiliyordu: “Mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dahil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar” yapılması.

Yasanın önemli maddelerinden biri, çalışanların çalışmaktan kaçınma hakkı (M.13) idi. Buna göre, işyerinde “ciddi ve yakın tehlike ile karşı karşıya kalan çalışanlar” iş sağlığı ve güvenliği kuruluna veya işveren gerekli başvuruları yapıp gerekli tedbirlerin alınmasını talep eder. Kurulun onay vermesi durumunda, çalışanlar işi durdurabilir ve bu süre içinde ücret ve diğer haklarını alırlar.

Yasa, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitilmesi sorumluluğunu işverene yükliyordu.

Yasa, 50’den az çalışanı olan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri için 1.7.2020 tarihinde yürürlüğe girecekti.



## Sosyal Güvenlik Alanındaki Düzenlemeler

AKP iktidarları döneminde çok önemli değişikliklerin yapıldığı bir alan, sosyal güvenlikti. Sağlık hizmetlerinde kapsamlı bir özelleştirmeye gidildi. İnsanlar özel sağlık kuruluşlarından sıra beklemeden parasız yararlandı; sağlanan hizmetten memnun kaldı. Sendikaların büyük çoğunluğu da, kullanıcıların memnun olduğu koşullarda, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine, SSK hastanelerinin özelleştirilme sürecinin bir parçası olarak Sağlık Bakanlığı'na devredilmesine karşı çıkmadı. SSK ve ardından SGK'da işçi, memur ve emekli temsilcisi olarak yer alan kişiler de bu uygulamalar karşısında açık bir tavır takınmaktan çekindi.

Teşhis ve Tedavi Amacıyla Özel Sağlık Kurum ve Kuruluşlarına Hasta Sevkinde İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Tebliğ (*Resmi Gazete*, 30 Mayıs 2003) ile, devlet memurları ve emeklileri ile bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerinin özel sektör tarafından sunulan sağlık hizmetlerinden yararlanabilmelerinin yolu açıldı.

6 Ocak 2005 gün ve 5283 sayılı Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sağlık Birimlerinin Sağlık Bakanlığı'na Devredilmesine Dair Kanun (*Resmi Gazete*, 19.1.2005) ile kamu kurum ve kuruluşlarına ait tüm sağlık birimleri; bunlara ilişkin her türlü görev, hak ve yükümlülükler, taşınır, taşınmazlar ve taşıtlarla birlikte, Sosyal Sigortalar Kurumuna ait olanlar rayiç bedeli karşılığında, diğerleri bedelsiz olarak Bakanlığa devredildi.

Emek Platformu Başkanlar Kurulu 7 Ocak 2005 günü yaptığı açıklamada bu kanuna temelden karşı çıktı ve çeşitli eylemler düzenledi. Ancak bu eylemler süreci etkilemedi. Bu karar ve uygulamaya SSK Yönetim Kurulu'nda işçileri temsil eden Fikret Barın'ın bir tepkisi olmadı.

16 Mayıs 2006 gün ve 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile de sosyal güvenlik kurumlarına farklı bir yapılanma getirildi; Emekli Sandığı, SSK ve BAĞ-KUR, yeni oluşturulan Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında birleştirildi.

Bu gelişmelerin ikinci unsuru, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu oldu.

31 Mayıs 2006 gün ve 5510 sayılı Kanunla emeklilik zorlaştırıldı, sağlık harcamalarında sigortalıların katkı paylarının artırılmasının yolu açıldı.

Yasada yaşlılık aylığına hak kazanma yaşı yükseltildi, prim ödeme gün sayısı artırıldı. Yasa'nın 28. maddesinde, 01.01.2007'den sonra sigorta kapsamına girenlere, kadın için 58, erkek için 60 yaşını doldurmuş olmaları ve en az 9000 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş bulunması koşuluyla aylık bağlanacağı belirtiliyordu. Yaş sınırı, 01.01.2036'dan başlayarak kadınlar için 01.01.2048'e, erkekler için 01.01.2044'e kadar kademeli olarak 65'e yükseltiliyordu.

Özellikle, işsizliğin, kısmi zamanlı çalışmanın çeşitli türlerinin, çeşitli esnek çalışma biçimlerinin, kaçak çalıştırmanın yaygınlaştığı günümüzde, emeklilik hakkı böylece büyük ölçüde ortadan kaldırıldı.

Yasada aylık bağlama oranlarında da bir düşüş öngörüldü.

Emeklilerin aylıklarının düzenlenmesinde de yalnızca fiyat artışlarının dikkate alınması, millî gelir artışlarının gözardı edilmesi uygulaması getirildi.

Hükümetin bu girişimlerine karşı özellikle işçi sendikalarının tepkisi yetersiz kaldı. Yapılan eylemler, hükümetin, kararlı tavrını değiştirebilecek güçte ve etkide değildi.

Anayasa Mahkemesi, 31.5.2006 gün ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun bazı maddelerini iptal etti.

Anayasa Mahkemesi kararları, gerekçeli olarak yazılıp Resmi Gazete'de yayımlandığında yürürlüğe girdiğinden ve geçmişe yönelik olarak işlemediğinden, Anayasa Mahkemesi, 15 Aralık 2006 günlü kararıyla, 5510 sayılı Yasa'nın iptal edilen maddelerinin yürürlüklerini, gerekçeli kararın *Resmi Gazete*'de yayımlanacağı güne kadar erteledi.

İlgili karar 26 Aralık 2006 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlandı.

TMMB de, kabul ettiği bir kanunda yer alan hükümlerle, 5510 sayılı Yasanın yürürlüğe giriş tarihini 1 Temmuz 2007 olarak değiştirdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasa Mahkemesi'nin bazı maddelerini iptal ettiği 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun yürürlüğünü 9 Mayıs 2007 günü kabul ettiği bir kanunla 1 Ocak 2008'e erteledi. Daha sonra yapılan ertelemelerle de bazı maddeler 2012 yılında uygulanmaya başlandı.

## **İstihdam Paketi ve İşsizlik Sigortası Fonu**

İstihdam Paketi, 15 Mayıs 2008 günü kabul edilen 5763 sayılı Yasa (İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun) biçiminde Meclis'ten geçti.

Yasayla getirilen düzenlemelerin bir bölümü şöyle özetlenebilir:

50 veya daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinde eski hükümlü ve terör mağduru çalıştırma zorunluluğu kaldırıldı. Özel sektörün çalıştıracağı özürsüz oranı yüzde 3'e düşürüldü. Özürsüzlere ait SSK işveren priminin Hazine tarafından ödenmesi kabul edildi. Eski hükümlü ve terör mağduru çalıştırma zorunluluğu yalnızca kamu sektöründe korundu.

Net ücretin yüzde 50'si olan günlük işsizlik ödeneği brüt ücretin yüzde 40'ı olarak değiştirildi. İşsizlik ödeneği miktarının brüt asgari ücretin yüzde 80'ini geçemeyeceği hükme bağlandı.

Ücret garanti fonu ve kısa çalışma ödeneği düzenlemeleri İş Kanunundan çıkarılarak İşsizlik Sigortası Kanununa eklendi.

Özel sektör işverenlerinin malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primleri işveren hissesi 5 puan düşürüldü. Bu ödemenin Hazine tarafından karşılanması karara bağlandı.

Mevcut istihdama ilave olarak işe alınan 18-29 yaş arası gençler ile 18 yaşından büyük kadınların SSK işveren priminin 5 yıl boyunca İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanması kararlaştırıldı. Bu uygulama kademeli olarak birinci yıl yüzde 100 oranında karşılanacak, 5 yıl içinde yüzde 20'ye kadar düşürülecekti.

İşverenlere prim affı getirildi.

Özel istihdam bürosu kurabilmek için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma koşulu kaldırıldı.

Kamu sektörünün terör mağduru çalıştırma yükümlülüğünde oran yüzde 0,7'den yüzde 1,0'e yükseltildi.

500'ün üzerinde işçi ve memur çalıştıran işverenlerin spor tesisi kurma zorunluluğu kaldırıldı.

150 ve daha fazla sayıda kadın işçi çalıştıran işverenlerin anaokulu açma yükümlülüğü kaldırıldı.

İşyerlerinde sağlık birimi kurma, sağlık personeli bulundurma gibi yükümlülüklerin dışarıdan hizmet alma biçiminde yapılabilmesi kabul edildi. Emzirme odası, kreş gibi hizmetlerin de dışarıdan temin edilmesine izin verildi.

İşsizlik Sigortası Fonu'nun mevcut nema gelirlerinden 1,3 milyar YTL, Fon tarafından genel bütçeye aktarıldı. Bu tutarın, GAP kapsamındaki yatırımlara öncelik vermek kaydıyla, “münhasıran bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelik yatırımların finansmanı” için kullanılması öngörüldü.

13.2.2011 gün ve 6111 sayılı Kanunla (Torba Yasa) da İşsizlik Sigortası Fonu'ndaki kaynaklara el koyma uygulaması sürdürüldü.

Bu düzenlemeler sayesinde İşsizlik Sigortası Fonu'ndan önemli miktarlarda kaynak Hazine'ye aktarıldı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik'in 2011 yılı Kasım ayında yaptığı açıklamalarına göre, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan 1 Ocak 2002 tarihinden 2011 Kasım'ına kadar 2,3 milyon kişiye toplam 4,3 milyar TL tutarında ödeme yapılmışken, Hazine'ye aktarılan miktar 9,1 milyar TL oldu. (*Sözcü Gazetesi*, 28.11.2011)

## **Taşeron İşçileri Kadroya Geçirildi**

2002-2017 döneminde kamu kesiminde kadrolu işçi sayısı azaltılırken çok sayıda iş, taşeronlar aracılığıyla yaptırıldı. Ancak yapılan uygulamaların büyük bölümü, 4857 sayılı İş Kanununun 2. ve 3. maddelerini ihlal ediyordu. Yasaya göre, yardımcı işler taşeron eliyle yapılabilirdi. Ancak asıl işin parçalanarak taşeron eliyle yaptırılması için “teknolojik nedenlerle uzmanlık” koşulu aranıyordu. Bu koşul yerine gelmeden asıl işin bir bölümünün taşeron verilmesi durumunun tespiti halinde, taşeron işçileri işin başından itibaren asıl işverenin işçisi sayılıyordu.

Belediyelerde asıl işlerin büyük bölümü taşeron eliyle yaptırılabilirdi. Ancak zabıta, itfaiye, bando ve mezarlık işlerinin taşeron verilmesi yasaktı.

Diğer taraftan, taşeron eliyle yaptırılan yardımcı işlerde veya belediyelerdeki taşeron işlerinde, asıl işverenin işin yapılması sürecine müdahale etmesi, işçilerin işe alınıp işten çıkarılmalarına veya yıllık izinlerine karar vermesi veya asıl işverenin işçilerinin de taşeron işçileriyle birlikte çalışması gibi durumlarda, taşeronluk sözleşmesi “muvazaalı” kabul ediliyor ve taşeron işçileri işin başından itibaren asıl işverenin işçisi sayılıyordu.

Bu düzenlemeler hem kamu kesiminde, hem de özel sektörde çalışan taşeron işçileri açısından geçerliydi. Ancak taşeron işçilerinin çok büyük bölümü bu konudaki haklarını kullanmaktan çekindi veya bu haklardan habersizdi.

Ancak bazı kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan taşeron işçileri, uygulamanın yasaya uygun olmadığını ileri sürerek davalar açtılar ve bunların epeyce bir bölümü bu davaları kazanarak önemli miktarda tazminat aldı.

Ayrıca, 10.9.2014 gün ve 6552 sayılı Kanunla kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan taşeron işçilerinin kıdem tazminatlarının ödenmesi konusunda kamunun sorumluluğunu artıran bir düzenleme getirildi.

Bu koşullarda Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (No.696, *Resmî Gazete*, 24.12.2017) ile kamu kesiminde “personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alım sözleşmeleri” kapsamında çalışan taşeron işçilerinin çok büyük bölümünün kadroya geçirilmesi konusunda bir düzenleme getirildi.

696 sayılı KHK, ay İşletmeleri, Elektrik Üretim A.Ő., Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, PTT, TCDD, Tarım İşletmeleri Gn.Md., Türkiye Demiryolu Makinaları Sanayii, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, Türkiye Taşkömürü Kurumu, Türkiye Vagon Sanayii, BOTAŞ, TPAO, Şeker Fabrikaları A.Ő. ve diğer bazı kamu işletmelerinde ve bazı özel bütçeli kuruluşlarda çalışan taşeron işçilerini kadroya geçirmedi. Kamu kesiminde anahtar teslimi yapılan işlerdeki işçiler de kadro hakkından mahrum bırakıldı.

Emekli olduktan veya emekli olmaya hak kazandıktan sonra taşeron işçisi olarak çalışanların kadroya geçirilmesi de engellendi.

Danışmanlık hizmetleri, hastane bilgi yönetim sistemi hizmetleri ve ağrı merkezi hizmetlerinde çalışanlar kadroya geçirilmedi.

Personel çalıştırmaya dayalı hizmet alım sözleşmelerinde ihale bedeli içinde işçilik giderlerinin yüzde 70'in altında olduğu ihalelerde çalışanlar da kapsam dışında kaldı.

Diğer tüm koşulları taşısa ve yıllarca taşeron işçisi olarak çalışsa da, 4 Aralık 2017 tarihi itibariyle işyerinde fiilen alışmayanlar (4 Aralık'ta askerliğini yapanlar, ücretli ve ücretsiz doğum izninde olanlar, kurul raporuyla istirahatli olanlar hariç) kadroya geçme hakkından mahrum kaldı.

Kanun Hükümünde Kararname yalnızca kamu kesimini kapsadı; özel sektörde çalışan taşeron işçilerinin sorunları devam etti.

Bu düzenleme kapsamında belediyelerde çalışan taşeron işçileri, belediye Şirketlerinde; diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan taşeron işçileri de kendi işyerlerinde 2 Nisan 2018 tarihinde kadroya geçirildi. Kadroya geçirilirken, taşeron işisiyken almakta oldukları ücretler korundu. Bu işçilerin toplu sözleşme haklarını kullanabilmeleri, belediye Şirketlerinde alışanlar için 30 Haziran 2020, diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar için ise 31 Ekim 2020 tarihine kadar ertelendi.

## **İş Mahkemeleri Kanunu (7036)**

12 Ekim 2017 gün ve 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu “bireysel veya toplu iş sözleşmesine dayanan işçi veya işveren alacağı ve tazminatı ile işe iade talebiyle açılan davalarda, arabulucuya başvurulmuş olması” Őartını getirdi. Arabulucuya başvurulmadan dava açılırsa, dava usulden reddedilecekti. İş kazası veya meslek hastalığından kaynaklanan maddi ve manevi tazminat davalarında arabuluculuk koşulu yoktu.

Arabulucu, başvuruyu üç hafta içinde sonuçlandıracaktı. Zorunluluk halinde bu süre bir hafta daha uzatılabilecekti.

Arabuluculuk ile ilgili olarak 2.6.2018 tarihli *Resmi Gazete*'de Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği yayımlandı.

Bu yasayla, 4857 sayılı İş Kanununun işe iade başvurularıyla ilgili maddeleri değiştirildi.

Yasa, kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve kötüniyet tazminatı alacaklarında zamanaşımı süresini 10 yıldan 5 yıla indirdi.

## **İşsizlik Sigortası Kanunu (4447)**

2019 yılında önemlice bir düzenleme de işsizliği ödeneğine hak kazanma konusunda yapıldı.

4447 sayılı Kanuna göre, işsizlik ödeneğine hak kazanabilmek için “hizmet akdinin sona ermesinden önceki son 120 gün prim ödeyerek sürekli çalışmış” olmak koşulu vardı.

Son 120 günlük sürede prim ödemesinde yaşanan aksamalar, işsizlik ödeneğinden yararlanma hakkını ortadan kaldırıyordu.

17 Ocak 2019 gün ve 7161 sayılı Kanunla, bu hüküm, “Hizmet akdinin sona ermesinden önceki son 120 gün hizmet akdine tabi” olan biçiminde değiştirildi. Böylece, son 120 günlük sürede hizmet akdinin devamı durumunda, prim ödemesindeki aksaklıklar dikkate alınmadan, işsizlik ödeneğinden yararlanma hakkı doğdu.

## **Özel Öğretim Kurumu Öğretmenlerinin Kıdem Tazminatı Hakkı Kaldırıldı**

8.2.2007 gün ve 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununa göre, “Kurumlarda çalışan yönetici, öğretmen, uzman öğretici ve usta öğreticiler ile kurucu veya kurucu temsilcisi arasında yapılacak iş sözleşmesi, en az bir takvim yılı süreli olmak üzere yönetmelikle belirtilen esaslara göre yazılı olarak yapılır.” (M.9). Diğer bir deyişle, bu kişilerin iş sözleşmeleri, yasa gereği, belirli sürelidir. Bu sözleşmenin işveren tarafından tekrarlanmaması durumunda, diğer belirli süreli iş sözleşmelerinden farklı olarak, kıdem tazminatı hakkı doğmaktadır.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararında şöyle denmektedir:

*“Belirli süreli iş sözleşmesinin sona ermesinden önce taraflardan biri yenilememe iradesini ortaya koymuş ise burada yenilemeyen tarafın iradesine göre kıdem tazminatına hak kazanılıp kazanılmayacağı araştırılmalıdır. İşveren yenilememe iradesini göstermiş ve haklı nedene dayanmıyor ise bir yıllık kıdem koşulu gerçekleştiği takdirde kıdem tazminatı ödenmelidir. (...) Davacının 1er yıllık belirli süreli sözleşmeler ile 2006 yılından bu yana fen ve teknoloji öğretmeni olarak çalışmaya devam ettiği ve her yıl sözleşmesinin yenilediği, 2011 yılında ise davacının, sözleşmesinin yenilenmesini beklemesine rağmen davalı işveren tarafından herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin sözleşmenin yenilenmemiş olması nedeniyle sona eren sözleşme nedeniyle davacının kıdem tazminatına hak kazandığı kabul edilmelidir.”*

Ancak 2018 yılında bu hak ortadan kaldırıldı.

Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu’nun 29.6.2018 günlü *Resmi Gazete*’de yayımlanan kararı, bu durumu kökten değiştirdi. 2018/2 karar no.lu kararlar, özel öğretim kurumlarındaki öğretmenlerin imzaladıkları sözleşmelerin belirli süreli iş sözleşmesi olduğuna karar verildi ve belirli süreli iş sözleşmelerinin kendiliğinden sona erdiği belirtilerek, öğretmenlerin kıdem tazminatı, ihbar öneli ve işe iade davası açma hakkının bulunmadığına hükmedildi.

## **İkale Sözleşmeleri Yaygınlaşıyor**

Belirsiz süreli bir iş sözleşmesi bir işçi ile işveren arasında imzalanır ve taraflardan biri tarafından sonlandırılıncaya kadar yürürlüktedir. İş sözleşmesinin belirli koşullarda sona ermesinde veya erdirilmesinde, işçi açısından ihbar ve kıdem tazminatı ile işe iade davası açma hakkı doğar.

Son birkaç yılda işyerlerinde işverenler tarafından yeni bir uygulama geliştirildi.

Bu yeni uygulamada, iş sözleşmesi taraflardan biri tarafından değil de, tarafların ikisi tarafından yeni bir sözleşmeyle birlikte sonlandırılıyor. İş sözleşmesinin bu şekilde sonlandırıldığı sözleşmeye, “karşılıklı sonlandırma sözleşmesi” veya “ikale sözleşmesi” deniyor.

Kıdem tazminatı, belirsiz süreli iş sözleşmesinin belirli koşullarda taraflardan biri tarafından sonlandırılmasında veya sona ermesinde ödenen bir paradır. İhbar tazminatı hakkı da taraflardan birinin belirsiz süreli iş sözleşmesini sona erdirmesiyle doğar. İ kale sözleşmesinde ise iş sözleşmesinin tarafların ikisi tarafından sonlandırılması söz konusudur. Bu durumda, kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve işe iade davası açma hakları yoktur.

Ancak işçinin ikale sözleşmesine ikna edilebilmesi için, genellikle “kıdem tazminatı” adı verilen (ancak hukuken kıdem tazminatı olmayan) bir ödeme yapılmaktadır. Kurumsallaşmış işyerlerinde işverenler, işçiyi ikale sözleşmesine ikna ederek, dava sürecinden kurtulmaktadır. Bu durumda giderek yaygınlaşan uygulama, işçiyi kıdemine göre belirlenmiş ve kıdem tazminatı tavanıyla sınırlı bir tazminat vermek, buna ihbar tazminatı tutarında bir parayı eklemek ve bunlara ilave olarak da genellikle 4-8 aylık ücretleri tutarında bir ödeme yapmaktır.

21 Mart 2018 gün ve 7103 sayılı Kanunun kabulüne kadar, bu yapılan ödemelerin kıdem tazminatına tekabül eden bölümünden gelir vergisi kesintisi yapıldığı da oldu. Ancak 18 Ocak 2019 gün ve 7162 sayılı Kanunla (*Resmi Gazete*,30.1.2019), kıdem tazminatına tekabül eden bölümden gelir vergisi kesilmişse, bu verginin iade edileceği hükme bağlandı. İlgili düzenleme şöyledir: “27.3.2018 tarihinden önce karşılıklı sonlandırma sözleşmesi veya ikale sözleşmesi kapsamında ödenen tazminatlar, iş kaybı tazminatları, iş sonu tazminatları, iş güvencesi tazminatları gibi çeşitli adlar altında yapılan ödemeler ve yardımlar üzerinden tevkif edilerek tahsil edilen gelir vergisi, hizmet erbabının düzeltme zamanaşımı süresi içerisinde tarha yetkili vergi dairelerine başvurmaları ve dava açmamaları, açılmış davalardan vazgeçmeleri şartıyla (...) red ve iade edilir.”

## **Zamanaşımı Süresi Kısaltıldı**

4857 sayılı İş Kanununa 12.10.2017 gün ve 7036 sayılı kanunla eklenen bir maddeyle, yıllık ücret izin alacağı ve kıdem tazminatı, iş sözleşmesinin bildirim şartına uyulmaksızın feshinden kaynaklanan tazminat, kötüniyet tazminatı ve iş sözleşmesinin eşit davranma ilkesine uyulmaksızın feshinden kaynaklanan tazminat için zamanaşımı süresi 10 yıldan 5 yıla indirildi.

## **Covid-19 Salgını Sürecinde Kabul Edilen Kanunlar**

Tüm dünyayı etkileyen covid-19 salgınına ilişkin ilk vaka Türkiye’de 11 Mart 2020 tarihinde görüldü. Salgının etkileri dikkate alınarak, 25.3.2020 gün ve 7226 sayılı kanunla kısa çalışma ödeneğine hak kazanma koşulları yumuşatıldı. İşsizlik ödeneğinden yararlanabilmek için son üç yıl içinde en az 600 gün prim ödenmişliği gerekirken, covid-19 salgını nedeniyle bu süre 450 güne indirildi. Ayrıca, son 120 gündür iş sözleşmesiyle çalışıyor olma zorunluluğu da 60 güne indirildi. Ayrıca, kısa çalışma uygulamasının bulunduğu işyerlerinde işçi çıkarma yasağı getirildi.

6.4.2020 gün ve 7244 sayılı kanunla da 17 Nisan 2020 gününden itibaren üç aylık süre içinde “ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan haller” dışında işçi çıkarma yasağı getirildi. Aynı madde, işverene işçileri ücretsiz izne çıkarma yetkisi tanıdı. Ücretsiz izne çıkarılan işçilere işsizlik sigortası fonundan günde 39,24 lira ödenecekti. Bu süre, Cumhurbaşkanı tarafından uzatılabiliyordu. Nitekim Cumhurbaşkanlığı 29.6.2020 tarihli kararıyla bu süreyi 17 Ağustos 2020 tarihine kadar uzattı.

Ücretsiz izin uygulaması bazı işyerlerinde işçilere baskı yapma ve hatta sendikalaşma girişimlerini önleme amacıyla da kullanıldı.

## Kıdem Tazminatı Fonu ve Belirli Süreli İş Sözleşmesi Girişimi

Kıdem tazminatı fonu tartışmaları 2020 yılı Haziran ayında yeniden gündeme geldi. Hazine ve Maliye Bakanlığı, “yeni istihdam kalkını programı” kapsamında tamamlayıcı emeklilik ve kıdem tazminatı fonu konusunu tartışmaya açtı. Bu programın unsurlarından biri de, 25 yaş altı ve 50 yaş üstü işçilerin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla, belirli süreli iş sözleşmelerinin kullanılması konusundaki yasal kısıtlamaların bu yaş grupları için kaldırılmasıydı.

Bu konularda kamuoyuna bir kanun teklifi taslağı açıklanmadı. Basına sızdırılan haberler üzerinde yapılan tartışmalarda, işçi ve işveren örgütlerinin fon konusuna sıcak bakmadıkları ortaya çıktı. Zaten asıl amaç, belirli süreli iş sözleşmelerinin kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılmasıydı. Belirli süreli iş sözleşmeleri kendiliğinden sona erdiğinde işçinin kıdem tazminatı, ihbar süresinin ücreti ve iş güvencesi hakları yoktur, işçi işe iade davası açamaz. İşverenlerin asıl amacı da bu yolla kıdem, ihbar ve iş güvencesi yükümlülüklerinden tümüyle kurtulmaktır. Ancak bu konuda yapılan uyarılar ve oluşturulan kamuoyu sonrasında, bu girişimlerden Temmuz ayı ortasında vazgeçildi.

## III.İŞÇİ VE MEMUR ÖRGÜTLENMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda bulunduğu 2002-2019 döneminde hükümetlerin uyguladığı ekonomik ve toplumsal politikalar, işçi sınıfının büyük çoğunluğunu hoşnut kıldı. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, özellikle sendikasızs işyerlerinde çalışan işçilerin aldığı asgari ücretin satınalma gücü sürekli olarak yükseldi. Memur aylıklarının satınalma gücü ve memur sayısı artırıldı. Sendikalı işçilerin gerçek ücretlerinde de bir düşme yaşanmadı. Düşürülen enflasyon oranı faiz oranlarını da düşürünce, ev, araba, akıllı telefon alınabilmesini, ev eşyalarının yenilenmesini sağlayan tüketici kredisi ve kredi kartı kullanımı yaygınlaştı ve insanlar (gelecekte elde edeceklerini umut ettikleri gelirleri önceden harcayarak) yaşam standartlarını ciddi biçimde yükseltebildiler.

İşçilerin tepkisini çeken, özelleştirmeler, işten çıkarmalar ve iş kazalarıydı. Bu gelişmeler karşısında gösterilen tepkiler de bu uygulamalardan doğrudan etkilenen işçilerle sınırlı kaldı. Genel olarak işçi kitlesinin hayatlarından memnun olması, dayanışma eylemlerinin çok sınırlı kalmasına yol açtı. Ayrıca, güçlü iktidar algısı da kitle eylemleri açısından caydırıcı bir etki yarattı. Özellikle Ergenekon, Balyoz ve benzeri operasyonlarda çok sayıda üst rütbeli subayın ve genelkurmay başkanının bile cezaevine atılması, bu algıyı daha da güçlendirdi.

İşçilerin ve memurların bu dönemde hayatlarından büyük ölçüde memnun olmasının sendikalara yansımaları da doğaldı. Ayrıca hükümetler, sendikaları denetim altına alacak çeşitli girişimlerde de bulundu.

Türk-İş ve Hak-İş, genel olarak hükümetlerin yanında yer aldı. Gücü çok sınırlı olan DİSK'in tepkileri de işçilerden kitlesel bir destek sağlayamadı. Gerçek geliri artan ve hayatından büyük ölçüde memnun olan memurlar ve sözleşmeli personel, işyerlerindeki sorunlarının çözümü için Memur-Sen'e bağlı sendikalara üye oldular. Türkiye Kamu-Sen ve KESK ise, ağırlıklı olarak siyasal tercihlere dayalı bir örgütlenme gerçekleştirdi. KESK'in ayrılıkçı Kürt milliyetçilerinin etkisi altına girmesi de üye kaybına yol açtı.

İşçilerin büyük çoğunluğu risk almadan ve önemli bir bedel ödmeden (genellikle borçlanarak) yaşam standartlarını yükseltebildi. Bu durumda, sendikalaşma eğilimi de sınırlı kaldı.

Hükümetlerin sendikaları denetim altında tutma ve kendi politikaları doğrultusunda kullanma girişimlerinde de çok çeşitli araçlar kullanıldı ve büyük ölçüde başarılı oldu.

2018 ve 2019 yıllarında sonuçları işçilerin giderek artan bölümü tarafından hissedilmeye başlanan ekonomik krizin etkileri ise önümüzdeki dönemde daha güçlü bir biçimde hissedilecektir.

## İşçilerde Sendikalaşma: Üye Sayıları

2002-2020 dönemi, işçi sendikaları ve kamu çalışanları sendikaları ve üst örgütleri için büyük çoğunlukla yenilgilerle dolu yıllardır.

Bu yıllarda işçi sendikalarının üye sayılarında bir artış bile görüldü. Ancak, sendikalar güçsüzleştikçe ve etkisizleştikçe, hükümetin ve işverenlerin sendika-karşıtı tavrında bir yumuşama görüldü. Ancak birçok işveren, işyerinde çalışan işçilerin sendikalaşmasını önlemek için çeşitli yollara başvurdu. Ayrıca, kaçak işçilik, taşeronluk, fason üretim, hizmet alımı, eve-iş-verme gibi yollarla sendikal örgütlenme zayıflatıldı veya tümüyle önlendi.

Bu dönemde işçilerin büyük bölümünün gerçek ücretleri düşmedi. Artan ihtiyaçların karşılanması için de işverenlerine karşı örgütlü mücadele vermek yerine, çok daha risksiz olan tüketici kredilerini ve kredi kartlarını tercih ettiler. Bu açıdan bakıldığında, 2002-2020 döneminde, gerçek ücretlerin düşmediği koşullarda sendikalaşmanın en büyük rakibi, kredi kartları ve tüketici kredileriydi. Kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen milyonlarca işçi, risk alıp ve bedel ödeyip sendikalaşmak ve gerçek ücretlerini artırmak için işvereniyle mücadele etmek yerine, sokaklarda bile dağıtılan kredi kartlarını almayı veya bir bankaya giderek tüketici kredisine başvurmayı tercih etti.

1990'lı yıllarda büyük eylemler gerçekleştiren kamu işçileri, 2000'li yıllarda genellikle sessizdi. Bu sessizliğin bir nedeni, gerçek ücretlerde önemli bir düşüşün olmaması, sendikacıların hükümetlerle uzlaşmayı temel alan yaklaşımları ve ülkede artan işsizlikken, diğer neden bu işçilerin önemli bir bölümünün emekliliğe hak kazanmasıydı.

2013 yılına kadar işçi sendikalarının üye sayıları konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından her yıl iki kez yayımlanan istatistikler tümüyle yanlışır.

17 Temmuz 2009 tarihinde yayımlanan istatistiklere göre, Türkiye'de toplam 5,4 milyon işçi vardı. Bunların 3,2 milyonu sendika üyesiydi. Sendikalaşma oranı yüzde 59,88 idi.

Yeni düzenlemelerin ardından, güvenilir nitelikteki ilk istatistikler 26 Ocak 2013 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlandı. Bu verilere göre, Türkiye'de toplam 10,9 milyon işçi vardı; bunların 1,0 milyonu sendika üyesiydi ve sendikalaşma oranı yüzde 9,21 düzeyindeydi.

2009 Temmuz istatistiklerinde Teksif'in üye sayısı 339 bin olarak gözüküyordu. 2013 Ocak istatistiklerinde bu rakam 55 bini. Tekgıda-İş'in 2009 Temmuz'unda 192 bin gözükken üye sayısı, 2013 Ocak'ında 31 bin olmuştu.

Bu nedenle, 2001-2009 döneminde sendikaların üye sayısına ilişkin en güvenilir kaynak, bağitlanan toplu iş sözleşmelerinden yararlananlara ilişkin verilerdir.

2001-2017 döneminde bağitlanan toplu iş sözleşmelerinin uygulandığı işyerlerindeki işçi sayıları aşağıda sunulmaktadır. Ancak bu rakamlar değerlendirilirken, yüzde 10 barajının altında kalan bazı sendikaların üyelerinin durumunun da dikkate alınması ve sendikalı işçi sayısına ilişkin tahminlerin biraz yükseltilmesi gerekmektedir. Aşağıda verilen işçi sayıları, işyerlerinde bulunan toplam işçi sayılarıdır. Bu işçilerin yaklaşık dörtte üçü sendika üyesidir. Örneğin, 2017 yılında bağitlanan toplu iş sözleşmelerinin uygulandığı işyerlerinde toplam 800.288 işçi çalışmaktadır. Ancak, bu işyerlerindeki toplam sendika üyesi sayısı 619.276'dır.

Aşağıdaki çizelgede, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 2014-2017 döneminde toplu iş sözleşmesi bağitlanan işyerlerinde çalışan toplam işçi sayıları ile sendika üyesi sayıları verilmektedir.



## Toplu İş Sözleşmesi Bağtlanan İşyerlerinde İşçi ve Sendika Üyesi Sayıları

Yıl ve Sektör	İşyerindeki İşçi Sayısı	İşyerindeki Sendika Üyesi Sayısı
<b>2014 Toplam</b>	<b>364.207</b>	<b>270.017</b>
2014 Kamu Kesimi	102.298	84.094
2014 Özel Kesim	261.910	185.923
<b>2015 Toplam</b>	<b>644.985</b>	<b>492.247</b>
2015 Kamu Kesimi	213.804	184.858
2015 Özel Kesim	431.181	307.389
<b>2016 Toplam</b>	<b>480.080</b>	<b>353.505</b>
2016 Kamu Kesimi	60.726	51.544
2016 Özel Kesim	419.354	302.061
<b>2017 Toplam</b>	<b>800.288</b>	<b>619.276</b>
2017 Kamu Kesimi	235.720	211.620
2017 Özel Kesim	564.568	407.656

Bu nedenle, sendika üyelerine ilişkin bir tahmin yaparken, birbirini izleyen ikişer yıllık dönemleri dikkate almak ve bulunan sayının da yaklaşık dörtte üçünü hesaplamak gerekir.

Bu etmenler dikkate alındığında, işçi sendikalarına üye işçi sayısının yaklaşık 1 milyon olduğu söylenebilir.

## 2001-2017 Döneminde Toplu İş Sözleşmesi Bağtlanan İşyerlerindeki İşçiler

([www.calisma.gov.tr](http://www.calisma.gov.tr))

Yıl	Kamu Sektörü	Özel Sektör	İşyerinde Toplam İşçi Sayısı
2001	473.845	301.633	775.478
2002	131.852	123.207	255.059
2003	391.526	237.714	629.240
2004	122.018	203.368	325.386
2005	382.992	204.464	587.456
2006	117.377	187.015	304.392
2007	322.064	144.365	466.429
2008	107.258	155.528	262.786
2009	288.531	216.265	504.796
2010	166.294	172.377	338.671
2011	194.322	308.609	502.931
2012	100.416	127.256	227.672
2013	227.340	433.446	660.786
2014	105.577	263.846	369.423
2015	240.278	420.276	660.554
2016	60.552	421.685	482.237
2017	235.720	564.568	800.288

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayımlanan istatistiklere göre, 2013-2019 yıllarında Türkiye’deki toplam işçi sayısı, işçi sendikalarının toplam üye sayısı ve sendikalaşma oranları aşağıda gösterilmektedir:

## İşçi Sendikaları Üyeliği

Tarih	Toplam İşçi Sayısı	Toplam Sendika Üyesi	Sendikalaşma Oranı (%)
2013 Ocak	10.881.618	1.001.671	9,21
2013 Temmuz	11.628.806	1.032.166	8,88
2014 Ocak	11.600.554	1.094.540	9,45
2014 Temmuz	12.287.238	1.189.481	9,68
2015 Ocak	12.180.945	1.297.464	10,65
2015 Temmuz	12.744.685	1.429.056	11,21
2016 Ocak	12.663.783	1.514.053	11,96
2016 Temmuz	13.038.351	1.499.870	11,50
2017 Ocak	12.699.769	1.546.565	12,18
2017 Temmuz	13.581.554	1.623.638	11,95
2018 Ocak	13.844.196	1.714.397	12,38
2018 Temmuz	14.121.664	1.802.155	12,76
2019 Ocak	13.411.983	1.859.038	13,86
2019 Temmuz	13.764.063	1.894.170	13,76
2020 Ocak	13.856.801	1.917.893	13,84

2020 Ocak istatistiklerine göre, Türk-İş’e bağlı sendikaların toplam üye sayısı 1.018.092 idi. Hak-İş’e bağlı sendikaların toplam üye sayısı, 2017 yılı Ocak ayında 488.723 iken, 2019 yılı Ocak ayında 666.303 oldu. DİSK’e bağlı sendikaların toplam üye sayısı 2019 Ocak’ında 184.852 idi. 2020 yılı Ocak ayında bu üç konfederasyon dışında, Tüm İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜM-İŞ, 4.013 üye) ve Ülkem İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ÜLKEM-İŞ, 15.679 üye) faaliyet gösteriyordu. Bağımsız sendikalara üye işçi sayısı da 28.954 idi.

## İşçiler Sendikalara Niçin Üye Olmuyor?

Türkiye’de günümüzde işçi statüsünde istihdam edilen ücretlilerin sayısı 16 milyonun üzerindeyken, sendikalı işçi sayısının 1 milyon dolaylarında olmasının birkaç nedeni vardır.

Birinci neden, AKP iktidarları döneminde uygulanan tüketici kredisi ve kredi kartı politikasıdır. 2003 yılından itibaren, yaşam standardını yükseltmek isteyen sıradan işçinin önünde iki önemli seçenek oluştu: Ya bir sendikada örgütlenerek ve gerektiğinde grev ve direnişi ve hatta işten atılmayı da göze alarak işverenine karşı bir mücadeleye girecek, ya da düşük faizli kredi kartını ve tüketici kredisi kullanarak ihtiyaçlarını karşılayacak. İşçilerin büyük bölümü bu ikinci seçeneği tercih etti. Geçim sıkıntısı arttığında kredi kartına yüklendi. Günü kurtardı; yarına da “Allah kerim, bir yolunu buluruz” idi. Kredi kartı ve tüketici kredisi, sendikal örgütlülük ve mücadelenin alternatifi olarak kullanıldı. Ancak, “borç yiyen kesesinden yer” sözü uyarınca, bu borçlanma süreci 2017-2018 yıllarında tıkanı.

İkinci neden, işverenlerin sendika-karşıtı tavrı ve uygulamalarıdır. Birçok işyerinde sendikalara üye olan işçiler işten atıldı ve özellikle Anadolu’nun bazı bölgelerinde işverenler arasında paylaşılan kara liste uygulaması gündeme geldi; işten sendikal nedenle çıkarılan birçok işçi, başka işyerlerinde iş

alınmadı. İşsizlik korkusu, kredi kartı ve tüketici kredisi taksitleriyle birleştiğinde, örgütlü mücadeleden çekinmeyi getirdi. İhtiyaç duyulan ek gelirin sağlanması için ya fazla mesai veya bir başka işyerinde ek iş yapıldı, ya da ailede daha önce çalışma yaşamına girmemiş olan bireyler çalışmaya zorlandı.

Diğer bir neden, özellikle Suriyeli sığınmacılarla birlikte yaygınlaşan yabancı kaçak işçi tehdididir. Türkiye’de günümüzde Suriye’nin yanı sıra, Afganistan, Özbekistan, Azerbaycan ve hatta Nepal gibi ülkelerden gelen yabancı işçiler kaçak olarak çalıştırılmaktadır.

Sendikal örgütlülüğe uzak kalınmasının diğer bir nedeni, özellikle asgari ücretli işçilerin (örgütsüz bir biçimde, bireyler olarak) siyasi güçlerinden yararlanarak satınalma güçlerini artırmalarıdır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, 2003-2019 döneminde asgari ücretin satınalma gücü, herhangi bir örgütlülük veya eylem olmaksızın, yüzde 82 oranında artırılınca, sendikalara duyulan ilgi de azaldı.

Sendikalara uzak kalınmasının diğer bir nedeni, hükümetlerin, kendilerine yandaş olmayan sendikalara karşı olumsuz tavrıdır. Hükümet yandaşı sendikalar ise, işçi haklarının ve temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi konusunda uzlaşmacı bir çizgi izlediler ve sendikaların itibar kaybına uğramasına neden oldular.

Sendikal örgütlülüğün geriliğinde yürürlükteki mevzuatın yarattığı sorunlar da bulunmakla birlikte, ana neden, diğer etmenlerdir. Özellikle iş güvencesine ilişkin düzenlemeler, bazı yetersizliklere ve yargının geç işlemesine rağmen, önemli bir güvencedir. Sendikal örgütlülükteki geriliğin tek nedeninin mevzuat olduğunu ileri sürmek doğru değildir.

Sendikal örgütlülüğe duyulan güveni azaltan ve sendikaların itibarını sarsan en önemli etmen, bazı sendikacıların yanlış tavrıdır. Günümüzde herkesin elindeki akıllı telefon ve “sosyal medya”, herhangi bir sendikadaki yolsuzluk, lüks harcamalar ve benzeri yanlış uygulamaların anında duyulmasını sağlamaktadır. Bazı sendikalardaki anti-demokratik uygulamalar da tepki çekmektedir. Birçok işçi, bazı sendikacıların bu yanlış uygulamaları nedeniyle, sendikal örgütlülüğünden uzak durmaktadır.<sup>259</sup>

Birçok sendikada genel merkez ve hatta şube yöneticilerinin işyerlerindeki üyelerle ilişkisi, genel kuruldan genel kurula delege seçimleriyle sınırlıdır. “Sendika eğitimi” adı altında yapılan ise, şube yöneticileri ve bazı işyeri sendika temsilcilerinin eğlendirilmesiyle sınırlıdır.

Sendikaların önemli bir bölümü, sendikasız işçileri sendikaya üye kaydetme konusunda bir çaba içinde değildir. Birçok sendika, sendikal örgütlenme sırasında işten çıkarılan işçilere destek vermeyip onları yalnız bırakınca, sendikal örgütlülüğe duyulan güven iyice azalmaktadır.

## **Sendikal Güç Birliği Girişimi**

Bu dönemde sendikacılık hareketinde önemli bir girişim, Türk-İş içindeki 10 sendikanın oluşturduğu Sendikal Güç Birliği Platformu idi.

Bu yıllarda Türk-İş Genel Merkezi’nin uyguladığı politikalar, izlediği çizgi ve olumsuz gelişmeler karşısındaki sessizliği, sendikal alanda ciddi eleştirilere neden oluyordu. Türk-İş’in 8-11 Aralık 2011 tarihlerinde toplanan 21. Olağan Genel Kurulu öncesinde, 21 Haziran 2011 tarihinde, Basın-İş, Belediye-İş, Deri-İş, Hava-İş, Kristal-İş, Petrol-İş, Tekgıda-İş, Tezkoop-İş, Tümtis ve TGS sendikaları, Sendikal Güç Birliği Platformu’nu oluşturdu.

<sup>259</sup> Bu konuda birçok örnek için bkz. Yıldırım Koç, *Sendikada Yolsuzluk Yapmanın Elkitabı*, Epos Yay., Ankara, 2012.

Sendikal Güç Birliği Platformu tarafından yayımlanan kitapçıkta Şunlar yazıyordu:

*“10 yıla yaklaşan iktidarı döneminde ortaya koyduğu uygulamalarıyla emek karşıtlığı tescilli hale gelen AKP hükümeti, çalışanların haklarına karşı geniş çaplı bir saldırı hazırlığı içerisinde. Bu saldırı hazırlığının odağında da, kıdem tazminatı var. Hükümet milyonlarca çalışanın sahip olduğu bu kazanıma, vazgeçilmez bir hakka gözünü dikmiŐ vazyette. (...) Türkiye sendikal hareketi ciddi bir tıkanıklık yaşamaktadır. Emekçilerin karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm üretmemektedir. İşçi sınıfının hak ve çıkarları ciddi biçimde tahrip edilmekte, çalışma ve yaşama koşulları 19.yüzyıl vahŐı kapitalizmine benzer bir hal almaktadır. Sendikal hareket ise bu sürece müdahale etme ve tersine çevirme kapasitesinden uzak kalmıştır. (...) Türkiye'nin en büyük emek örgütü olan Türk-İŞ'in yönetimi, bu sorunların çözümünde rol üstlenebilecek anlayıŐtan, enerjiden ve inançtan yoksundur. Türk-İŞ yönetimi, çalışma hayatındaki sorunlar karşısında; İş Yasası'nda yapılan değişikliklerde, taŐeronlaŐtırmanın yaygınlaştırılması için yapılan yasal değişikliklerde, sosyal güvenlik ve sağlık sisteminin dönüştürülmesi sürecinde; suya sabuna dokunmayan açıklamalarla, baştan savma eylemlerle, ikircikli tavırlarla ve suskunlukla, iktidarın bu süreçteki sorumluluğuna ortak olmuştur.” (Sendikal Güç Birliği Platformu/a,2011;1-3)*

Sendikal Güç Birliği Platformu'nun *Nasıl Bir Türk-İŞ İstiyoruz?* kitapçığında da Şu baŐlıklar yer alıyordu: Mücadeleci bir Türk-İŞ; yüzu işçi sınıfına dönük bir Türk-İŞ; demokrasi mücadelesi için Türk-İŞ, bağımsız ve başı dik Türk-İŞ; birleştirici Türk-İŞ. Kitapçığın sonunda da, “Türk-İŞ'i toplumsal muhalefetin odağı haline getireceğiz,” deniyordu. (Sendikal Güç Birliği Platformu/b,2011)

Sendikal Güç Birliği Platformu'na bağlı sendikalar, hükümetin politikalarını eleştiren bazı eylemler yaptı. Örneğin, 9 Ekim 2012 tarihinde TBMM'ye yürüyüş düzenlendi. YürüyüŐle ilgili açılan dava, tüm sanıklar için, 29 Ocak 2015 tarihinde beraatle sonuÇlandı.

Ancak Türk-İŞ'in genel kurulundaki seçimlerde Sendikal Güç Birliği Platformu'nun adayları başarılı olamadı. Arkasından, Hava-İŞ, Petrol-İŞ ve TGS'deki yönetim değişiklikleri sonrasında, bu yapılanmanın etkisi kalmadı.

## **Kamu Çalışanlarında Sendikalaşma: Üye Sayıları**

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın memur ve sözleşmeli personelin örgütlenmesine ilişkin verileri büyük ölçüde doğrudur.

Bakanlık tarafından 2002 yılından beri yayımlanan istatistiklere göre, kamu çalışanları sendikalarının 2019 yılında 1.702.644 sendika üyesi vardı.

Bu üyelerin 1 milyon 20 bini Memur-Sen'e, 413 bini Türkiye Kamu-Sen'e, 138 bini KESK'e ve 67 bini de Birleşik Kamu-İŞ'e bağlı sendikalara üyeydi.

2002 yılından 2019 yılına kadar Memur-Sen'in üye sayısı çok arttı. 2019 yılında çalışmakta olan memurların yarısından fazlası AKP iktidarları döneminde işe alınmıştı. Bunların büyük bölümü Memur-Sen'e bağlı sendikalara üye oldular. Ayrıca, bu dönemde memurların gerçek aylıklarında gerçekleşen yüzde 53 oranındaki artış da Memur-Sen'i başarılı gösterdi. Gerçek aylıkların örgütlü bir mücadele gerekmeksizin arttığı koşullarda, memurların aylık artışı için eylem yapması gerekmedi. Bu durumda, işyerlerindeki ikincil önemdeki sorunların çözümünde Memur-Sen ve bağlı sendikaları işe yaradı. Memurlar da, kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen insanlar olarak, Memur-Sen'e bağlı sendikalara üye olarak, kendilerini güvenceye almaya ve bazı sorunlarını çözmeye çalıştı.<sup>260</sup>

260 Memur-Sen konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Canan Koç-Yıldırım Koç, *Memur-Sen'in Sicili (1995-2014)*, Epos Yay., Ankara, 2014.

KESK'e bağı sendikalara üyelerin sayısı ise 2015 yılında 236 bin iken, 2018 yılında 138 bine geriledi.

2019 yılında, bu konfederasyonların yanı sıra, BASK (Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu), Hak-Sen (Kamu Çalışanları Hak Sendikaları Konfederasyonu), Çalışan-Sen (Çalışanlar Birliği Sendikalar Konfederasyonu), Tüm Memur-Sen (Tüm Memur Sendikaları Konfederasyonu), Anadolu-Sen (Anadolu Eksen Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu) ve Şehit-Gazi-Sen Konfederasyonu (Gazi, Gazi ve Şehit Yakınları ile Tüm Vatansever Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu), birkaç binlik üye sayısı ile, varlığını sürdürüyordu.

2002-2019 döneminde Türkiye'de kamu çalışanları sendikalarının toplam üye sayıları ile KESK, Türkiye Kamu-Sen, Memur-Sen ve Birleşik Kamu-İş'e bağı sendikaların toplam üye sayıları aşağıda sunulmaktadır:

### Kamu Çalışanları Sendikalarına Bağı Sendikaların Toplam Üye Sayıları

Yıl	Toplam Üye Sayısı	KESK'e Bağı Sendikalar	Türkiye Kamu-Sen'e Bağı Sendikalar	Memur-Sen'e Bağı Sendikalar	Birleşik Kamu-İş'e bağı sendikalar
2002	650.770	262.348	329.065	41.871	X
2003	788.846	295.830	385.425	98.146	X
2004	787.882	297.114	343.921	137.937	X
2005	747.617	264.060	316.038	159.154	X
2006	779.399	234.336	327.329	203.851	X
2007	855.463	231.987	350.727	249.725	X
2008	931.435	223.460	357.841	314.701	18.529
2009	1.017.072	224.413	375.990	376.355	20.731
2010	1.023.362	219.195	369.600	392.191	21.731
2011	1.195.102	232.083	394.497	515.378	26.422
2012	1.375.661	240.304	418.991	650.328	33.477
2013	1.468.021	237.180	444.935	707.652	40.041
2014	1.589.964	239.700	447.641	762.650	50.503
2015	1.679.028	236.203	445.729	836.505	57.365
2016	1.756.934	221.069	420.220	956.032	63.990
2017	1.684.323	167.403	395.250	997.089	64.248
2018	1.673.318	146.287	394.423	1.010.298	64.730
2019	1.702.644	137.606	413.339	1.019.853	67.273

Bu dönemde kamu çalışanları sendikacılık hareketinde son derece önemli bir gelişme, 4688 sayılı Kanunun sendikalaşmalarını açıkça yasakladığı bazı memur kategorilerinin doğrudan uygulanırlık kazanmış uluslararası sözleşmelerden yararlanarak yasakları aşmasıydı.

### Yargıçlar ve Savcılar Sendikası (Yargı-Sen)

Bu konudaki ilk girişimi yargıçlar ve savcılar gerçekleştirdi. Yargıçlar ve Savcılar Sendikası (Yargı-Sen) Ankara'da 20 Ocak 2011 tarihinde kuruldu. Ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yargı-Sen'e gönderdiği 2.2.2011 tarihli yazıda, sendikanın tüzel kişiliğini kabul etmediğini bildirdi. Bakanlık tarafından sendikaya gönderilen 17.2.2011 tarihli yazıda da sendikanın kuruluş müracaatının 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'na aykırı olduğu ileri sürüldü.

Ankara Valiliği 11 Mart 2011 tarihinde Yargı-Sen'in faaliyetinin durdurulması talebiyle dava açtı.

Ankara 15. İş Mahkemesi, 28 Temmuz 2011 tarihli kararında, hakimler ve savcıların sendikalaşma hakkını (4688 sayılı Kanundaki açık yasağa karşın) kabul etti; ancak meslek sendikası kurulamaması nedeniyle sendikanın kapatılmasına hükmetti. Kararın ilgili bölümü şöyleydi: “Valiliğin yüksek yargı organlarının başkan ve üyeleri, hakimler, savcılar ve bu meslekten sayılanlar, sendika kuramaz iddiası mahkememizce yerinde görülmemeyerek adı geçenlerin sendika kurma hakkına sahip olduğu kanaatine varılarak 4688 sayılı yasanın 4/2 maddesi gereğince meslek veya işyeri esasına göre sendika kurulamaz tarzındaki iddiası yerinde görülerek sadece meslek esasına göre sendika kurma yasağının ihlali tek başına kapatma gerekçesi olarak değerlendirildiğinden davalı sendikanın kapatılması ve açılan davanın bu açıdan kabulüne karar vermek gerekmiştir.”

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, bu kararı 21.02.2012 tarihinde oyçokluğu ile onayladı. Böylece, hakimler ve savcıların sendika kurabileceğini de onaylamış oldu; ancak Yargı-Sen kapatıldı.

Bu kararın ardından kapatılan Yargı-Sen'in bazı yöneticileri, 16 Kasım 2012 tarihinde Yargıçlar Sendikası'nı kurdu. Ancak Ankara Valiliği kendilerine sendika kuruluşu ile evrak teslimatı yapılmadığı iddiasıyla, Yargıçlar Sendikası'nın kuruluşunu kabul etmediğini ileri sürdü. Yargıçlar Sendikası 2013 ve 2014 yıllarında çalışmasını sürdürdü ve varlığını kabul ettirdi.

## **Askeri İşyerlerindeki Sivil Memurların Sendikalaşma Hakkı**

Kanunda sendikalaşması açıkça yasaklanan diğer bir kesim, askeri işyerlerindeki sivil memurlardır.

Askeri işyerlerinde çalışan sivil memurlar 2011 yılında Sivil Memurlar Sendikası'nı (SİME-SEN) kurdular.

Sendikanın amacı, tüzüğün 4. maddesinde şu şekilde belirtiliyordu: “Sendika, çalışma ilişkilerinde üyelerinin ekonomik ve statü yönünden hak ve menfaatlerini gözetme ve genişletme, demokrasinin korunup yerleşmesine, sosyal adaletin gerçekleşmesine ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasına hizmet etmeyi, milli ve manevi değerleri gözeterek toplum ve çalışma barışını tesis etmeyi, kamu yönetiminde etkin ve verimli çalışmanın sağlanması için çözüm önerileri geliştirmeyi, hür sendikacılık ilkeleri içerisinde üyelerin sosyal adalet ve sosyal güvenliğe kavuşturulması çerçevesinde özgürlük alanlarını koruma ve geliştirme amacını taşır.”

Ankara Valiliği, 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu'nun 15. Maddesinin 1. Fıkrasının (g) bendinde “Milli Savunma Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri kadrolarında (Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı dahil) çalışan sivil memurlar ve kamu görevlileri”nin sendikalaşmasının yasak olduğunu belirterek, SİME-SEN'in kapatılması talebiyle Ankara 8. İş Mahkemesi'nde dava açtı.

SİME-SEN, 18 Ocak 2013 günlü duruşmada, davanın reddini veya ilgili fıkranın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmasını talep etti. Bu talep kabul edildi ve uyuşmazlık Anayasa Mahkemesi'ne taşındı.

Anayasa Mahkemesi, 10 Nisan 2013 günlü kararında, 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu'nun 15. maddesinin 1. fıkrasının (g) bendini Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle oybirliğiyle iptal etti. Bu konudaki gerekçeli karar 12 Temmuz 2013 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Böylece askeri işyerlerinde çalışan sivil memurların sendikal haklardan yararlanmalarının önündeki yasa engeli kaldırılmış oldu.

## Polisler Sendika Kuruyor: Emniyet-Sen

Kanunun sendikalaşmasını yasakladığı diğer bir kesim, Emniyet Gn.Md. çalışanlarıydı.

Emniyet Genel Müdürlüğü Bünyesinde Merkez ve Taşra Teşkilatlarında Tüm Çalışan Emniyet Hizmetleri Sınıfı ve Emniyet Teşkilatında Çalışan Diğer Tüm Hizmet Sınıflarına Dahil Personel Sendikası'nın (EMNİYET-SEN) kuruluşu için ilk girişim 9 Kasım 2012 tarihinde yapıldı. Sendika kurucularının Ankara Emniyet Müdürlüğü ve Ankara Valiliği'ne yaptıkları başvuru engellendi ve kuruluş dilekçeleri alınmadı. Sendikanın kuruluş evrakı kargo aracılığıyla gönderildi ve Ankara Valiliği tarafından teslim alındı. Böylece sendika tüzel kişilik kazanmış oldu.

Sendikanın amacı, tüzüğünün 3. Maddesinde şöyle belirtilmişti: “Sendika, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti anlayışıyla yönetilen bir Türkiye’de daha katılımcı bir demokrasinin yerleştiği, daha özgür kişi ve sivil toplum örgütlerinin gerçek anlamda var olabildiği, düşünce üretip teklifler sunabildiği veya bunu sivil ve kamusal alanda yaşama geçirebildiği, gelir dağılımının adilce paylaştırıldığı, sosyal devlet olmanın gereği her vatandaşın devlet imkanlarından eşit olarak faydalanabildiği, daha özgür, daha zengin, daha mutlu insanların yaşadığı bir Türkiye’ye ulaşmayı hedefler.”

Emniyet-Sen, kuruluşunun ardından, üye kaydına ve temsilcilik oluşturmaya başladı. Ancak sendika kurucu ve il temsilcilerine yönelik sistemli bir baskı gündeme geldi. Bu kişiler hakkında soruşturmalar açıldı. Bazı sendika yöneticileri meslekten ve memuriyetten çıkarıldı.

Bu süreçte Ankara Valiliği önemli bir hukuki hata yaptı. 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu 4 Nisan 2012 gün ve 6289 sayılı Kanunla değiştirilmişti. Kanunun eski biçiminde, “kanuna aykırılığın tespit edilmesi ya da bu Kanunda öngörülen kuruluş koşullarının gerçekleşmediğinin anlaşılması halinde” valiliğin gerekli değişiklikleri istemesi öngörülüyordu. Bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda valilik istediği zaman sendikanın faaliyetlerinin durdurulması için iş mahkemesine başvurabiliyordu. 4 Nisan 2012 günü yapılan değişiklikle, valiliğin kapatma davası açabilmesi için bir aylık bir süre tanındı. Ankara Valiliği, kanun değişikliğinin farkında olmadığından, bu bir aylık süreyi kaçırdı ve Emniyet-Sen’in kapatılması için dava açma hakkını kaybetti.

Bu arada Emniyet-Sen 2 Mart 2013 günü 1. Olağan Genel Kurulu’nu topladı. Ankara İl Seçim Kurulu Başkanlığı 13 Şubat 2013 günlü kararında genel kurulun yapılması için gerekli kararı verdi.

Sendika Genel Başkanı Faruk Sezer, 18.9.2013 tarihinde Antalya 1. İdare Mahkemesi’nden meslekten çıkarılma konusunda yürütmeyi durdurma kararı aldı.

Bu süreçte Ankara Valiliği Emniyet-Sen aleyhinde “Emniyet-Sen’in yok hükmünde olduğunun (tüzel kişiliğinin bulunmadığının) tespit edilmesi” davası açtı. Ancak Ankara 9. İş Mahkemesi, böyle bir dava açılmayacağını, açılacak davanın “faaliyetin durdurulması davası” olabileceğine karar verdi. Ankara 9. İş Mahkemesi, bir sonraki oturumunda, 4688 sayılı Kanunun “Emniyet hizmetleri sınıfı ve emniyet teşkilatında çalışan diğer hizmet sınıflarına dahil personel”in sendikalaşmasını yasaklayan 15/j maddesinin iptali için Anayasa Mahkemesi’ne başvurma kararını açıkladı.

Anayasa Mahkemesi 2013/130 Esas No. ve 2014/18 Karar No. sayılı kararı 29.1.2014 günü açıklandı ve gerekçeli karar 13.5.2014 tarihli *Resmî Gazete*’de yayımlandı.

Kanun, “Emniyet hizmetleri sınıfı ve emniyet teşkilâtında çalışan diğer hizmet sınıflarına dahil personel”in sendikalaşmasını yasaklıyordu.

Anayasa Mahkemesi, bu fıkranın “ve emniyet teşkilâtında çalışan diğer hizmet sınıflarına dahil personel” ibaresini iptal etti; böylece çok sayıda kişinin sendikalaşma hakkı doğdu. Bu kararın ardından da Emniyet Gn.Md. çalışanları yeni sendikalar kurdular.

## **Fethullahçı Casusluk ve Terör Örgütünün İşçi ve Memur Örgütlenmesi**

Türkiye, 15 Temmuz 2016 günü, ABD'nin kontrolündeki bir casusluk ve terör örgütü olan Fethullahçı yapılanmanın ayaklanma girişimini yaşadı.

Fethullahçı casusluk ve terör örgütü, 15 Temmuz 2016 öncesinde, işçileri, memurları ve işverenleri örgütledi. Bu örgütlenmeler, 15 Temmuz ayaklanma girişimi bastırıldıktan sonra, kanun hükmünde kararnamele kapatıldı. Fethullahçı işverenlerin örgütü, TUSKON idi. TUSKON'a bağlı federasyonlar, bu federasyonlara da bağlı yerel dernekler faaliyet gösteriyordu.

Fethullahçı casusluk ve terör örgütünün işçi sendikalarının üst örgütü Aksiyon-İş, kamu çalışanları sendikalarının üst örgütü Cihan-Sen idi. Ayrıca Mülayemet Çalışanlar Konfederasyonu (MÜLKON) da işçileri ve memurları derneklerde örgütlüyordu..

Aksiyon-İş Konfederasyonu, 21 Mayıs 2014 tarihinde Pak Maden-İş, Pak Eğitim-İş, Pak Taşıma-İş, Pak Metal-İş, Pak Deniz-İş, Pak Gıda-İş ve Pak Enerji-İş sendikaları (Vedat Öztürk, Abdullah Kayışkıran, Davut Suşehirli, Yavuz Kocaman, Ahmet Gürkan Yalçın, Nazif Yalılı, Murat Bingöl) tarafından kuruldu.

Aksiyon-İş'in önemlice sayılabilecek tek örgütü Pak Eğitim-İş'ti. Bu örgütün 8 binin üzerindeki üyesi, sendikal mücadelede gösterilen başarıdan çok, Hizmet Hareketi'nin uzun süredir eğitim alanında yürüttüğü çalışmaların bir sonucuydu.

Fethullahçı casusluk ve terör örgütü ilk olarak 1995 yılında Memurlar Vakfı adıyla bir örgüt oluşturdu. Vakıf amacını şöyle ifade ediyordu: “Vakfımız 1995 yılında kurulmuş olup, amacı: her branş ve derecedeki kamu personeli ve benzeri meslek erbabı ile emekliler arasında sosyal ve ekonomik yardımlaşmayı, dayanışmayı ve kaynaşmayı sağlamaktır. Hedefimiz; memurlarımızın devletine ve milletine daha verimli ve faydalı hizmet üretmelerini, sosyal, kültürel ve mesleki açıdan daha donanımlı olmalarını, çalışkan, başarılı, hizmet alan vatandaşlara karşı güler yüzlü, ahlaki değerlere önem veren, gördüğü yanlışlıklara karşı duyarlı, yasalar çerçevesinde düzeltilmesi için gayretli, örnek kamu çalışanları olabilmeyi temin etmektir.”

Fethullahçı örgütlenmeye bağlı memurlar ve sözleşmeli personel yıllarca Memur-Sen ve Türkiye Kamu-Sen içinde örgütlendiler. Ancak ilk olarak 2012 Nisan'ında ayrı örgütlenme sürecini başlattılar.

Eğitim hizmet kolunda çalışan bazı kamu görevlileri bu tarihte Ankara'da Aktif Eğitimciler Sendikası adıyla bir örgüt kurdu. Aktif Eğitimciler Sendikası'nın tanıtıldığı bir yazıda şöyle deniyordu: “Sonuç olarak hizmet odaklı bir sendika kurulmuşsa başarılı olma şansı yüzde 100'dür. Çünkü hizmet yaptığı her işi mükemmel yapar ve başarılı olur.”

2012 Nisan'ının son günlerinde Aktif-Sen'in üyelik formunun üstünde şu açıklama yer alıyordu: “Sendikacılıkta siyaset üstü bir sendika olarak yola çıkan, siyasetçilerin hükmettiği bir sendikanın ötesinde siyasetçilere hükmedecek bir sendika olmaya aday Aktif Eğitimciler Sendikası.”



Kamudanhaber sitesinin haberinde Aktif Eğitimciler Sendikası konusunda şu değerlendirmeler yer alıyordu:

*“Türkiye’de ilk kez sitemizden duyurulan hizmet gönüllülerinin kurmuş olduğu Aktif Eğitimciler Sendikası üye çalışmaları için alanlara bile inmeden, teşkilat yapısını bile oluşturmadan 150’nin üzerinde üye yaptı. Aktifsen.org sitesini bile aktif hale getirmeyen, temsilciliklerini kurmayan Aktifsen eğer ki Haziran ayından sonra teşkilatlanma çalışmalarına başlar ve üye kaydı yapmaya başlarsa diğer bütün sendikaların işi çok zor. Hizmet erleri yapmış oldukları bütün işlerde başarılı olmuşlardır. Hizmetin başarısız olduğu bir tane iş bile gösteremezler. Hizmet gönüllülerinin kurmuş olduğu sendikanın şu an için alanlara inmeme sebebi noktasında her kesim farklı bir sebep gösterse de, bu konuda son sözü söyleyecek olan Hocaefendi’nin bu hizmet oluşumuna evet demesinin ardından daha ilk yılında bile çok ses getirecek bir üye sayısına ulaşacağından hiç kimsenin kuşkusu olmasın. (...) Yapmış olduğu her işi mükemmel şekilde Allah rızası gözeterek yapan hizmet erlerinin, sendikacılık noktasında da çok güzel işlere imza atacağı ve sendikacılık alanına yeni bir soluk getireceğinden şüphemiz yok. Aktifsen’in sadece Eğitim Bir-Sen’den üye alacağı, Türk Eğitim-Sen içerisinde hizmete gönül vermiş üye kalmadığını iddia edenler ise yanılmaktadır. Türk Eğitim-Sen içerisinden de hatırı sayılır sayıda üye Aktifsen’e geçecektir. Aktifsen’in hizmetin diğer kolları gibi sendikacılıkta da başarılı olacağı hiç tartışılmaz bir gerçektir. Şöyle ki, Aktifsen teşkilatlanma yapısını oluşturup üye çalışmalarına başladığı andan itibaren 3-5 yıl içerisinde yetkiyi alır.”*

Ancak 2013 yılı Şubat ayı başlarında Aktif-Sen’in faaliyetinin durdurulacağı yolunda haberler çıktı.

Bu arada çeşitli il ve ilçelerde “aktif memurlar derneği” adıyla dernekler kuruldu. Bu dernekler ve bazı vakıflar 2013 yılı sonlarında AMEP (Aktif Memurlar Platformu) çatısı altında biraraya geldi.

2013 yılının son ayları ve 2014 yılının ilk aylarında birbiri ardı sıra yeni sendikalar kuruldu. Fethullahçı örgütlenmenin kurduğu kamu çalışanları sendikalarının isimlerinin ilk sözcükleri “Ufuk” idi. Bir ara Ufuk Kamu Sendikaları Konfederasyonu’nun kurulacağından söz edildi, ancak bu adım atılmadı. Fethullahçı kamu çalışanları sendikaları (Aktif Eğitim-Sen, Ufuk Büro-Sen, Ufuk Enerji-Sen, Ufuk Sağlık-Sen, Ufuk Tarım Orman-Sen ve Ufuk Yerel-Sen) 2014 yılı Şubat ayında da Cihan-Sen Konfederasyonu’nu kurdu. Konfederasyon genel başkanlığına Aktif Eğitim-Sen Başkanı Osman Behçe getirildi. Konfederasyona daha sonra Ufuk Haber-Sen, Ufuk Kültür-Sen, Ufuk Bayındır-Sen ve Ufuk Ulaştırma-Sen de üye oldu.

Cihan-Sen’in tüzüğünde örgütün amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

*“Madde 3. Konfederasyon; birlik ve beraberlik şuurunun bütün fertlerin topyekûn katılımıyla gerçekleşeceğine ve büyük hedeflere samimi adımlarla yürüneceğine inanan Cihan Sendikalar Konfederasyonu, millî ruh, millî düşünce ve diğerkâmlık duygusuyla hareket ederek; üyelerinin, kendileri gibi kimselerin varlığını yeniden hissedip yaşayacağı dönemin tesisi için çalışmayı ve bireysel sosyal sorumluluk olgusunu tüm çalışanlar arasında yaygınlaştırmayı amaçlar.”*

2014 yılı Temmuz ayında yayımlanan istatistiklere göre, Cihan-Sen’e bağlı sendikaların toplam üye sayısı 24.299 idi. Bu toplamın 23.489’u eğitim hizmet kolunda çalışıyordu.

Fethullahçı casusluk ve terör örgütünün kurduğu ve yönettiği işçi ve memur derneklerinin üst örgütü Mülayemet Çalışanlar Konfederasyonu (MÜLKON) idi.

MÜLKON'a beş federasyon üyeydi. Bu federasyonlara bağlı çok sayıda dernek vardı.

(1) TÜÇAF, Tüm Çalışanlar Federasyonu (Ankara, 20 dernek üye).

(2) MİHVER, Marmara İş Hayatı ve Emek Dernekleri Federasyonu (İstanbul, 19 dernek üye).

(3) TÜRÇADEF, Tüm Çalışan Dernekleri Federasyonu (İzmir, 12 dernek üye).

(4) GÜÇAF, Güneydoğu Çalışanlar Federasyonu (15 dernek üye).

(5) DOÇAF, Doğu Çalışanları Federasyonu (5 dernek üye).

## Dernekler

Bu dönemde kredi kartı kullanımının ve büyük alışveriş merkezleri ile mağaza zincirlerinin iyice yaygınlaşmasıyla birlikte işçi tüketim kooperatifleri çöktü.

TOKİ'nin konut yapımına hızlı ve güçlü bir biçimde girmesiyle, işçi konut kooperatifleri de işlevini yitirdi.

Bu yıllarda Türkiye'deki sosyalist/komünist hareket bölündükçe ve daha da zayıfladıkça, kurulu sendikalarda etkili olabilmek şansını iyice yitirdi. Bu koşullarda sosyalist örgütlenmelerin bir bölümü çeşitli dernekler aracılığıyla işçi sınıfı içinde etkili olma çabasını sürdürdü.

Adana'da kurulu *Sanayi İşçileri Derneği* (SİDER) 2010 yılı Mayıs ayında Adana'da düzenlediği bir eyleme çağrı metninde şunları belirtiyordu: "Güvencesiz çalışmanın yaygınlaştığı, geleceksiz yaşamın artık bir kader olarak dayatıldığı bir dönemde artık sadece emeğimiz değil yaşamlarımız da sermaye tarafından gaspediliyor. Patronların daha fazla kar hırsı sonucu, gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması insanca çalışma koşullarının sağlanmaması nedeniyle her gün işçi kardeşlerimiz yaşamlarını yitiriyorlar."

Bu dönemde İŞHAKDER (İşçi Hakları Derneği), Birleşik İşçi Derneği, Deri İşçileri Derneği, işçi kültür evleri, Mağdur Öğretmenler ve Eğitim Emekçileri Derneği, Tersane İşçileri Birliği, Taşeron Sağlık İşçileri Birliği, Metal İşçileri Birliği, OSB-İMES İşçileri Derneği, Tüm İnşaat İşçileri Derneği, EMEKAD (Emekçiler Kültür Araştırma ve Dayanışma Derneği), Eğitim Emekçileri Derneği, Sümerbank İşçileri Yardım ve Kültür Derneği gibi örgütler kuruldu. Ancak bunlar geniş işçi kitlesi üzerinde etkili olamadı. Dernekler aracılığıyla sendikalarda etkili olma girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı.

Bunların yanı sıra, Turgutlu İşçi Dayanışma Derneği, Trabzon Tüm Memur İşçi Dayanışma Derneği, Ordu İşçi Dayanışma Derneği, Kamu Şirket İşçileri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, OSİMDER (Organize Sanayi Bölgesi İstanbul Madeni Eşya Sanayi İşçileri Derneği), Biyologlar Birliği Derneği, Türk Hemşireler Derneği, ÖĞ-DER (Şuurlu Öğretmenler Derneği) gibi örgütler de faaliyet gösterdi. Eczane Teknisyenleri Dernekleri ve üst örgütleri yıllardır faaliyet gösteriyordu. Çağrı Merkezi Derneği, İstanbul Nakış İşçileri Derneği, İnşaat ve Yapı İşçileri Derneği, Tarım ve Narenciye Çalışanları ile İşçiler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği gibi örgütler de oluşturuldu.

## Vakıflar

Türkiye işçi sınıfının çeşitli kesimleri vakıflarda örgütlüydü. Türkiye'de işçilerin örgütlülüğü açısından hiç incelenmemiş olan bu vakıfların yaygınlığını ve çeşitliliğini göstermek için bir bölümünün isimleri verilmektedir: Arkas Çalışanları Sosyal Yardım Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı, Devlet Tiyatroları Opera ve Balesi Çalışanları Yardımlaşma Vakfı, EGO Çalışanları

Yardımlaşma Vakfı (EGOVAK), İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. Çalışanları Yardımlaşma Sandığı Vakfı, İskenderun Sanayi Sitesi Çalışanları Eğitim ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı (İSKSAN), Isparta Belediyesi Çalışanları Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. Çalışanları Vakfı, Maden İşçileri Eğitim ve Spor Vakfı, Mamak Belediyesi Çalışanları Yardımlaşma ve Geliştirme Vakfı, Marshall Boya ve Vernik Sanayii A.Ş. Camiası Memur ve İşçileri Yardımlaşma Sandığı Vakfı, Memurlar Vakfı (MEVA), PTT İşçileri Sosyal Yardımlaşma Vakfı (PİYAV), Silâhlı Kuvvetler İşçileri Öğrenim ve Dinlenme Vakfı, Sosyal Hizmetler Çalışanları Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, T.C.D.D. Çalışanları ve Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Vakfı, T.Garanti Bankası A.Ş. Memur ve Müstahdemleri Emekli ve Yardım Sandığı Vakfı, Tekel Çalışanları Dayanışma Vakfı, Türkiye Enerji İşçileri Sosyal Dayanışma ve Emeklilik Vakfı, Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (TÜRKAV), Türkiye Kömür İşletmeleri Çalışanları Sosyal Dayanışma Vakfı (KİDAV); Türkiye Orman Muhafaza Memurları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı, Türkiye Sağlık Çalışanları Eğitim ve Dayanışma Vakfı, BAĞ-KUR Personeli Yardımlaşma Vakfı, Devlet Malzeme Ofisi Personeli Sağlık Sosyal Yardımlaşma Vakfı (DEMOV), Elazığ Belediyesi Personel Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Sosyal Sigortalar Kurumu Personeli Yardımlaşma Vakfı, T.C.Ziraat Bankası Personeli Vakfı, Türk Hava Yolları A.O.Personeli Sosyal Yardım Vakfı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Personeli Vakfı, Köy Hizmetleri Mensupları ve Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Botaş Mensupları Sosyal Güvenlik ve Yardımlaşma Sandığı Vakfı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Mensupları Dayanışma Vakfı, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Mensupları Vakfı, Demir Çelik İşletmeleri Mensupları Sağlık Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı, Denizli Cam Sanayi ve Ticaret A.Ş. Mensupları Yardımlaşma ve Ek Sosyal Güvenlik Vakfı, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Mensupları Yardımlaşma Vakfı, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Mensupları Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Mensupları Yardımlaşma Sandığı Vakfı, Esbank Eskişehir Bankası T.A.Ş. Mensupları Emekli Sandığı Vakfı, Et ve Balık Kurumu Mensupları Sosyal Yardımlaşma Vakfı, GİMSAN Gediz İplik ve Mensucat Sanayii A.Ş. Mensupları Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, İGSAŞ Mensupları Sosyal Yardımlaşma Sandığı Vakfı.

Bazı sendikalar da vakıf kurdu. Banka ve Sigorta işkolunda faaliyet gösteren BASİSEN Sendikasının Genel Merkez ve Şube yöneticilerinden oluşan 184 kişi, 1994 yılında bir araya gelerek BASİDAV Vakfını kurdular. Şeker-İş Sendikası'nın kontrolündeki Ölüm ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı da 6 Mayıs 1996 tarihinde kuruldu. 27 Ekim 2010 tarihli Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde yayınlanan ilana göre, Türkiye Çimse İş Sendikası İktisadi İşletmesi kuruldu. İşletme, Antalya-Alanya Okurcalar Beldesi'nde bulunan Çimse-İş Sendikası Çimtur Sosyal Tesisini ve Çimse-İş'in misafirhanelerini işletecekti. Türk Metal Sendikası'nın da bir vakfı vardı. Bazı sendikalar da iktisadi işletmeler kurdular.

## Platformlar

2000'li yıllardan itibaren internet üzerinden iletişim geliştirdi ve sanal ortamda geçmişte örneği görülmemiş örgütlenme biçimleri ortaya çıktı. Birçok sendikada yönetime muhalif olanlar sanal ortamda haberleşti.

İlk kez 2009 yılında ortaya çıkan bir örgütlenme biçimi de Ataması Yapılmayan Öğretmenler Platformu (AYÖP) oldu. AYÖP, internet üzerinden haberleşmeyi etkili bir biçimde kullanan bir girişimdi. Platformun amacı şu şekilde ifade ediliyordu: “Ataması Yapılmayan Öğretmenler Platformu, ataması yapılmayan öğretmenleri tek çatı altında toplayarak birlikte hareket etme fırsatından en iyi şekilde yararlanıp henüz ataması yapılmamış, Devlet Personel Dairesi Başkanlığının ifadesine göre 327.000 öğretmenin atamasının bir an önce yapılması amacıyla, tek ses, tek kulak,

tek yürek olmuş öğretmenlerin bir arada hakkını aradığı, siyasî ideolojiden uzak bir platformdur. Bu platformda tüm öğretmen, öğretmen yakınları söz sahibidir. Bu hak ile herkes, içinde bulunduğumuz buhrandan çıkmamız için uygun olan her fikri önerebilir. Bu öneriler mevcut yürütme kurulları tarafından tartışılır, kabul veya reddedilir veya uygun hale getirilerek kabul edilir.” ( [www.ayop.biz](http://www.ayop.biz)) AYÖP çeşitli illerde sanal ortamda temsilcilikler oluşturdu ve açlık grevinden yürüyüşe kadar çeşitli eylemler gerçekleştirdi. AYÖP, Türkiye işçi sınıfı tarihinde yeni bir örgütlenme modeli olarak etkili oldu.

Son yıllarda Emeklilikte Yaşa Takılanlar Platformu, Kadın Emeği Platformu, Demiryolu Çalışanları Platformu, Direnişteki Kadınlarla Dayanışma Kadın Platformu, Adalet Arayan İşçi Aileleri Platformu, Aliğa Emek ve Demokrasi Platformu gibi yapılanmalar oluştu.

Aidat toplamayan, genel kurul toplamayan, yöneticilerine ayrıcalık ve hatta harcama imkanı tanımayan bu gayriresmi örgütlenmelerin işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi üzerindeki etkisi günümüzde çok sınırlı da olsa, gelecekte artacağa benzemektedir.

## **Emek Platformu**

Emek Platformu 2000’li yıllarda ve özellikle AKP iktidarları döneminde iyice etkisizleşti. Etnik ve inanç kimliğinin ağırlık kazanarak sınıf kimliğinin birçok kişi ve örgütte geri plana itilmesi, sınıf kimliği temelinde bir örgütlenme olan Emek Platformu’nu zayıflattı. Emek Platformu, bileşenlerinin ortak taleplerini 26 Aralık 2002 günü Ankara’da açıkladı.

Ancak, AKP iktidarları döneminde Memur-Sen ve Hak-İş bu ilişkilerden koptu. Hükümet çizgisindeki bu iki örgütlenme, AKP’nin politikaları doğrultusunda farklı toplumsal sınıf ve tabakaları İslamcılık temelinde bir araya getiren platformlarda yer aldılar. DİSK ve KESK ise TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) ve TTB (Türk Tabipleri Birliği) ile birlikte davranmayı tercih etti. Türk-İş ve Türkiye Kamu-Sen ise diğer örgütlerle ilişkilerini sınırladı.

## **AKP’nin Sendikacılık Hareketine Müdahaleleri**

AKP sendikacılık hareketini etkisizleştirme ve hatta kendi politikalarına destek verecek biçimde kullanma çabalarında önemli başarılar elde etti. AKP yanlısı Hak-İş ve Memur-Sen büyütüldü. Türk-İş yandaştırıldı. Hava-İş, Tekgıda-İş, Belediye-İş, Orman-İş, TGS gibi sendikalara operasyon düzenlendi. Bu süreçte bazı bürokratların doğrudan müdahaleleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın işkolu ve yetki işlemleri, yandaş olmayan bazı sendikalardaki muhalif unsurlara çeşitli biçimlerde destek verilmesi gibi araçlar etkili bir biçimde kullanıldı.

AKP iktidarları döneminde en yoğun saldırıya maruz kalan sendika, Türk-İş’e bağlı Orman-İş oldu.

Orman-İş Sendikası ve üyesi orman işçileri, 2 Haziran 2004 tarihinden itibaren, Çevre ve Orman Bakanlığı’nın bazı üst düzey bürokratlarının büyük baskısı altına sokuldu. Bakanlık, tüm uyarılara rağmen, baskılarını sürdürdü. Orman-İş’in üyesi bulunduğu Türk-İş ve ona bağlı sendikalar da Orman-İş’e hiçbir ciddi destek vermedi; Orman-İş’i bu büyük saldırı karşısında yalnız bıraktı. Orman-İş yöneticileri yıllarca direndi; ancak yenildi.

Sendikal örgütlenmeye müdahalenin en yoğun olduğu işyerleri belediyelerdi. Bazı bölgelerde AKP’li belediye yöneticileri, belediyelerde çalışan işçilerin AKP çizgisindeki Hak-İş’e bağlı Hizmet-İş Sendikası’na geçirilmesini sağlamak için çeşitli baskılar uyguladılar.

Türk-İş'e bağlı Tekgıda-İş Sendikası'na yönelik saldırı ise Çaykur işyerlerinde gerçekleştirildi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bu süreçte çok açık biçimde Tekgıda-İş karşıtı bir tavır aldı. Tekgıda-İş'in 2008 yılı Eylül ayında başlayan yetki mücadelesi, ancak 7 Aralık 2010 tarihinde Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin kararıyla sonuçlandırılabilirdi.<sup>261</sup> Bu süreçte Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik ve Devlet Bakanı Hayati Yazıcı, Tekgıda-İş Sendikası Genel Sekreteri Mecit Amaç, Genel Mali Sekreter Mehmet Karataş ve Genel Teşkilatlanma Sekreteri Recep Ali Çelik ile görüştüler ve Tekgıda-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Türkel'in istifasını istediler. Türk-İş Genel Mali Sekreteri Ergün Atalay'ın, bu üç yöneticinin bakanlarla görüşmesinde aracılık yaptığı ileri sürüldü. (*Aydınlık Gazetesi*,20 ve 21.5.2013) Mecit Amaç ve iki arkadaşının bu doğrultudaki girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı ve 4 Ağustos 2013 günü yapılan olağanüstü genel kurulda bu üç kişinin üyelikten ihracına karar verildi.(Tegkida-İş,2015;71-75)

2012 yılının ilk aylarında ise Anadolu Ajansı yetkililerinin Türkiye Gazeteciler Sendikası'na yönelik müdahaleleri gündeme geldi. Bazı kamu yetkilileri, sendikanın en önemli işyeri olan Anadolu Ajansı'nda çalışanlar üzerinde baskı uygulayarak, TGS genel kurulunu olağanüstü olarak toplatmaya çalıştı. Ayrıca üyelerin TGS'den istifa etmesi için de girişimlerde bulunuldu. Bu baskıların en yoğun olarak yaşandığı 2012 Mart ortalarında, Hak-İş'e bağlı Medya-İş Sendikası kuruldu.

Türk-İş'e bağlı Tarım-İş Sendikası da 2012 yılında Tarım İşletmeleri Gn.Md. (TİGEM) işyerlerinde Hak-İş'e bağlı Öz Orman-İş Sendikası'nın işveren destekli örgütlenme girişimleriyle karşı karşıya kaldı. Bazı bürokratların Öz Orman-İş yanlısı müdahalelerinin de etkisiyle, Tarım-İş'in TİGEM işyerlerindeki örgütlülüğü sona erdi. Tarım-İş Sendikası tüm bu süreç boyunca hükümete karşı açık bir tavır almaktan özenle kaçındı; yalnızca bazı bürokratları eleştiren bir çalışma yürüttü.<sup>262</sup>

Hava-İş Sendikası'nda da, işverenin müdahalesiyle, sendika yönetiminde değişiklik yapıldı.

Akil Adamlar ve Hükümet Politikalarına Destek

Bazı sendikaların hükümet politikalarına tam destek vermesinin bir örneği de 2013 yılı Nisan ayında gündeme gelen "akıl adam"lar olayında yaşandı.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, "Kürt sorunu"nu "açılım politikası" çerçevesinde çözmeye çabası içinde halkı ikna etme amacıyla 63 kişilik bir grup belirledi. AKP ile Kürt milliyetçilerinin bu ortak projesinde KESK Genel Başkanı Lami Özgen, Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu, Memur-Sen Genel Başkanı Ahmet Gündoğdu ve Hak-İş Genel Başkanı Mahmut Arslan "akıl adam" seçildi.

Türkiye Kamu-Sen Genel Başkanı İsmail Koncuk, "çözüm süreci"nin bir ihanet süreci olduğunu belirterek, "akıl adam"lık önerisini reddetti. DİSK'in eski genel başkanı Erol Ekici, genel başkanlıktan ayrıldığını belirterek öneriyi kabul etmedi. Birleşik Kamu-İş Genel Başkanı İsmail Tutoğlu'na "akıl adam"lık teklifi götürülmedi.

## IV. MÜCADELE VE EYLEMLER

İşçi sınıfının mücadelesi ve eylemleri açısından 2003-2020 dönemini geçmiş dönemlerden ayıran önemli özellikler vardır. Bu özellikleri belirleyen de, işçilerin yaşam standartlarındaki gelişim ve iktidarın gücüne ilişkin oluşmuş algıdır.

261 Bu konudaki tüm belgeler için bkz. Tekgıda-İş Sendikası, *İbretlik Bir Öykü, Belgelerle Çaykur Yetki Mücadelesi*, İstanbul, 2011.

262 *Tarım-İş Gazetesi*, Haziran 2012 Özel Sayısı.

Türkiye’de insanlar “bir lokma, bir hırka” anlayışıyla hareket etmezler. Tam tersine, özellikle bu dönemde televizyon dizilerinin de etkisiyle, kapitalizmin gösterişçi tüketim anlayışı yaygınlaştı ve doymak bilmez bir tüketim çılgınlığı yerleşirildi. Anadolu’nun sade ve tutumlu yaşama geleneğinin yerini, gösterişçi tüketim aldı. Diğer bir değişim de, Anadolu’nun dostluk ve dayanışma geleneğinin yerini, kapitalizmin bireyci ve bencil tavrının almasıdır.

Bu dönemde, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, insanların yaşam standartlarında önemli bir yükselme sağlandı. Bu gelişimin küçük bir bölümü gerçek ücretlerdeki artışla sağlanırken, büyük bölümü kredi kartı ve tüketici kredisi borcuyla elde edildi. İnsanlar, ileride elde edeceklerini umut ettikleri geliri önceden harcayarak, yaşam standartlarını yükselttiler. Ancak bu borçlanma, işyerlerinde sorun yaşandığında, işçilerin tepkilerinin önemli ölçüde sınırlandırılmasına ve başka işyerlerindeki mücadelelerle dayanışmanın gerilemesine yol açtı. Sıradan bir işçi, başka çaresi kalmayıp iyice zorlanmadıkça, kredi kartı ve tüketici kredisi taksitlerinin ödenmesi gereken koşullarda, eylemi göze alamadı. Artan işsizlik ve özellikle yabancı kaçak işçi istihdamı, bu kaygıyı daha da artırdı.

Diğer taraftan 2003-2020 döneminde iktidarda tek başına Adalet ve Kalkınma Partisi vardı. Giriş bölümünde belirtildiği gibi, bu dönemde yapılan milletvekili genel seçimi ve mahalli idareler seçimlerinde, cumhurbaşkanlığı seçiminde ve halkoylamalarında AKP başarılı oldu. AKP önce 31 Mart 2019 mahalli idareler seçimlerinde bazı büyükşehir belediyelerini kaybetti ve oy oranında bir azalma gerçekleşti. 23 Haziran 2019 günü yeniden yapılan İstanbul Büyükşehir belediye başkanlığı seçiminde ise önemli bir yenilgi aldı. Diğer taraftan, özellikle 2008-2014 döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin en üst düzey komutanlarının, daha sonra düzmece olduğu kanıtlanmış davalarla tutuklanması da hükümetin önemli bir güç gösterisiydi. Fethullahçı casusluk ve terör örgütüyle on yıllardır mücadele eden Doğu Perinçek ve arkadaşlarının da 6 yıl hapiste tutulması, birçok insana bir gözdağıydı. 2014 yılına kadarki dönemde ABD’nin, Avrupa Birliği’nin ve bazı cemaatlerin hükümete verdiği destek de, kitlelerin gözünde yenilmez bir iktidar algısı yarattı.

Daha önceki dönemlerde de görüldüğü gibi, hayat standardının yükseldiği ve iktidarın çok güçlü olduğu algısının yaygınlaştığı koşullarda, kendiliğindenci kitle eylemleri gelişmez. Bu nedenle, 2003-2018 döneminde gerçekleşen işçi ve kamu çalışanı eylemleri, bazı uygulamalardan doğrudan zarar görenlerle sınırlı kaldı; sendikaların düzenlediği miting ve gösterilere katılım sınırlı oldu; 1 Mayıs kutlamaları etkisizleşti; başka işyerlerindeki eylemlerle dayanışma çok geriledi. Türkiye’de işçi ve memur sayısının 19 milyonun üstünde olduğu günümüzde, bu tür eylemlere katılan insan sayısı ancak binlerle ölçülebildi. Geniş işçi ve memur kitleleri, sessizliğini korudu.

Bu dönemde gerek tek tek sendikalar, gerek konfederasyonlar ve gerek konfederasyonlar arasındaki işbirliği temelinde ortak eylemler yapıldı. Ancak mitinglere katılım düşüktü; coşku azdı. Genel grev türü eylemler sıkça gündeme geldi; ancak bunların hiçbirinde ekonomi ve toplumsal yaşam etkilenmedi. Enerji, bankacılık ve haberleşme işkolları bu tür genel grev girişimlerine katılmadı.

Bu dönemin belirgin bir özelliği de, 1990’lı yıllarda çok geniş katılımı militan eylemler gerçekleştirmiş olan KESK’te Kürt milliyetçilerinin etkisinin artmasına koşut olarak eylemlere katılımın ciddi biçimde düşmesiydi. KESK’in eylemleri etkisini yitirdi.

2018 yılı ortalarından itibaren kendisini kitlelere hissettirmeye başlayan ekonomik kriz derinleştikçe, 31 Mart 2019 mahalli idareler seçimlerinde ve 23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir belediye başkanlığı seçiminde iktidarın yaşadığı yenilgilerin de etkisiyle iktidarın gücüne ilişkin algının değişmesiyle, kendiliğindenci kitle eylemlerinin yaygınlaşma eğilimi güçlüdür. Bu bölümün sonunda, işçi sınıfını bekleyen tehlikelere ilişkin ipuçları, bu eğilimi güçlendirmektedir.

## Grev ve Eylem Nedenleri

Bu dönemde işsizliğin artması ve özellikle de üniversite diplomalı işsizlerin çoğalmasıyla birlikte, işyerindeki bazı sorunlara kızıp çekip gitme uygulaması çok azaldı. Yukarıda ele alınan nedenlerle de kitle eylemleri eğilimi çok zayıfladı. Sorun yaşayanlar, birbirinden kopuk eylemler yaptı. Mitinglere katılım da azaldı.

Birçok kişi de sorunlarını çözmede mücadeleye ve eyleme değil, ağır aksak işlese ve dava açma masrafları artmış olsa da, yargı yoluna başvurdu.

Asgari ücretli işçilerin, asgari ücretin artırılması amacıyla önemli herhangi eylemi olmadı. Özelleştirme karşıtı eylemler önemliydi; ancak genellikle başarısızlıkla sonuçlandı. Sosyal güvenlik sisteminin değiştirilmesine ilişkin tepkiler sınırlı kaldı. 2018 yılından itibaren emeklilikte yaşa takılanlar önemli kitle eylemleri gerçekleştirdiler. Özel sektördeki taşeron işçilerinin çok büyük bölümü sessiz kaldı. Ancak kamu kesimindeki taşeron işçilerinin bir bölümü, kadroya geçebilmek için eylem yaptı. İşsizler içinde yalnızca ataması yapılmayan öğretmenlerin kitle eylemleri gelişti. Sendikalaşma nedeniyle işten atılanlar direniş yaptı. İşverenlerin sendikasılaştırma girişimlerine karşı da eylemler gelişti. İş kazaları nedeniyle ölümler ortaya çıktığında, genellikle işyeriyle sınırlı tepkiler oluştu. Bazı işyerlerinde toplu sözleşme görüşmelerinde işverenin olumsuz tavrını protesto etmek için eylem yapıldı. Grev kararı alınmış veya başlamış grevlerin ertelenmesi de tepkilere yol açtı. Bazı durumlarda işçiler, üyesi buldukları sendikanın olumsuz davranışlarına karşı eylem yaptı. İşçi alacaklarının (ücret, ikramiye, kıdem tazminatı, vb.) ödenmemesine karşı da tepki gösterildi. Bazı sendikalar, işçi karşıtı politika izleyen işverenlere karşı tüketici boykotu uyguladı.

## Özelleştirme Karşıtı Eylemler

AKP döneminde özelleştirmelere karşı çeşitli eylemler gelişti. Sendikalar çeşitli mitingler ve yürüyüşler düzenledi. Ancak bunlara katılım sınırlı kaldı. Bu miting ve yürüyüşler kamuoyuna bile yeterince yansıtılmadı. Tek başına iktidarda bulunan AKP, özelleştirme konusunda kararlıydı. Koalisyon hükümetleri döneminde bir ölçüde işe yaramış bazı eylemlerin çok daha zayıflarıyla bu kararlılık değiştirilemedi.

Bu dönemde özellikle özelleştirme uygulamalarına karşı işyeri işgalleri yapıldı. SEKA İzmit, TEKEL Adana ve Malatya, Seydişehir Alüminyum işgalleri önemliydi. Ancak bunların hiçbiri istenen sonuca ulaşamadı. Bu eylemlerde direnen işçilerin örgütlü bulunduğu sendikanın diğer işyerlerinden bile etkili bir destek sağlanamadı.

Sendikaların özelleştirmelere yönelik eleştirileri ilk başlarda yalnızca işçilerin “mağdur olacağı” kaygısına ve propagandasına dayandırılıyordu. Bu kaygı, özelleştirilen işyerlerinden çıkarılan işçilere ödenen ek tazminatla büyük ölçüde giderildi. Ancak AKP iktidarları döneminde özelleştirmeler hızlanınca, “işçi mağduriyeti” açısından doğan tepkilerin yumuşatılması amacıyla, özelleştirilen işyerlerinin işçilerinin “geçici personel” (657/4/C) statüsüne geçirilmesi gündeme geldi. Bu uygulama da sendikaların tepkilerini bir süre frenledi; ancak 4/C statüsünde çalışanların sorunları duyuldukça, sendikalar özelleştirmeye karşı mücadelede politika değiştirmek zorunda kaldı.

Bazı işletmelerde özelleştirmeye karşı çıkışta, “vatan” unsuru dile getirilmeye başlandı. “Tekel vatandır, vatan satılmaz,” “Yatağan vatandır, vatan satılmaz” sloganları yaygın biçimde kullanıldı. Bu yeni yaklaşım kamuoyunda belirli bir destek de aldı. Ancak işçilerin ve sendikacıların günlük

sorunlarını geçici önlemlerle çözme anlayış ve uygulamaları nedeniyle, etkili olmadı. Nitekim bu sloganın kullanıldığı işyerlerinin işçileri başka işyerlerindeki özelleştirme karşıtı eylemlere önemli bir destek vermedi. “Tekel vatandır” diyenler, “vatan yalnızca Tekel’dir” gibi bir anlayışla hareket etti. Ancak, bu dar ve benmerkezci bakışa karşın, özelleştirmelere karşı çıkışta “işçiler mağdur ediliyor” anlayışından “işyerimiz vatandır, vatan satılmaz” anlayışına geçiş, ileriye doğru önemli bir adımdı.

Özelleştirmeden doğrudan etkilenen sendikalar, işyeri işgali, miting gibi eylemlere başvurular.

Aliğa Petkim işçilerinin 1 ve 2 Nisan 2003 günleri işyerini terketmeyerek Petkim’e sahip çıkma eyleminin ardından, Petrol-İş Sendikası 19 Nisan 2003 günü İzmir’de Aliğa’da Cumhuriyet Meydanı’nda etkili bir miting düzenledi. Yağan yağmura rağmen mitinge yaklaşık 20 bin kişi katıldı. Mitingde özelleştirmeye karşı çıktı.

Petrol-İş Sendikası 3 Mayıs 2003 günü Kırıkkale’de “Özelleştirme Harekatını Durduralım” mitingini düzenledi. Mitinge 5 bini aşkın işçi katıldı. Esnaf da mitingi destekledi

Tekgıda-İş Sendikası, TEKEL’in özelleştirilmesine karşı 25 Nisan 2003 tarihinde bir eylem programı başlattı. Eylemler Temmuz ayına kadar devam etti.

Petrol-İş Sendikası 25 Mayıs 2003 günü Bursa’da “Özelleştirme Harekatını Durduralım” mitingini gerçekleştirdi. Mitinge 20 bin işçi katıldı. Petrol-İş Sendikası’na üye 3 bin işçi, 6 Haziran günü Petkim ihalesini protesto etmek için İzmir’de Adalet ve Kalkınma Partisi önünde bir protesto gösterisi yaptı. Petrol-İş, 7 Haziran 2003 günü de Kocaeli’nde özelleştirme karşıtı bir miting gerçekleştirdi.

Daha sonraki yıllarda da, etkisi giderek azalan mitingler yapıldı. Son olarak 2018 yılında şeker fabrikalarının özelleştirilmesinde Şeker-İş Sendikası çok tepkisiz ve pasif bir tavır izledi.

## **Seka İzmit Fabrikası İşçilerinin Eylemi**

2005 yılının ilk aylarının önemli olaylarından biri, Selüloz-İş Sendikası’nın ve SEKA İzmit Fabrikası işçilerinin, Hükümetin özelleştirme girişimine karşı gerçekleştirdikleri direnişti.

SEKA İzmit Fabrikası’nın özelleştirilmek amacıyla kapatılmak istenmesine Selüloz-İş Sendikası ve işçiler, 19 Ocak 2005 günü, Kurban Bayramı’ndan önce işyerini işgal ederek yanıt verdiler. Eylem 51 gün sürdü.

Barışçıl bir biçimde sürdürülen SEKA işgali eylemi, meşruydü; kamu vicdanı tarafından onaylanmıştı. Ancak 1982 Anayasasının 54. maddesi işyeri işgalini açıkça yasaklamaktaydı. 54. maddenin son fıkrası şöyleydi: “Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.”

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’nun 25. maddesi de işyeri işgalinin kanundışı grev yaptırımlarıyla cezalandırılacağını belirtmekteydi.

Selüloz-İş Sendikası bu eylemi, Anayasanın 90. maddesine yapılan eklemeye uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanırlık kazanmış olması ve eyleme sağlanan kamuoyu desteği sayesinde hukuki yaptırımlarla karşılaşmadan gerçekleştirdi.



SEKA eylemi geniş bir kamuoyu desteği sağladı; ancak bu destek sempati gösterileri ile açıklama ve ziyaretlerle sınırlı kaldı. Siyasi partiler, sendikalar ve konfederasyonlar, demokratik kitle örgütleri, yöre esnafı, çeşitli dernekler bu eylemi basın açıklamalarıyla desteklediler.

Türk-İş Başkanlar Kurulu da, eylemin başlamasından ancak 42 gün sonra, 1 Mart 2005 günü İzmit'te yaptığı toplantısında bu eyleme destek verdi ve 4 Mart 2005 günü işyerlerini terk etmeme kararı aldı: “Türk-İş topluluğu, SEKA işçisiyle dayanışma amacıyla 4 Mart 2005 Cuma günü bir günlük işyerlerini terk etmeme eylemini gerçekleştirecektir.” 4 Mart 2005 eylemi Türk-İş'e bağlı sendikalar tarafından ciddiye alınmadı ve istisnai durumlar dışında uygulanmadı. Sağlanan destek, bu tür açıklamaların ötesine gitmedi. İşyeri özelleştirildi ve kapatıldı.

## **Etibank Seydişehir Alüminyum Fabrikası İşçilerinin Direnişi**

Özelleştirme karşıtı mücadelede önemli bir eylem de Seydişehir Alüminyum Fabrikası işçileri tarafından 23 Mayıs 2005 günü gerçekleştirildi.

Alüminyumun ham maddesi olan boksitin 1961 yılında Seydişehir yöresinde bulunmasının ardından, Sovyetler Birliği ile imzalanan işbirliği anlaşması çerçevesinde, 1967 yılında Etibank'a bağlı Seydişehir Alüminyum Tesisleri'nin temeli atıldı. Fabrika 1971 yılında üretime geçti. İlk başta yalnızca alumina üretilirken, 1974 yılından itibaren sıvı alüminyum üretimine de geçildi.

Etibank'ın tasfiyesinden sonra Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Eti Alüminyum A.Ş. olarak yapılandırıldı. Eti Alüminyum'un özelleştirilmesi süreci, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 13 Ağustos 2003 günlü kararıyla başladı. Çok önemli bir hidroelektrik santral olan Oymapınar Barajı Hidroelektrik Üretim Tesisleri de, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 8 Eylül 2003 günlü kararıyla özelleştirme kapsamına alındı ve Eti Alüminyum A.Ş.'ye devredildi.

Hak-İş'e bağlı Çelik-İş Sendikası'na üye olan Seydişehir işçileri, özelleştirme girişimine karşı işyerine sahip çıktı. 23 Mayıs 2005 günü Eti Alüminyum'u almayı planlayan 30 şirketin 45 yetkilisi fabrikayı gezmek için geldiklerinde, işçiler buna engel oldu. İşçiler fabrikaya kapandı; kapıları kaynakladı. İşçilerin aileleri de eylemcilere desteğe geldi. Polis ve jandarmanın müdahalesi sonrasında çıkan olaylarda 30'dan fazla işçi ve 20 dolayında polis yaralandı. İşçilere, aileleri ve Seydişehir halkı tam destek verdi.

Ancak Seydişehir işçilerinin bu eylemi diğer işçiler ve sendikalar tarafından yalnız bırakıldı. Seydişehir Alüminyum ve Oymapınar Barajı özelleştirildi.

## **Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri İşçilerinin Eylemi**

Özelleştirme karşıtı eylemler içinde kamuoyuna en fazla yansıyan, Tekel'in yaprak tütün işletmelerinde çalışan işçilerinin bir bölümünün Ankara'da gerçekleştirdikleri 78 günlük direnişti.<sup>263</sup>

263 Bu direnişle ilgili olarak bkz. Tekgıda-İş Sendikası, *Basında TEKEL Mücadelesi, Köşe Yazarlarından Seçmeler*, İstanbul, 2011; Akbudak, S., “78 Gün” *TEKEL Gerçeği ve Ankara Direnişi*, Ankara, 2011; Yılmaz, S., *Bir Direniş Öyküsü, TEKEL*, Evrensel Yay., İstanbul, 2011; Emekçi Hareketi Partisi, *Her Yer Tekel, Her Yer Direniş, Anlatılan Senin Hikayendir*, İstanbul, 2010; Feminist Hareket, *Tekel'de Direnen Kadınlar Yolumuzu Açıyor*, İstanbul, 2010; Güven, M.A.-Özesen, E., *Tekel İşçilerinin Direnişlerinden Kareler*, Galerî Kara, Ankara, 2011; Kaldıraç Yayınevi, *Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, İstanbul, 2010; Nota Bene Yay., *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, İstanbul, 2010; Şahin, H., *Direniş Kentini Yaratan İşçiler, Bir Direniş Öyküsü: Tekel*, İstanbul, 2010; Tekgıda-İş Sendikası, *Karikatüristler Tekel İşçileri İçin Çiziyor*, İstanbul, 2010; Türkiye Komünist Partisi, *Tekel İşçilerinin Ankara Direnişi*, İstanbul, 2010.

Tekel fabrikalarının özelleştirilme girişimine karşı 1990'lı ve 2000'li yıllarda çeşitli direnişler oldu. Özellikle Malatya ve Adana sigara fabrikalarında bu eylemler uzun süre devam etti. Ayrıca Tekgıda-İş Sendikası 13 Şubat 2005 Pazar günü Malatya'da "Özelleştirmeye Hayır" mitingi ve 27 Şubat 2005 günü Tokat'ta "Türkiye'ye, Geleceğe ve Fabrikalarına Sahip Çık" mitingini düzenledi.

Bu eylemlerin hiçbirisi Tekel yaprak tütün işletmelerinin özelleştirilmesi sonrasında 4/C statüsüne geçmeye karşı direnen işçilerin mücadelesi kadar ses getirmedi.

Tekel işçilerinin 78 günlük Ankara eylemi, bir eylemlilik dalgasıyla birlikte gelişti.

Türkiye Kasım 2009-Şubat 2010 döneminde işçi sınıfı hareketinin yeni bir yükselişini yaşadı. Bu yükselişte eylemin türü, süresi ve sağladığı destek açısından Tekel işçilerinin Ankara direnişinin özel bir yeri vardır.

Türkiye Kamu-Sen ve KESK, 25 Kasım 2009 günü birlikte ve adını koya koya grev yaptı. Birleşik Kamu-İş ve diğer bazı örgütler de bu eylemi destekledi. Tekel işçileri 15 Aralık'ta Ankara'ya gelerek bir direniş başlattı. Aynı günlerde İstanbul'da İtfaiye işçileri militan bir mücadele sürdürüyordu. Sağlık çalışanları 19 Ocak günü iş durdurdu. Eczacılar direniş yaptı. Türk-İş'in 17 Ocak 2010 Ankara Sıhhiye mitingi epey başarılıydı. Tekel işçileri 19 Ocak günü açlık grevine başladı. 4 Şubat 2010 günü, pek de başarılı olmayan bir genel grev girişimi gerçekleştirildi. Bu arada, ataması yapılmayan öğretmenler de eyleme geçti.

Tekel işçilerinin eylemi bu ortamda gelişti, büyük ilgi çekti ve destek gördü.

Ancak bu eylem değerlendirilirken, mücadelenin amacının "özelleştirmenin durdurulması"ndan çok, işçilerin 657 sayılı Yasanın 4/C maddesine geçirilme ("geçici personel") yerine daimi işçi olarak atanmasının sağlanması olduğu akıldaki tutulmalıdır.

Tekgıda-İş Sendikası üyesi Tekel işçileri 15 Aralık 2009 günü Ankara'ya geldiler. Aynı gün AKP Genel Merkezi'nin önünde gösteri yaptılar. Ertesi gün AKP Genel Merkezi'nin önüne gitmek isteyen işçiler, polislin biber gazıyla ve copuyla karşılaştı. 17 Aralık günü ise Abdi İpekçi Parkı'nda biber gazlı, tazyikli sulu ve coplu büyük bir saldırıya uğradılar; kötü biçimde dövüldüler. Ardından, Türk-İş Genel Merkezi'nin civarında bir çadır kent yarattılar. 78 gün soğuğa, kara ve yağmura karşı direndikten sonra, Danıştay 12. Dairesi'nin 1 Mart 2010 günlü kararının ardından, 2 Mart günü eylemi sona erdirdiler. Tekel işçilerinin direniş mahallesi veya çadır kenti, insanların işçi sınıfının gücü konusunda iman tazeledikleri bir ziyaret yerine döndü.

Yaprak tütün işletmelerinin kapatılmasından etkilenecek işçi sayısı 8000 dolaylarındaydı. Ancak Ankara'daki eyleme katılan işçi sayısı, en iyi tahminle, 1500 kadardır. Bu eylem, bu nedenle, Tekel yaprak tütün işçilerinin tümünün değil, yaklaşık beşte birinin mücadelesiydi. Bu mücadelede başı çekenlerin büyük bölümü ise, önce Tekel içki fabrikalarının özelleştirilmesinde mücadele eden; buradan Tekel sigara fabrikalarına aktarılan; burada Tekel sigara fabrikalarının diğer işçileriyle birlikte özelleştirme ve kapatma kararlarına karşı direnen; buradan da yaprak tütün işletmelerine gönderilen işçilerdi; içki ve sigara fabrikalarının deneyimli işçileriydi.

Eylemin yeri önemliydi. Bir maden ocağında veya şehrin kenar mahallelerindeki bir fabrikada gerçekleşen işçi eylemi, ancak özel çaba ile ulaşılabilecek bir yerdedir. Halbuki Türk-İş Genel Merkezi'nin Kızılay'daki binası, isteyenin kolayca ulaşabileceği ve istemeyenin bile görmek zorunda kaldığı bir yerdi. Onun çevresinde gelişen çadır mahallesi, her gün binlerce konuk ağırladı.

Eylemin Türk-İş Genel Merkezi'nin yanında gerçekleşmesi, eylemcilere önemli bir güvence sağladı. Türk-İş'in bu eylemden büyük rahatsızlık duyduğu; ancak buna karşın, eylemin sağladığı geniş destek nedeniyle, yapılması gerekenin asgarisini yaparak durumu kurtarmaya çalıştığı açıktır. Ancak bu eylemin bir polis baskınıyla dağıtılmamış olmasının önemli nedenlerinden biri, Türk-İş Genel Merkezi'nin yanında gerçekleşmesiydi.

Hükümet, özellikle 17 Aralık 2009 günü Abdi İpekçi Parkı'nda yaşanan saldırıdan sonra ortaya çıkan kamuoyu desteği karşısında, Türk-İş Genel Merkezi'nde bir eylem olarak başlayan ve hızlı binanın dışında bir çadır mahallesine yayılan oturma eylemine müdahale etmekten çekindi. Çankaya Belediye Başkanı Bülent Tanık'ın, verdiği ruhsatla bu mahalleyi yasallaştırması, eylemcilerin konumunu daha da güçlendirdi. Ancak bundan sonra hükümetlerin Kızılay'da benzer bir eyleme izin verme olasılığı son derece düşüktür.

Abdi İpekçi Parkı'nda polisin Tekel işçilerine biber gazlı ve basınçlı suyla saldırısı, saldırı sonrasında havuza giren bazı işçilerin hiddet ve çaresizlikle suyu yumruklaması, Türk-İş Genel Merkezi'nin önünde ve yandaki Tuna Caddesi'nde kurulan derme çatma çadırlarda Ankara'nın soğuşuna direnerek bekleyen Tekel işçileri, Türkiye işçi sınıfı tarihine geçti.

Tekel işçilerinin mücadelesi, militan ve saldırgan bir eylem değildi. Tam tersine, pasifti; ancak kararlıydı.

Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun aldığı Cuma sabahları iş durdurma ve tüm illerde AKP'nin il örgütlerini ziyaret etme kararlarının etkili bir katılımı uygulanması için bir çaba gösterilmedi. Türk-İş'e bağlı sendikaların büyük bölümü de bu mücadeleye etkili bir katılım sağlamadı. Bu eyleme ve benzeri destek eylemlerine katılım konusunda bir iç denetim uygulanmadı; karara uymayan sendikalar ve üyeleri için herhangi bir yaptırım gündeme getirilmedi.

17 Ocak 2010 Ankara mitingi ve 4 Şubat 2010 genel grev eylemi de, Türk-İş yönetiminin "mecburiyetten" almak zorunda kaldığı kararlar sonucunda gerçekleştirildi.

Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun bu konudaki tavrının bir örneği, Başbakan R.T. Erdoğan ile yapılan görüşme sonrasında Türk-İş Genel Merkezi önündeki açıklamada görüldü. Mustafa Kumlu, Başbakan'ı ve bakanları Türk-İş'in önüne davet etti ve "gelirlerse onları alkışlarız" dedi. Kitlenin bu sözlere anında tepkisi, "gün gelecek, devran dönecek, AKP halka hesap verecek" oldu.

Tekel işçilerinin haklı, sakin ve kararlı mücadelesi ve bu mücadeleye verilen büyük destek, 6 konfederasyonu (Türk-İş, DİSK, Hak-İş, Memur-Sen, Türkiye Kamu-Sen, KESK) da (görünüştü bile olsa) bir araya getirdi. 17 Ocak 2010 mitingine büyük bir katılımın sağlanması Tekel işçilerinin mücadelesinin ürünüydü.

Eyleme uluslararası destek sağlanması konusunda Tekgıda-İş başarılı bir çalışma yaptı. Ancak sağlanan uluslararası dayanışma, Başbakan'a mesaj gönderme, bazı ziyaretler ve halkın katkılarıyla kıyaslandığında çok küçük kalan maddi yardımlarla sınırlı kaldı.

Tekel işçileri, bu eylemleri ve kararlı tavırlarıyla, birçok sendikanın yüzde 10 barajının altında kalmasını ve işçi sınırlarına ilişkin kanun taslağının Meclis'e verilmesini engelledi; özellikle şeker ve enerji özelleştirmelerini erteletti. Tekel işçilerinin eylemi sayesinde, 4/C kapsamında çalışanların haklarında ve çalışma koşullarında önemli gelişmeler sağlandı. Sendikacıların toplumsal itibarlarının büyük yolsuzluk tespit ve iddialarıyla iyice sarsıldığı bir dönemde, sendikacılar itibar kazandı. AKP bir ölçüde yıprandı. Sendikalara duyulan güvenin artmasıyla, bazı işyerlerinde sendikalara üye olma eğilimi güçlendi.

Bu mücadelede en büyük desteği sağlayacak olan toplumsal tabaka, sayıları AKP döneminde hızla azaltılan tütün üreticileriydi. Bu destek sağlanamadı.

Tekel'in yaprak tütün işletmelerinde çalışan eylemci işçiler, Tekel'in içki fabrikaları özelleştirilirken, kendi arkadaşlarına destek vermemişti; bir kısmı da, "zaten haram" demişti. Tekel'in sigara fabrikaları özelleştirilir veya kapatılırken, yaprak tütün işçilerinin büyük bölümü, "Türkiye'de tütün ekildiği sürece yaprak tütün işletmelerine dokunamazlar" anlayışıyla hareket etmişti. Ancak yaprak tütün işletmelerinin kapatılması söz konusu olduğunda, mücadele ettiler, sınıf dayanışmasını ve toplumsal dayanışmayı yaşadılar ve bundan sonra farklı birer insan oldular.

Tekel işçilerinin 2 Mart 2010 sonrasındaki eylemleri de çok sınırlı ve etkisiz kaldı. Bazı illerde bakanlar protesto edildi. Bazı illerde imza toplandı. 1 Mayıs 2010 günü Taksim'de Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun protestosunda Tekel işçilerinin önemli rolü oldu. Ancak bu davranış, Türk-İş'in ve bağlı sendikaların çoğunun 26 Mayıs 2010 genel grevine gerektiği gibi destek vermemesinde bahane olarak kullanıldı.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu eylem, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihinde bir dönüm noktası değildir. Ancak tarihimizde yine de güzel bir yere sahip olacaktır.

## **Yatağan-Kemerköy-Yeniköy Direnişleri**

Özelleştirme girişimlerine karşı en kararlı, militan ve istikrarlı mücadeleyi Yatağan, Kemerköy ve Yeniköy termik santralleri ile bu santrallara kömür sağlayan maden ocaklarının işçileri verdi.

Bu işletmelerde çalışan işçiler Türk-İş'e bağlı Tes-İş ve Türkiye Maden-İş Sendikalarına üyeydi. Tes-İş ve Maden-İş özelleştirme sürecinde ve genel olarak hükümetlerle karşı karşıya gelmekten özenle kaçınan bir çizgi izliyordu. Özellikle Tes-İş Sendikası daha önceleri özelleştirmeyi desteklemiş, Türkiye Elektrik Kurumu'nun parçalanması ve parçalarının özelleştirilmesi sürecinde hiçbir biçimde tepki göstermemiş bir örgüttü. Tes-İş, AKP'nin kuruluş sürecinde AKP'ye destek vermişti. Bu dönemde Tes-İş'e ilişkin yolsuzluk iddiaları da Cumhuriyet Savcılığı'nda yıllarca soruşturma altında tutuldu. Bu nedenlerle, Yatağan-Kemerköy-Yeniköy direnişleri bu iki sendikanın genel merkezlerinin değil, şube yöneticilerinin ve bölgedeki işçilerinin başarısıdır.

## **Sosyal Güvenlik Sistemi Reformuna Karşı Eylemler**

Bu dönemde gündemde öne çıkan diğer konu, SSK sağlık tesislerine el konmasıydı.

Emek Platformu Başkanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda 9 Kasım 2004 günü tüm yurttaki kitlesel basın açıklamaları yapıldı. Ankara'da Güvenpark'a gitmek için TÜRK-İŞ Genel Merkezi'nin önünde toplananlar, Ziya Gökalp Bulvarı'na çıkışta polis engeliyle karşılaştı. Polisin engellemeleri, eyleme katılanlar tarafından atılan sloganlarla protesto edildi. Polis bir ara biber gazı kullandı. Yapılan görüşmelerin ardından, kitlesel basın açıklamasının Yüksel Caddesi'nde gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı.

Emek Platformu Başkanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda 11 Kasım 2004 günü tüm yurttaki SSK sağlık tesislerinin önünde kitlesel basın açıklamaları yapıldı.

Emek Platformu tarafından Ankara'da 20 Kasım 2004 günü gerçekleştirilen Sıhhiye Mitingi'ne yaklaşık 100 bin kişi katıldı. Mitinge katılmayan Hak-İş ve Memur-Sen, işçiler ve memurlar tarafından sık sık protesto edildi.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, miting sonrasında Afyon’da yaptığı konuşmada, sendikalara hitaben şunları söyledi: “Otobüslere halkı doldurup da kimin parasıyla nereye taşıyorsunuz? Bunu yapacağınıza kalkıp da bu masrafla gidip bir iki tane hastane yapmanız daha iyi olmaz mı? Bu sizin işiniz değil ki. Bu, sağlıklı uğraşan insanların işi.”

Emek Platformu, Hükümetin sosyal güvenlik ve sağlık alanında gündeme getirdiği köklü değişikliklere karşı 19 Şubat 2006 günü Ankara’da bir miting düzenledi.

## **Emeklilikte Yaşa Takılanların (EYT) Eylemleri**

4447 sayılı Kanun 8 Eylül 1999 günlü *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girdi ve işçiler için, yaşlılık aylığına hak kazanabilmede bir yaş sınırı getirdi. Bu Kanun öncesinde 5000 gün prim ödeyen ve erkekse 25 yıldır, kadınsa 20 yıldır sigortalı olan kişiler yaşlılık aylığı alabiliyorlardı.

8 Eylül 1999 öncesinde sigortalı olmuş olanlar kendileri için yaş sınırının kaldırılması talebiyle bölgesel toplantılar yapmaya başladılar. 10 Şubat 2019 günü 200 bine yakın EYT Ankara’da Anıtkabir’i ziyaret etti ve ardından Ankara Nazım Hikmet Kongre ve Kültür Merkezi’nde bir toplantı yapıldı.

16 Mart 2019 günü de İstanbul’da Maltepe’de çok büyük bir miting gerçekleştirildi.

Ancak emeklilikte yaşa takılanlar, “maç başladıktan sonra oyunun kuralları değiştirildi; mağdur edildik” söyleminin ötesinde bir tavır almadı. Halbuki, SGK’nın günümüzde giderek artan açıklarının nedenlerini tartışmaya açsalar ve köklü çözümler gündeme getselerdi, daha etkili olabilirdi. Şartları iyi analiz edemediler; esasında kazanılması çok zor olan bir hakkı kolayca elde edebileceklerini zannetme hatasını yaptılar.

## **Diğer Eylemler**

Kamu kesiminde taşeron işçisi olarak çalışan yaklaşık 1 milyon işçiye, kamu kesiminde kadroya geçirilme sözü verilmişti. Bu söz tutulmayınca, çeşitli bölgelerde taşeron işçileri derneklerde örgütlendiler ve çeşitli eylemler düzenlediler. Eylemlerde hükümet karşıtı bir tavır genellikle yoktu. Talepler dile getirildi.

Türkiye’de sayıları 6 milyonu bulan işsizlerin bir örgütlenme ve eylemlilik geleneği yoktur. Bunun tek önemli istisnası, ataması yapılmayan öğretmenlerin oluşturduğu platform ve bu dönemde yaptıkları eylemlerdir.

2018 yılında Tekgıda-İş Sendikası’nın Bursa’daki Cargill fabrikasındaki örgütlenme sonrasında 14 işçi işten çıkarıldı. İşçiler fabrika önünde çadır kurarak direnişe geçti. İşçiler 2018 yılı Eylül ayı içinde Bursa’dan İstanbul’a yürüyerek işvereni protesto etti.

Tekgıda-İş’in Aydın Söke’de bulunan Sibaş Gıda Fabrikası’nda başlattığı örgütlenme çalışması sırasında 80 işçi işten çıkarıldı. İşçiler, fabrika önünde direnişe geçti.

2018 yılının önemli direnişlerinden biri de, İstanbul’da Flormar Kozmetik Fabrikası’nda çalışan ve Petrol-İş Sendikası’na üye oldukları için işten atılan 132 işçinin fabrika önündeki eylemiydi.

İş kazalarından sonra genellikle işyerlerinde eylem yapıldı. İş kazası nedeniyle sendikanın hedef alındığı bir örnek, 13 Mayıs 2014 günü Soma’da özel sektörün taşeron olarak işlettiği Eynez

Ocağı'nda meydana gelen iş kazasında 301 işçinin ölümü sonrasında gerçekleşti. 26 Mayıs 2014 günü 1000 dolayında maden işçisi, üyesi buldukları Türkiye Maden-İş Sendikası'nın Soma Şubesi önünde toplandı ve yaptıkları gösteride, şube yöneticilerinin istifa etmesini istedi. Sendika şube yöneticileri görevlerinden istifa etti. (Savaş,2015;356)

Toplu sözleşme görüşmeleri sürecinde işverenin olumsuz tavır takınması üzerine, bazı işyerlerinde iş yavaşlatma ve benzeri eylemler gerçekleştirildi.

Bu dönemdeki 1 Mayıs mitingleri giderek 1990'lardaki kitleselliğini yitirdi. İşçiler de, sendikalar da 1 Mayıs mitinglerine pek önem vermemeye başladılar. İşçi katılımının az olduğu mitinglerde bazı sosyalist örgütlerin ve ayrılıkçı Kürt milliyetçisi örgütlerin ön plana çıkması, katılımın daha da azalmasına neden oldu.

ABD'nin Irak'a saldırısında Türkiye topraklarını kullanma girişimine karşı geniş bir cephe oluştu. 1 Mart 2003 günü Ankara'da Sıhhiye Meydanı'nda yapılan miting, siyasal içerikliydi. ABD silahlı kuvvetlerinin Türkiye'yi kullanmasına olanak sağlayacak tezkerenin TBMM'de kabul edilmemesinde sendikaların tavrının ve eyleminin ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır; ancak yine de eylemde istenen sonuç alındı.

## Yasal Grevler ve Grev Ertelemeleri

Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi yasal grevler konusunda olumsuz bir tavır takındı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu konuda yaptığı açıklamalardan bazı örnekler aşağıda sunulmaktadır:

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 3 Haziran 2017 günü gerçekleştirilen MÜSİAD Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: "Birileri hala Olağanüstü Hal var diye sızlanıyor. Olağanüstü Hal girişimcilerimizin, yatırımcılarımızın önünü mü kesiyor, yoksa önünü mü açıyor? Eski OHAL'leri hatırlayın. Fabrikana giremezdin ya patron olarak. Biz geldik fabrikalarınızın kapısını açtık. (...) Öyle ikide bir kalkacak hemen grev bilmem ne, kusura bakma. O fabrika çalışmadığı zaman bunun zararını görecektir işveren olduğu kadar aynı zamanda benim işçi kardeşimdir. Çalışmadığı zaman ne olacak? Oradan işçi kardeşim de zarar görmeyecek mi? Sendika kalkıp her ay normal olarak aldığı maaşı işçisine ödeyecek mi? Burada çok ciddi bir istismar mekanizması çalıştırılıyor. Bu mekanizmaya da bizim evvallah etmememiz lazım." (Evrensel,5 Haziran 2017)

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 12 Temmuz 2017 günü TOBB'da yaptığı konuşmada şunları söyledi: "OHAL'i biz iş dünyamız daha iyi çalışsın diye yapıyoruz. Soruyorum, iş dünyasında herhangi bir sıkıntınız, bir aksamanız var mı? Biz göreve geldiğimizde 15 yıl önce Türkiye'de OHAL vardı. Ama bütün fabrikalar hep grev tehdidi altındaydı. Şimdi böyle bir şey var mı? Tam aksine. Grev tehdidi olan yere biz OHAL'den istifade ederek anında müdahale ediyoruz." (Aydınlık,13 ve 14 Temmuz 2017)

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 24 Nisan 2018 günü AKP Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: "Sanayicilere sesleniyorum. Bir tane fabrikada grev söz konusu mu? Böyle bir şeyde anında müdahalemizi yapıyoruz. Ve OHAL anında bir çözüm kaynağı oluyor. Huzurun olduğu bir ortam var, böyle bir ortamda bunlar OHAL'in olmamasını tavsiye ediyorlar. Tezgah bozulacak bu yüzden, size bu tezgahı bozdurmuyoruz." (Birgün,25 Nisan 2018)

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 30 Aralık 2018 günü AKP İstanbul İl Teşkilatı toplantısında yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Bizimle birlikte grev denilen olaylar ortadan kalktı. Grev olmuyorsa demek ki işçinin hakkını veriyorsun, hukukunu gözetiyorsun, öyleyse de toplumun genelinde grevler minimize oluyor, grevsiz bir toplum meydana getirdik.”<sup>264</sup>

2001-2017 döneminde yasal grevlerde bir gerileme görüldü. 2001 yılında 10 bin işçi greve çıktı. Bu sayı 2002 yılında 5 bine, 2003 yılında 2 bine geriledi. 2004 yılında 4 bin, 2005 yılında 4 bin ve 2006 yılında da 2 bin işçi greve çıktı. 2007 yılında yasal grevlere çıkan işçi sayısı 26 bine yükseldi; 2008 yılında ise 5 bine geriledi. 2013 yılında da 17 bin oldu. Bu dönemde lokavta uğrayan toplam işçi sayısı ise 3 bin civarında kaldı.

## 2002-2017 Döneminde Yasal Grevler

Yıl	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi	Grevde Geçen İşgünü
2002	27	4.618	43.885
2003	23	1.535	144.772
2004	30	3.557	93.161
2005	34	3.529	176.824
2006	26	2.061	165.666
2007	15	25.920	1.353.558
2008	15	5.040	145.725
2009	13	3.101	209.913
2010	11	808	37.762
2011	9	557	13.273
2012	8	768	36.073
2013	19	16.632	307.894
2014	13	6.603	365.134
2015	27	7.940	128.801
2016	21	2.518	98.404
2017	26	3.733	136.941

Hükümet dönem dönem grev erteleme kararları aldı. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesinden sonra da grevleri erteleme yetkisi Cumhurbaşkanına verildi.

Grev erteleme kararlarına Türk-İş, DİSK ve Hak-İş'ten ciddi bir tepki gelmedi. Bazı grev ertelemelerinde bu örgütlerin karara karşı çıkan açıklamaları bile olmadı. Bazı grev ertelemelerinde bu işyerlerinde işe geç başlama ve iş yavaşlatma gibi tepkiler yaşandı; ancak grevci işçilere ve sendikaya diğer örgütlerden herhangi bir destek gelmedi.

Birleşik Metal-İş Sendikası'nın 30 işyerinde aldığı grev kararı, Bakanlar Kurulu tarafından 24 Ocak 2018 günü ertelendi. Ancak Birleşik Metal-İş Sendikası işyerlerinde yaygın ve geniş katımlı iş durdurmalarına ve işyerinde gösteri yürüyüşlerine başladı. Türk Metal Sendikası da grevi ertelenen işyerlerinde sınırlı tepki gösterdi. Bu eylemlilik sürecinden sonra, toplu iş sözleşmesi imzalandı.

264 <http://haber.sol.org.tr/turkiye/erdogan-grev-denilen-olayi-kaldirdik-253799>

## Sendikaya Karşı Eylemler

Türkiye tarihinde sendikalara karşı gerçekleştirilen en büyük eylem, Türk Metal'e karşı 2015 yılı Mayıs ayında Bursa'da Renault ve Tofaş fabrikalarında başladı. Ardından diğer illerde Türk Metal'in örgütlü olduğu işyerlerine de yayıldı. Onbinlerce işçi Türk Metal'i protesto etti ve işyerlerini işgal etti.<sup>265</sup>

9 Mayıs 2017 günü bazı internet sitelerinde bir sendikacının işçiler tarafından evire çevire dövülmesine ve kovalanmasına ilişkin bir görüntü yayımlandı. Gelişmeler bazı gazetelerde de yer aldı (*Evrensel, Aydınlik*;10.5.2017). Düzce I. Organize Sanayi Bölgesi'nde Teknorot işyerinde 1250 dolayında işçi çalışıyordu. İşçiler Türk Metal Sendikası'nda örgütlüydü. Ancak aldıkları ücret çok düşüktü. Türk Metal Sendikası, işçilerden habersiz bir toplu iş sözleşmesi imzaladı. İşçiler bu toplu iş sözleşmesine tepki gösterdi. Türk Metal Düzce bölge temsilcisi olduğu belirtilen Murat Ardic fabrikaya geldi. Ancak işçiler bu kişiyi dövdü ve kovaladı; ardından da fabrikayı işgal etti. Eylem yapan Teknorot işçileri, "kahrolsun sendika" diye slogan attılar.

## İşçi Alacaklarının Ödenmemesine Tepki

Ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte birçok işyerinde ücret ödemelerinde veya kıdem tazminatlarında ciddi gecikmeler yaygınlaştı. Bu konuda önemli bir örnek, İzmir'deki BMC Fabrikası'nda çalışan işçilere 2012 yılı Ekim ayında 5 aydır ücret ödenmemesiydi. İşyerinde 1600 dolayında işçi çalışıyordu. İşçiler, birikmiş ücretlerini alabilmek için çeşitli eylemler yaptılar. Örneğin, 1 Kasım 2012 günü kendilerini fabrikanın kapısına zincirlediler (*Cumhuriyet*,2.11.2012). Ardından da 2013 yılı Şubat ayında 17 otobüs Ankara'ya, 17 otobüs de BMC'nin sahibi olan Çukurova Holding'in İstanbul'daki merkezine gitti ve protesto eylemlerinde bulundu.

Ücretlerin ve diğer alacakların ödenmemesi, özellikle küçük işyerleriyle kamu sektöründe ve özel sektörde taşeronlarda yaygındı.

## Yasa Değişikliğini Protesto

2003 yılı Nisan ayında kamu yönetimi reform yasa tasarıları tartışmaya açıldı. Bu tasarıların yasalaşmasından en büyük zararı görecektir olan örgüt, Yol-İş Sendikası idi. Yol-İş Sendikası çok sayıda üyesini yitirecekti.

Türk-İş, Yol-İş yöneticilerinin ısrarı sonucunda, 10 Mayıs 2003 Cumartesi günü İzmir'de Kordon'da Gündoğdu Meydanı'nda "İşine, Ekmeğine, Haklarına, Vatana Sahip Çık" mitingini düzenledi. Mitinge, İzmir'den ve diğer illerden yaklaşık 55 bin kişi katıldı.

Sorunların artarak sürmesi üzerine, Türk-İş, 17 Mayıs 2003 günü Ankara'da Tandoğan Meydanı'nda İşine, Ekmeğine, Vatanına Sahip Çık" mitingini düzenledi. Mitinge yaklaşık 100 bin kişi katıldı. Miting coşkulu ve olaysız geçti. Çeşitli illerden Ankara'ya gelen işçiler, öğle saatlerinde Hipodrom Caddesi'nde EGO Genel Müdürlüğü önünde toplandılar. Saat 14:00'te başlayan yürüyüş yaklaşık 2 saat sürdü. Tandoğan Meydanı gelenleri almadı. Birçok işçi, miting alanına girmeden miting başlatıldı.

2003 yılında 4857 sayılı İş Kanununun TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmeleri sırasında 81 il'deki Adalet ve Kalkınma Partisi örgütleri Türk-İş, DİSK ve Hak-İş şube yöneticileri ve temsilcileri tarafından ziyaret ve protesto edildi.

<sup>265</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. (Savaş,2016;307-412)



Yol-İş'in girişimleri sonucunda, Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısına karşı 21 Şubat 2004 günü Antalya'da bir miting yapıldı. Aynı gün, Türk-İş'in ve diğer bazı örgütlerin aldığı karar uyarınca Adana'da, Samsun'da ve Diyarbakır'da, 22 Şubat 2004 günü de İstanbul'da Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısını protesto mitingleri düzenlendi.

6 Mart 2004 Cumartesi günü Ankara'da Sıhhiye Meydanı'nda yaklaşık 100 bin kişinin katılımıyla Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı protesto edildi. Mitingde konuşan Yol-İş Genel Başkanı Fikret Barın, konuşmasının sonunda cebinden bir kırmızı kart çıkararak, "Hükümete kırmızı kart gösteriyoruz" dedi. Bunun üzerine yaklaşık 40 bin Yol-İş üyesi de ceplerinden çıkardıkları kırmızı kartları ellerinde salladılar.

Bu dönemde sesi en fazla çıkan ve eylemlere en etkili biçimde katılan örgüt, gündemde olan kanun taslaklarının yasalaşması durumunda en fazla canı yanacak olan Yol-İş'ti. Yol-İş yönetim kurulu, 28 Mart 2004 yerel yönetim seçimleri öncesinde, 73 bin üyesinin her birine birer mektup gönderdi ve üyelerinin oy kullanırken AKP'nin çizgisini dikkate almalarını istedi.

Kanun değişikliğine karşı gerçekleştirilen önemli eylemlerden biri, Hava-İş Sendikası'nın havacılık işkolunda grev yasağı getirilmesi sürecinde gerçekleştirdiği iş yavaşlatma eylemidir.

11 Mayıs 2012 günü AKP Milletvekili Metin Külünk, havacılık işkolunda grev yasağı getirilmesi için bir kanun teklifi verdi. Hava-İş Sendikası, bu yasaklama girişimine karşı eylemlere başladı. 23 Mayıs 2012 günü yaklaşık 6 bin işçinin katıldığı bir yürüyüş yapıldı. Grev yasağına ilişkin teklifin TBMM genel kurulunda 29 Mayıs 2012 günü görüşülmesi sırasında 3 bine yakın işçi iş yavaşlatma eylemine başladı. THY, bu eylem nedeniyle 123 seferi iptal etmek zorunda kaldı. Eylem nedeniyle 305 işçi işten çıkarıldı. Havacılık işkolunda grev yasağı getiren 6321 sayılı Kanun 31 Mayıs 2012 günü kabul edildi ve 3 Haziran 2012 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

## **Tüketici Boykotları**

İşçilerin haklarını koruma ve geliştirmede kullanabildikleri araçlardan biri de, tüketici boykotlarıdır. Bu dönemde bu mücadele aracı çok az kullanıldı.

Tekgıda-İş Sendikası, Balıkesir'in Susurluk ilçesinde bulunan Yörsan fabrikasında çalışan ve Tekgıda-İş'e üye olan 400 dolayında işçinin işten çıkarılması üzerine, Yörsan ürünlerini tüketmeme kampanyası başlattı. (*Anayurt Gazetesi*,20.4.2008) İşçiler ayrıca işyeri önünde direnişlerini sürdürdüler. Yörsan işvereni tüketici boykotu nedeniyle Tekgıda-İş Sendikası aleyhine dava açtı. Ancak Susurluk Sulh Ceza Mahkemesi Tekgıda-İş lehinde karar verdi. Yargıtay 19. Ceza Dairesi de 18 Şubat 2016 tarihli kararıyla yerel mahkemenin kararını onayladı.

TÜSİAD başkanı Muharrem Yılmaz'a ait olan Süttaş'ın Aksaray ve Bursa'daki fabrikalarında çalışan 2500 dolayında işçinin yarıdan fazlası Tekgıda-İş'e üye oldu. İşveren önce 18 işçiyi işten çıkardı. Bunun üzerine 26 Nisan 2014 tarihinde her iki fabrikanın önünde direniş çadırı kuruldu. Direniş devam ederken çıkarılan işçilerin toplam sayısı 54'e ulaştı. 25 Mayıs 2014 günü de Karacabey'deki direniş çadırının bulunduğu alana, işveren tarafından 5 kamyon tezek döküldü. 2014 yılı Temmuz ayı başında da, Tekgıda-İş Sendikası, Süttaş ürünlerinin tüketilmemesi için bir kampanya başlattı.(Savaş,2015;269-273)

## V.ÇALIŞMA VE YAŞAMA KOŞULLARI

2002-2019 döneminde işçilerin, memurların ve sözleşmeli personelin yaşam koşulları ciddi biçimde iyileşti. Ancak 2018-2019 yıllarında ekonomik krizin etkileri giderek artan biçimde hissedilmeye başlandı. Bu etkiyi en fazla hissedenenler, kredi kartı ve tüketici kredisi borcu olup işten çıkarılanlar oldu.

Bu iyileşmenin çeşitli boyutları vardır.

Hükümet, öncelikli olarak asgari ücretin satınalma gücünü artırdı. Aşağıda ele alınacağı gibi, 2003 yılı başından 2009 yılı başına kadar gerçek brüt asgari ücret yüzde 82 oranında arttı.

Kamu sektörü işçisi ve özel sektördeki işçilerin gerçek gelirlerinde bir azalma yaşanmadı.

Memurların satınalma gücü arttı.

Faizlerin düşürülmesi ve bankaların yönlendirilmesiyle, tüketici kredileri ve kredi kartı kullanımı arttı. İşçiler ve memurlar, gelecekte elde etmeyi umdukları gelirleri, düşük faizlerle bugünden harcadılar ve geçmişte sahip olmayı akıllarına bile getirmediikleri bazı ürünleri satın alabildiler.

Hükümetin doğrudan, belediyeler ve bazı dernekler aracılığıyla sağladığı parasal ve malsal sosyal yardımlar, yoksul ve ihtiyaç içindeki insanların bazı ihtiyaçlarını karşıladı.

### Asgari Ücret

2002-2019 döneminde Türkiye’de işçilerin yarıya yakın bölümü asgari ücret alıyordu. Asgari ücretin satınalma gücünün bu dönemde (genellikle zannedildiğinin aksine) artması, asgari ücretli işçilerin siyasi tavırlarının belirlenmesinde etkili oldu. Hükümetler, milyonlarca işçinin siyasi gücünün farkında olduğundan, işverenlerin ve Dünya Bankası gibi kuruluşların gerçek asgari ücretin düşürülmesi konusundaki taleplerine uygun hareket etmedi.

Hükümet sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek, 2003 yılında asgari ücret konusunda şu değerlendirmeyi yapıyordu: “Türkiye’nin imkanları dikkate alınarak ve bugün çalışanların beş on misli daha asgari ücretten çalışmaya amade milyonlarca işsiz olduğu hesaba katılarak bu uzlaşmayla müzakereler sonuçlansın.” (*Cumhuriyet Gazetesi*, 19.6.2003)

Uluslararası Para Fonu (IMF) Birinci Başkan Yardımcısı Anne Krueger, 2005 yılı Mayıs ayında Türkiye’ye yaptığı ziyaret sırasında Türkiye’de asgari ücretin çok yüksek olduğunu belirtmişti. Kendisine sorulan “siz bu ücretle geçinebilir miydiniz?” sorusu üzerine, Krueger’in yanıtı şöyle olmuştu: “Eğer geçinmenizi bu seviyede bir ücretle sağlamak zorundaysanız, sağlayacaksınız. Bunun altında bir ücret alıyorsanız da onunla sağlayacaksınız. Birçok insan kayıtdışı sektörde bunun altında kazanıyor ve kazandığıyla geçimini sağlıyor.”(*Hürriyet Gazetesi*, 6.5.2005)

Bu açıklamaların ardından, Ankara Sanayi Odası, yerel veya bölgesel asgari ücret uygulamalarını öneren bir rapor hazırladı ve Oda Başkanı Zafer Çağlayan 28 Haziran 2005 tarihinde bu raporu Başbakan R.T. Erdoğan’a sundu. 29 sayfalık raporda Türkiye’nin üç bölgeye ayrılması öngörülüyordu. Sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından sıralamada en altta bulunan 19 il için asgari ücretin net 250 YTL, vergi ve sigorta prim oranlarının da yüzde 1 olması öneriliyordu. Sıralamada daha sonra gelen 30 il için önerilen, net asgari ücretin 2005 yılı Mayıs ayındaki düzeyde (yaklaşık 350 YTL) kalması, vergi ve sigorta prim oranlarının yüzde 1’e indirilmesi isteniyordu. Diğer iller içinse, asgari ücret düzeyinin korunması, ancak vergi ve sigorta prim oranlarının düşürülmesi talep ediliyordu.

Bölgesel asgari ücret uygulanması yoluyla işgücü maliyetlerinin düşürülmesi talebinin yanı sıra, asgari ücretin tümüyle kaldırılması talebi de gündeme geldi. Örneğin, Türkiye’deki tekstil ve ham maddeleri ile hazır giyim ve konfeksiyon ihracatçıları birliklerinin yöneticileri, 2008 yılı Ağustos ayında yaptıkları toplantıdan sonra yayınladıkları bildiriye, asgari ücretin kaldırılmasını veya bölgesel asgari ücret uygulamasına geçilmesini istediler. (*Milliyet Gazetesi*, 15.8.2008)

Daha sonraki dönemde bölgesel asgari ücret tartışmaları yeniden gündeme geldi. 2012 Şubat’ında açıklanan Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağı’nda, “ekonomik koşullara uygun olarak asgari ücretle ilgili düzenlemeler yapılacaktır” deniyordu.

Bu dönemde hükümetler, asgari ücretlilerin seçimlerdeki önemini bildiğinden, gerçek brüt asgari ücreti artırdılar. 2003 yılı başında brüt günlük asgari ücret günde 10,20 liraydı. 2019 yılı başında brüt günlük asgari ücret günde 85,28 liraya yükseldi. Diğer bir deyişle, 2003 yılı başından 2019 yılı başına kadar brüt günlük asgari ücret 100 iken 2019 yılı başında 836 oldu; yüzde 736 oranında yükseldi. Buna karşılık, 2003 yılı başındaki TÜFE endeksi 2019 yılı başına kadar 100’den 459’a çıktı; yüzde 359 oranında arttı. Buna göre, 2003 yılı başından 2019 yılı başına kadar gerçek brüt günlük asgari ücret yüzde 82 oranında arttı; 100 iken 182 oldu.

Asgari ücretli işçiler bu dönemde asgari ücretin artırılması doğrultusunda hiçbir örgütlü kitle mücadelesine girmedi. Asgari ücretli işçiler de, hükümetler de, asgari ücretlilerin siyasal tavırlarının belirlenmesinde asgari ücret düzeyindeki değişikliklerin son derece önemli olduğunu bilerek hareket ettiler.

2018-2020 yıllarında ekonomik krizin giderek hissedilmesiyle ve ayrıca Suriyeli sığınmacıların epeyce bir bölümünün işçilik yapmasıyla birlikte, bankaya asgari ücretin yatırılması ve ancak bu paranın bir bölümünün işverene iade edilmesi uygulaması yaygınlaştı. Bazı işyerlerinde, tüm işçiler adına bankada hesap açıldığı ve bu hesaplara asgari ücretin yatırıldığı, ancak işçilerin hesaplarından ATM üzerinden para çekilmesini sağlayan kartların işverende bulunduğu bir uygulama da ortaya çıktı.

Aşağıdaki çizelgede, 2002-2019 döneminde 16 yaşını doldurmuş işçilerin günlük brüt asgari ücretleri ile aynı dönemdeki TÜFE verileri sunulmaktadır.

Örneğin, 1.7.2004-31.12.2004 döneminde tüketici fiyatları yüzde 6,1 oranında artmış, asgari ücrete 1.1.2005 tarihinde yüzde 10,0 oranında bir artış yapılmıştır.

Örneğin, 1.7.2015-31.12.2015 döneminde TÜFE yüzde 3,9 oranında artmışken, 1.1.2016 döneminde asgari ücretteki artış yüzde 29,3 olmuştur. Hükümet, 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimlerinde önemli ölçüde oy kaybettikten sonra asgari ücretin artırılması sözünü vermiş, 1 Kasım 2015 milletvekili genel seçimlerinde oyunu ciddi biçimde artırmış ve asgari ücreti de 1.1.2016 tarihinde yüzde 29,3 oranında artırmıştır.

1.1.2020-31.12.2020 döneminde uygulanan asgari ücret de, yüzde 15 artışla brüt 2943 (asgari geçim indirimiyle birlikte net 2324) lira oldu.

## 2002-2019 Döneminde İşçilerin Günlük Brüt Asgari Ücreti (TL)

Asgari Ücretin Uygulandığı Dönem	Günlük Asgari Ücret (TL)	Asgari Ücretin Yürürlük Süresi İçinde Tüketici Fiyatları Artış Oranı (%)	Yeni Dönemde Asgari Ücret Artış Oranı (%)
1.7.2002-31.12.2002	8,36	15,9	
1.1.2003-31.12.2003	10,20	18,4	22,0
1.1.2004-30.6.2004	14,10	3,1	38,2
1.7.2004-31.12.2004	14,81	6,1	5,0
1.1.2005-31.12.2005	16,29	10,5	10,0
1.1.2006-31.12.2006	17,70	9,7	8,7
1.1.2007-30.6.2007	18,75	3,9	5,9
1.7.2007-31.12.2007	19,50	4,4	4,0
1.1.2008-30.6.2008	20,28	6,0	4,0
1.7.2008-31.12.2008	21,29	3,8	5,0
1.1.2009-30.6.2009	22,20	1,8	4,3
1.7.2009-31.12.2009	23,10	4,6	4,1
1.1.2010-30.6.2010	24,30	3,6	5,2
1.7.2010-31.12.2010	25,35	2,7	4,3
1.1.2011-30.6.2011	26,55	3,4	4,7
1.7.2011-31.12.2011	27,90	6,8	5,1
1.1.2012-30.6.2012	29,55	1,9	5,9
1.7.2012-31.12.2012	31,35	4,1	6,1
1.1.2013-30.6.2013	32,62	4,0	4,1
1.7.2013-31.12.2013	34,05	3,3	4,4
1.1.2014-30.6.2014	35,70	5,7	4,8
1.7.2014-31.12.2014	37,80	2,3	5,9
1.1.2015-30.6.2015	40,05	4,8	6,0
1.7.2015-31.12.2015	42,45	3,9	6,0
1.1.2016-31.12.2016	54,90	8,5	29,3
1.1.2017-31.12.2017	59,25	11,9	7,9
1.1.2018-31.12.2018	67,65	20,3	14,2
1.1.2019-31.12.2019	85,28	11,8	26,1

### Ücretler ve Aylıklar

Eski adıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), daha sonraki adıyla Kalkınma Bakanlığı ve günümüzdeki adıyla Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın yıllık raporlarına göre, 2002-2017 döneminde memurların net gerçek gelirleri yüzde 53,3 oranında artarken, kamu sektörü işçilerinin aynı dönemde net gerçek gelir artışı yüzde 7,8 düzeyinde kaldı.

Aşağıdaki çizelgede, bu kaynaklara dayanarak, işçi ve memurların gerçek gelirlerindeki yıllık değişimler verilmektedir. Bu dönemde işçi ücretleri milli gelir artışının gerisinde kaldı; bir nispi yoksullaşma yaşandı. Ancak bir mutlak yoksullaşma söz konusu değildir. Ayrıca, yukarıda

belirtildiği gibi, işçilerin yaklaşık yarısını oluşturan asgari ücretlilerin gerçek brüt ücretleri 2003-2019 döneminde yüzde 82 oranında arttı.

Ancak bu süreçte devletin eğitim ve sağlık alanındaki katkıları azaldı; ailelerin bu alanlardaki masrafları arttı. 2002 yılında evlerde her yetişkinin elinde her ay ödemesi yapılması gereken cep telefonları yoktu. Ulaştırma masrafları da arttı. Gerçek gelirlerdeki gelişme, bu noktalar da dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Bu veriler, kişilerin ücret ve aylıklarındaki değişime ilişkindir. Ancak artan işsizlikle birlikte aile bireylerinin bazılarının işsiz kalmasına bağlı olarak, çalışmayı sürdürenin gelirinde önemli bir değişiklik olmazken, ailenin toplam gelirinde önemli düşüşler yaşanabilir.

Dikkate alınması gereken diğer bir etmen, köyle ilişkidir. Geçmişte kentte yaşayan işçiye bazı tüketim maddeleri köyden gelirdi. Günümüzde köylerde üretimdeki gerilemeye bağlı olarak, birçok işçi, köyde kalan büyüklerine kentten destek sağlamaktadır.

### Net Gerçek Gelirlerde Bir Önceki Yıla Göre Değişiklik<sup>266</sup>

Yıl	Kamu Sektörü İşçisi	Özel Sektör İşçisi	Memur	Asgari Ücret
2000	6,9	1,1	-11,5	-
2001	-11,5	-20,3	-3,8	-14,1
2002	-9,2	-1,0	5,7	8
2003	-2,7	-0,4	-0,9	3,7
2004	1,7	3,5	2,6	24,3
2005	2,7	0,5	2,6	4,2
2006	-2,7	-0,7	6,2	-0,9
2007	3,1	2,5	3,9	-0,7
2008	-0,8	-2,5	6,5	8,5
2009	-2,1	2,3	8,2	2,6
2010	-2,0	0,3	-1,4	0,9
2011	1,8	-2,0	6,3	3,0
2012	-1,4	1,9	4,5	2,7
2013	1,0	-0,5	-0,2	1,8
2014	-0,5	1,3	1,1	1,2
2015	4,4	4,7	0,1	4,2
2016	-0,1	Bilgi yok	6,2	23,8
2017	3,6	Bilgi yok	-1,7	-2,9
2018	-2,2	Bilgi yok	-0,8	-1,9
2019 <sup>267</sup>	4,7	Bilgi yok	3,5	9,5

266 DPT, 2008 Yılı Programı; DPT, 2010 Yılı Programı; Kalkınma Bakanlığı, 2017 Yılı Programı; Cumhurbaşkanlığı 2019 Yılı Programı; 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.

267 2019 verileri gerçekleşme tahminidir.

## İşgücü Maliyetinin Bölünüşü

Türkiye’de işgücü maliyetinin bölünüşüne ilişkin tek kaynak, 2015 yılına kadar Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından hazırlandı ve yayımlandı. TİSK, bu tarihten sonra Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti araştırmasına son verdi.

TİSK’in 2015 yılında 176 bin işçiye ilişkin verilerine göre, toplam işgücü maliyetinin ortalama yüzde 35,2’si çıplak ücrettir. Hafta tatili ve genel tatil ücretleri toplam işgücü maliyetinin yüzde 8,1’ini, izin ücretleri yüzde 3,1’ini, ikramiye ve prim gibi ödemeler yüzde 17,1’ini, sosyal güvenlik primleri yüzde 35’ini ve diğer giderler de yüzde 1,5’ini oluşturmaktadır. (TİSK,2017;13)

## Gelir Dağılımı

Türkiye’de işçi, memur ve sözleşme personelin milli gelirden aldıkları pay (gelirin fonksiyonel dağılımı) da önemlidir.

TÜİK verilerine göre, işgücüne yapılan ödemelerin GSYH içindeki payı 2009 yılında yüzde 30,2 idi. Bu rakam 2013 yılında yüzde 31,9’a ve 2016 yılında yüzde 36,5’e yükseldi ve 2017 yılında yüzde 34,4 olarak gerçekleşti.<sup>268</sup> Diğer bir deyişle, asgari ücret, memur aylıkları ve işçi ücretlerinde yaşanan gelişme, ücret ve aylık gelirlerinin milli gelir içindeki payına da yansdı. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu orandaki artışın bir bölümünün bu dönemde Türkiye’de işçi ve memurların sayı ve oranındaki artıştan kaynaklandığıdır.

## Vergi Dilimleri ve Dolaylı Vergiler

AKP iktidarları döneminde dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı daha da arttı. Böylece, işçilerin ödedikleri vergiler yükseldi.

2005 yılında gelir vergisi dilimleri şu şekildeydi:

0	- 6.600 YTL	% 15
6.601-	15.000 YTL	% 20
15.001 -	30.000 YTL	% 25
30.001 –	78.000 YTL	% 30
78.001 -		% 35

Gelir vergisi dilimleri 2006 yılında aşağıdaki biçime dönüştürülerek, işçilerin büyük çoğunluğunun ödediği gelir vergisi artırıldı:

0	- 7.000 YTL	% 15
7.001 -	18.000 YTL	% 20
18.001 –	40.000 YTL	% 27
40.001 -		% 35

268 TÜİK, *Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla-2017 Bülteni*, 10 Eylül 2018.

Gelir vergisi dilimleri enflasyon oranından az artırıldı.

Ücretliler için 2020 yılında uygulanan gelir dilimleri şöyledir:

0-22.000 TL	% 15
22.001-49.000 TL	% 20
49.001-180.000 TL	% 27
180.001 – 600.000 TL	% 35
600.001 ve üstü	% 40

Birçok işçi yılın ikinci yarısında yüzde 20'lik vergi dilimine girdi. Hükümet, asgari ücretlilerin vergi dilimi artışı nedeniyle gelir kaybını önleyici bir düzenleme yaptı.

## Fonların Tasfiyesi

Türkiye’de “zorunlu tasarruf” olarak bilinen uygulama, 9.3.1988 gün ve 3417 sayılı Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanunla getirildi. Ancak bu uygulama istenen sonuçlara yol açmadı; özellikle birikmiş kaynakların nemalandırılması konusunda çeşitli sorunlar çıktı.

Bunun üzerine 24.4.2003 gün ve 4853 sayılı Çalışanların Tasarruflarını Teşvik Hesabının Tasfiyesi ve Bu Hesaptan Yapılacak Ödemelere Dair Kanun çıkarılarak, kesintiler durduruldu ve katılımcıların alacaklarının ödenmesine karar verildi. 2003 yılında da bu ödemeler yapıldı. Ardından, 4853 sayılı Kanuna 26.12.2006 gün ve 5568 sayılı Kanunla eklenen hükümlerle, geçmişte kendi istekleriyle işveren payını bırakarak sadece kendi birikimlerini ve nemalarını alarak sistemden ayrılanlara işveren payının ve nemalarının da ödenmesi hükmü getirildi.

Bu uygulama nedeniyle ücretli çalışanların önemli kayıpları olmakla beraber, fonun tasfiyesi ve katılımcılara (çoğunun umudunu kestiği) alacaklarının ödenmesi, AKP lehine bir durum yarattı.

Konut edindirme yardımı uygulaması, 11.11.1986 gün ve 3320 sayılı Memurlar ve İşçiler ile Bunların Emeklilerine Konut Edindirme Yardımı Yapılması Hakkında Kanun ile kabul edildi. Kanun, 22.11.1986 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak 1.1.1987 tarihi itibarıyla yürürlüğe girdi.

Ancak bu fonda biriken paranın hak sahiplerine iadesine ilişkin tartışmalar yıllarca sürdü.

Bakanlar Kurulu'nun 26.11.1999 gün ve 588 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamesi ile 3320 sayılı Kanun yürürlükten kaldırıldı ve konut edindirme yardımı hesaplarının tasfiyesine karar verildi. Kanun Hükmünde Kararname 29.12.1999 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Ancak ödemelerin yapılması ancak 2007 yılında gerçekleşebildi. 22.5.2007 gün ve 5664 sayılı Konut Edindirme Yardımı Hak Sahiplerine Ödeme Yapılmasına dair Kanun 30.05.2007 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlandı. 5664 sayılı Kanun uyarınca hak sahibi olanlara yapılacak ödemelere ilişkin usul ve esasları düzenleyen Yönetmelik (Konut Edindirme Yardımı Hak Sahiplerine Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik) 14.08.2007 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlandı. 22.5.2007 gün ve 5664 sayılı Konut Edindirme Yardımı Hak Sahiplerine Ödeme Yapılmasına Dair Kanun ve 14.8.2007 günlü *Resmi Gazete*'de yayımlanan Konut Edindirme Yardımı Hak Sahiplerine Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik hükümleri uyarınca hak sahiplerinin listesi *Resmi Gazete*'nin 27.7.2008 tarihli mükerrer sayısında yayımlandı.

## BES

28 Mart 2001 tarihinde kabul edilen 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu, SSK ve Emekli Sandığı'na ek olarak, gönüllülük temelinde bireysel emeklilik sistemini getirdi (*Resmi Gazete*,28.3.2001). Ancak 10 Ağustos 2016 gün ve 6740 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (*Resmi Gazete*,25.8.2016), çalışanları otomatik olarak bir emeklilik planına dahil etme düzenlemesini getirdi.

Bu düzenlemeye göre, 45 yaşını doldurmamış olan işçi ve memurların ücretlerinden her ay belirlenen prime esas kazancının yüzde üçüne karşılık gelen tutar kesilecek ve kişi adına açılan hesaba yatırılacaktı. Bu oranı iki katına kadar artırmaya, yüzde bire kadar azaltmaya veya katkı payına maktu limit getirmeye Bakanlar Kurulu yetkiliydi.

Çalışanlar emeklilik planına otomatik olarak dahil edilecekti. Ancak bu konunun kendilerine bildirilmesinden sonraki iki ay içinde sözleşmeden cayma hakları vardı. Devlet, çalışanın cayma hakkını kullanmaması durumunda, sisteme girişte bir defaya mahsus olmak üzere 1.000 TL tutarında ilave Devlet katkısı sağlayacaktı.

Bu sisteme geçiş için 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren aşamalı bir sistem öngörüldü. 1 Ocak 2017'de özel sektörde 1000 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyerleri kapsama alındı. 1 Nisan 2017'de merkezi yönetimdeki devlet memurları ve özel sektörde 250-1000 arası işçinin çalıştığı işyerleri uygulamaya dahil edildi. Özel sektör işyerleri işyeri büyüklüğüne göre kademeli bir biçimde sisteme eklenirken, yerel yönetimler ve KİT'lerde çalışanlar 1 Ocak 2018'de kapsama alındı.

Ancak bu girişim pek başarılı olmadı. Sisteme otomatik olarak dahil edilen işçilerin büyük bölümü iki aylık zorunlu katılım sonrasında cayma hakkını kullandı.

## Toplu İş Sözleşmeleri<sup>269</sup>

2002-2019 döneminde özel sektörde işçiler ve kamu sektöründe işçiler ve kamu çalışanları adına toplu iş sözleşmeleri bağtlandı.

Özel sektör işçilerinin toplu iş sözleşmeleri konusunda toplu bir değerlendirme yoktur.

Kamu kesiminde işçiler adına Türk-İş ile hükümeti temsilen kamu işveren sendikaları arasında bir çerçeve anlaşma protokolü iki yılda bir imzalanmaktadır. Hak-İş de, Türk-İş'in arkasından, benzer bir protokol bağtılamaktadır. Türk-İş ile 3 Temmuz 2017 tarihinde imzalanan protokolde, ücretlere önce bir iyileştirme yapıldıktan sonra, altı ayda bir, bir önceki dönemde gerçekleşen enflasyonla bağlantılı bir ücret zammı uygulanmaktadır. Konfederasyona üye sendikalar, bu metne uyup uymamakta özgürdür. Ancak genellikle uyulmaktadır. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda yapılan değişiklikle artık bu metinler, üye sendikalar için bağlayıcı nitelik kazanmıştır.

2019 yılında bu çerçeve anlaşmasının kapsamındaki işçi sayısı 200 binin altına düşmüştür.

Kamu çalışanları için 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu çerçevesinde iki yılda bir toplu sözleşme yapılmaktadır. 2017 yılında imzalanan ve 2018 ve 2019 yılları için geçerli olan 4. Dönem Toplu Sözleşmede kamu görevlilerini enflasyona karşı koruyan bir düzenleme vardı. 2019 yılı Ağustos ayında, kamu görevlilerinin 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin hakları düzenlenecektir.

269 2017-2018 yıllarında yürürlükte bulunan 80 toplu iş sözleşmesinin maddelere göre incelenmesi için bkz. Koç, Y., Türkiye'de Toplu İş Sözleşmelerinde Neler Var?" <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1538231548b.pdf>.



## Kadroya Geçirilen Taşeron İşçilerine İlişkin Düzenleme

Günümüzde en fazla işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmeleri, 2 Nisan 2018 tarihi itibarıyla kamu kesiminde kadroya geçirilen taşeron işçilerine ilişkindir.

Konuya ilişkin kanun hükmünde kararnameye göre, kamu kesiminde kadroya geçirilen taşeron işçilerinin ücret ve çalışma koşulları, Yüksek Hakem Kurulu tarafından taşeron işçilerine ilişkin olarak sonuçlandırılan ve süresi en son sona eren toplu iş sözleşmesiyle belirlenecektir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın internet sitesinde 13 Nisan 2018 tarihinde yayınlanan iki toplu iş sözleşmesi, kamu kesiminde kadroya geçirilen yaklaşık 800 bin işçiyi kapsamaktadır.

Bu düzenlemelere göre, belediyelerde taşeron işçisi olarak çalışırken belediye şirketlerinde kadroya geçirilen işçiler adına 30 Haziran 2020 gününe, diğer kamu kurum ve kuruluşlarında kadroya geçirilen işçiler adına da 31 Ekim 2020 tarihine kadar yeni toplu iş sözleşmesi yapılamayacaktır.

Bu işçilere, gerçekleşen enflasyon ne olursa olsun, altı ayda bir yalnızca yüzde 4 oranında bir zammın verilmesi öngörülmektedir. Fazla çalışma ücreti yüzde 60 zamlıdır. Yıllık ücretli izin sürelerine ikişer gün eklenmiştir. İkramiye yılda toplam 10 günlük ücret tutarındadır. Belediye şirketlerinde kadroya geçirilenlere 6772 sayılı Kanun uyarınca ilave tediye verilir verilmeyeceği tartışmalıdır. Diğer kamu kurum ve kuruluşlarındaki işçilere ilave tediye ödenmektedir.

Kadroya geçen taşeron işçileri, kısa süre içinde buldukları işyerlerindeki kadrolu işçilerin haklarına kavuşabilecekleri umudu ve beklentisi içindeydi. Ancak aradaki fark devam edince ve özellikle enflasyon oranı artıp altı ayda bir yalnızca yüzde 4 oranında bir zam verilince, eski taşeron işçilerinin sorunları artmaya başladı.

## Bireysel İş Sözleşmeleri

Türkiye'de işçilerin yüzde 90'ından fazlası sendikasızdır ve işverenlerle ilişkileri, bireysel iş sözleşmeleriyle düzenlenmektedir.

4857 sayılı İş Kanununa göre, iş sözleşmeleri belirli süreli veya belirsiz sürelidir. Belirsiz süreli iş sözleşmelerinin yazılı yapılma zorunluluğu yoktur. Ancak 4857 sayılı İş Kanununun 8. maddesine göre, "Yazılı sözleşme yapılmayan hallerde işveren işçiye en geç iki ay içinde genel ve özel çalışma koşullarını, günlük ya da haftalık çalışma süresini, temel ücreti ve varsa ücret eklerini, ücret ödeme dönemini, süresi belirli ise sözleşmenin süresini, fesih halinde tarafların uymak zorunda oldukları hükümleri gösteren yazılı bir belge vermekle yükümlüdür."

Birçok işyerinde işverenler bu yükümlülüğe uymamakta ve hatta işçileri kaçak olarak çalıştırmaktadır. Ancak birçok işyerinde de işe giren işçilerle bir iş sözleşmesi yapılmaktadır.

Bu iş sözleşmelerinin bir kopyasının işçiye verilmesi zorunludur.

İşçilerin büyük çoğunluğu, özellikle belirli bir işsizlik döneminden sonra işe giriyorsa, önüne konan ve genellikle küçük harflerle yazılı iş sözleşmesini okumadan, imzalamaktadır. Bazı iş sözleşmelerinin ekinde işyeri iç yönetmelikleri de vardır. İşe giren işçiden bu metni de imzalaması istenmektedir. Böylece işyerinde işverence hazırlanan iç yönetmelik, işçinin imzaladığı iş sözleşmesinin parçası haline gelmekte ve işçiyi bağlamaktadır.

Bu iş sözleşmelerinin önemli bir bölümünde, işçi aleyhine çok önemli hükümler vardır. Bu hükümlerin bir bölümü, İş Kanununun izin verdiği alanlardadır ve işçinin işyerinde çalıştığı yıllar boyunca önüne önemli sorunlar çıkarabilmektedir.

Sendikasızsız işçilerin çok büyük bölümünün yaşadığı sorunların kaynağı olan bireysel iş sözleşmelerine ilişkin bazı uygulamalardan verilecek örnekler, bu konunun önemini gösterecektir.

Bir işyerinde işçilere imzalatılan “taahhütname”de şunlar yazılıdır:

“Özel hayatıma dikkat edeceğim. Gerek işveren, gerek işverene ait işyeri, gerekse işverenin yüklenici sıfatıyla yüklediği işin ifa edildiği kurum ve kuruluşların itibarına uygun şekilde yaşayacağım. Toplum ve hukuk nazarında kabul görmeyen tutum ve davranışlardan kaçınacağım. Özel hayatımı, özel hayatımda yaşadığım ilişkileri ve sorunlarımı, işyerime yansıtmayacağım. Ekonomik olarak harcamalarıma dikkat edeceğim. Gelirim kadar harcayacağım. Gelirim kadar borçlanacağım. Maaşıma ve sosyal haklarıma haciz getirmeyeceğim.”

Bir işyerinde imzalatılan iş sözleşmesinde de şunlar yazmaktadır:

“İşçi, işverenin onayı olmadan işverenle ilgili yayın yapamaz röportaj ve açıklamalarda bulunamaz, demeç ve söylev veremez, herhangi bir toplantı, panel, konferans vb. oturumlara katılamaz, her çeşit sosyal medya aracı, e-mail, internet vb. araçlarla yayın yapamaz. Aksi davranışın akdin haklı bir sebeple feshi sayılacağını kabul, beyan ve taahhüt eder.”

Bir bankanın imzalatıldığı bireysel iş sözleşmesinde şu düzenleme yer almaktadır:

“Çalışanın işyerinde yaptığı iş, yönetim ve organizasyon gereği, geçici veya devamlı olarak değiştirilebilir. Çalışan bu konuda kendisine verilecek talimatlara uymayı peşinen kabul eder. Çalışan, işverenin genel müdürlük, şirket ve eklentileri ile Türkiye çapında kurulu bulunan ve kurulacak tüm şube ve diğer işyerleri ve işverenin bağlı bulunduğu ... Holding A.Ş. ve ...bank A.Ş. iştiraklerine bağlı tüm grup şirketlerinde devamlı veya geçici suretle çalışmayı kabul ve taahhüt eder. Çalışan, işverence gerekli görüldüğü takdirde yasal sınırlar içerisinde fazla çalışma yapmayı kabul ve taahhüt eder. Bu fazla çalışmalara ilişkin ücret, çalışanın asıl ücreti içerisinde.”

Aşağıda aktarılan iş sözleşmesinde işçinin köle gibi çalıştırılması söz konusudur:

“İşçi, gereğinde işverene ait veya işverenin yönetim ve kontrolünde bulunan bir başka işyerlerinde de devamlı ya da geçici olarak çalışmayı kabul ve taahhüt eder. İşçi, işveren ve vekili tarafından görev yerinin değiştirilmesi (başka birim, bölüm, şube, bölge ve bağlı kuruluşlarında) bu sözleşme nedeniyle hizmet gereğine göre yurt içinde veya dışında geçici görevlendirilmeyi, işyeri nakil ve/veya atamalarda şehirlerarası dahi olsa hizmet gereklerini yerine getirmeyi kabul eder. İşçiye uygun vasıtalarla yapılacak duyurularla, işyerinde gerek işinin ve gerekse çalışma koşullarının işveren tarafından her zaman değiştirilebileceği ve işçinin bu yeni duruma uygun şartlarda çalışmasının teklif edilmesi halinde çalışmasını aynı şekilde sürdüreceği konusunda taraflar tamamen anlaşmaya varmışlardır. İşçi yukarıda belirtilen hükümlere aykırı davranışının akdin feshi için haklı bir neden olduğunu beyan, kabul ve taahhüt etmiştir.”

İşyeri değişikliği konusunda iki ayrı işyerinden bireysel iş sözleşmesi örnekleri aşağıda sunulmaktadır:

“İşçinin çalışma yeri: İşverenin Türkiye sınırları içindeki değişik işyerlerinde, işveren veya vekilinin göstereceği yerler. İşçinin çalışma yeri, işveren tarafından, işçiye yazılı olarak bildirilecektir. İşçi geçici veya daimi olarak işinin değiştirilmesine şimdiden muvafakat eder.

*İşçinin çalışma bölgesi ve işyeri, işverenin Türkiye sınırları içinde çalışma sahasının herhangi bir bölgesinde değiştirilebilir. Çalışan, işveren tarafından vazifelendirildiği her bölgeye gitmeyi veya çalışma bölgesi değiştirildiğinde yeni çalışma bölgesine gitmeyi peşinen kabul eder. İşçi, kendisine bildirilen yeni görev yerini ve çalışma pozisyonunu hiçbir sebep ve mazeretle reddedemez.”*

*“Hastane yetkilileri tarafından işçinin çalıştığı bölümde verimli olmaması nedeniyle işinin yada işyerinin değiştirilmesi konusunda yazı gelmesi durumunda bu husus işçiye bildirilerek başka bölümde yada işyerinde çalışmasını istenmesi halinde işçi bu hususu da peşinen kabul etmiş sayılır. Bu hususlara işçinin riayet etmemesi hallerinde hizmet akdi ihbarsız ve tazminatsız olarak işveren tarafından tek taraflı olarak feshedilecektir.”*

İşçinin işten ayrılmasını kısıtlayan hükümler içeren ve bunu maddi yaptırıma bağlayan düzenlemeler de bulunmaktadır:

*“Çalışan; işbu hizmet sözleşmesini yürürlük tarihinden itibaren iki yıl içinde feshetmesi veya işveren tarafından haklı nedenle feshine yol açması durumunda, işveren tarafından kendisi için yapılmış bulunan tüm eğitim giderlerini, seyahat masraflarını, tahsisat, yolluk ile eğitim süresince çalışmadığı halde kendisine ödenen ücretleri ve sair ödeme tutarını; (a) yabancı para olarak yapılmış harcamaları o yabancı para birimi üzerinden ve harcama tarihinden itibaren yürütülecek aylık % 10 faizi ile birlikte, (b) Türk lirası olarak yapılmış bulunan harcamaları ise, harcamanın yapıldığı tarihteki kur üzerinden USD'na çevrilerek bulunacak miktar üzerinden ve harcama tarihinden itibaren yürütülecek aylık % 10 faizi ile birlikte, işverenin ilk talebinde nakden ve def'aten ödemeyi, peşinen ve gayrikabili rücu olarak kabul ve taahhüt eder.”*

Bir bankada imzalatılan iş sözleşmesindeki kısıtlama da şöyledir:

*“Personel, banka tarafından .... tarihleri arasında yapılacak olan Yönetici Adayı eğitim programına katılmayı ve eğitim programının bitiminden itibaren ... Bankanın herhangi bir yerde gösterdiği veya göstereceği herhangi bir görevi kayıtsız şartsız kabul ve ifayı taahhüt ettiğini, eğitim süresinin bitiminden itibaren .... tarihine kadar bu sözleşmenin gereği olan zorunlu hizmet süresi içinde, Bankadan kendi rızası ya da İş Kanunu uyarınca Bankaca haklı fesih nedenlerinden biri ile iş sözleşmesinin fesh edilmesi ve/veya ... tarihinde göreve başlamaması ve/veya eğitim programı süresi içinde işten ayrılması halinde, işten ayrıldığının ertesi günü Banka'ya 5.000 Euro (beşbin Euro) cezai şart ödemeyi kabul beyan ve taahhüt eder.”*

Bazı bireysel iş sözleşmelerinde, işçinin işyerinden ayrıldıktan sonra yapacağı çalışmalara ilişkin kısıtlamalar ve bunların ihlali durumunda ciddi tazminatlar öngörülmektedir. İşçinin bu metni imzalaması durumunda ciddi sorunlarla karşılaşacağı korkusu, işçinin çalışma hakkını ihlal etmektedir. Bir işyerinde imzalatılan iş sözleşmesindeki hüküm şöyledir:

*“İşçi, işveren ile arasındaki hizmet ilişkisinin sona erdiği tarihten itibaren iki yıl müddetle işverenle rekabet durumunda olabilecek ve işverenin menfaatlerine aykırı düşecek bir şekilde iş kurmayacağını, kendi adına, başkaları adına, işçi yada işveren sıfatıyla yada herhangi bir sıfatla rakip şirketlerde gizli veya açık bir şekilde bulunmayacağını ve onlarla ortaklık veya mal, hizmet ilişkisi kurmayacağını, (...) kabul, beyan ve taahhüt etmiştir. İşçi bu maddede belirtilen taahhütlerine aykırı hareket ettiği takdirde işverenin uğrayacağı tüm maddi ve manevi zararı karşılayacağını, ayrıca son brüt maaşının beş katı kadar cezai şart ödeyeceğini ve bu cezai şartın fahiş olmadığını, gerek bu cezai şartın, gerekse meydana gelen diğer zararların işverendeki alacaklarından takas ve mahsup edileceğini, işverenin işbu taahhüt kapsamında yasaklanan davranışların engellenmesi ve durdurulması için ilgili mercilerden veya mahkemelerden her*

*türlü yasal koruma, ihtiyati tedbir ve haciz vs. talep edebileceğini, işçi, burada belirtilen rekabet yaşağına aykırı davrandığı takdirde, herhangi bir iddia veya talepte bulunmadan, yukarıda belirtilen cezai şartı ilk talep tarihinde peşinen ödeyeceğini gayrikabili rücu olarak kabul ve taahhüt eder.”*

İşçinin, işe girerken imzaladığı bireysel iş sözleşmesinde üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmemesi durumunda, ihbar ve kıdem tazminatları ödenmeden işten çıkarılabilir.

## **Kredi Kartı ve Tüketici Kredisi Kullanımı**

Bu dönemde yaşanan bazı sorunlara karşın işçilerin ve memurların çok büyük bölümünün hayatından memnun olmasının en önemli nedenlerinden biri, hayal ettikleri ve giderek bir ihtiyaç olarak kabul ettikleri bazı tüketim mallarına borçlanma yoluyla erişebilmeleridir. Geçmişte borç alabilmek için yakın akraba ve arkadaşlarının kapısını çalan insanlar, bu dönemde sokakta dağıtılan kredi kartları aracılığıyla ve kolaylıkla verilen tüketici kredilerini alarak, eve, arabaya, akıllı telefonlara, yeni televizyonlara, mobilyaya, vb. kavuştu. İnsanların siyasal tercihlerinin belirlenmesinde bu büyük olanak etkili oldu.

2003 yılından itibaren faizlerde büyük bir düşüş gerçekleştirildi. Bankaların verdiği ihtiyaç kredilerinin yıllık faizi 2002 yılında yüzde 58,3 idi. Bu oran, 2010 yılına kadar kademe kademe indirildi ve 2010 yılında yüzde 13,5 oldu. Taşıt kredilerinin faizi 2002 yılında yüzde 47,3 idi. 2010 yılında yüzde 11,8 ve 2013 yılında yüzde 10,7 oldu. Tüketici kredilerinin faiz oranı ise 2002 yılında yüzde 54,7’den 2013 yılında yüzde 9,7’ye kadar indirildi.

Düşük faizler, insanların gelecekte elde edecekleri geliri bugünden harcama eğilimini teşvik etti. Bankalar da bu yeni pazardan yararlandı.

Bankalararası Kart Merkezi’nin verilerine göre, kredi kartları, 2002 yılında alışveriş ve nakit çekme olarak 25,7 milyar liralık kullanılmıştı. Bu rakam 2018 yılında 807,0 milyar liraya yükseldi. 2019 yılında ise 955,3 milyar lira oldu.

Türkiye Bankalar Birliği’nin verilerine göre, Türkiye’de 2002 yılı sonunda tüketici kredisi (konut, araba ve ihtiyaç kredileri) bakiyesi yalnızca 2,2 milyar lira idi. Tüketici kredisi kullanan kişi sayısı 1,3 milyondur. Haziran 2020 itibarıyla tüketici kredisi bakiyesi 545,1 milyar liraydı ve tüketici kredisi kullanan kişi sayısı 20 milyonun üstüne çıkmıştı.

Ancak belirli bir süre sonra, borç taksitlerinin ödenmesinde sorunlar yaşanmaya başlandı. 2013 yılının ilk günlerinde TTK’da çalışan 9991 işçiden 1051’inin maaşına haciz gelmişti. TTK işçileri için 4613 icra dosyası vardı. Bazı işçiler için 3’er, 4’er icra söz konusuydu. (*Sözcü Gazetesi*, 15.1.2013)

## **Hayat Standardında Yükseliş**

Bir taraftan işçilerin ve memurların gerçek gelirlerinde yaşanan gelişmeye, diğer taraftan gelecekte elde edileceğine inanılan gelirin önceden harcanabilmesine bağlı olarak, Türkiye’de bir tüketim patlaması yaşandı.

TÜİK verilerine göre, 2006 yılında evlerin yüzde 19,6’sında bilgisayar vardı. Bu oran 2015 yılında yüzde 50,3’e yükseldi. Bulaşık makinesi 2006 yılında evlerin yalnızca yüzde 26,2’sinde varken, 2015 yılında bu oran yüzde 62,6 idi. Otomobil sahipliği de 2006 yılında yüzde 28,8’den 2015 yılında yüzde 42,3’e yükseldi.

İş Bankası'nın bir araştırmasına göre, 2010-2015 döneminde Türkiye'de 11,3 milyon buzdolabı, 10,8 milyon çamaşır makinesi, 8,7 milyon bulaşık makinesi satıldı.<sup>270</sup>

TÜİK verilerine göre, 2002 yılında Türkiye'de trafikte 4,6 milyon otomobil ve 0,9 milyon kamyonet vardı. Bu sayı 2018 yılında 12,3 milyon otomobil ve 3,7 milyon kamyonete yükseldi.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun verilerine göre, 2018 yılında Türkiye'de cep telefonu sayısı 79,5 milyondur.

İnsanlar, kredi kartlarını ve tüketici kredilerini kullanarak, mutfaklarını ve mobilyalarını yenilediler. Birçok evde birden fazla televizyon oldu.

Düşük konut kredisi faizi sayesinde inşaat sektörü canlandırıldı ve yüzbinlerce işçiye iş olanağı yaratılırken, insanlar “başlarını sokabilecekleri bir eve kavuştu.”

Yalnızca TOKİ, 1.1.2003-31.12.2010 döneminde 416 bin sosyal konut üretti. Bu dönemde 419 bin konut satışa sunuldu ve 382 bin konut satıldı. Ürettirilen 416 bin konutun 139 bini, alt gelir grubu ve yoksullara yönelikti; 195 bini, dar ve orta gelir grubuna yönelikti. Kentsel dönüşüm kapsamında 60 bin konut üretildi. 18 bin afet konutu yapıldı. Tarımköy uygulaması kapsamında da 4 bin konut ürettirildi.<sup>271</sup> 2013-2016 döneminde Türkiye'de 5,0 milyon konut satıldı. Bunların 2,3 milyonu yeni konuttu, 2,7 milyonu ikinci el satışı.

## Sağlık Hizmetlerinin Özelleştirilmesi

Bu yıllarda insanların yaşam standardını yükselttiği düşünülen bir konu da sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesiydi.

İşçilerin en çok yakındıkları konulardan biri, 2005 öncesinde SSK hastanelerinde kendilerine iyi davranılmadığı ve SSK ilaç dağıtım birimlerindeki uzun kuyruklardı. Hastanede verilen ilaçların özel eczanelerden alınabilmesi insanları memnun etti. Ayrıca, özel hastanelerin devreye girmesi de insanların hoşuna gitti. Özel hastaneler, kendilerine “müşteri” gelmesini sağlayacak biçimde davrandı; hastalara nazik davranıldı; yataklı hastaların rahatlığına özen gösterildi, iyi otelcilik hizmeti sunuldu. Ancak, kısa vadeli çıkarlar öne çıkarken, bu uygulamanın sosyal güvenlik sistemi üzerindeki maliyet artırıcı etkisi ve bunun uzun vadede sosyal güvenlik haklarına vereceği zarar dikkate alınmadı. Sağlık hizmetlerinin artan bedeli, sosyal güvenlik sisteminin özellikle 2018-2019 yıllarında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına yol açtı. SGK'nın açıkları ve bunun merkezi yönetim bütçesi üzerindeki yükü hızla arttı.

## Yoksullara Yardım

DPT Yıllık Programlarına göre, 2002 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF) kapsamında 2,5 milyon kişiye toplam 243,4 milyon TL (eski parayla, trilyon TL) tutarında sağlık, eğitim, yakacak, gıda ve çeşitli yardımlar yapılmıştı. 2003 yılında sağlık, eğitim, yakacak gıda ve çeşitli yardımlardan yararlananların sayısı 4,6 milyona, yapılan yardım tutarı da 614,2 milyon TL'ye (eski parayla, trilyon TL) yükseltildi. 2003 yılında ilk kez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu'na genel bütçeden 327 milyon TL kaynak aktarıldı. 2004 yılında ise genel bütçeden bu amaçla ayrılan ödenek 380 milyon TL oldu.

<sup>270</sup> Öztürk, Ayşe Betül, *Beyaz Eşya Sektörü*, İş Bankası, 2016 Mart.

<sup>271</sup> TOKİ, *Geleceğin Türkiye'sini İnşa Ediyoruz*, Ankara, 2011.

2003 yılının Haziran sonu itibariyle, 2022 sayılı Kanun gereğince 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve kimsesiz Türk vatandaşlarından 751,6 bin kişiye yaşlılık, 70,8 bin kişiye malullük, 199,1 bin kişiye de sakatlık olmak üzere toplam 1 milyon 22 bin kişiye sosyal yardım yapılıyordu. Aylık ödeme miktarları 16 Ocak 2003 tarihinde iki katına çıkarıldı. 2022 sayılı Kanun uyarınca sosyal yardımdan yararlananların sayısı 2003 yılı sonunda 1 milyon 47 bin kişi oldu.

3816 sayılı Kanun gereğince ödeme gücü olmayanlara verilmiş yeşil kartların sayısı 2003 yılı Eylül sonu itibariyle 13,5 milyona ulaştı. Daha sonra bu sayı 14 milyona yükseldi. Ancak bu konuda gerçek bir ihtiyaç ve gelir/malvarlığı denetimi yapılmadı ve bu kişilerin sağlık hizmetlerinden parasız yararlanmaları sağlandı.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin internet sitesinde yer alan bir yayına göre, 2011 yılında çeşitli devlet yardımlarından yararlanan vatandaş sayısı 4 milyon, hane sayısı 2,5 milyondur. Bu kaynaklara göre bu dönemde gerçekleştirilen bazı uygulamalar aşağıda sunulmaktadır.

TOKİ aracılığıyla 50 bin yoksul aile için 20 yıl vade ve peşinatsız ayda 100 TL ödemeye konut sağlandı. Bu amaçla 200 milyon TL kaynak kullanıldı.

2003-2010 döneminde 1 milyar 95 milyon liralık gıda yardımı yapıldı.

2006-2010 döneminde 50 bin aileye 107 milyon lira barınma yardımı verildi.

Yoksul öğrencilere eğitim malzemesi ve üst baş temini için 973 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı aracılığıyla 552 milyon lira dağıtıldı.

Her yıl 2 milyon aileye kömür verildi. 2003-2010 döneminde bu şekilde dağıtılan kömürün miktarı 11 milyon 758 bin tondur.

Yükseköğretim yurtlarında kalan öğrencilere her ay 150 TL beslenme yardımı yapıldı.

Geliri yeterli olmayan ailelerin ilk ve ortaöğretime devam eden çocuklarının adına annelerinin hesabına her ay para yatırıldı. İlköğretime devam eden erkek öğrenci için aylık 30 TL, kız öğrenci için aylık 35 TL, ortaöğretime devam eden erkek öğrenci için aylık 45 TL, kız öğrenci için aylık 55 TL ödendi. Bu kapsamda ilk ve orta öğretimdeki 9,5 milyon öğrenci için 2011 yılına kadar 1 milyar 700 milyon TL eğitim yardımı yapıldı.

Oturdukları yerde eğitim imkanı bulamayan yaklaşık 600 bin taşınmalı öğrenciye 2003-2011 döneminde 1 milyar 80 milyon lira harcanarak öğle yemeği verildi.

32 bin engelli öğrenci ücretsiz olarak taşındı. Bu iş için 135 milyon TL harcandı.

0-6 yaş grubunda bulunan çocukların düzenli olarak doktor kontrolüne götürülmesi halinde her anneye 20 TL, hastanede doğum yapan kadınlara 60 TL ödeme yapıldı. 2010 Ekim'ine kadar bu kapsamda 585 milyon TL ödeme yapıldı.

2006 yılından itibaren, evde bakılan her engelli birey için bakımı yapan kişiye (anne, abla, teyze, v.b.) asgari ücret kadar bir ödeme yapılmaya başlandı. 2011 yılına kadar 284 bin 595 engelli için bu destek verildi.

Cumhurbaşkanlığı 2019 Yılı Programı'na göre, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, Yurt-Kur, TKİ-TTK ve belediyelerin yaptığı yardımın miktarı 2015 yılında 24,1 milyar lira, 2016 yılında 27,9 milyar lira ve 2017 yılında da 32,0 milyar lira tutarındaydı.

## İşçi Sağlığı

İşçilerin büyük bölümü iş kazası ve meslek hastalıklarına ancak kendi veya yakınlarının başlarına bir iş geldiğinde tepki göstermektedir. İşçi sınıfının büyük bölümü, işçi sağlığı ve güvenliği alanında işyerlerini aşan bir dayanışma içinde değildir. Soma'da 17 Mayıs 2014 günü yaşanan ve 301 madencinin öldüğü iş kazası sonrasında 17 Haziran 2014 günü Türk-İş tarafından düzenlenen 2 saatlik iş durdurma eylemi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye, iş kazası ve meslek hastalıkları açısından dünyanın en sorunlu ülkelerinden biridir. Sorunun boyutları, yukarıdaki verilerin de ötesindedir.

İşyerlerinde kayıtdışı biçimde çalışan işçilerin yaşadıkları iş kazaları ve meslek hastalıkları bu verilerde gözükmemektedir.

Ayrıca Türkiye'de meslek hastalıklarının çok büyük bölümü kayda geçmemektedir. Rahatsızlanan işçi sağlık kuruluşuna gittiğinde yaptığı iş konusunda sorgulanmamaktadır. Birçok meslek hastalığı, işçinin işten ayrılmasından aylar ve hatta yıllar sonra etkilerini hissettirmeye başlamaktadır. Meslek hastalıkları ancak çok çarpıcı biçimler alırsa kamuoyunun dikkatini çekmekte ve çözüm arayışlarını gündeme getirmektedir. Kot taşıma işçilerinin yakalandığı silikozis hastalığı bu niteliktedir. Onbinlerce işçi meslek hastalığına yakalanma sürecindedir; ancak ne onlar bunun farkındadır, ne de kamuoyu. Örneğin, Tuzla tersanelerinde iş kazası nedeniyle ölümler kamuoyunun dikkatini çekmiştir; ancak kapalı mekanda ve gerekli önlemler alınmadan yapılan boyanın ve kaynağın insan sağlığı üzerindeki uzun vadeli olumsuz etkileri gündeme gelmemiştir.

Son yıllarda yaşanan bazı örnekler, bazı yetkililerin soruna yaklaşımını özetlemektedir.

2008 yılında Tuzla tersanelerinde yaşanan iş kazaları nedeniyle birbiri ardı sıra gelen ölümler, kamuoyunda tepki uyandırdı. Bu iş kazaları, 4857 sayılı İş Kanununda taşeron işçileri lehine bazı düzenlemelerin yapılmasına ve işçi lehine önemli hükümler içeren Alt İşverenlik Yönetmeliğinin yayımlanmasına yol açtı.

11 Ağustos 2008 günü Tuzla'daki Gisan tersanesinde yapımı tamamlanan tankerin "serbest düşme can filikası" denemesi sırasında filikaya kum torbası yerine 19 işçi dolduruldu. Denemede 3 işçi öldü; 16 işçi yaralandı.

3 Şubat 2011 günü Ankara Ostim ve İvedik'te iki ayrı işyerinde aynı gün meydana gelen patlamalarda toplam 20 işçi yaşamını yitirdi. Onlarca işçi yaralandı. İşyerlerinin işletme belgesi yoktu. "Torna atölyesi" belgesiyle çalışan işyerinde gerçekte tiner ve boya üretimi yapılıyordu.

2010 yılı Mayıs ayı ortalarında Zonguldak Kilimli'deki Türkiye Taşkömürü Kurumu Karadon Müessese Müdürlüğü'ne bağlı kömür ocağında grizu patlaması yaşandı. 30 taşeron işçisi yerin 540 metre altında göçükte kaldı. Tüm çabalara karşın bu işçilerin kurtarılması sağlanamadı. Başbakan R.T.Erdoğan madenci ailelerini ziyaret etti. Ziyaret sırasında Başbakan'ı protesto eden bazı kişiler gözaltına alındı; polis havaya ateş açtı. Başbakan R.T.Erdoğan, "Bölge insanı bu tür üzüntülere alışık. Bu mesleğe giren kardeşlerimiz böyle şeylerin olabileceğini bilerek giriyorlar. Bu mesleğin kaderinde bu var," dedi. (*Cumhuriyet Gazetesi, Vatan Gazetesi, 20.5.2010*)

R.T.Erdoğan eleştiriler karşısında, 22 Mayıs 2010 günü TOBB Genel Kurulu'ndaki konuşmasında şu açıklamayı yaptı: "Türkiye'de ne yapılmak istendiğini, nasıl sinsice bir taktiğin uygulamaya konulduğunu da görüyoruz. Sanki Türkiye'de ilk defa, örneğin, bir grizu patlaması oluyor. Sanki ilk defa bir maden kazası oluyor gibi bu meselenin nasıl abartıldığını gördük, gördünüz. Ajite edilerek

mutlaka ve mutlaka hükümetle de doğrudan ilişki kurularak yansıtıldığını nazarı dikkatimizden kaçırmıyoruz.” (Cumhuriyet Gazetesi, 23.5.2010)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer ise, “cesetlerde yanma, parçalanma var mı?” sorusuna şöyle yanıt verdi: “İlk 19-20 cesedimizde herhangi bir şey yoktu. Güzel öldüler. O konuda ben acı çekmediklerini ve fizik olarak da güzel öldüklerini rahatlıkla söyleyebilirim.” (Cumhuriyet Gazetesi, 31.5.2010)

2011 yılı Ekim ayı başlarında İstanbul Sultangazi’de kapısı kilitli ve pencereleri demirli bir gecekonduda 7 yabancı kaçak işçi yanarak can verdi. Komşuları, bu kişilerin “Karayollarında işçi olarak çalışacağız” diyerek ev tuttuklarını bildirdi. (Cumhuriyet Gazetesi, 31.5.2010) Büyük kentlerde birçok işçi, evinde değil, işyeri dışında çok kötü koşullarda birlikte yaşamaktadır. Buralardaki sorunlar da iş kazası sayılmamaktadır.

2012 yılı Mart ayı başında Adana Kozan İlçesi Gökdere Köprü Barajı Derivasyon Tüneli kapağının patlaması üzerinde 10 işçi hayatını kaybetti.

11 Mart 2012 gecesi İstanbul’da Marmara Park AVM inşaatında çalışan işçilerin kaldıkları cadırda yangın çıktı ve 11 işçi hayatını kaybetti.

22 Kasım 2003 günü Ermenek’te 10 işçi göçük altında kalarak öldü. 8 Eylül 2004 günü Küre’de 19 madenci yaşamını yitirdi. 2 Haziran 2006 tarihinde Dursunbey’de 17 madenci, 10 Aralık 2009 günü Mustafakemalpaşa’da 19 madenci, 17 Mayıs 2010’da Zonguldak’ta 30 madenci, 8 Ocak 2013’te Kozlu’da 8 madenci ve 13 Mayıs 2014 günü de TKİ Ege Linyitleri İşletmesi’nin taşeronu Soma Madencilik A.Ş.’nin Eynez ocağında 301 madenci iş kazalarında öldü.

6 Eylül 2014 günü İstanbul’da Torun Center inşaatında 10 işçi, 28 Ekim 2014 günü Karaman Ermenek’te maden kazasında 18 işçi hayatını kaybetti.

Türkiye’de son yıllarda yerli kaçak işçilik ciddi biçimde azalmıştı. Devletin çeşitli kurumları arasında gerçekleştirilen işbirliği, kayıtdışı çalışan kişilerin tespitini kolaylaştırmıştı. Bu nedenle, iş kazalarına ilişkin veriler büyük ölçüde doğrudur. İş kazası durumunda gerek güvenlik güçleri, gerek işverenler genellikle yükümlülüklerini yerine getirerek, gerekli tutanakları tutmaktadır.

Ancak son yıllarda özellikle yabancı kaçak işçi sayısında yaşanan büyük artış ve bunların çoğunun kaçak çalışması, iş kazaları konusundaki verilerin de yetersizliğine yol açmaktadır.

İş kazası sayısında 2013 yılından itibaren görülen büyük artış, ekonomik krizin etkisi olabilir. Ekonomik kriz ağırlığını hissettirdikçe, işverenlerin maliyet kısımaya yöneldikleri öncelikli alan, işçi sağlığı ve iş güvenliğidir. Ayrıca birçok işçi de, işini yitirmemek için, önlem alınmamasına ses çıkarmamaktadır. Diğer taraftan, ekonomik kriz nedeniyle çalışma süreleri uzuyor ve/veya çalışma hızı artırılıyorsa, iş kazası riski artmaktadır.

Meslek hastalıkları konusunda ülkemizdeki yaygın duyarsızlık sürmektedir. Birçok işveren ve işçi, meslek hastalıklarını önleyecek önlemler konusunda bilgisiz, duyarsız ve niyetsizdir. Genellikle kısa vadeli çıkarlarını uzun vadeli çıkarlarının önünde tutan işçiler, uzun vadede yaşamlarını çok zorlaştıracak olan meslek hastalıkları konusunda, işsizlik korkusu nedeniyle, sessiz kalmaktadır.

Aşağıdaki çizelgede, SGK kayıtlarına göre, 2002-2016 döneminde iş kazası, meslek hastalığı vakaları ile bu iki nedenle meydana gelen ölümlere ilişkin sayılar verilmektedir (2013-2016 döneminde tüm ölümler iş kazası nedeniyle):



## Türkiye’de İş Kazası, Meslek Hastalığı ve Ölümler

Yıl	İş Kazası	Meslek Hastalığı	İş Kazası veya Meslek Hastalığı Sonucu Ölüm
2002	72.344	601	878
2003	76.668	440	811
2004	83.830	384	843
2005	73.923	519	1.096
2006	79.027	574	1.601
2007	80.602	1.208	1.044
2008	72.963	539	866
2009	64.316	429	1.171
2010	62.903	533	1.454
2011	69.227	697	1.710
2012	74.871	395	745
2013	191.389	371	1.360
2014	221.366	494	1.626
2015	241.547	510	1.252
2016	286.068	597	1.405

### SONUÇ

Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik kriz derinleştikçe, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi konusundaki girişimler artmaktadır.

**Kıralık İşçilik:** 4857 sayılı İş Kanununun 7.maddesi, özel istihdam bürolarına işçi kiralama yetkisi vermektedir. Buna göre, işyerinde çalışan işçi sayısının dörtte birine kadar sayıda işçi kiralanabilmektedir. Kıralık işçilerin iş sözleşmeleri özel istihdam bürosuyla imzalanmaktadır. İşgücü maliyetini düşürmek ve işyerlerinde sendikanın etkisi azaltmak isteyen işverenler, özel istihdam bürolarından işçi kiralama yoluna gidecektir. Böylece işyerinde kadrolu işçi, geçici işçi, taşeron işçisi, kıralık işçi, İŞKUR’un gönderdiği işçi gibi farklı gruplar oluşacaktır.

**İŞKUR’dan Gönderilen İşçiler:** İŞKUR’un aktif işgücü programları kapsamında “mesleki eğitim kursları”, “toplum yararına programlar” ve “işbaşı eğitim programı” uygulamalarıyla çok sayıda işçi belirli sürelerle işyerlerinde çalışmaktadır. 2017 yılında işbaşı eğitim programından yararlanan işçi sayısı 297 bindi. 2015 yılında mesleki eğitim kurslarından yararlanan kişi sayısı 169 bin, toplum yararına programdan yararlanan kişi sayısı 523 bindi.

**Esnek Çalışma:** Cumhurbaşkanlığı 2019 Yılı Programı’nda şu ifade bulunmaktadır: “Esnek çalışma biçimlerinin uygulamaya konulması amacıyla yürütülen çalışmalar tamamlanacaktır.” (s.134)

Esnek çalışma ile kastedilen, işverenin işyerinde çalışma düzenini kendi lehine düzenleyebilmesidir. Özellikle denkleştirme, işçinin işinin ve işyerinin değiştirilmesi, işten işçi çıkarmanın kolaylaştırılması gibi konular “esneklik” kapsamındadır.

**Kaçak İşçilik:** Türkiye’de kaçak işçilik son yıllara kadar azalmıştı. Ancak Suriyeli sığınmacıların büyük bölümü kaçak işçi olarak çalışmaktadır. Ayrıca, kazancına icra gelen işçiler, işsizlik

ödeneğinden yararlanan işçiler ve net ücretini artırmak isteyen işçiler, sigortalı çalışmak yerine, işverenle pazarlık yaparak kaçak çalışma eğilimindedir. Yaşlılık aylığına hak kazanma koşullarının ağırlaştırılması ve yaşlılık aylığı miktarının iyice azalması da bu eğilimi güçlendirmektedir.

**Ödemelerde Gecikme:** Ege Cansen 11 Mayıs 2018 Dünya Gazetesi'nde yayımlanan röportajında, işverenlere, nakitsiz kalmamak için, işçilerine, “şimdi ücretinin yarısını ödüyorum, diyebilmelerini” öneriyordu. Ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte, nakit sıkıntıları artan işverenler işçi alacaklarını ödemede sıkıntı çekeceklerdir. İşverenlerin nakit sıkıntısı, sendikaların aidat tahsilatında da gecikmelere neden olabilir.

**Toplu İş Sözleşmesi Görüşmelerinde Sorunlar:** IMF Yönetim Kurulu'nun 30 Nisan 2018 günlü Türkiye Raporu'nda, ücret zamlarının geçmiş dönemde gerçekleşen enflasyon temelinde belirlenmesi uygulamasından vazgeçilmesi gerektiği belirtilmektedir. (s.11) Enflasyon oranının yükseldiği koşullarda, toplu sözleşme görüşmelerinde ücret zamları konusunda sorun yaşanacaktır.

**Toplu İş Sözleşmelerinin Uygulanmasında Sorunlar:** 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sürecinde, 5 Nisan istikrar programı ilan edilmişti. 4 Haziran 1994 günü Başbakanlık Konutunda Başbakan Tansu Çiller ve Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın, Türk-İş yöneticilerine, yürürlükteki toplu iş sözleşmelerinin dördüncü dilim zamlarının ödenmemesi teklifinde bulunmuştu. Zamlar, ancak uzun mücadeleler sonrasında gecikmeli olarak alınabilmişti. Derinleşmekte olan ekonomik kriz koşullarında, yürürlükteki toplu iş sözleşmelerindeki bazı hakların anlaşma yoluyla kaldırılması önerileri gündeme gelebilir.

**İşsizlik:** Ülkemizde işsizlik sürekli olarak artmaktadır. İşgücü piyasasına yeni katılanların iş bulamamasının yanı sıra, kapanan veya küçülen işyerlerinden sürekli olarak işçi çıkarılmaktadır. Geçmişle kıyaslandığında daha fazla nakit ödemesi (akıllı telefon gideri, kredi kartı ve tüketici kredisi taksidi, vb.) bulunan kişiler, işe girebilmek için daha düşük ücretleri ve daha kötü çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bazı işyerlerinde de, banka hesaplarına asgari ücret yatırılabilir, bu ücretin bir bölümünün işverene geri verilmesi uygulaması yaygınlaşmaktadır. Bu koşullar, sendikalarda örgütlü işçilerin gücünü azaltmakta, toplu sözleşme görüşmelerinde ek sorunlar yaratmaktadır.

**İşçi Sağlığı Önlemleri:** Ekonomik krizin derinleştiği koşullarda işgücü maliyetlerinin azaltılmasının yollarından biri, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin ihmal edilmesidir.

**Sosyal Güvenlik Harcamalarında Kısıntı:** Daha önce de belirtildiği gibi, SGK'nın giderleri ile gelirleri arasındaki açık, merkezi yönetim bütçesinden karşılanmaktadır ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine bağlı olarak bu açık hızla büyümektedir. Yeni Ekonomi Programı'nda 2019 yılı bütçesinde sosyal güvenlikte 2,5 milyar liralık bir tasarruf yapılacağı belirtilmektedir (s.5). Bakan Berat Albayrak'ın 10 Nisan 2019 günlü açıklamasında yıl sonuna kadar gerçekleştirilecek bir “sosyal güvenlik reformu”ndan söz edilmektedir. Merkezi yönetim bütçesinde sorunlar arttıkça, bazı sağlık hizmetlerinin ve ilaçların SGK kapsamına dışına çıkarılması ve kullanıcı katılım paylarının artırılması olasılığı yüksektir.

**BES:** Yeni Ekonomi Programı'nda şu ifade yer almaktadır: “Çalışanların işverenleri aracılığıyla bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak katılması uygulaması yeniden yapılandırılarak daha sürdürülebilir hale getirilecektir.” (s.18) Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın 10 Nisan 2019 günü açıkladığı Yeni Ekonomi Programı, Yapısal Dönüşüm Adımları (2019) belgesinde yıl sonuna kadar gerçekleştirilecek “bireysel emeklilik sistemi'nin (BES) yeniden yapılandırılması” ve “kıdem tazminatı fonu ile BES'in entegrasyonu” ifadeleri yer almaktadır. Bireysel emeklilik sisteminde kalmayı zorunlu hale getiren düzenlemeler gündeme gelebilir.

**Yeni Dolaylı Vergiler:** Merkezi yönetim bütçe açıklarının giderek büyümesi, vergi gelirlerinin artırılmasını gerektirmektedir. Vergileri artırmanın en kolay yolu, tüketicilerin kullandığı ürünler üzerindeki verginin (dolaylı vergilerin) artırılmasıdır.

**Memurların İş Güvencesi:** 2004 yılında hazırlanan ve ancak TBMM'ye sunulmayan kamu çalışanları kanun taslağında, devlet memurlarının çok büyük bölümünün sözleşmeli personel statüsüne geçirilmesi öngörülüyordu. Bu tehdit günümüzde de gündemdedir.

## **Toplumsal Hareketlilik Artacak**

Türkiye ekonomisi, tarihinin herhalde en büyük ekonomik krizinin başlangıcındadır. Covid-19 virüsü, bu krizi daha da derinleştirmektedir.

Bu ekonomik kriz, başta işçi sınıfı olmak üzere, tüm emekçi sınıf ve tabakaların yaşamında büyük sorunlara yol açacaktır.

Geçmişteki ekonomik krizlerde insanlar tüketici kredisi ve kredi kartı borcu içinde değillerdi. Ailedeki her kişinin elinde, her ay para ödenmesini gerektiren akıllı telefonlar yoktu. Tek veya asıl gelir kaynağı işyerinden aldığı ücret olan insanların sayısı ve nüfus içindeki oranı bu kadar yüksek değildi.

Geçmişte ekonomik kriz olduğunda yan geliri olan insanların dayanma gücü daha fazlaydı. Yan gelirler iyice azaldı.

Geçmişte insanlar arasındaki ilişkiler daha dostçaydı, dayanışma vardı, aile bağları güçlüydü.

Kapitalizm, insanları bencilleştirdi ve bireycileştirdi; toplumun geleneksel dayanışma alışkanlıklarını tahrip etti. İnsanlar artık genellikle yalnız.

İnsanlar, gelecekte elde edeceklerini umdukları gelirleri önceden harcayarak yaşam standartlarını epeyce yükselttiler. Şimdi birçok insanın birikiminin, borçla aldığı evi veya arabasının elinden alındığı, işsiz kaldığı bir süreç başladı. Gelir düzeyinin epeyce üstünde bir yaşam standardından geriye düşünün toplumsal etkileri büyük olacaktır. Ayrıca, günümüzün insanı, örgün eğitim düzeyi ve bilgiye erişim olanaklarıyla, 10 yıl önceki insandan bile çok farklıdır.

Bu koşullarda derinleşen büyük bir ekonomik krizin toplumsal ve siyasal etkileri de büyük olacağına benzemektedir.

## KAYNAKÇA

- AAFLI, *Report to the Board of Trustees - 1992, AAFLI: Opening Doors for Workers in Asia*, Washington, D.C., 1993.
- Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1972.
- Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1969.
- Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1973.
- Ağaoğlu, Samet-Hüdaioğlu, Selahattin, *Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi*, Birinci Cilt, 1938.
- Ağralı, Sedat, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, İstanbul, 1967.
- Ahmad, F., "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918," Okyar, O.-İnalçık, H (ed.), 1980.
- Ahmad, Feroz, *From Empire to Republic, Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol.1, İstanbul Bilgi University Press, İst., 2008.
- Akbayır, N., "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devlet Nüfusu," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Tarihi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1985.
- Akbulut, E.-Tunçay, M., *Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2009.
- Akbulut, E.-Tunçay, M., İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne, 1919-1926, Cilt 1, 1919-1923, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012.
- Akbulut, Erden, *1929 TKP Davası*, TÜSTAV Yay., İstanbul, 2005.
- Akbulut, Erden, *Dr.Şefik Hüsnü Deymen, Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2010.
- Akbulut, Erden-Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2007.
- Akbulut, E.-Tunçay, M., *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2007.
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Bilgi Yay., Ankara, 1975.
- Akgöl, H., *Türkiye Öğretmenler Sendikası, 1965-1971, (Kuruluşu, Etkinlikleri, Sorunları)*, (Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Eğitim Fak., Ankara, 1971.
- Akgül, Hikmet, Şoför İdris, Anılar, Yar Yay., İstanbul, 2004.
- Akgündüz, A., "Migration to and from Turkey, 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-Religious Dimensions," *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24:1, 1998.
- Akkaya, Yüksel, "1908 Devrimi ve İşçi Hareketi," *Evrensel Gazetesi*, 24.7.2005.
- Akkaya, Yüksel, *Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Aksoy, S., *Tarımda İş Hukuku*, Türk Zirai Ekonomi Derneği Yay.No.1, Ankara, 1969.

Atlatı, I. - Çizem, K.H., *Asabı Bozuk Bir Adamın Portresi*, Dem Yay., İstanbul, 1996.

Alkan, Mehmet Ö-Çetinkaya, Y.Doğan (ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, 1839-2014, Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorunlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2015.

Alpdünder, M., "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri," *Sosyal Siyaset Konferansları*, 16. Kitap, İstanbul, 1965.

Altınay/a, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1988.

Altınay/b, Ahmet Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1592-1688)*, 2. Basım, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1988.

Altınay/c, Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İkinci Baskı, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1988.

Altınay/d, Ahmet Refik, *Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882)*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1988.

Altınay/e, Ahmet Refik, *Osmanlı Döneminde Türkiye Madenleri (967-1200)*, 2. Basım, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.

Altındal, Meral, "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi," *Toplumsal Tarih Dergisi*, No.41, Mayıs 1997.

Altunya, Niyazi, *Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi, 1906-2015*, Yenilenmiş 3. Basım, Ankara, 2015.

Amelebirliği, *Amelebirliği (1923)*, Ankara, 2014.

Ankara Sanayi Odası, *Asomedyâ, Dosya: Geleceğin Üretim Modeli: Fason*, Ekim 1995.

Arabacı, Elçin, "Kapitalizmin Victoria Çağı'nda Bursa'da Hukuksuzluk, Mülksüzleştirme ve Bir Şehir Ayaklanması," Çetinkaya, Y.Doğan-Alkan, Mehmet, Ö. (ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, 1839-2014, Yeni Yaklaşımlar, Yeni*

*Alanlar, Yeni Sorunlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2015.

Arcayürek, C., *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor – 8: Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, Bilgi Yay., Ankara, 1985.

Arcayürek/a, C., *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor – 9: 12 Eylül'e Doğru Koşar Adım Kasım 1979-Nisan 1980*, Bilgi Yay., Ankara, 1986.

Arcayürek/b, C., *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 Nisan 1980-Eylül 1980*, Bilgi Yay., Ank., 1986

Aren, S., *TİP Olayı, 1961-1971*, Cem Yay., İst., 1993.

Arınç, O., "Aydın İlinin Çalışma Durumu," Çalışma Bakanlığı Çalışma Dergisi, No. 18, Mayıs 1947,

Atasoy, Emel Seyhan, *1928 TKP Davası*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2008.

Atasoy, E.S.-Bayülgen, M., *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kurulu Kongresi), Tutanaklar-Belgeler*, Tüstav Yay., İstanbul, 2008.

Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 22 (1927-1929), Kaynak Yay., İstanbul, 2007.

Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof.Dr.Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Atay, Falih Rıfki, *Baş Veren İnkılapçı (Ali Süavi)*, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 1997.

Atılğan, G., *Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Kitap, İst., 2007.

Aydemir, Ş.S., *İnkılâp ve Kadro*, Bilgi Yay., Ankara, 1968.

Aydemir, Ş.S., *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972.

Aydemir, Ş.S., *Tek Adam*, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1965,

Aydın, Zafer, "Kanunsuz" Bir Grevin Öyküsü, *Kavel 1963*, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2010.

- Aydın, Zafer, *Geleceğe Yazılmış Mektup, 1968 Derby İşgali*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2012.
- Aydın, Zafer, *İşçilerin Haziranı, 15-16 Haziran 1970*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2020.
- Aydinoğlu, E., *Türkiye Solu (1960–1980)*, Versus Yay., İst.
- Aydoğan, K., *Memur Sendikacılığı ve Memur-Sen'in Yaklaşımı*, Ankara, 1999.
- Aykut, Şeref, *Kamâlizm (C.H.Partisi Programının İzahı)*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1936.
- Babalık, N., *Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi*, İmge Yay., Ank., 2005.
- Baer, G., "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 1, Ocak 1970.
- Baer, G., "Ottoman Guilds: A Reassessment," Okyar, O.- İnalçık, H. (ed.), 1980.
- Bakanlıklararası Produktivite Merkezi, *Türkiye'de Asgari Ücretler*, Ankara, 1964.
- Bank-İş, *13. Olağan Genel Kurulu (16 Aralık 1978) Raporları (29 Ocak 1977-16 Aralık 1978)*, İstanbul, 1978.
- Barkan, Ö.L., *Süleymaniye Camii ve İmaretinin İnşaatı (1550-1557)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1972.
- Barkın, R., "Zonguldak Kömür Havzasında Kalifiye İşçi Davası," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 3, Ocak 1946,
- Başar, A.H., *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonraki Türkiye*, 2. Basım, AİTİA Yay.No.155, Ankara, 1981
- Başbakanlık Basın Merkezi, *Ekonomik İstikrara Doğru (Hedefler – Stratejiler) – 5 Nisan 1994*, Ankara, 1994.
- Başbakanlık, *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*
- Baştürk, A.-Öğünç, F.Ş.-Mısırlıoğlu, H.-Topkar, İ., *1971 Türkiyesinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar, Bu Rapor 14 Ocak 1971 Günü Toplanan Türk-İş Yönetim Kuruluna Takdim Edilmiştir*, Ankara, 1971, çoğaltma.
- Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı-1930*, Ankara, 1930
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Sanayi İstatistikleri, 1932-39, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin Faaliyeti*, Yay.No.156, Ankara, 1941.
- Batur, M., *Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yay., İstanbul, 1985.
- Baydar, O., *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (I)*, infograph, Frankfurt, 1982.
- Bayındırlık Bakanlığı, *Cumhuriyetin 15. Yıl Dönümünde Türkiye Bayındırlığı*, Bayındırlık İşleri Dergisi, No.5, Birinciteşrin 1938.
- Baykara, T., "XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri," Okyar, O.-İnalçık, H. (ed.), 1980.
- Baykurt, F., *Öğretmenin Uyardırma Görevi, TÖS Dönemi: 1965-1971*, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 2000.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.
- Bayur/b, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım 4, Ankara, 1983, s.787.
- Bekir Coşkun, "İşçiler ve MİT," *Günaydın Gazetesi*, 22.2.1988.
- Belli, M., *İnsanlar Tanıdım, Mihri Belli'nin Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s
- Berksan, N., *Yol Davamız Nerede*, 2. Basım, Ankara, 1950.
- Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- Bila, Hikmet, *CHP Tarihi, 1919-1979*, Ankara, 1979.
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 1938.
- Birleşik Metal-İş, *Çalışma Yaşamında Bir Karar: Taşeronluk*, İstanbul, 1999.
- Boratav, K., "İktisat Tarihi, 1908-1980," Akşin,

- Sina (ed.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*, Cem Yay., İstanbul, 1989
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2005*, 11. Baskı, İmge Yay., Ankara, 2007.
- Boratav, Korkut-Ökçün, Gündüz-Pamuk, Şevket/b, "Ottoman Wages and the World Economy, 1839-1913," *Review*, Fernand Braudel Center, VIII, Winter 1985, No.3.
- Bozdoğan, Sibel - Kasaba, Reşat (ed.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yay.No.55, İstanbul, 1998.
- Bozkurt, A., *12'den 12'ye, Anılar 2*, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 2000.
- Burçak, S., "Yerde Yatan Servet, İşlemiyen Kol ve Çalışma Ruhu," *Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi*, Sayı 1, 1945.
- Celep, Barış, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yayın Organı Hürbilek Gazetesi, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2015.
- Ceylan, Münir, "Sendikalar Kürt Halkının Özgürlüğü İçin Çaba Göstermek Zorundadır," *Gündem Dergisi*, 26.5.1993.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yay., İstanbul, 1986.
- Cinlioğlu, H.T., *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Üçüncü Kısım, Tokat, 1951.
- Clay, C., "Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia," *Middle Eastern Studies*, 34:4.
- Coşkundeniz, İ., "Toplulukla İş İhtilafları, Hazırlanması ve Yürütülmesi Meseleleri," *Sosyal Siyaset Konferansları*, Kitap 7, İstanbul, 1955.
- Criss, N.B., *Istanbul Under Allied Occupation, 1918-1923*, Brill, Leiden, 1999.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- Çağlayangil, İ.S., "Zabitanın Umumi Durumu," *Cumhuriyetin 16. Yıldönümünde Hitabeler ve Konferanslar*, Ankara, 1939,
- Çalgüner, C., *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara, 1943.
- Çalışma Bakanlığı Araştırma Kurulu İstatistik Servisi, *Çalışma İstatistikleri Yıllığı-Temmuz 1982*, Hizmete Özel.
- Çalışma Bakanlığı, *Grev Olayları ve Türkiyemiz*, Yay.No.18, Ankara, 1950.
- Çalışma Bakanlığı, İş İstatistikleri, Başbakanlık İstatistik Gn.Md. Yay.No.243, Ankara, 1945
- Çalışma Bakanlığı, *Sayın Devlet Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri'ne Sunulan Brifing-19 Şubat 1981*, Ankara, 1981.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Hayatı İstatistikleri*, No.16, Kasım 1994.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Hayatı İstatistikleri 2006*, Yay.No.145, Ankara, 2007
- Çapanoğlu, M.S., *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yay., İstanbul, 1964.
- Çatma, Erol, *Asker İşçiler*, Ceylan Yay., İstanbul, 1998.
- Çatma, Erol, *Zonguldak Madenlerinde Hükümlü İşçiler*, KESK/Maden-Sen Zonguldak Şubesi Yay., Ankara, 1996.
- Çatma, Erol, *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi, Ereğli Maden-i Hümayun*, İkinci Kitap, 1865-1908, Ankara, 2018.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler*, Nazım Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitapevi, Ankara, 1995.
- Çehreli, A., «Türkiye Demir ve Çelik İşletmelerinde İşçi-İşveren Münasebetleri,» *Sosyal Siyaset Konferansları*, 17. Kitap, 1966.
- Çelik, Aziz, 1950'lerin Unutulan (Demokrat İşçi Partisi ve Onun Üç Sisyphus'u," A.Makal-A.Çelik-M.H.Koçak, *Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler*, İmge Kitapevi, Ankara, 2016, s.196-199)
- Çelik, Aziz, *Sina Pamukçu ile Sendikalı Yıllar; Maden-İş, TİP, Türk-İş ve DİSK'ten Anılar*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2010.

Çelik, Birten, *Türkiye’de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800-1870)*, Doktora Tezi, İzmir, 1999.

Çetin, C., “Namlunun Ucunda Eğitim,” *Milliyet Gazetesi*, 20.9.1994.

Çetinkaya, Y.Doğan-Alkan, Mehmet, Ö., *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, 1939-2014, Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorunlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2015.

Çıladır, Sina, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi, 1848-1940*, Yeraltı Maden-İş Yay., Ankara, 1977.

Dayanışma Sendikası, İşsiz, Sigortasız, Sendikasız İşçilerin Dayanışma Sendikası-Tüzük, İstanbul, 2000.

DDESİS, *Devlet Demiryolları Eskişehir Sanayi İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, Sesışık matbaası, 1948.

Demir, İbrahim, *Cumhuriyet Öncesinde ve Cumhuriyetin 50. Yılında Devlet Memuru*, Başbakanlık Devlet Personel Dairesi Yay., Ankara, 1973.

Demir, İsmet, *Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975*, İstanbul, 1980.

Demir, S., “Türkiye’de Kamu Görevlileri Dernekleri (1971-1980), *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, Mart 1991.

Demirel, Yücel (çev.), *TKP MK 1920-1921, Dönüş Belgeleri-I*, Tüstav Yay., İstanbul, 2004.

Demirelli, F.H., “Cümhuriyet Adliyesi,” *Cümhuriyetin 16. Yıldönümünde Hitabeler ve Konferanslar*, Ankara, 1939.

Demokrat Kamu-İş, *Demokrat Kamu İş Kolu Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü*, Ankara, 1995.

Demokrat Parti, *Kalkınan Türkiye*, Ankara, 1954.

Derin, Haldun, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

Derin, Haldun, *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, 1940.

Dervişoğlu, Sinan (çev.), *1926-1927 TKP MK Tutanakları, Büyük Kırılma*, TÜSTAV Yay., İstanbul, 2007.

Dervişoğlu, Sinan (çev.), *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, TÜSTAV Yay., İstanbul, 2004.

*Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü, İş Yerlerine Mahsus Yeknesak Dahili Talimatname*, İstanbul, 1939.

Devrimci Bank-Sen, *Devrimci Bank-Sen Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1979.

Deymer, Şefik Hüsnü, Şefik Hüsnü, Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar, Aydınlık Yay., İstanbul, 1977.

Deymer, Şefik Hüsnü, *Türkiye’de Sınıflar*, Ülke Yay., Ankara, 1975.

DGB, *The German Trade Union Movement*.

DİE, *1990 Genel Nüfusu Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Yay.No.1616, Ankara, 1993

DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Yay.No.2757, Ankara, 2003.

DİE, *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Yay.No.1369, Ankara, 1989.

DİE, *Genel Nüfus Sayımı, 12.10.1980, Sosyal ve Ekonomik Nitelikler*, Yay.No.1072, Ankara, 1984.

DİE, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 24.10.1965*, Yay.No.568, Ankara, 1969.

DİE, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970*, Yay.No.756, Ankara, 1977.

DİE, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 26.10.1975*, Yay.No.988, Ankara, 1982.

DİE, *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (1988 Ekim)*, Yay.No.1433, Ankara, 1990.

DİE, *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (1998 Nisan)*, Ankara, 1998.



- DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-1998, Yay. No.2252, Ankara, 2001.
- DİE, *İstatistik Yıllığı*, Yay.No.303, Ankara,1949, Ankara.
- DİE, *Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları (1973-1974)*, Yay.No.881, Ankara, 1979.
- DİE, *Sanayi Sayımı 1927*, Yay.No.584, Ankara, 1969
- DİE, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50 Yılı*, Ankara, 1973.
- Diñçer, C., “Kömür İşçilerimiz ve Kömür İşlerimiz,” Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 6, Mayıs 1946.
- Diñçer,N.-Alpar,İ., *Sosyal Sigorta Konut Kooperatifleri ile İlgili Bir Araştırma*, DPT SPD Planlama Şubesi, Ankara, 1973.
- DİSK, *10. Genel Kurul Çalışma Raporu, 12-14 Eylül 1997*, İstanbul, 1997.
- DİSK, *11. Genel Kurul Çalışma Raporu (28-30 Temmuz 2000)*, İstanbul, 2000.
- DİSK, *12. Genel Kurul Çalışma Raporu (2000-2004)*, İstanbul, 2004.
- DİSK, 13. Genel Kurul Çalışma Raporu (15-16-17 Şubat 2008)*, İstanbul, 2008.
- DİSK, *8. Genel Kurul Belgeleri*, İstanbul, 1992.
- DİSK, *9. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul, 1994.
- DİSK, *DİSK Nedir?*, DİSK Yay. No.33, İst., 1979.
- DİSK, *Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu, 26-27-28 Ocak 1996*, İstanbul, 1996.
- DİSK, *Türk-İş Çıkmazı*, Yay.No.1, İstanbul, 1967.
- DİSK, *V. Dönem Çalışma Raporu (1973-1975)*, Yay.No.15, İstanbul, 1975.
- DPT Sosyal Planlama Başkanlığı, *Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)*, Yay.No: DPT:2119-SPB:411, Ankara,1988.
- DPT, *1982 Yılı Programı*, Yay.No.1832, Ankara, 1982.
- DPT, *1995 Yılı Geçiş Programı*, Resmi Gazete, 30 Ekim 1994, Mükerrer Sayı.
- DPT, *1999 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 15.11.1998, Mükerrer Sayı.
- DPT, *2001 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 15.11.2000, Mükerrer Sayı.
- DPT, *2004 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 28.10.2003, Mükerrer Sayı.
- DPT, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı,1973-1977*, Ankara, 1973.
- Duman, D., “1954 İzmir Liman İşçileri Grevi,” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 16, 1995.
- Ebüzziye Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi, Cilt 3*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1974.
- Eğit-Der, *Eğitimciler Derneği Tüzüğü*, Ankara, 1988.
- Eğitim-İş, *Eğitim İşkolu Kamu Görevlileri Sendikası Tüzüğü (14 Mart 1992)*, Ankara, 1992.
- Eğitim-İş, *Eğitim-İş 1 Yaşında*, Ankara, 1991, s.25-26.
- Eğit-Sen, *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1990
- Ekin,N., “Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koydukları Neticeler,” *Sosyal Siyaset Konferansları*, 9-10-11. Kitap, İstanbul, 1960
- Ekmekçi, M., “Bir Sendikacının Anlattıkları,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.10.1991.
- Eldem, V. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.İş Bankası Yay., Ankara, 1970.
- Eley, G., *Forging Democracy, The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford University Press, New York, 2002.
- Engels, F., “Revolution and Counter-Revolution in Germany,” Marx-Engels, *Selected Works*, Cilt 1, Moskova, 1973.
- Engin, Aydın, “Özelleştirme, Kamu Mülkü Haraç Mezat,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23.6.1994.
- Erdem, Hamit, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yay., İstanbul, 2012.

- Erder, L., "Factory Districts in Bursa During the 1860s," *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol.1, No.1, Spring 1975.
- Ergenç, Ö., "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar," Okyar, O. (ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975.
- Ergüder, Jülide, *1927 Komünist Tevkifatı, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma*, Birikim Yay., İstanbul, 1978.
- Erişçi, Lütfü, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.
- Erkün, S.Ş., "Kömür Havzamızda Mahkûmların Çalıştırılması," *İş Dergisi*, Sayı 45, 1945.
- Ersan, Vehbi, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- Ersoy, B., "Türk Sendikacılığının İnkişafına Mani Olan Bazı Sebepler," *Sosyal Siyaset Konferansları*, Kitap 7, İstanbul, 1955.
- Ertuna, H., *Türk İstiklal Harbi, VIncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Seri No.1, Ankara, 1974.
- Ertürk, H., *2 Devrin Perde Arkası*, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1957.
- Eskişehir D.D.Yolları Sanayi İşçileri Sendikası, *953-954 Çalışma Raporu*, Eskişehir, 1954.
- Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası, *951-952 Çalışma Raporu*, İnkılap Mat., Eskişehir, 1952.
- Etibank, *Memurlar Talimatnamesi*, Ankara, 1943.
- Etingü, T., *Kömür Havzasında İlk Grev*, Koza Yay., 1976.
- Evren, Kenan, *Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980'den Sonra Yaptığı Konuşmalar (12 Eylül 1980-17 Ocak 1981)*, Ankara, 1981.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1650*, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.
- Fındıkoğlu, F., "İzmir'de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahadeler," *Sosyal Siyaset Konferansları, Beşinci Kitap*, İstanbul, 1952.
- Fındıkoğlu, Fahri, "İzmir'de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahadeler," *Sosyal Siyaset Konferansları, Kitap 5*, İstanbul, 1952.
- Fişek, A.Gürhan-Özsuca, Şerife Türcan-Şuğle, Mehmet Ali, *Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi, 1946-1996*, SSK ve Tarih Vakfı Yay., Ankara, 1998.
- Foner, P.S., *History of the Labor Movement in the United States, Volume 1: From Colonial Times to the Founding of the American Federation of Labor*, International Publishers, New York, 1947.
- Genç, Süleyman, *12 Mart'a Nasıl Gelindi*, İleri Yay., Ankara, 1971.
- Genel-İş Sendikası, *DİSK/Genel-İş Yıllığı 2016-2017*, Ankara, 2018.
- Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.
- Geray, Ceray, *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar*, TODAİE Yay., Ankara, 1974.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1973, s
- Goloğlu, M., *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.
- Göldaş, İ., *İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)*, İstanbul, 1984.
- Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII: Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006.
- Gülmez, Mesut, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, TODAİE Yay., Ankara, 1983.
- Gülmez, Mesut, *Türkiye'de Memurlar ve Sendikal Haklar, 1926-1994*, 2. Baskı, TODAİE Yay., Ankara, 1994.
- Gülmez, Mesut/b, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, TÜDAİE Yay., Ankara, 1983.

- Günel, S., "Yapı İşlerinde Çalışan İrgatlar," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, No.18, Mayıs 1947.
- Güngör, Fatih, "Amele Teali Cemiyeti", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C.1.
- Güngörür, A., "Eskişehir'de Sosyal Monografi Çalışmaları," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, No.21, Ağustos 1947.
- Güran, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları," Yıldız, Hakkı Dursun (der.), *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- Gürkan, C., *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yay., Ankara, 1986.
- Güven, S.-Ünsal, S.-İzgi, C., *Atatürk Döneminde Devlet Personel Rejimi (1923-1938)*, Başbakanlık Devlet Personel Dairesi Yay.No.4, Ankara, 1982.
- Güzel, Şehmus, "İlk Grev," *Tarih ve Toplum Dergisi*, No.119, Kasım 1993.
- Güzel, Şehmus, İşçi Tarihine Bakmak, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2007.
- Güzel, Şehmus, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1985.
- Güzel, Şehmus, *Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996.
- Güzel, Şehmus, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist Yay., İstanbul, 1993.
- Güzel, Şehmus., "1871 Ameleperver Cemiyeti," *Bilim ve Sanat Dergisi*, No.8, Ağustos 1981.
- Hak-İş, "Güneydoğu Sorununa Alternatif Yaklaşım ve Çözüm Önerileri," 1995.
- Hak-İş, 3. Genel Kurul Çalışma Raporu, 19-20 Aralık 1981, Ankara, 1981.
- Harington, T., *Tim Harington Looks Back*, London, 1941.
- Hatipoğlu, D.-Aydın, M.B., *Bastır Ankaragücü: Kent, Kimlik, Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık*, Epos Yay., Ankara, 2007.
- Haupt, George-Dumont, Paul, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977.
- Hobsbawm, E.J., *Age of Extremes, the Short Twentieth Century, 1914-1991*, Abacus, London, 1994,
- Hobsbawm, E.J., *Labouring Men, Studies in the History of Labour*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964.
- Irmak, S., "Türk Sendikaları," Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı 16, Mart 1947.
- Issawi, C., "Wages in Turkey: 1850-1914," Okyar, O.-İnalçık, H. (ed.), 1980.
- İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyetler*, Ankara, 2013.
- İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyet Kanun ve Nizamnameleri*, Ankara, 2013.
- İleri, R.N., *Atatürk ve Komünizm*, Anadolu Yay., İstanbul, 1970.
- İleri, Rasih Nuri, *1947 TKP Davası*, Tüstav Yay., İstanbul, 2003.
- İleri, Rasih Nuri, *Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik, Quo Vadis İbrahim Topcuoğlu?*, Anadolu Yay., İstanbul, 1976.
- İlgen, A., *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- İnalçık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. Cilt, 1985.
- İnalçık, Halil, "Ottoman Social and Economic History: A Review," Okyar, O., İnalçık, H., (ed.), 1980.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.
- İstanbul Liman Tahmil ve Tahliye İşçileri Sendikası, *1953-1954 Devresi Çalışma Raporu*, İstanbul, 1954.
- İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası, *1958-1959 Devresi Faaliyet Raporu*, İstanbul, 1959.

- İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası, *1959-1961 Devresi Faaliyet Raporu*, İstanbul, 1961.
- İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası, *1961-1962 Devresi Faaliyet Raporu*, İstanbul, 1962.
- İstatistik Genel Müdürlüğü/a, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu*, Yay. No.410, İstanbul, 1961.
- İstatistik Genel Müdürlüğü/b, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu*, Yay. No.399, İstanbul, 1961.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *Sanayi İstatistikleri, 1932-1939*, Ankara, 1941
- İşçi Kredi Bankası A.Ş. Esas Mukavelenamesi, Hakimiyet Matbaası, Kayseri, 1966.
- İşçi Sendikaları Birliği, *Bize Göre Görüşler*, İSB Neşriyatı Broşür No.1, İstanbul, 1946.
- İşçilerin Sesi, *Sınıf ve Kitle Sendikası*, İst., 1989.
- İşlet, Banu-Moralıoğlu Kesim, Cemile, *Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyün Teşkilâtı*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2008.
- Kaptan, Saim, *Yüksek Hakem Kurulu'nca Yenilenen Toplu İş Sözleşmeleri Ücret Analizi, 1980-1983*, DPT Sosyal Planlama Başkanlığı, Yay.No.DPT:2052-SPB:394, Ankara, 1986.
- Karakışla, Yavuz Selim, "Emek Tarihinden Sayfalar," *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 146, Şubat 1996, s.54
- Karakışla, Yavuz Selim, "Türk Çalıştırma Derneği (1919)", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 105, Eylül 2002.
- Karakışla, Yavuz Selim, "Uşak'ta Kadın Halı İşçilerinin İsyanı (1908), *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 99, Mart 2002.
- Karakışla, Yavuz Selim, *Eski İnsanlar Eski Cemiyetler, Osmanlı Toplumsal Tarihi Çalışmaları (1904-1926)*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2017.
- Karakışla, Yavuz Selim, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası," *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 219, Mart 2002.
- Karakışla, Yavuz Selim, *Osmanlı Kadın Telefon Memureleri (1913-1923)*, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014.
- Karakışla, Yavuz Selim, *Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler; Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)*, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2015.
- Karakışla, Yavuz Selim/a, *Derli Toplu Makaleler-I, 1988-1999*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karakışla, Yavuz Selim/b, *Derli Toplu Makaleler-II, 1999-2002*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karakışla, Yavuz Selim/c, *Derli Toplu Makaleler-III, 2003-2014*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karakışla, Yavuz Selim/d, *Eski Hayatlar Eski Hatıralar; Osmanlı İmparatorluğu'nda Belgelerle Gündelik Hayat (1760-1923)*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2015.
- Karakışla, Yavuz Selim/e, *Eski Zamanlar; Eski İnsanlar; Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE Yay., Ankara, 1995.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, VI. Cilt, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1976.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1977.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.
- Karayol-İş, *Türkiye Karayolu İşçileri Sendikası Çağrısı*, Ankara, 1964, çoğaltma.
- Karpat, K., "The People's Houses in Turkey," *Middle East Journal*, Vol.17, 1963,
- Kars, H.Zafer, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yay., İstanbul, 1984.
- Kazmaz, S., "Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu Çalışmaları," *Birlik, Birlik Kuvvettir*, Sayı 1, Ankara, 1958.

- Kazmaz, S., "Eski Bir Maden Şehri Küre'den Notlar," Çalışma, Çalışma Bakanlığı Dergisi, Sayı 3, Ocak 1946.
- Keleş, Ruşen, *Türkiye'de Konut Kooperatifleri, Kooperatifçilik İlkeleri ve Sosyal Konut Politikası Açısından*, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Gn.Md. Sosyal Araştırma Dairesi Yay., Ankara, 1967.
- Kepenek, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, 5. Basım, V Teori Yay., Ankara, 1990,
- KESK, 1. *Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu (16-17-18 Ağustos 1996)*, İstanbul, 1996.
- KESK, 2. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (Ağustos 1996-Ağustos 1998)*, İstanbul, 1998.
- KESK, 3. *Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (25-28 Ocak 2001)*, İstanbul, 2001.
- Kessler, G., "Zonguldak ve Karabük'te Çalışma Şartları," İctimai Siyaset Konferansları, Kitap 2, İstanbul, 1949.
- Kırpık, Cevdet, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta, 2004.
- Kıvılcım, H., *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı, Birinci Kitap, Sayı, Topoğrafya, Kadın ve Çocuk*, Marksizm Bibliyoteği, İstanbul, 1935
- Kimsan-İş, *İşçi Sınıfına İhanet ve Devrimci Tavrı*, İstanbul, tarihsiz.
- Kitaygorodski, P., "Türkiye'de İşçi Hareketi," *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yay., İstanbul, 1979
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.
- Koç, Y., "Demiryollarında İlk Grev Yasağı (1867)," a.g.k., 1996.
- Koç, Y., "Grevler, Netaş Grevi ve Dayanışma Geleneği," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 86, Nisan 1987.
- Koç, Y., "Türkiye'de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri," *Prof.Dr.Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı*, İstanbul, 1984.
- Koç, Y., *150 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı, Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi ve Grev*, Vatan Partisi İşçi-Sendika Bürosu Yay., Ankara, 2018.
- Koç, Y., *Emek Platformu*, Türk-İş Yay., Ankara, 2001.
- Koç, Y., *Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar*, Metis Yay., İstanbul, 1989.
- Koç, Y., *Kemalist Devrim'in Niteliği*, Kaynak Yay., İstanbul, 2020.
- Koç, Y., *Türk-İş Neden Böyle Nasıl Değişecek*, Alan Yay., İstanbul, 1986.
- Koç, Y., *TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar - Gözlemler, Cilt II*, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1999.
- Koç, Y., *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Ataol Yay., İstanbul, 1992.
- Koç, Y., *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi, Olaylar-Değerlendirmeler, Yol-İş Sendikası Yay.*, Ankara, 1996.
- Koç,C.-Koç,Y., "Tarihten Bir Sayfa: Türkiye'de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri," *Türk-İş Yıllığı 1999*, C.1, Ankara, 1999
- Koç,C.-Koç,Y., *DİSK Tarihi, Efsane mi, Gerçek mi? 1967-1980*, Epos Yay., Ankara, 2008
- Koç/a, Y., Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş, Öteki Yay., Ankara, 1995.
- Koç/b, Y., *Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)*, Öteki Yay., Ankara, 1995.
- Koçak, Hakan,-Yici, Özkal, *Kırkbir Uzun Gün, Berec Grevi*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2010.
- Koçak,Hakan, *O Hep Sendikacıydı, Ziya Hepbir'in Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2014.
- Komintern, *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yay., İstanbul, 1979, s.190.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, 2. Basım, İstanbul, 1998.

- Koraltürk, M., "Türk Çalıştırma Derneği," *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 164, Ağustos 1997.
- Korniyenko, R.P., *The Labor Movement in Turkey (1918-1963)*, US Dept.of Commerce, Washington,D.C., 1967.
- Köymen, Oya, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi İBF Yay., İstanbul, 1981.
- Krasucki, H., *Çağdaş Sendikaya Evet*, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Mat., İstanbul, 1959.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., İstanbul, 1977.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yay., 3. Basım, Ankara, 1982.
- Kurtkan, A., *Karabük'te Çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartlar*, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1963.
- Kutal, Metin, *Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yay., İstanbul, 1969.
- Lenin, *Collected Works*, Vol. 27, 1974, s.98.
- Liman-İş, *Haber Bülteni*, 8.8.1995.
- Maden-İş, *Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor*, İstanbul, 1967 (Çoğaltma).
- Makal, Ahmet, *Ameleden İşçiye, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yay., İstanbul, 2007.
- Makal, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi*, İmge Yay., Ankara, 1997.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge Yay., Ankara, 2002.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Yay., Ankara 1999.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Barem Mevzuatı 1 (1873-1926)*, Yay.No.1994/12, Ankara, 1994.
- Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü-Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilâtı Genel Sekreterliği, *Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yılığ 1980/1981*, Ankara, 1981.
- Mantran, R., *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Cilt 2, V Yay., Ankara, 1986.
- Martal, Abdullah, "19.Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti," *Tarih ve Toplum*, Ocak 1994.
- Memur-Sen, *1. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu*, Ankara, 1995.
- Memur-Sen, *Memur-Sen Faaliyet Raporu*, Ankara, 1999.
- Meray,S.L.-Olçay,O., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜ SBF Yay.No.409, Ankara, 1977, Bölüm XII, Madde 374-414.
- MESS, *1976 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları*, 1977.
- MESS, *1977 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları*, İstanbul, 1978.
- MİSK, *5. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu*, Ankara, 1987, s. 7-24
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Güven Yay., İstanbul, 1962.
- Murphey, R., "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of an Important Facet of Ottoman Military Expenditure," Okyar, O.-İnalçık, H. (Ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980.
- Mutlu, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.
- Müderrişoğlu, A., *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Tetkik Kurulu Yay., Ankara, 1974.
- Nalçacı, Nida Nebahat, *Sultanın Kulları, Erken Modern Dönem İstanbul'unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam*, Verita Yay., İstanbul, 2015.

Narin Mensucat Fabrikaları A.Ş., *Yardımlaşma Sandığı Yönetmeliği*, İstanbul, 1977.

Nebioğlu, O., *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, T.İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1986.

Nesimi, Abidin, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler, 1909-1949*, Promete Yay., İstanbul, 1979.

Nihat Sargın, TÜSTAV'da 9.12.2007 günü yaptığı konuşma.

Oflaz, L., "Ünlüler İşkenceyi Anlatıyor," *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.6.1992.

Oğuz, Şeyda, *1927 Adana Demiryolu Grevi*, Tüstav Yay., İstanbul, 2005.

Oktar, Tiğince, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, Bilim Teknik Yay., İstanbul, 1998.

Oktay Ekşi, "Silâhsız Kuvvetler İşe El Koydu," *Hürriyet Gazetesi*, 29.5.1997.

Okyar, O.-İnalçık, H. (ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980.

Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Orhun, H., *Türkiye'de Devlet Memurlarının Hukuki Rejimi (Umumi Hatlarile, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yay.Seri 3, Sayı 2, Ankara, 1946.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983.

Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yay. No.180, Ankara, 1979.

Ökçün, Gündüz, *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiği*, 2. Basım, SBF Yay. No.229, Ankara, 1971.

Ökçün, Gündüz, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyyet-i Ziraiyye), Belgeler, 1914-1922*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1983.

Ökçün, Gündüz-Boratav,Korkut-Pamuk,Şevket/a, "Osmanlı Devleti'nde Ücretler (1839-1913), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1985.

Ömürgönülşen, U., "Türkiye'de Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi ve 1980 Sonrasında Kamu Görevlilerinin Azaltılmasına Yönelik Politikalar Üzerine Düşünceler," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Kasım 1990

Önsoy, R., *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, T.İş Bankası Yay., Ankara, 1988.

Öz, İ.B., *Kalkınma Sürecinde Sektörel/Sendikal Dinamikler Örnek Olay: Türkiye Maden-İş Sendikası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İst., 2005.

Özbalkan, M., *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, Ant Yay., İstanbul, 1970.

Özbay, Rahmi Deniz, *19. Yüzyılda Osmanlı'da Devletin Emek İstihdamı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

Özçelik, Mustafa, *1930-1950 Arasında Tütüncüler Tarihi*, Tüstav Yay., İstanbul, 2003.

Özdemir, S., "İşyeri Komiteleri," *Emek Dünyası Dergisi*, Sayı 4, Nisan 1988.

Özeken, A.A., «Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi.» İçtimai Siyaset Konferansları, Kitap 3, İstanbul, 1950.

Özeken, A.A., «Türkiye'de Sanayi İşçileri.» İçtimai Siyaset Konferansları, Kitap 1, İstanbul, 1948

Özer, Mehmet, *Onurlu Bir Geçmiş, Aydınlik Bir Gelecek, Genel-İş*, Genel-İş Yay., Ankara, 2008.

Özhan Uluatam, *Geçmiş Bakmak 1920-2000, Cumhuriyet dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi*, Ankara, 2001.

Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1985.

- Özmutur, Süleyman, *Türkiye’de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1996.
- Özmutur, Süleyman-Pamuk, Şevket, “Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914,” *The Journal of Economic History*, Vol.62, No.2 (Jun.2002).
- Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, Cilt 11, Hayat Kitaplığı, İstanbul, 1967.
- Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, Cilt 12, Hayat Kitaplığı, İstanbul, 1967.
- Öztürk, Kenan, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye, İlk İlişkiler, AFL-CIO’nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, TÜSTAV, İstanbul, 2004.
- Özüekren,Ş., *Workers’ Housing Cooperatives in Turkey: A Qualitative Evaluation of the Movement*, ILO Sectoral Activities Programme Working Papers, Geneva, 1990.
- Pamuk, Şevket, “The Ottoman Empire in the Great Depression of 1873-1896,” *Journal of Economic History*, Vol.XLIV, No.1, March 1984.
- Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, DİE Yay.No.2397, Ankara, 2000.
- Parla, Taha, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku*, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- Parvus Efendi (Muzaffer Sencer), *Türkiye’nin Mali Tutsaklığı*, May Yay., İstanbul, 1977.
- Peker, Recep, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
- Pent, G.F., “Product Differentiation and Process Innovation in the Italian Clothing Industry,” *Industry on the Move*, ILO, Cenevre, 1992.
- Perinçek, Doğu, *Kemalist Devrim-6: Atatürk’ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yay., İstanbul, 2008.
- Petrol-İş Sendikası, *50. Yılında Petrol-İş, 1950-2000*, Yay.No.64, İstanbul, 2000.
- Petrol-İş Sendikası, *Shell-Mobil-BP için Kara Kitap ve “Tüketmeme” Kampanyamız*, Petrol-İş Yay.No.43, İstanbul, 1997.
- Petrosyan, Yurii Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Bilgi Yay., Ankara, 1974.
- Polat, E., *Osmanlı’nın İlk Yahudi Sosyalisti, Avram Benaroya ve Faaliyetleri*, Truva Yay., İstanbul, 2004.
- Ponomarev, B.N. ve diğerleri, *The International Working-Class Movement, Vol.I*, Progress Publishers, Moskova, 1980.
- Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Yurt Yay.,No.17, Ankara, 1988.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorlu’nda Madenciler ve Devlet, Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.
- Quataert, Donald, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- Quataert,D.-Zürcher,E.J. (ed.), *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Tauris Academic Studies, Amsterdam, 1995.
- Radikal, *Demokrasinin 50 Yılı, 1945-1995*, Cilt 2.
- Rathmann, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi*, Gözlem Yay., İstanbul, 1978.
- Rüma, Ş., “Vergi Muafiyeti Hadleri ve İşçi Ücretleri,” Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, Sayı 18, Mayıs 1947,
- Sadri Etem, *Türk İnkılabının Karakterleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Devlet Matbaası, 1933 (2. Basım, Kaynak Yay., 2007).
- Salihlioğlu, H., “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi.” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No.17, İstanbul, 1969.
- Sarç, Ö.C., “Tanzimat ve Sanayimiz,” *Tanzimat*, 2. Basım, MEB Yay., İstanbul, 1999.
- Sargın, Nihat, *Davalara Savunmalar, Cezaevi Anıları*, Tüstav Yay., İst., 2005.



- Sarısamam, Sadık, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, No.39, Kasım 1997.
- Savaş, Alpaslan; Süzük, Aşkın; Heper, Hande, Sözbir, Ülkü; Koç, Yıldız, *Emek Yıllığı-2013*, Yazılama Yay., İstanbul, 2014.
- Savaş, Alpaslan; Süzük, Aşkın; Koç, Canan; Koç, Yıldız, *Emek Yıllığı-2014*, Yazılama Yay., İstanbul, 2015.
- Savaş, Alpaslan; Süzük, Aşkın; Koç, Canan; Koç, Yıldız, *Emek Yıllığı-2015*, Yazılama Yay., İstanbul, 2016.
- Sayar, N.S., *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul, 1978.
- Sayatan, A., "100 Yıl Önce, 100 Yıl Sonra," <http://www.norzartonk.org/?p=175>, 2008.
- Sencer, O., *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, Habora Yay., İstanbul, 1969.
- Sendikal Güç Birliği Platformu/a, *Demokratik, Mücadeleci ve Güçlü Yeni Bir Sendikal Hareket İçin Yola Çıktık*, İstanbul, 2011.
- Sendikal Güç Birliği Platformu/b, *Türk-İş Değişecek, Türkiye Değişecek, Nasıl Bir Türk-İş İstiyoruz?*, İstanbul, 2011.
- Serçe, Erkan, "Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti," *Toplumsal Tarih Dergisi*, Şubat 1995
- Serçe, Erkan., "Amelperver Cemiyeti," *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, 1996.
- Seren, A., "Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1926)," *Yurt ve Dünya Dergisi*, No.3, Mayıs 1977.
- Seren, S., "Madencilikimiz Hakkında," *Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi*, Sayı 19, Haziran 1947.
- Sey, Y., "Cumhuriyet Döneminde Toplu Konut Sorunu," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1984
- Seyman, F.H., "Türk İşçi Sendikalarının Karakterleri," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Kitap 1, İstanbul, 1948
- Shaw,S.-Shaw,E.K., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, E Yay., İstanbul, 1983.
- Silier, Orhan, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü," *Tarih ve Toplum*, 1990/7.
- Silier, Orhan, "Turkey," Panaccione, A.-Brodolini,F.G. (ed.) , *The Memory of May Day*, Marsilio Editori, Venezia, 1989.
- Soral, Erdoğan, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara İTİA Yay.No.72, Ankara, 1974.
- Sosyal Hizmet-Sen, *Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası Ana Tüzüğü*, Ankara, 1993.
- Sosyalist Parti, *Haydi İşçi Kurultayına*, Haziran 1989.
- Sotiriyu, D., *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Sander Yay., İstanbul, 1980.
- SSK, *1987 İstatistik Yıllığı*, SSK Yay., Ankara, 1988.
- SSK, *Faaliyet Raporu-1993*, Ankara, 1994.
- Steinhaus, K., *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Sander Yay., İstanbul, 1973.
- Sülker, Kemal, "24 Temmuz'da İşçi Bayramı mı, Yoksa Matem mi Yapmalı?," *Barış Dünyası Dergisi*, Kasım 1964.
- Sülker, Kemal, "5. Yıldönümünde TİP'in Kuruluşu ve Başarılı Mücadelesi," *Eylem Dergisi*, No.28, 15.2.1966.
- Sülker, Kemal, "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluşu ve Görevleri," *Sosyal Siyaset Konferansları*, 20. Kitap, İstanbul, 1969.
- Sülker, Kemal, *Gıda-İş'in Otuz Yılı*, İstanbul, 1978.
- Sülker, Kemal, *İki Konfederasyon, Türk-İş ve DİSK*, Koza Yay., 1976.
- Sülker, Kemal, *Lastik-İş'in 25 Yılı*, Lastik-İş Yay., İstanbul, 1974.
- Sülker, Kemal, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, 3. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul.
- Sülker, Kemal, *Türkiye'de Sendikacılık*, Sendika Kültürü Serisi No.1, İstanbul, 1955

- Şafak, Can, *1971 Cam Grevleri*, Kristal-İş Yay., İstanbul, 2008.
- Şafak, Can, *Büyük Grev 1977*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2012.
- Şafak, Can, *Ereğli 1965-1980, Çelik İşçileri*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2015.
- Şafak, Can, *Kuruluş Yıllarında Haydarpaşa Sendikası (1950-1964)*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2010.
- Şahingiray, Ö., (der.), *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1920-1953*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1954,
- Şanda, Hüseyin Avni, *Reaya ve Köylü*, 2. Basım, Habora Yay., İstanbul, 1975.
- Şanda, Hüseyin Avni, *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, 1908 İşçi Hareketleri, Gözlem Yay., İstanbul, 1976.
- Şapolyo, E.B., *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yay., İstanbul, 1958.
- Şaylan, G.-Oyal, E., *Türkiye'de Memur Sendikacılığı*, TODAİE Yay., Ankara, 1971 (Çoğaltma).
- Şevket Süreyya, "Soysal Milliyetçiliğin Zaferi," *Kadro Dergisi*, Cilt 3, No.35-36, İlkkanun 1934-Sonkanun 1935, Tıpkıbasım, AİTİA Yay., No.134, Ankara, 1980
- Şişmanof, D., *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Narodna Prosveta, Sofya, 1965.
- T.C.Başbakanlık, *5 Nisan Kararları ve İlk Dokuz Aylık Uygulama Sonuçları (7 Ocak 1995)*, Ankara, 1995.
- Taraklı, Duran, *Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., Ankara, 1976.
- Targan, S., "Ömrünü Bayrak Gibi Yaşadı," *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 2007.
- Tayanç, T., "Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1/2, 1980.
- TCDD, *TCDD İşçileri Talimatnamesi*, 1954.
- Tek Eğitim Büro-İş, *1977-1978 Dönemi Çalışma Raporu*, Ankara, 1978, (Çoğaltma).
- Tek Eğitim Büro-İş, *Tek Eğitim Büro Banka İşçileri Sendikası Tüzüğü*, Ankara, 1978.
- Tekel Genel Müdürlüğü, *İş Yerleri İç Yönetmeliği*, İstanbul, 1947,
- Tekeli, İ. - İlkin, S., *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yay., Ankara, 1977.
- Tekgıda-İş Sendikası Tüketici Bülteni*, No.2, Ağustos 2000.
- Tekgıda-İş Sendikası, *15. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu*, 12-13 Eylül 2015, İstanbul, 2015.
- Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936.
- Teksif Sendikası, *Üçüncü Kongre*, 9.8.1953-3.9.1958, Raporlar, İstanbul, 1958.
- Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara, 1967.
- Tez Büro-İş Sendikası, *7. Genel Kurul Çalışma Raporu, Sendikal Çalışmalar*, Ankara, 1977.
- Tez Koop-İş Sendikası, *Tüketici Bülteni*, Şubat 2001.
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yay., Ankara, 1982.
- TGS Ankara Şubesi, *CIA-AAFLI-Türk-İş İlişkileri Üzerine, Yorumuz*, Ankara, 1976.
- Thornburg, M.W., *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*, Ankara, 1950,
- Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları, İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitapevi, Ankara, 1996.
- Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, V Yay., Ankara, 1989.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 4. Baskı, İmge Yay., Ankara, 1997.
- TİSK, *2007 Yılı Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti'nin TİSK Araştırma Servisince Değerlendirilmesi*, TİSK Yay., Ankara, 2008.
- TİSK, *2015 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti*, Yay.No.357, Ankara, 2017.

TİSK, İşyerlerinde Vuku Bulan Kanun Dışı Olaylar Hakkında Rapor, Yay.No.8, Ankara, 1968.

TMMOB, *Kamu Çalışanlarının Sorunları*; Işıklı, A., “Kamu Kesiminde Örgütlenme Hakları, Kamu Kesiminde Çalışanların Sendikal Hakları,” Ankara, 1986, s.95.

Toker, Metin, Şeyh Sait ve İsyanı, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 1998.

Tolga, Muammer Vassaf, İş Hukuku, İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Yay., İstanbul, 1952.

Top, Yücel-Danis, Jean-Jacques, *Türkiye’de Sendikal Hareket*, 2. Baskı, EURO INST (Avrupa Sendikalar Enstitüsü), Brüksel, 1989.

Topçuoğlu, İbrahim Sırrı, *Savaş Yarası, Anı I*, İstanbul, 1977.

Topçuoğlu, İbrahim Sırrı, *Savaş Yarası, Anı II*, İstanbul, 1978.

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden 2 Sosyalist Partisi 1946, TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi, 1914-1960, I*, 2.Basım, İstanbul, 1976.

Topçuoğlu, İbrahim, *Türkiye’de İlk Sendika Sarıklı’da 1932*, Öncü Kitapevi, İstanbul, 1975.

Toprak, Zafer, “Amele-i Osmani Cemiyeti,” *Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1.

Toprak, Zafer, “Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi,” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 30, Haziran 1996.

Toprak, Zafer, “Türkiye’de İlk İş Kanunu Teklifi: Alemenin Suret-i İstihdamına Dair Kanun Teklifi (1911), *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 32, Ağustos 1996.

Toprak, Zafer, İttihat-Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de İşçi Sınıfı, 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2016.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yay., Ankara, 1982,

Toprak, Zafer/a, İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik, 1914-1918, Kaynak Yay., İstanbul, 2016.

Tozan,Saim-Cevan,Feriha, *Kamu Personeline Sağlanan Mali ve Sosyal Haklar (1939-1970)*, Devlet Personel Dairesi Yay.No.35, Ankara, 1977.

Tökin, İsmail Hüsrev, “Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü,” *Kadro Dergisi*, No. 14, Şubat 1933, Tıpkıbasım, Cilt 2, AİTİA Yay. No.130, Ankara, 1979.

Tökin, İsmail Hüsrev, *Rakamlarla Türkiye, Cilt II*, Başbakanlık İstatistik Gn.Md.Yay.No. 302, Ankara, 1949

TÖS, *Devrimci Öğretmenlerin Savaşı Türkiye Öğretmenler Sendikası Yönetim, Yürütme, Denetim, Onur Kurulları 1967-1969 Çalışma Raporu 2. Olağan Genel Kurul 7-9 Temmuz Kayseri*, Ankara, 1969.

Tuna, Orhan, “Batı Memleketlerine İşgücü Akımı Yönünden Doğu ve Kuzeydoğu Bölgesinde Bir Araştırma,” Sosyal Siyaset Konferansları, 17. Kitap, İstanbul, 1966

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt III, İttihat ve Terakki*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.

Tunçay, Mete, “İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti,” *Tarih ve Toplum*, 1991/7.

Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*. 2. Basım, BDS Yay., İstanbul, 2000.

Tunçay, Mete/c, *1923 Amele Birliği*, 2. Baskı, Tüstav Yay., İstanbul, 2009.

Tunçay/a, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar, 1908-1925*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Tunçay/b, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar, 1925-1936*, Cilt 2, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Tunçkanat, Haydar, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Tekin Yay., İstanbul, 1970.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap, Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, 1995.

TÜBA, İİÇB, No.936, 11 Ekim 1993.

Türk-İş, *12. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara, 1982.

Türk-İş, *6. Genel Kurul Çalışmaları (7-14 Mart 1966, Ankara)*, Yay.No.50.

Türk-İş, *Asgari Ücret*, Yay.No.119, Ankara, 1978.

Türk-İş, *Türk-İş 10 Yaşında, 31 Temmuz 1952-31 Temmuz 1962*, Ankara, 1962.

Türk-İş, *Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Nizamnamesi*, Ankara, 1952.

Türk-İş, *Yeniden Seçilmemesi Gereken Milletvekilleri*, Ankara, 1965.

Türk-İş/a, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Raporu*, Ankara, 1993.

Türk-İş/b, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gezisi ile İlgili Rapor*, 9 Mart 1993.

Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu, *1957-1959 Devresine ait Çalışma Raporu*, Altan Matbaası, 1959.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *İşkence Dosyası, Gözaltında ya da Cezaevinde Ölenler*, 12 Eylül 1980-12 Eylül 1995, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 1996.

Türkiye İşçi Partisi, *Sendikalar Kanunu' Anayasa'ya Aykırıdır, Anayasa Mahkemesi'ne Başvurma Dilekçesi*, Ankara, 1970.

Türkiye Kamu-Sen, *Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü*, Ankara, 1996.

*Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlik Yay. Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-4, İstanbul, 1979.

Türkiye Muallimler Birliği, *Esas Nizamnamesi*, İstanbul, 1958.

*Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Dahili Talimatname*, İstanbul, 1938.

*TÜSTAV, Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, İstanbul, 2004,

Ubicini/a, M.A., *Türkiye 1850*, Cilt I, Tercüman 1001 Temel Eser No.63, İstanbul (tarihsiz).

Ubicini/b, M.A., *Türkiye 1850*, Cilt 2, Tercüman 1001 Temel Eser, No.64, İstanbul (tarihsiz).

Uçkan, B.-Kağnıcıoğlu, D., “İşçilerin Sendikalara İlişkin Algı ve Tutumları: Eskişehir Örneği,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 22, 2009/3.

Uğuz, D., “Emekçi Hareketine Bölünme Tehdidi,” *Aydınlık Dergisi*, Sayı 476, 4 Ağustos 1996.

Uğuz, D., “KESK’te Özeleştirici Kongresi,” *Aydınlık Dergisi*, Sayı 479, 25 Ağustos 1996.

Uludağ, O.Ş., “İş ve İşçi,” *Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi*, Sayı 1, 20 Eylül 1945.

Uran, Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi*, Ziraat Tetkiklerinden, Vakıf Kitapevi, İstanbul, 1939.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987.

Urhan, B.-Selamoğlu, A., “İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları: Kocaeli Örneği,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 18, 2008/3.

US Department of Health, Education and Welfare Social Security Administration, *Social Security Programs Throughout the World, 1975*, Washington, D.C., 1975.

US Department of Labor, *Summary of the Labor Situation in Turkey*, 1956.

USEK, *Sendikacılıkta Yeni Yaklaşımlar*, Ankara, 2001.

USEK, *Ulusal Demokrat Sendikalar Konfederasyonu Tüzüğü*, Ankara, 2000, çoğaltma.

Uyar, H., “‘Devletin İşçi Sınıfı’ ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935),” *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 160, Nisan 1997

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı., *Kapıkulu Ocakları I*, 1984

Ülgen, V., *Umudun Adımları, Sağlık İş Kolunda Sendikal Hareket*, El Yay., İstanbul, 2006,

Ülkücü İşçiler Birliği, Ülkücü Türk İşçisinin Türk Milletine Seslenişi, Ocak 1971, çoğaltma.

Van Os-Nicole A.N., “Bursa’da Kadın İşçilerin 1910 Grevi, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 39, Mart 1997.

Varuy, Nebil, *Türkiye İşçi Partisi, Olaylar-Belgeler-Yorumlar, 1961-1971*; Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2010.

Vatter, S., “Militant Textile Weavers in Damascus: Waged Artisans and the Ottoman Labor Movement, 1850-1914,” Quataert, D.-Zürcher, E.J., *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, Tauris Academic Studies, London, 1995.

Veldet, Turan, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, No. 48, Ankara, 1958.

Webb, Sidney - Webb, Beatrice, *The History of Trade Unionism*, (Birinci Basım 1894) (2. Basım, New York, 1965).

Windmuller, J.P., *International Trade Union Movements*, Boston, 1992.

Yağmur, F., *Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu, Başbakanlık Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'nun 5 Mart-12 Eylül 1980 Dönemi*, DPT Sosyal Planlama Dairesi Planlama Şubesi Yay., Ankara, 1981.

Yalçın, S., “KESK’in Gündemi Emekçinin Gündemi Olmalıdır,” *Aydınlık Dergisi*, Sayı 477, 11 Ağustos 1996.

Yalman (Yalkın), Ali Rıza, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, Cilt I, İstanbul, 1970.

Yerasimos, S., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 2, Gözlem Yay., İstanbul, 1975.

Yetik, Z., *Geçmişten Notlar*, Beyan Yay., İstanbul, 2008.

Yetik, Z., *İslâm Savaşçısına Notlar*, 2. Basım, Beyan Yay., İstanbul, 1990.

Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yay., İstanbul, 1982.

Yetkin, Çetin, *Vatan Sağ Olsun*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

Yıldırım, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922), Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler, İletişim* Yay., İstanbul, 2013.

Yıldız, Şaban-Kurdakul, Şükran, *Sosyalist Açından Türk-İş Yargılanıyor*, Ataç Kitapevi, İstanbul, 1966.

Yiğiter, Umran Nazif, *Kömür Havzasında Amele Hukuku*, Zonguldak, 1943.

YKY (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık), *Cumhuriyet'in 75 Yılı, Cilt 1*, 19-19, İstanbul.

YKY (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık), *Cumhuriyet'in 75 Yılı, Cilt 2*, 1954-1978, İstanbul.

YKY (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık), *Cumhuriyet'in 75 Yılı, Cilt 3*, 1979-1997, İstanbul.

Yol-İş Sendikası, *4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara, 1992.

Zeki Cemal, “Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi,” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 41, Mayıs 1997.